

IN MEMORIAM

GHEORGHE
PALADE

IN MEMORIAM

**GHEORGHE
PALADE**

1950-2016

EDITORI:
VALENTIN ARAPU, ANATOL PETRENCU, CORNELIU CIUCANU

Redactor: Ana Tataru

Coperta: Petru Strîmbeanu

Editare și tipar: Bons Offices

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

In memoriam Gheorghe Palade, 1950-2016 / ed.: Valentin Arapu [et al]. –

Chișinău: Bons Offices, 2018. – 616 p.: fig., tab.

Texte: lb. rom., fr., rusă. – Referințe bibliogr. în subsol. – 300 ex.

ISBN 978-9975-87-372-7.

94(=135.1)+929(478)(082)=135.1=133.1=161.1

I-49

CUPRINS

I. INTRODUCERE

ION AGRIGOROAIEI	
Cuvânt înainte.....	13
ANATOL PETRENCU	
Prefață	19
VALENTIN ARAPU, ANATOL PETRENCU, CORNELIU CIUCANU	
Vitam impendere vero	21
DUMITRU SÎRGHI	
Gheorghe Palade: cărarea vieții (6 septembrie 1950 – 4 mai 2016).....	23
VALENTIN ARAPU	
Profesorul dr. Gheorghe Palade: Bibliografie științifică selectivă.....	31

II. MEMORII, AMINTIRI, EVOCĂRI

ANATOL PETRENCU	
Gheorghe Palade – istoric al perioadei interbelice românești	43
ELENA MURARU	
Vocația de dascăl universitar a profesorului Gheorghe Palade	48
NICOLAE CIUBOTARU	
Gheorghe Palade: coleg de promoție și prieten de-o viață.....	51
VALENTINA BUTNARU	
Gheorghe Palade: „Eu țin la folosul națiunii, nu la fala mea”	62
VALENTIN ARAPU	
Gheorghe Palade: radiografia unei bibliografii, realizată prin cercetare și luptă pentru emancipare națională	66
BRÎNDUȘA MUNTEANU	
Despre domnul profesor Gheorghe Palade, așa cum l-am cunoscut.....	73
ION VALER XENOFONTOV	
Profesorul de istorie care trăia în istorie sau despre viețile paralele ale „ultimului romantic”	75

VLADIMIR POTLOG	
Gheorghe Palade: istoric și om al cetății	77
DIANA ENACHE	
Aveți grijă de oamenii dragi atât timp cât sunt cu voi	78
SILVIA GROSSU	
Gheorghe Palade: mesajul constant de încurajare a tinerilor cercetători de istoria presei naționale	80
PAVEL COCĂRLĂ	
Gheorghe Palade: luptător neobosit pentru triumful adevărului istoric.....	81
CONSTANTIN SOLOMON	
Gheorghe Palade: pedagog talentat, savant merituos	82
SILVIA SCUTARU	
Arta de a fi om... ..	84
VALERIU PELIVAN	
Gheorghe Palade: la originile mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni.....	85
ION MĂMĂLIGĂ	
Gheorghe Palade: istoricul, profesorul, omul.....	90
GHEORGHE CIORCHINĂ	
Gheorghe Palade: în vâltoarea evenimentelor istorice	94
ION COTOROBAI	
Gheorghe Palade în amintirea răzenenilor	97
VICTOR CHICIUC	
Profesorul dr. Gheorghe Palade, președinte al Comisiei de evaluare a Concursului Moștenire, Secțiunea Istoria Românilor (cronica ediției a XXI-a, anul 2014).....	99
OCTAVIAN MOȘIN	
Universul credinței al istoricului Gheorghe Palade	103
ALEXANDRU ROMAN	
Gheorghe Palade era sufletul colectivului nostru... ..	105
MIHAI URSU	
Gheorghe Palade în memoria prietenilor și colegilor de facultate.....	107
ION CONSTANTIN	
Profesorul și cercetătorul Gheorghe Palade așa cum l-am cunoscut.....	110

III. STUDII

PAVEL COCĂRLĂ

Căsătoria, familia și femeia în evul mediu
(*Marriage, family and women in the Middle Ages*)..... 115

CONSTANTIN STOENESCU

„Bizanț după Bizanț” – analiza conceptuală a unei expresii elocvente
(*“Byzantium after Byzantium” – conceptual analysis of an eloquent expression*) 124

VICTORIA COJOCARU

„Trădare” și pedeapsă în Moldova secolelor XIV-XVI
(*“Treason and punishment” in Moldova in the 14th-16th centuries*)..... 133

SERGIU CHIOSA

Câteva observații asupra consacrării ctitoriilor lui Ștefan cel Mare
(*Some notes on the consecration of churches founded by Stephen the Great*)..... 141

ION EREMIĂ

Un episod din relațiile polono-otomane: capitulația din anul 1623
(*An episode of Polish-Turkish relations – the capitulation of 1623*) 154

IGOR BERCU

Kantemir Mîrza – soluția politică a Imperiului Otoman în spațiul din nord-estul Mării Negre
(*Kantemir Mirza – the political solution of the Ottoman Empire in the Northeast Black Sea Region*) 165

ION GUMENĂ

Disputele funciare dintre mănăstirile din nordul Moldovei, reflectate în opera lui Andronic Popovici „Istoria sfintelor mănăstiri Neamț și Secu”
(Cazul conflictului dintre mănăstirile Secu și Neamț din 1773) (*The land disputes between the monasteries from the north of Moldova reflected in the Andronic Popovici’s “The History of the Holy Monasteries of Neamț and Secu” (the case of the conflict between the Secu and Neamț monasteries in 1773)*) 174

CRISTINA GHERASIM

Statutul politico-juridic al nobilimii din Basarabia în anii '20-'40 ai secolului al XIX-lea
(*The political and legal status of the Bessarabian nobility during 1820s-1840s*)..... 186

BRÎNDUȘA MUNTEANU

„Zestrea” în Moldova perioadei regulamentare (1833-1865)
(*The “dowry” in Moldova of the Regulamentul Organic period (1833-1865)*)..... 196

VALENTIN TOMULEȚ

Componența etnică a populației ținutului Hotin potrivit statisticii oficiale ruse din anul 1844
(*The ethnic composition of the Hotin County according to Russian official statistics in 1844*) 205

REMUS TĂNASE	
Mazzini, „apostolul națiunii” (Mazzini, “the Apostle of the Nation”).....	234
LILIANA CONDRATICOVA	
Vasele sfinte din bisericile basarabene: tipologie, semnificație, funcționalitate (<i>Sacred vessels in Bessarabian churches: typology, meaning, functionality</i>).....	241
SILVIA SCUTARU	
Tezele istoriografice sovietice și contemporane cu privire la evoluția bisericii basarabene la răscrucea secolelor XIX-XX (<i>Soviet and contemporary historiographical theses about on the development of the Bessarabian Church at the turn of the 19th and 20th centuries</i>)	251
ION CONSTANTIN	
27 martie 1918 – încununare a luptei de eliberare națională a românilor din Basarabia (<i>27 March 1918 – the culmination of the struggle for the national liberation of the Romanians of Bessarabia</i>)	260
NICOLAE ENCIU	
Populația basarabiei la încheierea Primului Război Mondial (<i>Population of Bessarabia at the end of the First World War</i>)	278
VASILE CREȚU	
Lupta pentru școala națională în Basarabia (1917-1918) (<i>The struggle for the national school in Bessarabia (1917-1918)</i>)	293
ДМИТРО БОНДАРЕНКО	
Противостояние большевистской агрессии в Финляндии и Румынии в 1918-1920 годах: сравнительный анализ (<i>Contracararea agresiei bolșevice în Finlanda și România în anii 1918-1920: analiza comparativă</i>)	305
GHEORGHE COJOCARU	
Preparativele diplomatice ale conferinței sovieto-române de la Viena (27 martie – 2 aprilie 1924) (<i>Diplomatic Preparations for the Soviet-Romanian Conference in Vienna (27 March – 2 April 1924)</i>)	319
CARMEN CIORNEA	
Aseceristul Sandu Tudor între etnocentrism și universalism (<i>A member of the Christian Students' Association of Romania Sandu Tudor between ethnocentrism and universalism</i>)	333
CORNELIU CIUCANU	
De la criză la reconciliere tactică. Relațiile lui Nicolae Titulescu cu Mișcarea Legionară în campania electorală din decembrie 1937 (<i>From crisis to tactical reconciliation: Relations between Nicolae Titulescu and the Legionnaire Movement during the electoral campaign of December 1937</i>).....	358

IVAN DUMINICA

Învățători români în comunele bulgărești și găgăuze din Basarabia interbelică (Cazul lui Constantin Gh. Lepădatu, Victor N. Romanița și Elena Teodoru) (*Romanian teachers in the Bulgarian and Gagauz villages of Bessarabia in the interwar period (Study cases: Constantin Gh. Lepădatu, Victor N. Romanitsa and Elena Teodoru)*) 385

RADU FLORIAN BRUJA

O cronică a relațiilor româno-slovace în 1941. Începutul activității diplomatice a lui Gheorghe Elefterescu la Bratislava (*Chronicle of the Romanian-Slovak relations in 1941. The beginning of the diplomatic activity of Gheorghe Elefterescu in Bratislava*) 394

SORIN ȘIPOȘ

Activitatea istoricului Silviu Dragomir la Universitatea din Cluj (1919-1947) (*Historian Silviu Dragomir's Activity At the University of Cluj (1919-1947)*) 405

MARIANA S. ȚĂRANU

Activitatea punctelor de primire a cerealelor de pe teritoriul RSSM (1944-1947) (*The work of grain reception points in the territory of the Moldavian SSR (1944-1947)*) 418

DEMIR DRAGNEV, ION VALER XENOFONTOV

Crearea și activitatea Bazei moldovenești de cercetări științifice a Academiei de Științe a URSS (1944-1949) (*The creation and activities of the Moldavian Research Base of the Academy of Sciences of the USSR (1944-1949)*) 425

LILIANA ROTARU

Între intransigența ideologiei și pragmatismul ideologic. Angajarea absolvenților universităților europene în școala superioară din RSS Moldovenească (1944-1950) (*Between ideological intransigence and ideological pragmatism: Employment of European university graduates in the higher education institutions of the Moldavian SSR (1944-1950)*) 452

ALEXANDRU D. AIOANEI

Reformele administrative și consecințele asupra orașelor de la vest de Prut între 1948-1965 (*The administrative reforms and the consequences over the cities at the West of Prut river between 1948-1965*) 468

VALENTIN ARAPU

„Scara vieții” unui fiu de primar român deportat împreună cu familia în Siberia: Cazul lui Ion Rusu (s. Scăienii, r-nul Dondușeni) (*“The Stairway of Life” of the son of a Romanian village mayor deported with his family to Siberia: The case of Ion Rusu from the village of Scăieni of the Dondușeni District*) 479

PAUL NISTOR	
Politica de personal a Ministerului Afacerilor Externe de la București, în direcția Legației României din Washington (1960) (<i>The Personnel Policy of the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest regarding the Romanian Legation in Washington (1960)</i>).....	489
SILVIU B. MOLDOVAN	
Aspecte ale luptei pentru trecut (<i>Aspects of the struggle for the past</i>).....	502
DANIEL LAZĂR	
Le pouvoir - le rêve de Nicolae Ceausescu. Nouvelles lignes directrices dans la politique de la Roumanie communiste (1965-1968) (<i>Puterea - visul a lui Nicolae Ceaușescu. Noile orientări în politica României comuniste (1965-1968)</i>)	520
GABRIEL MOISA	
Pentru o Istorie a României ideologizată (1965-1989) (<i>Pour une histoire idéologisée de la Roumanie (1965-1989)</i>).....	530
ANDREEA-IUSTINA TUZU	
Români în exil. Leonid Mămăligă și „Cenaclul de la Neuilly” (<i>The Romanians in Exile. Leonid Mămăligă and the Neuilly Circle</i>).....	543
LIDIA PRISAC, ION VALER XENOFONTOV	
De la casa armeano-gregoriană de rugăciuni la biserica ortodoxă din Orhei (<i>From the Armenian Gregorian prayer house to the Orthodox church in Orhei</i>)	557
RODION RUSNAC	
Viața cotidiană ca obiect de studiu în istoriografia occidentală (<i>Everyday life as a subject of study in Western historiography</i>)	573
NATALIA BARGAN	
Metodologia de organizare și efectuare a recensământului populației pe teritoriul Republicii Moldova în anii 2004 și 2014 (<i>Methodology for the organization and conducting the population census on the territory of the Republic of Moldova in 2004 and 2014</i>).....	582
IV. MĂRTURII ICONOGRAFICE.....	593
Tabula Commemoratoria	615

I.

INTRODUCERE

CUVÂNT ÎNAINTE*

ION AGRIGOROAIEI

Atunci când spre sfârșitul anului 1990 am fost invitat de conducerea Facultății de Istorie de la Universitatea de Stat din Chișinău să prezint un grup de prelegeri referitoare la Marea Unire și la consecințele sale asupra societății românești (cu privire specială asupra Basarabiei), Gheorghe Palade m-a întâmpinat cu inima deschisă, înlesnindu-mi apropierea de studenți care, în majoritate, își manifestau dorința înțelegerii corecte a semnificației anului 1918 în Istoria Românilor. Împreună cu câțiva colegi, profesorii: Anatol Petrencu, decanul de atunci al Facultății, Văratîc, Șișcanu și alții, m-au înconjurat cu o grijă specială, pentru a mă simți cât mai bine în orașul natal, pe care îl mai văzusem, în trecere, o singură dată după evacuarea din 1944. M-a onorat cu prietenia domniei sale, prietenie care s-a întărit de-a lungul anilor în întâlnirile de la Chișinău și de la Iași, de la Căpriană la Sucevița și Slatina, de la Orheiul Vechi și Zaim la Ruginoasa, Toplița etc. Mai presus de acestea, ne-au apropiat preocupările comune în domeniul cercetării și predării Istoriei contemporane, a perioadei interbelice în special, punctele de vedere comune referitoare la metodologia de abordare și tratare a cadrului național întregit și a locului Basarabiei în acest cadru.

A desfășurat o activitate didactică remarcabilă, apreciată ca atare de studenți și de colegi, de conducerea Facultății și a Universității. A colaborat cu studenții de pe o poziție fructuoasă, ce înlesnea valorificarea atentă a cunoștințelor, cu respectarea adevărului istoric și înfățișarea lui într-o manieră accesibilă. S-a încadrat plenar în viața Catedrei, a Departamentului și Facultății, fiind profund atașat Instituției, sentiment dovedit de-a lungul a peste 40 de ani.

Tematica cursurilor predate de-a lungul anilor relevă preocuparea pentru cunoașterea și înțelegerea istoriei românilor din perioada contemporană (din 1918 și până astăzi) în întreaga sa complexitate, cu ani de avânt și modernizare, întreruși de ani de restriște, cu grave încălcări teritoriale și regimuri comuniste și, în sfâr-

* La volumul Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940)*, Chișinău, Cartdidact, 2010. La acest *Cuvânt* s-au adăugat reflecțiile profesorului Ion Agrigoroaiei înregistrate de Valentin Arapu, la Iași, la 4 noiembrie 2017, într-un spital în care distinsul profesor ieșean se afla într-o prelungită convalescență. Îi dorim, și pe această cale, grabnică însănătoșire și îl așteptăm cu nerăbdare la Chișinău.

șit, cu reînvierea speranței într-o societate normală, românească și europeană în același timp.

Cursul fundamental, *Istoria Românilor. Epoca contemporană*, predat de distinsul și regretatul nostru coleg, avea la bază înțelegerea clară a Marii Uniri ca act istoric necesar prin care s-a realizat statul național unitar. Procesul unificării teritoriilor românești, aflate până în 1918 sub patru regimuri diferite (vechiul Regat, dominațiile austriacă, ungară și rusă), și-a avut dificultățile sale, obiective și subiective, multe dintre ele fiind depășite într-o perioadă relativ scurtă de timp; într-o societate transformată prin însemnate reforme democratice (reforma agrară, votul universal, Constituția din 1923 ș. a.) modernizarea din anii interbelici și-a avut consecințele sale pozitive pe întregul teritoriul României, cu anumite particularități de la o provincie la alta, în raport și cu moștenirea adusă de fiecare dintre ele. Construit în acest spirit, străin de orice idealizări sau negări extremiste, cursul se constituia într-o demonstrație solidă, argumentată științific, a caracterului statului român realizat în 1918 și consfințit prin tratatele de pace din 1919-1920; astfel erau respinse cu hotărâre „tezele” referitoare la România interbelică ca stat imperialist, multinațional, în care „se cerea” aplicarea lozincii autodeterminării până la despărțirea de stat a unor teritorii.

Cursurile speciale particularizau fenomenul general prin apelul la *Viața spirituală în Basarabia (1918-1940)*, *Minoritățile naționale în Basarabia (1918-1940)*, *Diplomația românească în perioada interbelică*, cursuri care valorificau din plin rezultatele cercetării proprii din aceste domenii. Preocupările în direcția depistării și valorificării materialelor de arhivă, experiența bogată l-au îndreptățit să predea cursul de *Arhivistică*, atât de necesar viitorilor istorici și din perspectiva dorită a lărgirii accesului la o categorie de izvoare indispensabile cercetării științifice. Îndruma în permanent teze de an și de licență, disertații de masterat, realiza conducerea științifică a unor teze de doctorat ce abordau teme de largă semnificație, sugerând în același timp căi noi de aprofundare a unor direcții mai puțin dezbătute. Împărtășea, cu generozitatea-i cunoscută, din ampla sa experiență studenților și absolvenților, colegilor mai tineri, oferindu-le un exemplu demn de urmat. Aceeași impresie a lăsat în rândurile studenților de la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, care i-au urmărit cu mult interes ideile expuse în cadrul prelegerilor referitoare la mișcarea națională din Basarabia, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Calitatea actului didactic s-a bazat pe solida pregătire de specialitate, pe rezultatele cercetării proprii în direcții importante ale istoriei românilor. Profesorul dr. Gheorghe Palade reprezenta și reprezintă în continuare prin lucrările publicate, una din vocile cele mai autorizate în ce privește analiza mișcării naționale din Basarabia în preajma unirii cu Țara, dezbaterea referitoare la progresele însemnate înregistrate în mai multe domenii, învățământ, viață spirituală în special, fiind temele abordate cu predilecție. Evoluția învățământului de toate gradele, a vieții bisericești, a presei din Basarabia sunt tratate din perspectiva apartenenței lor la aceeași cultură, beneficiind de o politică culturală ce a ținut seama, în pofida greutăților financiare din unele etape, de cerințele speciale ale acestei provincii

supusă, peste 100 de ani, unui intens proces de rusificare. Volumele și articolele publicate (singur sau în colaborare) atestă un profund spirit critic, o poziție metodologică izvorâtă din înțelegerea proceselor istorice în dinamica lor, a raportului dintre regional, național și universal, în așa fel încât partea își găsește locul potrivit în acel întreg de care aparține.

Fără a ocoli celelalte componente, profesorul nostru a realizat o analiză profundă a unificării din domeniul vieții spirituale, în direcții deosebit de semnificative pentru înțelegerea de ansamblu a procesului: învățământul și viața spirituală, școala și biserica. Printr-o temeinică documentare, realizările sale științifice se înscriu în rândul celor mai valoroase contribuții ale istoriografiei românești, în ansamblul său, din ultimele decenii.

Câteva titluri ale lucrărilor domniei sale, grupate de noi într-o ordine pe care am numi-o "de la general, la special", sunt semnificative pentru obiectivele urmărite de autor: *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*; *Componente ale politicii culturale în Basarabia (1918-1940)*; *Aspecte privind realizarea politicii culturale în Basarabia*; *Învățământul din Basarabia în proces de integrare și extindere 1918-1940*; *Repere ale evoluției Bisericii Ortodoxe din Basarabia (1918-1925)*; *Reforma calendarului bisericesc în Basarabia (1924-1940): pas și impas*; *Înființarea Facultății de Teologie din Chișinău și constituirea corpului didactic (1926-1927)*; *Contribuția Mitropolitului Gurie la înființarea și activității Facultății de Teologie din Chișinău*; *Legături universitare în perioada interbelică*; *Catalogul Presa din Basarabia în context socio-cultural de la începuturile ei și până în 1957 (în colaborare cu Silvia Grossu)*; *Promotori ai învățământului românesc din Basarabia reprimăți în primul an de ocupație sovietică. Cazul lui Ioachim Arhip*; *Impactul regimului sovietic asupra minorităților naționale din Basarabia (28 iunie 1940 – 26 iunie 1941): în lumina dosarelor desecretizate*; *Din dosarele securității sovietice (1940-1941): considerații privind aplicarea violenței*; *Reprimarea preoțimii basarabene în primii ani de ocupație sovietică: cazul preotului Cecati (28 iunie 1940 – 26 iulie 1941)*; *Basarabia sub regim sovietic: mobilizări militare și muncă forțată*; *Problema limbii de stat și al grației latine în cadrul Consiliului Științific al Universității de Stat din Chișinău (1988-1989)*; *USM: Preliminarii ale grevei generale din primăvara anului 1995*; *Universitatea de Stat din Moldova în contextul mișcării de renaștere și eliberare națională*. Este de remarcat că mare parte din lucrările tipărite reprezintă comunicări susținute în cadrul unor manifestări științifice, naționale sau internaționale, desfășurate la Chișinău și la Iași, dovada implicării active în dezbaterile de specialitate organizate de universitățile respective, de importante instituții de cultură, muzee, biblioteci, de asociații și societăți culturale etc. Opera științifică a dr. Palade se constituie într-un răspuns competent, implicit și explicit, dat pozițiilor de esență comunistă formulate în anii '20 de Internaționala a III-a cu sediul la Moscova și redate recent, în forme mai mult sau mai puțin mascate, de adepții moldovenismului lingvistic, etnic și statal.

Un capitol însemnat din activitatea rodnică a dascălului Gh. Palade îl constituie elaborarea (împreună cu Igor Șarov) a manualelor de *Istoria Românilor. Epoca Contemporană* (în limba română și în limba rusă) pentru clasa a IX și a unei

crestomații slujind același manual. Cunoscând mai multe ediții, aceste manuale au un rol deosebit în predarea istoriei naționale la un ridicat nivel științific îmbinat armonios cu accesibilitatea, cu prezentarea atractivă specifică treptei de învățământ căreia îi sunt destinate. Astfel de manuale (ca și altele de același fel apărute la Chișinău, elaborate de istorici de prestigiu de pe ambele maluri ale Prutului) reprezintă o reacție hotărâtă, cu un impact major asupra a largi categorii de elevi, față de încercarea de introducere a „istoriei integrate”, cu tendința, mai mult sau mai puțin evidentă, de ai „topi” pe românii din stânga Prutului într-un trecut în care s-ar regăsi cu mare greutate, risipiți în istoria altor neamuri. Întreaga noastră admirație pentru autorii acestor manuale care s-au opus cu curaj și demnitate presiunilor exercitate de anumite cercuri politice interne, sprijinite din păcate de factori externi. Între participările profesorului Gh. Palade la manifestări internaționale reținem aici intervențiile în cadrul seminariilor organizate cu participarea experților Consiliului Europei în care a argumentat necesitatea predării în învățământul preuniversitar din Republica Moldova atât a *Istoriei Universale*, cât și a *Istoriei Românilor*.

Istoricul Gh. Palade își înțelegea menirea de om al cetății prin participarea activă la viața publică, cu încadrarea energetică în mișcarea de renaștere națională din Republică, de cultivare a tradițiilor spirituale a poporului român ce se cer permanent apărute. S-a situat în primele rânduri în acțiunea de revenire la limba română cu utilizarea alfabetului latin, ca o etapă absolut necesară în apropierea românilor de pe cele două maluri ale Prutului. Îl găseam mereu prezent în momente-cheie de afirmare a drepturilor noastre fundamentale în spațiul de continuitate românească, cu dorința unui viitor comun sub semnul unității naționale și a civilizației europene. În legătură cu atitudinea directă de istoric militant, a fost desemnat membru al Comitetului de conducere a Asociației Istoricilor din Republica Moldova în anii 1995-2004, a deținut funcția de vicepreședinte al Asociației (2004-2006) și de președinte (2006-2008).

Profesorul dr. Gheorghe Palade ne oferă și un model metodologic de abordare, nu numai pentru Basarabia, ci și pentru întreaga evoluție culturală a României întregite. Opera sa, studiată cu atenție, ni-l aduce mereu între noi, ca distins profesor, ca personalitate ce a propovăduit cu consecvență – de la catedră sau prin numeroasele sesiuni științifice – un înalt mesaj patriotic, mereu actual.

Post scriptum

„Am aflat cu nespusă durere vestea morții prietenului meu drag, profesorul Gheorghe Palade de la Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, de care mă leagă ani mulți de colaborare, de vizite în Republica Moldova, în Basarabia, de legături pe linie științifică. Am publicat împreună o carte și am continuat să dezbatem problemele Basarabiei interbelice, capitol la care Palade este poate unul din cei mai buni specialiști ai istoriografiei actuale. De-a lungul anilor au fost momente de mare satisfacție spirituală, legăturile pe care le-am păstrat și le-am menținut și în

dreapta și în stânga Prutului împreună cu alți colegi de la Chișinău cu care m-am întâlnit prima dată la sfârșitul anului 1990, atunci când am predat la Universitatea de Stat din Moldova cursul „Marea Unire și Unirea Basarabiei cu România”. Am fost de nedespărțiți, întotdeauna când venea la Iași, când m-a vizitat la Sucevița, am avut posibilitatea să-mi dau seama că avea un suflet cu totul deosebit, o anumită noblețe pornită din o înțelegere atentă a fenomenului istoric, a realității, cu gândul permanent la Unirea Basarabiei cu România. A fost un luptător cu scrisul și cu vorba pentru acest ideal și vreau să spun că a fost caracterizat ca „ultimul romantic istoric” din Republica Moldova, deși, eu cred că nu este chiar ultimul, că sunt și alții și poate vor mai fi și mai mulți care să considere că Basarabia este pământ românesc și face parte din spațiul de realizare a poporului român, de continuitate, ca parte componentă a Moldovei de la Nistru până la Carpați și până la Ceremuș. La rândul ei, această Moldovă fiind parte integrantă a neamului românesc și apoi parte integrantă a României realizate în 1918. Sunt acestea câteva gânduri la care în situația specială în care mă aflu, s-ar putea adăuga paginile pe care le-am scris eu despre Profesorul Palade în introducerea la volumul dedicat vieții spirituale din Basarabia în perioada interbelică și, eventual, la alte mărturisiri ale noastre în presa din Chișinău sau la radio și televiziunea din Chișinău. Am constituit atunci, împreună cu Profesorul Anatol Petrencu, decanul facultății, cu Profesorul Văratec, cu Profesorul Șișcanu, un anumit colectiv încheșat pe probleme de istorie contemporană, pe probleme referitoare la modul în care s-a realizat Unirea Basarabiei cu România, prin hotărârea Sfatului Țării, organism reprezentativ. Am menținut permanent legătura între Universitatea „A.I. Cuza” din Iași și Universitatea de Stat din Moldova. Cred, că în cei 27 de ani am fost la Chișinău, la Universitatea de Stat din Moldova, la Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”, la Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hașdeu” din Cahul, în multe alte colțuri ale Basarabiei și aproape întotdeauna cu Profesorul Palade. Am participat la peste 50 de întâlniri, nu am reușit să le enumer pe toate. Mai recent am participat împreună la sesiunea dedicată Profesorului Alexandru Boldur și Profesorului Leonid Boicu și cu alte asemenea prilejuri și la Facultate și la Institutul de Istorie. Cred că volumul de față constituie un necesar călduros omagiu adus Profesorului și Cercetătorului, dispărut mult prea devreme dintre noi, foarte popular în rândul foștilor studenți, cu har de profesor, de îndrumător, de sfătuitor, de apropiat de tineri și nu numai de tineri. Sunt momente care rămân întipărite în memoria noastră și poate voi avea posibilitatea în alte condiții, să scriu un studiu amplu pe această temă. Deocamdată sunt, într-un moment mai special și mă bucur că am putut să rostesc aceste cuvinte care reprezintă numai un foarte scurt portret a ceea ce a însemnat Gheorghe Palade. Avea mulți prieteni la Iași și era cunoscut la Facultatea de Istorie, Arhive, la Biblioteca Centrală, la muzeu, pretutindeni figura sa va rămâne mereu vie în amintirea tuturor celor care l-au cunoscut, l-au prețuit și-l vor prețui mereu pe profesorul și istoricul Gheorghe Palade, angajat permanent, cu întreaga sa energie, în ampla acțiune de apărare a românismului de pretutindeni”.

PREFAȚĂ

ANATOL PETRENCU

Profesorul universitar doctor Gheorghe Palade a fost un excelent specialist în domeniul istoriei, în special – al istorie contemporane a românilor. A predat în fața studenților și masteranzilor cursul normativ de Istoria Românilor în epoca contemporană, precum și cursuri speciale. În calitatea lui de dascăl, a demonstrat cunoașterea perfectă a subiectelor predate, a dat dovadă de tact pedagogic, de răbdare, de înțelepciune. Gh. Palade a respectat colegii de facultate și universitate, studenții, masteranzii, doctoranzii, a știut să susțină tinerii și tinerele talente, să-i promoveze în educație. Gh. Palade a legat și a întreținut relații prietenești cu colegi de breaslă, devenind model și în acest domeniu.

Istoricul Gheorghe Palade a trăit în timpuri memorabile: după perioada stagnării brejneviste a urmat politica de liberalizare a sistemului comunist din URSS, promovată de Mihail Gorbaciov. Gh. Palade s-a implicat activ în susținerea restructurării gorbacioviste, care a însemnat, între altele, posibilitatea de cunoaștere a adevărului istoric, a revenirii la valorile spirituale și istorice a națiunilor din cadrul Uniunii Sovietice. În fața dorinței de libertate a popoarelor URSS, în fața crizei economice permanente, a altor probleme, pe care conducerea comunistă nu le-a putut rezolva cu zecile de ani, Imperiul sovietic s-a năruit. Republica Moldova și-a proclamat independența de stat față de URSS. Importantele acte istorice ale conducerii Republicii Moldova au fost adoptate în condițiile susținerii maselor largi ale populației prin mitinguri, marșuri stradale, adunări în cadrul colectivelor de muncă sau săli de studii. Gheorghe Palade a fost unul din cei mai activi promotori ai democrației, ai renașterii naționale românești, ai predării istoriei noastre adevărate – Istoria Românilor. Gh. Palade a promovat și a apărat cauza națională și adevărul istoric nu doar în cadrul Universității de Stat din Moldova, ci și în cadrul Asociației Istoricilor din Republica Moldova, (fiind vicepreședinte și președinte al organizației), în mai multe comisii ale Ministerului Educației, emisiuni TV și Radio. Toate acestea – în condițiile, în care reprezentanții istoriografiei imperiale sovietice au încercat (cu regret – mai încearcă încă) să mențină vechile dogme și clișee propagandistice ruse.

Gheorghe Palade a susținut forțele politice naționale, patriotice din Republica Moldova (Frontul Popular din Moldova, Partidul Forțelor Democratice, Partidul

Liberal), participând activ în campaniile electorale, demonstrând capacități deosebite de orator, de om ce poate convinge masele. În cele mai complicate situații, Gh. Palade a fost alături de mari personalități ale Neamului nostru: Nicolae Costin, Alexandru Moșanu, Gheorghe Ghimpu, Ion Costăș, Nicolae Dabija și alții. Am putea continua evidențierea calităților deosebite ale regretatului coleg Gh. Palade, care a fost o personalitate integră, sociabilă, comunicativă și care a lăsat urme luminoase în memoria semenilor săi.

Am considerat necesar și important pentru societatea noastră să adunăm între copertile unei cărți memoriile colegilor, prietenilor, celor care l-au cunoscut îndeaproape pe Profesorul și Omul Gheorghe Palade. Viața, opera științifică, modelul de devotament față de cauza nobilă a servirii Neamului, trăite și promovate de Gheorghe Palade, merită a fi scrisă și citită, cunoscută, preluată de cei, care l-au știut, dar și de generațiile în creștere.

Volumul cuprinde memoriile prietenilor, colegilor de facultate, liderilor unor formațiuni culturale care au activat alături de Gheorghe Palade, i-au ascultat prelegerile, i-au admirat talentul și bunul simț, de care mereu a dat dovadă. Mulțumim tuturor prietenilor, care au dat curs invitației noastre de a aduna amintirile lor despre colegul Gheorghe Palade.

Partea a două a volumului cuprinde studii recente ale istoricilor de la Chișinău, Iași, București, Oradea, Suceava, Constanța, Odesa, din domeniile în care semnatarii cunosc subiectele, au lucrat în arhive, au examinat documente și bibliografii, contribuind, astfel, la progresul științei istorice. În acest sens, volumul nostru, prezentat cititorilor, nu doar specialiștilor, ci și unui cerc larg de cititori, își va găsi, suntem convinși de asta, – locul binemeritat în istoriografia națională.

Mulțumim tuturor autorilor pentru contribuții. Aducem mulțumiri susținătorilor financiari ai ediției. Nu în ultimul rând, mulțumiri colegului Valentin Arapu, cel care a trudit fără preget la realizarea acestui proiect nobil.

VITAM IMPENDERE VERO¹

VALENTIN ARAPU, ANATOL PETRENCU, CORNELIU CIUCANU

La 28 aprilie 2017 în Sala Senatului USM și aulele universitare și-a desfășurat lucrările cea de-a IV-a ediția a Sesiunii științifice a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie - *IN MEMORIAM Gheorghe Palade (1950-2016)*. La lucrările sesiunii științifice au participat 104 cercetători din Republica Moldova, România, Ucraina, Polonia și China².

După finalizarea lucrărilor sesiunii științifice a urmat o perioadă de pregătire a materialelor pentru a fi publicate într-un volum de scrieri memorialistice și studii istorice în memoria cercetătorului și dascălului universitar Gheorghe Palade.

Elaborarea volumului „În memoriam Gheorghe Palade (1950-2016)” se datorează unui efort colectiv al tuturor celor care l-au cunoscut, au colaborat, l-au apreciat și-l apreciază în continuare pe Profesorul, dr. Gheorghe Palade prin punerea în valoare a vastei și valoroasei sale contribuții științifice și istoriografice. La elaborarea volumului au contribuit cu scrieri memorialistice, studii istorice și conexe istoriei, colegii de breaslă, prietenii de promoție, discipolii și continuatorii regretatului profesor Gheorghe Palade. Volumul întrunește articole și studii din varia domenii: istorie, memorialistică, istoriografie, etnografie, statistică, educație, filosofie a istoriei, demografie, istoria orfevrăriei, istoria ecleziastică.

Volumul de față apare grație sprijinului acordat de către destinsa Familie Drăguțanu – soții Otilia și Dorin, copiii Mia și Luca. Pe parcursul vieții sale dascălul universitar Gheorghe Palade le-a cultivat copiilor și nepoților săi valori sacre, mereu actuale, cu o profundă încărcătură sufletească. A știut să le picure în inimi dragostea față de baștină, față de cei apropiați și dragi, inspirându-le un respect deosebit pentru memoria înaintașilor noștri care au reușit să realizeze cu un veac în urmă dezideratul Marii Uniri. Acțiunile nobile de mecenat, întreprinse de mem-

1 A-și primejdiu viața de dragul adevărului.

2 Sesiunea Științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie *IN MEMORIAM Gheorghe Palade (1950-2016)* a fost organizată cu sprijinul agenților economici: Compania „Berlizzo Group”, director general Otilia Drăguțanu; Întreprinderea Municipală „Piața Centrală”, mun. Chișinău; precum și a unor personalități distincte, absolvenți ai Facultății de Istorie, reprezentanți ai administrației publice centrale și locale, ai mediului de afaceri: Roger Gladei (Biroul asociat de avocați „Gladei&Partners”), Liliana Palihovici, Sergiu Palihovici, Vasile Patrașco.

brii familiei Drăguțanu, ne-au permis să adunăm oameni de bună credință într-o acțiune comună de comemorare prin publicarea volumului de față, cu participarea nemijlocită a autorilor din Republica Moldova, România și Ucraina.

Recunoștința noastră este exprimată prin mesajele și gândurile autorilor, care au contribuit la volumul de față și care au fost alături de istoricul Gheorghe Palade pe parcursul diferitor perioade ale vieții sale. Totodată, ne exprimăm înalta considerație și întreaga noastră grațitudine față de familia Drăguțanu pentru sprijinul și suportul moral acordat întru elaborarea și publicarea volumului „IN MEMORIAM GHEORGHE PALADE (1950-2016)”.

Editarea volumului a fost realizată și datorită suportului acordat din partea domnului Igor Bodorin, absolvent al Facultății de Istorie, promoția anului 1992. Suntem recunoscători domniei sale pentru acțiunea sa onorabilă de susținere și promovare a operei științifice a celui care i-a fost mentor și dascăl universitar – Profesorul dr. Gheorghe Palade.

*Veritatem tempus in lucemeruit*³.

3 Timpul scoate la lumină adevărul.

GHEORGHE PALADE: CĂRAREA VIEȚII

(6 SEPTEMBRIE 1950 – 4 MAI 2016)

DUMITRU SÎRGIHI

La 6 septembrie 1950 în familia lui Teodor¹ și Alexandra Palade² s-a născut un fiu căruia i-au pus prenumele Gheorghe. Părinții erau gospodari de frunte, cunoscuți și apreciați de sătenii din comuna Puhoi³, raionul Ialoveni, ambii păstrând și cultivând copiilor valori și tradiții din perioada interbelică, perioadă în care au făcut și școală românească.

Teodor Palade și ursita sa Alexandra s-au căsătorit după război, în 1947. Dumnezeu le-a dat șase copii: Ion (a.n. 1949), Gheorghe (a.n. 1950), Maria (a.n. 1952), Gabriel (a.n. 1954), Eugenia (a.n. 1957), Alexandru (a.n. 1961). Mama, Alexandra a muncit în gospodăria colectivă din localitate. Tatăl, Teodor a fost o perioadă șef de „zvenou”⁴, șef la crama colhozului, în 1970 colhozul a fost reorganizat în sovhoz-fabrică, fiind numit șef de depozit. Tatăl a muncit până la pensionare. După o boală necruțătoare, în 1977 Teodor Palade a trecut în lumea celor drepți. Alexandra Palade a trăit până la vârsta de 80 de ani, decedând în anul 2005. Copiii păstrează cu sfințenie și multă grijă memoria părinților, casa părintească, moștenitor al căreia este mezinul Alexandru Palade, și cei șapte ani de acasă. Modestia, simplitatea, indiferența față de fală și mărire goală, respectul și stima pentru cei din jur, dar și intransigență și principialitate, dragostea de neam și țară, iubirea frumosului, îndeosebi a cântecului popular românesc, (cât de frumos și cu inimă cânta Gheorghe) sârguința și străduința în toate activitățile, în primul rând, la carte – aceste și încă multe alte calități distincte i-au făcut pe toți oameni de omenie, stimați și îndrăgiți de prieteni, colegi, săteni.

1 Teodor Palade [1921-1977].

2 Alexandra Palade (Scoarță) [1925-2005].

3 Prima atestare documentară a satului Puhoi datează cu anul 1469. În aspect istoriografic, cercetătorul Ioan Bogdan a pus la îndoială veridicitatea actului primei atestări, conform căreia Ștefan cel Mare ar fi dat satul Puhoi unor slugi ale sale: lui Nicolaie Matosgada și postelnicului Hegașu Melciul. În anii 1827-1828 documentele converg în favoarea faptului că Puhoi era un sat vechi de răzeși.

4 Subunitate a unei brigăzi de muncă (rus.).

Fiind înzestrat cu înțelepciunea proverbială a țaranului român, Teodor Palade le-a cultivat copiilor dragostea cititului. Cunoștea cei mai vestiți și accesibili autori de atunci - Jules Gabriel Verne, Harriet Elizabeth Beecher Stowe, James Fenimore Cooper. Inspirați de tată, copiii mergeau cu regularitate la biblioteca satului. În familie erau respectate cu strictețe valorile tradiționale de educație, autoritatea și cuvântul tatălui fiind primare în luarea deciziilor. Copiii au preluat multe valori, tradiții și gânduri înțelepte de la bunei: Ilarion (Ion) Palade pe linia paternă și Matei Scoartă pe linia maternă. Ambii proveneau din familii numeroase, adunându-se împreună la sărbători, la vreo clacă, se ajutau reciproc la nunți, botezuri. Cele mai importante întruniri erau legate de sărbătorile de Crăciun, Sfântul Vasile, Sfântul Ion, Sfintele Paști. Se adunau multe rude într-o casă, fiind de-a mirării cum reușeau să încapă cu toții sub același acoperiș, pe lângă toate mai și dansau, cântau.

Mama, Alexandra Palade, a fost o femeie foarte evlavioasă, în fiecare duminică mergea la slujbă, la biserică⁵, respecta cu strictețe posturile, la fel se proceda și în familie. În 1959 a decedat preotul din sat, părintele Ioan⁶. Alt preot nu a fost desemnat și biserica din satul Puhoi a fost închisă. Spre norocul enoriașilor autoritățile sovietice n-au devastat sfântul locaș și nici nu l-au transformat în depozit sau grajd așa cum de obicei procedau, căci atunci când activiștii comuniști din sat au încercat să doboare clopotnița gospodarii satului s-au mobilizat și nu le-au permis s-o facă. Timp de 30 de ani, cât nu a funcționat biserica în satul Puhoi, localnicii mergeau la biserică din localitatea vecină Țipala, la bisericile Trei Ierarhi, Ciuflea din Chișinău, sau la Sângera. După anul 1989 biserica a fost redeschisă, enoriașii contribuind la efectuarea lucrărilor de reparație.

Locuitorii satului Puhoi, în pofida restricțiilor impuse de autoritățile sovietice, păstrau cu o grijă deosebită tradițiile, datinile și obiceiurile moștenite din strămoși. Copiii din familia lui Teodor și Alexandra Palade au fost educați din fragedă copilărie în spiritul valorilor și tradițiilor naționale. Înainte de Crăciun se adunau cu toții la repetiție, învățau și cântau colindele: *Vioraș în Vefleem*, *Trei Păstori*, *Trei Crai*. Fiecare mahala din satul Puhoi - „Cotul satului”, „În Sus”, „În Jos”, „Dealul Bisericii”, „Valea Tătarului”, „Valea Sălciei” - avea versiunea sa de colind, păstrată și transmisă cu pietate din generație în generație. În memoria colectivă a sătenilor au fost păstrate până în prezent concomitent 7-8 texte de colinde. În ziua de Crăciun, copiii din familia Palade mergeau cu colinde la vecini și la numeroase rude pe linia ambilor părinți, cei mai mari, îndrumându-i și tutelându-i pe colindătorii mai mici în drumul lor spre cele mai îndepărtate ulițe întroienite ale satului.

Copiii din familia Palade, fiind învățați să muncească în gospodăria părintească și în colhoz, au trudit cu multă străduință și la școală.

În școala primară Gherghe Palade a fost instruit de un profesor în vârstă, experimentat, cu școala românească făcută în interbelic, îl numeau cu toții Ivan Gheorghievici. În clasele mari dragostea față de istorie i-a fost cultivată de către pro-

5 Biserica cu hramul Sf. Nicolae a fost ridicată în 1817.

6 La 26.05.1951 în satul Puhoi, raionul Chișinău, a fost numit preot Polianschi Ivan Arhip [născut în 1898 în Vasileuca, raionul Chilia, regiunea Ismail] (Teodor Candu, Pr. Octavian Moșin, *Documente privind istoria Bisericii din RSSM: registrul și listele clerului (1945-1955)*, Chișinău, Pontos, 2013, p. 132).

fesorul Gălbeneanu Dumitru Alexandru. Elevul Gheorghe Palade era captivat de disciplinele umaniste: istoria, limba străină, limba română. Profesorul Gheorghe Macovei reușea să-i inspire pe elevi la orele sale de limbă și literatură română. Ulterior, tânărul și talentatul profesor Mahu Constantin Fiodor, care a devenit cu timpul și director al școlii, le-a predat limba și literatura română fraților Gheorghe și Gabriel Palade. Școlarul Gheorghe Palade reușea să realizeze performanțe sportive, jucând baschet și tenis de masă.

La treapta școlii medii incomplete, promoția din care făcea parte Gheorghe Palade, era numeroasă, fiind compusă din cinci clase paralele. Gheorghe Palade a fost unul dintre elevii eminenți, exemplu pentru colegi, cu performanțe școlare și extra-școlare. Fiind elev în clasele superioare, vara împreună cu colegii de clasă lucra în brigada școlărească, iar în anul 1967 a participat la lucrările de finisare și dare în exploatare a noului edificiu al școlii din sat. Activitățile și reușitele elevului Gheorghe Palade au fost apreciate înalt și premiate de către direcția școlii și cărmuirea gospodăriei colective din satul Puhoi cu mențiuni, diplome, cadouri simbolice, înmânate la careurile și adunările solemne⁷.

Despre Gheorghe dirigintele clasei menționa, că „începând cu clasa întâi și terminând cu clasa a zecea a învățat numai pe note de cinci (excelent). A fost cel mai bun elev din școală... El a fost primul la toate: și la concerte, și la serate, și la sport”. Dirigintele a ținut să mai sublinieze în mod special, că lui Gheorghe „i-a plăcut munca ... și pentru obiectele confecționate a fost distins cu diplome și obiecte de preț”⁸. În anul 1968 Gheorghe Palade a absolvit cu excelență școala medie din satul Puhoi. Acest elev bun și foarte sânguincios a aplicat în anul 1968 la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău. Obținând 18 puncte din cele 20 posibile a fost admis la studii. La facultate a fost unul dintre studenții de frunte. În carnetul de note are doar o singură notă de 4, restul examenelor de promovare, de stat și teza de diploma au fost susținute doar pe nota 5 (excelent), obținând diplomă de studii superioare cu mențiune⁹. Dragostea, dedicația și pasiunea sa față de istorie, Gheorghe Palade a transmis-o fratelui său mai mic Gabriel și surorii Eugenia, pe care i-a pregătit cu dăruire pentru ai urma alegerea sa profesională, cea de istoric. În timpul studiilor la facultate, a frecventat concomitent Catedra Militară, la a cărei absolvire i-a fost acordat gradul militar de locotenent. Facultativ a studiat la Facultatea de Profesii Sociale, cântând în corul universității. La universitate practica sportul, se antrena cu rigurozitate, practicând luptele și culturismul. În anul cinci de studenție, a îndeplinit stagiul pedagogic în școala din satul Vorniceni, raionul Strășeni cu foarte multă dăruire. D-na Valentina Butnaru, fosta elevă a clasei a noua, în care a profesat stagiarul Gheorghe Palade, mărturisește despre Dum-

7 Perioada copilăriei și adolescenței lui Gheorghe Palade este reflectată în amintirile fratelui său mai mic Gabriel. Domnul Gabriel Palade este absolvent al Facultății de Istorie, a USM, deținător al diplomei cu mențiune, promoția anului 1977 (*Promoția anului 1977 – Facultatea de Istorie*. În: http://istorie.usm.md/?page_id=285 [Accesat: 17.10.2017]), a susținut doctoratul în economie, din anul 1990 este director al Centrului de Excelență în Economie și Finanțe. Memoriile sale sub forma unui interviu au fost înregistrate pe 11 octombrie 2017 de către Valentin Arapu.

8 Arhiva USM, f.1, inv.4, un.arh.11695, f.4.

9 Ibidem, f.11, 12.

nealui: „[...] mi-a răsturnat concepția despre școală, despre disciplina de istorie, despre predarea istoriei în școală, despre pedagogie, despre relația profesor-elev. O jumătate de an care mi-a marcat viața: ne-a învățat să înțelegem esențialul dintr-o temă la istorie, să conspectăm cu teze, după care să putem povesti [...] Era foarte înțelegător și foarte exigent [...] După ce a plecat, a lăsat un gol în memoria clasei noastre și noi toți am devenit parcă alții, primeniți [...]”¹⁰.

Absolvind universitatea, tânărul profesor de istorie Gheorghe Palade și-a înțemeiat o familie, în care mulți ani a domnit buna înțelegere și fericirea. Din dragoste s-au născut fiicile Diana, Otilia și feciorul Dorin. Toți sunt astăzi oameni împliniți, gospodari și buni familiști, demni de memoria tatălui.

Domnul Palade a început activitatea profesională în calitate de învățător de istorie și științe sociale în cea mai prestigioasă școală medie din capitală Nr. 1. Doi ani mai târziu, în 1975 a fost invitat și prin transfer a fost angajat în funcția de lector la catedra Istoria URSS asigurând predarea cursurilor de istorie a URSS și științe sociale la secția de pregătire a universității și la Facultatea Biblioteconomie și Bibliografie. Concomitent a suplinit și funcția de curator al grupei academice la facultate¹¹. Din decembrie 1978 până în decembrie 1981 și-a făcut studiile în doctorantură la catedra Istoria URSS a Facultății de Istorie a USM „Mihail Lomonosov” – una din cele mai prestigioase universități din fosta URSS, dar și din lume reușind să realizeze în termen teza de doctor „Muncitorii agricoli din Moldova în anii ‘60 - ‘70”¹². În mai 1982, după susținerea cu brio a tezei de doctor, i-a fost acordat gradul științific „candidat (doctor) în științe istorice”¹³.

Revenit din doctorantură a continuat să activeze în calitate de lector, din 1983 – de lector superior și din 1989 în calitate de docent (conferențiar) având în custodia sa cursurile Istoria URSS, Științele sociale la Secția de pregătire și la Facultatea Biblioteconomie și Bibliografie și cursul Arhivistica la Facultatea de Istorie. Din anul 1989 i-a fost încredințat să citească cursul de lecții „Istoria URSS în perioada desăvârșirii construcției socialismului”¹⁴.

În perioada anilor ‘80 conferențiarul Palade a participat la elaborarea ghidurilor instructiv-metodice pentru studenții secției cu frecvență redusă. Ca bun cunoscător al limbii moldovenești (române) a fost solicitat și a realizat traducerea manualelor de Istoria URSS pentru instituțiile superioare de învățământ și pentru școala medie din limba rusă în limba maternă¹⁵. În acești ani a continuat lucrul de cercetare a problemei „Clasa muncitoare în satul moldovenesc în anii ‘60 - ‘80”, reușind să publice 12 articole științifice cu un volum de 3,45 coli de autor¹⁶.

10 Sesiunea științifică a departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, ediția IV. Program. Rezumatele comunicărilor. Chișinău 2017, p.26.

11 Arhiva USM, f.1, inv.8, un.arh.5090, f.4.

12 Ibidem, f.21.

13 Ibidem, f.24.

14 Ibidem, f.30, 53.

15 Ibidem, f.51.

16 Ibidem, f.49.

Domnul Palade participa activ în viața obștească a facultății și universității fiind ales președinte al comitetului sindical al facultății și membru al Comitetului local al sindicatelor USC. S-a încadrat activ în propagarea cunoștințelor istorice în rândul populației, cu precădere rurale, susținând conferințe, lecții publice, participând la mese rotunde în cadrul emisiunilor la radio și televiziunea republicană. Permanent a suplinit și funcția de curator, reușind să stabilească legături colegiale, de prietenie cu studenții, fiind un bun îndrumător și un sprijin de nădejde al studenților¹⁷.

Din ianuarie 1991 începe o nouă etapă în activitatea profesională a dlui Palade. În legătură cu desființarea catedrei Istoria URSS Gh. Palade a fost transferat în funcția de lector superior la catedra Istoria Românilor. Prin decizia Comisiei Superioare de Atestare a R. Moldova din 25 februarie 1993 dlui Palade i-a fost conferit titlul științifico-didactic de conferențiar universitar la Catedra Istoria Românilor¹⁸. Obținând în custodia sa cursul normativ Istoria Românilor în epoca contemporană, prietenul nostru Gheorghe Palade și-a etalat din plin capacitățile și calitățile de pedagog, cercetător științific și om al cetății.

Întrucât catedra era la început de cale, o importanță deosebită, în debutul anilor '90 membrii catedrei au efectuat activități metodice. Domnul Palade a participat la elaborarea programelor cursului Istoria Românilor (lecții și seminare) pentru studenții Facultății de Istorie și a altor facultăți, a programelor de predare a istorie românilor pentru școala medie¹⁹. Optând pentru o nouă problemă de cercetare științifică „Mișcarea națională în Basarabia, 1900-1918” a reușit în scurt timp în baza investigațiilor efectuate să elaboreze programa cursului special cu aceeași denumire, pe care îl va preda studenților anului V. Tot în această perioadă de debut în citirea Istoriei Românilor dl profesor Palade a acordat ajutor profesorilor din licee în cadrul unor sesiuni tematice, în același timp publicând pe paginile ziarului „Moldova suverană” multiple materiale tematice, cum ar fi: România în perioada interbelică 1918 – 1940. Viața politică²⁰; România în perioada interbelică 1918-1940. Viața economică²¹; România în perioada interbelică 1918-1940. Politica externă²²; Unirea Basarabiei, a Bucovinei și a Transilvaniei cu România. Desăvârșirea unității naționale a românilor²³ etc.

Prin eforturi considerabile a reușit în scurt timp să elaboreze cursul Istoria Românilor în epoca contemporană și tematica seminarelor, tezelor de an și de licență. Prin materialul selectat și predat în cadrul prelegerilor, prin discuțiile organizate în cadrul seminarelor, prin activități extracurriculare, foarte rapid, dl Palade și-a creat faima de un bun cunoscător al Istoriei Românilor și un mare patriot, iubitor de țară și de neam. Dl profesor Palade pe parcursul întregii activități a avut în vizor scopul modernizării, completării și aprofundării conținutului prelegerilor, tinzând totodată spre realizarea unui curs de Istorie a Românilor cu

17 Ibidem.f.51,53.

18 Ibidem, f.60.

19 Ibidem, f.69.

20 Moldova Suverană. 1993, Nr.144.

21 Moldova Suverană. 1993, Nr.139.

22 Moldova Suverană. 1993, Nr.147.

23 Moldova Suverană. 1993, 18 iunie.

accente asupra Basarabiei. Acest lucru i-a reușit pe deplin datorită investigațiilor, realizărilor obținute în procesul cercetării aprofundate a vieții social-economice, politice, culturale și spirituale din Basarabia interbelică.

Gh. Palade a fost un cercetător științific cu capacități extraordinare de muncă. Or, cum menționa dl profesor Ion Agrigoroaiei „Dr. Gh. Palade reprezintă una din vocile cele mai autorizate în ce privește analiza mișcării naționale din Basarabia în preajma unirii cu Țara, în dezbaterile referitoare la progresele însemnate înregistrate în multe domenii, învățământul și viața spirituală din perioada interbelică fiind temele abordate cu predilecție”²⁴.

Dacă pe parcursul primilor 16 ani de activitate la facultate dl Palade a reușit să realizeze teza de doctor și să publice șapte articole științifice, o broșură editată de societatea „Știința”, trei recenzii și patru articole cu caracter științifico-popular²⁵, atunci în prima perioadă postsovietică 1991-1994 a publicat 18 lucrări, inclusiv este coautor al monografiei „Basarabia în cadrul României întregite” (20 de coli de autor) și al volumelor „Personalități ieșene. Culegeri de materiale” (50 de coli de autor). A pregătit pentru editare lucrarea „Mișcarea națională în Basarabia 1900-1918”. A prezentat comunicări ale rezultatelor cercetărilor problemei „Evoluția Basarabiei în cadrul României întregite”, relatând aspecte ale vieții spirituale la nouă conferințe științifice, inclusiv, la Congresul spiritualității românești, la Congresul de studii româno-americane²⁶ etc.

În următorii cinci ani, 1995-2000, a realizat deja 26 de publicații, inclusiv a fost coautorul manualului de Istoria Românilor pentru elevii clasei a noua²⁷. În calitate de specialist deja versat în istoria românilor, a participat la seminarele organizate de către reprezentanții O.S.C.E. și Ministerul Educației și Științei privind elaborarea și predarea istoriei în școală, pledând pentru predarea în gimnaziile și liceele a Istoriei Românilor, respingând totodată ideea așa-zisei „istoria integrată”. În repetate rânduri a participat la organizarea Olimpiadei republicane la Istoria Românilor pentru elevii școlilor medii, liceelor și colegiilor²⁸. A activat în calitate de coordonator, apoi de conducător științific al temei de cercetare „Societatea românească la Est de Carpați din Evul mediu până în epoca contemporană” în cadrul L.C.Ș. „Moștenirea”. Studiile, articolele publicate au fost întemeiate pe materiale din Arhivele Naționale ale României și R. Moldova. Rezultatele investigațiilor științifice au fost de asemenea prezentate în cadrul multiplelor conferințe și simpozioane științifice naționale și internaționale²⁹.

La fel de prodigios s-a dovedit a fi și următorul termen de activitate a dlui Palade în funcția de conferențiar al Catedrei Istoria Românilor 2000-2005. Rămânând în continuare titular al cursului „Istoria românilor în epoca contemporană”, profesorul Palade a elaborat în baza rezultatelor cercetărilor științifice cursurile special, pe

24 Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918 - 1940)*. Studii. Chișinău, Cartdidact, 2010, p.3

25 Arhiva USM, f.1, inv.8, un.arh.5090, f.49.

26 Ibidem, f.69 - 77.

27 Ibidem, f. 96 - 102.

28 Ibidem, f.97.

29 Ibidem, f.98, 99.

care le-a predat studenților și masteranzilor facultății de istorie: Mișcarea națională în Basarabia sf. sec. XIX – 1918; Viața spirituală în Basarabia interbelică; Diplomația românească interbelică; Viața spirituală în Basarabia: tendințe și realizări 1918-1940³⁰. În domeniul cercetării științifice de asemeni a făcut un pas important înainte – a purces la elaborarea tezei de doctor habilitat vizând tema „Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească. 1918-1940”. În cadrul acestei activități a cercetat și a analizat materialele fondurilor de arhivă din R. Moldova și România, publicând 13 articole științifice cu un volum total de 17 coli de autor, prezentând comunicări la unsprezece conferințe și simpozioane³¹. A participat și la diverse seminare metodico-științifice, consacrate problemelor perfecționării sistemului de învățământ istoric preuniversitar, organizate de către Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova, Misiunea OSCE în Moldova și Consiliul Europei. Cu aceeași perseverență a continuat cercetarea arhivelor, scrierea și publicarea articolelor, elaborarea tezelor și comunicărilor ulterior prezentate în cadrul conferințelor științifice naționale și internaționale – toate în principiu axate pe tema preconizatei teze de doctor habilitat. O totalizare a acestor eforturi o constituie apariția în 2010 în cadrul colecției *Studium* a lucrării „Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918 - 1940)” (20 de coli de autor).

În ultima perioadă a activității sale în cadrul Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie atenția dlui profesor Palade a fost captată de cercetarea dosarelor desecretizate ale fostului Comitet al Securității de Stat (KGB) și aducerea în atenția opiniei științifice, dar și a celei publice largi a rezultatelor acestor investigații, izbutind să publice, în anii 2012-2016, 11 articole științifice și să scrie un capitol important din „Istoria Universității de Stat din Moldova – 70 de ani” - Universitatea de Stat din Moldova în contextul mișcării de renaștere și eliberare națională³².

De profesorul Gh. Palade își vor aminti și-l vor pomeni doar de bine încă mulți ani discipolii săi – studenții Facultății de Istorie, Biblioteconomie, Jurnalism și Științe ale Comunicării, ai secției de pregătire. În săptămânalul „Jurnal de Chișinău” din 21 aprilie 2017 Valentina Butnaru mărturisește, că profesorul Palade „...a fost și este simpatizat de studenți deoarece, până la urmă, așa rămânem noi, tinerii care l-am cunoscut, studenții lui, studenții lui Palade”³³.

Am lecturat studiile și articolele, publicate de către dl profesor Palade, urmărind bineînțeles scopul să-mi îmbogățesc cunoștințele privind istoria ținutului natal în perioada interbelică. Am descoperit multe lucruri noi de o semnificație deosebită, pentru care exprim, regret cu întârziere, toată gratitudinea regretatului profesor Palade și știu că mulți sunt cei care-i sunt recunoscători dlui profesor Palade pentru această osteneală și jertfire de sine. Totodată am încercat să sesizez mesajul pe care Domnia sa l-a adresat nouă, cititorilor.

Gheorghe Palade a dorit și a străduit atât de mult în acest domeniu pentru a

30 Ibidem, f.138.

31 Ibidem, f.134 -136.

32 Ibidem, f.237.

33 Jurnal de Chișinău. 2017, 21 aprilie.

scoate la suprafață adevărul istoric, esența acelor evenimente epocale, pe care le-a trăit Basarabia în prima jumătate a sec. XX. Deși cercetările i-au fost axate pe perioada destul de îndepărtată de zilele noastre, care, conform aprecierilor istoricilor francezi, este deja istorie, ele sunt de o actualitate de netăgăduit. Spuneau strămoșii noștri, romanii, că „nu poți trece de două ori prin aceeași apă curgătoare”. Iată că noi, basarabeni încercăm să demonstrăm contrariul. R. Moldova se află după 1991 într-o situație similară situației Basarabiei care strigă tot atât de tare aceeași întrebare: Încotro? Răspunsul este evident. Însă nu pentru toți, așa cum nu era clar și pentru mulți basarabeni în 1918. Revenirea la matcă, reunirea cu Patria-mamă România!

Prin cercetările și publicațiile sale domnul profesor Palade a încercat să ne convingă că fără renașterea spirituală a românilor din Basarabia moldavă atât generația noastră, cât și viitoarele generații, care vor mai rămâne pe aceste meleaguri suntem sortiți să ne bălăcim încă mulți ani în mocirla ignoranței și neadevărului și vom orbecăi ca orbii mergând spre neant.

Renașterea spirituală nu se va realiza de la sine, odată cu schimbarea generațiilor, oricât de mature vor fi condițiile și premisele obiective. Sunt necesare eforturi, eforturi de lungă durată pentru iluminarea poporului. Dar, apare problema cea mare. Cine? Dl Palade ne răspunde clar și răspicat – intelectualitatea națională, care însă este așa cum este: o parte încă au rămas „savoci”, nostalgici pentru trecutul sovietic, altă parte sau erijat în toga falsă a statalismului, alții sunt parcă neutri, dar de fapt, atenți să nu rateze schimbarea direcției vântului, conformiștii, egocentriști indiferenți de soarta acestui popor. Însă cresc și rândurile celor care doresc să fie urmașii demni ai celor, care au înfăptuit în 1918 Unirea.

Gh. Palade a demonstrat prin lucrările sale științifice, dar și prin activitatea sa practică de zi cu zi că victorioși vor fi acești din urmă. Timpul le va așeza pe toate la locul potrivit. Va crește și se va impune în fruntea evenimentelor o nouă generație de intelectuali – adevărați patrioți, care vor fi capabili să separe grâul de neghină și să scoată poporul la lumină conducându-l spre izbândă.

Acest lucru și l-a dorit domnul Gh. Palade. A trudit neobosit la realizarea lui. Prin activitatea sa în calitate de profesor, cercetător științific s-a postat în primele rânduri ale apărătorilor cauzei naționale. A fost omul, care a muncit cu dăruire de sine nu pentru fală și mărire, dar pentru binele poporului. A meritat cu prisosință datorită calităților, caracterului, cunoștințelor, aptitudinilor și competențelor să fie promovat în funcții înalte, dar a preferat să rămână împreună cu poporul, jos, pe baricade. A fost și va rămâne prin lucrările sale promotorul dârz al adevărului istoric – avem un viitor doar reunindu-ne cu Patria-mamă România. Gheorghe Palade a fost nu doar un pașnic promotor al cauzei naționale, dar și un luptător dârz pentru această cauză. Menționăm doar un episod din anul 1995 – implicarea directă a profesorului Palade în organizarea și conducerea grevei în apărarea predării Istoriei Românilor și Limbii Române în școli, licee și instituții superioare de învățământ.

Timpul fugе. Iată că s-a scurs deja doi ani de când domnul profesor Gh. Palade nu se mai află printre noi. Prin faptele sale, prin moștenirea pe care ne-a lăsat-o este și va fi împreună cu noi. Să fim demni de amintirea Domniei sale.

PROFESORUL DR.
GHEORGHE PALADE:
BIBLIOGRAFIE ȘTIINȚIFICĂ SELECTIVĂ

SELECȚIE DE VALENTIN ARAPU

1. *Volume*

- Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*, Chișinău, Universitas, 1993, 256 p. ISBN 5-362-00876-6
- Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940)*, Chișinău, Cartdidact, 2010, 298 p. ISBN 978-9975-9847-7-5

2. *Studii și articole*

Studii de autor

- Alexandru Boldur – istoric credincios al Basarabiei*. În: „Cugetul. Revistă social-politică și metodic-științifică”, nr. 4, Chișinău, 1991, p. 27-30.
- Александр Болдур – преданный историк Бессарабии*. În: „Cugetul. Социально-политический и научно-методический журнал”, nr. 4, Chișinău, 1991, p. 28-31.
- Intellectualitatea din România și mișcarea de eliberare națională în Basarabia (1900-1918)*. În: „Conferința științifică a corpului didactico-științific „Totalurile activității științifice în anii 1991-1992”. Tezele referatelor (Chișinău, 11-18 ianuarie, 1993)”, Vol. II, Chișinău, Secția poligrafie operativă USM, 1992, p. 48.
- Aspecte noi din activitatea lui Paul Gore după 1918*. În: „Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socio-umane”, Chișinău, Secția poligrafie operativă a USM, 1997, p. 72-75. ISBN 9975-923-04-6.
- Activitatea asociațiilor învățătoresți județene din Basarabia. 1918-1940*. În: „Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani, Chișinău, Cartdidact, 1997, p. 227-233. ISBN: 9975-940-08-0

- Din activitatea intelectualilor din Vechiul Regat, Ardeal și Bucovina în Basarabia anilor Unirii. 1918-1920. În: „Destin românesc”, nr. 1, Chișinău, 1997, p. 86-100.
- Mihail Berezovschi, Nichifor Crainic, Petre Ștefănuță. În: „Chișinău. Enciclopedie”, Editor și coordonator: Iurie Colesnic, Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 70, 171-172, 503.
- Grupul social-democrat din Chișinău. Cercul moldovenesc. Sfatul Țării. În: „Chișinău. Enciclopedie”, Editor și coordonator: Iurie Colesnic, Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 126, 237, 412-413.
- Legea învățământului primar din 1924 și particularitățile aplicării ei în Basarabia. În: „Conferința corpului didactico-științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1996/1997”, 30 septembrie – 5 octombrie 1998. Rezumatele comunicărilor. Științe umanistice”, Chișinău, Secția Poligrafie Operativă a USM, 1998, p. 194.
- Factorii de realizare a propagandei culturale în Basarabia (1918-1928). În: „Cugetul: Revistă de istorie și cultură”, Nr. 4, Chișinău, 1999, p. 6-12.
- Profesorul și savantul Alexandru Boldur în perioada activității la Facultatea de Teologie din Chișinău. În: „Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socio-umane”, Chișinău, Secția Poligrafie Operativă USM, 1999, p. 273-278. ISBN 9975-917-21-6
- Renașterea vieții spirituale românești în Basarabia (1918-1930): Căi și mijloace de realizare. În: „Romanitate și românitate la Nord de Balcani” (Materialele Simpozionului Internațional din 7-8 aprilie 2000), Chișinău, Centrul Editorial USM, 2000, p. 141-147. ISBN 9975-940-31-5
- Aspecte privind activitatea lui Ion Mihalache în Basarabia (ianuarie-martie 1918). În: „Conferința corpului didactico-științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1998/1999”, 27 septembrie – 2 octombrie 2000, Rezumatele comunicărilor, Științe socio-umane, Chișinău, Centrul Editorial al USM, p. 280-281. ISBN 9975-917-56-9
- Facultatea de Teologie din Chișinău: profesorii și studenții (1926-1940). În: „Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură”, nr. 2(6), Chișinău, 2000, p. 42-50.
- Înființarea Facultății de Teologie din Chișinău și constituirea corpului didactic (1926-1927). În: „Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socioumane”, Vol. II, Chișinău, 2000, CEP USM, p. 124-135.
- Aspecte privind identitatea națională în Basarabia. 1918-1940. În: „Basarabia. Dilemele identității”, Volum editat de Flavius Solomon, Alexandru Zub în colaborare cu Sorin D. Ivănescu, Bogdan Schipor, Iași, „Fundatia Academică A.D. Xenopol”, 2001, p. 37-47.
- Contribuția Universității Populare din Chișinău la renașterea vieții spirituale naționale în Basarabia (1918-1940). În: „Unitatea națională a românilor între ideal și realitate: Materialele Dezbaterilor Naționale (Asociația Națională a Tinerilor Istoricilor din Moldova), București, 27-28 martie 2001 și Chișinău, 9-11 aprilie 2001”, Chișinău, Civitas, (Tipografia „Reclama”), 2001, p. 103-114.
- Soarta Facultății de Teologie din Chișinău după refugiul de la 28 iunie 1940. În: „Cugetul: Revistă de Istorie și Cultură”, Nr. 3-4(91-12), Chișinău, 2001, p. 31-40.

- Unele aspecte privind relațiile româno-grecești în perioada interbelică. / Certain aspects regarding the greco-romanian relationship in the period between wars.* În: „Raporturile moldo-grece în contextul relațiilor internaționale: Probleme și perspective: Conferința Științifică Internațională”, Chișinău, Tipografia „UPS I. Creangă”, 2002, p. 110-111, 214-216.
- Componente ale politicii culturale în Basarabia (1918-1940).* În: „Istorie și conștiință. Profesorul Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare”, Coordonatori: Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2002, p. 165-175.
- Dimensiuni ale dezvoltării vieții spirituale în Basarabia interbelică.* În: „Cugetul: Publicație independentă”, 200 - Nr. 1, Chișinău, 2003, p. 24-31.
- Paul Gore în procesul de renaștere culturală a Basarabiei după Unirea de la 1918.* În: „Paul Gore: omul și opera”, (Biblioteca „Tyragetia”, VIII, Colecția Personalități eminente), Chișinău, „Tyragetia”(E.E.-P. „Tipografia Reclama”), 2003, p. 111-117.
- Aprecieri istoriografice privind politica culturală în Basarabia în anii 1918-1940.* În: „Conferința corpului didactico-științific „Bilanțul activității științifice a USM în anii 2000-2002”, 30 septembrie-6 octombrie 2003. Rezumatele comunicărilor. Științe socioumanistice”, Volumul II, Chișinău, CE USM, 2003, p. 175-176. ISBN: 9975-70-269-4
- Învățământul din Basarabia în proces de integrare și extindere (1918-1940).* În: „Caiete de istorie”, Nr. 4(8), Chișinău, 2003, p. 14-19.
- Contribuția Facultății de Teologie din Chișinău la pregătirea clerului basarabean.* În: „Luminătorul”, Nr. 3, Chișinău, 2004, p. 34-46.
- Aspecte privind naționalizarea învățământului în Basarabia după Unirea de la 1918.* În: „Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria «Științe socioumanistice», Vol. 3: „Istoria Românilor și Antropologie; Istorie Universală; Pedagogie; Psihologie; Studiul Artelor; Culturologie; Asistență socială; Sociologie; Filozofie”, Chișinău, CEP USM, 2005, p. 11-18.
- Facultatea de științe agricole din Chișinău (1933-1934).* În: „Cugetul: Revistă social-politică și metodic-științifică”, Nr. 4, Chișinău, 2005, p. 18-24.
- Instruirea universitară a intelectualității basarabene (1918-1940).* În: „Conferința științifică internațională: „Învățământul superior și cercetarea - piloni ai societății bazate pe cunoaștere” dedicată jubileului de 60 ani ai Universității de Stat din Moldova, 28 septembrie 2006, Rezumatele comunicărilor, Științe socioumanistice”, Volumul II, Chișinău, CEP USM, 2006, p. 37-38. ISBN 978-9975-70-668-1
- Contribuția Mitropolitului Gurie la înființarea și activitatea Facultății de Teologie din Chișinău.* În: „Mitropolitul Gurie - misiune de credință și cultură: culegere de articole și studii despre Mitropolitul Gurie Grosu al Basarabiei (1877-1943)”, Coordonator Silvia Grossu, Chișinău, Epigraf, 2007, p. 106-117.
- Cuvânt înainte.* În: Ion Agrigoroaiei, „Basarabia de la Unire la integrare”, Colecția Studium, Coordonator Igor Șarov, Chișinău, Cartdidact, 2007, p. 5-10.
- Iași - Chișinău. Legături Universitare în perioada interbelică.* În: „Români din afara granițelor țării Iași - Chișinău: Legături istorice”, Iași, Casa Editorială „De-miurg”, 2008, p. 135-146.

- Iașii și Basarabia în perioada interbelică: conexiuni culturale.* „Buletinul științific: Revista de Etnografie, Științe ale naturii și Muzeologie: Serie nouă: Vol. 9 (22), Etnografie și Muzeologie („Бюллетень: Этнография, естественные науки и музология”), Chișinău, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, 2008, p. 300-310.
- Repere ale evoluției Bisericii Ortodoxe din Basarabia (1918-1925).* În: „Românii din afara granițelor țării. Iași – Chișinău: Legături istorice”, Coordonator Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2008, p. 253-268.
- Contribuția Universității din Iași la pregătirea intelectualității basarabene (1918-1940).* În: „Universitatea din Iași – De la modelul francez la sistemul Bologna”, Coordonator Gheorghe Iacob, Iași, Editura Universității „A. I. Cuza”, 2008, p. 349-362.
- Contribuția militarilor români la renașterea vieții spirituale în Basarabia. 1918-1920.* În: „Frontierele Spațiului Românesc în context European”, Coordonatori: Sorin Șipoș, Mircea Bric, Florin Strengheu, Ion Gumenâi, Oradea, 2008, p. 356-365.
- Presa culturală din Basarabia în primul deceniu după Unire (1918-1928).* În: „Presa scrie istoria: Primul simpozion național de jurnalism (11-12 mai 2006)”, Coordonatori Maria Danilov, C. Manolache, Chișinău, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei; Ploiești, Editura „Libertas”, 2008, p. 121-129.
- Iașii și Basarabia în perioada interbelică: conexiuni culturale.* În: „Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericile Răsăritene în secolele XIV-XIX”, Editor Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universității „A. I. Cuza”, 2009, p. 205-217.
- Căminele culturale din Basarabia (1918-1940): cadru de constituire, formare și mijloace de activitate.* În: „Buletinul științific: Revista de Etnografie, Științe ale naturii și Muzeologie: Serie nouă: Vol. 13 (26), Etnografie și Muzeologie („Бюллетень: Этнография, естественные науки и музология”), Chișinău, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, 2010, p. 139-153. ISSN 1857-0054
- Impactul raptului sovietic din 28 iunie 1940, asupra intelectualității din Basarabia.* În: Șipoș Sorin, Horga Ioan, Șarov Igor, Bria Mircea, Gumenâi Ion (Coordonatori), „Politici imperiale în estul și vestul spațiului românesc”, Oradea/Chișinău, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact din Chișinău, 2010, p. 394-402. ISBN 978-606-10-0190-3; ISBN 978-9975-4001-2-1
- Constantin Tomescu – profesor de seamă al Facultății de Teologie din Chișinău.* În: „Creșterea impactului cercetării și dezvoltarea capacității de inovare. Conferința științifică cu participare internațională consacrată aniversării a 65-a a USM, 21-22 septembrie 2011. Rezumatele comunicărilor. Științe umaniste”, Chișinău, CEP USM, 2011, p. 16-19. ISBN: 978-9975-71-136-4
- Reforma calendarului bisericesc în Basarabia (1924-1940): pas și împas.* În: „Românii din afara granițelor țării. România – Moldova – Ucraina – împreună spre Europa”, Coordonator: Iulian Prutianu-Isăcescu, Iași, Junimea, 2011, p. 212-222.
- Promotori ai Unirii de la 1918 represați de regimul sovietic: cazul Constantin Leancă.* În: „Interferențe universitare – integrare prin cercetare și inovare. Conferința științifică cu participare internațională, 25-26 septembrie 2012. Rezuma-

- tele comunicărilor. Științe umaniste”, Chișinău, CEP USM, 2012, p. 55-57. ISBN: 978-9975-71-270-5
- Promotori ai învățământului românesc din Basarabia reprimăți în primul an de ocupație sovietică. Cazul lui Ioachim Arhip.* În: „Conferința științifică „Integrare prin cercetare și inovare 26-28 septembrie 2013, Rezumate ale comunicărilor, Științe umanistice”, Chișinău, CEP USM, 2013, p. 21-24. ISBN 978-9975-71-416-7
- Impactul regimului sovietic asupra minorităților naționale din Basarabia (28 iunie 1940 – 26 iunie 1941): în lumina dosarelor desecretizate.* În: „In Honorem Gheorghe Gonța. Politica marilor puteri în Balcani și Europa Centrală. Materialele Simpozionului Internațional din 10-13 octombrie 2013”, Chișinău, Garamont-Studia, 2013, p. 473-479. ISBN 978-9975-115-14-8
- Reprimarea preoțimii basarabene în primii ani de ocupație sovietică: cazul preotului Cecati (28 iunie 1940 – 26 iulie 1941).* În: „Biserica Ortodoxă din interfluviul pruto-nistean (1813-2013). Coordonatori: Octavian Moșin, Ion Gumenăi (Simpozion științific internațional din 14-15 octombrie, 2013), Chișinău, Cuvântul ABC, 2013, p. 181-185. ISBN 978-9975-4496-4-9
- Din dosarele securității sovietice (1940-1941): considerații privind aplicarea violenței.* În: „Pontes. Review of South East European Studies”, vol. 6-7, Chișinău, USM, 2013, p. 446-462. ISSN 1812-333
- Basarabia sub regim sovietic: mobilizări militare și muncă forțată.* În: Stela Cheptea, Horia Dumitrescu (coordonatori), „În memoriam Gheorghe Buzatu (1939-2013)”, Iași, Tipo Moldova, 2014, p. 811-825. ISBN: 978-606-676-592-3
- Comitetele școlare din Basarabia interbelică: contribuții la dezvoltarea învățământului.* În: „Sesiunea științifico-metodică anuală. Național și universal în procesul istoric – perspectivele disciplinei școlare Istoria (Ediția I)”, 7 martie 2014, Program, Rezumatele comunicărilor, Chișinău, CEP USM, 2014, p. 15-16. ISBN: 978-9975-71-495-2
- Centrele culturale din Basarabia în anii 1927-1930: constituire și modalități de funcționare.* În: „Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin cercetare și inovare”, 10-11 noiembrie 2014, Rezumate ale comunicărilor, Științe umanistice, Chișinău, CEP USM, 2014, p. 6-8. ISBN 978-9975-71-568-3
- Comitetele școlare din Basarabia interbelică: contribuții la dezvoltarea învățământului.* În: „Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe umanistice. Istorie. Filozofie. Filologie”, Nr. 4(84), Chișinău, CEP USM, 2015, p. 138-145. ISSN: 1811-2668 Categoria B / http://dspace.usm.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/399/17.p.138-145_sum_84.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Accesat: 14.02.2017]
- Basarabia în cadrul Statului Român întregit.* În: „O istorie a Basarabiei”, Chișinău, Editura Serebia, 2015, p. 194-236. ISBN: 978-9975-128-45-2
- Corpul didactic primar din Basarabia (1918-1940): activități de promovare a identității naționale.* În: „Conferința internațională „Identități naționale în dialog intercultural: unitate prin diversitate”, Programul și rezumatele comunicărilor, Chișinău, CEP USM, 2015, p. 57-58. ISBN: 978-9975-71-713-7

- Problema limbii de stat și a grafeii latine în cadrul Consiliului Științific al Universității de Stat din Chișinău (1988-1989)*. În: „Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie”, Ediția II, Program, Rezumatele comunicărilor, Chișinău, CEP USM, 2015, p. 84-85. ISBN: 978-9975-71-649-9
- USM: Preliminarii ale grevei generale din primăvara anului 1995*. În: „Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin cercetare și inovare”, 11 noiembrie 2015, Rezumatele comunicărilor, Științe umanistice, Chișinău, CEP USM, 2015, p. 6-8. ISBN 978-9975-71-702-1
- (post-mortem), *Aspecte privind activitatea extrașcolară a corpului didactic primar din Basarabia în perioada interbelică*. În: „Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie”, Ediția III, Program. Rezumatele comunicărilor, Chișinău, CEP USM, 2016, p. 56-57. ISBN: 978-9975-71-774-8
- (post-mortem), *Universitatea de Stat din Moldova în contextul mișcării de renaștere și eliberare națională*. În: „Istoria Universității de Stat din Moldova. 70 de ani”, Coordonator Ion Eremia, Chișinău, CEP USM, p. 242-274. ISBN 978-9975-71-823-3

Coautor

- Gheorghe Palade, Liliana Chicu, *Biserica în Basarabia în anii 1928-1940*. În: „Cugetul. Revistă social-politică și metodic-științifică”, nr. 1-2, Chișinău, 1995, p. 73-77.
- Gheorghe Palade, Ion Preașcă, *Pagini din activitatea lui Vasile Stroiescu*. În: „Destin Românesc. Revistă trimestrială de istorie și cultură. Chișinău-București”, Nr. 1/1996, An. III. Nr. 9, Chișinău, Tipografia „ARC” SRL, 1996, p. 68-83.
- Gheorghe Palade, Anton Moraru, Anatol Petrencu, Anton Moraru, Elena Postică, Ion Șișcanu, Rodica Solovei, *România în vâltoarea evenimentelor din epoca contemporană*. În: a) „Cugetul. Revistă de istorie și cultură”, Nr. 2 (10), Chișinău, 2001, p. 55-57; b) Anatol Petrencu, „Istoria contemporană: studii, materiale, atitudini”, Chișinău, „Cartdidact” SRL, (Tipografia „Balacron” SRL), 2011, p. 159-163.
- Anatol Petrencu, Gheorghe Palade, Ion Negrei, *Profesorul și savantul Ion Agrigoroaiei la cea de-a 65-a aniversare*. În: a) „Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură”, Nr. 3-4 (11-12), Chișinău, 2001, p. 82-83; b) Anatol Petrencu, „Istoria contemporană: studii, materiale, atitudini”, Chișinău, „Cartdidact” SRL, (Tipografia „Balacron” SRL), 2011, p. 502-503.
- Ion Buga, Gheorghe Cojocar, Nicolae Dabija, Anton Moraru, Alexandru Moșanu, Gheorghe Negru, Gheorghe Palade, Anatol Petrencu, Elena Postică, *Anexarea Basarabiei în anul 1940 de către Uniunea Sovietică – o consecință directă a Pactului Molotov-Ribbentrop*, Chișinău, Asociația pentru Literatură și Cultură Română „Astra” – „O. Ghibu” (Coordonatori: Alexandru Moșanu și Ion Buga), 2002, 127 p. ISBN 9975-9701-1-7
- Gheorghe Palade, Mihai Ursu, *Expoziția generală din 1925 de la Chișinău*. În: „Buletin științific: Serie nouă; științele naturii”, Vol. 2 (15), Chișinău, 2005, p. 127-151. ISBN 9975-940-84-6

- Gheorghe Palade, Victor Pușcaș, *Sistemul de administrare al Basarabiei (1918-1925)*. În: „Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova: Seria „Lucrări studențești”: Științe socioumanistice”, Chișinău, 2009, p. 24-26.
- Silvia Grossu, Gheorghe Palade, *Presa din Basarabia în contextul socio-cultural de la începuturile ei până în 1957*. În: „Presa basarabeiană de la începuturi până în 1957. Catalog”, Ediție îngrijită de Lidia Kulikovski, Chișinău, 2012, p. 14-25. (Consultanți științifici ai *Catalogului* (407 p.): Gheorghe Palade, Silvia Grossu, Ion Dron. / <https://web.archive.org/web/20120304035846/http://www.hasdeu.md/ro/ebibl/poslednij.pdf> [Accesat: 17.02.2017].
- Gheorghe Palade (post mortem), Valentin Arapu, *Românii transnistreni reprimați de regimul comunist: Cazul lui Alexandru Smochină (1915-2002)*. În: „Evenimente și personalități marcante ale vieții spirituale din spațiul Pruto-Nistrean și a vecinătăților lui din sec. XIX-XX”, Simpozionul științific internațional, Chișinău, 24-25 noiembrie 2017, Coordonatori: Octavian Moșin, Ion Gumenăi, Chișinău, CEP USM, 2017, p. 80-97. ISBN 978-9975-71-952-0

3. Materiale didactice și manuale

- Gheorghe Palade, *Istoria Românilor. Mișcările sociale în România la începutul secolului XIX*. În: „Moldova Suverană”, Nr. 56 (18118), 14 aprilie 1993, Cap. XI (Început), p. 2 ; Nr. 62(18124), Cap. XI (Ultima parte), 28 aprilie 1993, p. 2.
- Gheorghe Palade, *Istoria Românilor. Mișcarea de eliberare a românilor aflați sub dominație străină la începutul secolului XX*. În: „Moldova Suverană”, Nr. 67-68 (18129-18130), Cap. XII (Început), 8 mai 1993, p. 2; Nr. 83 (18145), Cap. XII (Ultima parte), 2 iunie 1993, p. 2.
- Gheorghe Palade, *Istoria Românilor. Unirea Basarabiei, a Bucovinei și a Transilvaniei cu România. Desăvârșirea unității naționale a Românilor*. În: „Moldova Suverană”, Nr. 91 (18153), Cap. XIII (Începutul), 16 iunie 1993, p. 2; Nr. 98-99 (18160-18161), Cap. XIII (Ultima parte), 29 iunie 1993, p. 2.
- Gheorghe Palade, *Istoria Românilor. România în perioada interbelică. Economia țării*. În: „Moldova Suverană”, Nr. 139 (18201), Cap. XIV, 1993, p. 2.
- Gheorghe Palade, *Istoria Românilor. România în perioada interbelică. Viața politică*. În: „Moldova Suverană”, Nr. 144 (18206), Cap. XIV, 1993, p. 2.
- Gheorghe Palade, *Istoria Românilor. România în perioada interbelică. Politica externă*. În: „Moldova Suverană”, Nr. 147 (18209), 21 octombrie 1993, p. 2.
- Gheorghe Palade, *Istoria Românilor. Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1840)*. În: „Moldova Suverană”, Nr. 155 (18217), 9 noiembrie 1993, Cap. XVI, p. 2.
- Gheorghe Palade, Igor Șarov, *Istoria Românilor. Epoca contemporană. Manual experimental pentru clasa a IX-a*, Chișinău, Cartdidact, 1998, 136 p. il. ISBN 9975-940-06-4
- Gheorghe Palade, Igor Șarov, *История румын. Новейшее время. Учебник для 9-го класса*, Ediția I, Chișinău, 1999, 118 p. il., h. ISBN 9975-940-25-0

- Gheorghe Palade, Igor Șarov, *Istoria Românilor. Epoca contemporană. Manual pentru clasa a IX-a*, Chișinău, Editura Cartdidact (Tipografia: Reclama), 2002, 114 p. il. ISBN 9975-932-25-8; ISBN 9975-940-45-5
- Gheorghe Palade, Igor Șarov, *История румын. Новейшее время. Учебник для 9-го класса*, Ediția II, Chișinău, 2002, 144 p.
- Gheorghe Palade, Igor Șarov, *Istoria Românilor. Epoca Contemporană. Crestomație*, Chișinău, 2004.
- Gheorghe Palade, *Harta României (1918-1940)*, Chișinău, Cartdidact, 2008.
- Igor Cașu, Gheorghe Palade, Igor Șarov, *Istorie. Istoria Românilor. Istoria Universală. Epoca contemporană. Manual pentru clasa a 9-a*, Chișinău, Editura Cartdidact / Civitas, 2009, 240 p. il., fotogr. ISBN 978-9975-4005-6-5; ISBN 978-9975-936-09-5
- Gheorghe Palade, *Istoria contemporană a românilor*. În: „Specialitatea Educație civică. Curricula”. Chișinău, CEP USM, 2010, p. 508-525. ISBN 978-9975-70-951-4

4. Recenzii

- Gheorghe Palade, Ion Agrigoroaiei, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri*, Iași, Editura Fundației „Axis”, 2004, 340 p. În: „Cugetul. Revistă de istorie și cultură”, nr. 1 (25), 2005, p. 64-66.
- Gheorghe Palade, Rodica Solovei, *Activitatea guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural. (19 august 1941 - 28 ianuarie 1944)*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2004. În: „Cugetul. Revistă de istorie și cultură”, nr. 1 (25), 2005, p. 67-68.
- Gheorghe Palade, Ion Agrigoroaiei, *Basarabia în actele diplomatice: 1711-1947*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2012. În: „Tratatul de pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. Materialele Conferinței Internaționale, Chișinău, 26-28 aprilie 2012”, Chișinău, Pontos, 2012, p. 347-349.
- Gheorghe Palade, *O carte document. Recenzie la cartea: Ion Agrigoroaiei, Basarabia în actele diplomatice: 1711-1947*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2012. În: „Convorbiri literare. Revista Uniunii Scriitorilor din România”, nr.8 (200), Iași, 2012, p. 60-62.

5. V. Publicistică, interviuri

- Cuvântul nostru trebuie auzit ! Pledează dl. conf. univ. dr. Gheorghe Palade, de la Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău - „80 de ani de la Unirea Basarabiei cu România”*. În: „Cuget Liber”, Constanța, sâmbătă, 28 martie, 1998, p. 2.
- Interviu cu doctor Gheorghe Palade, conferențiar universitar la catedra Istoria românilor a Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova*. În: „Caiete de istorie”, Nr. 2, Chișinău, 2003, p. 23-28.

- Anexarea: [28 iunie - 3 iulie 1940 - anexarea Basarabiei la URSS].* În: „Timpul de dimineață: Săptămânal de informație și opinie democratică”, 1 iulie 2005, Chișinău, 2005, p. 16.
- A fi istoric în Republica Moldova. Interviu cu conf. univ. dr. Gheorghe Palade.* În: „InfoHis. Buletin informativ ANTIM”, nr. 1 (29), Chișinău, 2006, p. 4-6.
- Consecințele economice, demografice și culturale [după anexarea Basarabiei în 1812 la Imperiul Rus].* În: „Timpul”, 18 mai 2007, p. 16.
- Interviu cu Prof. dr. Gheorghe Palade, Președintele Asociației Istoricilor din Republica Moldova.* Interviu realizat de Mircea-Cristian Ghenghea. În: „Constelații ieșene”, anul III, nr. 2 (10), iunie 2008, p. 2-4. /<http://astra.iasi.roedu.net/constelatiiiesene/pdf/CI-Nr10Pag2-4.pdf> [Accesat: 16.02.2017].
- Cum a apărut, în 1925, Mitropolia Basarabiei.* În: „Adevărul”, 5 septembrie 2013, Chișinău, 2013, p. 6-7.

6. Membru în colegii de redacție

- Gheorghe Palade, *Muzeul bisericesc din Chișinău – geneză, împliniri, pribegii. Materialele Conferinței organizate cu prilejul a 100 de ani de la fondarea primei instituții muzeale bisericesti din Basarabia*, Chișinău, EcoEtnoMuseum/Reclama, 2006, 126 p. ISBN 978-9975-900-22-5

7. Conducător științific la teze de doctorat

- Silvia Scutaru, *Biserica ortodoxă din Basarabia între 1882-1918: Specialitatea: 07.00.02 - Istoria românilor: Teză de doctor în istorie / Silvia Scutaru; cond. șt.: dr., conf. universitar Gheorghe Palade, Chișinău, 2010. 214 p.; 30 cm. Antetitul: Universitatea de Stat din Moldova. Bibliogr.: P. 162-182; Anexe. 281.9 (478) (043) T-3822 Biserica ortodoxă - Moldova - Istorie.*
- Vasile Crețu [la etapa de pre-sustinere], *Evoluția învățământului primar și secundar în Basarabia în anii 1918-1940 [611.02 Istoria românilor (pe perioade)],* Chișinău, 2017. Autorul a depus deja manuscrisul pentru discuție și aprobare la Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie ai Universității de Stat din Moldova, păstrând pe foaia de titlu numele conducătorului său științific Gheorghe Palade, doctor în istorie.

II.

MEMORII, AMINTIRI, EVOCĂRI

GHEORGHE PALADE – ISTORIC AL PERIOADEI INTERBELICE ROMÂNEȘTI

ANATOL PETRENCU

L-am cunoscut pe istoricul Gheorghe Palade în anul 1975, fiind la Cursurile de pregătire, organizate de Universitatea de Stat din Moldova (USM) pentru tineri proveniți din familii de muncitori și țărani, precum și pentru cei demobilizați din Armata sovietică. Gheorghe Palade ne-a predat Istoria URSS.

În 1991 URSS s-a destrămat, Republica Moldova și-a proclamat Independența de Stat. Atunci, în cadrul USM, am fost decan al Facultății de Istorie. În legătură cu dispariția URSS, am pus problema desființării Catedrei de Istorie a URSS. O parte din cadrele, angajate la acea catedră, au fost transferate la Catedra de Istorie Universală, altă parte – la nou înființata Catedră de Istoria Românilor. Gheorghe Palade a mers la Catedra de Istorie a Românilor, unde a elaborat cursul normativ de Istorie contemporană a românilor, iar domeniul de cercetare științifică a devenit perioada interbelică a românilor, cu accente pe Basarabia în cadrul României întregite.

Pe parcursul anilor (1991–2016) istoricul Gheorghe Palade a studiat atent lucrările înaintașilor noștri, referitoare la istoria interbelică a Basarabiei, a citit presa timpului, a muncit în diverse arhive, în care a depistat și a publicat documente inedite, date statistice, note biografice ale personalităților basarabene ale timpului. Prin urmare, conf. univ. dr. Gh. Palade a publicat un șir de lucrări (monografii, manuale școlare, capitole în monografii colective, articole științifice etc.) la tema Basarabiei în cadrul României întregite.

Scopul acestui articole este evidențierea problemelor fundamentale, studiate și expuse în diverse publicații de regretatul coleg Gheorghe Palade.

O temă istorică, studiată de Gh. Palade, este axată pe factorii mișcării naționale românești din Basarabia, aflată sub asuprirea Rusiei țariste (sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea) și pe influența cercurilor culturale din România asupra mișcării naționale din Basarabia (1905–1914)¹.

¹ Gheorghe Palade. *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918–1940)*. Studii, Chișinău, Editura „Cartdidact”, 2010, p. 3–21. Lansarea acestui volum omagial a avut loc pe data de 6 septembrie 2010, în aula 530, a blocului central de studii al USM la împlinirea a 60 de ani ai autorului. În cadrul festivității au vorbit dr. Igor Șarov, decanul Facultății de Istorie și Filozofie a USM, dl dr. hab. Gheorghe Ciocanu, rectorul USM, dl

Referitor la perioada interbelică, Gheorghe Palade a examinat literatura de specialitate, datele recensămintelor, alte surse accesibile și a prezentat convingător creșterea naturală a populației în Basarabia în cadrul României întregite: de la 2 864 402 (în 1930) la 3 173 209 oameni în 1940². Istoricul Gh. Palade a restabilit tabloul complet al populației din Basarabia, repartizată pe etnii, pe județe etc. Folosind metoda comparativă, Gh. Palade a demonstrat că în anii interbelici, în Basarabia, a scăzut numărul populației ucrainene, în schimb, grupul etnicilor ruși a sporit³. Populația rurală, remarcă autorul, alcătuia 87% din populație, iar împreună cu orășenii, care munceau în agricultură, ajungea la 90%⁴. Aceste studii sunt importante pentru analiza ponderii producției agrare în economia provinciei și cea a țării, dar și în perspectiva schimbării structurii populației, antrenate în economie (agricultură, industrie, comerț, deservirea socială etc.).

O altă problemă, examinată de Gh. Palade a fost cea legată de recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei cu România. Istoricul a demonstrat inutilitatea organizării unui referendum în Basarabia, așa cum cereau unele persoane, străine interesului național al majorității absolute a populației. Folosind documente, publicate de Ștefan Ciobanu, Gh. Palade a demonstrat justetea deciziei Sfatului Țării din 27 noiembrie 1918 de a anula condițiile prevăzute în Actul Unirii din 27 martie 1918: „S-a procedat astfel și având în vedere situația internațională a României, cauza națională comună care necesita atunci eforturi deosebite pentru a obține recunoașterea Unirii de către marile state europene. Elementele de autonomie pe care le avea Basarabia după unire puteau fi utilizate de cercurile emigrante rusești în acțiunile lor antiromânești”⁵.

Gh. Palade a examinat procesele complicate ale unificării Basarabiei cu restul României în domeniul legislației și cel administrativ. Un loc aparte este subiectul legat de zemstvele din ținut – organe ale puterii locale, rămase de la țarism, care nu-și aveau locul în România contemporană. Gh. Palade subliniază: „...ținem să menționăm că păstrarea temporară a zemstvelor a fost necesară pentru o anumită perioadă de tranziție, deoarece ele aveau unele tradiții, experiență de activitate și chiar autoritate în rândurile populației. Totodată, ne dăm seama că mulți adversari ai Unirii vedeau în zemstve o frână în calea românizării și tindeau să le orienteze activitatea în această albie. Văzând în zemstve un mijloc de opunere politicii de naționalizare, noua administrație a purces la lichidarea lor treptată”⁶.

Problemele economice ale Basarabiei, încadrate în România întregită, de asemenea, au fost în centrul atenției istoricului Gheorghe Palade. Reforma agrară, desfășurată de autorități în interesul țăranilor basarabeni, problemele pieței de

Ion Negrei, viceprim-ministru al Guvernului Republicii Moldova, prof. uni. dr. Ion Agrigoroaiei, de la Universitatea „A. I. Cuza”, Iași, dr. Svetlana Suveică, dr. Igor Cașu (USM), dr. hab. Ion Eremia, șeful Catedrei Istoria Românilor, USM, dl Mihai Ursu, directorul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, foști colegi de facultate, studenți, rude.

2 Gheorghe Palade. *Basarabia în cadrul Statului Român întregit*. În: *O istorie a Basarabiei*, Chișinău, Editura Serebia, 2015, p. 195.

3 *Ibidem*, p. 197.

4 *Ibid.*, p. 199.

5 *Ibid.*, p. 203.

6 *Ibid.*, p. 206.

desfacere a mărfurilor agricole în condițiile noi istorice și cele legate de agricultura provinciei, au fost examinate cu mult succes de distinsul coleg.

Alte subiecte, studiate și predate de Gh. Palade în cadrul cursului normativ, dar în lucrările publicate, scot în relief evoluția industriei basarabene, a infrastructurii (construcția drumurilor, căilor ferate, podurilor, sporirea mijloacelor de transport etc.). Dar întotdeauna, o atenție deosebită, istoricul Gh. Palade a acordat-o procesului de renaștere națională, sferei spirituale a basarabenilor, încadrați în România întregită. Astfel, în mai multe studii Gh. Palade a demonstrat rolul deosebit de important, jucat de intelectualii, veniți în Basarabia din Regat și Ardeal, care au realizat un adevărat apostolat în privința ridicării nivelului de cultură al basarabenilor prin învățământul în limba română. După Unirea din 27 martie 1918, profesori și învățători, preoți și alte categorii de intelectuali au devenit misionari ai culturii române, au mers în localitățile basarabene și au convins sătenii să-și trimită copiii la școală românească, remarcă istoricul. Un rol aparte, subliniază Gh. Palade, l-au avut militarii români, îndemnați să facă activitate de culturalizare a maselor. În ziua de 27 martie 1918, Gh. Palade scria: „când la Chișinău Sfatul Țării vota Unirea, ofițerii unității din orașul Cetatea Albă și cei din rezervă, împreună cu intelectualii locali și cei veniți din Vechiul Regat, au înființat primul cămin cultural din Basarabia. Scopul căminului era să contribuie la solidaritatea sufletească și la răspândirea culturii românești în acel colț îndepărtat și cosmopolit de țară. Actul de întemeiere a cercului cultural „Cetatea Albă” era semnat de colonelul A. Budeanu din București, colonelul Gabriel Negry din Iași, maiorul Gh. Manolescu din București și alți militari alături de personalități distinse ale vieții culturale și publice din acea perioadă”⁷. În mai multe locuri, Gh. Palade a subliniat că militarii români, stabiliți în Basarabia, nu s-au implicat în procesele politice, având în acest sens ordine clare, pe care le-au respectat cu strictețe.

Pentru examinarea acestor și altor probleme istorice ale perioadei interbelice, Gh. Palade a folosit lucrările înaintașilor noștri (Ștefan Ciobanu, Petre Cazacu, Onisifor Ghibu etc.), a studiat presa timpului („România nouă”, „Gazeta Basarabiei”, „Luminătorul”, „Gândul Neamului”, „Foaia plugarilor”, „Școala și Viața”, „Viața Basarabiei”, „Cuvânt Moldovenesc” etc.), dar cel mai important – a depistat sute de documente inedite în fondurile Arhivelor Statului (București), Arhivei Naționale Istorice Centrale (București), Muzeului Literaturii Române (Iași), Arhivei Naționale Istorice (Direcția județeană Iași), Arhivei Naționale a Republicii Moldova etc., documente pe care le-a folosit cu iscusință în studiile publicate.

Așa cum sublinia prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei, „Gheorghe Palade reprezintă una din vocile cele mai autorizate în ce privește analiza mișcării naționale din Basarabia în preajma Unirii cu Țara, în dezbaterile referitoare la progresele însemnate înregistrate în mai multe domenii, învățământul și viața spirituală din perioada interbelică fiind temele abordate cu predilecție. Evoluția învățământului de toate gradele, a vieții bisericești, a presei din Basarabia este tratată din perspectiva

7 Gh. Palade. *Contribuția militarilor români la renașterea vieții spirituale în Basarabia*. În: Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940)*, p. 43.

apartenței lor la cultura română și a beneficiii de o politică culturală ce a ținut seama, în pofida greutăților financiare din unele etape, de cerințele speciale ale acestei provincii supuse, peste 100 de ani, unui intens proces de rusificare. Volumele și articolele publicate (independent sau în colaborare) atestă un profund spirit critic, o poziție metodologică izvorâtă din înțelegerea proceselor istorice în dinamica lor, a raportului dintre regional, național și universal, în așa fel încât partea își găsește locul potrivit în întregul de care aparține”⁸.

Atât studiile publicate de conf. univ. dr. Gheorghe Palade, cât și prelegerile, prezentate în fața studenților și masteranzilor, au fost și rămân model de competență, meticulozitate, seriozitate.

Gheorghe Palade nu doar a studiat și predat Istoria Românilor, ci a și apărut acest obiect de studiu, atunci când guvernarea agrariană a lui Andrei Sangheli și-a pus drept scop să scoată acest obiect din învățământ și să-l înlocuiască cu un alt obiect, politizat și neștiințific. Profesorul Gh. Palade a fost unul din conducătorii grevei generale din învățământ din primăvara și toamna anului 1995, greva care s-a soldat cu decizia de a păstra „Istoria Românilor” obiect de studiu în instituțiile de învățământ din Republica Moldova.

De aceeași energie a dat dovadă conf. univ. dr. Gh. Palade și în calitatea de președinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova, în perioada când la guvernare se afla V. Voronin, care încercase să introducă în schimbul „Istoriei Românilor” un curs de istorie politizat și antiștiințific, numit impropriu „Istoria integrată”.

Pe el te puteai baza, cu el era ușor în cadrul diverselor discuții la posturile de radio și TV, dar și la întâlnirile cu profesorii de istorie sau cu publicul larg.

Gheorghe Palade a împărtășit ideea Unității Naționale a Românilor, considerând că șansa populației Republicii Moldova de a supraviețui și a prospera este reîntregirea cu Patria-mamă România. El a fost un membru activ al Consiliului Unirii, unde, cu argumente științifice, a demonstrat necesitatea reîntregirii Neamului Românesc.

Istoricul Gheorghe Palade va rămâne în memoria celor ce l-au cunoscut ca o personalitate care a semănat lumina adevărului privind istoria noastră, ca un bun coleg, săritor la nevoie. Vom păstra în memorie calitățile deosebite ale lui Gh. Palade, noblețea lui sufletească, calitățile distincte de dascăl.

Și încă ar fi ceva de spus. E bine să cunoaștem societatea în care trăim. La noi, în R. Moldova, așa se întâmplă că oameni cu studii și experiență, cu înțelepciune, înnăscută sau educată prin studii, cu merite etc. nu sunt susținuți de semenii lor pentru a fi promovați în anumite funcții sau distincții. Am scris mai devreme despre generalul Ion Costăș, militar de carieră, revenit în Patrie după destrămarea URSS, numit în funcția de ministru de Interne și al Apărării, în timpul când un minister trebuia reformat, iar altul – constituit. Dl general Ion Costăș a depus eforturi deosebite pentru a consolida tânărul stat R. Moldova, pentru a face față războiului nedeclarat al Federației Ruse împotriva R. Moldova (1992) etc. În timp ce

8 Ion Agridoroaiei. *Cuvânt-înainte*. În: *Gheorghe Palade, Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940)*, p. VI-VII.

ofițeri de grade inferioare, sergenți, ostași (nu pun la îndoială vitejia lor pe câmpul de luptă) au fost decorați cu ordine și medalii, inclusiv cu cel mai înalt ordin – „Stefan cel Mare”, generalul Ion Costăș nu a primit NICI O DISTINCȚIE de la statul R. Moldova. Un alt general, dl Anton Gamurari, erou al războiului ruso-moldav din 1992, a fost scos din funcții, marginalizat, lăsat uitării.

Regret moartea prematură a colegului Gheorghe Palade. Dar regret și faptul nepăsării, lipsei de atenție din partea societății noastre față de adevăratele valori ale Neamului. Ca și înaintașii noștri, învățătorii și profesorii din perioada interbelică, care au făcut apostolat în rândul populației basarabene, tot așa și istoricul Gheorghe Palade, după dizolvarea URSS, a făcut apostolat în privința cunoașterii istoriei noastre adevărate, nefalsificate, neideologizate. Gh. Palade a avut merite deosebite în studiul și educarea Istoriei Românilor, a identității noastre de neam, merite pe care nu trebuie să le uităm, dimpotrivă – trebuie să-i urmăm exemplu, să servim cauza națională tot așa de bine, cum a servit-o El.

VOCAȚIA DE DASCĂL UNIVERSITAR A PROFESORULUI GHEORGHE PALADE

ELENA MURARU

Parcursul vieții profesorului Gheorghe Palade a fost marcat de o performanță continuă pe dimensiunea didactică. Grație absolvirii cu excelență a Facultății de Istorie a USM, tânărul specialist Gheorghe Palade a fost repartizat să profeseze la cea mai prestigioasă instituție de învățământ preuniversitar din RSSM – Școala medie Moldovenească Nr 1 din Chișinău, actualmente Liceul Teoretic „Gheorghe Asachi”. Primii săi pași în predarea istoriei au fost tutelați de către doamna Zenovia Pârnău. Discipolii școlii amintite au jucat un rol important în procesul de emancipare națională a românilor basarabeni, contribuind la crearea elitei intelectuale și culturale.

Performanțele, înregistrate în educația elevilor, i-au determinat pe diriguitorii învățământului de atunci să-l avanseze pe profesorul Gheorghe Palade la treapta universitară. În mediul universitar a perseverat în arta didactică, aplicând metode avansate și tehnici novatorii¹, prelegerile sale fiind marcate de conținuturi academice, idei și concepte diversificate, predate și dezbătute, cu multă inspirație, cu toți cei dornici de a cunoaște istoria românilor. În calitatea sa de titular al cursului „Istoria contemporană a românilor”² profesorul Gheorghe Palade a contribuit enorm de mult la menținerea și răspândirea valorilor autentice românești în Basarabia.

La 21 august 1990 a fost publicată Dispoziția Ministerului Științei și Învățământului „Despre depolitizarea și deideologizarea învățământului superior”, drept consecință a fost realizată o structură nouă a Facultății de Istorie, fiind fondată Catedra de Istorie a Românilor, printre titularii căreia a fost doctorul conferențiar Gheorghe Palade³.

Pe dimensiunea didactică a perseverat în multiple proiecte de editare a manu-

1 Certificatul de perfecționare nr. 3484/16 din 15.03.2016 eliberat dlui Palade Gheorghe care a realizat cursul de scurtă durată „Utilizarea platformei Moodle în procesul educațional”, USM, 2016.

2 Gheorghe Palade, *Istoria contemporană a românilor*. În: „Specialitatea Educație civică. Curricula”. Chișinău, CEP USM, 2010, p. 508-525.

3 Valeriu Cozma, *Istoria Universității de Stat din Moldova (1946-1996)*, Chișinău, USM, 1996, p. 225.

alelor de Istorie a românilor pentru ciclul gimnazial și liceal⁴. În acest domeniu a efectuat stagii internaționale la Institutul European de manuale „Georg Echert”, Braunschweig, Germania (2003) și cursuri de perfecționare pentru cadrele didactice care predau în limba română în țările din jurul României”, organizate de Institutul Cultural Român în Mangalia (2004).

Profesorul Gheorghe Palade a pregătit și a predat studenților și masteranzilor multiple cursuri, axate pe tematici importante din istoria contemporană a românilor. Cursul universitar *Mișcarea națională în Basarabia* (sf. sec. XIX-1918) abordează următoarele probleme: cadrul general și factorii mișcării naționale din Basarabia; manifestările naționale din Basarabia în comparație cu mișcarea națională a românilor din Transilvania și Bucovina; avântul mișcării naționale din Basarabia în anii primei revoluții ruse; rolul presei în evoluția mișcării naționale; ascensiunea mișcării naționale în Basarabia de la proclamarea autonomiei la Unirea cu România.

Ascultătorii cursului *Diplomația românească în perioada interbelică* (1918-1940) aveau posibilitatea să fie inițiați de către profesorul Gheorghe Palade cu obiectivele și mijloacele de realizare ale diplomației românești după Marea Unire; concepțiile de politică externă a României formulate și susținute de diverse partide politice; rolul unor personalități distincte în promovarea politicii externe a României după 1918; realizările și eșecurile diplomației românești interbelice.

Cursul universitar *Regimurile dictatoriale în România* (1938-1989) include următoarele componente: cadrul intern și internațional al instaurării regimurilor dictatoriale; concepții istoriografice referitoare la politicile promovate de regimurile dictatoriale; impactul regimurilor dictatoriale asupra vieții sociale și economice; rolul unor personalități în impunerea regimurilor dictatoriale; efectele și consecințele regimurilor dictatoriale; trăsăturile comune și cele distincte ale regimurilor dictatoriale (monarhia autoritară a lui Carol al II-lea, dictatura legionară antonesciană, dictatura militară antonesciană); cadrul de instaurare a regimului comunist în România; elementele constitutive ale regimului în anii 1948-1965; caracterul represiv al regimului comunist din România; dictatura lui Nicolae Ceaușescu, etape, caracteristici esențiale, aprecieri istoriografice; regimul lui Nicolae Ceaușescu și disidența română; similitudini și trăsături distincte ale regimurilor comuniste în România și RSS Moldovenească.

Pe dimensiunea culturală a istoriei românilor Gheorghe Palade a elaborat cursul *Viața spirituală în Basarabia* (1918-1940), titularul analizând factorii ce au contribuit la integrarea Basarabiei în viața spirituală românească după Unirea de la 1918; concepțiile istoriografice privind evoluția vieții culturale în Basarabia după Unirea de la 1918; rolul Bisericii Ortodoxe și al instituțiilor de învățământ în propagarea și însușirea valorilor spirituale românești; contribuția Basarabiei la dezvoltarea culturii românești.

O preocupare didactică aparte a dlui Palade ținea de *Minoritățile naționale în Basarabia* (1918-1940). În cadrul cursului erau prezentate următoarele aspecte:

4 Conferința de presă organizată de Asociația Istoricilor din Republica Moldova „Manualele de istorie în ajun de an școlar”, 20 august 2002. În: Anotol Petrencu, *Istoria contemporană: studii, materiale, atitudini*, Chișinău, „Cartdidact” SRL, (Tipografia „Balacron” SRL), 2011, p. 83.

structura etnică a populației Basarabiei în perioada interbelică și factorii ce au determinat modificările efectuate în cadrul ei; esența politicii statului român față de minoritățile naționale după Unirea de la 1918, conținutul legislației în acest domeniu, căile mijloacele de realizare; procesul de integrare a comunităților etnice minoritare în viața social-economică, politică și culturală a statului român; contribuția minorităților naționale la dezvoltarea economică a Basarabiei, realizările lor în viața culturală; mijloacele de propagare și realizare a revendicărilor minorităților naționale în procesul reformării vieții social-economice și culturale; analiza comparată a situației minorităților naționale din provinciile românești unite la 1918.

În repetate rânduri doctorul în istorie, conferențiarul Gheorghe Palade a fost: a) Președinte al juriului „Simpozionului științific anual al studenților Facultății de Jurnalism și Științe ale Comunicării „Presa națională – promotoare a revirimentului cultural din Basarabia”⁵; b) Membru și președinte al juriului Concursului „Moștenire” organizat pentru elevii din Republica Moldova și Ucraina, secțiunea: Istoria românilor.⁶ Concurs organizat de Asociația Alianța pentru Sprijinirea Basarabiei, președinte de onoare - Eugen Holban, președinte executiv - Gheorghe Furdui. Concursul este sprijinit de Societatea Limba Noastră cea Română, președinte - Valentina Butnaru; c) Președinte al juriului Olimpiadelor republicane la istorie organizate pentru studenții din colegii⁷; d) Formator la cursurile de formare continuă a profesorilor din învățământul preuniversitar⁸; e) Participant cu comunicări la Adunările Generale Anuale ale Asociațiunii ASTRA – Despărțământul „Mihail Kogălniceanu”, Iași⁹.

Calitățile sale de dascăl – corectitudinea, umanismul, empatia, toleranța, cum-pătarea, acuratețea, exigența – i-au complementat vocația sa universitară, una cu multe reușite, bogată în discipoli care-i continuă misiunea sa nobilă de educație istorică a tinerilor basarabeni prin studiile și manualele publicate de către mentorul lor, profesorul și dascălul universitar Gheorghe Palade.

5 Silvia Grossu, *Gheorghe Palade: mesajul constant de încurajare a tinerilor cercetători de istoria presei naționale*. În: „Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie: In Memoriam Gheorghe Palade (1950-2016), Ediția a IV-a, 28 aprilie, 2017, Program. Rezumatele comunicărilor”, Chișinău, CEP USM, 2017, p. 25.

6 Valentina Butnaru, *Concursul MOȘTENIRE – 21 de promoții*. În: „Jurnal de Chișinău”, 23 mai 2014. / <http://www.jc.md/concursul-mostenire-21-de-promotii/> [Accesat: 15.09.2017]; Idem, *Nici iluzii, nici dezvăluiri. Biobibliografie*, Chișinău, 2015, p. 13, 35. În: <http://dsftrom.s3.eu-central-1.amazonaws.com/b7db01b5b73fbd-509ceeda748e4b1eb4.pdf> [Accesat: 14.09.2017].

7 Dumitrița Andriuța, „Istoricul romantic”... *Ce amintiri deosebite destăinuie prietenii și colegii despre Gheorghe Palade*. În: <http://ea.md/istoricul-romantic-ce-amintiri-deosebite-destainuie-prietenii-si-colegii-despre-gheorghe-palade/> [Accesat: 15.09.2017].

8 Certificatul nr. FCF 016/15 din 06.05.2015 eliberat d-lui Palade Gheorghe, formator la cursurile de formare continuă a profesorilor din învățământul preuniversitar la specialitatea Istorie, USM, 2014-2015.

9 Simpozionul Internațional „Românii din afara granițelor țării. Republica Moldova – opțiuni și perspective: între Uniunea Europeană și Uniunea Euroasiatică”, Ediția a XVI-a. Dezbateri: „Republica Moldova – opțiuni și perspective: între Uniunea Europeană și Uniunea Euroasiatică”, Invitat: conf. univ. dr. Gheorghe Palade, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 31 octombrie 2014. În: <https://astraculturalaiasi.wordpress.com/2014/10/28/simpozionul-international-romanii-din-afara-granitelor-tarii-republica-moldova-optiuni-si-perspective-intre-uniunea-europeana-si-uniunea-euroasiatica-chisinau-31-octom> [Accesat: 15.09.2017]; Luminița Cornea, *ASTRA Covasna-Harghita la jubileul ASTREI ieșene*. În: <http://mesageruldecovasna.ro/astra-covasna-harghita-la-jubileul-astrei-iesene/> [Accesat: 15.09.2017].

GHEORGHE PALADE: COLEG DE PROMOTIE ȘI PRIETEN DE-O VIAȚĂ

NICOLAE CIUBOTARU

Amintirile mă duc în îndepărtatul an 1968 când, după examenele de admitere (la patru obiecte: Istoria URSS, limba română - scris, literatura română - oral [în acea perioadă catalogată drept moldovenească] și limba franceză) am devenit studenți. Anume atunci pentru prima oară m-am întâlnit cu Gheorghe Palade, fiind ambii incluși în aceeași grupă studențească (a doua). De fapt existau trei grupe academice, una rusă și două moldovenești. Cele două grupe cu studenți moldoveni alcătuiau un torent, astfel, devenind deja colegi, ne întâlneam în permanență la orele de prelegeri, seminare. Am devenit și prieteni, fiind uniți prin acțiuni și fapte comune.

În perioada de studenție, viitorul conferențiar universitar Gheorghe Palade a demonstrat calități deosebite: era un student conștiincios, sârguincios și harnic, în mod sistematic se pregătea pentru seminare, fiind și activ la răspunsuri. Au fost primele impresii pe care mi le amintesc. De altfel, însuși viața studențească se manifesta în toată splendoarea sa: una plină de zbucium tineresc; condiții materiale destul de grele; pregătirea pentru orele de seminare la Biblioteca Națională, o instituție care avea program de deservire a cititorilor până la orele 22.00, iar deja la orele 21.30 eram anunțați că trebuie să restituim sursele bibliografice comandate. Oricum, era un program de activitate destul de favorabil pentru tinerii dornici de a citi și studia literatura recomandată de profesori.

Relațiile de colegialitate s-au transformat treptat în unele de amicitie, ulterior de prietenie adevărată. Consider că o mai multă apropiere de colegul de studii Ghiță, așa cum îi spuneam noi, colegii de facultate, de rudele sale, de satul lui de baștină Puhoi (pe atunci raionul Anenii Noi, actualmente raionul Ialoveni) a avut loc în zilele Sfințelor Sărbători de Paști în anul 1969 când m-a invitat la el acasă. Aici am întâlnit o familie numeroasă: mama, tata, patru frați și două surori. O familie înțeleaptă și plină de hărnicie, o familie de buni creștini și buni păstrători de tradiții religioase și naționale. Această realitate s-a reflectat mai târziu și asupra

Grup de studenți în or. Komsomolsk, anul 1970: Gheorghe Palade (al doilea din stânga), Nicolae Ciubotaru (al cincilea din stânga)

[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru].

tendenței lui Gheorghe Palade de a avea o familie prietenoasă cu trei copii bine crescuți: Diana, Otilia și Dorin, dornici de românitate pe acest meleag, mult timp înstrăinat de țară, de România.

De asemenea i-am cunoscut pe prietenii săi de copilărie și colegii de școală – Dumitru Tabac¹, Mihai Cătăraș², Mihai Cotorobai³.

O pagină aparte este și participarea la muncile în detașamentele studențești de construcții. În anul 1969 ne-am deplasat în Kazahstan, regiunea Kizil-Orda, raionul Pervomaisk. Conducător al detașamentului fiind Ion Chirtoagă, actualmente istoric de meserie, doctor habilitat, personalitate bine cunoscută în rândurile lumii istorice din Republica Moldova. Acolo, în condiții extreme (temperaturile depășeau +50°C), studenții anului întâi și doi de la facultățile de Istorie și Chimie au participat la construcția unei școli în localitatea kazahă. Patru studenți de la anul întâi –

subsemnatul, Gheorghe Palade, Adrian Usatâi și Valeriu Buneanu – pe lângă munca de construcție, am realizat și practica etnografică. Ceilalți colegi au efectuat practica arheologică.

În vara anului 1970, împreună cu mai mulți colegi de la facultățile de Drept și Limbi străine, am fost incluși într-un detașament studențesc care avea ca punct de destinație regiunea Tomsk. Ajunși la fața locului, am fost împărțiți în mai multe grupuri: detașamentul principal a rămas în orașelul Komsomolsk. Noi, un grup mai restrâns de studenți, am fost repartizați în Taiga, în localitatea Magalî prin care trecea și râul Magalinka. Era un cătun de vre-o sută de case dintre care vre-o patruzeci erau părăsite, ușile și ferestrele fiind bătute în cuie de foștii locatari. În mijlocul Taigalei am întâlnit o doamnă din raionul Rîșcani care în anul 1949 fusese deportată împreună cu părinții în Siberii de gheață. După ce s-a căsătorit ea a decis să rămână în această localitate, izolată de civilizație și care în perioada ploilor sezoniere putea fi aprovizionată cu produse alimentare doar cu ajutorul unei tanchete. Mărturiile, auzite de la basarabeanca deportată de sovietici în Siberia, l-au

1 Dumitru Tabac a ales ulterior profesia de medic, devenind șeful Secției Chirurgie vasculară din Spitalul Clinic Republican.

2 Mihai Cătăraș, ex-director de sovhoz.

3 Mihai Cotorobai - avocat al poporului. În: <http://ombudsman.md/ro/content/avocatul-poporului-mihail-cotorobai-oficiul-avocatului-poporului-va-asigura-continuitatea> [Accesat: 19.10.2017].

marcat mult pe tânărul Gheorghe Palade care va alege pe viitor să cerceteze istoria românilor basarabeni, inclusiv prin prisma atrocităților comise de regimul totalitar comunist. Realmente, în Siberia am văzut cu toții locurile unde au fost deportați consăngenii noștri și de unde o bună parte nu s-au mai întors acasă, în Basarabia.

Am devenit martori și la o situația nostimă, un pic amuzantă, dar și onorabilă pentru noi. În orașelul Komsomolsk tinerii din partea locului împreună cu colegii noștri, cu ocazia unor serate organizate, dansau după melodiile formației Noroc – „De ce plâng chitarele”, „Cântă un artist”⁴. Pentru noi era o muzică firească, piesele fiind interpretate într-o română dulce, iar tinerii ruși o asociau cu estrada italiană.

Anii de studenție au trecut destul de repede majoritatea dintre noi, după absolvirea facultății, am păstrat relațiile de prietenie consolidându-le prin apropierea familiilor noastre, a copiilor.

În urma realizării unor interviuri succinte, în perioada lunilor octombrie-noiembrie 2017, amintirile colegilor de promoție⁵, a colegilor de breaslă despre colegul și prietenul Gheorghe Palade le expunem în continuarea scrierii noastre.

Ex-comisarul de poliție în raioanele Vulcănești și Cahul, dl Gheorghe Arabagi ne-a relevat următoarele: „Gheorghe Palade a fost un om cu suflet mare, cu o puritate sufletească, a dus un mod de viață spartan, avea și o noblețe sufletească rar întâlnită în zilele noastre”.

N.A. În anul 1990 mișcarea de emancipare națională a românilor basarabeni a fost pusă la grea încercare. În timpul guvernului Mircea Druc a fost întreprins marșul *voluntariadei* spre sud, organizat cu scopul de a curma tendințele separatiste în raioanelor populate de etnici găgăuzi. Gheorghe Palade a participat în

Grup de studenți, participanți în detașamentul de construcție la reîntorcerea din Siberia. Moscova, Piața Roșie, 4 septembrie 1970. De la stânga la dreapta: Mihail Grosu, Ion Mîțu, (..?), Adrian Usatfi, Gheorghe Palade, Nicolae Ciubotaru

[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru].

4 Ansamblul vocal-instrumental Noroc a fost creat la Chișinău în martie 1967, fiind desființat la 16 septembrie 1970 prin ordinul ministrului culturii din RSSM Leonid Culiuc. Ansamblul a fost desființat la insistența lui Petru Lucinschi, prim-secretar la CC al UTCL din Moldova. Paradoxul situației constă în faptul că, fiind desființată în RSSM, formația Noroc, în toată componența, a fost angajată de Filarmonica din Tambov, concertând în diferite regiuni ale URSS, cu excepția RSSM.

5 Promoția anului 1973. Facultatea de Istorie. În: „Asociația Absolvenților Facultății de Istorie (AAFI)”. / http://istorie.usm.md/?page_id=285 [Accesat: 20.10.2017].

Gheorghe Palade, student
la anul II, grupa II.

Pe verso: „Nicolae,
ca amintire de la prietenul
tău Gheorghe Palade”,
anul 1970

[Arhiva personală a lui Nicolae
Ciubotaru].

Grup de studenți în or. Chișinău, anul de studii 1970-1971.
Gheorghe Palade (primul din stânga, rândul doi), Nicolae
Ciubotaru (al doilea, rândul din față)

[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru].

Împreună cu colegii de studenție: Gheorghe
Palade (primul din dreapta, ultimul rând),
Nicolae Ciubotaru (primul din dreapta, rândul
doi), Gheorghe Arabagi (în prim-plan)

[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru].

Colegi de grupă: Gheorghe Palade și Nicolae
Ciubotaru în Parcul Valea Morilor

[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru].

detașamentele de voluntari, la Vulcănești, în calitate de mediator, s-a întâlnit cu colegul de promoție Gheorghe Arabagi, comisar de poliție. Au discutat problema identificării unei soluții, a unui compromis cu scopul neadmiterii incidentelor dintre cele două tabere opuse. Acest episod reflectă caracterul lui Gheorghe Palade, calitatea sa de apărător înflăcărat al independenței Republicii Moldova. În situația de atunci Kremlinul a folosit toate mijloacele pentru a stopa ieșirea republicilor unionale din componența imperiului sovietic, inclusiv prin crearea unor mici republici separatiste, dornice de a păstra URSS-ul prin organizarea referendumurilor ilegale la Tiraspol și Comrat.

Pavel Bragoi, profesor de istorie la Liceul Teoretic din satul Opaci, r-nul Ștefan Vodă, își amintește următoarele episoade din trecutul nostru comun: „În

Gheorghe Palade împreună cu fica Diana
[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru].

Chișinău, sectorul Botanica, anul 1985 (de la stânga la dreapta): Diana Palade (fica), Gheorghe Palade, Dorin Palade (fiul), Otilia Palade (fica) – Cristina Ciubotaru, Nicolae Ciubotaru

[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru].

Întâlnirea absolvenților Facultății de Istorie în anul 1978 (Promoția anului 1973):
Gheorghe Palade (primul din stânga, rândul de sus), Afanasie Repida,
decanul Facultății de Istorie (al patrulea din stânga, primul rând)

[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru].

timpul studenției am locuit în aceeași odaie cu Gheorghe Palade. El, fiind un om principal, adevărat patriot și cum l-a numit Valeriu Aramă „un adevărat Osceola”⁶.

N.A. În timpul studenției cele mai frecventate filme de către tineri au fost cele dedicate amerindienilor, luptei lor pentru neatârnamare, iar un personaj îndrăgit de toți era Osceola, interpretat de către actorul iugoslav Gojko Mitić.

În reflecțiile sale memorialistice colegul nostru Gheorghe Căldare⁷ relevă că „Gheorghe Palade a fost un adevărat istoric, profesionist, și un bun prieten”. Istoricul Viorel Bolduma⁸ mărturisește că distinsul său coleg: „a fost un profesor și un om extraordinar, un bun sfătuitor, de o cultură extraordinară, un om de omenie”.

6 În URSS cărțile scriitorului englez Thomas Mayne Reid Sr (1818 - 1883) se bucurau de o popularitate enormă. Scrierea sa „Osceola the Seminole, or, The Red Fawn of the Flower Land” (1858) a fost ecranizată de către regizorul german din RDG Konrad Petzold la studioul „DEFA” - Deutsche Film-Aktiengesellschaft în anul 1971. Rolul central a fost interpretat de către actorul iugoslav, de origine sârbă, Gojko Mitić (Гојко Митић).

7 Gheorghe Căldare - doctor în istorie, conferențiar universitar la Departamentul Relații Internaționale, Facultatea de Relații Internaționale și Științe Politice Administrative, USM.

8 Viorel Bolduma - lector superior la Catedra Istorie și Științe Sociale, Facultatea de Istorie și Geografie, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”.

Gheorghe Palade
[Arhiva personală a lui Viorel Bolduma].

Gheorghe Palade.
Universitatea din Oradea
[Arhiva personală a lui Viorel Bolduma].

N.A. În anul 2013 împreună cu Gheorghe Palade și un grup de istorici din Republica Moldova am participat cu comunicări științifice la un Simpozion Internațional organizat de Universitatea din Oradea⁹. După terminarea simpozionului orădenii ne-ai invitat la o excursie prin Munții Făgărașului, în orașul Brad am vizitat Muzeul Aurului. În Făgăraș am avut o întâlnire cu Episcopul Devei și Hunedoarei Gurie Georgiu care se considera un discipol al mitropolitului Olteniei Nestor Voronicescu, originar din Basarabia, din satul Lozova. Deplasarea de documentare a continuat cu o vizită la Castelul Huniazilor. Punctul destinației noastre finale fiind Sarmizegetusa din județul Hunedoara, pe teritoriul căreia se găsesc ruinele ora-

⁹ Simpozionul internațional „From periphery to center. The image of Europe at the eastern border of Europe”, Oradea, 4-8 iunie, 2013.

Gheorghe Palade – moderator
[Arhiva personală a lui Viorel Bolduma].

Gheorghe Palade. Universitatea din Oradea
(primul din dreapta, primul rând)
[Arhiva personală a lui Viorel Bolduma].

șului roman Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Colegii de promoție au expus multiple gânduri despre activitatea și personalitatea lui Gheorghe Palade. Alexandru Gladiniuc își exprimă aserțiunea în modul următor: „Mă gândesc la el uneori comparându-l cu o stea, cu un spărgător de gheață, poate prea sincer și foarte capabil”. Ion Mămăligă accentuează că a fost „un prieten fidel, un patriot cu mare curaj, n-a mers la compromisuri cu propria conștiință, hotărât, combativ și un apărător înflăcărat al adevărului istoric”. Maria Buneanu spune că „Gheorghe Palade a fost un coleg modest și capabil, respectuos și simplu, frumos la suflet, apreciat mult de toți colegii noștri”. Mihai Ursu mărturisește că Gheorghe Palade „a fost un bun prieten, istoric de vază, luptător activ pentru realizarea idealurilor noastre naționale, un părinte bun care a crescut și a educat trei copii”. Anastasia Morcov nuanțează faptul că „a fost un bun coleg de studenție, un bun prieten, un om de treabă, profesor cu suflet mare, ne lipsește mult Gheorghe Palade”. Colega noastră Maria Tataru relevă că „Gheorghe a fost un coleg înțelegător, el a fost al nostru, în viață își avea locul său. La întâlnirile cu colegii, organizate după absolvirea facultății, eram plini de bucurie, îmi plăcea cum cânta. A fost un băiat simplu, deștept, sincer și regretăm că nu mai este printre noi”.

În mediul universitar și academic activitatea și realizările cercetătorului și profesorului Gheorghe Palade au fost și sunt apreciate înalt în continuare de către colegii de breaslă. Istoricul Ion Negrei expune următoarele: „Îmi amintesc cu regrete de Gheorghe Palade, un specialist în istoria interbelică a Basarabiei, post-mortem, citind lucrările lui, am găsit un om cu suflet, mare”. Conferențiarul universitar Valentin Burlacu¹⁰ își amintește că „domnul Palade a fost un om deschis, sociabil, un istoric patriot al neamului său, aceste calități le-a observat și l-a intuit citind și analizând lucrările dumnealui”. Cercetătorul Ion Chirtoagă¹¹ remarcă

10 Valentin Burlacu - doctor conferențiar, Catedra Istorie și Științe Sociale, UPS „Ion Creangă”.

11 Ion Chirtoagă - doctor-habilitat în științe istorice, cercetător superior la Institutul de Istorie a Academiei de Științe a Republicii Moldova.

Gheorghe Palade (al cincilea din dreapta)
[Arhiva personală a lui Viorel Bolduma].

Gheorghe Palade. Muzeul Aurului
[Arhiva personală a lui Viorel Bolduma].

că Gheorghe Palade a fost un „istoric capabil, activând la început în școală, a fost un participant activ la mișcarea națională, un luptător pentru istoria națională, om cu o conștiință națională pronunțată, pedagog de o poziție civică corectă”. Savantul Gheorghe Negru¹² menționează că „a fost o fire agreabilă, creativă, modestă, era plin de viață. Cu regret a plecat dintre noi un istoric foarte bun. În ultimii ani a fost preocupat cu depistarea și cercetarea documentelor din Depozitul Special de Stat al Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova. A fost un bun profesor, trăsăturile caracteristice pentru dumnealui au fost bunătatea, marcată de spiritul său calm și empatic. Totodată cea mai importantă caracteristică a sa a fost cea de luptător combativ pentru realizarea idealurilor naționale”. Distinsa doamnă Nina Petrovski¹³ relevă că Gheorghe Palade „a fost un om onest, iubitor de neam, un specialist foarte bun, parcă este viu, m-a durut mult când am aflat de vestea tragică. A fost un om cu literă mare”.

Memoriile sunt complementate cu unele amintiri expuse de către oamenii apropiați familiei lui Gheorghe Palade, astfel dl Filip Lazarenco își exprimă gândurile în modul următor: „Nașul familie noastre, prieten de-o viață, iubitor de sport, plin de farmec, plin de viață, patriot al renașterii naționale, adept al Unirii Basarabiei cu patria istorică România”.

12 Gheorghe Negru - cercetător superior, doctor în științe istorice, Institutul de Istorie, Președinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova.

13 Nina Petrovski - doctor habilitat în pedagogie, șef de Catedră Pedagogie și Psihologie, Institutul de Științe ale Educației.

N. A. Mulți ani la rând am frecventat împreună sala sportivă a Colegiului Financiar Bancar¹⁴, Filip Lazarencu fiind liderul echipei la jocurile de volei și tenis de masă. Gheorghe Palade era organizatorul principal, fiind și destul de exigent cu noi, ba chiar ne mai muștra prietenește în caz de întârziere sau absențe.

Colegul de școală și prietenul de copilărie a lui Gheorghe Palade, Mihai Cătărău finalizează șirul persoanelor intervievate cu următoarea evocare: „Am fost cei mai buni prieteni, nedespărțiți, ca om ne lipsește și eu cu greu mă împac cu acest gând”.

Prin interviurile realizate cu prietenii de școală, de promoție și colegii de breaslă, am scos în evidență cele mai importante calități, trăsături, virtuți ale lui Gheorghe Palade. Cu participarea și contribuția tuturor celor intervieuți am generalizat ideile, conceptele și opiniile, întregind trăsăturile principale ale caracterului celui vizat, a modului său de a fi, de a lăsa o urmă adâncă pe pământ în posturile sale multidimensionale de istoric profesionist, bun familist, mare patriot al neamului, luptător curajos pentru reunirea Basarabiei cu România, profesor excelent și pedagog înzestrat cu har de la Dumnezeu.

Documentele de arhivă reflectă parcursul de viață și cel profesional al istoricului Gheorghe Palade. Astfel, în extrasul din caracteristica dată lui Gheorghe Palade de către dirigintele clasei în iulie 1968 se specifică că „elevul Palade a învățat numai pe note excelente la toate obiectele, a fost cel mai bun elev din școală”¹⁵.

Calitățile sale profesionale sunt expuse în procesul verbal al ședinței catedrei din 5 iunie 2000, fiind vizate prelegerile și seminarele ținute cu ocazia organizării concursului pentru suplinirea titlurilor didactice. În acest sens sunt elocvente aprecierile și calificativele formulate de către colegii de la facultate. Iurie Semeniuc a menționat următoarele: „conferențiarul Gheorghe Palade a predat materialul în corespundere cu cerințele universitare, demonstrând calități ale unui specialist de înaltă calificare”¹⁶. Lidia Moldovan remarcă că „Gheorghe Palade, prin expunerea materialului bine argumentat documentar, și-a atins scopul prelegerii”¹⁷. Svetlana Suveică avea să relateze că „orele de curs ale dlui Gheorghe Palade au fost ținute la un înalt nivel metodic. Dl Palade desfășoară o vastă activitate științifică”¹⁸. Valeriu Cozma aprecia că „prelegerea dlui Palade a fost ținută corespunzător celor mai înalte exigențe”¹⁹. Ion Niculiță constata că „prelegerile și seminarele au fost ținute la un înalt nivel metodic și metodologic”²⁰. Constantin Solomon a concluzionat următoarele: „Consider că prelegerile și seminarele corespund exigențelor, fiind predate conform principiilor metodice și metodologice contemporane”²¹.

14 Actualmente Centrului de Excelență în Economie și Finanțe.

15 Arhiva Universității de Stat din Moldova (AUSM), F. 1, inv. 4, d. 11695, f. 4.

16 AUSM, F. 1, inv. 8, d. 5090, f. 104.

17 AUSM, F. 1, inv. 8, d. 5090, f. 104.

18 AUSM, F. 1, inv. 8, d. 5090, f. 105.

19 AUSM, F. 1, inv. 8, d. 5090, f. 105.

20 AUSM, F. 1, inv. 8, d. 5090, f. 105.

21 AUSM, F. 1, inv. 8, d. 5090, f. 105.

Grație desecretizării arhivelor fostului KGB²² și creării în ianuarie 2010 a Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova, au fost create noi posibilități pentru investigațiile istorice. În componența comisiei menționate au fost incluși specialiști din varia domenii, breasla istoricilor fiind reprezentată de mai mulți cercetători dintre care se remarcă neobositul explorator al arhivelor Gheorghe Palade. Noua oportunitate creată i-a permis să cerceteze multiple documente de arhivă, fiind publicate și rezultatele acestor investigații. Un exemplu relevant în acest sens îl reprezintă studiul dedicat lui Constantin Leancă, arestat la 16 iulie 1940 de către sovietici. Anchetatorii îi incriminau următoarele capete de acuzare: „1) a condus adunarea zemstvei a județului Bălți; 2) a votat în 1918 pentru alipirea Basarabiei la România; 3) a organizat și a condus din 1919 Partidul național țărănesc din județul Bălți; 4) a fost membru al partidului fascist „Frontul Renașterii Naționale” din partea cărui a fost deputat în Parlamentul României”. Constantin Leancă a fost condamnat la 11 ianuarie 1941 la „8 ani de detenție în lagăr și muncă corecțională”²³. Investigațiile dlui Palade nu se limitau numai la dosarele de arhivă. Astfel, într-o discuție cu soția mea Adriana Cibotaru, dumnealui a aflat cu mare surprindere despre rudenia ei cu Costache Leancă, bunica ei Maria Leancă, fiind verișoara lui. I-a prezentat și o înregistrare, realizată la 4 noiembrie 2012 în satul Cuhnești, r-nul Glodeni cu nepotul lui pe linia fratelui Gheorghe Leancă, un bătrân trecut de 80 de ani. Acest exemplu vine să confirme faptul că cercetătorul Gheorghe Palade se afla mereu în căutare de noi surse istorice, noi mărturii care completeau informațiile adunate din arhive. Perseverând în acest domeniu, a apărut mereu cauza românească, idealul românesc, participând la sute de conferințe științifice. Discursurile sale erau pline de convingere, combative cu toți neprietenii, ca să nu spunem inamicii neamului românesc.

22 Depozitul Special de Stat al Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (DSSSIS).

23 Gheorghe Palade, *Promotori ai Unirii de la 1918 represați de regimul sovietic: cazul Constantin Leancă*. În: „Interferențe universitare – integrare prin cercetare și inovare. Conferința științifică cu participare internațională, 25-26 septembrie 2012. Rezumatele comunicărilor. Științe umaniste”, Chișinău, CEP USM, 2012, p. 55-57.

GHEORGHE PALADE: „EU ȚIN LA FOLOSUL NAȚIUNII, NU LA FALA MEA”

/ Vasile Stroescu /

VALENTINA BUTNARU

Mama lui Gheorghe Palade... Asemenea unui personaj mitologic, a salvat un braț de răstignire, căruia sovieticii îi dăduseră foc... A dus brațul acasă și l-a ascuns sub pat în Casa Mare. S-a rugat și s-a închinat la el, pe ascuns, timp de peste 20 de ani. Când s-a redeschis biserica din sat, l-a dus la biserică...

Nu pot scrie la trecut despre Gheorghe Palade...

A fost atât de prezent în viața mea... M-am obișnuit cu această prezență încă din clasa a noua, când mi-a fost profesor de istorie și diriginte, la Vorniceni. Doar o jumătate de an. O jumătate de an care mi-a răsturnat concepția despre școală, despre istorie ca disciplină, despre predarea istoriei în școală, despre pedagogie, despre relația profesor-elev... O jumătate de an care mi-a marcat viața: ne-a învățat să înțelegem esențialul dintr-o temă la istorie, să conspectăm cu teze, după care să putem povesti tema... Acele lecții m-au ajutat în toți anii de facultate și mă ajută și azi. Era și foarte exigent, și foarte înțelegător. Nimeni nu se temea la orele lui, dar tuturor ne era teamă să nu ne prindă pe picior greșit și să-l dezamăgim...

După ce a plecat, a lăsat un gol în memoria clasei noastre, și noi, cu toții, am devenit parcă alții, primeniți...

L-am regăsit la Universitate, când am venit la examenele de admitere. Avea aceeași exigență, cunoscută mie. Exigența lui impunea respect, nu și teamă.

Cu câțiva ani mai târziu, ne-am reîntâlnit „pe baricade” – la Societatea Limba Noastră cea Română (SLNR) și la Asociația Istoricilor. Începând cu anul 1990, anul înființării acestor două asociații – cele mai vechi și mai longevive din spațiul basarabean, am trăit experiența conferințelor în deplasare, uneori, chiar în aer liber. Lecții, discuții, lansări de carte, mese rotunde, cenecluri, concursuri, conferințe studențești...

Pentru conferințele în deplasare elaboram mici echipe din care făceau parte

scriitori, lingviști, istorici: Valentin Mândăcanu, Alexandru Gromov, Anatol Cioabanu, Anatol Eremia, Argentina Cupcea, Pavel Parasca, Ion Negrei... și, desigur, Gheorghe Palade. Echipe la care doar să visezi, dar să-i mai asculți, să-i urmărești cum comunică cu publicul și între ei, să le asculți amintirile sau glumele... Au fost cele mai valoroase lecții în viața mea...

Gheorghe Palade. Nu cred că nu mai e...

Mai avea atâtea de făcut și era atât de optimist și energic! Avea o sumedenie de planuri, proiecte, schițe, idei.

Lucra mult și temeinic și îi îndemna și pe alții să lucreze. A fost un bun îndrumător și susținător al tinerilor. Știa să le trezească interesul pentru carte și cercetare, fie stimulându-i și provocându-i, fie ironizând pe seama lor...

A fost un profesor cu har și a avut grijă să nu-și irosească talentul. Orelle lui erau adevărate pledoarii în favoarea adevărului istoric, în favoarea românismului. Vorbea în eseuri despre personalitățile basarabene din interbelic, numindu-i foarte plastic și generos „frunțași”. L-a avut pe Vasile Stroescu drept model și a molișit multă lume de dragostea față de el, inclusiv pe subsemnata. De aici provine și titlul acestui studiu memorialistic – „Eu țin la folosul națiunii, nu la fala mea” – legământul lui Vasile Stroescu îl exprima perfect pe istoricul și patriotul Gheorghe Palade și i-a modelat oarecum caracterul și traiectoria...

Minunatele povești despre interbelic, atmosfera românească a acelor ani, activitățile culturale și de iluminare a populației din Basarabia, cât și activitatea Astei Basarabene, au marcat numeroși beneficiari ai conferințelor Profesorului Palade. În perioada anilor 1993-1998 am mers în zeci de deplasări cu Caravana Societății „Limba Noastră cea Română”. Pretutindeni: la Mereni, la Căușeni, la Criuleni, la Hânțești, la Nisporeni, la Soroca – lecțiile lui Gheorghe Palade aveau efectul unui impact cu apă vie... Sunt memorabile conferințele săptămânale ale SLNR la Hânțești, organizate de profesorul de limba și literatura română Grigore Șerban. Conferințele se țineau la Școala de meserii din Hânțești, unde erau invitați profesori de limbă și de istorie din tot raionul. Era iarna lui '95, când întreruperile de curent erau frecvente. Noi începeam la 15.00, iar la 16.00 se stingea lumina. La cea oră, iarna, deja amurgea și în sală se făcea semiîntuneric. N-am suspendat nici o întâlnire. Purtam cu noi lumânări pe care le aprindeam la ora 16.00 fix și conferințele nu se întrerupeau. Gheorghe Palade era unul dintre lectorii pe care se sprijineau aceste conferințe. Minunatele lui narațiuni despre perioada interbelică, formulate într-un limbaj admirabil și curgător, captiva auditoriul și îl ținea ținut de scaune... Conspectam acele comunicări, aparent improvizate, cu o sete și o conștiinciozitate de student dornic de cunoaștere. Ulterior, acele repere istorice și nume de personalități m-au ajutat, ca și pe colegii mei de la SLNR, să ne formulăm comunicările pentru a participa la alte conferințe tematice, cum au fost pentru mine conferințele ASTRA. Temele propuse de Conducerea de la Sibiu erau adesea materie total necunoscută pentru noi, cei din Basarabia, și era practic imposibil să găsim surse bibliografice pentru a ne onora obligațiunile... Profesorul Palade a fost cea mai competentă sursă în alegerea temelor sau în identificarea bibliografiei.

Din postura sa de Președinte al Asociației Istoricilor, a stimulat și sprijinit o co-

laborare eficientă cu SLNR și cu filialele ei. Cărțile donate de Asociație către SLNR (cele editate la „Civitas”, cât și revistele „Cugetul”, „Magazin Istoric”, „Destin Românesc”) erau donate, la rândul lor, profesorilor din filiale dar și tinerilor împătimiți de istoria românilor. Conferințele SLNR, ședințele cenaclului „Eminescu-2000”, lansările de carte, au avut sprijinul Profesorului Gheorghe Palade și al colegilor săi istorici: Ion Negrei, Ion Eremia, Gheorghe Negru, Anatol Petrencu, Igor Cașu, Igor Șarov, Sergiu Musteață, Ion Gumenâi...

Și Concursul „Moștenire” se identifică, pentru mine, întâi de toate, cu Gheorghe Palade, dar și cu distinșii profesori Pavel Parasca, Ion Eremia, Lidia Moldovanu, Valentin Arapu, Tamara Cristei, Nicanor Țurcanu... 22 de ani de fidelitate acestui Concurs și obiectivelor trasate de Eugen Holban, în scopul identificării tinerilor cutezători, gata să afle despre istoria românilor și istoria literaturii române, mai mult decât puteau oferi orele de clasă. Exigent și devotat sarcinii și misiunii ce i-au revenit, a stat literalmente la straja principiilor obiective de jurizare a lucrărilor participanților. Prin Concursul „Moștenire” a fost educată o pleiadă de juni „moștenitori”, și, în egală măsură, au fost sensibilizați și profesorii de istorie și de literatură. Discursurile Profesorului Palade de la ședințele de totalizare a Concursului sunt memorabile, după cum memorabile sunt toate lecțiile, comunicările, conferințele, sfaturile și sugestiile sale... Cine a avut onoarea să se afle în preajma lui, este un om norocos.

A susținut toate cele 10 ediții ale Conferinței privind presa interbelică, coordonate de Silvia Grossu, în cadrul Facultății de Jurnalism și Științe ale Comunicării. A fost în mai multe rânduri președintele juriului, din care mai făceau parte Ion Negrei, Vlad Pohilă, Varvara Buzilă, Nina Negru, Iurie Colesnic și subsemnata. Să-l ai pe Gheorghe Palade ca membru al unui juriu, însemna obiectivitate și rigurozitate asigurate...

A participat activ și a susținut toate edițiile „Zilele Ghibu”, organizate de Elena Vulpe, directoarea Bibliotecii „On. Ghibu”. A ținut zeci de comunicări la conferințele istoricilor la Iași, București, Sibiu, Suceava, Cluj și în alte centre universitare din România, cât și la conferințele organizate de Asociația Istoricilor, în diverse localități din Basarabia.

A avut în toate timpurile poziție civică și curaj. A spus lucrurilor pe nume, n-a trișat și n-a pactizat cu nimeni împotriva propriei conștiințe. Ferm, categoric și intransigent, i-a determinat pe mulți profesori de istorie din licee care au avut norocul să-i audă prelegerile, să nu șovăie, să-și apere poziția de purtători ai adevărului...

Toate deciziile pe care le lua erau o dovadă concretă a discernământului cu care era înzestrat.

În timpul protestelor studențești în susținerea cursului de Istorie a Românilor, s-a remarcat ca unul dintre cei mai integri lideri și a servit drept model de verticalitate pentru mulți studenți și profesori.

Manifesta un interes aparte pentru trecutul interbelic al satului Vorniceni și își cultivase un atașament față de toate personalitățile legate de acest sat, cât și față de obiectivele istorice din localitate, în primul rând față de Biserica de Lemn, care

se presupune că datează cu secolul XVII. Urmărea orice sursă legată de Vorniceni și mă întreba dacă am citit sau dacă știu despre ce este vorba. În câteva rânduri, a făcut trimitere la tezele de licență ale discipolilor săi, în care a fost vizată comuna Vorniceni, bazate pe documentele culese în Arhive. Nu o dată m-a întrebat despre bunicul meu, Vasile Costin, ex-primar de Vorniceni în interbelic, surghiunit la 10 ani de Siberia plus 5 ani , fără dreptul de a se stabili în satul de baștină. Se pare că unul dintre foștii lui studenți a citat povestea bunicului meu. Din păcate, n-a mai reușit să-mi arate aceste materiale prețioase, pe care sunt sigură, le-a depozitat undeva aparte...

Mi-a rămas dator. Scriind pentru istoria USM, a lăsat deoparte studiul despre SLNR, pentru care știu că avea niște schițe... Tot mai sper să găsesc pe undeva acel studiu...

Iubitor de cântece și de atmosferă bună, făcea echipă foarte bună cu Alexandru Gromov, cu Valentin Mândăcanu, cu Argentina Cupcea, cu Tamara Cristei, cu Anatol Eremia...

Despre Gheorghe Palade e foarte greu să vorbești sau să scrii. Orice am spune sau am scrie – e prea puțin... Azi pot afirma cu toată încrederea: Gheorghe Palade a ținut la folosul națiunii, nu la fala sa. Discipol demn al nobilului Vasile Stroescu, se înscrie perfect în galeria frunțașilor neamului românesc din interbelic, pe care i-a venerat, care l-au inspirat, i-au servit drept repere și l-au determinat să devină o figură emblematică în acest șir...

GHEORGHE PALADE: RADIOGRAFIA UNEI BIBLIOGRAFII, REALIZATĂ PRIN CERCETARE ȘI LUPTĂ PENTRU EMANCIPARE NAȚIONALĂ

VALENTIN ARAPU

Parcursul profesional al istoricului Gheorghe Palade a fost marcat de frământările unei generații care a trecut prin vicisitudinile unei societăți totalitare, revelațiile mișcării de emancipare națională și aspirațiile integrării tuturor românilor în spațiul european.

În tradiția istoriografică a antichității persistau în mare parte două modalități de activitate a istoricilor. Primii alegeau să cerceteze la adăpostul zidurilor cetății, în condiții confortabile, inspirându-se din informațiile oferite de martorii oculari sau relatările altor autori. Ceilalți istorici preferau, pe lângă sursele scrise avute la dispoziție, să se deplaseze nemijlocit la fața locului unde s-a petrecut evenimentul, metodă desemnată drept „autopsie”¹. Bineînțeles că lucrurile s-au schimbat între timp, istoricii diversificându-și metodele de documentare și cercetare. Istoricul Gheorghe Palade reușea să cerceteze arhivele, să analizeze fondurile bibliotecilor, să discute și să intervieveze participanții la evenimente de anvergură pentru spațiul românesc. Totodată, istoricul Gheorghe Palade a fost în permanență pe baricade, la propriu și la figurat. De la mijlocul anilor '80 ai secolului trecut a fost printre înaintașii mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni. În 1995, în cadrul *Comitetului de grevă*, a luptat cu guvernarea agrariană care intenționa să înlocuiască cursul de Istorie a Românilor cu cel de Istorie a Moldovei². În timpul guvernării comuniste profesorul Gheorghe Palade a luptat pentru a păstra Catedra de Istorie a Românilor, catedră care deranja ceata de ortaci ai președintelui comunist V. Voronin. Începând cu anul 2003, conferențiarul universitar Gheorghe Palade, în calitate de Vicepreședinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova (AIRM),

1 Vasile Cristian, *Istoriografia generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979, p. 34.

2 Gheorghe Palade, *Conjunctura politică tergiversează soluționarea revendicărilor*. În: Nicolae Roibu, „Primăvara demnității noastre. Reportaje. Grevele din Basarabia din primăvara anului 1995”, Chișinău, Editura Glasul, 1997, p. 111-116.

s-a pronunțat împotriva introducerii cursului de istorie integrată³. În *Declarația* adoptată de Comitetul de Conducere al AIRM (10.09.2003) și expusă la conferința de presă din 18 septembrie 2003 sunt stipulate următoarele: „Sunt vehiculate tot mai sfidător tezele aberante ale istoriografiei sovietice despre națiunea moldovenească și limba moldovenească”; „Autoritățile comuniste promovează o politică de tensionare a relațiilor cu România, ceea ce este în contradicție flagrantă cu spiritul european și creează un focar permanent de tensiune la hotarele Uniunii Europene și Organizației Atlanticului de Nord”; „În septembrie a.c. prin decizia nelegitimă și nefondată a ministrului Educației⁴, a demarat așa-numitul experiment privind introducerea în învățământ a *Istoriei. Curs integrat*, care urmărește perpetuarea dogmelor istoriografiei sovietice despre „poporul moldovenesc” ca entitate deosebită de cea românească; „Excluderea din învățământ a cursului *Istoria Românilor* o calificăm drept o lezare a demnității naționale a populației băștinașe, o formă brutală de deznaționalizare și mancurtizare forțată a acesteia, o tentativă de ațâțare a discordiei interetnice”⁵.

La Conferința festivă „Asociația Istoricilor din Republica Moldova la 20 de ani de activitate” (20 iunie 2009), cercetătorul Gheorghe Palade remarca următoarele: „Privesc în sală și văd multe fețe cunoscute care au participat la conferințele noastre, la toate manifestările. Cu regret, unii colegi ne-au părăsit. Fie din motive obiective, fie din motive subiective. Unii au promovat *Istoria integrată* din convingere. Nu voi da nume, îi cunoaștem. *Istoria* românilor, limba și literatura română au fost cele mai eficiente mijloace cu ajutorul cărora noi, istoricii, am cultivat și am promovat conștiința de neam. Nimeni nu are dreptul să ne judece”, „după evenimentele din 7 aprilie (2009), situația noastră a devenit dramatică și noi nu putem rămâne pasivi. Au urmat tot felul de declarații, învinuiri, arestări, maltratări, eliberări din funcție. S-a început verificarea ilegală a programelor analitice. Vom reuși oare să rezistăm în fața acestei agresiuni? Să fim tari”⁶.

În ultimul deceniu al secolului trecut devine imperativă schimbarea în predarea istoriei, astfel profesorii de la Facultatea de Istorie ai Universității de Stat din Moldova se încadrează activ în elaborarea conceptelor în baza cărora s-a trecut direct de la predarea cursului „*Istoria URSS*” la cursul normativ „*Istoria Românilor*”. Lucrări didactice în acest sens au fost elaborate de către profesorii facultății: Gheorghe Palade, Anatol Petrencu, Ion Niculiță, Tudor Arnăut, Vladimir Potlog, Pavel Parasca,

3 Gheorghe Palade [Semnatar]. *Istoricii resping cursul de istorie integrată. Declarația adoptată la ședința Comitetului de Conducere al Asociației Istoricilor din Republica Moldova, 10 septembrie 2003*. În: Anatol Petrencu, „Studii, materiale, atitudini”, Chișinău, „Cartdidact” SRL (Tipografia „Balacron” SRL), 2011, p. 528-530; Iacob C. Istrati, *Am luptat și vom lupta pentru istoria adevărată*. În: „Literatura și Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova”, 13 septembrie 2017. / <http://www.literaturasiarta.md/printpress.php?l=ro&id-c=3&id-l=530&id=2710> [Accesat: 15.09.2017]; Aurelia Felea, *Istorie și politică în Republica Moldova în timpul mandatului comunist*. În: „Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură. Serie nouă”, Anul I (XII), Nr. 1 (45), Chișinău, 2006, p. 34-46.

4 Comisia creată în acest scop a fost supranumită „Comisia Șleahțișchi”, Ministerul Educației fiind condus pe atunci de către Mihail Șleahțișchi. În anul școlar 2011-2012 au fost introduse manualele de *Istorie integrată*, iar manualul de *Istorie a Românilor* a fost declarat opțional.

5 *Istoricii resping cursul de istorie integrată* („În ajutorul profesorilor”). În: „Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură”, Nr. 3 (19), Chișinău, 2003, p. 45-47.

6 Mihai Tașcă, *Conferința festivă: Asociația Istoricilor din Republica Moldova la 20 de ani de activitate*. În: „Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură. Serie nouă”, Anul IV (XV), Nr. 2 (60), Chișinău, 2009, p. 126.

Elena Muraru, Pavel Cocârlă, Constantin Drachenberg, Valentin Tomuleț, Igor Ojog, Igor Șarov. Dificultățile majore erau legate de lipsa literaturii de specialitate, deficit care a fost recuperat prin lucrările științifice și didactice elaborate de profesorii Facultății de Istorie. Un specific al perioadei consta în faptul că cursurile universitare și manualele liceale erau dublate de traducerea lor în limba rusă, fenomen explicabil pentru acele timpuri, deoarece concetățenii alolingvi, în marea lor majoritate vorbitori de limba rusă, aveau posibilitatea să se familiarizeze cu istoria și civilizația românilor. Profesorul Gheorghe Palade a participat cu dăruire de sine la elaborarea materialelor didactice și a manualelor de istorie a românilor. Prima ediție a manualului *Istoria Românilor. Epoca contemporană. Manual experimental pentru clasa a IX-a* din anul 1998 s-a bucurat de un succes recunoscut în mediul profesoral, printre elevi, lucru care a determinat reeditarea lui în anii 2002, 2004, 2009⁷.

Universitarul Gheorghe Palade s-a implicat activ în acțiunile de editare și propagare a istoriei românilor în perioada contemporană. Publicațiile sale demonstrează o diversitate de teme și probleme abordate conceptual și istoriografic pe paginile unor monografii, reviste de specialitate, colecții de studii, ediții enciclopedice și lexicografice.

Studiile publicate de către cercetătorul Gheorghe Palade reflectă varietatea priorităților sale științifice, relevante fiind următoarele probleme: integrarea Basarabiei în cadrul României întregite; viața spirituală, în special sistemul de educație laică; activitatea asociațiilor învățătoresți județene; cadrul juridic al învățământului primar în baza legii învățământului primar din 1924 și particularitățile aplicării ei în Basarabia; rolul corpului didactic primar în promovarea identității naționale; activitatea extrașcolară a corpului didactic primar din Basarabia.

Domeniul învățământului face parte dintre componentele fundamentale ale renașterii vieții spirituale românești în Basarabia (1918-1930), proces la care au contribuit mai multe categorii sociale, inclusiv militarii români. În studiile sale cercetătorul Gheorghe Palade a abordat problemele instruirii universitare a intelectualilor basarabeni, a activității Facultății de Științe Agricole din Chișinău, a legăturilor universitare dintre Iași și Chișinău în perioada interbelică.

Un pilon temeinic al spiritualității românești în perioada interbelică a constituit-o Biserica Ortodoxă din Basarabia, reprezentată prin Mitropolia Basarabiei. Pentru pregătirea cadrelor teologice era importantă activitatea Facultății de Teologie din Chișinău. Biserica din Basarabia, consolidându-și pozițiile în perioada interbelică, a fost supusă ulterior unor ample represii din partea sovieticilor care, în anii 1940-1941, au distrus „13 biserici, 27 fiind transformate în cămine culturale, depozite, săli de gimnastică”, „în perioada menționată 48 de preoți au fost uciși sau deportați”. „Dintre cele 1090 de biserici existente în ajunul evacuării Basarabiei numai 898 au fost găsite de administrația românească în stare normală”. Având scopul de a distruge credința populației în biserică, pentru a-și consolida pozițiile și a impune ideologia bolșevică, autoritățile sovietice au suspendat în 1944 acti-

7 Ion Agrigoroaiei, *Om al cetății. Profesorul dr. Gheorghe Palade la 60 de ani*. În: „Literatura și Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova”, 2 septembrie 2010, p. 6. / <http://www.literaturasiarta.md/pressview.php?l=ro&idc=3&id=2223&zidc=4> [Accesat: 25.09.2017].

vitatea Mitropoliei Basarabiei, în anii 1948-1965 au fost închise și distruse 343 de biserici. „Aplicarea largă a violenței a fost caracteristică și metodelor de promovare a politicii în domeniul vieții spirituale”. Prin multiple restricții erau persecutați călugării, mănăstirile fiind închise. Erau interzise obiceiurile și tradițiile vechi „ca fiind condamnabile de religiozitate”. Abia la 30 iulie 2002, autoritățile Republicii Moldova „au fost silit să se conformeze recomandărilor Adunării Parlamentare a Consiliului Europei”, înregistrând Mitropolia Autonomă a Basarabiei (de stil vechi), care astfel a intrat în legalitate⁸.

În contextul integrării spirituale a Basarabiei, o prioritate a politicilor statului român o constituia domeniul cultural, domeniu în care au fost înregistrate progrese evidente. În cercetările sale, istoricul Gheorghe Palade a analizat dimensiunile dezvoltării vieții spirituale în Basarabia interbelică, factorii de realizare a propagandei culturale în Basarabia, aprecierile istoriografice privind politica culturală în Basarabia, constituirea și rolul căminelor culturale, a presei culturale. O importanță aparte pentru viața spirituală a românilor basarabeni au constituit-o expozițiile organizate, cum a fost de exemplu, Expoziția generală din 1925 de la Chișinău în pavilioanele căreia au fost amplasate 21 de secții în care era prezentată cultura tradițională a ținutului, fiind expuse și alte domenii ale vieții sociale și economice.

Multiple aspecte ale integrării spirituale a Basarabiei în viața spirituală românească au fost abordate de către cercetătorul Gheorghe Palade în culegerea de studii apărută în anul 2010⁹. În această lucrare sunt prezentate probleme importante ale vieții spirituale din Basarabia, inclusiv: factorii mișcării naționale din Basarabia la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea: influența cercurilor culturale din România asupra mișcării naționale din Basarabia (1905-1914); activitatea intelectualilor din Vechiul Regat, Ardeal și Bucovina în Basarabia anilor Unirii (1818-1920); contribuția militarilor români la renașterea vieții spirituale din Basarabia (1918-1920); componentele politicii culturale în Basarabia; aspectele privind identitatea națională în Basarabia (1918-1940); contribuția Universității Populare din Chișinău la renașterea vieții spirituale naționale din Basarabia; conexiunile culturale dintre Iași și Basarabia; învățământul din Basarabia în proces de integrare și extindere (1918-1940); rolul Facultăților de Teologie și Științe Agricole în cadrul procesului de instruire și integrare spirituală¹⁰.

O direcție aparte, în cercetările istoricului Gheorghe Palade, este reprezentată de publicațiile dedicate personalităților notorii care au contribuit la menținerea flăcării românismului în Basarabia și Transnistria: Alexandru Boldur, Vasile Stroeșcu, Paul Gore, Gurie Grosu, Ion Mihalache, Constantin Tomescu, Constantin

8 Gheorghe Palade, *În perioada interbelică biserica din Basarabia s-a consolidat sub toate aspectele*. În: „Anexarea Basarabiei în anul 1940 de către Uniunea Sovietică – o consecință directă a Pactului Molotov-Ribbentrop”, Coordonatori: Alexandru Moșanu, Ion Buga, Colecția inițiată și îngrijită de Nina Josu, Chișinău, Asociația pentru Literatură și Cultura Română „Astra” – „O. Ghibu”, Chișinău, Combinatul Poligrafic, 2002, p. 45-47.

9 Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940)*. Studii, Chișinău, Cartdidact, 2010.

10 *Ibidem*, passim.

Leancă, Gheorghe Năstase, Ioan Pelivan, Mihail Berezovschi, Nichifor Crainic, Petre Ștefănuță.

O altă prioritate de cercetare vizează problema politicii represive sovietice față de românii basarabeni, manifestată prin mobilizarea populației și impunerea la muncă forțată, aplicarea violenței, reprimarea foștilor membri ai partidelor politice românești din Basarabia, deportările în masă ale populației. Această latură tragică din istoria românilor basarabeni a căpătat o amplificare în cercetare datorită desecretizării arhivelor fostului KGB¹¹ și activității Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova.

Represiunilor autorităților sovietice au fost supuși românii din Basarabia și Transnistria, fiind reprimați înaintașii vieții culturale, promotorii învățământului, preoțimea, relevante fiind cazurile lui Alexandru Smochină, Ioachim Arhip, preotul Șt. Cecati.

Participarea profesorului Gheorghe Palade la viața științifică a fost caracterizată și de prezentarea a numeroase rapoarte dedicate unor teme majore din istoria românilor în epoca contemporană, discursurile în acest sens fiind la moment doar parțial publicate¹² sau păstrate sub forma unor interviuri¹³.

11 Depozitul Special de Stat al Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (DSSSIS).

12 „Conferința internațională 80 de ani de la Unirea Basarabiei cu România. Conferință organizată de Asociația Istoricilor din Republica Moldova în zilele de 27-28 martie 1998 în Sala de Ședințe a Bibliotecii Naționale”, Chișinău, 1998. Titlul comunicării: *Impactul Unirii asupra vieții spirituale a românilor basarabeni*.; „Simpozionul „Alexandru Boldur (1886-1982) – 115 ani de la naștere”, 15 martie, 2001, Biblioteca Municipală „B.P. Hașdeu”, Chișinău, 2001. Titlul comunicării: *Alexandru Boldur – profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău*.; „Simpozionul „83 de ani de la Unirea Basarabiei cu România”, 26 martie, 2001, Biblioteca Națională, Chișinău, 2001. Titlul comunicării: *Unirea Basarabiei cu România: semnificație și importanță*.; „Conferința „Unitatea națională a românilor: între ideal și realitate”, 9-10 aprilie, 2001, USM, Facultatea de Istorie și Psihologie, Chișinău, 2001. Titlul comunicării: *Însemnătatea istorică a Unirii Basarabiei cu România, realizată în 1918*.; „Conferința științifică „Probleme actuale ale istoriei contemporane a românilor și a celei universale”, 28 martie, 2002, Facultatea de Istorie și Psihologie, USM, Chișinău, 2002. Titlul comunicării: *Căminele culturale în Basarabia (1918-1940): cadrul de organizare și activitate*.; „Conferința internațională „Democrație după totalitarism: lecții învățate după 20 de ani”, 24-25 mai, 2010, Chișinău, 2010. Titlul comunicării: *Mobilizarea forțată a populației din RSS Moldovenească (1944-1946)*.; „Conferința internațională „Societatea românească între frontiere imperiale”, Secțiunea: „Anul 1940 în destinul colectiv al românilor”, 7-9 octombrie, USM, Facultatea de Istorie și Filosofie, Chișinău, 2010. Titlul comunicării: *Reprimarea foștilor membri ai partidelor politice românești din Basarabia în primul an de ocupație sovietică (1940-1941)*.; „Conferința internațională „Teroarea stalinistă și Rezistență în estul Europei”, 28 octombrie, 2011, USM, Facultatea de Istorie și Filosofie, Chișinău, 2011. Titlul comunicării: *Dosarele SIS privind represiunile din anii 1940-1941*.; „Conferința Științifică Internațională: *Violența în Sud-Estul Europei: discurs, practică și mesaj*. Societate. Politica. Religie. Cultura”. 14-15 decembrie, Chișinău, USM, Facultatea de Istorie și Filosofie, 2012. Titlul comunicării: *Asasinările în masă din RASSM în perioada Marii Terori. Studiu de caz: familiile Turuta și Ojog*.; „Zilele Universității „Al. I. Cuza. Sesiunea internațională de comunicări științifice”, 26-27 octombrie, 2012, Facultatea de Istorie, Iași, 2012. Comunicare în plen: *Din activitatea Episcopiei Hotinului (1923-1940)*.; „Conferința științifică internațională „Basarabia – 1812. Problema națională și implicații internaționale”, 14-15 martie, 2012, Chișinău; 16 martie, 2012, Iași. Titlul comunicării: *Mișcarea de emancipare culturală și națională din Basarabia (1917)*.; „Comemorarea unor personalități, victime ale represiunii staliniste care au murit la închisoarea Sighetul Marmației – „Gheorghe I. Brătianu – un savant istoric martir” (28 ianuarie 1898 – 27 aprilie 1953), Iași, 28-29 ianuarie 2015. Titlul comunicării: *Martiri ai neamului românesc în Muzeul Memorial Sighet: Gheorghe I. Brătianu*.; „Conferința științifică internațională „75 de ani de la anexarea de către URSS a Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța – 28 iunie 1940”, 12-13 iunie, 2015, Chișinău. Titlul comunicării: *Represiuni politice în primul an de ocupație sovietică (Studiu de caz, județul Soroca)*.

13 *Interviu cu doctor Gheorghe Palade, conferențiar universitar la catedra Istoria românilor a Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova*. În: „Caiete de istorie”, Nr. 2, Chișinău, 2003, p. 23-28; *A fi istoric în Republica Moldova. Interviu cu conf. univ. dr. Gheorghe Palade*. În: „InfoHis. Buletin informativ ANTIM”, nr.

În ultimele luni ale vieții, conferențiarul universitar Gheorghe Palade a investigat problema învățământului universitar prin prisma rolului profesorilor și studenților Universității de Stat din Moldova în cadrul procesului de emancipare și Renaștere Națională a românilor basarabeni. Prioritățile de atunci vizau o renaștere prioritară în plan lingvistic. Profesorii Universității de Stat din Moldova, în mare parte reprezentanți notorii ai elitei intelectuale de atunci, au inițiat și militat pentru valorile autentice românești.

Profesorul dr. Gheorghe Palade a luptat până în ultima clipă cu impostura, servilismul, fățărnicia, falsitatea, lașitatea, trădarea. Acțiunile civice de promovare a valorilor, culturii și spiritualității românești au fost materializate prin fapte concrete: întruniri, mese rotunde, mitinguri, marșuri unioniste, adunări și manifestări în memoria personalităților marcante din istoria Basarabiei române¹⁴. Ultimele acțiuni civice din viața regretatului profesor au fost dedicate „Celebrării a 140 de ani de la nașterea lui Ioan Pelivan”¹⁵ și participării în calitate de delegat la prima ședință a Sfatului Țării-2 (24 aprilie 2016) „în incinta Sălii, în care, la 27 martie 1918, membrii Sfatului Țării au votat Unirea Basarabiei cu Patria-mamă România”¹⁶.

1 (29), Chișinău, 2006, p. 4-6; Idem, *Interviu cu Prof. dr. Gheorghe Palade, Președintele Asociației Istoricilor din Republica Moldova*. Interviu realizat de Mircea-Cristian Ghenghea. În: „Constelații ieșene”, anul III, nr. 2 (10), iunie 2008, p. 2-4. / <http://astra.iasi.roedu.net/constelatiiiesene/pdf/CI-Nr10Pag2-4.pdf> [Accesat: 16.02.2017].

- 14 Gheorghe Palade, [Participant și semnatar] Mitingul cu tema: „Deportările în Siberia, formă a genocidului sovieto-comunist”, Chișinău, 5 iulie, 1998; Gheorghe Palade [Vicepreședinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova (AIRM)], „Adunarea Solemnă consacrată Zilei Naționale a Românilor. Organizată de Asociația Istoricilor din Republica Moldova, Asociația Victimelor regimului comunist de ocupație și a Veteranilor de Război ai Armatei Române, Partidul Național Liberal și Partidul Reformei, la 1 decembrie 1999 în incinta Operei naționale, Chișinău, 1999. Titlul alocuțiunii: *Marea Unire din 1918 – eveniment epocal în istoria românilor*; Gheorghe Palade, [Vicepreședinte al AIRM], *Președinte al Adunării Generale a AIRM, convocată la 12 februarie 2000*. În: „Asociația Istoricilor din Republica Moldova. Raport de activitate (1998-1999). Alcătuitori: Anatol Petrencu, Pavel Parasca, Ion Negrei, Chișinău, Prut Internațional, 2000, 71 p. (passim); Gheorghe Palade [Vicepreședinte al AIRM], „Conferința științifică consacrată aniversării a 62-a a raptului Basarabiei de către URSS”, 27 iunie 2002, Biblioteca „Onisifor Ghibu”, Chișinău, 2002; Gheorghe Palade, *Unirea Basarabiei cu Patria Mamă România (27 martie, 1918)*. În: Petrencu Anatol, „Probleme de istorie dezbătute la Colegiul de Informatică”, 22 martie, 2012. / <http://anatolpetrencu.promemoria.md/?p=134> [Accesat: 17.02.2017]; Gheorghe Palade [Fondator și Membru al Consiliului Unirii], *Astăzi – 29 februarie 2012 – la Chișinău a fost creat Consiliul Unirii*. În: „XPRESS”, 29 februarie, 2012. / <http://balabanesti.net/2012/02/29/astazi-29-februarie-2012-la-chisinau-a-fost-creat-consiliul-unirii-basarabiei-cu-romania/> [Accesat: 17.02.2017]; Gheorghe Palade [conferențiar universitar], *Omagiu profesorului la Biblioteca Ovidius. Manifestare cultural-artistică, cu participarea Societății „Limba Noastră cea Română”, condusă de dna Valentina Butnaru, 7 octombrie, 2013*. / <http://bibliotecaovidius.blogspot.md/2013/10/omagiu-profesorului-la-biblioteca.html> [Accesat: 17.02.2017]; Gheorghe Palade, [semnatar (33 de semnatori)] *Memoriu. Istoricii moldoveni: Neglijarea adevărului istoric și perpetuarea minciunii pot duce la eșuarea Republicii Moldova ca stat*. În: „Adevărul”, 6 mai, 2014. / http://adevarul.ro/moldova/actualitate/memoriu-istoricii-moldoveni-neglijarea-adevarului-istoric-perpetuarea-minciunii-duce-esuarea-republicii-moldova-stat-1_5367fa160d133766a8635689/i [Accesat: 17.02.2017].
- 15 Gheorghe Palade [participant], *Celebrarea a 140 de ani de la nașterea lui Ioan Pelivan (1 aprilie 2016). Manifestare organizată de cadrele didactice și elevii Liceului Teoretic „Ion Pelivan”*. În: „Ioan Pelivan – un răzenean care a făcut istorie (Ora locală – ziarul tău, ora ta !, or. Ialoveni)”, 11 aprilie, 2016. / <http://www.oralocala.md/2016/04/ioan-pelivan-un-razenean-care-a-facut-istorie/> [Accesat: 17.02.2017].
- 16 Anatol Petrencu, *UNIREA ACUM! [S2. Sfatul Țării-2: chinurile facerii]*, 25 aprilie, 2016. În: <http://anatolpetrencu.promemoria.md/?p=1876> [Accesat: 30.06.2017].

Istoricul și dascălul universitar Gheorghe Palade a investigat temeinic pe tărâmul istoriei românilor, reușind să dea valoare științifică unor probleme controversate și importante ale trecutului românesc, a militat constant pentru unitatea de neam și de țară a tuturor românilor, fiind convins de realizarea în timpul apropiat a dezideratului național de reunire a Basarabiei cu România. A apărat și promovat cu abnegație spiritul național românesc în aulele universitare, în cadrul conferințelor naționale și internaționale, pe paginile numeroaselor sale publicații.

DESPRE DOMNUL PROFESOR GHEORGHE PALADE, AȘA CUM L-AM CUNOSCUȚ

BRÎNDUȘA MUNTEANU

S-a spus despre domnul profesor Gheorghe Palade că a avut multe merite, dar mai presus de toate că el a fost unul dintre dascălii de seamă ai Universității de Stat din Moldova. Cred că despre această calitate se leagă și experiența mea alături de Domnia sa.

Pe domnul profesor Gheorghe Palade l-am cunoscut întâmplător în luna ianuarie a anului 2015. Auzisem despre el cu mult timp înainte și de la profesorul meu domnul Vasile Cristian, care îl prețuia mult, dar nu reușisem să îl întâlnesc.

Era într-o geroasă dimineață de ianuarie când colegii de la muzeu¹ și profesorii de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” împreună am mers cu un autocar la Ruginoasa pentru a omagia pe istoricul Gheorghe Brătianu. Întâmplarea a făcut să mă așez chiar lângă profesorul Palade. Așa am ajuns să facem cunoștință și să vorbim despre situația politică din Republica Moldova și despre oameni care ne erau cunoștințe comune. Pentru că eram familiară cu multe din lucrurile despre care vorbeam, probabil că eu am dat impresia că vin des la Chișinău, deoarece domnul profesor m-a întrebat când am fost ultima dată acolo. Mi-a fost greu să recunosc că nu fusesem niciodată în Republica Moldova și mi-am exprimat dorința de a merge cât mai curând posibil. Atunci domnul profesor m-a întrebat despre temele mele de cercetare propunându-mi să particip în primăvara următoare la sesiunea de comunicări a Universității de Stat din Chișinău.

Prima mea vizită la Chișinău a fost în luna aprilie a anului 2016. Atunci am cunoscut oameni cu care am legat prietenii și am vizitat locuri de neuitat. Domnul profesor Gheorghe Palade mi-a facilitat întâlnirea cu toate acestea. În acele zile am avut pentru prima dată prilejul să vizitez orașul Chișinău cu clădirile istorice (precum clădirea Sfatului Țării) de care am fost impresionată în mod plăcut.

1 Muzeul Unirii, Iași, România.

În cadrul deplasării de documentare, organizată de Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, am vizitat Orheiul Vechi și mănăstirile Curchi și Condrița. În aceste locuri domnul profesor Gheorghe Palade ne-a fost ghid bun. Am cunoscut datorită domnului profesor Palade și o familie de români care ne-au invitat în casa lor. În acele zile am înțeles că sentimentul de unitate națională este mult mai puternic pentru românii din Republica Moldova. În acele momente de înaltă trăire domnul profesor Palade ne-a cerut să conștientizăm clipa de fericire pe care o trăiam atunci împreună, pentru că, spunea dumnealui, este irepetabilă.

În același timp am stat de vorbă și despre familiile noastre. Mi-a povestit cu câtă plăcere mergea să îngrijească alături de frații săi via. De asemeni mi-a vorbit cu multă căldură despre mama sa, despre cântecul ei favorit, romanța pe versuri de Octavian Goga „De ce m-ați dus de lângă voi”, pe care acesta îl cânta adesea.

Am mai avut șansa să-l mai întâlnesc o singură dată pe domnul profesor Palade atunci când dumnealui a venit împreună cu colegii și m-a vizitat la Muzeul Unirii. Și atunci era preocupat cum să mă sprijine în realizarea unor legături profesionale cu colegii din Chișinău.

Uneori în viața noastră ne este dat să cunoaștem oameni cu care să petrecem puțin timp, dar care să fie de ajuns să înțelegem că prin intermediul lor am avut acces la lucruri importante ale vieții noastre. Domnul profesor Palade a fost unul dintre aceștia.

PROFESORUL DE ISTORIE CARE TRĂIA ÎN ISTORIE SAU DESPRE VIETILE PARALELE ALE „ULTIMULUI ROMANTIC”

ION VALER XENOFONTOV

Desprins dintr-o lume aparte, ruptă parcă de cea reală, profesorul Gheorghe Palade, supranumit și „ultimul romantic” (după expresia sugestivă a profesorului Igor Șarov), trăia o viață plină de eroi, de fapte și evenimente istorice, de ani turbulenți, dar și de glorie din istoria românilor. Îmi amintesc cu mult drag prelegerile la disciplina Istoria Românilor în Epoca Contemporană, pe care ni le predă cu multă pasiune la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova. La acele lecții aveam uneori impresia că profesorul nostru trăiește o lume paralelă – una în dimensiunea istoriei, pe care o trăia și nara, și alta în perimetrul realității – unde noi, studenții, recepționam informația dascălului nostru, proaspăt sosit din „mașina timpului” și care ne furniza informații complexe din istoria românilor în secolul XX.

Subiectele preferate ale profesorului Gh. Palade erau cele cu tentă de actualitate recurentă. Astfel, distinsul profesor considera că printre cele mai mari personalități din secolul XX trebuiesc considerați mareșalii Alexandru Averescu (1859–1938) și Ion Antonescu (1882–1946); evenimentul major, sau jalonul istoriei contemporane a românilor era considerat anul 1918, Anul Marii Uniri. Punea accentul pe reforma agrară (intuiesc din ce cauză, trăiam în epoca marilor transformări economice și istoricul căuta paralele istorice; reforma „Pământ” a suferit un eșec lamentabil). Despre Constituția din 1923, una dintre cele mai democratice din Europa acelor vremuri, spunea că este Legea Supremă cu mult mai bună decât cea adoptată la 29 iulie 1994 de Parlamentul Republicii Moldova (legislativul era format în majoritate de Partidul Democrat Agrar [43,2% sau 56 de mandate]) și intrată în vigoare la 27 august 1994. Vorbea cu mult entuziasm despre viața partidelor politice interbelice, considerate a fi conduse de romantici entuziaști, oameni culti, cu viziuni europene. Era fascinat de Basarabia interbelică, perioada de integrare în spațialitatea și spiritualitatea românească, de aceea a elaborat o serie de lucrări la

acest subiect. Drept lucrări de căpătâi referitoare la participarea României în cel de-al Doilea Război Mondial ne erau recomandate lucrările profesorului Anatol Petrencu, proaspăt doctor habilitat în istorie cu teză susținută la subiectul respectiv. Cel mai tragic eveniment din istoria românilor istoricul Gheorghe Palade considera că a fost foametea organizată din anii 1946–1947. Despre acest flagel social eruditul dascăl ne spunea că este unul care, *volens-nolens*, ne menține în zona fobiei și ne pune piedici pentru a avansa în rândul statelor înalt dezvoltate. Cu alte cuvinte, perioada preferată, romantică, plină de cultură și spiritualitate, a istoriei românilor în secolul XX a fost considerată de profesorul Gh. Palade, perioada interbelică, cea a României Mari. Iar perioada tragică în istoria românilor basarabeni a fost considerată cea imediată celei de-a doua conflagrații mondiale, intervalul de timp în care în sate nu „cântau cocoșii”. Istoria recentă nu era printre dimensiunile științifico-didactice preferate ale reputatului istoric.

Deseori profesorul Gh. Palade exemplifica faptele din istoria românilor cu propriile trăiri și conexiuni dintre destinul individual cu cel colectiv. Povestea bunnicilor, a părinților, secvențe din biografia privată erau narate prin prisma evenimentelor și faptelor istorice pe care le developa cu multă grijă, ca mai apoi să le relateze cu mult antren în cadrul cursurilor teoretice și al seminarelor. Era o formă didactică de a transmite afectiv mesajul socioistoric pentru a fi asimilat mai facil de către tineretul studios. Din această perspectivă, după mai mulți ani, chiar și acum pot reconstitui secvențe întregi, unele încărcate cu măiestrie artistică, prin modelarea timbrului vocii, a tonalităților, a accentelor logice desprinse din demersul complex didactico-științific pe care ni l-a transmis cu mulți ani în urmă dascălul nepereche.

Nu mai puțin semnificativă era și dimensiunea combativă pe care o avea și o asuma cu atitudine civică și patriotică profesorul Gheorghe Palade. În lunile martie-mai 1995, ca urmare a acțiunilor Partidului Democrat Agrar din Moldova, majoritar în Parlament, de a include în sistemul de învățământ cursurile de „Limbă și Literatură Moldovenească” și de „Istorie a Moldovei”, tineretul studios din capitala Republicii Moldova, în primul rând cei de la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, a organizat o grevă generală în Piața Marii Adunări Naționale. Printre protestatari eram și eu, student în anul I. Elanul nostru era și mai mare atunci când alături de noi s-au aflat profesorii Gheorghe Palade și Anatol Petrencu. În penuria economică (cu o bursă mizerabilă pe care o primeam cu mari întârzieri, iar părinții nu erau remunerați ani de zile) și cea socială ne simțeam totuși puternici că suntem susținuți de cadrele didactice.

Profesorul Gheorghe Palade a fost istoricul celor două lumi – una ireală, ruptă din dimensiunea atemporalității, și alta reală, acerbă. A reușit să modeleze destine socioprofesionale și caractere care, în timp, tind să mai formeze a treia dimensiune, cea de perspective, aflată într-o pendulare dintre trecut și prezent.

GHEORGHE PALADE: ISTORIC ȘI OM AL CETĂȚII

VLADIMIR POTLOG

Istoricul contemporaneist Gheorghe Palade este un nume de referință în istoriografia recentă a spațiului românesc. Și-a consacrat viața activității didactice, științifice și civice. A fost unul dintre cei mai buni studenți și, ulterior, colegi pe care i-am avut la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie. Era un cercetător inițiat în problemele istoriei contemporane a românilor, în mod special a vieții culturale și spirituale din Basarabia interbelică. Lucrările elaborate de Gh. Palade sunt esențiale pentru a cunoaște în profunzime istoria spațiului românesc după 1918.

A fost un istoric militant, pledând pentru menținerea cursului de *Istorie a românilor* și a sintagmei de *limbă română*, fiind unul dintre profesorii care au însuflețit grevele studențești din anul 1995. Poziția civică în domeniul istoriei și-a manifestat-o și în perioada în care a fost președinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova. Erudiția, prestigiul social format pe parcursul vieții permit să-l considerăm pe Gheorghe Palade drept un om care a lucrat toată viața pentru a supraviețui prin operă, acțiuni și atitudini.

AVEȚI GRIJĂ DE OAMENII DRAGI ATÂT TIMP CÂT SUNT CU VOI

DIANA ENACHE

Viața ne oferă și tot ea ne lasă fără multe necesare. Lucrurile cumpărate cu bani au o valoare concretă. Sufletele, în schimb, valorează nemăsurabil. Aș prefera să pierd lucruri în fiecare zi pentru a rămâne mereu alături de oamenii dragi.

Zilnic ești înconjurat de oameni și adesea nici nu bănuiești cât de mult înseamnă aceștia pentru tine. Cu regret, prețul este arătat de lipsă și dacă lucrurile uzate le arunci și cumperi altele, oamenii pleacă și nu se mai întorc...

Despre Profesorul Gheorghe Palade mi-a vorbit un prieten înainte de a depune dosarul la Facultatea de Istorie și Filosofie. Mi l-a descris ca pe un Om de o cumsecădenie rară. După ce a fost studentul acestuia, am înțeles că l-a marcat profund, astfel încât, atunci când am ajuns pe holul facultății, căutam să îl zăresc. Deși ore am fi avut abia în anul III, am început dialogul cu dlui în primul an de facultate sub pretextul că aș vrea să fie coordonatorul meu pentru teza de licență pe care am și început-o: „Reintegrarea culturală a Basarabiei în cadrul României Mari”. Atunci am înțeles că nu e obligatoriu să cunoști un om „demult” pentru a înțelege ce se ascunde dincolo de privire. În ochii lui am văzut durere, răbdare, suferință și smerenie.

A fost unul dintre cei mai siguri români din facultate, motiv pentru care preda istoria contemporană a românilor. I-am dat în dar un exemplar de carte „Dor de România”¹ pe care îmi zicea că-l citește și recitește. După ce a înțeles că mânuiesc poate un pic mai bine regulile limbii române, adesea mă chema în biroul său ca să particip la redactarea textelor științifice de istorie. Era *bunicul* de la care mereu ieșeam cu un măr, câteva ciocolate sau ce mai găsea prin sertarele de la birou. Mă simțeam copilă.

Îi plăcea numele meu. „Pe fiica mea cea mare și dragă tot Diana o cheamă. Chiar și la chip seamănă cu tine.” Poate și acesta era motivul pentru care era atât de dedicat. Numai suflet! Și da, e o coincidență frumoasă – și tatăl meu este Gheorghe, ceea ce nu am mai apucat să îi spun niciodată...

1 Diana Enache, *Dor de România*, Iași, Editura PIM, 2015.

Ultima dată l-am văzut la facultate pe 21 aprilie, dar până atunci ne-am întâlnit la marșul unionist din 27 martie. L-am zărit de departe, am fugit și l-am îmbrățișat. Țin minte că mi-a zis că se bucură să mă vadă acolo, de parcă s-ar fi bucurat că este cineva care va continua lupta Sa pentru Reîntregirea Țării.

Am vorbit despre multe, dar nu l-am întrebat cum se simte, dacă e bine sau nu... Îmi dau seama că apreciam prea puțin valorile... Acest Om mi-a servit drept exemplu, cu toate că niciodată nu i-am zis asta. Nu am avut curajul să-i spun cât de mult îl admir... și n-am făcut-o...

Rostul lacrimilor este nul după ce Omul nu mai e cu noi. Iubiți-vă părinții, copiii, profesorii, oamenii care v-au marcat și care v-au ajutat să fiți ceea ce sunteți. Trăiți fiecare zi ca pe ultima pentru a nu regreta că ați uitat vreodată să mulțumiți.

ETERNĂ AȘTEPTARE

Să treacă ani, oricât de mulți or trece,
Să vină alte vremuri, întâmplări,
Durerea noastră n-ar putea să sece -
Va fi un stâlp eternei așteptări.

Va fi cumplit să vin la facultate,
Să văd pereții triști și-atât de goi,
Un pix ce te așteaptă într-o carte,
Pe masa ta un teanc uitat de foi...

Colegii te-or chema, îndurerați
În rătăcirea umbrelor nuanțe,
Studentii liniștiți și obligați
Să rămână-n veșnice vacanțe.

Rămâi un dor ascuns printre regrete
Și-o lacrimă ce va seca ușor,
Când voi citi pe pagini de caiete
Acele rânduri care ne mai dor.²

2 Diana Enache, *Eternă așteptare. În memoria scumpului nostru profesor Gheorghe Palade*, 6 mai 2016. În: <https://www.facebook.com/> [Accesat: 25.09.2017].

GHEORGHE PALADE: MESAJUL CONSTANT DE ÎNCURAJARE A TINERILOR CERCETĂTORI DE ISTORIA PRESEI NAȚIONALE

SILVIA GROSSU

Simpozionul științific anual al studenților Facultății de Jurnalism și Științe ale Comunicării „Presa națională – promotoare a revirimentului cultural din Basarabia”, a avut din 1999 până în 2013, 15 ediții. Prin aceste ediții anuale, cu modestele forțe ale tinerilor cercetători ai istoriei presei naționale am dorit să aducem în atenția societății academice subiecte insuficient cercetate din perioade ascunse sau interzise.

Scopul simpozionului era de a stimula interesul comunității științifice pentru istoria presei, de a încuraja implicarea și cooperarea tinerilor în cercetare, precum și de a asigura un cadru de dezbateră academică. Juriul simpozionului era constituit din specialiști cunoscuți în domeniu pentru a respecta maximal exigențele de corectitudine și obiectivitate în evaluarea și aprecierea investigațiilor științifice studențești: Maria Danilov, doctor în istorie, Muzeul Național de Istorie, Ion Negrei, redactor al revistei „Cugetul”, Varvara Buzilă, doctor în istorie, directorul științific al Muzeului de Etnografie și istorie naturală, Vlad Pohilă, redactorul revistei „BiblioPolis”, publicist, Valentina Butnaru, președintele societății „Limba noastră cea română”, jurnalistă.

În repetate rânduri președintele juriului a fost desemnat doctorul în istorie, conferențiarul Gheorghe Palade, care evalua comunicările studenților cu acribie științifică și meticulozitate. Grație implicării domnului profesor Palade, care atenționa studenții asupra diversității publicațiilor periodice autohtone, destinelor tragice a numeroși jurnaliști, precum și pentru valorificarea eforturilor colectivelor redacționale de înaltă vrednicie profesională, în acești ani a sporit interesul tinerilor pentru istoria neamului.

GHEORGHE PALADE: LUPTĂTOR NEOBOSIT PENTRU TRIUMFUL ADEVĂRULUI ISTORIC

PAVEL COCÂRLĂ

Pe regretatul Gheorghe Palade l-am cunoscut din anul 1977, an în care el a fost angajat la Catedra de istorie a URSS în calitate de lector, având câțiva ani de practică didactică la școala Nr.1 din Chișinău (azi liceul „Gheorghe Asachi”). Era un tânăr amabil, sociabil, astfel încât fiind și eu tânăr, am găsit ușor limbă comună. Deoarece eram la catedre diferite (eu eram la Catedra de Istorie Antică și Medievală) ne-am cunoscut mai îndeaproape la ședințele Consiliului facultății care durau uneori ore în șir.

Despre Gheorghe Palade s-a vorbit mult după ce Domnia sa a substituit așa-zisele „orele politice” cu studenții, care erau organizate o dată pe săptămână, cu sărbătorirea zilei de naștere a lui M. Eminescu. Deși cu greu, Decanul și președintele Biroului de Partid a Facultății au reușit să aplaneze conflictul cu Comitetul de Partid al Universității.

Gheorghe Palade era un coleg care te ajuta la nevoie. În 1990 l-am rugat să mergem cu mașina lui în sat, ca să ducem medicamente tatălui meu care era bolnav, și a acceptat. Pe drum mi-a povestit despre copilăria și frații lui, despre familie, despre copii etc.

Odată cu prăbușirea URSS Gheorghe Palade a devenit unul dintre liderii mișcării de eliberare națională, luptător pentru trecerea la limba română, pentru unirea cu România. Gheorghe Palade a publicat un șir de articole referitor la Istoria Românilor, a stabilit legături cu istoricii din România, a participat activ atât în Republica Moldova, cât și în România. la conferințele științifice consacrate istoriei românilor, a mers de câteva ori la Alba Iulia, Iași, București, Oradea, Sighetu Marmației, Ploiești.

A plecat dintre noi un Român adevărat, un luptător neobosit pentru triumful adevărului istoric.

GHEORGHE PALADE: PEDAGOG TALENTAT, SAVANT MERITUOS

CONSTANTIN SOLOMON

Destinul a secerat prea grăbit existența unui pedagog, savant, deschizător de drumuri, a istoricului Gheorghe Palade.

Distinsul Gheorghe Palade s-a realizat în viața sa de om de știință prin toate dimensiunile cărții. Dacă hârtia este memoria omenirii, să urmărim datele scrise pe această hârtie despre viața celui care a plecat dintre noi de curând.

Nimeni dintre cei care l-au cunoscut, dar și dintre cei care i-au fost aproape, nu poate crede că istoricul și pedagogul Gheorghe Palade a plecat dintre noi în altă parte decât într-o bibliotecă sau într-o sală de curs a Universității de Stat din Moldova. Pentru noi cei care l-am cunoscut, ființa pământească a istoricului și cercetătorului Gheorghe Palade s-a identificat în memoria noastră cu imaginea cărții ținute ore în mâini, cu aplecarea privirii peste rafturi de cărți, dar și cu chipul concentrat asupra ideilor.

Istoricul și savantul Gheorghe Palade s-a născut la 6 septembrie 1950 în satul Puhoi, raionul Ialoveni. A absolvit școala medie, a urmat cursurile Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova (1969 - 1973), pe care a absolvit-o cu mențiune, apoi ale Universității „M. Lomonosov” din Moscova (1978 -1981), unde a obținut diploma de doctor în științe istorice.

Dotat cu o remarcabilă vocație pentru studiu și analiză, rezultatele cercetărilor lui Gheorghe Palade din această perioadă au stat la baza elaborării tezei de doctorat a domniei sale cu titlul „Muncitorii din mediul rural în RSSM în anii 50-70”.

Capacitățile sale intelectuale l-au făcut să parcurgă toate treptele instruirii și științei, începând cu cea de învățător la școala nr.1 din orașul Chișinău până la lector, lector superior, conferențiar universitar al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova.

Trebuie de remarcat faptul că prin mentoratul reputatului dascăl și om de știință Gheorghe Palade, Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova s-a dezvoltat prin atragerea tinerilor valoroși în domeniile de cercetare abordate de

dumnealui: viața spirituală în Basarabia interbelică, mișcarea națională în Basarabia (sfârșitul secolului XIX – 1918) etc. A știut să-și formuleze scopul vieții și toate realizările le-a cucerit prin muncă asiduă, efort, dăruire și căutare.

Activitatea științifică a doctorului conferențiar Gheorghe Palade s-a transpus în peste 100 de lucrări elaborate și publicate, inclusiv articole științifice, studii monografice, cărți cu caracter didactic, recenzii, precum și în coordonarea numeroaselor teme de cercetare în domeniul istoriei.

În sistemul normativ al științei există o ambivalență față de preferința între rolul de cercetare și cel de predare, pedagogul Palade a fost adeptul obligației primordiale de a forma generații de cercetători prin studenții, masteranzii și doctoranzii săi. Datorită cercetărilor acestora, observăm acum că istoricul Gheorghe Palade s-a dovedit un deschizător de drumuri în domenii de mare actualitate, remarcându-se prin complexitatea tematicii abordate, modul de tratare și, nu în ultimul rând, prin maniera eficace de a valorifica rezultatele, reflectate pe parcursul anilor în procesul de învățământ.

Făcând un scurt istoric, menționez că relațiile noastre de prietenie s-au consolidat începând cu anii '70, când am început activitatea împreună la Universitatea de Stat din Moldova, iar mai apoi am activat împreună în cadrul catedrei „Istoria Românilor” a USM.

Recunoaștem cu toții că plecarea lui Gheorghe Palade dintre noi este o grea pierdere pentru Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, activitatea sa fiind un reper și o prezență de neșters în memoria celor care l-au cunoscut.

Știm că ne-a părăsit pentru a se duce să studieze ultima carte din cea mai mare bibliotecă – a veșniciei. Liniștea pe care o păstrăm, însoțindu-l pe acest ultim drum, este însă răspunsul stimei și recunoștinței noastre față de Dumnezeu.

ARTA DE A FI OM...

SILVIA SCUTARU

Fiecare dintre noi are o percepție diferită asupra sensului vieții, care ne duce firesc în direcții și tabere opuse. Scopul final al acțiunilor noastre este de a dobândi perfecțiunea personală, ce nu poate fi atinsă vreodată, dar care ne motivează să fim în permanentă schimbare. Deciziile noastre conturează până la urmă sensul vieții și ne definesc ca personalitate.

Profesorul Gheorghe Palade, în pofida tuturor dezamăgirilor și obstacolelor, a fost perseverent în acțiunile și deciziile sale. Era un om modest, nepretențios, dar un adevărat titan în meseria sa.

A fost un adevărat Patriot. Prin inteligența sa vie și arbitrajul filosofic pentru compatrioții săi, ne făcea să fim mai buni, mai motivați în acțiunile noastre. Patriotismul Domniei sale se manifesta prin fapte concrete: a fost un adevărat lider al mișcării de renaștere națională, a cultivat dragostea și respectul pentru istoria neamului discipolilor săi, a publicat mai multe studii cu informații și mesaje convingătoare, evocând elite ale istoriei și culturii noastre naționale.

Întotdeauna am considerat că modestia este apanajul unor personalități puternice, care sunt rezervați față de propria persoană. Modestia vine în tangență directă cu inteligența. Fiind o persoană distinctă în acest sens, dl Gheorghe Palade nu a trâmbițat despre realizările sale prin manifestări spumoase. Ar fi putut să înainteze diferite funcții, cum o fac alții, dar modestia e o stare de spirit a celor puternici, iar Domnia sa este o Personalitate deosebită, despre care trebuie să vorbim doar la timpul prezent.

Astăzi, când foarte mulți se victimizează în ultimul hal, fără a privi în interior pentru a vedea unde au greșit, când ne inundă superficialitatea și aroganța celor ce vor să ne ducă pe *drumul cel drept* prin slogane oneroase, viața și activitatea regretatului Gheorghe Palade ne demonstrează, că arta de a fi OM o posedă doar cei cu inimă mare. Păcat că a decedat prematur...

GHEORGHE PALADE: LA ORIGINILE MIȘCĂRII DE ELIBERARE NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR BASARABENI

VALERIU PELIVAN

L-am cunoscut pe domnul Gheorghe Palade la începuturile mișcării de eliberare națională în anii 1989-1990, fiind ambii în amploarea acelor evenimente. Participam la multiple acțiuni de emancipare națională, începând cu primele manifestări organizate la Teatrul Verde și continuând cu marșurile unioniste, acțiunile de solidarizare a românilor de pe ambele maluri ale Prutului, indiferent de regimurile care vin sau pleacă. Dumnealui se deosebea dintre toți liderii participanți la aceste activități prin modul său de a fi simplu, modest, empatic. Anume prin aceste calități Gheorghe Palade predispunea oamenii să discute problemele majore ale identității și spiritualității noastre românești, lezate și strâmtorate de propaganda și ideologia sovietică.

În luna august 1990 am fost numit metodist, ulterior inspector la Direcția Generală a Învățământului din municipiul Chișinău, fiind responsabil de domeniul instruirii istorice. La 1 septembrie 1990 în școli a fost introdusă disciplina Istoria Românilor, predarea fiind asigurată în baza unei programe, conținutul căreia era expus doar pe o singură pagină. Spectrul temelor incluse în programă începea cu „Apariția și aria de trai a geto-dacilor”, finalizând cu evenimentele contemporane ale istoriei românilor. Profesorii întâlneau dificultăți majore în cadrul procesului de predare, lipseau în totalitate manualele, materialele didactice, lucrările metodice. Existau doar studii dedicate istoriei României, editate în perioada sovietică. Pentru a soluționa problema dată, împreună cu profesorii din municipiul Chișinău, am organizat cursuri de instruire care se desfășurau în fiecare zi de miercuri. Pentru a suplini lipsa informațională în domeniu, am apelat la ajutorul profesorilor universitari, care, au fost foarte receptivi la demersul nostru. La cursurile organizate au participat cu prelegeri domnii profesori Ion Niculiță, Pavel Parasca, Anatol Petrencu, Igor Ojog. Cu multă inspirație și deschidere față de auditoriu venea la aceste cursuri dl Gheorghe Palade. Se prezenta de fiecare dată cu multă responsabilitate în fața învățătorilor care asigurau în școli predarea istoriei românilor

în limbile română și rusă. O realitate de atunci era că profesorii care-și țineau orele de istorie în limba rusă, numeric, erau mai mulți. În fiecare zi de miercuri, la Universitatea de Stat din Moldova, în aulele mari de la parterul Blocului Central, profesorii universitari predau lecții, învățătorii din școli își notau conspectele, după care mergeau în școli și predau în conformitate cu notițele efectuate recent. Procesul de instruire era organizat în modul următor: în prima jumătate a zilei studiau învățătorii care predau în limba rusă, iar după prânz aveau ore învățătorii cu predarea în limba română. În acest amplu proces de promovare, predare și popularizare a istoriei românilor s-au implicat activ colegii mai tineri Igor Ojog și Igor Șarov, elaborând în acest sens - inclusiv cu atribuția mea pe dimensiunea metodică - *Planul-conspect la istoria românilor*¹. Lucrarea a fost tradusă și în limba rusă, fiind unica sursă didactică pentru profesorii din municipiul Chișinău și din toată republica. Drept rezultat, în următorii doi-trei ani, activitatea de predare-învățare a istoriei românilor, inclusiv în școlile ruse, s-a soldat cu rezultate îmbucurătoare. Disciplina școlară Istoria Românilor era predată în baza programei elaborate. Mai târziu au fost editate și reeditate unele lucrări în domeniu, astfel în 1992 a fost distribuită lucrarea lui Petre P. Panaitescu „Istoria românilor”, ediția din 1942². Această lucrare era studiată de elevi atât la ciclul gimnazial, cât și la cel liceal, fiind unicul manual accesibil pentru acele timpuri.

Contribuția profesorilor universitari de la USM, în deosebi a dlui Gheorghe Palade, a dlui Igor Ojog, a fost nemaipomenit de importantă, deoarece a fost unica posibilitate de a cunoaște, de a studia și de a preda concomitent un curs nou de istorie în Republica Moldova. Istoricul Gheorghe Palade, fiind o fire receptivă, le preda cursanților cu dăruire de sine, în mod explicit, accesibil, avea un har didactic care-l apropia de dascălii școlari, găsea limbă comună atât cu profesorii care predau în limba română, cât și cu cei care activau în instituțiile cu predare în limba rusă. Era mereu preocupat de metodologia predării istoriei românilor, de perfecționarea componentelor didactice care ar contribui la îmbunătățirea procesului de predare-învățare la treapta gimnazială și liceală.

Peste câțiva ani, datorită colegilor Igor Șarov, Igor Ojog, ne-am încadrat în activitățile organizate la nivel de instituții, fiind vorba de Colegiul de Informatică, unde am activat peste zece ani de zile. În calitatea mea de șef al Catedrei de istorie, îl invitam deseori pe dl Palade la colegiu unde dumnealui era implicat în diferite activități: conferințe, mese rotunde, olimpiade zonale la istorie. Era o personalitate deosebită prin calitățile sale: deschiderea și receptivitatea față de elevi, studenți, profesori, îmbinate cu responsabilitatea enormă pe care o avea, corectitudinea, perseverența și exigența. Profesorul Gheorghe Palade este modelul omului înzestrat cu un suflet mare. Însușirile și valorile sale spirituale îl reprezentau

1 Igor Ojog, *Îndrumar metodic la istoria românilor* (în trei volume), Sub redacția lui Valeriu Pelivan, Chișinău, Tipografia „Reclama”, 1992; Igor Ojog, Alexei Tulbure, *Îndrumări metodicodidactice la studierea cursului „Istoria Românilor”*. În: „Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură”, Nr. 3, Chișinău, 1991, p. 30-41.

2 Petre P. Panaitescu, *Istoria românilor. Manual pentru clasa a VIII-a secundară*, Craiova, Scrisul românesc, 1942. Manualul a fost reeditat în anul 1990 cu o introducere a Dr. Constantin Floricel la București, Editura Didactică și Pedagogică.

în postura sa de intelectual desăvârșit, om de știință, personalitate cu demnitate și convingeri ferme. Totodată, era un om simplu, modest, având calități care i-au fost cultivate în familia Palade, originară din satul Puhoi, raionul Ialoveni. Am fost vecini cu satele, eu fiind originar din satul Răzeni, același raion. Dl Palade era în permanență cu sufletul deschis către oameni, avea o dragoste aparte față de lucrurile sfinte pentru fiecare dintre noi – Istorie, Neam, Țară, Baștină. Manifesta o atitudine specială față de baștină, față de părinți, frați și surori. Familia era leagănul de unde a pornit itinerarul vieții omului și istoricului Gheorghe Palade.

O calitate care îl deosebea pe profesorul Palade de mulți dintre noi, care trăim într-o lume materialistă, era lipsa totală a tendinței de agonisire, fiind undeva indiferent de acest aspect. Nu a avut drept scop al vieții acumularea și deținerea averilor materiale, era o fire modestă, prin aceasta se deosebea de alții. A fost o personalitate puternică, nu s-a plâns niciodată de soartă sau de altceva, sau cineva, n-a fost nici invidios.

Istoricul Gheorghe Palade manifesta un interes deosebit față de studii, față de cercetare, prioritare fiind istoria Românilor, istoria Basarabiei. Abordam deseori subiecte importante, legate de Marea Unire, deportările, foametea. Eu, fiind descendent dintr-o familie cunoscută, cea a bunelului Ion Pelivan³, originar din satul Răzeni, discutam deseori cu dl Palade despre rolul înaintașilor noștri care au votat unirea, invocând materiale depistate în arhive. Din satul Răzeni provine și Ion Inculeț⁴, președintele Sfatului Țării, la fel și Elena Alistar⁵ a locuit o perioadă în Răzeni⁶. Prin valoarea și contribuția istorică a personalităților enunțate, profesorul Gheorghe Palade a fost atras în viața și activitatea social-culturală a satului Răzeni. Cu participarea, suportul și contribuția dumnealui, în anul 2012 Liceul Teoretic din satul Răzeni a fost numit în cinstea lui Ion Pelivan. Preistoria acordării numelui lui Ion Pelivan instituției de învățământ din localitate include o lungă perioadă de discuții cu sătenii care au avut de ales dintre două personalități notorii, votanți ai Unirii Basarabiei cu România - Ion Pelivan și Ion Inculeț. Ceretătorul Gheorghe Palade și-a formulat un punct de vedere bine argumentat con-

3 Ion Pelivan (01.04.1876 – 24.01.1954) - director general (ministru) la Externe în primul și al doilea guvern a Republicii Democratice Moldovenești. Pe 27 martie 1918 a votat pentru Unirea Basarabiei cu România. A fost deputat în Parlamentul României Mari și ministru de Justiție. A participat la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920). În 1940 s-a refugiat în București, revine în 1941, iar în 1944 se refugiază din nou. În 1950 a fost arestat de organele securității și dus la închisoarea din Sighet unde peste câțiva ani a decedat. Ion Pelivan a fost decorat cu Ordinul Coroana României în grad de Mare Ofițer. (Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917-1918)*. Dicționar, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 133-136).

4 Ion Inculeț (1884-1940) pe 21 noiembrie 1917 a devenit președinte al Sfatului Țării, pe 27 martie 1918 a votat Unirea Basarabiei cu România. În cadrul României Mari a deținut funcțiile de ministru al Basarabiei, ministru al Sănătății, al Comunicațiilor, ministru de Interne, pe 27 iunie 1940 Carol al II-lea l-a numit în Consiliul de Coroană ca reprezentant al Basarabiei (Constantin Mardare, *Ion Inculeț*. În: „Vatra veșniciei - Răzeni: Carte de familie de neam Răzenean (1484-2003), Chișinău, Editura Baștina-RADOG, 2003, p. 68-98).

5 Elena Alistar-Romanescu (1873-1955) a fost reprezentantă în Sfatul Țării din partea Ligii Culturale a Femeilor din Basarabia, votând pe 27 martie 1918 Unirea Basarabiei cu România. Pe 28 iunie 1940 s-a refugiat peste Prut. A primit diferite distincții: Ordinul „Ferdinand I”, „Meritul Sanitar” clasa a II-a pentru combaterea holerei (1913), „Bărbăție și credință” (1913), „Răsplata Muncii”, clasa I. (George Marcu (coordonator), *Dicționarul personalităților feminine din România*, București, Editura Meronia, 2009, p. 196-197).

6 Elena Alistar s-a născut în localitatea Vaisal, județul Ismail. În anul 1896 s-a căsătorit cu preotul D. Alistar, stabilindu-se în comuna Răzeni, județul Chișinău.

form căruia un liceu teoretic ar merita pe deplin să-i poarte numele deputatului Sfatului Țării Ion Pelivan. Dascălul universitar își onora de fiecare dată invitațiile la conferințele, întâlnirile cu elevii, profesorii, cu oamenii din satul Răzeni. Participa la aceste manifestări cu plăcere, cu dăruire de sine, cu un interes sporit față de istoria acestei comunități, de marile personalități născute aici. Ultima apariție a profesorului Gheorghe Palade în fața liceenilor și profesorilor datează cu ziua de 1 aprilie 2016⁷. A mers de multe ori la biserica din sat care a fost ctitorită în anul 1817 de către Ioniță Pelivan din banii lui și pe pământurile proprii. A vizitat și mormântul lui Gheorghe Pelivan, tatăl lui Ion Pelivan. Gheorghe Palade mergea deseori în vizită la casa mea părintească, discutând cu părinții mei Vasile și Vasilisa Pelivan cărora le purta toată recunoștința.

La întrunirile, conferințele organizate în Răzeni, au participat istoricii Gheorghe Palade, Ion Negrei, Gheorghe Negru, Igor Șarov, Igor Ojog. De fiecare dată invitații făceau donații de cărți, reviste, materiale didactice, hărți. Profesorii, elevii, preotul Ioan Cotorobai din localitate îi purtau un respect deosebit d-lui Gheorghe Palade. A rămas în memoria localnicilor drept o fire optimistă, dornică de viață, mereu cu zâmbetul pe față, demonstrând totodată verticalitate în acțiuni și fapte.

Deciziile în privința organizării conferințelor și acțiunilor culturale dedicate lui Ion Pelivan, au fost luate la nivel de primărie, de colectiv profesoral și elevi. Manifestările preconizate în comună au fost dezbatute cu participarea nemijlocită a dlui Gheorghe Palade care invoca argumente importante, bine gândite, grație și puterii sale deosebite de convingere. O făcea cu mult tact, respect și înaltă considerație pentru săteni.

Comunitatea înțeleaptă a locuitorilor de la Răzeni, numind Liceul Teoretic din satul Răzeni cu numele lui Ion Pelivan, a oferit onoruri pe măsură și celorlalți doi deputați din Sfatul Țării – Casa de Cultură, fiind condusă de Ion Incuț, îi poartă numele. În incinta căminului cultural, a fost fondat un muzeu. Biblioteca sătească poartă numele Elenei Alistar. Numele celor trei deputați din Sfatul Țării au fost date și unor străzi din localitate. Casa părintească și biserica ctitorită de familia Pelivan se află pe o stradă centrală care-i poartă numele lui Ion Pelivan. Este o onoare, o cinste pentru răzeneni de ai avea printre descendenți pe cele trei personalitățile notorii care au contribuit la realizarea Marii Uniri în 1918. În localitate a fost educat și cultivat spiritul unionist cu participarea nemijlocită a dlui Gheorghe Palade.

Conferențiarul universitar Gheorghe Palade a fost numit de repetate ori responsabil și președinte al juriului la Olimpiadele zonale la disciplina istorie. Dumnealui îi revenea rolul de a elabora tematica și testele de evaluare a participanților – elevi și studenți din colegii. Era exigent în evaluare, expunându-și argumentat și cu mult tact, atitudinea în privința identificării celor mai reușite lucrări ale participanților la olimpiade. Se bucura de fiecare dată de lucrările bune și foarte

7 Gheorghe Palade [participant], *Celebrarea a 140 de ani de la nașterea lui Ioan Pelivan (1 aprilie 2016). Manifestare organizată de cadrele didactice și elevii Liceului Teoretic „Ion Pelivan”*. În: „Ioan Pelivan – un răzenean care a făcut istorie (Ora locală – ziarul tău, ora ta !, or. Ialoveni)”, 11 aprilie, 2016. / <http://www.oralocala.md/2016/04/ioan-pelivan-un-razenean-care-a-facut-istorie/> [Accesat: 18.10.2017].

bune, realizate de către olimpici la temele propuse în materie de istoria românilor. Aprecia lucrările scrise prin intermediul tezelor expuse de olimpici, a opiniilor proprii, a abordărilor istoriografice, atât nivelul lor de cunoștințe istorice cât și originalitatea ideilor și inovația conceptuală. Pentru dl Gheorghe Palade organizarea și desfășurarea unei olimpiade zonale la istorie constituia un prilej fericit de a-i încuraja pe profesorii de istorie din colegii, care delegau elevi cu performanțe deosebite. Mesajul său constant, adresat tinerilor, era cunoașterea și studierea istoriei românilor, a culturii și spiritualității românești.

GHEORGHE PALADE: ISTORICUL, PROFESORUL, OMUL

ION MĂMĂLIGĂ

În anul 1968 ziua de 1 septembrie a căzut într-o duminică. Neavând un loc de cazare la cămin, mi-am zis să vin de dimineață la Facultatea de Istorie. A fost organizată o adunare la care ne-au înștiințat că deja a doua zi urmează să ne prezentăm în haine de lucru pentru a ne deplasa în satul Mereni la cules poamă. A fost și un an foarte bogat atunci. A doua zi am ajuns la Mereni, ne-au cazat într-o grădiniță pentru copii. Nicolae Ciubotaru împreună cu Gicu Palade, lucrau cu o poftă nemaipomenită, cu mult spor, nu reușeam să ne ținem din urma lor. Gheorghe Palade era deprins cu munca fizică, avea o energie inepuizabilă, m-am convins pe parcursul anilor de studenție că era la fel de perspicace și în activitățile și realizările sale intelectuale. Noi, colegii și prietenii lui de promoție, ne permiteam și unele distracții, însă Gicu Palade lua conspectul și la muncă. Peste două săptămâni de lucrări agricole, Gicu Palade și Nicolae Ciubotaru, în urma rezultatelor înregistrate la culesul poamei, au ieșit printre frunțașii campaniei de recoltare. Anume în acele zile de toamnă am făcut cunoștință cu Gicu Palade.

La prima sesiune aveam examen cu dl profesor Ion Niculiță, Gicu a fost apreciat cu nota maximă pe atunci, cu nota cinci. De la susținerea primului examen a ieșit în evidență, studia cu multă sârguință, tenacitate, a fost eminent pe parcursul anilor de studenție. Gicu a ținut cadența, a elaborat teze de an care au fost apreciate cu calificativul excelent de către profesorii de la facultate.

În virtutea restricțiilor din perioada sovietică, noi, studenții, plecam la țară și participam la sărbătorile creștine. Am mers atunci la sărbătorile de Sfintele Paști împreună cu Anatol Crivoi, Mihai Ursu. Nicolae Ciubotaru împreună cu Gicu au plecat de Sfintele sărbători de Pași în satul de baștină Puhoi. Provenea dintr-o familie numeroasă, părinții i-au pus pe toți de mici la lucru, erau deprinși cu greutățile vieții, Gicu era muncitor, nu l-am auzit vreodată să spună că-i este greu, Doamne ferește. Privea viața așa cum este, în mod natural. Viața nu-i făcută s-o trăiești ușor.

După absolvirea anului întâi de studii Gicu Palade a mers în Kazahstan. Pe

parcursul anului universitar colegii de grupă l-au ales președinte al comitetului sindical, reușea peste tot: prelegeri, seminare, conspecte, biblioteca și activitatea obștească. Noi mai șmecheroi un pic, ne uitam cu invidie, bineînțeles cu o invidie albă. Gicu Palade cu Nicolae Ciubotaru au început în primăvara anului '69 să practice culturismul. Când s-a întors din Kazahstan, progresele erau evidente, fiind comparat de către colegi cu faimosul actor Arnold Schwarzenegger. În cadrul exercițiilor atletice, a tracțiunilor la bară, Gicu Palade ne întrecea pe toți. În '69 devenisem buni prieteni, eram foarte uniți în promoția noastră. Sesiunea a doua a mers bine, sesiunea a treia a fost în iarna anului '70, Gicu era din nou eminent.

În vara anului 1970 am fost incluși în detașamentele de construcție. Am mers atunci în regiunea Tomsk, lângă orașul Komsomolsk, într-un cătun Magalî¹. În gospodăria colectivă din localitatea amintită, am construit din temelie un grajd enorm, cu o lungime de aproape o sută de metri. Lucram în condiții austere, foarte aspre din punct de vedere climateric. Instantaneu îmi apăreau în minte versurile poetului: „În greu surghiun siberian”². Ne-au cazat într-o școală mică. Când am mers după apă am constatat că nu se scufunda căldarea, uitându-ne mai atent am observat cu uimire că, în plină vară, în puț era un strat de gheață. La fel de înghețat era și pământul, am săpat cu mare dificultate temelia viitoarei clădiri. Am lucrat foarte intens. Gheorghe s-a manifestat și ca pietrar, și ca lemnar, și ca dulgher, și ca zidar, și la asamblarea căpriorilor pentru acoperiș. La fiecare lucrare mai dificilă întrebam: „Cine știe ?” – „Palade știe”. Am lucrat intens din lunile iunie până în septembrie, apoi ne-am întors acasă.

Am aflat că în lipsa noastră, la Chișinău a concertat în zilele de 30 iulie – 1 august formația românească de muzică rock Mondial³. Concertele au fost organizate la Teatrul de Vară. Am avut un prieten care a fost la concert și a fotografiat. Am păstrat câteva fotografii din acele zile memorabile. Erau în componența Mondialului Gabriel Drăgan, Mișu Cernea la baterie, Radu Stoica. Cred că securiștii au luat peste cap deoarece a fost o descătușare sufletească, o emanație de sentimente comunie de sorginte românească. După aceea nu au mai venit formații muzicale din România, doar Dan Spătaru cu șlagărele sale mai reușea să treacă Prutul. A fost totul foarte strict.

În anul doi de studii am fost admis la Facultatea de Profesii Sociale⁴, specialitatea „Dirijor de cor”. Gicu, Nicolae Ciubotaru, Viorel Sturza, Gheorghe Arabagi cântau în corul universității. În 1971 când Universitatea a sărbătorit 25 de ani de la fondare, corul universității condus de Petru Stroiu a prezentat un concert. Printre oaspeți au fost prezenți invitați de la universitățile din Talin, din Lwow. Și ei au

1 Cătunul Magalî (Маралы) intra în componența raionului Pervomaisk, regiunea Tomi.

2 A. S. Pușkin în originalul rus: „Во глубине сибирских руд”. În traducerea românească: „În greu surghiun siberian / Răbdați osânda cu mândrie, / Căci truda voastră nu-i în van, / Gândirea voastră-i veșnic vie.”

3 În anul 1970 formația Mondial a efectuat un turneu de 45 de zile în URSS. În Chișinău concertele s-au desfășurat la Teatrul Verde. În fiecare seară veneau să asculte muzică românească circa 12000 de oameni. În concert s-a cântat „Deșteaptă-te române”, fapt care a iritat autoritățile locale care au încercat să împiedice plecarea formației la Moscova.

4 Actualmente Facultatea de Arte Frumoase de la USM. În: http://usm.md/?page_id=719&lang=ro [Accesat: 15.10.2017].

prezentat concerte frumoase. Atunci compozitorul Eugen Doga a primit comandă de la rectorul Artiom Lazarev să compună imnul universității și la alcătuit c-am prea simplu, astfel comisia nu l-a acceptat. Am cântat împreună cu Gicu Palade „Gaudeamus igitur”, avea un tenor curat.

În 1972 am efectuat practica didactică, Gicu Palade a fost repartizat în satul Vorniceni, iar eu la Bardar. A fost prima noastră experiență pedagogică.

În anul 1973 am absolvit facultatea⁵, rămânând în continuare o promoție foarte unită, reîntâlnirile anuale devenind o tradiție. Am studiat într-o ambianță plăcută, prietenoasă, nu am avut niciodată certuri, după înmânarea diplomelor de licență am petrecut vreo două zile la rând. Și cel care ne aduna în fiecare an era Gheorghe Palade, avea datele de contact ale fiecăruia. Dar, anul trecut nu ne-am adunat, nu mai era Gicu printre noi...

Pe atunci, în anii de studenție, concomitent aveam și cursuri de instruire militară, aveam ore teoretice în fiecare săptămână. Pe parcursul a doi ani participam, în mod obligatoriu, la aplicațiile militare care se desfășurau în Fălești. Gicu era pregătit foarte bine fizic, i-au încredințat aparatul portabil de radio, utilajul avea o greutate de vre-o 25 kg, îl ducea fără dificultăți în timpul marșului pe o distanță de 8-10 km. Am primit cu toții grad militar de locotenent, am depus și jurământul.

În 1974 Gicu s-a căsătorit, în 1975 s-a născut fiica Diana, prima noastră finuță în familia lui Gheorghe Palade. Am rămas prieteni și la toate sărbătorile ne adunam împreună cu familiile, fiind prezent întotdeauna și colegul nostru Nicolae Ciubotaru.

Lui Gheorghe Palade îi este străin cuvântul frică. Avea un curaj nemaivăzut. Încercam să-l conving când era cu Partidului Forțelor Democratice, cu alde Valeriu Matei, se vedea că-i „cioară vopsită”, „că-i pseudo-revoluție”, pentru că dacă era ca în Țările Baltice, eram deja în rând cu țările occidentale. Constat cu stupeoare astăzi că Iura Roșca face interviuri pro-ruse la televiziune, păi aista-i mareșalul iudelor, este iuda numărul doi al neamului. Îi spuneam lui Gheorghe Palade: „Gicu, eu am fost în politica mare, am lucrat în organele de partid, știu a strecura cheștiile astea, tu ești romantic, adevărul acesta politic nu există, matematica ta și matematica politică nu sunt aceeași matematică”. Era convins că lucrurile vor merge bine, că Valeriu Matei va face treabă. Îi spuneam să fie mai atent. Dumnezeu mergea până la capăt în convingerile sale, se deplasa la întâlnirile cu cetățenii cu automobilul personal, adversarii politici i-au spart parbrizul, i-au spart anvelopele, l-au atacat, i-au regizat din culise și un accident rutier. Nu l-a oprit nimic din năzuințele sale până când PFD-ul s-a dovedit a fi un balon de săpun, la fel ca toate partidele din mișcarea noastră națională. Discutam cu el în această privință, îmi spunea: „Și totuși trebuia, nu regret absolut nimic, cineva trebuia să ducă această cruce”. S-a implicat cu jertfire de sine când comuniștii s-au amestecat în organizarea internă a Liceului român-francez Gheorghe Asachi, atentând în primul rând la denumirea instituției. A fost lider al rezistenței anti-comuniste.

5 Promoția anului 1973. Facultatea de istorie. În: http://istorie.usm.md/?page_id=285 [Accesat: 14.10.2017].

În anul 1993 am inițiat o colaborare cu directorul Liceului „Prometeu”, dl Aurel Silvestru. Dumnealui a deschis Liceul de Inovație, Inventivitate și Creativitate prin decretul emis de Mircea Snegur. Personal, având o experiență didactică de peste 20 de ani, fiind și director și curator de școli, m-a cucerit ideea de a lucru cu copiii dotați. Am mers la Aurel Silvestru, rugându-l să-mi permită să preiau ideea lui, sub patronatul lui. Am deschis o filială a liceului la Lozova. Prin hotărâre de guvern, prim-ministru era Andrei Sangheli, am depus pachetul necesar de acte, trecând prin toate treptele ierarhiei de atunci, începând cu primăria, comitetul executiv, ministerul, guvernul. În anul 1993 a apărut decizia de a permite crearea liceului „Orizontul”, cu instruire privată și semi-privată. Am început cu clasele întâia și a doua. Elevii erau înscriși la studii în bază de concurs, erau încheiate contracte cu fiecare părinte. Candidații cu medii mai mici de 7,5 nu erau admiși la treapta liceală. Aplicam programa lui Silvestru și concomitent cel din România. Ulterior ni s-a comunicat că ni se permitea să activăm, doar că urma de separat partea financiară. Astfel, pe dimensiunea metodică-didactică activam în baza aceluiași program, în rest eram cu activitatea aparte. Când am ajuns să instruim clasele a noua, Gicu Palade îmi spune: „Ion, găsește-mi un curs special pentru mine”. În anul școlar 2000-2001 am inclus în programa de studii un curs special la istoria românilor. Dl Palade predă cursul elevilor în fiecare zi de sâmbătă, dintre elevi nu lipsea nimeni la cursul dumisale, fiind fascinați de modul de predare, metodele și arta sa de a comunica cu tinerii studioși. A predat cu farmec, talent, patriotism, era sincer, expunându-și deschis opiniile și aprecierile bine argumentate. În anul 2004 am avut prima promoție a liceului, absolvenți ai clasei a XII-a. De tot am avut trei promoții până în 2006, iar legea cea a bolșevicilor ne-a distrus instituția, prin legea învățământului care stipula ca liceele private să aibă pe contul bancar al instituției minim jumătate de milion de lei fără dreptul de gestionare. A doua condiție impusă de comuniști era prezența unui local propriu al instituției de învățământ. Noi am arendat timp de 12 ani o grădiniță, pe care am reparat-o și modernizat-o din surse proprii.

În localitatea Lozova Gheorghe Palade împreună cu Nicolae Ciubotaru venea deseori, în perioadele sezoniere, la culesul ciupercilor, a coarnelor, cutreerând pădurile din împrejurimi. Venea și la pescuit în lacul din pădure. Le reușea pe toate, făcându-le cu multă pasiune.

GHEORGHE PALADE: ÎN VÂLTOAREA EVENIMENTELOR ISTORICE

GHEORGHE CIORCHINĂ

În toamna anului 1988 studenții promoției noastre¹ au fost repartizați în localitatea Burlacu, raionul Cahul. Era o practică răspândită pe atunci când detașamentele formate din studenți participau la lucrările agricole de toamnă din gospodăriile colective sau la unitățile industriale din ramura agrară. Domnul Gheorghe Palade a fost numit șef de detașament. Circumstanțele acelei perioade l-au determinat pe dl Palade să aibă mai multe sarcini. Pe de o parte își îndeplinea misiunea de curator cu grupul de studenți în satul Burlacu. Totodată era obligat să fie prezent cât mai mult posibil la Chișinău, făcând deseori o cale lungă și anevoioasă pe itinerariul Cahul-Chișinău. Societatea de atunci era cuprinsă de postulatele *perestroicii* care în RSSM s-a manifestat printr-un amplu proces de renaștere națională, de revenire la valorile noastre autentice. Pe fundalul acestor modificări, studenții români de la istorie s-au aflat printre înaintașii revendicărilor de emancipare națională. Totodată în grupele cu predare în limba rusă predominau exponenții curentului șovinist, adepți ai aspirațiilor imperiale velicoruse. Animizitățile apărute dintre studenți l-au afectat mult pe dl Palade care a fost sprijinit de către studenții moldoveni. Situația a fost detensionată grație abilităților sale de negociere, de altfel o negociere cu rafinament diplomatic, în urma căreia studenții și-au expus opțiunile, iar dezideratul renașterii naționale și revenirii la valorile autentice românești a devenit o axiomă pentru următorii ani.

Pe timpul lui Mircea Druc, în anul 1990 am participat la evenimentele din sudul Republicii Moldova, în localitățile populate compact de etnicii găgăuzi². Împreună

1 Promoția anului 1991. Facultatea de Istorie. În: http://istorie.usm.md/?page_id=285 [Accesat: 31.10.2017].

2 „Marșul voluntarilor sub conducerea Primului ministru Mircea Druc în raioanele din sudul Moldovei unde locuiau compact găgăuzii, în scopul curmării tendințelor separatiste”. Evenimentele s-au desfășurat în perioada 25-30 octombrie 1990. Autoritățile din Comrat manifestau tendințe secesioniste. Voluntarii, însoțiți de poliție, s-au oferit să deturneze alegerile din regiunea separatistă, susținută de trimiși speciali din Transnistria (Notă informativă la proiectul de Lege pentru completarea Legii nr. 190-XIX cu privire la veterani din 8 mai 2003. În: <file:///C:/Users/user/Downloads/143.2017.ro.pdf> [Accesat: 01.11.2017].

nă cu dl Gheorghe Palade ne-am aflat timp de o săptămână în localitatea Manta, raionul Cahul. Am plecat cu mai multe autocare de la căminele universității de pe strada Viilor, nr. 32. Am fost echipați în corespundere cu timpul rece de afară. Domnul Gheorghe Palade era șef de detașament, am trecut prin Cimișlia. Am fost organizați în detașamente, plutoane, dumnealui era șeful nostru. Era acolo și Anatol Țaranu, a ținut un discurs în fața voluntarilor. Deoarece noi atunci nu aveam armată națională, Mircea Druc se autodeclara ministru al apărării, în cuvântarea sa memorabilă declarând cu fermitate că: „Noi vom apăra Țara”. În Manta am fost cazați la o tabără de copii, amplasată într-un loc pitoresc din lunca Prutului. Ne-au primit foarte bine, ne asigurau cu haine, produse alimentare. Aveam relații foarte bune cu sătenii din partea locului.

La alegerile din Chișinău am creat un grup de inițiativă în sprijinul lui Nicolae Costin. Domnul Gheorghe Palade era inspiratorul grupului. Ne-am prezentat cu toți pentru a înregistra candidatul la comisia electorală de pe strada Bulgară. Comisia era condusă de Gheorghe Alexeevici Juraveli, secretarul II al comitetului raional de partid. În intenția noastră, am sesizat o împotrivire asiduă din partea structurilor comuniste de partid. Juraveli ne-a îndreptat la primul secretar de partid, Ludmila Lasscionova care ne-a întrebat la ce bun ne trebuiesc toate acestea? Pe domnul Palade l-a întrebat: „Cine sunteți? De ce vă implicați?” Dumnealui i-a răspuns că este lector universitar. Primul secretar l-a întrebat unde are domiciliu. Dl Palade a răspuns că are viză de reședință pe strada Malinovski (actualmente str. Pan Halippa). Întru susținerea candidaturii lui Nicolae Costin am mers alături de dl Gheorghe Palade până la capăt și în cele din urmă am izbutit³. Ulterior Nicolae Costin le păstra toată recunoștința membrilor grupului de inițiativă, persoanelor de încredere. Îl respecta enorm de mult pe dl Gheorghe Palade pentru curajul său, pentru sprijinul acordat într-o perioadă de neliniște, complicată și tensionată de adversarii săi politici, adepți ai vechilor orânduiri imperiale ruse și sovietice.

În aulele universitare, profesorul Gheorghe Palade ne-a predat cursul de istorie contemporană, pe atunci istoria URSS. În epoca restructurării au fost publicate materiale și studii de alternativă, cea mai cunoscută fiind lucrarea „Istoriei polemizează”⁴. Erau abordate mai multe teme conceptuale, axate pe colectivizare, sistemul politic din anii '20, '30 ai sec. XX, Stalin și stalinismul, impedimentele politicii de restructurare, demografia istorică, revoluția culturală. Domnul Palade ne-a recomandat această lucrare, distanțându-se de interpretările oficiale ale istoriografiei sovietice.

Studentii Facultății de Istorie au păstrat și au promovat tradițiile naționale, fiind susținuți în acest sens de către corpul profesoral-didactic. Împreună cu colegii din promoția noastră l-am vizitat trei ani la rând pe dl Palade în ajunul sărbătorilor

3 În anul 1990 Nicolae Costin a fost ales Președinte al Consiliului orașenesc Chișinău. Ulterior a devenit deputat în primul parlament ales democratic al Republicii Moldova (1990-1994). Concomitent a fost primar al municipiului Chișinău (Nicolae Costin, *primul primar democrat al Chișinăului*. În: „Timpul”, 15 februarie, 2010. / <http://www.timpul.md/articol/nicolae-costin-primul-primar-democrat-al-chisinaului-6606.html> [Accesat: 01.11.2017].

4 *Историки спорят: тринадцать бесед*, Москва, ПОЛИТИЗДАТ, 1988, 512 с.

de Revelion, locuia pe atunci pe strada Albișoara, la etajul 20. Mergeam cu urături tradiționale și personalizate pentru fiecare profesor, fiind incluși în itinerariul nostru cultural dascălii Alexandru Moșanu, Pavel Cocârlă, Elena Muraru, Serghei Guțu, Ilie Burlacu, Filip Caragea, Valeriu Cozma, Vladimir Potlog, Constantin Drachenberg, Ion Niculiță. Domnul Gheorghe Palade ne primea de fiecare dată cu cea mai mare deschidere, cu respectarea datinilor străbune. Exigența sa ținea de orele de auditoriu, în afara lor era ca un părinte pentru studenți.

GHEORGHE PALADE ÎN AMINTIREA RĂZENENILOR

ION COTOROBAI

*„Numai activitatea omului îi determină valoarea”
(J.G. Fichte)*

Fiecare om are o gândire și un comportament aparte. Oamenii se deosebesc între ei prin educație, pregătire profesională, calități morale. Au existat în istorie oameni care au luptat pentru binele semenilor săi. Unul dintre ei este marele istoric Gheorghe Palade. În comuna Răzeni, raionul Ialoveni, localitate care este baștina marilor personalități și luptători pentru întregirea neamului - Ion Inculeț, Elena Alistar, Ion Pelivan - se află acea oază de înțelepciune și de promovare a valorilor generale ale umanității - Liceul Teoretic care poartă numele lui Ion Pelivan. În afara realizării cerințelor planului-cadru, aici se desfășoară, datorită activității prodigioase a cadrelor didactice și a elevilor, diverse activități care deschid larg ușile diferitor personalități marcante din Republica Moldova și de peste hotarele ei. În calitatea mea de profesor de istorie și educație civică nu pot rămâne indiferent de evenimentele istorice cărora trebuie să le păstrăm candela aprinsă mereu. Cu atât mai mult, trebuie să continuăm lupta de luminare a populației pentru a înțelege originea, tradițiile și istoria neamului românesc. La conferințele științifice, organizate de comunitatea locală, au fost invitați istorici care nu doar vorbesc, dar trăiesc ceea ce vorbesc, care îi doare inima pentru neam și țară. Unul dintre ei a fost Profesorul dr. Gheorghe Palade pe care prea devreme bunul Dumnezeu L-a luat la ceruri. Dumnealui este marele patriot al țării pentru că a știut să motiveze studenții, elevii chiar și maturii în studierea istoriei neamului românesc, a completat fondul literaturii științifice cu articole, monografiile ce conțin informație inedită, a șters praful de pe multe izvoare istorice, valorificându-le, interpretându-le și propunându-le cititorului interesat. A organizat lecții-seminar, conferințe în cadrul cărora și-a demonstrat abilitățile de bun istoric, a adus argumente plauzibile în favoarea ideilor naționale românești.

Prin operele sale istorice cercetătorul Gheorghe Palade a fost și este în continuare promotorul ideii de neam, de valori și spiritualitate românească. De fiecare dată, când a fost invitat la Răzeni să participe la conferințele științifice, își completa discursurile cu noi cercetări, cu descoperirile proprii din arhive. Reușea să încurajeze ascultătorii pentru a deveni demni de obârșia lor veche, profund românească, să lupte pentru adevărul istoric, să se mândrească cu faptul că suntem la baștina celor care au votat unirea. S-ar putea scrie mult, dar știind că dumnealui este prezent în amintirea fiecăruia care l-au cunoscut, putem spune că întreaga țară a pierdut nu un om, dar o istorie întreaga care așteaptă încă să iasă la lumină.

PROFESORUL DR. GHEORGHE PALADE,

PREȘEDINTE AL COMISIEI DE EVALUARE A
CONCURSULUI MOȘTENIRE, SECȚIUNEA ISTORIA
ROMÂNILOR (CRONICA EDIȚIEI A XXI-A, ANUL 2014)

VICTOR CHICIUC

Concursul Moștenire are ca scop principal promovarea istoriei, literaturii, valorilor și spiritualității românești prin implicarea elevilor din clasele de liceu sau din școlile echivalente din Republica Moldova și din Ucraina. În mod tradițional concursul se desfășoară în două secțiuni: a) Istoria Românilor; b) Istoria Literaturii Române. Concursul se desfășoară în două etape: etapa scrisă și colochiul (interviul).

În anul 2014 Concursul Moștenire a ajuns la cea de-a XXI-a ediție, fiind desfășurat sub egida Asociației „Alianța pentru Sprijinirea Basarabiei” cu sediul la Paris, președinte de onoare fiind Eugen Holban, iar președinte executiv - Gheorghe Furdii. Parteneriatul în organizarea Concursului a fost asigurat de mai multe asociații ale românilor din Franța. În Republica Moldova, Concursul a fost și este sprijinit în continuare de Societatea Limba Noastră cea Română, președinte al căreia este dna Valentina Butnaru, și de Biblioteca publică „Ovidius”, în persoana dnei directoare Liuba Ciobanu.

Membrii Comisiei de evaluare la compartimentul Istoria Românilor au propus la începutul anului calendaristic următoarele teme pentru concurs: 1) Spațiul românesc între diplomație și conflict în Evul mediu (sec. XV-XVI); 2) Rolul bisericii în societatea medievală românească; 3) Învățământul din Vechiul Regat și provinciile românești înstrăinate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea (Studiu comparativ); 4) Nicolae Iorga și mișcarea națională din Basarabia la începutul sec. al XX-lea; 5) Activitatea unor personalități politice basarabene în perioada interbelică (Studiu de caz); 6) Anul 1944 în destinul basarabenilor; 7) Republica Moldova - România: interferențe culturale¹.

¹ Concursul Moștenire, ediția a XXI-a. În: „Jurnal de Chișinău”, 14 martie 2014. / <http://www.jc.md/concursul-mostenire-editia-a-xxi-a/> [Accesat: 25.10.2017].

Am urmărit în presă informațiile de mediatizare a Concursului Moștenire. De baștină sunt din municipiul Cahul. În anul 2014, fiind elev în clasa a XII-a la Liceul Teoretic „Ioan Vodă” din localitate, am participat la concursul Moștenire, secțiunea Istoria Românilor. Trecusem cu succes peste etapa de selectare a lucrărilor de concurs și am fost invitat la Chișinău pentru susținerea interviului. Etapa colocviului s-a desfășurat în ziua de 18 mai 2014, în incinta blocului I de studii al Universității de Stat din Moldova. M-am prezentat la ora stabilită împreună cu trei colege din același liceu, care, la fel, trecuseră cu bine de prima etapă. În linii generale cunoșteam ce ne așteaptă la etapa susținerii orale a lucrării, atât din explicațiile profesoarei ce ne însoțea, cât și din experiența surorii mai mari, Ana Chiciuc, care, cinci ani în urmă, participase la ediția a XVI-a a aceluiași concurs, de unde s-a întors cu mențiune. Știam că în componența Comisiei de concurs sunt exclusiv profesori din instituții de învățământ superior și că fiecare membru al comisiei are o atitudine corectă și manifestă destulă bunăvoință față de elevii participanți la concurs, dar, în același timp, înțelegeam că trebuie să fie și foarte exigenți. În privința exigenței, părerea mi se întărea pe măsură ce unii elevi, solicitați să-și prezinte lucrările și să răspundă la întrebări înaintea mea (erau invitați în sala susținerii a câte 3 elevi), ieșeau decepționați că nu au avut răspuns pentru anumite întrebări, iar profesoara noastră ne confirma de fiecare dată că întrebările cu pricina țineau exact de tema abordată de elevul respectiv în eseul său. Înțelegeam că membrii Comisiei erau oameni competenți și cereau de la elevi, întâi de toate, stăpânirea temei pe care și-au propus s-o elaboreze în lucrările lor de concurs. Era și logic.

Pentru mine era prima apariție în fața unei comisii de asemenea format (anterior participasem la diverse activități în afara liceului, inclusiv olimpiade școlare însă de regulă se oferea răspunsul în formă scrisă la toate probele înaintate și nu veneam în contact direct cu membrii comisiilor de evaluare). Și, deși, de felul meu nu sunt o persoană timidă, aveam suficiente emoții ca să mă bâlbâi pe cinste, în fața acelei comisii. Recunosc că așteptam cu anumită temere să fiu invitat înăuntru.

Mi s-a propus să iau loc la masa din dreapta, în fața Comisiei. În comisie erau trei persoane, nu cunoșteam pe nimeni dintre domnii din fața mea, dar privirea mi-a fost intuitiv orientată spre domnul din mijloc. Am întâlnit o privire blândă și încurajatoare. Dumnealui a vorbit primul (probabil era președintele comisiei), ne-a explicat ce urmează să facem și a stabilit în ce ordine ne vom prezenta. S-a dovedit că și vocea aceluși domn era la fel de blândă, având asupra mea, cred și asupra celorlalți elevi, acțiunea unui calmant. Nimerisem al doilea în ordinea stabilită, așa că am avut norocul să urmăresc și o experiență de „susținere pe viu” a lucrării, demonstrată de către elevul dinaintea mea. Când mi-a venit rândul să mă prezint acel profesor din centru, care avea statura mai înaltă, cu privirea și vocea sa blândă, a anunțat că membrii Comisiei de evaluare au apreciat eseul meu ca eligibil pentru a doua etapă, iar dumnealui personal îl consideră destul de reușit. Aprecierea, fără îndoială, m-a încurajat.

Ulterior am înțeles că acel Domn era și cel mai indicat să se pronunțe asupra lucrării mele, deoarece în cercetările dumnealui se ocupa, în special, de Basarabia

interbelică, iar tema eseului meu făcea parte din acel trecut românesc basarabean, fiind consacrat personalității fruntașului mișcării naționale, Pantelimon Halippa. Mi-au fost adresate mai multe întrebări, cele mai multe din partea Domnului pe care îl remarcasem. Câteva întrebări, vre-o trei patru, s-au referit la activitatea politică a lui Pan Halippa și la cea de partid. Nu am răspuns suficient de bine și argumentat la toate întrebările adresate, cel puțin îmi amintesc că în două cazuri membrii Comisiei, inclusiv Domnul din centru, mi-au atras atenția că ar fi fost bine să mă fi referit și la acele aspecte, asupra cărora s-au cerut detalii. Firește, am ieșit din sală nu prea mulțumit de mine, dar încrezut că la cele mai multe întrebări am dat răspunsuri corecte. Am observat încuviințarea răspunsurilor mele mai ales de către Domnul din centru, care inițiasse discuția asupra temei mele. În general, am observat că atunci când eu, dar și alți doi elevi prezenți în sală, dădeam răspunsuri nu tocmai potrivite, acel Domn avea grijă să ne mențină deschiderea către dialog. Era un bun moderator și un profesor experimentat.

După ce am susținut etapa orală toți elevii înscriși în lista Comisiei de evaluare, am fost invitați într-o Sală mai spațioasă de la etajul doi. În aceeași sală au fost invitați și elevii care participaseră în concurs la Secțiunea Literatură Română. Aici moderatoarea activității solemne de totalizare a concursului (profesoara ne-a șoptit că este dna Valentina Butnaru), ne-a prezentat membrii ambelor Comisii. Eu am fost atent la prezentarea Comisiei pentru Secțiunea Istoria Românilor și am reținut numele președintelui ei, Gheorghe Palade. Prin urmare, presupunerile mele cu privire la domnul ce ocupa locul din centru în cadrul Comisiei s-au adeverit. Dintre ceilalți membri ai Comisiei de evaluare am reținut numele istoricilor Iurie Semeniuc și Valentin Arapu.

În adresarea sa față de participanți, conferențiarul universitar Gheorghe Palade (Președintele Comisiei de evaluare la Secțiunea Istoria Românilor) a remarcat următoarele: „Suntem la a 21-a promoție... Este foarte important ca Dvs. să aveți un interes sufletesc pentru Istoria Românilor, ca, plecând în alte țări, să aveți sentimentul valorilor de acasă... Este foarte important că au venit profesorii-însoțitori, datorită lor avem participanți de calitate...”²

Domnul pe care îl remarcasem pentru deosebita blândețe și inteligență era regretatul istoric Gheorghe Palade. Am fost printre elevii premianți ai celei de a XXI-a ediții a Concursului „Moștenire” și distinsul istoric mi-a strâns cu căldură mâna când mi-a înmănat diploma și premiul. Eram foarte bucuros.

Membrii Comisiei de evaluare împreună cu organizatorii și sponsorii i-au premiat pe următorii participanți: Locul II - Mihaela Melnic (Colegiul de Arte „Nicolae Botgros”, Soroca); Locul III - Daniela Postică (Liceul „Emil Nicula”, Mereni); Menționi: Zinaida Eșanu (Liceul „Boris Cazacu”, Nisporeni), Victor Chiciuc (Liceul „Ion Vodă”, Cahul), Viorica Vdovicenco (Sipoteni, Călărași, Liceul „Mihai Eminescu”), Diana Papana (Liceul „Ion Vodă”, Cahul), Daniel Vacarciuc (Liceul „Spiru Haret”, Chișinău).

2 Valentina Butnaru (în numele Comitetului Organizatoric), *Concursul Moștenire – 21 de promoții*. În: „Jurnal de Chișinău”, 23 mai 2014. / <http://www.jc.md/concursul-mostenire-21-de-promotii/> [Accesat: 26.10.2017].

Fotografie de grup a profesorilor și elevilor premianți la Concursul Moștenire, ediția a XXI-a. Chișinău, USM, în fața Blocul I de Studii, 18 mai 2014: Gheorghe Palade (primul din stânga, rândul întâi), Valentina Butnaru (a treia din dreapta, rândul trei), Victor Chiciuc (primul din dreapta, rândul doi)

[Arhiva personală a dnei Valentina Butnaru]

La finalul ceremoniei, toți elevii premianți, am fost rugați să facem o fotografie colectivă, împreună cu membrii Comisiilor de evaluare. În fotografia realizată profesorul Gheorghe Palade privește senin și oarecum sfios, iar noi elevii umplem spațiul pozei cu zâmbete, cu satisfacție și cu bucuria acelei mici reușite, care poate nu ar fi devenit realitate, cel puțin pentru mine, dacă nu ar fi fost cumsecădenia, bunăvoința și tactul pedagogic al regretatului istoric Gheorghe Palade.

După fotografiere membrii Comisiei pentru Secțiunea Istoria Românilor și-au luat rămas bun de la noi, elevii participanți, au schimbat câteva cuvinte cu profesorii noștri însoțitori și ne-au îndemnat să continuăm studiarea istoriei. Și în această ipostază istoricul Gheorghe Palade mi-a părut deosebit de atent, modest și foarte credibil. Sunt sigur că unii dintre elevii participanți la ediția a XXI-a a Concursului Moștenire și-au continuat studiile la specialitatea Istorie, la fel, sunt sigur că fiecare dintre participanți își amintesc despre acel *Om potrivit la locul potrivit*, care a fost Gheorghe Palade. Pentru mine istoria a rămas o pasiune însă întâlnirea memorabilă cu istoricul Gheorghe Palade mi-a oferit, în persoana Dumnealui, un veritabil model de conduită al unui intelectual și profesionist adevărat.

UNIVERSUL CREDINȚEI AL ISTORICULUI GHEORGHE PALADE

OCTAVIAN MOȘIN

După trecerea la cele veșnice a istoricului Gheorghe Palade (1950-2016) se încearcă prezentarea pofilului acestuia ca om, prieten, profesor, cercetător, patriot... Credem că mai puțin a fost abordată latura spirituală a personalității regretatului istoric. Vom încerca în cele ce urmează să prezintăm universul credinței al acestui profund cercetător.

Vine dintr-o viță de gospodari și de buni creștini din satul Puhoi, raionul Ialoveni, fiind al doilea copil din cei șase. Credința i-a fost sădită de mama Alexandra, care era evlavioasă și pe toate le începea cu rugăciune, mulțumindu-i neîncetat Bunului Dumnezeu pentru binefacerile revărsate asupra familiei și a întregului neam. Fiindu-le casa părintească amplasată nu departe de biserică, aceasta le-a devenit tuturor ai casei cel mai de preț locaș, mai scump ca orice. Toți urmașii Palade sunt oameni buni, cu frică de Dumnezeu. Deși unii dintre ei au fost ridicați în Siberia, și-au păstrat credința, demnitatea și au luptat pentru adevăr.

Mama regretatului Gh. Palade a bătătorit drumul spre mai multe biserici, căci, fiind închisă cea din sat, își ducea odraslele, inclusiv și pe Gheorghe, la bisericile din vecinătate, împărtășindu-i cu cele sfinte.

Acum trei decenii, când s-a redeschis biserica din sat, a fost o adevărată sărbătoare de suflet, familia Palade fiind trecută în dipticele bisericii în calitate de ctitor pentru susținerea lucrărilor de renovare și împodobire a sfântului locaș. La un loc de cinste este înscris numele istoricului Gh. Palade, care a rămas în inima slujitorilor și credincioșilor din sat ca un om cu scaun la cap, cu verticalitate și cu multă dragoste pentru Dumnezeu.

De aici vine dragostea istoricului Gh. Palade pentru trecutul glorios al neamului nostru, pentru limbă, credință și tot ce a reprezentat cultura românească.

Tot de aici este dezvoltată și tema centrală în preocupările cercetătorului Gh. Paladi – *Viața spirituală în Basarabia interbelică*. Prin această abordare voia să prezinte frumusețea ținutului românesc dintre Prut și Nistru, oamenii și instituțiile ce au activat, relevându-ne moștenirea și tezaurul spiritual.

Biblia i-a fost cartea de căpătâi. Chiar și în perioada de restriște literatura re-

ligioasă era o prezență în casa profesorului Palade. Obișnuia să colecționeze albume, icoane pictate, pe care ulterior le dăruia celor dragi. Cea mai de preț îi era iconița cu chipul Sfântului Gheorghe, ocrotitorul său ceresc. Odată, când s-a întâmplat să-i dăruiesc o icoană cu chipul marelui mucenic, mi-a vorbit, însuflețit, foarte mult și profund despre sfântul pe care l-a cinstit din tot sufletul.

Pentru a se documenta în legătură cu perioada interbelică, lucra în arhivă, iar pentru a-și unge sufletul și a se inspira lăuntric, se deplasa, în concediu, pe la mănăstiri și alte locuri sfinte din România. Copiii săi își amintesc de vacanțele de neuitat petrecute într-o rugăciune în mers. Astfel, se deplasa cu întreaga familie ca un pelerin, apoi în calitate de cercetător depăna file de istorie a creștinismului din acest spațiu.

Poate de aici vine și felul lui de a fi: blând, răbdător, plin de dăruire.

Cineva spunea că uneori profesorul Gh. Palade era în postura unui slujitor, astfel încât îi primea acasă pe toți care aveau vreo problemă, le asculta durerea, îi liniștea și-i încuraja.

A intra și a comunica cu el era o adevărată sărbătoare, discuțiile se transformau în niște confesiuni. Cu unii discuta la telefon ore întregi, iar cel mai bun prieten îi devenise nepoțelul Luca, care a îndrăgit istoria, iar acum suferă nespuse de mult că nu mai are cui povesti episoade din trecutul glorios al atâtor popoare.

Avea darul să prezinte istoria scurt, clar și cuprinzător, așa cum se cuvine copiilor. De aici și semnarea unor manuale de istorie. Apoi a făcut studii legate de învățământ, în general, și de cel teologic, în special.

Am parcurs mai multe studii istorico-teologice semnate de autorul Gh. Palade.

Credem că cea mai valoroasă contribuție este adunată în volumul „*Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească*” (1918-1940), în care prezintă identitatea națională în acest spațiu, intelectualii și instituțiile care au generat atâta viață duhovnicească. Un compartiment aparte este rezervat osmozei Școală-Biserică, referindu-se la învățământ, în general, și în special la prima instituție de învățământ superior din Basarabia – Facultatea de Teologie din Chișinău.

Cercetătorul a scos din anonimat notorietăți ale vieții spirituale din perioada interbelică: Mitropolitul Gurie Grosu, Alexandru Boldur, Mihail Berezovschi, Nichifor Crainic, Constantin Tomescu ș.a.

Zeci de studii sunt consacrate vieții spirituale din Basarabia, fără de care nu putem înțelege sau cuprinde perioada interbelică.

Un mare aport la elucidarea trecutului Bisericii din acest teritoriu este și corordonarea lucrării de doctorat a discipolei sale Silvia Scutaru, care în anul 2010 a susținut teza: „*Biserica Ortodoxă din Basarabia între 1882-1918*”.

De rând cu toate contribuțiile sale științifice cu caracter bisericesc, Gh. Palade mi s-a întipărit ca omul cumpătării și al răbdării.

Putem afirma cu certitudine că Gheorghe Palade s-a identificat cu tipul intelectualului din perioada interbelică, de care s-a ocupat în cercetările sale, trăind cu gândul la un neam unit și plinitor al vocii lui Dumnezeu.

GHEORGHE PALADE ERA SUFLETUL COLECTIVULUI NOSTRU...

ALEXANDRU ROMAN

Cu Gheorghe Palade am fost colegi din prima zi de studenție, am studiat cinci ani. Mai apoi am fost colegi de serviciu la Catedra Istoria Românilor. În august 1968 am susținut examenele de admitere, îl cunoșteam pe atunci numai pe Anatol Onceanu, participasem la Olimpiada republicană la disciplina Istoria, ocupasem locul doi, fapt care m-a avantajat să susțin numai un examen de admitere la facultate. Curatorul grupei noastre era dna Eudochia Untilă. La prima sesiune, primul examen la Facultatea de Istorie, noi l-am susținut la Profesorul Ion Niculiță. Am venit de la căminul nr. 6 împreună cu Gheorghe Palade, Facultatea de Istorie pe atunci se afla în Blocul II de studii. Din cauza emoțiilor care l-au cuprins, Gheorghe Palade uitase carnetul de note la cămin. Profesorul I. Niculiță l-a trimis să aducă matricula. Eu intrasem deja în sala de examinare. Gheorghe era un foarte bun sportiv (niciodată nu se îmbolnăvea, am rămas șocați de tragedia ce i s-a întâmplat), în acea zi a sprintat până la cămin, întorcându-se în maxim 10-15 minute. Înainte de a răspunde la subiectele examenului, el deja revenise în auditoriu cu carnetul de note. Primul examen l-a susținut pe nota maximă.

După anul I de studii am efectuat practica arheologică în satul Hansca, raionul Ialoveni. Sub îndrumarea prof I. Niculiță am efectuat săpături, depistând vestigii arheologice ale culturii getice. Eram trei grupe de studenți, zilnic de șantier erau responsabili câte doi studenți, tot ce descopeream în ziua ceea urma să analizăm, să facem descrierea, să introducem datele necesare în registru. Împreună cu Gheorghe Palade am descoperit atunci un mormânt, datat cu sec. III-II a. Chr. Defuncțul era un copil de sex masculin cu vârsta aproximativă de 6-8 ani, problema principală - râdea și Gheorghe de acest fapt - maxilarul cercetat avea cu doi dinți mai mult. Dl Niculiță spunea că probabil cei doi dinți în plus vorbeau despre faptul că nu i se schimbaseră pe deplin dinții de lapte. A fost un caz mai amuzant pentru noi.

Am participat și la săpăturile arheologice la Orheiul Vechi, profesor ne era Pavel Birnea. Am fost cazați în satul Trebujeni. Împreună cu noi a mers Andrei Gal-

ben, student la istorie, cu un an mai mare decât noi. Gheorghe Palade a venit în ospetie, a vrut să vadă situl arheologic.

Împreună cu Gheorghe Palade cântam în corul universității, pe lângă calitățile sale excepționale de sportiv, mai avea și o voce frumoasă de bariton. Participând la viața culturală în corul universității, fiind studenți la anul II și III, toamna nu eram trimiși la lucrările agricole în colhozuri, dar rămâneam la Chișinău, participând la repetiții. În timpul liber ne-am angajat la fabrica de pâine nr. 3, amplasată pe atunci pe strada Uzinelor. Personal, primeam pe atunci bursă nominală „K. Marx”, Gheorghe avea bursă majorată, a învățat tot timpul pe note maxime. Am fost de câteva ori la baștina lui Gheorghe Palade, în satul Puhoi, îi cunoșteam pe părinții lui, pe fratele Gabriel, dar și pe ceilalți frați și surori.

Practicam sportul, ambii am ales proba de lupte libere, fiind înscriși la categoria de 68 kg. Coleg cu noi era și Ceslav Ciobanu. La Stadionul Republican se afla „Școala Republicană a Măiestriei Sportive”, ne-am antrenat acolo mai mulți ani. În paralel Gheorghe Palade era pasionat de jocul de șah, practica și culturismul. După absolvirea anului patru de studii, am finalizat și instruirea teoretică la Catedra Militară, urmând mai apoi două luni de stagiu militar la Florești, la finalizarea căruia am primit gradul militar de locotenent.

Regret că nu am publicat împreună unele studii mai mari. După absolvirea facultății am parcurs căi diferite, am îndeplinit serviciul militar în Crimeea, ulterior am făcut doctoratul la Academia de Științe a USSR, la Moscova. Gheorghe Palade a făcut doctoratul la Universitatea „M. V. Lomonosov”.

După anul 1990 am lucrat împreună cu Gheorghe Palade, deja în postura de profesori. Am fost invitat la catedra nou creată - Catedra de Istorie a Românilor. Predam cursul de arhivistică, eram pe atunci directorul Arhivei Naționale a Republicii Moldova (ANRM), elaborasem și manualul de arhivistică. Studenților de la anul doi le predam Studiul Izvoarelor Istorice împreună cu Iurie Semeniuc. Peste câțiva ani de activitate didactică, cursul de arhivistică a fost preluat de către Gheorghe Palade, eu fiind responsabil de practica arhivistică, realizată de către studenți la ANRM.

Gheorghe Palade era sufletul colectivului nostru, un om foarte vesel, ingenios, atent la toate, la colegi. Grație lui mulți, mulți ani la rând ne întâlneam în fiecare vară cu foștii colegi de promoție, absolvenți ai Facultății de Istorie. Avea multiple colaborări cu istoricii din țară și de peste hotare, cu Profesorul Ion Agrigoroaiei, cu distinsul cercetător Gheorghe Buzatu. Este semnificativ și faptul că Gheorghe Palade a predat și a profesat numai la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, era atașat cu tot sufletul său mare și generos de *Alma Mater*.

GHEORGHE PALADE ÎN MEMORIA PRIETENILOR ȘI COLEGILOR DE FACULTATE

MIHAI URSU

L-am cunoscut în toamna anului 1968, când am fost admis la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Din start Gheorghe Palade s-a evidențiat printr-o modestie și cumsecădenie deosebită, încât toți colegii l-au numit Ghiță, astfel accentuându-se că prenumele lui provine din Gheorghită – prenume, ce exprimă dragostea și stima față de un băiat minor, un flăcău sau de un bărbat. Prin atitudinea sa față de învățătură, prin comportamentul față de colegi, prieteni, prin participarea la viața cotidiană și la diverse manifestații în anii de studenție, chiar și mai târziu, fiind profesor universitar, el nu a întreprins nimic pentru a ne schimba atitudinea față de el, rămânând pentru noi același Ghiță Palade.

Pe parcursul anilor el s-a evidențiat în toate domeniile în care a activat, fiind întotdeauna un exemplu pentru cei care l-au înconjurat. La învățătură a fost eminent și a absolvit facultatea cu excelență. În viața sportivă, fiind antrenat la lupte libere, a fost campionul Universității în categoria sa de greutate. Îl vedeam deseori antrenându-se nu numai în secția sportivă, dar și pe terenul din preajma căminului studențesc. Astfel și-a creat un corp de atlet și o formă sportivă de invidiat. Nu întâmplător unul dintre colegii noștri i-a atribuit calificativul Osceola – numele eroului principal dintr-un film despre amerindieni, care s-a bucurat de o mare popularitate printre studenți la sfârșitul anilor '60 ai sec. XX.

A manifestat întotdeauna o mare dragoste față de muzică. În toți anii de studenție, a fost membru al corului universității. Îi plăcea îndeosebi muzica populară și romanțele. La toate sărbătorile și petrecerile din anii de studenție, dar și după absolvirea facultății, când deja ne întâlneam cu familiile, cu colegii, Gheorghe Palade ne îndemna să cântăm. Aceasta dragoste față de cântec a transmis-o și copiilor săi, devenind o tradiție frumoasă a familiei.

Provenind dintr-o familie numeroasă, el a fost un exemplu demn de urmat pentru frați și surori. Nu întâmplător doi dintre ei – fratele Gabriel și sora Eugenia – au absolvit aceeași Facultate de Istorie. Membrii familiei lor au devenit prietenii

noștri, iar noi – colegii de facultate - prietenii lor. Împreună am botezat copiii, am participat la majoritatea evenimentelor, care au avut loc în familiile noastre, devenind nu doar nănași de botez, dar și de cununie. Exemplul familiei Palade a devenit un exemplu pentru familiile noastre.

A fost și un pedagog cu har, iar acest dar l-a manifestat încă din anii de studenție, când ne aflam la practică pedagogică. Nu întâmplător după absolvirea Facultății el a fost angajat ca profesor de istorie și științe sociale la școala medie nr.1 din Chișinău. Deși nu avea experiență pedagogică, într-un timp scurt el devine unul dintre cei mai buni profesori din școală.

Eu activam în această perioadă la Muzeul „Grigore Kotovski și Serghei Lazo”, amplasat în vecinătatea școlii nr. 1. Ne întâlneam foarte des, ba chiar am organizat împreună diferite activități culturale. Atunci am avut ocazia să cunosc aprecierile date lui Gh. Palade de către direcția școlii, colectivul pedagogic, ba chiar de înșiși elevii școlii. Directorul școlii, Elisaveta Onu, alți profesori cu renume, care activau în aceasta școală, de nenumărate ori au vorbit elogios despre talentul pedagogic al tânărului profesor Gh. Palade, îndemnându-ne să recomandăm pentru a fi angajați în școală și alți colegi de facultate, care sunt deopotrivă cu el.

În anul școlar 1974-1975, o elevă a profesorului Gh. Palade, viitoarea mea soție mărturisește că întreaga clasă chiar după prima lecție „s-a îndrăgostit” de tânărul pedagog pentru felul lui de a povesti, pentru modul de predare a unei istorii care nu era în manuale. Ca urmare, elevii au îndrăgit acest obiect încât le era rușine să se prezinte la lecții nepregătiți. Mai târziu am avut ocazie să ascult de nenumărate ori de la foștii lui elevi cele mai frumoase impresii despre Gh. Palade în calitate de profesor la școala medie nr.1.

Pe parcursul întregii sale vieți a avut o mare dragoste față de Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Începutul acestei atitudini a fost pus încă în anii de școală, iar mai târziu, fiind student vizita muzeul în fiecare an. Aceste relații s-au cimentat după absolvirea Universității, când vizita la muzeu nu se limita doar la excursii cu elevii, cu studenții sau cu diferiți oaspeți. Participa personal la organizarea în cadrul instituției muzeale a diferitor acțiuni științifice și culturale. Deseori era inițiatorul desfășurării unor conferințe, la care se discutau probleme legate de specificul activității muzeului, de metodele de completare a patrimoniului sau de descriere a exponatelor. La cimentarea acestor relații a contribuit și faptul că soția lui Iulia, a fost angajată la muzeu, iar mai târziu și eu am fost numit în funcția de director al instituției.

Aceste împrejurări au făcut ca Gh. Palade să cunoască viața muzeului, iar noi - viața familiei lui. De fapt, muzeul a fost ca o parte a familiei lui. Deoarece Universitatea, unde profesa, era la două cartiere de muzeu, el putea să apară la noi oricând - până la ore, în pauză dintre ore, sau după încheierea cursurilor. Treptat relațiile de prietenie au cuprins și o parte din colectivul Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Ca urmare, colaboratorii facultății își găseau un refugiu în muzeu, unde se discutau problemele arzătoare ale timpului - lupta pentru trezirea conștiinței naționale, pentru limbă și alfabet, pentru independență, pentru

păstrarea cursului de istorie a românilor în școlile din republică, activitatea în campaniile electorale pentru susținerea forțelor democratice. La aceste întâlniri l-am descoperit pe prietenul și profesorul Gh. Palade într-o nouă ipostază - de luptător pentru idealurile naționale, deoarece în acest rol a demonstrat verticalitate și spirit critic pronunțat.

Colaborarea noastră s-a materializat în diverse publicații, care au văzut lumina tiparului în culegerile editate de Facultatea de Istorie, precum și în Buletinul Științific, editat de muzeu.

Odată cu reorganizarea muzeului în instituție din domeniul științei și inovării a apărut necesitatea angajării unor cercetători cu experiență pentru a organiza și a susține activitatea tinerilor specialiști ai muzeului. Profesorul Gh. Palade a fost printre acei, care timp de trei ani a cumulat funcția de cercetător științific, astfel aducând un ajutor considerabil muzeului. Ca un prieten vechi și ca un angajat al muzeului s-a manifestat la nivelul cuvenit, contribuind la fundamentarea activității științifice a instituției, participând la numeroase conferințe și simpozioane științifice, fapt pentru care a fost apreciat la justa valoare de întregul colectiv al muzeului.

În ultimii ani, odată cu optimizările, care au avut loc la Facultatea de Istorie, impuse de reducerea considerabilă a numărului de studenți, Gh. Palade, care atinsese vârsta pensionării, a trecut la o normă redusă de ore, deși acest fapt l-a întristat enorm căci nu putea să-și închipuie viața de mai departe fără studenți, fără catedră, fără facultate.

Aceste emoții, ca și în alte cazuri, a venit să le împărtășească la muzeu. În această perioadă Ministerul Culturii era în căutarea unui director al Teatrului Epic de Etnografie și Folclor „Ion Creangă”. Cunoscând dragostea lui față de creația populară i-am propus să accepte numirea sa în postul de director al teatrului. După mai multe discuții în care el încerca să argumenteze că n-are experiență suficientă și Ministerul Culturii nu va accepta candidatura lui, am reușit să-l conving să accepte această propunere, asigurându-l că îl voi susține în noul domeniu de activitate. Candidatura lui fiind propusă dnei Monica Babuc, ministrul Culturii care a fost studenta profesorului Gh. Palade, ea n-a șovăit nici o clipă. În așa fel la 19 februarie 2016 a semnat ordinul de numire a lui Gheorghe Palade în funcția de director al teatrului. Au urmat două luni și jumătate de muncă, plină de entuziasm. A discutat cu toți angajații teatrului, a pătruns în toate nuanțele activității colectivului, acesta aflându-se într-o perioadă destul de dificilă, căutând soluții și înaintând propuneri pentru depășirea acestei situații.

Dar a urmat ziua de 4 mai 2016, când toate planurile au fost spulberate. Ne-a părăsit pe neașteptate și ne vine greu să ne împăcăm cu gândul că Ghiță Palade nu mai este printre noi, dar îi simțim prezența și continuă să trăiască în memoria noastră, în tot ce a creat și a lăsat el pe acest pământ.

PROFESORUL ȘI CERCETĂTORUL GHEORGHE PALADE AȘA CUM L-AM CUNOSCUȚ

ION CONSTANTIN

L-am cunoscut pe profesorul chișinăuean Gheorghe Palade, la începutul anilor '90, la catedra de Istoria României de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” de la Iași, unde venise la profesorul Ion Agrigoroaiei, în cadrul unei colaborări cu distinsul magistrul, ce s-a dovedit deosebit de rodnică, soldându-se, între altele, cu publicarea excelentului volum *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Editura Universitas, Chișinău, 1993. Subsemnatul, mă aflam la Iași, pentru susținerea unui examen la doctoratul cu tema *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, la care lucram, având ca îndrumător științific pe profesorul I. Agrigoroaiei. M-am bucurat nespus că am ocazia să cunosc un istoric basarabean profilat pe istoria perioadei interbelice și pe care profesorul Agrigoroaiei îl aprecia ca pe unul dintre cei mai competenți cercetători în acest domeniu. Gheorghe Palade a fost printre cei dintâi istorici basarabeni, care au stabilit relații de colaborare cu colegii din România și împreună au editat primele manuale de istoria românilor, care astăzi sunt în sistemul de învățământ din Republica Moldova.

Timp de câțiva ani nu ne-am mai întâlnit, subsemnatul fiind plecat pentru o perioadă mai îndelungată (1995-2000), în Polonia, unde am lucrat ca atașat cultural la Ambasada României din Varșovia. Ne-am regăsit, la Chișinău, în octombrie 2003, când am venit la Biblioteca „Onisfor Ghibu”, cu două expoziții realizate de Biblioteca Metropolitană din București, referitoare la Dimitrie Cantemir și Nicolae Milescu Spătarul, iar profesorul Gheorghe Palade m-a invitat după vernisaj să țin o conferință despre curente și tendințe în istoriografia românească postdecembristă, la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din capitala Republicii Moldova, unde era profesor. A doua zi, prof. Gheorghe Palade m-a invitat la o întâlnire cu membrii Asociației Istoricilor din Republica Moldova, ce a avut loc la Sala „Ginta Latină” din Chișinău. Într-un context deosebit de efervescent, s-au desfășurat atunci discuții extrem de animate cu privire la modul de abordare a istoriei românilor basarabeni în contextul evoluției generale a poporului român,

rolul și locul predării istoriei în sistemul de învățământ, problema așa-zisei „istorii integrate a Moldovei” ș.a. Ca președinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova, profesorul Gheorghe Palade s-a dovedit un luptător neînfricat împotriva falsificării istoriei, a încercărilor de a se reveni la limba moldovenească și la istoria Moldovei.

În zilele sfârșitului de noiembrie 2003, ne-am reîntâlnit la Congresul Spiritualității de la Alba Iulia, unde prof. Gheorghe Palade a venit împreună cu un grup mai mare de istorici, publiciști și artiști din Basarabia, pentru a participa la „exercițiul anual al unității naționale”, așa cum denumea poetul Adrian Păunescu, președintele Congresului, această manifestare de suflet a românilor de pretutindeni. Ca de obicei, dezbaterile din cadrul Congresului, desfășurate în sala mare a Casei de Cultură din Alba Iulia, continuau până noaptea târziu la hotelul din stațiunea Geoagiu, unde erau cazați și participanții veniți din Republica Moldova. În grupul în care se afla prof. Palade l-am întâlnit atunci pe îndrăgitul actor Grigore Grigoriu, cunoscut mai ales pentru interpretarea rolului hoșului de cai Luiku Zobar din filmul *Șatra* (1975) și care, la puțin timp după eveniment, avea să plece dintre noi, în urma unui tragic accident rutier produs pe data de 20 decembrie 2003, în apropiere de satul Palanca (raionul Ștefan Vodă).

În ultimul deceniu m-am întâlnit de mai multe ori cu prof. Gheorghe Palade la diverse manifestări cultural-științifice din Republica Moldova, ultima oară la ședința de constituire a „Sfatului Țării II”, ce a avut loc pe 27 martie 2016, la Palatul Național din Chișinău. Din păcate, a fost și ultima întâlnire. La puțin timp după acest eveniment, magistrul Gheorghe Palade a plecat la Domnul.

I-am apreciat, totdeauna, cumpătarea, înțelepciunea, spiritul prob în interpretarea faptelor istorice, dar, în același timp, verticalitatea și firea de luptător în afirmarea adevărului. Studiile și prelegerile sale rămân un model de competență, meticulozitate și seriozitate. Era profund convins de viabilitatea idealului refacerii unității naționale, considerând că singura șansă a populației Republicii Moldova de a supraviețui și a prospera este reîntregirea cu Patria-mamă România.

Îl păstrez în amintire, ca urmare, pe profesorul și cercetătorul Gheorghe Palade, ca pe o figură luminoasă de om excepțional, în adevăratul și largul înțeles al acestor cuvinte.

III.
STUDII

CĂSĂTORIA, FAMILIA ŞI FEMEIA ÎN EVUL MEDIU

PAVEL COCÂRLĂ

Rezumat În studiu este abordată problema căsătoriei, familiei și femeii în epoca medievală, perioadă în care, femeile, în special reprezentantele păturii eliste, au jucat un rol important în istoria politică a statelor vest-europene.

Cuvinte-cheie căsătorie, familie, femeia, învățătura biblică, Biserica.

Abstract The study addresses the issue of marriage, family, and women in the Middle Ages, when women, especially representatives of the elite, played an important role in the political history of Western European states.

Keywords marriage, family, woman, biblical teaching, the Church.

Problema căsătoriei, familiei și a rolului femeii în societatea medievală a fost în permanență în vizorul clerului, începând cu preoții din parohii și terminând cu papii de la Roma, care se străduia ca enoriașii să trăiască după învățătura Bibliei, mai ales în ceea ce privește familia și copiii, castitatea, virginitatea etc. În acest scop clerul avea ca bază fragmentele din *Evangheliile* sau din *Faptele apostolilor* care le permitea clericilor să intervină în familiile creștinilor atunci când apăreau conflicte. Tot clericii, în special parohii, erau responsabili de situația spirituală a enoriașilor din parohia încredințată.

Pentru a evita desfrâul din societate în primele secole ale creștinismului, autorii evangheliilor propagau în scrierile lor necesitatea căsătoriei. Astfel, în *Evanghelia după Matei* în special în dialogul care se presupune că ar fi avut loc între farisei și Isus: la întrebarea lor dacă „... este îngăduit unui soț să-și lase soția pentru orice pricină?”, Isus le-a răspuns: „Oare n-ați știut că Ziditorul, de la început i-a făcut parte bărbătească și parte femeiască, și a zis: „De aceea v'a lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa, și se va lipi de nevastă-sa, și cei doi vor fi un sigur trup?” „Așa că nu mai sînt doi, ci un singur trup. Deci, ce a împreunat Dumnezeu, omul

să nu despartă” (Matei, 19: 4-6)¹. Observăm astfel că chiar în prima Evangheligie a Bisericii creștine divorțul dintre soți este condamnat.

Tot în scopul apărării căsătoriei și a familiei, în *Evanghelia după Matei* se menționează că Dumnezeu nu admite desfrânarea soțului și abandonarea fără pricină a soției. Conform evanghelistului, Isus ar fi spus: „Eu însă vă spun că oricine își lasă nevasta, afară de pricină de curvie, și ia pe alta de nevastă, preacurvește; și cine ia de nevastă pe cea lăsată de bărbat, preacurvește” (Matei, 19:9)².

Dovadă a faptului că Biserica creștină opta pentru căsătorie și formarea familiei sănatoase ne servește textul *Evangheliei după Ioan* în care se povestește despre participarea lui Isus, a ucenicilor săi, și a mamei sale la nunta în Cana din Galilea. Conform evanghelistului, Isus nu numai că a participat ca un mesean de rând: el a săvârșit una dintre primele sale minuni. Se povestește că, aflând cum că s-a terminat vinul, Isus a poruncit ca în cele șase vase goale să fie turnată apă, care prin minune s-a transformat în vin, asigurându-se astfel continuarea nunții și salvarea onoarei părinților mirilor (Ioan, 2: 1-10)³.

Povățuirii despre necesitatea căsniciei, a creării familiei sănatoase întâlnim frecvent și în compartimentul din Biblie intitulat *Faptele Apostolilor*. Astfel, în *Epistola lui Pavel către romani*, evanghelistul condamna relațiile homosexualilor, scriind că „...Dumnezeu i-a lăsat în voia unor patimi scârboase; căci femeile lor au schimbat întrebuințarea firească a lor într'una care este împotriva firii; tot astfel și bărbații, au părăsit întrebuințarea firească a femeii, s'au aprins în poftele lor unii pentru alții, au săvârșit parte bărbătească cu parte bărbătească lucruri scârboase, și au primit în ei înșiși plata cuvenită pentru rătăcirea lor” (Romani, 1: 26-27)⁴.

Problema purității morale a soțului și a soției este tratată și în *Întâia epistolă a lui Pavel către Corinteni*, epistolă în care apostolul apelează la creștini cu următoarea chemare: „Fugiți de curvie! Orice alt păcat pe care-l face omul, este un păcat săvârșit afară din trup; dar cine curvește, păcătuiește împotriva trupului său” (I Corinteni, 6:18)⁵.

Pe de altă parte, în viziunea apostolului, căsătoria nu este obligatorie. În adresa sa către cei necăsătoriți și către văduve, apostolul Pavel le scrie că „Eu aș vrea ca toți oamenii să fie ca mine; dar fiecare are de la Dumnezeu darul lui: unul într'un fel, altul într'altul. Celor neînșurați și văduvelor, le spun că este bine pentru ei să rămână ca mine. Dar dacă nu se pot înfrîna, să se căsătorească, pentru că este mai bine să se căsătorească decât să ardă” (I Corinteni, 7: 8-9)⁶. În același timp, apostolul le poruncește celor căsătoriți să nu divorțeze, motivându-și porunca prin aceea, că familia este creată de Dumnezeu: „Celor căsătoriți le poruncesc nu eu, ci Domnul, ca nevasta să nu se despartă de bărbat”. (Dacă este despărțită, să rămână nemăritată, sau să se împace cu bărbatul ei). Și nici bărbatul să nu-și lase

1 Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Chișinău, Societatea Biblică Interconfesională din Moldova, 2006, p. 945-946.

2 Biblia, p. 946.

3 A se vedea: Biblia, p. 1026-1027.

4 Biblia, p. 1094-1095.

5 Biblia, p. 1116.

6 Biblia, p. 1116-1117.

nevasta (I Corinteni, 7: 10-11)⁷. De altfel, ideea castității era susținută și de Aureliu Augustin, care în lucrarea sa „Despre sfânta feciorie”, sublinia că „... prin legea divină, castitatea e preferată vieții conjugale și pioasa virginitate căsătoriei”⁸.

Fragmentele din textul Bibliei demonstrează că încă din primele secole ale erei noastre Biserica creștină manifesta un interes deosebit față de relațiile dintre soți, chemându-i la iubirea reciprocă unul față de altul. Dovadă în acest sens este capitolul din epistola lui Pavel către efeseni intitulat „Datoriile soților între ei”, capitol în care citim următoarele: „Bărbaților, iubiți-vă nevestele, cum a iubit și Hristos Biserica și S'a dat pe Sine pentru ea...” (Efeseni, 5:25)⁹, concretizându-se mai departe că „Tot așa trebuie să-și iubească și bărbații nevestele, ca pe trupurile lor. Cine-și iubește nevasta, se iubește pe sine însuși” (Efeseni, 5:28)¹⁰.

Deoarece învățătura biblică considera că păcatul se trage de la femeie și că femeia este mai vulnerabilă ispitei Diavolului, o deosebită atenție se acordă în Evangheliile comportamentului femeilor în societate. Astfel, în *Epistola lui Pavel către Tit* citim următoarele: „Tu însă, vorbește lucruri cari se potrivesc cu învățătura sănătoasă”. „Spune că femeile în vârstă trebuie să aibă o purtare cuvincioasă, să nu fie nici clevetitoare, nici dedate la vin; să învețe pe alții ce este bine, ca să învețe pe femeile mai tinere să-și iubească bărbații și copiii; să fie cumpătate, cu viața curată, să-și vadă de treburile casei, să fie bune, supuse bărbaților lor, pentru ca să nu vorbească de rău Cuvântul lui Dumnezeu” (Tit, 2:2-5)¹¹.

Dar învățătura biblică despre comportamentul femeii în societate se respecta cu greu în Evul Mediu timpuriu. Drept exemplu, ne servește viața familiară a lui Caribert (rege al francilor după 561), care după moartea tatălui său a primit ca moștenire partea de Vest a Galiei până la Pirinei cu centrul la Paris. Din „*Istoria francilor*” a lui Grigore din Tours aflăm că Caribert s-a căsătorit mai întâi cu o fată cu numele Ingeburg (de la care a avut o fiică), apoi a fost căsătorit cu Merofled – fiica unui țesător de lână, pentru ca mai apoi să se căsătorească cu sora acesteia – Manovef, care după cum scrie cronicarul „... purta veșmânt religios”. Aflând despre căsătoriile lui Caribert, Germanius – episcopul de Paris i-a excomunicat pe rege și pe Manovef de la Biserică, această decizie a episcopului fiind considerată o pedeapsă aspră în biserica creștină¹².

De altfel, și în legea francilor salinei (Legea Salică), scrisă la sfârșitul sec. V - începutul sec. VI, întâlnim capitolele scopul cărora era de a apăra familia: capitolul XV al acestei legi prevede că „Dacă cineva va omori un om liber sau va fura o femeie de la soțul viu, să fie osândit la [8 000 de dinari care fac] 200 de solizi – o sumă mare pentru acele vremuri¹³.”

Una dintre sarcinile importante ale Bisericii creștine din partea de Vest a Eu-

7 Biblia, p. 1117.

8 Aureliu Augustin, *Despre sfânta feciorie*. În: Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 402.

9 Biblia, p. 1149.

10 Biblia, p. 1149.

11 Biblia, p. 1172.

12 P. Cocârlă, *Istoria medievală universală*. Crestomație, Vol. I, Chișinău, CEP USM, 2003, p. 55-56.

13 Ibidem, p. 71.

ropei în Evul Mediu timpuriu era convertirea regilor și a neamurilor barbare din regatele formate în fostele provincii ale Imperiului Roman de Apus. La realizarea acestui scop au contribuit și unele soții ale regilor. Astfel, creștinarea lui Clovis, întemeietorul regatului francilor (481-511), s-a datorat în mare măsură insistenței soției sale – Clotilda, o princesă burgundă, o creștină zeloasă, nepoata lui Condebaud (regele burgunzilor), cu care Clovis s-a căsătorit în 493 la vârsta de 26 de ani. Această fecioară cu părul blond, care în momentul căsătoriei avea 19 ani, a avut chiar din primii ani de căsnicie o influență deosebită asupra soțului. Grigore din Tours (cca 540-594), considerat „părintele istoriei franceze” a scris în cronica sa intitulată „Istoria Francilor” că după ce Clovis i-a povestit reginei cum că, invocând numele lui Cristos, acesta îl găsi vrednic să obțină victoria” asupra alamanilor în bătălia de la Tolbiac (496)”, „...regina îl chemă atunci în secret pe Sfântul Remigius, episcopul de Reims”, care „începu să-i insuflă regelui că trebuie să creadă în Dumnezeu cel adevărat, Creator al cerului și al pământului, și să se dezică de idolii care nu-i puteau fi utili nici lui, nici celorlalți”. Cronicarul povestește că „În timp ce intra în apă pentru botez, Sfântul lui Dumnezeu îl interpelă cu o voce entuziasmată cu aceste cuvinte: „Apleacăți încet capul, sicambrule, adoră ceea ce ai ars, arde ceea ce ai adorat”¹⁴.

De altfel, creștinarea regelui Kentului – Ethelbert (590-616) s-a făcut și sub influența soției sale. În 596 papa Grigore I cel Mare (590-604) a trimis 40 de călugări benedictini în frunte cu arhiepiscopul Augustin pentru a răspândi creștinismul. După discuțiile cu Augustin și însoțitorii lui în aer liber pe insula Thanete, Ethelbert s-a creștinat (601), după toate probabilitățile, nu fără influența soției sale – Bertha (cu care era căsătorit încă din anul 588) – o creștină din regatul francilor, fiica regelui Charibert I, regele Parisului (561-567). Din „Istoria ecleziastică” a lui Beda Venerabilul (673-735) aflăm că după creștinare Ethelbert „... le-a dat o reședință în orașul Canterbury, care era metropola întregului său regat și, deoarece promisese, pe lângă că s-a ocupat de îndestularea lor cu hrană, el nu și-a retras promisiunea de a-i lăsa să predice”¹⁵.

După ce Ethelbert s-a creștinat, în regatul Kentului au fost emise legi (cca 602-603) care prevedeau protecția femeii și a familiei. Astfel, articolul 31 din aceste legi prevede că „Dacă un om liber stă cu soția altui om liber, el va ispăși cu vergeldul său (prețul vieții – n.n.) și va căuta o nouă nevastă cu proprii săi bani”. Legea mai prevedea și o amendă pentru femeile libere care nu au comportament adecvat statutului ei: „dacă o femeie liberă, cu părul lung (atributul distinctiv al unei femei libere – n.n.) are o purtare rea, va plăti 30 șilingi despăgubire” (art.73). Legea mai prevede că „Despăgubirea pentru jignirea unei fete tinere este aceea ca pentru un om liber” (art.74). De altfel, legile lui Ethelbert, nu interzic tradiția cumpărării viitoarei soții: în articolul 77 se stipulează că „dacă cineva cumpără o fecioară, ea va fi cumpărată cu plata pentru mireasă, dacă nu este înșelătorie” (art.77). „Dacă, totuși, este vre-o înșelătorie, ea va fi luată înapoi acasă, și el va primi banii înapoi” (art.77.1)¹⁶.

14 Ibidem, p. 51-52.

15 P. Cocărlă, *Istoria medievală universală. Crestomație*, Vol. II, Chișinău, CEP USM, p. 102-103.

16 Ibidem, Vol. I, p. 124-125.

Peste trei secole regele Angliei Edmund I (939-946), a emis „în timpul Paștelui”, în prezența reprezentanților clerului înalt (arhiepiscopilor și episcopilor din regat) un cod de legi menite să asigure menținerea castității clerului. Astfel, în articolul I se stipulează că „... acele sfinte ordine care trebuie să povățuiască poporul lui Dumnezeu prin exemplul vieții lor își vor păstra castitatea după rang, oricare ar fi acesta. Cei care nu vor face [acest lucru] vor fi supuși celor hotărâte de canon: dacă nu fac penitență, li se vor lua toate posesiunile lumești, precum și locul de îngropăciune”¹⁷. Observăm astfel, că regele nu excludea nerespectarea legii de către clerul de toate rangurile.

Indirect, tot din acest cod de legi, putem deduce că unele călugărițe ignorau cerința menținerii castității: punctul 4 al codului prevede că: „Acela care va păcătuți cu o călugăriță să nu mai aibă loc sfințit de îngropăciune (decât dacă face penitență) la fel ca un ucigaș”¹⁸.

Spre sfârșitul Evului Mediu timpuriu (sec. IX-X) asistăm la creșterea influenței unor femei de purtare ușoară asupra papalității. Această influență a dat naștere legendei despre „Papasa Ioana” conform căreia în 855, o femeie îmbrăcată în haine bărbătești a ajuns pe scaunul pontifical și că ar fi domnit la Vatican timp de doi ani. Majoritatea cercetătorilor au ajuns la concluzia că pretinsul pontificat putea să aibă loc între pontificatul lui Leon al IV-lea (847-855) și Benedict al III-lea (855-858), și că vacanța dintre aceste două pontificate „nu a durat decât câteva săptămâni”¹⁹. Credința Bisericii catolice în legenda despre „Papasa Ioana” a durat până în 1647, când calvinistul David Blondel a condamnat pentru prima dată în scris acest mit²⁰. Actualmente majoritatea istoricilor consideră că legenda despre „Papasa Ioana” nu este decât o poveste, o simplă fabulație, care în realitate reflectă decăderea morală a papalității în sec IX-X. Dovadă a decăderii morale a papalității în această perioadă ne servește comportamentul papei Sergius al III-lea (904-911) care trăia în mod deschis în concubinaj cu fiica nobilului Teofilact – Marozia care a născut un fecior ce a devenit ulterior papă sub numele de Ioan al XI-lea (931-935)²¹.

Ținem să subliniem că în Evul Mediu fecioarele de proveniență aristocratică erau date în căsătorie, în unele cazuri, ca garant al respectării acordurilor (tratate-lor) semnate de principii, regi etc. Unul dintre atare tratate a fost semnat în timpul domniei regelui francilor Carol cel Simplu (893-922) după ce normanzii conduși de norvegianul Rollon au reușit să ocupe în anul 900 regiunile de pe litoralul Senei. Deși au fost învinși în două bătălii de oștirile regelui lângă Chartres (în 907 și 911), în cele din urmă, Carol cel Simplu s-a văzut nevoit să cedeze lui Rollon teritoriile litoralului Senei, numit ulterior Normandia. Trecerea acestor teritorii în mâinile normanzilor a fost legiferată prin tratatul încheiat în 911 la Saint-Clair-sur Epte, confirmarea condițiilor tratatului făcându-se prin căsătoria lui Rollon cu fiica lui Carol cel Simplu – Giselle²².

17 Alexandru Florin-Platon, Lucrețiu Rădvan, *Op. cit.*, p. 80.

18 *Ibidem.* p. 80.

19 Paul Ștefănescu, *Enigme ale istoriei universale*, Vol. I, București, Vestala, 2005, p. 77.

20 *Ibidem.*

21 С.Г. Лозинский, *История папства*, Издание третье, Москва, Политиздат, 1986, с.81.

22 Karl Ferdinand Werner, *Istoria Franței. Originile*, Vol. I, București, Editura Teora, 2000, p. 456-457.

Deoarece căsătoriile erau legiferate de Biserică, orice divorț neîntemeiat era condamnat de către cler. În cazul în care un monarh divorța nemotivat, în apărarea soției se încadra însăși papa de la Roma. Este cazul regelui francez Filip al II-lea August (1180-1223) care la 14 august 1193 s-a căsătorit cu Ingeborge – sora regelui danez Canut al VI-lea. Însă după prima noapte, când regina trebuia să fie încoronată, regele a respins-o sub pretext că are repulsie față de ea. Filip al II-lea August a poruncit ca episcopii să legifereze divorțul ce trebuia să fie sancționat ulterior de papă. Dar, deși papa Celestin al III-lea (1191-1198) a intervenit în apărarea Ingeborgăi, declarând divorțul nelegitim, regele Franței a refuzat să i se supună. Mai mult decât atât: Filip al II-lea a refuzat să-i întoarcă Ingeborgăi banii pe care aceasta îi adusese cu ea și a poruncit ca Ingeborge să fie închisă într-o mănăstire. În 1196 Filip al II-lea s-a căsătorit cu Agnès de Méranie. Mai apoi, regele Franței a refuzat să i se supună și papei Inocențiu al III-lea (1198-1216), bazându-se pe principiul: „împărat în regatul său”. Drept răspuns papa de la Roma a supus Franța interdictului²³.

În 1201 Filip al II-lea a convocat un sinod al preoților și nobililor pentru a discuta despre conflictul cu Inocențiu al III-lea, sinod la care erau prezente cele două soții ale regelui. Majoritatea participanților la sinod au optat pentru ca regele să se supună papei. Pe neașteptate regele a ieșit din sală împreună cu Ingeborge. Copiii lui Filip al II-lea și ai Agnesei (decedate la 20 iulie 1201) au fost declarați legitimi. Ingeborge a fost eliberată din detenție în 1213, fapt care l-a determinat pe Inocențiu al III-lea să anuleze interdictul.

Pe de altă parte, unele femei aristocrate se angajau să nu se căsătorească și să-l slujească pe rege sau să-l ajute în lupta cu dușmanii lui. În 1221 Matilda, contesă de Nevers, a făcut următoarea declarație: „... să se știe de către toți cei ce văd scrisoarea de față că am jurat, pe Sfintele Evanghelii, celui mai prețuit senior al meu, Filip, prin grația divină cel mai ilustru rege al Franței (Filip al II-lea August, 1180-1223 – *n.n.*), că îi voi face lui bună și credincioasă slujire împotriva tuturor bărbaților și femeilor în viață, și că nu mă voi căsători decât cu vrerea și încuviințarea sa”²⁴.

De altfel, în legile emise în Anglia în Evul Mediu dezvoltat, căsătoria femeilor nu era obligatorie: ea putea să aleagă: să se căsătorească sau să plece la o mănăstire. Punctul 8 din *Magna Carta Libertatum* (a.1215) din Anglia prevede că: „Nici o văduvă nu va fi silită să se căsătorească, atât timp cât ea dorește să rămână fără soț. Dar ea trebuie să dea garanție că nu se va căsători fără consimțământ regal, dacă își deține pământurile de la Coroană, sau fără consimțământul oricărui alt lord de la care ea ar putea deține pământurile”²⁵.

Un interes deosebit prezintă scrisorile papei Inocențiu al III-lea (1198-1216) despre castitate și femei. Având misiunea de a menține morala creștină în societate, în cazul unor devieri de la învățătură a enoriașilor, episcopii se adresau deseori după sfaturi papilor de la Roma. Din răspunsul lui Inocențiu al III-lea, scris la 24

23 Din latinescul *interdictum* – interzicere – una dintre formele de pedeapsă bisericească în catolicism fără excomunicare de la Biserică. Interzicere vremelnică de a săvârși slujba și unele ritualuri bisericești (cu excepția botezului și a maslului).

24 Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *Op. cit.*, p. 133.

25 *Ibidem*, p. 104.

februarie 1203 și adresat abatelui Osney din dioceza Lincoln (Anglia), aflăm că abatele l-a informat printr-o scrisoare pe papa că un oarecare W. „s-a căsătorit cu o anumită femeie și, după căsătorie, a căzut într-o relație incestuoasă cu sora soției sale și, făcând asta, a făptuit [un] adulter...” Din scrisoare mai aflăm că Osney i-a impus lui W pelerinaj la Ierusalim la care acela a răspuns că nu poate face pelerinaj acolo. Papa îl împuternicește pe abate „... prin această apostolică scrisoare să-i dați penitența pe care o socotiți potrivită”.

Deoarece Osney îl mai întrebese pe papă ce trebuie să facă „... în legătură cu soția lui” papa a răspuns că „... soția lui [trebuie] să fie cu sânguință îndrumată să rămână castă până la moartea soțului ei și, pentru cinstirea publică, să se abțină cu totul de la a se uni carnal cu el. Cu toate acestea, dacă soția refuză să asculte, deoarece se teme să nu decadă din castitate, soțul ei poate și trebuie să se achite de datoria conjugală, cu frică de Dumnezeu”²⁶.

Într-o altă scrisoare adresată de Hugo (arhiepiscopul de Siponto) lui Inocențiu al III-lea, papa este înștiințat că după ce un tânăr s-a logodit cu o fată, a primit-o „în căminul său și a tratat-o ca pe soția lui” și apoi ea a născut un copil, el „... a căutat s-o părăsească și să se căsătorească cu altă femeie”. Drept răspuns, Inocențiu al III-lea îl mandatează pe episcop că: „dacă faptele sunt cele de mai sus, frăția să-l oblige pe tânăr, prin această scrisoare apostolică, s-o țină pe înainte pomenita femeie drept soția sa sub amenințarea cenzurii ecleziastice și fără nici o posibilitate de apel”²⁷.

Deși în aceste scrisori Inocențiu al III-lea se manifestă ca un apărător al familiei și al femeilor, în timpul luptei papilor de la Roma cu presupușii eretici din țările Europei Occidentale, în special în sec. XII-XIII, femeile (considerate vulnerabile în fața Diavolului) au avut foarte mult de suferit. Sub motiv cum că în orașul Orvieto persoanele cu funcție sunt alese din rândurile ereticilor, Inocențiu al III-lea a stabilit interdictul asupra orașului, a interzis slujba religioasă, apoi a trimis acolo un legat al său care a distrus casele, a căznit un număr impunător de oameni sub motiv că aceștia sunt eretici²⁸. De altfel, în lupta cu ereticii nu se făcea deosebire dintre bărbați și femei: se spune că în timpul luptei cu ereticii din Langhedoc (1212) în Biserica Sf. Magdalina au fost omorâți într-o zi 7 mii de eretici, dintre care majoritatea erau femei și copii²⁹.

De altfel, în lupta cu „ereticii” au avut de suferit și *Beghinele* – femeile din comunitățile religioase, apărute aproximativ în 1170 în Brabant, de unde aceste comunități s-au răspândit în Țările de Jos, Germania, Franța, Italia de Nord, în Polonia și Boemia. Beghinele propăvăduiau sărăcia, comunitatea averii, castitatea (deși, dacă doreau se puteau căsători, ieșind din comunitate), ajutau bolnavii, bătrânii și copiii orfani. Pe de altă parte femeile din aceste comunități negau puterea bisericească și cea laică. În sec. XIV comunitățile beghinelor au fost interzise, apoi, sub motiv că sunt eretice, beghinele erau persecutate de inchiziție³⁰.

26 Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *Op. cit.*, p.413.

27 *Ibidem*, p. 415.

28 С.Г. Лозинский, *Op. cit.*, c. 121.

29 *Ibidem*, c. 127.

30 *Ibidem*, c.165.

În Evul Mediu dezvoltat influența femeilor în statele din Europa Occidentală (Anglia, Franța și Spania) a crescut atât de mult, încât unele dintre ele s-au încadrat activ în lupta pentru tron, iar altele au moștenit regatul de la părinții lor.

După moartea regelui englez Henric I (1100-1135), care n-a avut urmași pe linie masculină, în regat a început lupta pentru putere în care s-au încadrat fiica regelui decedat – Matilda (soția comitelui de Anjou – Joffrois Plantagenet) și nepotul regelui (fiul surorii sale Adeli) – Ștefan. Matilda, care s-a încadrat activ în lupta pentru tronul regatului a reușit să fie proclamată de părtașii ei regină a Angliei (1141). Dar, după acest eveniment, comitatele Angliei s-au împărțit în două tabere: Matilda era susținută de nobilimea comitatelor de Vest, în timp ce nobilimea comitatelor din partea de Sud-Est a regatului îl susținea pe Ștefan.

Deoarece luptele interne dintre cele două tabere ruinau țara, sub presiunea orașenilor din Londra și a Bisericii, în 1153 între cele două grupări ostile a fost încheiat un tratat, conform căruia rege a fost ales Ștefan cu condiția ca după moartea lui rege să devină fiul Matildei – Henric. Peste un an, în 1154 Ștefan, care era bolnav, a murit. În același an, rege al Angliei a devenit fiul Matildei, cunoscut în istoria Angliei sub numele de Henric al II-lea Plantagenet, (1154-1189), care a realizat un șir de reforme ce au condus la consolidarea puterii regale în țară. Observăm astfel că insistența Matildei, hotărârea ei de a lupta până la capăt pentru tronul Angliei, n-a fost zădarnică.

O pagină strălucită în istoria Franței a scris Ioana d'Arc (1410/1413-1431) fiica unui țăran din localitatea Domremi. Ioana s-a manifestat ca o adevărată eroină a Franței în timpul Războiului de 100 de ani dintre Anglia și Franța (1337-1453). Deși în 1360 a fost încheiată pacea de la Bretigny prin care toate pământurile situate la sud de Loire rămâneau sub stăpânirea regelui englez Eduard al III-lea (1327-1377), în 1415 englezii au reluat operațiile militare. O parte a nobilimii franceze și în primul rând ducele de Burgundia Ioan Neînfricatul i-a susținut pe englezi. Ioana s-a întâlnit cu regele Franței Carol al VII-lea (1422-1461) căruia i-a spus că ea este chemată de Dumnezeu să salveze Franța. Pe 29 aprilie 1429 în fruntea oștirii franceze ea a pornit spre Orleans pentru a-l salva din încercuirea englezilor. La 8 mai Orleans-ul a fost eliberat și de atunci ea a început să fie denumită Fecioara din Orleans. Mai apoi, din inițiativa ei pe 17 iulie 1429 Carol al VII-lea fost încoronat ca rege la Reims – oraș în care se încoronau regii francezi începând cu Clovis (481-511).

În toamna anului 1429 oștirile conduse de Ioana au reușit să intre în orașul Compiègne. În timpul unui atac asupra englezilor care asediau orașul (23 mai 1430) detașamentul Ioanei a fost încercuit. Ioana a nimerit în prizonierat la burgunzi, care au transmis-o ducelui de Luxemburg, care la rândul lui, în noiembrie 1430 a vândut-o pe Ioana d'Arc pentru o sumă de 10 mii de monede de aur englezilor. Pe 30 mai 1431 Ioana a fost învinuită de erezie și vrăjitorie și arsă pe rug în Piața veche, orașului Rouen. Regele Franței Carol al VII-lea n-a întreprins nimic pentru a o salva pe Ioana.

După terminarea Războiului de 100 de ani (deși fără încheierea unui tratat de pace), din inițiativa lui Carol al VII-lea (dar formal la cererea mamei Ioanei), în anii

1455-1456 la Paris și la Rouen a avut loc un nou proces de judecată, la care onoarea Ioanei a fost restabilită, iar hotărârea judecătii din 1431 a fost declarată rezultat al mituirii, coruperii, falsificării, vicleniei etc. Excomunicarea Ioanei a fost anulată și declarată nevalabilă. În 1920 Biserica catolică (care o condamnase!) a declarat-o pe Ioana d'Arc sfântă.

Un rol deosebit de important l-a avut în istoria Spaniei regina Isabela de Castilia (1451-1492) – o regină care a demonstrat că o femeie poate să conducă țara. Isabela, regina Castiliei, s-a căsătorit în 1469 cu prințul Ferdinand de Aragon. Se presupune că această alegere a Isabellei se explică atât prin frumusețea exterioară a soțului cât și din motive politice: doar numai o alianță cu Aragonul puternic îi putea deschide Isabellei calea spre tron. Domnia lor a fost marcată de evenimente deosebit de importante din istoria Spaniei: consolidarea puterii regale, sfârșitul Reconquistei, descoperirea Continentului American, unirea Castiliei cu Aragonul și încheierea procesului de unificare a țării. Ce-i drept, în timpul domniei Isabellei și a lui Ferdinand a avut loc formarea Inchiziției spaniole, fapt pentru care Papa de la Roma i-a numit pe soți „Regi catolici”. Isabela a considerat că după recucerirea Granadei (ianuarie 1492) nu mai trebuie de răbdat oamenii de altă credință. Ea a dispus ca toți evreii care au refuzat să se convertească în catolicism (iar ei erau în număr de zeci de mii) trebuie forțați să părăsească Spania, ceea ce și s-a făcut.

Observăm astfel că atât în Evul Mediu timpuriu (sec. V-X), cât și în Evul mediu dezvoltat (sec. XI-XV) femeile au avut un rol important în istoria politică a statelor vest-europene.

„BIZANȚ DUPĂ BIZANȚ” – ANALIZA CONCEPTUALĂ A UNEI EXPRESII ELOCVENTE

CONSTANTIN STOENESCU

Rezumat

Ipoteza de lucru pe care o dezvolt în acest studiu este aceea că expresia „Bizanț după Bizanț” este una elocventă în sens retoric, adică nu doar semnificativă și plină de înțeles, ci și frumoasă și convingătoare. Consider că o analiză conceptuală poate releva înțelesurile multiple ale acestei expresii, utilizată inițial de Nicolae Iorga. Mai întâi, prin această expresie Iorga a dorit să exprime relația istorică aparent paradoxală dintre schimbare și continuitate; în al doilea rând, el a lucrat cu un model al dinamicii istorice bazat pe succesiunea perioadelor de dezvoltare și regres; în al treilea rând, Iorga a conceput procesele istorice în relație cu nivelul ultim al celor mai cuprinzătoare entități, acela al civilizațiilor înțelese ca societăți complexe; în al patrulea rând, el a considerat religia drept un cadru general contextual care trebuie luat în considerare pentru a înțelege cursul evenimentelor istorice; în fine, Iorga a elaborat explicații ale proceselor istorice în termenii tradiției și ai tendințelor.

Cuvinte cheie

Nicolae Iorga, „Bizanț după Bizanț”, „creștere și descreștere”, societăți complexe, tradiție istorică.

Abstract

My working hypothesis is that the phrase „Byzantion after Byzantion” has a bundle of meanings which can be revealed by a kind of conceptual analysis. I have discovered five constitutive elements the first, that Iorga wanted to express the paradoxically twinning of historical change and continuity, the second, that he agreed the rise and fall model of historical development, the third, that he thought about historical process at the level of the biggest entities, namely, the civilizations understood as complex societies, the fourth, that he thought that religion could be a general framework for an explanation regarding the course of events, and the last, that Iorga searched for an explanation in terms of tradition.

Keywords

Nicolae Iorga, „Byzantion after Byzantion”, rise and fall, complex societies, Orthodox religious tradition

1. „Bizanț după Bizanț”¹

Expresia „Bizanț după Bizanț” a fost folosită pentru prima oară de Nicolae Iorga și a fost consacrată ca titlu uneia dintre numeroasele sale cărți². Teza sa este aceea că formele culturale care au asigurat și au garantat identitatea Imperiului bizantin au supraviețuit după căderea acestuia, fiind prezervate în Europa de Sud-Est mult timp după cucerirea Constantinopolului în anul 1453, în special în Principatele Române, în ciuda influențelor și presiunilor exercitate de Imperiul Otoman.

În cartea sa, Nicolae Iorga descrie în detaliu o mulțime de fapte care s-au întâmplat după cucerirea Bizanțului, de la exilul unor intelectuali în vestul Europei, în primul rând a numeroși filosofi și teologi, până la mișcările revoluționare care au început să se contureze în prima parte a secolului al nouăsprezecelea. Capitolele al VI-lea și al VII-lea dezvoltă teza derivată a continuității ideilor imperiale bizantine în principatele dunărene ale Valahiei și Moldovei. Fundamentul solid al acestui proces istoric ar fi fost asigurat, potrivit lui Iorga, de biserica ortodoxă și de comunitățile creștine. Aceasta explică și de ce domnitorii din cele două principate au fost nu doar simpli donatori pentru aceste comunități creștine și bisericile lor ortodoxe, ci și-au asumat și rolul de protectori.

Cred că nu riscăm deloc, din punct de vedere hermeneutic, dacă susținem că în cercetarea sa asupra spațiului politic al Bizanțului de după Bizanț Nicolae Iorga descoperă nivelul multicultural ca o componentă a identității unor comunități diferite. Pe de altă parte, Iorga obișnuiește să descrie cultura românească drept un amestec de elemente ce țin de spațiul european estic al ortodoxiei și de moștenirea latinității în aceeași zonă geografică.

Scopul analizei conceptuale pe care o propun este de a configura o paradigmă teoretică ce generează un program de cercetare prin dezvăluirea presupuziției puternice care susține teza lui Iorga, și anume, aceea potrivit căreia religia ortodoxă a fost principalul factor al conservării identității bizantine, asigurând continuitatea unui anumit tip de civilizație într-un anumit spațiu geografic. Maia Todorova este de părere că expresia „Bizanț după Bizanț”, înțeleasă în sens descriptiv, denotă ceea ce împărtășesc în comun locuitorii de tradiție ortodoxă din Imperiul Otoman cu privire la religie, justiție, muzică și arte vizuale³.

Neîndoielnic, teza lui Iorga conține anumite reminiscențe ale atitudinii și poziției sale ideologice și are o încărcătură emoțională, dar cred că prevalează conținutul ei teoretic și cognitiv, motiv pentru care poate fi folosită drept un

1 Doar câteva precizări în legătură cu metoda pe care o folosesc aici pentru analiza expresiei „Bizanț după Bizanț”. Ipoteza mea este aceea că metoda analizei conceptuale ar putea fi aplicată, într-un sens slab al termenului „analiză”, în cercetarea întreprinsă în științele sociale și umaniste, inclusiv în istorie. Scopul nu l-ar reprezenta doar obținerea unei clarități mai mari a discursului, ci și elucidarea unor concepte. Dacă iau în seamă varietățile conceptului de analiză în filosofia analitică, atunci aș spune că am în vedere mai degrabă ceea ce se înțelege prin analiza conceptuală decât prin analiza lingvistică. Drept urmare, scopul analizei pe care o propun îl reprezintă scoaterea la suprafață a elementelor constitutive ale ideilor, astfel încât să devină clare diversele corelații dintre concepte și idei.

2 Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972.

3 Maia Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford, Oxford University Press, 2009, p. 165.

instrument interpretativ. Nucleul ei teoretic este asigurat de recunoașterea continuității istorice a creștinătății ortodoxe și permite respingerea replicilor sceptice. Principala idee este aceea că un anumit gen de structură economică și socială, un tip de cultură și o religie dominantă s-au suprapus timp de mai multe secole într-un anumit spațiu geografic. Dar cum a fost posibil un asemenea proces istoric? Cum putem explica această stabilitate istorică? Care ar fi cazurile sau situațiile istorice exemplare? Și care este rolul jucat de cadrul religios în care s-au petrecut evenimentele? A fost creștinismul ortodox un suport pentru valorile, prejudecățile și așteptările comune ale locuitorilor din sud-estul european? Și putem oare presupune că principalele reguli sociale, acelea care au asigurat stabilitatea interactivă la nivel social și economic au derivat din acest etos? La aceste întrebări voi încerca să ofer răspunsuri în continuare.

2. „Creștere și descreștere”

Istoricii încearcă mai degrabă să explice schimbarea în istorie, să surprindă procesualitatea și să arate de ce ea se petrece, decât să evedențieze stabilitatea sau procesele lente. Desigur, un istoric este mai mult decât un simplu cronicar al vremii sale, deși nu orice istoric este un teoretician al istoriei. Totuși, chiar și a scrie doar despre bătălii și învingătorii lor presupune deja un angajament în interpretarea faptelor. Că nu există fapte istorice pure și că orice fapt, încărcat teoretic, este deja un principiu recunoscut aproape unanim în înțelegerea istoriei ca povestire a faptelor. De aceea, voi considera de la sine înțeles ideea că în spațiile oricărei cronici istorice se află ascunsă o viziune despre istorie.

Expresia „Bizanț după Bizanț” a fost folosită de Nicolae Iorga ca o descripție a schimbării istorice cu avantajul că aceasta sugera atât succesiunea cât și continuitatea. Probabil că intenția sa a fost să captureze prin această expresie situația aparent paradoxală în care ceva se schimbă și, în același timp, rămâne neschimbat. Firește, Iorga avea în vedere puneri diferite în relație pentru a scoate la iveală schimbarea sau, dimpotrivă, stabilitatea.

Acest mod de a gândi și de a vorbi despre istorie nu este o inovație făcută de Iorga, ci a mai fost utilizat de anumiți istorici pentru a descrie schimbări istorice majore, așa cum ar fi procesul de creștere a civilizațiilor sau a imperiilor și decăderea lor. Probabil că este binecunoscut modul în care filosoful Giambattista Vico a reinventat această viziune asupra istoriei⁴. El a susținut că există o singură lege universală a istoriei, a cărei sursă și legitimitate se află în existența lui Dumnezeu. Diversele fapte istorice sunt expresii ale acestei legi. Vico a încercat să explice de ce societăți diferite realizează în mod diferit cerințele acestei legi unice.

Răspunsul lui Vico stă într-o teorie despre istoria ideală și eternă pornind de la presupunerea că toate națiunile se dezvoltă și decad, cresc și descresc, potrivit

4 Vezi: Giambattista Vico, *The First New Science*, traducere de Leon Pompa, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

unei mișcări circulare. Prin urmare, aceste dovezi istorice sunt considerate în cadrul anumitor presupuziții metafizice. Filosofii Evului Mediu, apoi cei ai Epocii Luminilor, au asociat ideea de progres cu asemenea secvențe istorice. Aceeași viziune asupra istoriei a fost împărtășită de Dimitrie Cantemir în a sa *Istorie a creșterii și descreșterii Imperiului Otoman (Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Ottomanicae)*.

Modelul ciclic al istoriei a fost folosit și de către unii dintre contemporanii lui Iorga, Arnold Toynbee, în cartea sa, *A Study of History*. El a deosebit între douăzeci și unu de mari civilizații, a descris geneza lor, dezvoltarea și decadența, în fine, dezintegrarea lor urmată de geneza unei noi civilizații. Pe scurt, „civilizațiile se nasc și dispar, iar prin dispariția lor dau naștere altora⁵”. Un model similar este aplicat de Toynbee în cercetarea făcută asupra dezvoltării istorice a orașelor, în cartea sa *Cities on the Move*. Astfel, între altele, Toynbee a încercat să explice de ce capitala Imperiului Roman a fost mutată de la Roma la Constantinopol.

Nicolae Iorga are o viziune generală asemănătoare asupra dezvoltării istorice, înțeleasă ca o succesiune în serie de civilizații. Mai mult decât atât, el a adoptat chiar și ideea unei mișcări istorice circulare a perioadelor de creștere și descreștere. El consideră că civilizațiile sunt unități istorice cu identitate și judecă evoluția lor din perspectiva modelului dinamic circular, încercând să descopere sursa de bază a unității în contextul evoluției. În același timp, preluând o idee teoretizată deja în filosofia culturii, Iorga descrie civilizațiile în complexitatea lor economică, socială, culturală și politică ca realități vii structurate prin forme specifice. Cred că avem temeiuri suficiente pentru a spune că expresia „Bizanț după Bizanț” restaurează relația dintre forme și realitatea istorică în cadrul civilizației sud-est europene. Este o realitate istorică faptul că orașul Constantinopol a fost cucerit în anul 1453, pe când civilizația de tip bizantin a supraviețuit în spațiul balcanic multe secole după acest eveniment militar deoarece „formele” culturale bizantine nu au încetat să existe. De fapt, o schimbare istorică este un moment de continuitate și discontinuitate. Expresia „Bizanț după Bizanț” surprinde relevanța aplicativă a acestei interpretări pentru cazul civilizației balcanice.

3. Societăți complexe

Să presupunem că este neproblematică ideea că civilizația bizantină este o societate complexă care s-a dezvoltat gradual. Prefer să folosesc termenul „civilizație” pentru a denota efectele pe care le produc societățile complexe. În acest sens, civilizația bizantină produce o societate complexă care are propria sa ierarhie, inclusiv o birocrăție și o elită conducătoare. De asemenea, susțin că stratificarea socială este acompaniată de o specializare a grupurilor sociale și că identitatea ideologică și religioasă se bazează pe anumite valori și concepte împărtășite în

5 Arnold Toynbee, *Civilization on Trail*, New York, Oxford University Press, 1948, p. 15.

comun. Această „cultură comună” este descrisă drept „o combinație de vechi obiceiuri de gândire și folclor”⁶.

Dacă o societate complexă este o asemenea entitate istorică, atunci trebuie explicată și evoluția ei. Atunci, ce înțelegem prin nașterea, dezvoltarea și colapsul unei societăți complexe? Deși în literatură nu dispunem de răspunsuri complete la această întrebare, este ușor, totuși, să găsim un punct de plecare, cel puțin de dragul argumentării.

Teoria lui Joseph Tainter privind dezvoltarea și colapsul societăților ne poate fi de folos. El definește colapsul drept „o trăsătură recurentă a societăților umane”⁷. În același timp, el realizează că această presupunere duce la cel puțin două probleme metodologice, prima - „problema dacă complexitatea este un continuum sau este caracterizată de stadii discrete”⁸, a doua - dacă pentru a da o explicație colapsului va fi necesar să luăm în discuție concepții generale cu privire la modul în care societățile complexe s-au dezvoltat⁹. Presupun că o explicație causală a dezvoltării și a colapsului pentru fiecare caz în parte va fi cea mai bună opțiune. Drept urmare, o asemenea cercetare exploratorie va scoate la iveală cauzele ascunse ale transformărilor istorice. Dar și alte întrebări capătă legitimitate, așa cum ar fi aceea privind explicațiile pe care le putem da faptului istoric că o societate rămâne neschimbată o lungă perioadă de timp.

Răspunsul la prima problemă metodologică este acela că o societate complexă are o anumită identitate, având anumite structuri profunde și moduri de operare, toate acestea fiind dublate de caracteristici de suprafață observabile. În același timp, societățile complexe, se dezvoltă deoarece ele nu sunt entități inerte, așa că balanța între schimbare și stabilitate fixează echilibrul la nivelul societății complexe înțeleasă ca o totalitate. Prin urmare, societățile complexe se schimbă treptat, dar se schimbă. Pe de altă parte, colapsul lor este explicat prin conjuncția unor cauze diferite care produc condițiile necesare unei schimbări catastrofale. Cu excepția unor dezastre naturale, probabil că principala cauză a schimbărilor rapide este lipsa resurselor naturale.

Concluzia metodologică este aceea că în istorie cea mai bună explicație este una care descrie geneza și cauzele fenomenelor.

4. Cum ne imaginăm lumea bizantină?

Concepută drept o societate complexă, lumea bizantină este un caz istoric foarte interesant deoarece ridică anumite întrebări cu privire la structura de bază care îi asigură identitatea, stabilitatea pe termen lung și continuitatea. Declinul

6 Alexandru Duțu, *Political Models and National Identities in Orthodox Europe*, București, Editura Babel, 1998, p. 139.

7 Joseph A. Tainter, *The Collapse of Complex Societies (New Studies in Archeology)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988, p. 5.

8 Ibidem, p. 23.

9 Ibidem, p. 22.

ei lent, pe parcursul a o mie de ani, de la un imperiu, Imperiul Roman de Răsărit, la un oraș, orașul Constantinopol, trebuie explicat. Înainte de orice altceva, a fost această perioadă de un mileniu una de declin istoric permanent sau, dimpotrivă, una surprinzătoare de stabilitate? Declinul este evident, dar probabil că modul lent în care el s-a produs la scară istorică este mult mai important decât declinul ca atare. Probabil că lumea bizantină a fost pentru locuitorii ei cea mai bună dintre lumile posibile de vreme ce aceștia nu au dorit să schimbe nimic. Astfel, deși pe parcursul unui mileniu Bizanțul și-a pierdut supremația politică, el a rămas aproape identic sub aspectul vieții cotidiene, din punct de vedere social, economic și cultural. Ipoteza de lucru este aceea că credințele religioase au fost liantul care a cimentat și a asigurat stabilitatea acestei lumi.

Cred că ar fi de folos să menționez câteva concepții cu privire la acest declin istoric lent al lumii bizantine. Aleg trei contribuții, una a unui binecunoscut istoric al civilizațiilor, Arnold Toynbee, celelalte două ale unor istorici din aria geografică bizantină, Maia Todorova și Alexandru Duțu.

Arnold Toynbee este unul dintre aceia care oferă o explicație causală a dezvoltării societății din zona Balcanică pornind de la fundamente de natură religioasă. Începând cu diferențele dintre tradiții, el divizează Europa în două blocuri, așa-numita Creștinătate Occidentală și așa-numita Creștinătate Orientală. Diferența dintre aceste două lumi este dată de diverse cauze și tendințe, dar una dintre cele mai importante trăsături este relația dintre stat și biserică. Astfel, după Toynbee, biserica și-a păstrat libertatea în Creștinătatea Occidentală în sensul că chiar și acolo unde Biserica a fost subordonată puterii seculare a statului, relația dintre Biserică și stat a fost temperată de climatul independenței ecleziastice care era dominant în Creștinătatea Occidentală ca întreg. Pe de altă parte, în lumea bizantină, resurecția Imperiului Bizantin în secolul al optulea a privat Biserica Ortodoxă de libertatea pe care părea că o poate câștiga. Deși Biserica Ortodoxă a încercat să se opună subordonării statale, după vreo două sute de ani a sfârșit prin a funcționa asemenea unui departament al Imperiului Roman de Răsărit, structură statală care își accentuase caracteristicile totalitare, adică devenise un stat care controla toate aspectele vieții cetățenilor săi¹⁰. Instituțiile puterii bizantine nu au putut împiedica declinul civilizației bizantine pe fondul războaielor din spațiul bizantin, așa cum au fost acelea cu nou apărutul stat bulgar.

Toynbee susține că acest amestec dintre puterea politică și biserică a fost cauza principală a declinului Imperiului Bizantin. Statul totalitar medieval bizantin, impulsivat de resuscitarea ideii imperiale la Constantinopol, a avut un efect dezastruos asupra civilizației bizantine. După Toynbee, efectul acestei combinații bizantine dintre stat și biserică a fost o societate totalitară, cu o dinamică lentă și care reproducea perpetuu aceleași forme culturale. Drept urmare, singura șansă de realizare pentru unele personalități culturale era ieșirea din spațiul bizantin. Toynbee remarcă acest contrast dintre potențialul cultural imens al civilizației bizantine și statul bizantin care înăbușea orice tentativă originală de a ieși din

10 Arnold Toynbee, *Op. cit.*, p. 179.

tiparul formelor culturale reproductibile¹¹. Două exemple de asemenea personalități sunt relevante, cel din secolul al X-lea al călugărului sicilian Sfântul Nilus cel Tânăr și cel de mai târziu, din secolul al XVI-lea, al pictorului cretan Theotokopoulos, cunoscut ca El Greco.

Un alt mod în care ne putem imagina Bizanțul ar putea consta în asumarea ipotezei moștenirii ideii imperiale bizantine și a preluării ei, prin asumare, de către noul stat rus sub forma proiectului celei de-a treia Rome propus de Petru cel Mare. Potrivit lui Toynbee, statul feudal rus s-a salvat printr-o concentrare excesivă a puterii politice și pentru aceasta nu a făcut nimic altceva decât să preia modelul totalitar al Statului Bizantin¹².

Un mod diferit de a ne imagina lumea bizantină pornește de la relația dintre spațiul cultural, religios și politic considerat în mod tradițional drept Bizanț și procesul de extindere în acest spațiu al Imperiului Otoman. Maia Todorova sugerează că opoziția balcanică față de Imperiul Otoman trebuie să fie explicată, în primul rând, pornind de la contextul religios, iar în al doilea rând, pornind de la tradiția imperială bizantină. Mai mult decât atât, Todorova argumentează că fără o elită am fi avut un conflict între vechea tradiție imperială și noua tradiție naționalistă. Pe de o parte, creștinii au fost integrați în structurile birocratice ale Imperiului Otoman numai la nivelul cel mai de jos, pe de altă parte, obiectivele politice ale fanarioșilor erau configurate pornind de la interese individuale și nu de la acelea ale unui grup social¹³. Todorova precizează că „singura excepție în această privință a fost România, care și-a păstrat aristocrația locală, în ciuda unui secol de dominație fanariotă. Totuși, acest fapt trebuie să fie explicat prin statutul special al Principatelor dunărene ca teritorii vasale, ceea ce explică și particularitățile structurii economice și sociale a României¹⁴”.

O perspectivă cvasi-sociologică este propusă de Alexandru Duțu. Acesta lucrează cu binecunoscutul concept de solidaritate și ia în considerare, în scop explicativ, diversele forme ale acesteia. De exemplu, diferența dintre forma organică de solidaritate bazată pe familie și forma organizată de solidaritate bazată pe apartenența la o comunitate mai cuprinzătoare ar putea fi un *explanans* al anumitor evenimente istorice și tradiții.

Alexandru Duțu se ocupă de rețeaua complexă a diversilor factori cauzali sau de suprafață care au dat specificitate Europei răsăritene. Argumentul său ia în considerare teza comună potrivit căreia noile state naționale au apărut în sud-estul Europei ca o consecință a luptei pentru independență a popoarelor din acest spațiu. Ca urmare, sunt luate în considerare cu precădere evoluțiile politice care au dus la configurarea conceptului de „națiune”. Dar, observă Duțu, identi-

11 Ibidem, p. 179-180.

12 Ibidem, p. 181-182.

13 Maia Todorova, *Op. cit.*, p. 171.

14 Ibidem, p. 171. Și Nicolae Iorga menționează în lucrarea sa *Bizanț după Bizanț* această caracteristică și o consideră o marcă a excelenței istorice a României. Dar această excentricitate a României poate fi văzută nu doar ca un merit, ci și ca o anomalie, dacă este schimbat cadrul de referință. Astfel, Lucian Boia, în a sa *De ce este România altfel?*, vede în aceste diferențe un simptom al deviației României de la așa-numita normalitate istorică europeană. (Vezi: Lucian Boia, *De ce este România altfel?*, București, Editura Humanitas, 2012).

tatea națională trebuie înțeleasă ca o consecință a unor transformări ale întregii concepții despre lume. Astfel, transformările de la nivelul vieții sociale au creat un nou gen de solidaritate, deosebită de devoțiunea religioasă, ceea ce înseamnă că formarea „conștiinței naționale a dezvoltat anumite forme desacralizate de solidaritate¹⁵”. În același timp, factorul religios a avut propriul său rol. După Duțu, ceea ce el numește „conștiință ortodoxă tradițională”¹⁶ a menținut o anumită formă de solidaritate între locuitorii din Imperiul Otoman. Totuși, sub influența progreselor făcute în domeniul cunoașterii, al vieții intelectuale, științifice și culturale, forma religioasă de solidaritate s-a transformat într-o formă diferită, mult mai complexă, bazată nu doar pe conștiința identitară generată de împărtășirea în comun a unei anumite credințe religioase.

5. Tradiții și tendințe

O presuposiție pe baza căreia lucrăm în scrierea istoriei este aceea că suntem în situația unor constructori care folosesc materia primă disponibilă pentru a ridica un edificiu. Noi suntem aceia care decidem cum să construim în funcție de experiența noastră anterioară, imaginația noastră arhitecturală și interesele prezentului. Desigur, acest relativism epistemologic în scrierea istoriei nu înseamnă că imaginația noastră este la fel de liberă în scrierea istoriei ca și în cazul unui exercițiu metaforic. Scrierea istoriei este limitată epistemologic de anumite constrângeri, înainte de toate, de presuposițiile cercetării însăși, asumate cel puțin implicit încă de la bun început.

O metaforă poate fi înțeleasă în acord cu intențiile ei referențiale. În cazul de față, expresia „Bizanț după Bizanț” nu este destinată să explice, ci numai sugerează o cale spre conturarea unei perspective generale și comprehensive asupra faptelor. Am încercat să deconstruiesc această metaforă și să descopăr straturile ei hermeneutice. Ipotezele mele de lucru au fost următoarele: prima, că Iorga a încercat să exprime relația dintre schimbare și continuitate în istorie; a doua, că el a folosit modelul dezvoltării istorice bazat pe ciclicitatea creșterii și descreșterii; a treia, că analiza istorică a avut în vedere entitățile cele mai cuprinzătoare, și anume, civilizațiile înțelese ca societăți complexe; a patra, că religia a fost considerată un cadru explicativ general; a cincea, că Iorga a căutat o explicație în termenii tradiției. Ultimele două ipoteze au un conținut comun deoarece religia a reprezentat principalul element al tradiției.

Explicarea faptelor istorice pe baza tradiției este o perspectivă acceptabilă epistemologic, desigur, în anumite condiții. Dezbaterea de acum câteva decenii despre historicism și despre posibilitatea identificării unor constante în desfășurarea proceselor istorice s-a încheiat cu o concluzie precaută, aceea că, deși nu putem pretinde că în istorie există uniformități și, cu atât mai mult, legi

15 Alexandru Duțu, *Op. cit.*, p. 141.

16 *Ibidem*, p. 152.

ale proceselor istorice, ne putem bizui pe o teorie rațională a tradiției care ia în considerare puterea explicativă a tradițiilor istorice ca atare și conturează anumite tendințe la scară istorică. Nu este aici locul pentru o discuție de detaliu asupra acestor aspecte, așa că rămân doar la ideea că tradiția a devenit un *explanans* favorit care permite un echilibru între pozitivism și prezenteism în descrierea faptelor istorice.

Fără a avea vreo legătură directă cu rădăcinile epistemologice ale dezbaterii menționate mai sus, Iorga a fost de la bun început partizanul ideii că tradiția poate fi utilizată cu rol explicativ în așa-numita *historia rerum gestarum*. Totuși, opinia sa are o altă sursă primară, una ideologică. Iorga susținea că există o tradiție națională, că trăsăturile naționale au o bază etnică și istoria ca *res gestae*, ca o succesiune de fapte și evenimente, este o expresie a acestei tradiții. El a susținut această teză în viața publică, cu ocazia unor conferințe sau articole de presă, în primul rând în revista *Semănătorul*. Teoria sa asupra tradiției nu a fost niciodată expusă în mod clar, dar principalele sale intuiții sunt în afara oricărei îndoieli și pot fi lesne plasate în contextul cultural și politic românesc. Tot ce vreau să precizez aici este doar că Iorga, urmând o cale diferită de cea a polemicilor din epocă din filosofia istoriei, a ajuns în mod independent la opinia acceptabilă epistemologică că tradiția istorică poate explica faptele și evenimentele cotidiene. Într-adevăr, drumul spre aflarea adevărului istoric poate fi pavat cu emoții, simțăminte și alte ingrediente subiective.

Tradiția fixează cadrul și precizează limitele evoluției istorice. De aceea, tradiția istorică, înțeleasă ca o condiție preliminară, un dat istoric sau un antecedent cauzal, devine un punct de pornire în geneza unor tendințe. Faptul că în Imperiul Bizantin au fost reproduse timp de un mileniu aceleași structuri sociale, același sistem economic și același tip de cultură nu trebuie considerat un mister istoric, ci o consecință a unei tradiții istorice, expresie a unei anumite tendințe. De asemenea, astfel putem explica și de ce tranziția de la un stadiu la altul a fost una foarte lentă.

În fine, reafirm teza că nucleul tare al acestei tradiții explicative, generatoare de tendințe, este de natură inefabilă și poate fi desemnat printr-o expresie la fel de aproximativă, aceea de „mentalitate balcanică”. De fapt această expresie este utilizată în mod aproape abuziv în discursul popular și jurnalistic, devenind o mitologemă. Important este însă că ea funcționează într-un orizont explicativ. Cel puțin cu aceeași virtute explicativă este înzestrată, cred că am arătat mai sus, și expresia „Bizanț după Bizanț”.

„TRĂDARE” ȘI PEDEAPSĂ ÎN MOLDOVA SECOLELOR XIV–XVI

VICTORIA COJOCARU

Rezumat În conformitate cu sistemul politico-juridic al Țărilor Române în perioada medievală, persoana domnului, a seniorului suprem, se contopește cu statul, acestea devenind inseparabile și indivizibile, iar oricare atentare la puterea și suveranitatea acestuia este stigmatizată, deoarece prezintă un pericol pentru sistemul politic. Din acest motiv, infracțiunea de „trădare”, care atentează la persoana domnului și la poziția acestuia în cadrul sistemului politic, capătă coloratura de cea mai gravă infracțiune îndreptată atât împotriva statului, ca formă de organizare politică, precum și a persoanei domnului, a „unsului lui Dumnezeu”. Pentru perioada secolelor XIV-XVI, dreptul tradițional românesc prevedea că pedeapsa pentru infracțiunea de „trădare” este moartea prin decapitare și confiscarea averii, iar în unele cazuri mutilarea nazală (tăierea nasului). Pedeapsa cea mai des aplicată – decapitarea, face o aluzie directă la poziția înaltă a „trădătorului”, precum și gravitatea faptei realizate. Tăierea nasului reprezintă o pedeapsă specifică și era destinată exclusiv descendenților de os domnesc, care prin această procedură deveneau neeligibili pentru domnie.

Cuvinte-cheie Trădare, infracțiune, pedeapsă, decapitare, tăierea nasului/mutilare nazală, Țara Moldovei, secolele XIV-XVI, trădător, simbolism, domn, boieri.

Abstract In accordance with the political and legal system of the Romanian principalities in the medieval period, the person of the prince, the supreme ruler, merges with the state, becoming inseparable from it, and any encroachment on his power and sovereignty are stigmatized as it poses a danger to the political system. For this reason, the “treason”, which encroaches on the prince and his position within the political system, acquires the coloring of the most serious offense both against the state as a form of political organization and the person of the prince, “the God’s anointed”. During the 14th-16th centuries, the traditional Romanian law provided that punishment for the “treason” was death by decapitation and confiscation of property, and in some cases nasal mutilation (nose-cutting). The most frequently applied punishment – the decapitation makes a direct referen-

ce to the high position of the “traitor” and the seriousness of the deed. The nose-cutting is a specific punishment and was intended exclusively for princely descendants who through this procedure became ineligible for reign.

Keywords treason, offense, punishment, decapitation, nose-cutting/nasal mutilation, Principality of Moldavia, the 14th-16th centuries, traitor, symbolism, prince, boyars.

Fiecare societate este unică prin felul său de a fi, condiționată de o multitudine de factori, care necesită explicații în funcție de conjunctură și evoluția istorică¹. Dar, fără excepții, fiecare societate tinde spre a-și menține securitatea internă, ordinea și echilibrul social. În acest sens, la diferite etape de dezvoltare a societății, treptat, tradițiile cutumiare, formate prin intermediul factorului intern, precum și a împrumuturilor externe, se codifică în legi scrise², care legiferau existența și activitatea statului și a instituțiilor sale (laice și ecleziastice) cu scopul expres de a ordona societatea³.

Anume prin această axiomă, apare și evoluează odată cu societatea și binomul infracțiune – pedeapsă. Evoluția societății, cristalizarea categoriilor sociale și conștientizarea apartenenței la anumite grupuri, mai ales ale celor de comandă, formarea ierarhiilor și a structurilor etatice a condiționat dezvoltarea conceptului de „fidelitate”, de necesitate și obligativitate a respectării obligațiilor condiționate de această apartenență, precum și încălcarea, din cele mai varii motive a obligațiilor asumate. Această încălcare capătă înțelesul de „trădare”, care în diversele sale forme, este cunoscut tuturor societăților indiferent de nivelul de dezvoltare al acestora, inclusiv societății medievale moldovenești, iar aspectele legate de infracțiunea de „trădare” în Moldova secolelor XIV-XVI, reprezintă obiectul studiului dat.

Ținând cont de specificul de formare și evoluție a societății medievale moldovenești, apropierea geografică și culturală a Țării Moldovei de Orient, reprezentat de Imperiul Bizantin, iar ulterior de Imperiul Otoman, precum și de țările Europei Centrale și de Est, a condiționat ca sistemul juridic, politic, social și economic al acestora să reprezinte o simbioză dintre influențele occidentale și orientale, manifestate în construcția și evoluția vieții sociale, politice și economice ale acesteia.

Pentru epoca medievală, în cadrul relațiilor de putere, sistemul de valori a fost structurat în jurul conceptului „vasalitate”, un „contract” încheiat între senior și vasal, în care ambii actanți depuneau efort pentru a obține anumite dividende. Societatea medievală este o construcție în cadrul căreia fidelitatea și încrederea

1 Georgiana Zaharia, *Decapitarea, arderea, sfârtecarea: simbolismul corpului în execuțiile capital*. În: „Opțiuni istoriografice”, nr. IX, 1-2, Universitatea „Al.I. Cuza”, Facultatea de Istorie, Iași, 2008, p. 75.

2 Anca-Mihaela Tătaru, *Nelegiuirea. Faptă și osândă în societatea românească medievală (I)*. În: Opțiuni istoriografice, nr. IX, 1-2. Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, Iași, 2008, p.89.

3 *Ibidem*, p.90.

reprezenta liantul ce făcea construcția statală solidă⁴. Pornind de la acest concept, scopul principal al acestui sistem de valori consta în asigurarea nevoii de ordine, a echilibrului și siguranței, nevoi ce puteau fi îndeplinite doar prin respectarea angajamentelor asumate în cadrul sistemului, numit generic, feudo-vasalic, din aceste obligații reieșind și cea fundamentală de „credință” (*fides*)⁵.

În societatea moldovenească medievală, bazată pe respectarea fidelității față de domn, ruperea sau nerespectarea acestora era considerată drept cea mai gravă dintre infracțiuni - infracțiunea de „trădare”⁶. Necesitatea asigurării echilibrului în societate, a făcut treptat, ca cei ce încălcau jurământul de credință să fie sancționați, realizând un echilibru între obligație (jurământ), infracțiunea de încălcare a acestuia și pedeapsa cuvenită⁷.

Ținem să menționăm că și în ceea ce privește conceptul medieval de „trădare”, prevederile sistemului juridic moldovenesc se apropie mai mult de tradiția bizantină decât de cea occidentală⁸. În această ordine de idei, pentru statele Europei Occidentale a fost comună diferența dintre „trădare” și „trădare de patrie”⁹, atunci pentru spațiul românesc, predomina practica preluată aproape în totalitate de la Imperiul Bizantin, în care persoana domnului, a seniorului suprem, se contopea cu statul, aceste două noțiuni devenind inseparabile și indivizibile. Astfel, legătura de vasalitate era realizată nu doar între senior și vasal, ci între stat (în persoana domnului) și vasal (slugă)¹⁰. Iată de ce infracțiunea de „trădare”, capătă coloratura de cea mai gravă crimă îndreptată atât împotriva statului, ca formă de organizare politică, precum și de cea a persoanei domnului, a „unsului lui Dumnezeu” pe pământ¹¹, precum și o crimă ce atenta asupra statului și a voinței lui Dumnezeu, exprimată prin formula „alesul Domnului”¹², principele deținând dreptul de judecată asupra persoanelor ce se făceau vinovate de „hiclenie”¹³, uneori fiind suficientă doar o simplă bănuială. Astfel, în 1523, când Ștefan Vodă (1517-1527) poruncește decapitarea lui Luca Arbore, cronicarul afirmă: „Într-acest an, în luna aprilie, în cetatea Hârlăului, Ștefan vodă au tăiat pre Arburie hatmanul, pe carile zic să-l fie aflat în viclenie, iară lucrul adevărat nu să știe. Numai atâta putem cunoaște că norocul fie unde are zavistie, ales un om ca acela, ce au crescut Ștefan vodă pre palmile lui, avându atâta credință și în tineretile lui Ștefan vodă toată țara otcârmuia, unde mulți vrăjmași i s-au aflatu, cu multe cuvinte réle l-au îmbucut în urechile domnu-său. Ci pururea tinerii să pleacă și cred cuvintele céle réle (a

4 Virgiliu Pâslariuc, *Trădare, trădători și trădați în Țara Moldovei în secolele XIV-XVI*. În: „In honorem Academician Ioan-Aurel Pop”, Coordonatori: Șipoș S., Cepraga D.O., Gumenii I., Oradea-Chișinău, 2015, p.141.

5 Ibidem, p.142.

6 V. Costăchel ș.a., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Științifică, 1957, p. 466-473.

7 Anca-Mihaela Tătaru, *Op. Cit.*, p. 89-90.

8 Valentin Al. Georgescu, Valeriu Șotropa, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, București, Ed. Academiei, 1988, p. 472.

9 Virgiliu Pâslariuc, *Op. Cit.*, 2015, p.139.

10 V. Costăchel ș.a., *Op. Cit.*, p. 278.

11 Valentin Al. Georgescu, Valeriu Șotropa, *Op. Cit.*, p. 168.

12 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 149.

13 Alexandra-Mirela Popescu, *Mărturie privind pedeapsa cu moartea pentru hiclenie în Țara Moldovei*. În: „Opțiuni istoriografice”, nr. IX, 1-2, Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, Iași, 2008, p. 115.

„pihlibuitorilor”). Și acea plată au luat de la dânsul, în loc de dulceață amar, pentru nevoința lui cea mare, că nici judecatu, nici dovedit au perit”¹⁴.

Pentru perioada medievală, ca „trădare” sunt catalogate acțiunile unor grupuri de boieri îndreptate împotriva domnului. Majoritatea conflictelor dintre domn și reprezentanții boierimii porneau de la tendințele antagoniste ale ambelor categorii sociale de a se impune în detrimentul celeilalte, tendință observată în special în ceea ce ține de ascensiunea domnului la tron, precum și susținerea sa politică ulterioară¹⁵.

Termenul de „trădare” se generalizează în limba română în epoca modernă, dar își are originile în limba latină (*trado/ere*)¹⁶. În tradiția juridică românească (atât în Țara Moldovei, cât și în Țara Românească, mai puțin în Transilvania datorită influențelor juridice central europene) trădarea purta numele de *hiclenie* (hitlenie, viclenie, hainie¹⁷, felonie, necredință)¹⁸, iar în Transilvania era denumită *nota infidelitatis* și corespundea infracțiunilor de trădare de patrie din dreptul roman, dar și din cel modern¹⁹. Documentele medievale ce se referă la acest subiect, atribuie calificativul de „hicleni” tuturor dușmanilor domniei, ai domnului în persoană sau ai familiei acestuia, sau celor care contestau sau ignorau autoritatea domnului la nivelul acțiunilor sau la nivel de intenție, fiind un termen destul de general²⁰. Termenul *hiclenie/hitlenie* provine din limba maghiară *hit(et)len* și are semnificația de „a înșela”, în literatura de specialitate există teoria conform căreia acest termen s-a înrădăcinat în lexiconul politico-juridic al Moldovei medievale în legătură cu vasalitatea față de regii maghiari în perioada incipientă a statului de la est de Carpați²¹.

Către sfârșitul secolului XVI, conceptul de „trădare” este utilizat și în raport cu puterea suzerană, devenind uzual termenul de *hainie*, ce provine de la cuvântul turcesc *hayn*, având același sens de trădător, necredincios²². Un document din 1623, referitor la domnia lui Aron Vodă, afirmă că boierul Moleștean, fost postelnic, a pierdut un sat pentru necredință, „când s-a ridicat” cu Lobodă hatmanul, cu oști de cazaci, asupra „scepturului cinstitului împărat”²³ prin complot împotriva domnului numit de Sultan.

În contextul analizei infracțiunii de „trădare”, terminologic, o importanță deosebită o are noțiunea de *lotru*, noțiune cu origini latine *lotrones* (tâlhar, hoț), și este atribuit pretendenților la tron²⁴ ce au suferit înfrângere în lupta pentru acesta, sau

14 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a revăzută, București, 1958, p. 145.

15 Valentin Constantinov, *Succesiunea la tronul Țării Moldovei în evul mediu ca un pretext pentru „trădare”*. În: „Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova”, nr. 9, 2010, p. 70-71.

16 Virgiliu Păslariuc, *Op. Cit.*, 2015, p. 142.

17 Alexandra-Mirela Popescu, *Câteva considerații privind învinuirea de hiclenie în Moldova Medievală*. În: „Cercetări Istorice (seria nouă)”, nr. 24-26, Iași, 2010, p. 234.

18 Vladimir Hanga, ș.a, *Istoria dreptului românesc*. Vol. 1, București, 1980, p. 437-438.

19 Valentin Al. Georgescu, Valeriu Șotropa, *Op. Cit.*, p. 471.

20 Virgiliu Păslariuc, *Op. Cit.*, 2015, p.140.

21 *Ibidem*, p. 142.

22 Valentin Al. Georgescu, Valeriu Șotropa, *Op. Cit.*, p. 472.

23 DIR, A, XVII/5 (1620-1625), București, 1957, p. 185, nr. 255.

24 Virgiliu Păslariuc, *Op. Cit.*, 2015, p. 144.

persoanelor ce tindeau de a prelua calitatea de domn de la deținătorul acestuia, precum și foștii domni (Petru Rareș îl numește „lotru” pe fostul domn Ștefan Lăcustă, argumentând prin faptul că acesta ar fi instalat la domnie de către Sultanul otoman și nu a fost recunoscut de reprezentanții boierimii²⁵: „Și dacă se vor afla niște privilegii de la acest Ștefan Voievod numit Lăcustă, iar acele privilegii nicăieri să nu aibă nici o lege, înaintea privilegiilor noastre”²⁶), iar ulterior și susținătorilor din rândurile boierimii a pretendenților la tron²⁷. În acest context, simbolic ar fi menționarea cazului în care Ștefăniță vodă l-a decapitat pe Luca Arbore, unul dintre motivele invocate de istoriografie fiind cel conform căruia Luca Arbore ar fi avut pretenții la tronul Moldovei datorită rudeniei sale cu Ștefan cel Mare (tatăl lui Luca Arbore Ioan, ar fi fost frate cu Ștefan cel Mare)²⁸. Astfel, avem un document din timpul lui Petru Rareș datat cu 23 aprilie 1529 în care se spune că episcopiei de la Rădăuți i se dă de către domn „un sat pe Prut anume Grămeștii, care acest sat fusese luat de nepotul de frate al domniei mele Ștefan voievod de la Luca Arbore portar de Suceava când l-a ucis”²⁹.

Pentru perioada secolelor XIV-XVI, dreptul tradițional românesc prevedea că pedeapsa pentru infracțiunea de „trădare” este moartea prin decapitare și confiscarea averii³⁰, iar în unele cazuri mutilarea (crestarea) nazală (tăierea nasului)³¹, scoaterea ochilor³², călugărirea³³ (aceste tipuri de pedepse fiind destinate doar descendenților din familia domnească pe linie masculină („os domnesc”), cu posibile pretenții la domnie în detrimentul domnului investit sau a altui candidat care a obținut victoria în confruntare militară directă³⁴). Pedeapsa cea mai des aplicată – decapitarea – conține o puternică încărcătură simbolică, deoarece „trădarea”, considerată a fi cea mai gravă dintre crime, nu era tratată ca fiind doar una îndreptată împotriva persoanei domnului, dar și asupra statului și a voinței lui Dumnezeu.

Pornind de la încrederea majoră care este acordată de domn boierilor numindu-i în funcții de conducere, un act de nesupunere, incompetența în îndeplinirea obligațiilor funcționale³⁵ sau acțiuni directe orientate împotriva acestuia, în scopul restaurării echilibrului de forțe, precum și din dorința de a transforma trădarea în „învățătură” pentru alții, pedeapsa pentru „hiclenie” a fost cea capitală,

25 *Ibidem*, p. 144-145.

26 *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, veac. XVI, vol. 1 (1501-1550), București, 1953, p. 416.

27 Ion Eremia, *Conceptul medieval al trădării reflectat în cronografia din Țara Moldovei*. În: „Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova”, nr. 9, Chișinău, 2010, p. 25.

28 Virgiliu Păslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Chișinău, Ed. Pontos, 2005, p. 55-56.

29 DIR/A, XVI/1, (1501-1550), București, 1953, p. 319, nr. 285.

30 Vladimir Hanga, ș.a, *Op. Cit.*, 1980, p. 438.

31 Alexandra-Mirela Popescu, *Câteva considerații privind învinuirea de hiclenie în Moldova Medievală*, p. 235.

32 Cazul lui Iliăș, fiul lui Alexandru cel Bun, care la 29 mai 1444 este orbit de către fratele său Ștefan II.

33 Alexandra-Mirela Popescu, *Op. Cit.*, 2008, p. 122.

34 În confruntarea dintre mai multe grupări politice, gruparea care în final suferă înfrângere, automat este stigmatizată ca fiind trădătoare (principiul „Istoria este scrisă de învingători”). Virgiliu Păslariuc, *Op. Cit.*, 2015, p. 140 și Valentin Constantinov, *Op. Cit.*, p. 70.

35 Virgiliu Păslariuc, *Op. Cit.*, 2015, p. 140.

urmată de confiscarea totală sau parțială a averii³⁶. În aspectul ce privește modalitatea de aplicare a pedepsei capitale prin decapitare, se face o aluzie directă la poziția înaltă a „trădătorului”, precum și gravitatea faptei realizate. Decapitarea, pentru spațiul Europei Occidentale, dar și pentru spațiul românesc, era privită ca o moarte rapidă și demnă pentru reprezentanții nobilimii, din perspectiva poziției sociale, precum și a apropierii infractorului de domn. De asemenea, capul era privit ca „lăcașul” unde a luat naștere ideea trădării, tot capul fiind prezentat ca dovadă a înfăptuirii justiției³⁷. De altfel, în simbolistica medievală, capul este privit din două aspecte, prin prisma poziției înalte a boierului la curte, ca apropierea acestuia de către domn, și ca locaș al gândurilor fiecărui om și loc de unde își au originile faptele bune și faptele rele³⁸.

Corpul celui decapitat, ținând cont de faptul că cel învinuit și pedepsit pentru trădare era „declarat” capul³⁹, putea fi luat și înmormântat de către rudele acestuia sau aruncat într-un râu (simbolistica purificatoare a apei curgătoare), pe când capul, ca dovadă, era adus înaintea domnului, ca expresie a înfăptuirii justiției domnești. Ulterior, capul „hainului” putea fi adus în fața Sultanului, care putea să ceară expres acest lucru. Astfel, în 1564, Sultanul Suleiman Magnificul cere ca în fața lui să se prezinte Ștefan Tomșa sau să îi fie pus la picioare capul acestuia „pe el sau capul lui la noi”⁴⁰. În aceeași ordine de idei, jurământul de vasalitate prestat de boieri sau domni către Sultan era plecarea simbolică a capului. Într-o scrisoare adresată regelui polon Sigismund I, domnul Petru Rareș (1541-1546) se referă la aplecarea capului în fața Sultanului „Atunci a venit asupra mea pedeapsa lui Dumnezeu și mînia împăratului turcesc și sabia lui a fost asupra capului meu [...] A venit el însuși cu capul său și cu puterile și cu toate țările sale și m-a alungat din țara mea [...]. Eu, ca slugă a sa, am venit la mîria sa împăratul și mi-am adus capul sub picioarele lui [...]. Și a binevoit să mă primească la el cu îndurare, crușindu-mi capul”⁴¹. Prin plecarea repetată a capului, care reprezenta depunerea unui nou jurământ de credință, Petru Rareș reușește să scape de pedeapsa capitală din partea Sultanului pentru necredință, să capete iertarea acestuia, precum și să recapete tronul Țării Moldovei pe care la pierdut pentru „trădare”.

Singura modalitate de a scăpa de pedeapsa capitală era pribegia⁴², dar uneori, domnul trimitea soli către curțile vecine prin care cereau pedepsirea „trădătorului”, mulți dintre cei pribegii, odată cu schimbarea domnului primind posibilitatea de a se întoarce la baștină, dar uneori nu aveau la ce se întoarce, deoarece averea acestora era deja confiscată. Sunt înregistrate cazuri când domnul iartă persoanele învinuite de „trădare”, acest lucru se întâmplă în cazul când domnul avea nevoie

36 Alexandra-Mirela Popescu, *Câteva considerații privind învinuirea de hiclenie în Moldova Medievală*, p. 239.

37 Alexandra-Mirela Popescu, *Mărturia privind pedeapsa cu moartea pentru hiclenie în Țara Moldovei*, p. 119; Maria-Magdalena Szekely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p.480-481.

38 Alexandra-Mirela Popescu, *Mărturia privind pedeapsa cu moartea pentru hiclenie în Țara Moldovei*, p. 117.

39 *Ibidem*, p. 117.

40 Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1979, p. 232.

41 *Ibidem*.

42 Alexandra-Mirela Popescu, *Câteva considerații privind învinuirea de hiclenie în Moldova Medievală*, p. 239.

de a atrage de partea sa boierul-trădător și gruparea sa boierească, acesta fiind legat de domn prin faptul că a fost iertat pentru actul său⁴³. Cazul lui Petru Rareș, care iartă boierii care l-au trădat în prima sa domnie și le permite întoarcerea în țară: „Fiți pe pace și iertați de greșalile voastre, câte mii-ați făcut oarecând”⁴⁴.

O altă pedeapsă pentru „trădare” este tăierea nasului sau rhinocopia, pedeapsă nu atât de frecvent folosită, dar de asemenea cu o bogată încărcătură simbolică, condiționată de conjunctura politică, gravitatea faptei sau poziția făptașului ca actor politic. Concept ce își ia originile încă din sistemul juridic bizantin, este folosit cel mai frecvent în legătură cu răfuială asupra membrilor familiei princiare⁴⁵ care conform sistemului politic puteau prezenta anumite tendințe de a ocupa tronul în detrimentul rudei sale apropiate (a domnului), această tendință reprezentând cazuri clasice de „trădare”. Pentru spațiul românesc, trădarea domnului pentru accederea la domnie este unul dintre cele mai frecvente tipuri de trădare întâlnită, de cele mai multe ori, претендентii fiind pedepsiți cel mai des prin decapitare, iar relativ târziu prin tăierea nasului⁴⁶.

Rhinocopia sau rhinotmeza este denumită în limba română medievală “cres-tare” sau “însemnare la nas”⁴⁷. Procedura consta în tăierea nării drepte sau al peretelui despărțitor al nasului⁴⁸. Acest tip de mutilare avea o profundă semnificație simbolică, deoarece semnificația obiceiului poate fi interpretată drept o transformare simbolică a celui mutilat într-un agent al diavolului, căci anume așa era văzut acesta în tradiția ortodoxă⁴⁹. Astfel, se poate explica și sentimentul rușinii pe care o trăia persoana supusă rhinocopiei, o mare parte dintre cei supuși acestei pedepse preferând să preia drumul pribegiei.

Dar considerăm oportun de a menționa că de privilegiul de a fi pedepsiți pentru „trădare” prin tăierea nasului nu se bucurau doar descendenții familiei domnești, ci și reprezentanții importanți ai aristocrației autohtone, decapitarea cărora reprezenta o pierdere prea mare sau un pericol sporit pentru stat. Am arătat mai sus că fenomenul rhinocopiei a fost un împrumut bizantin, iar apariția acestuia în tradiția românească este înregistrat la începutul secolului al XVI-lea, sursele documentare, cel puțin cele care ne sunt cunoscute, neatestând existența acestui fenomen în perioadele anterioare⁵⁰. Unul dintre motivele implementării acestui tip de pedeapsă era legat de schimbările structurale care se înregistrează în Țările Române ca urmare a sporirii influenței Imperiului otoman în zonă, precum și a evoluției statutului politico-juridic al Țărilor Românești în raport cu acesta, evoluții ce au condiționat slăbirea instituțiilor statului și în principal a puterii centrale, sporirea numărului претендентilor la tron, implicarea Porții în procedura

43 Ion Eremia, *Op. Cit.* p. 30.

44 Grigore Ureche, *Op. Cit.*, 1955, p.150.

45 Sunt cunoscute cazuri când domnul porunceă tăierea nasului boierilor bănuți de „trădare”, dar care nu aveau pretenții de ocupare a tronului și nu făceau parte din familia domnitoare.

46 Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Rhinocopia în tradiția bizantină și medievală românească*. În: „In honorem Ioan Caproșu”, Iași, 2002, p. 98-99.

47 Antonius Maria Gratianus, *Viața lui Despot vodă*, Iași, Ed. Institutul european, 1998, p. 86-87.

48 Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Op. Cit.*, p. 100.

49 Milorad Pavić, *Dicționarul khazar*, București, Ed. Nemira, 1998.

50 Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Op. Cit.*, p. 100-102.

de ascendență la tron, obligațiile financiare sporite etc. Cu siguranță, majoritatea domnilor alegeau pentru cei care au atentat la statutul lor pedeapsa capitală, mai ales dacă victoria era obținută într-o confruntare directă și soldată cu vărsări de sânge⁵¹. Totuși, unor pretendenți li se aplica mutilarea nazală, cu precădere tăierea cartilagiului despărțitor al nasului, astfel fiindu-le împiedicat accesul la domnie.

Primul caz de tăiere a nasului pentru un pretendent la tron este înregistrat în Țara Românească la 27 mai 1517⁵², iar în Țara Moldovei prima atestare documentară a existenței practicii de tăiere a nasului datează cu prima domnie a lui Petru Rareș, care la 1 decembrie 1528 îi cer regelui Sigismund să îi taie nasul unui pretendent la tron, viitorul domn Alexandru Lăpușneanu, cerere care nu a fost îndeplinită⁵³. Primul caz de acest gen în Moldova este atestat la începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, care în 1552 poruncește să i se taie nasul pretendentului la tron Joldea, urmată de trimiterea acestuia la mănăstire⁵⁴, acesta nu ar fi fost decapitat din cauza faptului că fusese deja „uns” ca domn. Ulterior, implicarea Porții în desemnarea succesiunii la tronul Moldovei, a cauzat pierderea necesității utilizării acestui procedeu pentru asigurarea siguranței domnului, aceasta căpătând un caracter mai mult profilactic decât practic⁵⁵.

În contextul pedepselor pentru infracțiunea de „trădare”, considerăm necesar de a trece în revistă faptul că pentru secolul XVI, odată cu limitarea suveranității față de Imperiului Otoman prin pierderea de către Țara Moldovei a statutului de subiect al relațiilor internaționale și implicarea Porții în chestiunea de succesiune la tron, vânzarea domniei, cazurile extrem de frecvente de trădare⁵⁶ etc., decapitarea își pierde din actualitate, lăsând loc pentru ca cel învinuit de „hiclenie” să își răscumpere vina cu bani (fapt condiționat și de obligațiile financiare ale domnului față de Poartă pentru funcția de domn)⁵⁷.

51 *Ibidem*, p. 101-102.

52 Neagoie Basarab pedepsește un pretendent la domnie prin faptul că îi taie nasul.

53 Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Op. Cit.*, p. 102-103.

54 Alexandra-Mirela Popescu, *Op. Cit.* 2008, p. 122.

55 Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Op. Cit.*, p. 105-107.

56 Virgiliu Pâslariuc, *Op. Cit.*, 2005, p. 217.

57 Alexandra-Mirela Popescu, *Op. Cit.*, p. 129-130.

CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA CONSACRĂRII CTITORIILOR LUI ȘTEFAN CEL MARE

SERGIU CHIOSA

- Rezumat** În prezentul studiu, s-a încercat punerea în evidență a câtorva observații asupra amplasării și consacării ctitoriilor „ștefaniene” (a hramurilor bisericilor și mănăstirilor), precum și din perspectiva cronologiei actelor de ctitorie și motivația acestora a destinației lor. Accent deosebit s-a pus pe sursele principale ale datării monumentelor de epocă – pisaniile, care cuprind și date privind evenimente istorice de care sunt legate aceste ctitorii. Observațiile au fost efectuate în privința a 21 de biserici și mănăstiri ctitorite de Ștefan cel Mare (și fiul său Alexandru), care s-au păstrat până în prezent în formele originale, cu intervenții mai tardive care, însă, nu au modificat dispozițiile inițiale și respectiv, păstrând pisaniile care le atestă data, iar uneori și anumite circumstanțe suplimentare privind actul de ctitorire.
- Cuvinte-cheie** Ștefan cel Mare, Alexandru, biserici, mănăstiri, ctitorii, sfinți, închinări, pisanii, războaie, Sf. Nicolae, Sf. Gheorghe, Putna, Neamț, comemorare.
- Abstract** In the present study, we have tried to highlight some points regarding the location and consecration of the the churches and monasteries built at the Stephen the Great’s order, paying attention to the chronology of documents on their founding and the motivation of their destination. A special emphasis was placed on the main sources of the dating of the monuments of the time – the inscriptions on the church walls, which also contain data on historical events with which the creation of these temples are connected. In the spotlight there are 21 churches and monasteries founded by Stephen the Great (and his son Alexandru), which have survived to this day in their original form, and on which the inscriptions have been preserved, indicating the date, and sometimes also some additional circumstances regarding the founding.
- Keywords** Stephen the Great, Alexandru, churches, monasteries, temples, the Saints, worship, inscriptions, wars, St. Nicholas, St. George, Putna, Neamț, commemoration.

Ștefan cel Mare, eminentă personalitate a trecutului nostru, a fost apreciat în memoria neamului și în istoriografie atât pentru calitățile sale de militar și diplomat iscusit, cât și pentru numeroasele ctitorii ridicate în timpul domniei sale, multe dintre ele păstrate până în prezent.

Istoriografia epocii marelui voievod include un număr mare de lucrări în care sunt cercetate în diverse aspecte bisericile și mănăstirile construite de către, sau în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, mai mult însă ca entități separate, sau prezentate în repertorii de arhitectură sau pictură, sub aceleași aspecte, fiind întrunite și în sintezele de istorie a artei.

În prezentul studiu, ne propunem să punem în evidență câteva observații asupra amplasării și consacării ctitoriilor „ștefaniene” (a hramurilor bisericilor și mănăstirilor), precum și din perspectiva cronologiei actelor de ctitorie și motivația acestora a destinației lor. Adicional, vom atrage o atenție specială și surselor principale ale datării monumentelor de epocă – pisanile, cuprinzând și date privind evenimente istorice de care sunt legate aceste ctitorii.

Din cauza faptului că nu toate bisericile atribuite lui Ștefan cel Mare s-au păstrat până astăzi, unele au dispărut cu desăvârșire sau au ajuns la noi în ruine, iar altele au fost substanțial refăcute (în majoritatea absolută a acestor cazuri au dispărut și pisanile cu datele necesare), estimarea numărului lor în totalitate, precum și amplasamentul lor cronologic în limitele domniei ilustrului voievod întâmpină o serie de dificultăți și explică persistența în istoriografie a unor aprecieri diferite. Deci, putem înregistra pentru început, bisericile ctitorite de Ștefan cel Mare (și fiul său Alexandru), care s-au păstrat până în prezent în formele originale, cu intervenții mai tardive care nu au modificat dispozițiile inițiale și respectiv, păstrând pisanile care le atestă data, iar uneori și anumite circumstanțe suplimentare privind actul de ctitorire, sau reconstruite după planul vechi ulterior, dar pentru care avem datarea sigură, fie după pisanie, fie din alte surse. Acest biserici sunt în număr de 21 și se plasează pe segmentul cronologic al domniei lui Ștefan cel Mare precum urmează: 1. Biserica Adormirii de la Mănăstirea Putna - 1466-1469/70¹ (refăcută de ctitorul său după incendiul din 1484, distrusă în vremea lui Vasile Lupu, reconstruită după vechiul plan de Gheorghe Ștefan și finisată la 1664 de Istratie Dabija, turla refăcută în timpul restaurărilor din anii 1756-1760, întreprinse de mitropolitul Iacob Putneanul); 2. Biserica Sfântul Procopie din Bădeuți (Milișăuți) - 1487 (dispărută în timpul Primului Război Mondial în 1915, dar s-a păs-

1 Pentru începutul zidirii, Letopiseștele Putna I și Putna II, oferă date ușor diferite pentru începutul zidirii (4 iunie în prima și 10 iulie în a doua, aceasta din urmă fiind confirmată și în traducerea românească a letopiseștelui de la Putna și în Cronica moldo-polonă): *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București: Editura Academiei R.P.Române, 1959, p. (45) 49, 56 (62), 71, 169 (179). Letopiseștel Putna II oferă și data sfințirii - 3 septembrie 1470: p. 56 (62), în traducerea românească a letopiseștelui putnean și Cronica moldo-polonă, apare doar anul - 1470, evenimentul este relatat însă în consecutivitatea celor precedente dintre care ultimul (bătălia de la Lipnic) e datat cu 20 august. În consecință, se poate afirma cu certitudine că înainte de 3 septembrie 1470 construcția bisericii Adormirii era finisată. În mai multe ediții, inclusiv în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București 1958, p. 49, se indică că zidirea ar fi fost isprăvită către 1469, lucru pe care nu-l indică nici o sursă, data fiind probabil dedusă din durata neobișnuit de mare a edificării, dacă finalizarea lucrărilor s-a produs în 1470 și de circumstanțele tumultuoase ale domniei lui Ștefan cel Mare din anii 1469-1970, care l-ar fi împiedicat pe voievod să dispună sfințirea bisericii îndată după terminarea construcției.

trat pisania, câteva fotografii și descrieri); 3. Biserica Înălțarea Sfintei Cruci din Pătrăuți – 1487; 4. Biserica Sf. Gheorghe a Mănăstirii Voroneț – 1488; 5. Biserica Sfântul Ilie de lângă Suceava – 1488; 6. Biserica Tăierea capului Sfântul Ioan Botezătorul din Vaslui – 1490; 7. Biserica Precista din Bacău – 1491 (de fapt, conform pisaniei, ctitorie a fiului său, Alexandru); 8. Biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Iași – 1491-1492² (demolată și reconstruită din temelie după vechiul plan și dispoziție în timpul „restaurării” de la finele secolului al XIX-lea întreprinse de arhitectul francez Lecomte de Noüy); 9. Biserica Sfântul Gheorghe din Hârlău – 1492; 10. Biserica Adormirea Maicii Domnului din Borzești – 1493-1494 (ctitorită împreună cu fiul său Alexandru); 11. Biserica Sfântul Nicolae din Dorohoi – 1495; 12. Biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel din Huși – 1495 (în 1756 a fost dărâmată din temelie și refăcută din nou de către Matei Ghica, unele refaceri și transformări fiind realizate și în anii 1795 și 1910, din ctitoria inițială păstrându-se probabil doar fundația, pisania fiind cu siguranță cea originală); 13. Biserica Sfântul Nicolae din Popăuți-Botoșani – 1496; 14. Biserica Sfântului Arhanghel Mihail din Râzboieni – 1496; 15. Biserica Nașterea Maicii Domnului a mănăstirii Tazlău – 1496-1497; 16. Biserica Înălțării a Mănăstirii Neamț – 1497; 17. Turnul-clopotniță împreună cu paraclisul Sf. Ioan cel Nou al Mănăstirii Bistrița; 18. Biserica Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul din Piatra Neamț – 1497-1498; 19. Biserica Înălțarea Sfintei Cruci din Volovăț – 1500-1502; 20. Biserica Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul din Reuseni – 1503-1504; 21. Biserica Pogorării Sf. Duh a Mănăstirii Dobrovăț – 1503-1504.

La aceste biserici cu datare exactă și certificată de surse scrise (pisanii și cronici), lui Ștefan cel Mare, îi mai sunt atribuite și alte ctitorii (dispărute sau refăcute), datarea cărora nu se poate sprijini pe surse sigure:

1. Biserica Albă (Sf. Gheorghe) din Baia, conform tradiției, a fost înălțată după bătălia de la Baia din 1467. A fost reconstruită probabil în sec. XVII, cu restaurarea completă a bolților din pronaos și altar în 1908. Data bătăliei nu indică cu siguranță și data construcției în apropierea sa, dacă ținem cont de faptul că biserica de la Milișăuți, a fost edificată peste 6 ani de la victoria de la Râmnic, pe care o comemorează, iar cea de la Vaslui, peste 15 ani după glorioasa victorie din 1475).
2. Biserica Cuvioasa Parascheva din Cotnari – cu refaceri din sec. XVII, nu păstrează pisania și nu este datată.
3. Biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din Scânteia (pisania instalată după importante refaceri de către Mihai Sturdza în 1846, menționează că biserica a fost întemeiată de Ștefan cel Mare, fără a se preciza data, și a fost refăcută de Duca voievod. Din vechea construcție au rămas probabil doar fundațiile și o parte din zidărie).
4. Biserica Sf. Cuv. Parascheva din Ștefănești, atribuită lui Ștefan cel Mare, a fost complet rezidită pe vechile fundații în sec. XVII și refăcută în 1794 și 1828.

2 Gheorghe Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*. În *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Ed. a 2-a rev., Ed. îngrijită de Tereza Sinigalia și Paraschiva-Victoria Batariuc, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2012, p. 60.

5. Biserica din Șipote-Suceava, de pe platoul din preajma Cetății de Scaun, fostă biserică de cimitir, în ruine, după caracteristicile arhitecturale datează din vremea lui Ștefan cel Mare, fiind distrusă, probabil, de cutremurul din a doua domnie a lui Duca vodă, 1678-1684.
6. Paraclisul cetății Hotin este atribuit vremii lui Ștefan cel Mare, la care a fost adăugat un pridvor sub domnia lui Petru Rareș.
7. Biserica II din complexul arheologic „Sf. Dumitru din Suceava”. Descoperită în urma săpăturilor arheologice la nivel de fundație, este contunuaarea unei ctitorii mai veche, datată cu ultimele decenii ale sec. XIV și precedă actuala biserică Sf. Dumitru, ctitorie a lui Petru Rareș. Un element important de datare este fragmentul unei pietre funerare folosite în fundație, care poartă anul 1480³. Pornind de la această dată *post quem*, considerăm că edificiul ar data mai aproape de sfârșitul domniei voievodului, pentru că altfel, e dificil să credem că o piatră tombală a fost folosită ca material de construcție la o dată recentă de la instalarea ei. Astfel, ctitorirea bisericii Sf. Dumitru din Suceava de către Ștefan cel Mare, astăzi este păstrată doar fundația, poate fi raportată la inițierea construcției lui Ștefan cel Mare în ajunul bătăliei din Codrii Cosminului (1497) (din cuprinsul cronicii lui Grigore Ureche)⁴.
8. Biserica Sf. Nicolae a Mănăstirii Probota - cercetările arheologice au identificat ruinele a două biserici, construite succesiv pe același loc în decursul secolului al XV-lea, distruse de alunecările de teren, datate din vremea lui Ștefan cel Mare, anterioare actualei biserici a Mănăstirii Probota, ctitorie a lui Petru Rareș, edificată pe un loc mai sigur⁵.
9. Biserica Adormirii a Mănăstirii Căpriană, conform cercetărilor întreprinse în bază documentară de către A. Eșanu și V. Eșanu⁶, precum și a studiului documentar și arhitectonic întreprins de S. Ciocanu⁷, este prima biserică a actualei mănăstiri Căpriană, fundația căreia se află sub ctitoria lui Petru Rareș, păstrată până în prezent, ar fi fost ridicată în intervalul 1491-1496.

La aceste ctitorii s-ar putea adăuga și celelalte înfăptuite de Ștefan cel Mare în afara țării: 1. Biserica Sfintei Cuvioase Parascheva din Râmnicu Sărat - noua pisanie instalată după lucrările de renovare din 1704, îl indică ca ctitor pe Ștefan cel Mare. Se consideră că a fost edificată de domn în urma campaniilor victorioase în Țara Românească, la o dată care rămâne neprecizată; 2. Implicarea directă a lui Ștefan cel Mare în construcția bisericii din Vad (județul Someș, destinată pentru

3 Diac. Vasile M. Demciuc, Pr. Justinian-Remus A. Cojocar, *Biserica „Sfântul Dumitru” Suceava*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2009, p. 20.

4 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei ... de la Dragoș-vodă până la Aron-Vodă*. În: *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, Hyperion, 1990, p. 54.

5 Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *O primă ctitorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare: mănăstirea Probota*. În: *Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică*, 1977, p. 205-230; Tereza Sinegalia, Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Probota*, București, Meridiane, 2000, p. 12.

6 Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriană*, Chișinău: Pontos, 2003, p. 24; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Alte considerente privind vechimea bisericii Adormirii de la Căpriană*. În: *Tyragetia*, an. XIV, 2005, p. 142-143.

7 Sergius Ciocanu, *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriană - două așezăminte monastice distincte. Poiene și Prisăci*. În: *Tyragetia*, an. I [XVI], nr. 2, 2007, p. 37-39.

o catedră episcopală)⁸ pentru moment nu este confirmată de nici o știre documentară, iar analiza stilistică a arhitecturii permite doar susținerea probabilității acestei ipoteze, ea fiind ridicată în vremea marelui voievod; 3. Mănăstirea Zografu de pe Muntele Athos - în 1502, conform mențiunii proschinatarului Ioan Comnen din 1701, mănăstirea Zografu a fost refăcută în acest an de către Ștefan cel Mare, după un incendiu⁹. Cu regret, nu putem estima dimensiunile acestei intervenții, dacă a fost rectitorită în acest an biserica principală a mănăstirii - Sf. Gheorghe sau a fost substanțial reparată.

Integrând tabloul ctitoriilor epocii lui Ștefan cel Mare, menționăm și ctitoriile boierești din vremea sa, din care s-au păstrat doar 3, sursele documentare și arheologice, deocamdată, întregind foarte puțin acest tablou: 1. Biserica Sf. Parascheva din Dolheștii Mari, ctitorită de portarul Sucevii Șendrea (anterior anului 1481, an în care ctitorul a căzut în lupta de la Râmnic); 2. Biserica Sf. Nicolae din Bălinești (construcție terminată conform pisaniei în 1499 de către logofătul Ioan Tăutu); 3. Biserica Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore (zidită de hatmanul Luca Arbore în 1503), la care poate fi adăugată informația documentară despre mănăstirea Adormirii din Iași, dispărută mai târziu, căreia Ioan Tăutul îi donează un Mineu în februarie în vremea lui Ștefan cel Mare¹⁰, ceea ce-l face pe N. Iorga să-i atribuie marelui logofăt și ctitorirea acestei mănăstiri¹¹.

Pe lângă ctitorirea de locașuri bisericesti, sunt de menționat și intervențiile sale importante la biserica episcopală Sf. Nicolae din Rădăuți¹² (astăzi a mănăstirii Bogdana), în tabloul votiv, pictat pe vremea sa, el fiind trecut în calitate de ctitor împreună cu familia, urmând fondatorul încă neidentificat cu siguranță al acestei biserici, probabil Petru Mușat¹³.

Diverse informații atribuie lui Ștefan cel Mare și alte ctitorii, precum cele din Șcheia și Stroești (jud. Suceava), Florești (jud. Vaslui), Bisericiani (jud. Neamț)¹⁴ ș. a. Unele din aceste atribuții au un suport documentar ambiguu, ca de ex. cea de la Bisericiani¹⁵, altele sunt în așteptarea unor confirmări (sau infirmări documentare)

8 Marius Porumb, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo-transilvane în sec. XV-XVI*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, 2004, p. 23-25.

9 *Ștefan cel Mare și Sfânt 1457-1504. Biserica. O lecție de istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 259.

10 N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 363 (inscripția de pe manuscrisul respectiv, publicată în revista „Șevcenco” din Liov).

11 N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, 1928, p. 102.

12 Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Biserica „Sf. Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei*, Piatra Neamț, Ed. Constantin Matasă, 2012, p. 363.

13 Emil Dragnev, *Câteva observații asupra registrului Pătimirilor și a Învierii din naosul bisericii din Pătrăuți. În: Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. Economie, societate, politică, cultură, istoria științei. În: În onoarea profesorului Demir Dragnev*, Chișinău, Biblioteca Științifică Centrală Secția editorial-poligrafică, 2016, p. 505-506.

14 *Ștefan cel Mare și Sfânt 1457-1504. Biserica*, p. 228-229.

15 N. Iorga în *Istoria bisericii românești*, I, p. 103 o trece în eventualele ctitorii ale lui Ștefan cel Mare, cu trimiterile la o inscripție tardivă (pomelnicul nou al Bisericanilor de la 1786), în care însă e menționat vâleatul zidirii - 1512, inscripția menționându-l în calitate de ctitor pe Ștefan-vodă fiul lui Bogdan-vodă. Această indicație îl poate desemna atât pe Ștefan cel Mare, cât și pe nepotul său Ștefăniță, părinții ambilor purtând numele Bogdan, anul 1512, e cu neputință însă pentru amândoi, primul la această dată murise, al doilea era copil mic, și doar peste cinci ani avea să devină domn, oricum încă minor: N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, vol. I, București, 1905, p. 42-43.

și pentru moment nu pot fi luate în considerație în cadrul observațiilor noastre.

Dacă estimăm numărul ctitoriiilor bisericești cu cea mai largă cuprindere, adăugând la cele 21 de biserici din primul registru (care include și ctitoria de la Bacău a lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare), cu datare certificată, altele 9 – cu datare nesigură, apoi încă 2-3 ctitorii din afară, și încă 3-4 ctitorii boierești din vremea sa, precum și refacerea de la Rădăuți, am atinge cifra de 36-38 de ctitorii, și ținând cont de atribuțiile oferite de tradiție, ne-am apropia de cifra de „44 mănăstiri”¹⁶, trecute de Grigore Ureche în calitate de ctitorii ale lui Ștefan cel Mare. Firesc, cronicarul utilizează noțiunea de mănăstiri în sens generic pentru toate tipurile de locașuri bisericești, pentru că evident, chiar dacă am folosi cea mai extinsă listă a ctitoriiilor mănăstirești ale lui Ștefan cel Mare ce ar cuprinde cca. 11 obiective (Putna, Pătrăuți, Voroneț, Sf. Ilie de lângă Suceava, Tazlău, Neamț, Bistrița, Dobrovăț, Progota, Căpriana, Zografu), este greu de imaginat că au mai existat încă 34, despre care astăzi nu avem nici o cunoștință. În consecință, dacă apreciem mențiunea lui Grigore Ureche, anume în sens generic – biserici de toate tipurile zidite pe vremea lui Ștefan cel Mare, dacă nu este neapărat exactă, este cel puțin probabilă.

Prezentarea cronologică a ctitoriiilor domnești, permite să observăm faptul că cu excepția bisericii Adormirii a mănăstirii Putna, toate celelalte, pentru care avem datare certificată, au fost construite după anul 1487. Desigur, numărul ctitoriiilor din prima parte a domniei (1457-1486) ar putea fi extins, prin includerea, de ex. a primei ctitorii de la Progota, sau a Bisericii Albe din Baia, oricum, disproporția activității ctitoricești în favoarea celei de a doua părți a domniei, de altfel și mai scurte (1487-1504), este evidentă. Explicațiile aduse până în prezent în istoriografie sunt legate de faptul că în primii 30 de ani ai domniei, Ștefan cel Mare s-a preocupat de întărirea puterii sale în interiorul țării, luptele cu pretendenții la tron, precum și de întărirea Țării Moldovei pe plan extern: pe de o parte – în raport cu marile puteri catolice, pe de alta – în raport cu Imperiul Otoman și tătari. Astfel până în 1487, principalele construcții de care s-a preocupat au fost cetățile și fortificațiile, iar ulterior, având pe plan intern o autoritate absolută, iar pe cel extern, un răstimp de pace, s-a preocupat în special de ctitoriiile bisericești, după încheierea în 1486 a războiului de 13 ani cu Imperiul Otoman.

Reiesind din cronologia actelor de ctitorie și explicațiile de rigoare expuse, ne propunem să distingem 3 grupuri esențiale:

1. *Locașuri ctitorite în comemorarea victoriilor militare importante:*

Cu toate că pisania Bisericii Albe din Baia nu s-a păstrat – se pare că legătura sa cu bătălia de la Baia din 14-15 decembrie 1467 dintre oștile moldovenești conduse de domnitorul Ștefan cel Mare și oștile ungurești conduse de regele Matei Corvin este foarte plauzibilă, mai ales dacă ținem cont și de consacrarea sa, întru

¹⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul*, p. 58.

pomenirea Sf. Gheorghe – purtătorul de biruințe și locul de amplasare a bisericii¹⁷.

Biserica Sfântul Procopie din Bădeuți (Milișăuți) – în amintirea luptei de la Râmnic, cu Basarab cel Tânăr zis Țepeluș, care s-a desfășurat în ziua acestui sfânt (8 iulie 1481)¹⁸ și pisania indicând în mod expres acest lucru: În anul 1481, luna iulie, 8, în ziua sfântului mare mucenic Procopie, Io Ștefan Voievod, [...] a făcut război la Râmnic cu Basarab voievod cel Tânăr, [...] De aceea Ștefan voievod a binevoit, cu a sa binevoință și cu gând bun, a zidi casa aceasta întru numele sfântului mare mucenic Procopie [...]¹⁹.

Biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Războieni – la 20 de ani de la Bătălia de la Valea Albă (1476), întru pomenirea oștenilor moldoveni căzuți în acea luptă²⁰ și acest lucru fiind consemnat, cu multe amănunte, în pisanie, ce prezintă astfel o adevărată cronică a evenimentului: În zilele Binecinstitorului și de Hristos iubitorului domn, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei [...] în anul 1476, iar al domniei sale anul 20 curent, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turcesc, [...] Și au venit să prade și să ia țara Moldovei; și au ajuns până aici, la locul numit Pârâul Alb. Și noi, Ștefan voievod, și cu fiul nostru Alexandru, am ieșit înaintea lor aici și am făcut mare război cu ei, în luna iulie, 26; și cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrânți creștinii de păgâni. Și au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei. Atunci și tătarii au lovit țara Moldovei din partea aceea. De aceea, a binevoit Io Ștefan voievod cu buna sa voință a zidi această casă în numele arhistrategului Mihail și întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan și pentru amintirea și întru pomenirea tuturor drept credincioșilor creștini care s-au prăpădit aici²¹.

De altfel, aceste două biserici, de la Milișăuți și Războieni, sunt singurele dintre cele păstrate, unde legătura cu faptele militare ale voievodului, sunt indicate în modul cel mai direct în pisanii (pentru Biserica Albă din Baia, precum s-a menționat, pisania a dispărut).

Considerăm că am fi îndreptățiți, să atribuim bisericii Sf. Dumitru din Suceava, anterioare celei actuale, surpată de alunecări de teren, rolul comemorativ și de mulțumire pentru victoria de la Codrii Cosminului la 26 octombrie 1497, de ziua Sf. Dumitru, fapt ce și-a găsit ecoul și în tradiția cronicărească.

Astfel, *Letopisețul de la Bistrița* indică: „Și din mila lui Dumnezeu și cu rugăciunile Preacuratei Maicii Domnului și cu rugăciunea sfântului și slăvitului mare mucenic și izvorător de mir, Dimitrie, a biruit atunci domnul Ștefan voievod și i-a bătut”, iar *Letopisețul Putna II*: „Și luând pe Dumnezeu în ajutor și pe Preacurata lui Mamă și pe sfântul mare mucenic Dimitrie, i-a lovit și i-a învins și a fost mare măcel între ei”²², ultima mențiune fiind preluată aproape neschimbat și în cronica lui Grigore Ureche.

17 Ștefan S. Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*. În: „Ștefan cel Mare și Sfânt, Atlet al credinței creștine”, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 391.

18 *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București 1958, p. 57-58.

19 *Ibidem*, p. 57-58.

20 Ștefan S. Gorovei, *Op. Cit.*, p. 399.

21 *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 139, 143.

22 *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 12 (21) și 59 (65).

În legătură cu acest eveniment, Grigore Ureche consemnează și alte detalii semnificative: „Iară Ștefan-vodă, după izbânda cu noroc ce au fost făcut la acest războiu, s-au întorsu înapoi la scaunul său, la Suceava, cu mare pohfală și laudă, ca un biruitoriu și au ziditu biserica pre numele sfântului mucenic Dimitrie, în târgu în Suceava, care trăiește și până astăzi” și „Zic unii să se fi arătat lui Ștefan-vodă la acest războiu sfântul mucenic Dimitrie, călare și antr-armatu ca un viteaz, fiindu-i întru ajutoriu și dând villhvă oștii lui, ci este de a și crederea, de vreme ce au zidit biserica”²³.

Din registrul ctitoriiilor lui Ștefan cel Mare mai menționăm două biserici închinete Sf. Gheorghe: cea de la mănăstirea Voroneț și cea a curților domnești de la Hârlău. Deși presupunerea că motivul comemorativ, privind faptele militare, rămâne valabil, totuși e de recunoscut că nici pisaniile, nici alte surse nu indică acest lucru. Am putea de asemenea presupune că aceste consacrări au un caracter generic, și nu se referă la vreo bătălie concretă. Să ne reamintim că și în *Letopisețul de la Bistrița*, în urma relatării bătăliei de la Vaslui, Ștefan cel Mare este înzestrat cu un epitet, de obicei atribuit Sf. Gheorghe, care apare respectiv și în pisaniile bisericilor de la Voroneț și Hârlău: „Și s-a întors Ștefan voievod cu toți oștenii lui ca un purtător de biruințe în cetatea sa de scaun a Sucevii...”²⁴

În istoriografie a fost expusă opinia, că ctitoria lui Ștefan cel Mare de la Pătrăuți, ar putea fi de asemenea raportată la un eveniment militar, bătălia de la Scheia de pe apa Siretului din 1486, dar probabil nu ca evocarea victoriei în această luptă, dar mai curând ca mulțumire pentru salvarea vieții lui Ștefan cel Mare într-o situație deosebit de dramatică²⁵.

Referitor la biserica Sfinților Voievozi din Scânteia – deși nu s-au păstrat date documentare, în tradiția locală s-a păstrat datina, precum că Ștefan cel Mare și-a pregătit la Scânteia oștirea pentru luptele de la Vaslui cu turcii (1475). După care, în semn de mulțumire pentru obținerea victoriei, ar fi construit aici această biserică. În același timp, biserica de la curțile domnești de la Vaslui, nu trădează prin consacrarea sa și nici prin pisanie, vreo legătură cu evenimentul militar de rezonanță din 1475, deși anume aici, peste 15 ani (deci anul ctitoririi) și peste 20 de ani, au derulat comemorări jubiliare ale ilustrei victorii.

Din exemplele relatate, este evident că actul ctitoririi nu urma neapărat într-un timp imediat următor evenimentul. Acest lucru nu ne îndreptățește să întrededem neapărat o consecutivitate, atunci când ctitoria urmează evenimentul, dacă nu avem date care ar confirma suplimentar această legătură. Astfel, biserica Mănăstirii Putna a început să fie edificată în anul următor după cucerirea Chilieii, însă nu apare nici un indice care ar confirma, că pe lângă destinația sa de a fi necropolă domnească, ar mai fi avut și un sens comemorativ în legătură cu izbânda răsunătoare de la Chilia²⁶.

23 Grigore Ureche, *Letopisețul*, p. 54.

24 *Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 10 (18).

25 Emil Dragnev, „Cavalcada” de la Pătrăuți. Noi contribuții. În: Ștefan cel Mare personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate). Conferință științifică internațională, Chișinău, 22-23 iunie 2004, Referate și comunicări, Chișinău, 2005, p. 56-69.

26 Ștefan S. Gorovei, op. cit., p. 391.

La fel și faptul că biserica Înălțării a Mănăstirii Neamț, a fost sfințită la 14 noiembrie, după biruința din Codrii Cosminului contra regelui Poloniei Ioan I Albert, la 26 octombrie 1497, nu ne indică altceva decât faptul că cu această ocazie s-a săvârșit un parastas pentru pomenirea celor căzuți în luptă, dar nu și rolul comemorativ al ctitoriei care a început să fie zidită evident înaintea bătăliei respective²⁷.

Deci în total, pentru moment, putem întrevădea legătura dintre actele de ctitorie și faptele de arme, demonstrată prin surse sau prezumptivă, la cca. 7-8 dintre bisericile lui Ștefan cel Mare.

2. În comemorarea părinților și „întru rugă” pentru sine și familia sa:

Cronologic, biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Iași (1491/92), deschide seria locașurilor în care sunt pomeniți părinții și membrii familiei voievodului. Aici, conform pisaniei, voievodul: *a voit a zidi acest hram pentru pomenirea celor adormiți, unde [sunt] și părinți și fratele nostru și pentru sănătatea domniei noastre și a copiilor noștri*²⁸.

Biserica Adormirea Maicii Domnului din Borzești, conform pisaniei, este zidită împreună cu fiul domnului, Alexandru „întru rugă sieși și întru pomenirea răposaților înaintașilor și părinților lor”²⁹ – în timp ce legenda locului atribuie acestei ctitorii scopul de a comemora moartea prietenului de copilărie a lui Ștefan, Mitruț, străpuns de săgețile năvălitorilor tătari, pe rădăcinile legendarului stejar³⁰. Oricum, Borzeștii au fost probabil locul de copilărie a lui Ștefan, date indirecte indicând localitatea ca fiind de obârșie pentru mama sa. Astfel, într-un Tetraevanghel donat de Ștefan cel Mare ctitoriei sale de la Borzești, fiind cumpărat de el la 3 noiembrie 1495 (păstrat actualmente la mănăstirea Zografu de la Muntele Athos)³¹, în care pentru singura dată este pomenit numele de mir al mamei voievodului – Oltea.

La biserica Arhanghelului Mihail din Războieni (1496), în pofida faptului că a fost dedicată în memoria celor căzuți în bătălia de la Valea Albă, de asemenea apare și mențiunea „întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan ...”.

Biserica Nașterii Maicii Domnului a Mănăstirii Tazlău, a fost ridicată, „să fie întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan”³², iar pentru cea a Înălțării a mănăstirii Neamț, găsim o motivare similară: „întru ruga sieși și doamnei sale Maria și fiului lor Bogdan și celorlalți copii ai lor ...”³³.

27 Liviu Pilat, *Modelul Constantinian și imaginarii epocii lui Ștefan cel Mare*. În: *Ștefan cel Mare și Sfânt, Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 440.

28 *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 107-108.

29 *Ibidem*, p. 109.

30 *Biserica din Borzești* în <https://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/biserica-borzești-67984.html> (vizitată 15 noiembrie 2017)

31 Virgil Câdea, *Mărturiile românești peste hotare*, Vol. I: Albania-Grecia, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 541-542.

32 *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 145-146.

33 *Ibidem*, p. 147-148.

De observat că deși biserica mănăstirii Tazlău a fost terminată la 8 noiembrie 1497, când fiul mai mare al lui Ștefan deja murise, construcția a început la 4 iulie 1496, când mai era în viață (a murit la 26 iulie același an)³⁴, astfel deci pisania reflectă intenția de la începutul zidirii. Același lucru îl putem menționa și pentru cazul bisericii din Războieni, unde lucrările au fost isprăvite către 18 noiembrie 1496, deci după moartea lui Alexandru, fiind începută probabil în primăvara sau la începutul verii aceluiași an (precum se obișnuia), când Alexandru era în viață. Este interesantă în acest caz și o coincidență de dată, ziua de 26 iulie, fiind menționată în pisanie ca data bătăliei de la Valea Albă, tot ea fiind și ziua decesului lui Alexandru peste 20 de ani de la acel eveniment (ambele date fiind confirmate și în cronici). La Neamț, pisanie indică data isprăvirii lucrărilor – 14 noiembrie 1497, și probabil începută după moartea lui Alexandru, deci după 26 iulie 1496, fapt ce ar explica absența numelui său în ea.

La ctitoriile următoare, din punct de vedere cronologic, însemnarea respectivă din pisanie este preluată în formulări similare cu, sau fără precizarea numelor: turnul-clopotniță cu paraclis de la Bistrița (1498): întru rugă sieși și doamnei sale Maria și copiilor lor ...; biserica curților domnești de la Piatra Neamț (1498): întru rugă sieși și doamnei sale Maria și prea iubitului lor fiu Bogdan ...³⁵. Observăm că mențiunile respective în pisanii apar într-un interval temporal destul de compact, între 1492 și 1498. În acest interval, această motivare nu este menționată în patru biserici de la curțile domnești de la Hârlău, Dorohoi, Huși și Popăuți-Botoșani (fiind prezentă în cele de la Iași și Piatra Neamț). De asemenea, de la începutul acestui interval de timp, în pisanii începe să fie indicat și numărul de ordine al anilor de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare și anume de la biserica din Hârlău: *iar al domniei sale în anul 30 și șasele curgător*³⁶. Așa dar, lipsind doar la biserica sf. Nicolae din Iași, terminată în același an cu cea de la Hârlău, mențiunea anului domniei apare constant la toate ctitoriile ștefaniene cu excepția turnului-clopotniță cu paraclis de la Bistrița. De asemenea nu este menționat și la cea din Reuseni, cea ce se explică prin faptul că aici lucrările au fost isprăvite la 18 septembrie 1504, după moartea lui Ștefan cel Mare, de către Bogdan, și respectiv nu mai putea apărea în pisanie „*anul curgător*” al domniei celui care decedase deja.

La biserica Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul din Reuseni, momentul comemorativ apare cu toată evidența, fiind indicat în mod expres că a fost zidită „*pe acel loc unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan voievod*”, moment accetuat și de consacrarea acestei biserici – *Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul*³⁷.

34 Ștefan Sorin Gorovei, *Mușatinii*, Chișinău, Basarabia, 1991, p. 68.

35 *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 155 și 160.

36 *Ibidem*, p. 94-95.

37 *Ibidem*, p. 196.

3. Reconstruirea ctitorilor înaintașilor:

Pisaniile și alte surse scrise nu menționează în mod expres efortul de recuperare a ctitoriiilor voievozilor din trecut de către Ștefan cel Mare. Probabil la vremea sa, ctitoriile strămoșilor, și în special cele ale lui Alexandru cel Bun mai erau în cea mai mare parte funcționale. Totuși, câteva cazuri, care le-am putea include în acest tip de ctitorii pot fi amintite:

Biserica Sfântul Ilie de lângă Suceava, a fost edificată pe locul unei vechi mănăstiri construită de domnitorul Iliăș (1432-1433, 1435-1442), fiul și succesorul domnitorului Alexandru cel Bun.

Biserica Înălțarea Sfintei Cruci din Volovăț, a luat locul vechii biserici de lemn, atribuită lui Dragoș, pe care Ștefan cel Mare a mutat-o la Putna în anul 1468. Probabil, ar fi avut și menirea de a înlocui vechea biserică de zid ridicată la curțile boierului Giurgiu, la finele sec. XIV sau în vremea lui Alexandru cel Bun, pentru care inventariul arheologic a permis determinarea perioadei funcționării locașului în sec. XIV-XV, moșia din 13 decembrie 1421, revenind domniei³⁸.

La Suceava, biserica Sf. Dumitru a fost edificată pe locul unei fundații vechi, datate cu finele secolului al XIV-lea, care probabil, poate fi identificată cu biserica mănăstirii Sf. Dumitru, care împreună cu mănăstirea Ițcani a fost închinată Patriarhiei din Constantinopol în 1395³⁹.

În unele cazuri, ctitoriile lui Ștefan cel Mare, par să substituie așezăminte monahale dispărute, dar nu exact în locul acestora. Este probabil cazul Mănăstirii Căpriană, care substituie în acest fel Mănăstirea Vișnevățului, cunoscută din vremea lui Alexandru cel Bun, de presupus ca ctitorie a sa, menționată în documente până în 1470⁴⁰. De asemenea a fost deplasat și locul vechii mănăstiri a Probotei, cunoscută în surse ca Sf. Nicolae din Poiana și urcând ca vechime către ultimele decenii ale sec. XIV. Sub biserica mănăstirii Voroneț s-au descoperit vestigiile unui lăcaș de cult din lemn, ridicat pe un soclu de piatră, datat cu sec. al XIV-lea, iar la 300 m spre vest de ctitoria lui Ștefan cel Mare de la Tazlău au fost depistate resturile unei biserici aparținând vechii mănăstiri⁴¹.

Biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel din Huși înlocuește biserica de lemn construită de un boier autohton, pe nume Husul (conform unei din ipoteze privind originea Hușilor). Ștefan cel Mare, acordând localității statutul de târg, îi delimitază hotarele și construiește aici o curte domnească, în curtea căreia ridică în 1495, această biserică. În apropiere de biserica rezidențială de la Bacău, au fost depistate urmele unei vechi biserici de lemn, datate cu sec. XIV⁴².

Nu este exclus ca cercetările arheologice din viitor să scoată în evidență și alte cazuri de substituție a unor ctitorii vechi de către Ștefan cel Mare, la bisericile considerate astăzi a fi fundații totalmente noi.

38 Igor Cereteu, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea)*, Brăila, Editura Istros, 2004, p. 66-67.

39 Ibidem, p. 61.

40 Sergius Ciocanu, *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriană*, p. 37-39.

41 Igor Cereteu, *Op. Cit.*, p. 82.

42 Ibidem, p. 82.

Din punct de vedere funcțional, majoritatea absolută a bisericilor ctitorite de Ștefan cel Mare se divizează în două categorii: biserici mănăstirești și biserici-pa-raclise ale reședințelor voievodale.

Ștefan cel Mare a ridicat pe lângă curțile sale domnești următoarele biserici: Tăierea capului Sfântul Ioan Botezătorul din Vaslui, Precista din Bacău, Sf. Nicolae Domnesc din Iași, Cuvioasa Parascheva din Cotnari, Sfântul Gheorghe din Hârlău, Adormirea Maicii Domnului din Borzești, Sfinții Apostoli Petru și Pavel din Huși, Sfântul Nicolae din Dorohoi, Sfântul Nicolae din Popăuți, Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul din Piatra Neamț, la care probabil, ar putea fi adăugate și altele, neidentificate pînă acum. Multitudinea ctitoriilor rezidențiale se explică, probabil, prin caracterul itinerant al domniei lui Ștefan cel Mare, în timpul căreia, voievodul nu rezida doar la Cetatea de Sacun, dar în permanență se deplasa în interiorul țării, cu excepția campaniilor militare, având, precum s-a stabilit după emisiile documentare, două culoare speciale în care un prim traseu: Suceava-Hârlău-Iași-Vaslui-Bârlad, cuprindea culoarul dintre Prut și Siret, iar al doilea: Suceava-Roman-Bacău, pe cel dintre Siret și Carpați⁴³.

Numeroase au fost și ctitoriile domnești la așezămintele monahale precum: Sf. Parascheva de la Râmnicul Sărat, Înălțarea Cinstitei Cruci de la Pătrăuți, Sf. Gheorghe de la Voroneț, Sfântul Ilie de lângă Suceava, Nașterea Maicii Domnului din Tazlău, Înălțarea de la Neamț, Sf. Gheorghe de la Zografu de pe Muntele Athos (?), Pogorârea Sf. Duh de la Dobrovăț.

Pentru moment, alte biserici, care nu au fost menționate în cele două categorii, nu pot fi cu siguranță atribuite uneia dintre ele, dat fiind faptul că nu în fiecare caz se știe dacă au existat alături de ctitoria ecleziastică curți domnești sau ele fiind incluse în cadrul unui așezământ monastic, sau ar putea fi atribuite categoriei bisericilor parohiale de pe domeniile domnești.

Orice construcție laică, avea o însemnătate specială pentru domnitor, după cum am sesizat analizând motivația actului de ctitorie, fiind foarte important și sfântul care urma să fie cinstit în lăcașul nou ridicat. În acest sens, cu referire la hramurile din toate bisericile și mănăstirile marelui voievod sesizăm următoarele închinări:

Patru la număr sunt bisericile cu hramul Sfântul ierarh și făcător de minuni Nicolae: Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, Sfântul Nicolae din Dorohoi, Sfântul Nicolae din Popăuți și Sf. Nicolae de la Probota. Prioritatea acestui sfânt în preferințele domnului ar putea fi legată de faptul că Sf. Nicolae, în creștinism este prezentat drept un mare apărător al credinței ortodoxe, iar Ștefan se regăsea în faptele Sfântului de apărare a religiei contra pericolului otoman.

De asemenea patru ctitorii o cinstesc pe Maica Domnului, dintre care Mănăstirea Putna și bisericile din Bacău și Borzești au hramurile Adormirea Maicii Domnului, iar cea din Tazlău - Nașterea Maicii Domnului.

Câte trei ctitorii sunt consacrate sfântului și mare mucenic și purtător de biruință Gheorghe: Bisericile din Baia, Voroneț, Hârlău și Mănăstirea Zografu de pe

43 Liviu Pilat, *Itinerariile lui Ștefan cel Mare. În: Ștefan cel Mare și Sfânt, Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 483.

Muntele Athos și *Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul*: Vaslui, Piatra Neamț și Reușeni. Câte două biserici au fost consacrate Sfintei Cuvioase Parascheva, cea din Râmnicu Sărat și, respectiv din Cotnari și Înălțării Sfintei Cruci: Pătrăuți și Volovăț. La fel două biserici sunt închinete Sfinților Arhangheli, precum ar fi cea din Războieni (Arhanghelul Mihail) și Biserica Sfinții Voievozi din Scânteia (Arhangheli Mihail și Gavriil).

Celelalte ctitorii sunt unice în consecrările lor în cuprinsul activității ctitoricești cunoscute a lui Ștefan cel Mare: Sfântul Ilie de lângă Suceava, Sfântul Procopie din Bădeuți (Milișăuți), Sfinții Apostoli Petru și Pavel din Huși, și la mănăstirile Neamț – „întru slava sfintei și slăvitei de la pământ la cer Înălțări a Domnului” și cea din Dobrovăț, având hramul Pogorării Sfântului Duh. Pentru unele cazuri, consecrările sunt explicate prin conexiunea cu diferite evenimente din epoca lui Ștefan cel Mare, lucru la care ne-am referit mai sus, în alte cazuri, stabilirea motivelor consecrărilor își așteaptă explicația în cuprinsul unor noi cercetări.

UN EPISOD DIN RELAȚIILE POLONO-OTOMANE: CAPITULAȚIA DIN ANUL 1623

ION EREMIA

Rezumat Examinarea textului Raportului prezentat de Krzysztof Zbaraski atestă că părțile implicate în conflict, polonă și otomană, fiind asistați și de un intermediar francez, au negociat un timp destul de îndelungat condițiile tratatului care urma să pună capăt stării de război dintre Polonia și Imperiul Otoman după campania de la Hotin din anul 1621. Este vorba de un tratat politic internațional în toată regula. Varianta finală a textului tratatului, cu semnătura autografă a sultanului, este desemnată de solul polon Krzysztof Zbaraski cu termenul *capitulație*, iar în textul otoman cu termenul *ahidname*. Așa dar, către secolul al XVII-lea, capitulațiile erau adevărate tratate de pace și nicidecum nu le putem limita la diplome imperiale care ar acorda unor state anumite privilegii comerciale.

Cuvinte-cheie capitulații, tratat, Polonia, Imperiul Otoman, Krzysztof Zbaraski.

Rezumat Examination of the text of the Report by Krzysztof Zbaraski attests that the parties involved in the conflict, Polish and Ottoman, assisted by a French intermediary, negotiated for quite a long time the conditions of the treaty that would put an end to the war between Poland and the Ottoman Empire after the Hotin campaign of 1621. It was an international political treaty in its entirety. The final version of the text of the treaty, with the autograph of the sultan, was drawn up by the Polish ambassador Krzysztof Zbaraski with the term *capitulation*, and in the Ottoman text with the term *ahidname*. So, by the 17th century, capitulations were real peace treaties, and we can not limit them to imperial charters that grant certain states some trade privileges.

Cuvinte cheie capitulations, treaty, Poland, the Ottoman Empire, Krzysztof Zbaraski.

Războiul polono-otoman din anii 1620-1621 s-a încheiat cu semnarea tratatului de pace de la Hotin. Specialiștii au atenționat asupra faptului că deja în anul 1622, originalul acestui document nu s-a păstrat nici la diplomații poloni, nici la cei otomani, mai mult chiar, specialiștii bănuiesc că textele polon și turc, nu erau identice. În această situație, procedura de precizare a articolelor tratatului menționat, a durat câțiva ani și polonii, cu această misiune, au trimis la Poartă mai multe solii, cum ar fi solia lui Stanislav Sulișewski (1621-1622), Krzysztof Zbaraski (1622-1623), Krzysztof Serebkowici (1623) și Krzysztof Kilcewski (1624)¹.

Scopul studiului de față este de a atenționa încă odată că acele acte apărute în rezultatul negocierilor cu puterile străine ieșite din cancelaria otomană și semnate de sultan, cunoscute cu numele de *ahd-nâme*, în realitate erau faimoasele *capitulații*, termen cu care ele sunt cunoscute în diplomația europeană. Necesitatea unei asemenea intervenții este dictată de faptul că unii cercetători mai contestă caracterul politic al capitulațiilor, considerându-le doar niște privilegii comerciale acordate de Poartă statelor europene. În cele ce urmează, pentru a lămurii această chestiune, ne vom opri doar la solia polonezului Krzysztof Zbaraski², care a sosit în capitala otomană pe 9 noiembrie 1622³. S-a atenționat că alegerea candidaturii lui Krzysztof Zbaraski indică la seriozitatea intențiilor Varșoviei. Într-adevăr, și Krzysztof Zbaraski, și fratele său, erau printre cele mai văzute personalități din Polonia. Alegerea anume a lui Krzysztof Zbaraski mai era motivată și de faptul că nici el, nici fratele său, nu au participat la campaniile de la Țuțora și de la Hotin⁴.

Așa dar, vom încerca o explicare a problemei capitulațiilor prin prisma discuțiilor solului polon la Poartă, reflectate în *Raportul cneazului Krzysztof Zbaraski despre solia din Turcia* în anii 1622-1623, care reprezintă o sursă importantă pentru aprecierea atitudinii Porții față de alte state și încheierea tratatelor de pace cu acestea⁵.

În textul respectiv, inițial, termenul *tratat* apare cu ocazia informației că unul dintre însoțitorii lui Krzysztof Zbaraski, trimis la Constantinopol pentru aranjarea primirii soliei, a fost întrebat de către marele vizir Gürcü Hadım Mehmet Pașa de ce acesta are o oaste atât de mare⁶, nu cumva solul polon vrea să cucerească Constantinopolul sau să jefuiască visteria statului otoman. Marelui vizir i s-a răspuns că în *tratatul* precedent (de la Hotin- *n.a.*) a fost fixat ca la Poartă să vină un om de vază,

1 П. М. Сас, *Хотинська війна 1621 року: Монографія*, – Киев, Інститут історії України, НАН України, 2011, с. 425.

2 Despre solia lui Krzysztof Zbaraski la Poartă și rezultatele acesteia a se vedea și Victor Ostapchuk, *The Ottoman Black Sea frontier and the relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy, 1622-1628*, Harvard University, 1989, p. 25-28, 38-44 (http://shron1.chtyvo.org.ua/Ostapchuk_Viktor/The_Ottoman_Black_Sea_frontier_and_the_relations_of_the_Porte_with_the_Polish-Lithuanian_Commonwealth.pdf).

3 Marian Balczewski, *Gry i zabawy Turków osmańskich: na podstawie polskich i obcych źródeł od schyłku Średniowiecza do końca Oświecenia*, Wydawn. Akad. Dialog, 2000, p. 95.

4 Тетяна Григор'єва, *Укладання миру після Хотинської війни (1620-1621 рр.): спроба переоцінки досягнутих домовленостей*, În: *Україна в Центральньо-Східній Європі: Зб. наук. пр.* – Киев, Інститут історії України НАН України, 2010, с. 48.

5 Textul a se vedea Кишиштоф Збаражский, *Донесение о посольстве князя К. Збаражского в Турцию в 1622-1623 годах*. În: „Османская империя в первой четверти XVII века”. Москва, Наука. 1984 (<http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Zbarazskij/frameset1.htm>).

6 Conform datelor oferite de sursele de atunci numărul însoțitorilor solului polon varia între 300 și 1 200 de persoane.

ceea ce s-a și făcut acum prin prezenta solie, dându-se de înțeles părții otomane că acest om de vază are nevoie și de paza respectivă, așa că marele vizir să fie liniștit, vistieria otomană nu va fi jefuită⁷. După mai multe discuții cu reprezentanții Porții referitoare la ceremonialul de primire a soliei polone și la pretențiile Porții față de negustorii poloni, pretenții considerate ilegale de solul polon, acesta trimite marele vizir textul *tratatului* de la Hotin semnat încă în anul 1607⁸ care interzicea luarea impozitelor de pe talerii aduși de negustorii poloni în Imperiul Otoman. Concomitent, *Raportul* lui Krzysztof Zbaraski menționează că și până la această dată, textele *tratatului* respectiv au fost trimise unor persoane influente de la Poartă⁹.

Pe 9 noiembrie 1622 solului polon i s-a permis să-și continue calea spre Constantinopol. Este foarte interesantă scena întâlnirii lui Krzysztof Zbaraski de către marele vizir Hadım Mehmed Pasha numit în această funcție relativ recent, pe 21 septembrie 1622. Krzysztof Zbaraski a transmis mesajul regelui polon și a declarat că a venit la Poartă ca să instaureze pacea. La această intenție a lui Krzysztof Zbaraski, marele vizir a replicat ironic: oare solul consideră că încă nu s-a ajuns la pace? Solul polon nu cunoaște *tratatul* de la Hotin sau nu se ține de el? La această replică Krzysztof Zbaraski a răspuns că el nu dorește un alt *tratat* și vrea ca anume acesta să fie confirmat¹⁰. După cum subliniază editorii sursei respective, în timpul negocierilor anterioare (1621) de pe câmpul de luptă de lângă Hotin părțile, polonă și otomana, au convenit ca anume *tratatul* semnat acolo să fie confirmat ulterior și de regele polon, și de sultanul otoman.

Așa dar, din cele de mai sus, important apare faptul că solul polon Krzysztof Zbaraski afirmă că și marele vizir otoman utilizează în discursul său termenul *tratat*.

De asemenea, în timpul primei întâlniri a lui Krzysztof Zbaraski cu marele vizir, ultimul a solicitat ca acesta să nu amintească în timpul negocierilor de domnul Moldovei Ștefan Tomșa al II-lea (octombrie 1621 - septembrie 1623) și de Cantemir, beilerbeii de Silistria, numit în această funcție de otomani după bătălia de la Hotin, pentru susținerea activă a acestora în lupta împotriva polonilor. La această solicitare, Krzysztof Zbaraski a răspuns că el nu poate ignora porunca stăpânului său, regele Poloniei și a început discuția cu marele vizir pe problema referitoare la compensarea daunelor provocate de invazia ulterioară a lui Cantemir în Polonia și, de asemenea, l-a reclamat pe domnul Moldovei Ștefan Tomșa al II-lea, care ar fi permis trecerea tătarilor prin Moldova în calea lor spre Polonia.

În timpul negocierilor dintre cele două părți, marele vizir a solicitat să fie prezentat textul *tratatului* semnat la Hotin în toamna anului 1621 de Dilaver pașa, reprezentantul Porții, și transmis reprezentantului polon. Krzysztof Zbaraski a răspuns că el nu dispune de textul respectiv și, la rândul său, l-a întrebat pe marele vizir: dar tu ai textul nostru, eu am venit pentru confirmarea lui. Vizirul a căzut de acord cu propunerea și a afirmat că într-adevăr, *tratatul* pur și simplu trebuie confirmat.

7 Кшиштоф Збаражский, *Донесение о посольстве князя К. Збаражского*, с. 106.

8 Мирный договор Османской империи с Польшей в 1607 году (http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVII/1600-1620/Dogovor_turki1607/text.phtml?id=10793).

9 Кшиштоф Збаражский, *Донесение о посольстве князя К. Збаражского*, с. 107.

10 *Ibidem*, с. 110.

Krzysztof Zbaraski a mai accentuat că în conformitate cu *tratatul* respectiv, sultanul trebuie să asigure securitatea Poloniei față de invazia tătarilor, fie că aceștia ar ataca Polonia prin Moldova, fie prin altă parte, lucru pe care otomanii nu l-au realizat însă, fiindcă tătarii și după semnarea tratatului din toamna anului 1621, au mai săvârșit două incursiuni asupra Poloniei. La rândul său, conform prevederilor tratatului, regele Poloniei, urma să asigure securitatea Imperiului otoman față de atacurile cazacilor («să elibereze marea voastra (Marea Neagră - *n.a.*) de cazaci»). În timpul discuțiilor, marele vizir l-a întrebat pe Krzysztof Zbaraski de ce el este atât de pornit împotriva domnului Moldovei Ștefan Tomșa al II-lea. Solul polon a răspuns că în conformitate cu tratatele semnate anterior, Tomșa trebuie să păstreze pacea dintre Polonia și Imperiul Otoman, el pentru aceasta a fost pus în scaunul domnesc. De asemenea, domnul Moldovei nu trebuia să permită trecerea dușmanilor regelui prin țara sa și să nu provoace daune Poloniei. De asemenea, atenționa Krzysztof Zbaraski, în conformitate cu *tratatele* semnate anterior cu Polonia de către tatăl [Mehmed al III-lea (1595-1603)] sultanului actual [Mustafa I (1622-1623)], acei care trimit știri false la Poartă trebuie pedepsiți, Ștefan Tomșa al II-lea, specifica solul polon, este unul dintre aceștia¹¹.

Referindu-se la poziția domnului Moldovei Ștefan Tomșa al II-lea și la tătaraul Kantemir, beilerbei de Silistria, poziție care nu aranja partea polonă, Krzysztof Zbaraski declara că „voi singuri ați promis și în tratat ați scris că în acele locuri să fie numiți oameni liniștiți și favorabili păcii”¹². Marele vizir a ținut însă să accentueze că polonii doresc nu atât înlăturarea din funcții a lui Ștefan Tomșa și a lui Cantemir, cât dobândirea provinciilor până la râul Dunăre. La această acuzație, în fața mai multor demnitari de la Poartă, Krzysztof Zbaraski a declarat ferm, că el nu dorește nici Moldova, nici Valahia, el dorește doar confirmarea păcii semnate la Hotin. Discuțiile fierbinți dintre Krzysztof Zbaraski și marele vizir au fost conciliate de muftiu abia la a treia întâlnire dintre cei doi.

După aceasta s-a început discuția problemei referitoare la audiența solului polon la sultan. Marele vizir i-a făcut aluzii directe că toți acei soli care vin la sultan să-l salute, inclusiv solul imperial, solul persan și alții, aduc acestuia cadouri mari și a întrebat direct: ce daruri a adus solul polon de la regele său? Krzysztof Zbaraski a răspuns că nu este în obiceiul regilor poloni să trimită vreun semn mic de prietenie, un ceas sau altceva. Regele meu, a continuat Krzysztof Zbaraski, trimite cu mine un mare și fără preț dar – prietenia lui și pacea trainică, iar de la sultan nu cere nimic. Concomitent, Krzysztof Zbaraski a afirmat că el personal, în semn de onoare față de sultan, nu va rata momentul să-l salute după posibilitățile sale. La această declarație vizirul a răspuns că suveranii lui nu i-au nimic de la soli, dimpotrivă, le dau lor, dar regii trimit regilor cadouri, nu cu semnificație de tribut, ci în semn de bunăvoință. La acestea Krzysztof Zbaraski a răspuns că el nu are nici un fel de indicații în această privință de la stăpânul său. Discuția dintre cei doi aluneca spre confruntare și vizirul a declarat că solul polon nu poate saluta sultanul dacă nu va

11 Кшиштоф Збаражский, Указ. Соч., с. 112.

12 *Ibidem*, с. 113.

prezenta cadourile respective din partea regelui polon, mai mult chiar, subliniază Krzysztof Zbaraski, vizirul a pretins și un tribut în bani sau mărfuri în sumă de 300 000 de taleri, tribut pe care polonii l-ar fi promis anterior sultanului Osman¹³. Solicitarea respectivă a fost însoțită și de amenințări din partea vizirului: dacă solul polon nu va prezenta tributul cerut el nu numai că nu va fi primit de sultan, dar și va nimeri într-un loc, în care nici nu-și poate imagina. La aceste amenințări Krzysztof Zbaraski a răspuns că el nu a adus nimic pentru sultan și otomanii pot, contrar dreptului divin și uman, să-l lipsească de viață. În această situație vizirul a insistat ca solul polon să prezinte instrucțiunile primite de la rege. Sub motivul că el poate prezenta doar copiile acestora, Krzysztof Zbaraski a scris preținsele instrucțiuni pe care ulterior le-a transmis marelui vizir prin intermediul muftiului.

Referindu-se la conținutul tratatului de la Hotin, Krzysztof Zbaraski scrie că marele vizir ar fi afirmat că în *tratatul* cu pricina ar fi fost scris că din timpurile trecute este obiceiul că la primirea solului polon de către sultan, să-i fie aduse cadouri. Acest lucru ar fi fost prevăzut și în *tratatele* semnate mai demult, despre care însă otomanii nu știu, fiindcă ei, din cauza deselor schimbări la tronul sultanal, nici nu le păstrează. La această pretenție a vizirului, Krzysztof Zbaraski a răspuns că dacă aceasta este scris în *tratatul* de la Hotin, atunci și el trebuie să dea respectivele cadouri, fiindcă vechile tratate trebuie respectate. Solul polon îl anunță pe marele vizir că pentru binele Republicii Polone el a luat din arhivă mai multe tratate vechi și le-a arătat otomanilor partea finală a unui vechi tratat de pace, în care nu se prevedeau nici un fel de plăți către Poartă. „Bătrânii, încheia Krzysztof Zbaraski informația dată, se uitau cu evlavie la semnăturile sultanilor demult decedați și nu își puteau reține lacrimile”¹⁴.

Krzysztof Zbaraski sublinia în *Raportul* său că marele vizir l-a învinuit în denunțarea tratatului de la Hotin, afirmând că în acel tratat este scris totul despre plăți, invocând mărturiile colegilor săi și ale pașalelor, dar, atenționat solul polon, el nu a îndrăznit să recunoască că ei au pierdut textul tratatului. Mai mult chiar, în timpul negocierilor, dar și ulterior, Krzysztof Zbaraski a cerut insistent să-i fie arătat textul polon al tratatului de la Hotin. Marele vizir i-ar fi răspuns cu mânie că el va demonstra că adevărul este de partea lui și că textul polon al tratatului de la Hotin l-ar fi găsit în cufărul sultanului. Krzysztof Zbaraski și-a manifestat mulțumirea, specificând că este foarte bucuros să afle că acemenea dosare se păstrează la sultan, dar nu la cancelarie, „la noi ele întotdeauna se păstrează la cancelarie”, mai preciza solul polon¹⁵.

În continuare, Krzysztof Zbaraski a respins pretențiile vizirului referitoare la cadourile din partea regelui polon, argumentând prin aceea că împăratul habsburgilor, în calitate de stăpân al pământurilor ungare și germane, convenind asupra problemei privind titulatura și satisfacerea pretențiilor pentru Ungaria, ei, regele și sultanul fac schimb de cadouri, în conformitate cu aceste tratate. De asemenea, regele persan ține Armenia și multe castele ale sultanului, el trimite tribut pentru

13 Probabil este vorba de Osman al II-lea (1618-1622).

14 Кшиштоф Збаражский, Указ. Соч., с. 117.

15 *Ibidem*, с. 117.

aceste stăpâniri, dar nu pentru Persia. Dar regele polon, continua solul, nu ține nimic de la sultan. Dacă însă sultanul ar ceda regelui Poloniei Țara Moldovei și Țara Valahiei, el nu ar refuza să plătească tribut pentru acele țări. Cu ironie sublinia Krzysztof Zbaraski că împăratul habsburgilor trimite sultanului o singură dată în calitate de cadouri careva ceasuri, după care, timp 20 de ani se află în stare de război, regele persan trimite mătase și apoi luptă cu Poarta pe parcursul a 80 de ani, pe când polonii mențin pacea cu Poarta deja 200 de ani. Mai mult chiar, Krzysztof Zbaraski a ținut să sublinieze că anterior, anume polonii au dat Imperiului Otoman Țara Valahiei și Țara Moldovei. Din aceste considerente, încheia solul polon, sultanii anteriori nu solicitau cadouri de la poloni, iar regii poloni de la sultani.

În această situație vizirul a solicitat lista cadourilor pe care Krzysztof Zbaraski urma să le facă personal sultanului, la ce, inițial, a primit un refuz categoric. Totuși, ținând cont de faptul că din Polonia au sosit știri despre cadourile aduse de solul polon, el a cedat și a anunțat cadourile care vor fi făcute: „40 de soroace¹⁶ de samur”, 14 blănuri de vulpe argintii care îi mai rămăsese, o oglindă și o lădiță.

Este de reținut și faptul că în calitate de mediator al negocierilor dintre solul polon și Poartă a fost Thomas Roe (1581-1644), reprezentantul Angliei la Constantinopol în perioada anilor 1621-1628¹⁷. Solul polon scrie limpede: „cazul meu a fost incredințat lui”, lui Thomas Roe. Reprezentantul Angliei era foarte prudent și la întrebare pe Krzysztof Zbaraski, dacă acesta nu se va supăra, în cazul în care va discuta cu marele vizir problema reținerii atât de îndelungate a solului polon la Poartă. Mai mult chiar, el a rugat ca solul polon să nu îl împiedice în aceasta, deoarece el are porunca clară a regelui Angliei să ajute solul regelui polon chiar până la aceea ca să refuze pacea cu sultanul otoman. Krzysztof Zbaraski a acceptat întru totul spusele lui Thomas Roe și acesta nu a întârziat să aducă la cunoștința lui Mehmed Diac despre prietenia dintre regele Poloniei și Angliei. Ulterior, Krzysztof Zbaraski avea să consemneze sprijinul considerabil pe care l-a avut din partea solului englez. Și atunci când Thomas Roe a acceptat ca Krzysztof Zbaraski să-l invite la el pe reprezentantul Franței, sluga solului polon l-a găsit pe ultimul nemulțumit de faptul că solul polon nu ar fi manifestat stima cuvenită față de regele francez prin faptul că „l-a invitat pe solul englez în calitate de mediator”. Dar Krzysztof Zbaraski i-a amintit de faptul că și lui, solului francez, i s-a adresat cu rugămintea să fie mediator în negocierile de pace, dar el a refuzat.

După cinci săptămâni de negocieri Krzysztof Zbaraski s-a înțeles cu vizirul că darurile făcute de el personal să nu se transforme în obligație permanentă; vizirul să explice regelui polon că solul a făcut aceste cadouri fără învoirea regelui, fiind convins de către vizir să facă acest gest pentru binele public; regelui polon să-i fie

16 Despre „sorokul de samuri” a se vedea Ion Eremia, „Un sorok de samuri” – o husă de samuri care includea patruzeci de samuri?. În: Tyragetia, Istorie, Muzeologie, Serie nouă, vol.IV [XIX], nr.2, 2010, p. 93-103.

17 Despre aflarea acestuia la Istanbul a se vedea Thomas Roe, *The negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621 to 1628 inclusive*, London, 1775 (<https://books.google.md/books?id=YMBIAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Roe+T.++Negotiations+of+Sir+Thomas+Roe+in+his+embassy+to+the+Ottoman+Porte&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwj9wLWH4bHXAhWIZIAKHTVsBfsQ6AEIJTAA#v=onepage&q&f=false>); A se vedea și Stanlty Lane-Poole, Roe Thomas. În: *Dictionary of National Biography*, 1885-1900, Volume 49 ([https://en.wikisource.org/wiki/Roe,_Thomas_\(DNB00\)](https://en.wikisource.org/wiki/Roe,_Thomas_(DNB00))).

trimis cadoul corespunzător din partea vizirului, iar după audiența¹⁸ la sultan solul polon să poată salva prizonierii luați în timpul campaniei militare de la Țuțora.

În continuare, Krzysztof Zbaraski relatează că pe parcursul negocierilor a stabilit relații bune și s-a înțeles cu unul dintre demnitarii de la Poartă, Mehmed Diac. Solul polon a obținut o audiență la vizir unde a participat și Mehmed Diac. Acesta, în fața vizirului a confirmat faptul că beilerbeii Cantemir a săvârșit o campanie împotriva Poloniei și l-a convins pe marele vizir să creadă în această informație. Ulterior, la o nouă întâlnire cu Mehmed Diac acesta l-a convins pe Krzysztof Zbaraski că pentru încheierea unei păci mai bune și mai durabile, el trebuie să prezinte vechile tratate încheiate cu otomanii, dacă le are cu sine, pentru ca, văzându-le, „poporul prost” să înțeleagă că noi suntem prieteni vechi. În cancelaria lor, adică a otomanilor, totul a pierit în timpul tulburărilor. Krzysztof Zbaraski afirmă că aceasta a fost o condiție irealizabilă. Totuși, lui Mehmed Diac și diacului acestuia, le-a dat să citească toate tratatele care, din fericire, solul polon le avea cu el. Unele tratate încheiate de solul Gherburt (tratatul din 1598) și sultanul Suleiman (1553) le-a dat să le copieze, deoarece în ele era vorba despre prietenie și *obligății reciproce*, ceea ce a provocat „aprobarea și admirația [Diacului]”¹⁹.

După îndelungate negocieri și învinuiri reciproce cu marele vizir, același Mehmed Diac l-a întrebat pe solul polon dacă acesta este de acord să facă completări în textul tratatului de la Hotin. Krzysztof Zbaraski a refuzat categoric și Mehmed Diac a promis că va transmite marelui vizir acest răspuns al solului²⁰.

Totuși, lucrurile nu mergeau chiar atât de repede cum dorea solul polon. În virtutea situației interne complicate de la Poartă, urma să fie convocat un consiliu al demnitarilor otomani cu participarea marelui vizir și a câtorva demnitari de stat pentru primirea deciziei definitive, cum trebuie să fie recentul tratat de pace. Dar peste câteva zile situația s-a schimbat și a avut loc doar o *mușavere* (reprezentativă a muftiului, cadiiilor, judecătorilor și a militarilor de vază. Krzysztof Zbaraski avea anumite temeri în legătură cu posibilele consecințe ale unei asemenea adunări, fiindcă, afirma el, asemenea adunări, de obicei, se încheie cu incitarea mulțimii, deoarece, la otomani, „capul și suveranul hotărăște singur totul”. Ținând cont de aceasta, Krzysztof Zbaraski și reprezentantul Angliei au trimis la Mehmed Diac ca să-l convingă pe marele vizir să renunțe la convocarea acestei *mușavere*. Dar Mehmed Diac i-a încredințat că totul va decurge bine. Conform lui Krzysztof Zbaraski, nu se știe de cine au fost instituite aceste *mușavere*. Totuși, sublinia el, acestea erau destul de importante, deoarece, în cazul în care pacea se confirma, pentru ca tratatul să fie mai durabil, pe timpul unui suveran ca acesta, atunci sultanul urmaș la tron trebuia să confirme și el acest tratat în baza la aceea că el a fost încheiat cu aprobarea generală. Krzysztof Zbaraski sublinia că vizirii își făceau grijă pentru soarta lor, fiindcă în cazul în care ei ar fi întocmit tratatul cu el, iar apoi cazacii ar fi năvălit asupra otomanilor, furia oștirii s-ar fi revărsat asupra vizirilor²¹.

18 Audiența la sultan a avut loc pe 6 decembrie 1622.

19 Кшиштоф Збаражский, Указ. Соч., с. 131.

20 *Ibidem*, с. 133.

21 Кшиштоф Збаражский, Указ. Соч., с. 135.

Conform lui Krzysztof Zbaraski, principalul motiv al convocării acestei mușavere a fost atitudinea dușmănoasă a marelui vizir față de solul polon și dorința de a realiza visul lui provocând un război, chipurile din necesitate, împotriva polonilor. Mehmed Diac, de asemenea se vedea lider în acest război. Conform solului polon aceasta s-a văzut destul de limpede din discursul său de la consfătuire. Mai mult chiar, sublinia Krzysztof Zbaraski, vizirul, purtând discuțiile cu dânsul, a trimis poruncă la Cantemir, pentru ca el să nu înceteze să deranjeze teritoriile poloneze.

Înainte de chemarea mușavere, Krzysztof Zbaraski a mai avut o discuție cu marele vizir în care i-a promis că acesta va fi primit în audiență la sultan, iar după întrevedere i se va permite plecarea spre casă. În același timp, vizirul l-a încurajat să nu-i fie frică de consfătuirea care urma să aibă loc și să trimită în grabă un curier spre Polonia care să anunțe despre încheierea păcii.

În ziua consfătuirii (*mușavere*) amintite, relatează solul polon, s-au adunat toți acei care trebuiau să vină și, de asemenea, mult popor. Participanții s-au pronunțat pentru război, dar urma să se discute. În timpul dezbaterilor s-au indicat condițiile favorabile pentru războiul cu Polonia, dar au fost ascultate și propunerile vecinilor, probabil ale hanului Crimeei și ale altor vasali referitoare la pregătirile lor pentru invazia în Ucraina. Dar, menționează Krzysztof Zbaraski, la consfătuirea respectivă au fost citite și tratatul, și propunerile sale. În această situație, Halil pașa și muftiul, referindu-se la vechile relații de prietenie cu Polonia, la slăbiciunea Imperiului Otoman, la faptul că din partea polonilor le-a venit pieirea, ei s-au pronunțat pentru semnarea păcii cu Polonia. Și-au amintit, subliniază Krzysztof Zbaraski și de cuvintele lui Suleiman: „prefer să-i am pe polonezi mai bine prieteni, decât tributari”. În cele din urmă, încheie solul polon, și marele vizir a declarat că este de acord să fie încheiat tratatul de pace²².

Cu toate acestea, menționează Krzysztof Zbaraski, *mușavere* nu s-a încheiat fără incidente. Unul dintre sipahi a declarat să nu creadă polonilor, în primul rând regelui, care nu ar fi renunțat la intențiile sale războinice. Solul polon a fost pus într-o situație destul de delicată, după afirmația sa a fost atinsă onoarea regelui și el s-a adresat reprezentanților altor state creștine (englez, olandez, venețian, francez) din Constantinopol, anunțându-i că otomanii încalcă dreptul popoarelor. Dar sublinia Krzysztof Zbaraski, toți au răspuns pozitiv, cu excepția celui francez, care a răspuns că el nu intenționează să se amestece. Situația a ajuns până acolo încât solul Krzysztof Zbaraski s-a adresat cu o declarație către Divan și stările laice și ecleziastice în care a descris scopul soliei sale, planurile vizirului, neglijarea dreptului popoarelor și rușinea casei otomane, solicitând să vorbească la ședința divanului în care să explice intențiile pașnice și de prietenie ale regelui Poloniei. Situația se înrăutățise într-atât de mult, încât marele vizir a fost înlăturat din funcție. După mai multe încercări nereușite de a numi un nou vizir, menționează Krzysztof Zbaraski, această funcție i-a revenit lui Mere Hüseyin Pasha.

Solul polon a discutat și cu noul vizir convingându-l în bunele intenții ale polonilor și sfătuindu-l să încheie cu ei pace. Hüseyin Pasha a manifestat o bună înțe-

22 Ibidem, c. 137.

legere și l-a asigurat pe Krzysztof Zbaraski în bunele sale intenții față de sol și față de Polonia, asigurându-l că va contribui, desigur prin răscumpărare, la eliberarea prizonierilor.

După mai multe peripeții, Krzysztof Zbaraski a fost iarăși chemat la marele vizir, care i-a solicitat să aducă vechile și noile tratate. Solul polon subliniază că pe Hüseyin Pasha, cel mai puțin îl interesa tratatul de la Hotin. În timpul audienței la marele vizir „s-a citit tratatul cu Suleiman, eu am arătat scrisorile vechi de la Baiazid. Vărsau șiroaie de lacrimi, când citeau scrisorile sultanilor acelor timpuri”. După aceasta marele vizir a solicitat ca lui să i se încredințeze tratatul cu Suleiman și pașaportul de la Baiazid, pentru a fi arătate sultanului, la care vizirul urma să meargă a doua zi. După vizita la sultan, documentele respective au fost restituite, totuși, subliniază solul polon, pașaportul lui Baiazid s-a pierdut la ei. Marele vizir a comunicat solului polon că sultanul a rămas mulțumit, așa ca și întreaga curte și a poruncit ca să fie încheiată pacea²³.

Dar, pentru finalizarea negocierilor, sublinia solul polon, mai era nevoie de o *mușavere*, la care a fost invitat și solul polon, primit, de această dată, cu o pompă deosebită. Marele vizir a declarat că la această *mușavere* trebuie să fie stabilită o pace durabilă între sultan și rege. La solicitarea vizirului, Krzysztof Zbaraski a prezentat mai multe tratate semnate anterior între Polonia și Imperiul Otoman și a afirmat că ele atestă vechea prietenie și tendința de bune relații dintre cele două părți. Tot în fața acestei adunări a fost citit tratatul încheiat cu Suleiman, apoi tratatul încheiat de Gherburt, în sfârșit, tratatul de la Hotin. Toți cei prezenți au căzut de acord să fie semnată pacea²⁴.

La sfârșitul ședinței vizirul s-a adresat consiliului și i-a întrebat: ați auzit domnilor ce a spus domnul sol? Doriți să fie încheiată pacea cu regele polon? Toți au răspuns că doresc și roagă pentru încheierea păcii.

Totuși, marele vizir mai ridică o problemă: el insista ca în tratatul cu Polonia să mai fie inclusă fraza ca polonezii să fie prietenii prietenilor și dușmanii dușmanilor, fiindcă, motiva vizirul, mai sunt situații, precum aceea când polonii au mers împotriva lui Gabriel Bethlen, de aceea trebuie să se înțeleagă în privința la aceea, că în cazul în care Gabriel Bethlen va merge la război, polonezii să nu acorde ajutor dușmanilor lui. La această doleanță a marelui vizir, Krzysztof Zbaraski a replicat că nu e bine ca între așa doi mari suverani (regele și sultanul - *n.a.*) să fie implicată o persoană particulară, așa cum este voievodul transilvănean, tributarul Porții. Și, continuă solul polon, „această pace se stabilește ca veșnică nu numai între suverani, dar și între state”²⁵. Evident, partea poloneză cunoștea foarte bine normele dreptului internațional islamic, care încheiau doar armistiții de pace, de aceea caută să introducă și noțiunea de „pace veșnică”²⁶, dar și faptul că tratatul de pace era valabil doar în timpul vieții sultanului care l-a semnat, de aici dorința polonilor de a reda tratatului

23 Кшиштоф Збаражский, Указ. Соч., с. 144.

24 *Ibidem*, с. 144-145.

25 *Ibidem*, с. 146.

26 De fapt, încercările se fac încă din secolul precedent, este vorba de tratatul de „pace veșnică” dintre Polonia și Imperiul Otoman din anul 1533.

semnat semnificația unei păci veșnice dintre state, nu numai dintre suverani.

După aceste discuții, vizirul a propus ca în tratat să fie scris și din partea otomană, și din partea polonă, că în caz de război, regele polon nu trebuie să acorde ajutor dușmanilor sultanului, iar când regele polon îl va anunța pe sultan acesta să nu acorde ajutor dușmanilor regelui.

Părțile au discutat și problema domnului Moldovei și a lui Cantemir, dar vizirul a afirmat că în condițiile unei păci durabile, lucrurile se vor liniști, cu atât mai mult că acum otomanii nu au niciun candidat bun la scaunul Țării Moldovei.

În încheiere, vizirul a subliniat că pacea va fi încheiată cu următoarele condiții: dacă o să rețineți cazacii, pacea va fi asigurată din partea noastră, dacă noi îi reținem pe tătari, voi la fel să procedați. Vizirul i-a întrebat pe membrii consfătuirii: „vreți așa domnilor?”. Toți au fost de acord cu propunerea marelui vizir.

După cea de-a doua *mușavere*, marele vizir a poruncit cancelarului să ia textele tratatelor vechi și noi și să alcătuiască documentul final. Marele vizir a solicitat și de la Krzysztof Zbaraski expunerea în scris a textului tratatului. Acest lucru a fost făcut, dragomanul a citit textul și, neîntâmpinând nici o obiecție, au transmis polonilor textul tratatului în limba turcă. După aceasta a avut loc ultima audiență la sultan și, când a venit vorba despre tratate, solul polon a rugat ca să fie confirmate tratatele încheiate anterior cu sultanii Ahmed și Mehmed. Bine domnule sol, ar fi zis marele vizir, dar nu-i aminti atât de des pe acești sultani, amintește-l pe Suleiman, el a fost un adevărat înțelept²⁷.

Negocierile intense dintre cele două părți au finalizat cu un banchet, după care solul polon a primit cadouri. Marele vizir l-a informat pe Krzysztof Zbaraski textul tratatului a fost deja alcătuit de cancelar, dar el ne este întărit încă cu sigiliile necesare. Solul polon și-a exprimat încrederea că textul a fost scris așa cum s-a decis la *mușavere*. Marele vizir a confirmat că anume așa a fost scris.

După aceste evenimente, Krzysztof Zbaraski a părăsit Constantinopolul, dar l-a lăsat pe traducătorul său, K. Serebkovici pentru a primi textul sigilat al tratatului. Rămas în capitala otomană, acesta a aflat că turcii au modificat textul tratatului, incluzând articolul referitor la principele Transilvaniei Gabriel Bethlen²⁸. Încercarea lui Krzysztof Zbaraski de a exclude articolul respectiv nu s-a încununat de succes și, cum explică el în *Raport*, deoarece situația devenea tensionată din ce în ce mai mult în capitala otomană, el s-a grăbit spre Dunăre. Aici a găsit un cărturar care știa limba turcă și pe care l-a trimis cu o țidulă la marele vizir, țidulă care avea următorul conținut: „Sincer cred, vizirul nu a știut nimic, că a fost scris nu așa cum am dorit eu. Este greu să-l învinuiesc în aceasta și pe dragomanul meu, deoarece el nu poate citi [în limba turcă]”²⁹.

Așa dar, cu sau fără știrea marelui vizir, propunerea acestuia referitoare la Gabriel Bethlen a fost introdusă în tratatul de pace polono-otoman și Krzysztof Zbaraski nu a mai putut face nimic pentru excluderea ei. Dar, în scrisoarea adresa-

27 Кшиштоф Збаражский, Указ. Соч., с. 147.

28 Textul articolului respectiv din capitulația sultanală a se vedea *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale*, p. 416

29 Кшиштоф Збаражский, Указ. Соч., с. 148.

tă marelui vizir solul polon a declarat că el „nu poate prezenta regelui și Republicii Polone o *capitulatie* falsificată”, adică, preciza traducătorul sursei date, „textul turcesc al tratatului”³⁰. În textul *Raportului* solului polon Krzysztof Zbaraski tradus în limba rusă este utilizat doar termenul de tratat (*договор*). De asemenea, în textul *Raportului* nu este indicat termenul turcesc cu care opera partea otomană în timpul negocierilor, dar oricum, și în limba utilizată de Krzysztof Zbaraski, și în limba rusă a traducerii, semnificația termenului otoman este, după cum s-a arătat, *capitulatie* și *tratat*, indiferent de durata timpului pe cât a fost încheiat. Totodată, din scrisoarea trimisă de la Dunăre de către solul polon marelui vizir, reiese destul de limpede că termenul otoman cu pricina, avea semnificația de *capitulatie* în înțeles european. De aici reiese că termenul respectiv, *capitulatie*, desemna nu numai anumite privilegii comerciale acordate de către sultani Franței, Angliei, Olandei etc., ci și tratatele politice internaționale semnate de sultani, prin care părțile, în rezultatul unor discuții aprinse, își asumau obligații reciproce. Aceste acte erau desemnate cu termenul turcesc *ahd-nâme*, care, prin conținutul lor, erau adevărate tratate internaționale bilaterale³¹. Într-adevăr, actul sultanului Mustafa I din 12-21 februarie 1623 este definit cu termenul *ahidname*³².

Cercetători contemporani definesc termenul *ahd-nâme* în felul următor: scrisoare imperială, care conține promisiunea în scris de a respecta pacea cu partea adversă, act care se acorda de sultan pentru confirmarea relațiilor de pace cu stăpânii suverani³³.

În concluzie la cele de mai sus putem afirma cu certitudine că textul *Raportului* prezentat de Krzysztof Zbaraski atestă că părțile, implicate în conflict, polonă și otomană, fiind asistate și de un intermediar englez Thomas Roe, au negociat un timp destul de îndelungat condițiile *tratatului* care urma să pună capăt stării de război dintre Polonia și Imperiul Otoman. Este vorba de un tratat politic internațional în toată regula. Varianta finală a textului *tratatului*, cu semnătura autografă a sultanului, este desemnată de solul polon Krzysztof Zbaraski cu termenul *capitulatie*, iar în textul otoman fiind desemnat cu termenul *ahidname*. Așa dar, către secolul al XVII-lea, *capitulațiile* erau adevărate tratate de pace și nicidecum nu le putem limita la diplome imperiale care acordau unor state anumite privilegii comerciale.

30 Кшиштоф Збараский, Указ. Соч., referința 49.

31 Despre etimologia termenului și semnificația acestuia există o bogată istoriografie românească. A se vedea Mihai Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane – „Capitulațiile”*. În: *Anale de istorie*, XXVIII, 6, 1982, p. 34-68; Mihai Maxim, *Țările române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, București, Editura Enciclopedică, 1993; Viorel Panaite, *Război, pace și comerț în islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor*, Ed. a 2-a rev., Iași, Polirom, 2013; Tasin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Ed. a 2.a rev., Costanța, Ovidius Universiti Press, 2008; Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*. În: *AIPI*, XVII, 1980, p. 629-667 etc.

32 Textul a se vedea *Documente turcești privind istoria României*, vol.I, 1455-1774, întocmit de Mustafa A.Mehmet, București, Editura Academiei Socialiste România, 1976, p. 151-154.

33 Татьяна Григорьева, *Укладання миру після Хотинської війни (1620-1621 рр.): спроба переоцінки досягнутих домовленостей*, с. 56

KANTEMIR MÎRZA – SOLUȚIA POLITICĂ A IMPERIULUI OTOMAN ÎN SPAȚIUL DIN NORD-ESTUL MĂRII NEGRE

IGOR BERCU

Rezumat Societatea otomană în prima jumătate a secolului al XVII-lea era dominată de grave tulburări interne, dezorganizarea administrativă și socială. Instituțiile statului de tip oriental clasic s-au dezintegrat, iar eforturile de a-l adapta la noile condiții au zguduit imperiul din temelie. Un alt factor, care puternic afecta vitalitatea politică a Imperiului Otoman, a fost criza dinastică. În aceste condiții, Poarta Otomană era nevoită să caute noi soluții pentru a face față provocărilor politice și militare nu numai pe interior, dar și exterior. Una din aceste soluții în spațiul nord-est pontic devine Kantemir Mîrza, căpetenia tătarilor nogai din Bugeac. Mai mult de două decenii, el devine arma principală pe care Sublima Poartă o folosește contra regatului Poloniei, hân-ilor Hoardei din Crimeea și domnilor Țărilor Române.

Cuvinte-cheie Beylerbey, Hatman, hân, Hoarda din Crimeea, Hoarda din Bugeac, Imperiul Otoman, kalga, Poarta Otomană, mîrza, pâdișah, pâșa, Polonia, Țările Române, serhât, serdâr, sultân, vâli, vezîr.

Abstract Turkish society in the first half of the 17th century had been experiencing serious internal disturbances, administrative and social disorganization. The institutions of the classical oriental state disintegrated, and efforts to adopt them under the new conditions shook the empire to the ground. Another factor that strongly influenced the political viability of the Ottoman Empire was the dynastic crisis. Under these circumstances, the Ottoman Porte had to seek new solutions to meet the political and military challenges not only internally but also externally. One of these solutions in the northeastern Pontic space becomes Kantemir Mirza, the head of the Nogai Tatars in Budjak. For more than two decades, he becomes the main weapon that the Sublime Porte used against the Kingdom of Poland, the khans of the Crimean Horde, and the rulers of the Romanian principalities.

Keywords beylerbey, hetman, khan, the Crimean Horde, the Budjak Horde, the Ottoman Empire, kalgay, the Ottoman Porte, mirza, padishah, pasha, Poland, Romanian principalities, serhat, serdar, sultan, wali, vizier.

Războaiele istovitoare, purtate de Poarta Otomană în perioada anilor 1578 și 1606 împotriva șâh-ului Abbâs cel Mare al Iranului în Est și al Habsburgilor în Europa Centrală au cauzat probleme serioase de ordin politic și economic și social cu care tot mai des se confruntau otomanii.

Această criză a generat fenomene centrifuge la hotarele Imperiului Otoman. Autoritățile de la Istanbul „nu-și puteau controla propriile populații de frontieră”. Pentru otomani „*propria populație*” în spațiul nord-pontic le constituiau diverse neamuri ale tătarilor. În anii douăzeci ai secolului al XVII-lea Înalta Poartă s-a confruntat cu ambițiile de independență ale *hân*-ilor din Crimeea, care au profitat de criza de autoritate de la Istanbul. Acestei provocări, generate de proprii vasali se mai adăugau permanentele războaie cu regatul Poloniei și instabilitatea politică în Țările Române de la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea.

O figură decizională, pentru o anumită perioadă de timp din spațiul respectiv, devine Kantemir *Mîrza*¹, căpetenia tătarilor nogai din Bugeac. Una din primele implicări de ordin politic în acest sens a fost cea din iulie 1612, când Kantemir *Mîrza* în fruntea unei oști tătaro-otomane ocupă Țara Moldovei și în lupta de la Cornul lui Sas învinge efectivele armate polono-moldovenești conduse de domnul Constantin Movilă și starostele de Camenița Ștefan Potoțkii.

Drept rezultat Poarta Otomană îl scoate din domnie pe Constantin Movilă și-l numește pe Ștefan Tomșa, pe care „Kantemir – beiu, cu ordinele lui, care pe acele vremi lăcuia în Bugeacu, să-l ducă pre Ștefan-vodă în scaun”².

În perioada anilor 1617-1618 Kantemir *Mîrza* a efectuat două raiduri devastatoare în posesiunile sudice ale regatului Poloniei. Trădarea domnului Țării Moldovei Gașpar Gratiani a provocat un nou conflict militar între otomani și polonezi, care s-a soldat cu victoria deplină a lui Iskender *pâșa* asupra hatmanului Zolkiewski pe data de 20 septembrie 1621 la Țuțora³. O contribuție substanțială în obținerea victoriei asupra polonezilor de către otomani și-a adus Kantemir *Mîrza* cu tătarii săi. Tratatul de pace inițiat între părți și oferta făcută de către hatmanul Poloniei era tentantă pentru Iskender *pâșa*. În schimb, acesta cerea ca ostatec în primul rând pe Kantemir *Mîrza*. Condiționarea respectivă l-a înfuriat foarte tare pe că-

1 Cea ce vizează descendența neamului Cantemireștilor, există diverse opinii și păreri, iar unele sunt diametral opuse. În unul din ultimele studii dedicate subiectului respectiv, istoricul Fiodor Angheli în lucrarea sa „Эпоха и новая трактовка родословной Кантемиров: конец XIV – первая половина XVIII вв.” afirmă că rădăcinile neamului Cantemireștilor se trag de la emirul Edigei (1352-1419), care a condus Hoarda de Aur circa douăzeci de ani. A pus bazele dinastiei de la care provine neamul tătarilor Nogai. La rândul său, după cum remarcă cercetătorul Fiodor Angheli, familia Cantemir își trage obârșia din tribul Mansur al Hoardei Nogai. „Mansur” este un nume propriu, care în limba arabă înseamnă „victorios”. În perioada anilor 1419-1427 a fost *hân* al Hoardei de Aur, care trecea printr-o perioadă de criză politică accentuată, cea ce a dus în final la dezintegrarea sa în perioada anilor douăzeci-trezeci ai secolului al XV-lea. Fondatorul Hoardei Nogai este emirul Edighei. La mijlocul anilor cincizeci ai secolului al XVI-lea în componența Hoardei Nogai intrau optsprezece triburi, iar unul dintre acestea era tribul Mansuetudine, de la care se trage neamul Cantemireștilor după părerea istoricului Fiodor Angheli. Nogaiul Kantemir *Mîrza* era fiul lui Arslan *Mîrza*. O viziune diametral opusă o prezintă academicianul Andrei Eșanu în lucrarea „Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII” (Dinastia Cantemireștilor, Colectiv Coordonator și redactor științific, acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Editura Știința, 2008).

2 Costin Miron, *Opere*, București, Editura pentru literatură, 1965, p. 26.

3 Mikaberidze Alexander, *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, Vol. I, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2011, p. 237.

petenia nogailor. Drept rezultat, la sfatul ținut de către *vezîr*-ul Iskender *pâșa* cu alți comandanți de unități otomane, această revendicare a părții polone a fost respinsă și lupta a continuat.

Pe data de 8 octombrie, lângă localitatea Slobozia Saucăi, hatmanul Zolkiewski căzu în luptă într-o ciocnire cu tătarii, care i-au prins și pe ceilalți doi comandanți poloni Zolkiewski și Konicpolski. Armata poloneză a suferit o înfrângere grea, ceea ce le-a permis tătarilor nogai să prade, fără a întâmpina vreo rezistență în voievodatele și ținuturile Halici, Lvov, Yaroslavi, Dubno, Ostrog, Vișnevets și Zaslav, luând în robie peste o sută de mii de captivi.

Victoria armatei otomane asupra oștii polonezelor la Țuțora, probabil a fost un factor decisiv care l-a determinat pe tânărul *sultân* Osman al II-lea (1618-1622) să continue războiul cu Polonia printr-o „*expediție imperială*”, condusă de însuși *pâdișah*-ul otoman.

La 1 septembrie 1621 oastea otomană a ajuns în fața cetății Hotin. Au urmat asediul steril al efectivelor otomane împotriva armatei polone de la Hotin. Pe data de 8 septembrie 1621 Kantemir *Mîrza* este numit de către *sultân*-ul Osman al II-lea *vâli*-u de Ozu⁴, purtând apelativul de „*administratorul malurilor Mării Negre*”, probabil cel mai înalt titlu oferit de administrația centrală otomană unui *mîrza* tatar din spațiul nord-est pontic. Drept urmare, Kantemir *Mîrza* controla și administra un vast teritoriu: de la Silistra bulgărească până la gurile Dunării și Niprului, inclusiv Dobrogea și cetățile Akkerman și Chilia. Despre acest eveniment relatează cronicarul turc Mustafa Naima, care susține că: „Kantemir, care era unul dintre emirii neamului nogai, popor din spița hanului Djudji⁵, oferise multe servicii însemnate în timpul acelei expediții. De aceea, acordându-i-se beilerbeilic, el fusese numit Kantemir pașa⁶. Noua sa calitate de *beylerbei* al Silistrei în mod semnificativ a sporit prestigiul militar și decizional al lui Kantemir *Mîrza* în acest spațiu. Decizia respectivă, probabil a înăspriț gelozia *hân*-ului Crimeii Djanibek Canibek față de căpetenia tătarilor nogai.

Kantemir *Mîrza* nu s-a deplasat la Silistra, unde se afla oficial sediul *beylerbeylik*-ului, stabilindu-și cartierul general la Akkerman, mai aproape de teritoriile Poloniei, ținta principală a expedițiilor de jaf ale tătarilor nogai. În următorii ani, Kantemir *Mîrza* și-a format o bază a puterii semi-independentă în Bugeac, sub protecția otomanilor. Practic, la acel moment tătarii nogaii reprezentau singura apărare în zona Dunării împotriva raidurilor cazacilor zaporojeni și, în același timp, erau adversari ai *hân*-ilor din Crimeea, pe care *sultân*-ul încerca a-i ține sub control.

Pe data de 12-23 februarie 1623 între Imperiul Otoman și regatul Poloniei a fost reînnoit tratatul de pace⁷. Una dintre prevederile respectivului tratat stipu-

4 Decei Aurel, *Istoria Imperiului otoman*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 321. Unitatea teritorial-administrativă otomană Ozu de asemenea este numită și Silistra.

5 Djudji, era fiul cel mai mare a lui Ginghiz Han.

6 *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase*, vol. III, Sfirșitul sec. XVI – începutul sec. XIX, Volum întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, Editura Academiei, 1980, p. 66.

7 *Documente turcești privind Istoria României*, vol. I, 1455-1774, Întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, Editura Academiei, 1974, p. 151-154.

la ca „*neamul tăărăsc să nu mai locuiască în Moldova*”⁸. Condiție care nu a fost respectată. În iunie 1623 tătarii nogai, la cererea domnilor Țării Moldovei și Țării Românești, întreprind o expediție în regatul Poloniei și devastează voievodatul Cracoviei.

În același an, *sultân*-ul Mustafa I (1622-1623) îl demite pe Djanibek Ghirai, *hân*-ul tătarilor din Crimeea și-l numește în această funcție pe Mehmed Ghirai al III-lea⁹.

Desele incursiuni ale tătarilor nogai în regatul Poloniei conduși de Kantemir *Mîrza* nu puteau fi tolerate de coroană. Din relatarea lui Cristofor Serebkowicz, trimisul regelui Sigismund al III-lea la Poartă rezultă clar, că una din principalele cerințe înaintate marelui *vezâr* era mazilirea *beylerbei*-ului de Silistra. La care marele *vezâr* a răspuns: „În cea ce privește pe Cantemir, rog, dați-mi timp până la Kazîm¹⁰, când mă voi strădui, va da Dumnezeu, să-l aduc în funii viu, sau capul său la Poartă. Căci am trimis hanului¹¹ scrisori și porunci aspre împărătești și acum voi trimite ca să pornească îndată cu oastea împotriva lui Cantemir. Am poruncit, de asemenea, beilor și beglerbeilor de la margine și domnilor Moldovei și Munteniei să se adune la han. Am dat poruncă din nou străjilor ce sunt la Dunăre și Nistru ca să oprească trecerea lui Cantemir”¹².

Răspunsul marelui *vezâr* solului polonez probabil rezulta din interesele strategice ale Porții Otomane la acel moment. Situația complicată de ordin intern în care s-a pomenit Imperiul Otoman, imaturitatea politică a *sultân*-ului Mustafa I, lipsa resurselor financiare și militare de a promova o politică externă activă, nerespectarea tratatului de pace încheiat între regatul Poloniei și Poarta Otomană în 1621¹³ impuneau o astfel de decizie.

În luna iulie 1623 *beylerbei*-ul de Silistra Kantemir *Mîrza* a fost mazilit, iar noul *hân* Mehmed Ghirai al III-lea în fruntea unei numeroase armate a inițiat o expediție militară contra tătarilor nogai din Bugeac. Căpetenia tătarilor din Crimeea planifica să-i strămute pe tătari nogai din stepele Bugeacului în stepele Kipchak. În toamna anului 1623 temutul *mîrza* a fost nevoit să se supună și, împreună cu Hoarda sa, care număra circa 30.000 de oameni, să se mute din Bugeac în stepele Kipchak¹⁴.

Căzut în dizgrația puterii centrale de la Constantinopol, Kantemir *Mîrza* cu tătarii nogai au continuat să prade pământurile Poloniei meridionale. Pe parcursul lunilor de iarnă a anilor 1623-1624 el pătrunde în Polonia și devastează întinse teritorii, inclusiv voievodatele Liblin și Sandomir. Urmează o nouă incursiune a nogailor în luna iunie 1624 în ținuturile din sudul Poloniei. Conduși de Kantemir

8 Documente turcești privind ..., p. 151.

9 Новосельский А.А., Борьба Московского государства с татарами в XVII веке, Москва-Ленинград, Издательство Академия Наук СССР, 1948, с. 108.

10 După datina creștină „până la Kazîm ” înseamnă până la sfântul Simion Iuda, data de 28 octombrie.

11 *Hân* de Crimeea, Mehmed Ghirai al III-lea (1623-1628).

12 Corfus Ilie, Documente privitoare la istoria României, culese din arhivele polone, Secolul al XVII-lea, București, Editura Academiei, 1983, p. 111.

13 Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858), Selectarea documentelor și studii introductiv Ion Eremia, Chișinău, CEP USM, 2013, p. 445-446.

14 Новосельский А.А., Борьба Московского государства..., с. 110.

Mîrza ei reușesc să pătrundă în Polonia Mică și supun jafului cartierele orașelor Sedziszov și Krosno. Însă pe data de 20 iunie 1624 armata poloneză condusă de hatmanul Koniępcowski a reușit să-i învingă pe nogai în bătălia de la Martînov.

Folosindu-se de situația instabilă și desele detronări ale succesorilor Casei lui Osman, frații Mehmed Ghiray al III-lea și Șahin Ghiray *kalga* între anii 1624-1628 sau declarat ostili Porții Otomane și au încheiat alianță cu Iranul și cazacii zaporojeni ai hatmanului Mihail Doroșenco. Acestei provocări Înalta Poartă i-a răspuns trimitându-l din nou pe Djanibek, adus din surghiunul din Rodos, ca *hân* al Crimeii. Profitând de lupta pentru tronul Hanatului Crimeii între Mehmed Giray și Djanibek Giray, Kantemir Mîrza cu Hoarda din Bugeac s-a mutat din Crimeea în regiunea stepei Akkermanului.

Deși *serdar*-ul Regeb *pâșâ*, după dezastrul de la Caffa l-a reconfirmat pe Mehmed Giray ca *hân* al tătarilor din Crimeea, ostilitățile dintre Hanatul Crimeii și Poarta Otomană au continuat. Un rol decisiv în amplificarea acestor ostilități la jucat *kalga*-yul Șahin Giray, la ordinul căruia a fost masacrată practic întreaga familie a lui Kantemir Mîrza¹⁵.

După aceea, Șahin Giray cu 30.000 de călăreți tătari crimeeni a năvălit asupra ținuturilor cetăților stăpânite de otomani - Akkerman, Chilia și Ismail, care se aflau pe malurile Dunării, ajungând până la Giurgiu. Cetățile au rezistat, însă tot ce le-a stat în cale a fost jefuit și distrus. După ce au ajuns la Babadag în Dobrogea, după cum semnalează cronicarul turc Mustafa Naima „... având gânduri rele <de a merge> asupra Adrianopolei”¹⁶.

Situația complicată în care s-a pomenit Poarta a fost salvată de către Kantemir Mîrza, care, atunci când „... a aflat despre nimicirea dinastiei sale, a venit la Poartă pentru a se plînge. Instalându-se în partea numită Ebu-Eyyub-i- Ensari s-a jefuit și s-a plâns la Poartă padișahului împotriva lui Șahin Ghirai și a luat firman de învoire pentru nimicirea lui prin luptă. El a luat oastea sangeacului de Silistra, unde era mutasarrîf, și s-a așezat pe întinderea numită Dobrogea, adunând aproape 30 000 de tătari. De partea lui au fost, de asemenea, și Hadjiki pașa, unul dintre emirii Rumeliei, precum și mulți alți emiri renumiți. Ei și-au propus să se răz bune. Când Șahin Ghirai s-a hotărât să distrugă Babadagul, locuitorii acestei regiuni s-au sfătuit între ei și s-au hotărât să se opună. Au mai hotărât să aștepte și sosirea firmanului împărătesc. De la Înalta Poartă a sosit poruncă ilustră în sensul ca: „toate oștile Babadagului și ale Dobrogei, unindu-se cu Kantemir pașa, să lupte împreună pentru înlăturarea dușmanului răuvoitor”. Kantemir pașa, la rândul său, aranjându-și oastea, s-a dus asupra lui Șahin Ghirai care se afla pe malul Dunării. Șahin Ghirai de asemenea, și-a aranjat oastea. S-a dat o luptă mare, ca a lui Rustem”¹⁷.

Kalga-ul Șahin Giray a suferit o înfrângere catastrofală, iar puținii tătari crimeeni, care au scăpat cu viața, s-au refugiat peste Dunăre. Lui Kantemir Mîrza drept răsplată i-a fost acordat din partea Porții „... sangeacul Gomuldjine”¹⁸.

15 Decei Aurel, *Istoria Imperiului otoman*, p. 340.

16 *Cronici turcești privind ...*, p. 67.

17 *Ibidem*, p. 67.

18 *Ibidem*, p. 70. *Gomuldjine* - localitate și ținut în Macedonia greacă.

În anul 1626, Kantemir *Mîrza* a întreprins două expediții pustiitoare în regatul Poloniei, după care a jefuit Țara Românească, cruțând doar Țara Moldovei, probabil de dragul prieteniei sale cu domnul Miron Barnovschi. Cronicarul Miron Costin susține că: „Pacea, era întemeiată pre acele vremi den toate părțile, fără numai dodiiia Tătarâi Cantemireștilor cu trecătorile sale în Țara Leșască, că să dezbătuse Cantemireștii de suptu ascultarea hanilor și ședea cu oardele sale dencoace de Nistru, în câmpii Cetății Albe și a Chilii, ce să zice Bugiacul și dedesă împărăția pașii lui Cantemir, de să scriia pașă. Și în toți anii loviia Țara Leșască, precum atunce, în zilele Radului vodă. Nu așe cu multu după pacea legată între împărăția Turcului și Crăiia Leșească, au lovit oardele lui pre la Sneatin, toată Pocuțiiia fără veste și a făcut mare robiiie și plian. Și după aceie pradă a Leșilor, curundu a lovitu și în Țara Muntenească, până în Buzău, de au făcut câtăva pradă la Munteni.

(...) dac'au înțeles de moartea lui Radul vodă și de domnia lui Barnovschii vodă în locul Radului vodă, n'au stricat în țară nimică, fără ce au fostu de hrana cailor, că era Cantemir fârtatu lui Barnovschii hatmanul și satele lui, la boerie, niciodată nu fugea din calea lor, când treceau pe la Cernăuți hoardele în Țara Leșască, ci petrecea Cantemir la Toporăuți cu zilele în casele lui Barnovschii hatmanul¹⁹.

La rândul său, relațiile dintre Hoarda tătarilor din Crimeea și Imperiul Otoman au cunoscut câțiva ani relativ pașnici. Această liniște nu a fost una de durată, deoarece în 1628 Mehmed Giray *hân* și Șahin Giray *kalga* s-au răsculat împotriva *sul-tân*-ului Murad al IV-lea (1623-1640). Drept urmare, Mehmed Giray a fost mazilit și în locul lui iarăși a fost numit Djanibek Giray, iar *kapudân*-ul Hasan *pâșâ* a fost împuternicit să-l instaleze. Pe uscat în sprijinul *kapudân*-ului Hasan *pâșâ* au fost trimiși Huseyin *pâșâ*, Kenan *pâșâ* și Kantemir *Mîrza*.

Pe data de 29 aprilie 1628 Kantemir *Mîrza* cu oastea sa pătrunde în Crimeea și supune asediului capitala Hanatului din Crimeea Bakhchysarai, unde s-au refugiat Mehmed Giray și Șahin Giray²⁰. Timp de trei săptămâni Kantemir *Mîrza* a asediat capitala *hâni*-lor crimeeni. La sfârșitul lunii mai în ajutorul fraților Mehmed și Șahin Giray cu un efectiv armat de 4.000-6.000 de cazaci vine hatmanul Mihail Doroșenco²¹. În bătălia de pe râul Alma de sub Bakhchysarai, cazacii zaporojeni îi înving pe călăreții nogai. Pierderile cazacilor zaporojeni au fost neînsemnate, dar în această luptă cade hatmanul Mihail Doroșenco. Asediul Bakhchysaraiului a fost ridicat, iar Kantemir *Mîrza* s-a retras la Caffa.

Mehmed Giray împreună cu aliații săi, cazacii zaporojeni, au asediat Caffa și au început să bombardeze cetatea din artilerie. Între timp, *kapudân*-ul Hasan *pâșâ* împreună cu Djanibek Giray au debarcat la Caffa. Forțele superioare ale otomanilor și aliaților săi nogai au înclinat balanța succesului în defavoarea tătarilor crimeeni și cazacilor zaporojeni. Pe data de 9 iunie 1628 Djanibek Giray intră în Bakhchysarai și a doua oară se înscăunează ca *hân* al tătarilor Hordei din Crimeea.

19 Costin Miron, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1944, p. 72-73.

20 Новосельский А.А., *Борьба Московского государства...*, c. 120.

21 *Ibidem*, p. 136.

Frații Mehmed Giray și Şahin Giray au fost nevoiți să se refugieze în Azov, iar de acolo sau mutat în Zaporojie.

La rândul său, Mehmed Giray nu renunțase să-și întoarcă tronul pierdut. În toamna anului 1628 cu o oaste de 40.000 de zaporojeni, ruși și tătari pătrunde în Crimeea²². Oastea lui Djanibek Giray hân ajutată de Kantemir Mîrza cu nogaii săi, într-o luptă înverșunată, care a durat două zile au învins oaste condusă de Mehmed Giray. Ultimul, fiind rănit în luptă, moare și a fost înmormântat în capitala tătarilor crimeeni Bakhchysarai, iar fratele acestuia Şahin Giray fuge în Polonia.

Puterea centrală a Porții Otomane a apreciat înalt serviciile și eforturile lui Kantemir Mîrza, sultân-ului Murad al IV-lea i-a întors titlul de *vezâr* și „administrator al țărmului Mării Negre de la gurile Dunării”²³. Drept urmare, Kantemir Mîrza iar a ajuns să joace un rol important în aceste regiuni ale Imperiului Otoman, amestecându-se adeseori atât în treburile Poloniei, cât și în cele ale Țărilor Române.

Deoarece coroana poloneză îl susținea pe Şahin Giray *kalga*, acesta pentru moment a devenit exponentul intereselor Casei de Vasa. Susținut de cazacii zaporojeni, el întreprinde o incursiune pe coasta occidentală a Mării Negre, pustiind Sizebolu²⁴, unde l-a luat prizonier pe *pâșă*-ua de Chois.

Poarta Otomană nu putea să treacă cu vederea această intervenție armată și drept răspuns în august 1629 hân-ul Crimeii Djanibek Giray a organizat o mare campanie militară împotriva Poloniei. Oastea de 20.000 de tătari crimeeni condusă de Devlet Giray *kalga*, căruia i s-a alăturat Kantemir Mîrza cu tătarii nogai și au invadat Polonia meridională. Pentru a contracara jafurile și capturarea în masă a prizonierilor poloni, regele Sigismund al III-lea îl trimite pe marele paznic al Coroanei Ștefan Hmelnițki cu horugviile poloneze și hatmanul Grigorii Ceornii cu detașamentele de cazaci pentru a nimici unitățile de călăreți tătari, care s-au împrăștiat în toată Podolia.

În bătălia de pe data de 9 octombrie 1629 de la Teiul Putred, armata condusă de Ștefan Hmelnițki cu cazacii lui Grigorii Ceornii au reușit să-i învingă pe călăreții tătari în număr de circa 7.000 de oameni conduși de fiul lui Kantemir Mîrza²⁵. În rezultatul acestei victorii polonezii au eliberat din captivitate circa 10.000 de oameni, iar pierderile tătarilor crimeeni și tătarilor nogai s-au ridicat la circa 15.000 de oameni, căzuți în lupte și duși în captivitate²⁶. Printre cei uciși se numără și Mambet bey fiul lui Kantemir Mîrza, iar fratele acestuia Gadlei Mîrza a fost luat în prizonierat.

Pentru menținerea păcii cu puternicul regat-republică de la nord, pe data de 1 februarie 1631 între Imperiul Otoman și Polonia a fost semnat un proiect de convenție cuprinzând mai multe clauze. Articolul I din prezentul proiect prevedea: „De multă vreme încoace se tot pricinuesc supărări cu vorba: „Voi²⁷ înlăturați pe

22 Decei Aurel, *Istoria Imperiului otoman*, p. 340.

23 Ibidem, p. 342.

24 Sizebolu - orașul Sozopol în Bulgaria.

25 Новосельский А.А., *Борьба Московского государства...*, c. 182.

26 Ibidem, p. 183.

27 Otomanii.

tătari, iar noi²⁸ să-i stăpânim pe cazaci”, dar aceasta nu este o vorbă de luat în seamă. Ceea ce trebuie făcut numaidecât este ca voi să-i ridicați de pe acele insule pe cazacii răufăcători și să-i duceți în interior, iar cei din neamul căzăcesc să nu mai iasă de acum încolo, fie pe uscat, fie pe mare, nici pe Marea Neagră și nici în țările noastre bine păzite și nici în ținutul Crimeii, ci să fie oprți și înlăturați, pentru ca, astfel, și din partea aceasta să fie ridicați și trimiși în țara Crimeii cei din ceata Yurtahan, aflați la Chilia și la Akkerman, și în Bugeac, și la Ciopluge și să fie stăpâniți bine, iar pagubele pricinuite de ei să fie înlăturate și îndepărtate²⁹. Kantemir Mîrza a fost înlocuit cu Abaza Mehmed pîșâ în calitate de vâlî-u de Ozu.

În pofida acestei decizii, tătarii nogai din Bugeac, conduși de Kantemir Mîrza rămâneau un important pericol pentru regatul Poloniei, ca și cazacii pentru Poarta Otomană. Subiectul respectiv, intens era discutat de către părțile cointeresate. Aflându-se în tabăra de la Davudpașa în aprilie 1634, Murtaza pîșâ trimite o scrisoare regelui polon Vladislav al IV-lea, relatând că Poarta: „Protestează împotriva construirii unor pâlânci unde se cuibăreau cazacii. Dacă polonii îi vor alunga de acolo, atunci și sultanul va îndepărta pe Cantemir (Hantimur) pașa și va pune Bugeacul sub cârmuirea beilor săi³⁰.”

Pentru o scurtă perioadă de timp, relațiile otomano-polone luară o întorsătură pașnică, obținându-se chiar promisiune pedepsirii cazacilor, dacă aceștia vor mai face incursiuni pe mare. Practic baza de acțiune militară spre nordul *serhât*-lui otoman era desființată pentru vestitul Mîrza nogai. Relevantă în acest sens este și o altă scrisoare scrisă de Murtaza pîșâ fiind adresată aceluiași Vladislav al IV-lea prin care i se comunică că: „Cantemir pașa a venit la Akkerman să-și ia frații și pe fiii săi, și părăsind Bugeacul se vor stabili în Crimeea împreună cu tătarii săi. În Bugeac a trimis Ali pașa, fiul lui Aslan pașa, fost beilerbei de Rumelia. Cantemir pașa nu va îndrăzni să atace Polonia³¹. Aceste două scrisori o dată în plus demonstrează, că puterea otomană în capul mesei punea interesul public și nu cel privat, fie chiar și a unuia din cei mai vestiți pîșâ-le ai timpului.

În anul 1635 *sultân*-ul Murad al IV-lea l-a detronat pe *hân*-ul Crimeei Djanibek Giray înlocuind-ul cu Inayet Giray. Ultimul, a refuzat să participe alături de armata otomană în război contra Persiei și s-a răsculat contra dominației otomane. Kantemir Mîrza a refuzat să-l susțină pe Inayet Giray *hân* în lupta sa contra Imperiului Otoman, iar informațiile furnizate de Kantemir Mîrza împotriva *hân*-ului crimeean, că acesta este prieten al cazacilor și dușman al Porții Otomane, se confirmară prin omorul *kâdî*-ului din Caffa la ordinul lui Inayet Giray.

Pentru al proteja pe Kantemir Mîrza de răzbunarea *hân*-ul Crimeei *sultân*-ul Murad al IV-lea îi poruncește domnului Țării Moldovei Vasile Lupu să fie pregătit pentru a interveni, alături de Kenan pîșâ în sprijinul „... sus-numitului Kantemir³².”

28 Polonii.

29 *Documente turcești privind ...*, p. 156-157.

30 *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II, (1455-1829), Întocmit de Mihail Guboglu, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1965, p. 74.

31 *Ibidem*, p. 75.

32 Gemil Tahsin, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1061-1712)*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1984, p. 237.

În martie 1637 Inayet Giray *hân* porni cu o puternică oaste de tătari crimeeni, la care s-au alăturat și cazacii zaporojeni, împotriva lui Kantemir *Mîrza*, care a fost învins de forțele net superioare conduse de *hân*-ul Crimeii. Pentru a scăpa cu viața, Kantemir *Mîrza* împreună cu membrii familiei sale rămași în viață s-a refugiat în Dobrogea, teritoriul cu statut de *dâr al-Islâm*³³. Tătarii din Crimeea și cazacii zaporojeni au jefuit satele tătarilor nogai din Bugeac, luându-i în captivitate familiile și averile *mîrza*-cilor nogai, care l-au susținut pe Kantemir *Mîrza*.

Poarta Otomană nu putea tolera o astfel de nesupunere manifestată de Inayet Giray *hân* și în scurt timp el a fost mazilit și ucis³⁴. Însă și Kantemir *Mîrza* a căzut în dizgrația autorităților otomane. Drept urmare, a fost transferat ca *sanceakbey* la Afyon Karahisar în Anatolia, însă după o scurtă perioadă de timp ca și dușmanul său Inayet Giray *hân* a fost chemat la Constantinopol în iunie 1637 și fără vre-o acuzație oficială, doar ca un act de probabilă bunăvoință a *sultân*-ului față de regatul Poloniei, executat prin strangulare.

În concluzie, putem susține, că Kantemir *Mîrza* a fost un important factor de decizie al Imperiului Otoman în spațiul de nord-est al Mării Negre. Direct s-a implicat în schimbarea domnilor Țării Moldovei, a băgat spaimă în regatul Poloniei, a nesocotit și s-a opus puterii *hân*-lor din Crimeea. Forța și vitejia lui Kantemir *Mîrza* au fost apreciate înalt de sublima Poartă, fiindu-i acordat titlul de *beylerbey* al Silistrei, stăpân peste Akkerman și Bender. Era pentru întâia oară când conducerea acestei importante provincii de *serhât*, era încredințată altcuiva decât unui *pâșâ* otoman.

33 *Dâr al-Islâm*, casa Islamului, teritoriul aflat sub directă administrare a Porții Otomane.

34 A fost primul *hân* al tătarilor din Crimeea și principe ghiraid, care după mazilire a fost executat din ordinul *sultân*-ului.

DISPUTELE FUNCiare DINTRE MĂNĂSTIRILE DIN NORDUL MOLDOVEI, REFLECTATE ÎN OPERA LUI ANDRONIC POPOVICI „ISTORIA SFINTELOR MĂNĂSTIRI NEAMȚ ȘI SECU” (CAZUL CONFLICTULUI DINTRE MĂNĂSTIRILE SECU ȘI NEAMȚ DIN 1773)¹

ION GUMENĂI

Rezumat

Problema înaintată spre discuție este după părerea noastră una ce merită toată atenția din mai multe puncte de vedere. În primul rând ne referim la faptul că concentrarea din punct de vedere geografic a unor instituții monahale pe un spațiu destul de restrâns, evident, că ducea la dese neînțelegeri, privind însuși moșiile și hotarele pe care erau amplasate construcțiile călugărilor. Și în acest sens lucrarea amintită în titlu consemnează destul de frecvent neînțelegeri între mănăstirile Secu, Neamț, Agapia, Râșca ș.a. Din aceste considerente întâlnim adunate de către Andronic Popovici o multitudine de acte domnești de întărire a hotarelor mănăstirilor, prin aceasta de fapt evitându-se stările de conflict. O situație aparte este cea de la mijlocul anilor '80 ai secolului al XVII-lea, când datorită invaziilor străine, mănăstirea Secu, de exemplu, și-a pierdut o bună parte din actele de proprietate, domnul fiind nevoit să întrunească atât fețe bisericești care reprezentau diferite mănăstiri, cât și laici, pentru a restabili hotarele mănăstirii. Evident că au existat și dispute între diferiți proprietari mănăstirești cu referire la o serie de moșii de pe întinsul Țării Moldovei, ajungându-se și în spațiul pruto-nistrean, drept un exemplu servind moșia Vatra Iazului din ținutul Orheiului. Pe de altă parte este interesant de analizat modalitatea de soluționare a acestor conflicte dintre diferiți subiecți de ordin religios, când în calitate de instanță primară și superioară servea nu instituția domniei, ci mitropolitul și episcopii, hotărârile acestora fiind doar întărite de către domn.

Cuvinte cheie

Mănăstirea Secu, Mănăstirea Neamț, Andronic Popovici, proprietate funciară, conflicte.

¹ Lucrarea a fost elaborată în cadrul proiectului 15.817.06.22F. Valorizarea patrimoniului național documentar al Republicii Moldova (surse istorico-religioase).

Rezumat

The issue under discussion is, in our opinion, one that deserves all the attention from many standpoints. First of all, we mean that the geographic concentration of some monastic institutions on quite a limited space obviously led to frequent misunderstandings about the boundaries and estates on which the monks' buildings were located. And in this sense the work mentioned in the title gives an account of rather frequent misunderstandings between the monasteries of Secu, Neamț, Agapia, Râșca, and others. In this regard, Andronic Popovici collected a number of princely charters about expansion the borders of the monasteries to avoid the states of conflict. A special situation was in the mid-1680s when, because of foreign invasions, the Secu monastery lost most of its land property documents, because of which the prince was forced to gather clergymen representing different monasteries and secular persons to restore the boundaries of the monastic possessions. Obviously, there were also disputes between different monasteries concerning several estates throughout the Principality of Moldova, as well as in the area between the Prut and Dniester rivers, for example, the estate of Vatra Iazului in the Orhei County. On the other hand, it is interesting to analyze the way of solving these conflicts between different religious subjects, when the first and highest instance was not the institution of reign, but the metropolitan and the bishops, their resolutions being only confirmed by the prince.

Cuvinte cheie

the Secu Monastery, the Neamț Monastery, Andronic Popovici, land property, conflicts.

Problema înaintată spre discuție este după părerea noastră una ce merită toată atenția din mai multe puncte de vedere. În primul rând ne referim la faptul că concentrarea din punct de vedere geografic a unor instituții monahale pe un spațiu destul de restrâns, evident, că ducea la dese neînțelegeri privind însuși moșiile și hotarele pe care erau amplasate construcțiile călugărilor. Pe de altă parte o mai mare concentrare de instituții monahale cum este cazul nordului Țării Moldovei nu cred că poate fi depistat în alt colț al spațiului românesc.

Apoi, cercetarea unor astfel de conflicte prezintă interes prin faptul că părțile conflictuale sunt, dacă este posibil așa să le spunem, de sorginte religioase și nu religioase-laice, sau laice pur și simplu, subiect care a fost cercetat mai puțin în istoriografia românească.

Este evident că nu o să înșiruiem, în acest articol toate epizoadele, redată de către Andronic Popovici, în lucrarea sa „Istoria Sfintelor mănăstiri Neamț și Secu”, deoarece chiar în volumul I al lucrării pot fi depistate asemenea epizoade de ordinul zecilor², cu atât mai mult cu cât, cei interesați, sau pot consulta volumele ce sunt în curs de apariție ale Arhimandritului Andronic Popovici, sau pot prelucra datele ce sunt furnizate de către colecțiile naționale de documente³.

2 Cf. Editor Gumenăi Ion, Arhimandrit Andronic Popovici. *Istoria Sfintelor mănăstiri Neamț și Secu*. Chișinău, Lexon Prim, 2016, 344p.

3 *Documente privind istoria României*, Serie A, Moldova, veac XVI, vol. I-IV, veac XVII, vol. I-V, București, Editura Academiei, 1951-1957; *Documenta Romaniae Historica*, Serie A, Moldova, București, Editura Academiei, 1996 - 2016; *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, Editura Știința, 1978-2017, Chișinău, Editura Știința, 1987, ș. a.

Ne vom referi la un caz ce, ni se pare ieșit din comun și care după părerea noastră ar fi interesant atât pentru cei ce studiază istoria ecleziastică a spațiului românesc, cât și pentru cei ce sunt preocupați de istoria socială, juridică, culturală sau antropologie.

Arhimandritul Andronic Popovici a avut de rezolvat o problemă în scrierile sale, cât de nepărtinitor ar fi fost el sau pentru mănăstirea Neamț sau Secu, activând și în una și în alta⁴, pe de o parte, iar pe de alta, fiind vorba de un creștin, și nu unul simplu dar de un călugăr, ce prin definiție promulga tradiția creștină.

Și în acest caz, Andronic Popovici, folosește o metodă ce a început să fie utilizată încă de primul istoric bisericesc – Eusebiu de Cezarea. Ne referim la faptul că este introdus personajul ce reprezintă forțele răului pentru întreaga creștinătate – diavolul. Astfel autorul arată că „Cătră toate acestea apoi în anul 7100 stârnindu-să oareși care neînțelegeri pentru seamnele hotarului moșiei Munții despărțitoare între sf(â)nta monastire a Neamțului cu a acestui sf(â)nt schit al lui Zosima și pricinuindu-să din lucrarea diavolului multe supărări și la o parte și la alta dintru această neînțelegere pentru aceia la întâia zi a lunii lui septemvrie întru aceștia an prea cuvioșii părinții noștri Dosideiu igumenul a acestui sf(â)nt schit și cu Serafim igumenul sf(i)ntei monastiri Neamțului spre mai temeanică pace între o parte și între alta au încheiat un act cu așa cuprindere hotărâtoare întru aceia adecă că în veaci să petreacă legate întru dragoste și în pace aceste dooaă soboară ale fraților celor adnați întru numele D(o)mnului supt steagul mântuirii cu mila lui D(u)mnezeu și așa s-au și urmat după aceasta”⁵.

Sau întru-un alt pasaj „Și în vremea igumeniei sale duple cum ne adeverim de prin istorisitoarele acte ale monastirii din lucrarea diavolească stârnindu-să o supărare foarte mare întrte această sf(â)ntă monastire Neamțul cu sf(â)nta monastire Secul pentru adevăratul hotar despărțitoriu între moșia Munții a acestor monastiri și întâmplându-să multe turburări din amândoaă părțile s-au sfătuit preasf(i)nițitul Pavel carele să afla paretisit aicea la metania sa precum am zis cu preasf(i)nițitul Mitrofan episcopul carele să afla și el paretisit la metania sa în sf(â)nta monastire Secul și cu preacuvioșia sa părintele nostru Varlaam igumenul monastiri Secului și cu ieromonahii Nichifor, Theofan, Ioann și Silvestru și cu monahul Athanasie și cu toți frații soborului din sf(â)nta monastire Secul în privirea aceasta în ce chip să o liniștească ca să fie pace veacinică și dragoste frățescă duple voia lui D(u)mnezeu și duple cum să cuvine monahilor între aceste dooaă sf(i)nte d(u)nezești lăcașuri”⁶.

Din pasajele citate mai sus vedem că pentru a atenua acea stare de conflict Andronic Popovici folosește pasaje prin care se demonstrează că între comunitățile monahale datorită bunului cuget se instaurează pacea precum: „întru aceștia an prea cuvioșii părinții noștri Dosideiu igumenul a acestui sf(â)nt schit și cu Serafim igumenul sf(i)ntei monastiri Neamțului spre mai temeanică pace între o parte și

4 „Oareși care aduceri aminte, despre mine mult păcătoșul Andronic arhimandritul ...”, în ANRM, Fond 2119, inv. 3, d. 88.

5 Arhiva Națională a Republicii Moldova, (în continuare ANRM), F. 2119, inv. III, d.71, f. 5v-6.

6 ANRM, Fond 2119, inv. III, d.53, Fila 70.

între alta au încheiat un act cu așa cuprindere hotărâtoare întru aceia adecă că în veaci să petreacă legate întru dragoste și în pace aceste dooaă soboară ale fraților celor adnați întru numele D(o)mnului supt steagul mântuirii cu mila lui D(u)mnezeu și așa s-au și urmat după aceasta⁷⁷.

Arhimandritul, este și cel care respectă și canoanele scrierii diplomatice a actelor, respectivul păstrând intact forma documentului, redând deci și partea finală a acestuia, sancțiunea sau blestemul, numai că pentru a spori importanța sa o repetă și în textul lucrării. Este evident că dacă actul avea o referință către un locaș de cult aceasta era mult mai desfășurată în comparație cu documentele unde figurau persoane laice. Și drept exemplu avem documentul de danie a lui Ieremia Movilă voievod către mănăstirea Secul, cu acest pasaj-sancțiune: „în veaci să rămâe ale acestei sf(i)nteii monastiri Secului și zicând cum că deaca cineva va sparge mila aceasta și va strica pomenirea lui apoi pre unul acela să-l hrăpească mâniia lui D(u)mnezeu mai vârtos decât prahul și toată țărâna și să piiarză D(u)mnezeu de pre pământ pomenirea lui din toată rădăcina lui și la înfricoșata judecată a lui H(risto)s nemilostiv dovagiu să afle pre marele mergătoriul înnainte și botezătoriu lui H(risto)s Ioann dinpreună și cu ceatele ceale fără de numirăr ale luminaților îngeri și arhangheli și cu mulțime de ceate ale apostolilor și ale prorocilor și cu mulțimea ceatelor a sf(i)nților mucenici. Încă mai ales să aibă pre preacurata și nevinovata Fecioară Maica lui H(risto)s pentru care pravoslavnicii creștini să săvârșesc cu bună nădejde, așijderea și toți sf(i)nții a căroră lauda cea de mântuire este sf(â)nta bisearică să-l aibă pre dânsul ca pre un vrăjmaș al adevărului și spărgătoriului de bisearici și să aibă parte în munca cea fără de sfârșit cu Iuda vânzătoriu D(o)mnului și cu cealalți călcători de lege eretici fără de rușine și fără de D(u)mnezeire surpătorii de biserici Dioclitian, Maximian și Iulian și alții asemenea acestora și blestemul lui Arie carele l-au luat de la acei trei sute optsprezece sf(i)nți purtători de D(u)mnezeu părinți din Soborul Nicheii și de la celelalte soboară să se pogoare pre capul lui și să fie de trei ori blestemat și afurisit de D(o)mnul D(u)mnezeu și de toți sf(i)nții lui D(u)mnezeu. Amin”⁷⁸.

Cu toate acestea, nici acea arătată veșnică înțelegere între diferite comunități monahale, nici sancțiunea sau blestemul redat în acte, care cuprinde practic toate personajele atât pozitive cât și negative ale sistemului ortodox, nu au putut să stopeze neînțelegerile și conflictele dintre mănăstiri, cu toate că logica lucrurilor și invocarea numelui Domnului Dumnezeu ar fi trebuit să aducă alte rezultate.

Despre o asemenea neînțelegere dintre Mănăstirea Secul și Neamț vorbește și actul emis în 1773 iulie 4, și pe care pentru o înțelegere mai clară a evenimentelor îl redăm în anexă.

Conform acestui document în Divanul Cnejeii Moldovei a fost adresată plângerea starețului mănăstirii Secu din acea perioadă Eftimie Canano, privind preluarea abuzivă de către mănăstirea Neamț, de la mănăstirea Secu a unui loc numit Braniștea ce se afla la hotarul dintre aceste două instituții monahale. Totodată

7 ANRM, F. 2119, inv. III, d.71, f. 6.

8 Ibidem, f. 23v.-24.

din aceeași sursă rezultă că respectiva proprietate a fost sustrasă de la mănăstirea Secu în timpul domniei lui Constantin Racoviță voievod, prin intermediul lui Ioanichie, episcop de Roman, mai jos specificându-se că: “Și pe aceale ispisoace au căutat sf(i)nția sa Ioannichie episcopul de Roman și nu numai că au împresurat Braniștea ci au trecut și piste pietrele hotară vechi a monastirii Secului unde sânt pietri și acmu, și au apucat apa Neamțului în sus și au luat o mare bucată de loc din moșia monastirii Secului și o au dat monastirii Neamțului”.

Astfel este introdus un personaj, care de fapt este cunoscut istoriei spațiului românesc, episcopul Ioachim, ctitor al schitului Vovedenia, membru în Sfatul Domnesc, dar și călugăr și egumen la mănăstirea Neamț. Acesta a fost episcop de Roman din 1749 și până la moartea sa în 1769. Și dacă presupune că acesată rehotărnicire a posesiilor dintre Secu și Neamț a avut loc chiar în primii ani de aflare a sa în scaunul episcopal de la Roman, când era domn și Constantin Racoviță, ar rezulta că prioma a rămas fără de o parte a domeniului său pe o perioadă de aproximativ 20 de ani. Întrebarea care apare este – ce anume l-a făcut pe Ioanichie să întreprindă acest lucru? Și după noi, credem că este un lucru ce poate fi explicat din punct de vedere al firii omenești. Ne referim la faptul că corectitudinea și moralitatea creștin-ortodoxă, a cedat de fapt în fața spiritului corporativ din care venea Ioanichie și anume comunitatea călugărilor de la mănăstirea Neamț și față de care credem că avea mai multe obligațiuni.

Dacă este să urmărim șirul evenimentelor, atunci vedem că încă în 1771, Eftimie Canano sezează Divanul despre această neregulă, ca urmare pentru cercetarea cauzei, pe loc, fiind trimis spătariul Ioniță Cantacuzino. Din raportul său rezulta că nemțenii pentru demonstrarea adevărului privind corectitudinea deținerii Braniștii au prezenta trei acte: De la Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare și Moise Movilă Voievod. Verificarea cel puțin a două din aceste acte ne arată că primul document, a fost emis de către Alexandru Voievod, și se referă la o bucată de pământ pe Topolița, pe care târgoveții de la Târgul Neamț vroiau să-l vândă lui Steșco. Dar acest act nu vorbește nimic despre hotarele sau stabilirea hotarelor acestui loc⁹.

Cel de al doilea act, de la Ștefan voievod, într-adevăr vorbește despre hotarul mănăstirii Neamț, dar invocând semne de hotar destul de vagi, pe de o parte, iar pe de alta, acest document a fost clasificat de către editorii colecției „Documenta Romaniae Historica”, ca fiind unul fals, editat de către călugării de la Mănăstirea Neamț la sfârșitul secolului al XVI sau la începutul celui următor, pentru întărirea hotarelor mănăstirii¹⁰.

Cât privește argumentele aduse de către cei de la Secu: documentul arată că: „Și întrebând și pre părinții de la monastirea Secului, ei au arătat cum că Obrejiia nu este acolo unde o arată părinții călugări de la monastirea Neamțului ci este muchea poderului care mearge pe marginea Braniștii pe din sus. Și stând dumnealui spătariul a lua seama așa au cunoscut din ispisocul răposatului Vasilie voievod ce este din anul 7142 maiu 17 carele asemenea ispisoc este și la monastirea

9 Vezi: *Documenta Romaniae Historica* (în continuare DRH), vol. II, Editura Academiei Române, București, 1976, Nr. 45.

10 DRH, vol. III, Editura Academiei Române, București, 1980, Nr. IV, p. 540.

Neamțului cum că aceia este Obreja care o arată părinții de la monastirea Secului, căci scrie în ispisoc: Obreja în sus până în piscul Muncelilor și Piatra lui Ureache vornicul¹¹. Și această Obrejie merge până întru acel pisc și întru acea piază după cum și oamenii bătrâni, anume Matfeiu Bărlibă, și Lazor Bărlibă, și Iacov Popăscul, și Ursul Văcariul, și Ștefan Doltul, și Lupul Doltul, și Penteleiu Toderiță, și Constantin Toderiță din satul Vânătorii, și alții au mărturisit cu sufletele lor cum că aceia este Obrejiia, și tot până acolo au stăpânit monastirea Secul, Braniștea, până la domnia mării sale lui Constantin voevod Racoviță. Atuncea aducând răposatul Ioannichie episcopul de Roman hotarnici au luat acea bucată de moșie Braniște de la stăpânirea monastirii Secului și au dat-o monastirii Neamțului. Iară Obrejiia ce o arată părinții călugări de la monastirea Neamțului unde să sfârșăște, nu este pisc, nici este piază ci merge până la un loc pe lângă apa Neamțului și să sfârșăște, care să cunoaște că nu este Obrejie, mai arătând părinții de la monastirea Secul cum că de la Răposatul Vasilie voevod și până la hotărâtul răposatului Ioannichie episcopului de Roman, tot monastirea Secul au stăpânit Braniștea și niciodată n-au fost pricină între aceste dooaă numite monastiri”.

Cu toate acestea conflictul nu a fost rezolvat și în următorul an 1772, sunt trimiși din nou hotarnici, și anume Constantin Bașotă medelnicer și Enachie Mavrichie pitar, care prin mărturia sa din 8 iulie a aceluiași an aduc o serie de clarități în această disensiune dintre cele două comunități monahale. Actul arată anume că: „Și toate ispisoacele domnești această Obrejie arată, dar părinții de la monastirea Neamțului au săpat gârla din matca Nemțișorului până în Topliță și au dat Nemțișorul pe Topliță de au făcut moară, și s-au mutat toată apa Nemțișorului pe Topliță și au umblat câțiva ani pe Topliță și au lărgit locul și-au făcut matcă, și-au stricat seamnele care le arată ispisoacele, fiindcă ispisoacele arată Nemțișorul în sus până în gura Topliții uscate, la un buor și Toplița în sus până la Podul lui Fodor, dar părinții de la Neamț lasă lunca Nemțișorului și trec în lunca Neamțului celui mare peste Braniște, și arată acolo în luncă întru o irugă uscată și zic că acolo ar fi fost podul lui Fodor, dar cercetând au pus de au sepat și n-au găsit nici un fealiu de semn ca să fie fost pod de piază, și nici nimenea din martori ce au fost n-au arătat că ar fi fost pod acolo, nici au auzit de la părinții lor, ca să fie fost pod de piază, și au cercetat și pe alte locuri, și nicăiri n-au găsit seamne să fie fost pod de piază”.

Prin urmare, călugării de la mănăstirea Neamț folosindu-se de hotarnica făcută de către Ioanichie episcopul de Roman, și schimbând și cursul apei de pe Nemțișor pe Toplița, și-au însușit o parte de loc care de fapt aparținea mănăstirii Secu.

Neclar rămâne doar un singur lucru, și anume faptul că la această hotărnicire, egumenul și cu soborul de la Secu, nu mai prezintă actul amintit, deja, de la Vasilie Voievod din 1634, ci prezintă un act de la același voievod dar din anul 1641 martie 16¹². Și acesta în primul rând după conținut doar reîntărește hotarul mănăstirii, fără a indica semnele de hotar pe de o parte, iar pe de altă, editorii documentului,

11 Și într-adevăr, de fapt sunt repetate semnele de hotar indicate în actul emis de Vasilie Voievod. Ba mai mult ca atât la aceeași dată, 1634, mai 17, domnul mai întărea Mănăstirii Secu și un loc de fânaț și arătură. Vezi: DRH, vol. XXII, Editura Academiei Române, București, 1974, Nr.135 și 136.

12 DRH, vol. XXVI, Editura Academiei Române, București, 2003, Nr.II, p.517-518.

în baza semnăturii false și a lipsei peceteii domnești, îl clasifică ca fiind un fals al călugărilor de la Mănăstirea Secu.

În favoarea mănăstirii Secul apare însă încă un martor: „Și osebit de acești martori au mărturisit și sf(i)nția sa proigumenul Ioann Buta de la monastirea ot Schitul Hangului fiind om de 85 de ani carele la tinerețele sale au trăit zece ani în satul Vânătorii, și așa au apucat cum că tot călugării de la monastirea Secului au stăpânit Branștea de la domniia lui Vasilie voevod, până la domniia răpostaului Constantin voevod Racoviță precum adeverează și cartea cea de stăpânit de la răposatul Ieremia Movila voevod, care este din anul 7113 și atuncea răposatul Ioannichie episcopul de Roman au trimis și au luat pe igumenul monastirii Secului cu toate scrisorile și l-au dus la Iași. Și arătând episcopul lui Constantin voevod Racoviță acea Obrejie ce o mutasă pe o mâncătură de apă pe malul Neamțului celui Mare au luat toată Branștea de supt monastirea Secului și o au dat supt stăpânirea monastirii Neamțului.”

Totuși, a mai fost nevoie încă de o hotărâre a Divanului Cnejeiei Moldovei, din 4 iulie 1773, prin care să se pună capăt conflictului și să se depisteze adevăratul proprietar, prin care se hotăra ca: „După mărturiile și cercetările a Dumlorsale boiarilor de mai sus arătați și a părinților igumeni de la divan s-au hotărât și s-au întărit stăpânirea sf(i)nteii monastiri Secului pe acea bucată de loc ce să numeaște Branștea care s-au luat fără dreptate de răpostaul episcopul de Roman Ioannichie și s-au dat monastirii Neamțului să aibă a o stăpâni Monastirea Secul cu bună pace de cătră monastirea Neamțului precum au stăpânit din vremea domniei răposatului domn Vasilie voevod și până la vremea ce s-au luat de la monastirea Secul fără dreptate.

Și de vremea că monastirea Neamțul are ispisocul răposatului Constantin voevod Racoviță întru carele cu hotărârea ce s-au făcut, atuncea este cuprinsă acea bucată de loc Branștea ce s-au luat de la monastirea Secul fără dreptate și cu înpresurare acel ispisoc de la divan s-au hotărât să nu să ție în seamă rămâind răsufat”.

În concluzie putem spune, că proprietatea funciară, pe tot parcursul Evului Mediu românesc, continua să reprezinte principala avuție și sursă de venituri. Din aceste considerente conflictele laice, laico-religioase sau religioase, în sensul părților conflictuante putea să dureze și câțiva ani sau chiar zeci de ani.

Acest lucru nu a fost străin nici instituțiilor religioase, cum în cazul nostru a fost mănăstirile Secu și Neamț. Chiar dacă din punct de vedere moral, sau prin intermediul anumitor sancțiuni de ordin moral, se încerca stoparea unor disensiuni între diferite instituții monahale, totuși interesul economic, prevala de cele mai multe ori.

Anexă¹³

+ De la boiiarii divanului a Cnejeii Moldaviei. Înștiințare să face cu această carte de întăritură a divanului că după jalba ci-au dat divanului sf(i)nția sa kir Evtimie Canano, igumenul monastirii Secului, au arătat cum că părinții de la monastirea Neamțul cu împresurarea le-au luat o bucată de loc din locul monastirii Secului ce să numeaște Braniștea, și pentru împresurarea aceii bucăți de loc care era luată încă de răpostaul episcopul de Roman Ioannichie în vremea când era domn aicea Constantin voevod Racoviță, au cerut numitului igumen dreptate și ca să se cerceteaze de iznoavă împresurarea aceii bucăți de loc de care monastirea Secul este păgubită de atâtea ani și de locul acela, și de venitul lui după care cearere a igumenului de Secul divanul socotind au rânduit pe cinstit dumnealui Ioniță Cantacuzino vel spătariu ca să meargă acolo la starea locului și în frica lui D(u)mnezeu să cerceteaze pentru acea bucată de loc, Braniștea care s-au luat de la monastirea Secul și după cum va afla dreptatea și adevărul să dea mărturiia sa la partea care să va cădea, arătându-ne Evtimie igumenul întâiu o mărturie hotarnică a dumisale spătariul Ioniță Cantacuzino ce este din anul 1771 septemvrie 6, întru care scrie că după porunca divanului au mers la locul cel de pricină și fiind sf(i)nția sa Varlaam igumenul de la monastirea Neamțului cu tot soborul cum și sf(i)nția sa Evtimie Canano igumenul de la monastirea Secului cu tot soborul au întrebat pre părinții călugări de la monastirea Neamțul cu ce împresoară acea bucate de loc cei zic Braniștea a monastirii Secului.

Ei au arătat ispisoaice domnești de la răposatul Alexandru voevod din 6963 februarie 8 și de la răposatul Stefan voevod cel Bun din anul 7004 martie 17 și de la răposatul Moisi Movilă voevod din anul 7139 ghenarie 8, în care ispisoaice arată hotarul monastirii Neamțului Obrejiia în sus. Și părinții de la monastirea Neamțului lasă Obrejiia care să cunoaște din ispisoaice pe unde este și trec peste Braniște la vale spre apa Neamțului la niște săpături de apă și pre acelea le fac că sânt Obrejii, și cu acest chip mutând numele Obrejii pe aceale săpături de apă i-au Braniștea. Și întrebând și pre părinții de la monastirea Secului, ei au arătat cum că Obrejiia nu este acolo unde o arată părinții călugări de la monastirea Neamțului ci este muchea poderului care mearge pe marginea Braniștii pe din sus. Și stând dumnealui spătariul a lua seama așa au cunoscut din ispisocul răposatului Vasilie voevod ce este din anul 7142 maiu 17 carele asemenea ispisoc este și la monastirea Neamțului cum că aceia este Obreja care o arată părinții de la monastirea Secului, căci scrie în ispisoc: Obreja în sus până în piscul Munceilor și Piatra lui Ureache vornicul. Și această Obrejie mearge până întru acel pisc și întru acea piază după cum și oamenii bătrâni, anume Matfeiu Bărlibă, și Lazor Bărlibă, și Iacov Popăscul, și Ursul Văcariul, și Ștefan Doltul, și Lupul Doltul, și Penteleiu Toderiță, și Constantin Toderiță din satul Vânătorii, și alții au mărturisit cu sufletele lor cum că aceia este Obrejiia, și tot până acolo au stăpânit monastirea Secul, Braniștea, până la domniia

13 După Arhiva Națională a Republicii Moldova, Andronic Popovici, *Istoria mănăstirii Neamț și Secu*, vol. II, F. 2119, inv. III, d.71, f.129 și urm.

măriei sale lui Constantin voevod Racoviță. Atuncea aducând răposatul Ioannichie episcopul de Roman hotarnici au luat acea bucată de moșie Braniște de la stăpânirea monastirii Secului și au dat- o monastirii Neamțului. Iară Obrejiia ce o arată părinții călugări de la monastirea Neamțului unde să sfârșaste, nu este pisc, nici este piază ci merge până la un loc pe lângă apa Neamțului și să sfârșaste, care să cunoaște că nu este Obrejie, mai arătând părinții de la monastirea Secul cum că de la Răposatul Vasilie voevod și până la hotărâțul răposatului Ioannichie episcopului de Roman, tot monastirea Secul au stăpânit Braniștea și niciodată n-au fost pricină între aceste dooaă numite monastiri după cum adeverează și cartea de stăpânit de la răposatul Ieremia Movilă voevod ce este din anul 7113 și de la hotărâtura episcopului Ioannichie, să cunoaște că s-au împresurat moșiia monastirii Secului, căci n-au căutat scrisorile ce are numita monastire, de la Ieremia voevod și de la Smeon Movilă voevod, și de la Vasilie Voevod, în care arată hotarale însemne de giur împregiur și o numeaște pe Braniște, în care ispisoace de mai sus arătate a monastirii Secului sânt puse și seamnele hotarilor aproape unul de altul și săcunosc foarte bine. Iară ispisoacele monastirii Neamțului ceale vechi seamnele hotarilor sânt puse rari de să poate trage hotarul încotro va vrea cineva să-l mute. Și pe aceale ispisoace au hotărât și sf(i)nțiia sa episcopul de Roman Ioannichie, și nu numai că au împresurat Braniștea ci încă au trecut și piste pietrele hotară vechi a monastirii Secului, unde sânt pietre și acmu și au apucat apa Neamțului în sus și au luat o mare bucată de loc din moșiia monastirii Secului și au dat-o monastirii Neamțului, pentru care părinții călugări de la monastirea Neamțului singuri au arătat cătră dumnealui spătariul cum că rău au luat-o răposatul Ioannichie episcopul de Roman acea bucată de loc, și cum că ei nici să întind piste pietre să stăpânească ci tot monastirea Secul stăpâneaste și până astăzi acel loc de pricină, numai fiindcă în hrisovul răposatului Constantin voevod Racoviță este cuprinsă acea bucată de loc carele fiind hrisov domnesc acolo nu s-au hotărât ci au rămas ca să se judece la divan și o parte și alta. După această hotărâtura părinții monastirii Neamțului întinzându-să irăși cu stăpânirea asupra acelu loc ce s-au arătat mai sus părintele Evtimie Canano igumenul Secului de iznoavă au dat jalobă la divan și au luat alți hotarnici boiari, pe dumnealor Constantin Bașotă, medelniceriu și pe Enachie Mavrachie pitariul, orânduindu-să și de preaosf(i)nțiia sa arhimandritul și igumen de la monastirea Bisericanii kir Misail și pe sf(i)nțiia sa igumenul de la monastirea Pângărații Climent, carii cu toții prin mărturiia hotarnică din 7280 (1772) iulie 8 ce-au dat la monastirea Secul, scrie și arată cătră Divan că pentru o bucată de loc ce să numeaște Braniștea care s-au fost luat cu împresurare de părinții călugări de la monastirea Neamțului după ce au mers la locul cel de pricină, fiind Varlaam igumenul și cu tot soborul de la monastirea Neamțului față cum și sf(i)nțiia sa Evtimie Canano igumenul și cu tot soborul de la monastirea Secului au întrebat pre părinții de la monastirea Neamțului cu ce să întind de i-au acea bucată de loc a monastirii Secului ce-i zic Braniștea, și ei au arătat iarăși ispisoacele de mai sus arătate, adecă de la Alexandru voevod, i de la Stefan voevod, și de la Moisi voevod în care ispisoace, arată hotarul monastirii Neamțului că să înceape acel hotar din Obârșiia izvorului Mustei pe apă în jos până la Nemțușorul, și Nemțușorul în sus,

până în gura Topliții, Braniștii, iară de la Toplița pe din jos de prisaca monastirii Neamțului până în gura Topliții uscate la un bour, și Toplița în sus până la podul lui Fodor cei zic că au fost de piază, și de acolo drumul în sus, până în marginea luncii la capul Obrejii la o piază și bour, de acolo Obrejia în sus de la bour la bour până la Piscul Muncelului la o piază și bour unde este piază de hotar a lui Ureache Vornicul. Și toate ispisoacele domnești această Obrejie arată, dar părinții de la monastirea Neamțului au săpat gârla din matca Nemțișorului până în Toplița și au dat Nemțișorul pe Toplița de au făcut moară, și s-au mutat toată apa Nemțișorului pe Toplița și au umblat câțiva ani pe Toplița și au lărgit locul și-au făcut matcă, și-au stricat seamnele care le arată ispisoacele, fiindcă ispisoacele arată Nemțișorul în sus până în gura Topliții uscate, la un buor și Toplița în sus până la Podul lui Fodor, dar părinții de la Neamț lasă lunca Nemțișorului și trec în lunca Neamțului celui mare peste Braniște, și arată acolo în luncă întru o irugă uscată și zic că acolo ar fi fost podul lui Fodor, dar cercetând au pus de au sepat și n-au găsit nici un fealiu de semn ca să fie fost pod de piază, și nici nimenea din martori ce au fost n-au arătat că ar fi fost pod acolea, nici au auzit de la părinții lor, ca să fie fost pod de piază, și au cercetat și pe alte locuri, și nicăiri n-au găsit seamne să fie fost pod de piază. Numai atâta ispisocul răposatului Vasilie voeovd arătând hotarul Nemțișorului în sus până în gura Topliții uscate, și în capul Obrejii. Și pe semne l-au mâncat apa Nemțișorului ca să fie fost pod de piază nu să află nicăiri, dar părinții de la Neamț fiindcă au mutat numele podului în lunca Neamțului și de la acel loc cu prepus de pod apucă malul Neamțului în sus, și lasă Obrejia cea Mare și malului Neamțului îi zic că este Obrejia, și cu mutarea Obrejii au luat Braniștea.

Și întrebând și pre părinții de la monastirea Secului ei au arătat că Obrejia nu este acolo unde o arată părinții de la monastirea Neamțului ci este muchea podereului care merge pe marginea Braniștii pe din sus, aceia să chiiamă Obrejia, care stând a lua seama s-au cunoscut din ispisocul lui Vasilie voeovd, ce este din 7149 carele ispisoc asemenea este și la monastirea Neamțului, arătând cum că Obrejia aceia este care o arată părinții de la monastirea Secului, căci scrie în ispisoc Obrejia în sus din un buor până în piscul Muncelului, și în piază lui Ureache vornicul. Și această Obrejie ce o arată părinții de la monastirea Secul merge întru acel piscu și întru acea piază după cum și oameni bătrâni au mărturisit, anume Matfeiu și Ștefan Dondul, și Lupul Dondul, și Penteleiu Toderiță și Toader Focșă, și Constantin Toderiță din satul Vânătorii și alții cu sufletele lor rădicând cum că aceia este Obrejia și tot până acolo au stăpânit monastirea Secului Braniștea arătându-le toți buorii și pietrile pe deasupra acestei Obrejii, până la piază lui Ureache vornicul. Și osebit de acești martori au mărturisit și sf(i)ntiia sa proi-gumenul Ioann Buta de la monastirea ot Schitul Hangului fiind om de 85 de ani carele la tinerețele sale au trăit zece ani în satul Vânătorii, și așa au apucat cum că tot călugării de la monastirea Secului au stăpânit Braniștea de la domniia lui Vasilie voeovd, până la domniia răpostaului Constantin voeovd Racoviță precum adeverează și cartea cea de stăpânit de la răposatul Ieremia Movila voeovd, care este din anul 7113 și atuncea răposatul Ioannichie episcopul de Roman au trimis și au luat pe igumenul monastirii Secului cu toate scrisorile și l-au dus la Iași. Și

arătând episcopul lui Constantin voevod Racovița cea Obrejie ce o mutasă pe o mîncătură de apă pe malul Neamțului celui Mare au luat toată Braniștea de supt monastirea Secului și o au dat supt stăpînirea monastirii Neamțului. Iară Obrejiia ce o arată părinții de la monastirea Neamțului nici este multe, nici sânt buore, nici pietri și unde arată sfârșitul Obrejii este malul Neamțului. Și de acolo vrînd să meargă la Piscul Muncelului unde este pîiatra lui Ureache vornicul după cum arată uricile lor mergerea s-au calea hotarului ei tae Braniștea în curmeziș și sue în deal la piscul Muncelului și la acea pîiatră a vornicului Ureache. Și acel mal al apei ce fac ei Obrejie să sfârșaste făcîndu-să loc așezat, și de la hotărătura răposatului Ioannichie episcopul Romanului să cunoaște că s-au înpresurat moșiiia monastirii Secului, căci că n-au scrisorile ce are monastirea de la Ieremia Movilă voevod și de la Vasilie voevod, și de la Simion Movila voevod din anul 7115 în care hotarăle înseamne de giur înpregiur și o numeaște pe Braniște în care ispisoace de mai sus arătate a monastirii Secului sânt puse seamnele hotarălor aproape unul de altul și să cunosc foarte bine. Iară în ispisoacele monastirii Neamțului ceale vechi sânt puse seamnele hotarălor rari de să poate trage hotarul încotro va vrea cineva să-l mute. Și pe aceale ispisoace au căutat sf(i)ntiia sa Ioannichie episcopul de Roman și nu numai că au înpresurat braniștea ci au trecut și piste pietrile hotară vechi a monastirii Secului unde sânt pietri și acmu, și au apucat apa Neamțului în sus și au luat o mare bucată de loc din moșiiia monastirii Secului și o au dat monastirii Neamțului. Și deosebit arată hotarnici boiari și igumenul că la această cercetare de hotară ce au făcut au cunoscut că nici un uric de a monastirii Neamțului nu mearge, nici să întinde pe apa Neamțului ci numai pe Nemțișor, că aceia este daniia monastirii Neamțului și pe această moșie Nemțișorul este făcută și Monastirea. Și este mare hotar despărțit și deosebit de Neamțul cel Mare.

Și după toată cercetarea părinții monastirii Neamțului n-au avut nici măcar un om martor ca să mărturisească zisele lor, și după strâmbătatea ce au avut monastirea Secul, și s-au cunoscut și de dumnealor boiarii hotarnici și de sf(i)ntiile sale părinții igumeni, au dat mărturiia lor la monastirea Secul.

Deci de vreme ce întăiu din mărturiia a cinstit dumisale Ioan Cantacuzino vel spătar al doilea și din mărturiia dumilor sale boiarilor, Constantin Bașotă, biv vel medelnicer, și Enache Mavrichie biv vel pitariu cum și din mărturia sf(i)ntiilor sale arhimandritului și igumenului de la Bisericani, kir Misail, și igumenului din Pângărați Climent, dovedindu-să cum că acea hotărătura ce o au făcut răposatul Ioannichie episcopul de Roman în vremea domniei sale Constantin voevod Racovița au fost cu înpresurare și cu strâmbătate luată acea bucată de loc din partea monastirii Secului nesocotind hrisoavele domnilor ce are monastire Secului care sânt arătate mai sus și mărturisind, și singuri părinții de la monastirea Neamțului înnaintea dumisale spătariului după cum arată la mărturiia dumisale cum că acea bucată de loc a monastirii Secului ce să numeaște Braniștea că rău cu înpresurare și fără dreptate au luat răposatul episcopul de Roman Ioannichie.

După mărturiile și cercetările a Dumlorsale boiarilor de mai sus arătați și a părinților igumeni de la divan s-au hotărât și s-au întărit stăpînirea sf(i)nteii monastirii Secului pe acea bucată de loc ce să numeaște Braniștea care s-au luat

fără dreptate de răpostaul episcopul de Roman Ioannichie și s-au dat monastirii Neamțului să aibă a o stăpâni Monastirea Secul cu bună pace de cătră monastirea Neamțului precum au stăpânit din vremea domniei răposatului domn Vasilie voevod și până la vremea ce s-au luat de la monastirea Secul fără dreptate.

Și de vremea că monastirea Neamțul are ispisocul răposatului Constantin voevod Racoviță întru carele cu hotărârea ce s-au făcut, atuncea este cuprinsă acea bucată de loc Branștea ce s-au luat de la monastirea Secul fără dreptate și cu înpresurare acel ispisoc de la divan s-au hotărât să nu să ție în seamă rămâind răsufat.

Lupul Baloș logofăt, Ioan Sturza vel vornic, Gligorie Crupenschie vel vornic, Iorgu posteaľnic, Ioann Canta spatariul, Costache Crecianu ban, Gheorghie Beldiman ban, Alexandru Neculce paharnic, Constantin Balș stolnic, Ioann Canta comis.

1773 iulie 4. Procitah vel logofăt.

STATUTUL POLITICO-JURIDIC AL NOBILIMII DIN BASARABIA ÎN ANII '20-'40 AI SECOLULUI AL XIX-LEA

CRISTINA GHERASIM

- Rezumat** După aprobarea *Regulamentului despre administrarea Basarabiei din 1818* boierii au câpătat un nou statut dualist, confirmat în anul 1828: pe de o parte, ei beneficiau de drepturile și privilegiile specifice nobilimii ruse, iar, pe de altă parte, își păstrau statutul social deținut până la anexare. În realitate nobilimea din Basarabia a fost nevoită să-și apere în permanență drepturile sale, pentru că acest dualism a avut un caracter controversat: ca rezultat, în multe situații nobilii basarabeni erau defavorizați, nu beneficiau nici de vechile privilegii, nici de cele noi, specifice nobilimii ruse.
- Cuvinte-cheie** nobilime, Basarabia, statut, regim de dominație, țarism.

- Abstract** After the approbation of *Regulation about administration of Bessarabia*, local nobility had get a dual statute, that was reconfirmed in 1828, first of all they had get the rights and benefits that were specific for the Russian nobility, but on the other side they have preserved their local social status that was available until the annexation. In reality Bessarabian nobility had to defense it's rights always, because this dualism had a controversial statute, as a result, in a lot of situations Bessarabian nobility was disadvantaged, they didn't benefited from new privileges, neither from the old ones, that were specific for Russian nobility.

- Keywords** Nobility, Bessarabia, statute, regime of domination, Tsarist.

După anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus acordarea unui „statut” privilegiat nobilimii a fost o componentă a politicii administrației țariste. Politica țarismului față de periferiile naționale urmărea nu atât scopul de asimilare imediată a popoarelor alogene încorporate, cât alculturația, înainte de toate, a elitelor lor social-economice, politice și intelctuale, prin însușirea limbii ruse.

„Cunoașterea acestei limbi, după cum constata I. Jaruțki, devenise o condiție indispensabilă a integrării elitelor periferice alogene în cadrul elitelor imperiale¹”. Scopul acestei politici era de a-și crea o pârghie fermă în această regiune, devenind un exemplu pentru alte state din Balcani, mai bine zis – pentru alte elite balcanice, înlesnind astfel viitoarele cuceriri ale Imperiului Rus. De fapt, după 1812 asistăm la un proces dublu. *Pe de o parte*, administrația țaristă a atras o atenție deosebită nobilimii, acordându-i drepturi și privilegii, încadrând-o în sistemul administrativ, economic al Imperiului. *Pe de altă parte*, tendința de a-și păstra statutul a apropiat boierimea din Basarabia de administrația imperială rusă, fiind loială (deși, doar în aparență, fapt pe care îl vom demonstra mai jos) politicii țariste, acesta s-a încadrat activ în sistemul administrativ și militar rus.

Motivele care au avut ca rezultat încadrarea nobilimii din Basarabia în sistemul imperial rus sunt diverse. În primul rând, conjunctura internațională, căci existența în permanență a unor agresiuni politice străine: austriacă, turcă, rusă a devenit sursă de resemnare în pasivitate, rezistență, defensivă, frică, dar și delăsare, defecte intolerabile, pentru că au fost puse în comparație cu spiritul occidental, evaluat pozitiv². Altfel spus, nobilimea din Principatul Moldova, ulterior și din Basarabia, pentru a-și menține funcțiile, moșiile se alătură Marilor Puteri expansioniste și promova politica lor. În viziunea multor boieri din spațiul românesc orientarea spre Imperiul Rus se explică prin faptul că Rușii reprezentau *Ceialți*, dar *Ceialți* care erau mai aproape, deoarece propovăduiau aceeași religie creștin-ortodoxă, în comparație cu Imperiul Habsburgic care avea confesiunea creștin-catolică, nemaivorbind de Imperiul Otoman cu religia lui islamică. Căci „decât sluga neamțului papistaș ori raiaua păgânului, mai bine robul robului de o lege cu noi”, susține D.C. Moruzi, accentuând că această era o idee înrădăcinată în mentalitatea elitei societății, în copilăria sa, pe de o parte și de alta a Prutului³. În acest sens istoricul francez George F. Jewsbury⁴, susține că boierii pământeni, oportuniști, au profitat la fel de mult de ruși cum profitaseră și de turci, adică au cooperat doar atât cât era nevoie pentru a-și menține statutul, nu și mai mult.

Coeziunea acestor două elemente – politica țaristă de atragere a nobilimii societății basarabene în „mrejele” sistemului politic, economic, social și cultural imperial și tendința nobilimii de a-și păstra drepturile și privilegiile – a rezultat cu schimbarea statutului deținut, de fapt cu beneficierea de un statut politico-juridic special și controversat.

Statutul politico-juridic deținut de nobilii din Basarabia reflectă în primul rând drepturile lor politice, adică de a ocupa funcții în administrația civilă și în cea militară, privilegiile acestora în procesele judiciare prin beneficierea de statutul de dvorean/nobil.

1 Ion Jaruțki, *Comisia Gubernială științifică a arhivelor din Basarabia (sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea)*, Chișinău, 2012, p. 22-23.

2 Simona Nicoară, *Mentalități colective. Imaginarul social. Istoria de durată lungă*, Cluj-Napoca, 2009, p.182.

3 Dumitru C. Moruzi, *Rușii și Românii (cu o prefață de N. Iorga)*, Chișinău, 2001, p. 103.

4 George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*, Iași, 2003.

O constatare a istoriografiei românești este că după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus nobilimea din regiune și-a utilizat prerogativele specifice statutului de nobil rus, încadrându-se în sistemul administrativ regional și imperial, în diferite organe: Administrația regională, Serviciul de Asistență Publică, Adunarea Deputaților Nobilimii, Serviciul Sanitar, Secția de Arhitectură, Procurorul Regional etc.⁵ Anume din aceste considerente ne propunem ca în articolul de față să scoatem în evidență drepturile și privilegiile deținute de nobilii basarabeni după aprobarea Regulamentului despre administrarea Basarabiei din 1818⁶ și modul în care acestea erau respectate de către administrația rusă. Or, nobilimea din Basarabia beneficia, oficial, de un statut dublu: adică, de drepturile și privilegiile deținute de boierimea din Principatul Moldova și cele ale dvorenimii ruse. Însă, realitatea era alta decât așa cum era prevăzută în actele oficiale ale administrației țariste.

Primul document oficial care se referă la statutul politic, social-economic al nobililor basarabeni, specificând drepturile și privilegiile acestora, a fost *Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia, adoptat la 29 aprilie 1818*⁷. Acesta confirma păstrarea în provincia nou-anexată a structurii sociale existentă în Principatul Moldova și urma să asigure un mod deosebit administrarea provinciei⁸. Noul Regulament recunoștea existența în Basarabia a următoarelor categorii sociale: clerul, *nobilimea (dvorenimea)*, boiernașii, mazilii, rușii, negustorii și mica burghezie, țărani sau coloniștii agricoli, țiganii (care aparțineau statului și moșierilor) și evreii⁹. Conform acestui Regulament, categoria socială privilegiată a boierilor din Basarabia a fost egalată în drepturi cu dvorenimea din guberniile interne ruse și integrată în ea. Nobililor din Basarabia li s-au acordat aceleași drepturi și privilegii de care se bucura nobilimea rusă, cu păstrarea concomitent a rangurilor și a statutului deținut până la anexare, confirmate prin diferite hrisoave emise de domnii Moldovei, prin hotărârile luate de Divan sau de instanța de judecată. În Regulament se specifica că în conformitate cu Hrisovul Domnului Constantin Mavrocordat din 1734, sunt recunoscuți nobili toți cei care au primit titlul/cinul moldovenesc de la vel logofăt la al treilea logofăt¹⁰. La fel, bunurile mobiliare și imobiliare, precum și țiganii sunt dați pentru totdeauna în proprietatea acestora. Un alt privilegiu obținut de nobilime prin adoptarea acestui document a fost dreptul de a-și crea un organ propriu de conducere – Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia¹¹. Potrivit Regulamentului, prin intermediul respectivei adunări

5 Listele nobililor care au ocupat diferite funcții în administrația regională/gubernială a Basarabiei a se vedea detaliat în: Ал.Крупенский, Краткий очерк Бессарабского Дворянского Собрания. СПб, 1912, с. 1-46; Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)* (Instituții, regulamente, termeni). Chișinău, 2014, p. 319, 325-325, 385, 449, 610, 613,614,615, 616, etc.: Idem, *Cronica protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828)*, Vol. II, Chișinău, 2007, p. 317-323

6 Despre încadrarea boierimii în viața politică a Basarabiei între anii 1812-1818, a se vedea detaliat: Alexei Agachi, *Așezământul guvernării provizorii a Basarabiei din anul 1812*. În: *Destin românesc. Revistă de Istorie și Cultură*, Seria nouă, 2016, An XI (XXII), nr. 1 (95), p. 33-40.

7 Полное собрание Законов Росийской Империи (ПСЗРИ), собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357, Санкт-Петербург, 1830, с. 222-281.

8 Устав образования Бессарабской области 1818 г., Кишинев, 1818, с. 2.

9 Ibidem, с. 16.

10 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 271, f. 12. ПСЗРИ, собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357. Санкт-Петербург, 1830, с. 229.

11 Устав образования Бессарабской области 1818 г. Кишинев, 1818, p. 24-25; Tomuleț V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)* (Instituții, regulamente, termeni). Chișinău, 2014, p. 66-74.

nobilimea din Basarabia avea dreptul de a alege și a destitui din funcții angajații instituțiilor regionale și de a numi tutorele proprietăților funciare moșierești¹².

Privilegiile acordate nobilimii din Basarabia s-au regăsit, deși într-un volum mai restrâns, și în *Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828*. Conform Regulamentului, tuturor categoriilor sociale care locuiesc în regiune li se păstrează toate drepturile pe care le dețineau la moment. În Regulament este specificat că și nobilii din Basarabia beneficiază în guberniile ruse de toate drepturile nobilimii ruse acordate de Împărăteasa Ecaterina a II-a la 21 aprilie 1785. În același timp, și nobilimea rusă, care urma sau deja era stabilită cu traiul în Basarabia, beneficiază de aceleași drepturi ca și nobilimea din regiune¹³.

Astfel, începând cu 1818, nobilimea basarabeană, beneficiind de un statut politic privilegiat, putea să ocupe diferite funcții în administrație. Fapt constatat și în cazul familiilor nobiliare Leonard și Măcărescu. Date despre funcțiile deținute de reprezentanții familiei Leonard identificăm din documentele prezentate de aceștia pentru confirmarea titlului nobiliar, în special din formularele de serviciu ale acestora. De exemplu, Nicolae Leonard a fost membru al Comisiei pentru elaborarea legilor pentru Basarabia (1817), a obținut titlul de funcționar de clasa a XIV-a (1818), a devenit membru al Comisiei pentru examinarea cazurilor de ciumă care ar putea să apără în Basarabia (1819), după care este numit vistiernic al ținutului Hotin (31 ianuarie 1822 – 1 martie 1825), judecător la Judecătoria județeană din Soroca (5 noiembrie 1834), obține rangul de funcționar de clasa a XII-a (1835), rangul de funcționar de clasa a X-a (1838)¹⁴.

Un alt reprezentat al familiei Leonard care a deținut funcții administrative în Basarabia este Alexandru Panaite Leonard. Astfel, fiind membru al Divanului Principatului Moldova (01 ianuarie 1810 – 1 octombrie 1813) trece în serviciul Imperiului Rus, ocupând funcția de vameș la Vama de la Sculeni (8 decembrie 1813), apoi funcția de grănicer (1817). În 1817 a trecut la dispoziția generalului Bahmetev (1817), fiind ales în același an ca ispravnic al ținutului Soroca¹⁵, obținea rangul de funcționar de clasa a X-a (1818)¹⁶, iar între anii 1828 și 1829 a exercitat funcția de mareșal regional al nobilimii din Basarabia¹⁷.

Aceeași situație o descoperim analizând dosarul familiei Măcărescu. Astfel, în baza deciziei Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia, în 1825 Pavel Măcărescu a fost numit membru al Consiliului Suprem al Basarabiei¹⁸, iar pentru serviciu util și devotament față de administrația imperială a fost decorat cu ordinul Sfântul Vladimir de gradul IV, ceea ce-i dădea dreptul la noblețea ereditară. Nicanor Măcărescu era funcționar în cancelaria Epitropiei Nobilimii din județul Soroca; Mihail Teodor Măcărescu a deținut diverse funcții în Tribunalul Civil. La

12 Ibidem, c. 24.

13 ПСЗРИ, собр. II, т. III, 1828, № 1834, Санкт-Петербург, 1829, с. 198.

14 ANRM F. 88, inv. 2, d. 323, f. 68 verso, 69, 69 verso, 70.

15 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 260, f. 3 verso, 4.

16 Ibidem, f. 3 verso, 4 verso, 5.

17 Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)*. (Instituții, regulamente, termeni), Vol. II, Chișinău, 2012, p. 182.

18 Ibidem, p. 244.

31 decembrie 1827 acestuia i s-a acordat titlul de funcționar de clasa a XIV-a, iar în 1828 a fost numit de către Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia persoană responsabilă de profilaxia/oprirea răspândirii ciumei în unele așezări din Basarabia, funcție pe care a deținut-o până pe 28 februarie 1834. Pe 13 martie 1844 a fost numit în calitate de revizor al activității persoanelor care dețin dreptul de a comercializa băuturi alcoolice în județul Soroca, iar pe 17 februarie 1848 devine funcționar de clasa a XII-a¹⁹. Alt reprezentant al familiei – Ion Măcărescu – a deținut gradul militar de căpitan, fiind ajutorul Comandantului închisorii militare din Moscova²⁰. Exemplele enunțate *supra* nu sunt o excepție, ci un proces specific pentru Basarabia, căci majoritatea nobililor au ocupat diverse funcții în administrația regională/gubernială.

Totodată, începând cu anul 1818, boierii din Basarabia au căpătat un nou statut dualist, confirmat în anul 1828: *pe de o parte*, ei beneficiau de drepturile și privilegiile specifice nobilimii ruse, iar, *pe de altă parte*, își păstrau statutul social deținut până la anexare. În realitate nobilimea din Basarabia a fost nevoită să-și apere în permanență drepturile sale, pentru că acest dualism a avut un caracter controversat: ca rezultat, în multe situații nobilii basarabeni erau defavorizați, nu beneficiau nici de vechile privilegii, nici de cele noi, specifice nobilimii ruse.

Faptul că boierii din Basarabia erau dezavantajați își găsesc confirmare în multiplele memorii, cereri, scrisori depuse de aceștia pentru a-și apăra privilegiile. De exemplu, din informația Guvernatorului Civil al Basarabiei din 31 iulie 1826 constatăm că nobilii basarabeni întâlneau greutăți la încadrarea în serviciul militar, cauza fiind că documentele despre noblețea lor nu au fost confirmate de Departamentul de Heraldică. Astfel, nobilii din Basarabia nu beneficiau de prerogativele specifice acestei categorii sociale la încadrarea în serviciul militar, ci doar de cele prevăzute de lege pentru toți, adică pentru un termen de 4 ani²¹. Referindu-se la acest proces, viceguvernatorul Wighel susținea că reprezentanții nobilimii din Basarabia care doreau să se încadreze în serviciul militar întâlneau greutăți din cauză că atunci când documentele erau transmise în Departamentul de Heraldică nu se cunoștea semnificația titlurilor de *comis*, *căminar* sau *paharnic*, ca urmare, aceștia trebuia să slujească în calitate de unter-ofițeri²². „Din acest considerent – susținea autorul – pentru reprezentanții nobilimii basarabene era mai favorabil să stea acasă și să aștepte alegerile nobiliare, în cadrul cărora obțineau funcții (în dependență de buzunar)” și după care, pentru muncă *silnică* și *credincioasă*, obțineau un titlu din *Tabelul rangurilor* existent în Imperiu. De aceea, nu este nicio casă – menționează autorul – unde să nu fie vreo 5 sau 6 „măgari maturi, care duc un mod de viață depravat, lipsită de sens”²³. Astfel, constatăm că prevederile statutului nobilimii basarabene cu privire la încadrarea în serviciul militar nu erau respectate.

19 ANRM, F. 88, inv.1, d. 769, f. 49, 50 verso.

20 Ibidem, f. 2.

21 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 208, f. 2 -2 verso.

22 Ф.Ф. Вигель, Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, писано в октябре 1823 года, Москва, 1892, с. 32.

23 Ibidem, с. 32

Pe parcursul secolului al XIX-lea nobilimea basarabeană manifestă nemulțumire și de faptul că trebuia să întrețină armata rusă cantonată în regiune sau care trecea prin ea. De exemplu, în anul 1830 nobilii din orașul Akkerman s-au pronunțat împotriva deciziei Administrației Regionale din Basarabia din 24 decembrie 1829, care prevedea că nobilii și funcționarii care au domiciliul în orașul Akkerman trebuiau să asigure ostașii armatei ruse cu locuințe, în care să fie lumină și căldură. Însă, nobilii și funcționarii din oraș, adunați de asesorul Judecătoriei Județene Russo, au refuzat să strângă bani pentru asigurarea armatei ruse. Aceștia își argumentau refuzul prin faptul că pentru fiecare desetină de pământ deținută în oraș ei achită în дума orășenească câte o rublă anual, deci prin aceasta participă în egală măsură cu ceilalți locuitori ai orașului la încartuire. Iar pentru a-și confirma poziția, aceștia prezintă dispoziția Consiliului Regional al Basarabiei din 23 iunie 1828, în care era stipulat că „funcționarii militari amplasați în case fără stăpân sunt asigurați cu lumina și căldură din contul întregii societății, din venitul orașului”²⁴. În plus, nobilii scriau că în alte orașe ale Basarabiei nu staționează așa de mulți militari, de aceea încartuirea militarilor urmează să fie asigurată la egal de toți nobilii și funcționarii din regiune²⁵.

Despre faptul că în tendința de a ocupa diferite funcții nobilii întâlnesc obstacole aflăm și din memoriul trimis la 1 martie 1833, de mareșalul regional al nobilimii din Basarabia E. Dimitriu guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, în care acesta vine cu unele propuneri privind organizarea noilor alegeri nobiliare²⁶. Astfel, E. Dimitriu cere acordarea mai multor drepturi nobilimii locale. În primul rând, mareșalul nobilimii roagă să se permită alegerea în diverse funcții a persoanelor din rândul nobililor basarabeni. El propune ca, în scopul îmbunătățirii situației din regiune, să fie permisă alegerea în funcțiile de consilieri (în afară de cei numiți din partea Coroanei) ai Tribunalului Regional Civil și Penal, precum și ai președinților și asesorilor în judecătoriile județene din rândul nobilimii basarabene. De fapt, mareșalul regional susține că nobilii și funcționarii din Basarabia au toate capacitățile și sunt demni/vrednici de a exercita aceste funcții²⁷. Din aceste afirmații reiese că deși, conform statutului deținut, nobili aveau dreptul de a ocupa diferite funcții civile, în realitate aceste drepturi nu erau respectate.

O altă cerință înaintată de mareșalul regional al nobilimii se referea la funcția de președinte al Tribunalului Regional Civil din Basarabia. Acesta accentua că activitatea acestei instituții este destul de anevoioasă, toate dosarele sunt cu mare greu examinate, deoarece „numărul lor ajunge la 800”. Dat fiind că instituția respectivă era de importanță majoră atât pentru locuitorii din regiune, cât și pentru administrația țaristă, mareșalul regional al nobilimii cere ca în calitate de candidat la funcția de președinte al Tribunalului Regional Civil să fie numit un reprezentant al nobilimii basarabene²⁸. Rezultatul a fost însă cu totul altul decât cel așteptat de

24 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 429, f. 13.

25 Ibidem, f. 13 verso.

26 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 668, f. 2.

27 Ibidem, f. 2-2 verso.

28 Ibidem, f. 2 verso-3.

nobilime. Prin legea din 24 ianuarie 1834 a fost reglementată procedura de numire în funcție a Președintelui Tribunalului Civil din Basarabia. Astfel, la funcția de președinte puteau candida nu doar reprezentanții nobilimii basarabene, dar și nobili din alte gubernii care se aflau în Basarabia, precum și persoane din rândul funcționarilor locali. Persoanele care urmau să fie numite candidat la funcția de președinte al Tribunalului Civil trebuiau să fi deținut anterior, nu mai puțin de 6 luni, funcțiile de judecător ținutal sau de procuror gubernial, și minimum 15 ani să fi activat în serviciul imperial. În cazul funcționarilor, aceștia trebuiau să prezinte permisiunea administrației lor pentru a putea candida la funcția de președinte al Tribunalului Civil. Unul dintre candidați trebuia în mod obligatoriu să fie din rândul funcționarilor Administrației Regionale sau din rândul consilierilor de la Curte²⁹.

Mareșalul regional al nobilimii face referință și la obstacolele întâlnite în acest sens după aplicarea Regulamentului din 1828. Conform acestui Regulament, în locul consilierilor din partea nobilimii în Tribunalele regionale Civil și Penal urmau să fie aleși asesori. Însă, rangul asesorilor era cu o treaptă mai inferioară decât acel al consilierilor, din care cauză salariul primilor s-a redus; respectiv, nobilii cu cele mai bune abilități de a exercita funcția de asesor nu doreau să ocupe această funcție. În rezultat, funcțiile respective erau ocupate de persoane necompetente, ceea ce a dus la o scădere semnificativă a productivității acestor instituții. Din acest considerent, mareșalul regional al nobilimii din Basarabia intervine cu propunerea să fie restabilit titlul de consilier membrilor aleși din partea nobilimii, aceștia urmând a fi egalați cu consilierii numiți din partea Coroanei. Mareșalul nobilimii nu era de acord cu faptul că, începând cu 1830, în calitate de membru al Judecătoriei județene putea fi ales și câte un reprezentant al negustorilor. În viziunea lui E.Dimitriu, aceștia nu sunt competenți, deciziile le iau pornind de la propriile interese și nu conform legislației, iar ca rezultat în ultimul timp foarte multe decizii erau atacate la organele de apel (acesta prezintă cazul locotenent-colonelului Leonțiev). Nobilimea roagă că asesorii din partea negustorilor în Tribunalul Regional Civil să nu dispună de dreptul de a vota în dosarele cu implicarea nobilimii³⁰.

Cerințele nobilimii basarabene enunțate de mareșalul regional E.Dimitriu denotă că statutul acordat nobililor prin cele două Regulamente referitoare la administrarea Basarabiei în realitate nu erau respectate. Ca rezultat, nobilii din regiune întâlneau diferite obstacole în procesul de ocupare a funcțiilor administrative în Basarabia.

Totodată, nobilimea basarabească nu beneficia pe deplin nici de drepturile specifice dvorenimii ruse. În acest sens a apărut problema posibilității nobililor din Basarabia de a deține țărani șerbi/oameni de curte pentru necesitățile vieții personale și pentru efectuarea lucrului casnic. Problema apare din considerentul că în Imperiul Rus șerbia a fost abolită tocmai în 1861, prin reforma efectuată în timpul domniei lui Alexandru al II-lea, pe când pe teritoriul dintre Prut și Nistru

29 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 668, f. 21, 21 verso, 22; ПСЗРИБ собр. II, т. IX, 1834, № 6889, Санкт-Петербург 1835, c. 81.

30 Ibidem, f. 4, 4 verso, 5.

iobăgia a fost anulată prin reforma socială a lui Constantin Mavrocordat efectuată în 1749, deci până la anexarea și încadrarea acestui teritoriu în sistemul economic și politic al Imperiului Rus. În urma examinării acestei probleme, Senatul, a hotărât ca nobililor din Basarabia care dețin proprietăți funciare în alte gubernii sau regiuni ale Imperiului Rus să li se permită să dețină, ca și în Basarabia, pentru necesitățile vieții personale și pentru muncile casnice țărani șerbi, dar cu condiția să nu-i impună să lucreze pământul. Totodată, s-a stabilit că acelor nobili basarabeni care nu dețin proprietăți în alte gubernii sau regiuni ale Imperiului Rus le este interzis dreptul de a avea în posesie țărani iobagi³¹. Observăm iarăși că, deși sunt recunoscuți ca dvoreni, aceștia nu beneficiază pe deplin de drepturile și privilegiile specifice acestei categorii sociale. Mai mult ca atât, de acest drept vor beneficia acei nobili ruși care vor primi sau care vor procura proprietății funciare în Basarabia.

Totodată, prin recunoașterea statutului de nobil, în 1818 nobilimea din Basarabia a obținut dreptul de a-și organiza propriul organ – Adunarea Deputaților Nobilimii³². Organ care avea menirea principală de a coagula reprezentanții nobilimii pentru rezolvarea problemelor stringente ale societății³³. Propriu-zis, în Basarabia această instituție administrativă a dat naștere la intrigi și litigii între reprezentanții nobilimii³⁴. Mai ales că politica administrației țariste de a numi în funcții în primul rând nobili recent confirmați, alogeni, care exprimau credință țarismului, a dus la divizarea societății nobiliare în două tabere, conform intereselor și scopurilor: „gruparea națională”, creată în mare parte din reprezentanții nobilimii autohtone și „gruparea nobililor noi” – funcționari ruși, alogeni³⁵. Divergențele dintre aceste două grupări³⁶ se observă în special în timpul organizării alegerilor în Adunarea Deputaților Nobilimii, odată la 3 ani. Chiar de la primele alegeri care s-au desfășurat la Chișinău în 1818, descrise cu lux de amănunte de viceguvernatorul Wighel³⁷, nobilul A.Nakko³⁸ și nobilul Al.Crupenschi³⁹, s-a atestat formarea acestor două tabere, iar întrunirea lor a finalizat cu bătaie. Referindu-se la aceste alegeri, Maria Comnen, mama Caterinei Crupenschi, o sfătuia pe aceasta ca să nu atragă atenție la cele întâmplătoare „... Dracu să-i ia de nebuni, azi se bat, mâine se sărută. La

31 ПСЗРИ. Собр. II, т. XVIII, 1843, часть I, СПб. № 16619, с.134.

32 Despre Adunarea Deputaților Nobilimii a se vedea detaliat: Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)*. (Instituții, regulamente, termeni), Chișinău, 2014, p. 66-74. Antoneta Olteanu, *Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, București, 2011, p. 64-66.

33 Antoneta Olteanu, *Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*. București, 2011, p. 65.

34 Despre instituirea și activitatea acestei instituții a se vedea detaliat: ПСЗРИ, собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357, Санкт-Петербург, 1830, с. 232; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 101 (f.), d. 663 (368 f.); ANRM, F. 88, inv. 2: d. 354 (22 f.), d. 390 (190 f.),

35 Вл. Морозан, *Дворянское Общество Бессарабии в дореформенные годы*. În: Studii de arhondologie și genealogie. Vol. II. Chișinău, 2014, p. 8-9.

36 Despre divergențele dintre cele două grupări de nobili la alegerile din anul 1840 a se vedea detaliat: Tomuleț V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)*. (Instituții, regulamente, termeni). Chișinău, 2014, p. 69-74.

37 Ф.Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, писано в октябре 1823 года*, Москва, 1892, с.11-14.

38 А. Накко, *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись)*, Кишинев, 1879, f. 171-181.

39 Ал.Крупенский, *Краткий очерк бессарабского дворянского собрания*, СПб, 1912, с. 19-20.

voi lucrurile acestea se întâmplă des, ar trebui să te obișnuiești⁴⁰. Din corespondența acestora aflăm și despre atitudinea negativă a vechilor reprezentanți ai nobilimii față de cei „nou-veniți”. Astfel, pe 2 iulie 1820, Maria Comnen menționează că Balș a îngălbenit de mânie când a aflat că infamul de Pruncu vrea să fie deputat. „El (Balș) a zis că n-are decât să vie aici (în Sankt-Petersburg) să vorbească, să se tânguiască, să mintă, să facă ce-o pofti. Dar să vrea să fie deputat al moldovenilor din Basarabia, asta e culmea...”⁴¹.

În procesul desfășurării alegerile nobiliare, uneori, erau alese persoanele nu după competențele de care făceau dovadă, ci, în special, în baza înțelegerilor între nobili. Fapt relatat și de nobilul D.C. Moruzi: „Cât despre ei, se alegeau după influențe și averi, unul mareșal al nobleței întregii provincii, alții mareșali pe districte, schimbându-se, astfel ca toți să poată spune că au slujit și ei împărăția⁴². Totodată, ar fi greșit să estimăm interesul nobilimii din Basarabia pentru alegerile nobiliare. Nemuțumirile de rezultatele alegerilor precedente, de intrigile dintre diferite grupări și, în principal, de slaba influență a nobilimii asupra situației, în regiune au provocat interesul scăzut al multor nobili față de alegeri, nedorința și evitarea de a fi aleși în diferite funcții⁴³. Viceguvernatorul F.F. Wighel susține că în Basarabia, dacă excluși din numărul nobililor bătrânii și copiii, pe cei implicați în procesele de judecată și pe cei care din cauza leneviei sau stării precare de sănătate nu doresc să ocupe funcții, atunci numărul celor care au dreptul de a participa la alegeri și de a ocupa funcții se dovedește a fi foarte mic. De exemplu, din necesarul de 75 de persoane, la ultimele alegeri au participat 125 de persoane⁴⁴. Conform opiniei istoricului B.Nolde, anume acest fapt l-a determinat pe M.S. Voronțov să ceară revizuirea Regulamentului din 1818. El susține că în această perioadă alegerea funcționarilor ținutali s-a făcut cu mari dificultăți din cauza numărului mic de nobili și a stării morale a acestora. Astfel, la alegerile nobiliare din 1824 au participat 100 de nobili, iar funcții disponibile erau în număr de 81, considerent din care a discuta despre competența acestor funcționari nu are rost⁴⁵.

Despre refuzul pasiv al nobilimii basarabene de a deține diverse funcții în administrația țaristă relatează și D.C. Moruzi. Autorul susține că „tânărul basarabean intrat în cavaleri, ajuns cel mult la căpitan de gradul II, se pomenea rechemat de tatăl său... acesta încredințându-i administrația vreunei moșii. Acela care termina universitatea intra la vreun minister și, îndată ce obțineau titlul de funcționar de clasa a XIV-a, era trimis, datorită străduințelor părintelui său, ca atașat pentru misiuni speciale pe lângă guvernatorul Basarabiei. Această înaltă funcțiune, neplătită de altfel, consta în a nu face nimic... Atunci aceștia se apucau de agricultură⁴⁶.

40 Constantin Gane, *Amărâte și vesele vieți de japănese și cucoane. Boieroaice din Moldova și Țara Românească în veacurile XVI-XIX*, București, 2016, p. 250

41 Ibidem, p. 263.

42 Dimitrie C. Moruzi, *Basarabia și viitorul ei. 1812-1905*. București, 1905, p. 63-64.

43 Вл. Морозан, *Дворянское Общество Бессарабии в дореформенные годы*. În: *Studii de arhondologie și genealogie*. Vol. II. Chișinău, 2014, p. 11.

44 Ф.Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, писано в октябре 1823 года*, Москва, 1892, c. 14.

45 Б.Э. Нольде, *История Формирования Российской Империй*, Санкт-Петербург, 2013, c. 679.

46 Dumitru C. Moruzi, *Basarabia și viitorul ei. 1812-1905*, București, 1905, p. 64.

Evident că dacă boierii moldoveni ar fi putut de bunăvoie să-și aranjeze copiii la slujbă, ar fi avut pentru dânșii ambiția părintească și i-ar fi lăsat să-și facă carierele. Faptul că ei îi rechemau lângă dânșii cum împlineau termenul indicat în lege pentru a-și păstra privilegiile dvorenimei atestă adevărata lor stare sufletească⁴⁷.

Totuși, în scopul de a menține atașamentul nobilimii basarabene, administrația țaristă, de multe ori trecea cu vederea aceste încălcări, conflicte și nemulțumiri, apreciind-o pentru serviciu, devotament, curaj etc. cu diferite ordine și medaliile imperiale – constatare ce rezultă din dispozițiile imperiale⁴⁸, formularele de serviciu⁴⁹ și actele prezentate pentru confirmarea titlului nobiliar. De exemplu, pentru participarea la războiul ruso-turc din 1828-1829 și ajutorul acordat întru întreținerea armatei ruse, administrația țaristă a oferit unor nobili un șir de diplome și ordine. Din fiecare ținut, mareșalul ținutal trebuia să prezinte lista celor mai activi nobili pentru a le prezenta la Chișinău, unde aceștia urmau să fie decorați. De exemplu, din județul Iași au fost propuși: funcționarul de clasa a VII-a Sandul Feodoisu, funcționarul de clasa a VIII-a Petrachi Catargi, stolnicul Ion Bantaș, medelnicerul Enachi Cristian și nobilii Manolachie Bozna, Costache Rusu; boiernașii Ion Musteață și Teodor Ciugureanu și doi mazili din Codrul de Sus și Codrul de Jos. În septembrie 1818 aceștia urmau să se prezinte la Chișinău⁵⁰.

Astfel, *de jure*, nobilimea basarabeană a beneficiat de un statut privilegiat/dublu acordat prin Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 1818, conform căruia nobililor din regiune li se acordau aceleași drepturi și privilegii de care beneficia nobilimea rusă, cu păstrarea concomitentă a rangurilor și a statutului deținute până la anexare. *De facto*, însă nobilimea din Basarabia a fost limitată atât în drepturile specifice dvorenimii ruse, cât și în cele specifice boierimii române. Pe parcursul anilor '20-'40 ai secolului al XIX-lea nobilii din Basarabia au optat pentru obținerea dreptului de a beneficia pe deplin de statutul deținut de ei, atât în plan politico-juridic, cât și social-economic, ca argument fiind numeroasele scrisori, cereri, memorii care abordează acest subiect, precum și procesele de judecată, parte la care erau nobilii din regiune și administrația țaristă.

47 Ibidem, p. 65.

48 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1965.

49 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 208, d. 445, d. 1418, d. 1902, d. 1910.

50 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 392, f. 5-5 verso.

„ZESTREA” ÎN MOLDOVA PERIOADEI REGULAMENTARE (1833-1865)

BRÎNDUȘA MUNTEANU

Rezumat Articolul prezintă câteva aspecte ale înzestrării, capitol important în studierea vieții de familie din Moldova perioadei regulamentare. Studiul a folosit ca izvoare importante documentele de arhivă precum și informațiile oferite de celelalte științe cum ar fi etnografia, dreptul sau sociologia. Epoca regulamentară a fost pentru Moldova o perioadă de tranziție, de vizibile transformări în cadrul societății românești. Instituția înzestrării îmbracă și ea formele noi ale modernizării, dar își păstrează rolul important în cadrul vieții de cuplu.

Cuvinte-cheie familie, căsătorie, zestre, perioada regulamentară, patrimoniu, nuntă, boierime.

Abstract The paper presents some aspects of the dowry tradition, an important chapter in studying the Moldavian family life during the Regulamentul Organic period. The source of the research was important archival documents and information provided by other sciences such as ethnography, law, or sociology. The Regulamentul Organic period was for Moldova the time of transition, of visible transformations within the Romanian society. The dowry tradition also adopts new forms, but it retains its important role in the life of the couple.

Keywords family, marriage, dowry, the Regulamentul Organic period, patrimony, wedding, boyars.

Acest studiu are ca obiect prezentarea câtorva aspecte privind înzestrarea – capitol important în cadrul studiului privind viața de familie în societatea aristocratică moldovenească de la începutul epocii moderne.

Din punct de vedere al prezenței sale între preocupările istoriografiei românești, abordarea unui asemenea subiect nu mai constituie o noutate, în ultimele două decenii existând numeroase preocupări în studierea diferitelor aspecte ale vieții de cuplu. Cu toate acestea, tema poate oferi încă suficiente direcții de cercetare.

Am ales perioada 1833-1865 și pentru că investigația noastră s-a bazat în primul rând pe sursele documentare aflate în arhive (îndeosebi „foile” de zestre, testamente, procese de divorț). Acestea ne-au oferit cu precădere informații privind tema cercetată de noi de după anul 1827. La 19 iulie 1827 „focul cel mare” distruge o parte din orașul Iași în acest incendiu arzând și arhiva orașului. Am ales ca limită anul 1865, deoarece acesta marchează schimbarea vechiului cod civil, *Codul Calimach*, acesta fiind înlocuit cu noul cod civil promulgat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Pentru ilustrarea unor anumite aspecte privind înzestrarea ne-am folosit și de celelalte științe: etnografia, antropologia, dreptul, sociologia.

Epoca cuprinsă între anii 1830-1860 a fost pentru Moldova o epocă de tranziție, o perioadă de timp de transformări vizibile, un interval de timp dens în evenimente. Suntem de acord cu ideea că: ”În răstimp de câteva decenii, țările române străbat o perioadă de mari transformări sub raport social-politic, al culturii și al moravurilor. Amploarea fără precedent a schimbărilor angajează toate sferile vieții sociale, producând la tot pasul contraste și discordanțe, iar prin ele un acut sentiment al mutației.

Tot ce poartă sigiliul noutății, începând – să zicem – cu moda vestimentară și terminând cu formulele de adresare în societate, generează reacții diverse, de la îmbrățișarea entuziastă până la respingerea indignată. Se reliefează astfel, într-un chip necunoscut mai înainte, „decalajul de mentalități între generații și între sexe, panica bătrânilor retrograzi, poziția îndeobște refractară a bărbaților de vârstă și condiție medie, receptivitatea sporită a femeilor și a tinerilor”¹.

În această epocă de profunde schimbări, petrecute în societatea românească, și relațiile de cuplu sunt supuse unor importante prefaceri. Pentru reconstituirea acestor aspecte de viață privată, informații importante oferă cercetarea „normelor” scrise și nescrise care au guvernat familia din Moldova perioadei regulamentare.

În etapa de timp studiată de noi legea civilă în vigoare oficial în Moldova era *Codul lui Calimach*. În paralel, în Țara Românească funcționa *Legiuirea lui Caragea*. Studiul documentelor de drept civil privind familia din Moldova regulamentară ne face să nuanțăm această idee. Se observă că în paralel cu această prăvălie folosirea mai multor legi mai vechi cum ar fi: „manualul” lui Andronachi Donici precum și a unor culegeri de legi mai vechi cum ar fi *Îndreptarea legii*.

Un aspect important, tratat în legile scrise era cel despre zestre. „Foaia de zestre” cuprindea tot ceea ce primea fata de la tatăl său (sau de la cei ce o aveau în grijă) de la cele mai importante, până la cele mai neînsemnate lucruri, și era semnată atât de părinții tinerilor cât și de martori. *Codul Calimach*, în capitolul *Despre*

1 Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 8.

tocmelile căsătorești stabilește că „supt numele de zăstre se înțălege averea pe care femeia, sau altcineva pentru dânsa, o dă, ori de bună voie sau îndatorit fiind de către legi, ca să o deie bărbatului spre întâmpinarea însărcinărilor căsătorești”². Atât *Codul Calimach* cât și ”Manualul” lui Andronachi Donici înscriu datoria tatălui de a oferi zestre fetei.

Potrivit legii, după căsătorie soțul devenea administratorul averii femeii. Familia se bucura de veniturile anuale aduse de aceste bunuri, dar proprietatea zestre aparținea femeii. Bărbatul era răspunzător pentru pierderea sau deteriorarea dotei. Proasta administrare sau pierderea averii femeii putea fi una din cauzele despărțirii dintre soți.

La divorț, soțul era nevoit să înapoieze zestrea intactă. Moștenitorii, la moartea soției, erau copiii acesteia și nu soțul. În cazul pierderii sau ipotecării averii de către soț, femeia avea întâietate, prin lege, în fața creditorilor la cererea zestrei sale. În consecință, zestrea avea un caracter inalienabil, din punct de vedere economic, femeia fiind protejată preferențial. Femeia putea pierde dota în favoarea soțului său în condițiile în care se dovedea vinovată de adulter. Potrivit lui Simion Florea Marian, „nevasta pierde dreptul la zestrea sa, când s-a dat la lucruri deșarte și s-a ales rea și din această cauză nu merită să mai viețuiască cu bărbatul ei și totodată are copii la care trece dreptul acestei zestre”³.

Pe lângă zestre, femeia putea deține și „exproprica”, adică averea „mișcătoare” (bijuterii, îmbrăcăminte, mobilă sau trăsuri și cai) și „nemișcătoare” (case sau pământuri). În *Codul lui Calimach*, prin „exproprica” sau „paraferna” „se numesc acele lucruri pe care femeia, în afară de zestre, le aduce în casa bărbatului și câte va câștiga în vremea căsătoriei din moșteniri sau legatum, sau prin daruri ori prin alte chipuri legiuite”⁴. Asupra acestora femeia avea „neîngăduită proprietate, o putea vinde, închiria, împrumuta sau dărui, după a ei voință și plăcere”⁵. Prin lege, „exproprica”, cu dreptul femeii de proprietate absolută contribuie la întărirea prestigiului în societate și la păstrarea unei relative independențe față de soț⁶.

Dreptul la moștenire constituie o temă dezbătută de legislația civilă a vremii. Instituirea dreptului egal la moștenirea prin urmași nu a constituit o problemă pentru legislația din Moldova. Articolul 916 prevedea următoarele: „Când mortul va lăsa fii, adică pogorători din spița întâi, născuți din legiuita însoțire, atunci li se cuvine lor întreaga averea lui, de partea *fără deosebire bărbătească sau femeiască*, ori că trăind el sau când, după moartea lor s-au născut”⁷.

Această prevedere este considerată de Radu Rosetti în studiul său *Pământul, sătenii și stăpânii* ca pe o „particularitate curat moldovenească”, spre deosebire de Țara Românească, unde legile privind succesiunea consacrau privilegiul mas-

2 *Codul Calimach. Ediție critică*, București, Editura Academiei, 1958, articolul 1622, p. 559.

3 Simion Florea Marian, *Trilogia vieții, I. Nunta la români*, studiu comparativ istorico-etnografic, ediție critică de T. Teaha, I. Șerb, I. Ilișiu, București, Editura „Grai și suflet-cultura națională”, 1995, p. 113.

4 *Codul Calimach*, articolul 1658, p. 569.

5 *Ibidem*, articolul, 1659, p. 571.

6 Elena Olariu, *Mentalități și moravuri la nivelul elitei din Muntenia și Moldova (secolul al XIX-lea)*, București, Editura Universității din București, 2006, p. 85.

7 *Codul Calimach*, articolul 916, p. 357.

culinității⁸.

Autorii legii s-au folosit în alcătuirea articolelor de lege care consacră egalitatea femeii cu a bărbatului la moștenire, de vechile obiceiuri, consemnate în Moldova încă din perioada medievală, pe care *Codul lui Calimach* nu face decât să le observe și să le legalizeze⁹.

Zestrea constituia un factor important în alegerea partenerului. Folosind ca pretext descrierea obiceiurilor de la munte ale flăcăilor de a face curte fetelor, Kogălniceanu prezintă cu ironie modul de curtare a vremurilor sale. „Oare acest fel de declarație nu-ți place mai mult decât declarațiile civilizate de pin capitaliile românești, unde tânărul întrebă întâi câte mii de galbeni, câte moșii, câte suflete de țigani are fata? Și după ce i-au făcut curte - adecă lezii cu galbeni - face, dar tocma pe urmă, și fetei o declarație, ce pute a aur și a precupeț doă ceasuri de departe!”¹⁰

Despre zestre documentele etnografice spun: „Mai demult, și mai ales la clasele cele mai avute și mai civilizate, era datina ca, nemijlocit, după așezare să se facă și un fel de inventar, în care se înșira toate lucrurile, ce le căpăta mireasa ca zestre și care, în limba poporului se numea și se mai numește încă și acuma *foaie de zestre, carte sau înscrisuri și scrisoare*”¹¹.

Foile de zestre erau rezultatul unor negocieri între familii, între socru și ginere. Fata era înzestrată de obicei de tatăl sau bunicul său. Cuantumul zestrei se stabila după rangul și averea celor care o dădeau. Mama era datoare să își înzestreze fiica când tatăl era sărac sau când ea era de altă dogmă, iar fiica ortodoxă. Tatăl nu putea înzestra fiica din averea soției sale fără voia acesteia.

Despre înzestrare Neigebauer, consulul general al Prusiei în Principatele Române în perioada 1843-1845 nota: „O caracteristică a acestor țări constă în aceea că fiecare face eforturi, înainte de toate de a asigura fetelor sale o zestre, încât să aibă în curând un bărbat. Unii părinți își neglijau fiii în favoarea fiicelor; alții, care au fiice multe le trimit la mănăstire, unde, cu plăcere sau neplăcere, devin călugărițe și sunt de aceea cu indulgență judecate, dacă nu trăiesc întocmai viața monahală”¹².

În Bizanț, zestrea poate fi definită ca fiind proprietatea cea mai importantă a familiei, asigurându-i cele necesare traiului și pentru creșterea copiilor. Ea nu este o avere dată în dar soțului de familia fetei, ci are ca scop protejarea împotriva sărăciei a copiilor, și nu a părintelui supraviețuitor.

În teoria juriștilor medievali occidentali, scopul înzestrării era acela de a contribui la cheltuielile căsniciei și să asigure văduvei o sursă de subzistență. În

8 Al. Gonța, *Femeia și dreptul ei la moștenire în Moldova, după obiceiul pământului*. În: „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XVIII, 1980, p. 599.

9 Al. Gonța, *Op. Cit.*, p. 600.

10 Mihail Kogălniceanu, *Opere*, I, Beletristica, studii literare, culturale și sociale, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Dan Simionescu, București, Editura Academiei, 1974, p. 45

11 Simion Florea Marian, *Op. Cit.*, p. 107.

12 *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. (1822-1830), Serie nouă, volumul II, coordonator Daniela Bușă, volum îngrijit de Paul Cernovodeanu, Cristina Feneșan, Georgeta Penelea Filitti, București, Editura Academiei Române, 2005, pp. 279-280.

această arie de drept se înscrie și Transilvania. Aici zestrea era destinată femeii și nu copiilor¹³.

În terminologia clasică, istoricii dreptului deosebesc mai multe tipuri de zestre: „zestre dotală” sau de căsătorie era aceea pe care o primesc fetele la căsătorie, „zestrea de împărțire” este zestrea pe care fetele o primesc din averea paternă, într-un moment când tatăl decide diviziunea patrimoniului, fără ca acest moment să fie prilej de căsătorie. Prin „zestrea de moștenire” se înțelege venirea la concurență a unei fete măritate, dar neînzestrate, alături de frații săi.

De-a lungul timpului, documentul prin care o fată este pusă în posesie îl găsim sub mai multe denumiri: „zapis”, „zapis de zestre”, „foița zestrilor”, „foaie de zestre”, „izvod de zestre”.

În perioada cuprinsă între 1830-1860, documentele privind înzestrarea poartă numele de „foaie de zestre” sau „izvod de zestre”. Tatăl singur sau împreună cu mama fetei sunt cei care se declară ca cei care dau dota. Tot ei împreună, la sfârșit, semnează foaia de zestre. În situații speciale când părinții lipsesc, bunicul sau rudele apropiate își asumă sarcina înzestrării. Astfel, la 13 septembrie 1851, Iordachi Necualu scrie: „Izvod di lucrurile de zăstre ce am dat ficii noastre Ralu, care din mila Împăratului Ceresc și a maicii Domnului sau luat întru legitimă însoțire cu Dumnealui Costache Dumitriu”¹⁴. Serdarul Nicolae Gongescu redactează la 24 iulie 1860 un „izvod de zestre, ce dau ficei mele Cleopatra la însoțirea cu Dumnealui Costandin Pleșescu”¹⁵.

În Țările Române printre atribuțiile domnitorului se număra și aceea de a mărita și înzestra fetele sărace. Începând cu secolul al XVIII-lea pentru a se achita de aceste sarcini domnitorul face apel la Cutia milelor. În cazul în care fata care urma să se căsătorească era ruda domnitorului, acesta își lua sarcina organizării nunții. Este și cazul primei căsătorii a lui Mihail Sturdza cu Elisabeta Rosetti. Deoarece nași au fost însuși Doamna țării Ruxandra, Domnitorul, Scarlat Calimach, care era văr primar cu mama mirelui, nunta s-a făcut la curtea domnească¹⁶.

Spre deosebire de perioada anterioară, când erau vocabularul cuprins în aceste foi de zestre era mai bogat, în perioada de timp studiată putem observa o limitare a acestuia la o formulă de început și de sfârșit între care era cuprinsă lista bunurilor. Cuvinte des întâlnite în secolul al XVII-lea, precum logodnă, tocmeală, făgăduială, nu le mai întâlnim în aceste înscrisuri.

Antim Ivireanu stabilea pentru foile de zestre din Muntenia secolului al XVI-II-lea, pentru ca un act dotal să fie valid, că sunt suficienți 3 martori și un preot. Analiza asupra martorilor din documentele dotale din Țara Românească din secolul al XVII-lea duce la concluzia că acestea se compun în cadrul familiei largite. Pe lângă părinți și frați, regăsim printre martori mulți membri apropiați ai familiei: bunici, unchi, mătuși sau nași. Acestora li se alătură preoții satului, vecini, sau

13 Violeta Barbu, *De bono coniugali*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 29.

14 Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași (în continuare: DJANI), Colecția Documente, Dosar 580/51.

15 DJANI, Colecția Documente, Dosar 580/112.

16 Constantin Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, p. 413.

prieteni¹⁷. În majoritatea foilor de zestre din prima jumătate a secolului al XIX din Moldova martorii lipsesc.

În Moldova regulamentară pentru foia de zestre exista un adevărat formular al scrierii foilor de zestre. În titlu se anunța cine dădea zestrea (tatăl sau ambii părinți sau rudele care îi înlocuiau), numele cui îi era destinată, și de cele mai multe ori era trecută la început sau la sfârșit data la care fusese scrisă. Urma o listă amănunțită a bunurilor dăruite. Finalul era rezervat celor două părți contractante părinte-ginere. Înainte de a o semna, părinții folosesc ca formulări precum „pe care l-am dat după voe noastră și blagoslovenia părintească și spre credință am iscălit”¹⁸ sau „acestea sunt zestre și milostivul Dumnezeu să o mulțumească”¹⁹. Gheorghe Asaki și soția sa Elena la încheierea căsătoriei fiicei lor Ermiona Asaki cu Edgar Quinet își încheiau foaia de zestre cu următoare formulare „rugându-ne a să revărsa asupra acestei uniri harul ceresc și dăm a noastră binecuvântare părintească”²⁰.

După semnătura rudelor fetei, urma semnătura celui care primea, a soțului. Ginerile semna de primirea bunurilor și încheia cu o formulă precum acesta: „Toati cel însemnate în adevăr sau dat soții mele Ralu decâtre născătorii săi iscăliți mai sus pentru care adevăresc cu a me semnătură și pentru una sută galbeni ceam mai primit”²¹ sau „Aceste lucruri și bani le-am primit, drept zestre soții mele pentru care am iscălit Iscălit / P. șandre stolnic”²² sau „Sunt mulțămît cu zăstria cuprinsă în aciastă foad, Semnătură(K. Pleșăscu)”²³.

Există expresia „zestrea femeii nici în apă nu se pierde”. Protejată de lege averea femeii nu putea fi vândută sau ipotecată de soț, fără aprobarea acesteia. Miklós Barabás, pictor, care vizitează principatele între anii 1831-1832 nota despre zestre următoarele: „Vorbind despre zestre e interesant de știut că, cu tot regimul turcesc, judecata mergea după legile românești și dacă din întâmplare bărbatul unei femei amaneta sculele de aur ale soției sale și aceea era în stare să dovedească unde sunt ele zălogite, creditorul era ținut să i le dea înapoi femeii fără nici un ban, rămânând să-și caute banii de la barbat. Avutul soției se trecea în foaia de zestre în bani până la cea din urmă pereche de ciorapi și chiar la un proces de divorț pornit de femeie împotriva barbatului, acesta era dator să-i restituie zestrea până la ultimul ban. Un boier vrând să se răzvrătească contra acestei legi, întrebat fiind de părinții miresei ce zestre dorește, a răspuns că nu dorește și nici nu primește zestre, dar trimițând croitorul său la mireasă i-a făcut toate rochiile ca să o ducă în ele în casa lui, ca dacă ar vrea soția să-l lase prin divorț să o poată el dezbrăca trimițând-o acasă, fără nici o gâlceavă de zestre”²⁴.

17 Constanța Ghițulescu, *Zestrea între normă și practică. Țara românească în secolul al XVII-lea*. În: „Studii și Materiale de Istorie Medie”, 2000, p. 217.

18 DJANI, Colecția Documente, Dosar 580/51, f. 2.

19 DJANI, Colecția Documente, Dosar 559/4.

20 DJANI, *Divanul de întărituri*, Transport 1765, op. 2014, Tribunalul Iași, Secția III, dosar 431, f. 184.

21 DJANI, Colecția Documente, Dosar 580/51, f. 2.

22 DJANI, Transport, 176, op. 2014/431, f. 79.

23 DJANI, Colecția Documente, Dosar 580/112.

24 *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea (1822-1830)*, Serie nouă, volumul II, p. 62.

Potrivit vocabularului epocii, bunurile aflate în patrimoniul familial erau de două tipuri: „nemișcătoare” - case terenuri, moșii”; o a doua categorie o alcătuiau ceea ce se numea bunurile „mișcătoare”. Aici intrau obiectele de diferite tipuri de la bijuterii, mobilier, obiecte de uz casnic.

În urma cercetării unui număr însemnat de foi de zestre redactate în perioada 1820-1860 reprezentând cu precădere mica boierime din Moldova se poate observa, că înaintând spre jumătatea secolului al XIX-lea, cele mai multe acte dotale cuprind doar bunuri „mișcătoare”.

Averea din izvodul de înzestrare obicei „prețăluită”, în sensul că numărului obiectului din listă de zestre îi corespundea și un preț în galbeni. Legea preciza că zestrea se poate da: „prețăluită” sau „ne prețăluită”. Că este necesar a se cunoaște prețul acesteia „când din vicieșug sau din lenevirea bărbatului se va strica ori se va prăpădi”²⁵. Tot în codul civil este trecut faptul că, potrivit obiceiului pământului lucrurile nemișcătoare sau cele de sineși mișcătoare nu se prețăluiesc.

Fin observator al societății moldovenești de la jumătatea secolului al XIX-lea, Wilhelm de Kotzebue nota despre aceasta: „Toate lucrurile trebuincioase se înșiră în foaia de zestre. Suma întregă, cuprinzând și prețăluirea tuturor obiectelor, ce nu s-au dat în bani, se ipotechiază în moșia ginerelui; și dacă se întâmplă să se despartă, bărbatul e silit să dea tot înapoi, chiar dacă s-ar fi rupt horbotele și șalurile demult și caii ne-ar mai fi de întrebuințat”²⁶.

Nelipsită din capul listei bunurilor cuprinse în foaia de zestre este icoana. Adevsea alături de aceasta se găsește candela din argint. Reprezentând pe Maica Domnului și ferecată cu argint, aceasta este primită în dar atât de fetele de boier cât și de cele al oamenilor simpli. Documentele etnografice privind zestrea în Moldova, consemnează printre obiectele cu care era înzestrată o fata și icoana: „Vornicesele bat din palme și chiuie, joacă *coltucele*, zestrea. Covoarele, pernele, sipetul, oglinda, icoana, mobila se jucau, bucată cu bucată, în tactul muzicii și erau fluturate pe sus, ca să vadă nuntașii zestrea”²⁷.

Numărul secund în lista zestrei îl ocupă banii. Suma de bani dăruită de familie fetei trebuia să fie conform rangului său. De multe ori suma de bani promisă nu era dată toată de la început, ci „rânduri, rânduri”. Fie că părinții nu dispuneau de banii necesari în momentul încheierii foi de zestre, dar și din motive de precauție (din teama unui divorț) ei preferau să o dea în mai multe etape, dar care nu trebuia să depășească termenul de doi ani. Deoarece de multe ori promisiunile din contractul de zestre nu erau respectate, s-au declanșat în epocă multe procese în jurul recuperării banilor de zestre. Ginerile dădea în judecată pe socru pentru recuperarea dotei. De asemenea sunt dese cazurile în care după divorț urmau lungi procese de recuperare a dotei, în care tatăl fetei se războia în fața instanțelor de judecată pentru fiica sa.

25 *Codul Calimach*, articolul 1634, p. 563.

26 Wilhelm de Kotzebue, *Lascăr Viorescu. Roman din viața Moldovei* (1851), Iași, Editura Viața Românească, 1920, p. 122.

27 Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile nuptiale din Moldova*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2009, p.292

În anul 1834 când s-a măritat, Sevastița Arghiropol a primit de la părinții ei suma de 7000 de galbeni, iar restul sumei până la 25000 de galbeni, soțul ei spătarul (devenit apoi postelnic) Iancu Costache Negel trebuia să o primească în termen de doi ani²⁸. Documentul înzestrării stipulează următoarele: „șapte mii galbeni numărați dumisale acum după acest izvod, iar rămășița până la doa zeci și cinci mii lei suntem hotărâți a da zestre fiicei noastre, și îi vom da rânduri rânduri, în bade de doi ani, pe care dumnealui să fie dator ai primi și numărândușă a iscăli di primire lor în acest izvod”²⁸. Relațiile lui Iancu Costache Negel cu socrul său au devenit tensionate ajungându-se la un lung proces pentru o datorie de 18 000 galbeni din foaia de zestre. Astfel, ginerele deschide în iunie 1837 o acțiune în instanțele vremii, litigiul nefiind încheiat nici în anul 1847²⁹.

Gheorghe Asaki promite în foaia de zestre că va da fiicei sale, Ermiona un capital de 3000 de galbeni, însă în mai multe rate, „cu îndatorirea de ai plăti pe anu legiuita dobândă acestei sume”³⁰. La căsătoria ei cu Miloș Obrenovici, Marghiolița, fiica logofătului Costin Catargiu a primit de la tatăl său, la 31 ianuarie 1851, suma de 11650 galbeni³¹.

Bijuteriile dăruite de familie sunt descrise și ele cu lux de amănunte. Potrivit foii sale de zestre știm că Savastia primește „patru ineli însă trii cu diamanturi și unul di rubin cu diamanturi” și „una părechi cercei dali cu doă douăzeci și opt pietri berlituri”³². Marioara Istrati primește „două părechi cercei din cari una mai bună iar ceălaltă de purtat” și „un inel cu diagmanturi”³³, iar Iordachi Neculau dă fiicei sale Ralu doă inelușă de aur, un broz de aur cu șasă fire mărgăritar și un mărtian di pus la gât³⁴. La 7 februarie 1850 februarie, P. Șandre stolnic primește de la aga Iorgu Cotiu și sora d-sale Frosina Cotiu, drept zestre la căsătoria sa cu Anica Gulieanu un ceasornic cu lanțul său de aur, părechi cercei de liptca, o brăță de corail cu o părechi cercei și un boldu și doi cheptin de бага³⁵. În 1860 la 24 iulie, Cleopatra primea la „însoțirea” sa cu dumnealui Costandin Pleșăscu „un fermoal cu smarand diamanturi și șasă șaraguri mărgăritari, două inele cu petre de zamfer și diamanturi, un klucereț cu peruzăli și diamanturi și un un bold bărbătesc cu diamant mare”³⁶.

La logodna fiicei sale Elena cu Șerban Cănanu, Elena Hartulari hotărăște împreună cu soțul ei să dea ca zestre fiicei sale „12000 de galbeni bani și de 3000 galbeni argintării și juvaeruri și lenjeria cea mai bună și strae și două odăi mobilate să șadă cu noi doi ani și trăsură de 180 de galbeni”³⁷. Lista zestrei cuprinde obiecte argintăriei precum: sfeșnicile, pahare, „tăvi de Liptca”, tacâmuri, panerașe, farfurii.

28 DJANI, Colecția Documente, Dosar 559/4.

29 Mircea Ciubotaru, *Arghiropolii din Moldova. Noi informații și conexiuni genealogice*. În: „Arhiva genealogică”, VII (XII), 2000, p. 212.

30 DJANI, Divanul de întărituri, Transport 1765, op. 2014, Tribunalul Iași, Secția III, dosar 431, f. 685.

31 Ștefan D. Grecianu, *Genealogii documentate*, vol. I, p. 416.

32 DJANI, Colecția Documente, Dosar 559/4.

33 DJANI, Colecția Documente, Dosar 574/83.

34 DJANI, Colecția Documente, Dosar 580/51.

35 DJANI, Transport 176, op. 2014/431, f. 79.

36 DJANI, Colecția Documente, Dosar 580/112.

37 Elena Hartulari născută Plitos, *Istoria vieții mele*. În: „Convorbiri literare”, nr. 12, decembrie 1926, p. 932.

Un capitol important al foii de zestre îl ocupă obiectele care se pot grupa în capitole ce purtau uneori denumirea de „rânduiala mesei” și „rânduiala așternutului”. Vestimentația fetei este trecută și ea în lista zestrei. Garderoba unei tinere femei cuprindea de la rochii, șaluri, mănuși, „mantel”, încălțăminte până la lenjerie intimă. Mobilierul este trecut și el în zestrea unei fete. Părinții se simțeau datori la începutul căsniciei fiicei lor să ajute tânăra pereche mobilându-i câteva camere ale casei. Fie că este vorba de „mobilă de șalon”, de „garderobul de pus straele”, sau de simpla ladă brașovenească mare. Lista dotală cuprindea la începutul perioadei studiate și pe robii țigani. Pe lângă toate acestea fata primea de obicei o trăsură sau o „droșcă de Viena, de la Miculi”.

Cu cât înaintăm spre jumătatea secolului se observă modificări în ceea ce privește procedurile de înzestrare: actele dotale sunt autentificate de instituțiile statului și mai puțin de martori. Despre zestre întâlnim în documentele epocii formularea că ea a fost „sigura ripsită (asigurată) în divan” prin acesta că actul dotal era înregistrat ca act oficial în cadrul Divanului de Întărituri. Odată transformată în act oficial, prin lege soțul nu o putea transforma sau vinde fără aprobarea soției. Către jumătatea secolului al XIX-lea pentru o mai bună siguranță a lor, foile de zestre erau publicate în *Monitorul Oficial* sau în alte publicații cu caracter oficial ale vremii.

Înainte de nunta fiicei sale Elena cu Grigore Ventura, logofătul Costin Catargiu o înzestrează. El scrie actul dotei în anul 1864, îl înregistrează la Divanul de Întărituri („siguraripsidul”, asigurând astfel zestrea) și îl publică „în toată a lui cuprindere spre obșteasca știință”, în ziarul „Progresul”, de sâmbătă 23 ianuarie, anul 1865³⁸.

Pe 7 iulie în anul 1852, Gheorghe Asachi și soția sa Elena înregistrează spre legalizare la Divanul de Întărituri mai multe documente înainte de căsătoria fiicei lor Hermiona. Două dintre ele primesc „învoirea părintească” (consimțământul părintesc) și dota³⁹. Funcționarii Divanului de Întărituri notează în rezumat cuprinderea celor două documente: faptul că cei doi părinți „încuviințează cu deplină învoire căsătoriei preaiubitei Dumisale fiice Ermiona cu Onorabilul Domn Luis Edgar Kinet lăcuietoriu din Bruscela” și că înzestrau pe acesta cu un capital de 3000 galbeni. Ei asigurau („siguraripseau”) această sumă cerând a se „legalize potrivit formelor legale”. Instituția statului preciza în înscrisurile sale că legaliza aceste două acte și că le făcea publice prin tipărirea lor în buletinul oficial⁴⁰.

Perioada regulamentară în Moldova surprinde o societate aflată într-o situație de dualitate, pe de o parte cuprinsă de „febra modernității”, iar pe de alta, guvernată de legi în care tradiția (cutuma) se bucura de un prestigiu voit amplificat. Sfârșitul acestei etape a rezolvat o parte din problemele acestei dispute, prin introducerea noii legislații civile. Cu toate aceste schimbări aduse de modernizare, înzestrarea rămâne un factor important în realizarea unei căsătorii, a formării patrimoniului unei familii pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

38 „Progresul”, 1865, 23 ianuarie, sâmbătă, nr. 8 an III, pag. 4.

39 DJANI, Divanul de întărituri, Transport 1014, filele 182.

40 DJANI, Divanul de întărituri, Transport 1765, op.2014, filele 183, 184.

COMPONENTA ETNICĂ A POPULAȚIEI ȚINUTULUI HOTIN POTRIVIT STATISTICII OFICIALE RUSE DIN ANUL 1844

VALENTIN TOMULEȚ

Rezumat

În baza izvoarelor de arhivă inedite, depistate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova și Arhivei Istorice de Stat din Rusia (Sankt Petersburg), autorul analizează schimbările care au survenit în situația demografică, social-economică și etnică din Basarabia în anii '40 ai secolului al XIX-lea. Folosind datele statistice adunate și sistematizate de administrația județeană Hotin, pentru anul 1844, prezentate de guvernatorul militar al Basarabiei, generalul-maior P.I. Fiodorov instituțiilor imperiale și comparându-le cu cele a statisticii din 1820, autorul analizează compoziția etnică a populației județului Hotin la mijlocul anilor '40 ai secolului al XIX-lea.

Cuvinte-cheie

Basarabia, guberniile ruse, demografie, statistica populației, comunitate etnică, categorii sociale.

Abstract

Based on earlier unpublished archival sources, found in the funds of the National Archives of the Republic of Moldova and the State Historical Archives of Russia (St. Petersburg), the author analyzes the changes that occurred in the demographic, social and economic situation of Bessarabia in 1840s. Using the statistical data for 1844 gathered and systematized by the county administration of Hotin, which had been submitted to the imperial institutions by the military governor of Bessarabia, Major General P.I. Fiodorov, and comparing them with those for 1820, the author analyzes the ethnic composition of the population of Hotin County in the mid-1840s.

Keywords

Bessarabia, Russian governorates, demography, population statistics, ethnic community, social categories.

1. Preliminarii

După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, autoritățile imperiale au sesizat necesitatea unei evidențe riguroase a populației și a resurselor de care dispunea provincia nou-anexată. În instrucțiunile date de amiralul P.V. Ciceagov, comandantul-șef al armatei ruse de la Dunăre, șeful suprem al flotei de pe Marea Neagră și concomitent șeful Administrației Generale a Moldovei și Țării Românești, adresate pe 23 iulie 1812 guvernatorului civil Scarlat Sturdza privind organizarea teritoriului dintre Prut și Nistru, se sublinia necesitatea efectuării unei statistici riguroase în Basarabia, pentru a o putea governa cât mai eficient¹. Drept rezultat, pe 2 februarie 1813, în cadrul Guvernului provizoriu al regiunii Basarabiei, a fost organizat Departamentul doi cu expediția statistică condus de Matei Crupenschi². Grație activității acestei expediții în Arhiva Națională a Republicii Moldova s-au păstrat mai multe informații privind numărul populației din Basarabia în această perioadă de timp. Însă lipsa de personal calificat (*un expeditor și doi funcționari de birou*) a făcut existența acestei structuri neeficientă, astfel încât în 1816 aceasta a fost suprimată, în urma reformei guvernului, funcțiile de evidență fiind transferate departamentului financiar-economic. Acesta întocmea către data de 1 ianuarie a fiecărui an rapoarte despre numărul populației pe familii și apartenența lor socială³. La moment administrația imperială era puțin interesată în compoziția etnică a populației din provincia nou-anexată.

De aceea, studierea dinamicii populației, în special a compoziției ei etnice, în baza statisticii populației prezintă un mare interes. În plus subiectele legate de studierea dinamicii populației în baza datelor statistice, adunate de administrația imperială rusă cu diferite scopuri și ocazii pe parcursul secolului al XIX-lea prezintă un interes deosebit, deoarece ne permit să stabilim schimbările de ordin demografic care au avut loc în această perioadă de timp pe teritoriul Basarabiei sub regim de dominație țaristă.

Studierea dinamicii populației ne oferă posibilitatea de a cunoaște, în baza unei anumite localități rurale sau urbane, a unui județ sau a întregii regiuni, schimbările cantitative care s-au produs, sub raport numeric, într-un anumit interval de timp, sub regim de dominație țaristă. În special, un interes aparte prezintă componența etnică a populației, deși date statistice cu privire la această problemă sunt foarte puține.

Interesul cercetării temei este dictat, în primul rând, de reducerea substanțială, în prezent, a numărului populației rurale în legătură cu ritmul rapid de urbanizare a societății contemporane, precum și de complexitatea problemelor cu care se confruntă satul în perioada de tranziție la economia de piață etc.

1 Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 19, inv. 3, d. 125, f. 50-54 verso. A se vedea integral instrucțiunea publicată în: Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova*, Chișinău, 2002, p. 239-242.

2 Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 1, inv. 1, d. 3995, f. 11-14; Записки Бессарабского областного статистического комитета, Кишинев, 1868, т. III, с. 113-116.

3 Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собр. II, т. I, 1826, №444, СПб., 1830, с. 658-659; А.Зашук, *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Военное обозрение Бессарабской области*, СПб., 1863, с. 147-150.

Pentru a pătrunde mai ușor în esența problemei, la început, să facem o caracteristică succintă a perioadei – anii '40 ai secolului al XIX-lea și semnificația lor pentru Basarabia.

2. Caracteristica generală a perioadei

Perioada anilor '40 ai secolului al XIX-lea în istoria Basarabiei s-a caracterizat în linia majore prin acele schimbări și mutații care s-au petrecut în perioadele precedente – suspendarea particularităților locale în sistemul administrativ, lichidarea în 1828 a autonomiei limitate și provizorii acordate Basarabiei, aplicarea în provincie a structurii de ghildă, suprimarea cordonului vamal de la Nistru, transferarea lui la Prut și Dunăre și unificarea vamală, începând cu 1831, a Basarabiei cu guberniile interne ruse, includerea teritoriului nou-anexat în sistemul economic și politic imperial etc.

Deși Basarabia continua să dețină statut de *regiune* (область), situația ei se aseamăna mai mult cu cea de gubernie rusească. Pe parcursul anilor '20-'30 ai secolului al XIX-lea Basarabia a pierdut din particularitățile locale în sistemul administrativ, din circulație au fost scoase monedele străine care au fost înlocuite cu asiglatul rusesc, deși unele din ele au mai continuat să mai circule și în această perioadă. Populația se adaptează în anumită măsură cu sistemul nou de guvernare, deși protestele și revoltele continuă și în această perioadă. Administrația regională, ca și în perioada precedentă, continuă să fie subordonată direct guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei cu sediul în Odessa⁴, iar în viața politică un rol tot mai mare îi revine general-maiorului P.I. Fiodorov, care deține, de fapt, funcția de guvernator general al Novorosiei și Basarabiei, sau continuă așa numita „*Epoca lui Fiodorov*”⁵, începută încă în anii '30.

Perioada de administrare a Basarabiei de către general-maiorul P.I. Fiodorov devine tot mai evidentă și pronunțată, de la sfârșitul anului 1844, când M.S.Voronțov este numit comandant suprem al trupelor ruse din Caucaz și guvernator al Caucazului, iar P.I. Fiodorov împuternicit cu funcția de guvernator-general al Novorosiei și Basarabiei, administrând cu Basarabia ca un adevărat guvernator-general din Odessa⁶.

În această perioadă P.I. Fiodorov se încadrează tot mai activ în viața politică și administrarea provinciei, puterea lui se răsfrânge asupra tuturor sferelor administrației, în mâinile lui fiind concentrată atât puterea militară, cât și cea civilă. Cum constată cercetătorul Aleksei Nakko, P.I. Fiodorov se bucura de întreaga putere politică și administrativă, de care putea beneficia guvernatorul-general al Novorosiei și Basarabiei⁷. De fapt, P.I. Fiodorov privea și guverna cu Basarabia ca parte

4 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 5-5 verso.

5 Mai detaliat despre semnificația „*Epocii lui Fiodorov*” a se vedea în: Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)*, (Instituții, regulamente, termeni). Ediția III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, p. 296-297.

6 А.Накко, *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении* (рукопись), Кишинев, 1879, p. 156 verso.

7 Ibidem, p. 148-148 verso.

integrantă a Imperiului Rus și puțin îl interesau particularitățile locale care se mai păstrau în anumite domenii și a depus eforturi substanțiale în integrarea regiunii în sistemul economic și politic imperial.

La mijlocul anilor '40 ai secolului al XIX-lea (1845) întreaga suprafață a Basarabiei număra 4121993 de desetine 963 ½ de stânjeni pătrați de pământ. În provincie erau înregistrate 8 orașe, 2 porturi, un orașel, 4 oboare, 23 de târguri, 18 slobozii, 897 de sate, 191 de sățișoare, 10 stanițe ce aparțineau statului, 113 colonii și 38 de cătune. În plus, în Basarabia funcționau 257 de biserici din piatră, 661 de biserici din lemn, 23 de mănăstiri și 12 capele. Din acest număr 19 biserici erau luterane, 5 – romano-catolice și 4 biserici armenesti⁸. Cât privește orașul Hotin: în 1845 în oraș erau înregistrate 3 case capitale din piatră, 6 case capitale din lemn, 5 case personale din piatră, 1038 de case personale din lemn, 4 biserici ortodoxe, inclusiv o biserică romano-catolică, o închisoare și o cetate⁹.

La sfârșitul anilor '40 ai secolului al XIX-lea (1849) situația puțin ce se schimbă: în Basarabia erau înregistrate 8 orașe, 2 porturi, un orașel, 4 oboare, 23 de târguri, 18 slobozii, 898 de sate, 192 de sățișoare, 10 stanițe ce aparțineau statului, 113 colonii și 38 de cătune¹⁰.

Nici în ceea ce privește orașul Hotin nu au intervenit schimbări mari: în 1849 în oraș erau înregistrate 5 case capitale din piatră, 6 case capitale din lemn, 5 case personale din piatră, 1048 de case personale din lemn, 60 de prăvălii din piatră, 3 biserici ortodoxe, o biserică romano-catolică, o biserică armeano-gregoriană, o sinagogă, 9 școli de rugăciuni, o închisoare și o cetate¹¹.

Pentru categoriile de bază ale populație, în special pentru cele de jos, din mediul rural, evenimentul principal a fost punerea în aplicare a Contractului normal din 1846¹² – contract care reflectă tentativa Administrației imperiale ruse, întreprinse în Basarabia, de a reglementa problema țărănească, în baza unui Regulament adoptat pe 27 martie 1846, care urma să reglementeze relațiile dintre proprietarii funciari și țărani, în condițiile când între ei n-au fost încheiate înțelegeri „benevole” în baza Regulamentului din 24 ianuarie 1834¹³. Noul Regulament avea o tangență directă cu Regulamentul din guberniile interne ruse din 1803 privind „agricultorii liberi”, care păstra caracterul voluntar al eliberării șerbilor și asigurării lor cu pământ¹⁴, cu proiectele și regulamentele precedente adoptate special pentru Basarabia¹⁵, precum și cu Regulamentul Organic din Principatele Române din 1832¹⁶.

Pe 26 mai 1839 Senatul Guvernant, în baza cererii din 25 martie 1838 prezentate ministrului de Interne de guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei M.S.

8 AISR, F. 1281, inv. 4, d. 72, f. 79, 81.

9 Ibidem, f. 79 verso.

10 AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 81.

11 Ibidem, f. 82.

12 Denumirea completă a Regulamentului: *Правила, определяющие взаимные обязанности владельцев земель и живущих на оных царан, когда между ними не заключено добровольных условий.*

13 Regulamentul integral a se vedea: ANRM, F. 134, inv.1, d. 71, f. 33-44; ПСЗРИ. Собр. II, т. XXI, 1846, отд. первое, №19881, СПб., 1847, с. 404-410.

14 Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Iași, 2001, p. 319.

15 Ne referim la proiectele Regulamentelor din 1819, 1825 și la Regulamentul despre țărani din 1834.

16 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3426, f. 6.

Voronțov, cu referire la prelungirea încă cu 3 ani, începând cu 1 ianuarie 1840, a termenului de încheiere a contractelor între proprietarii funciari și țărani privind folosirea pământului, a confirmat propunerea Consiliului de Stat, potrivit căreia în cazul în care țărani nu vor încheia asemenea contracte, vor fi impuși să îndeplinească prestațiile în baza unui *contract normal* alcătuit special de către guvern¹⁷. Cărmuirea regională a pregătit proiectul regulamentului și în 1841 îl prezintă Administrației Regionale pentru a fi discutat la ședința adunării nobiliare. Ulterior, acest Regulament a fost discutat de instituțiile abilitate din Sankt Petersburg.

Contractul normal din 1846 a fost analizat detaliat de mai mulți istorici din Republica Moldova¹⁸. El este alcătuit din preambul, în care sunt stipulate cauzele care au impus guvernul să adopte Regulamentul în cauză și expuse 3 condiții în baza cărora Senatul îl va aplica în viață:

1. Proprietarii funciari laici și ecleziastici, care în timpul prevăzut de lege n-au încheiat cu țărani contracte reciproce benevole cu privire la modalitățile de arendare a pământului și de îndeplinire a prestațiilor, urmează să se conducă pe viitor de acest Regulament.
2. În același timp, atât proprietarii funciari, cât și țărani, indiferent de faptul - au încheiat sau nu contracte benevole între ei, au dreptul să încheie asemenea contracte și după adoptarea acestui Regulament, cu condiția că, în cazul în care una din părți va rezilia acest contract, va fi aplicat Regulamentul în cauză.
3. Condițiile privind trecerea țăranilor în categoria orășenilor sau strămutarea lor pe alte pământuri, specificate în Regulamentul din 1842 (art. 850-853), rămân în vigoare în continuare¹⁹.

Regulamentul propriu-zis includea 34 de articole, care urmau să reglementeze relațiile dintre proprietarii funciari și țărani, în cazul în care între ei n-au fost încheiate contracte benevole despre obligațiunile reciproce. Regulamentul prevedea că proprietarii funciari laici și ecleziastici erau obligați să-i asigure pe țărani cu pământ, iar aceștia să îndeplinească în favoarea lor prestații. Mărimea lotului depindea de forța de tracțiune de care dispuneau țăranii și varia de la 3 fălci²⁰

17 ПСЗРИ. Собр. II, т. XIV, 1839, отд. первое, №12293, СПб., 1830, с. 404.

18 Я.С. Гросул, *Крестьяне Бессарабии (1812-1861 гг.)*, Кишинев, 1956, с. 318-330; М.П. Мунтян, „Нормальный контракт” 1846 г. и его крепостническая сущность (Из истории аграрных отношений в Бессарабии). În: *Ученые записки Кишиневского университета*, Кишинев, 1958, т. 35, с. 31-42.

19 ПСЗРИ. Собр. II, т. XXI, 1846, отд. первое, №19881, СПб., 1847, с. 404.

20 Falce – una dintre cele mai vechi forme de măsurare a suprafeței în Imperiul Roman: suprafața de fân cosită într-o zi. Falcea s-a păstrat și în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus, fapt confirmat de Proiectul Regulamentului din 1819. Țăranul era obligat să prășească, să strângă și să transporte în hambarul moșierului a 1/8 parte dintr-o falce sau 1/4 dintr-un pogon; să cosească 0,5 fălci de fân etc. Regulamentul stabilea mărimea concretă a lotului de fânaș sau imaș pe care țăranul urma să-l primească de la moșier: pentru 4 vite – o falce pentru fânaș și paie, pentru 2 vite – o falce de imaș pentru pășunat, în apropierea satului, comun pentru toți sătenii etc. Țăranii care nu dispuneau de vite cornute mari și cai, dar care în schimb dețineau un număr de 10-20 de oi, strict necesare pentru asigurarea familiei, aveau dreptul să le pască pe imașul satului, beneficiind de jumătate de falce pentru 10 oi, ceea ce echivala cu suprafața necesară pentru pășunatul unei vite mari cornute. După alte surse, falcea este o unitate obișnuită de măsură moldovenească, folosită la măsurarea pământului. În Basarabia 3 fălci constituiau 4 desetine domnești (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)*, (Instituții, regulamente, termeni). Ediția III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, p. 304).

pentru țărani care nu aveau forță de tracțiune, 4 fâlci și 41 de prăjini²¹ – pentru cei care aveau câte o pereche de boi sau cai, 6 fâlci și 42 de prăjini – pentru cei care aveau câte două perechi de boi sau cai, 8 fâlci și 43 de prăjini – pentru cei care aveau câte trei perechi de boi sau cai și 10 fâlci și 44 de prăjini – pentru cei care aveau câte patru perechi de boi sau cai. Terenul includea pământul arabil, livada, grădina, lotul pentru fânaț și pășuni și lotul de pe lângă casă²². Mai mult de 10 fâlci și 44 de prăjini țăranul nu putea primi, din simplul motiv că, având patru perechi de boi sau cai, el putea să-și procure și plug și astfel să devină proprietar în adevăratul sens al cuvântului.

Din suprafața de pământ pe care țăranul o primea, prevăzută în paragraful întâi al Regulamentului, o parte era rezervată pentru casă și celelalte încăperi gospodărești: câte 10 prăjini pentru țărani care nu aveau forță de tracțiune, 11 prăjini – pentru cei care aveau câte o pereche de boi sau cai, 12 prăjini – pentru cei care aveau câte două perechi de boi sau cai, 13 prăjini – pentru cei care aveau câte trei perechi de boi sau cai și 14 prăjini fâlcești – pentru cei care aveau câte patru perechi de boi. Proprietarii funciari urmau să-i dea în folosință țăranului un lot fertil, bun pentru cultivarea cerealelor, pentru fânaț și pășunatul animalelor, cât mai aproape de casă, dar nu mai departe de 10 verste, iar acolo unde va fi posibil – un lot integru. În schimb, țărani urmau să se folosească de lotul de pământ gospodărește și a treia parte din lot erau obligați s-o însămânțeze cu diferite soiuri de cereale. Moșierul era obligat să-l asigure pe țăran cu vaduri pentru adăpatul animalelor, iar țăranul se angaja să le întrețină în stare bună²³.

Regulamentul prevedea și modalitatea de acordare a loturilor de pământ, timpul și condițiile de folosire a acestor loturi²⁴. Pentru lotul primit țăranul urma să lucreze atât lotul său, cât și pământul moșieresc, din primăvară și până toamna târziu, adică de la începutul și până la sfârșitul lucrărilor agricole, 12 zile de nart și, în plus, să îndeplinească diferite prestații, prevăzute în Regulament.

Regulamentul confirma dreptul moșierului de a stabili numărul zilelor, din cele 12 zile de nart, pe care țăranul urma să le muncească cu boii sau caii. Dar, moșierul nu avea dreptul să ceară de la țăran ca acesta să lucreze fără boi sau cai mai mult de 8 zile, cu excepția cazului în care va exista acordul benevol dintre el și țăran. Țăranul care avea mai multe perechi de boi sau cai era obligat să muncească cu mâinile (să prășească, să treiere etc.) la moșier un număr mai mare de zile: cel care avea două sau trei perechi de boi sau cai – două zile, cel care avea patru perechi de boi sau cai – trei zile²⁵.

21 *Prăjină* – unitate și instrument de măsură a lungimii și suprafeței. În Basarabia *prăjină* era considerat un băț de lemn de aproximativ 2,5 m, care servea pentru măsurarea suprafeței pământului. După alte surse, *prăjina* este o unitate de măsură a lungimii, egală cu 3 stânjeni și unitate de măsură a suprafeței egală cu 93,34 stânjeni pătrați (ANRM, F. 3, inv. 2, d. 237, f. 72-75; d. 397, f. 27-30; d. 508, f. 24-29; F. 134, inv. 3, d. 71, f. 29-42; *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. (1812-1861 годы). Сборник документов / Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская. Том. III, Часть I, Кишинев, 1962, с. 575).*

22 ПСЗРИ. Собр. II, т. XXI, 1846, отд. первое, №19881, СПб., 1847, с. 404-405.

23 *Ibidem*, p. 405.

24 Mai detaliat a se vedea paragrafele 8-12 ale Regulamentului (*Ibidem*, p. 405-406).

25 *Ibidem*, p. 407.

Contractul normal din 1846 a avut ca scop să reglementeze relațiile încordate dinte țărani și proprietarii funciari, deși adoptarea lui n-a putut soluționa până la capăt permanentele conflicte care apăreau între țărani și moșieri.

Categoriile sociale de bază ale populației rurale din Basarabia, cum constatăm din raportul datat cu anul 1842 al guvernatorului militar al Basarabiei, prezentat instituțiilor imperiale, „...erau țăranii de stat și agricultorii liberi. Ultimii se împart în răzeși, care dețin în proprietate loturi de pământ și țărani așezați pe pământurile moșierești. Dintre acestea, răzeși se consideră cei mai înstăriți, urmați de țăranii de stat. Caracterul limitat al unor gospodării țărănești urmează a-l căuta parțial în modul tradițional, lipsit de griji, de administrare a gospodăriei, dar mai mult în faptul că în Basarabia multe moșii aparțin mănăstirilor închinată și moșierilor care locuiesc în Moldova, pământul cărora este dat în arendă, în marea lor majoritate, unor persoane la nimereală și fără moralitate”²⁶.

Același izvor ne confirmă că „locuitorii băștinași se deosebesc de rușii veniți în Basarabia prin aceea că consumă mai puține băuturi alcoolice”²⁷. Dintre locuitorii provinciei, în special din stările sociale privilegiate, mulți știu a citi în limbile moldovenească și greacă, dar dintre țărani sunt foarte puțini știutori de carte²⁸. Nobilii își trimiteau copii să-și facă studiile la liceele din Chișinău și Odessa și pensioanele²⁹ particulare, iar negustorii și mic-burghezii – la școlile lancasteriene³⁰. De exemplu, în 1843 în Basarabia funcționau un Liceu de băieți și Seminarul Teologic din Chișinău, 5 pensioane particulare (unul pentru băieți și 4 pentru fete), o școală pentru copiii funcționarilor de birou, 5 școli județene și 8 școli lancasteriene și o școală evreiască. În plus, în satele ce aparțineau statului, funcționau 55 de școli, iar în colonii – 79 de școli. În total, în Basarabia își făceau studiile 6000 de elevi³¹.

Pe parcursul anilor '40 ai secolului al XIX-lea administrația imperială a încercat să uniformizeze diferite categorii sociale, în special mazilii și ruțașii, ce beneficiau de un statut preferențial. Deși mazilii beneficiau de anumite privilegii administrația imperială nu-i agreea și a făcut tot posibilul pentru a-i suprima. Această măsură a coincis și cu politica imperială rusă de a unifica organizarea administrativă și socială în provincia nou-anexată. Procesul s-a produs pe seama înlăturării lor treptate, în special a mazililor, din diferite funcții administrative și gospodărești și subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, fiind impuși să îndeplinească prestațiile locale și să achite diferite taxe de rând cu birnicii. Ca urmare, unii din ei, pentru neprezentarea la timp a documen-

26 AISR, F. 1263, inv. 630, d. 1555, f. 658.

27 Ibidem, f. 656.

28 Ibidem, f. 654.

29 La 30 noiembrie 1835 pe lângă Liceu de băieți din Chișinău este deschis pensionul de nobili, în care își făceau studiile 30 de elevi. În calitate de director al pansionului a fost numit Teleșov. Printre obiectele de studii figura și limba română (A.Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись), л. 151 об.-152). Conform deciziei Comitetului de Miniștri din 30 iulie 1846, la insistența Ministerului Învățământului Public, în pensionul Liceului din Chișinău își puteau face studiile și copiii negustorilor de ghilda întâi și ai negustorilor de ghilda a doua (ПСЗРИ. Собр. II, т. XXI, отд. второе, 1846, № 20269, СПб., 1847, с. 156).

30 AISR, F. 1263, inv. 606, d. 1638, a. 1843, f. 303.

31 Ibidem, f. 310.

telor ce atestă proveniența sau diferite încalcări, au fost transferați în categoria țăranilor, alții ruinându-se s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale țăranimii. În pofida acestui fapt mazilii au continuat să-și păstreze și după suprimare categoria socială a identității și trăsăturile distincte de ordin social și spiritual.

Dacă mazilii aveau o componență mai compactă social și etnic, componența ruptașilor era destul de diversă și pestriță, incluzând elemente autohtone și străine, transferate de peste hotare în Moldova din mediul țăranesc, dar și cele din mediul urban autohton, care n-au fost înscrise în categoriile privilegiate ale societății, nu aveau sediu permanent și nu erau înscrși în categoria birnicilor, beneficiau de unele privilegii în baza cărților de danie emise de domnii Moldovei.

Conform statutului juridic ruptașii se împărțeau în trei categorii de bază: *ruptașii propriu-zis*, *ruptașii de cămară* și *ruptașii de vistierie*, care din punct de vedere economic și social puțin cu ce se deosebeau unii de alții. Deși, spre deosebire de alte categorii de țărani, ruptașii beneficiau, la început, de anumite privilegii, ei totuși nu constituiau o categorie privilegiată, similar altor stări privilegiate, pe care ar fi putut conta țarismul, cum s-a încercat să se afirme în istoriografia sovietică. Pe parcurs, chiar și acele neînsemnate privilegii de care beneficiau: scutirea de prestațiile locale și pedepsele corporale fără sentința judecătorească au fost anulate. Ca rezultat majoritatea din ei s-au ruinat și au căzut în dependență față de moșieri și față de stat.

Dar și în asemenea condiții, prin Regulamentul despre drepturile de avere a locuitorilor Basarabiei din 10 martie 1847, mazilii și ruptașii din Basarabia au fost lichidați ca stare socială și fiscală și incluși în categoria *odnodvorților ruși*, care a afectat serios statutul social și juridic al acestor categorii sociale/fiscale ale populației.

Majoritatea absolută a *odnodvorților* trăiau pe pământurile deținute în posesie. Se observă și tendința de micșorare a numărului *odnodvorților* care trăiau pe pământurile statului și cele orașenești și majorarea, deși neesențială, a celor care dețineau pământuri în posesie. Datele statistice de epocă ne demonstrează că majoritatea *odnodvorților* locuiau în mediul rural. Numărul *odnodvorților* care locuiau în mediul urban era în descreștere și constituia un număr destul de mic din numărul total al populației³².

32 Despre istoria acestor categorii sociale a se vedea mai detaliat: Valentin Tomuleț, *Statutul și fiscalitatea mazililor, ruptașilor și odnodvorților din Basarabia sub regim de dominație țaristă (1812-1871)*. În: Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială. Volumul IV, nr. 5-6, Chișinău, 2013, p. 9-51; Idem, *Problema reconfirmării statutului de mazil și de ruptaș în Basarabia sub regim de dominație țaristă (1812-1847)*. În: Studii de arheologie și istorie în onoarea profesorului Gheorghe Postică, Chișinău, ULIM, 2014, p. 348-374; Idem, *Fiscalitatea mazililor și ruptașilor din Basarabia sub regim de dominație țaristă (1812-1847)*. În: Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Anuarul Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Serie nouă. Vol. VIII (XXIII), nr. 2, Chișinău, 2014, p. 79-96; Idem, *Mazilii și ruptașii din Basarabia în primele decenii după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus (1812-1828)*. În: In memoriam Gheorghe Buzatu (1939-2013). Coordonatori: Stela Cheptea, Horia Dumitrescu, Iași, 2014, vol. 436, p. 171-194; Idem, *Mazilii și ruptașii știutori de carte din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. În: Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Anuarul Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Serie nouă. Vol. IX (XXIV), nr. 2, Chișinău, 2015, p. 115-122; Idem, *Contribuții istoriografice privind statutul mazililor și ruptașilor din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. În: Tradiții istorice românești. In honorem academician Ioan-Aurel Pop, Oradea-Chișinău, 2015, p. 437-459; Idem, *Proteste și revendicări ale mazililor și ruptașilor în primele decenii după anexarea Basara-*

Intervin schimbări și în viața economică. Asupra ritmului dezvoltării comerțului Basarabiei cu Sublima Poartă și statele europene prin porturile Ismail și Reni a exercitat o oarecare influență raionarea economică a Basarabiei. Județele de centru și de nord – Chișinău, Orhei, Iași și Hotin – aveau ca centre de desfacere a mărfurilor pe căi terestre, prin vămile și posturile vamale de la Prut – (Sculeni, Leova și Noua Suliță) Moldova și Imperiul Austriac; județele Soroca, Bender și, parțial, Akkerman (pe căile de trecere de la Nistru) – Odessa, iar pentru porturile Ismail și Reni rămâneau disponibile doar o parte a județelor Akkerman și Cahul, coloniile bulgare și germane, situate în apropierea acestor porturi. Dar volumul și varietatea comerțului depindea de multipli factori, atât de ordin intern cât și de ordin extern.

A. Skalkovski scria în această privință: „...cât de mare ar și fost în străinătate cererea la pâinea din Ismail, negustorii nu puteau trimite mai mult decât singuri primeau, dar de primit nu era ce și nu era de unde. Guvernurile apusene (ucrainene – V.T.) și chiar o parte a regiunii Basarabia se grăbeau să-și exporte mărfurile în Odessa (ce deținea statut de port-franc – V.T.), unde le comercializau mai rapid și la prețuri mai convenabile”³³. Dacă până la sfârșitul anilor '40 furnizorii principali de cereale în Odessa erau guberniile Podolia, Kiev și o parte a guberniei Herson, din 1840 în acest comerț s-a inclus și Basarabia de Sud, iar din anii '50 – și alte părți ale regiunii ce exportau, îndeosebi, porumb³⁴.

Faptul că exportul mărfurilor din Basarabia, în fond al cerealelor, avea ca punct de destinație Sublima Poartă ne este mărturisit de datele statistice culese din raportul șefului de poliție din Ismail prezentat în 1841, care confirmă că în 1840 în portul Ismail au sosit 165 de vase cu balast, inclusiv 158 din posesiunile otomane, 4 din porturile ruse și câte un vas din Franța, Italia și Malta, iar cu mărfuri – 25 de vase, dintre care 23 din Constantinopol și 2 din Italia³⁵. Valoarea mărfurilor exportate în 1840 prin portul Ismail a constituit 668418 rub., iar a celor importate – 349540 rub. argint (inclusiv a monedelor)³⁶.

Totuși, trebuie să precizăm că, deși izvoarele atestă că cea mai mare parte a mărfurilor exportate și importate prin porturile Ismail și Reni sunt înregistrate ca plecând sau venind de la Constantinopol, aceasta nu înseamnă că toate mărfurile exportate aveau ca destinație absolută acest oraș sau că cele importate erau de proveniență turcească. Constantinopolul era numai una din etapele sau popasurile care legau porturile Ismail și Reni de porturile Occidentului.

biei la Imperiul rus. În: Conferința științifică internațională „Perspectivele și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației”, 7 iunie 2016. Volumul II, Cahul, 2016, p. 334-341; Idem, Politici imperiale și identități sociale în Basarabia: statutul social și juridic al odnodvortilor (mazililor și ruptașilor) (1847-1871). În: Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. Economie, societate, politică, cultură, istoria științei. În onoarea profesorului Demir Dragnev, Chișinău, 2016, p. 12-23.

33 А.А. Скальковский, *Измайльское Градоначальство в 1847 году*. În: Журнал Министерства внутренних дел (СПб.), 1849, ч. 25, с. 420.

34 А.Скальковский, *Записки о торговых и промышленных силах Одессы*, СПб., 1865, с. 72

35 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2591, p. II, f. 397 verso-398.

36 Ibidem, f. 398. Suma mărfurilor exportate și importate în 1840 este mai mică în comparație cu anii '30, explicația fiind că în 1839, în urma reformei financiare, în circulație a fost pusă rubla de argint, egalată cu 3,5 ruble asiguate.

Un partener comercial important al Basarabiei era Imperiul Austriac. În raportul statistic anual al guvernatorului Basarabiei pentru anul 1850, prezentat instituțiilor imperiale se menționa că „vitele cornute constituie articolul principal al exportului peste hotare a Basarabiei și această ramură economică, de la șine, merită un sprijin și o atenție deosebită. Creșterea animalelor în Basarabia, în general, cu atât mai mult în partea ei de sud și de stepă, era avuția principală a locuitorilor băștinași și acum, când mulți din proprietarii funciari au început să cultive cereale, tinzând, în permanență, să dezvolte această ramură a agriculturii, micșorând numărul crescătoriilor de animale de rasă, vitele vor mai constitui încă multă vreme, o sursă importantă de venit, în special, pentru populația rurală, reieșind atât din situația geografică a țării, cât și din condițiile favorabile de asigurare cu hrană a animalelor. În anii precedenți capitalul comercial de la comercializarea vitelor atingea în Basarabia cifra de 1 000 000 de ruble de argint, iar haznaua obținea un venit de 25 000 de ruble de argint”³⁷.

Tot în această perioadă intervin anumite schimbări în modul de viață și în mentalitatea nobilimii basarabene. A.Nakko scria în această privință în 1879: „Viața laică s-a născut, la început, la Chișinău, de unde s-a răspândit ulterior și în provincie. În anii '40 ai secolului al XIX-lea noțiunile de conviețuire, viață de societate, viață confortabilă, adresare laică, purtare demnă, s-au răspândit într-atât, încât stările înstărite din mediul urban și cel rural, care până acum locuiau în case mici și incomode, cu două-trei sau, rareori, cu patru odăi, au început acum să-și construiască case mari din piatră, cu holuri mari și săli spațioase. Imitând prin comportamentul său societatea europeană, ei organizau baluri și adunări, la care se întrunea întreaga societate laică orășenească și toți moșierii din vecinătate. Frecventând adunările laice din mediul urban și cel rural, nu se mai putea rămâne în mediul de altădată. De aceea, chiar și acei care cel mai puțin erau predispuși de a face careva schimbări în modul de viață, vrând-nevrând au fost nevoiți să se alinieze oamenilor înaintați. Despre maniere frumoase și modul de a se prezenta respectabil „în sălile cu parchet” nici nu se putea vorbi la acea perioadă. Dimpotrivă, se observă tendința de imitație nereușită a manierelor, totul era puțin caraghios. Dar altfel nici nu putea fi în acel timp. Cert este faptul că societatea basarabească tindea spre o viață nouă, schimbându-și permanent situația materială și moravurile, pe care le-a moștenit din secolul trecut”³⁸.

În anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea tot mai des au început a se întruni cluburi de seară (*вечерние клубы*) orășenești, numite convențional „*Adunări nobiliare*”, în care se întruneau pentru distracții moșierii din Basarabia. Primele cluburi de seară în Chișinău au fost organizate în 1835, odată cu construirea în grădina publică a unui club de seară orășenesc. Vizitarea clubului de seară atât de către bărbați, cât și de doamne, a devenit o distracție din cele mai plăcute la mijlocul secolului al XIX-lea. La început, societatea laică nu era numeroasă și era alcătuită doar din familia nobiliare, din care cauză și cluburile de seară orășenești din Chișinău au început a fi numite „adunări dvorenești” sau „adunări nobiliare”.

37 AISR, F. 19, inv. 3, d.956, f. 106-106 verso.

38 А.Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись), Кишинев, 1879, с. 227-227 об.

După clubul de seară din Chișinău, „adunări nobiliare” s-au deschis și în alte orașe, la început în Hotin – în 1843, iar mai târziu și în Sculeni – în 1846. Clubul din Sculeni întrunea o adunare destul de numeroasă, la care veneau nu doar moșierii locali, dar și oaspeți din statul vecin Moldova de peste Prut³⁹.

Pe linia renașterii naționale s-au înregistrat la Chișinău între 1845 și 1848 mai multe tentative ale unor boieri români de a publica ziarul „Românul”⁴⁰.

Nivelul de dezvoltare economică, bunăstarea și starea moral-psihologică a diferitor categorii sociale, influențau direct asupra proceselor demografice din Basarabia în general și a celor din județul Hotin, în particular.

2. Populația județului Hotin în statistica rusă din 1844 (comparativ cu statistica din 1820)

Datele cu referință la numărul de gospodării din județul Hotin pentru anul 1840 sunt prezentate guvernatorului militar al Basarabiei, general-maiorului P.I. Fiodorov, la 23 mai 1841 de șeful sectorului de poliție Hotin. Conform acestor date în județul Hotin erau înregistrate 173 de localități, fără orașul județean Hotin (*pentru care statistica nu oferă informații*), târgurile – Briceni (680 de gospodării), Lipcani (389), Noua Sulița (180), Edineț (80) și Securenii (239 de gospodării). Din numărul total de localități, 147 – dețineau statutul de sate, 15 – de cătune, 6 – de sate și cătune de stat, 4 – de câșle și 1 – de slobozie. Din numărul total de 19276 de gospodării (*corect 19206 gospodării*), 30 (17,3%) reveneau localităților ce aveau între 17 și 49 de gospodării, 62 (35,8%) – între 50 și 99 gospodării, 41 (23,7%) – între 100 și 149 gospodării, 24 (13,9%) – între 150 și 199 gospodării, 7 (4,1%) – între 200 și 249 gospodării, 4 (2,3%) – între 350 și 400 de gospodării și o localitate (0,6%) ce dispunea de 680 de gospodării și 2 (1,2%) localități pustii.

Prin urmare, din aceste date putem constata aceeași tendință ca și pentru anii '20-'30 ai secolului al XIX-lea. Marea majoritate a satelor erau cele cu un număr mediu (50 și 200) de gospodării, constituind cca 75% din numărul total.

În studierea componenței etnice a diferitor localități din Basarabia un interes deosebit le revine listelor privind numărul, amplasarea și componența națională a populației Basarabiei, prezentate de administrația județeană guvernatorului militar al Basarabiei P.I. Fiodorov datate cu anul 1843-1844 și depozitate în Fondul Cancelaria Guvernatorului Basarabiei al Arhivei Naționale a Republicii Moldova (*Fondul 2*)⁴¹.

Istoria perfectării acestor liste este legată de interesul Academiei de Științe din Rusia, „în cadrul căreia, în octombrie 1841, a fost constituită Secția a III-a de istorie și filologie, care avea drept obiectiv principal să studieze sub aspect lingvistic, istoric și etnografic preponderent popoarele orientale și neruse”⁴².

39 Ibidem, p. 227 verso.

40 *Istoria României*, Compendiu. Ediția a II-a, revăzută și adăugită / Coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2007, p. 581.

41 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4126, f. 1-171.

42 Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei. II, Chișinău, 2009, p. 32.*

Pe 10 septembrie 1843, Academia de Științe din Sankt Petersburg dorind să posedate informații cu privire la numărul populației neruse din Rusia, solicită guvernatorului militar al Basarabiei P.I. Fiodorov date care ar reflecta componența etnică a populației din regiune. Ca urmare a circulării emise de guvernator, instituțiile polițienești județene și orășenești din Basarabia, în obligația cărora intra și evidența populației au raportat, începând cu 1 octombrie 1843, că în județele aflate în subordinea lor nu sunt locuitori neruși⁴³.

Cercetătorul Dinu Poștarencu, care a studiat această problemă, constată că „asemenea răspunsuri au parvenit din simplul motiv că angajații instituțiilor polițienești erau ruși, pentru care toți supușii imperiului acvilei bicefale erau ruși”⁴⁴ și respectiv în Basarabia nu locuiau neruși. Ca rezultat, la 20 martie 1844 P.I Fiodorov emite o nouă circulară în care se menționa că „organele polițienești n-au înțeles cerința Academiei de Științe sau nu au avut grijă să pătrundă în esența problemei”, din simplul considerent că aproape toată Basarabia este populată de locuitori neruși: moldoveni, greci, bulgari, sârbi, germani, armeni și evrei⁴⁵.

Pentru a determina diversitatea etnică a populației din județul Hotin vom analiza statistica prezentată de instituțiile polițienești guvernatorului militar al Basarabiei P.I. Fiodorov în iunie 1844 (a se vedea Anexa 1).

Sistematizarea datelor prezentate în Anexa 1 ne permit să stabilim că în 1844 în județul Hotin erau estimați 103060 de locuitori, inclusiv: 52981 (51,4%) de sex masculin și 50079 (48,6%) de sex feminin. Din acest număr 46406 (45%) – erau ucraineni, 44865 (43,5%) – moldoveni, 9781 (9,5%) – evrei, 1005 (1%) – țigani, 481 (0,5%) – velicoruși, 388 (0,4%) – polonezi, 54 (0,05%) – armeni, 40 (0,04%) – greci, 18 (0,02%) – sârbi, 13 (0,01%) – germani, 6 (0,006%) – bulgari și 6 (0,003%) – albanezi.

Prezintă interes aranjarea satelor și specificarea etniei în Anexa 1 – sate moldovenești, după care sate ucrainești, sate moldovenești, după care iar sate ucrainești etc., în marea majoritate lipsind etnia opusă, moldovenească sau ucrainească. Pentru a verifica veridicitatea statisticii din 1844, să încercăm să comparăm aceste date cu cele din statistica din 1820. O comparație deplină și veridică a acestor statistici este cu neputință din mai multe considerente: 1. lipsa câtorva ocoale și respectiv sate în statistica din 1820, care, respectiv, nu se regăsesc în statistica din 1844; 2. modalitățile diverse de selectare și perfectare a acestor două statistici; 3. incompetența mai multor funcționari care au selectat și au prelucrat datele acestor statistici; 4. înțelegerea greșită a sarcinilor care erau puse în fața funcționarilor care urmau să alcătuiască statistica etc.

Este important că statistica din 1820 atestă prezența moldovenilor în 92 (63,4%) de localități (din cele 145 înregistrate de statistică), în care erau 2668 de gospodării (fără 37 de localități ce constituiau 40,2%, din total de 92 de sate, în care numărul gospodăriilor nu era indicat), 182 de burlaci și 3018 familii (fără 35 de localități ce constituiau 38%, din total de 92 de sate, în care numărul familiilor nu era indicat).

43 Ibidem.

44 Ibidem.

45 Ibidem, p. 33.

Urmează să concretizăm că numărul gospodăriilor nu totdeauna coincidea cu cel al familiilor. Într-o gospodărie puteau locui una sau mai multe familii. De exemplu, în satul Plop erau înregistrate 61 de gospodării și 67 de familii, în satul Țaul – 40 de gospodării și 50 de familii, în satul Dondușeni – 51 de gospodării și 54 de familii, în satul Rediul Mare – 38 de gospodării și 42 de familii, în satul Fântâna Albă – 18 gospodării și 21 de familii etc.

Datele privind numărul populației sunt mult mai exacte, din considerentul că statistica dispune de date pentru toate localitățile (în afară de cele lipsă). Conform statisticii, în aceste 92 de localități ale ținutului Hotin erau înregistrați 25837 de moldoveni, inclusiv: 13847 (53,6%) – de sex masculin și 11990 (46,4%) – de sex feminin.

Erau 35 de sate cu cel mai mare număr de moldoveni (între 300 și 1500 de persoane): Tărăsăuți (1467 de persoane), Costiceni (889), Marșinița (877), Burlănești (839), Fetești (816), Vancicăuți (637), Corjeuți (615), Caracușeni (607), Larga (603), Negrești (553), Cerlina (534), Brânzeni (461), Ghilavățu (449), Mămăliga (448), Reunești (426), Cernoleuca (426), Zăluceni (416), Târnova (409), Hlinoaia (404), Corbu (383), Stroești (358), Ceabrău (356), Trinca (346), Terebna (345), Corpaci (338), Plop (337), Săncăuți (337), Edineț (335), Pererâta (334), Gordinești (330), Costești (321), Nisfoaia (315), Varaticu (315), Lencăuți (311) și Șirăuți (304 de persoane). În total în aceste sate erau înregistrate 17241 de persoane sau 66,7% din numărul total al populației de etnie română.

Satele cu cel mai mic număr de moldoveni (între 3 și 80 de persoane) erau 19: Comarov (3 persoane), Șărbunița (4), Vârnovița (5), Rughi de Jos (5), Medveja (7), Dumeni (13), Grimești (13), Tețcani (14), Chesoliu Mare (16), Samovo (22), Samoleuca (22), Brătușeni (28), Codreni (48), Onești (55), Șerbachi (67), Tătărăuca Veche (71), Lencăuți (72), Coteleu (77), Verejeni (81 de persoane). În total în aceste sate erau înregistrate 623 de persoane sau 2,4% din numărul total al populației moldovenești.

Raportat la numărul total al populației din fiecare localitate, putem constata că numărul moldovenilor în cele 92 de localități constituia 64,3%. Procent care, posibil, era și mai mare dacă am ști etnia categoriilor sociale indicate în fiecare localitate.

Satele moldovenești au fost principalul punct de rezistență împotriva rusificării și deznaționalizării, conservării tradițiilor și obiceiurilor naționale. Cum susținea Liviu Rebreanu, în discursul de primire, în 1940, în Academia Română, „țăranul a rămas român și sub barbarii cei vechi și sub cotropitorii ceilalți, el este păstrătorul efectiv al teritoriului național, argumentul viu și cel mai puternic al autonomiei noastre, conservatorul trecutului și tinereții noastre”⁴⁶.

Așezarea ucrainenilor în ținutul Hotin, pe parcursul timpului, a fost stimulată, în mare parte, de amplasarea limitrofă a ținutului de așezările lor, de privilegiile acordate de administrația imperială imigranților și de condițiile insuportabile de viață în teritoriile populate de ei. Ca urmare a persecuțiilor religioase și a siste-

46 Apud: Ion C. Popa, Țărănimea și biserica – piloni ai apărării identității românești în Basarabia. În: Limba română. Revistă de știință și cultură, nr. 5-6 (203-204), 2012, p. 93.

mului de iobăgie, țăranii din Galiția, Podolia, Volânia și alte gubernii ucrainene se așezau în satele moldovenești din ținutul Hotin, sau au creat sate noi.

Ofițerul Cartierului general A. Rozeilon-Soșalski constată că pe teritoriul Basarabiei rutenii s-au transferat din guberniile Podolia și Bucovina și și-au căpătat acest nume în Polonia. Locuiau în special de-a lungul râului Nistru în apropierea hotarului cu Austria și în unele localități din apropierea Prutului, nu departe de târgul Sculeni, unde au venit aici în timpul foametei și ciumei din 1812 din regiunea Hotinului. Vorbesc în aceeași limbă ca și țăranii din guberniile Podolia, Kiev și din o parte a guberniei Volânia, care se aseamănă cu limba ucraineană, cu excepția modalității de accentuare a cuvintelor, pe care au împrumutat-o din limba poloneză. Ei folosesc unele cuvinte care nu sunt cunoscute în limba ucraineană⁴⁷.

Autorul scrie că *rusnaci* / *rutenii* se ocupă în fond cu agricultura, dar, având în vedere faptul că sunt țăranii fugari ai moșierilor, au pierdut în timpul refugiului majoritatea averii și, constituind partea nu cea mai harnică a populației, trăiesc în sărăcie și mizerie și își îndeplinesc cu nepăsare ocupația de agricultor. Lenevia și beția, care îi caracterizează, în egală măsură, atât pe bărbați, cât și pe femei, sunt viciile principale ale acestor refugiați. Între ei, în special cei care trăiesc în orașe și târguri, se observă cea mai degradată stare a moralității⁴⁸. Autorul constată că ei împrumută de la băștinașii Basarabiei obiceiurile acestora și prin aceasta câștigă puțin în hărnicie, astfel îmbunătățindu-și modul de viață⁴⁹.

Dumitru C. Moruzi scrie că „mentalitatea poporului rutean care, după cum se știe, e parte catolic, parte ortodox și parte uniatic, fără a se zice nici polonez, nici rus; iar de-i vorbești rusește, îți răspunde mândru: *ia po gospodarscu ne rozumiu*, adică eu nu înțeleg limba stăpânirii. Oricât de amestecată e dragostea de neam cu credința, tot neamul are precumpănire în sufletul poporului”⁵⁰.

Pe parcursul diferitor perioade de timp, administrația imperială rusă a susținut această categorie etnică, acordându-le persoanelor aflate în afara imperiului refugiu și azil în guberniile interne ruse cât și diferite înlesniri și privilegii. Statistica de la 1820 îi atestă pe ruteni, cu termenul de ucraineni, în multe localități ale ținutului Hotin.

Statistica de la 1820 confirmă prezența ucrainenilor în 128 (88,3%) de localități, ce alcătuiau 3081 de gospodării, fără cele 53 (41,4%) de localități, unde numărul gospodăriilor n-au fost înregistrat și 236 de burlaci. În aceste 128 de localități erau înregistrate 23742 de persoane, inclusiv: 12082 (50,9%) de sex masculin și 11660 (49,1%) – de sex feminin. Ca și în cazul moldovenilor, numărul de familii de ucraineni era puțin mai mare decât cel al gospodăriilor: celor 3081 de gospodării le reveneau 3121 de familii, adică într-o gospodărie trăiau câteva familii.

Satele cu cel mai mare număr de ucraineni (între 300 și 1000 de persoane) erau 31 la număr: Dinăuți (cu 916 persoane), Pășcăuți (866), Răchitina (776), Comarov

47 Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia (AIMSR), F. Arhiva Militaro-Științifică (AMȘ), d. 18589, p. I, f. 4-4 verso.

48 Ibidem, f. 4 verso-5.

49 Ibidem, f. 5.

50 Dumitru C. Moruzi, Rușii și românii. În: Scrieri. Ediție în două volume. Vol. II, Chișinău, 2014, p. 382.

(621), Renigaci (549), Dolineni (538), Chelmenetți (504), Molodova (486), Dăncăuți (483), Samovo (480), Coteleu (451), Nouasulița (451), Cruglic (450), Cristinești (440), Buzovița (437), Lencăuți (423), Forosna (413), Seliște (396), Șișcăuți (390), Doljocu (382), Bârnova (354), Hâjlău (343), Enăuți (336), Sângera (330), Codreni (329), Berestia (323), Răucăuți (315), Balasinești (315), Babin (309), Unguri (304) și Irstov/Otaci (cu 302 persoane). În total în aceste sate erau înregistrate 14021 de persoane sau 59,1% din numărul total al populației de etnie ucraineană.

Satele cu cel mai mic număr de ucraineni (între 4 și 100 de persoane) erau: Climăuți (100 de persoane), Tabani (99), Lencăuți (99), Briceni (98), Stăniliești (97), Darabani (96), Caracușeni (94), Cernoleuca (92), Gordinești (92), Samoleuca (91), Mălinești (90), Bișenouți (90), Corbu (87), Târnova (79), Ommort/Hârbova (78), Pererâta (75), Bălcăuți (68), Marșinița (67), Viișoara (66), Hlina (65), Sudarca (62), Cerlina (62), Zăluceni (62), Brătușeni (60), Balinți (60), Dondușeni (56), Ciolac (49), Horodiște (46), Iarova (45), Dumeni (44), Vancicăuți (43), Hlinoia (42), Grinăuți (40), Brânzeni (39), Corjeuți (36), Ceabrău (35), Stângăceni (34), Terebna (31), Nouăsulița (29), Tărăsăuți (28), Fântâna Albă (27), Fetești (27), Rediul Mare (26), Corpaci (26), Varaticu (26), Grimești (24), Braicău (24), Mărcăuți (19), Trinca (18), Onești (17), Dânjeni (17), Costiceni (13), Rătunda (13), Negrești (10), Burlănești (10), Cuconești (9), Coșuleni (7), Costești (4), Șândreni (4), Șerbachi (4 persoane). În aceste 60 de localități erau înregistrate 2941 de persoane sau 12,4% din numărul total al populației de etnie ucraineană⁵¹.

Cel mai problematic în statistica din 1844 este dispariția completă sau parțială a unor etnii, care constituiau majoritatea sau jumătate din numărul locuitorilor din mai multe sate, care este prea puțin probabil să fi fost asimilați complet în decurs de 22 de ani, în special acolo unde a dispărut comunitatea etnică complet, fiind înlocuită cu alta. De exemplu: dispariția completă sau parțială în statistica din 1844 a ucrainenilor prezenți în statistica din 1820 – *târgul Edineț* (106 țărani birnici ucraineni), *târgul Noua Sulița* (451 de ucraineni), Tabani (99 de țărani birnici ucraineni și 97 de mazili ucraineni), Rosușeni (110), Colicăuți (122), Bălcăuți (68), Chelmenetț (504), Burduvu (181), Buzovița (437), Babin (309), Hrușoveți (274), Negureni (205), Lencăuți (423), Vârnovița (240), Bârnova (354), Moșinețu (262), Părcăuți (296), Levinți (99), *câșla lui Nedjim* (209 de turci), Varticăuți (222), Nilipăuți (133), Volcinețu (164), Criva (101), Larga (222), Bălăsinești (315), Pererâta (75), Zalu-ceia (626 de ucraineni și 69 de austrieci), Hlina (65), Târnova (79), Bădraghii (140), Viișoara (66), Marșinița (67), Coteleu (77), Mălinești (90), Răchitna (776), Răucăuți (315) etc.⁵² Prin urmare toți acești ucraineni, alături de turci și austrieci nu se mai regăsesc în aceste localități în statistica din 1844.

Același lucru s-a întâmplat și cu unele sate moldovenești. De exemplu: dispariția completă sau parțială în statistica din 1844 a moldovenilor prezenți în statistica din 1820 – satul Șirăuți (304), Costiceni (889), Coșuleni (239), Nisfoaia (315), Negrișeni (533), Stălinești (268), Șendreni (163) etc. Cel mai îndoielnic este dispariția

51 ANRM, F. 5, inv. 2, d. 398, p. I-III, f. 1 verso-522.

52 ANRM, F. 5, inv. 2, d. 398, p. I-III, f. 1 verso-522.

completă a satelor moldovenești și ucrainești prezente în statistica din 1820 și absenți în cea din 1844. Cu regret, a stabili unde s-a ascuns greșeala, sau unde au dispărut aceste etnii, este cu neputință.

Statistica din 1820 ne permite să înțelegem mai ușor prezența ucrainenilor în multe localități ale ținutului Hotin. Analiza datelor sistematizate în *Anexa 1* reieșind din numărul localităților raportat la numărul locuitorilor, compartimentarea cărora s-a făcut de la o sută, la altă sută de locuitori ne prezintă următorul tablou (Tabelul 1).

Analiza acestor date ne prezintă următorul tablou: localități care înregistrează de la 1 până la 100 de locuitori statistica de la 1844 atestă 1 (0,6%) localitate, de la 101 până la 800 de locuitori – 123 (75,4%), de la 801 până la 1500 de locuitori – 35 (21,6%) și de la 2201 până la 3900 de locuitori – 4 (0,24%) localități.

Cât privește localitățile unde erau înregistrați moldovenii statistica ne prezintă următoarele informații: localități care înregistrează de la 1 până la 100 de locuitori statistica de la 1844 atestă 7 (7,2%) localități, de la 101 până la 800 de locuitori – 79 (81,4%), de la 801 până la 1500 de locuitori – 10 (10,3%) și de la 2201 până la 2300 de locuitori – 1 (1%) localitate. Ucrainenii erau reprezentați în statistica de la 1844 în felul următor: localități în care sunt înregistrați de la 1 până la 100 de locuitori statistica atestă 16 (18,2%) localități, de la 101 până la 800 de locuitori – 48 (56,5%), de la 801 până la 1500 de locuitori – 20 (23,5%) și de la 2201 până la 2300 de locuitori – 1 (1,2%) localitate. Prin urmare, statistica atestă că ucrainenii prevalau în sate cu o populație de la 1 până la 100 de locuitori (16 localități contra 7 localități), în satele cu o populație între 101 și 800 de locuitori prevalau moldovenii (79 contra 48), în satele cu o populație între 801 și 1500 prevalau ucrainenii (20 contra 10) și câte o localitate aveau ambele etnii în localități cu un număr între 2201 și 2300 de locuitori.

Cât privește repartizarea acestor două etnii după numărul populației, statistica de la 1844 ne prezintă următorul tablou: localități care înregistrează de la 1 până la 100 de locuitori statistica atestă 71 (0,07%), de la 101 până la 800 de locuitori – 52667 (51,1%), de la 801 până la 1500 de locuitori – 38241 (37,1%) și de la 2201 până la 3900 de locuitori – 12081 (11,7%) localitate.

Statistica de la 1844 ne prezintă următoarele informații despre numărul moldovenilor: localități care înregistrează de la 1 până la 100 de locuitori statistica de la 1844 atestă 152 (0,3%) de locuitorii, de la 101 până la 800 de locuitori – 32393 (72,2%), de la 801 până la 1500 de locuitori – 10113 (22,5%) și de la 2201 până la 2300 de locuitori – 2207 (4,9%) locuitori. Ucrainenii erau reprezentați în felul următor: localități care înregistrează de la 1 până la 100 de locuitori statistica atestă 431 (0,9%) de locuitori, de la 101 până la 800 de locuitori – 22297 (48,1%), de la 801 până la 1500 de locuitori – 21575 (46,5%) și de la 2201 până la 2300 de locuitori – 2103 (4,5%) locuitori. Prin urmare, statistica atestă că ucrainenii prevalau în sate cu o populație de la 1 până la 100 de locuitori (431 de locuitori contra 152 de locuitori), în satele cu o populație între 101 și 800 de locuitori prevalau moldovenii (32393 contra 22297), în satele cu o populație între 801 și 1500 prevalau ucrainenii (21575 contra 10113) și în satele cu o populație între 2201 și 2300 prevalau puțin moldovenii – 2207 contra 2103 locuitori.

Tabelul 1 Ponderea localităților și locuitorilor din județul Hotin, conform numărului de gospodării și de locuitori, în baza statisticii din mai 1844*

Numărul de locuitori	Numărul total de localități	Raportul, în %	Inclusiv:		Numărul total de locuitori	Raportul, în %	Inclusiv:	
			Moldoveni	Ucraineni			Moldoveni	Ucraineni
1-100	1	0,6	7	16	71	0,07	152	431
101-200	18	11,0	13	3	2667	2,6	1931	417
201-300	20	12,3	13	6	4979	4,8	3217	1367
301-400	18	11,0	14	10	6493	6,3	5015	3577
401-500	20	12,3	13	5	8929	8,7	5945	2208
501-600	22	13,5	11	13	12117	11,8	5928	7173
601-700	15	9,2	10	7	9936	9,6	6524	4569
701-800	10	6,1	5	4	7546	7,3	3833	2986
801-900	9	5,5	5	4	7592	7,4	4224	3424
901-1000	5	3,1	2	3	4687	4,5	1915	2916
1001-1100	4	2,5	-	4	4183	4,1	-	4118
1101-1200	6	3,7	1	4	6813	6,6	1159	4615
1201-1300	5	3,1	-	3	6255	6,1	-	3747
1301-1400	2	1,2	1	2	2705	2,6	1373	2755
1401-1500	4	2,5	1	-	6006	5,8	1442	-
2201-2300	1	0,6	1	1	2216	2,2	2207	2103
2301-2400	1	0,6	-	-	2335	2,3	-	-
2801-2900	1	0,6	-	-	2862	2,8	-	-
3801-3900	1	0,6	-	-	4668	4,5	-	-
Numărul total**	163	100,0	97	85	103060	100,0	44865	46406

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4126, f. 164-171.

** În numărul total n-au fost incluse 6 persoane (3 de sex masculin și 3 de sex feminin) luterani din Noua Sulița.

Statistica de la 1844 ne prezintă următoarele informații despre numărul moldovenilor: localități care înregistrează de la 1 până la 100 de locuitori statistica de la 1844 atestă 152 (0,3%) de locuitorii, de la 101 până la 800 de locuitori – 32393 (72,2%), de la 801 până la 1500 de locuitori – 10113 (22,5%) și de la 2201 până la 2300 de locuitori – 2207 (4,9%) locuitori. Ucrainenii erau reprezentați în felul următor: localități care înregistrează de la 1 până la 100 de locuitori statistica atestă 431 (0,9%) de locuitori, de la 101 până la 800 de locuitori – 22297 (48,1%), de la 801 până la 1500 de locuitori – 21575 (46,5%) și de la 2201 până la 2300 de locuitori – 2103

(4,5%) locuitori. Prin urmare, statistica atestă că ucrainenii prevalau în sate cu o populație de la 1 până la 100 de locuitori (431 de locuitori contra 152 de locuitori), în satele cu o populație între 101 și 800 de locuitori prevalau moldovenii (32393 contra 22297), în satele cu o populație între 801 și 1500 prevalau ucrainenii (21575 contra 10113) și în satele cu o populație între 2201 și 2300 prevalau puțin moldovenii – 2207 contra 2103 locuitori.

Destul de reprezentativă, deși nu atât de numerică ca cele două etnii, moldovenească și ucrainească, este prezența populației evreiești, atestată și în statistica din 1820 și absentă în alte statistici. Statistica înregistrează 9781 de evrei în 110 localități, inclusiv: 4879 (49,9%) de sex masculin și 4902 (50,1) de sex feminin. Din acest număr total 7682 (78,5%), erau localizați în târguri: inclusiv: 3858 (79,1%) de sex masculin și 3824 (78%) – de sex feminin. Evreii erau localizați în următoarele târguri: Briceni – 4010 (52,2% față de cel total din târguri și 41% față de cel total din ținut), Lipcani – 2233 (29,1% și 22,8%), Edineț – 548 (7,1% și 5,6%), Noua Sulița – 459 (6,1% și 4,7%) și Securenii 432 (5,6% și 4,4%).

În localitățile rurale cei mai mulți evrei erau localizați în satele Clișcăuți – 197 (82 de sex masculin și 115 de sex feminin) de persoane, Colincăuți – 112 (53 de sex masculin și 59 de sex feminin), Rujavnița – 89 (46 de sex masculin și 43 de sex feminin), Niporotova – 88 (43 de sex masculin și 45 de sex feminin), Rașcov – 85 (45 de sex masculin și 40 de sex feminin), Nădăbăuți – 69 (34 de sex masculin și 35 de sex feminin), Lomacinița – 68 (32 de sex masculin și 36 de sex feminin), Șilăuți – 61 (30 de sex masculin și 31 de sex feminin). De regulă acestea erau localități cu un număr mare al populației, altfel spus sate mari. În celelalte localități numărul evreilor era mult mai mic.

3. În loc de încheiere

Analiza documentelor de arhivă, în special cele două statistici inedite, din anii 1820 și 1844, atestă caracterul etnic divers al județului Hotin în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Diversitatea etnică a județului Hotin a fost generată de diverși factori de ordin intern și în special de ordin extern, care au influențat direct procesele demografice din județ.

Acești factori sunt prezenți pentru diferite regimuri de dominație, devenind destul de caracteristici pentru ținutul Hotin, în care evenimentele politice desfășurate pe parcursul veacurilor, cum constata cercetătorul român L.T. Boga, „au înrâurit mult asupra aspectului populației din acest ținut. Odată cu transformarea Hotinului în „raia” turcească, la începutul veacului al XVIII-lea, a urmat o emigrare în Moldova liberă a elementului românesc mai înstărit, provocând prin aceasta o lipsă mare de brațe muncitoare, față de abundența pământului devenit acum liber. În această epocă a stăpânirii turcești din raiaua Hotinului, mai ales în timpul războaielor cu Rușii, încep să se așeze mai compact mase de Ruteni veniți de la nord prin Bucovina sau trecând Nistrul pe la Răsărit. Dar, odată cu această stăpânire a Rutenilor, în decursul acestui veac de stăpânire turcească s-au așezat și elemente

însemnate de Români, întărind astfel pe cei care nu-și părăsise vechile așezări”⁵³. După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, „...ca și în restul Basarabiei, în județul Hotin invadează sau supuși austrieci, sau țărani de prin Podolia și Herson. Lipsa pământului cultivabil în Bucovina, împilările marilor proprietari din Podolia și guberniile învecinate au silit elementul rural de acolo să fugă, adesea în masă, și să se așeze mai ales în județul Hotin, unde erau destule pământuri, care așteptau brațe muncitoare ca se le facă să rodească”⁵⁴.

Sistematizarea datelor de arhivă inedite prezentate în *Anexa 1* ne permit să stabilim că populația județului Hotin în 1844 era estimată la 103060 de locuitori, inclusiv: 46406 (45%) – revenindu-le ucrainenilor, 44865 (43,5%) – moldovenilor, 9781 (9,5%) – evreilor, 1005 (1%) – țiganilor, 481 (0,5%) – velicorușilor, 388 (0,4%) – polonezilor, 54 (0,05%) – armenilor, 40 (0,04%) – grecilor, 18 (0,02%) – sârbilor, 13 (0,01%) – germanilor, 6 (0,006%) – bulgarilor și 6 (0,003%) – albanezilor.

Moldovenii fiind concentrați în 97 de localități, dispuneau de un număr de 44 865 de locuitori, iar ucrainenii fiind concentrați în 85 de localități dispuneau de 46 406 de locuitori.

Ulterior, în urma migrărilor din guberniile limitrofe ucrainene și nu numai, ponderea ucrainenilor va crește și mai mult în detrimentul moldovenilor.

53 L.T. Boga, *Populația (Etnografie și statistică)*. S.N., 1922, p. 5.

54 *Ibidem*, p. 14.

Anexa 1 Lista târgurilor și satelor din județul Hotin cu indicarea numărului locuitorilor de ambele sexe, conform apartenenței etnice (Iunie 1844)

Denumirea localităților	Velicoruși		Ucraineni		Moldoveni		Greci		Țigani		Sârbi	
	Sexul											
	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Târgul Briceni	-	-	-	-	354	295	-	-	-	-	-	-
Târgul Secureni	-	-	666	610	-	-	-	-	2	1	-	-
Târgul Edineț	-	-	-	-	260	256	-	-	-	-	-	-
Târgul Noua Sulița*	7	5	23	20	296	252	-	-	6	5	-	-
Târgul Lipcani	-	-	-	-	253	245	-	-	59	46	-	-
Satele: Hincăuți	-	-	-	-	220	197	-	-	4	1	-	-
Cipiliuți	-	-	-	-	443	386	-	-	6	2	-	-
Corăstăuți	-	-	-	-	270	238	-	-	-	-	-	-
Tribisăuți	-	-	-	-	260	226	-	-	6	7	-	-
Bolboaca	-	-	-	-	128	126	-	-	4	4	-	-
Tabani	-	-	-	-	346	290	-	-	10	9	-	-
Hrimancăuți	-	-	-	-	299	483	-	-	-	-	-	-
Rosușeni	-	-	-	-	316	307	-	-	7	6	-	-
Mândăcăuți	-	-	-	-	207	194	-	-	2	1	-	-
Colicăuți	-	-	-	-	276	256	-	-	-	-	-	-
Marcăuți	-	-	-	-	365	332	-	-	25	23	-	-
Bălcăuți	-	-	-	-	133	138	-	-	-	-	-	-
Hlina	-	-	-	-	249	199	-	-	-	-	-	-
Pălade	-	-	-	-	168	126	-	-	-	-	-	-
Rătunda	-	-	-	-	217	181	-	-	-	-	-	-
Văscăuți	-	-	-	-	230	219	-	-	8	7	-	-
Nouăsulița	-	-	-	-	420	384	-	-	-	-	-	-
Chelmenet	-	-	-	-	227	293	-	-	-	-	-	-
Burduvu	-	-	-	-	64	61	-	-	-	-	-	-
Buzovița	-	-	-	-	100	101	-	-	-	-	-	-
Răsteu	-	-	-	-	180	179	-	-	-	-	-	-
Babin	-	-	-	-	185	191	-	-	-	-	-	-
Hrușoveți	-	-	-	-	184	163	-	-	-	-	-	-
Negureni	-	-	-	-	49	51	-	-	-	-	-	-
Lencăuți	-	-	-	-	180	157	-	-	-	-	-	-
Vârnovița	-	-	-	-	72	73	-	-	-	-	-	-

Albanezi		Germani		Armeni		Evrei		Polonezi		Bulgari		În total	
Sexul													
m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
-	-	-	-	4	5	1983	2027	-	-	-	-	2341	2327
-	-	-	-	-	-	226	206	-	-	-	-	894	817
-	-	-	-	-	-	285	263	-	-	-	-	545	519
-	-	4	2	5	7	246	213	9	13	-	-	596	517
-	-	-	-	11	9	1118	1115	1	5	-	-	1442	1420
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	224	198
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	449	388
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	270	238
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	266	233
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	132	130
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	356	299
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	299	483
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	323	313
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	209	195
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	276	256
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	390	355
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	133	138
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	249	199
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	168	126
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	217	181
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	238	226
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	420	384
-	-	-	-	-	-	10	7	1	-	-	-	238	300
-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	65	63
-	-	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	101	104
-	-	-	-	-	-	9	7	1	-	-	-	190	186
-	-	-	-	-	-	19	13	2	-	-	-	206	204
-	-	-	-	-	-	9	10	3	-	-	-	196	173
-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	52	54
-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	183	160
-	-	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	73	76

Denumirea localităților	Velicoruși		Ucraineni		Moldoveni		Greci		Țigani		Sârbi	
	Sexul											
	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f
Bârnova	-	-	-	-	135	140	-	-	-	-	-	-
Moșinețu	-	-	-	-	80	79	-	-	-	-	-	-
Părcăuți	-	-	-	-	74	75	-	-	-	-	-	-
Levineț	-	-	-	-	271	247	-	-	-	-	-	-
Câșla lui Nedjim	-	-	-	-	125	125	-	-	-	-	-	-
Varticăuți	-	-	-	-	99	97	-	-	-	-	-	-
Nilipăuți	-	-	-	-	38	37	-	-	-	-	-	-
Volcinețu	-	-	-	-	71	73	-	-	-	-	-	-
Romancăuți	-	-	597	565	-	-	-	-	63	59	-	-
Sârbiceni	-	-	460	435	-	-	1	-	1	1	-	-
Niporotova	-	-	509	489	-	-	-	-	-	-	-	-
Vitreanca	-	-	365	367	-	-	-	-	-	-	-	-
Culișeuca	-	-	258	255	-	-	3	4	2	1	-	-
Cormani	-	-	278	286	-	-	-	-	-	-	-	-
Șăbutinița	-	-	406	367	-	-	-	-	25	21	-	-
Molodova	-	-	441	423	-	-	-	-	-	-	-	-
Seliște	-	-	717	682	-	-	-	-	9	11	-	-
Cumarăv	-	-	690	666	-	-	-	-	3	3	-	-
Enăuți	-	-	530	458	-	-	-	-	4	5	-	-
Hrubna	205	195	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cobâlceni	-	-	649	573	-	-	-	-	-	-	-	-
Belousovca	27	23	44	52	16	14	-	-	-	-	-	-
Mihalcău	6	6	133	133	-	-	-	-	-	-	-	-
Lomacița	-	-	547	500	-	-	1	-	8	4	-	-
Voloșcovu	-	-	278	241	-	-	-	-	4	3	-	-
Râspopeni	-	-	356	302	-	-	-	-	5	6	-	-
Vasiliuți	-	-	205	191	-	-	-	-	7	5	-	-
Ojovu	-	-	271	288	-	-	-	-	4	3	-	-
Ocnița	-	-	40	43	202	190	-	-	-	-	-	-
Mihalășeni	-	-	-	-	162	190	-	-	-	-	-	-
Bârlădeni	-	-	8	-	104	114	1	-	7	13	-	-
Hrinăuți	-	-	6	-	144	95	1	1	4	2	-	-
Hădărăuți	3	1	-	-	320	329	-	-	-	-	-	-
Gvozdăuți	-	-	331	221	-	-	-	-	-	-	-	-
Clocușna	-	-	202	126	260	206	-	-	-	-	-	-

Denumirea localităților	Velicoruși		Ucraineni		Moldoveni		Greci		Țigani		Sârbi	
	Sexul											
	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f
Grozănița	-	-	554	559	-	-	-	-	-	-	-	-
Colincăuți	-	-	105	924	-	-	-	-	-	-	-	-
Rujavnița	-	-	364	402	4	5	-	-	23	24	-	-
Hrămești	-	-	64	51	-	-	-	-	-	-	-	-
Balamuteuca	-	-	200	192	3	6	-	-	-	-	-	-
Jumătate Onutu	-	-	47	44	-	-	-	-	-	-	-	-
Onutu	-	-	105	110	-	-	-	-	-	-	-	-
Perebiicăuți	-	-	490	440	8	9	-	-	19	21	-	-
Bocicăuți	-	-	445	416	-	-	-	-	-	-	-	-
Șilăuți	-	-	585	560	-	-	-	-	-	-	-	-
Malinița	-	-	600	595	-	-	2	3	-	-	-	-
Sâncăuți	-	-	359	331	-	-	-	-	-	-	-	-
Șișcăuți	-	-	218	186	-	-	-	-	-	-	-	-
Dolineni	-	-	264	240	-	-	-	-	-	-	-	-
Drepcăuți	-	-	-	-	405	360	-	-	5	7	-	-
Ceabrau	-	-	-	-	262	259	-	-	-	-	-	-
Criva	-	-	-	-	297	266	-	-	-	-	-	-
Câșla lui Sali	-	-	-	-	486	386	-	-	-	-	-	-
Larga	-	-	-	-	497	485	-	-	5	5	-	-
Câșla Jamjiului	-	-	-	-	320	308	-	-	-	-	-	-
Cotiujeni	-	-	-	-	476	412	-	-	-	-	-	-
Coteleu	-	-	-	-	368	311	-	-	-	-	-	-
Beleavinți	-	-	-	-	335	323	-	-	-	-	-	-
Balasănești	-	-	-	-	425	324	3	1	-	-	-	-
Pererâta	-	-	-	-	203	200	-	-	5	4	-	-
Șirăuți	-	-	-	-	352	320	-	-	-	-	-	-
Zaluceia	-	-	-	-	245	239	-	-	-	-	-	-
Zalena	-	-	-	-	116	97	-	-	-	-	-	-
Medveja	-	-	-	-	97	77	-	-	-	-	-	-
Lucăceni	-	-	-	-	93	90	-	-	-	-	-	-
Berlinți	-	-	-	-	203	181	-	-	-	-	-	-
Grumăzeni	-	-	-	-	297	291	-	-	-	-	-	-
Slobozia Șirăuți	-	-	-	-	120	117	-	-	-	-	-	-
Hlina	-	-	-	-	70	65	-	-	-	-	-	-
Clișcăuți	-	-	1053	1050	-	-	-	-	10	9	8	6

Albanezi		Germani		Armeni		Evrei		Polonezi		Bulgari		În total	
Sexul													
m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f
-	-	-	-	-	-	21	31	-	-	-	-	575	590
-	-	-	-	-	-	53	59	-	-	-	-	158	983
-	-	-	-	-	-	46	43	-	-	-	-	437	474
-	-	-	-	-	-	6	7	-	-	-	-	70	58
-	-	-	-	-	-	5	4	-	-	-	-	208	202
-	-	-	-	-	-	5	7	-	-	-	-	52	51
-	-	-	-	-	-	5	4	-	-	-	-	110	114
-	-	-	-	-	-	5	7	-	-	-	-	522	477
-	-	-	-	-	-	2	4	-	-	-	-	447	420
-	-	-	-	-	-	30	31	-	-	-	-	615	591
-	-	-	-	-	-	24	36	-	-	-	-	626	634
-	-	-	-	-	-	6	7	-	-	-	-	365	338
-	-	-	-	-	-	9	10	-	-	-	-	227	196
-	-	-	-	-	-	13	12	-	-	-	-	277	252
-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	411	367
-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	264	262
-	-	-	-	-	-	5	3	-	-	-	-	302	269
-	-	-	-	-	-	7	4	-	-	-	-	493	390
-	-	-	-	-	-	16	11	-	-	-	-	518	501
-	-	-	-	1	2	5	6	-	-	-	-	326	316
-	-	-	-	-	-	11	6	1	1	-	-	488	419
-	-	-	-	-	-	5	4	-	-	-	-	373	315
-	-	1	1	-	-	2	3	1	2	-	-	339	329
-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	430	328
-	-	-	-	-	-	11	10	-	-	-	-	219	214
-	-	-	-	-	-	1	4	5	2	-	-	358	326
-	-	-	-	-	-	3	2	1	-	-	-	249	241
-	-	-	-	-	-	4	2	-	-	-	-	120	99
-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-	100	77
-	-	-	-	-	-	9	8	-	-	-	-	102	98
-	-	-	-	-	-	8	9	-	-	-	-	211	190
-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	299	294
-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	122	120
-	-	2	3	-	-	4	5	-	-	-	-	76	73
-	-	-	-	-	-	82	115	-	2	-	-	1153	1182

Denumirea localităților	Velicoruși		Ucraineni		Moldoveni		Greci		Țigani		Sârbi	
	Sexul											
	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f
Corjăuți	-	-	-	-	685	688	-	-	8	8	-	-
Caracușeni	-	-	-	-	418	377	-	-	-	-	-	-
Târnova	-	-	-	-	356	227	-	-	-	-	-	-
Gordinești	-	-	-	-	413	329	-	-	49	31	-	-
Trinca	-	-	-	-	343	290	-	-	35	25	-	-
Fetești	-	-	-	-	201	166	-	-	-	-	-	-
Bârlădeni	-	-	-	-	168	95	-	-	3	3	-	-
Bădraghii	-	-	-	-	250	236	-	-	-	-	-	-
Viișoara	-	-	-	-	189	165	-	-	-	-	-	-
Trăisteni	-	-	-	-	98	79	-	-	-	-	-	-
Holohoreni	-	-	-	-	69	62	-	-	6	14	-	-
Buzdujeni	-	-	-	-	168	95	-	-	3	3	-	-
Bogdănești	-	-	-	-	60	53	2	6	-	-	-	-
Grimești	-	-	-	-	111	128	-	-	-	-	-	-
Marșinița	1	-	-	1	753	689	-	-	4	5	-	-
Tărăsăuți	1	-	2	2	1178	1029	-	-	1	2	-	-
Coteleu	-	-	-	-	420	411	-	-	-	-	-	-
Vancicăuți	-	-	1	1	499	434	-	-	8	10	-	-
Cerlina Mare	-	-	2	3	289	242	-	-	-	-	-	-
Șărbinița	-	-	-	-	205	168	-	-	-	-	-	-
Berestia	-	-	2	-	198	166	1	-	-	-	-	-
Mălinești	-	-	2	3	269	225	1	3	2	3	-	-
Dinăuți	-	-	2	3	599	560	1	-	1	-	1	-
Rângaciu	-	-	4	4	234	204	-	-	-	-	-	-
Răchitna	-	-	-	-	260	215	-	-	-	-	-	-
Răucăuți	1	-	-	-	163	148	-	-	-	-	-	-
Stroești	-	-	1	-	170	131	-	-	-	-	-	-
Numărul total**	251	230	23544	22862	23507	21358	20	20	528	477	11	7
Numărul total**	481		46406		44865		40		1005		18	
Raportul, în %	0,5		45,0		43,5		0,04		1,0		0,02	

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4126, f. 164-171.

** În numărul total n-au fost incluse 6 persoane (3 de sex masculin și 3 de sex feminin) luterani din Noua Sulița.

Albanezi		Germani		Armeni		Evrei		Polonezi		Bulgari		În total	
Sexul													
m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	693	696
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	418	377
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	356	227
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	462	360
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	378	315
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	201	166
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	171	98
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	250	236
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	189	165
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	98	79
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	75	76
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	171	98
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	62	59
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	111	128
-	-	-	-	2	6	-	-	-	-	-	-	760	701
-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1183	1033
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	420	411
-	-	-	-	-	-	3	5	2	1	-	-	513	451
-	-	-	-	-	-	6	9	-	-	-	-	297	254
-	-	-	-	-	-	6	6	-	-	-	-	211	174
-	-	-	-	-	-	7	4	1	-	-	-	209	170
-	-	-	-	-	-	5	2	-	-	-	-	279	236
-	-	-	-	-	-	11	8	-	-	-	-	615	571
-	-	-	-	-	-	8	11	2	-	-	-	248	219
-	-	-	-	-	-	2	5	1	1	-	-	263	221
-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	166	151
-	-	-	-	-	-	7	5	-	1	-	-	178	137
3	-	7	6	25	29	4879	4902	201	187	5	1	52981	50079
3		13		54		9781		388		6		103060	
0,003		0,01		0,05		9,5		0,4		0,006		100,0	

MAZZINI, „APOSTOLUL NAȚIUNII”

REMUS TĂNASE

Rezumat

Mazzini a fost unul dintre patrioții italieni care și-au dedicat viața ideii de libertate și de unitate națională. Astfel unul dintre conceptele cheie promovate de italian a fost cel de națiune sau de naționalitate, termeni aproximativ echivalenți în lexicul mazzinian. Mazzini a făcut din această concepție „calul de bătaie” al viziunii sale politice, pe parcursul vieții reluând periodic ideea conform căreia o națiune nu este definită în mod exclusiv nici de limbă, nici de teritoriu, nici de elementul etnic sau de memoria colectivă, ci de conștiința apartenenței comune a membrilor și de acceptarea unor principii călăuzitoare. Așadar *Risorgimento* însemna și redescoperirea națiunii, însă în nici într-un caz acest fenomen nu trebuia să fie privit ca pe o invenție a intelectualilor sau a negustorilor avizi să-și construiască o piață de desfacere mai vastă și mai sigură. Mazzini nu vorbea doar de redescoperirea acelor elemente care alcătuiesc „națiunea etnică”, ci și de identificarea unor elemente precum memoria comună sau acele idealuri împărtășite colectiv de locuitorii unei regiuni, identificare care ar face posibil conceptul de „națiune istorică”.

Cuvinte-cheie

naționalism, stat-națiune, secolul al XIX-lea, Europa.

Abstract

Mazzini was one of the Italian patriots who dedicated their lives to the idea of freedom and national unity. Thus one of the key concepts promoted by this Italian was the nation or nationality, the terms approximately equivalent in the Mazzini's lexicon. Mazzini made this concept the favorite subject of his political vision, and throughout his life periodically resumed the idea that a nation is not exclusively defined by language, territory, ethnic element, or collective memory, but by the consciousness of the common membership and the acceptance of guiding principles. So *Risorgimento* also meant the rediscovery of the nation, but in no case was this phenomenon to be regarded as an invention by intellectuals or merchants to build a wider and safer market. Mazzini was not only talking about rediscovering those elements that make up the “ethnic nation”, but also about identifying elements such as shared memory or ideals shared

collectively by the inhabitants of a region, the identification that would make the concept of "historical nation" possible.

Keywords nationalism, nation-state, 19th century, Europe.

Giuseppe Mazzini a fost una dintre cele mai reprezentative personalități a secolului al XIX-lea, a fost un propovăduitor neobosit al unor idealuri, un apostol, după cum a fost descris, cele mai cunoscute fiind cel al națiunii și cel al republicii¹. Tocmai pentru că aceste idealuri erau reprimare sau, atunci când erau promovate, calculele diplomatice ale Marilor Puteri stăteau la baza lor și nu vreun idealism romanțat, Mazzini nu s-a putut împăca cu situația internațională existentă. Firește, doar națiunea și-a găsit loc pe agenda oamenilor de stat din secol al XIX-lea, căci republica nu ar fi putea avea vreo însemnătate la nivel diplomatic într-o epocă a monarhiilor.

Mazzini a explicat de mai multe ori că privilegierea națiunii ar putea duce la excese, ar putea contribui la un naționalism negativ, la fel sau poate mai nefast decât naționalismul patrimonial sau dinastic², pe care italianul îl identificase în Europa post-westfalică. „Când vorbim despre Naționalitate, o facem despre Naționalitatea pe care Popoarele, libere, fraterne și asociate, o vor concepe. Această Naționalitate a Popoarelor nu a existat vreodată. În trecut, găsim doar Naționalitatea așa cum a fost concepută de regii absolutiști, așa cum a fost sistematizată de tratatele dintre guverne. Însă, continua Mazzini, acei regi aveau în minte doar interesul personal, neavând nici o preocupare pentru popoare, a căror existență o negau”³.

Naționalismul negativ pe care Mazzini l-a identificat pentru epoca sa purta numele de imperialism. În 1859 scria că „imperialismul este pericolul urgent în Europa. Europa trebuie să-l combată, să câștige sau să piară. Imperialismul nu poate fi combătut mângâindu-l, negociind diplomatic cu acesta și încercând a-l obstacula sau limitându-i acțiunea prin intermediul alianțelor ipocrite și a concesiilor condiționate. [...] Nu se combate încăpățânându-ne a susține imperiul Austriac, condamnat să dispară la impactul cu rasele care îl compun. [...] Nu se combate căutând o barieră în Europa pentru Țar, în imperiul Turc, o veritabilă Austrie a Orientului, condamnată și aceasta inevitabil să dispară la impactul cu rasele Creștin-Europene. [...] [Imperialismul] se combate izolându-i și smulgându-i arma cu care aceasta se pregătește să cucerească Europa. Această armă este principiul naționalităților”⁴.

1 Remus Tanasă, *Patriotismul lui Mazzini între „principiul naționalităților” și republicanism*, în volumul colectiv *Communication, Context, Interdisciplinarity. Studies and Articles. Section: History*, vol III, Târgu-Mureș, „Petru-Maior” University Press, 2014, pp. 656-664.

2 Lewis B. Namier, *La rivoluzione degli intellettuali e altri saggi sull'Ottocento europeo*, Torino, Einaudi, 1957, p. 182 și 203.

3 Giuseppe Mazzini, *Nationality and Cosmopolitanism*, în Salvo Mastellone, *Mazzini and Marx. Thoughts upon Democracy in Europe*, Westport, Connecticut - Londra, Praeger, 2003, p. 198.

4 Giuseppe Mazzini, *Scritti editi ed inediti. Edizione Nazionale* (de acum prescurtat SEI), vol. LXIV, Imola, Gallati, 1906-1943, p. 83.

Încleștarea dintre Marile Puteri se făcea, pentru Mazzini, în numele și contra naționalităților. Napoleon al III-lea declara simpatie pentru micile națiuni, dar în mai multe rânduri a discutat despre cedarea Principatelor drept recompensă pentru Austria⁵.

Dar, mai important, Mazzini considera că Franța și Marea Britanie⁶, atunci când încheiau tratate cu Austria, Rusia sau Turcia, o făceau în vederea propriei statalități, dar împotriva naționalităților care se aflau sub dominația imperiilor multietnice. Aceasta voia Mazzini să exprime prin îndemnul de a depozita de principiul naționalităților diferitele imperii din Europa. Drepturi politice pentru națiuni ar fi însemnat mai puțină arbitraritate la dispoziția Marilor Puteri: „națiunile sunt unicul dig în fața despotismului unui popor, precum libertatea indivizilor în fața unui om”⁷.

Perspectiva este întărită și de răspunsul dat de Mazzini comitetului de organizare al Congresului de la Pace de la Geneva, din 1867. Fusese invitat să intervină în cadrul evenimentului, însă nu a făcut-o, argumentându-și opțiunea comparând propria viziune despre pace cu cea a organizatorilor. Astfel, dacă pentru organizatori pacea era scopul final, pentru Mazzini pacea era o consecință. Organizatorii Congresului, continua Mazzini, erau dispuși să se înțeleagă cu monarhii, doar pentru a obține pacea și sancționând, de fapt, status-quo-ul existent la acea vreme. Pentru Mazzini, pacea era consecința libertății și a dreptății, adică a independenței sau a unei veritabile autonomii politice a națiunilor⁸. Pacea nu putea fi atinsă decât după ce s-ar fi ajuns la „reordonarea Europei, [la] suveranitatea Națiunilor libere, egale [și] asociate, [la] ajutorul tuturor pentru toți în vederea emancipării tuturor celor oprimați”⁹.

Viziunea internațională a lui Mazzini a fost intrinsec legată de chestiunea naționalităților, prima negăsindu-și rezolvarea fără a o soluționa și pe a doua¹⁰. O asemenea perspectivă binară a fost rezultatul interpretării mazziniene a caracterului națiunii.

În optica lui Mazzini, națiunea avea un dublu caracter, intern și extern¹¹. Caracterul intern însemna ca prin efortul colectiv al membrilor individuali să se construiască un stat și o societate cât mai juste pentru toți membrii națiunii. Prin caracterul extern se marșa pe ideea efortului colectiv a tuturor națiunilor constituite, în vederea întemeierii unei societăți internaționale atentă la nevoile și caracteristicile fiecărei națiuni.

5 La 19 iunie 1857, în ziarul „Roma del Popolo”, Mazzini critica discuțiile lui Cavour cu Napoleon al III-lea, negocierii ce se purtau în vederea unui schimb de teritorii, Sardinia urmând a fi primit Lombardia de la Austria, iar aceasta, urmând a fi primit Moldova și Valahia; în Giuseppe Mazzini, *Politica Internazionale: lettere slave (quale Politica Internazionale convenga alla dignità, alla prosperità e alla grandezza d'Italia)*, Firenze, Casa Editrice Nerbini, 1911, p. 42.

6 A se vedea Giuseppe Mazzini, *Sulla politica internazionale dell'Inghilterra al tempo della guerra d'Oriente. Lettera a P.A. Taylor*, în Giuseppe Mazzini, SEI, vol. LV, pp. 21-38.

7 *Ibidem*, vol. XCII, p. 154.

8 Giuseppe Mazzini, *Ai membri del Congresso della Pace*, în *ibidem*, vol. LXXXVI, pp. 79-89.

9 *Ibidem*, p. 88.

10 Alessandro Levi, *La filosofia politica di Giuseppe Mazzini*, nuova edizione a cura di Salvo Mastellone, Napoli, Morano Editore, 1967, p. 201.

11 Giuseppe Mazzini, SEI, vol. VI, p. 127.

Mazzini a fost un adept al creaționismului religios, astfel că și conceptului de națiune i-a atribuit un caracter pseudo-religios: „naționalitatea este acea parte pe care Dumnezeu o acordă unui popor pentru munca umanitară. Este misiunea sa, obligația sa de a o îndeplini pe pământ pentru ca gândirea lui Dumnezeu să se poată realiza în lume”¹².

Națiunea este formată de conștiința de sine sau, pentru a da cuvântul lui Mazzini, de „instinctul propriei misiuni” atribuite de un creator divin. Prin aceasta italianul înțelegea capacitatea și disponibilitatea unei populații de a-și aduce aportul la binele întregii umanități, aport adus colectiv, sub o denumire care să o distingă de alte populații prin limbă, istorie, cultură, tradiții, legi și teritoriu. Însă, elementul primordial era acela de a participa voluntar la viața comunității internaționale, respectând drepturile celorlalte națiuni.

În funcție de condițiile geografice, de origini și de religie, fiecare națiune era dotată, conform italianului, cu „o capacitate proprie, o atitudine specială, o anumită misiune de îndeplinit pentru binele tuturor și în vederea scopului comun. Acea misiune este propriul semn, propriul botez, izvorul drepturilor sale în fața altor Națiuni”¹³. Deci, pentru ca o națiune să prindă viață și să persiste, necesar este să conștientizeze că „viața internă este instrumentul, [iar] viața internațională este scopul”¹⁴.

De ce o asemenea condiționare? Pentru că „națiunea trebuie să fie pentru Umanitate ceea ce este sau ar trebui să fie familia pentru Patrie. Dacă aceasta face rău, dacă oprimă, dacă se declară misionara in justiției pentru un interes temporar, aceasta pierde dreptul de a exista și își sapă propriul mormânt. Acesta este secretul întregii mele doctrine a Naționalității”¹⁵.

Credem că nu exagerăm dacă afirmăm că Mazzini a promovat un veritabil cosmopolitism al națiunilor¹⁶, acestea din urmă nefiind decât niște actori intermediari, care ar fi trebuit să medieze interacțiunea colectivă a cetățenilor, prin reprezentanții desemnați să decidă în numele lor. Adresându-se cosmopolitilor adepți ai apatridiei, le comunica că „pentru noi, ca pentru voi, omul este scopul suprem. Dar gradul de valoare este măsurat în om în funcție de munca pe care o desfășoară, de țelul de care treptat se apropie și pe care trebuie la un moment dat să-l atingă. Însă această muncă necesită ca omul să fie cetățean”¹⁷. Înainte de a fi cetățeni ai lumii, indivizii trebuiau să fie cetățeni ai unei patrii, căci, continua Mazzini, „pus în fața imensei probleme [a umanității, nota R.T.], individul izolat simte propria slăbiciune și se predă. Care forțe, care elemente să ofere pentru organizarea Umanității? [...] Dar dați acestui om o Patrie, construiți solidaritatea activității sale individuale cu cea a numeroaselor generații care populează succesiv [patria,

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*, vol. LXXXVI, p. 4.

14 *Ibidem*, vol. XCII, p. 170.

15 *Ibidem*, vol. LXIX, p. 190.

16 Nadia Urbinati, *In the Legacy of Immanuel Kant: Giuseppe Mazzini's Cosmopolitanism of Nations*, în Christopher Alan Bayly, Eugenio F. Biagini (editori), *Giuseppe Mazzini and the Globalization of Democratic Nationalism. 1830-1920*, Oxford, Oxford University Press, 2008, pp. 11-36.

17 Giuseppe Mazzini, *SEI*, vol. XCIII, p. 88.

nota R.T.]. [...] Știe că grăunțele de nisip adăugat de el la marea piramidă care ne-a fost dat să ridicăm de la pământ înspre cer, stă pe milioane de grăunți similari¹⁸.

Viziunea mazziniană, fiind profund impregnată de o concepție spirituală, implica împărțirea omenirii în trei cercuri circumscrise, cel mai mic fiind cuprins de cel mijlociu, iar acesta de cel mai mare. Cele trei cercuri sunt familia, – a se înțelege comunitatea locală, patria în forma statului-națiune sau a (con)federăției¹⁹ și umanitatea. „Familia și Patria, susținea Mazzini, sunt două cercuri înscrise într-unul mai mare care le conține; precum două trepte ale unei scări, fără de care nu puteți urca mai în sus, dar pe care nu este permis să vă opriți²⁰. Fiecare dintre acești trei subiecți istorici, deși entități imaginare, ar fi trebuit să fie pe rând, agenți ai meliorismului individual, național și universal.

Patria ar fi trebuit să reprezinte mijlocul prin care individul personificat prin popor și-ar fi atins desăvârșirea și deci scopul, care nu putea fi decât pacea umanității. „Ne pare, afirma Mazzini, că trebuie să se ajungă la o organizare socială generală care ar avea ca scop umanitatea și ca punct de plecare patria. Armonizarea acestor doi termeni în sistemul european, din punct de vedere al întregului, precum și armonizarea celor doi termeni, individualitate și asociere, în sânul fiecărui stat, este, după noi, adevărata poziție a problemei pe care secolul al XIX-lea caută să o soluționeze²¹.

În acest punct cred că ar trebui să înțelegem ce era națiunea pentru Mazzini. De-a lungul vieții acesta a definit-o de mai multe ori, esența națiunii fiind exprimată în nenumărate rânduri, pentru a fi sigur că cei din jurul său nu înțeleg altceva. Cea mai cuprinzătoare viziune ne pare a fi o combinație între două definiții: „prin națiune noi înțelegem universalitatea cetățenilor vorbitori ai aceluiași grai, egali în drepturi civice și politice, asociați cu scopul comun de a dezvolta și perfecționa progresiv forțele sociale și activitățile acelor forțe²²; aceasta este completată de „o națiune este asocierea tuturor oamenilor care, reuniți ori de limbă, ori de anumite condiții geografice, ori de rolul care le-a fost dat de istorie, recunosc un același principiu și mășăluiesc sub «imperiu» [jurisprudența, nota R.T.] unui drept uniform, în vederea unui unic scop determinat²³.

Deci națiunea implica răspândirea conștiinței unor principii de asociere socială, procedau ușurat de existența limbii și a memoriei istorice, care să conducă la atingerea unui scop comun. Ideea nu îi aparține lui Mazzini, acesta preluând-o de la socialistul creștin Philippe Buchez, care publicase încă din anul 1831 o serie de articole în care „naționalitatea” era legată de existența unui scop comun²⁴.

În primul rând, Mazzini i-a combătut pe adepții națiunii imperialiste, a națiunii belicoasă în scopuri contrare principiului naționalităților, adică împotriva bunei

18 *Ibidem*, pp. 90-91.

19 A se vedea Giuseppe Mazzini, *Dell'unità italiana*, în Giuseppe Mazzini, *Scritti di Giuseppe Mazzini. Politica ed economia*, vol. II, Milano, Casa Editrice Sonzogno, 1889, pp. 213-240.

20 *Idem*, *Doveri dell'uomo*, Modigliana, AMI Books, 2003, p. 29.

21 *Idem*, SEI, vol. VII, pp. 201-202.

22 *Ibidem*, vol. III, p. 64.

23 *Ibidem*, vol. VI, p. 325.

24 Giovanni Belardelli, *Mazzini*, Bologna, il Mulino, 2010, p. 73.

vecinătăți dintre popoare. Aici trebuie inclus și imperialismul de tip dinastic, dar și cel de tip xenofob: „națiunea nu este un teritoriu care trebuie întărit prin cucerire, nu este o aglomerație de oameni care vorbesc același dialect și ținută împreună de inițiativa unui Șef, ci un tot organic prin unitatea scopului”²⁵.

Așadar, națiunea nu ar trebui să fie confundată cu un „naționalism îngust, gelos [și] ostil”²⁶, căci s-ar repeta greșeala de a „confunda Religia cu superstiția”²⁷. De aceea, în puținele texte în care a folosit termenii „naționalism” sau „naționalist”, Mazzini a avut grijă să explice sensul și contextul²⁸, nedorind a da apă la moară criticilor principiului naționalităților. Tocmai prin infuzia elementului spiritual în doctrina națiunii, Mazzini a dorit să se poziționeze în afara logicii antitetice care circula în epocă și care vedea naționalismul opus cosmopolitismului: „Națiunea este o misiune vie: viața sa nu este proprietatea sa, ci [este] o forță care acționează în universalul proiect providențial”²⁹.

Curentelor care exaltau ideea de cosmopolitism și pe cea de „cetățean al lumii” Mazzini le replica că o astfel de viziune nu ia în considerare faptul că individul trebuie să relaționeze solidar mai întâi la nivel local pentru a putea fi apoi solidar la nivel global. Similitudinile lingvistice și culturale nu fac decât să faciliteze cooperarea locală și națională, pe când cele umane și civilizaționale o ușurează pe cea globală. Italianul era de părere că cosmopolitismul nu era decât o mască a individualismului materialist.

La fel ca adepții cosmopolitismului, și Mazzini declara că scopul final al activității sale este progresul material și spiritual al omului³⁰, fiind de părere că diferența dintre el și aceștia o constituia credința că schimbarea nu se obține prin simpla libertate individuală³¹, ci prin însumarea drepturilor și datoriei individuale ale tuturor membrilor familiei umane, care mai întâi trebuie învățate și exercitate la nivel național, pentru a putea fi eficiente la nivel global. Educație și spirit civic național cu perspectivă globală și valență umanitară, cu alte cuvinte, un cosmopolitism al națiunilor.

Mazzini recunoștea importanța cosmopolitismului iluminist din secolul al XVIII-lea și anume meritul de a fi început ofensiva imparabilă împotriva ideii medievale de națiune³², o idee legată de monarhie și de clasa nobiliară, o realitate definită patrimonial prin existența supușilor și nu a cetățenilor³³. „Cu un bun motiv a apărut în acele timpuri idealul cosmopolit. [...] Credo-ul său politic predica că drepturile tuturor oamenilor sunt egale indiferent de țara [de apartenență], concepțiile sale de economia politică predica libertatea industriei și a comerțului. Dar a sfârșit precum orice ideal pur reactiv: sacru la început a sfârșit prin a depăși

25 Giuseppe Mazzini, SEI, vol. VI, p. 125.

26 *Ibidem*, SEI, vol. XCIII, p. 85.

27 *Ibidem*.

28 Alessandro Levi, *La filosofia politica di Giuseppe Mazzini...*, pp. 214-216.

29 Giuseppe Mazzini, SEI, vol. LXXXIII, p. 138.

30 Idem, *Nazionalismo e nazionalità*, în *ibidem*, SEI, vol. XCIII, pp. 88-89.

31 Idem, *Nationality and Cosmopolitanism*, în Salvo Mastellone, *Mazzini and Marx...*, p. 197.

32 Francesco Guida, *Idea di nazione e questione delle nazionalità nel pensiero di Giuseppe Mazzini*, în „Cuadernos de Historia Contemporánea”, nr. 23, 2001, p. 164.

33 Lewis B. Namier, *La rivoluzione degli intellettuali...*, Torino, Einaudi, 1957, p. 183 și urm.

implicațiile propriului principiu. A privit în jur și a văzut doar Naționalități monarhice și țări fără popoare. Drept consecință, a negat atât țara cât și Naționalitatea; a sfârșit prin a recunoaște doar planeta noastră comună și pe individ³⁴.

Nu în ultimul rând, școlilor socialiste care profesau asocierea internațională a „oamenilor muncii”, Mazzini le-a răspuns că asocierea muncii trebuie făcută întâi la nivel național, căci fără solidaritatea prealabilă dintre locuitorii aceluiași stat nu era posibilă o solidaritate voluntară la nivel internațional. Diviziunea muncii trebuie articulată național, fiecare popor în parte având obiectivul de a contribui după posibilități la progresul material al umanității. „Ce este naționalitatea, se întreba Mazzini, dacă nu exact diviziunea muncii la nivelul Umanității ca întreg? Nu sunt popoarele actualii muncitori ai Umanității? Ceea ce noi numim naționalitate nu este o simplă abilitate, confirmată de tradiția unui popor, de a îndeplini mai bine decât oricine a sarcină atribuită în cadrul unui proiect comun?”³⁵

34 Lewis B. Namier, *La rivoluzione degli intellettuali...*, Torino, Einaudi, 1957, p. 183 și urm.

35 Giuseppe Mazzini, *Nationality and Cosmopolitanism*, în Salvo Mastellone, *Mazzini and Marx...*, p. 199.

VASELE SFINTE DIN BISERICILE BASARABENE: TIPOLOGIE, SEMNIFICAŢIE, FUNCŢIONALITATE

LILIANA CONDRATICOVA

Rezumat

În ansamblul argintăriei ecleziastice vasele sfinte ocupă un loc important, având o destinație riguros precizată și definită. Din punct de vedere teologic, aceste vase cu semnificații polivalente și profundă încărcătură simbolică posedă o multiplă funcționalitate. Vasele de cult (potire, chivote, disce) constituie un compartiment important în cunoașterea orfevrăriei din Basarabia din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Autorul constată că tipologia vaselor sfinte contribuie semnificativ la analiza multilaterală și la expertizarea pieselor de orfevrărie bisericească. Piesele au fost lucrate din metale nobile de argintarii din ateliere est- sau vest-europene, care au marcat diversitatea de forme, motive decorative, dimensiuni ale odoarelor prețioase atestate în bisericile din spațiul actual al Republicii Moldova. Totodată, necesitatea repertorierei, tipologizării și descrierii pieselor de cult aflate în tezaurul bisericilor din spațiul actual al Republicii Moldova constituie o soluție necesară pentru identificarea pieselor de valoare istorică sau istorico-artistică întru salvagardarea și promovarea patrimoniului cultural al țării.

Cuvinte-cheie

vase sfinte, podoabe liturgice, chivot, potir, discos, piese de patrimoniu, valoare istorică, valoare artistică.

Abstract

Among all ecclesiastical silverware, the sacred vessels occupy an important place with a strictly defined destination. From a theological point of view, these vessels with polyvalent meanings and profound symbolic load possess multiple functionalities. The liturgical vessels (chalices, ciboria, diskoi) are an important part in the knowledge of the Bessarabian jewelry of the 19th century and the first half of the 20th century. The author notes that the typology of the sacred vessels contributes significantly to the multilateral analysis and to the expert examination of the pieces of church jewelry. These objects were made of noble metals by silversmiths from East or West European workshops, the fact that determined the diversity

of shapes, decorative motifs, and sizes of these precious treasures found in the churches in the current territory of the Republic of Moldova. At the same time, the necessity of cataloging, typology, and description of the objects of religious worship found in the churches of the Republic of Moldova is a solution for the identification of pieces of historical or artistic value for protection and promotion of the country's cultural heritage.

Keywords sacred vessels, liturgical ornaments, ciborium, chalice, disks, heritage items, historical value, artistic value.

Printre cele mai importante și valoroase piese lucrute din metale nobile se remarcă argintăria laică și bisericească. Descrise și analizate din punct de vedere al mesajului pe care îl poartă, piesele documentate în locașurile sfinte din Basarabia și colecțiile muzeale nu au beneficiat de o examinare multilaterală din punctul de vedere al evoluției artei metalelor. Astfel, în ansamblul argintăriei ecleziastice sfintele vase ocupă un loc important, având menire riguros precizată și definită. Din punct de vedere teologic, aceste vase cu semnificații polivalente și profundă încărcătură simbolică posedă o multiplă funcționalitate. Actanți nemijlociți la ritualul proskomidiei¹, aceste vase sfinte solicită o atenție specială din partea cercetătorilor, urmărindu-se evoluția și transformările pieselor în decursul perioadei cronologice studiate: secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea.

Serviciul divin se desfășoară după un tipic bine și detaliat reglementat. Pe jertfelnic se păstrează, împreună cu acoperămintele lor, Sf. Discos, Sf. Potir, Steluța, Copia și Lingurița. Sfintele Daruri sunt scoase din altar de preot în mijlocul credincioșilor, după ceremonial fiind readuse în altar și așezate pe Sfânta Masă. Tipologic, în funcție de simbolismul și funcționalitatea acestor piese, vasele de cult au fost clasificate în următoarele categorii: 1) chivote; 2) potire; 3) discose; 4) steluțe, lingurițe, sulițe.

Chivotul (gr.: *kibotos*) în religia ortodoxă simbolizează tronul pe care stă Mântuitorul în slava cerească². Este folosit pentru păstrarea împărtășaniei pentru cei bolnavi, Sfântul Agneț pentru Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, de la sfințirea pâinii la folosirea lui. Este așezat în partea de răsărit a Sfintei Mese, în dreptul Sfântului Antimis. Are forma unei biserici miniaturale sau forma crucii, fiind confecționat din fier, cupru, aluminiu sau bronz cizelat, după caz argintat sau aurit, emailat și decorat cu elemente filigranate, lucrute cu măiestrie până la cele mai fine detalii. În bisericile basarabene au fost atestate chivote de forme și dimensiuni diferite, toate având o semnificație și un mesaj unic.

Ca urmare a documentărilor noastre pe teren, au fost atestate o serie de chivote, cele mai valoroase fiind atestate în biserica din satul Domulgeni, raionul Florești (o veritabilă întruchipare a filigranului artistic), la biserica din satul Mălăiești,

1 Proskomidie (sl.: *proskomidija*) – parte din slujba liturghiei, în care preotul pregătește și sfințește pâinea și vinul pentru împărtășanie.

2 *Dicționar de artă. Forme. Tehnici. Stiluri artistice*, București, Meridiane, 1995, p. 108.

raionul Orhei (lucrat din metale comune, având în partea de jos, pe patru laturi ale pătratului, medaliioane emailate cu chipurile Evangheliștilor, încadrate în coroane de laur), la biserica din satul Mașcăuți, raionul Criuleni (o lucrare în stil baroc, cu motive ornamentale exuberante și o dantelă fină de metal, având în partea de jos patru scene din Răstignirea lui Hristos, lucrate în tehnica emailării artistice, cu îngeri încoronând vârful coloanelor chivotului), la bisericile din satul Rădeni, raionul Strășeni și satul Rudi, raionul Soroca (lucrări aparent simple, ajurate, sprijinite pe un postament din patru picioare, decorate cu motivul „coarnele berbecului”, acolade), la biserica din satul Susleni, raionul Orhei (cu chipurile îngerilor care acordă piesei o imagine deosebită, având un decor complicat geometric, aplicat pe toată suprafața chivotului, picioarele postamentului frumos lucrate, de forme baroce), la biserica din satul Văsieni, raionul Ialoveni (o piesă exuberantă, realizată în stilul baroc, cu motive decorative vegetale și geometrice folosite în abundență).

Unul dintre cele mai relevante obiecte de orfevrărie din categoria chivotelor este considerată piesa documentată la biserica din satul Ulmu, raionul Ialoveni. Chivotul reprezintă un model de biserică elansată, pătrată la bază, executată din argint titlul 84 zolotnik³, asupra cărui fapt indică marcajul aplicat în medalionul din partea superioară a piesei, dar și pe detaliile chivotului, conform regulilor, pentru a certifica executarea din argint a fiecărui element. Titlul 84 al argintului certifică faptul că piesa este un produs al unui atelier din Imperiul Rus, unde se aplica astfel de însemne. Mai sus de marca ce atestă finețea metalului, este indicat anul realizării obiectului – 1874. Asupra piesei au fost aplicate doar însemnele argintarului „MM” (neidentificat la etapa actuală de cercetare) care a lucrat chivotul. Corpul chivotului, de formă pătrată, se sprijină pe patru picioare, ajurate, formându-se o dantelă de metal cu motive geometrice și vegetale, care se repetă pe toată suprafața chivotului, inclusiv a coloanelor ce susțin piesa. Pe cele patru laturi ale chivotului, în partea de jos, sunt reprezentate scene din viața Mântuitorului, legate de crucificarea lui, coborârea de pe cruce. Scenele sunt lucrate foarte minuțios, cu redarea fidelă a celor mai fine detalii, fapt ce indică asupra înaltului profesio-

Chivot, biserica s. Ulmu, Ialoveni.

3 Zolotnik – un este egal cu 96 de părți, conform sistemului hexazecimal. A fost uzual în Imperiul Rus. Din anul 1899, odată cu aprobarea noului regulament metrologic (*Положение о мерах и весах 1899 года*), 1 funt = 0,4095124 kg, din care reiese că 1 zolotnik = 1/96 funți sau aprox.: 4,26575417 g.

Chivot (detalii), biserica s. Ulmu, Ialoveni.

nalism al argintarului. Totodată, chivotul examinat este o lucrare arhitecturală la scară redusă a unui edificiu de cult, realizată tehnologic și artistic la superlativ. Centrul compozițional al chivotului cuprinde figura lui Iisus Hristos răstignit pe cruce, iar alături este plasată cutiuța pentru împărtașanie. Marchează partea din mijloc a piesei simbolul Sf. Potir, alte simboluri bisericesti, gravate, așezate pe un disc încadrat într-un motiv decorativ de forma trifoiului, bogat înfrumusețat cu motive vegetale stilizate și geometrice, identice celor prezentate pe coloanele chivotului și partea inferioară, pe baza piesei. Similar părții de jos a chivotului, partea centrală, fiind deschisă și mai aeriană, are pe fiecare latură gravate simboluri creștine. Încununează chivotul turnul bisericii, având la fiecare vârf câte un mic turnuleț cu o cruce înfiptă, iar partea centrală este marcată de un turnuleț de formă octaedrică, încununat cu un bulb, în vârful căruia se ridică steaua, cu chipul Mântuitorului gravat în centru.

Chivotul de la biserica din satul Șestaci, raionul Șoldănești reprezintă o lucrare exuberantă, cu dantelă complicată pe patru laturi și turnulețe încoronate cu bulbi, în vârful cărora sunt plasate cinci cruce, simbolizând pe Hristos și cei patru Evangheliști, fiind o piesă asemănătoare cu cea din biserica de la Țipala, raionul Ialoveni, ultima având ca elemente suplimentare medalioane cu chipurile sfinților, realizate în tehnica emailării artistice.

Potirul (sl.: *potirĩ*) reprezintă un vas liturgic, o cupă de aur sau de argint, cu gura evazată și cu marginile răsfrânte, cu picior, în care se păstrează împărtașania la biserică. Potirul se consideră cel mai important dintre toate vasele liturgice, respectiv, cel mai bogat decorat, cu valoare istorico-artistică. De regulă, potirile au în partea superioară o formă cilindrică, iar la bază – o formă semisferică. Cupa potirului, elegant și minuțios lucrată, se sprijină pe un picior ornamentat. Piciorul potirului se montează pe un postament de formă semisferică, decorat cu motive vegetal-floristice stilizate. Tehnicile de lucru sunt tradiționale – turnare, forjare,

Chivot, biserica s. Domulgeni, Florești.

Chivot, biserica s. Mălăiești, Orhei.

Chivot, biserica s. Mașcăuți, Criuleni.

Chivot, biserica s. Susleni, Orhei.

Chivot, biserica s. Vășieni, Ialoveni.

Chivot, biserica s. Coștangalia.

Potir, biserica s. Domulgeni,
Florești

Potir, biserica s. Ișnovăț,
Criuleni

Potir, biserica s. Hansca,
Ialoveni

Potir, colecția Muzeului
Național de Istorie a Moldovei

iar pentru înfrumusețare se face apel la un decor floral, ajurat, aplicat prin filigranare, incrustare cu pietre scumpe, inserții de caboșoane, medaliaone cu chipurile sfinților realizate în emailare artistică. Interiorul potirului este întotdeauna aurit. În linii mari, potirul reprezintă ansambluri decorative de o frumusețe deosebită, reflectând tendințele artistice ale vremii, profesionalismul argintarilor, dar și posibilitățile materiale ale enoriașilor și ctitorilor înstăriți.

Printre cele mai relevante potire vom menționa piesele atestate la biserica din satul Domulgeni, raionul Florești (argint titlu 84, executat în anul 1875 de un argintar cu inițialele „ДП”, decorat cu motive geometrice gravate și chipuri de sfinți), la biserica din satul Hansca, raionul Ialoveni (potir cu medaliaone ovale cu chipurile Evangheliștilor, aplicate pe paharul potirului, și cu medaliaone rotunde – pe piciorul potirului), la biserica din satul Hirîșeni, raionul Telenești (unul dintre potire păstrând inscripția de donație gravată pe perimetrul piciorului potirului și o inscripție în partea de sus a paharului; cel de-al doilea potir posedă un decor frumos vegetal, gravat pe partea de jos a cupei potirului), la bisericile din satele Onișcani, raionul

Potir, biserica s. Hirișeni,
Telenești

Potir, biserica s. Hirișeni,
Telenești

Potir, biserica s. Morozeni,
Orhei

Călărași, Susleni, raionul Orhei și Șestaci, raionul Șoldănești (piese elegante, cu bogate motive gravate pe cupa potirului și un decor complicat, ce înfrumusețează piciorul piesei), la biserica din satul Morozeni, raionul Orhei (inspirat din desenul sfeșnicilor de la fabrica din Varșovia, având motive vegetal-floristice asemănătoare, aplicate pe piciorul potirului, iar cupa decorată cu medalioane cu chipuri de sfinți, realizate prin gravare).

Merită toată considerațiunea potirul de la biserica din satul Nimoreni, raionul Ialoveni. Piesa are gravate chipurile Evangheliștilor și simbolul crucii, încadrate în medalioane rotunde pe cupa și piciorul potirului. Este confecționat din argint, titlu 84, aurit, are însemnul Camerei de aplicare a titlului – capul femeii în „kokoșnik” și inițialele argintarului „УК”, fapt ce determină executarea lui la începutul secolului al XX-lea, atunci când în Imperiul Rus a fost aprobată marca în formă de capul femeii în „kokoșnik”.

Potirul de la biserica din satul Ulmu, raionul Ialoveni prezintă un interes aparte. Piciorul potirului este simplu, din metal bine șlefuit, pe baza piciorului fiind imprimat anul realizării piesei – 1815, flancat de ambele părți cu câte un motiv stilizat de strugure. Pe versoul piciorului cupei este gravat în limba rusă „Спаси и прости”. Pe întreg perimetrul piciorului potirului au fost gravate chipuri de sfinți, serafimi și simboluri cruciforme. O deosebită atenție evocă cupa potirului, mai ales dantela filigranată de metal, care acoperă partea de jos a cupei. Impresionează exuberanța motivelor vegetal-floristice stilizate și geometrice, formând un desen superb, executat tehnologic și artistic la un nivel foarte înalt.

Potir, biserica s. Nimoreni, Ialoveni

Potir, biserica s. Ulmu, Ialoveni

Un alt vas de cult important pentru serviciul liturgic este **discosul**, care reprezintă o tepsie cu picior, pe care se pun agnețul și celelalte părțicele. Vasul are forma de platou plat, de diferite dimensiuni, din metal, cu variate motive ornamentale și scene biblice gravate. La etapa actuală de cercetare, au fost atestate o serie de discose vechi, de argint sau argintate, printre care vom menționa piesele de la bisericile din satele Domulgeni, raionul Florești, Hansca, raionul Ialoveni, Nimoreni, raionul Ialoveni, Onișcani, raionul Criuleni, Ulmu, raionul Ialoveni, Văsieni, raionul Ialoveni. În viziunea noastră, merită toată considerația discosul de

Discos, biserica s. Domulgeni, Florești

Discos, biserica s. Nimoveni,
IaloveniDiscos, biserica s. Ulmu,
IaloveniDiscos, biserica s. Ulmu,
Ialoveni

la Domulgeni, raionul Florești, lucrat din argint titlu 84, având poansonul aplicat asupra articolului. Discosul a fost confecționat în anul 1877, a fost apreciat de marcatul probirer cu inițialele „ИК” (IK). Argintarul care a realizat piesa și-a lăsat amprenta, aplicând poansonul „ДШ” (DȘ). Inițialele meșterilor și marca argintului aplicat „84” confirmă că discosul a fost executat de un argintar din Imperiul Rus. Discosul este decorat cu motive vegetal-floristice și geometrice, realizate prin gravare, pe marginea exterioară fiind gravată inscripția „Грехи души ...се агнец ... Божия величия”. În interior, platoul este decorat cu chipurile gravate ale sfinților. Dată fiind vechimea piesei și perioada de întrebuințare, discosul prezintă urme evidente de folosire, zgârieturi, rămânând a fi unul dintre cele mai prețioase vase din patrimoniul bisericii din satul Domulgeni–Florești.

În lista vaselor de cult au fost incluse de asemenea lingurițe, steluțe, agheasmatare, litiere. Astfel, **steluță** (*zvezda*) simbolizează steaua magilor și reprezintă un obiect de cult, realizat din metal, care se pune pe sfântul discos pentru a susține acoperămintele de deasupra sfântului agneț. În acest context, vom menționa steluța și lingurița de argint nemarcat, lucrate cu mâna, datate la începutul secolului al XIX-lea și aduse la Muzeul Bisericesc de preotul Grigorie Crocos din comuna Beșalma, Tighina; o altă steluță de argint, cu titlul 12, provenea de la mănăstirea Vărzărești.

La etapa actuală de cercetare au fost documentate mai multe lingurițe și steluțe în bisericile de la Domulgeni, raionul Florești, Hansca, raionul Ialoveni, Nimo-

Vase sfinte, biserica s. Onișcani, Călărași

Vas de aur, biserica s. Camencea, Orhei

reni, raionul Ialoveni, Ulmu, raionul Ialoveni. Una dintre cele mai interesante este lingurița de argint de la biserica din Onișcani, raionul Criuleni, având gravată pe mâner anul executării – 1866, iar pe verso – titlul argintului – 12 loți. Desenul gravat, format din motive geometrice (linii incizate, zigzag) este simplu, neîndemânatic. O altă linguriță a fost atestată la biserica din satul Ulmu, raionul Ialoveni. Piesa este din argint, titlu 84, anul confecționării 1871 este marcat pe versoul linguriței. Poansonul aplicat indică asupra meșterului care a verificat titlul metalului nobil, un oarecare „KC” (KS). După formă, lingurița este asemănătoare celei de la biserica din satul Onișcani, raionul Criuleni, însă din punct de vedere tehnologic și artistic este net superioară: este bine șlefuită, nu prezintă urme de prelucrare a metalului. Forma mânerului este elegantă, având o cruciuliță în vârf (model specific lingurițelor de cult), desenul mânerului bogat, executat prin gravare și din fâșii intersectate, motive geometrice, linii și puncte incizate.

În concluzie vom sublinia că tipologia propusă de noi a vaselor sfinte contribuie semnificativ la analiza multilaterală și la expertizarea pieselor de orfevrărie bisericească. Pentru executarea celor mai importante vase liturgice erau uzuale materii prime nobile. De cele mai dese ori, piesele au fost lucrate de argintarii din ateliere est- sau vest-europene, care au marcat diversitatea de forme, motive decorative, dimensiuni ale odoarelor prețioase atestate în bisericile din spațiul actual al Republicii Moldova. Vasele de cult (potire, chivote, discose) constituie un compartiment important în cunoașterea orfevrăriei din Basarabia din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea.

Necesitatea repertoriei, tipologizării și descrierii pieselor de cult aflate în tezaurul bisericilor din spațiul actual al Republicii Moldova constituie o soluție necesară pentru identificarea pieselor de valoare istorică sau istorico-artistică întru salvagardarea și promovarea patrimoniului cultural al țării.

TEZELE ISTORIOGRAFICE SOVIETICE ŞI CONTEMPORANE CU PRIVIRE LA EVOLUŢIA BISERICII BASARABENE LA RĂSCRUCEA SECOLELOR XIX-XX

SILVIA SCUTARU

Rezumat

Studierea istoricului bisericesc din Basarabia la răscrucea secolelor XIX-XX a fost şi este un subiect de discuţie cu o diversitate de concepte şi păreri. În studiul nostru vom analiza o parte din lucrările, care abordează tematica bisericească, prin prisma elucidării tezelor istoriografice sovietice şi cele contemporane. Ne vom centra pe tabloul istoriografic din Republica Moldova şi pe unele lucrări editate peste hotare, dar care conţin informaţii despre Biserica din Basarabia ţaristă. Izvoarele cu referire la tematica cercetării prezintă un interes deosebit prin reflectarea unor probleme controversate şi sensibile ce ţin de investigaţia noastră. În perioada postbelică au apărut mai multe lucrări privind istoria Basarabiei, dar şi aspecte ale tematicii bisericeşti. Evoluţia învăţământului din RSSM, inclusiv a celui bisericesc a fost prezentat de Timofei Craciun şi A. Andrus. Unii istorici sovietici au formulat teze ambigue în problema istoriei bisericii din Basarabia. În acest sens amintim pe V. Timoşco, Vasilii Gajos etc. Tema Basarabiei în România comunistă a fost tratată cu mare prudenţă, uneori fiind interzisă cercetării istorice. Istoricii români din emigraţie, ca Vlad Georgescu, George Ciorănescu, au abordat totuşi unele aspecte ale trecutului Basarabiei. Prăbuşirea regimurilor totalitare comuniste în Europa de est şi URSS a conferit istoriei bisericeşti o nouă dimensiune. Investigaţiile reflectau individualitatea Bisericii basarabene, prin accentuarea altor mesaje ideatice, se conturează noi direcţii de cercetare. Pentru cercetătorii din Republica Moldova, istoricul bisericii basarabene de la răscrucea secolelor XIX-XX, este un subiect important de studiu, analiză şi dezbateri. Deşi tabloul istoriografic cercetat denotă lipsa unor lucrări speciale cu referinţă la viaţa eparhială, în baza prezentei investigaţii putem desprinde unele consideraţii generale şi concluzii, descinse din analiza materialelor cercetate.

Cuvinte-cheie

Istoriografia sovietică, istoriografia contemporană, biserica din Basarabia, L. Alexandri, I. Kvitko, T. Craciun, A. Andrus, V. Timoşco, V. Gajos, V. Georgescu G. Ciorănescu, M. Păcurariu, P. Cernovodeanu, Gh. Badea, M. Daniilov, Iu. Colesnic, S. Grossu, Gh. Palade, D. Poştarencu, A. Eşanu, I. Negrei, Gh. Negru, D. Eţco, A. Basciani.

Abstract

The study of the history of the church in Bessarabia at the turn of the 19th and 20th centuries remains the subject of discussion with a variety of concepts and opinions. In our study we will analyze some of the works that address church themes, with the elucidation of Soviet and contemporary historiographical theses. We will focus on the historiography of the Republic of Moldova and on some works published abroad, but containing information about the Church in the Tsarist Bessarabia. Sources of research are of particular interest because they reflect controversial and sensitive issues. In the post-war time, several works on the history of Bessarabia and some Church history aspects appeared. The development of education in the Moldavian S.S.R., including the church education, was presented by Timofei Craciun and A. Andrus. Some Soviet historians formulated ambiguous theses about the history of the Church in Bessarabia. In this respect, we mention V. Timoșco, Vasilii Gajos, etc. In communist Romania the theme of Bessarabia was treated with great caution, sometimes being forbidden for historical research. The Romanian historians in exile, such as Vlad Georgescu, George Ciorănescu, touched upon some aspects of the past of Bessarabia. The collapse of Communist totalitarian regimes in Eastern Europe and the USSR has given church history a new dimension. The investigations reflected the individuality of the Bessarabian Church, accentuating other ideological messages, new research directions are emerging. For the researchers from the Republic of Moldova, the history of the Bessarabian Church at the turn of the 19th and 20th centuries is an important subject of study, analysis and debate. Although the investigated historiographical works show the lack of special papers related to eparchial life, we can make some general conclusions drawn from the analysis of the researched materials based on the present investigation.

Keywords

Soviet historiography, contemporary historiography, church in Bessarabia, L. Alexandri, I. Kvitko, T. Craciun, A. Andrus, V. Timoșco, V. Gajos, V. Georgescu G. Ciorănescu, M. Păcurariu, P. Cernovodeanu, Gh. Badea, M. Danilov, Iu. Colesnic, S. Grossu, Gh. Palade, D. Poștarencu, A. Eșanu, I. Negrei, Gh. Negru, D. Ețco, A. Basciani.

Studierea istoricului bisericesc din Basarabia la răscrucea secolelor XIX-XX a fost și este un subiect de discuție cu o diversitate de concepte și păreri. Pe parcursul istoriei spațiul pruto-nistean a fost zona de constante interferențe și conflicte politice. În acest sens, Biserica din Basarabia a avut și ea o evoluție complexă și tensionată.

Istoriografia, în perioada sovietică, era avocatul fidel al regimului comunist. În acest sens, tematica bisericească era aglutinată cu mesajul și propaganda ateistă. Deoarece combaterea religiei în țările comuniste nu a avut rezultatele scontate, autoritățile au trecut la distrugerea acesteia prin crearea ateismului științific și editarea unor teze istoriografice sovietice cu referire la evoluția bisericii în Eparhia Chișinăului și Hotinului. Istoriografia sovietică a tratat evoluția bisericii din Basarabia de pe pozițiile doctrinei marxist-leniniste.

În studiul nostru vom analiza o parte din lucrările, care abordează tematica bisericească, prin prisma elucidării tezelor istoriografice sovietice și cele contemporane.

Ne vom centra pe tabloul istoriografic din Republica Moldova și pe unele lucrări editate peste hotare, dar care conțin informații despre Biserica din Basarabia țaristă. Izvoarele cu referire la tematica cercetării prezintă un interes deosebit prin reflectarea unor probleme controversate și sensibile ce țin de investigația noastră.

Primele referiri la acest subiect îi aparțin lui Lev Alexandri. Acesta califică acțiunile forțelor naționale, care au realizat unirea Basarabiei cu România, drept act de trădare a intereselor basarabenilor¹. Autorul afirmă că Rusia a privit teritoriul dintre Prut și Nistru ca un pământ rusesc, fără a menționa actul abuziv din 1812.

Mișcarea inochentistă a fost prezentată de I. Kvitko². Lucrarea, publicată în anul 1926, conține informații prețioase despre mișcarea de la Balta, are și o listă de materiale publicate în presa periodică din Rusia și Ucraina pe această temă, subiectul însă este reflectat de pe poziția luptei de clasă, condiție omniprezentă în acele circumstanțe.

În perioada postbelică au apărut mai multe lucrări privind istoria Basarabiei, cuprinzând și aspecte ale tematicii bisericești. O încercare de a prezenta evoluția învățământului din RSSM, inclusiv a celui bisericesc îi aparține lui Timofei Craciun³. Lucrarea însușează date statistice referitoare la școlile parohiale, dar conținutul este tratat tendențios. A. Andrus considera școlile bisericești cele mai reacționare din toate școlile primare⁴. În contextul circumstanțelor de atunci, autorii menționați nu precizau că școlile parohiale erau frecventate nu numai de copiii orfani ai clericilor, ci și de cei proveniți din alte categorii sociale.

Boris Trubețkoi în lucrarea sa „Из истории периодической печати Бессарабии”⁵, consemnează poziția ostilă a revistei eparhiale bisericești față de ideile socialiste⁶.

Alexandr Babii a arătat rolul bisericii creștine în istoria Moldovei din Epoca Medievală până în secolul al XX-lea. El își exprimă atitudinea critică față de clerici pentru faptul că începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până în 1918 biserica ortodoxă era împotriva ideilor socialismului științific⁷. În lucrarea

1 Лев Александри, *Бессарабия и бессарабский вопрос*, Москва, Гос. Издательство, 1925, 104 стр.

2 И. Квитко, *Святой Иннокентий балтский и иннокентьевщина*, Москва, Ленинград, Гос. Издательство, 1926, 184 стр.

3 Тимофей Крачун, *Дин история ынвэцэмынтулуй народник ын РСС Молдовеняскэ*, Едитура де стат а Министерулуй де Ынвэцэмынт ал РСС Молдовенешть «Шкоала Советикэ», 1951, 187 р.

4 А. Андрус *Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской ССР первой половины XX века*. Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения МССР «Шкоала Советикэ», 1951, 241 стр.

5 Борис Трубецкой, *Из истории периодической печати Бессарабии*, Кишинёв, Картя молдовеняскэ, 1968, 271 стр.

6 În acest sens indicăm poziția autorilor volumului de istorie sub redacția lui V. Țaranov, care considerau că *Кишинёвские Епархиальные Ведомости* și revista *Luminătorul* „...erau aproape ca conținut edițiilor evidente reacționare *Basarabia* și *Друг* a lui Н. Crușevan”, p. 246. În: „История Молдавской ССР с древнейших времён до наших дней”, Кишинёв, Штиинца, 1982, 551 р.

7 Александр Бабий, *Свободомыслие, антиклерикализм и атеизм в истории Молдавии*, Кишинёв, Штиинца, 1974. 267 стр.

colectivă „Преодоление религии и утверждение атеизма в Молдавской СССР”⁸ A. Babii a condamnat vehement biserica care, în opinia lui, transformă oamenii în animale sălbatice.⁹

Unii istorici sovietici au formulat teze ambigue în problema istoriei bisericii din Basarabia. De exemplu V. Timoșco critica preoțimea basarabeană pentru că, în anii primii revoluției ruse, a rămas credincioasă monarhiei¹⁰. Pentru Nicolae Șilintev inochentiștii erau niște dușmani de clasă, iar Sinodul și preoțimea - complicii mișcării de la Balta¹¹. Vasilii Gajos considera că pentru autoritățile laice din Basarabia inochentiștii erau soluția perfectă de a stopa mișcarea revoluționară¹².

Tema Basarabiei în România comunistă a fost tratată cu mare prudență, uneori fiind interzisă cercetării istorice. Problemele fundamentale ale istoriei poporului român erau abordate doar prin optica Partidului Comunist. Eliberarea Basarabiei de Armata română în 1918 a fost calificată de Mihail Roller, Ion Popescu-Puțuri, Ion Iacoș, Ștefania Mihăilescu drept acțiuni imperialiste ale guvernului moșieresc Brătianu¹³. Mircea Mușat și Ion Ardeleanu au urmărit coordonatele fundamentale ale dezvoltării statului național unitar român după Unire, evoluția Basarabiei fiind tratată superficial¹⁴. În general, în istoriografia românească din perioada comunistă lipsesc investigații cu referință la evoluția bisericii basarabene sub dominația rusă.

Istoricii români din emigrație au abordat unele aspecte ale trecutului Basarabiei. Astfel, Vlad Georgescu, autorul *Istoriei românilor de la origini până în zilele noastre*, nu ne vorbește în mod special despre Basarabia. Totuși el menționa printre altele, că revoluția a dus în Basarabia la exprimarea unor tendințe autonomiste mai întâi, separatiste mai apoi¹⁵.

Problema Basarabiei a suscitat interesul lui George Ciorănescu, care a avut la postul de Radio Europa Liberă de la München o serie de emisiuni periodice pe

8 Александр Бабий, Гольденберг М., Табакару Д. Преодоление религии и утверждение атеизма в Молдавской СССР, Кишинёв: Штиинца, 1983, 196 стр.

9 A. Babii și-a expus opiniile ateiste în articolele *Православие в истории Молдавии*, p. 49-58. În: „Булетинул Академией де Штиинца а РСС Молдовенешть”, №1, 1988. *Manifestări anticlericale și ateiste ale țăranilor din Moldova în anii 1900-1917*, pag. 3-61, *Problema libertății voinței în gândirea social-politică și filosofică din Moldova de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, p. 62-92. În: „Дин история релижией ши атеизмулуй ын Молдова”, Кишинэу, Картя молдовеняскэ, 1970, 168 p.

10 Дин история релижией ши атеизмулуй ын Молдова. Редакторь Стратиевский К., Табуншчик Ф. Кишинэу, Картя молдовеняскэ, 1970, p. 93-119.

11 Николай Шилинцев, *Правда о секте иннокентьевцев*, Кишинёв, Общество «Знание» МССР, 1980, 26 стр.

12 Василий Гajos, *Эволюция религиозного сектанства в Молдавии*, Кишинёв, Штиинца, 1975, 135 стр.

13 Mihail Roller, *Studii și note științifice privind istoria României*, București, Editura de stat pentru literatura politică, 1956, 320 p.; Ion Popescu-Puțuri, *Lupta multiseclară a poporului român pentru apărarea dreptului de libertate socială și națională*. P.C.R. continuatorul tradițiilor de luptă pentru suveranitatea și independența poporului român. În: *Anale de istorie, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, Anul XXI, 1975, nr. 3, p. 23 - 44.; Ion Iacoș, *Intelectualitatea-componența organică a mișcării național-populare pentru unire*. În: „Anale de istorie”, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. 1988, nr. 5, p.53-71, Ștefania Mihăilescu, *Adeziunea tuturor cetățenilor României fără deosebire de naționalitate la marele act al Unirii din 1918*. În: „Anale de istorie” 1988, nr. 5, anul XXXIV, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., p. 72 - 90.

14 Ion Ardeleanu, Mircea Mușat, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I, 1918-1933, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, 1172 p.

15 Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Ediția a IV, București, Humanitas, 1995, 382 p., (prima ediție-1984).

tema Basarabiei și Bucovinei. Acesta a strâns 16 articole, redactate între 1965 și 1982, care au format capitolele cărții *Basarabia pământ românesc*, traducere din limba engleză de Matei Cazacu¹⁶. Ciorănescu denunță politica de deznaționalizare din teritoriile ocupate de imperialismul rus și sovietic și susține primele manifestări ale afirmării conștiinței românești în Basarabia și Bucovina de Nord.

Prăbușirea regimurilor totalitare comuniste în Europa de est și URSS a conferit istoriei bisericești o nouă dimensiune. Multitudinea de informații istorice, extrase din diferite izvoare documentare accesibile investigațiilor, publicarea materialelor care vin să întregescă tabloul general al evoluției Bisericii din Basarabia sub dominația rusă au diversificat demersul istoriografic bisericesc. Investigațiile reflectă individualitatea Bisericii basarabene, prin accentuarea altor mesaje ideatice, se conturează noi direcții de cercetare.

După 1989, în România, s-a înregistrat o reconsiderare a trecutului istoric al Basarabiei. Unul dintre autorii preocupați de istoria Bisericii Ortodoxe Române a fost Mircea Păcurariu, pentru care însemnătatea studiului reiese din însuși rolul pe care l-a avut biserica în istoria neamului¹⁷. El a demonstrat că biserica a contribuit la întărirea conștiinței de neam prin mai mulți factori: geografic, politic, economic-comercial și social¹⁸. Mircea Păcurariu a elaborat și studii speciale, consacrate istoriei bisericii basarabene în Basarabia. *Aspecte din istoria bisericii și neamului românesc*. Acesta afirma „...secretul dăinuirii noastre ca neam, în istorie, a constat în păstrarea unității de cuget și de simțire a românilor de pretutindeni, prin și în jurul mamei noastre comune – Biserica neamului nostru”¹⁹. Subliniem faptul că lucrarea vine cu un mesaj ideatic din altă perspectivă, decât cel existent până la 1989. Distinsul teolog considera că instituțiile bisericești create în Basarabia după 1812 nu aveau nimic comun cu tradițiile și mentalitatea românilor basarabeni, iar rusificarea s-a făcut prin cler și școlile îndrumate de Biserică rusă²⁰. În viziunea Domniei sale, aspectul pozitiv ale vieții bisericești din Basarabia sub dominația rusă era starea materială de excepție a eparhiei cu toate instituțiile ei (centrul eparhial, mănăstirile, parohiile). O lucrare deosebit de prețioasă prin conținutul său tematic este *Dicționarul teologilor români* de același autor. Aici se regăsesc 720 de nume de teologi cu „...pregătire teologică, mai ales din secolul nostru”²¹, articole despre viața și activitatea unor teologi din Basarabia precum Dionisie Erhan²², Gurie Grosu²³, Antim Nica²⁴, Antonie Plămădeală²⁵.

16 Gheorghe Ciorănescu, *Basarabia pământ românesc*, București, Fundația culturală română, 2001, 346 p.

17 Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Chișinău, Știința, 1993, 496 p.

18 Părintele Petru Buburuz afirmă că datorită creștinismului s-au dezvoltat și au prosperat diferite ramuri ale culturii: literatura, muzica, pictura, arhitectura etc., (*Istoria bisericii din Moldova în timpul veacurilor*. În: „Luminătorul”, nr. 3, 1992, p. 44-51).

19 Mircea Păcurariu, *Basarabia. Aspecte din istoria bisericii și neamului românesc*, Iași, Trinitas, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, 1993, p. 136.

20 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, secolele XIX și XX*, vol. III, București, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 213.

21 Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Univers enciclopedic, 1996, p. 5.

22 Idem, p. 162-163.

23 Idem, p. 193-194.

24 Idem, p. 306-307.

25 Idem, p. 335-337.

Paul Cernovodeanu, analizând situația Basarabiei în perioada anilor 1812–1920, a făcut referiri și la evenimentele din anii 1917–1918, când preoțimea a susținut revendicările Partidului Național Moldovenesc²⁶. Prezintă interes și studiul lui Constantin Botoran și Mihai Retegan, care menționează contribuția bisericii basarabene la făurirea idealului național²⁷.

Boris Buzilă are o bază documentară solidă, extrasă din presa bisericească și laică (în primul rând din cea basarabeană), prezintă un studiu inedit al interpretării contemporane a tematicii basarabene²⁸. Autorul arată cum s-a înfăptuit rusificarea basarabenilor prin Biserica oficială rusă. Acesta evidențiază factorii de promovare a politicii țariste, acțiunile arhierilor ruși, atitudinea preoților locali, activitatea școlii și tipăriturilor bisericești. Un episod semnificativ îl constituie momentul emancipării bisericii locale și unirea acesteia cu Biserica Ortodoxă Română, care este prezentat așa cum l-au primit și l-au simțit contemporanii. Boris Buzilă nu trece cu vederea faptul că erau preoți, adepți ai conceptului pravoslavnic rus, care au cauzat multe necazuri noii conduceri a statului român.

Ștefan Purici a studiat evoluția demografică, socială, economică, politică și culturală a Basarabiei de la războiul ruso-turc din 1806–1812 până la unirea necondiționată cu România, apreciind și participarea preoțimii la alegerile pentru Duma a IV-a²⁹.

De domeniul nostru de interes ține studiul lui Gheorghe Badea despre învățământul teologic și lupta bisericii pentru limba națională în Basarabia, care se înscrie în acțiunea de promovare și recuperare a istoriei bisericești basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea³⁰.

Pentru cercetătorii din Republica Moldova, istoricul bisericii basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, este un subiect important de studiu, analiză și dezbateri. Maria Danilov ilustrează un tablou amplu al evoluției spiritualității bisericești din Basarabia în decursul perioadei 1812–1918³¹. Ea demonstrează intransigența cu care clerul basarabean a încercat să mențină limba română și specificul național în biserică. Maria Danilov enunță că, în pofida restricțiilor impuse de autoritățile țariste, nu s-au stopat legăturile spirituale cu preoții de peste Prut, care au susținut permanent clerul din Basarabia.

Natalia Abakumova-Zabunova încearcă să acrediteze ideea, eronată în viziunea noastră, că Serafim nu a fost un rusificator al bisericii basarabene. Totuși ea prezintă, date statistice utile, fragmente din memorii, informații privind structura socială și confesională a eparhiei Chișinăului și Hotinului³².

26 Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic (internațional) 1806-1920*, București, Albatros, 1993, 211 p.

27 Constantin Botoran, Mihai Retegan, 1918. *Făurirea României mari*, București, Vatra românească, 1998, 139 p.

28 Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, București, Fundația Culturală Română, Chișinău, Știința, 1996, 375 p.

29 Ștefan Purici, *Introducere în istoria Basarabiei*, Suceava, Universitatea „Ștefan cel Mare”, 2006, 134 p.

30 Gheorghe Badea, *Învățământul teologic și lupta Bisericii pentru limba națională în Basarabia din 1812 până la Unire*, p. 87-116. În: M. Ghenghea, M. Atanasiu, „Pro Basarabia-repere istorice și naționale”, Iași, Editura Alfa, 2007, 223 p.

31 Maria Danilov, *Cenzura sinodală și carte religioasă în Basarabia, 1812-1918 (între tradiție și politică țaristă)*, Chișinău, Tyragetia, Bons Offices, 2007, 264 p.

32 Наталья Абакумова-Забунова, *Русское население городов Бессарабии XIX века*, Кишинёв, Business-Eli-ta, 2006, 519 стр.

Presă religioasă constituie subiectul de investigație a unui grup de cercetători precum Ion Varta³³, Ion Șpac³⁴, Iurie Colesnic³⁵, Maria Danilov³⁶, Silvia Grossu³⁷ etc., care au publicat numeroase studii privind dezvoltarea presei cu tematică creștin-ortodoxă în Basarabia la începutul secolului al XX-lea. Gheorghe Palade a semnalat că presa națională, printre care și revista *Luminătorul*, a contribuit la trezirea conștiinței de neam, la iluminarea culturală a românilor basarabeni și la mobilizarea forțelor naționale³⁸.

Lucrarea care ilustrează activitatea culturală a clerului basarabean este studiul monografic elaborat de Maria Danilov *Cenzura sinodală și carte religioasă în Basarabia, 1812-1918 (între tradiție și politică țaristă)*³⁹. Autoarea ilustrează un tablou amplu al evoluției spiritualității bisericești din Basarabia în decursul perioadei 1812-1918. Aceasta enunță că, în pofida restricțiilor impuse de autoritățile țariste, nu s-au stopat legăturile spirituale cu preoții de peste Prut, care au susținut permanent clerul din Basarabia. Distinsa Doamnă este autorul unei alte lucrări demne de toată atenția, scrisă într-un stil analitic, având ca subiect inventarierea surselor din perioada secolului XIX - începutul secolului al XX-lea *Carte, cenzură și bibliotecă în Basarabia*⁴⁰. Aici găsim informații inedite despre bibliotecile parohiale și cele protopopești, despre acțiunile opresive împotriva tiparului întreprinse de arhiepiscopul Pavel Lebedev. În acest sens amintim suprimarea variantei românești a *Buletinului Eparhial*.

Date prețioase cuprinde culegerea Asociației Studenților Creștini Ortodocși Români *Locașuri sfinte din Basarabia*, în care au fost incluse informații și imagini despre locașurile sfinte din perioada interbelică și sovietică și modul în care acestea au fost utilizate de către autoritățile sovietice⁴¹. Aceeași tematică se regăsește în cartea *Mănăstiri basarabene*⁴², care vine să completeze cu mărturii și documente, file din istoria mănăstirilor basarabene⁴³.

- 33 Ion Varta, *Presă românească din Basarabia, la începuturile sale*, p. 23-39. În: M. Danilov, C. Manolache, „Presă scrie istoria, Primul simpozion național de jurnalism 11-12 mai 2006”, Chișinău-Ploiești, Libertas, 2008, 190 p.
- 34 Ion Șpac, *Revista Luminătorul (1908-1943): aspecte bibliografice*. În: „Luminătorul”, 2002, nr. 1, p. 47 - 56; Ion Șpac, *Revista Viața Basarabiei 1932-1944. Cercetări bibliografice*, Chișinău, Pontos, 2002, 325 p.; Ion Șpac, *Revista Arhivele Basarabiei (1929-1938)*, Chișinău, Bons Offices, 2006, 254 p.
- 35 Iurie Colesnic, Constantin Popovici... „dacă vrei să luminezi un popor, trebuie să vorbești și să scrii în limba lui”... În: „Luminătorul”, 2002, nr.1 p. 44-47.
- 36 Maria Danilov, *Pagini din istoria revistei „Luminătorul” (1908 - 1918)*. În: Luminătorul, 2002, nr. 1, p. 35-44.
- 37 Silvia Grossu, *Dimensiunea iluminist-culturalizatoare a presei cu profil religios*, p. 130-147. În: Danilov M., Manolache C. „Presă scrie istoria, Primul simpozion național de jurnalism 11-12 mai 2006”, Chișinău-Ploiești, Libertas, 2008. 190 p.
- 38 Gheorghe Palade, *Considerații privind factorii mișcării naționale din Basarabia la sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea*. În: „In memoriam professoris Mihail Muntean”, volum editat de Tomuleț V. și alții, Chișinău, Cartdidact, 2003, p. 223-231.
- 39 Maria Danilov, *Cenzura sinodală și carte religioasă în Basarabia, 1812-1918 (între tradiție și politică țaristă)*, Chișinău, Tyragetia, Bons Offices, 2007, 264 p.
- 40 Maria Danilov, *Carte, cenzură și bibliotecă în Basarabia*, Chișinău, Colecția Biblioteca Meșterul Manole, 2016, 299 p.
- 41 *Locașuri sfinte din Basarabia*, Asociația Studenților Creștini Ortodocși Români, Chișinău, ALFA și OMEGA, 2001, 287 p.
- 42 *Mănăstiri basarabene*, Chișinău, Universul, 1995, 271 p.
- 43 În perioada comunistă despre mănăstirile basarabene au scris David Goberman, По Молдавии. Искусство, Ленинградское отделение, 1975, 167 p.; Iaroslav Taras, Памятники архитектуры Молдавии (XIV-начало XX века), Кишинёв, Тимпул, 1986, 247 p.; În 2004, la București a apărut *Ghidul mănăstirilor din Basarabia*, care și-a propus familiarizarea pelerinului român cu atmosfera mănăstirilor din Basarabia. Este prezentată succint istoria mănăstirilor, locurile unde sunt așezate, sfintele moaște pe care le adăpostesc. Ghidul folosește împărțirea tradițională în județe, existentă în anul 2001. Gh. Ciocioi, *Ghidul mănăstirilor din Basarabia, București*, Arca Învierii, 2004, 79 p. În Republica Moldova în 2006 a apărut un ghid pentru pelerini, în limba rusă. Г. Фролова, 7 монастырей Молдовы, Кишинёв, NATA (Nova-Prim), 2006, 64 p.

Cercetări privind viața bisericească au fost întreprinse de Alexei Agachi⁴⁴, Dinu Poștarencu⁴⁵, Andrei Eșanu⁴⁶, V. Golub⁴⁷, Vasile Trofăilă⁴⁸, D. Donțu⁴⁹, Tatiana Varta⁵⁰. S-au remarcat de asemenea Gheorghe Palade⁵¹, Ion Gumenâi⁵², Ion Negrei⁵³, Gheorghe Negru, Gheorghe Postică⁵⁴, Diana Ețco⁵⁵ etc. Concluziile și argumentele autorilor consolidează opinia noastră că biserica basarabeană nu a putut fi subjugată în totalitate intereselor politice ale regimului țarist⁵⁶. În cei peste o sută de ani de dominație a bisericii ortodoxe ruse în eparhia Chișinăului și Hotinului au fost ridicate numeroase edificii bisericești, construcții școlare și clădiri. Ca urmare religiozitatea moldovenilor s-a intensificat. În același timp, trebuie să menționăm că biserica a contribuit și la menținerea rânduielilor străbune, cărților bisericești etc.

În prezent, în Rusia, sunt publicate lucrări importante privind istoria Bisericii ortodoxe, în special cu referință la perioada sinodală⁵⁷. În context, amintim ediția în mai multe volume a Istoriei bisericii ruse de la începuturi și până în secolul al XX-lea, apărută cu ocazia a 850 de ani de la întemeierea Moscovei. Unul din autorii acestei cercetări este Igor Smolici, care a scris despre istoria Bisericii în perioada Sinodului. Autorul descrie organizarea administrativă a Bisericii ruse, istoria monahismului din Rusia, oferă informații despre „sectele” ruse, amintind în acest context și inochentiștii din Basarabia⁵⁸. În lucrările publicate găsim doar unele aspecte ale vieții bisericești guberniale – mișcarea inochentistă, date statistice cu referință la Eparhia Chișinăului și Hotinului.

44 A. Agachi, *Soluția țaristă în domeniul cultelor: modelul de funcționare de la mănăstirea Hâncu*. În: „Destin Românesc”, 2008, nr. 2-3, Chișinău, p. 82-87.

45 Dinu Poștarencu, *Mănăstirea Noul Neamț, Chișinău*, Universitas, 1994, 65 p.

46 Andrei Eșanu, V. Eșanu, N. Fuștei, *Trecut și prezent la mănăstirea Căpriană din Basarabia*, Paris, Căpriană, 1997, 34 p.

47 V. Golub, *Mănăstirea Curchi, Tipografia din Orhei*, 2000, 143 p.

48 Vasile Trofăilă, *Mănăstirea de maici Adormirea Maicii Domnului din Calarașovca*, Chișinău, Sirius, 2005, 47 p.

49 D. Donțu, *Mănăstirea Răciula, Chișinău*, Sirius, f. a., 34 p.

50 Tatiana Varta, *Țarismul și cheștiunea domeniilor mănăstirilor din Basarabia (1812-1917)*. În: „Destin Românesc”, 1997, nr. 1, p. 14-31.

51 Gheorghe Palade, *Repere ale evoluției Bisericii ortodoxe din Basarabia (1918-1925)*, p. 253-268. În: I. Pruteanu-Isăcesu, „Românii din afara granițelor țării Iași-Chișinău: legături istorice”, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2008, 356 p.

52 Ion Gumenâi, *Componenta etnică și confesională a Basarabiei în anul 1828*, p. 150-157, în I. Pruteanu-Isăcesu, „Românii din afara granițelor țării Iași-Chișinău: legături istorice”, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2008, 356 p.

53 Ion Negrei, *Biserica din Basarabia pe calea unirii cu Biserica Ortodoxă Română*. În: „Cugetul”, 2000, nr. 1 (5), Chișinău, p. 21-25.

54 Gheorghe Postică, N., Constantinescu, *Căpriană. Repere istorico-arheologice*, Chișinău, Știința, 1996, 111 p.

55 Diana Ețco, *Impactul regimului Pobedonosțev asupra activității Seminarului Teologic din Chișinău*, În: „Revista de Istorie a Moldovei”, 2004, nr. 3, p. 58-64.

56 Despre încercările autorităților țariste de a supune biserica din Basarabia au menționat Anton Moraru în *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812 - 1993)*, Chișinău, Editura “Universul”, 1995, 559 p.; Scurtu A., Almaș D., Goșu A. și alții, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în anul 1998*, București, Editura Semne, 1998, 367 p.

57 Vladislav Țăpîn este autorul lucrării *История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды 1700-2005, Сретенский монастырь*, 2012 г., 816 p. În anul 2013 este editată lucrarea lui Mihail Smolin, *Церковь, государство и революция: сборник статей*, Москва, Российский институт стратегических исследований, 93 p.

58 Игорь Смолич, *История русской церкви, 1700-1917, часть вторая*, Москва, Издательство Спасо-Преображенского Валаамовского монастыря, 1997, 799 p.

Problema Basarabiei a suscitât interesul și unor cercetători străini⁵⁹. Una dintre cele mai reușite lucrări ale unui istoric străin, scrisă pentru un public anglofon și nu numai, este cartea lui Keith Hitchins *România 1866–1947*⁶⁰. Evenimentele politice au fost grupate în cinci perioade: 1866–1878 - Independența, 1881–1914 - domnia lui Carol I, 1914–1918 - Primul Război Mondial, 1919–1940 - România Mare, 1940–1944 - Al Doilea Război Mondial. Keith Hitchins menționează românii din afara României, referindu-se și la românii basarabeni. Autorul consideră că rezistența românilor față de dominația rusă a fost sporadică și ineficientă. Chiar dacă biserica ortodoxă din Basarabia după anexare a rămas singura instituție autohtonă a românilor basarabeni, ea nu a îndeplinit același rol național ca Biserica din Transilvania. Totuși, susține istoricul, ea a fost „un centru de focalizare a activităților religioase și culturale moldovenești la nivel de parohie de-a lungul secolului al XIX-lea.” Keith Hitchins argumentează că centralizarea și rusificarea ca practici administrative ale Rusiei țariste, au fost implementate cu succes în învățământul laic și bisericesc basarabean⁶¹.

Valoarea bibliografică incontestabilă a studiului *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă* de Van Meurs rezidă în faptul că autorul examinează istoriografia sovietică, moldovenească și românească, care se referă la Basarabia⁶². Autorul prezintă argumentat ambiguitățile și controversale inerente problemei basarabene.

Alberto Basciani este autorul lucrării *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania*. El trece în revistă principalele etape ale istoriei spațiului dintre Prut și Nistru de la anexarea din 1812, dedicând primul paragraf integrării Basarabiei în cadrul Rusiei țariste⁶³.

În viziunea noastră tabloul istoriografic cercetat denotă lipsa unor lucrări speciale despre activitatea congreselor eparhiale, viața cotidiană a preoților, activitatea clerului și a călugărilor pe fronturile Primului Război Mondial și în spatele frontului, implicarea preoțimii în evenimentele din 1917–1918. Lipsește o cercetare de ansamblu, care să cuprindă totalitatea elementelor cu privire la viața bisericească și evoluția lor în concordanță cu politica țarismului în Basarabia.

Totuși, în baza prezentei investigații putem desprinde unele considerații generale și concluzii, descinse din analiza materialelor cercetate. Ele conturează transformările, care au marcat itinerarul bisericesc basarabean la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea.

59 Tematica românească se poate întâlni la Catherine Durandin, care nu a ocolit nici un subiect din istoria românilor. Autoarea a remarcat tangențial situația funestă din Basarabia la începutul secolului al XX-lea, cauzată de naționalismul veliko-rus (Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Iași, Imprimeria Institutului European pentru Cooperare Cultural-Științifică, 1998, 425 p.). Cartea lui Charles King ridică problema identității naționale în Republica Moldova. (Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Editura Arc, 2002, 273 p.). Istoricul francez Jean Nouzille este autorul unor sinteze la istoria românilor în care a examinat și evenimentele din Basarabia anilor 1917–1918, fără a face referință la activitatea bisericească (Jean Nouzille, *Moldova. Istoria tragică a unei regiuni europene*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2005, 369 p.).

60 Keith Hitchins, *România 1866–1947*, București, Humanitas, ediția a II-a, 1998, 572 p.

61 Idem, p. 246.

62 Van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Editura ARC, 1996, 525 p.

63 Alberto Basciani, *La difficile unione, La Bessarabia e la Grande Romania*, 1918–1940, Roma, Ed. Arache, II edizione, 2007, 413 p.

27 MARTIE 1918 – ÎNCUNUNARE A LUPTEI DE ELIBERARE NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR DIN BASARABIA

ION CONSTANTIN

Rezumat Marea Unire a fost rezultatul unui îndelungat proces istoric și a reprezentat victoria strălucită a mișcării de eliberare a întregii națiuni române. Deciziile de Unire din 1918 au fost luate în cadrul unor Adunări Naționale, cu caracter plebiscitar, ele exprimând clar și definitiv voința colectivă a națiunii române, în vederea unirii provinciilor istorice cu patria-mamă. Aceste hotărâri au fost prezentate spre confirmare și recunoaștere internațională, în fața Marilor Puteri și a forumului păcii de la Paris, care a urmat conflagrației mondiale.

Cuvinte-cheie Românii din Basarabia, lupta de eliberare națională, „comitete moldovenești”, Partidul Național Moldovenesc, Congresul ostașilor moldoveni, Sfatul Țării, Unirea Basarabiei cu România.

Abstract The Great Union was the result of a long historical process and represented the brilliant victory of the liberation movement of the entire Romanian nation. Unification Decisions of 1918 were taken in National Assemblies, expressing clearly and definitively the collective will of the Romanian nation in order to unite the historical provinces with the motherland. These decisions were presented for international confirmation and recognition to the great powers and the Paris peace meeting, which followed the end of World War I.

Keywords the Romanians of Bessarabia, the struggle for the national liberation, “Moldavian committees”, Moldavian National Party, Congress of Moldavian Soldiers, Sfatul Țării, Union of Bessarabia with Romania.

La 27 februarie 1917, în urma acțiunii revoluționare a forțelor democratice din Rusia și a impactului războiului mondial, se prăbușea Imperiul țarist absolutist. Acest eveniment avea să răstoarne din temelii vechea ordine politică și socială din Rusia, să trezească la o viață nouă popoarele fostului imperiu, inclusiv românii basarabeni. În noua conjunctură politică, fiecare pătură socială din fosta gubernie a fostului Imperiu Rus căuta să-și dobândească, în mod separat, corporativ, drepturile și libertățile de castă, de care a fost privată pe parcursul a mai bine de un veac de umilință și asuprire socială și națională. Febra căutărilor unor noi rosturi politice, sociale și naționale a cuprins întreaga societate basarabeană.

Din primăvara lui 1917, în Basarabia au început să circule ideile de autonomie, libertate a limbii materne în școli, biserică și administrație, de alcătuire a unei armate naționale, mergând în ultimă instanță până la noțiunea de autodeterminare și chiar de despărțire de Rusia prin independență. Astfel de idei erau vehiculate în mentalitatea tuturor popoarelor din fostul imperiu țarist, interconștientându-se reciproc¹.

În aceste împrejurări, soldații moldoveni de pe toate fronturile încep să se organizeze în „comitete moldovenești”. Astfel, s-au format comitete la : Odessa, în frunte cu ofițerul Emanoil Catelly, la Iași, condus de Andrei Scobioală, la Roman, condus de Gherman Pântea, la Ecaterinoslav, în frunte cu Elefterie Sinicliu, la Novo-Gheorghievsk, condus de Martânovski, la Sevastopol, în frunte cu marinarul Grigore Turcuman etc.².

În primăvara anului 1917, Odessa a devenit centrul organizațiilor militare de basarabeni. De menționat că, în vremea stăpânirii rusești, Odessa era un loc important de care depindea Basarabia pe multiple planuri – militar, economic, administrativ, școlar etc., iar universitatea de aici era frecventată de mulți studenți moldoveni. În momentul izbucnirii revoluției ruse, în Odessa se găseau numeroși ostași, ofițeri, studenți moldoveni, refugiați români care își părăsiseră țara fugind de urgia dușmanului. Era firesc ca mișcarea națională a basarabenilor să capete aici încă la începutul revoluției un caracter hotărâtor³.

În orientarea și pregătirea luptei basarabenilor pentru dezrobirea națională, un rol de seamă l-au avut în acele momente prizonierii transilvăneni și bucovineni, ca și refugiații din România care, răspândiți printre soldați și pe teritoriu, au făcut o vie propagandă pentru cauza națională și pentru unirea tuturor românilor. Printre refugiații transilvăneni⁴ și bucovineni s-au aflat și câțiva exponenți ai

1 Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în contextul politic internațional 1806-1920*, București, Editura Albatros, 1993, p. 134.

2 Viorica Moisuc, *Basarabia. Bucovina. Transilvania. Unirea 1918*, Documente adnotate și studiu introductiv de prof. univ. dr. Viorica Moisuc, București, Departamentul Informațiilor Publice Redacția Publicațiilor pentru Străinătate, 1996, p. 57.

3 *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și selecția imaginilor de Ion Negrei și Dinu Poștarencu, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004, pp. 116 – 117.

4 După intrarea Austro-Ungariei în război contra Serbiei, numeroși români transilvăneni au refuzat să răspundă ordinului de mobilizare și s-au refugiat în România, pentru a se salva de condamnările pronunțate contra lor de Tribunalele militare. În România au desfășurat o intensă activitate în favoarea intrării țării în război pentru reîntregirea națională. Un grup de intelectuali transilvăneni, în frunte cu Onisifor Ghibu, reputat pedagog și filosof s-au dus la Chișinău pentru a sprijini lupta națională din Basarabia. (Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 99).

elitei românești, precum Onisifor Ghibu, Octavian Goga sau Ion Nistor. Frunzașii transilvăneni - dintre care s-a detașat ca importanță Onisifor Ghibu - au procurat o tipografie cu litere latine și astfel au putut înființa la Chișinău ziarul „Adevărul (Transilvania)”, „organ de propagandă pentru unirea politică a tuturor românilor”, au tipărit abecedare și cărți în limba română. Mai mult, au organizat pentru învățători, cursuri de istorie, geografie și cântec românesc. Dezbărându-se de mentalitatea filo-rusă, aceștia au devenit apostoli ai redeșteptării naționale a românilor din Basarabia. Tot ei au ajutat la organizarea întrunirilor la care se discutau problemele populației și se căutau soluții⁵.

La 3 aprilie 1917, Pantelimon Halippa, Vasile Stroescu, Paul Gore, Vladimir Herța și transilvăneanul Onisifor Ghibu au înființat Partidul Național Moldovenesc, care își fixează în program autonomia Basarabiei, cu dreptul de autodeterminare națională. Comitetul de conducere al Partidului avea următoarea componență: Paul Gore (președinte), Vladimir Herța (vicepreședinte), generalul Al. Donici, arhimandritul Gurie Grosu, Teofil Ioncu, M. Minciună, Vasile Bogos, Vladimir Cazacliu, Corobcean, Gh. Buruiiană, Semion Murafa, Al. Botezat, Ioan Pelivan, Ioan Codreanu, Vasile Gafencu, preotul Partenie (membri), Pantelimon Halippa (secretar general), Vasile Stroescu (președinte de onoare). În scurt timp, au luat ființă secții locale ale Partidului Național Moldovenesc în mai multe localități din Basarabia. Partidul Național Moldovenesc și-a asumat rolul de a coordona mișcarea pentru autodeterminarea românilor basarabeni.

Pe 13 aprilie 1917, Comitetul de organizare de la Kiev al foștilor prizonieri a lansat apelul adresat tuturor conaționaliilor de a contribui la eliberarea provinciilor aflate sub stăpânire habsburgică și a le uni cu România „pentru a forma împreună cu ea un singur stat național românesc”. Pe de altă parte, mulți soldați basarabeni încadrați în armata rusă pe frontul românesc făcuseră cunoștință cu frații lor din Vechiul Regat, simțindu-se din ce în ce mai apropiați de ei. Așa se explică manifestația soldaților din garnizoana Chișinău din 4 iunie 1917, organizată în Piața Slobozeniei (Libertății - n.n.), unde s-a cântat „Pe-al nostru steag e scris Unire”. Peste două zile, la 6 iunie, cu prilejul trecerii prin Chișinău a grupului de 1200 de voluntari ardeleni în drum spre Iași și apoi pe front, li s-a făcut o primire entuziastă, înmânându-li-se și un steag pe care era scris „Unirea tuturor românilor” și o icoană care să fie așezată în biserica ortodoxă din Alba Iulia⁶. Ajuns la Iași, la 7 iunie, grupului de voluntari ardeleni i s-a făcut o primire deosebită⁷.

În toiul luptelor din primăvara - vara anului 1917, bolșevizarea trupelor ruse a creat o situație deosebit de complicată pentru România. Haotica dezintegrare a disciplinei militare ruse a căpătat un aspect de ostilitate fățișă față de autoritățile române⁸. Pe 1 mai 1917, revoluționarii bolșevici au strâns la Iași - capitala Moldovei

5 Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, Ion Șișcanu, Nicolae Enciu, Gheorghe E. Cojocar, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Semne, 1998, p. 81.

6 Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, Chișinău, Editura Clio-București, Editura Știința, 1992, p. LIII.

7 Vezi pe larg Paul Ceronovodeanu, *op. cit.*, p. 140.

8 Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni... Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, București, Editura Rao, 2011, p. 68.

– 15 000 – 20 000 de membri ai trupelor rusești, încercând să răstoarne monarhia română și lansând, imediat după aceea, operațiuni antiromânești de la Odesa. Această tentativă a fost condusă de comunistul bulgar Cristian Rakovski, care, acționând ca exponent al unor grupări cu orientare radicală de stânga din țară, iar apoi fondator al Federației Balcanice Panslave, încerca separarea Dobrogei de România. În timpul atacului din luna mai, Rakovski a fost eliberat din închisoarea în care se afla la Iași de trupele bolșevice și a plecat la Odessa, unde a desfășurat o virulentă activitate comunistă și antiromânească⁹.

În vara anului 1917, situația Basarabiei a devenit deosebit de critică, ca urmare a extinderii dezordinilor și actelor criminale provocate de bandele de dezertori ruși veniți de pe Frontul Român¹⁰ și care au cuprins aproape întregul teritoriu dintre Prut și Nistru. Pentru a combate aceste silnicii la care era supusă populația moldovenească, comandantul suprem al armatelor rusești de pe Frontul Român, generalul Șcerbacev, prin ordinul nr. 156.370/1917, a aprobat înființarea a 16 cohorte alcătuite numai din ostași moldoveni și conduse de ofițeri moldoveni, care au fost repartizate în toate județele Basarabiei¹¹.

Între timp, au luat amploare manifestările social-politice ale românilor basarabeni, animate de partide, cercuri și organizații politice și societăți, de fruntași ai mișcării pentru renaștere națională¹².

După îndelungi dezbateri și frământări s-a hotărât convocarea Marelui Congres ostășesc din Basarabia¹³, care a avut loc între 20 și 27 octombrie 1917, în Casa Eparhială din Chișinău, cel mai prestigios local din capitala provinciei, într-o atmosferă emoționantă. Au participat 989 de delegați, soldați și ofițeri, reprezentând peste 300 000 de basarabeni, mobilizați pe toate fronturile. Marele Congres ostășesc și-a asumat rolul de adunare reprezentativă pentru întreaga Basarabie și ca atare și-a luat dreptul de a proclama autonomia politică și administrativă a acesteia, în baza principiului autodeterminării și a considerentelor de cultură, naționalitate și istorie proprie.

Delegații la congres au adoptat hotărâri ce au avut un impact concret și decisiv pentru soarta de mai departe a populației din ținut. După dezbateri aprinse timp de o săptămână, congresul a hotărât proclamarea autonomiei teritoriale și politice a Basarabiei, constituirea Sfatului Țării ca organ suprem de conducere, naționalizarea armatei și organizarea cohortelor moldovenești, înfăptuirea reformei agrare

9 Vezi pe larg *Ibidem*, pp. 68-69.

10 „Frontul Român” era, de fapt, frontul româno-rus din estul țării, întinzându-se din Galiția până la Gurile Dunării. Pe acest front cooperau armata română și armata imperială rusă. (Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 98).

11 Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *Testament pentru urmași*, Chișinău, Editura „Hyperion”, 1991, p. 144.

12 Vezi, pe larg, Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, pp. 80-83.

13 Hotărârea de convocare a Marelui Congres ostășesc pentru „a decide soarta Basarabiei” a fost luată pe 29 septembrie 1917, de către Comitetul Central moldovenesc ostășesc. Pentru această acțiune s-a cerut aprobarea Marelui Cartier General rus (Stavca). În urma refuzului primit de la Kerenski, s-a convocat la 7 octombrie, o ședință secretă a Comitetului Central, în cadrul căreia au fost discutate consecințele negative pentru soarta Basarabiei, ce ar fi decurs din pasivitatea organelor de conducere în timpul luptei pentru emancipare națională și politică. S-a hotărât, prin urmare, trimiterea unei telegrame către comandanții de pe toate fronturile în care, pentru a deruta autoritățile, să se facă referire la o aprobare ce ar fi fost dată de Kerenski, care în realitate se pronunțase împotriva Congresului. Telegrama a avut efectul scontat : de la 18 octombrie au început să sosească la Chișinău delegații pentru Congres. (Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 72).

și oprirea colonizării provinciei cu străini, naționalizarea învățământului și a aparatului administrativ etc.

În timpul dezbaterilor, Congresul a fost vizitat de soldații unui batalion din legiunea de transilvăneni, care tocmai atunci treceau prin Chișinău. Întâlnirea dintre basarabeni și transilvăneni s-a transformat într-o adevărată sărbătoare națională a unirii tuturor românilor. Așa cum relatează Onisifor Ghibu, modul în care au fost primiți voluntarii transilvăneni de către basarabeni „întrece orice închipuire. Moldovenii le dau fraților lor de peste Carpați un steag național pe care să-l ducă în numele lor la Alba Iulia!... La despărțire învățătoarele moldovence dau voluntarilor ardeleni buchete de flori legate cu minunate panglici tricolore și le urează din inimă : să le fie presărat cu flori drumul lor biruitor spre Transilvania!”¹⁴

La Congresul ostașilor moldoveni au luat parte și delegați de dincolo de Nistru. După ce Pantelimon Halippa a cerut unirea cu România, unul dintre cei care a luat cuvântul a fost soldatul moldovean Toma Jalbă, care, cu un glas plângător, s-a adresat adunării, în numele românilor de peste Nistru: „Și așa, fraților, din cuvintele D-stră, care le-am auzit eu, văd că toți aici v-ați hotărât să vă luați ce vi se cuvine - drepturi și autonomie. Dar eu acum vă întreb pe D-stră, fraților, frații mei și neamurile mele, care suntem moldoveni dintr-un sânge - cui ne lăsați pe noi, care suntem moldovenii, cei ce suntem ruși din coasta Moldovei și trăim pe celălalt mal al Nistrului? Noi rămânem ca șoarecii în gura motanului. Frații noștri! Nu ne lăsați, nu ne lepădați, nu ne uitați! Iar dacă ne veți uita, malul Nistrului îl vom săpa și vom îndrepta apa pe dincolo de pământul nostru; căci mai bine să-și schimbe râul mersul, decât să rămânem noi moldovenii despărțiți unul de altul”¹⁵. Adunarea a aplaudat în picioare strigând „Nu vă vom lăsa!”, iar Ion Buzdugan, adânc mișcat, i-a răspuns lui Toma Jalbă: „Când am auzit jăluierea fratelui nostru moldovean de peste Nistru, mie mi s-a părut că aud bocetul mamei, care și-a pierdut copiii, doinele de care plâng văile și munții în tot pământul românesc, toată desnădejdea și tânguirea neamului nostru. «Nu ne lăsați!» - strigă fratele nostru, și eu socot, că și pietrele, dacă ar auzi s-ar împleni de jale. Nu vă lăsăm, fraților! Veniți în brațele noastre. Nistrul îl vom săpa împreună și vom îndrepta apa de dincolo pentru ca nimic să nu ne mai despartă”¹⁶. La întrebarea sfâșietoare pusă de românul Toma Jalbă acum aproape o sută de ani: „Cui ne lăsați, fraților?” este greu de găsit un răspuns chiar și în zilele noastre.

Ca plan de acțiune imediată, Congresul ostașilor moldoveni a stabilit ca, pentru „ocârmuirea Basarabiei, în cel mai scurt timp să se alcătuiască Sfatul Țării”¹⁷. Era vorba de instituirea unui organ de stat suprem, reprezentativ, a cărui autoritate, „până la alcătuirea Adunării Întemeietoare basarabene”, urma să fie exercitată asupra întregii societăți și a tuturor instituțiilor pe care aceasta le avea : „Toate așezămintele administrative din Basarabia se supun pe deplin Sfatului Țării. Îndată ce se va înființa Sfatul Țării, toate comitetele din Basarabia capătă un caracter cu-

14 „Ardealul (Transilvania)”, Chișinău, anul I, nr. 6 din 5 noiembrie 1917; Viorica Moisuc, *op. cit.*, pp. 98 - 99.

15 Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 94.

16 *Ibidem*.

17 Apud Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România în 1918*, Chișinău, Editura Civitas, 1998, p.197.

rat profesional și n-au dreptul de a se amesteca în treburile publice”¹⁸. Sfatul Țării a fost o instituție reprezentativă de stat, a cărei legitimitate nu poate fi contestată, fiind recunoscută de către toate categoriile populației basarabene¹⁹.

Într-o atmosferă de entuziasm național și revoluționar, specifică situației concrete din Basarabia, în care, după un secol de aspirare țaristă, populația se putea exprima liber, în toamna anului 1917 s-au desfășurat alegerile pentru reprezentanții care urmau să formeze Sfatul Țării. Constituirea Sfatului Țării, ca organism de coordonare și decizie în Basarabia nu a fost deloc simplă, în condițiile în care rușii urmăreau să-și impună oamenii lor la conducere, atât în parlament, cât și în Directoratul General. După cum arată istoricul Gheorghe Cojocaru, „Reprezentanții formațiunilor proruse erau interesați în conservarea structurilor administrative existente în care dețineau majoritatea absolută a funcțiilor și în neadmiterea constituirii unei instituții supreme de stat, în baza principiilor propuse de forțele politice moldovenești. Crearea unui organism legislativ al ținutului ar fi condus implicit la diminuarea puterii politice și la slăbirea pozițiilor economico-financiare ale apărătorilor intereselor Rusiei în Basarabia... Situația lor avantajoasă putea fi menținută în continuare numai într-o Basarabie cu statut de gubernie rusească, subordonată direct guvernului de la Petrograd. Iată de ce forțele centraliste din ținut, urmărind păstrarea unor importante poziții politice și economice, sub paravanul frazelor despre necesitatea apărării cuceririi revoluțiilor, au frânat procesul de autodeterminare națională a populației române majoritare din Basarabia”²⁰.

Pe 27 octombrie 1917 s-a constituit Biroul de organizare al Sfatului Țării, care și-a asumat rolul unui adevărat organ de conducere a Basarabiei. Timp de aproape o lună – perioadă cât a activat – Biroul s-a întrunit în 15 ședințe în plen, într-un șir de ședințe în cadrul comisiilor de profil (financiară, militară, gospodărească, organizatorică, administrativă, alimentară etc.), precum și în cadrul comisiilor ad-hoc²¹. Biroul a elaborat criteriile și a definitivat modalitățile de reprezentare a partidelor politice, asociațiilor naționale și profesionale, societăților culturale și naționale, unităților administrative orașelor și județelor, consiliilor de deputați în Sfatul Țării, a identificat localul în care urma să-și țină ședințele organul suprem al Basarabiei precum și spațiile ce urmau a fi închiriate pentru cazarea deputaților sosiți din afara Chișinăului. În cadrul Biroului organizatoric a fost creată o comisie specială însărcinată cu elaborarea unei scheme privind repartizarea mandatelor în Sfatul Țării. Din ea făceau parte Ion Inculeț, Pantelimon Erhan, Teofil Ioncu, Ion Buzdugan, Pantelimon Halippa. Comisia creată ad-hoc a găsit de cuviință să

18 *Ibidem*.

19 Cu privire la legitimitatea Sfatului Țării vezi pe larg studiul introductiv intitulat „Între sublim și tragic. Sfatul Țării în documentele sale fundamentale”, întocmit de istoricul Ion Țurcanu la vol. *Sfatul Țării. Documente I. Procesele-verbale ale ședințelor în plen* (Ediție de Ion Țurcanu), Chișinău, Editura Știința, 2016, pp. 5-11.

20 Gheorghe E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, Chișinău, 1998, pp. 27-28; Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, Ioan Pelivan *părinte al mișcării naționale din Basarabia*, Ediția a II-a, revăzută și completată, Cuvânt înainte de Corneliu-Mihail Lungu, Postfață de Eugenia Danu, Chișinău, 2012, pp. 89-90.

21 Vezi pe larg Valeriu Popovschi, *Procesele verbale ale ședințelor Biroului de organizare a Sfatului Țării*. În: „Destin Românesc”, Revistă de istorie și cultură, Serie nouă, 2008, An III, XIV, Nr. 4 (56), pp. 19-40; Idem, *Biroul de organizare a Sfatului Țării 27 octombrie-21 noiembrie 1917*. În: „Destin Românesc”, Revistă de istorie și cultură, Serie nouă, 2010 An V (XVI) Nr. 3-4 (67-68), pp. 21-36.

majoreze numărul total de la 120 la 150 de deputați, dintre care 105 (70%) erau rezervate pentru moldoveni și 45 (30%) - minoritarilor. La repartizarea mandatelor s-a ținut cont de corelația procentuală a etniilor în componența populației.

În Sfatul Țării au fost aleși 150 de deputați, din cele mai variate straturi sociale, curente politice, reprezentanți de județe și comune, reprezentanți ai clerului, cadre didactice, corporații profesionale, instituții, funcționari etc. Prin componența sa, Sfatul Țării era un organ reprezentativ care reflecta întreaga structură națională și toată gama de curente politice, categorii socio-profesionale și instituții existente în acel moment în Basarabia. Așa cum rezultă din procesul-verbal încheiat de Biroul de organizare la 6 noiembrie 1917, împărțirea locurilor în Sfatul Țării era următoarea: 1. Congresul militarilor moldoveni și organizațiunile militare - 44 de deputați, toți moldoveni; 2. Sfatul delegaților de țărani moldoveni - 30 de deputați, toți moldoveni; 3. Zemstva provincială basarabeană - 1 deputat moldovean; 4. Zemstvele județene - 9 deputați, din care 7 moldoveni și 2 ucraineni; 5. Orașul Chișinău - 3 deputați, din care 5 moldoveni, 1 ucrainean, 1 rus și 1 bulgar; 7. Cooperația - 5 deputați, din care 4 moldoveni și 1 găgăuz; 8. Partidul Național Moldovenesc - 3 deputați, toți moldoveni; 9. Socialiști muncitori poporani - 1 deputat rus; 10. Socialiști democrați - 1 deputat evreu; 11. Socialiști revoluționari - 1 deputat rus; 12. Sfatul provincial basarabean al delegaților de muncitori, soldați și țărani - 3, din care 1 moldovean, 1 evreu, 1 rus; 13. Societatea culturală - 1 deputat moldovean; 14. Societatea femeilor moldovence - 1 deputată moldoveancă; 15. Uniunea clerului ortodox - 1 deputat moldovean; 16. Juriști - 2 deputați, din care 1 moldovean și 1 rus; 17. Organizația slujbașilor căilor ferate - 2 deputați, din care un moldovean și 1 ucrainean; 18. Uniunea uniunelor - 1 deputat moldovean; 20. Uniunea învățătorilor din Basarabia - 1 deputat rus; 20. Uniunea învățătorilor moldoveni - 2 deputați, moldoveni; 21. Ucraineni - 10 deputați ucraineni; 22. Evrei - 10 deputați evrei; 23. Bulgari - 2 deputați bulgari; 24. Nemți - 2 deputați nemți; 25. Poloni - 1 deputat polonez; 26. Armeni - 1 deputat armean; 27. Greci - 1 deputat grec; 28. Găgăuzi - 1 deputat găgăuz²².

Și din punct de vedere al naționalității reprezentanților, structura a reflectat complexitatea etnică a Basarabiei: 105 erau moldoveni, 15 ucraineni, 13 evrei, 7 ruși, 3 bulgari, 2 nemți, 2 găgăuzi, 1 polonez, 1 armean și 1 grec²³. În procente circa 70% erau moldoveni și 30% - reprezentanți ai minorităților. Erau membri în acest organ: militari, țărani, învățători, preoți, juriști, delegați ai unor structuri administrative (zemstve, orașe), societăți (culturale, cooperative, ale căilor ferate, poștei și telegrafului), precum și ai organizațiilor și curentelor politice existente în Basarabia: Partidul Național Moldovenesc, socialiști de diverse nuanțe („poporani”, „democrați”, „revoluționari”), toți aparținând minorităților naționale²⁴. Din Sfatul Țării făcea parte și o femeie, Elena Alistar.

22 A.N.I.C., București, Fond Președ. Cons. Min., dosar 36/1918, f. 1-2; Ioan Scurtu, *Sfatul Țării, organ reprezentativ al Basarabiei*. În: „Magazin Istoric”, nr. 12/1993, Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, p. 82.

23 Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, p. 82.

24 *Ibidem*.

Sfatul Țării și-a început activitatea pe data de 21 noiembrie 1917, ședința inaugurală având loc într-un cadru solemn. Mai întâi deputații au asistat la serviciul divin oficiat în catedrala din Chișinău, în limba română, de către episcopul Gavriil al Ackermanului și de arhimandritul Gurie. Cu acest prilej s-a sfințit primul steag național, sub cutele căruia a defilat cel dintâi regiment românesc. Apoi, Sfatul Țării și-a inaugurat lucrările în localul Liceului nr. 3 din Chișinău în acordurile imnului „Deșteaptă-te Române!”²⁵.

În cadrul acestei prime ședințe a Sfatului Țării, Ion C. Inuleț a fost ales președinte, Pantelimon Halippa vicepreședinte, iar Ion Buzdugan secretar. Comisarul gubernial și cei județeni, toți purtătorii legali ai suveranității rusești, au jurat credință Sfatului, transferând astfel legal și fără o intervenție externă, suveranitatea rusă în mâna noului organ reprezentativ. Astfel Sfatul Țării a preluat oficial conducerea Basarabiei, dispunând legalmente de soarta ei și a poporului care l-a ales. Jucând rolul benefic al unui „parlament”, această instituție a reușit să concentreze în mâinile sale întreaga autoritate în provincie, având o importanță hotărâtoare în evoluțiile ulterioare din Basarabia. Nucleul conducător al Sfatului Țării îl constituia „Consiliul Directorilor Generali”, care avea atribuțiile unui guvern, dispunând de putere executivă.

În discursul inaugural, președintele Ion C. Inuleț a motivat necesitatea formării înaltului organ cârmuitor al ținutului prin faptul că Rusia este cuprinsă de anarhie și Basarabia trebuie ferită de acest potop. „Noi ne-am adunat într-un moment groaznic. Republica rusească, menționa oratorul, se găsește în mare pericol. Lipsa unei autorități la centru și anarhia care a cuprins toată țara amenință cu pieirea statului întreg. Singura scăpare a Republicii e în organizarea diferitelor ei părți pentru viitoarea mare federație. Prin mersul istoric al evenimentelor, s-a creat o așa situație că numai diferite părți ale Republicii pot să creeze o putere organizată și împreună cu alte părți organizate ale Republicii ar fi în stare să împiedice distrugerea completă a statului și pentru a păstra cuceririle revoluției. Și Basarabia trebuie să fie organizată, și, cine știe, poate într-un viitor apropiat, în scopul de a stabili o ordine în stat și în numele principiului cucerit de către revoluția rusă, a autodeterminării complete a popoarelor, Basarabia va trebui să devie republică democratică, formând o parte indivizibilă din marea Republică federativă democratică rusească”²⁶.

După discursul inaugural al președintelui Inuleț, rând pe rând, de la tribuna parlamentară, Sfatul Țării a fost salutat de liderii și reprezentanții partidelor politice, al unor comitete și organizații revoluționare, asociații și societăți naționale și culturale, organe ale administrației locale etc., organul ținutal suprem primind astfel asigurări de sprijin și disponibilitatea de cooperare.

Constituirea Sfatului Țării nici pe departe nu a rezolvat problemele cu care se confrunta populația dintre Prut și Nistru. Către sfârșitul anului 1917, în Basarabia domnea o stare de anarhie și dezordine completă, provocate în mare parte de

25 *Ibidem*, p. 83.

26 Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, Ioan Pelivan *părinte al mișcării naționale din Basarabia*, pp. 97-98.

puhoiul de soldați ruși care se retrăgeau de pe Frontul Român. Masele anarhizate de soldați ruși care părăseau frontul se dedau la acte de violență, comiteau nenumărate asasinat și violuri. Dezordinile au început în orașe, dar foarte rapid s-au extins și la sate. Astfel, au fost devastate ferme și proprietăți, a fost furat sau stricat inventarul agricol, au fost împărțite, fără nici o bază juridică, terenuri agricole, vite și alte bunuri. Orice acțiune ilegală era acoperită cu lozinca bolșevică de lichidare a „burjuilor”, în această categorie fiind inclusă orice persoană care nu plăcea celor amețiți de băutura și propagandă bolșevică. Demagogia socială și politică se extindea cu repeziciune. Securitatea populației era amenințată și de faptul că elementele bolșevice din ținut încurajau aceste acțiuni, fiind uneori chiar inspiratorii acestor ilegalități. Unitățile militare moldovenești recent constituite nu erau în stare să stăvilească acest val de anarhie, să restabilească și să mențină ordinea publică²⁷.

În această situație complicată, Basarabia face următorul pas în procesul de autoadministrare. La ședința din 2 decembrie 1917, Basarabia a fost proclamată Republică Democratică Moldovenească autonomă. Proclamarea Basarabiei republică democratică și totodată națională (în sensul de moldovenească) denotă maturitatea forțelor politice locale, îndeosebi a celor cu program național, care prin acest act își asumau întreaga responsabilitate politică de moment, dar și de perspectivă. Forțele centraliste și unii deputați minoritari din Sfatul Țării, constrânși de situația concretă, admiteau crearea „Republicii Basarabene”, opinând că „nu există teme istorice pentru a numi Basarabia Republică Moldovenească”, iar specificarea caracterului național al republicii o calificau drept manifestare a „naționalismului națiunii dominante”. În ședința Sfatului Țării din 1 decembrie 1917, deputatul Ioan Pelivan, ripostând unei asemenea abordări demagogice și în deplină cunoștință de cauză, a explicat esența problemei în felul următor: „Până în 1812 se numea Basarabia numai o treime din gubernia noastră – actualele județe Ismail și Akkerman. Partea de mijloc și cea de nord a guberniei noastre se numea Moldova. Guvernul țarist, anexând în 1812 la Rusia o parte a Moldovei dintre Prut și Nistru, a trecut absolut arbitrar denumirea «Basarabia» și asupra celorlalte județe din această parte. De aceea denumirea republicii «Moldovenească» este întemeiată istoricește. În denumirea republicii cu un nume sau altul trebuie să fie indicat poporul care pe teritoriul acesta constituie majoritatea populației. La baza acestei denumiri trebuie să fie pus principiul național, și nu cel geografic. Ucrainenii și-au numit republica Ucraineană, dar nu Kieveană sau Poltava... Ucrainenii și polonezii întotdeauna au numit țara noastră Moldovenească, și nu Basarabeană”²⁸.

Referitor la sintagma „popor moldovenesc”, istoricul Ion Țurcanu arată că aceasta „era una obișnuită, întâlnindu-se frecvent în discursurile parlamentare, în documentele elaborate de legislativ și în presa vremii, așa încât nimănui nu i-ar fi trecut prin cap să o pună la îndoială, chiar dacă mulți moldoveni, mai cu seamă cei care erau mai instruiți, știau bine că, de fapt, erau români. Uneori, sen-

27 *Ibidem*, pp. 103 – 104.

28 Gheorghe Negru, Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia, Chișinău, 2000, pp. 99-100; Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan părinte al mișcării naționale din Basarabia*, p.105.

timentele românești și chiar ideea că Basarabia trebuia să facă parte din România erau exprimate și de militarii basarabeni, mai cu seamă de cei care se aflau în unități militare de pe Frontul român²⁹. Edificatoare pentru conștiința națională a basarabenilor este cuvântarea rostită de Teofil Ioncu, unul dintre liderii Partidului Național Moldovenesc, în ziua de 9 septembrie 1917, la Congresul popoarelor de la Kiev. „Mulți veți fi auzit de moldoveni, zicea el, dar puțini cred că știți că nația moldovenească nu există. Există însă o nație română. Numele Moldova, moldoveni sunt teritoriale, nu naționale, iar dacă noi numim moldovenește comitetele și organizațiile noastre, o facem numai din punct de vedere tactic, fiindcă cuvântul român sună prea aspru în urechile vrăjmașilor noștri, de care avem foarte mulți, ca și dumneavoastră³⁰. Pe de altă parte, „dacă îi avem în vedere doar pe deputații moldoveni, care reprezentau majoritatea populației basarabene - apreciază Ion Țurcanu - constatăm că ideea națională românească, chiar dacă nu era conștientizată de ei întotdeauna suficient de nuanțat, indiferent că se manifesta la început doar sub forma unui românism local, moldo-basarabeian, avea rădăcini adânci în subconștientul acestora, ceea ce i-a determinat să și-o manifeste chiar din primele zile ale revoluției (ruse - n.n.), iar unii, de regulă cei mai instruiți din ei, cu mult până la acel eveniment³¹.

Pe 7 decembrie 1917, Sfatul Țării a votat primul guvern (Consiliul Directorilor Generali) al Republicii Democratice Moldovenești, sub președinția lui Pantelimon Erhan, care cumula și funcția de director general al Agriculturii. În fruntea celorlalte Directorate au fost numiți: Vladimir Cristi - la Interne, Ioan Pelivan - la Externe, Teofil Ioncu - la Finanțe, Nicolae Codreanu - la Lucrări Publice, Mihail Savenco - la Justiție, V. I. Grünfeld - la Industrie și Comerț, Teodosie Cojocaru - la Război. Consiliul Directorilor Generali își propunea drept scop stabilirea ordinii în toate domeniile vieții social-economice, înlăturarea anarhiei și dezastrului, organizarea administrației publice în toate domeniile. Proclamarea Republicii Democratice Moldovenești și formarea guvernului au încheiat procesul de organizare a puterii legislative și a celei executive în tânărul stat democratic.

Noul stat continua să fie legat de Rusia ca stat federativ. El a fost repede recunoscut de guvernul din Petrograd. Misiunea acestui consiliu era deosebit de dificilă, în condițiile în care Basarabia, ca și întreaga Rusie, se confrunta cu tulburări violente și o stare de anarhie.

În aceste împrejurări deosebit de complicate, în zilele de 17-18 decembrie 1917, la Tiraspol, se desfășoară Primul Congres al Moldovenilor din stânga Nistrului, o consecință directă a Marelui Congres ostășesc de la Chișinău, din 20 - 27 octombrie 1917, la care a fost proclamată autonomia fostei Basarabii țariste. Congresul a fost precedat de adunări pregătitoare la Tiraspol pe 16 noiembrie și Grigoriopol pe 21 noiembrie, hotărându-se ca fiecare sat să trimită doi delegați. Au participat delegați reprezentanți a circa 20 de localități din județele Tiraspol și Balta,

29 Ion Țurcanu, *Sfatul Țării. Documente*, p. 17.

30 *Ibidem*. Vezi și *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și selecția imaginilor de Ion Negrei și Dinu Poștarencu, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004, p. 110.

31 Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 20.

47 de ostași din garnizoana locală și alte orașe din regiune și o delegație oficială a Sfatului Țării din care făceau parte Pantelimon Halippa, Anton Crihan, Gheorghe Mare și Vasile Gafencu.

În cadrul Congresului de la Tiraspol a fost exprimată ideea unirii regiunilor românești din stânga Nistrului cu Basarabia și pe cale de consecință cu România. Unii participanți au stăruit înduioșător „să ne soidinim (unim) cu frații”, arătând că „oamenii de la țară sunt trimiși cu aiastă vorbă: să fim toți împreună, cu aiastă vorbă ne așteaptă pe noi oamenii la sate”³². Țăranii Sofron Coldâba și Ștefan Logut din satul Garmațcaia au cerut ca „acum să se facă măcar o bucățică de rezoluție că ne soidinim cu Moldova”³³. „Din păcate - așa cum va consemna Nichita Smochină în *Memoriile sale* - vorbele fraților transnistreni au rămas un *vox clamantis in deserto*. Am rămas pe dinafară la voia întâmplării să luptăm singuri, de aceea eu m-am hotărât că drepturile noastre moldovenești nu le putem apăra decât noi. Dar furtuna cea mare se apropia cu o furie puternică”³⁴.

Esențialmente ostili tuturor mișcărilor naționale³⁵, bolșevicii, la scurt timp după ce în octombrie 1917 au acaparat puterea, aveau să reia vechile pretenții imperialiste ale Rusiei țariste asupra Basarabiei. În decembrie 1917, V.I. Lenin, Leon Troțki și Cristian Rakovski, acum membru al conducerii sovietice din Petrograd și director al operațiunilor contra României, au trimis la Iași, unde se afla Guvernul și Marele Cartier General al Armatei Române, un comando bolșevic având misiunea de a intensifica mișcarea revoluționară în Moldova. Comandoul bolșevic era format din circa 80 de persoane, sub conducerea lui Simion Grigorievici Roșal, unul dintre participanții la Puciul de la Petrograd. Ei intenționau să-l asasineze pe Regele Ferdinand I, să aresteze Guvernul și să instaleze aici un regim bolșevic, condus de Cristian Rakovski și alți militanți comuniști. După cum rezultă din instrucțiunile trimise „comisarilor naționali” de Adolf Abramovici Joffe, membru al delegației sovietice la negocierile de pace de la Brest-Litovsk, operațiunea a fost sugerată de generalul german care conducea delegația Puterilor Centrale: „Când tovarășul Troțki a declarat că consiliul nu putea exercita în nici un fel vreo influență asupra Statului-Major roman, generalul Max Hoffman (șeful delegației Puterilor Centrale la negocierile de la Brest-Litovsk) a subliniat necesitatea și posibilitatea trimiterii unor agenți de încredere în armata română, de arestare a misiunii românești de la Petrograd și de a întreprinde pași pentru a scăpa de regele României și de posturile de comandă ale armatei române”³⁶.

Sosiți în Gara Socola de lângă Iași, bolșevicii din comandoul lui Roșal au reușit să preia rapid comanda unităților Armatei a IV-a ruse de la Bacău, a Corpului de Armată Siberian al Armatei a VI-a din Galați și a organizațiilor soldaților și Comitetului Militar Revoluționar din Iași (C.M.R.), proclamându-l „autoritate supremă a

32 Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, p. 116.

33 www.voci.ro/romanii-uitati-moldovenii-de-dincolo-de

34 Nichita Smochină, *Memorii*, Ediție îngrijită de Gallin-Corini Vlad, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 168.

35 William Howel Reed, *Bessarabia*, National Archives Washington, U.S.A., Inquiry Document nr. 478, p. 19.

36 A.N.I.C., București, C.C. al P.C.R., fond nr. 50, dosar nr. 477, ff. 51-52; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 69.

armatei ruse de pe frontul românesc”³⁷. Țelul bolșevicilor era „de a izola Iașiul prin blocarea Armatei a II-a române pe front” și de a ocupa apoi capitala și alte orașe importante, cu sprijinul Armatei a IV-a ruse, cu un efectiv de 400 000 de oameni. Acea armată urma să „pornească apoi în marș spre Iași”, copleșind prin număr forțele de apărare românești, de zece ori mai reduse³⁸.

În această situație deosebit de gravă, ce periclita însăși ființa statului român, în noaptea de 8/9 decembrie 1917, a avut loc o întâlnire în Casa Grigore Iamandi de pe Copou între grupul de emisari din Socola și generalul Dimitri Șcerbacev, comandantul armatelor ruse din România. Șcerbacev a cerut sprijinul Armatei române pentru anihilarea comandamentului bolșevic de la Socola. Armata română rămăsese singura forță organizată din zona Frontului român în măsură să-și asume misiunea luării sub control a dezordinilor provocate de trupele bolșevizate ale armatei ruse, iar în acest sens au fost date dispoziții corespunzătoare pentru realizarea unei concentrări mai mari de forțe spre est în zona Prutului și în sudul Basarabiei, „pentru a face astfel ca șuvoaiele de dezertori să urmeze căi stabilite din timp și supravegheate îndeaproape de trupele române”³⁹.

În aceeași noapte, primul ministru Ion I.C. Brătianu a convocat un Consiliu de Miniștri, în care s-a hotărât eliminarea centrului rebeliunii bolșevice de la Gara Socola și curățirea teritoriului național de trupele rusești. În ziua următoare, o unitate militară formată din ostași ucraineni, împreună cu trupe militare române, au înconjurat tabăra rusă de la Socola, arestându-i pe rebelii ruși care s-au predat fără a se opune prea mult. Similar s-a procedat și în alte localități (Roman, Pașcani, Miroslăvești, Fălticeni, Dorohoi etc.). Soldații rebeli ruși au fost dezarmați și expulzați peste Prut.

Între timp, evenimentele din Basarabia se precipitau vertiginos. În decembrie 1917, cete înarmate de bolșevici s-au adunat la Chișinău și s-au dedat la grave provocări la adresa Consiliului Directorilor Generali. Câțiva deputați în Sfatul Țării au fost prinși de forțele militare bolșevice, iar alți deputați au părăsit Chișinăul sub amenințarea cu moartea.

Demobilizarea armatei ruse de pe frontul românesc, începând cu a doua jumătate a lunii decembrie 1917, a agravat și mai mult situația Republicii Democratice Moldovenești. Detașamente sau grupuri izolate de soldați ruși, înarmați sau fără de arme, flămânzi și nemulțumiți, dar afectați de demagogia bolșevică, se dedau la jafuri, omoruri și alte atrocități. Ținutul a fost cuprins de un val de pogromuri și acțiuni de distrugere în masă a bunurilor publice și private⁴⁰. La Chișinău, se organizează Frontotdelul, un comitet bolșevic, în frunte cu Perper, Kaabak și alți aventurieri politici. Având sprijinul unor unități militare ruse bolșevizate scăpate nedezarmate de pe frontul din Moldova, dar și a garnizoanei Chișinău contaminată

37 Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 69.

38 *Ibidem*, pp. 69-72.

39 Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 28.

40 Vezi Gh. V. Andronachi, *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, M.O. și Imprimeriile Statului, Imprimeria Chișinău, 1933, pp. 160-165; Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, Ioan Pelivan *părinte al mișcării naționale din Basarabia*, p. 108.

de anarhie, acești revoluționari profesioniști au încercat să preia controlul politic asupra Chișinăului și al Basarabiei în întregime.

În aceste condiții, Sfatul Țării, în ședința din 19 decembrie 1917, la inițiativa fracțiunii minorităților, a decis acordarea de *carte blanche* guvernului în chestiunea salvagădării statului prin solicitarea unei asistențe din exterior. Consiliul Directorilor Generali a decis să apeleze la Cartierul General rus de pe Frontul român, dar, întrucât însăși generalul Șcerbacev se afla la Iași fiind păzit de armata română contra soldaților ruși bolșevizați, rezultatul a fost nul. Totodată, Panteimon Erhan, președintele Consiliului Directorilor Generali, și Ion Inculeț, președintele Sfatului Țării, au încercat să negocieze cu șeful statului major al districtului militar Odessa trimiterea în Basarabia a două divizii de cazaci, dar tentativa la fel s-a dovedit nereușită⁴¹.

În condițiile dezordinii de nestăpânit, Consiliul Directorilor Generali decide să ceară ajutorul armatei române. În acest scop, la 26 decembrie 1917, toți directorii (miniștrii) semnează o telegramă adresată guvernului român aflat la Iași.

Față de situația creată, guvernul român condus de Ion I. C.Brătianu a decis să trimită peste Prut două divizii de infanterie și două de cavalerie⁴². Intrarea armatei române în Basarabia a fost hotărâtă în Consiliul de Miniștri de la Iași, pe 1 ianuarie 1918. Trupele noastre s-au pus în mișcare pe 10 ianuarie 1918, iar pe 12 ianuarie generalul Constantin Prezan, șeful Marelui Cartier General a dat o proclamație prin care definea scopurile intrării armatei române: de „a aduce rânduială și liniște în satele și târgurile” basarabene, „punând la adăpost viața și avutul întregului popor împotriva răufăcătorilor”, și de a asigura „transportul celor trebuincioase pentru traiul armatelor ruse și române, care fac pază la hotarele noastre, apărând prin aceasta și hotarele țării noastre”⁴³.

La trecerea Prutului, armata română a fost întâmpinată cu bucurie de populația civilă. Interesantă este, în acest context, declarația unui profesor universitar rus și anume: „nu avem ce căuta aici în pământul Basarabiei. Pământul Basarabiei nu este pământ rusesc, este pământ moldovenesc din moși-strămoși. Noi avem pământ destul în Rusia. Nu avem brațe destule să-l lucrăm. Nu ne trebuie pământ străin. Să ne ducem la noi acasă și să lăsăm pe moldoveni să-și stăpânească în pace pământul lor strămoșesc”⁴⁴.

Divizia a XI-a care înainta spre Chișinău, a fost întâmpinată, la Streșeni, de o delegație a Sfatului Țării, în frunte cu Ioan Pelivan și Ion Inculeț, care au mulțumit călduros ostașilor români pentru ajutorul dat. În condițiile de atunci, ajutorul trupelor române a fost vital pentru restabilirea ordinii, având în vedere că, folosind lozincă internaționalismului proletar, bolșevicii reușiseră să atragă o mare parte din populația eteroclită din sudul Basarabiei: găgăuzi, bulgari, tătari, lipoveni, iar marinarii din flota de pe mare și Dunăre, după modelul celor din Kronstadt, se

41 Gheorghe E. Cojocar, *Sfatul Țării. Itinerar*, p. 6; Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan părinte al mișcării naționale din Basarabia*, p. 108.

42 Vezi pe larg Constantin Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916 – 1919*, vol. III, cap.II, București, Editura Casei Școalelor, nedat; Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, p. 85.

43 Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, pp. 195-195; Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 151.

44 Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, p. 85.

declaraseră revoluționari și înteteau dezordinile, distrugerile, panica⁴⁵.

Rezistența României la bolșevizare a creat, însă, „confuzie și frustrare printre conducătorii sovietici, abilitatea de a dezarma mari unități rusești inspira acum furie și teamă”⁴⁶. La începutul lunii ianuarie 1918, presa bolșevică a început să protesteze împotriva „abuzurilor românilor”, iar Troțki a amenințat „elementele criminale din rândul corpului ofițerilor români și al aparatului birocratic care îndrăzniseră să ridice mâna împotriva Revoluției Ruse”⁴⁷.

După cum rezultă dintr-un raport al Biroului de Informații Britanic, „vechea neîncredere și aversiune la adresa rușilor s-au accentuat deosebit, mai întâi ca urmare a trădării guvernului țarist față de România”, apoi prin faptul că Rusia bolșevică nu și-a onorat „promisiunile referitoare la sprijinul militar” și, în final, prin „indiscipline și ilegalitățile” produse de trupele rusești, „ca pentru a dovedi o contrapondere” la promisiunile bolșevicilor: „Simplul fapt că boșevismul este de fapt rusesc în originile sale militează împotriva succesului acestuia în România de astăzi. De aceea, pare probabil că armata română va opune o puternică rezistență împotriva oricărei forme de ofensivă bolșevică (...) Sunt mult mai bine organizați și disciplinați decât oricare din trupele care ar putea dispune bolșevicii și au conducători militari capabili”⁴⁸.

Așa cum arată istoricul Larry L. Watts, „Refuzul României de a se comporta ca un stat mic și subordonat și abilitatea sa de a reduce prezența militară rusă în Moldova, de la peste 1 200 000 de trupe, la începutul lui noiembrie 1917, până la 50 000 - la sfârșitul lui ianuarie 1918, a provocat uluire, furie și îngrijorare la Kremlin. Îngrijorarea s-a transformat în disperare pe 23 ianuarie, când trupele românești au intrat în Basarabia”⁴⁹. Combinația de teamă și de furie provenită din convingerea șovinistă că înfrângerile erau provocate de o „civilizație superioară” – menționează istoricul citat - au conferit reacției militare a Rusiei o „neputință irațională”⁵⁰. Relevantă în acest sens este o notă a șefului Armatei a IV-a ruse : „Soldații noștri au fost cuprinși de o teamă incredibilă de regimentele românești, la care se uitau mai devreme cu o condescendență vecină cu mulțumirea; pentru că trupele române, iritate de comportamentul incalificabil al camarazilor ruși, i-au pedepsit deseori fără milă (...) O ură adâncă, amestecată cu teamă se răspândește printre trupele rusești care, pentru prima oară de la revoluție, au întâlnit un obstacol în calea propriilor excese”⁵¹.

După eșuarea încercării grupurilor bolșevice conduse de Roșal de a stabili situația politică la Iași, guvernul de la Petrograd a interpretat ațiunile legitime ale autorităților române ca fiind ostile statului sovietic. În seara zilei de 31 decembrie 1917/13 ianuarie 1918, ministrul Constantin Diamandi, împreună cu personalul Le-

45 *Ibidem*.

46 Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 72.

47 Vezi „Pravda”, 1 și 5 ianuarie 1918 (Apud Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 72).

48 Apud Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 72.

49 Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 74.

50 *Ibidem*.

51 Constantin Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916 - 1919*, vol. III, București, Editura Casei Școalelor, nedatată, pp. 32- 33; Larry L., Watts, *op. cit.*, p. 74.

gației Române au fost arestați și încarcerați la Petropavlovsk, fiind eliberați peste câteva zile în urma unui protest al membrilor corpului diplomatic din capitala rusă, care s-au prezentat în corpore la Smolnii, unde au avut discuții cu V.I. Lenin⁵². Potrivit opiniei diplomatului sârb Spolaikovici, martor ocular al evenimentelor descrise, atitudinea violentă a guvernului sovietic era subordonată planului: „revoluție în România și intrarea sa împreună cu Basarabia, ca republică română - ca un tot unitar, în componența Republicii Federative Ruse”⁵³.

Pe 3/16 ianuarie 1918, guvernul sovietic a trimis guvernului român o notă, semnată de V.I. Lenin, în care se afirma că „autoritățile române au săvârșit acte dușmănoase (s.n.) la adresa soldaților ruși”, drept care cerea „eliberarea soldaților și ofițerilor arestați, pedepsirea (s.n.) autorităților militare care au decis aceste arestări și garanția că asemenea acte nu se vor mai repeta. Refuzul de a răspunde la cererea noastră până la 24 de ore va fi considerat *ruptură de relații* (s.n.). Vom lua în asemenea caz măsurile militare cele mai energice”⁵⁴. Zece zile mai târziu, pe 13/26 ianuarie, Consiliul Comisarilor Poporului transmitea guvernului român că a hotărât următoarele: „1) Să rupă orice relațiuni diplomatice cu România și să expulzeze pe drumul cel mai scurt Legația României, precum - în genere - și pe toți agenții autorităților române; 2) Să declare sechestrat pentru oligarhia română depozitul de aur al României păstrat la Moscova; puterea sovietică își ia răspunderea pentru păstrarea acestui depozit și se obligă să-l restituie în mâinile poporului român⁵⁵; 3) Fostul general șef al frontului român, Șcerbacev, care s-a ridicat împotriva revoluției, este declarat dușman al poporului și pus în afară de lege”⁵⁶. De menționat că în această notă nu se punea chestiunea Basarabiei, astfel că ruperea relațiilor diplomatice nu a avut la bază probleme teritoriale cum a susținut mai târziu istoriografia sovietică⁵⁷.

Imediat după ruperea relațiilor diplomatice cu România, a fost creat Colegiul autonom suprem al Consiliului Comisarilor Poporului din Federația Rusă pentru afacerile ruso-române, având menirea să se ocupe de toate chestiunile referitoare

52 Vezi pe larg Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, pp. 83 - 84; Viorica Moisuc, *op. cit.*, pp. 189 - 190.

53 Apud Aurel Karetki, Adrian Pricop, *op. cit.*, p. 19.

54 Nicolae Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, 1936, p. 289; Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, p. 84.

55 În timpul Primului Război Mondial, Tezaurul Băncii Naționale a României, valori ale Casei de Economii și Consemnațiuni (publice și private), valori de artă, tazeure arheologice, bijuterii (printre care și cele ale reginei Maria a României), odoarele cele mai prețioase ale bisericilor și mănăstirilor (estimate la peste un miliard și jumătate de lei aur), au fost depuse spre păstrare la Kremlin, în două tranșe (decembrie 1916 și iulie 1917). Acest aranjament cu Rusia s-a făcut în baza unor acte oficiale, semnate de reprezentanții celor două guverne. De precizat că guvernul rus s-a angajat să asigure paza depozitelor unde se afla Tezaurul României și să-l restituie intact la terminarea războiului. În pofida hotărârii sovietice din 13/26 ianuarie 1918, actele de preluare-depozitare-restituire, semnate de părțile română și rusă în decembrie 1916 și 1917 își păstrează întreaga valabilitate (Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 190). Uniunea Sovietică a înapoiat unele părți din Tezaur în 1935 și 1956, dar nu a acceptat o discuție privind restituirea acestuia către statul român. În anul 2003, printr-o Declarație comună a miniștrilor de Externe ai României și Federației Ruse s-a decis constituirea unei Comisii Comune care să analizeze problemele existente în relațiile româno-ruse, inclusiv problema Tezaurului românesc transportat la Moscova în timpul Primului Război Mondial (Vezi pe larg, Ioan Scurtu, *Tezaurul României de la Moscova. Note și mărturii despre activitatea Comisiei Comune româno-ruse (2004 - 2012)*, București, Editura Enciclopedică, 2014, 368 p.).

56 Nicolae Dașcovici, *op. cit.*, p. 165; Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, p. 84.

57 Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria Basarabiei*, p. 84.

la relațiile cu România. Pe 15 ianuarie 1918 Consiliul Comisarilor adoptă hotărârea cu privire la alocarea unei sume de 5 milioane de ruble pentru activitatea acestui colegiu⁵⁸.

În ianuarie 1918, Rakovski, aflat acum în poziția de șef al guvernului ucrainean, a primit sarcina să înlăture „amenințarea românească”. În acest scop, el a organizat o forță militară pentru „o incursiune pe Dunăre pentru a lupta contra românilor”, iar apoi a trecut la „coordonarea eforturilor împotriva contrarevoluționarilor din România și Ucraina”, prin intermediul Rumcerodului⁵⁹ și al unui așa-zis „Consiliu Suprem Românesc”⁶⁰. Intenționând să folosească Ucraina „ca mijloc de declanșare a revoluției în Balcani” și în Europa, Rakovski a trimis trupe în Basarabia pentru a desființa Sfatul Țării, pentru a alunga armata română și a ocupa Chișinăul și alte centre.⁶¹ Spre sfârșitul lunii ianuarie 1918, conducerea bolșevică din Petrograd a ajuns la concluzia că România transforma Basarabia într-o „platformă” de operațiuni împotriva revoluției ruse⁶².

Pe 24 ianuarie 1918 (de ziua Unirii Principatelor Române), Republica Moldovenească Autonomă se proclamă independentă. În declarația adoptată în acest sens de Sfatul Țării se arată că „Proclamarea neatârării este o cerință politică a vremii, căci Republica Moldovenească nu mai poate aștepta de la nimeni orânduirea vieții sale și popoarele Republicii trebuie să înțeleagă că viitorul lor atârână numai de la dânsule și că acest viitor poate să fie înfăptuit numai prin așezământul înalt de ocârmuire – Sfatul Țării și stăpânirea pusă de el – Sfatul Miniștrilor”⁶³. Președinte al Republicii a fost ales lafel Ion Inculeț, secretar al Sfatului Țării a fost ales Ion Buzdugan, iar șef al „Sfatului Miniștrilor” (guvernului) doctor Daniel Ciugureanu.

Temându-se că „era posibil ca armata română să nu se oprească la Nistru, ci să continue incursiunea spre Odessa”, Rakovski a încercat să câștige timp. Pe 8 februarie 1918, el a apelat la „medierea” consulilor francez, britanic și italian de la Odessa, dar în același timp a cerut întăriri militare de la Lenin⁶⁴. Acesta a luat, desigur, măsuri imediate, furnizând „sprijin urgent detașamentelor revoluționare din Basarabia”. Spre sfârșitul lunii februarie, conducerea bolșevică acorda „Consiliului

58 Octavian Țăcu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (XX). Acțiunea subversivă sovietică (I)*. În: „Timpul”, 13 septembrie 2016.

59 Rumcerodul (în rusă Румчерод) este acronimul rusesc pentru Comitetul Executiv Central al Sovietelor Frontului Român, Flotei Mării Negre și regiunii Odessa (în rusă Центральный исполнительный комитет Советов Румынского фронта, Черноморского флота и Одессы), un organ bolșevic revoluționar care s-a instalat provizoriu în sudul Ucrainei, și a avut competențe asupra teritoriului guberniilor Basarabia, Herșon și Taurida, în contextul destrămării Imperiului Rus și a Războiului Civil Rus. Rumcerodul s-a străduit să împiedice intențiile Sfatului Țării de a declara independența Basarabiei, arestând românii refugiați la Odessa și somând România să-și retragă trupele din Basarabia. Cele două părți au ajuns la un acord pe 23 martie 1918, însă Rumcerodul a fost nevoit să se retragă la Nikolaiev (apoi Rostov-pe-Don), datorită înaintării trupelor germane. (ro.wikipedia.org/wiki/RUMCEROD).

60 Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 74.

61 Glenn E. Torrey, *Romania and World War I*, Centrul pentru Studii Românești, Iași, 1999, p. 320; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 74.

62 Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 90.

63 „Cuvânt Moldovenesc”, nr. 10 din 29 ianuarie 1918; Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa – apostol al Basarabiei. Studii. Documente. Materiale*, Chișinău, Editura Notograf Prim, 2013, p.189.

64 Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 320; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 74.

Suprem” al lui Rakovski „autoritatea supremă în toate problemele și chestiunile referitoare la România”⁶⁵. Cursul războiului îl va forța, însă, pe Rakovski să își întrerupă operațiunile militare, permițând Sfatului Țării să-și desfășoare lucrările și să voteze unirea Basarabiei cu România⁶⁶.

Într-o atmosferă de haos și dezordine generală, condiționată de vecinătatea nemijlocită a frontului, când grupuri întregi de dezertori se dedau adesea la jafuri, pogromuri, nelegiuri, când Republica Ucraineană înaintează pretenții teritoriale, când asupra tinerei republici independente planează în permanență pericolul invadării cohortelor bolșevizate, Parlamentul, Guvernul, masele largi de români basarabeni caută cu febrilitate soluția salvatoare.

Pe 27 martie 1918, exprimând voința întregii suflări românești din Basarabia, Sfatul Țării votează actul Unirii, în baza căruia „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de către Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu România”⁶⁷. Declarația a fost semnată de Președintele Sfatului Țării, I. Incuț și Secretarul Sfatului Țării, I. Buzdugan. Din cei 125 de deputați prezenți, 86 au votat în favoarea Unirii, 3 au votat împotriva (Balmez Ștefan, bulgar, Osmolovski Arkadie și Starenki Mihail, ucraineni), iar 36 s-au abținut, 13 deputați fiind absenți. Citirea rezultatului a fost însoțită de aplauze furtunoase și strigăte entuziaste „Trăiască Unirea cu România!”⁶⁸. Actul istoric din 27 martie 1918 a constituit încununarea luptei de eliberare națională a românilor din Basarabia, pentru perpetuarea ființei lor naționale. După cum remarca un contemporan al evenimentelor, transilvăneanul Onisifor Ghibu, Unirea Basarabiei cu Țara-Mamă a reprezentat „repararea prin vigoarea întregului neam românesc a unei nedreptăți seculare”⁶⁹.

În contextul acelorași aspirații, la 28 noiembrie 1918, românii bucovineni se vor pronunța, prin organul lor reprezentativ - Congresul General al Bucovinei - pentru „unirea necondiționată a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”⁷⁰.

La 1 Decembrie 1918, reprezentanții românilor din Transilvania s-au pronunțat în cadrul Adunării Naționale de la Alba Iulia, conform principiului autodeterminării, pentru Unirea cu România.

65 Larry L. Watts, *op. cit.*, pp. 75-76.

66 După unirea Basarabiei cu România, Rakovski, în calitatea de principal consilier al lui Lenin, a coordonat o serie de operațiuni paramilitare, de spionaj, sabotaj și terorism împotriva României. În aprilie 1918, regiunea Chișinău era împânzită de circa 2 000 de partizani bine înarmați, care se dedau la acțiuni de terorism, atacuri surpriză împotriva administrației românești și a obiectivelor militare, asasinarea ofițerilor superiori, confiscarea proviziilor alimentare și a munițiilor (Vezi pe larg Charles Upson Clark, *Basarabia, Russia and Roumania on the Black Sea*, Dodd, Mead & Company, New York, 1927, capitolul XXVI „Communist Machinations”).

67 „Mișcarea”, Iași, din 19 martie 1918.

68 Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 282.

69 Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, București, Editura Semne, 1997, p. 455.

70 A.N.I.C., București, fond Casa Regală, dosar 56 (1918), f. 2.

Marea Unire a fost rezultatul unui îndelungat proces istoric și a reprezentat victoria strălucită a mișcării de eliberare a întregii națiuni române⁷¹. Deciziile de Unire din 1918 au fost luate în cadrul unor Adunări Naționale, cu caracter plebiscitar, ele exprimând clar și definitiv voința colectivă a națiunii române, în vederea unirii provinciilor istorice cu patria-mamă. Aceste hotărâri au fost prezentate spre confirmare și recunoaștere internațională, în fața Marilor Puteri și a forumului păcii de la Paris, care a urmat conflagrației mondiale.

71 Ion Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, p. 3.

POPULAȚIA BASARABIEI LA ÎNCHEIEREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL¹

NICOLAE ENCIU

Rezumat

Având la bază o paletă largă de surse documentare, statistice și istoriografice, prezentul studiu a urmărit să determine numărul total al populației Basarabiei la încheierea Primului Război Mondial, precum și principalele caracteristici demografice ale acesteia: structura etnică, pe medii de locuire, gruparea populației pe județe etc. Așa cum se constată, Primul Război Mondial a influențat puternic principalele fenomene demografice ale populației, manifestându-se printr-o mortalitate excesivă, natalitate scăzută și, respectiv, printr-un excedent natural redus ori chiar inexistent. În situația în care primul recensământ postbelic în România a fost realizat abia pe 29 decembrie 1930, lipsa unor statistici sigure a făcut ca cercetătorii să recurgă la estimări proprii, provocând prin aceasta o enormă diversitate de opinii atât asupra numărului populației Basarabiei, cât și a structurii sale etnice, lingvistice și religioase.

Cuvinte-cheie

recensământ, statistică demografică, populație totală, populație urbană, populație rurală, medii de locuire, structură etnică, structură lingvistică, structură religioasă, populație masculină, populație feminină.

Abstract

Based on a wide range of documentary, statistical and historiographical sources, the present study aimed to determine the total population of Bessarabia at the end of the First World War, as well as its main demographic characteristics: ethnic structure, living environments, population grouping by counties, etc. As it can be seen, the First World War strongly influenced the main demographic phenomena of the population, manifested by excessive mortality, low birth rates and, respectively, the reduced or absent natural population growth. In the situation when the first post-war census in Romania was made only on December 29, 1930, the lack of reliable statistics made the researchers use their own estimates, thus causing an enormous diversity of opinions both on the number of Bessarabian population and of its ethnic, linguistic and religious structure.

¹ Fragment din lucrarea în curs de apariție „1918. Pe ruinele Imperiului spulberat de Istorie. Basarabia în pragul modernității”.

Keywords census, demographic statistics, total population, urban population, rural population, living environments, ethnic structure, linguistic structure, religious structure, male population, female population.

La finele Primului Război Mondial, cunoștințele privind numărul și structura etnică a populației Basarabiei erau doar aproximative, deoarece cifra privind populația Basarabiei la data de 1 ianuarie 1915 constituie rezultatul unor estimări efectuate în baza recensământului din 1897, pe de o parte, și a ratei excedentului natural, pe de alta. Însă, serioase modificări în numărul, componența etnică și structura pe sexe a populației Basarabiei s-au produs în urma Primului Război Mondial, care a antrenat pe fronturile rusești mai mult de 300.000 de basarabeni², ceea ce constituia 24,7–25,5 % din numărul total al populației masculine, sau 10,1–10,4 % din totalul populației rurale³. Aceste evenimente au influențat puternic principalele fenomene demografice ale populației, manifestându-se printr-o mortalitate sporită, natalitate scăzută și, respectiv, printr-un excedent natural redus ori chiar inexistent.

Din aceste considerente, reprezentanții mișcării de eliberare națională din Basarabia au apreciat că „va fi o lucrare foarte de folos” „numărătoarea de nou și foarte cu grijă a locuitorilor țării, arătând care e adevărul asupra numărului moldovenilor (românilor) și cel al celorlalte nații”⁴. Intenția realizării unui recensământ general al populației României Întregite în perioada imediat următoare încheierii Primului Război Mondial este confirmată inclusiv de directorul Institutului Central de Statistică al României, dr. Sabin Manuilă, care relatează, în 1930, că „un recensământ general al populației din țara întreagă urma să se facă în primii ani după război”, „spre a se putea stabili cât mai exact situația locuitorilor în urma încorporării provinciilor românești liberate de sub dominațiunile străine”⁵.

Cu toate că în România interbelică a fost profund conștientizat adevărul că „numai o amănunțită și exactă cunoaștere a diferitelor forme ale vieții națiunii poate sta la baza unei opere politice durabile”⁶, evenimentele revoluționare din acea perioadă și, mai cu seamă, situația financiară precară a țării au făcut imposibilă realizarea atât de necesară a unui recensământ general⁷. S-a procedat inițial la realizarea legilor pentru unificarea legislativă și administrativă, pentru ca doar în 1930 „să se poată îndeplini cu ușurință și cu conștiința răspunderii operațiile grele ale unui recensământ”⁸. Până în 1930, pentru stabilirea numărului și a structurii etnice a populației s-a făcut apel la date parțiale, la anchete speciale, la aprecieri directe ori indirecte și la datele din numărătoarea populației efectuată în 1927 prin

2 Vezi: M. Hristescu, *Câteva chestiuni de statistică militară*. În: „Buletinul statistic al României”, nr. 1, 1927, p. 127-128.

3 Н.К. Могиланский, *Из итогов сельскохозяйственной переписи 1916 года*, Кишинев, 1918. С. 10.

4 „Cuvânt Moldovenesc”, 2 (15) septembrie 1918.

5 Arhivele Naționale ale României, București, fond Dr. Sabin Manuilă, X/45/1930, fila 12.

6 Ibidem, X/40/1930, fila 3.

7 Ibidem, X/143/1939, fila 2.

8 Ibidem, X/40/1930, fila 3 verso; X/45/1930, fila 4.

organele Ministerului de Interne al României⁹.

În acest mod, România în ansamblu, deci și Basarabia în speță, a fost guvernată fără ca până în 1930 să se cunoască structura populației și a economiei sale. Nerealizat din cauza lipsei mijloacelor financiare, tergiversarea recensământului a pricinuit României numeroase pagube materiale și morale, nefiind cunoscut cu exactitate nici măcar numărul total al populației¹⁰. Până la recensământul din 29 decembrie 1930, nimeni nu putea afirma cu certitudine care este numărul total sau structura etnică, lingvistică și religioasă a populației României Întregite¹¹. Din motivele expuse, practic toți cercetătorii care și-au propus să studieze fenomenele demografice din România în primii ani după Marea Unire, menționau în mod invariabil: „nu am avut putința să analizăm fenomenele demografice ale țării noastre înainte de anul 1920, din pricina lipsei datelor statistice din timpul războiului (...)”¹².

Sub aspectul cunoașterii stării demografice, Basarabia se afla printre noile provincii în condițiile cele mai dezavantajoase, aici dominând un adevărat „haos al documentelor statistice”¹³. „Ceea ce este foarte greu pentru Basarabia, spre deosebire de celelalte provincii românești, - menționa E.N. Giurgea, directorul statisticii din Basarabia, - este că nu avem aici făcut un recensământ al populației, care să ne determine exact numărul locuitorilor care se găsesc în această provincie”¹⁴.

Situația dată a avut efecte serioase asupra ritmului și chiar corectitudinii realizării reformei agrare din Basarabia în 1918-1924, membrii Comisiei Agrare a Sfatului Țării mărturisind, în repetate rânduri, lipsa datelor statistice „neapărat trebuitoare pentru reforma agrară”¹⁵. „E mare nevoie de date statistice în lucrările Dvs. (ale Comisiei Agrare a Sfatului Țării - n.n.) și deși s-au cheltuit până acum 387.000 ruble, nu s-a făcut mai nimic (...)”, - menționa Gh. Murgoci în cadrul ședinței Comisiei Agrare din 11 august 1918¹⁶.

Aceeași lipsă a datelor statistice exacte referitoare la numărul și structura etnică a populației Basarabiei la încheierea Primului Război Mondial, a generat numeroase speculații, vehiculate inițial în cadrul dezbaterilor din Sfatul Țării de către reprezentanții opoziției¹⁷, preluate mai apoi de istoriografia bolșevică din Rusia Sovietică, privitoare la structura etnică și raportul de forțe din Sfatul Țării, tăgăduindu-i-se în atare mod autoritatea și legalitatea actelor politico-juridice adoptate¹⁸.

În lipsa unor statistici sigure, cercetătorii din acea perioadă au recurs, în mod

9 Ibidem, X/98/1933-1937, fila 2.

10 Ibidem, X/143/1939, fila 1, 2.

11 Ibidem, X/94/1932, fila 1.

12 Dr. S. Manuilă și M. Georgescu, *Populația României, în Enciclopedia României*, Vol. I: *Statul*, București, 1938, Imprimeria Națională, p. 156.

13 Emm. De Martonne, Préface. În: G. Murgoci, „La population de la Bessarabie. Étude démographique”, S.é., Paris, 1920, p. VI-VII.

14 *Dicționarul statistic al Basarabiei. Întocmit pe baza recensământului populației din anul 1902, corectat prin datele actuale statistice ale primăriilor și prin tabelele birourilor de populație centralizate în 1922/1923*, Ediție oficială, Chișinău, Editura Glasul Țării, 1923, p. II.

15 Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 727, inv. 1, dosar 17, partea I, fila 142.

16 Ibidem, fila 146 verso.

17 A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, partea I, fila 114 verso; partea II, fila 259-262.

18 A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, partea II, fila 260 verso; В. Дембо. Цифры обвиняют // «Красная Бессарабия». 1936. № 4 (106). С. 2.

firesc, la estimări proprii, de diferită calitate, provocând prin aceasta o enormă diversitate de opinii, atât asupra numărului populației Basarabiei, cât și a structurii sale etnice, lingvistice și confesionale. Astfel, organul Partidului Național Moldovenesc, „Cuvânt Moldovenesc”, în numărul din 3 mai 1918 informa cititorii că populația totală a Basarabiei ar fi fost de „vreo 2.800.000 de locuitori”¹⁹, pentru a o rectifica la 2.600.000 de locuitori în numărul din 8 (21) noiembrie al aceluiași an²⁰, fără a specifica nici în primul, și nici în cel de-al doilea caz metoda estimării acestor cifre ori sursele utilizate. Referitor la structura etnică a populației Basarabiei, același cotidian estima că aici locuiesc „cam de 3 ori mai mulți moldoveni decât alte neamuri”²¹, știindu-se, conform altor estimări, că numărul moldovenilor în Basarabia era de peste un milion²².

Analiza datelor statistice conținute în paginile ziarelor menționate conduce la constatarea că, la baza aprecierilor colegiilor de redacție respective a stat „Harta etnografică a Basarabiei”, întocmită de Alexis Nor în 1916, în care numărul total al populației Basarabiei era estimat la circa 3.000.000 de locuitori, iar structura etnică a populației era apreciată în felul în care urmează: români – 70,25 %, ucraineni – 10,78 %, evrei – 9,30 %, alte etnii – 9,70 %²³.

O primă încercare de stabilire a numărului populației Basarabiei de la recensământul din 28 ianuarie 1897, s-a produs în vara anului 1916, când s-a realizat un recensământ agricol. Recensământul în cauză a avut ca obiect tustrele componente ale agriculturii – populația, vitele și semănăturile, extinzându-se pe durata a trei luni de vară: iunie, iulie și august. Dincolo de faptul că recensământul a fost efectuat în perioade diferite în diferite județe, calitatea acestuia a fost influențată inclusiv de încadrarea în calitate de recenzori a unor persoane fără pregătirea necesară. În plus, fiind realizat în cel de-al treilea an de derulare a războiului mondial, recensământul a fost afectat și de faptul că industria alimentară își pierduse corelarea normală dintre forța de producție, numărul de vite și suprafața semănăturilor. Este suficient de remarcat că județul Hotin devenise teatru de operațiuni militare din chiar primul an de război, iar lichidarea proprietăților germane asupra pământului în județul Akerman a produs importante modificări în domeniul agricol²⁴.

Iată datele recensământului agricol din vara anului 1916, publicate de șeful secției statistice a zemstvei basarabene, N.K. Moghileanski.

19 „Cuvânt Moldovenesc”, 3 mai 1918.

20 „Cuvânt Moldovenesc”, 8 (21) noiembrie 1918.

21 „Cuvânt Moldovenesc”, 18 februarie 1918.

22 «Свободная Бессарабия». 23 апреля 1917 г.

23 Vezi: I.G. Pelivan, *L'état économique de la Bessarabie*, Paris, 1920, p. 34-35; Ion Nistor, *Basarabia sub dominația românească. La 20 de ani de la Unire*, Cernăuți, Editura Glasul Bucovinei, 1938, p. 7; A.N.R.M., fond 691, inv. 1, dosar 1, vol. I, fila 9.

24 Н.К. Могилянский, *Из итогов сельскохозяйственной переписи 1916 г.*, Кишинёв, Типография т/д «К. Шехтер и С-ья», 1918. С. 5.

Tablelul 1 Populația Basarabiei conform datelor recensământului agricol din vara anului 1916²⁵

Județe	Nr. gospodării recensate	Bărbați		Femei		Populația totală	
		Cifre abs.	%	Cifre abs.	%	Cifre abs.	%
Akerman							
Țărani	53.461	112.974	43,8	144.437	56,2	257.411	100,0
Proprietari	159	933	54,7	772	45,3	1.705	100,0
Total	53.620	113.907		145.209		259.116	
%		43,9		56,1		100,0	
Bender							
Țărani	44.575	88.953	44,8	109.490	55,2	198.443	100,0
Proprietari	90	1.717	70,7	712	29,3	2.429	100,0
Total	44.665	90.670		110.202		200.872	
%		45,1		54,9		100,0	
Chișinău							
Țărani	51.104	90.430	45,5	108.520	54,5	198.950	100,0
Proprietari	166	2.705	61,9	1.668	38,1	4.373	100,0
Total	51.270	93.135		110.188		203.323	
%		45,8		54,2		100,0	
Orhei							
Țărani	53.899	103.531	46,2	120.639	53,8	224.170	100,0
Proprietari	187	4.166	63,7	2.363	36,3	6.529	100,0
Total	54.086	107.697		123.002		230.699	
%		46,7		53,3		100,0	
Bălți							
Țărani	57.797	103.596	45,5	124.090	54,5	227.686	100,0
Proprietari	241	2.997	63,0	1.761	37,0	4.758	100,0
Total	58.038	106.593		125.851		232.444	
%		45,8		54,2		100,0	
Soroca							
Țărani	59.932	110.329	46,0	129.414	54,0	239.743	100,0
Proprietari	290	4.302	60,0	2.867	40,0	7.169	100,0
Total	60.222	114.631		132.281		246.912	
%		46,4		53,6		100,0	
Hotin							
Țărani	69.126	125.669	44,7	155.498	55,3	281.167	100,0
Proprietari	186	1.738	60,9	1.117	39,1	2.855	100,0
Total	69.312	127.407		156.615		284.022	
%		44,9		55,1		100,0	
Cahul							
Țărani	16.951	34.064	46,5	39.132	53,5	73.196	100,0
Proprietari	291	3.744	60,5	2.424	39,5	6.168	100,0
Total	17.242	37.808		41.556		79.364	
%		47,6		5,24		100,0	

25 Ibidem, p. 7.

Județe	Nr. gospodării recensate	Bărbați		Femei		Populația totală	
		Cifre abs.	%	Cifre abs.	%	Cifre abs.	%
Bolgrad							
Țărani	24.636	52.702	43,9	67.465	56,1	120.167	100,0
Proprietari	29	278	60,0	185	40,0	463	100,0
Total	24.665	52.980		67.650		120.630	
%		44,0		56,0		100,0	
Total							
Țărani	431.481	822.248	45,2	998.685	54,8	1.820.933	100,0
Proprietari	1.639	22.580	62,0	13.869	38,0	36.449	100,0
Total	433.120	844.828		1.012.554		1.857.382	
%		45,5		54,5		100,0	

Cu referire la populația Basarabiei, recensământul agricol a vizat exclusiv populația din mediul rural, numărul și structura căreia au fost puternic afectate de războiul mondial, de mobilizările produse în decursul celor 3 luni de zile (iunie-august 1916), precum și de mobilizările la muncile agricole în folosul departamentului militar. Din aceste considerente, datele furnizate de acel recensământ nu au putut fi decât aproximative, cu atât mai mult, cu cât programul recensământului urmărise obținerea datelor cu privire la brațele de muncă din agricultură, dar nu determinarea numărului exact al populației în ansamblu.

Oricum, fără să fi fost recunoscute ca obiective și veridice, datele prealabile și parțiale ale recensământului din 1916 au fost date publicității la Petrograd, ele fiind singurele cu care se putea opera în acea perioadă²⁶, constatându-se o populație rurală de 1.857.382 de locuitori.

Pornind de la considerentul veridicității numărului de bărbați înregistrați în cadrul recensământului din 1916, N.K. Moghileanski a încercat să determine numărul exact al bărbaților, reieșind din raporturile procentuale dintre populația masculină și cea feminină. În baza acelor calcule, autorul a stabilit că numărul real al bărbaților în anul 1916 a fost de 1.053.539 de persoane, în loc de 844.828 conform recensământului din 1916, - cifră apropiată de datele oficiale ale Comitetului Central de Statistică din 1912 (1.104.1 populație masculină)²⁷.

26 Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. (по подсчетам, произведенным местными переписными учреждениями), Вып. I., Европейская Россия. Поуездные, погубернские и порайонные итоги, Петроград, 1916.

27 Н.К. Могилянский, Указ. соч. С. 9.

Tablelul 2 Proporția populației masculine și celei feminine din Basarabia, conform datelor Comitetului Central de Statistică din 1912 și recensământului agricol din 1916²⁸

Județe	Anii	Bărbați	Femei	Nr. bărbaților calculat după raportul dintre bărbați și femei din anul 1912 (datele Comitetului Central de Statistică)	Diferența dintre numărul calculat al bărbaților și datele recensământului din 1916 (cifre abs.)	Diferența dintre numărul calculat al bărbaților și datele recensământului din 1916 (%)
Akerman	1912 1916	164.3 113.907	160.0 145.209	149.130	35.223	30,9
Bender	1912 1916	112.5 90.670	108.7 110.202	114.059	23.389	25,8
Bălți	1912 1916	129.5 106.593	123.8 125.851	131.653	25.060	23,5
Ismail	1912 1916	124.4 90.788	117.0 109.206	116.108	25.320	27,9
Chișinău	1912 1916	115.1 93.135	109.9 110.188	115.400	22.265	23,9
Orhei	1912 1916	131.7 107.697	127.3 123.002	127.258	19.561	18,2
Soroca	1912 1916	136.2 114.631	131.1 132.281	137.427	22.796	19,9
Hotin	1912 1916	190.4 127.407	183.5 156.615	162.504	35.097	27,5
Total Basarabia	1912 1916	1.104.1 844.828	1.061.3 1.012.554	1.053.539	208.711	24,7

În baza acestor calcule, N.K. Moghileanski a stabilit că numărul bărbaților din Basarabia, mobilizați pe front, a fost de 24,7-25,5% din totalul sub-populației respective, sau de 10,1-10,4 % din numărul total al locuitorilor²⁹. Totodată, luând în calcul datele recensământului din 1897, același autor a stabilit că în 1916, proporția bărbaților în vârstă de 20-39 de ani era de 26,0% din numărul lor total și de 13,3 % din numărul total al populației Basarabiei. Acest lucru constituia o mărturie a faptului că, în decursul verii și toamnei anului 1916, proporția celor mobilizați pe front a fost mai mare de 25 % din numărul bărbaților și de 10 % din numărul total al populației, dat fiind că mobilizării au fost supuși inclusiv bărbați sub vârsta de 20 de ani³⁰.

28 Ibidem, p. 9-10.

29 Ibidem, p. 10.

30 Ibidem.

O nouă încercare de soluționare a problemei numărului și structurii populației Basarabiei s-a produs în anul 1917, când guvernul provizoriu din Petrograd a decis efectuarea unui alt recensământ agricol „în scopul rezolvării problemei agrare” și, concomitent cu aceasta, a studierii populației înseși, dat fiind că „sub vechiul regim, nu s-au preocupat de bunăstarea poporului, lui i-a fost camuflat adevărul (...)”. Ziarul „Basarabia Liberă” relatează, pe bună dreptate, că „încă în preajma declanșării războiului, (...) mulți rămâneau stupefiați de primitivismul clasic al Rusiei în domeniul cercetării statistice a țării”³¹.

Însă, în momentul în care s-a început centralizarea materialelor aceluia recensământ, la Petrograd a izbucnit o nouă revoluție, în urma căreia puterea de stat a trecut în mâinile partidului bolșevicilor. În consecință, materialele recensământului din 1917 au suferit „o adevărată debandadă”, deoarece „multe din fișe s-au pierdut, iar multe dintre ele nici nu fuseseră completate de locuitori, așa încât în unele județe lipseau părți din comune sau din plase”³². Cu toate acestea, conducerea zemstvei guberniale condusă de N.K. Moghileanski a insistat asupra centralizării și publicării materialelor recensământului din 1917, fiind bine cunoscut faptul că „tocmai din regiunile cele mai românești lipsea material mai mult”³³. Cu justificată dreptate, E.N. Giurgea menționează că „ceea ce s-a cheltuit (pentru publicarea datelor provizorii ale recensământului.- n.n.) au fost bani zadarnici, deoarece lucrul executat nu prezintă nici o importanță”³⁴. Or, recensământul agricol din 1917 nu putea oferi imaginea veridică a stării populației Basarabiei, ci numai cea a populației rurale, fiind și ea departe de a fi completă.

O interesantă încercare de determinare a numărului populației Basarabiei la încheierea Primului Război Mondial, a fost întreprinsă de Pantelimon Halippa, care a pornit de la constatarea că, de la 1897 și până în 1909, populația Basarabiei a sporit cu 457.700 de locuitori sau cu 23,6 %, - altfel spus, în medie cu 38.141 de locuitori anual. Aceeași metodă a fost aplicată inclusiv perioadei anilor 1909-1919, considerându-se că între 1913 și 1919, populația Basarabiei ar fi sporit cu $38.141 \times 6 = 228.846$ de locuitori pe calea sporului natural³⁵. În atare mod, potrivit lui Pan Halippa, pentru 1 ianuarie 1919, populația Basarabiei ar fi fost de 2.750.123 de locuitori ($2.521.277 + 228.846 = 2.750.123$).

Respectiva cifră, în opinia autorului, era chiar mai mică decât cea reală, deoarece: a) Comitetul statistic gubernial al Basarabiei considera că cifra populației Basarabiei din 1913 - adică de 2.521.277 - era mai mică decât cea reală, din cauza că „de la 1897, acest comitet nu lua în considerație prisosul artificial al populației orășenești, care pretutindeni alcătuiește un procent considerabil, și b) cu ocazia războiului din 1914-1918, în Basarabia, care era spatele frontului românesc, au so-

31 Дан Делерт, *Всероссийская перепись 1917 года*. // «Свободная Бессарабия». 25 июня 1917 г.; Дан Делерт, *К переписи*. // «Свободная Бессарабия». 20 июля 1917 г.

32 E.N. Giurgea, *Din trecutul și prezentul Basarabiei*, București, Institutul de arte grafice Bucovina, I.E. Torouțiu, 1928, p. 109.

33 Ibidem, p. 109-110.

34 Ibidem, p. 110.

35 Arhivele Naționale ale României, București, fond Pantelimon Halippa, dosar 124/F.D., 191 file (manuscrisul „Organizarea Basarabiei”).

sit o mulțime de imigranți (funcționari și comercianți), al căror număr în 1918 s-a mărit considerabil prin refugiații din Rusia bolșevizată. Acea imigrație împreună cu prisosul artificial al populației orășenești, - care de la 1897 nu era luat în considerație, - putea să atingă cifra de cel puțin 50.000 suflete. Deci, pentru ianuarie 1919, cifra întregii populații basarabene ar fi putut ajunge la $2.750.123 + 50.000 = 2.800.123$ ³⁶.

Admițând că războiul cu diferite epidemii a secerat 100.000 de locuitori basarabeni, rămânea cel puțin o populație de 2.700.000 de locuitori pentru întreaga Basarabie.

Cât privește procentul elementului autohton, Pantelimon Halippa considera că statistica rusă din 1897 nu corespundea adevărului: de la 1861 și până în 1897, populația în Rusia se număra nu după naționalități, ci după religii. Cuvântul „ortodox” devenise în Rusia sinonim cu cuvântul „rus”. „Ești pravoslavnic, deci ești rus”. Așa cum menționa același autor, la recensământul din 1897, toți românii basarabeni care știau a citi sau a scrie rusește, sau care știau a bolmoji ceva în limba rusească, au fost trecuți în rubrica naționalității ruse. Având în vedere că N. Lașcov a indicat pentru anul 1912 proporția moldovenilor de 70 % din total, Pan Halippa a transferat aceeași proporție asupra anului 1919 (ianuarie), obținând: $2.700.000 : 70 \% = 1.890.000$ moldoveni³⁷.

Fără a subestima eforturile lui N.K. Moghileanski sau ale lui Pan Halippa în această direcție, contribuția cea mai importantă și, totodată, mai aproape de adevăr prin metoda utilizată, aparține autorilor E.N. Giurgea, C. Filipescu și prof. G. Murgoci.

Încă din luna august 1917, din însărcinarea guvernului român, un grup de savanți condus de prof. Gh. Murgoci, din care făcea parte și E.N. Giurgea, a inițiat elaborarea unui studiu etnografic al Basarabiei, lucrând în unul din laboratoarele prof. A.I. Nabokih de la Universitatea din Odesa. După cum comunica prof. Gh. Murgoci în una din scrisorile sale către E.N. Giurgea, „lucrările acestea de etnografie le vom publica, deoarece odată și odată ele vor servi foarte mult cauzei noastre naționale”. Concomitent, în același laborator au fost cercetate „toate chestiunile privitoare la populația Basarabiei”³⁸.

Rezultatele acelor investigații în laboratorul prof. A.I. Nabokih au fost publicate de autorii respectivi în anii 1919-1920 - prima lucrare, a lui E.N. Giurgea și C. Filipescu, apărută în 1919, în care compartimentul privind populația Basarabiei a fost realizat de E.N. Giurgea împreună cu prof. Gh. Murgoci³⁹, și a doua lucrare, a prof. Gh. Murgoci, editată în 1920 la Paris, în limba franceză⁴⁰.

36 Ibidem.

37 Ibidem.

38 E.N. Giurgea, *Op. Cit.*, p. 17, 34.

39 C. Filipescu și E.N. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, Institutul de Arte Grafice „România Nouă”, 1919, p. 31-59.

40 G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Étude démographique. Avec cartes et tableaux statistiques*, S.é., Paris, 1920.

Analiza datelor statistice publicate de cei doi autori în perioada 1919-1920 și colaborarea lor cu alte surse privitoare la același subiect, conduc la concluzia că profesorului Gh. Murgoci și lui E.N. Giurgea le aparține elaborarea uneia dintre cele mai temeinice și sigure statistici referitoare la numărul și structura etnică a populației Basarabiei în anul 1918. În opinia celor doi autori, numărul total al populației Basarabiei în 1918 a fost de 2.642.000 de locuitori, dintre care 2.274.000 sau circa 85,0 % constituia populația rurală a provinciei și 368.000 sau 15,0 %, cea urbană⁴¹. Aceste date pot fi considerate drept cele mai veridice din statisticile existente cu privire la populația Basarabiei în anul 1918. Ele au fost acceptate inclusiv de Direcțiunea generală a statisticii din România, înființată la începutul anului 1919 și care a reluat, în același an, publicarea „Buletinului statistic al României”, primul număr al său fiind consacrat în întregime stării ținuturilor românești alipite. Prefațând acel Buletin, directorul general al statisticii, dr. L. Colescu, preciza că el constituie „o lucrare de compilare a datelor cel mai recente, culese din izvoare oficiale sigure, care (...) constituie punctul de plecare și termenii de comparațiune necesară pentru cercetările statistice din viitor”⁴².

Se constată că de la recensământul precedent (din 28 ianuarie 1897) și până în 1918, populația Basarabiei a sporit de la 1.935.412 locuitori la circa 2.642.000, înregistrând un spor total de 706.588 de locuitori, sau o rată de creștere de aproximativ 118,8 %. În aceeași perioadă de timp, populația rurală a Basarabiei a sporit de la 1.642.080 de locuitori sau 84,8 % din total la 2.274.000 sau 85,0 %, iar populația urbană, de la 293.332 sau 15,2 % din total la 368.000 de locuitori sau 15,0 %. Se observă, în așa mod, o tendință de creștere a ponderii numărului populației rurale în totalul populației Basarabiei și, respectiv, o reducere a ponderii numărului populației urbane, tendință ce se va menține pe parcursul întregii perioade interbelice⁴³.

Totodată, acceptând, în principiu, veracitatea statisticii oficiale a Rusiei țariste, care a estimat populația totală a Basarabiei la 1 ianuarie 1915 la circa 2.686.600 de locuitori, putem confirma justetea opiniei acelor cercetători care consideră că anii de război au epuizat întregul excedent al populației din deceniul 1900-1910, astfel încât deceniul doi al secolului al XX-lea s-a încheiat cu aproximativ același număr de locuitori ca în anul din preajma războiului⁴⁴.

Rezumând cele expuse, obținem următoarea situație a populației Basarabiei în anul 1918.

41 A.N.R.M., fond 1416, inv. 2, dosar 2, fila 19, 34, 35.

42 „Buletinul statistic al României”, seria IV, vol. XIV, nr. 1, 1919, p. 4.

43 *Recensământul general al populației României*, 29 decembrie 1930, Vol. IX, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 2, 4, 8; A.N.R.M., fond 706, inv. 1, dosar 555, partea I, fila 37, 39.

44 D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, Editura Academiei Române, 1980, p. 37.

Tabelul 3 Populația Basarabiei în anul 1918⁴⁵

Naționalitatea	Populația rurală	Populația urbană	Populația totală	
			Cifre abs.	%
Moldoveni (români)	1.585.000	98.000	1.683.000	64,0
Velicoruși	45.000	30.000	75.000	2,8
Ucraineni	225.000	29.000	254.000	9,7
Lipoveni și cazaci	41.000	18.000	59.000	2,2
Evrei	138.000	129.000	267.000	10,2
Germani	72.000	7.000	79.000	3,0
Bulgari și găgăuzi	124.000	23.000	147.000	5,6
Alte naționalități	33.000	34.000	67.000	2,5
Total	2.274.000	368.000	2.642.000	100,0

Este de remarcat că datele statistice referitoare la numărul populației Basarabiei și repartizarea ei pe medii de locuire invocate de Gh. Murgoci și E.N. Giurgea au fost acceptate și preluate, practic, de majoritatea absolută a cercetătorilor temei în cauză, inclusiv de I. Pelivan, Șt. Ciobanu, P. Cazacu, L. Boga, Emm. De Martonne, A. Babel și alții. Mai mult, putem considera justă, în principiu, opinia celor doi autori referitoare la numărul și proporția germanilor, bulgarilor și găgăuzilor din Basarabia, cifrele invocate de ei fiind confirmate inclusiv de statisticile de origine germană și rusească⁴⁶. Putem admite, așadar, ca justă opinia, stabilită printr-un anumit consens, referitoare la numărul germanilor (79.000 sau 3,0 % din total) și cel al bulgarilor și găgăuzilor (147.000 sau 5,6 % din totalul populației). Cifrele extreme în această privință aparțin lui Ion Nistor și Const. Kirițescu, care au estimat numărul populației bulgară și găgăuză la circa 210.000 sau 7,7 % din total⁴⁷ și lui M. Inorodetz, care a estimat numărul bulgarilor la numai 60.000 de locuitori, iar cel al găgăuzilor, la 30.000⁴⁸. Toate aceste estimări sunt eronate, venind în contradicție cu datele recensământului populației României din 29 decembrie 1930.

În general vorbind, partea cea mai contestată pe plan intern sau internațional a recensămintelor populației pentru țările ce au în componența lor și grupări etnice minoritare, a fost întotdeauna capitolul referitor la statistica naționalităților. El este deopotrivă contestat de minoritățile din cadrul statului respectiv, cât și de unele cercuri din țările cu populație de același neam cu minoritățile respective⁴⁹.

45 Dicționarul statistic al Basarabiei. Întocmit pe baza recensământului populației din anul 1902, corectat prin datele actuale statistice ale primăriilor și prin tabelele birourilor de populație centralizate în 1922/1923. Ediție oficială, Editura Glasul Țării, Chișinău, 1923, p. II; E.N. Giurgea, *Observațiuni economice asupra Basarabiei*, Imprimeria Statului, Chișinău, 1921, p. 6.

46 Vezi: V. Stoica, *Minoritatea noastră germană*. În: „Arhiva pentru știință și reforma socială”, an. VI, nr. 1-2, 1926, p. 104; Th. Holban, *Numărul bulgarilor în Basarabia*. În: „Viața Basarabiei”, an. VI, nr. 12, decembrie 1937, p. 83.

47 I. Nistor, *Istoria Basarabiei. Scriere de popularizare*, București, Institutul de Arte grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1923, p. 305; C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1918*, Vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 223-224.

48 M. Inorodetz, *La Russie et les peuples allogènes*, Berne, Ferd. Wyss, 1918, p. 177.

49 D. Șandru, *Op. Cit.*, p. 51.

O atare situație era caracteristică în acea perioadă nu numai României ori Basarabiei, în speță. Bunăoară, autorii ruși ai „Anuarului statistic” editat la Moscova în 1921, menționau că „informațiile referitoare la anul 1918 sunt, în majoritatea cazurilor, deosebit de sărăcăcioase, iar uneori lipsesc cu desăvârșire (...). Această situație se datorează atât impetuozității evenimentelor actuale și destrămării teritoriului țării, precum și dezorganizării aparatului statistic. Vechea statistică a departamentelor a fost distrusă, iar cea nouă, de abia se constituie”⁵⁰. Aceeași situație a fost remarcată și de acad. S.G. Strumilin, care era de părere că „de la declanșarea războiului mondial și a revoluției, în legătură cu pierderile militare, mișcarea refugiaților și a prizonierilor, schimbarea bruscă a ratelor mortalității și natalității și înrăutățirea la fel de bruscă a tuturor felurilor de evidență, obținem un șir întreg de ani (din 1914 și până în 1923), pentru care informația referitoare la dinamica populației este extrem de nesigură și neclară”⁵¹.

În lipsa unui recensământ general al populației, E.N. Giurgea și Gh. Murgoci au recurs la un studiu indirect asupra populației Basarabiei. Au fost utilizate, în acest scop, datele statistice din 1897, 1909 și 1913, precum și estimările privind creșterea populației rezultată din aceste date. Astfel, până în 1914, creșterea a fost considerată de 1,6 % anual, în timp ce de la 1914, creșterea a fost de 1,0 % anual, date fiind perturbațiile produse de războiul mondial.

Luându-se în considerare împrejurările în care s-a aflat județul Hotin, devenit teatru de război în ultima sa fază, s-a recurs la o reducere totală de 50.000 de locuitori sau 1,8 %. La sate, în loc de o creștere generală de 40.000 de locuitori, considerându-se inclusiv imigranții, s-a acceptat doar o creștere de circa 15.000 de locuitori de la 1915, iar pentru orașe s-a recurs chiar la o scădere de circa 10 % din total, mai ales pentru Hotin, Tighina și Cetatea Albă, pentru motivele mai sus amintite⁵².

Iată rezultatele estimărilor celor doi autori:

Tabelul 4 Populația Basarabiei pe anul 1918-1919 (în mii de loc.)⁵³

Județe	Populația rurală										
	Total general	Total la sate	Români	Velico-ruși	Malo-ruși	Lipoveni și cazaci	Evrei	Nemți	Bulgari	Găgăuzi	Alte naț.
Chișinău	376	243	230	2	2	1	5	1	-	-	2
Tighina	269	241	160	5	12	2	8	9	15	14	5
Cetatea Albă	377	343	142	18	10	17	7	53	48	14	4
Ismail	174	104	32	3	20	7	8	6	15	6	3

50 Статистический ежегодник. 1918-1920 гг., Вып. 1. Москва: Б.и., 1921. С. III.

51 Е.З. Волков, *Динамика народонаселения СССР за восемьдесят лет*, Москва; Ленинград, 1930. С. 3.

52 C. Filipescu și E.N. Giurgea, *Basarabia. Op. Cit.*, p. 52-54.

53 Ibidem, p. 55.

Județe	Populația rurală										
	Total general	Total la sate	Români	Velico-ruși	Malo-ruși	Lipoveni și cazaci	Evrei	Nemți	Bulgari	Găgăuzi	Alte nat.
Cahul	184	158	128	2	7	1	6	-	6	6	2
Orhei	295	276	244	1	7	2	20	-	-	-	3
Bălți	294	272	233	4	12	1	18	2	-	-	3
Soroca	307	288	235	2	20	1	25	1	-	-	2
Hotin	366	349	180	8	105	9	40	-	-	-	9
Total:	2.625	2.274	1.585	45	225	41	138	72	84	40	33

Sfârșitul tabelului

Numele orașelor	Populația urbană								Proporțiile naționalităților (%)			
	Total la orașe	Români	Velico-ruși	Malo-ruși	Lipoveni	Evrei	Nemți și alte nat.	Bulgari și găgăuzi	La sate	La orașe	Media în total	
Chișinău	133	40	8	7	4	62	10	2	-	-	-	
Tighina	26	5	3	3	2	8	5	2	Români	68,9	27	63,2
Cetatea Albă	34	8	4	3	3	8	5	3	Malo-ruși	14,5	20,8	15,3
Chilia	15	5	2	1	2	3	2	-	Velico-ruși			
Ismail	37	8	3	3	3	11	6	3	Lipoveni	6,0	35,0	10,0
Bolgrad	18	2	2	1	-	2	-	11	Evrei			
Cahul	12	5	1	1	-	3	1	1	Bulgari	3,7	6,8	4,05
Reni	14	4	1	1	1	4	2	1	-			
Orhei	19	5	2	2	-	8	3	-	-			
Bălți	22	7	1	2	1	8	3	-	-			
Soroc	19	5	2	3	1	6	2	-	-			
Hotin	17	4	1	2	1	6	3	-	-			
Total:	368	98	30	29	18	129	41	23	-			

Restul populației este format din alte naționalități, care sunt în număr mai mic în Basarabia.

Privit pe ansamblul Basarabiei, românii moldoveni locuiau întreg teritoriul acesteia, constituind majoritatea absolută a populației și revărsându-se inclusiv dincolo de Nistru. Centrul Basarabiei era populat de un strat compact de români, în care s-au intercalat unele fâșii cu populație rusă, ruteană, evreiască în special în orașele Tighina, Chișinău și Bălți. Nordul Basarabiei, de rând cu populația românească, era populat cu un număr apreciabil de sate rutene și, într-o măsură mai mică, cu populație de origine rusă. În sfârșit, sudul Basarabiei era populat, de rând cu români, într-o proporție aproape egală, cu ruteni, bulgari, germani, turci, ruși etc.⁵⁴.

54 Arhivele Naționale ale României, București, fond Dr. Sabin Manuilă, X.42/1930, fila 1 (Harta etnografică a României după datele statistice ale recensământului din 1930, elaborată de prof. Emanoil Tr. Simțion).

Prezența mai importantă a elementului rutean în Basarabia se datora unui fenomen de interferență reciprocă, deoarece dincolo de Nistru se aflau, în acea perioadă, aproape 250.000 de români moldoveni⁵⁵. Importanța numerică a acestora a fost recunoscută chiar de către oficialitățile noii puteri sovietice care, în 1924, au proclamat Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, cu capitala la Balta, deși prin acel act s-a urmărit un pronunțat scop expansionist. La fel, proporția însemnată a populației evreiești în Basarabia, la 1918, constituia rezultatul unui important aflux de refugiați din cuprinsurile Rusiei, așezați mai cu seamă în orașele și târgurile provinciei. Cultul religios în Basarabia anului 1918 este reprezentat prin 1.200 biserici ortodoxe, 22 de mănăstiri, 87 de biserici străine și 207 sinagogi⁵⁶.

Luând în considerare toate aceste modificări produse de-a lungul celor 106 ani de dominație rusească asupra Basarabiei, una din preocupările de bază ale liderilor politici ai României de după 1918 a fost statornicirea unor relații întemeiate pe încredere reciprocă și bună înțelegere între majoritatea românească și diversele minorități naționale, lingvistice și religioase, care conviețuiau acum în cadrul noului stat național unitar. Semnificative în acest sens sunt cuvintele rostite de Iuliu Maniu în Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, în numele Partidului Național Român. Pornind de la adevărul că „unirea tuturor românilor este o necesitate de viață a românilor de pretutindeni” și invocând un vechi proverb românesc („Ce ție nu-ți place, altuia nu face”), Iuliu Maniu a declarat, totodată, că Marele Sfat Național Român „nu voiește un imperiu de asupra”: „Nu voim, ca din asupra, ce-am fost, să devenim asupra. Voim să asigurăm libertatea pentru toți și dezvoltarea pentru toate popoarele conlocuitoare”⁵⁷. În același spirit a fost redactată și aprobată Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, proclamând principiile fundamentale menite a propăși statul național unitar român, inclusiv deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare: „Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie, prin indivizii din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în Corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc”⁵⁸.

Cu toate că statul român a recunoscut drepturile cetățenești pentru minoritățile naționale, la insistența „Consiliului celor patru” (Franța, Marea Britanie, SUA și Italia), statele succesorele monarhiei habsburgice (Polonia, Cehoslovacia, România, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor), precum și Grecia, au mai trebuit să semneze, fiecare în parte, câte un tratat special privind minoritățile. În consecință, prin semnarea, pe 9 decembrie 1919, a Tratatului minorităților de la Paris cu Principalele Puteri Aliate și Asociate, România a consimțit că stipulările privind drepturile persoanelor aparținând unor minorități de rasă, religie sau limbă „să constituie obligații de interes internațional” și puse, în consecință, sub garanția

55 D. Șandru, *Op. Cit.*, p. 49.

56 I. Teodorescu, *Basarabia*. În: „Buletinul statistic al României”, seria IV, vol. XIV, nr. 1, 1919, p. 47.

57 *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente*. Coordonatori: Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 121-122.

58 *Ibidem*, p. 119-120.

Societății Națiunilor, astfel încât „orice membru al Consiliului Societății Națiunilor să aibă dreptul să semnaleze atenției Consiliului orice infracțiune sau pericol de infracțiune la oricare din aceste obligații, și ca Consiliul să poată proceda de asemenea manieră și să dea asemenea instrucțiuni care îi vor părea adecvate și eficiente în împrejurarea respectivă”⁵⁹. A mai consimțit, de asemenea, ca în caz de divergențe de opinie asupra unor chestiuni de drept sau de fapt privitor la articolele vizând minoritățile de rasă, religie sau de limbă între Guvernul României și oricare altă putere, membră a Consiliului Societății Națiunilor, respectiva divergență „să fie considerată ca un diferend cu caracter internațional”, conform termenilor articolului 14 al Pactului Societății Națiunilor și deferită, - dacă cealaltă parte o cerea, - Curții permanente de Justiție Internațională, fără drept de apel și având aceeași forță și valoare ca și o decizie dată în virtutea articolului 13 din Pact⁶⁰.

Chiar dacă respectivul Tratat al minorităților, - așa cum atenționa șeful delegației române, Ion I.C.Brătianu, - comporta riscul alimentării tendințelor unor cetățeni de a ieși de sub autoritatea statului român și a se adresa unor foruri internaționale, iar aceste foruri puteau folosi asemenea pretexte pentru a interveni în treburile interne ale României⁶¹, semnarea aceluși document cu valoare de angajament internațional constituia o probă elocventă a spiritului larg de toleranță, a intenției și dorinței sincere a clasei politice românești de a face ca Noua Românie să devină „Patria iubită și iubitoare a tuturor fiilor ei, fără deosebire de clasă socială, de limbă maternă ori de confesiune”⁶².

Cu referire particulară la Basarabia de după 1918, așa cum pe bună dreptate constata cotidianul „Sfatul Țării”, „noua rânduială din Basarabia nu s-a zidit pe temelia unui naționalism îngust ori a unui exclusivism stupid, ci pe temelia trainică a unei democrații înțelepte - care însă n-are nimic cu bolșevismul îmbrăcat în cojocul cald al vechiului despotism - și pe a libertății constituționale, care nu înseamnă de loc nihilism exasperat și provocator de anarhie”⁶³. Este suficient de remarcat că Declarația oficială a Sfatului Țării de unire a Basarabiei cu România cerea în mod expres „respectarea drepturilor minorităților din Basarabia”, precum și garantarea prin constituție a libertății personale, a libertății tiparului, cuvântului, credinței, a adunărilor și a tuturor libertăților obștești⁶⁴, textul declarației fiind votat inclusiv de către reprezentanți ai minorităților etnice⁶⁵.

59 *România și minoritățile. Colecție de documente*, Târgu Mureș, Editura Pro Europa, 1997, p. 49-50.

60 *Ibidem*, p. 50.

61 *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente*, p. 8.

62 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 14, ședința din 16 decembrie 1919, p. 154-155.

63 „Sfatul Țării”, nr. 105, 12-25 august 1918.

64 *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente. Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc*, Chișinău, Editura Hyperion, 1995, p. 215-216.

65 Gheorghe E. Cojocaru, *Sfatul Țării: Itinerar*, Chișinău, Editura Civitas, 1998, p. 113-114.

LUPTA PENTRU ȘCOALA NAȚIONALĂ ÎN BASARABIA (1917-1918)

VASILE CREȚU

- Rezumat** Articolul se referă la situația învățământului din Basarabia în anii 1917-1918 și lupta pentru renașterea culturală a poporului, inițiată de militanții mișcării de eliberare națională. Un rol important la deșteptarea conștiinței naționale, la crearea unui sistem de învățământ național l-au avut Congreșele învățătoarești din aprilie și mai 1917.
- Cuvinte-cheie** Basarabia, școli primare, Partidul Național Moldovenesc, Congresul învățătorilor din Basarabia, naționalizarea învățământului, alfabet latin, cursuri învățătoarești, Comisia școlară moldovenească, Directoratul Instrucțiunii Publice.
- Abstract** The article addresses the situation of Bessarabian education in 1917-1918 and the struggle for the cultural revival of the people, initiated by the fighters for the national liberation movement. An important role in the awakening of national consciousness and the creation of a national education system played the teachers' congresses held in April and May 1917.
- Keywords** Bessarabia, primary schools, Moldavian National Party, Congress of Bessarabian Teachers, nationalization of education, Latin alphabet, courses for teachers, Moldavian School Committee, Directorate of Public Instruction.

La începutul sec. XX, în contextul mișcării revoluționare, s-a înregistrat o serie de acțiuni cu caracter național. În cadrul instituțiilor de învățământ, inclusiv la Seminarul Teologic au fost create cercuri clandestine de studiere a istoriei și culturii românești, cu mici biblioteci de literatură românească¹. În 1906, la Chișinău, sub președinția lui Pavel Dicescu s-a constituit Societatea Moldovenească pentru

¹ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, Coordonator și redactor responsabil T.T. Cibotaru, Chișinău, Lumina, 1991, p. 311.

Răspândirea Culturii Naționale, organizație formată din intelectuali care urmărea implementarea unui program de acțiuni cu caracter românesc. Una din revendicările acestei societăți a fost introducerea în școli a predării în limba română a tuturor disciplinelor. În art.1 al statutului, aprobat de guvernatorul Basarabiei (Haruzin), s-a hotărât în unanimitate ca să se înainteze Adunării generale a Zemstvei guberniale din Basarabia o cerere privind introducerea limbii române în școlile primare din satele cu populația majoritară moldovenească. Însă acest demers a rămas fără răspuns.

Situația deplorabilă din domeniul învățământului nu mai putea continua și în anul 1917 nu putea lăsa indiferentă intelectualitatea basarabească, care dorea cu tot dinadinsul o școală cu adevărat națională și renașterea culturală a poporului „devenise lozinca principală, pentru care au luptat militanții mișcării de eliberare națională în mersul evenimentelor din anii 1917 – 1918”².

O contribuție importantă la deșteptarea conștiinței naționale l-a avut ziarul „Cuvânt Moldovenesc”, organ de presă al Partidului Național Moldovenesc (PNM). Referindu-se la acest ziar, Romulus Cioflec, profesor ardelean, martor ocular la evenimentele din Basarabia, în memoriile sale menționa: „La Chișinău, până și gazeta lor, a moldovenilor, e pipernicită, ca un copil crescut în sărăcie și năpăstuire – cu toate că-și duce viața într-un cartier boieresc. E bisăptămănală, rustică și timidă față de cotidienele din Chișinău (de limbă rusă, n.a.), cu care nu se poate prinde la harță”³. Directorul acestei ediții periodice a fost Pan Halippa, iar redactor responsabil – Nicolae Alexandri. În martie 1917, la inițiativa lui Pan Halippa, la redacția ziarului „Cuvânt Moldovenesc” a avut loc o ședință în cadrul căreia au participat mai mulți intelectuali basarabeni, precum: arhimandritul Gurie Grosu, Vladimir Hertza, Simeon Murafa, Paul Gore, care au hotărât să se restabilească „Societatea de popularizare a culturii moldovenești”, care se va transforma mai târziu într-o organizație politică – Partidul Național Moldovenesc (PNM).

Un rol deosebit de important în lupta pentru drepturile naționale l-a jucat PNM, înființat la sfârșitul lui martie 1917. La adunarea de constituire a partidului au participat Pan Halippa, Vasile Stroescu, Vasile Hertza, Vlad Bogos, ardeleanul Onisifor Ghibu. Vasile Stroescu a fost ales președinte de onoare, iar secretar general al PNM – Pan Halippa. Pe 9 aprilie, ziarul „Cuvânt Moldovenesc” a publicat programul PNM, prin care a determinat scopul final al luptei partidului, și anume: „... dobândirea drepturilor cetățenești și naționale pentru moldovenii din Basarabia și de dincolo de Nistru”⁴. În punctul 5 al acestui program se menționează: „În școlile de toate treptele, limba de predare să fie limba națională a poporului. Limba rusă se va învăța în școli ca obiect de învățământ (ca învățatură deosebită). În toate satele și orașele să se facă școli bune, cu mai mulți ani de învățatură și toți copiii

2 I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 91.

3 Leon Donici, *Revoluția rusă: /amintiri, schițe și impresii/*. Cioflec Romulus. *Pe urmele Basarabiei... /note și impresii din revoluția rusească/*, Chișinău, Universitas, 1992, p. 221.

4 O. Ghibu, *Pe baricadele vieții: În Basarabia revoluționară (1917 – 1918)*. Amintiri, Chișinău, Universitas, 1992, p. 72.

să fie îndatoriți a învăța la aceste școli”⁵. Revendicările din programul PNM privind acordarea celei mai largi autonomii Basarabiei, alegerea parlamentului provinciei (Sfatul Țării), precum și introducerea predării în limba maternă în școală erau susținute de toate organizațiile din ținut precum și de alte adunări reprezentative ale populației moldovenești.

Pe la mijlocul lui aprilie 1917, după câteva ședințe ale grupului de învățători, s-a constituit „Comitetul vremelnic al obștei învățătorilor moldoveni din Basarabia” cu sediul la Chișinău, având următoarea componență: Teodor Neaga, președinte, Ștefan Ciobanu, secretar general, precum și membrii P. Arventiev, M. Gamer, Constantin Popescu ș. a. Comitetul acționa în cadrul PNM, alcătuindu-și programul său de luptă în funcție de situația politică de atunci, contactând intens cu Zemstva gubernială din Basarabia, de la care mai târziu va primi un ajutor material, cu concursul lui Paul Gore – membru al acestei instituții administrative. Pentru a reuși în lupta grea, grupul de inițiativă a încercat să stabilească legături cu Comitetul Obștesc-Pedagogic din Rusia, care reprezenta atunci învățătoria rusească, dirija toate problemele școlare, bucurându-se de o mare autoritate.

Pe 15 mai 1917, Comitetul moldovenesc a expediat filialei Comitetului pedagogic rus din regiunea Odessa o adresă cu următorul conținut: „Învățătorii moldoveni, reprezentanți ai tuturor treptelor învățământului din Basarabia, conștienți față de poporul moldovenesc ce zace în întuneric, au crezut necesar să se organizeze în asociație aparte. Împărtășind principiile democratice ale Asociației pedagogice din întreaga Rusie, precum și acele ale Asociației învățătorilor din Chișinău..., asociația învățătorilor moldoveni are de urmărit scopul său local – o largă democratizare și naționalizare a școlii moldovenești și, în general, răspândirea culturii naționale printre moldoveni”⁶.

În continuare, adresa conținea o serie de revendicări ce urmăreau schimbări radicale în domeniul învățământului public. Principala cerință înaintată era ca predarea în școlile primare din Basarabia să se înfăptuiască în limba română. În orașele basarabene, alături de școlile rusești, urmau să fie deschise instituții de învățământ pentru moldoveni. În Chișinău și în alte două orașe – reședințe de județ, urmau să fie deschise câte un liceu de băieți și unul de fete, iar predarea religiei, gramaticii, literaturii să se facă în limba română, limba rusă să fie predată ca obiect de studiu aparte. În ceea ce privește corpul didactic pentru școlile moldovenești, Asociația considera că e necesar următoarele: să se organizeze în vara anului 1917 cursuri de istorie și literatură moldovenească și pedagogie pentru învățătorii din școlile primare și secundare; conducătorii acestor tipuri de școli, inspectorii și directorul învățământului primar să fie numiți oameni de pe loc, ce cunosc limba română.

Între 11 și 14 aprilie, la Chișinău s-au desfășurat lucrările Congresul Învățătorilor din Basarabia. Principalele probleme puse în discuție au fost învățământul în limba maternă și pledarea pentru o școală democratică unitară. Pentru o mai efici-

5 *Crestomație la istoria românilor (1917-1992)*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 7.

6 T. Neaga, *Din luptele pentru școala română în Basarabia*. În: „Școala Basarabeană”, nr. 4, 1938, p. 14.

entă organizare a învățământului în limba maternă a fost lansată ideea convocării unor congrese aparte ale învățătorilor moldoveni, ucraineni, evrei ș.a. De la bun început, a luat amploare o campanie împotriva creării școlii naționale, deoarece, după cum afirma Onisifor Ghibu, „... printre învățători se găsea un mare număr de ruși, mai ales rusoaice fanatice. Directorul general al învățământului Siromeatnikov este un adevărat șovinist rus, lipsit de orice respect pentru populația băștinașă a țării”⁷.

Dezbaterile la acest congres au decurs în limba rusă. S-a recurs la diferite aluzii răutăcioase, precum că moldovenii nu au nici o limbă literară în care s-ar putea scrie manuale și dacă vor să meargă înainte, trebuie să învețe în limba rusă și că învățământul în limba maternă nu este altceva decât o tendință camuflată de separatism. Pentru aceasta ar trebui să se renunțe la școala națională, deoarece această școală le va închide calea spre cunoașterea limbii ruse și, deci, a culturii universale. În discursul său, Pan Halippa a declarat deschis „că tara aceasta este sătulă să hrănească diferiți venetici arhieriei, directori de învățământ și învățători ruși”⁸.

La acest congres a fost formată Asociația Învățătorilor Moldoveni, care urma să rezolve cele mai actuale probleme ale școlii naționale, precum: introducerea în anul de studii 1917 – 1918 în satele moldovenești a învățământului în limba maternă. Până la urmă, la insistența lui Vladimir Herța și Pan Halippa, congresul a decis admiterea în principiu a școlii naționale moldovenești, dar cu limba rusă ca disciplină obligatorie de studiu. În urma memoriului Asociației Învățătorilor Moldoveni, Zemstva gubernială i-a convocat în cadrul unei ședințe pe învățătorii moldoveni din Chișinău. A fost audiat memoriul privind cursurile moldovenești. S-a stabilit că această problemă va fi discutată cu învățătorii din întreaga Basarabie, care vor fi convocați la un congres special. Până atunci, învățătorii au solicitat să fie creat în cadrul Zemstvei un organ special pentru coordonarea tuturor afacerilor școlare. Astfel, s-a hotărât „înființarea unei Comisii școlare moldovenești în cadrul Zemstvei guberniale, al cărei secretar va fi profesorul Ștefan Ciobanu de la Bolgrad”⁹.

Pe 3 mai 1917 a fost convocată prima ședință a Comisiei școlare moldovenești de pe lângă Zemstva gubernială. În cadrul acestei ședințe s-a pus în discuție problema tipăririi cărților moldovenești. S-au desfășurat discuții aprinse pe marginea alfabetului în care vor fi tipărite aceste cărți. Totuși, s-a optat în favoarea celui latin. În cadrul aceleiași ședințe, Zemstva gubernială s-a adresat către directorul Secției de instrucțiune publică cu cerința de a acumula datele statistice privind numărul copiilor moldoveni de vârstă școlară din toată Basarabia¹⁰.

Un rol important în ceea ce privește crearea unui sistem de învățământ național l-a jucat *Congresul Național al Învățătorilor Moldoveni din Basarabia*, care și-a început lucrările pe 25 mai 1917. Pe agenda sa figurau toate problemele ce țineau de domeniul școlar, și anume: organizarea învățământului moldovenesc în școlile de toate gradele; problema alfabetului; manualele școlare; organizarea învățământ-

7 O. Ghibu, *Op. cit.*, p. 129.

8 P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru (1812-1918)*, Chișinău, Știința, 1992, p. 245.

9 O. Ghibu, *Op. cit.*, p. 181.

10 Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 1.

tului în satele moldovenești de peste Nistru; organizarea cursurilor de vară pentru învățătorii moldoveni; biblioteci școlare și pentru popor; învățământul extrașcolar etc. La această manifestare au fost prezenți circa 350 de învățători (delegați), mulți dintre ei fiind vorbitori de limbă rusă, care nu cunoșteau nici limba și nici istoria neamului nostru. Deschiderea congresului a fost precedată cu un serviciu religios în limba română de către arhimandritul Gurie Grosu. Paul Gore a salutat congresul, adresându-se de la tribună, cu cuvintele: „Frați români! Viitori luminători ai neamului nostru”, însă unii învățători, probabil temându-se să nu fie învinuiți de separatism, l-au întrerupt, strigând: „Noi nu suntem români, ci moldoveni”¹¹. Paul Gore a încercat să explice că moldovenii sunt o ramură a neamului românesc, care locuiesc în mai multe țări, având aceleași tradiții, obiceiuri, cultură etc.

Cu un cuvânt de salut către delegați s-a adresat preotul și poetul Alexei Mateevici, sosit de pe front, care, dând răspuns la una dintre replici din sală, a afirmat următoarele: „Cu mâhnire am văzut astăzi că între Dumneavoastră nu toți sunt uniți asupra unei idei drepte. Unii se socotesc moldoveni, alții cei mai puțini – români... dacă ați luat asupra D-voastră sarcina de a lumina poporul, apoi trebuie să dați poporului idei adevărate, căci altfel întreg învățământul e fără rost. Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldave, însă facem parte din marele trup al românismului, așezat prin România, Bucovina și Transilvania. Frații noștri din Bucovina, Transilvania și Macedonia nu se numesc după locurile unde trăiesc, ci-și zic români. Așa trebuie să facem și noi. Trebuie să știm de unde ne tragem, căci altfel suntem niște nenorociți. Trebuie să știm că suntem români... Aceasta trebuie să le-o spunem și copiilor și tuturor celor neluminați. Să-i luminăm pe toți cu lumina dreaptă. Să stați cu mare putere la straja intereselor noastre naționale. Să trăim bine și cu străinii, dar să nu trădăm interesele noastre, căci altfel vom cădea pentru totdeauna”¹².

Un referat detaliat despre organizarea învățământului moldovenesc în școlile de toate treptele a fost prezentat de profesorul de la Gimnaziul din Bolgrad, Ștefan Ciobanu, care a menționat: „... După cea dintâi Dumă, unele popoare s-au folosit de dreptul de a se preda în limba maternă în cele două clase ale școlii începătoare, pe când moldovenii nu. Congresul nostru trebuie să ceară naționalizarea întregului învățământ pentru moldoveni”¹³, provocând în sală aplauze îndelungate și mare bucurie în rândurile delegaților.

De la începutul lucrărilor congresului, o mare parte din delegați erau împotriva introducerii alfabetului latin. Se vehicula ideea că, odată cu introducerea alfabetului latin, Basarabia se va uni cu România. Alții propuneau ca problema alfabetului să rămână până după război, iar până atunci cărțile să fie tipărite în alfabetul chirilic. Despre alfabet în fața congresului au vorbit Ștefan Ciobanu, Ion Buzdugan, Pan Halippa, Alexei Mateevici ș.a., care au reușit cu argumente întemeiate să convingă congresul de necesitatea introducerii noului alfabet (latin). Până la urmă, după dezbateri îndelungate, congresul a adoptat introducerea alfabetului latin.

11 O. Ghibu, *Op. cit.*, p. 191.

12 *Ibidem*, p. 195.

13 *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, p. 315.

Congresul a adoptat o serie de hotărâri, și anume: 1) Începând cu 1 septembrie 1917, școlile din satele moldovenești sau în majoritate moldovenești se vor transforma în școli moldovenești. Se vor deschide școli moldovenești și în orașe; 2) În școlile de toate treptele, religia va fi predată în limba română; 3) În toate școlile se va folosi exclusiv alfabetul latin; 4) Limba rusă se va învăța în aceste școli ca obiect de studiu obligatoriu, începând cu anul al treilea cu șase ore pe săptămână; 5) În Chișinău și în ținuturile unde moldovenii constituie majoritatea să se deschidă de pe 1 septembrie 1917 câte un liceu de băieți și unul de fete; 6) Dincolo de Nistru să se deschidă școli moldovenești în toate satele locuite de moldoveni; 7) Programele școlare urmau să fie elaborate în conformitate cu cele ruse, dar limba, istoria și literatura rusă să se predea după un program pe care îl va elabora o comisie specială; 8) Congresul a decis să se înființeze cursuri moldovenești de cel puțin două luni de zile, „... pentru ca învățătorii moldoveni să se poată pregăti cum trebuie spre a fi în stare a deschide de la toamnă școli moldovenești prin sate și târguri. Cursurile să se înceapă pe 15 iunie. În programul cursurilor se va studia limba și literatura moldovenească, istoria neamului, metodică limbii moldovenești...”¹⁴. Programul acestor cursuri a fost alcătuit de Paul Gore și Onisifor Ghibu. Zemstva gubernială a alocat 50 de mii de ruble pentru organizarea acestor cursuri. S-a mai hotărât constituirea unei Asociații a învățătorilor moldoveni, înființarea pe lângă Zemstva gubernială a unei biblioteci pedagogice centrale, în fiecare școală și sat moldovenesc urma să se înființeze câte o bibliotecă pentru copii și popor.

Pe 31 mai 1917, Comisia școlară moldovenească de pe lângă Zemstva gubernială a hotărât ca la Cursurile școlare să fie primiți și învățători de naționalitate străină, vorbitori de limbă rusă, dacă aceștia activau în sate cu populație moldovenească. Comisia a mai propus ca pentru predarea la cursuri să se facă apel la lectori moldoveni locali și, în caz excepțional, să se adreseze la „moldoveni nebasarabeni”, în special din Bucovina, care era ocupată de armata rusă. Însă împotriva acestei propuneri s-a pronunțat Ștefan Ciobanu, care „... își arăta teama că participarea unor lectori bucovineni sau ardeleni la cursurile de limbă ar putea fi exploatată de răuvoitori și ar aduce provocății...”¹⁵. În urma discuțiilor, până la urmă, s-a decis de a se invita profesori basarabeni și numai în cazul în care aceștia n-ar ajunge, să se facă apel la „moldoveni nebasarabeni” sau ardeleni. În acest context, comisia a luat decizia de a-l împuternici pe Alexandru Șmidt să ia legături cu Zemstva gubernială din Podolia ca să se afle ce măsuri se întreprind pentru instruirea în limba maternă a moldovenilor de peste Nistru și să se propună ca Zemstva respectivă să delegheze învățători (doritori) moldoveni să se prezinte la cursurile care se vor deschide pe 15 iunie 1917 la Chișinău. Toate cheltuielile pentru aceste deplasări să fie suportate de către Zemstva¹⁶.

Pe 9 iunie 1917, arhimandritul Gurie Grosu a propus Zemstvei guberniale să intervină pe lângă Directoratul Instrucțiunii Publice (în continuare DIP) și Sfântul Sinod din Rusia pentru alocarea mijloacelor bănești necesare în vederea pregătirii

14 O. Ghibu, *Op. cit.*, p. 198.

15 Leon Donici, *Op. cit.*, p. 262.

16 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 1 verso.

învățătorilor moldoveni pentru instruirea în „limba moldovenească” în școlile din Basarabia¹⁷. În fila 5 din acest dosar, găsim următorul răspuns la această adresare către Directorat și Sinod: „Cu regret, am examinat refuzul DIP și Sfântului Sinod de a aloca mijloace bănești pentru organizarea cursurilor de limbă moldovenească pentru învățătorii moldoveni. Comisia (școlară, n.n.) a decis să protesteze împotriva acestui refuz și să se adreseze Guvernului Provizoriu, amintindu-i cât de nedrept s-a comportat vechea guvernare față de Basarabia, alocând foarte puține mijloace pentru cultură și instruire, în pofida uriașelor profituri obținute din această gubernie. Comisia găsește de cuviință că guvernul revoluționar trebuie să corecteze această veche greșală și să repare nedreptatea seculară...”¹⁸.

În conformitate cu deciziile Congresului corpului didactic moldovenesc, pe 17 iunie 1917, la Chișinău, în Sala Eparhială a avut loc deschiderea oficială a cursurilor pentru învățători cu o durată de două luni, menite să pregătească corpul didactic pentru efectuarea instruirii în limba română. „Au sosit 300 (cursiști, n.a.), mai mult învățătoare (mulți învățători fiind la „bătălie”)”¹⁹. O importanță majoră în acest context a avut-o elaborarea unei programe de instruire pentru școala moldovenească, editarea „Abecedarului” de către arhimandritul Gurie Grosu precum și elaborarea manualelor școlare. Programul acestor cursuri prevedea studiul limbii și literaturii române, istoria neamului. „Arhimandritul Gurie Grosu și preotul-poet Alexei Mateevici oficiază un tedeum și se țin câteva luări de cuvânt (Frățiman, Gore, Herța, Ciobanu). Deschiderea se încheie cu o scurtă conferință inaugurală susținută de poetul Al. Mateevici în legătură cu cursul său de istoria literaturii și cu lectura câtorva poezii ale sale”²⁰.

De la bun început, din cauza numărului mare de cursiști din toată Basarabia, s-a dovedit că numărul lectorilor basarabeni este insuficient. Și, din această cauză, la aceste cursuri au predat nu doar profesori băștinași, dar și oameni de cultură veniți din Ardeal, Bucovina și vechiul Regat. Intelectualitatea basarabeană era puțin numeroasă și se afla la începutul constituirii sale ca forță capabilă să meargă în fruntea procesului de renaștere națională și spirituală. Majoritatea lor fuseseră pregătiți și instruiți în instituțiile de învățământ rusești. Meritul acestor intelectuali veniți din diferite provincii românești este deosebit de important în organizarea învățământului național. Unii din ei au ajuns în Basarabia încă înaintea Unirii, participând activ la mișcarea națională din 1917 – 1918. În plus, în anumite domenii de activitate și la etape importante ale mișcării, s-au impus ca figuri centrale, însușindu-i pe basarabeni prin încrederea fermă în cauza neamului românesc, prin competența profesională și capacitatea de a rezolva cele mai dificile probleme. Unul dintre aceștia a fost Onisifor Ghibu, marele profesor din Ardeal, care și-a oferit talentul său de organizator în lupta pentru deșteptarea națională a basarabenilor. El a fost profesor și director al Cursurilor pentru învățători la Chișinău și Soroca, a stat la temelia înființării Asociației învățătorilor și profesorilor moldo-

17 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 2.

18 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 5 verso.

19 Leon Donici, *Op. cit.*, p. 263.

20 *Ibidem*.

veni, a contribuit la organizarea primelor biblioteci la Chișinău, Soroca și Bălți, a înființat două tipografii cu caractere latine, gazeta „Ardealul” și „România Nouă” în 1918²¹. În aceste tipografii vor fi tipărite primele cărți de școală în veșmântul latin, cu care se va începe învățământul moldovenesc, precum și „Abecedarul moldovenesc” al arhimandritului Gurie Grosu.

În calitate de profesori la aceste cursuri au mai participat Șt. Ciobanu, Nicolae Popovschi, Alexe Mateevici, Elena Alistar, Romulus Cioflec, Gh. Tocan, Teodor Neaga, Mihail Berezovschi ș.a. În acest context, în memoriile sale, Onisifor Ghibu menționa următoarele: „Românizarea școlii (în Basarabia, n.a.) a fost posibilă numai cu ajutorul ardelenilor și bucovinenilor. Ardelenii au fost cei dintâi ajutoari la organizarea cursurilor pentru învățători”²².

De rând cu Chișinăul, cursuri învățătoarești, în decursul anilor 1917 – 1918, au fost organizate și în alte centre urbane ale Basarabiei: Bălți, Orhei, Soroca, Bender, Cahul. Cursurile de vară au fost frecventate de aproximativ 400 de învățători. Onisifor Ghibu estimează cifra de 500, aproape jumătate din efectivul total al învățătorilor din școlile primare. Majoritatea absolută a cursiștilor erau moldoveni de origine, dar erau și vorbitori de limbă rusă, deoarece, după cum s-a menționat, Comisia școlară a hotărât ca să accepte la cursuri și învățători de naționalitate străină, dacă activează în satele cu populație moldovenească. Învățătorii învățau să scrie și să citească în grafia latină, însușeau terminologia școlară în limba română.

Pe 25 iunie 1917 a fost convocată Comisia școlară, în frunte cu Vladimir Herța, ales președinte în locul lui Paul Gore, în cadrul căreia a fost luată decizia ca la absolvirea cursurilor să se înmâneze fiecărui participant un certificat în baza frecvenței cursurilor și a susținerii unui examen în fața unei comisii alcătuită din profesorii grupelor, reprezentanții cursiștilor, Zemstvei, Asociației învățătorilor moldoveni și ai Sfatului deputaților ostași și țărani moldoveni²³. Unii cursiști erau împotriva duratei instruirilor, de două luni, și a examenului. Ei au propus ca examenul să fie susținut în fața unui lector, la el trebuia să asiste doar un membru al Comisiei școlare. Ei au amenințat chiar cu abandonarea lecțiilor. Această stare de tensiune mai era inspirată și de unele publicații periodice de limbă rusă, printre care era cotidianul „Bessarabskaia jizni”, în care se publicau diferite articole provocatoare împotriva cursurilor și școlii moldovenești. Atacurilor acestui ziar le-au răspuns un grup de învățători prin intermediul cotidianului „Svobodnaia Bessarabia”, publicație întreținută din fonduri publice.

Ardeleanul Romulus Cioflec, profesor la aceste cursuri, menționa: „Noi, lectorii „români”, de obicei evitam de a interveni în asemenea cazuri, spre a nu da loc la alte provocații”²⁴. Provocatorii ajunseră până acolo încât au propus să se ceară arestarea „lectorilor români” sau „expulzarea lor din provincie”. Această minoritate de cursiști, vorbitoare de limbă rusă, au organizat un miting în fața Primăriei

21 I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Op. cit.*, p. 92, 93.

22 O. Ghibu, *Op. cit.*, p. 45.

23 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 3.

24 Leon Donici, *Op. cit.*, p. 268.

Chișinăului, la care au cerut în mod ultimativ să nu li se predea limba română, fiindcă nu au nevoie de ea. La această întrunire, în fața manifestanților au luat cuvântul mai mulți fruntași ai neamului, care, prin argumente, s-au străduit să-i convingă să urmeze cursurile. Ostașul Cocârlă le-a spus următoarele: „Dacă de la toamnă ne veți mai învăța rusește (în limba rusă, n.a.), vă vom da afară din sat”²⁵.

În această împrejurare tensionată, cursurile erau amenințate cu închiderea sau lichidarea. În legătură cu această situație creată Romulus Cioflec menționează: „... Ar fi păcat ca din aceste zile de libertate și anarhie crescândă ideea națională românească să nu se aleagă măcar cu această piatră pusă la temelia învățământului popular: câteva sute de învățători acum, alte sute la toamnă, pregătiți de bine de rău de a purta învățământul în românește. Începutul, tradiția făcută din primul an, școala primară moldovenească va rămânea și se va dezvolta oricare ar fi regimul ce s-ar statornici în Rusia”²⁶.

În sala mare a Zemstvei guberniale, unde s-au întrunit membrii Comisiei școlare și peste 100 de învățători, președintele Comisiei școlare, care a încercat să potolească spiritele și să-i convingă pe turbulenți despre necesitatea acestor cursuri, un învățător rus îl întrerupea mereu, la care el „îl întrebă de ce naționalitate este și dacă nu i se pare că treburile moldovenilor trebuie să și le rânduiască moldovenii singuri”²⁷. Până la urmă, unii membri ai Comisiei școlare, și anume Teodor Neaga și arhimandritul Gurie Grosu, contrar hotărârilor adoptate de congres, au cedat presiunilor din partea minorității și au declarat că sunt de acord ca, în primul an de studiu, să se mai admită instruirea în limba rusă în acele sate ai căror învățători nu au putut urma cursurile școlare. La care Simion Murafa a propus: „Școlile în satele moldovenești, învățătorii cărora nu au putut fi la aceste cursuri, nu se vor deschide deloc, iar învățătorii lor vor putea urma cursurile de toamnă. Leafa învățătorilor însă să se plătească până când și lor li se vor putea da cursuri și examene. Poporul acesta... a plătit până acum ca să i se facă rău cu o limbă străină, va putea plăti și acum, pe câteva luni, câțiva învățători ca să nu i se facă rău”²⁸. Cu toate aceste probleme, cursurile de învățători din vara anului 1917 nu au fost abandonate și suspendate, ele și-au continuat activitatea până la bunul lor sfârșit. În plus, au urmat o serie de cursuri de câte patru săptămâni, la Chișinău (de pe 3 octombrie cu 80 cursiști), la Bălți (de pe 5 octombrie – 80 cursiști) și de la Soroca (de pe 25 octombrie – 136 cursiști)²⁹. Toate problemele didactice erau rezolvate de către consiliile profesorilor alcătuite din lectori și directori. La sfârșitul acestor cursuri, toți învățătorii erau supuși unui examen la care trebuia să asiste reprezentanți ai Zemstvei, în urma căruia erau proclamați reușiți cu dreptul de a preda în limba română.

În iunie 1917, Comisia școlară moldovenească, la ședința convocată, a pus în discuție problema deschiderii de școli primare și secundare în Chișinău și alte

25 Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria 1812-1993*, Chișinău, Universul, 1995, p. 156.

26 Leon Donici, *Op. cit.*, p. 269.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*, p. 270.

29 T. Neaga, *Op. cit.*, p. 16.

centre urbane din Basarabia. A fost luată decizia: „1) De la începutul noului an școlar 1917–1918, în Chișinău să se deschidă câteva școli pentru copiii moldoveni cu predarea în limba maternă... și că pentru instruire vor fi pregătiți la cursuri, până la 20 de învățători și învățătoare; 2) De a interveni pe lângă Zemstva Ținutală de a deschide la începutul noului an școlar în orașul Chișinău a cel puțin două gimnazii, unul de băieți și altul de fete și de a introduce în gimnaziile rusești predarea limbii moldovenești pentru elevii moldoveni. 3) De deschis sau reorganizat gimnaziile moldovenești și în alte orașe ca Bălți, Soroca, Orhei, Bender; în primele două orașe – de băieți, iar în celelalte două – de fete. Pentru pregătirea celorlalți învățători pentru predare în școlile moldovenești, Comisia școlară intenționează să deschidă de la începutul anului nou școlar a unui curs de o lună, dar și de două luni începând cu luna septembrie”³⁰.

Pe 14 iulie 1917, Comisia școlară a ieșit cu o declarație despre rolul școlii rusești în satul moldovenesc, cu următorul conținut: „Luând în considerație că școala rusească în satul moldovenesc nu dă nici un rezultat pozitiv, dar numai aduce daune copiilor moldoveni, provoacă cheltuieli neproductive, începând cu următorul an școlar 1917 – 1918, să se deschidă atâtea școli moldovenești în funcție de numărul de învățători și de învățătoare pregătiți. Dacă în acele sate cu predare în limba moldovenească, învățătorii nu vor fi pregătiți (care nu au frecventat cursurile, n. a.), comisia roagă Zemstva gubernială, PNM să ia toate măsurile ce depind de ei pentru menținerea ideii naționalizării școlii și rezolvarea acestor confuzii fără lezarea oricăror interese morale și materiale ale învățătorilor”³¹.

Din cauza numărului insuficient de specialiști bine pregătiți, pentru a face față noilor condiții create, Comisia școlară pe 22 iulie 1917 a pus în discuție problema întoarcerii în țara de baștină a basarabenilor – moldoveni știutori de carte. S-a menționat că Basarabia are nevoie de intelectuali în toate domeniile vieții sociale: administrativ, juridic, bisericesc, financiar și școlar care posedă „limba moldovenească”. Această nevoie se simte în special în învățământ, unde are loc procesul de renaștere a școlii moldovenești și a culturii naționale. Comisia școlară a decis să ia următoarea măsură: „Este necesar ca Zemstva gubernială să publice în marile cotidiene rusești din Petrograd, Moscova, Kiev, Odessa a unui apel către intelectualitatea moldovenească, pentru a se încadra în slujba intereselor naționale, în diferite ramuri..., inclusiv și în învățământ”³².

În iunie 1917, Rada de la Kiev s-a adresat către Uprava Ținutului Chișinău cu o scrisoare în limba ucraineană, în care s-a cerut într-un mod arogant „ucrainizarea școlilor”, precum și „listele cursurilor de învățători și cât timp au durat ele”³³. Astfel, se vede foarte clar intervenția grosolană în treburile interne ale Basarabiei. Răspunsul din partea Zemstvei guberniale a Basarabiei, scris în limba română cu grafie chirilică, a fost următorul: „Domnului Secretar General al școlilor populare. La întrebarea de la 21 iunie a.c., Uprava Ținutului Chișinău are onoarea de a vă

30 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 3.

31 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 4.

32 Ibidem.

33 ANRM, F. 70, inv. 1, d. 377, f. 2.

aduce la cunoștință că în Ținutul Chișinău sate cu locuitori ucraineni nu se găsesc, de aceea Uprava nu a luat măsuri pentru ucrainizarea poporului. Totodată, având în vedere interesele poporului moldovenesc, Uprava Ținutului pofteste pe domnul Secretar General al școlilor populare să-i facă de cunoscut ce măsuri s-a luat pentru înființarea școlilor moldovenești în Ucraina. Totodată, Uprava Ținutului ar dori să știe ce măsuri se iau pentru înființarea Universitetului moldovenesc, având în vedere pe acei moldoveni care au mântuit școli de mijloc³⁴.

Din cauza numărului redus de profesori în școlile din Basarabia, în iulie 1917, Directoratul Instrucțiunii Publice a propus Zemstvelor orășenești și județene să prezente listele profesorilor originari din Basarabia luați prizonieri în armatele inamice, să se arate de asemenea școlile în care ei au activat până la înrolare și, dacă dispuneau de informații în ce state se aflau acestea, să înceapă o acțiune de întoarcere pentru a-i angaja din nou în posturile vacante³⁵.

În august 1917, propaganda împotriva renașterii școlii moldovenești, a limbii române atât în presa periodică, cât și în rândurile rusofonilor a luat din nou amploare. Astfel, Comisia școlară moldovenească s-a adresat Zemstvei guberniale cu cerința de a se curma această propagandă „criminală” împotriva școlii moldovenești și a cerut să fie informată întreaga populație a Basarabiei privind dispoziția Guvernului provizoriu despre naționalizarea școlii rusești în general și în particular a celei moldovenești. Totodată, a solicitat să fie anunțată Zemstva că în școala moldovenească pentru copiii moldoveni instruirea trebuie să se facă în limba maternă, dar pentru aceasta. „toți învățătorii școlilor moldovenești sunt obligați să frecventeze cursurile de scurtă durată de limbă moldovenească”³⁶.

Luna octombrie 1917 a fost una foarte bogată în evenimentele cele mai însemnate pentru Basarabia. Anume în această lună a avut loc realizarea revendicărilor PNM, ale congreselor învățătorilor, precum și ale Comisiei școlare moldovenești din cadrul Zemstvei, cele mai importante fiind: începerea procesului de naționalizare a școlii moldovenești atât primare, cât și secundare; introducerea alfabetului latin, proclamarea autonomiei Basarabiei în cadrul Federației Ruse etc. Deși situația politică era încă destul de instabilă, exista pericolul bolșevizării Basarabiei, după cursurile pedagogice organizate în octombrie la Chișinău, Bălți și Soroca limba română a început treptat să fie acceptată în școlile primare și secundare din Basarabia, fapt care a înlesnit foarte mult procesul de naționalizare a învățământului. Drept dovezi elocvente care ne pot confirma acest fapt sunt dosarele din fondurile arhivistice în care putem găsi rapoartele mai multor consilii pedagogice școlare către Zemstva gubernială, în care se arată acordul și numărul elevilor de a studia limba maternă.

De exemplu, în octombrie 1917, Consiliul pedagogic al Gimnaziului nr.3 din Chișinău a expediat un raport către Secția instrucțiunii publice de pe lângă Zemstva gubernială în care menționa „că în urma unei audieri detaliate a elevilor pe clase, cu scopul clasificării numărului de elevi, care și-au exprimat dorința să învețe

34 ANRM, F. 70, inv. 1, d. 377, f. 1.

35 ANRM, F. 67, inv. 2, d. 1, f. 35.

36 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 4.

limba moldovenească, tabloul este următorul: în clase pregătitoare – 3 elevi, clasa I – 9, clasa II – 15, clasa III-a – 5, într-a IV – 11, V – 7, VI – 7, a VII – 5 și clasa a VIII – 4 elevi. Însă doritori de a studia toate obiectele cursului gimnazial în limba moldovenească nu s-au găsit³⁷. În pofida faptului că doritori de a studia limba română nu au fost prea mulți, totuși a fost pus începutul naționalizării sistemului de învățământ. În Gimnaziul nr.1, Consiliul pedagogic a informat Secția instrucțiunii publice despre faptul că doritorii de a studia „limba moldovenească” erau 140 de elevi, care puteau fi împărțiți în trei grupe³⁸. În Gimnaziul nr.2 de Băieți din Chișinău și-au exprimat dorința de a învăța „limba moldovenească” 82 de elevi și numai patru au dorit să studieze toate obiectele în limba română³⁹. Consiliul pedagogic al Școlii Particulare de Fete nr.3 „Fon-Gheiking” a informat autoritățile școlare că majoritatea elevelor au acceptat să studieze „limba moldovenească”, dar niciuna nu a vrut să învețe toate obiectele în limba română⁴⁰.

Pe 6 februarie 1918, DIP a publicat în „Sfatul Țării”, organul de presă al legislativului basarabean, un anunț prin care invita instructori școlari pentru „dirijarea procesului de naționalizare a școlii primare moldovenești în județe”⁴¹. Tot aici erau indicate cerințele pentru acceptarea candidaților în această funcție: originea moldovenească, cunoașterea limbii române, dreptul de predare în școală. Acești instructori școlari urmau să fie delegați în județe pentru desfășurarea activității de naționalizare a învățământului timp de trei luni, cu o remunerare salarială și diurnă. Actele necesare candidaților erau prezentate la Comisia școlară moldovenească. Aceste măsuri demonstrează fermitatea și consecvența cu care s-a implicat DIP în procesul de înfăptuire a programului de naționalizare a învățământului primar și secundar.

37 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 2, f. 2.

38 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 2, f. 7.

39 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 9.

40 ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 2, f. 1.

41 *Sfatul Țării*, 6 februarie, 1918.

ПРОТИВОСТОЯНИЕ БОЛЬШЕВИСТСКОЙ АГРЕССИИ В ФИНЛЯНДИИ И РУМЫНИИ В 1918-1920 ГОДАХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

ДМИТРО БОНДАРЕНКО

Rezumat

Scopul strategic al bolşevicilor, veniţi la putere în Rusia în noiembrie 1917, era formarea unei „Republici sovietice mondiale”. La prima etapă ei urmau să răspândească puterea sovietică în ţările vecine prin subminarea ordinii statale din interior şi a agresiunii din exterior prin „acordarea ajutorului pentru puterea muncitorilor”. Un impediment important, în calea răspândirii bolşevismului în Europa, îl reprezentau Finlanda şi România, ţări care fiind supuse agresiunii bolşevice în anii 1918-1920, au reuşit să-şi apere independenţa. Dacă Finlanda ducea războiul pe un singur front: împotriva Rusiei sovietice, atunci România – pe două fronturi: împotriva Rusiei sovietice şi Ungariei sovietice. Un deziderat important pentru Finlanda şi România era apărarea independenţei proprii, dar şi a unităţii naţionale, apărate de tentativele bolşevice în încercarea de a dezbină naţiunile pe calea formării unor autonomii sovietice false: Carelia şi Moldova în calitate de piste, de pe care urmau a pătrunde în Finlanda, mai apoi în România, fapt care se va repeta ceva mai târziu, în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

Cuvinte-cheie

agresiunea bolşevică din anii 1918-1920, Războiul de Eliberare în Finlanda 1918-1920, „Problema Kareliei”, reunirea Basarabiei cu România în anul 1918, Războiul României cu Republica Sovietică Ungară, „Problema basarabeană”, Regatul Finlanda în 1918, Regatul României în 1918-1920.

Абстракт

Стратегической целью пришедших к власти в России в ноябре 1917 года большевиков было создание «Мировой советской республики». На первом этапе предполагалось распространить советскую власть на соседние страны путем подрыва государственности изнутри и внешней агрессии под видом «оказания помощи власти трудящихся». Важнейшим заслоном на пути большевизма в Европу стали Финляндия и Румыния, которые подверглись большевистской агрессии в 1918-1920 гг. и сумели отстоять свою независимость. Если Финляндия вела во-

йну на один фронт: против советской России, то Румыния – на два фронта: против советской России и советской Венгрии. Важнейшим моментом для Финляндии и Румынии было не только отстаивать свою независимость, но и национальное единство от попытки большевиков расколоть нацию путем создания искусственных советских автономий: Карелии и Молдавии, как баз для дальнейшего продвижения соответственно, в Финляндию, и в Румынию, что повториться позднее, уже в период Второй Мировой войны.

**Ключевые-
слова**

большевистская агрессия 1918–1920 гг., Освободительная война в Финляндии 1918–1920 гг., «Карельский вопрос», воссоединение Бессарабии с Румынией в 1918 году, Война Румынии с Венгерской советской республикой 1919 г., «Бессарабский вопрос», Королевство Финляндия 1918 г., Королевство Румыния в 1918–1920 гг.

Abstract

The strategic goal of the Bolsheviks who came to power in Russia in November 1917 was the formation of World Soviet Republic. At the first stage, it was planned to extend Soviet power to neighboring states by undermining statehood from within and external aggression under the guise of “assisting the workers’ power”. The most important barrier on the path of Bolshevism to Europe was Finland and Romania, both states were subjected to Bolshevik aggression in 1918–1920 and both states managed to defend their independence. If Finland waged a war on one front: against Soviet Russia, then Romania – on two fronts: against Soviet Russia and against Soviet Hungary. As for Finland and Romania it was not only to defend their independence, but also national unity from the Bolsheviks’ attempt to split the nation by creating artificial Soviet autonomies: Karelia and Moldova, as bases for further enlargement to Finland and Romania respectively, which will be repeated later during the Second World War.

Keywords

the Bolshevik aggression of 1918–1920, Liberation War in Finland of 1918–1920, “Karelian question”, the reunification of Bessarabia with Romania in 1918, Romania’s War against Hungarian Soviet Republic, 1919, “Bessarabian question”, Kingdom of Finland 1918, Kingdom of Romania in 1918–1920.

Пришедшие к власти в России 7 ноября 1917 года большевики, с одной стороны, формально провозгласили право «народов России на свободное самоопределение, вплоть до отделения и образования самостоятельного государства»¹, а, с другой стороны, самоопределение они понимали как «прочный союз народов России»², как классовое самоопределение трудящихся всех народов путем установления советской власти с целью объединения в «Мировую Социалистическую Советскую Республику» (Декларация об образова-

1 Декларация прав народов России, 2(15) ноября 1917 г. Їп: Декреты Советской власти, Т. I, Москва, Госполитиздат, 1957, с. 40. Эгог же документ см. также: Российский государственный архив социально-политической истории (in continuare РГАСПИ), Ф. 2, оп. 1, д. 24219, л. 2.

2 Декреты Советской власти, Т. I, с. 40; РГАСПИ, Ф. 2, оп. 1, д. 24219, л. 1.

нии СССР, 30 декабря 1922 года)³. Как отмечал П. Милюков: «в январе 1918 г. третий съезд советов установил руководящее положение для будущего. «Русская советская республика строится на основах свободного соглашения свободных наций, как союзное государство». ... по этой схеме весь мир должен был превратиться в единую союзную советскую республику. На 8-м съезде коммунистической партии (март, 1919) было пояснено: «партия видит в федеративном соединении организованных по советскому типу государств – одну из переходных ступеней, которые ведут к полному единству»⁴. Для этого большевики создали, по определению П. Милюкова мнимую федерацию на этногеографической основе⁵. В реальности, главная цель большевистской этно-федерации была направлена на создание «всемирных коммунистических соединенных штатов советской республики»⁶, а не в реализации права наций на самоопределение. Если нацию не удавалось включить в «советскую федерацию» целиком, то она дробилась большевиками на этнические группы, в которых провозглашались советские республики, которые являлись базой большевиков для продвижения советской власти на остальную территорию нации. Яркими примерами здесь могут являться действия большевистского правительства России в отношении Финляндии и Румынии: создание советских автономных образований в Карелии и Молдавии. Так, например, после поражения большевиков в войне с Финляндией 1918–1920 гг. была создана Декретом ВЦИК от 8 июня 1920 г. так называемая Карельская трудовая коммуна⁷, как своего рода альтернатива «буржуазной» Финляндии и база для подготовки революции в самой Финляндии. В 1923 году Карельская трудовая коммуна была переименована в Автономную Карельскую ССР. Аналогично в отношении Румынии в мае 1919 года была искусственно создана Бессарабская ССР, просуществовавшая до сентября 1919 года, а затем 12 октября 1924 года постановлением ВУЦИК была образована Автономная Молдавская ССР⁸, как плацдарм для продвижения советской власти в Румынию⁹. Необходимо от-

3 Декларация об образовании Союза Советских Социалистических Республик. Їп: Юрий Кукушкин, Олег Чистяков, Очерк истории Советской Конституции, Москва, Политгиздат, 1987, с. 265. Этот же документ см. также: Государственный архив Российской Федерации (in continuare ГАРФ), Ф. Р-3316, оп. 1, д. 5, л. 1.

4 Павел Милюков, Национальный вопрос (Происхождение национальности и национальные вопросы в России), Прага, "Свободная Россия", 1925, сс. 185-186.

5 Ibid, с. 186.

6 Ibid, с. 187.

7 Декрет ВЦИК об образовании Карельской трудовой коммуны от 8 июня 1920 г. Їп: Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства за 1920 г. Управление делами Совнаркома СССР, Москва, 1943, с. 345; Известия Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов, 9 июня 1920.

8 III сесія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету VIII скликання, 8-12 жовтня 1924 р., Харків, 1925, сс. 153-164.

9 Олег Галущенко, Образование Молдавской АССР: современный взгляд историка. Їп: Проблемы национальной стратегии, № 5(26), 2014, с. 202; Василь Боечко, Утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської республіки і «Бессарабське питання». Їп: Проблеми історії України, Вип. 3, Київ, 1994, сс. 26-28; Ярослава Верменич, Молдавська АРСР. Їп: Енциклопедія історії України, Т.7, Київ, Видавництво «Наукова думка», 2010, с. 26; С. Білоус, В. Тучинський, Політичні передумови утворення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі УРСР в 1924 році. Їп: Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Серія: Історія, Вип. 22, 2014, сс. 38-41.

метить, что в докладной записке инициативной группы во главе с красным комбригом Г. Котовским партийному руководству от 4 февраля 1924 года о необходимости создания «Молдавской Социалистической Советской Республики» откровенно указывалась причина создания республики: «Молдавская республика может играть ту же роль политико-пропагандистского фактора, что и Карельская по отношению к Финляндии»¹⁰.

Тактика большевистского «экспорта революции» заключалась в проведении скрытой комбинированной агрессии в отношении «буржуазных» государств: искусственное создание «советов» и «ревкомов» для внутренних мятежей и формального провозглашения советской власти в столице или другой части государства, которая затем получает «интернациональную помощь» со стороны советской России, так называемыми «добровольцами красной гвардии».

Например, представительство интересов советской России в Финляндии было возложено на так называемый Финляндской Областной Комитет, задача военного отдела которого была «оборона от финской белой армии»¹¹. То есть, вмешательство во внутренние дела и разжигание гражданской войны. В отношении Румынии подобную роль играл так называемый Центральный Исполнительный Комитет Советов Румынского фронта, Черноморского флота и Одессы (Румчерод).

В Финляндии и Румынии угрозой национальной независимости и распространения большевизма и установления советской власти представляли прежде всего большевизированные части бывшей русской армии. При этом, если в Финляндии находился только 1 армейский корпус в составе 6 дивизий¹² (приблизительно 42 тыс. чел.¹³), то в Румынии контингент русских войск насчитывал: 16 армейских корпусов и 2 конных корпуса, которые были сведены в 4 армии¹⁴ (общая численность около 900 тыс. чел.¹⁵), для сравнения войска Румынии состояли из 6 корпусов, сведенных в 2 армии¹⁶ (общая численность свыше 400 тыс. чел.¹⁷). То есть, русские войска количественно более чем в два раза превосходили румынские, а в Финляндии до начала Освободительной войны вообще собственной армии не было. Дополнительно к этому имели место существенные различия в военно-политической положении между Финляндией и Румынией. Во-первых, румынские войска сохраняли боеспособность и

10 С. Білоус, В. Тучинський, *Op. cit.*, с. 38.

11 Михаил Свечников, *Революция и Гражданская война в Финляндии 1917-1918 годы. (Вспоминая и материалы)*, Москва, Петроград, Госиздат, 1923, сс. 39-40.

12 Антон Керсновский, *История Русской армии*, т. 4, Москва, «Голос», 1994, с. 281.

13 O. Jussila, S. Henttilä, J. Nevala, *From Grand Duchy to a Modern State. A Political History of Finland Since 1809*, London, Hurst and Co., 1995, p. 106.

14 Антон Керсновский, *Op. cit.*, с. 309.

15 *Очерки политической истории Румынии (1859-1944)*, Кишинев, «Штиинца», 1985, с. 181; Николай Головин, *Военные усилия России в Мировой войне*, Москва, 2001, с. 170; Михаил Мельтюхов, *Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917-1940*, Москва, «Вече», 2010, с. 20.

16 Антон Керсновский, *Op. cit.*, с. 309.

17 *Очерки политической истории Румынии (1859-1944) ...* сс. 181, 183; Владлен Виноградов, *Румыния в годы Первой Мировой войны*, Москва, «Наука», 1969. с.279; Михаил Мельтюхов, *Op. cit.*, с. 20.

сумели разоружить большевизированные части русской армии на своей территории¹⁸, в то время как отсутствие собственной армии в Финляндии позволило большевикам захватить столицу и развязать войну с целью поглощения страны. Во-вторых, географическая близость Финляндии к красному Петрограду позволяла большевикам быстро перебрасывать подкрепления, в то время как Румыния была отделена от советской России Украиной, которая приняла на себя основной удар большевистской агрессии. Однако, затем Одесса стала таким же источником большевистских диверсий для Румынии¹⁹, как Петроград для Финляндии. В-третьих, в отличие от Финляндии, ведущей войну только с советской Россией, следовательно, имеющей только один фронт, Румыния вынуждена была сопротивляться на два фронта: на первом этапе – против советской России и против стран Четверного Союза, затем, после окончания Первой Мировой войны, – против советской России и против советской Венгрии. В конце 1917 года и в 1918 году большевистский фронт требовал отвлечения значительных сил Румынии, что, по мнению Ионела Брэтиану, приводило к ослаблению фронта против Центральных держав²⁰. Как отмечала королева Мария: «большевизм... главная угроза в настоящий момент»²¹.

В. Ленин, формально признав независимость Великого княжества (с 9 октября 1918 года до 17 июля 1919 года – Королевства) Финляндии, одновременно планировал установить в Финляндии советскую власть и включить в состав «федерации советских республик»²², с этой целью была признана искусственно провозглашенная 27 января 1918 года так называемая Финская Социалистическая Рабочая республика, которая активно получала так называемую «военную помощь» со стороны советской России. Более того, главным командующим так называемой финской красной армии был назначен бывший подполковник русской армии М. Свечников, который в своих воспоминаниях признается, что война в основном велась между финскими белыми и частями российского 42-го корпуса и матросами Балтийского флота, и после вывода российских войск сопротивление красных сошло на нет²³. При этом, как отмечает М. Свечников, красные вынуждены были не только отражать атаки на фронте, но и восстания в тылу, а финская красная гвардия к этому не была приспособлена²⁴. Кроме того, если посмотреть карты боевых действий, то можно обратить внимание на тот факт, что территория контролируемая

18 *Очерки политической истории Румынии (1859-1944) ...* с. 186; Keith Hitchins, Ionel Bratianu. *Romania (Makers of the Modern World)*, London, Haus Publishing Ltd, 2011, p. 99; *История Румынии 1918-1970*, Москва, «Наука», 1971, с. 20; Михаил Мельтюхов, *Op. cit.*, с. 28.

19 Vitalie Ponomariov, *Considerations Regarding the Communist Activity in Bessarabia between 1918 and 1921*. În: *Danubius*, XXX, Galati, 2012, pp. 328-331, 335-336, 339, 341-342, 347, 349; Keith Hitchins, *Op. cit.*, p. 95; *Очерки политической истории Румынии (1859-1944) ...* с. 187; *История Румынии 1918-1970... cc. 14, 16.*

20 *Studii și materiale de istoria contemporană*, Vol. I, București, 1956, p. 13; *Очерки политической истории Румынии (1859-1944) ...* с. 186.

21 *România în Primul Război Mondial*, București, 1979, p. 345; *Очерки политической истории Румынии (1859-1944) ... cc. 190-191.*

22 Eino Jutikkala, Kauko Pirinen, *A History of Finland*, London, Heinemann Ltd., 1974, p. 216.

23 Михаил Свечников, *Op.cit.*, cc. 39-105, 107-108.

24 *Ibid.*, с. 111.

красными ограничивалась расположением российских гарнизонов и военно-морских баз. Наконец, Михаил Свечников приходит к выводу: «... я лично из опыта этой войны вынес определенное убеждение, что гражданскую войну в странах, националистически настроенных, полезно вести силами рабочего класса этой страны. Это, конечно, не мешает черпать средства для борьбы и идейное руководство со стороны Советских республик»²⁵. Все это доказывает, что вооруженная борьба со стороны белых против красных в Финляндии носила характер Освободительной, а не Гражданской войны, фактически, это было первое отражение большевистской агрессии. Главнокомандующий финской белой армии затем регент Королевства Финляндии барон Карл-Густав-Эмиль фон Маннергейм вспоминал: «Официальные источники немало потрудились над тем, чтобы Освободительная война превратилась в простую гражданскую войну... но это не скрывает тот факт, что в 1918 году мы защищали неприкосновенность и независимость нашего государства. Если бы мы не поднялись на борьбу в 1918 году, Финляндия в лучшем случае превратилась бы в автономную область Советского Союза – без каких бы то ни было национальных свобод, без настоящей государственности и нам не нашлось бы места среди свободных наций»²⁶.

Надо признать, Финляндия, не имеющая собственной армии до провозглашения независимости, сумела отстоять свою независимость в Освободительной войне 28 января – 15 мая 1918 года, благодаря усилиям генерал-лейтенанта Карла-Густава-Эмиля фон Маннергейма, сумевшего создать армию «с нуля», основа которой были добровольцы-егеря «щюцкора» (в финской армии до сих пор существует звание «егерь» вместо звания «солдат»), затем с 18 февраля 1918 года был введен принцип всеобщей воинской повинности²⁷. Уже к концу февраля 1918 года Финская белая армия насчитывала 32 тыс. и была готова к активным наступательным действиям. Ей противостояла 70 тыс. красная армия (40 тыс. русских большевизированных войск и 30 тыс. красной гвардии²⁸). По другим данным, финские белые насчитывали 25 тыс. против 30 тыс. красных и 70 тыс. российских войск и флота²⁹. По данным М. Свечникова, финская красная армия насчитывала 60 тыс.³⁰ Уже к концу февраля 1918 года белая армия достигла 70 тыс. против 100 тыс. красных³¹, но, несмотря на численное превосходство противника, Белая армия успешно вела крупные наступательные операции. Решающие битвы при Тампере и Выборге были искусно выиграны Маннергеймом. В наступательной операции у Тампере белые располагали 15 тыс. против 25 тыс. обороняющихся красных, но

25 *Ibid.*, с. 108.

26 Карл-Густав Маннергейм, Мемуары. Москва, "Вагриус", 1999, с. 135.

27 *Ibid.* с. 102.

28 *Ibid.*, сс. 86, 94; Anthony Upton, *The Finnish Revolution, 1917–1918*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1980, p. 297; O. Jussila, S. Hentila, J. Nevakivi, *Op. cit.*, p. 108.

29 Steven Zaloga, *Gustaf Mannerheim. Leadership. Strategy. Conflict*, Oxford, New York, Osprey Publishing Ltd., 2015, p. 22.

30 Михаил Свечников, *Op. cit.*, с. 110.

31 O. Jussila, S. Hentila, J. Nevakivi, *Op. cit.*, p. 109; J. Wourinen, *A History of Finland*, New York & London, Columbia University Press, 1965, p. 220.

одержали блестящую победу³², при этом белые потеряли 600 чел., в то время как красные – 1800 и 11 тыс. сдалось в плен. В Выборгской битве 28-29 апреля 1918 года в плен попало 15 тыс. красных³³. К 15 мая 1918 года территория Великого княжества Финляндии была полностью освобождена от красных. Как отметил Карл-Густав Маннергейм: «очень редко в истории войны доводилось до победы с такими незначительными материальными потерями, и уж совсем редко военные действия велись столь неподготовленными войсками»³⁴.

Михаил Свечников в качестве одной из главных причин поражения красных в Финляндии называет отсутствие времени для боевой подготовки войск³⁵. Однако, барон Карл-Густав Маннергейм находился в сходной ситуации, значит причина поражения красных в другом: отсутствие мотивации у красных и низкий уровень воинской дисциплины, что, кстати, отметил и Михаил Свечников³⁶.

В мае 1918 года численность финской белой армии составила 70 тыс. человек³⁷. К концу 1918 года финская действующая армия, находившаяся в 25 верстах от Петрограда и в 60–80 верстах от Мурманской железной дороги в Карелии, составляла 40–50 тыс. чел. Ей противостояли силы красных также в 40–50 тыс.³⁸. В сентябре 1918 года линия фронта проходила между Ладожским и Онежским озерами, приблизительно от середины восточного берега Ладожского озера и далее на северо-восток к Онежскому озеру у станции Повенец.

Освобождение от большевиков Карелии и включение ее в состав Финляндии была важнейшей задачей финского национального объединения 1918–1920 годов. Большевики активно разыгрывали «карельскую карту» в игре против Финляндии: Карелия может стать частью Финляндии, но только советской Финляндии. Так, например, 1 марта 1918 года советская Россия подписала договор с Финской социалистической рабочей республикой, который предполагал исправление границ: передачу России форта Ино в обмен на Петсамо. Более того, В. Ленин согласился на передачу всей территории Карелии социалистической Финляндии³⁹. При этом советская делегация на переговорах с представителями легитимного правительства Финляндии в Берлине в августе 1918 года отказывалась признать Петсамо и Карелию финской территорией, и саму РСФСР стороной конфликта в войне⁴⁰ (мол, война носит не освободительный от советской агрессии, внутренний гражданский

32 Lauri Puntila, *The Political History of Finland 1809–1966*, London, Heinemann Ltd, 1975, p. 107.

33 Steven Zaloga, *Op. cit.*, pp. 26–27.

34 Карл-Густав Маннергейм, *Op. cit.*, с. 135.

35 Михаил Свечников, *Op. cit.*, с. 110.

36 *Ibid.*, сс. 107–110.

37 Эрнест фон Валь, *Война белых и красных в Финляндии в 1918 г.*, Таллин, 1936, с. 33; David Kirby, *Finland in the Twentieth Century*, London, Hurst and Co, 1979, p. 49.

38 Антон Деникин, *Очерки Русской Смуты*, т. 4: *Вооруженные Силы Юга России*, Москва, 2006, сс. 22, 28.

39 *Декреты Советской власти*, Т. 1, Москва, 1957, сс. 504–509; Lauri Puntila, *Op. cit.*, p. 108; David Kirby, *Op. cit.*, pp. 52, 54; J. Wourinen, *Op. cit.*, pp. 225–226.

40 J. Wourinen, *Op. cit.*, p. 225; Иосиф Сюкияйнен, *Карельский вопрос в советско-финляндских отношениях в 1918–1920 годах*, Петрозаводск, Госиздат КФССР, 1948, сс. 42–49; Виктор Холодовский, *Финляндия и Советская Россия 1918–1920*, Москва, «Наука», 1975, сс. 47–52.

характер). Неуступчивость советского руководства можно объяснить стремлением использовать Карелию как базу для продвижения в Финляндию. Данное утверждение доказывают последующие события: после неудачи СССР в Зимней войне 1939–1940 гг. Карельская АССР в составе РСФСР поменяла статус и название на Карело-Финскую ССР в составе СССР. Собственно, нечто подобное было произведено Советским Союзом в отношении Румынии летом 1940 года, когда после советской оккупации Бессарабии, Молдавская АССР в составе УССР повысила свой статус до Молдавской ССР в составе СССР (16-я и последняя союзная республика в составе СССР).

Для Румынии стало важным восстановить свое национальное единство путем инкорпорации Бессарабии, отторгнутой Россией у княжества Молдовы в 1812 году, согласно Бухарестскому миру, заключенного между Российской и Османской империями после Русско-турецкой войны 1806–1812 годов. В то же время большевики пытались провести так называемый экспорт революции в Румынию, с целью свержения монархии и установления советской власти. Большевицкая агитация особенно активно велась среди румынских беженцев в России, число которых достигло 40 тыс., а также использовались русские большевизированные войска Румынского фронта⁴¹. Однако, румынские войска и тайная полиция сохранили верность королю Фердинанду I, были произведены разоружение большевизированных частей и арест в Яссах большевистских лидеров так называемого военно-революционного комитета Румынского фронта⁴². В ответ 29 декабря 1917 года народный комиссар по иностранным делам Л. Троцкий выдвинул ноту протеста послу Королевства Румыния в России Константину Диаманди, в которой румынская сторона обвинялась в «преступных действиях», якобы румынское офицерство осмелилось «поднять руку на русскую революцию», далее уже советская сторона объявила свое право на вмешательство во внутренние дела Румынии, как «территории русской революции»: «На территории русской революции мы не потерпим никаких репрессий не только против русских, но и против румынских революционеров. Всякий румынский солдат, рабочий и крестьянин найдет поддержку советской власти от произвола реакционной румынской бюрократии»⁴³.

4 января 1918 года В. Ленин принял решение «укрепить большевизированные части в Румынии отправкой отрядов красногвардейцев»⁴⁴. В начале 1918 года в Одессе большевикам удалось сформировать «румынский революционный батальон имени Карла Либкнехта», который планировалось использовать в Бессарабии и Румынии⁴⁵. Далее советская сторона пошла на откровенно циничную провокацию, не имеющую аналогов в истории международных отношений. 13 января 1918 года был произведен арест посла Константина Диаманди, членов дипломатического корпуса Румынии. Фактически, согласно

41 *История Румынии 1918–1970...* сс. 13–14.

42 *Ibid.*, с. 20.

43 *Документы внешней политики СССР*, т.1. Москва, Политиздат, 1959, сс. 66–67; *История Румынии 1918–1970...* с. 20.

44 *История Румынии 1918–1970...* с. 20.

45 *Ibid.*, с. 17.

международным нормам, подобный произвол следовало рассматривать как *casus belli*.

Ввод румынских войск в Бессарабию по решению командования и правительства начался 21 января 1918 года⁴⁶. 26 января 1918 года советская Россия разорвала дипломатические отношения с Румынией, заявив, что «румынская олигархия открыла военные действия против Российской республики», но при этом, освободив и выслав из страны румынских дипломатов, и реквизировав золотой фонд Румынии, хранящийся в Государственном банке России, объявив, что «передаст его в руки румынского народа»⁴⁷ (то есть после установления советской власти в Румынии). Циничность данного заявления большевистского правительства заключалась не только в том, что большевики сами дали повод к войне арестом дипломатов и реквизицией золотого фонда, но и в том, что они рассматривали Бессарабию как территорию Российской республики. Например, 31 января 1918 года в Кишиневе большевики провели так называемый съезд советов, провозгласивший советскую власть и объявивший Бессарабию неотъемлемой частью советской России⁴⁸.

26 января 1918 года большевики одновременно нанесли удары в Украине, Финляндии и Румынии. В. Ленин записал: «Пожаром пролетарского восстания вспыхнула Финляндия. Огонь перекинулся на Румынию»⁴⁹. Большевистские выступления произошли практически синхронно в Хельсинки, Киеве, Одессе, Килие, Измаиле, Сулине, Тульче.

Наступление румынских войск в Молдове, занятие Кишинева, затем Аккермана (Четатя-Алба), вызвало беспокойство большевистского командования Н. Муравьева, предполагавшего, что Румынская армия продолжит наступление, и займет Бирзулу и Одессу, однако, румынские войска остановились на Днестре. 20 февраля 1918 года Стокгольмская служба новостей сообщила о сосредоточении на Днестре румынских частей⁵⁰. 7 марта 1918 года руководство одесских большевиков телеграфировало в Петроград В. Ленину и в Харьков В. Антонову-Овсеенко, что: «Положение Одессы критическое ... румыны ведут наступление на Аккерманском направлении»⁵¹. 12 марта 1918 года красный главнокомандующий Одесской республики Н. Муравьев доложил В. Ленину: «Приказал войскам третьей армии защищать подступы к Одессе. Одесса и флот готовятся к осаде»⁵². Однако, уже 14 марта 1918 года он телеграфировал из Николаева в Москву В. Ленину и в Харьков главнокомандующему В. Антонову-Овсеенко: «приказал армии оставить Одессу... Причина оставления Одессы явное восстание против советской власти большинства одесских рабочих, которые не дали ни одного красногвардейца для борьбы ни против

46 Marin Stanescu, *Armata română și unirea Basarabiei și Bucovinei cu România, 1917-1919*, Constanța, Ex Ponto, 1999, p. 109; Dumitru Preda, Costică Prodan, *România în WWI. A Concise History*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2012, p. 126; Михаил Мельтюхов, *Op. cit.*, с. 35.

47 *Документы внешней политики СССР*, т. 1, сс. 89-90.

48 История Румынии 1918-1970... с. 22.

49 Владимир Ленин, *Полное собрание сочинений*, Москва, Политиздат, 1974, т. 35, с. 393.

50 ГАРФ, Ф. Р-130, оп. 2, д. 489, л. 8.

51 ГАРФ, Ф. Р-130, оп. 2, д. 572. лл. 43,44, 45, 46.

52 *Ibid.*, лл. 49, 50, 51.

румынской олигархии, ни против австро-германцев»⁵³. В тот же день в Одессу вошли Австро-венгерские войска.

Начавшиеся сепаратные мирные переговоры в Брест-Литовске между Центральными державами и советской Россией и Украинской народной республикой привели к полной ликвидации русского Восточного фронта. Румыния пыталась некоторое время сохранять верность Антанте. Русские части на Румынском фронте полностью были заменены румынскими. Возникает закономерный вопрос: мола ли Румыния в этих условиях продолжать войну против Германской коалиции? Армия Румынии в то время насчитывала приблизительно 450 тыс., из них 50 тысяч находились в Бессарабии⁵⁴. Австро-германские войска в Румынии были сокращены с 388 тыс. в июле 1917 года до 252 тыс. в январе 1918 года⁵⁵. Однако, следует учесть еще части Восточной Австро-Венгерской армии, которые в марте 1918 года заняли Одессу. Таким образом, Румынская армия находилась в полном окружении, изолированной от помощи и военных поставок союзников. Германия и Австро-Венгрия, используя широкую сеть железных дорог, имели возможность, перебрасывая в случае необходимости, свои войска с Западного, Итальянского и Балканского фронтов на Румынский, тем самым создав перевес в силах и полностью разгромив Румынию. Поэтому единственным верным решением для Румынии было вступить в переговоры о мире с Центральными Державами, и одновременно сосредоточить силы для противодействия большевизму в Бессарабии для восстановления национального единства, разделенного Россией в 1812 году.

Выход из войны Австро-Венгрии и Болгарии позволил Румынии вновь приступить к военным действиям на стороне Антанты 10 ноября 1918 года и начать возвращение утраченных в 1916 году территорий. Поражение Германии 11 ноября 1918 года стало своеобразным сигналом для советского правительства, которое объявило о денонсации условий Брест-Литовского мирного договора. Началось вторжение большевиков в Украину с одновременным внутренним восстанием против Гетмана. Союзное командование приняло решение о высадке коалиционного десанта в Одессе, Николаеве и Херсоне, под общим командованием французского генерала А. Бертелло, одновременно Румынская армия должна была пересечь Днестр и принять участие в операции многонациональных сил Союзников⁵⁶. Однако, румынские войска были сосредоточены на освобождение своей страны, затем на проведения операций в Буковине, Закарпатье и Трансильвании. Кроме того, значительно активизировались большевики в Бессарабии: в конце 1918 года они создали военно-революци-

53 *Ibid.*, лл. 47-48, 52.

54 *Очерки политической истории Румынии (1859-1944) ...* с. 188.

55 Российский государственный военно-исторический архив (în continuare РГВИА), Ф. 2003, оп. 1, д. 1221, л. 308; *Studii și materiale de istoria contemporană*, vol. 1, București, 1956, p. 9; *Очерки политической истории Румынии (1859-1944) ...*с. 188.

56 Kim Munholland, *The French Army and Intervention in Southern Russia, 1918-1919*. În: *Cahiers du Monde russe et soviétique*, vol. XXII(1), 1981, pp. 47, 51; Idem, *The French Army and Intervention in the Ukraine*. În: *War and Society in East-Central Europe*, vol. XX, *Revolutions and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918-1919*, Boulder, Social Science Monographs, New York, Columbia University Press, 1988, pp.340, 342; John Bradley, *Allied Intervention in Russia*, New York & London, University of America Press, 1968, pp. 137-138.

онные комитеты в Болгарде, Рени, Кагуле, Измаиле, Бендерах и Аккермане, а также военно-революционный комитет Бессарабии в Кишиневе⁵⁷.

В Венгрии революция происходила по тому же сценарию, что и в России: дореволюционный Гонвед, утомленный войной и подвергнувшийся антивоенной большевистской пропаганде, перестал существовать. Указом правительства он был распущен 31 октября 1918 года⁵⁸. В марте 1919 года большевистским правительством Б. Куна была создана красная армия, насчитывающая 25 тыс. человек⁵⁹, в мае 1919 года численность венгерской красной армии была доведена до 150 тыс.⁶⁰ Венгерские красные решили распространить советскую власть на всю территорию бывшего Венгерского королевства, а затем нанести удар по Румынии с целью соединения с наступающей красной армией России. Таким образом, Румыния была вынуждена вести войну в 1919 году против советских войск на два фронта: Венгерском и Российском.

6 апреля 1919 года в советской ставке был разработан план вторжения в Румынию на широком фронте от Каменска-Подольского до Черного моря для соединения с Венгерской красной армией в Бухаресте⁶¹. 16 апреля 1919 года красная армия Венгрии начала наступление против Румынии в Трансильвании. Численность наступающей венгерской красной армии колебалась от 56 тыс. до 70 тыс. чел. Румынские войска в Трансильвании насчитывали 64 тыс. чел.⁶² В период летней кампании 1919 года ситуация изменилась: на Венгерском фронте соотношение сил уже было 1,5/1 в пользу румынской армии: 90 тыс. румынских военнослужащих, против 60 тыс. красных венгров⁶³. В результате удачно проведенных наступательных операций Румынская армия 3 августа 1919 года заняла Будапешт и покончила с советской республикой в Венгрии. Национальная армия Венгрии (белая армия) создавалась при активной поддержке Королевства Румынии, и занимала территорию Королевства по мере эвакуации Румынской армии из страны⁶⁴: 6 июня 1919 года она насчитывала 8,5 тыс. чел. солдат во главе с вице-адмиралом М. Хорти⁶⁵, к 16 ноября 1919 года ее численность достигла 25 тыс.⁶⁶. Эвакуация румынских войск из Венгрии после победы над красными происходила с ноября 1919 по конец марта 1920⁶⁷.

Боевые действия на Российском фронте носили позиционный характер вдоль Днестра, к которому так называемая «3-я Украинская Красная Армия»

57 Vitalie Ponomariov, *Op. cit.*, p. 330

58 Joe Dixon, *Defeat and Disarmament: Allied Diplomacy and Politics of Military Affairs in Austria, 1918–1922*, London & Toronto, Associated University Presses, 1986, p. 34.

59 N. Thomas, L. Szabo, *The Royal Hungarian Army in World War II*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2013. p. 3.

60 Denes Bernad, Charles Kliment, *Magyar Warriors. The History of the Royal Hungarian Armed Forces, 1919–1945*, Vol. I, Solihull, Helion & Co. Ltd., p. 32.

61 Михаил Мельтюхов, *Op. cit.* с. 69.

62 Dumitru Preda, Costică Prodan, *Op. cit.*, p. 148.

63 *Ibid.*, pp. 156–157.

64 P. Sugar, P. Hanak, T. Frank, *A History of Hungary*, Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1994, p. 310.

65 *Ibid.*, p. 34.

66 N. Thomas, L. Szabo, *Op. cit.*, p. 3.

67 Denes Bernad, Charles Kliment, *Op. cit.*, p. 34.

вышла 22 апреля 1919 года⁶⁸. Хотя первоначально российские красные ставили далеко идущие цели на Балканах и предполагали скоротечную и маневренную войну. Так, например, командующий 3-й Украинской красной армией 24 апреля 1919 года издал приказ, в котором ставилась задача «совместно с советскими войсками Венгрии и Болгарии установить в Румынии власть пролетариата»⁶⁹. С этой целью уже 20 апреля 1919 года красный главнокомандующий Владимир Антонов-Овсеенко распорядился о формировании румынской красной армии в составе советских войск⁷⁰. 22 апреля состоялась подпольная первая коммунистическая партийная конференция в Кишиневе, резолюция которой была направлена на установление советской власти в Бессарабии⁷¹, (руководство коммунистической партии и военно-революционного комитета Бессарабии румынским спецслужбам удалось арестовать только в период 26 мая – 2 июня 1919 года, после чего Одесса снова стала центром бессарабских коммунистов, где они провели свою 2-ю конференцию 7-12 июля 1919 года⁷²). 28-30 апреля 1919 года в Одессе было сформировано «Временное рабоче-крестьянское правительство Бессарабской социалистической советской республики»⁷³. 1 мая 1919 года прозвучал ультиматум румынскому правительству: немедленно вывести войска из Бессарабии, в противном случае советская сторона будет считать себя «в отношении Румынии в полной свободе действий»⁷⁴. Одновременно, началась операция вторжения на территорию Румыний по классической для большевиков схеме, опробованной в Украине и др. регионах: мятеж большевистских групп в населенных пунктах и затем «военная помощь» со стороны советской России. 8 мая 1919 года «рабоче-крестьянское правительство Бессарабии» провозгласило «Бессарабскую социалистическую советскую республику» составной частью РСФСР, национализацию земли, предприятий и банков, и призывало трудящихся вступать в ряды красной армии⁷⁵. Параллельно так называемый Реввоенсовет «3-й Украинской советской армии» выпустил воззвание к рабочим и крестьянам Бессарабии подняться на борьбу против «оккупантов»: «Нами начато наступление на Бессарабию – вам наша помощь... близок час, когда в черном Кишиневе, Яссах, Бухаресте взвываются красные флаги – знамена свободы трудящихся всего мира»⁷⁶.

Красные оценивали количественно румынские войска в Бессарабии в 10 тыс. чел., 45 орудий, силы наступающей на Бессарабию красной армии составляли около 30 тыс. чел, 85 орудий, 12 бронепоездов⁷⁷. 1 мая 1919 года начались позиционные бои вдоль Днестра. 12 мая 1919 года красным удалось пере-

68 Михаил Мельтюхов, *Op. cit.*, сс. 69, 72.

69 *Ibid.*, с. 73.

70 *Ibid.*

71 Vitalie Ponomariov, *Op. cit.*, p. 333.

72 *Ibid.*, pp. 337, 339.

73 *Ibid.*, p. 334; Михаил Мельтюхов, *Op. cit.*, с. 75;

74 История Румынии 1918-1970 ... с. 44; Михаил Мельтюхов, *Op. cit.*, с. 76; Советская Россия – Украина и Румыния. Сборник дипломатических документов, Харьков, 1921, сс. 30-32; Документы внешней политики СССР, т. 2, Москва, 1958, сс. 148-151.

75 Михаил Мельтюхов, *Op. cit.*, с. 75.

76 *Ibid.*, с. 77.

77 *Ibid.*

правиться через Днестр, но они были отбиты⁷⁸. Наиболее значимое сражение произошло у Тигини (Бендеры) 27 мая 1919 года, когда подразделения из состава 3-й бригады 5-й дивизии 3-й Украинской красной армии атаковали румынский гарнизон и на какое-то время заняли город. Однако, уже к вечеру город был отбит румынскими и французскими войсками, советские войска были разбиты, остатки успели эвакуироваться за Днестр⁷⁹. К 20 июня 1919 года силы румынских войск и красных были равны и составляли приблизительно по 28 тыс. чел. с каждой стороны⁸⁰. В июле 1919 года бои прекратились в связи с эвакуацией красных под давлением наступающих галичан, с одной стороны, и российской белой армии, с другой стороны, на Киев.

Важнейшим отличием результатов мирных переговоров в Тарту в 1920 году между советской Россией и соседними государствами заключалось в том, что большевистское правительство России признало установившуюся по результатам войны границу с Финляндией, но, категорически отказалось признать Буковину и Бессарабию территорией Румынии.

В целом, следует отметить, что в 1918–1920 годах большевистская агрессия против соседних государств, в том числе Финляндии и Румынии, носила комбинированный характер, включающий подрыв государственности объекта агрессии изнутри при помощи «советов» и «ревкомов», мятеж с целью захвата столицы, либо части территории, и одновременно вторжение красной армии извне под видом «оказания помощи рабоче-крестьянскому правительству». Опорой большевикам в Финляндии и Румынии были расположенные там российские войска, подвергшиеся большевистской пропаганды и засылаемые интернациональные отряды «красной гвардии».

Основными же отличиями между случаями Финляндии и Румынии в отражении большевистской агрессии заключались в следующем:

1. во-первых, для Финляндии это была война за независимость и национальное объединение (освобождение Карелии), в то время как для Румынии – только за национальное объединение (освобождение Трансильвании, Буковины, Бессарабии);
2. во-вторых, поскольку первоначально Финляндия не имела армии, то большевикам удалось захватить столицу и провозгласить «рабочую республику», в Румынии, напротив, армия и тайная полиция действовали эффективно и не дали большевикам захватить власть ни в Яссах, ни в Кишиневе;
3. в-третьих, важное отличие также было то, что Финляндия вела войну на один фронт: против советской России, Румыния – на два фронта: до окончания Первой Мировой войны против советской России, с одной стороны, и против Центральных держав, с другой стороны, после окончания Первой Мировой войны все равно два фронта сохранились: Российский и Венгерский;

78 *Ibid.*, cc. 81–82.

79 *Ibid.*, с. 83.

80 *Ibid.*, с. 85.

4. в-четвертых, Румынии удалось достичь национального единства, но мирный договор с советской Россией подписан не был, Финляндия же, напротив, подписала мирный договор, не освободив до конца Карелию и Ингерманландию.

В обоих случаях большевистское правительство России, затем СССР, в дальнейшем использовало «Карельский вопрос» против Финляндии, создав Карельскую АССР, и «Бессарабский вопрос» против Румынии, создав Молдавскую АССР. Обе советские автономные республики рассматривались большевиками как базы для продвижения в Финляндию и Румынию, что и произошло в период Второй Мировой войны.

Необходимо признать, что Финляндия и Румыния в 1918-1920 гг. выстояли и стали своеобразными щитами для Скандинавии и Балкан от большевистской агрессии.

PREPARATIVELE DIPLOMATICE ALE CONFERINȚEI SOVIETO-ROMÂNE DE LA VIENA

(27 MARTIE – 2 APRILIE 1924)

GHEORGHE COJOCARU

Rezumat

În acest articol autorul analizează schimburile de mesaje diplomatice între România și Uniunea Sovietică, în vederea convocării unei conferințe bilaterale, la care să se ia în discuție problemele în litigiu. Dintre acestea problema Basarabiei era de departe cea mai disputată. În baza corespondenței diplomatice analizate în acest studiu, se relevă că diplomația Sovietelor a urmat o tactică a tergiversării, așteptând recunoașterea din partea unor Mari Puteri, pentru ca să consimtă asupra locului viitoarei întâlniri de la Viena. Recunoașterea URSS de către Marea Britanie și Italia și-a lăsat amprenta asupra pregătirilor conferinței cu România, complicând ansamblul ecuației ruso-române.

Cuvinte-cheie

România, Basarabia, Sovietele, preparativele diplomatice, note diplomatice, recunoașterea URSS, Viena.

Abstract

In this article, the author analyzes the exchange of diplomatic messages between Romania and the Soviet Union in order to convene a bilateral conference to discuss controversial issues. Of these, the Bessarabian problem was by far the most disputed. Based on the diplomatic correspondence analyzed in this study, it is revealed that the Soviet diplomacy followed a tactics of delaying, awaiting the recognition of Great Powers to agree on the venue of the upcoming Vienna meeting. The recognition of the USSR by Great Britain and Italy left its mark on the preparations of the conference with Romania, complicating the whole Russian-Romanian issue.

Keywords

Romania, Bessarabia, Soviets, Diplomatic Preparations, diplomatic notes, USSR recognition, Vienna.

Începutul anului 1924 înregistra un nou schimb de mesaje diplomatice între Moscova și București, în legătură cu o preconizată conferință bilaterală asupra căreia urmau să se pună de acord ministerele de Externe ale celor două părți. Astfel, pe 7 ianuarie, drept răspuns la Nota verbală a Guvernului României, din 21 decembrie 1923, în care se propunea ca loc de întâlnire pentru reprezentanții celor două state orașul austriac Salzburg, reprezentantul plenipotențiar al URSS în Polonia, L. L. Obolensky, invocând îndepărtarea acestei localități de Moscova și de București, precum și dificultățile comunicațiilor telegrafice și ale recepționării rapoartelor prin curierii diplomatici, propunea Legației române din Varșovia ca loc de întâlnire orașul Odessa. Guvernul sovietic dădea toate asigurările în vederea oferirii tuturor condițiilor propice sejurului delegației române în Odessa și întreținerii legăturilor cu autoritățile sale de la București¹.

După acest schimb de note, contactele au fost, practic, suspendate. Pauza care a urmat se dovedea un teren fertil pentru colportarea unor știri tendențioase în presa internațională privind un iminent atac în primăvară al Armatei Roșii asupra României, fapt sesizat de reprezentantul român la Berna, N. P. Comnen. El cerea informații suplimentare asupra stadiului negocierilor cu Rusia, pentru a curma speculațiile din presă, care puteau afecta credibilitatea și imaginea țării². Drept răspuns, ministrul I. G. Duca telegrafia că „nu e nimic compromis”, că au fost suspendate negocierile comerciale începute la Odessa, cu Sovietele discutându-se asupra locului viitoarei întâlniri, sperând să se cadă de acord asupra Varșoviei. Dar, arăta ministrul afacerilor străine, „firește, trebuie să fim sceptici, când e vorba de Soviete, nu poți prevedea rezultatul unor negocieri”³.

Prin Nota verbală din 16 ianuarie, Guvernul român a declinat propunerea de a se întâlni cu reprezentanții Sovietelor la Odessa, propunând, în schimb, Varșovia ca loc de întâlnire⁴. În așteptarea răspunsului, la Ministerul român al Afacerilor Străine se presupunea că partea rusă nu era grăbită să înceapă negocierile, așteptând formarea noului guvern în Anglia, pentru a-și stabili „pretențiile în conformitate cu atitudinea acestuia din urmă”⁵. Acordul franco-cehoslovac⁶, privit cu simpatie la București, trezea în același timp o anumită neliniște, diplomația română având impresia că era ținută la distanță de Que d'Orsey și că, prin alianța cu Cehoslovacia, Franța se pregătea să recunoască Sovietele. Această impresie era întărită și de acordul italo-iugoslav, în care se vedea o tentativă a lui Benito Mussolini de a antrena aliatul României din Mica Înțelegere în politica sa de apropiere de Moscova⁷. Totodată, diplomația română nu găsea explicații pentru lentoarea autorităților franceze de a ratifica Tratatul Basarabiei, fapt care îl determina pe ministrul plenipotențiar al Franței la București, de Manneville, să ceară din nou urgentarea acestei ratificări⁸.

1 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (în continuare: AMAER), F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 6; Архив внешней политики Российской Федерации (în continuare: АВПРФ), Ф. 028, Оп. 1, П. 7 (107), Д. 59536, Л. 10.

2 Ibidem, f. 13.

3 Ibidem, f. 17.

4 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 21.

5 Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), F. mcf. Franța, r. 189, c. 542.

6 Textul Tratatului de alianță dintre Franța și Cehoslovacia, „Universul”, din 30 ianuarie 1924.

7 ANIC, F. mcf. Franța, r. 189, c. 542 v.

8 Ibidem, c. 543.

Pe 28 ianuarie Moscova își exprima imposibilitatea de a accepta Varșovia, propunând Viena, care avea avantajul de a fi un loc comod și neutru pentru ambele părți, mai ales că și Guvernul austriac era dispus să ofere bunele sale oficii pentru găzduirea conferinței ruso-române. Guvernul sovietic dorea să înceapă activitatea într-un termen de o lună, din momentul în care se va cădea de acord asupra locului întâlnirii⁹. Comisarul-adjunct al Externelor Litvinov îl instruia pe însărcinatul cu afaceri la Varșovia, L. L. Obolensky, să motiveze refuzul Varșoviei în fața omologului său român în capitala Poloniei prin insuficiența condițiilor adecvate de trai și prin atitudinea inegală a autorităților poloneze față de cele două părți. Moscova nu putea considera Polonia drept un stat neutru, în condițiile în care aceasta era aliata României¹⁰.

I. G. Duca a acceptat Viena ca loc al întrunirii, precum și termenul de o lună după primirea de către Uniunea RSS a telegramii de răspuns¹¹. Așteptând vizita cancelarului austriac la București, Duca se arăta neîncrezător în succesul negocierilor cu Sovietele, întrebându-se dacă acestea vor începe în scurt timp¹².

În primele luni ale noului an 1924 contextul internațional era în curs de reconfigurare. La numai câteva zile după funeraliile lui Lenin, prin Nota din 2 februarie, guvernul laburist al lui Ramsey MacDonald recunoștea URSS „în calitate de guvern *de jure* al acelor teritorii ale fostului Imperiu Rus, care se supun puterii sale”¹³. Nota Guvernului britanic spărgea blocada diplomatică a Sovietelor din partea Marilor Puteri, marcând „un pas istoric” în politica de revenire a Rusiei pe arena internațională. Toate celelalte țări să țină bine minte, se avertiza imediat în editorialul din „Izvestiya”, semnat de Iu. Steklov (Iu. Nahamkis), cu cât mai mult vor amâna să-și normalizeze relațiile cu Uniunea Sovietică, „cu atât mai puțin vor primi și cu atât mai mult vor pierde”¹⁴.

Într-o analiză a Direcției afacerilor politice și comerciale a Ministerului francez de Externe, pe marginea recunoașterii britanice a URSS, se constata că formula la care s-a recurs, fiind vorba de „teritoriile vechiului Imperiu Rus, care au acceptat autoritatea” Guvernului sovietic, era un gest amical față de Soviete, dar, totodată, o confirmare fără ezitare a dreptului României asupra Basarabiei. Constituită în Republică Democratică Moldovenească care și-a proclamat pe 24 ianuarie 1918 independența, iar două luni mai târziu, pe 27 martie - unirea cu România, Basarabia era inclusă astfel printre teritoriile care n-au acceptat autoritatea Sovietelor¹⁵.

Recunoașterea britanică, ca și a altor Aliți, după cum raporta Departamentul de Stat pe 2 februarie însărcinatul cu afaceri ad-interim al Statelor Unite la București, Lawrence Dennis, trezea în cercurile conducătoare ale României temerea că Sovietele „vor redeschide întreaga chestiune basarabeană”¹⁶.

9 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 21.

10 АВПРФ, Ф. 028, Оп. 1, П. 7 (107), Д. 59536, Л. 18.

11 Ibidem, f. 22.

12 ANIC, F. mcf. Franța, r. 189, c. 545.

13 Признание Англии, «Известия», 3 февраля 1924 г.

14 Ю. Стеклов, Исторический шаг, «Известия», 3 февраля 1924 г.

15 ANIC, F. mcf. Franța, r. 189, c. 787-787 v.

16 Ibidem, F. mcf. SUA, r. 681, c. 1121-1122.

Pe 9 februarie reprezentatul sovietic la Londra, Cr. Rakowsky, a înmânat primului ministru MacDonald răspunsul Guvernului său la Nota Guvernului britanic de recunoaștere a URSS, el fiind recunoscut ca ambasador al URSS în Anglia¹⁷. În Nota de răspuns a Guvernului de la Moscova se lua act de recunoașterea *de jure* a autorității Uniunii Sovietice asupra tuturor teritoriilor care au făcut parte din Imperiul Rus, cu excepția celor care s-au despărțit cu consimțământul Guvernului sovietic și care s-au constituit ca țări independente. Printr-o răsucire abilă de frază se camufla echivocul unor pretenții asupra Basarabiei, ceea ce a trezit anxietatea opiniei publice din România. Legația britanică din București era de părere că prin întorsătura de frază din Nota sovietică se făcea o referință, „în principal, deși nu exclusiv”, la Basarabia¹⁸.

În presa militară sovietică se preciza în mod direct că printre „țările independente” separate de fostul Imperiu Rus cu acordul Guvernului sovietic se includeau exclusiv Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania și Polonia, cu care fusese semnat în martie 1921 Tratatul de la Riga, „și mai mult nimeni” și că „chestiunea Basarabiei a fost și rămâne una disputabilă între Uniunea noastră și România”. Problema frontierelor de vest ale URSS trebuia să-și găsească o rezolvare cât mai grabnică, dar, după cum se sublinia, „aceasta presupune că și chestiunea basarabeiană va fi soluționată nu pe baza ideologiei cuceritoare din anii 1918-1919, dar pe baza recunoașterii drepturilor legitime ale Uniunii noastre”¹⁹.

După semnarea Acordului comercial cu Sovietele, pe 7 februarie și Mussolini a recunoscut *de jure* Guvernul URSS, Nota de răspuns sovietică urmând pe 11 februarie²⁰. Spre deosebire de Marea Britanie, Italia, care va ratifica Tratatul Basarabiei în 1927, nu-și lua vreun fel de rezerve în ceea ce privește fostele teritorii ale Imperiului Rus, desprinse după Revoluția Rusă din 1917.

Recunoașterea Guvernului sovietic de Marea Britanie și Italia, în opinia lui Gh. V. Cicerin, comisarul poporului al afacerilor străine al URSS, „modifică în profunzime coraportul de forțe în politica mondială și se reflectă asupra ansamblului relațiilor politice actuale”. În urma recunoașterii Sovietelor de cele două țări, aprecia Cicerin, situația internațională a Uniunii se consolida, în timp ce situația Franței devenea „mai puțin favorabilă”, iar coeziunea Micii Antante „a slăbit simțitor”²¹. Cu același prilej, comisarul afacerilor străine lansa un avertisment împotriva Franței: „Dacă telegraful a transmis corect articolul lui Herbette, în care el recomandă, într-adevăr, guvernului francez să recunoască cucerirea Basarabiei de către România, în acest caz Herbette se află pe o cale cu totul greșită, deoarece un asemenea pas dușmănos nu numai că nu ne va apropia de o înțelegere (în chestiunea datoriilor ruse față de Franța – n. a.), dar și în mare măsură ne va îndepărta de ea

17 *Guvernul sovietic răspunde celui englez. Rakowsky recunoscut ca ambasador la Londra*, „Universul”, din 11 februarie 1924.

18 ANIC, F. mcf. SUA, r. 681, c. 1125.

19 *Многозначительный спор*, «Красная звезда», 13 февраля 1924 г.

20 *Признание СССР Италии*, «Известия», 9 февраля 1924 г.; Москва – Рим. *Политика и дипломатия Кремля 1920-1939. Сборник документов* (ответ. редактор академик Г. Н. Севостьянов), Москва, «Наука», 2002, стр. 148-149.

21 *Тов. Чичерин о признании СССР Англией и Италией*, «Красная звезда», 10 февраля 1924 г.

și o va îngreua. Pe noi nu ne veți putea intimida, cu noi trebuie să vorbiți în limba beneficiilor reale”, încheia Cicerin. Noul context internațional în curs de formare semnifica pentru diplomația URSS începutul fazei de „realizare practică” a stabilirii raporturilor cu toate statele lumii²².

În același registru, într-un interviu presei din Harkov, reluat în cea de la Odessa, Cr. Rakowsky menționa că recunoașterea Angliei „numai la o săptămână după funeraliile lui Ilici (V. I. Lenin (Ulianov) – n. a.) arată că puterea Rusiei Sovietice a crescut într-atât încât chiar și o catastrofă națională ca moartea lui Ilici, nu poate să o clintească”. Importanța recunoașterii era imensă. „De acum încolo, spunea Rakowsky, pășim pe calea unei politici internaționale active. Pentru noi se deschide posibilitatea lărgirii influenței noastre politice, după cum și a cooperării comerciale și economice cu statele capitaliste”²³.

Este de reținut și ceea ce spunea despre recunoașterea internațională a Uniunii Sovietice adjunctul lui L. Troțki în fruntea Consiliului Militar Revoluționar al URSS, M. V. Frunze. „Și cu cât mai sus se ridică valul recunoașterii, arăta Frunze, cu cât mai multe și mai extinse devin punctele noastre de contact cu lumea burgheză, cu atât mai multă atenție și grijă trebuie să acordăm speranței și apărării noastre – Armatei roșii muncitorești-țărănești și formațiunilor sale milițienești”²⁴.

Recunoașterea succesivă a Sovietelor de puterile occidentale lua conturul unei „întreceri anume – cine primul va recunoaște Uniunea Sovietică”. Motivele unei asemenea atitudini trebuiau căutate, înainte de toate, „în intenția de a pătrunde pe piața sovietică atât de compactă, unde din timpul înțelegerii de la Rapallo dominau nemții”²⁵.

Imediat după recunoașterea britanică, printr-o Notă verbală din 5 februarie, Reprezentanța sovietică la Varșovia anunța Legația română din capitala poloneză că Guvernul Austriei își dăduse acordul oficial în vederea convocării reuniunii ru-so-române la Viena²⁶.

În acest context, pe 5 februarie Gh.V.Cicerin aborda într-o scrisoare către I.V.Stalin chestiunea componenței delegației sovietice la negocierile cu România, arătând că „tovarășii ucraineni insistă asupra numirii ca șef al delegației a unui om din rândul ucrainenilor (Șlihter, Șumski)”. În opinia Comisariatului de Externe, „acești tovarășii nu vor fi la înălțimea acelor sarcini complicate internaționale care vor sta în fața noastră la tratativele cu România, afectând în mod firesc toate relațiile politice ale Europei Orientale, atitudinea față de noi a Micii Antante, în parte, raporturile noastre cu Franța”. În scopul evitării unui conflict cu „tov. ucraineni”, Colegiul Comisariatului de Externe propunea numirea ucraineanului Dm. Manuilsky, unul din activiștii de frunte ai Cominternului, ca șef al delegației la negocierile cu România²⁷.

22 Ibidem.

23 Беседа с т. Раковским (наход. в Москве), «Известия Одесского Губкома КП(б)У, Губисполкома и Губпрофсовета», 6 марта 1924 г.

24 Беседа с тов. Фрунзе, «Красная звезда», 14 марта 1924 г.

25 Юлия Кантор, Мариуш Волос, Треугольник Москва – Варшава – Берлин. Очерки истории советско-польско-германских отношений в 1918-1939 гг., Европейский Дом, Санкт-Петербург, 2011, стр. 115.

26 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 24-25.

27 Российский государственный архив социально-политической истории (în continuare: РГАСПИ), Ф. 159, ОП. 159, Д. 35, Л. 115.

Biroul Politic al CC al PC(b)U a propus candidatura lui Șlihter ca reprezentant al Ucrainei în delegația URSS la negocierile cu România pe 8 februarie²⁸.

În aceeași zi, într-o nouă scrisoare către Stalin, Cicerin revenea la chestiunea aprobării componenței delegației, pentru a-i oferi suficient timp să se pregătească. Un punct forte al lui Manuilsky ca viitor președinte al delegației era buna sa cunoaștere a limbii franceze, el având și experiența participării la alte tratative, precum cele de la Brest-Litovsk cu Puterile Centrale din 1918, la care s-a recomandat „din cea mai bună parte”. Reprezentantul plenipotențiar al URSS în Lituania, Lorent, propus de Cicerin ca membru al delegației, participase aproape la toate conferințele Sovietelor, începând cu cea de la Brest-Litovsk, a fost secretarul conferinței de la Roma și apoi secretarul reprezentanței din Varșovia, cunoscând în de aproape politica sovietică față de Polonia, ceea ce avea „o importanță primordială pentru negocierile cu România”. Este necesar, sublinia Cicerin, „ca pe lângă tov. Manuilsky să avem pe cineva care cunoaște politica noastră actuală”, iar „tov. Lorent satisface această cerință”. Se mai propuneau: M. Levițki, reprezentantul plenipotențiar sovietic la Viena, și Antonov-Ovseenko, ca specialist în afacerile militare. Urmau să fie selectați și numiți experții militari și cei din partea Comisariatului de Externe²⁹. Cicerin insistă ca în „comisia pentru negocieri” să fie incluși „Manuilsky, Lorent (cunoaște afacerile politice), reprezentantul plenipotențiar la Viena, Levițki și Antonov-Ovseenko, care cunoaște afacerile militare, plus un șir de experți”³⁰.

Totodată, pe 11 februarie M. M. Litvinov îi răspundea la o scrisoare din 4 februarie lui N. N. Krestinsky³¹, ambasadorul sovietic la Berlin, în care acesta își anunța acordul de a lua parte la „conferința ruso-română”. „Cu regret, îi scria Litvinov, noi deja am făcut propunerea despre componența delegației în adresa instanței autoritare (Biroul Politic al CC al PC(b)R – n. a.) până la primirea scrisorii Dvs., când am ținut cont de refuzul Dvs. anterior. În afară de aceasta, Ucraina pretinde la numirea reprezentantului său ca președinte al delegației, CPAS neavând nimic împotriva. Propunerea noastră, puțin probabil să fie acceptată în întregime și la însăși ședința instanței autoritare (Biroul Politic – n. a.) vom mai putea face propuneri suplimentare. Din partea mea, încheia Litvinov, eu tare aș vrea să faceți parte din delegație și în acest sens voi acționa”³², ceea ce putea însemna nu numai o recunoaștere a competenței ambasadorului de la Berlin, dar și că Krestinsky se număra printre oamenii săi de încredere.

Pe 6 februarie cancelarul Austriei, Seipel, sosea la București, din delegație făcând parte și ministrul său de externe, Alfred Grunberger. La întâlnirea primului ministru Ion I. C. Brătianu cu cancelarul Seipel s-a căzut de acord ca, până la încheierea unui Tratat comercial bilateral, să se semneze o convenție comercială prin care cele două țări își acordau reciproc clauza națiunii celei mai favorizate³³. Urma să fie formată o comisie mixtă româno-austriacă cu misiunea de a soluționa

28 Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 96-97.

29 АВПРФ, Ф. 028, Оп. 1, П. 7 (107), Д. 59536, Л. 22.

30 РГАСПИ, Ф. 159, Оп. 159, Д. 35, Л. 117.

31 N. N. Krestinsky, fost secretar general al CC PC(b) din Rusia (1919-1922).

32 АВПРФ, Ф. 04, Оп. 35, П. 229, Д. 52905, Л. 13.

33 *Întrevederea Seipel-Brătianu*, „Adevărul”, din 8 februarie 1924.

toate chestiune pendinte, ca urmare a războiului mondial³⁴.

Pe urmele acestei vizite, ziarul vienez „Reichpost” anunța că, înțelese asupra unei întâlniri la Viena, România și Rusia „ar fi dispuse să aleagă pe cancelarul Austriei, monseniorul Seipel, ca arbitru, în cazul când negocierile dintre cele două țări vor necesita un arbitraj”. Revenit de la București „cu impresiuni excelente”, cancelarul Seipel declara într-un interviu pentru ziarul „Neue Freie Presse” că tratativele sovieto-române se vor deschide la mijlocul lunii martie la Viena, „un oraș neutru ca loc de întâlnire pentru plenipotențiarilor” celor două guverne. După recunoașterea Sovietelor de către Anglia și încheierea acordului comercial italo-rus, o nouă atitudine față de Rusia se contura și la Viena³⁵.

Pe 15 februarie Litvinov îi telegrafia lui Mihail Levițki, la Viena, că în cadrul delegației URSS au fost numiți: Manuilsky (președinte), Levițki, Lorentș și Serebreakov (fostul comisar-adjunct al transporturilor), dar puteau interveni modificări ulterioare. Încă nu fusese numit personalul tehnic și nu se stabilise numărul definitiv al membrilor și asistenței tehnice a delegației. Levițki avea obligația să asigure vizele de tranzit pentru toți cei care vor fi trecuți în listele delegației sovietice și să se intereseze de spațiile alocate de Guvernul austriac pentru organizarea conferinței³⁶.

La mijlocul lunii februarie Viena era vizitată de adjunctul comisarului poporului pentru afacerile străine, A. A. Ioffe³⁷, un intim al lui L. Troțki. Tot atunci, Levițki comunica Ministerului austriac al Afacerilor Străine sosirea, de la Moscova, la sfârșitul lunii februarie a delegației sovietice în frunte cu Dm. Manuilsky, pentru negocierile cu partea română³⁸.

Cancelaria federală a Austriei, după cum informa cabinetul ministrului I. G. Duca șeful Legației române la Viena, Charles Mitilineu, a pus la dispoziția celor două delegații câte un funcționar de legătură³⁹.

În ședința Consiliului de Miniștri din 15 februarie, I. G. Duca a prezentat starea raporturilor cu Sovietele, urmând ca într-o ședință următoare să fie aprobată componența delegației și programul discuțiilor de la Viena. Considerat de autoritățile sovietice drept cetățean rus, Ion Inculeț nu putea participa la negocieri⁴⁰. Însuși Inculeț declara pe 28 februarie că în ceea ce privește participarea sa la conferința de la Viena „n-am fost refuzat nici de ruși, nici de guvern”, dar că a considerat necesar și a insistat ca în fruntea delegației să fie numit „un român din vechiul regat”⁴¹.

Numirea ambasadorului de la Berlin în fruntea delegației Sovietelor și sosirea inopinată după aceasta în capitala Germaniei a contelui Brockdorff-Rantzau, ambasadorul german la Moscova, pentru a face cunoscut punctul de vedere rusesc asupra raporturilor cu România, îl făcea pe ambasadorul Franței în Germania,

34 *România și Austria*, ibidem; Primul ministru Ionel Brătianu a întors vizita cancelarului austriac la începutul lunii octombrie același an („Universul”, din 9 și 10 octombrie 1924).

35 *Tratativele româno-ruse*, „Adevărul”, din 14 februarie 1924.

36 АБПРФ Ф. 028, Оп. 1, П. 7 (107), Д. 59536, Л. 24.

37 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 33.

38 Ibidem, f. 34.

39 Ibidem, f. 35.

40 *Consiliul de Miniștri de ieri*, ibidem, din 16 februarie 1924.

41 *Chestia reluării raporturilor normale între România și Rusia sovietică. Un răspuns al d-lui Ion Inculeț*, ibidem, din 28 februarie 1924.

Pierre de Margerie, să afirme că „se prea poate că Wilhelmstrasse nu va rămâne indiferentă față de aceste negocieri”. Germania, ca prim partener al Rusiei sovietice după Rapallo, ar fi urmărit să profite de această calitate a sa pentru a reveni în Balcani și, prin aceasta, în politica generală⁴².

Cunoscând primele date despre componența delegației sovietice, I. G. Duca își dorea ca din delegația României, care urma să fie condusă de Constantin Langa-Rășcanu⁴³, șeful Legației române la Sofia, să facă parte și D. N. Ciotori, colaborator al lui N. Titulescu în Legația de la Londra. Ciotori discutase cu Litvinov la Copenhaga în 1920 și cu L. M. Karahan la Varșovia în 1921, participarea sa la conferința de la Viena fiind considerată „de mare folos” intereselor țării⁴⁴. Pentru o discuție cu ministrul Duca, a fost invitat și dr. Petre Cazacu, inspector sanitar la Iași⁴⁵, basarabean de origine. Legației române de la Paris i se cerea să-l contacteze pe deputatul basarabean Anton Crihan, care se afla acolo pentru a urma cursurile doctorale la Facultatea de drept a Universității pariziene, comunicându-i să fie prezent pe 8 martie la Viena pentru a participa la negocierile cu Sovietele⁴⁶.

C.Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar de mai mulți ani la Sofia, era considerat un specialist în chestiunile slave. Cunoașterea problemei ruse, menționarea ambasadorul Franței la București, de Manneville, a contat la desemnarea sa ca prim-delegat la conferința cu Sovietele, Guvernul nereușind de această dată să-l determine pe C. Diamandy, „cel mai strălucit reprezentant al diplomației liberale”, să accepte președinția delegației române. Prin numirea în componența delegației a senatorului Dimitrie Drăghicescu și a deputatului Mircea Djuvara, primul ministru Ionel Brătianu urmărea să asocieze instituția parlamentară la opera viitoarei conferințe cu Sovietele⁴⁷. După cum observa ministrul plenipotențiar al Republicii Franceze la Viena, Lefevre Pontalis, componența delegației române accentua, în fața delegației ruse, caracterul său reprezentativ și unitatea românilor în chestiunea Basarabiei⁴⁸.

Pe 28 februarie, însărcinatul sovietic la Viena, Mihail Levițki, anunța componența delegației ruse la negocierile cu partea română ziariștilor locali și străini, invitați la Legația sovietică (fosta Ambasadă rusă). Delegația urma să fie condusă de Manuilsky, asistat de Serebriakov, membru al Comitetului Executiv Central al Sovietelor din URSS, Lorentș și de însuși Levițki⁴⁹. Punctul de vedere al Sovietelor în chestiunea Basarabiei nu se schimbase, aceasta fiind considerată, potrivit lui Levițki, „drept teritoriu rus care ne-a fost răpit cu forța de România, cu care n-am avut război”. Românii, insinua de-a dreptul pe lângă trimisul sovietic la Viena, și ar fi cerut la toate întâlnirile cu reprezentanții Rusiei să se discute de la bun început chestiunea Basarabiei, însă li s-a „refuzat această discuție”. Levițki nu știa dacă

42 ANIC, F. mcf. Franța, r. 189, c. 555 v.-556.

43 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 48.

44 Ibidem, f. 42.

45 Ibidem, f. 48.

46 Ibidem, f. 49.

47 ANIC, F. mcf. Franța, r. 189, c. 547-548.

48 Ibidem, c. 553.

49 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 52.

această problemă va fi pe agenda întâlnirii de la Viena. El a dezavuat, totodată, și acuzațiile precum că diplomația sovietică făcea propagandă în țările străine, susținând că Guvernul URSS n-are nimic a face „cu propaganda lui Zinoviev, Radek și alți membri ai partidului comunist”⁵⁰.

În legătură cu declarațiile lui Levițki, șeful misiunii române la Viena, Charles Mitilineu, nota că acestea sunt demne de interes nu numai prin abordarea problemei Basarabiei, dar și prin reliefaarea angajamentului Guvernului de la Moscova „de a se abține de la propaganda comunistă în țările cu care ar intra în relațiuni”⁵¹.

Pe 29 februarie I.G.Duca încă nu avea o imagine conturată asupra modului în care se vor purta discuțiile de la Viena, recunoscând că „nu ne dăm seama nici noi de felul cum vor decurge negocierile cu Sovietele”⁵². Între timp, ordonase culegerea tuturor materialelor necesare unei ample documentări a delegaților României la viitoarea întâlnire, între care și tratatele semnate de Ucraina și Rusia la Brest-Litovsk, cele încheiate de Rusia cu Estonia, Lituania, Finlanda și Letonia⁵³.

În dimineața zilei de 1 martie la Ministerul Afacerilor Străine al României a avut loc „o importantă conferință pentru pregătirea lucrărilor în vederea conferinței româno-ruse de la Viena”. Conferința a fost prezidată de Vintilă Brătianu, ministrul de finanțe. Au luat parte: I. G. Duca, Ion Inculeț, Chiriacescu, director la Banca Națională, deputatul Mircea Djuvara, senatorul Dimitrie Drăghicescu, Gherman Pântea, Anton Crihan și dr. P. Cazacu, precum și responsabili din partea Ministerului de Război, Ministerului Finanțelor și celui al Afacerilor Străine. După calculele Ministerului de Finanțe, prezentate de Vintilă Brătianu, despăgubirile pe care România le pretindea Rusiei erau de circa 4 mld de franci de aur. Statul român era dispus să restituie Sovietelor bunurile rusești pe care le mai avea, cerând în schimb restituirea valorilor „din casele depuse la Moscova”. Fruntașul basarabean Daniel Ciugureanu, fost ministru al Basarabiei, a prezentat, de asemenea, o serie de acte „privitoare la chestiunile economice”. S-a hotărât ca pe lângă membrii delegației la conferința de la Viena să fie atașați experți tehnici în diverse domenii. Duca a cerut Ministerului de Război să numească un reprezentant „care să facă parte din delegația ce urmează a pleca la Viena, în afară de dl colonel Manolescu”. Plecarea delegației a fost fixată pentru data de 6 martie, deschiderea conferinței urmând să aibă loc pe 9 martie. Înainte de plecarea la Viena, în ziua de 4 martie, la Ministerul de Externe trebuia să aibă loc o ultimă ședință a delegației, sub conducerea primului ministru Ionel Brătianu⁵⁴.

La propunerea Guvernului⁵⁵, componența delegației a fost numită prin Decret regal. Din partea Ministerului de Război la Viena a fost delegat generalul Alexandru Gorski, comandantul diviziei 16, secondat de int. locotenent-colonelul Manolescu⁵⁶.

50 Ibidem, f. 53-53 v.; ANIC, F. mcf. SUA, r. 681, c. 1140-1141.

51 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 52.

52 Ibidem, f. 50.

53 Ibidem, f. 54.

54 *Conferința de la Ministerul de Externe. Ce se va trata la Viena. Despăgubirile României. Când se va deschide conferința româno-rusă, „Adevărul”, din 1 martie 1924.*

55 Ibidem.

56 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 56.

Pe 5 martie I. G. Duca cerea să i se comunice lui D. N. Ciotori că întâlnirea de la Viena a fost amânată pentru data de 24 martie⁵⁷.

Printr-o telegramă din 6 martie I. G. Duca era informat de Gh.V.Cicerin că delegația sovietică urma să ajungă la Viena către data de 20 martie. Se confirma că din delegația în frunte cu reprezentantul plenipotențiar al Sovietelor la Berlin, N. N. Krestinsky, mai făceau parte: Lorentz, Levițki și Serebriakov, fostul comisar adjunct al poporului pentru căile de comunicații⁵⁸.

La rândul său, Duca îi răspundea lui Cicerin că delegația română, condusă de C. Langa-Rășcanu, ministrul plenipotențiar al României la Sofia, avându-i ca membri pe senatorul Dumitru Drăghicescu și pe deputatul Mircea Djuvara, va fi la Viena pe 24 martie, gata să înceapă negocierile⁵⁹. Din capitala Angliei urma să plece la Viena D.N.Ciotori, pentru a ajunge acolo pe 20 martie⁶⁰.

În atmosfera pregătirilor pentru întâlnirea de la Viena, Cr.Rakowsky dădea o declarație presei britanice în problema Basarabiei, subliniind că Republica Sovietelor n-a renunțat la acest teritoriu „nici un moment, nici chiar în mod provizoriu”. Basarabia, conform ambasadorului sovietic, urma să obțină o autonomie în sânul Uniunii RSS. Guvernul român trebuia să fie interesat să întrețină raporturi de prietenie cu Rusia. „A fost un timp, declara Rakowsky, când guvernul român nu a voit să trateze cu noi chestiunea Basarabiei. Și Take Ionescu spunea că guvernul român nu stă de vorbă cu bolșevicii. Cred că astăzi guvernul român nu-și mai face iluzii. O înțelegere nu se poate stabili decât cu noi și numai pe baza dreptății. Guvernul român știe că orice guvern rus va căuta să refacă și să apere teritoriul vechiului imperiu. La conferința de la Viena, Rusia și România vor trebui să găsească soluția care corespunde mai bine intereselor Basarabiei”, menționa reprezentantul Sovietelor în Marea Britanie⁶¹. Punctul de vedere exprimat de Rakowsky nu oferea, practic, vreo șansă pentru o înțelegere ruso-română în chestiunea Basarabiei.

Pe 8 martie ministrul Hiott transmitea de la Praga că fostul reprezentant al Rusiei în Cehoslovacia, C. C. Iurenev, numit ambasador la Roma, într-un interviu unui ziar din Brunne declara, între altele, că „Basarabia a fost o parte a Imperiului rus” și că Uniunea Republicilor va apăra „drepturile sale asupra teritoriului ocupat de România”. Uniunea RSS, arăta Iurenev, consideră „orice încercare a unor State de a sprijini dreptul de anexiune al României asupra Basarabiei ca un fapt dușmănos față de ea și va trage din aceasta consecințele”⁶².

Pentru a contribui la ameliorarea raporturilor româno-italiene, în condițiile în care relațiile sovieto-italiene erau în ascensiune, la mijlocul lunii martie generalul A.Averescu, liderul Partidului Poporului, începea o vizită în Italia, de care-l lega amintirea studiilor militare la Torino și prietenia cu mai mulți înalți ofițeri, între care și ministrul de război, generalul Diaz⁶³.

57 Ibidem, f. 59.

58 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 67.

59 Ibidem, f. 68.

60 Ibidem, f. 72.

61 Citat după Rusia nu renunță la Basarabia. Declarațiile d-rului Rakowsky, „Universul”, din 7 martie 1924.

62 AMAER, F. 71/1914. E.2, 1918-1924, d. 25, f. 150.

63 Lilian Zamfiroiu, *Relații diplomatice româno-italiene. 1918-1940*, București, Tritonic, 2011, p. 98-101.

Problema Basarabiei a fost pusă pe tapet de autoritățile sovietice și în legătură cu statutul portului Memel (Klaipeda), care urma să fie supus atenției sesiunii Ligii Națiunilor de la Geneva. Proiectul Comisiei Davies recunoștea suveranitatea Lituaniei asupra portului Memel, cu condiția de a acorda o largă autonomie acestui oraș sub supravegherea Ligii Națiunilor, fiind prevăzut și un regim pentru tranzitarea mărfurilor provenite din țările limitrofe. Lituania, „sub instigațiunile venite de la Moscova și Berlin”, refuza orice înțelegere cu Polonia referitoare la tranzitul mărfurilor poloneze prin portul Memel. În momentul în care Liga Națiunilor urma să se pronunțe asupra statutului portului, Gh. V. Cicerin expedia o Notă tuturor țărilor interesate, prin care acuza „așa numita Societate a Națiunilor” de violarea drepturilor URSS „care nu poate admite ca o terță Putere să-și apropie drepturi unilaterale asupra portului Memel și navigațiunii pe Niemen”. Guvernul sovietic considera „nulă și neavenită orice soluționare a chestiunii Klaipeda (Memel) obținută fără participarea sa”. Se reitera, totodată, că litigiul de graniță dintre Polonia și Lituania, URSS având încheiate tratate cu ambele, putea fi reglementat doar printr-un acord direct între cele două țări, neadmițându-se intervenția unei terțe puteri⁶⁴. În finalul Notei adresate țărilor membre ale Societății Națiunilor și, în special, Marii Britanii, Franței și Lituaniei, Cicerin făcea o trecere la chestiunea Basarabiei, relevând că Ucraina sovietică a fost cuprinsă de o mișcare de manifestări de protest împotriva „atitudinii arbitrare a României față de Basarabia”, care cereau Guvernului Uniunii RSS să apere „drepturile” Ucrainei asupra acestui teritoriu⁶⁵.

În legătură cu Nota lui Cicerin, într-un editorial din „Universul” se arăta că toate „provocațiunile de la răsărit” din ajunul conferinței ruso-române de la Viena, agitațiile interne în problema Basarabiei, campania furibundă de presă, demersul agresiv în adresa Ligii Națiunilor și a țărilor limitrofe, reliefa o mentalitate a conducătorilor sovietici, care nesocotea tratatele și principiile fundamentale ale civilizației⁶⁶.

Reprezentantul Uniunii Sovietice la Varșovia, Obolensky, raporta la Moscova că ministrul Duca „are, după cum se vede, emoții în legătură cu rezultatele viitoarelor tratative și încearcă pentru orice eventualitate să sondeze poziția Ministerului de Externe (al Poloniei – n. a.) în chestiunea basarabeiană”. Obolensky aflase că pe 12 martie Duca îi scrisese ministrului de externe polonez, Zamoyski, punându-l la curent cu faptul că la negocierile cu Sovietele, România urma să evite discutarea problemei Basarabiei și interesându-se care era poziția Poloniei în această problemă, având în vedere art. I și II din tratatul polono-român de alianță. La aceasta, conform trimisului URSS, Zamoyski dădea un răspuns „destul de evaziv”, încercând să-l convingă pe Duca „să trateze cu un calm posibil „o următoare provocare” a Guvernului sovietic”⁶⁷.

Potrivit unor informații, în cercurile militare de la Moscova era abordată „din nou” chestiunea războiului împotriva României. În favoarea războiului erau „o

64 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 79-79 v.

65 Ibidem, f. 80.

66 *Drepturile României asupra Basarabiei*, „Universul”, din 16 martie 1924.

67 АБИРФ, Ф. 028, Оп. 1, П. 7 (107), Д. 59536, Л. 26.

proporție considerabilă de proeminenți militari comuniști”. Ei erau de părerea că acest război „va uni într-o singură mișcare naționalistă chiar și dușmanii regimului sovietic și va conduce la un fel de înțelegere între opoziție (în frunte cu L. Troțki – n. a.) și reprezentanții Comitetului Central”. Adepții războiului împotriva României erau susținuți de Frunze, numit adjunct al lui Troțki, în locul lui Sklyansky, după cum și Budionnii, Tuhacevski, Gittis și Zov⁶⁸.

Potriviț unor informații confidențiale, la mijlocul lunii martie Biroul Politic al CC al PC(b)R cerea Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste „să desfășoare o propagandă energică în Basarabia în favoarea secesiunii acesteia de România, pentru ca guvernul sovietic să fie în măsură să argumenteze dorința populației de unire cu URSS la conferința de la Viena”. La sugestia conducerii Internaționalei a III-a, CC al PC(b)R a pus la dispoziția Cominternului „un grup de muncitori, formal din Basarabia și cunosători ai condițiilor locale”, printre care Zalkind, Hmurii, Solomin, Lebedev, Savin, Grinștein, Serebrier, Bantke, Borisov, Rayevskaya, în total 19 persoane. Sarcina lor era să lucreze printre țărani basarabeni⁶⁹. Se mai știa că în Odessa a fost format un comitet secret din lucrătorii Cominternului și ai CC al PC(b)R, sarcina căruia era de a forma detașamente de partizani pentru „a provoca tulburări la graniță, în scopul ridicării unei răscoale în județele basarabene care se mărginesc cu URSS”. Comitetul își avea sediul în incinta Comitetului regional de partid Odessa, având susținerea acestuia și a Sovietului regional, în conformitate cu directivele de la centru⁷⁰.

Din Viena, pe 16 martie, ministrul Mitilineu transmitea, din surse sigure, aflate în contact cu misiunea URSS, că „tendențele Rusiei sovietice în chestiunea Basarabiei ar fi identice cu cele ale Rusiei țariste”⁷¹.

În același timp, ministrul Angliei la Sofia îi spunea însărcinatului român cu afaceri că, dimpotrivă, nu trebuie să se alarmeze de presiunile și amenințările Sovietelor în adresa României și Franței, care ratificase Tratatul Basarabiei, căci nu era exclus ca Moscova „să repete, în chestiunea Basarabiei, gestul de renunțare ce a făcut în chestiunea insulei Spitzberg, de îndată ce Norvegia a recunoscut *de jure* Guvernul sovietic”⁷².

Pe 17 martie primul delegat rus la conferința de la Viena, N. N. Krestinsky, îi scria lui Litvinov cu referire la tema tratatelor cu România că „noi presupuneam că negocierile se vor rupe în chestiunea Basarabiei și că până la conturile reciproce nu vom ajunge. De aceea nici n-am vorbit aproape de loc despre aceste conturi reciproce”. În drum spre Berlin, Krestinsky luase cunoștință de raportul Comisariatului Finanțelor, realizând că „un articol central al datoriei noastre către România este prețul nominal al hârtiilor de valoare, evacuate din România”. Aceste hârtii nu aveau nici o valoare pentru Uniunea Republicilor și ele puteau fi restituite Guvernului român, în cazul în care se va ajunge la chestiunea pretențiilor financi-

68 ANIC, F. mcf. SUA, r. 538, c. 1166-1167.

69 ANIC, F. mcf. SUA, r. 681, c. 1164.

70 Ibidem, c. 1164.

71 AMAER, F. 71/URSS, 1924, d. 76, f. 81.

72 Ibidem, d. 77, f. 70 v.

are reciproc. „Din câte înțeleg, aceste hârtii se păstrează la noi în siguranță. Va rog să-mi comunicați, dacă aceste hârtii sunt întregi și dacă suntem gata, în cazul trecerii la chestiunea socotelilor, să întoarcem aceste hârtii Guvernului român”, se interesa Krestinsky⁷³.

În contextul preparativelor pentru negocierile de la Viena, într-o notă din 18 martie a Direcțiunii poliției și siguranței generale pusă la dispoziția Ministerului Afacerilor Străine al României, acestea erau calificate apriori „de un îndoielnic succes ca și cele din Varșovia din anul 1921”. Informațiile, culese „dintr-o importantă sursă [diplomatică] având legături cu Rusia oficială de azi”, relevau că autoritățile bolșevice nu doreau „să atace chestiunile de fond” ale agendei cu România, din mai multe considerente. Astfel, se arăta: „a) Guvernul sovietic, în mod principial – dacă nu e silit de cruda necesitate, așa cum s-a făcut cu pacea de la Riga – nu vrea să ofere un succes diplomatic unui guvern burghez român, cu atât mai mult guvernului dlui Brătianu, care este considerat un dușman ireductibil al Sovietismului; b) Ar fi o chestie de „umanitate” și anume că Sovietele ar recunoaște toate, cum zic în limbajul lor colorat, toate „banditismele, toate jafurile și opresiunile asupra populației basarabene de o ceată de funcționari abuzivi și de militari tiranici”. Sovietele ar lupta și din acest punct de vedere contra principiilor lor; c) Mai este și un al treilea argument, furnizat de Rakowsky și de amicii d-sale din România, și anume că Rusia bolșevică acordând Basarabia guvernului de azi i-ar întări situația și în mod indirect „ar zădărnici lupta partidelor democratice române contra oligarhiei” și a celorlalte partide cunoscute; bazați pe acest argument unii lideri ai opoziției române s-au crezut în drept să afirme că Rusia nu ar acorda Basarabia guvernului Brătianu, iar dacă ar veni în guvern dr. Lupu, Cristescu etc., Sovietele ar fi mai tratabile⁷⁴. În afară de latura „principială”, autorii notei distingeau și una „materială” a atitudinii Rusiei în chestiunea Basarabiei. „Bolșevicii, cedând Basarabia, se menționa, înțeleg să fie gras plătiți: astfel ca să nu mai rămână nici un fel de indemnitate pentru tezaurul românesc de la Moscova și pentru celelalte valori depuse acolo”. Pretențiile financiare ale Rusiei se ridicau la 4,5 mld de ruble de aur despăgubiri „ce n-ar putea să le plătească niciodată România”. Concluzia era că Sovietele, „nemaiaivând acum nici o nevoie de România, n-au nici un interes să-i recunoască drepturile [...] fie asupra Basarabiei, fie asupra valorilor depuse la Moscova”. Relația cu Bucureștiul era văzută ca „o chestie de oportunitate, principială și materială”⁷⁵.

Era atitudinea ireconciliabilă a Rusiei o amenințare pentru România? – se întreba autorii notei. Mai curând, recunoașterea drepturilor românești asupra Basarabiei era pentru Soviete doar „o simplă formalitate”, pentru că „oricând România ar fi într-un impas grav. Nici rușii, nici ungurii, poate nici bulgarii n-ar cruța-o”. În aceste condiții, sacrificiile cerute României s-ar fi dovedit inutile. Totodată, nu existau dovezile unor planuri ale atacului iminent al Armatei Roșii asupra României, acesta fiind, mai curând, „o imposibilitate morală și materială”. „Morală”, pentru că „marii pontifici ai bolșevismului” nu renunțaseră la „marota” revoluției mondiale.

73 АВПРФ, Ф. 04, Оп. 35, П. 229, Л. 52905, Л. 24.

74 AMAER, f. 71/URSS, 1924, vol. 76, f. 85.

75 Ibidem, f. 85-86.

Atât L. N. Kamenev, președintele Sovietului din Moscova, care declarase că „steagurile roșii trebuie să fâlfâie de-asupra tuturor edificiilor capitaliste din lume”, cât și Gr. Zinoviev, liderul Internaționalei Roșii, „care nu vorbește decât de revoluția mondială”, cât și adjunctul lui Lenin în fruntea Guvernului, N. Rîkov, „care visează încă realizarea utopiei comuniste”, cât și, mai ales, L. Troțki, după cum se sublinia în notă, „sunt contra războaielor cu orice preț”. După înfrângerea tentativei de bolșevizare a Germaniei de către Guvernul Marx – Stresemann și ascensiunea fascismului în Italia, însuși Troțki declara la un miting în fața militarilor că Armata Roșie „nu poate să pornească la război contra nimănui; ea a fost creată pentru a apăra în interior Rusia sovietică împotriva dușmanilor externi”. În condițiile anului 1924, când se spărgea blocada internațională a Sovietelor, un eventual război împotriva României sau oricărei altei țări limitrofe cu Rusia ar fi lovit puternic în „prestigiul moral” al Uniunii RSS. Pe de altă parte, din punct de vedere „material”, Armata Roșie, fiind slab instruită, aprovizionată și dotată, era în imposibilitate de a începe o mare campanie militară. Expunerea sa la o înfrângere putea duce la dărâmarea regimului bolșevic⁷⁶. „Sovietele trăiesc într-o foarte mare încurcătură, se menționa în finalul notei, trecerea de la comunism la starea de azi (la Noua Politică Economică – n. a.) ce tinde spre „burghezirea” din nou a Rusiei, a răcit fanatismul iluminaiților și i-a dezorientat pe marii conducători. În această stare de tranziție, loviturile de stat sunt mai ușoare; de aceea bolșevicii caută acum liniște și lucrează cu mai multă prudență, de unde teama de necunoscut nu lipsește...”⁷⁷.

După cum informa, pe 22 martie Departamentul de Stat, Albert H. Washburn, ministrul plenipotențiar al SUA la Viena, cele două tabere adverse jucau un joc „în scopuri încrucișate” și că cei doi primi-delegați, ambasadorii Krestinsky și Langa-Rășcanu, urmau să aibă mai întâi o discuție preliminară. De rezultatele acestei discuții depindea și soarta ședinței în plen. Problema Basarabiei era privită ca principalul obstacol în calea unei înțelegeri. Dacă România își dorea ca frontierele dintre cele două țări să fie fixate, ceea ce însemna ca Sovietele să sancționeze „anexarea” Basarabiei, menționa Albert H. Washburn, URSS, dimpotrivă, nu intenționa să acorde vreo sancțiune în acest sens, așteptând să vadă ce motive puteau invoca reprezentanții României pentru a justifica „tentativa de absorbție a unui teritoriu rusesc în timp de pace”. „Colegul meu român mi-a spus astăzi, comunica trimisul american, că sesiunea în plen poate dura o oră sau o zi, sau o lună, totul depinde de voința delegaților ruși de a recunoaște, fie în mod specific, fie implicit, *un fait accompli*”⁷⁸.

În definitiv, pe parcursul schimbului de note diplomatice asupra locului viitoarei întâlniri a reprezentanților celor două guverne tactica sovietică a tergiversării părea să dea roade, URSS obținând recunoașterea din partea Marii Britanii și a Italiei. Acest fapt deschidea în fața Sovietelor ușile politicii internaționale, punându-și amprenta și asupra pregătirilor pentru conferința cu România. Reconfigurarea scenei europene inducea noi necunoscute, mai complicate față de anii precedenți, în întreg ansamblul ecuației ruso-române.

76 Ibidem, f. 86-87.

77 Ibidem, f. 87.

78 ANIC, F. mcf. SUA, r. 681, c. 1142-1144.

ASECERISTUL SANDU TUDOR ÎNTRE ETNOCENTRISM ȘI UNIVERSALISM

CARMEN CIORNEA

Rezumat

Scopul principal al acestui studiu este acela de a sublinia direcțiile principale ale cercetărilor privind relațiile dintre Statul român și Biserica Ortodoxă Română, în perioada 1923-1928, cu ajutorul instrumentelor specifice micro-istoriei. Biografia lui Sandu Tudor poate fi abordată ca o exemplificare tocmai pentru că analiza experiențelor limită pe care le-a traversat constituie, credem noi, o metodă eficientă de reconfigurare a unor fenomene și procese istorice din poziții alternative și complementare, facilitând, în același timp, iluminarea zonelor întunecate și ascunse. În această perioadă, Sandu Tudor a fost membru al Asociației Studenților Creștini, calitate care i-a permis să descopere nepotrivirea dintre YMCA - organizație de misionarism creștin, inter-confesională, înființată în anul 1844 în Marea Britanie, care evolua sub semnul unui creștinism de inspirație și sub patronaj protestant - și valorile ortodoxe. În încercarea noastră de a reconstrui o imagine cât mai fidelă a Asociației Studenților Creștini din România, în care a fost implicat Sandu Tudor, în perioada 1923-1928, am îmbinat documentele din arhiva C.N.S.A.S. cu presa interbelică.

Cuvinte-cheie

Sandu Tudor, interconfesionalism, misionarism, Asociația Studenților Creștini din România, ortodoxie.

Abstract

This article's main purpose is to emphasize the main directions in the researches regarding the relations between the Romanian State and the Romanian Orthodox Church during 1923-1928, using the specific research's instruments of micro-history. The biography of Sandu Tudor can be approached as exempla, precisely because the analysis of the limit-experiences he had make, we believe, an efficient method of reconfiguration of some phenomena and historical processes from alternative and complementary positions, facilitating, at the same time, the enlightenment of dark and hidden areas. During this period, Sandu Tudor was a member of the Romanian Christian Students' Association. This membership allowed him to discover the discrepancy between YMCA, an inter-confessional,

missionary Christian organization, founded in 1844, in Great Britain, which existed under the patronage of a protestant inspired Christianity, but which had orthodox values. In our try to re-build a real image of the Romanian Christian Students' Association. in which Sandu Tudor was involved, during 1923-1928, we conjunction the documents from the archive C.N.S.A.S. with interwar press.

Keywords Sandu Tudor, inter-confessional, missionary, Romanian Christian Students' Association, orthodoxy.

1. Introducere

Nimeni nu poate nega un adevăr de bun-simț, și anume, că Părintele Daniil Sandu Tudor, fondatorul, catalizatorul și organizatorul Rugului Aprins, este o figură proeminentă a Bisericii Ortodoxe Române. Este suficient să invocăm ultimul act al existenței sale pământești – martiriul din temnița Aiudului – pentru a justifica înscrierea sa în rândul martirilor Gulagului românesc, cu atât mai mult cu cât rațiunile condamnării sale au avut ca izvor ofensiva acestui neostoit mărturisitor al dreptei credințe împotriva ateismului comunist.

Figura insolită a Părintelui Daniil Sandu Tudor, personalitate de anvergură, care s-a dezvoltat intelectual în mediul atât de fertil și diversificat al României interbelice, în care cuvântul de ordine era modernizarea, a fost sursa multor volume, studii și demersuri de cercetare, apărute după 1990. Pe de altă parte, se cuvine invocat faptul că activitatea lui Sandu Tudor în calitate de membru al Asociației Studențești Creștine din România, implicările sale în mediul universitar al epocii, respectiv în diversele mișcări studențești, au constituit un subiect mai puțin uzitat. În acest context, studiul de față vine să adauge încă o piesă la puzzle-ul reprezentat de misterul personalității lui Sandu Tudor dar și să întregască și să nuanțeze tabloul României Mari din primul deceniu interbelic. Cu alte cuvinte, reconstruirea ideilor și imaginilor despre Biserică, credință și neam ale *aseceris-tului* Sandu Tudor va fi realizată din perspectiva unui *homo religiosus*, deoarece acesta, încă din această etapă antemergătoare căii monahale, era pe deplin sedus de frumusețile vieții duhovnicești și de tâlcurile adânci, ascunse ale Tradiției, de unde și deschiderea către universalitate care, din perspectiva sa, se conjugă cu etnocentrismul.

O scurtă oprire asupra termenilor „etnocentrism” și „universalism”, în înțelesul dat de Sandu Tudor, este necesară, cu atât mai mult cu cât, corelarea acestor noțiuni, aparent antinomice, poate părea cititorului, pe bună dreptate, surprinzătoare. Abordarea etnocentrismului în accepțiunea dată inițial de sociologul american William Graham Sumner în lucrarea sa *Falkways* (1906) ca tendință de a privi lumea mai ales din perspectiva culturii naționale (ceea ce ar presupune din partea adeptilor acestei viziuni și asumarea convingerii că toate aspectele legate de cultura națională sunt cele de drept, chiar superioare celorlalte culturi etnice), nu

este interpretarea propusă de studentul (aseceristul), gazetarul și poetul Sandu Tudor. Viziunea etnocentrică a subiectului nostru are ca punct de reper memoria pe care se fundamentează cultura unui popor de unde și asocierea cu izvoarele spiritualității, cu originarul. Pasiunea cu care Sandu Tudor căuta să descifreze hermeneutica locurilor, structurilor instaurative este confirmată atât de poemele sale religioase, care abundă în termeni arhaici, cât și de mărturiile celor care l-au cunoscut nemijlocit: „omul [Sandu Tudor] avea o privire neconținut ațintită spre nevăzutul ce dă sens realului nostru prea vizibil”¹. În aceste condiții, etnocentrismul și universalismul nu mai rămân categorii contradictorii ci ajung să se îngemăneze pe tărâmul fertil al Tradiției².

În ceea ce privește sursele analizei, acestea provin, în special, din documentele de arhivă din România dar și din presa interbelică. Astfel, cu precădere, șase dosare din A.C.N.S.A.S. au acoperit aria câmpului de documentare: dosarele Y.M.C.A.³ și cele privind congresele studențești în România⁴ din perioada propusă de prezentul demers.

De altfel, așa cum o vădește și titlul, focalizarea se face pe activitatea desfășurată de Sandu Tudor în primul deceniu interbelic, mai exact pe aspectele ce decurg din calitatea sa de membru al A.S.C.R.-ului (Asociația Studenților Creștini din România).

2. Asociația Studenților Creștini Români în Arhiva Securității

Ce a însemnat A.S.C.R.-ul? Care a fost contextul apariției acestei Asociații? Cum s-a organizat? În ce consta activitatea acesteia? De unde proveneau fondurile respectivei asociații? Care erau legăturile ei cu alte asociații și, mai important, cum era privită de Biserica Ortodoxă Română și de partidele politice? – iată câteva dintre direcțiile pe care le-am urmărit în cercetarea dosarelor pe această temă aflate în Arhiva C.N.S.A.S.

1 André Scrima, *Timpul Rugului Aprins*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 152.

2 Edificatoare, în acest sens, este mărturia discipolului de mai târziu André Scrima, *op. cit.*, p. 150: „Tradiția veritabilă dăinuie, vom spune, într-o regiune a Ființei ce însoțește, de la origini, formele și epocile temporale, o regiune în care se manifestă sensul actual și ultim a tot ce advine. Acest sens transcendent, mai curând decât aparențele – adesea venerabile – care îl propun și ascund totodată, acest sens se cere – și e dat – tradiției să-l recunoască. Veghea ei ațintește orizontul Spiritului liber («acolo unde e Duhul e libertatea»). Sensibilitatea ei – căci se poate vorbi despre o «sensibilitate» față de Tradiție, informată de Tradiție – este inclusivă, nu exclusivă”.

3 Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare A.C.N.S.A.S.), fond Documentar, dosar nr. 010769 [Asociația Y.M.C.A. (1945-1947)] vol. 1 și dosar nr. 014758, vol. 1 [Asociația Y.M.C.A. (1930-1946)].

4 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1 [Congrese studențești în România (1922-1928)] și vol. 2 [Dezordinile studențești de la Oradea (anul 1928)]; dosar nr. 013653, vol. 1 [Congresul Uniunii Studenților din România (28, 29, 30 noiembrie și 1 decembrie 1926)], vol. 2 [Congresul studențesc de la Mănăstirea Bistrița (1-2 august 1927)], dosar nr. 011545 [Congresele studențești din România (anii 1931-1932)], dosar nr. 011546 [Congresele studențești din România (anii 1933-1934)].

Principala „responsabilă” a constituirii A.S.C.R.-ului a fost organizația mondială Y.M.C.A. (Young Men’s Christian Association), o asociație cu caracter internațional, care s-a dezvoltat treptat, pe principii federale, în întreaga lume. Așa cum vădesc textele programatice, începuturile acestei societăți internaționale sunt legate de Y.W.C.A. (Young Women’s Christian Associations), Asociația creștină a tinerilor femei, care s-a format în Anglia, în anul 1855, pentru ca, în scurtă vreme, asemenea Asociații să se înființeze și în America, Franța, Germania etc.⁵

Scopul mesianic al acestei Asociații Universale poate fi interpretat ca o transpunere a mesajului evanghelic în nuanțe sociale. Așa cum arată și numele – Young Men’s Christian Association – își propunea o unitate trans-confesională, trans-națională prin educarea tinerilor într-un spirit creștin universal, prin cultivarea sentimentului religios, național, de caritate și solidaritate, cât și prin dezvoltarea lor intelectuală și fizică. Sediul central al acestei Asociații se găsea tot în America, la New York, președinte fiind politicianul Dr. John R. Mott. Pentru Europa, Y.M.C.A. avea reprezentanța la Geneva. În America, Y.M.C.A. era recunoscută drept o asociație a tineretului alcătuită pe bază masonică, cu tendințe de a lupta împotriva ateismului și comunismului.

Un aspect care a constituit cu siguranță un punct de atracție a fost activitatea socială de într-ajutorare întreprinsă în mediile școlare universitare. Astfel, Y.M.C.A. avea o secție studentească de ajutorare, intitulată International Student Service care, la noi în țară, era localizată și reprezentată prin O.D.A.S. (Opera de ajutorare studentească) încă din 1921, integrată A.C.S.R.-ului, care, așa cum reiese din titlatură, se ocupa cu activitatea socială a organizației. La doar câțiva ani distanță, mai exact în 1927, va apărea și Oficiul Universitar, menit să dea coerență și sustenabilitate activității sociale. Aici, în perioada 1925-1928, îl regăsim în postura de director chiar pe Sandu Tudor (Alexandru Teodorescu)⁶.

Așadar, A.S.C.R.-ul a fost înființat de un grup de studenți entuziaști sub direcția influență a liderilor Y.M.C.A. (Young Men’s Christian Association) din România, organizație mondială care în 1925 era răspândită în 35 de state. Principiul de bază al Asociației Studenților Creștini Români, așa cum se regăsește el în textele programatice, era acela de a-i uni pe tinerii creștini care voiau să facă din modelul lui Iisus Hristos o temelie durabilă a propriei existențe, însuflețiți de năzuința întinderii împărăției Lui printre semeni. Ceea ce nu diminuează însă cadranele laice în care se păstra Asociația, specifice oricărei instituții de inițiativă particulară. De ce e important să semnalăm acest aspect? Ei bine, pentru că o instituție a cărei conducere este laică nu se poate confunda cu o organizație de congregații religioase, diferențele majore decurgând atât din obiective, dar și din regulile de funcționare. Cu toate acestea, e un adevăr incontestabil faptul că scopul declarat al Asociației mondiale Y.W.C.A. era construit pe calapodul idealului creștin, al binelui tuturor factorilor implicați, în sensul conlucrării angajatelor din fabrică, în special, cu ti-

5 A se vedea, pentru o tratare pe larg a subiectului, *Buletinul Asociației Creștine a Femeilor, Asociației Creștine a Tinerilor*, întocmit în noiembrie 1920, la București (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr.014758, vol. 1, f. 50).

6 A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 013495, vol. 2, f. 204.

neretul feminin.

Prestigiul asociației este confirmat și de faptul că apariția A.S.C.R.-ului a fost rodul demersului Reginei Maria care, alături de câteva doamne de naționalitate română, ce se aflau la Paris și Londra, a trimis, în anul 1919, o invitație expresă către comitetul central al Y.W.C.A.-ei în care propusese alcătuirea unui program pentru armata română, asemănător cu acela pe care asociația îl alcătuisese, pentru trupele aliate, în timpul primului război mondial⁷. Altfel spus, scopul inițial al acestei asociații a fost acela de a se oferi soldaților posibilitatea să se recreeze în timpul liber, citind cărți și reviste și de a practica sporturi ușoare.

Sigur că, treptat, asociația a început să activeze și pentru populația civilă, mai ales în orașele mari, unde pentru început au inițiat cursuri gratuite de limba engleză. În scurtă vreme își diversifică activitatea prin inaugurarea unor terenuri de sport, introducându-se pentru prima dată în România jocuri de paintball și de volleyball. Toată această modestă activitate desfășurată inițial în sfera publică a fost sprijinită, așa cum am arătat, de un grup restrâns de studenți⁸, grup care începând cu anul 1920 s-a constituit, sub auspiciile Asociației Y.M.C.A., sub numele de „Asociația Creștină a Studenților din România”⁹. Personalitatea juridică va fi obținută mult mai târziu – la 9 iunie 1927¹⁰ și reconfirmată pe 14 decembrie 1936.

Elanul, cu care a fost primită această mișcare în România, este confirmat și de notorietatea persoanelor care formau Comitetul de onoare al Y.M.C.A. ce reunea, practic, vârfuri politice, culturale și sociale, precum: A.S.R. Principele Nicolae Înalt Regent; Dr. C. Angelescu, Ministrul Instrucției; D. Gusti, profesor universitar; N. Iorga, profesor universitar; Oromolu Mihail, fost guvernator Banca Națională; Romulus P. Voinescu, Directorul General al Siguranței. În egală măsură comitetul de acțiune se compunea din personalități de anvergură: Colonel V. Bădulescu, Boncescu George, Caragea Constantin, Inginer Stavri Cunesco, Părintele Gala Galaction, Ion Lupașcu, Inginer Traian Mețianu, D. Nanu, Profesor C. Nedelcu, Mihail Negru, Inginer C. Penescu Kertch, Profesor N. Petrescu și Profesor Rădulescu Pogoneanu¹¹. Se cuvine să subliniem faptul că, așa cum reiese din această listă, la acea dată, inclusiv oamenii din serviciul Siguranței nu s-au sfiit să gireze autoritatea YMCA-ei.

Așadar, în ziua de 19 decembrie 1920, a avut loc inaugurarea căminului Asociației, căruia i s-a dat denumirea de Y.M.C.A, la care au participat o pleiadă de autorități, din toate straturile sociale, personalități marcante din spațiul cultural, politic și teologic, național și internațional¹².

Pentru cititorul contemporan poate fi o sursă de perplexitate faptul că o adunare atât de eterogenă, elitistă, care pune umăr lângă umăr vârfurile instituțiilor culturale românești cu cele ale Instituțiilor de Stat și îndeosebi cu reprezentanți ai

7 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, f. 52, ff. 54-55, ff. 78-79, *passim*.

8 *Ibidem*, f. 50: „Mișcarea are până acum [noiembrie 1920] 40 de membri care se reunesc în fiecare duminică la ora 11” sau f. 79: „La început asociația studenților creștini din România (A.S.C.R.) număra abia 40 de membri”.

9 *Ibidem*, ff. 4-8 sau f. 50; A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010769, vol.1, f. 4, f. 59.

10 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, f. 5.

11 *Ibidem*, f. 52 bis.

12 *Ibidem*, f. 51.

Bisericii Ortodoxe Române, a legitimat această Asociație. Entuziasmul autorităților guvernamentale, universitare și teologice poate părea suspect cu atât mai mult cu cât fracturile societății românești interbelice nu odată le așezase pe acestea pe poziții contrare, mai ales, pe tema metodelor și căilor de tratare a problemelor tânărului intelectual interbelic? Și-apoi, mai știm că era vorba despre inaugurarea unei Asociații construite pe calapodul unor valori de sorginte anglo-americană. Cum de nimeni nu a văzut în aceasta un atac la suveranitatea națională? Obtuzitate culturală? Aranjamente impure? Înainte de a ne hazarda să dăm o sentință e bine să reconfigurăm condițiile fenomenului la nivel mondial.

Carevasăzică, așa cum o demonstrează textele programatice, această mișcare studențească mondială, de inspirație protestantă avea un puternic mesaj social-misionar și de modernizare, care corespundea imperativelor acelor vremuri¹³. De altfel, cadrul universal este certificat și de faptul că aceasta s-a dezvoltat nu doar în România, ci și în restul răsăritului ortodox, după un scenariu similar (entuziasm – atitudine refractară – respingere).

Evident că și clarificarea problemei receptării eterogene a studențimii impune aceeași contextualizare largă, fără de care nu putem înțelege mecanismele ce au generat-o. În fața bulversantelor modificări ale vieții politice de după primul război mondial, prezente atât pe plan internațional (revoluția bolșevică, instalarea statului comunist, Germania hitleristă, Italia fascistă, Franța Acțiunii Franceze, Spania) cât și în plan intern, tânărul interbelic trăia exacerbât sentimentul tragic al derivei. Odată atins dezideratul Marii Unirii, factorii politici pe fundalul unei veritabile euforii, se văd puși în fața unor provocări deosebit de complexe survenite din inegalitățile evidente, de natură socială, economică și culturală, dintre teritoriile ce compuneau România Mare. Așa se explică și focalizarea clasei politice în direcția elaborării (din păcate, de multe ori, ambiguă) a diverse strategii de integrare într-o formulă statală cât mai omogenă, românească¹⁴.

În ceea ce privește reacția Bisericii Ortodoxe Române, aceasta s-a înscris practic într-un curent al modernizării Bisericii răsăritene, iar acceptarea inițială a Y.M.C.A.-ei, girarea ei de către figuri proeminente ale Bisericii Ortodoxe, nu a fost un fenomen particular, manifestat doar în spațiul românesc. *Verificarea* credibilității de care s-a bucurat se face și prin personalități de anvergură din Biserica Ortodoxă Rusă, precum Episcopul Ilarion Troițki¹⁵, sau din Biserica Sârbă – Nicolae Velimirovici (ulterior canonizat)¹⁶.

13 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, ff. 4, 6-8 f. 50, ff. 48-49, 51.

14 Pentru o tratare, pe larg, a subiectului a se vedea Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchens, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 422: „[perioada interbelică a fost o] epocă plină de vitalitate și creativitate în care românii din toate straturile sociale au experimentat idei noi, de la filozofie la poezie și de la politică la marile afaceri. Dar a fost, totodată, și o epocă de dispute și diviziuni, pentru că românii au fost obligați să reorganizeze instituții înființate cu mult timp înainte, să reexamineze tradiții respectate și să se confrunte cu problemele unei societăți burghize în ascensiune, pe calea spre urbanizare, fenomen comun întregii Europe.”

15 A se vedea, în acest sens, Arhiepiscop Ilarion (TROIȚKI) Noul Mărturisitor, *Creștinismul sau Biserica?*, traducere de Constantin Făgețean, Editura Egumenea, 2005.

16 Sfântul Episcop Nicolae Velimirovici, *Pătımirea Bisericii*, ed. L.S. Desartovici, traducere de Laura Mărcean, București, Editura Sophia, București, 2010.

La noi, previzibil, cei implicați în lucrările organizației au fost aceiași oameni care au pus bazele Patriarhiei, primii pionieri angajați în acest efort al schimbării: Patriarhul Miron Cristea și mitropolitul Pimen. Contextul istoric propice a determinat scoaterea în relief a vocației universaliste a instituției ecleziastice, legată organic de ideea transcendenței spiritualității, de unde și deschiderea către oricare om care simte nevoia de urcuș duhovnicesc prin credință. Sigur că Biserica Ortodoxă Română n-avea cum să se sustragă eforturilor (proiectelor) de reformare statală, capabile să mobilizeze o societate dizarmonică în multe din segmentele sale, oferindu-i pârgھیile valorilor circumscrise tradiției creștin-ortodoxe.

Pe de altă parte, pe plan intern, nu trebuie să uităm că raporturile dintre Stat și Biserică vădeau interesul celui dintâi de a se folosi de capitalul de încredere (electoral etc.) al instituției ecleziastice, care, oricum, de la Al. I. Cuza încoace (mai exact de la adoptarea *Legii pentru secularizarea averilor mănăstirești* din decembrie 1863, în cadrul procesului de transformare statală din perioada modernă a istoriei României), conștientă de faptul că întâietatea sa fusese iremediabil zdruncinată, slăbită financiar, resimțea și mai acut, în situația dată, nevoia de a-și păstra identitatea și rolul intacte. Or, provocarea României moderne nu era una ușoară iar Biserica Ortodoxă își va asuma curajul prefacerilor modernității, cu atât mai mult cu cât și în România interbelică, asemenea multor state vest-europene, duhul laicității se făcea din ce mai cunoscut.

Astfel, mesajul de natură teologică îmbrăca forme din ce în ce mai complexe și eterogene: procesiuni religioase, rugăciuni publice, slujbe de binecuvântare care puneau bun început cursurilor universitare din toamnă, precum și diverselor manifestări sau evenimentele tinerilor studenți. În mod similar aniversările, comemorările diverselor personalități din spațiul politic, academic, cultural românesc erau patronate, de regulă, de același spirit duhovnicesc. Prin urmare, acceptarea colaborării cu societatea mondială Y.M.C.A. trebuie înțeleasă în acest context în care Biserica Ortodoxă Română înțelesese să ofere tineretului o perspectivă limpede asupra convingerilor religioase, prin care acesta să disocieze clar între efectele distructive ale urii și militantismul agresiv (atât de familiare unei societăți abia ieșite dintr-o conflagrație mondială) și binefacerile iubirii, frățietății. Asta nu înseamnă că, pe măsură ce timpul a scos la iveală diferențe ireconciliabile între ideologia Y.M.C.A.-ei și tradiția creștin-ortodoxă, clericii și, evident, studenții teologi implicați în mișcare nu-și vor tempera elanul modernist.

De altfel, după 1925, deschiderea către valorile universalismului făcea loc unei conștientizări din ce în ce mai clare a diferențelor și, inevitabil, cei care odinioară primeau cu brațele deschise toate aceste idei, curente și organizații înnoitoare, menite să înfrățească pe scară largă omul de pretutindeni, se vor transforma în apărători ai unei atitudini etnocentriste, tradiționaliste din ce în ce mai proeminente. Ba, mai mult, din rândurile foștilor susținători s-au ridicat unii dintre cei mai vehemenți detractori ai organizației protestante, care, în viziunea lor, urmărirea alterarea sensurilor învățaturii creștin-ortodoxe, cale perfidă de a-și face adepți din rândurile creștinilor ortodocși.

Un prim semnal de alarmă se trage încă din 1923, când Y.M.C.A. a organizat la București un Congres, principala problemă care intra în ordinea de zi constituind-o înțelegerea cu Biserica Ortodoxă. În cadrul Congresului fuseseră invitați „*reprezentanții bisericii ortodoxe din România, Bulgaria, Grecia și Yugoslavia*”¹⁷, care au admis colaborarea „*cu condițiunea ca membrii creștini ortodocși ai Asociației să mărturisească credința ortodoxă, rămânând fiii practicanți ai acestei biserici și folosindu-se pentru educația creștină preoți în cadrul ACT*”¹⁸. Tot un fapt istoric confirmat este că reprezentarea Asociației de către figurile proeminente ale Bisericii Ortodoxe nu a fost un fenomen de durată. În cazul nostru, la doar doi ani diferență de la Congresul sus-amintit, încep să se resimtă primele scizuri, iar fețele bisericești, rând pe rând, s-au delimitat tranșant de această mișcare „ecumenică”. Practic, realizarea Marii Uniri a generat, în valuri, mai întâi, creșterea numărului de credincioși, și, apodictic, ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la cea mai înaltă treaptă ierarhică¹⁹. Astfel, în februarie 1925, a fost adoptată Legea pentru ridicarea Scaunului Arhiepiscopal și Mitropolitan al Ungrovlahiei, ca Primat al României, la rangul de Scaun Patriarhal. Odată asigurat cadrul legislativ, la 1 noiembrie 1925, Miron Cristea a devenit primul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, ceremonia investirii bucurându-se de toată pompa unui astfel de eveniment. Cu alte cuvinte, asistența, asigurată nu numai de Sfântul Sinod, cât și de reprezentanții statului și ai celorlalte culte din România, de numeroase delegații din partea unor Biserici Ortodoxe surori, transmitea mesajul conlucrării dintre Stat și Biserică, unite prin scop etic și prin legea lui juridică și, respectiv, prin legea ei morală. Se cuvine să semnalăm însă că legiuitorul a preferat sistemul superiorității Statului față de Biserică, numit și sistemul autonomiei bisericești, urmând a satisface atât pretențiile juste ale Bisericii, cât și drepturile normale ce decurg din suveranitatea Statului.

Sigur că rămân multe alte aspecte, întrebări de elucidat. Traseul pe care l-am urmărit a condus măcar la clarificarea următoarelor chestiuni: avântul înnoirii nu s-a manifestat doar în spațiul românesc, la fel cum nu putem face din falia ulterioară un fenomen particular. Diferențele au ținut de ritm, metode, soluții, care pot configura o anumită specificitate a locului. În definitiv, conștientizarea consecințelor nefavorabile ale acestor tentative de modernizare ale Statului și Bisericii Ortodoxe Române este, în opinia noastră, echivalentul procesului de maturizare pe care-l traversa omul interbelic.

Lumea veche se scufundase iar prefigurarea celei noi presupunea o participare directă, o implicare masivă a unui *om nou*. Or, eforturile de românizare erau și mai clare în mediul universitar, spațiul care asigura fundamentul culturii națio-

17 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 8, f. 84.

18 *Ibidem*.

19 Tema nu poate fi ocolită și, fără a intra în această complexă problemă, trebuie să subliniem faptul că numărul credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române depășea cifra de 14 milioane, ceea ce o așeza imediat după cea Biserica Ortodoxă Rusă. Or, în acest context, nu pare deloc surprinzătoare susținerea de care s-a bucurat proiectul înființării Patriarhiei Române din partea unor personalități marcante, din sfera politică și culturală, precum: I.C. Brătianu, profesorii Nicolae Iorga și Simion Mehedinți, miniștrii Costantin Argetoianu, Dr. C. Angelescu, Al. Lapedatu ș.a. (Pentru o tratare, pe larg, a subiectului a se vedea Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, E.I.B.M.B.O.R., 1994, pp. 131-141).

nale, de fizionomia căruia, prin vocație, se leagă indestructibil formarea elitelor intelectuale. Imperativul modernizării, generat de contextul istoric, se asorta cu precădere specificului instituțiilor de învățământ superior care, prin natura lor, au o menire universalistă, atașate diverselor ideologii și idealuri civilizatoare. Așa se explică masiva influență pe care au jucat-o universitățile (profesori și studenți deopotrivă) în România Mare, nu doar pe plan cultural cât și la nivelul prefacerilor social-politice²⁰.

Deloc de neglijat este faptul că, peste tot acest fundal al entuziasmului general, în România interbelică ritmul de dezvoltare al capitalismului, ca suport solid al modernizării, cunoștea semnificative decalaje față de spiritul epocii. Dezechilibrului economic i se asociază și reverberațiile euforiei naționale în planul politic care s-a tradus printr-o excesivă politizare nu doar a „aparaturii de stat” cât și a corpului profesoral. În acest registru, de deținere a monopolului asupra activității universităților, se încadrează și decretul regal nr. 441 din 21 ianuarie 1919, care prevedea nici mai mult nici mai puțin decât excluderea din învățământ a cadrelor didactice universitare care au dovedit o „*atitudine antinațională*”²¹.

Nu o dată politicianismul, spiritul revanșard, conturarea unor grupuri de interese au constituit fundamentul diverselor fracturi, crize, manifestații ale tinerilor, studenților. Or, în acest context, nu lipsită de importanță este identificarea sursei fondurilor A.S.C.R.-ului. Conform datelor din Arhivă, inițial, suportul financiar a fost asigurat de Y.M.C.A. Așa se face că prin acest fond se urmărea acoperirea cheltuielilor necesare realizării unei minime infrastructuri (crearea unui restaurant, a un cămin pentru funcționare), dar și remunerării unui personal care să explice opera asociației (cursuri pentru limba engleză și franceză, conferințe cu teme religioase etc.). Fondurile proveneau din fondurile de război adunate în America pentru opera de război în Europa²².

Continuând logica surselor arhivistice, scopul urmărit ar fi fost acela ca, pe măsura trecerii timpului, fiecare țară să devină autonomă, adică să capete capacitatea de a se conduce și dezvolta prin mijloace proprii. Altfel spus, obiectivul declarat ar fi fost acela de naționalizare completă a Asociațiilor, astfel încât acestea să poată funcționa cu program și personal național și, implicit, pe bază de fonduri naționale.

20 Rolul pe care l-a jucat universitatea în acea vreme apare descris atât în literatura de specialitate cât și în presa vremurilor interbelice. Astfel, ziarul „Viitorul” aprecia într-unul din articolele sale, ediția din 15 noiembrie 1919, că universitățile sunt nu doar „școli în cari se predau anumite cunoștințe, înzestrate cu partea oarecum materială și externă a culturii: laboratorii, muzee, biblioteci, săli de cursuri”, dar și „focare de lumină națională, sunt vetrele unde se făuresc idealurile culturale ale unui neam, spiritul unei rase și se îndrumează energiile superioare etnice în direcția progresului cultural și național”, „acele alma mater ale culturii, direcțiile de unde vor porni curentele civilizatoare” (Viitorul, an XII, nr. 3.520 din 15 noiembrie 1919).

21 A se vedea Lucian Boia, „Germanofilia”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2009, *passim*.

22 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, f. 50: „În urma unei cereri adresate de Doamnele Române care se aflau la Paris și la Londra și care au văzut asociația la lucru, în urmă mai cu seamă a unei cereri speciale a M. Sale Regina Maria, adresată Comitetului American, Comitetului Mondial din Londra, a decis întreprinderea unei asociații în România. În acest scop s-a destinat o anumită sumă pentru cheltuielile necesare la început și s-a desemnat un personal a cărei menire era să explice opera Y.W.C.A. în România și să constate dacă ea este sau nu de necesitate aici. (...) Fondurile proveneau din fondurile de război adunate în America pentru opera de război în Europa”.

După 1922, putem vorbi de o veritabilă tradiție a congreselor studențești, frecvența reuniunilor tinerilor fiind confirmată de tomurile impresionante pe care le compun documentele de Arhivă cu referire la această temă. Fără a intra în detaliile acestui fenomen, se cuvine, totuși, să remarcăm că această formulă a tânărului avangardist, revoluționar, de multe ori agresiv, nu reprezenta, nici pe departe, o particularitate a societății românești, ci se înscria într-un model al tribulațiilor generaționale de largă circulație. Or nu trebuie să fii psiholog sau sociolog pentru a recunoaște că etapa adolescenței este, prin excelență, un timp al crizei de identitate, un timp al tranziției. E perioada în care ființa umană își abandonează vechea postură și, pentru a se redescoperi pe sine însuși, își caută noi repere, modele de personalitate care să-l ajute să se integreze într-un context social dat, să devină cineva.

Spectaculoasă, pe această linie, este capacitatea omului de a se sustrage acestor imperative ale tinerei generații revoluționare, militante și de a găsi soluții viabile pentru problemele studențimii interbelice, în afara sferei politice. Ieșirea din spiritul de turmă presupune, cum știm, o mare doză de maturitate. Iată încă un argument care se adaugă tezei că rolul A.S.C.R.-ului nu a fost deloc infim. Nu e mai puțin adevărat faptul că numărul modest de membri ai A.S.C.R.-ului a reprezentat o constantă a acestei organizații, care a însumat, de-a lungul vremii, doar câteva zeci, cel mult sute de adepți. Prin prisma acestui parametru poate părea justificată întrebarea legată de importanța rolului, influenței acestei mișcări în rândurile tinerilor. Numai că funcția acestor asociații nu se pliază exclusiv pe acest criteriu, iar lucrurile se dovedesc a fi, în acest caz, mult mai complicate decât la prima vedere.

Cu alte cuvinte, în pofida faptului că A.S.C.R.-ul nu a reprezentat din punct de vedere cantitativ o forță, impactul acțiunilor sale asupra mediului cultural, social și teologic a fost unul considerabil. Cum argumentăm? În fapt, membrii A.S.C.R.-ului au desfășurat în primul deceniu interbelic o activitate intensă, organizând tabere, expoziții, reprezentații cinematografice, echipe de jocuri, serbări, conferințe ș.a., în cadrul cărora au fost promovate acele valori ce puteau să țină treaz spiritul național. Totodată, se poate spune că a reprezentat o formă eficientă de propagandă românească, având în vedere că în acest scop au ajuns peste hotare unii din membrii marcanți din conducerea asociației, cât și echipe de coruri și jocuri naționale. Mai mult, a fost mediul de formare al lui Sandu Tudor (Alexandru Teodorescu) care, alături de Mircea Vulcănescu și Paul Sterian au imprimat o direcție clară de acțiune acestei organizații, cu reverberații multiple, în special, în rândul tinerei generații²³.

3. Raporturile dintre U.N.S.C.R., F.A.C.S.R., A.S.C.R. și Y.M.C.A.

În subcapitolul anterior am punctat faptul că starea de confuzie generalizată, care domnea după ieșirea din primul război mondial, justifica, până la un anumit punct,

23 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010769, vol.1, f. 2 sau ff. 4-5.

lumina în care a fost văzută Y.M.C.A., în acea vreme, și rolul important pe care l-a jucat. În anul 1920, popularitatea Asociației mondiale atinsese un vârf, ideile, concepțiile și metodele sale de educație avansate stârnind simpatie și apreciere la scară mondială. Prin urmare, un aspect care nu trebuie neglijat este că, într-o epocă bulversantă, dominată de imperativul modernizării, în care nevoia tinerilor de repere ideologice, generatoare de coeziune și solidaritate se resimțea parcă mai acut ca niciodată, organizația Y.M.C.A. a reprezentat pentru membrii săi deschiderea către universalitate, posibilitatea stabilirii și menținerii contactului internațional.

Sigur că și autoritățile din mediul ecleziastic s-au lăsat purtate de acest val înnoitor, receptând, pesemne, această organizație mondială, sub auspiciile căreia a luat naștere A.S.C.R.-ul, ca o soluție de a crea un front creștin unitar, o demonstrație practică a valorilor creștinismului. Oricum, atât metodele cât și mijloacele de acțiune ale Asociației erau subordonate ideologiei creștine. Este suficient să parcurgi documentele de arhivă pentru a primi răspunsurile necesare cu privire la puternicul efect persuasiv al principiilor organizației mondiale sus-citate, enunțurile constituind veritabile exemple de elocință creștină: „educația în spirit creștin, pentru formarea caracterului și afirmarea lui în toate împrejurările. Marcarea în toate activitățile a spiritului de iubire a aproapelui, de înțelegere și respect, cultivarea spiritului de dăruire pentru cauzele umanității, concretizată în formula practică: *servesc*. Interesarea tuturor membrilor din Asociație în acceptarea din convingere a acestor principii, constituie viața necesară în care ele se pot realiza. Aceste principii sunt comune tuturor Asociațiilor Creștine de tineri din lumea întreagă”²⁴.

Până și simpla participare a tinerilor de peste 18 ani (publicul țintă vizat de Y.M.C.A.) la multiplele activități, gândite ca o formă de diversificare a curriculumului universitare – sport, cor, dansuri naționale, muzică instrumentală, conferințe, teatru, cinema, cursuri, tabere de vară, asistență socială etc. – era interpretată ca o formă eficientă de formare a iubirii aproapelui, prin susținerea conștiinței de grup și a spiritului de jertfă.

În aceeași linie se înscria și înființarea, în 1921, a O.D.A.S.-ului (Opera de Ajuutorare Studențească), și, în 1927, a Oficiului Universitar. Cum de la sine se înțelege, nu vom dezvolta aici aceste aspecte, dar se cuvine să subliniem că prezența O.D.A.S.-ului constituie o probă elocventă a faptului că membrii A.S.C.R.-ului au căutat căi de soluționare a justificatelor doleanțe sociale ale studenților, în afara tribulațiilor scenei politice din acea vreme. Prin urmare, Y.M.C.A. s-a sustras, în această primă etapă, oricăror suspiciuni, prezentându-se drept o organizație apolitică, care urmărea educarea adeptilor ei în spiritul statorniciei dragostei pentru biserică, pentru patrie și rege și al rezistenței față de toate curentele potrivnice²⁵.

24 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 8, f. 85.

25 A se vedea A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, f. 6: „Pe lângă activitatea educativă care constă din lecturi, conferințe, grupuri de discuții, ore de limbi străine, se dă și o importanță deosebită îndrumării științifice a tinerimii și în special îndrumării către profesiunile desenate de vocația fiecăruia. Educația fizică ocupă un loc însemnat în programul asociației, care posedă clase de gimnastică și sporturi ca volley-ul, box, ping-pong etc. O mare atenție se dă examenului medical. La sediul din str. Progresului nr.8, se află o bibliotecă și o sală de lectură cu peste 3.000 de volume, majoritatea cărți de știință și religioase” [subl. C.C.].

Previzibil, ea a cunoscut o dezvoltare socio-economică și strategică uimitoare. La nivel de infrastructură, Asociația a construit pe o poiană din Timișul de Sus o tabără compusă inițial dintr-o cabană principală și mai multe barăci, înzestrată cu un ștrand, aparate de gimnastică etc., unde erau cazați tinerii ucenici, selectați de Ministerul Muncii, cărora li se făcea educație specială, cu caracter eminentemente regalist, programul având un caracter semi-militarizat. În aceste circumstanțe, interesul Principelui Nicolae pentru această tabără, pe care, o vizita în mod frecvent²⁶, era cât se poate de îndreptățit.

Înființarea filialelor de la Cluj și Iași a făcut posibilă apariția Federației Asociațiilor Creștine Studentești din România (1923), sub președinția lui Sergiu Condrea. Cum și filialele erau concepute după modelul Asociației studenților creștini români din București, la congresul național studentesc din 15 februarie 1924, se stabilește ca acestea să se intituleze ACSB (Asociația creștină studentească din București, care să fie afiliată F.A.C.S.R. (Federației Asociațiilor Creștine Studentești din România) – o organizație superioară, menită să coordoneze acțiunea tuturor acestor organizații studentești. Aceasta, la rândul ei, aderă în august 1924 la „Federația Universală a Asociațiilor Creștine Studentești”²⁷, asociație internațională ce-și avea sediul în SUA, având ca scop principal propaganda creștină în rândul studenților din Europa, și care organiza, periodic, conferințe internaționale.

Finalitatea propusă era strângerea relațiilor cu caracter internațional, pe bază culturală și morală, în acord cu principiile universaliste ale creștinismului. De altfel, începând cu acest an la congresele anuale, inevitabil, vor participa și delegațiile studentești similare, din străinătate²⁸.

Credibilitatea de care s-a bucurat această organizație este confirmată și de faptul că autoritățile și-au dat acordul pentru a se organiza cel de-al IV-lea Congres al Federației Asociațiilor Creștine Studentești, în România, la Bistrița-Năsăud, între 1-20 septembrie 1924²⁹, eveniment care a reunit toate filialele din București, Iași și Cluj. Faptul nu e de neglijat, cu atât mai mult cu cât un alt proiectat congres al studenților U.N.S.C.R.-iști, care ar fi trebuit să aibă loc la Iași, în luna august a aceluiași an³⁰, a fost interzis, cu toate că evenimentul se anunțase că va îmbrăca forma unei consfătuiri restrânse³¹.

26 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, ff. 6-7.

27 *Ibidem*, f. 79.

28 *Ibidem*, f. 96: „Sub auspiciile Asociației Y.M.C.A. s-a înființat la noi, în anul 1920 „Asociația Creștină a studenților din România”, care la rândul ei face parte din „Federația Universală a Asociațiilor Creștine Studentești”, la care a aderat, în anul 1924. Această Asociație Internațională are sediul pentru Europa la Geneva. A.C.S.R. a organizat de atunci congrese anuale, la care iau parte și delegațiile studentești similare, din străinătate”.

29 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol.1, ff. 27-33.

30 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol.1, f. 5.

31 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol.1, f. 10: „Conducătorii studenților fiind siguri că nu li se va da autorizație pentru congres, lucrează în prezent la desemnarea delegaților ce vor lua parte, care vor fi anunțați la domiciliul lor de vacanță, pentru a se duce la locul hotărât.” Telegrama este inclusă în corpul prezentului volum, cap. Documente și *Ibidem*, f. 13: „Pe ziua de 1 septembrie curent se va ține la Năsăud congresul Federației studenților creștini, care este aprobat de Ministerul Instrucțiunii. Acest congres este separat de congresul studenților naționaliști care se va ține tot în cursul lunii august la Iași și care va avea mai mult caracterul unei consfătuiri restrânse deoarece se tem că guvernul va lua măsuri de a împiedica ținerea lui”.

În tabelul întocmit de Brigada Specială de Siguranță cu persoanele ce-au compus Delegația Federației Asociațiilor Creștine la congresul de la Bistrița-Năsăud, se află și numele studentului Teodorescu Alexandru (Sandu Tudor)³². Personalitatea proeminentă a subiectului nostru este reliefată și de faptul că prezența acestuia este confirmată și de programul congresului. Astfel, studentul Sandu Tudor apărea, alături de nume sonore ale vieții cultural-academice din acele vremuri, ca parte integrantă, cu un rol activ, mai precis acela de coordonator al rugăciunii în comun care încheia ziua de 4 septembrie³³.

Caracterul eminent creștin este evidențiat atât de titlurile prelegerilor – „Biblia și Scriptura” (Miss Elined Prys); „Sf. Mihail și Gavril” (V. Niculescu); „Ce credea Isus despre sine însuși și despre fiul omului” (Precurea Eugen); „Isus Cristos, ce preț avea pentru el personalitatea umană și dragostea lui de oameni” sau „Dumnezeu-dragoste, Tatăl Ceresc”, „ Sf. Fecioară” (M. Vulcănescu) ș.a. – cât și de modul de organizare al întregului eveniment, care debuta cu slujba *Te Deum*-ului și programase ca deschidere și epilog al fiecărei zile un moment de meditație³⁴. Documentele de arhivă probează buna desfășurarea a congresului, în cea mai mare liniște și ordine³⁵, raportul final conținând o ordine de zi cu subiecte circumscrise strict sferei religioase și conferențieri din mai toate confesiunile creștine: creștin ortodocși, protestanți, neoprotestanți etc³⁶.

Atenția autorităților era canalizată, mai degrabă, pe studenții U.N.S.C.R.-iști, mai exact pe o eventuală sosire intempestivă, în scop protestatar³⁷, în contextul în care la Iași ajunsese o delegație a grupării „moaniștaristă”, despre care se știa că se află în dezacord total cu tabăra „cuzistă”³⁸.

Prin urmare, chiar și prin prisma autorităților, exista o demarcație clară între U.N.S.C.R. și A.S.C.R.. Grăitoare este *Nota informativă* din 24 august 1924, cu privire la apropiatul Congres al F.M.S.C. de la Bistrița-Năsăud, unde agentul Siguranței semnala delimitarea evenimentului de cel organizat de U.N.S.C.R. în următorul mod: **„acest congres nu are nimic în comun cu cel organizat de centrele studențești**. Federația studenților creștini este o asociație internațională cu sediul principal în America de unde se dirijează propaganda creștină printre studenți în Europa la Oxford, având ca președinte de onoare pe episcopul de Cantebury, iar

32 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, ff. 27-33.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*, ff. 27-30 și f. 33.

35 *Ibidem*, f. 26.

36 *Ibidem*, ff. 27-33.

37 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, f. 13: „Pe tema acestui din urmă congres este neînțelegere între centrul studențesc București și o parte dintre studenții care luaseră parte anul trecut la mișcare, spunând că acțiunea acestora îi va face să mai piardă și în viitor anii de studii în agitații antisemite fără de nici un folos”.

38 La 1 septembrie 1924, Subsecretarul de Stat trimitea Prefectului județului Bistrița-Năsăud și, respectiv, Inspectorului general de Poliție și Siguranță din Cluj o telegramă cifrată prin care se solicită luarea, în prealabil, a măsurilor ce se impunea pentru evitarea eventualelor nereguli din cadrul congresului studențesc al F.M.S.C.: „Cu această ocaziune vă mai atragem atențiunea că o grupă de studenți cuziști din Iași ar sosi în localitate pentru dezordini la congres” (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol.1, f. 21. În cadrul aceleiași zile, Șeful Brigăzii Bistrița, Teodorescu Petre, transmitea că: „Din Iași a plecat aseară o grupă mare de studenți și studente cu destinație Năsăud” (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, f. 22).

în comitetul de conducere pe lângă studenți și profesorii renumitei facultăți teologice din acest oraș. Acest congres a fost anunțat încă de la sfârșitul lunii iulie și deși **membrii asociației sunt creștini, prin urmare antisemiți, totuși propaganda se bazează pe convicțiune, iar nu prin violență**, cum am înțeles-o membrii centrelor studențești³⁹.

Sigur că fracturile, tulburările de pe scena politică și economică au avut reverberații la toate nivelurile societății și au influențat din ce în ce mai mult viața studenților, ceea ce justifica, într-o oarecare măsură, manifestările radicale din rândurile studențimii integrate U.N.S.C.R. De altfel, uneseceriști considerau că scopul Uniunii este „organizarea pe bază de **luptă națională** a studențimii creștine”, „naționalismul integral și intransigent” fiind criteriul de identitate fundamental. Și totuși, ce separă definitiv cele două organizații? O diferență importantă era generată și de criteriul cantitativ: dacă U.N.S.C.R.-ul era de ordinul zecilor de mii, A.S.C.R.-ul reprezenta, așa cum am subliniat deja, o organizație mult mai modestă, de câteva zeci, cel mult (în funcție de perioadă) de 100-200 de adepți.

Tot la diferențe se încadrează maniera și rațiunile înființării celor două. În vreme ce, A.S.C.R.-ul apăruse ca urmare a acțiunii Y.M.C.A.-ei, după cum am demonstrat anterior, U.N.S.C.R.-ul își revendică apariția de la data de 10 decembrie 1922, când a avut loc, la București, o amplă manifestare studențească, în cadrul căreia tinerii și-au exprimat clar și răspicat o serie de revendicări. Prin urmare, caracterul militant și radical al acesteia din urmă este anunțat chiar de geneza ei. Deloc de neglijat, este și aspectul raportării autorităților la adepții celor două Asociații. Astfel, așa cum am arătat, în timp ce A.S.C.R.-ul s-a bucurat de credibilitatea înalțelor oficialități universitare, politice și guvernamentale, nu același lucru se poate spune despre U.N.S.C.R., din rațiuni evidente. Dar, ceea ce deosebește fundamental cele două organizații studențești este, în opinia noastră, opțiunea lor vizavi de amestecul politicului.

Legat de numărul participanților la congresele celor două asociații, analogia pe baza acestui criteriu cantitativ este categoric în favoarea U.N.S.C.R.-ului, evenimentele organizate de F.A.C.S.R. limitându-se de fiecare dată la număr mult mai modest de susținători, de ordinul zecilor⁴⁰.

Dacă luăm în discuție prezența femeilor, balanța va înclina favorabil, de această dată, de partea F.A.C.S.R.-ului. Cum se explică asta? În spatele acestei situații (conform datelor din tabelele cu participanții, din cei 55 de participanți 30 erau de sex feminin) se găsesc rațiuni ce țin atât de originea organizației (bazele Asociației fuseseră puse de misionarele protestante – Y.W.C.A.) dar și de o notabilă diferență de viziune. De ce credem asta? La o simplă analiză a programului Conferinței F.A.C.S.R.-ului se constată că responsabilitățile femeilor nu se limitau la dimensiunea social-misionară, competențele acestora fiind valorificate și de sfera cultural-educativă. Practic, implicarea femeilor la acest Congres este semnalată

39 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, f. 15 [subl. C.C.]

40 A se vedea *Tabele* cu persoanele ce-au compus Delegația F.A.C.S.R. (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, ff. 31-32).

de toate formele de activitate ce îl compun. Fie că e vorba de coordonarea cercurilor biblice, respectiv a meditațiilor⁴¹, fie că e vorba de susținerea de conferințe, ponderea acestora este considerabilă: Miss Elined Prys, Florica Șuteu, Miclescu Lucia, Anina Rădulescu Pogoneanu, Eufemia Corcoveanu, Miss E. Boyd, Romanenko, Mărgărita Ioana Niculescu⁴².

O altă dovadă a viziunii mult mai deschise a membrilor F.A.C.S.R.-ului este faptul că adunarea cuprindea și persoane de altă naționalitate⁴³, spre deosebire de uneseceriști care făceau din apartenența etnică și creștin ortodoxă condiție *sine qua non*. Ordinea de zi a congreselor probează clara distanțare a Asociațiilor. Pe scurt, aseceriștii se comportau atipic sau, cel puțin, demonstau o ieșire din moda vremii. În condițiile în care studențimea interbelică se lăsa prinsă din ce în ce mai vizibil de eroii din clasa politică, pe care-i cultivau, de unde și traiectoria clară a gesturilor publice ale tinerilor, ce prefigurează înregimentarea și îndoctrinarea politică ulterioară, adepții F.A.C.S.R.-ului își compuneau un orar relaxat, compus din cercuri de studii, discuții și dezbateri pe teme exclusiv religioase și filosofice, șezători culturale și amuzante, ieșiri în aer liber, rugăciuni în comun, participări la slujbe ș.a. Cu alte cuvinte, refuzau să facă politică și să fie antisemiți⁴⁴, preocupați să identifice posibilități practice de viețuire creștină, care să-i integreze într-o sferă a universalității. Insolitul aseceriștilor consta în faptul că într-o epocă secularizată și secularizantă, în care naționalismul militant condusesese la o mecanizare a vieții sociale, care nu mai lăsa loc omului să-și problematizeze evoluția personală (interioară), aceștia se încăpățâneau (și reușeau) să-și exploreze și nevoile de natură sufletească, crizele existențiale, pe fâgașul circumscris unui *homo religiosus*. Toată această lejeritate, relaxare, care transpare din activitățile congresiștilor uneseceriști, contrasta flagrant cu sobrietatea, tonul sever al uneseceriștilor.

Cu toate că ambele și-au revendicat dimensiunea creștină (lucru certificat din titulatura celor două Asociații), modul în care a fost asimilată aceasta la nivel de obiective și coloratură ideologică este, mai degrabă, un criteriu de diferențiere decât de apropiere. Activitățile aseceriștilor erau centrate pe problema redescoperirii ortodoxiei, a posibilităților practice de viețuire creștină, într-o lume din ce în ce mai nepregătită în fața provocărilor interconfesionalismului, scientismului și secularizării. Cu alte cuvinte, membrii A.S.C.R.-ului căutau să găsească, prin

41 Printre numele celor care au condus momentele de meditație se regăsesc și numele celor două soții ale lui Mircea Vulcănescu – Anina Rădulescu Pogoneanu (cu care, la acea dată, era căsătorit) și Mărgărita Ioana Niculescu (a doua).

42 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, ff. 27-30.

43 IKE, filiala din Cluj, era compusă din studenți maghiari protestanți. A se vedea, în acest sens, Ionuț Butoi, *op. cit.*, pp.104-105.

44 Aspectul reiese și din Nota întocmită de agentul Siguranței care surprindea nepotrivirea între spiritul vremii și modul în care această organizație a organizat Congresul anual de la Bistrița-Năsăud: „Acest congres a fost anunțat încă de la sfârșitul lunii iulie și, **deși membrii asociației sunt creștini, prin urmare antisemiți, totuși propaganda lor se bazează pe convicțiune, iar nu pe violență**, cum au înțeles-o membrii centrelor studențești”. (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, f. 16)[subl. C.C.]. Apreciem că, în acea vreme, suprapunerea semantică a celor două noțiuni – creștin și antisemit – nu era doar o interpretare în cheia rațiunii politicii secrete ci, mai degrabă, un efect generalizat al receptării termenilor.

prisma învățăturilor creștine, căi de rezolvare pentru efectele destructurante ale războiului asupra tineretului studențesc interbelic⁴⁵.

Calea U.N.S.C.R.-ului conducea către altă direcție. Uneseceriștii puneau accentul pe lupta națională, or, în aceste condiții, elementul creștin devenea mai mult un simbol ideologic decât o preocupare substanțială⁴⁶. Pe de altă parte, numărul mare de membri ai Uniunii Naționale reprezenta o putere care n-avea cum să scape clasei politice, animată de un spirit revanșard feroce, fragmentată excesiv, în care, de altfel, fenomenul „traseismului” era la ordinea zilei.

Legat de raporturile Y.M.C.A.-ei cu cele două organizații, așa cum am semnalat, anul 1925 a marcat intrarea acestei asociații internaționale pe panta indezirabilității, fapt confirmat atât de textele programatice cât și de diversele articole pe această temă, dintre care amintim pe cele semnate de Nae Ionescu și, evident, de Sandu Tudor, publicate în „Cuvântul”, în anul 1927. Ruptura definitivă dintre A.S.C.R. și Y.M.C.A. s-a produs în 1928, la Congresul de la Căldărușani, aspecte pe care le vom dezvolta în subcapitolul următor.

4. Aseceristul Sandu Tudor și paradigma creștină

Sigur că în toată această succesiune de argumente, menite să susțină rolul important, dacă nu cumva chiar determinat, pe care l-a jucat A.S.C.R.-ul pentru tinerii intelectuali, se simte nevoia de o consolidare prin exemple și probe elocvente. Este cunoscut faptul că Sandu Tudor (Alexandru Teodorescu) a făcut parte din elita tinerei generații interbelice, lucru certificat, în special, prin postura sa publicistică. Ceea ce se cunoaște mai puțin este calitatea de asecerist din anii studenției, realitate certificată de arhivele Siguranței⁴⁷ cât și de mărturia lui Sandu Tudor însuși – *Memoriul autobiografic*⁴⁸.

45 Este edificator, în acest sens, conținutul *Adresei* din data 29.08.1924, semnată de secretarul Mircea Vulcănescu, către Ministrul de Interne, preciza următoarele: „Federația Asociațiilor Creștine Studențești din România, înființată în 1923, prin transformarea vechii Asociații a Studenților Creștini din România, întemeiată în 1921 sub auspiciile Asoc. Y.M.C.A. și Y.W.C.A., urmând a-și ține al 4-lea Congres anual cu participarea Asociațiilor afiliate (din Iași, Cluj și București) – la Năsăud, în Transilvania, între 1-20 septembrie 1924, Vă roagă să binevoiți a autoriza ținerea acestui Congres la locul și data indicată. **Cunoscând felul în care ați apreciat și altădată, cu ocazia autorizării congreselor noastre în anii precedenți, activitatea și scopurile înalte pe care federația le urmărește pe terenul religios și moral**, Vă rămânem adânc recunoscători. Autorizația Ministerului Instrucțiunii publice a fost obținută prin adresa Onor. Minister (...) din 1924. Primiți, Vă rugăm asigurarea deosebită noastră stimă” (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, f. 16).

46 Inspectoratul General de poliție și Siguranța Iași îl informa pe directorul general al Siguranței Generale prin *Nota informativă* din 24. XI. 1926, că „în seara zilei de 22 cur[ent] din nou a avut loc o întrunire a studenților creștini din localitate, când s-a discutat **noile principii de organizare ale studențimii creștine, în vederea luptei pentru cauza națională** și s-a făcut două propuneri în sensul ca centrele studențești față de organizația L.A.N.C. să aibă numai legături de prietenie și sprijin reciproc.” (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, f. 57) [subl.C.C.].

47 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, *passim* și *Idem*, fond Documentar, dosar nr. 014758, *passim*.

48 În acest sens, autorul rememora următoarele: „În București, pe lângă activitatea literară, lucrez activ ca director al Operei de Ajutorare studențească, însă cu totul dezinteresat și gratuit, această activitate în cadrul Asociației Studenților Creștini” (A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 013495, vol. 2, f. 204).

Prin urmare, anul 1923 a marcat și intrarea lui Alexandru Teodorescu în Asociația Studenților Creștini unde, ulterior, a ocupat funcția de director pentru ajutorarea studențească⁴⁹. În 1928 Universitatea din București îl numește secretar al Oficiului Universitar pentru a-i facilita și consolida munca⁵⁰. Urme ale prezenței sale în rândul asceriștilor se regăsesc și în *Buletinul ASCR*, unde apar articole pe tematică creștină semnate Sandu Tudor. Totodată, a susținut prelegeri despre tradiția acatistelor și imnurilor în Biserica Ortodoxă. Din această perioadă datează prietenia sa cu profesorul Grecu care lucra la Biblioteca Academiei, secția manuscrise, și cu profesorul de bizantinologie Sandu Elian, apropieri care certifică pasiunea lui pentru manuscrisele vechi românești, mijloace eficiente de a pătrunde tainele literaturii române vechi (slovă și lexic).

Așa cum relevă și temele prelegerilor, Sandu Tudor era preocupat încă de acum de cercetarea monahismului, a Sfinților români și a călugărilor ortodocși medievali, care-i permit configurarea istoriei spirituale a poporului nostru, reprezentată, în miezul ei profund, mai ales de monahismul românesc, aspecte semnificate încă din introducere. Sigur că în această cheie trebuie înțeleasă și corelarea universalism-etnocentrism a asceristului, publicistului și poetului religios Sandu Tudor, care refuza conservatorismul sterp și repetitiv, înscriindu-se pe traiectoria tradiției vii, autentice, înțeleasă prin experiențe și deschisă totodată universalității culturii.

Această perioadă probează trecerea lui Sandu Tudor la o etapă superioară atât în ceea ce privește vocația teologică cât și cea literară, cea din urmă fiind pusă în slujba celei dintâi. Anul 1925 a fost unul de graniță, un timp al tranziției, când deschiderea către universalism a făcut loc redescoperirii, împachetate în forme din ce în ce mai categorice, a valorilor autohtonismului.

Congresul de la Băile Herculane⁵¹ – Conferința internațională⁵² – a adus și beneficiul contactului cu cercul ortodocșilor ruși din exil⁵³, contact prelungit prin Mircea Vulcănescu, care, ulterior acestui congres, pleacă la Paris, pentru a-și definitiva studiile doctorale⁵⁴. Faptul nu este deloc lipsit de importanță. Autoritatea și, implicit, influența lui Mircea Vulcănescu în A.S.C.R. erau covârșitoare, iar întâl-

49 În acest sens, autorul rememora următoarele: „În București, pe lângă activitatea literară, lucrez activ ca director al Operei de Ajutorare studențească, însă cu totul dezinteresat și gratuit, această activitate în cadrul Asociației Studenților Creștini” (A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 013495, vol. 2, f. 204).

50 Tudor, Sandu, revista „Idea Creștină”, publicată de Federația Asociațiilor Creștine din România, iunie 1926, pp. 2-3.

51 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol.1, ff. 55-56.

52 *Ibidem*, f. 55: „La Congresul care a avut loc în Polonia, Federația Universală și-a exprimat dorința de a ține conferința anul acesta în România. Vor lua parte 60 delegați ai următoarelor țări: Anglia, Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Estonia, Franța, Germania, Grecia, Italia, Iugoslavia, Letonia, Norvegia, Olanda, Polonia, Suedia și Ungaria. Data a fost fixată de la 22 aprilie la 2 mai, iar delegații vor fi găzduiți la Băile Herculane”.

53 *Ibidem*, f. 55: „Cum la acest congres vor lua parte și 8 delegați ruși, profesori universitari și studenți, refugiați în țări nebolșevice, Federația Universală, prin reprezentantul său Dl. Henri-Louis Henrios din Geneva, a trimis o scrisoare Ministerului nostru de Externe, prin care se declară bucuroasă să garanteze ca participarea acestor delegați nu va prejudicia interesele Statului Român”[subl. C.C.].

54 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010769, vol. 1, f. 5: „[Mircea Vulcănescu arată] că încă din anul 1927, (când a fost la Paris) este redactor în contenciosul Soc. Franceze de asigurări *L'abeille*, salariat cu 1200 franci lunar”.

nirile frecvente cu refugiații ruși din capitala Franței au generat o veritabilă emulație de idei, concretizată printr-o adâncire a cercetărilor filosofice și teologice răsăritene, sincronice cu cele din Apus, care a condus la clarificarea specificității ortodoxiei. Altfel spus, prin mijlocirea lui Mircea Vulcănescu a avut loc o semnificativă edificare asupra valorilor tradiției și ale ethosului cultural român, urmând *siajul* gândirii ortodoxe răsăritene.

Însă, nu se poate spune că aceste preocupări ale membrilor aseceriști au exercitat o prea mare influență la nivelul mișcării naționale studențești. O scurtă trecere în revistă a Congresului U.N.S.C.R. ce a avut loc la Iași, în perioada 28 noiembrie -1 decembrie 1926 probează faptul că semnificațiile, scopurile și viziunile acestor două organizații deveneau din ce în ce mai evident divergente⁵⁵. Receptarea mișcării studențești, prin prisma documentelor de arhivă, configurează o traiectorie clară, astfel încât, dacă între 1920-1925 putem vorbi de o așa-numită „etapă de tatonare” pentru ca după 1926, registrul configurat de conținutul rapoartelor Serviciului de Siguranța nu mai era unul la fel de favorabil, marșul istoriei impunând o altă direcție de mers a lucrurilor.

Revenind la receptarea diferită a studențimii interbelice românești, autoritățile universitare, prezente și ele, așa cum am văzut, în rândul susținătorilor A.S.C.R.-ului, se vedeau din ce în ce mai neputincioase în fața asaltului brusc de studenți și a problemelor ce decurgeau din aceasta⁵⁶. Sfârșitul războiului a creat un cadru propice generalizării acțiunii principiului meritocratic, la scara tuturor categoriilor sociale. Sigur că motorul acestor prefaceri l-a constituit procesul de profundă democratizare, de unde și prefacerile notabile ale societății românești, în care se resimțea dacă nu o recalibrare, măcar o echilibrare a ierarhiei sociale. Acordarea dreptului de vot universal, noua și profunda împroprietărire coroborată cu abolirea privilegiilor vechii boierimi care, apodictic, își va pierde și autoritatea (puterea) în plan politic, sunt acte care au condus la sporirea șanselor de acces la educație a clasei de mijloc⁵⁷. Altfel spus, aspirațiile fiilor de țărani nu vor mai fi

55 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010769, vol. 1, f. : „De la început studențimea ieșeană, luând cunoștință de telegramele celor din București, care anunțau sosirea unui număr de 2000 de studenți, au socotit că aceștia urmăresc să-și impună voința prin număr și astfel, puși în gardă, au căutat să-și asigure sprijinul clujenilor și al studenților din Timișoara. Anterior deschiderii congresului, au avut loc mai multe consfătuiri între conducătorii delegațiilor, sub pretextul de a se discuta chestiunile de detaliu asupra programului. Pe tema insuficienței pregătirilor pentru reușita congresului și a altor chestiuni de minimă importanță, din primul moment s-a constatat că există o profundă deosebire între aceste două centre”.

56 A se vedea D.A.D., ședința din 25 ianuarie 1929, publ. în M. Of. nr. 18 din 14 februarie 1929, pp. 559-560, unde deputatul V. Rășcanu puncta în discursul său câteva din insuccesele clare din domeniul educației: creșterea numărului de intelectuali care nu au fost absorbiți de piața muncii în țara noastră, lipsa bibliotecilor din universități, a laboratoarelor ș.a., de unde și implacabila concluzie: „educația acestor nevolnici, produși ai unui liceu nenorocit, nu era decât în realitate cu totul iluzorie”.

57 În acest context, nu puține erau articolele, centrate pe principiile de organizare a învățământului universitar, în care subiectul la ordinea zilei era analogia dintre școala veche care „a urmărit să formeze o pleiadă de intelectuali – bine pregătiți sub raportul bagajului de cunoștințe – mânuind cu ușurință noțiunile abstracte, rămânând însă complet dezorientați și neputincioși în atingere cu imperativele realității” și școala nouă care năzuia „să formeze valori sociale, dăruite poate, cu mai puține cunoștințe, dar mai temeinic pregătite pentru viață, preferând în locul savantului, care abia poate pași, strecurându-se, în viață, pe individul umil, dotat cu un dram de cunoștințe, oțelit însă să pășească sigur pe căile vieții” (*Viitorul*, an XXI, nr. 6.005 din 25 februarie 1928).

tributare ideii vechilor îndeletniciri manufacturiere sau comerciale, aceștia reorientându-se spre marile centre urbanistice, zone care să le deschidă accesul în administrație, armată, diplomație, justiție, funcții administrative de stat ș.a.

Așadar, după 1919 tânărul înțelegea, parcă mai mult ca niciodată, că reușita personală în noul stat era legată indisolubil de investițiile școlare, îndeosebi de rang superior. Or, în acest context, emanciparea se traducea în termenii unei revoluții culturale – valul succesiv realizării idealului național. Evident că măsurile de sorginte obiectivă nu au întârziat să apară și mediul universitar a fost supus unui accelerat și profund proces de modernizare – asociat liberalismului și economiei de piață – fapt validat printr-o rapidă extindere și diversificare a rețelei de centre universitare⁵⁸: patru mari universități – București, Iași, Cluj, Cernăuți. Problema a constat în incapacitatea statului de a gestiona această creștere masivă a numărului de studenți care, *volens nolens*, presupunea și o creștere direct proporțională a finanțării față de învățământul universitar⁵⁹, balanță care, însă, nu era nici pe departe conformă cu realitatea. Și-atunci, întrebarea firească este cum reușeau să funcționeze aceste centre universitare? Deloc de neglijat este faptul că toate facultățile, în spiritul autonomiei, dispuneau, pe lângă prevederile bugetare, de un așa-zis „Fond universitar” alimentat, de regulă, din diversele taxe încasate de la studenți. Simpla enumerare a taxelor prevăzute pentru urmarea cursurilor universitare face lesne de înțeles traseul financiar anevoios al studentului interbelic: taxe pentru înscriere; taxe pentru examene; taxe pentru echivalarea diplomelor; taxe pentru plata diferitelor comisii de concurs; taxe pentru timbrele universitare, taxe pentru bibliotecă, taxe pentru examenul de doctorat și de diplomă; taxe pentru laborator; taxe pentru construcție ș.a. Fondul prevedea și posibilitatea încasării unor eventuale donații sau a unor sume rezultate din diversele rețineri făcute personalului didactic: pentru absențe nemotivate; pentru suplینiri ș.a.

Simptomele evidente ale fracturilor vieții politice cu reverberații multiple, grave și insidioase în toate planurile vieții interbelice sunt surprinse și de scriitura lui Alexandru Teodorescu, care, în 1926, era conturat deja drept un tribun al mesajului studentului interbelic: „Fără să vrei, dacă privești în jur și de aci mai departe peste țări și mări cu perspectiva pe care amplificatoarele vieții ți-o deschid, ai impresia că omenirea întregă se află într-un năucitor exod, o uriașă rătăcire în pustiu, sub greutatea cine știe cărui soroc sau sacrilegiu din vremi uitate. **După războiu mai ales, drumul vieții se rostogolește așa de ciudat parcă peste un tărâm cu privilegii blestemate**”⁶⁰. Luptător deschis, acesta reclamă nevoia unei prezențe atente, reactive, a Bisericii în imediatul cotidian: „În țara celor ce au cântat în vremurile deșteptării «preoți cu crucea-n frunte» mai sunt mulți din cei ce nu strigă, cei ce

58 Pentru o tratare, pe larg, a subiectului a se vedea Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Iacob, Ovidiu-Ștefan Buruiană, *Politică și cultură în România interbelică*, pp. 24-34.
Vezi <http://history.uaic.ro/wp-content/uploads/2012/12/Politica-si-cultura-in-Romania-interbelica.pdf> (Accesat: 10. 09.2016)

59 A se vedea „Considerațiuni asupra cauzelor și caracterului mișcării studențești”, în *Cuvântul studențesc*, București, I, 1923, nr. 1 (7 ian.), p. 2.

60 Sandu TUDOR, „Spre o renaștere a ortodoxiei”, în *Ideea Creștină*, publicată de Federația Asociațiilor Creștine din România, iunie 1926, pp. 1-3.

nu se grăbesc și nu cer nimic, sunt mulți cei ce muncesc, suferă și tac trăind în Biserica vie și veșnică a lui Hristos”⁶¹. În viziunea lui Sandu Tudor era imperios necesară participarea clerului la dezbaterile actualității, care astfel putea evita devierea, situarea viciată față de provocările care afectau din ce în ce mai tare devenirea individului și a comunității: „În toți un tainic simțământ ne face să spunem că lucrurile merg rău. Toată lumea, chiar și cei mai binevoitori, văd că ramurile smochinului Bisericii noastre ortodoxe au început să se usuce. Toți caută să grădinărească”⁶². Aseceristul Sandu Tudor considera că Biserica Ortodoxă Română, purtătoare a unei tradiții bogate, dezvoltate de-a lungul a două milenii, trebuie să ia distanță față de modelele externe, internaționale și să cultive tocmai firescul și smerenia acțiunii, în perimetrul existenței comune, unde doar Cuvântul poate topi orice tensiune concretă: „Nu ne trebuie grădinăria parcurilor englezești. Nu ne trebuie îndreptări **«pe ici pe colo prin părțile esențiale»**. Nu ne trebuie nicio reformă. Biserica trebuie să lucreze și să grăiască din înaltul amvonului Cuvântul cel viu, Cuvântul dătător de viață despre care Mântuitorul a spus: *«Cerul și pământul vor trece dar cuvântul Meu nu va trece»*. Biserica ortodoxă, mai mult ca oricare alta, ține acest Adevăr al său: Cuvântul dătător de viață, Hristosul Cel Viu”⁶³.

Cu alte cuvinte, conturarea spiritului vindicativ al studentului interbelic este legitimată de aceste crize socio-culturale ale mediului academic, tânărul văzându-se pus cu spectrul în fața unei societăți în convulsii și căutări, în care clasa politică se dovedește, dacă nu dezinteresată, cel puțin inaptă să concilieze dizarmoniile modernizării. Sentimentul umilinței, desconsiderării pe care-l trăia tânărul student era generat și de aceste chestiuni cât se poate de pragmatice: problema cazării în cămine, a cantinelor, stipendiilor, spațiilor pentru studiu – amfiteatre, biblioteci, laboratoare ș.a. Eforturile de a identifica politici educaționale eficiente, legate de asigurarea unor condiții sociale optime pentru propriii studenți, se soldaseră, de cele mai multe ori, cu răsunătoare eșecuri. Este suficient să citești referatele întocmite de Siguranța Generală cu prilejul congreselor studențești, aflate în Arhiva C.N.S.A.S.⁶⁴, pentru a-ți contura o imagine clară a condiției deplorabile a studentului român. Așa cum am menționat, condițiile precare din cantine și cămi-

61 *Ibidem*, p. 1.

62 *Ibidem*, p. 2.

63 *Ibidem*, p. 2.

64 Edificator, în acest sens, este *Raportul informativ* întocmit în decembrie 1926 și semnat de Inspectoratul General de Siguranță din Iași, în care se realizează o prezentare amănunțită a activității din cele 4 zile ale Congresului General al Uniunii Naționale a Studenților din România de la Iași: programul și scopul congresului, locul desfășurării ședințelor de lucru, componența comitetului organizator, activitățile conexe, temele de dezbateri propuse de fiecare centru universitar, numele și subiectele prezentate de conferențiarul evenimentului, reacțiile auditoriului, modul de gestionare a unor probleme spinoase din ordinea zi precum: *Numerus-Clausus*, cadavrele folosite la disecțiile din cadrul facultăților de medicină (refuzul evreilor de a se folosi de cele de rit mozaic), neregulile regulamentului universitar, starea precară a studențimii, condițiile insalubre din cantinele și căminele studențești (adevărate focare de sifilis și tuberculoză), asigurarea transportului redus pe C.F.R., afilierea/neralierea mișcării studențești la vreun partid politic (în speță, L.A.N.C.-ul lui A.C. Cuza), raporturile cu străinătatea, situațiile de încălcare a deontologiei din partea unor anumite cadre didactice universitare, cazul studentului Totu (uciderea lui Manciu), prozelitismul Y.M.C.A.-ei precum și susținerea acțiunilor evreilor de ponegrire a țării în străinătate, bursele evreilor în străinătate precum și lupta anumitor grupuri de interese (amestecul politicului) pentru numirea noului președinte al U.N.S.C.R (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1, ff. 86-111).

ne (reale focare de infecții, tuberculoză ș.a), problema taxelor și a sălilor de curs neîncăpătoare, lipsa echipamentelor necesare sălilor de laborator și activităților cu caracter practic sunt doar câteva dintre numeroasele revendicări care compuneau ordinea de zi a acestora. Desigur, cea mai gravă era problema șomajului, a posibilității din ce în ce mai reduse a absolvenților de a se integra pe piața muncii, cei mai mulți dintre ei îngroșând rândurile numeroaselor și pestrițelor organizații protestatare⁶⁵. În aceste condiții, nu e de mirare că tânăru interbelic devenise și în ochii autorităților guvernamentale un potențial pericol pentru ordinea sistemului statal și social, cu atât mai mult cu cât soluții politice pentru revendicările lor (de altfel, majoritatea, cât se poate de legitime) nu se întrezăreau. Ba, mai mult, întrucât unele *rezolvări* din partea oficialităților din sfera politică au condus la agravarea situației sociale a studentului, Siguranța și Jandarmeria erau principalii factori de *sprijin* în tratarea acestei chestiuni. De altfel, starea conflictuală dintre părți e validată și de măsura unei foarte atente monitorizări a activității mediului universitar, vigilența supraveghere reieșind din amplele rapoarte întocmite de comisarii poliției politice a regimului interbelic românesc, cu prilejul diverselor manifestări ale asociațiilor studențești.

Însuflețirea autorităților, care prin prezența lor girau credibilitatea acestei asociații internaționale – Y.M.C.A. – și, implicit, ale A.S.C.R.-ului (a cărui activitate a debutat sub auspiciile celei dintâi), poate fi pusă, așadar, și pe baza faptului că acestea vedeau în sus-numitele organizații o formă eficientă de a-i ține departe pe tinerii studenți de mediile extremiste, de sorginte comunistă⁶⁶ sau legionară. De altfel, aceasta din urmă începuse deja să aibă de o halucinantă amploare⁶⁷. A nu se înțelege însă că vigilența Siguranței Generale era diminuată. De altfel, cum am semnalat, falia dintre tânăra generație și autorități avea ca fundament tot soiul de frustrări private sau sociale, tot soiul de resentimente, cele mai multe îndreptățite, tot soiul de exaltări care, în spiritul vremurilor, se *rezolvau* pe calea coerciției care conducea, în cele din urmă, la izbucnirea unor forme de violență

65 Dragoș Sdrobiș, *Elitele și Universitatea în România interbelică. Problema „șomajului intelectual”*, în Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca, seria Historica, LI, 2012, pp. 255-285.

66 A se vedea *Raportul* Siguranței în care erau stipulate următoarele: „I.M.C.A. funcționează în prezent în 52 de țări și posedă un capital de manipulare de peste 2 miliarde dolari. În America, **I.M.C.A. este o asociație a tineretului alcătuită pe bază masonică, cu tendințe de a lupta împotriva ateismului și comunismului**. În România, tinerii și în genere elevii de liceu din toate clasele, au constituit de la început un câmp vast de activitate al asociației. Colaborarea directorilor de licee a fost prețioasă, organizându-se grupuri de elevi sub conducerea unui personal bine instruit procedându-se la discuții generale și în special cu caracter sociologic, în care se **trata probleme creștine** în opoziție cu doctrina marxistă”. A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, f. 6 și A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, f. 18: „În acest scop, conducătorii I.M.C.A. și-au asigurat colaborarea directorilor de licee, organizându-se grupuri de elevi sub conducerea unui personal bine instruit cu scopul de a aborda chestiuni de ordin sociologic, **principalul obiectiv fiind de a se arăta că doctrina creștină, se opune dialecticii marxiste**” [subl. C.C.].

67 Astfel, la 24 august 1924, Siguranța nota: „Federația studenților creștini este o asociație internațională cu sediul principal în America, de unde se dirijează propaganda creștină printre studenți în Europa la Oxford, având ca președinte de onoare pe episcopul de Cantebury, iar în comitetul de conducere, pe lângă studenți și profesorii renumitei facultăți teologice din acest oraș. Acest congres a fost anunțat încă de la sfârșitul lunii iulie și, **deși membrii asociațiunii sunt creștini, prin urmare antisemiți, totuși propaganda lor se bazează pe convicțiune, iar nu prin violență**, cum au înțeles-o membrii centrelor studențești” [A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010767, vol. 1 privind Congrese studențești în România (1922-1928), f. 15 [subl. C.C.]

frustă.

Previzibil, din 1926 A.S.C.R.-ul avea să întocmească o serie de rapoarte care anunțau ruptura de Y.M.C.A, pe care o acuzau, în general, de susținerea unor interese anti-românești⁶⁸. Care au fost rădăcinile conflictului? Fractura era prefigurată, în mare măsură, de diferențele din plan ideatic, de ordin dogmatic între creștinismul protestant promovată de Y.M.C.A. și ortodoxie. Pe de altă parte, raporturile ireconciliabile dintre cele două organizații au avut ecouri și la nivel social, unde distincția este cuantificată în reacțiile divergente față de mișcarea studențească radicalizată. Astfel, Y.M.C.A. impunea A.S.C.R.-ului nu numai delimitarea față de violențele făcute de studenții radicali, care, oricum, fuseseră deja condamnați, ci și decizia de mișcarea în sine, atitudine pe care A.S.C.R.-ul a refuzat să o adopte.

Dar, așa cum am semnalat, percepția asupra acestei organizații, după 1926, se schimbă, ideea transformării acestei asociații internaționale într-o societate indezirabilă, care aduce grave prejudicii de imagine peste hotare, fiind evidențiată cât se poate de pregnant și în presa vremii. Previzibil, principala voce va fi cea a lui Nae Ionescu, care cunoștea în detaliu frământările studenților A.S.C.R.-iști, ceea ce îl determină să elaboreze în „Cuvântul” o serie de articole, menite să atragă atenția asupra diverselor nereguli din cadrul acestei asociații internaționale. În acest context, se justifică verbul acid și maniera de evaluare în termeni constant negativi și *depreciativi* a Y.M.C.A.-ei: „informatoare falsă și tendențioasă a străinătății asupra împrejurărilor din țara noastră”, instrument în mâna propagandei evreiești de calomniere a țării⁶⁹. Concluzia filosofului trăirist nu lăsa loc de echivoc: „În această perioadă, grea între toate, în care propaganda străină își umflă bucele pentru a sufla în pânzele calomniei împotriva noastră, Y.M.C.A. ni se dovedește dușmană”⁷⁰.

Opiniile aseceristului Sandu Tudor vor fi diseminate prin conferințe și prin publicațiile vremii – *Gândirea*, *Convorbiri literare*, *Cuvântul*, *Contemporanul* –, unde

68 Astfel, în Dosarul C.N.S.A.S., Fond Documentar, nr. 2635, vol. 1 privind Congresele studențești în România (1922-1928), la cererea înaintată de A.S.C.R., în 1924, Ministerului Instrucției de a organiza un Congres la Năsăud, Siguranța nota: „Federația studenților creștini este o asociație internațională cu sediul principal în America, de unde se dirijează propaganda creștină printre studenți în Europa la Oxford, având ca președinte de onoare pe episcopul de Cantebury, iar în comitetul de conducere, pe lângă studenți, și profesorii renumitei facultăți teologice din acest oraș. Acest congres a fost anunțat încă de la sfârșitul lunii iulie și, deși **membrii asociațiunii sunt creștini, prin urmare antisemiți, totuși propaganda lor se bazează pe convicțiune, iar nu prin violență**, cum au înțeles-o membrii centrelor studențești” (fila 15)[subl. C.C.].

69 A se vedea Nae Ionescu, „Y.M.C.A.” În: *Cuvântul*, anul al III-lea, nr. 866, joi, 15 septembrie 1927, p. 1: „La Roma asociația creștină a tinerilor, secția București, apare ca informatoare falsă și tendențioasă a străinătății asupra împrejurărilor din țara noastră. Dincolo, – noi suntem înfierăți și ocărăți pentru fapte pe care Y.M.C.A. le știa inexacte. Y.M.C.A. e de față. Dar Y.M.C.A. tace. Nu are nimic de spus? [...] la congresul studențesc internațional de la Roma, se întâmplă lucruri în adevăr ciudate [...] Studenții americani și englezi ridică glasul împotriva românilor. Ce e cu pogromurile din țara românească și cu martiriul populației evreiești? Stupoare generală. Stupoare și revoltă. În definitiv, fiecare om are dreptul să facă în țara lui ce vrea, dacă legile îngăduiesc. Iar dacă faptele înfrâng legea, orice țară are o justiție care e însărcinată tocmai cu respectarea legilor. Dintr-un exces de camaraderie, delegația românească se oferă să dea lămuriri. Se opun însă celelalte nații: francezi, italieni, cehoslovaci, polonezi. Imixtiunea și controlul acesta par, pe drept cuvânt, indiscrete și deplasate. Dar în sfârșit! E vorba de pogromuri și de tot felul de grozăvii. De unde știți dv. de pogromuri? De la cine dețineți informațiile d-lor englezi și americani? – De la Y.M.C.A.!”

70 *Ibidem*.

se remarcă drept o personalitate incomodă și caustică, care atacă fără menajamente pe cei care susțineau ideologii necreștine, fără a ține cont de pozițiile lor politice și sociale. În articolul său „Urmare la Y.M.C.A.”, Sandu Tudor motiva cât se poate de clar poziția sa față de această organizație: „Scriu aceste rânduri ca unul căruia nu i se poate aduce niciodată învinuirea de lipsă de informații. După aproape patru ani de strânse legături cu această societate, în care am fost invitat să lucrez și unde buna credință m-a făcut să-mi dau destule ceasuri de muncă cu totul dezinteresate, cred că pot spune, călăuzit de spiritul adevărului, cam ce se petrece prin colțurile așa numitei I.M.C.A. Cunosc activitatea acestei societăți nu numai pe dinafară, ci și lăuntric și principial, ca unul ce am luat parte și la cursurile școlii de secretari în care se preparau viitoarele elemente naționale din diferite țări din sud-estul Europei. Am ascultat tot ce I.M.C.A. are mai ales ca profesori; nu mi se poate spune că nu sunt inițiat”⁷¹.

Minte scormonitoare, cu o apetență evidentă pentru *cărările nebătute*, cercețător aplicat și inteligent, Sandu Tudor va face din opinia sa polemică o poziție publică, continuând direcția inițiată de Nae Ionescu, prin confirmarea neregulilor asociației mondiale, căreia îi reproșa mai ales nepotrivirea dintre creștinismul de inspirație și sub patronaj protestant sub care evolua Y.M.C.A. și valorile ortodoxismului: „Ce este cu așa-zisele «cercuri biblice» la care am luat și eu parte, în care în chip protestant, după norme pur protestante se explică Scriptura? Ce spuneți de rugăciunile pur laice ce se fac în comun în Strada Sălciilor nr. 17 și la care am luat și eu parte? Cunoașteți ce este cu Săptămâna rugăciunii, când în toate filialele din lume ale societății se țin reculegeri în același timp? Ce spuneți de biblioteca religioasă pe care o cunosc în strada Sălciilor, în care găsim cărți cu îndrumări pur protestante? Ce spuneți despre evacuarea din localul societ. I.M.C.A. a Asociației studenților creștini ce erau găzduiți cu speranțe ascunse? Ce spuneți despre misionarii și propagandiștii străini ce vin regulat în fiecare an? Ce sunt conferințele publice cu caracter religios?”⁷².

Sigur că polemica nu a rămas fără repercusiuni. Așa cum reiese din *Referatul* întocmit la data de 18 aprilie 1928, legat de Congresul ortodox balcanic de la Mânăstirea Căldărușani, (19–23 aprilie 1928), aceasta a condus la pierderea funcției: „De notat faptul că în această chestiune va interveni asociația Y.W.C.A., de sub Înalta președinție a A.S.R. Principesa Ileana, al cărei comitet de doamne va stăruii pentru desființarea societății Y.M.C.A., care este după spusele cercurilor ortodoxe, o societate indezirabilă. Ca element de actualitate pentru susținerea acuzațiilor ce se aduc societății Y.M.C.A., este faptul că în ultimul timp, o serie de secretari, care imediat ce aduceau la cunoștință Direcțiunii anumite chestiuni, care erau contra ortodoxismului, au fost concediați. Printre aceștia se citează numele secretarilor Virgil Popescu, P[aul] Sterian și **Sandu Tudor**”⁷³.

71 A se vedea articolul lui Sandu Tudor „Urmare la «Y.M.C.A.»”. În: *Cuvântul*, anul al III-lea, nr. 878, marți 27 septembrie 1927, p. 2, în fapt, o replică la scrisoarea președintelui Comitetului de patronaj pentru sucursala I.M.C.A. românească – domnul I. D. Protopopescu, în care autorul se aliniază poziției polemice a lui Nae Ionescu sau A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010769, vol. 1, f. 45.

72 *Ibidem*.

73 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 014758, vol. 1, f. 64.

De altfel, Congresul de la Căldărușani a marcat ruptura definitivă dintre Y.M.C.A. și A.S.C.R., activitatea asociației mondiale fiind considerată ca aducătoare de prejudicii serioase religiei dominante în stat și spiritului de naționalitate. Totodată, se cuvine să menționăm poziția fermă a arhiereului Tit Simedrea, din cadrul Congresului: „Biserica Română nu numai că nu va da concurs Y.M.C.A.-ei ci va căuta să împiedice acțiunea acestei asociații, prin înființarea unei noi societăți, în care să nu intre decât români și să aibă un caracter pur românesc, al cărui scop va fi să combată acțiunea societății Y.M.C.A.”⁷⁴. De altfel, preluarea conducerii filialei din București i-a revenit P.S.S. Tit Simedrea, care, în acea vreme, era și vicar al Patriarhiei.

5. Concluzii

Fără a avea pretenția că scrutarea A.S.C.R.-ul sau a activității studentului Alexandru Teodorescu pot fi surse ale unei înțelegeri globale, exhaustive ale societății interbelice românești considerăm că tabloul clasic al prezentării raporturilor dintre om-Stat-Biserică poate fi completat prin observarea traseului urmat de o parte semnificativă a clasei intelectualilor, universitarilor, politicienilor, prelaților – mentori ai studenților acelor vremuri, care le cultivau prezența în diverse organizații – pe care elanul modernizării din România Mare îi poartă, în același ritm, pe o traiectorie sinusoidală, la capătul căreia, istoria va îmbrăca o altă formă dramatică de manifestare.

Interesul intrării în această Asociație a lui Sandu Tudor (ca și al prietenilor săi: Paul Sterian și Mircea Vulcănescu) a fost, fără îndoială, unul de natură religios, dictat de nevoia lăuntrică de a-și găsi răspunsurile la marile întrebări existențiale, dincolo de bulversante și accelerate prefaceri ale timpului interbelic, pe terenul fertil al matricei spirituale ortodoxe. De aici entuziasmul inițial. Asta însă nu s-a tradus cu acceptarea încercărilor, de altfel extrem de tenace ale Y.M.C.A.-ei, de a-i atrage în așa-zisele lucrări de modernizare a ortodoxiei, survenite și pe fondul ofertelor stăruitoare (din care nu lipsea și componenta financiară) ale anglicanilor pentru unificarea bisericilor. Așa cum am văzut, Sandu Tudor a făcut parte dintre acei care nu numai că nu au acceptat acest compromis dar l-au și denunțat opiniei publice.

Carevasăzică, aseceristul Sandu Tudor (Alexandru Teodorescu) s-a dovedit pe deplin implicat în efortul recunoașterii valorilor dimensiunii duhovnicești, într-o lume în care secularizarea și elanul ecumenismului deveniseră sursa a numeroase confuzii. Jurnalistul a pledat pentru redescoperirea ortodoxiei tradiționale, bizantine, în care învățătura nu era doar apanajul clerului, ci al oricărui credincios, respingând vehement posibilitatea transformării Bisericii într-o instituție mai degrabă social-etică. În fapt, Sandu Tudor, cum am văzut, a fost una din vocile notabile ale A.S.C.R.-ului care a îmbrățișat polemica profesorului Nae Ionescu, prin care se

74 *Ibidem*, f. 81.

trăgea semnalul de alarmă cu privire la această periculoasă percepție a Bisericii Ortodoxe Române prin cadranele dogmelor catolice sau a actelor de manifestare spiritual, specifice protestanților.

Fenomenul A.S.C.R., deși minor în aparență, odată aprofundat, duce la un context larg surprinzător: problema a fost caracteristică nu doar pentru spațiul ortodox românesc, ci și pentru tot spațiul răsăritean. După o primă perioadă de contact și apropiere entuziastă a misionarismului ecumenic protestant, urmează descoperirea diferențelor, distanțarea și chiar contestarea, nu doar a acestor organizații, ci și a facțiunilor modernizatoare influențate de aceste organizații din cadrul Bisericii.

DE LA CRIZĂ LA RECONCILIERE TACTICĂ RELAȚIILE LUI NICOLAE TITULESCU CU MIȘCAREA LEGIONARĂ ÎN CAMPANIA ELECTORALĂ DIN DECEMBRIE 1937

CORNELIU CIUCANU

Rezumat

În contextul divergențelor de opinie dintre Nicolae Titulescu și Mișcarea Legionară, privind politica externă și internă a României interbelice, relațiile dintre marele diplomat și liderii Mișcării deveniseră ireconciliabile. Totuși, în condițiile lansării *Pactului de neagresiune electorală*, semnat pe 25 noiembrie 1937 de Iuliu Maniu (PNȚ), Gh. Brătianu (PNL, aripa „georgistă”) și Corneliu Z. Codreanu, (Partidul „Totul pentru Țară”), raporturile dintre marele diplomat, candidat pe listele electorale ale PNȚ și Legiune au fost restabilite. Pentru a se opune cu succes inițiativelor autoritare și antidemocratice preconizate de regele Carol al II-lea, obiectiv comun asumat de cele trei forțe politice semnate, după mai multe „intervenții și conciliabule” inițiate de lideri țărăniști și legionari, persoana lui Nicolae Titulescu nu a mai fost atacată în presa și mediile legionare. În cele din urmă, candidatura lui N. Titulescu a fost chiar activ sprijinită de structurile studențești legionare în propaganda din campania electorală (noiembrie-decembrie 1937).

Cuvinte-cheie

politică externă, integritatea granițelor, comunism, disoluție, autoritarism, corupție, demagogie, revizionism, radicalism, legionar, naționalism-creștin, reconciliere.

Abstract

In the context of the divergences of opinion on the foreign and domestic policy of interwar Romania between Nicolae Titulescu and the Legionnaire Movement, the relations between the great diplomat and the leaders of the Movement had become irreconcilable. However, due to the Electoral Nonaggression Pact signed on November 25, 1937 by Iuliu Maniu (National Peasants' Party), Gh. Bratianu (National Liberal Party, the “Georgists” wing), and Corneliu Z. Codreanu (“Everything for the Country” Party) the relations between the great diplomat, a candidate on the electoral lists

of the National Peasants' Party, and the Legion were restored. In order to successfully oppose the authoritarian and antidemocratic initiatives by King Carol II – the common goal of the three signatory political forces – after several “interventions and conciliations” initiated by the leaders of the National Peasants' Party and the Legion, the person of Nicolae Titulescu was no more attacked in the press and mass media of the Iron Guard. Finally, N. Titulescu's candidacy was even actively supported by the Legionnaire students' structures in the electoral campaign propaganda (November–December 1937).

Keywords foreign policy, border integrity, communism, dissolution, authoritarianism, corruption, demagoguery, revisionism, radicalism, legionary, Christian nationalism, reconciliation.

Personalitatea activă a lui Nicolae Titulescu rămâne un reper indiscutabil al diplomației românești și europene din perioada interbelică. Titular în mai multe rânduri al Ministerului Afacerilor Străine român din partea mai multor partide aflate la guvernare, N. Titulescu s-a impus în viața politică românească drept un „tehocrat al Externelor”, un profesionist fără „culoare politică”, un om politic dotat cu inteligență și talent, cu relații suspuse în lumea politică europeană, un specialist în diplomație, unanim acceptat și promovat ca reprezentant al României în raport cu celelalte țări și organisme europene sau internaționale¹.

Constituită prin Actele de unire de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia din anul 1918 și confirmată internațional prin Tratatul semnat la Conferința Păcii de la Paris (1919–1920), România Mare trebuia consolidată printr-o serie de politici judicioase care să opereze realist pe plan intern și extern. Strategia generală de politică externă a României interbelice s-a bazat pe influența politicii marilor democrații occidentale la nivel european și în consecință, inițiativele și activitatea

1 Viața și opera marelui diplomat reprezintă un capitol inepuizabil pentru istorici. În consecință, activitatea politico-diplomatică a lui N. Titulescu a reținut atenția contemporanilor săi, români și străini, (cf. bibliografiei N. Titulescu în Gh. Buzatu, ed., *Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982, pp. 349–360 – a se vedea și ediția anastatică, Iași, Tip. Moldova, 2010), a suscitat, deopotrivă, interesul specialiștilor, care au editat/reeditat numeroase lucrări dedicate acestei ilustre personalități: Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, redactor responsabil George Macovescu, București, 1967; Savel Rădulescu, *Nicolae Titulescu (1882–1941)*, în *Diplomați iluștri*, I, București, 1969; Walter M. Bacon Jr., *Nicolae Titulescu and Romanian Foreign Policy, 1933–1934*, Ann Arbor – London, University Microfilms International, 1977; iedm, *Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931–1932*, Stanford University, Hoover Institution Press, 1979; Jaques de Launay, *Titulescu et l'Europe*, Nyon, Byblos, 1976; Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, ediție George G. Potra, Constantin I. Turcu, Ion M. Oprea, București, 1994 (ediții în limbile engleză și franceză); idem, *Pledoarii pentru pace*, ediție George G. Potra, Constantin I. Turcu, București, 1996; Valeriu Folrin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (1918–1940)*, Iași, 1991; Marusia Cîrstea, Gh. Buzatu, *Europa în balanța forțelor*, I, 1919–1939, București, Editura Mica Valahie, 2007 (capitolul *Destinul Europei: Organizarea și salvagardarea păcii în viziunea lui N. Titulescu*, pp. 364–386); George G. Potra, *Pro și contra Titulescu*, București, 2002; idem, *Titulescu spre țara dreptilor*, București, 2001; Constantin Turcu, Ioan Voicu, *Nicolae Titulescu în universul diplomației românești*, București, 1984; Adrian Năstase, *Nicolae Titulescu. Contemporanul nostru*, București, 2002; Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, 1965; Geneviève Tabouis, *Douăzeci de ani de tensiune diplomatică*, București, 1965, *passim*; Viorica Moisuc, *Premisele izolării diplomatice a României. 1919–1940*, București, 1991, *passim*; Ion Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile parlamentare. 1919–1939*, Constanța, 1995, *passim*; Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, 1995, *passim*;

politicii noastre externe s-au pliat pe direcțiile diplomatice generale promovate la Paris și Londra. Factorii de decizie de la București au apreciat că Franța și Marea Britanie avuseseră un rol determinant la Conferința Păcii și că sunt principalii piloni de susținere ai „Sistemului de la Versailles”, iar obiectivul principal al politicii noastre externe din perioada dintre cele două războaie mondiale a fost menținerea statu-quo-ului european și, implicit, a frontierelor fixate prin Conferința Păcii de la Paris. Totodată, România a avut un rol hotărâtor în constituirea și activitatea Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, care au fost concepute ca organisme menite să asigure stabilitatea regională în zona sud-est europeană și ca o completare a „sistemului versaillez” pentru această parte a continentului. Ministrul de Externe N. Titulescu declara, în fața Parlamentului român la 4 aprilie 1934, făcând bilanțul activității diplomatice din perspectiva menținerii păcii europene și a integrității teritoriale a României, că politica noastră externă este dirijată spre o strânsă colaborare cu statele care au interese comune cu ale României. „Izvorând din poruncile unității noastre naționale, politica noastră externă are ca scop principal păstrarea ei ca metodă constantă de lucru, coordonarea progresivă a acțiunii noastre cu aceea a statelor cu interese comune până la integrarea ei în grupuri internaționale din ce în ce mai mari. De la național prin regional la universal, iată lozinca României peste graniță”².

În consecință politica noastră externă a fost ferm orientată pe linia impusă de Londra și Paris, iar marele diplomat Nicolae Titulescu s-a implicat activ în promovarea politicii securității colective inițiate de Louis Barthou, ministrul de Externe francez. Cu prilejul vizitei lui L. Barthou în România, din vara anului 1934, marele diplomat român a rostit în Parlament un cald discurs omagial la adresa Franței și a înaltului oaspete. N. Titulescu sublinia interesul comun al României și Franței pentru menținerea păcii europene, lansând, totodată, săgeți către statele revizioniste: „Între cei care fac o dogmă din intangibilitatea frontierelor noastre și cei ce fac o dogmă din mutilarea noastră progresivă și sistematică, România nu poate opta decât pentru cea dintâi”³. Condamnând spiritul revanșard promovat de Italia și Ungaria, Titulescu observa că revizionismul promovat de la Roma „are un caracter generos”, iar cel horthist are „un caracter net egoist și este expresia modernă a unor tendințe seculare și ireductibile”⁴, deși amândouă erau considerate „inacceptabile și dăunătoare”⁵. De altfel, Titulescu elogia Franța, care „a fost și rămâne o prietenă sinceră a României”, spunând că „... nu cunosc prietenie mai dezinteresată ca aceea care stă la baza raporturilor franco-române”⁶. În replică, înalți oficiali francezi declarau fățiș prietenia și garanția oferite statului român în cazul unei agresiuni asupra frontierele României Mari. Discursul lui L. Barthou de la înălțimea tribunei parlamentare poate fi luat drept exemplu al frumoaselor sen-

2 Dezbaterile Adunării Deputaților (DAD), nr. 38, ședința din 4 aprilie 1934, p. 1612. De asemenea, vezi și N. Titulescu, *Discursuri*, (studiu introductiv, texte alese și adnotări Robert Deutsch), București, Editura Științifică, 1967, p. 407.

3 DAD, nr. 2, ședința din 21 iunie 1934, p. 63.

4 DAD, nr. 38, ședința din 4 aprilie 1934, p. 1612.

5 *Ibidem*.

6 „Dimineața”, an 39, nr. 9880 din 22 iunie 1934.

timente de prietenie și al generozității franceze, dar totodată - privit prin prisma desfășurărilor ulterioare - poate fi dat și exemplul de fanfaronadă și ipocrizie. Ministrul francez de Externe declama în fața parlamentarilor români că: „Teritoriul vostru (România Mare n.n.) este și al nostru, iar cine vrea să ia din el un centimetru pătrat s-ar izbi de rezistența noastră. Dragi concetățeni ai României, rezistența noastră n-ar fi singulară, aveți cu voi glasul, sprijinul și inima Franței”⁷

Anul 1934 este marcat, pe plan diplomatic, prin constituirea Micii Înțelegeri (9 februarie) și de semnarea instrumentelor diplomatice conexe reluării relațiilor diplomatice dintre România și URSS. Între București și Moscova s-a derulat un schimb de note diplomatice care consemnau faptul că guvernele celor două țări își garantau reciproc suveranitatea națională și neamestecul în problemele interne⁸. Premisele destinderii diplomatice dintre cele două țări l-au constituit bunele raporturi survenite între N. Titulescu și M. Litvinov și chiar colaborarea dintre cei doi miniștri de Externe, evidențiată la Geneva în 1933 și continuată la Londra. Semnarea tratatelor de la Londra din 3-4 iulie 1933 dintre România, Uniunea Sovietică, vecinii ei și Mica Înțelegere a constituit un bun prilej pentru Titulescu de a remarca, în ședința Camerei Deputaților din 26 noiembrie 1934, faptul că reprezentantul sovietic a contribuit esențial la efortul identificării definiției agresiunii și agresorului și că semnând convențiile de la Londra, guvernul sovietic recunoaște implicit inviolabilitatea teritoriului Regatului României și, în consecință, apartenența Basarabiei la statul român⁹. Pactele de asistență încheiate în mai 1935 de Franța și Cehoslovacia cu Uniunea Sovietică au determinat pe ministrul român de Externe să inițieze negocieri cu Maxim Litvinov în vederea semnării unui pact de asistență mutuală între România și Rusia Sovietică. Încercările anterioare de normalizare a relațiilor noastre cu Rusia Sovietică au cunoscut mai multe etape (Copenhaga, Varșovia, Viena), însă diplomația noastră s-a lovit de fiecare dată de o atitudine extrem de rigidă în chestiunea Basarabiei din partea reprezentanților sovietici. Nicolae Titulescu a crezut sincer că poate fi omul providențial care va reuși să asigure liniștea la hotarul de răsărit. Prin urmare, în baza bunelor raporturi de ordin personal stabilite cu șeful diplomației sovietice, Maxim Litvinov, Titulescu a negociat încheierea unui Pact de asistență mutuală cu încuviințarea tacită a regelui și cu susținerea, din umbră, a Partidului Național Țărănesc și a Partidului Național Liberal. De cealaltă parte a baricadei s-au situat forțele politice de dreapta, mai cu seamă, Liga Apărării Național-Creștine, condusă de prof. A. C. Cuza, Partidul Național Creștin (generat de fuziunea dintre L. A. N. C. și Partidul Național-Agrar), condus de Octavian Goga și A. C. Cuza, Partidul Național-Liberal, având-l la conducere pe Gheorghe Brătianu și Mișcarea Legionară.

Noile realități europene ale anilor '30, ascensiunea Italiei fasciste și a Germaniei național-socialiste, spiritul revizionist cultivat de aceste două state, ce viza Sistemul de la Versailles, pe fondul inactivității și conciliatorismului practicate de democrațiile occidentale, impun o nouă abordare oamenilor politici de dreapta

7 DAD, nr. 2, ședința din 21 iunie 1934, p. 69.

8 Idem, nr.4, ședința din 26 noiembrie 1934, p. 18.

9 *Ibidem*.

din România. Pentru menținerea frontierelor României Mari, îndeosebi a graniței de est, considerată a fi cea mai vulnerabilă, forțele de dreapta au identificat în Rusia Sovietică drept inamicul principal al României Mari, iar în Germania un potențial aliat capabil să asigure granițele statului roman în raport cu pretențiile, mai mult sau mai puțin declarate, ale Rusiei și Ungariei. În acest context, Mișcarea Legionară, Partidul Național-Creștin și Partidul Național-Liberal s-au împotrivit semnării unui pact de asistență mutuală cu URSS, prin care se urmărea, conform planului Barthou, izolarea Germaniei de conivență cu Franța și Cehoslovacia. Invitate să adere la „Pactul oriental”, Germania și Polonia declină interesul pentru acest organism de securitate regională, deoarece era privit cu suspiciune de către diplomația celor două state. Pe de altă parte, Franța considera că admiterea URSS în forul genevez suplonește cu succes retragerea Germaniei și Japoniei, state care defectaseră proiectul păcii generale reprezentat de Societatea Națiunilor¹⁰.

Încă din vara anului 1934, politica promovată de N. Titulescu a fost privită cu neîncredere de către cercurile politice naționaliste. În acest sens, A.C.Cuza, președintele L.A.N.C. l-a interpellat pe ministru de Externe în ședința Camerei Deputaților din 16 decembrie 1934. Bătrânul profesor universitar ieșean dezvăluia că acțiunea politică externă coordonată de N. Titulescu de la Geneva este subordonată *cercurilor iudeo-masonice* de la Geneva, că „domnul Titulescu face în numele României, politica Genevei. Dar ce este politica Genevei, este politica internaționalismului jidănesc, care are interesul să ne țină pe toți în stare de agitație, ca la un moment dat să poată provoca războiul pentru a-și atinge scopurile”¹¹. Tot liderul naționalist-creștin încerca, în virtutea simpatiilor ideologice pe care le avea față de regimul național-socialist condus de Hitler, să-i convingă pe oamenii politici români că interesul României este mult mai bine protejat de o alianță cu Germania, singurul stat capabil să se opună comunismului și Rusiei: „...de Germania ne leagă interesele noastre de apărare împotriva comunismului, Germania este singurul stat care a apărât civilizația lumii împotriva anarhiei comunisto-marxiste a jidanilor”. Stilul și limbajul vechiului „patriarh al antisemitismului” rămân inconfundabile în peisajul parlamentar al epocii, iar colegii din Legislativ și factorii de decizie se arătau sceptici față de scenariile apocaliptice evocate de prof. A.C.Cuza, în ceea ce privește „pericolul jidovesc” și „conspirația iudasmului bolșevic”¹² - și absolut reticenti față soluțiile politice etalate de șeful L.A.N.C. Dacă intervențiile lui A.C.Cuza au stârnit doar rumoare pe băncile partidului de guvernământ și zâmbete ironice pe băncile național-țărăniște, alți oameni politici reprezentanți ai forțelor politice de dreapta au reușit să inițieze o acțiune coerentă împotriva lui N.

10 Nicolae Titulescu, *Politica externă a României* (1937), ed. cit., p. 115.

11 D.A.D., nr. 16, ședința din 16 decembrie 1934.

12 Vezi A.C.Cuza, *Naționalitatea în artă. Principii, fapte, concluzii. Introducere la doctrina naționalistă creștină*, București, Minerva Institutul de arte grafice și Editură, 1908, *passim*; idem, *Numerus clausus*, București, Editura Ligii Apărării Național Creștine, 1924; idem, *Călăuza bunilor români*, Ediția a III-a, Iași, Institutul de Arte Grafice și Editură „Presa bună”, 1927, *passim*; idem, *Despre poporație. Statistica, teoria, politica ei*, ediția a II-a, București, Imprimeriile Independența, 1929; idem, *Doctrina naționalist-creștină. Introducere. Cuzismul. Definiții, teze, antiteze*, Iași, Tipografia Cooperativei „Trecerea Munților Carpați”, 1928, *passim*; idem, *Eroarea teologiei și adevărul bisericii*, Iași, Tipografia Cooperativei „Trecerea Munților Carpați”, 1928; idem, *Învățătura lui Iisus. Iudaismul și teologia creștină*, Iași, Editura Ligii Apărării Național Creștine, 1925.

Titulescu și a semnării Pactului de asistență mutuală.

Interpelările adresate guvernului de către Gh.Brătianu de la tribuna Adunării Deputaților la 5 și 26 octombrie 1935 dezvăluiau suspiciunile opiniei publice și ale unor cercuri politice cu privire la tratativele ministrului de Externe cu URSS, Gh. Brătianu considera inoperabil și periculos un astfel de Pact, argumentând că Uniunea Sovietică nu recunoaște Unirea Basarabiei cu România și se manifestase agresiv de fiecare dată când la Copenhaga și/sau Viena se pusese problema apartenenței Basarabiei la statul român, că acordarea unui culoar de trecere pentru trupele sovietice ar însemna, în fapt, ocuparea țării și că o astfel de trecere a trupelor sovietice ar fi sinonimă cu bolșevizarea României¹³. Titulescu nu a recunoscut negocierile cu sovieticii, iar la 14 iulie 1936 diplomatul roman a ajuns la un acord cu Litvinov pentru parafarea proiectului Pactului de asistență mutuală. Spre deosebire de ministrul nostru de Externe, Litvinov nu era împuternicit să semneze încă acest document.

Opinia publică și anumite medii politice s-au alarmat, în martie 1936, când ministrul Poloniei la București (Miroslav Arcziciewski) i-a prezentat lui Mihail Sturdza, diplomat de carieră, șeful Legației noastre de la Riga, Helsingfors și mai târziu de la Copenhaga, viitor ministru de Externe al României, după 14 septembrie 1940, un ordin emis de Ministerul Lucrărilor Publice, semnat de ministrul de resort, Richard Franassovici, prin care liniile feroviare române erau puse la dispoziția Armatei Roșii pentru transportarea trupelor și a materialului de război. În scurt timp Corneliu Z. Codreanu și generalul Cantacuzino-Grăniceru alături de Gh.Brătianu au luat public poziție față de proiectata convenția feroviară secretă încheiată între România și URSS. Gh.Brătianu a inițiat o interpelare în Parlament, iar liderul Mișcării a emis o circulară în care denunța politica de apropiere față de Rusia Sovietică promovată de Titulescu¹⁴. Acțiunea lui Codreanu - de torpilare a inițiativei lui Titulescu - este explicată prin atitudinea sa vehement anticomunistă. De altfel, primele manifestări ale lui Corneliu Z. Codreanu, încă din 1919, au fost ferm anticomuniste¹⁵. Student la Facultatea de Drept a Universității ieșene, Codreanu a activat în Garda Conștiinței Naționale, organizație anticomunistă condusă de Constantin Pancu, apoi, alături de grupul său de studenți naționaliști, au avut de

13 Ioan Scurtu, *Câteva reflecții asupra întrevederii lui Gheorghe Brătianu cu Adolf Hitler (16 noiembrie 1936)* în *Omagiu istoricului Valeriu Florin Dobrinescu* (coordonator Horia Dumitrescu), Focșani, Editura Pallas, 2003, p. 362.

14 Mihail Studza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută*, Alba Iulia, Paris, Editura Fronde, 1994, pp. 113-114. Prințul Mihail Sturdza (1886-1980) a fost diplomat de carieră, doctor în Drept Internațional, ministru de Externe și o personalitate importantă a exilului românesc anticomunist. A murit în Spania. În istoriografie rămâne cu lucrarea memorialistică *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, inițial apărută în limba română la Rio de Janeiro, Madrid, la Editura Dacia, 1966 și reeditată la Editura Fronde, Alba Iulia-Paris în 1994. Lucrarea a mai fost tradusă în limba engleză (*The Suicide of Europe*, Boston, 1968), în italiană (*La fine del Europa*., două ediții: Napoli, 1970 și Parma, 1999) și spaniolă (*El suicidio de Europa*, Barcelona, 1970).

15 Ne referim la episodul întâlnirii din pădurea Dobrina, de lângă Huși, în primăvara anului 1919, în contextul declanșării revoluției bolșevice de către Bella Kún și a înaintării Armatei Roșii, conduse de Tuhacevski, până la porțile Varșoviei. Deși poate părea o copilărie, planul de rezistență cu arma în mână împotriva bolșevismului rusesc indică neîndoiebnic faptul că bolșevismul internaționalist și ateu, privit prin ochii unor copii de 16, 17, sau 18 ani, era receptat ca principal pericol la adresa Națiunii și Bisericii creștine (Corneliu Z. Codreanu, *Pentru Legionari*, Sibiu, Editura Totul pentru Țară, Tipografia Veștemean, 1936, pp. 9-13).

înfruntat adversitatea studenților comuniști grupați în Societatea Studenților Evrei și în Cercul Studenților Basarabeni. În acest context marcat de creșterea numerică a studenților evrei s-a produs o atmosferă ostilă între studenții români și cei evrei, mulți dintre ei cu declarate simpatii de stânga și chiar bolșevice. Studenții români s-au plasat instinctiv la dreapta, îmbrățișând ideile naționaliste și sub influența unor profesori naționaliști de la Universitatea ieșeană (A. C. Cuza, Corneliu Șumuleanu, Ion Găvănescu)¹⁶. Grupul studenților basarabeni naționaliști, în frunte cu Harea, Longhinescu și Vataman a pierdut alegerile pentru președinția Cercului Studenților Basarabeni, aceasta fiind preluată de studenți cu vederi comuniste: Timotei Marin, Th. Văscăuțeanu, d-ra Cernăuțeanu, frații Derevici, d-ra Matievici, Ceaico-Ceaicovski¹⁷. Prin urmare, societatea studentească a basarabenilor a fost receptată drept „... socialistă și apoi afiliată deschis la Internaționala a III-a de la Moscova [după care n.n.] a provocat prima ciocnire serioasă cu elementele studențimii naționaliste române, reorganizată de Corneliu Codreanu”¹⁸.

Cert este că în prima decadă interbelică Iașul universitar a reprezentat un mediu propice pentru agitațiile comuniste. În aprilie 1926 au fost arestați patru studenți comuniști care au spionat (cu mulți ani înainte, conform dosarului de urmărire informativă) în favoarea Rusiei Sovietice. Aceștia dezvoltaseră agenturi de spionaj la București și Turnu Severin și trimiteau rapoarte informative la un Birou de centralizare a informațiilor din Praga. Tot în această perioadă, în Basarabia, se organizase o rețea de curierat, strict supravegheată, de altfel, de către Siguranță. În acest context agenții Siguranței identifică și demască o celulă comunistă condusă de Isaac Corvic (evreu refugiat din Rusia), care era șeful sub-raionului de spionaj Bălți, iar unii membri ai rețelei erau studenți la Iași¹⁹. Răzmerița de la Tatarbunar și constituirea Republicii Autonome Sovietice Moldovenești în stânga Nistrului demonstrau limpede intențiile agresive ale Sovietelor față de Basarabia. De asemenea, pe lângă elementele bolșevice, existau foști ofițeri și combatanți ai forțelor albgardiste, care luptaseră sub comanda generalilor Vranghel și Denikin și care militau fățiș pentru refacerea țarismului și „reluarea Basarabiei”²⁰. Alături de documentele existente în arhiva Universității din Iași, fondul „Rectorat”, glisajul spre stânga bolșevică a unui segment important al studențimii de peste Prut a fost perceput și clasat de organele informative într-o sinteză a Biroului General de Siguranță din Basarabia din 24 noiembrie 1931. Materialul informativ, conceput în urma agitațiilor naționaliste de pe parcursul anilor 1930 și 1931, face un scurt istoric al începuturilor mișcării naționaliste la Universitatea ieșeană și modul în care a penetrat curentul cuzist și mai apoi Legiunea Arhanghelul Mihail în Basa-

16 Gabriel Asandului, A. C. Cuza. *Politică și cultură*, Iași, Fides, 2007, pp. 190-192.

17 Lista cu numele liderilor Cercului Studenților Basarabeni, consemnată de documentul amintit a fost completată conform procesului verbal nr. 51 al ședinței Senatului Universității din Iași din 13 decembrie 1919, prin care se validau alegerile Comitetului Cercului Studenților Basarabeni (Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași, fond Universitate Rectorat, dosar. 897/1919, f. 492).

18 Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fond 680, Inv.1, dos. 3457 (II), f. 672.

19 Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Ministerul de Interne, Direcțiunea Generală a Poliției (DGP), dosar 7/1919, f. 59.

20 *Ibidem*, fila 58.

rabia. Documentul arată că: „...mișcarea condusă de Dl. Profesor A. C. Cuza prinde rădăcini tot mai temeinice în Vechiul Regat și prin intrarea în mișcarea a lui Corneliu Codreanu cu o serie întreagă de colegi de la Universitatea din Iași [fapt care] întărește simțitor organizația și ea se transformă în 1923 în „Liga Apărării Național-Creștine. Astfel, universitățile, dar, în special, facultățile de Drept și Medicină au devenit centre de agitație naționalistă, antibolșevică”²¹.

Atitudinea anticomunistă a lui Corneliu Codreanu rămâne constantă și după despărțirea politică de profesorul Cuza și constituirea Legiunii Arhanghelul Mihail la 24 iunie 1927. Din această perspectivă, considerăm semnificativă înființarea, în 1930, a Gărzii de Fier, formațiune de luptă anticomunistă, și eforturile de penetrare organizatorică a spațiului dintre Prut și Nistru²², apreciat ca fiind cel mai vulnerabil din cauza vecinătății acestei provincii cu Rusia Sovietică și a propagandei bolșevice²³ susținute de agenți sovietici camuflați, de multe ori, în organisme culturale și sportive gen *Macabi*, *He Halutz* sau *Liga Culturală Evreiască*²⁴.

Din aceste considerente înțelegem reacția virulentă a liderului Mișcării Legionare împotriva oricărei tentative de apropiere a României de URSS fără o bază solidă de discuție care, în opinia lui Codreanu și a altor oameni politici de dreapta, nu putea fi alta decât recunoșterea apartenenței Basarabiei la România și blocarea activității agenților comuniști în România de către Cominternul moscovit²⁵.

În contextul derulării negocierilor dintre N. Titulescu și M. Litvinov, istoricul Gh. Brătianu a combătut cu energie ideea Pactului de asistență mutuală. În opinia liderului liberal, România se situa între două blocuri revizioniste reprezentate de Germania și URSS. Dacă o alianță cu sovieticii era de neconceput, datorită problemei Basarabiei, dar și a neîncrederii istorice a oamenilor politici români în buna credință a rușilor, o apropiere de Germania era de dorit, deoarece nu existau litigii teritoriale directe, iar susținerea pretențiilor anti-Trianon ale Ungariei putea fi deturantă. Gh. Brătianu cerea o politică abilă, realistă în care nevoia manifestată de petrol și cereale a Germaniei să fie exploatată în detrimentul Ungariei. De asemenea s-a observat că nu Berlinul, ci mai degrabă Italia lui Mussolini susține cauza revizionistă maghiară. Pe de altă parte, Germania, supusă presiunii politicii de încercuire instrumentată de Franța în estul Europei, avea nevoie de aliați stabili care să nu marșeze la planul de izolare antigerman. Sub acest aspect, Brătianu a atacat ideea Pactului cu URSS, considerat o sfidare la adresa Germaniei.

La 16 noiembrie 1936 Gh. Brătianu s-a întâlnit cu Adolf Hitler și au discutat, în prezența secretarului Meissner o posibilă apropiere între cele două state. Gh. Brătianu a precizat încă din debutul discuțiilor că politica externă a României poate fi sintetizată în trei puncte:

21 *Ibidem*.

22 Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică. Politică și ideologie*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2009, p. 154 și urm.

23 *Ibidem*, p. 115-117.

24 Idem, *Mișcarea Legionară în Basarabia*, în „Europa XXI” (revista Centrului de Istorie și Civilizație Europeană. Academia Română-Filiala Iași), vol. XIII-XIX/2004-2005, *Românii între ruși și sovietici*, Iași, Casa Editorială Demiurg, pp. 111-173.

25 *Ibidem*

1. „Barieră împotriva comunismului. România trebuie să-și reia ca mai înainte, misiunea la Nistru și Marea Neagră”.
2. „Nu voim să fim drum de trecere, nici câmp de bătaie”.
3. „Relații economice strânse cu Germania, fapt care ar contribui la dezvoltarea economiei românești”

Un alt punct al discuției l-a constituit susținerea germană a revendicărilor revizioniste ale Ungariei. Hitler a replicat că România trebuie să se debaraseze de influențele bolșevice, să deruleze relații economice strânse cu Germania și că „interesul Germaniei ar spori să vadă în acest colț al Europei o Românie independentă și puternică”. Mai mult, Hitler a anunțat că este dispus, în acest sens, să facă declarații publice „la Roma și Budapesta, și mai ales la Budapesta”. În finalul întrvederii cancelarul german l-a autorizat pe Gh. Brătianu să comunice regelui și tuturor factorilor de decizie opiniile sale²⁶. Deși punctul de vedere a lui Hitler a fost raportat oamenilor politici români pe mai multe canale, inclusiv prin Nicolae Petrescu-Comnen, ministrul nostru la Berlin, Bucureștiul nu a avut nici o reacție.

Astfel de contacte au avut loc și în perioada următoare inițiate de liderii politici ai nou înființatului Partid Național-Creștin, rezultat din fuziunea grupărilor conduse de A. C. Cuza și Octavian Goga sau de către profesorul Nae Ionescu, prieten intim cu Alfred Rosenberg, șeful Oficiului de politică externă al N. S. D. A. P.²⁷.

Ostilitatea pe care o manifesta Corneliu Codreanu și Mișcarea Legionară față de N. Titulescu era motivată de încercările de apropiere față de Rusia Sovietică promovate de marele diplomat. În contextul nerecunoașterii apartenenței Basarabiei la statul român, a propagandei și activității antiromânești a Cominternului, inițiativele politico-diplomatice titulesciene erau considerate de Codreanu formule juridico-diplomatice ineficiente, ba mai mult, periculoase pentru integritatea României Mari. Deși Codreanu realiza că planul ministrului nostru de Externe urmărea rezolvarea acestor litigii teritoriale prin semnarea unor documente comune care să garanteze reciproc frontierele și suveranitatea ambelor state totuși, liderul legioanar era ferm convins de nesinceritatea rușilor dovedită, de altfel, în toată istoria relațiilor româno-ruse, de faptul că restabilirea relațiilor cu URSS îndepărta și mai mult România de Germania. Prin urmare, Codreanu scria într-o circulară din mai 1936 că: „Lumea sănătoasă românească este îngrijorată de soarta țării pe care o joacă în mâinile sale, foarte debile, Dl. Titulescu. Noi, românii, înțelegem că Dl. Titulescu este un talent, este mai puțin o inteligență și aproape deloc o înțelepciune. Mai bine să se încredințeze soarta unei țări unui înțelept fără talent, decât unui talent lipsit de înțelepciune”²⁸. Suspiciunile liderului legionar față de Titulescu erau alimentate de o serie de *legende* care circulau în mediile politice bucureștene au creionat un discurs radical-aprehensiv ce evoca, nici mai mult, nici mai puțin, Titulescu era descris și prezentat drept artizan inconștient al con-

26 Ion Calafeteanu, *Români la Hitler*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, pp. 13 –16; Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 363-364.

27 Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, Editura Humanitas, 1999 p.233-234.

28 Corneliu Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, ed. a V-a, München, Colecția «Omul nou», 1985, p. 74-75.

spirației iudeo-masonice antiromânești, calul troian din interiorul cetății, veșnicul ministru de Externe al României, care circula cu o garnitură specială prin Europa, atent doar la reacțiile cancelariilor străine și nicidecum racordat la realitățile românești, un înstrăinat infatuat, un neinformant defazat în raport cu problemele și noile aspirații ale societății românești și ale tineretului, în special. O astfel de percepție se datora, în parte, cancanurilor puse pe seama diplomatului, a anecdotelor colportate de cafeneaua politică. Defectele omului politic Titulescu erau exagerate în cercurile politice ale adversarilor, erau taxate cu sarcasmul specific mediului dâmbovițean. Ca orice personalitate, Titulescu polariza simpatii, dar, implacabil, atrăgea și invidia. Cele mai multe și mai savuroase pasaje le descoperim în memoriile lui Constantin Argetoianu. Spre exemplificare redăm o notă din 1935, cuprinsă în *Însemnările sale*: „Ceea ce exasperează în atitudinea lui Titulescu e toată partea lăturalnică a acțiunilor lui, e zgomotul pe care-l face, e toată reclama pe care o organizează, toată presa pe care o plătește, toate turpitudinile pe care nu numai le încurajează, dar le patronează cu singurul și constantul obiectiv al preamării personalității sale și al pricopsirii familiarilor lui. Milioanele pe care Titulescu le aruncă presei în țară și străinătate sunt nenumărate și rezultatul obținut dovedește odată mai mult cât de primejdioasă este influența acestei puteri venale a ziarelor”, care „sunt pline de discursurile lui, de interviurile lui, de succesele lui, de voiajele și de prostiile lui”²⁹. Ziaristul Petre Pandrea, intelectual cu vederi de stânga, avocat în mai multe procese ale comuniștilor și cumnat al lui Lucrețiu Pătrășcanu îl descrie pe N. Titulescu, ca un personaj modest însă extrem de mediatizat de către presa interbelică: „...Proporțiile mitice, exagerate au fost create de jurnaliști stipendiați cu peste o sută de milioane de lei, fonduri reptiline anuale, care i-au stat la dispoziție (...) La Paris și Londra trimitea cutii cu icre negre la ziariști și oameni politici. Trimitea ceasuri elvețiene de aur la metrese de ziariști și oameni politici. Avea obiceiuri de pezevenghi de Țarigrad, adică de vânzător de cadâne, după etimologia turcă a cuvântului. În România a cumpărat presa de dreapta, de centru și de stânga cu banii statului, risipind ca un nabab. N-avea scrupule și nici pudoare”³⁰. Constantin Xenii sancționa la N. Titulescu „...acea pornire spre exagerare, care e una din trăsăturile caracterului său” și faptul că „a dus o viață disproporționată față de resursele unei țări cu atâtea nevoi. În străinătate, la Londra, ca și la Geneva, toți vorbeau de seratele, de risipa și de darurile lui, cu care nici un diplomat din țări mari și bogate nu putea rivaliza”³¹. Oameni politici și gazetari de excepție au combătut concepțiile și inițiativele diplomatice ale lui N. Titulescu. Între aceștia remarcăm pe Nicolae Iorga, C. Argetoianu, Octavian Goga, Istrate Micescu, A. C. Cuza, Pamfil Șeicaru, Nichifor Crainic și, nu în ultimul rând, pe profesorul Nae Ionescu. Și totuși, a-l crede pe Codreanu o victimă a intrigantilor și al „pigmeilor” deranjați, ofuscați de personalitatea „marelui Tit”, ar însemna să ignorăm calitățile de lider, intuiția și spiritul ponderat, dovedite, nu

29 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, (2 februarie 1935-31 decembrie 1936), ediție Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1998, p. 55.

30 Petre Pandrea, *Soarele melancoliei. Memorii*, București, Editura Vremea XXI, 2005, p. 77.

31 Constantin Xenii, *Nicolae Titulescu*, în *Pro și contra Titulescu*, p. 602.

odată, de acesta. Antipatia și adversitatea lui Codreanu și, implicit, a Legiunii avea cauze interne, dar și externe, erau determinate de atitudinile omului politic N. Titulescu în chestiuni de politică internă, cât și de opțiunile și inițiativele acestuia promovate în plan diplomatic. Pe plan intern, N. Titulescu s-a manifestat în mai multe ocazii ca adversar ireductibil al fascismului, dar și al Gărzii de Fier, considerată drept expresie a extremismului european. Legiunea îl culpabiliza pe Titulescu din cauza implicării ministrului de Externe în acțiunea de scoatere în afara legii a Gărzii de Fier, operațiune finalizată prin actul dizolvării din 10 decembrie 1933³². Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1456/1933 impunea retragerea Gărzii de Fier din campania electorală și o serie de măsuri punitive împotriva Mișcării, ca închiderea sediilor, anularea întrunirilor, manifestărilor, formarea de cortegii, interzicerea uniformelor, steagurilor, decorațiilor, insinelor și altor distincții legionare, confiscarea arhivelor, a revistelor, a ziarelor, a manifestelor și a altor materiale de propagandă³³. Decizia de dizolvare a impus o serie de telegrame cifrate trimise de subsecretarul de stat de la Ministerul de Interne către prefecții din județe. În principiu se ordona arestarea membrilor Gărzii de Fier și trierea lor. Alături de reprezentanții Parchetului, ai Poliției și Jandarmeriei, prefecții trebuiau să opereze percheziții la sediile legionare pentru ridicarea arhivelor și a materialelor de propagandă, dar mai ales, pentru detectarea și confiscarea armelor și munițiilor³⁴.

În plan extern, Codreanu și Mișcarea Legionară îl considera pe Titulescu principalul responsabil al îndepărtării României de Germania și Italia, de statele *revoluțiilor naționale*, după cum le definea liderul legionar³⁵. În contrapondere, Mișcarea și Codreanu au militat, încă din 1933-1934, pentru o apropiere tactică față de Germania național-socialistă acuzând, pe diverse canale, obtuzitatea și incapacitatea patetică a regelui și a tuturor titularilor de la Ministerul de Externe de a nu vedea mai departe de recomandările franco-engleze și de construcțiile politice ineficiente gen Mica Antantă și Înțelegera Balcanică³⁶. Totodată, Codreanu considera că ostilitate cercurilor politice de la București și a reprezentanților noștri la Geneva pot transforma Germania dintr-un potențial prieten al României, într-un inamic dur și intransigent, un adevărat gropar al României Mari. În acest context, trebuie recunoscut că declarațiile lui Codreanu dau expresie unui veritabil realism politic. Într-o circulară din 5 noiembrie 1936, el se pronunțase categoric împotriva apropierei de Rusia considerând-o „un act de trădare” pe care poporul român îl face față de Dumnezeu și față de ordinea morală a acestei lumi”, avertizând profetic asupra unui scenariu apocaliptic, derulat cu precizie, din păcate, după notele ultimative din iunie 1940, care au marcat primul rapt din seria dramatică a ciuntirilor din fatidicul an 1940, dar mai ales după lovitura de stat de la 23 august 1944.

32 Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999, p.279.

33 „Monitorul Oficial”, nr. 286 bis, din 9 decembrie 1933.

34 Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică...*, p. 168 și urm.

35 Corneliu Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, ed. cit., p. 98.

36 *Ibidem*. Vezi și Mihail Polihroniade, *Mica Înțelegere și interesele României*, în «Axa», an I, nr. 7 din februarie, 1933; idem, *Tineretul și politica externă*, Salzburg, Colecția "Omul nou", 1952, p. 14 și urm. (sub-capitolul *Revizionismul și valoarea tratatelor*); Ernest Bernea, *Tineretul și politica*, București, ed. a II-a, 1936, p.17 și urm.

Astăzi, în istoriografia română, sunt tot mai multe voci care întreabă la ce a folosit activitatea deosebit de dinamică a diplomației române din perioada interbelică, la ce au folosit organismele regionale, gen Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, politica securității colective, care și-a găsit în N. Titulescu un vajnic apărător, sau garanțiile anglo-franceze, dacă România s-a trezit total izolată, și apoi sfâșiată, în vara anului 1940. Pierderea Basarabiei, a Nordului Bucovinei și a Ardealului de Nord a reprezentat pentru oamenii politici de dreapta și pentru opinia publică românească, în fapt, ultimul act al unei piese prost jucate de actori cabotini și inconștienți, reprezentare cel puțin hilară, care s-a derulat timp de 20 de ani, în plan intern, dar mai cu seamă diplomatic. Din perspectiva tragediei României Mari din vara anului 1940, tot alaiul festivist și zgomotos care a înconjurat politica noastră externă, toate discursurile diplomaților și politicienilor, care promiteau inviolabilitatea granițelor noastre, soliditatea alianțelor noastre, toate declarațiile acuzatoare și deciziile punitive îndreptate împotriva dreptei național-creștine, toate aceste proiecte, metode și politici au reprezentat erori capitale ce au prefăcut prăbușirea din vara anului 1940. Sub acest aspect, revenind la același document de circulație internă a Legiunii, observăm că C. Codreanu intuia scenariul dezastului: „...De vor intra trupele sovietice pe la noi și vor ieși învingătoare, în numele Diavolului, cine poată să creadă, unde este mintea care să susțină, că ele vor pleca de la noi, înainte de a ne sataniza, adică bolșeviza? Consecințele? Inutil a le discuta”³⁷. Acest comunicat a fost lansat în contextul îngrijorării cercurilor politice de la București cu privire la convenție feroviară secretă ce permitea trecerea de trupe, armament și echipament sovietic pe teritoriul României. Despre convenția feroviară româno-sovietică și neliniștea produsă de iminența unui conflict cu rușii relatează și diplomatul Mihail Sturdza³⁸ și fiul său Ilie Vlad Sturdza³⁹ care a participat chiar la întrevvedere dintre tatăl său și Codreanu. Identificat drept principalul promotor al politicii de apropiere față de Soviete, Nicolae Titulescu a fost atacat vehement de liderul legionar.

Declanșarea războiului civil din Spania, în iulie 1936, a determinat Marea Britanie și Franța să semneze o convenție de neintervenție, sperându-se, astfel, la localizarea și izolarea conflictului. Deși România aderase la formula neintervenționistă (18 august 1936), ministru român de Externe, N. Titulescu a considerat că aderarea trebuie privită cu rezerve, deoarece: constituie un caz particular care nu poate crea un precedent și că nu implică pentru guvernul român obligațiunea de a recunoaște principiul că un guvern legal nu poate obține la cererea lui un ajutor de la un alt guvern împotriva unei rebeliuni⁴⁰. Declarația lui Titulescu venea în întâmpinarea inițiativei primului-ministru francez care acceptase cererea de furnizare de arme și muniție, emisă de guvernul republican de la Madrid. De altfel, mai mulți membri ai guvernului francez (emanație a Frontului popular)

37 Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări și manifeste*, ed. cit., p.75.

38 Mihail Sturdza, *op. cit.*, pp. 113-115.

39 Vezi Ilie Vlad Sturdza, *Pribeag printr-un secol nebun. De la Legiunea Arhanghelul Mihail la Legiunea Străină*, ediție îngrijită de Răzvan Codrescu și Mihai Ghyka, București, Editura Vremea, 2002, p. 15-17.

40 Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu (Relații româno-germane 1938-1944)*, București, Humanitas, 1994, p. 469.

priveau cu simpatie cauza stângii spaniole. Premierul francez a amânat onorarea cererii guvernului republican spaniol din cauza presiunilor întreprinse de ministrul de Externe englez față de omologul său francez, în contextul conferinței de la Londra⁴¹. Această informație fusese furnizată lui N. Titulescu de către Legația noastră din Paris la data de 25 iulie 1936. O altă telegramă cifrată, din 28 iulie 1936, semnată de către Dinu Cesianu, relatează o întâlnire dintre acesta și J. Cardenas, fostul ambasador al Spaniei la Paris. Documentul revenea cu noi amănunte privind hotărârea unor miniștri francezi de a furniza armament trupelor fidele guvernului republican spaniol⁴². Cardenas informa pe ministrul nostru din capitala Franței că la scurt timp de la izbucnirea conflictului trupele guvernamentale au beneficiat de un număr apreciabil de avioane de vânătoare și de bombardament, deși armata republicană era mai mult decât deficitară la capitolul aviație. Aceste aparate de zbor, alimentate cu carburantul și armamentul necesar - relatează Cardenas - au fost achiziționate de guvernul republican cu sprijinul secret al guvernului francez, direct de la întreprinderile franceze⁴³. În acest context au apărut ample speculații privind cedarea către guvernul spaniol a unei comenzi considerabile de armament, contractată de statul român cu Uzinele Schneider-Creuzot (110 tunuri, cal. 75) și Uzinele Dessault (3 escadrile, respectiv 27 de avioane de vânătoare)⁴⁴. Un *Buletin informativ* al Ministerului de Interne relatează ancheta derulată de către subsecretarul de stat Caranfil la uzinele franceze. Delegatul român a constatat "cu surprindere că tunurile și avioanele comandate de România au fost de mult gata, însă dl. Titulescu, care fusese personal la uzine, a spus că țara românească nu are nevoie de acel armament și de avioane și că pot să le trimită în Spania, care solicitase și ea asemenea materiale. Acele tunuri și avioane, după cum rezultă din rapoartele date de agenții de spionaj ai Germaniei și Angliei, ar fi fost debarcate o parte în Barcelona, iar celelalte la Bilbao și îndreptate spre frontul comunist din Spania"⁴⁵. Deși nota funcționarului român este elocventă și îl culpabilizează direct pe marele diplomat, se poate ca aceasta să fi fost *fabricată* în contextul nevoii de explicații pe care factorii de decizie - și în primul rând regele - trebuiau să le acorde în privința îndepărtării lui N. Titulescu din fruntea Ministerului de Externe. Ultimul pasaj al raportului menționat acreditează rolul justificativ al documentului în chestiunea demiterii lui Titulescu: „Această faptă, la care se mai adaugă și cele specificate la punctele de mai sus, a fost adusă la cunoștința Majestății Sale Regelui Carol al II-lea și din această cauză dl. N. Titulescu a fost debarcat de la Ministerul Afacerilor Străine, fără a mai fi consultați ceilalți membri ai guvernului"⁴⁶. Evitând să responsabilizeze pe Titulescu în problema comenzii de armament

41 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond 71/Spania, vol. 412, f. 35.

42 *Ibidem*, f. 42.

43 *Ibidem*.

44 Ion M. Oprea, op. cit., p.323-324; Șerban Milcoveanu, *Memori*, București, Editura Pământul, 2008, p. 116. Doctorul Milcoveanu precizează că ajutorul dat republicanilor spanioli de Titulescu a provocat trimiterea de către Mussolini și Hitler a corpului expediționar italian și a Legiunii „Condor”.

45 ANIC, fond Ministerul de Interne, *Buletine informative*, octombrie 1936, vol. III, Nota nr. 2988/9 octombrie 1936, f. 237.

46 *Ibidem*. *Memoriile* doctorului Milcovenu (p.117), consemnează și iritarea cercurilor politice engleze față de inițiativele și presiunile pe care ministrul nostru de Externe le făcea asupra Angliei pentru a interveni în

cedată comuniștilor spanioli, Constantin Xenii consideră că demiterea era o consecință firească a gravelor abateri comise în timp de către diplomat, pentru că „... făcuse o politică cu totul neconformă cu mărimea și puterea țării sale. El pierduse simțul proporțiilor. Făcea politică de mare putere. O presă, a cărei bunăvoință știa s-o câștige prin orice mijloace, întreținea în Apus o zgomotoasă actualitate în jurul numelui său. Ani de zile, un lanț de succese artificiale erau trâmbițate cu o lipsă de măsură care nu putea sfârși bine”. Evocarea lui C. Xenii reproduce chiar o declarație a lui W. Churchill, adresată unui diplomat român, în care omul politic englez aprecia că România își făcuse un idol fals din persoana lui Titulescu⁴⁷. E foarte posibil ca Titulescu să fi fost pus în fața faptului împlinit de către guvernul francez, care a decis de unul singur livrarea armamentului comandat de România către guvernul republican, însă simpatia afișată public de către N. Titulescu pentru cauza stângii republicane spaniole, faptul că ministrul nostru de Externe a respins fără multe comentarii cererea Comitetului de Apărare Națională – în fapt, guvernul naționalist spaniol – de continuare a „relațiilor cordiale și amicale care au legat dintotdeauna țările noastre”⁴⁸, sunt atitudini ce i se pot reproșa diplomatului. Totodată, marea amicitie și considerația exprimată în diverse ocazii pentru guvernului Frontului Popular din Franța, considerat officină de camuflaj a bolșevismului și bunele relații cultivate ostentativ cu M. Litvinov⁴⁹ au declanșat o reacție dură a forțelor politice de dreapta la adresa lui N. Titulescu.

Pentru Corneliu Codreanu și Mișcarea Legionară sprijinul acordat de Titulescu forțelor republicane spaniole a constituit un motiv în plus de antipatie. După moartea lui Ionel Moța și a lui Vasile Marin pe frontul spaniol, la Majadahonda, pe 13 ianuarie 1937, atacurile Legiunii la adresa fostului ministru de Externe au căpătat expresie de vendetă personală. Însăși ideea, puțin probabilă de altfel, ca Moța și Marin – proclamați martiri ai Legiunii în cadrul unor funeralii grandioase, organizate de legionari pe 13 februarie 1937⁵⁰ – să fi murit uciși de arme provenite din faimosul lot comandat de România la Uzinele Schneider-Creuzot și livrate comuniștilor spanioli prin intervenția lui N. Titulescu, după cum acredita anumite medii politice românești, era un motiv suficient să stârnească ostilitatea legionarilor⁵¹. Ei știau, de asemenea, că Titulescu i-a felicitat pe comuniștii români, voluntari în cadrul brigăzilor internaționale, după victoria trupelor republicane de la Guadalajara⁵². De asemenea, Codreanu nu putea uita și ierta afrontul adus Mișcării

conflictul spaniol în interesul salvării democrației. În decizia demiterii lui N. Titulescu se pare că a contat și mesajul trimis de premierul britanic N. Chamberlain, care îi cerea regelui Carol al II-lea să-i „pună botniță acestui avocațel limbut”.

47 Constantin Xenii, *Nicolae Titulescu*, în *Pro și contra Titulescu*, p. 617.

48 AMAE, fond 71/Spania, vol. 412, f. 32. Comitetul Național de Apărare (Junta Defensa Nacional) s-a constituit la 23 iulie 1936 și era format din generalii Miguel Cabanellas, Andres Saliquet, Miguel Ponte, Emilio Mola, coloneii Federico Montaner și Fernando Morena. La 28 iulie 1936, generalul M. Cabanellas a trimis o scrisoare lui N. Titulescu pentru recunoașterea guvernului naționalist.

49 Valter Roman, *Dimitri Manuilski și Maksim Litvinov despre Nicolae Titulescu*, în „Magazin Istoric”, an XVI, nr. 9, (186), septembrie 1982, p. 49; idem, *O evocare. Nicolae Titulescu*, în „România Literară”, an. XIII, nr. 7, 14 februarie 1980, pp. 20-21.

50 Vezi Armin Heinen, *op. cit.*, pp. 293-294.

51 Valter Roman, *O evocare. Nicolae Titulescu...*, p. 20-21.

52 Idem, *URSS în război*, Cluj, Editura Dacia Traiană, 1946, p. 12; Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 325.

în momentul arestării lui I. I. Moța, la 17 decembrie 1934, când al doilea om al Legiunii și cumnatul său, participant la Congresul Fascist de la Montreux, a fost arestat de poliția elvețiană în urma intervenției directe a lui N. Titulescu⁵³.

Remarcând inaplicabilitatea practică a instrumentelor diplomatice promovate de Ministerul de Externe român, dar și deciziile lovite de nulitate ale Societății Națiunilor; în memoriul trimis regelui pe 5 noiembrie 1936 Codreanu afirma că: „Nu există Mica Înțelegere, nici Înțelegerea Balcanică. Cine crede în aceste construcții de carton, dovedește că n-a înțeles nimic”⁵⁴. După ce refuzase oferta regelui în februarie 1937 când Carol al II-lea a avut o tentativă de captare a Legiunii în scopul instrumentării și orientării tineretului legionar către proiectul său de instaurare a regimului personal, Codreanu, în căutare de aliați politici, s-a apropiat de Iuliu Maniu, un adversar declarat al practicilor autoritare ale lui Carol al II-lea. După perfectarea acordului electoral, Codreanu a declarat în conferința de presă organizată, la 29 noiembrie 1937, la sediul Mișcării Legionare din str. Gutenberg nr. 3 că: „Domnul Maniu, afirmând punctul de vedere al partidului său în politica externă, a spus în esență: «Suntem alături de marile democrații ale Occidentului, suntem alături de Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică» și-și arată marele său atașament față de «Societatea Națiunilor».

Cu profund respect pentru dl. Maniu îmi permit să afirm că părerile mele sunt exact contrarii. Eu sunt pentru o politică externă alături de Roma și Berlin. Alături de statele revoluțiilor naționale. În contra bolșevismului [...]. În 48 de ore după biruința Mișcării Legionare, România va avea o alianță cu Roma și Berlinul, intrând astfel în linia misiunii sale istorice în lume [...]. Dl. Maniu este pentru democrație. Eu sunt de părere exact contrară. Sunt contra democrației. După cum sunt și contra dictaturii [...]. Dl. Maniu spune că partidul său va aduce justiția și toleranța pentru minorități. Eu sunt pentru Justiție, fără Toleranță. Pentru că am tolerat așa de multe, încât suntem pe patul de moarte...”⁵⁵.

Declarația lui Codreanu semnala, pe lângă orientarea fermă pro-Axă, și apropierea ideologică de Germania național-socialistă, argument semnificativ în cazul propulsării la putere a Legiunii, o garanție în plus pentru soliditatea unei posibile alianțe româno-germane. Mesajul sus-menționat era menit să aducă noi lămuriri asupra caracterului acordului de neagresiune electorală, semnat pe 25 noiembrie 1937 și să sublinieze, în special pentru propriii partizani, limitele conceptuale ale Pactului. Astfel, Codreanu alege să prezinte în anti-teză diferențele de optică politică, etalate de el și Iuliu Maniu, atât în plan intern, cât și în plan extern. Din perspectiva relațiilor dintre Mișcarea Legionară și N. Titulescu, trebuie remarcată *anatema* aruncată asupra fostului ministru de Externe și cererea expresă, adresată legionarilor, de a combate candidatura lui N. Titulescu: „...Termin cu o declarație. Vorbesc despre dl. Titulescu. Tinerimea română legionară căreia i s-a răpit liberta-

53 Vezi *Istoria Mișcării Legionare scrisă de un legionar*, București, 1993 (ed. originală, Buenos Aires, 1951), p. 22-23.

54 Corneliu Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, p. 98-99.

55 Buna Vestire, an I, nr. 227 din 30 noiembrie 1937; Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări și manifeste*, ed. cit., p. 221-222.

tea, care a fost schingiuită la 1933-1934 prin cea mai nemiloasă violență, pe orice listă ar fi să apară dl. Titulescu, peste orice pact, îl va combate cu violența cea mai mare. Întreaga tinerime se va prezenta în județele în care va candida și se va opune din toate puterile la reintrarea acestui om în politica internă a țării. Cu dl. Titulescu nu putem încheia decât un pact de agresiune”⁵⁶.

Mesajul liderului legionar referitor la fostul ministru de Externe a provocat vii reacții în tabăra național-țărăniștilor. Considerat un specialist de imens talent și un tehnician al relațiilor internaționale, la începutul carierei politice, N. Titulescu fusese un discipol fidel al lui Take Ionescu, fiind ales de mai multe ori deputat pe listele Partidului Conservator Democrat. În condițiile demisiei lui Vintilă Brătianu, la 3 noiembrie 1928, Regența a propus un guvern de uniune națională în frunte cu N. Titulescu, fost titular al Afacerilor Străine în cabinetul Vintilă Brătianu. Presiunile opiniei publice, a presei independente și cerbicia lui Iuliu Maniu, refractar oricărei alte formule decât cea național-țărăniștilor, determină formarea guvernului I. Maniu la 10 noiembrie 1928. În perioada următoare, N. Titulescu se va apropia de cercurile politice țărăniștilor și va fi numit ministru de Externe în guvernele național-țărăniștilor conduse de I. Maniu (octombrie 1932-ianuarie 1933) și Al. Vaida-Voevod (14 ianuarie 1933-9 noiembrie 1933). În guvernele I. G. Duca și Gh. Tătărescu, N. Titulescu și-a păstrat postul de la Externe. După demiterea din august 1936, Titulescu se reînscrisese în P. N. T., iar în toamna anului 1937, la rugămintea expresă a lui Iuliu Maniu, își anunțase candidatura în județul Olt⁵⁷. Prezența lui Titulescu pe listele național-țărăniștilor putea torpila din start înțelegerea - încă precară și nu pe deplin înțeleasă și asumată de către membrii de partid - dintre Maniu, Codreanu și Gh. Brătianu, acesta din urmă fiind un alt contestatar al politicii promovate de diplomat. În primul rând, Iuliu Maniu, atacat de presa de stânga pentru înțelegerea cu Mișcarea Legionară, hulit de presa de dreapta, pentru atitudine anti-dinastică, contestat chiar în interiorul partidului de grupul centrist, pentru aceleași motive, a simțit că problema relațiilor dintre Titulescu și Legiune poate bloca funcționalitatea Pactului, că declanșa dezacorduri majore, ba chiar reacții centrifuge în sânul partidului. Din aceste considerente a inițiat o serie de contacte cu C. Codreanu pe tema reconcilierii Legiunii cu fostul titular de la Palatul Sturdza. Maniu avea în vedere nivelarea oricăror asperități ridicate în calea acceptării Pactului de neagresiune electorală și anihilarea oricăror posibile reproșuri venite din partea propriilor partizani, reticenți în raport cu rostul și oportunitatea acordului electoral semnat la 25 noiembrie. Prin urmare, în opinia lui Maniu, continuarea raportului de forță statuat între Titulescu și Legiune trebuia să înceteze în cel mai scurt timp pentru ca Pactul să poată opera judicios-politic împotriva regelui și a lui Tătărescu. În acest sens, doctorul Dimitrie Gerota a mers de mai multe ori la Casa Verde pentru a demonstra lui Codreanu că persoana lui Titulescu, care fusese exilat din

56 *Ibidem*. Vezi și Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1919-1939*, ediție Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 360. În 8 decembrie 1937, A. Călinescu nota: „Vine Titulescu. Garda anunță că-i va combate candidatura pe listele noastre”.

57 George G. Potra, *Eu și garda de fier - un document controversat*, în Gh. Buzatu, Marusia Cîrstea, Horia Dumitrescu, Cristina Păiușan-Nuică, *op. cit.*, p. 281.

fruntea Externelor de către însuși Carol al II-lea, reprezintă o miză importantă prin modul în care era perceput în străinătate Pactul de neagresiune electorală⁵⁸. De asemenea, dr. Gerota a subliniat că principalul pericol al momentului politic era proiectul regal de instituire a regimului personal prin intermediul fracțiunii liberale conduse de Guță Tătărescu. Totodată, I. Maniu l-a presat pe Titulescu să-și normalizeze raporturile cu Legiunea⁵⁹. În acest context au apărut articolele justificative⁶⁰ ale fostului ministru de Externe din ziarul „Universul”, însumate mai târziu în broșura intitulată *Eu și Garda de Fier*⁶¹. Practic, N. Titulescu susținea că rolul decisiv în actul dizolvării din 9 decembrie 1933 l-au avut liberalii în frunte cu I. G. Duca și chiar un alt „înalt personaj”, identificat/demascat, până la urmă, în persoana lui Gh. Tătărescu, primul-ministru al guvernului liberal *de alegeri*⁶². Critic acerb al diplomatului, C. Argetoianu nota, la 12 decembrie 1937 odată cu apariția destăinuirilor din „Universul”, că articolul este: „O mare decepție din punct de vedere documentar și din cel literar. Pledoarie de clănțâu. Minte de la început până la sfârșit, cu nerușinare, și se străduiește să-și sprijine minciunile cu documente, ce nu dovedesc întru nimic nevinovăția sa, ci numai vinovăția altora”⁶³. Reacția lui C. Argetoianu a fost extrem de acidă la adresa lui N. Titulescu, iar N. Iorga, prin ziarul „Neamul Românesc”, nu s-a lăsat mai prejos, ironizând „curajul” diplomatului și taxând caustic pretinsa amicitie a ex-ministrului de Externe față de Italia lui Mussolini în contextul crizei din Abisinia⁶⁴. Într-un alt articol, N. Iorga bagatelizează inițiativele titulesciene, subliniind fanfaronada, „exhibițiile” și lipsa de „prudență” a diplomatului⁶⁵. Din motivul unei vechi antipatii reactivată de acțiunea anti-carlistă vehementă și de acordul electoral din 25 noiembrie, semnat de I. Maniu cu Legiunea și receptat fără nici un echivoc, tot ca o manevră *iezuită contra Coroanei*, N. Iorga l-a tratat fără menajamente și pe președintele P.N.Ț. Ziarul marelui istoric l-a atacat pe Iuliu Maniu în câteva articole ca: *Erezia d-lui Iuliu Maniu*⁶⁶ sau *Ipocritul demascat*⁶⁷. Fapt oarecum curios, față de „tineret” – termen ce indica preponderant pe legionari – N. Iorga a adoptat o poziție mai rezervată, chiar părintească, îndemnându-i la calm și bunăcuviință. În articolul *Sfaturi către tineret*, Profesorul scria că: „A urî violența și a condamna crima e dovadă de bun român și bun creștin”. Sfatul istoricului se sfârșește cu un post-scriptum adresat după toate indiciile ziarelor din *Sărindar*: „P. S. Presa de stânga e rugată să crea-

58 Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, p.168. Intervenția dr. Gerota la Corneliu Codreanu, pe tema *reconcilierii* dintre N. Titulescu și Legiune a fost susținută și de către bătrânii legionari, foști deținuți politici (dr. Milcoveanu, Mircea Nicolau, Tache Funda, Filon Lauric, Faust Brădescu, Nae Roșca ș. a.), după 1990.

59 Șerban Milcoveanu, *op. cit.*, p. 117.

60 *Ibidem*.

61 Nicolae Titulescu, *Eu și Garda de Fier*, Tipografia ziarului Universul, [București, 1937], 24p.

62 George G. Potra, „*Eu și Garda de Fier – un document controversat*”, în Gh. Buzatu, Marusia Cîrstea, Horia Dumitrescu, Cristina Păiușan-Nuică (coordonatori), *op. cit.*, p. 297.

63 Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, p. 276.

64 N. Iorga, *Un om de curaj: d. N. Titulescu*, în „*Neamul Românesc*” din 14 decembrie 1937; idem, D. N. Titulescu *se explică*, *ibidem*, 15 decembrie 1937.

65 Idem, *Declarațiile d-lui Titulescu*, în *ibidem*, 16 decembrie 1937.

66 *Ibidem*, 15 decembrie 1937

67 *Ibidem*.

dă că n-am înțeles a-i face un serviciu”⁶⁸. Atitudinea lui N. Iorga față de Mișcarea Legionară a fost desigur influențată și de moartea profesorului universitar ieșean, Corneliu Șumuleanu, vechi prieten și colaborator al istoricului din vremea activității Partidului Naționalist Democrat, întemeiat în aprilie 1910 de către N. Iorga și A. C. Cuza. Profesorul Șumuleanu s-a despărțit de Iorga pentru a-l urma pe A. C. Cuza în 1919, iar în 1927, în contextul *defecțiunii statutarilor*, a abandonat L. A. N. C. și a aderat la Mișcarea Legionară⁶⁹. Alături de Ion Găvănescu, profesor universitar ieșean și Traian Brăileanu, profesorul de sociologie de la Universitatea din Cernăuți, C. Șumuleanu era unul din numele grele ale Mișcării Legionare, președinte al Asociației *Prietenii Legiunii* și președinte al Senatului legionar, for cu atribuții consultative ce funcționa în cadrul Mișcării. Moartea lui C. Șumuleanu a contribuit, credem noi, la *menajarea* Legiunii, deoarece țintele „Neamului Românesc” au fost cu precădere oamenii politici național-țărăniști și în special Iuliu Maniu. Dispariția lui C. Șumuleanu a fost deplânsă de profesorul Iorga în ziarul său⁷⁰, iar generalul Schina, participant din partea istoricului și al Ligii Culturale la înmormântarea de la Iași, din 19 decembrie, a rostit un emoționant discurs la căpătâiul celui dispărut⁷¹.

În momentul apariției celui de al treilea articol din seria *Eu și Garda de Fier*, din ziarul „Universul” și datorită intervențiilor repetate din partea unor mesageri ai lui Iuliu Maniu, Codreanu părăsește linia intransigentă, de combatere prin orice mijloace a candidaturii lui N. Titulescu, fixată în cadrul conferinței de presă din 29 noiembrie 1937. Un martor ocular consemnează impresia făcută de acest ultim articol privind implicarea fostului ministru de Externe în dizolvarea Gărzii de Fier din decembrie 1933. Aflat la sediul Mișcării din str. Gutenberg, nr. 3, după lecturarea articolului, Codreanu ar fi exclamat că „Titulescu câștigă bătălia de împăcare cu Națiunea”⁷². *Revelația* lui Codreanu, credem noi, nu trebuie pusă pe seama articolului din „Universul”⁷³, ci mai degrabă a fost determinată de un simplu calcul politic. În definitiv, principalul inamic era Carol al II-lea și camarila de la Palat, iar principalele instrumente, menite să promoveze interesele palatine, erau politicienii liberali grupați în guvernul Gh. Tătărescu. Pe de altă parte, Codreanu a realizat că, acceptând destinderea dintre Legiune și Titulescu, poate să-i mai joace o festă regelui, care avea tot interesul ca Titulescu să cadă în alegeri. Poate că în decizia lui Codreanu a contat și ideea - sugerată abil de mesagerii lui Maniu - unor eventuale intervenții și presiuni în străinătate pe care Titulescu le putea întreprinde în cazul unei falsificări grosolane a alegerilor sau a instituirii unui climat de forță

68 N. Iorga, *Sfaturi către tineret*, *ibidem*, 16 decembrie 1937.

69 Armin Heinen, *op. cit.*, p.207; Dragoș Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelul Mihail de la mit la realitate*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 52-53; G. Asandului, *op. cit.*, p. 207-208; Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică...*, p. 131-132.

70 N. Iorga, *La mormântul lui Șumuleanu*, în „Neamul Românesc” din 19 decembrie 1937.

71 *La înmormântarea lui Corneliu Șumuleanu - cuvântarea gen Schina din partea prof. Iorga și a Ligii Culturale*, idem, 21 decembrie 1937.

72 Șerban Milcoveanu, *op. cit.*, p.117-118.

73 Tot C. Argetoianu ne relatează impresia produsă de acest ultim articol al lui N. Titulescu: „E de o dezolantă slăbiciune. Neagații, afirmații nesprijinite pe nimic, insinuări perfide, ploconeli exagerate la memoria lui Duca”. (C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. III. 286-287).

și abuz în campania electorală. Cert este că liderul Mișcării Legionare a renunțat să mai formuleze reproșuri publice la adresa fostului ministru de Externe, ba mai mult și-a dat tot interesul să sprijine candidatura lui N. Titulescu în județul Olt. În consecință, în momentul în care N. Titulescu nu a fost lăsat să coboare din tren în gara Slatina de către agenți electorali liberali și agenți de poliție, Codreanu trimite echipe legionare de propagandă electorală în județul Olt, pentru a feri pe candidații partidelor semnatare ale Pactului de orice ingerință și abuz din partea liberalilor și autorităților⁷⁴. Se pare că inițial, Titulescu s-a plâns lui Iuliu Maniu de tratamentul primit la Slatina, ba mai mult i-a responsabilizat pe legionari. Maniu a intervenit la Codreanu, care a declinat orice amestec al aderenților săi, dar a promis să ia măsuri energice în favoarea sprijinirea candidatului național-țărănist⁷⁵.

Reconcilierea tactică dintre Codreanu și N. Titulescu a produs confuzie și chiar rezistență din partea unor lideri legionari sau a unor prieteni recunoscuți ai Mișcării. Este cazul profesorului Nae Ionescu, a profesorului Mihail Manoilescu, a lui M. Sturdza și M. Polihroniade⁷⁶. Atitudinea anti-titulesciană este ușor explicabilă în cazul lui M. Sturdza, care, ca diplomat la Riga și Copenhaga, a avut anumite diferenduri cu șeful său ierarhic, transformate ulterior în antipatii și chiar în ostilitate declarată⁷⁷. De asemenea, considerat expertul Legiunii în politică externă, M. Polihroniade a atacat și el inițiativele diplomatice ale lui N. Titulescu⁷⁸. La M. Manoilescu și Nae Ionescu, opoziția față de Titulescu se încadra în concepția generală, asumată de unii lideri legionari, care se baza pe *captarea bunăvoinței regelui și chiar propulsarea la putere cu sprijinul regelui*. Manoilescu și Nae Ionescu erau cei care făceau presiuni asupra liderilor din așa-numitul Stat Major Legionar pentru o linie politică convergentă cu interesele Palatului, sau, oricum, care să nu irite pe rege⁷⁹. De altfel, semnarea acordului cu Iuliu Maniu a determinat o răcire a relațiilor dintre Nae Ionescu și Corneliu Codreanu⁸⁰. Nae Ionescu fusese până în septembrie-august 1933 un personaj proeminent al camarilei regale. Încă din 1926, Nae Ionescu a preluat conducerea ziarului „Cuvântul”, cunoscut pentru linia sa carlistă. După spusele lui Nichifor Crainic care, solicitat fiind de către Vasile Goldiș să preia postul de secretar general al Ministerului Cultelor, i-a propus lui Nae să lucreze la „Cuvântul” cu toată opoziția colegilor de redacție și în special a

74 Șerban Milcoveanu, *op. cit.*, p.118-119.

75 *Ibidem*

76 Episodul răcirii relațiilor dintre Codreanu și contestatarii Pactului mi-a fost relatat cu lux de amănunte și de către doctorul Șerban Milcoveanu și Filon Lauric. Ș. Milcoveanu era președintele UNSCR, fost șef al Societății Studenților Mediciști și președinte al Centrului Studențesc București. F. Lauric era, în decembrie 1937, președintele Centrului Studențesc Cernăuți. Divergențele de opinie dintre Codreanu, pe de o parte, Nae Ionescu și M. Manoilescu, pe de altă parte, sunt confirmate și de rapoartele Siguranței, dar și de atitudinea stranie și *non-combatul* adoptat de Profesor la sfârșitul lunii noiembrie și în luna decembrie 1937.

77 Mihail Sturdza, *op. cit.*, p. 73 și urm.

78 Vezi Mihail Polihroniade, *Mica Înțelegere și interesele României*, în Axa, an. I, nr.7 din februarie, 1933; idem, *Tineretul și politica externă*, Salzburg, Colecția "Omul nou", 1952, p.14 și urm. (subcapitolul *Revizionismul și valoarea tratatelor*).

79 A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 36/1937, f. 155. Raportul agenților Siguranței indică drept principali contestatari ai acordului Maniu-Codreanu pe M. Manoilescu și pe Nae Ionescu, deranjați, evocă documentul, de caracterul anti-monarhic al *Pactului de neagrasiune*.

80 *Ibidem*, f. 151.

lui Pamfil Șeicaru⁸¹. Singura condiție a viitorului teoretician al statului etnocratic a fost ca ziarul să continue linia carlistă fixată după actul din 4 ianuarie 1926, direcție pe care Nae Ionescu a îmbrățișat-o fără rezervă, devenind un partizan ferent al revenirii prințului Carol⁸². După 8 iunie 1930, Nae Ionescu a devenit doctrinarul cvasi-oficial al *Restaurației* și membru de bază al camarilei regale. Eșecul guvernațiilor țărăniști și compromiterea *statului țărănesc*, concept asumat și de filosof, dar și iminenta venire la putere a liberalilor, în frunte cu I. G. Duca⁸³, l-au îndepărtat pe Nae Ionescu de cercurile Palatului.

Relațiile dintre Nae Ionescu și Mișcarea Legionară datează din toamna anului 1933, când filosoful se simte trădat în așteptările sale de atitudinea și reacțiile regelui Carol al II-lea. Concepțiile sale despre funcția și extracția divină a monarhiei, ideea sa de instaurare a unui regim de autoritate care să graveze în jurul regelui aflat în postura de *domn* al tuturor românilor, ca *uns al lui Dumnezeu* și nu în baza carteziană și contractualistă, se văd înșelate de către rege, care preferă concubinajul cu Elena Lupescu și mașinațiile vechilor politicieni. Desemnarea ca prim-ministru a lui I. G. Duca la inspirația unor cercuri politico-financiare străine, dar și în baza bunelor relații stabilite între metresa regală și Gh. Tătărescu (prin intermediul lui R. Franasovici), angajamentul lui I. G. Duca de a sacrifica Garda de Fier în interesul păstrării simpatiilor pro-franceze în opinia publică românească, deși Germania dădea evidente semne de revigorare politico-economică, îl determină pe Nae Ionescu – anti-liberal convins – să părăsească linia duplicitară adoptată de suveran și să caute o nouă formulă organizatorică apropiată viziunii sale despre raporturile dintre elite și colectivitatea națională. Pe de altă parte, Nae Ionescu îi responsabiliza, atât pe I. G. Duca, cât și pe Titulescu pentru actul dizolvării Gărzii de Fier, pentru teroarea, abuzurile, perchezițiile și arestările din acea perioadă. Nae Ionescu suferise alături de Mișcare în 1934, după moartea lui I. G. Duca. În timpul campaniei electorale din noiembrie-decembrie 1933, Nae Ionescu prin ziarul „Cuvântul” a luat apărarea legionarilor, condamnând abuzurile guvernului Duca⁸⁴. În urma unui articol din „Cuvântul” – *Asasinarea lui Barbu Catargiu* – considerat ca un îndemn voalat la uciderea lui Duca, ziarul a fost suspendat, iar Nae Ionescu arestat la Malmaison pentru complicitate la complot⁸⁵. Articolul fusese

81 Nichifor Crainic, *Zile albe – zile negre. Memorii*, București, Casa editorială „Gândirea”, 1991, p. 203-204.

82 *Ibidem*; De remarcat campania de presă susținută de ziarul „Cuvântul” pe baza mărturiilor oamenilor politici și a dispozițiilor regelui Ferdinand cu privire la „chestiune închisă” din procesul Manoilescu. Aceste depoziții au rămas secrete și au fost dezvăluite într-un număr special al ziarului „Cuvântul” în ședința Parlamentului din 8 iunie în urma căreia prințul Carol a devenit regele Carol al II-lea (Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, p. 65-66).

83 Corneliu Ciucanu, *Nae Ionescu și „Noua Generație: intelectualul și tentația politicului*, în Gh. Buzatu, Marusia Cîrstea, Horia Dumitrescu, Cristina Păiușan-Nuică, *op. cit.*, p. 335.

84 În general, pagina a III-a a ziarului era dedicată în totalitate abuzurilor guvernului față de legionari. De exemplu, în „Cuvântul”, an X, nr. 3 103 din 14 decembrie 1933, p. 3 se titra cu majuscule *Alte măsuri contra Gărzii de Fier* și se ofereau informații despre ingerințele autorităților de la Constanța, Buzău, Cernăuți, Craiova, Timișoara, Iași. Tot din acest număr aflăm de grava foamei declanșată de legionarii arestați ilegal, fără mandat, și de demersurile inițiate de unii avocați din Cluj pentru eliberarea legionarilor. În numărul 3 107 din 18 decembrie, „Cuvântul” publică alte titluri incendiare: *Sălbatica prigonire a mișcării naționale continuă; Cum sunt schingiuiți arestații dlor Duca și Titulescu; Acțiunea sălbatică împotriva legionarilor de la Cluj continuă; Studențimea cere eliberarea tuturor arestaților*.

85 Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 87.

semnat de Gh. Racoveanu, iar nu de Nae și, prin urmare, arestarea filosofului nu putea fi motivată prin articolele 81 și 87 din *Legea Mârzescu*. Reținut timp de o lună fără mandat, abia la 25 februarie Ministerul Armatei a emis un mandat de arestare împotriva lui Nae Ionescu în care era acuzat de *provocare directă prin scrieri și publicațiuni la săvârșirea de crime, delict prevăzut în art. 8 din legea pentru apărarea liniștei publice*. În cele din urmă, după instrucția militară a cazului, comisarul regal și raportorul au hotărât scoaterea de sub urmărire penală și eliberarea lui Nae Ionescu, a prof. Dragoș Protopopescu, Gh. Racoveanu și Horia Codreanu⁸⁶. La proces, Nae Ionescu a fost chemat ca martor al apărării de către fostul său coleg de liceu ing. Gh. Clime. Depoziția filosofului a fost impresionantă și lămuritoare în ceea ce privește faptul că asasinarea premierului I. G. Duca a fost provocată de dizolvarea abuzivă a Gărzii de Fier în data de 9 decembrie, dar mai ales că Duca și PNL au fost instrumentele unui anume guvern străin și că lichidarea Legiunii a fost parafată cu mult înainte de 14 noiembrie, data în care Duca a primit mandatul de prim-ministru. Fără a-l nominaliza pe N. Titulescu, Nae Ionescu făcea aluzii la presiunile diplomatului și la amenințarea acestuia cu demisia din cabinetul Duca, în cazul în care nu se decidea dizolvarea Gărzii de Fier. Totodată, Nae Ionescu respinge ideea de complot și declară că hotărârea de a răspunde la violență cu violență pornește „din simțul de demnitate personală al fiecăruia”⁸⁷. Deși a negat apartenența formală la Garda de Fier, Nae Ionescu a subliniat pe parcursul depoziției sale latura educativ-patriotică a Legiunii, comparând *Cărticica șefului de cuib*, emisă de Codreanu cu *Exercițiile spirituale* ale lui Ignațiu de Loyola: „În toată opera educativă, nu cunosc instrumente mai puternice decât pe Ignațiu de Loyola și regulamentele noastre militare, serviciul interior și anumite capitole din regulamentele de manevră și lupte. Pe această treaptă stă instrumentul acesta educativ, creat de Garda de Fier”⁸⁸. Provocat de generalul Ignat, președintele instanței de judecată, să aprecieze gradul de nocivitate al ideilor legionare și pericolul social reprezentat de Mișcare, Nae Ionescu a replicat tranșant că „... Eu am doi copii. Aș vrea ca toată viața copiii mei să nu aibă alte scopuri decât acelea pe care le are Garda de Fier”⁸⁹.

S-a mai spus că Nae Ionescu a rămas adept al cezarismul monarhic și un fidel susținător al regimului de autoritate preconizat de rege și că apropierea filosofului de Legiune s-a efectuat din ordinul lui Carol al II-lea, manevră ce urmărea captarea Mișcării în planul de instaurare a unui regim autoritar monarhic. Această ipoteză capătă credibilitate în contextul anului 1937, când, după funeraliile lui Moța și Marin – un spectacol grandios de ordine, disciplină și religiozitate etalat de legionari, regele îi cere lui Codreanu întrederea din casa Malaxa. Căpitanul refuză să predea regelui șefia Mișcării, chiar dacă suveranul îi garanta postul de prim-ministru. În acel cadru, o serie de lideri legionari nu au fost de acord cu linia

86 „Drum nou” din 18 martie 1934.

87 ANIC, fond Casa Regală, Diverse, dosar 3/1933, f. 146. Depoziția lui Nae Ionescu în procesul Duca este reprodușă integral de către reputata cercetătoare Dora Mezdrea în *Nae Ionescu. Biografia*, vol. IV, ed. cit, pp. 258-268.

88 Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia*, vol. III, Brăila, Muzeul Brăilei-Editura Istros, 2003, p. 261.

89 *Ibidem*, p. 263.

intransigentă adoptată de Codreanu⁹⁰. Evenimentele legate de criza de succesiune guvernamentală, tranșată tot în favoarea unui cabinet Tătărescu în toamna lui 1937, dar mai cu seamă contactele cu Iuliu Maniu și iminența unei înțelegeri cu caracter anticarlist, acreditează că nu tot comandamentul legionar a aprobat linia Căpitanului⁹¹. Semnarea Pactului de neagreasiune electorală alături de I. Maniu și Gh. Brătianu a fost considerată drept ofensă directă adresată regelui și tratată ca atare de către Nae Ionescu și M. Manoilescu⁹². Cu două zile înainte de semnarea acordului electoral cu Maniu, receptat de opinia publică drept cel mai înverșunat adversar al regelui, Nae Ionescu pleacă într-o călătorie la Paris și Berlin pentru a demonstra regelui că el nu are nimic în comun cu apropiere dintre Codreanu și Maniu. Înainte de plecarea sa în străinătate, Profesorul nu răspunde invitației adresate de Codreanu de a participa la discuțiile de la Casa Verde, unde se stabileau candidații. Mai mult, nu cedează insistențelor repetate formulate de Corneliu Z. Codreanu de a candida pe listele Partidului „Totul pentru Țară” în alegerile din 20 decembrie 1937. Codreanu a trimis de două ori pe M. Polihroniade cu rugămintea de a accepta un loc eligibil pe lista legionară. Într-un răvaș semnat de Codreanu și adresat Profesorului, citit de Mișu Polihroniade în prezența lui Vasile Băncilă, șeful Mișcării îl ruga, „în numele dragostei pe care ne-ați arătat-o”, să primească a candida „pe listele noastre”. Nae Ionescu a refuzat așa cum îl refuzase și pe prietenul său inginerul Gh. Clime, comandant legionar, fostul coleg de la Liceul „Nicolae Bălcescu” din Brăila, membru și el al Asociației „Avântul” alături filosof, numit președinte al Partidului „Totul pentru Țară” după moartea generalului Cantacuzino-Grăniceru⁹³. Aceste refuzuri repetate de a participa la întâlnirile de la sediul Mișcării, dar mai ales vizita subită în străinătate, inițiată pentru a nu fi responsabilizat de rege drept unul dintre artizanii reorientării evident anti-monarhice a Legiunii, demonstrează faptul că Nae Ionescu nu s-a considerat solidar cu linia politică adoptată de Corneliu Zelea Codreanu⁹⁴, dar nici nu a abandonat simpatiile legionare.

În contextul campaniei electorale ce se derula în țară în vederea alegerilor parlamentare programate la 20 decembrie 1937, vizita lui Nae Ionescu la Berlin a avut rolul de a urmări și înregistra reacțiile oficialităților național-socialiste în urma declarației categorice pro-Axă, susținute de Codreanu la 29 noiembrie 1937. Revenit în țară în toiul polemicii declanșate de articolele lui N. Titulescu în „Universul”, Nae Ionescu află că echipe legionare sprijină candidatura lui N. Titulescu, cap de listă în județul Olt. După cum am menționat mai sus, profesorul îi responsabiliza atât pe I. G. Duca, cât și pe Titulescu pentru actul dizolvării Gărzii de Fier, pentru teroarea, abuzurile, perchezițiile și arestările din acea perioadă. Urmările dizolvării din 10 decembrie 1933 prin jurnal al Consiliului de Miniștri, teroarea

90 Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică...*, pp. 336-338.

91 *Ibidem*. Un raport al agenților de Siguranță evocă disensiunile ivite la vârful conducerii legionare cu privire la oportunitatea acordului electoral semnat de Codreanu și I. Maniu. Între cei mai vehemenți contestatari ai Pactului îi găsim pe M. Manoilescu și pe Nae Ionescu (ANIC, fond Casa Regală, dosar 36/1937, f. 151).

92 ANIC, fond Casa Regală, dosar 36/1937, f. 166.

93 Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia*, vol. IV, pp. 177-182.

94 *Ibidem*.

polițienească, regimul stării de asediu și cenzura le înregistrase, le suportase din plin – alături de gardiști – și profesorul Nae Ionescu. Ziarul „Cuvântul”, fusese suspendat iar Nae Ionescu arestat. Or faptul că din rațiuni de tactică politică șeful Legiunii uita de implicarea fostului ministru de Externe în evenimentele lunii decembrie 1933, l-a determinat pe filosof să păstreze o anumită expectativă față de Mișcare. Cum N. Titulescu era recunoscut, de asemenea, ca un mare adversar al regelui, Nae Ionescu evita întâlnirile cu Codreanu și cu alți lideri ai Mișcării. Rezerva adoptată de Nae Ionescu față de Legiune și întreg tumultul politic al lunii decembrie 1937 este corect surprinsă de discipolul său D. C. Amzăr în *Jurnalul berlinez*, care comentează ultimile întâlniri cu profesorul său. În decembrie 1937, în trecere prin Berlin, Nae Ionescu se confesează fostului său student cu referire la ultimile evenimente din țară. Amzăr notează că: „Profesorul voia să se țină cât mai mult în rezervă față de vârtoarea în care l-au împins mai mult adversarii decât a vrut să intre el. Am impresia că cu Nae Ionescu s-a petrecut această tragedie: împins și prins fără voia lui în vârtoare – cu toată simpatia, pe care n-a ascuns-o niciodată, față de mișcare –, el nu s-a mai putut sustrage, cu toate încercările făcute, din furtuna care s-a abătut asupra lui. Convins de nedreptatea ce se face, un om mândru și drept ca el, a preferat să rămână alături de asupriți și prigoniti (de legionari n. n.) cu toate că nu le împărtășea în întregime vederile și metodele, decât să treacă alături de asupritori și prigonitori”⁹⁵. Deși nu împărtășea în totalitate practicile și noile tendințe ale Mișcării Legionare, Nae Ionescu a rămas totuși în bune relații cu șeful Legiunii și cu principalii lideri. Dacă filosoful nu reușise să-i abată pe legionari de pe traiectoria anti-carlistă, pe care o considera periculoasă și inefficientă, din perspectiva preluării puterii, totuși Profesorul nu se putea desolidariza de Legiune, nu-i putea abandona definitiv pe legionari. De altfel, divergențele survenite între Nae Ionescu și Codreanu asupra tacticii politice asumate de Căpitan nu l-au determinat pe filosof să caute noi formule politice sau să se replieze planurilor Palatului. În mai 1936, Nae Ionescu pledase ca martor în procesul de la Brașov al studenților acuzați de profanarea monumentului lui I. G. Duca de la Sinaia. Cu ocazia unei întâlniri avute de Profesor cu C. Argetoianu, filozoful îi mărturisește politicianului că regele i-a transmis, prin Gavrilă Marinescu, mesajul de a lua contact în secret cu conducătorii Gărzii de Fier. Indignat, Nae Ionescu ar fi replicat: „Garda nu face nimic clandestin”, refuzând cu dispreț invitația regală⁹⁶. În decembrie 1937 – ianuarie 1938, Nae Ionescu a adoptat aceeași poziție refractară față de *chemările la raport* ale regelui și față de sugestiile dirijate de la Palat, a rămas alături de Legiune, chiar dacă, angajată ferm în conflictul cu Carol al II împotriva sfaturilor filosofului, Mișcarea aluneca fatidic pe panta unei noi prigoane. Credem că aceste considerente stau la baza atitudinii sale din anul 1938, când filosoful se va înscrie ca martor al apărării în procesul Codreanu și, mai apoi, va împărtăși aceeași soartă și aceeași temniță cu legionarii la Miercurea Ciuc. Prins în vârtejul implacabil și tenebros al relațiilor contondente dintre suveran și

95 *Ibidem*, p. 181: vezi D. C. Amzăr, *Jurnal berlinez*, Tom III, f. 52, document aflat în arhiva personală Dora Mezdrea.

96 C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, p. 313.

Legiune, Nae Ionescu avea să sfârșească tragic, detestat, tracasat și, probabil, urât de rege pentru inadmisibila abandonare/trădare a proiectului autoritar-monarhic în favoarea *ecumenicității naționale* promovată de noua generație reprezentată de Mișcarea Legionară⁹⁷. Totodată, raporturile complexe derulate - în primul rând la nivel doctrinar și mai puțin sub aspectul militantismului politic între filosoful-zirarist și Mișcare dovedesc, fără tăgadă că *marele Nae* a rămas neînțeleș pe deplin chiar și de către liderii Legiunii.

Revenind în contextul evoluțiilor politice din decembrie 1937, după intervențiile lui Iuliu Maniu pe lângă Corneliu Codreanu, liderul Mișcării Legionare și-a schimbat poziția față de candidatura lui N. Titulescu. Deși nu a anulat formal circulara în care cerea legionarilor combaterea lui Titulescu în campania electorală, Codreanu a luat măsuri pentru sprijinirea acestuia. Doctorul Șerban Milcoveanu, președinte al U. N. S. C. R., juriștii Bartolomeu Livezeanu și Laurian Țălnaru, șefi ai Corpului Studențesc Legionar, studentele legionare Anastasia Sica Popescu și Ecaterina Gâță au fost convocați de *Căpitan* la sediul Mișcării, care le-a expus situația critică din județul Olt, faptul că liberalii, sprijiniți de agenți de poliție, nu permit desfășurarea propagandei electorale formațiunilor politice grupate în jurul Pactului de neagresiune. La această consfătuire, practic, legionarii primesc ordinul expres să sprijine candidatura lui N. Titulescu, împotriva tuturor piedicilor, a întreg arsenalului propagandistic utilizat de agenții electorali liberali sprijiniți de autorități⁹⁸.

Deși, era fiu al meleagurilor oltene, Nicolae Titulescu a fost primit cu reticență de locuitori și combătut cu virulență de agenții liberali organizați de Ilie Popescu, președintele organizației P.N.L. Olt și directorul Băncii Românești din Slatina. Intimidat de climatul electoral ostil din județ, N. Titulescu a renunțat să participe direct la mitingurile și întâlnirile cu alegătorii. El a imprimat câteva discursuri ale sale pe plăci de gramofon, discursuri ce erau difuzate itinerant prin satele oltenesti de două automobile, însoțite de discipolii săi, diplomații Constantin Vișoianu și Savel Rădulescu⁹⁹. Doctorul Milcoveanu descrie ironiile lansate de liberali, penibila impresie lăsată de acest tip de propagandă în rândurile țăranilor olteni și atitudinea stingheră a lui C. Vișoianu și Savel Rădulescu, obligați de *Patron*¹⁰⁰ să participe la această mascaradă și să suporte sarcasmul adversarilor politici¹⁰¹.

Echipele studențești de propagandă ale Mișcării trimise de la București au fost sprijinite de partizanii locali, conduși de avocatul Nicolae Runcanu, șeful organizației Partidului „Totul pentru Țară”. În mai multe rânduri s-a încercat influențarea și coruperea studenților legionari de către agenții electorali ai guvernului liberal, pe

97 Dora Mezdrea, *Nae Ionescu și discipolii săi în arhivele Securității*, vol.I, București, Editura „Mica Valahie”, 2008, p. 5 și urm. Profesorul Nae Ionescu a reținut atenția agenților serviciilor speciale, mai cu seamă, în perioada 1938-1940, întrucât filosoful era considerat un serios obstacol în calea *destinderii* între rege și Mișcarea Legionară. Întocmit de Siguranță, dosarul de urmărire informativă al profesorului Nae Ionescu a fost preluat și prelucrat, mai târziu, de către Securitate.

98 Șerban Milcoveanu, *op. cit.*, p. 120.

99 *Ibidem*.

100 Este vorba de N. Titulescu, numit astfel de discipolii săi din cadrul Ministerului de Externe și în special de Savel Rădulescu.

101 *Ibidem*, p. 119.

tema „trântirii” în alegeri a lui N. Titulescu. Fideli și disciplinați legionarii au refuzat toate ofertele prezentate de *gubernamentalii*. În ziua alegerilor, 20 decembrie 1937, legionarii s-au opus unor cârciumari, membri ai formațiunii liberale, care au deschis câteva butoaie cu băutură în fața secției de votare, un vechi truc utilizat de partide pentru influențarea electoratului în ziua votării. Președintele P.N.L. Olt, fostul magistrat Ilie Olteanu l-a abordat direct pe Ș. Milcoveanu – originar din județul Olt – pentru ca delegații legionari prezenți în secția electorală să permită schimbarea urnelor de vot, un procedeu clasic de măsluirea a alegerilor. Liberalul Ilie Popescu l-a avertizat verbal că: „Dorința Majestății Sale Regele este să nu iasă deputat Nicolae Titulescu. Dați-ne voie să schimbăm urna cu voturi. Dumneavoastră legionarii aveți în județ 1000 de voturi. Noi vă dăm 2000 de voturi și nu vă cerem decât să tăceți când vom schimba urnele”. Evident că Milcoveanu a refuzat, ba mai mult, a amenințat cu intervenția legionarilor de afară¹⁰². În cele din urmă, alegerile din județul Olt s-au desfășurat în perfectă ordine, fără incidente majore care să necesite contestarea lor. După deschiderea urnelor și numărarea voturilor, județul Olt prezenta următoarea situație: P.N.L. 15 100 voturi, P.N.Ț., 6596, T.p.Ț., 4 417 și P.N.C., 2 262 voturi¹⁰³. Rezultatele alegerilor din județul Olt au permis, în final, obținerea mandatelor de deputați atât pentru N. Titulescu, cap de listă din partea P.N.Ț., cât pentru preotul Ion Dumitrescu-Borșa, reprezentant al Mișcării Legionare – Totul pentru Țară¹⁰⁴.

Odată cu centralizarea rezultatelor pe întreaga țară, alegerile parlamentare din decembrie 1937 au constituit o reală surpriză prin faptul că liberalii, în cartel cu alte forțe politice, nu au reușit adjudecarea procentului majoritar de 40%, care le-ar fi permis continuarea guvernării. Pe lângă alte cauze ce țin de erodarea inevitabilă a formațiunii liberale, aflate de patru ani la putere, insuccesul partidului și guvernului liberal în alegeri a fost determinat de constituirea blocului anti-gubernamental prin semnarea și aderarea la *Pactul de neagresiune electorală* a mai multor grupări politice¹⁰⁵. Colaborarea eficientă pe timpul campaniei electorale și în ziua alegerilor a reprezentanților din teritoriu a partidelor semnatare a redus abuzul autorităților, deturanarea electoratului și pervertirea votului prin tehnici persuasiv-coercitive, a anulat din fașă orice tentativă de falsificare a alegerilor.

La alegeri participaseră 3 071 695 de votanți din cei 4 649 163 înscriși pe listele electorale, depășind, astfel, pentru prima oară cifra de 3 milioane fapt ce demonstrează interesul politic sporit al corpului electoral și participarea conștientă a unor pături tot mai largi ale populației¹⁰⁶. Din voturile exprimate fuseseră anulate 45 555, ceea ce reprezenta un procent de 1,48%¹⁰⁷. Marea surpriză a reprezentat-o

102 *Ibidem*, p. 120.

103 Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică*, p. 468.

104 Șerban Milcoveanu, *op. cit.*, p. 120

105 *Ibidem*, p.121; Corneliu Coposu, *Un moment de răscruce în lupta pentru apărarea libertăților democratice din istoria României: Pactul de neagresiune electorală al opoziției din noiembrie 1937*, în Gh. Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *op. cit.*, pp. 395-397.

106 Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică*, p. 346.

107 N. N. Petrașcu, *Evoluția politică a României în ultimii douăzeci de ani (1918-1938)*, București, Editura Bucovina, I. E. Toronțiu, 1939, p. 168 (anexa III).

căderea guvernului în condițiile nerealizării procentului de 40% care, conform legii electorale din 1926, permitea acordarea primei majoritare. Drept urmare, mandatele pentru Camera Deputaților au fost atribuite proporțional cu procentul obținut de partidele ce trecuseră pragul de 2%, după cum stipula articolul 93 din legea electorală¹⁰⁸.

Procentul obținut de Partidul Național Liberal (35,92%), nu reprezintă totuși fidel forța electorală a partidului. Din acest procent trebuie scăzută „zestrea guvernamentală”, adică voturile smulse de guvernanți prin intimidare și prin diverse ingerințe sau prin alte mijloace de persuasiune ce vizau acordarea unor eventuale avantaje votanților. Conform studiului publicat de C. Enescu în revista „Sociologia românească” a profesorului D. Gusti, voturile zestrei guvernamentale reprezintă aproximativ 50 000, adică 16-17% din procentul oficial. În mod normal se apreciază că P.N.L. a obținut doar 20%¹⁰⁹. Partidul Național Țărănesc s-a clasat al doilea în topul electoral relevat de alegerile generale din 20 decembrie 1937¹¹⁰, adjuccându-și 20,40% din totalul voturilor valabil exprimate, iar Partidul «Totul pentru Țară», cu 15,58% devenea a III-a forță politică a țării. Totodată, Partidul Național Creștin obținuse 9,15 % din sufragii, procent superior comparativ cu rezultatele anterioare obținute individual de grupările (L.A.N.C. și P.N.A.) care au fuzionat în iunie 1935, sub președinția lui Octavian Goga și A. C. Cuza.

Orientarea corpului electoral către partidele de dreapta este o altă realitate ce transpare din rezultatele înregistrate la alegerile generale din decembrie '37. Blocul formațiunilor politice de dreapta (legionarii, național-creștinii, georgiștii), au obținut în total 28,63% din sufragii. În consecință, receptivitatea electoratului pentru discursul naționalist a determinat pe Carol al II-lea să încredințeze mandatul formării unui nou guvern de alegeri lui O. Goga, liderul P.N.C.¹¹¹ Manevra regală urmărea să satisfacă curentul naționalist, dar în același timp să-l învrăbească. Valer Pop, fost cuzist, trecut la liberali evoca în cartea sa de *Amintiri politice*, rostul numirii lui O. Goga în fruntea guvernului. Regele a impus o serie de miniștri care, practic, dădeau un caracter eterogen cabinetului. Condițiile regelui au fost sintetizate de Valer Pop după cum urmează: „lichidarea legionarismului,

108 Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România (1919-1940)*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1976, p. 98.

109 *Ibidem*; Romul Gh. Pop, *Reforma electorală. Evoluția și proiectele de reformă ale puterii legiuitoare din România*, vol. I, Oradea, 1938, p. 104.

110 *Ibidem*.

111 Vezi Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I, (1904-1939), ediție Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, Editura Silex, 1995, p. 234. Trecând în revistă ultimile evenimente politice și rezultatele electorale, regele a hotărât formarea unui cabinet național-creștin deși era conștient că „o guvernare cu aceste elemente hotărât antisemite nu va putea fi una de lungă durată și că după aceea voi fi liber să pot lua alte măsuri mai forte, măsuri care să mă descătușeze atât țara cât și pe mine de tirania, adesea atât de nepatriotică a meschinilor interese de partid. Cum era de așteptat atata așteptat Goga, era împlinirea ambițiilor sale, umflându-se ca un broscoi, primește a forma guvernul în condițiile care i le-am impus”. Aceste condiții au constat practic în introducerea în guvern a unor oameni politici fideli intereselor Palatului. Scopul acestei „infiltrațiuni democratice” era de „a obține o frână pentru anumite excese ce erau de temut”. Totodată, regele fixează cinic și rolul ce trebuia jucat de Armand Călinescu în postura de ministru de Interne.” Acuma mai este un punct important. Goga, mai ales, și Cuza sunt dușmani de moarte ai gardiștilor și hotărâți de a întreprinde orice pentru exterminare lor; în aceasta, vor fi secondați perfect de Călinescu, care este complet de acord cu ei”.

politică de dreapta moderată în interior (garanție Armand Călinescu); politică externă neschimbată (Istrate Micescu la Externe, Cuza (senior), ministru de stat, Cuza (junior) ministru al Muncii. Deci cuzism controlat și neutralizat în interior¹¹². După cum relatează și V. Pop, în cabinetul Goga a intrat și Armand Călinescu, recunoscut în toate mediile politice ca mare adversar al Gărzii de Fier¹¹³. A. Călinescu a primit portofoliul Ministerului de Interne cu misiunea expresă de a supraveghea pe Goga¹¹⁴, ce manifestase interes pentru o înțelegere politică cu Zelea Codreanu. Rolul Ministerului de Interne era capital în situația nou creată, deoarece abuzurile aparatului polițienesc și jandarmilor aveau rolul de a aduce Mișcarea Legionară și P.N.C. pe poziții ireconciliabile¹¹⁵. În urma unei întrevederi între Goga și Codreanu¹¹⁶, ultimul își retrace formațiunea politică din campania electorală¹¹⁷. Acordul Goga-Codreanu l-a determinat, însă, pe Carol al II-lea să ceară demisia cabinetului Goga, instaurând regimul personal autoritar prin lovitura de stat din 10 februarie 1938¹¹⁸.

În planurile Palatului, guvernul condus de O. Goga a avut rolul să compromită ideea unei guvernări naționaliste și să niveleze drumul instaurării regimului autoritar carlist, vizat de rege și camarilă încă de la înscăunarea lui Carol al II-lea în iunie 1930. După un scurt intermezzo de 44 de zile, cât a durat guvernarea Goga-Cuza, instituirea dictaturii regale în februarie 1938 era o consecință a erodării/degenerării democrației parlamentare interbelice, realitate pusă pregnant în lumină de evenimentele politice desfășurate la sfârșitul anului 1937, de alegerile parlamentare indecise din decembrie și, mai cu seamă, de evenimentele tensionate care au marcat anul 1938 (abrogarea Constituției din 1923, dizolvarea partidelor și instaurarea cenzurii și a stării de asediu, lichidarea liderilor Mișcării Legionare).

112 Valeriu Pop, *Amintiri politice. 1937-1945*, București, Editura Vestală, 1999, p. 218.

113 *Ibidem*.

114 Francisco Veiga, *op. cit.*, p. 191.

115 Kurt W. Treptow, *Politica regală și alegerile din 1937-1938 în „Europa XXI”*, vol. III-IV (1994-1995), p. 182. Utilizarea pe scară largă a violenței împotriva Mișcării Legionare în timpul campaniei electorale a făcut parte din planul conceput de ministrul de interne Armand Călinescu (vezi Armand Călinescu, *op. cit.*, pp. 308-373).

116 Mihail Sturdza, *op. cit.*, p. 125.

117 *Ibidem*, p. 126.

118 Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 337.

ÎNVĂȚĂTORI ROMÂNI ÎN COMUNELE BULGĂREȘTI ȘI GĂGĂUZE DIN BASARABIA INTERBELICĂ (CAZUL LUI CONSTANTIN GH. LEPĂDATU, VICTOR N. ROMANIȚA ȘI ELENA TEODORU)

IVAN DUMINICA

Rezumat

În prezentul studiu, în baza datelor documentare care vizează trei cadre didactice, este elucidat rolul exercitat de profesorii din România în cadrul proceselor educaționale și extrașcolare care s-au desfășurat în comunele bulgare și găgăuze din Basarabia. De exemplu, profesorul Constantin Lepădatu, care a predat în satul bulgar Șichirlichitai a fost unul dintre ideologii și propagandiștii activi ai sistemului de învățământ românesc în județul Ismail. În calitate de șef al secției culturale a districtului educațional, prin intermediul conferințelor în rândurile populației locale el efectua propagandă intensivă împotriva Uniunii Sovietice. De asemenea C. Lepădatu a condus comitetele de aviație, de veterani și invalizi de război. Datorită eforturilor sale în biserica locală a fost organizat un cor care își desfășura activitatea în limba română. În direcția de românizare a școlilor minoritare din satul găgăuz Bolboca a lucrat cu succes și profesorul Victor Romanița. El a organizat o strângere de fonduri pentru construirea noii școli, prin eforturile sale a fost deschisă o filială a Crucii Roșii care ajută copiii din familii vulnerabile și bătrânii neajutorați din sat. În ceea ce privește profesoara Elena Teodoru, care a predat în comunele Caragacii-Vechi și Anadol, ea a înființat o bibliotecă și a strâns fonduri pentru organizarea unui muzeu școlar. De asemenea, prin intermediul discuțiilor duminicale cu sătenii, precum și prin introducerea costumului național românesc, ea a promovat în aceste comune ideea culturii naționale.

Cuvinte-cheie

învățători, comunele bulgare și găgăuze, Basarabia, Bugeac, tradiții și obiceiuri.

Abstract

In the present article, based on historical data, on the example of three teachers from the Romania, it is have shown their role in the educational and extracurricular processes that had place in the Bulgarian and Gagauz

villages of Bessarabia. For instance, the teacher Konstantin Lepadatu who taught in the Bulgarian village of Shichirlichitai was one of the ideologues and active agents of Romanian education system in the Ismail county. As head of the cultural section of the educational district, through the conferences they carried out intensive propaganda of the local population against the Soviet Union. Also, he headed the committees of aviation and of veterans and invalids of war. Due to his efforts in the local church was organized a choir which performed in Romanian language. In the direction of minority schools' Romanization of the successfully worked teacher Victor Romanitsa from the Gagauz village Bolboka. He organized a fundraiser for the building of the new school, and by his efforts in the village was opened a branch of the Red Cross for the poor children and helpless old people. As for the part of schoolteacher Elena Teodoru, who taught in the of Karagachii-Vechi and Anadol villages, she opened a library there and raised funds for getting started a small school museum. Also, through conversations with the villagers on Sundays, as well as through the introduction of the Romanian national costume, she carried out in these villages the idea of national culture.

Keywords teachers, bulgarian and gagauzin communes, Bessarabia, Bugeak, traditions and customs.

De-a lungul timpului profesorul era persoana care prezenta un interes sporit în domeniul studierii, a educației. Acest articol are drept scop prezentarea aportului adus a trei învățători români, originari din Vechiul Regat, în educația elevilor minoritari din școlile bulgărești și găgăuze din județul Ismail. Concomitent vom urmări și activitatea extrașcolară¹, care era direcționată în folosul comunelor în care ei activau.

Primul caz este legat de activitatea lui Constantin Gh. Lepădatu. Documentele relevă că el a primit diploma de învățător la 1 septembrie 1924, fiind numit să-și desfășoare activitatea în comuna bulgărească Șichirlichitai, numită pe atunci Regele Mihai I². Analizând activitatea sa, constatăm că acesta în primii ani de profesorat a fost numit să îndeplinească și funcția de președinte al cercului cultural din aceeași comună. C. Lepădatu a condus cercul cultural cu demnitate, având și o autoritate recunoscută de colegii de breaslă. Prin conferințele sale publice, ținute sătenilor, el ducea o propagandă îndreptată împotriva URSS. Drept exemplu,

1 În acest context, menționăm că la 1 februarie 1919, pe lângă Directoratul de culte și instrucție din Basarabia, a fost înființat serviciul cu denumirea: „Activitate extrașcolară”. Acest organ trebuia să organizeze, controleze și încurajeze activitatea corpului didactic pe teren, în mediul cultural-național și în afara școlii. Cu ajutorul lui urmau a fi editate cărți, broșuri, ziare și reviste, înființate școli pentru adulți, biblioteci și organizate șezători. Șeful serviciului era numit Apostol Culea, iar ca subaltern era desemnat T. Pamfil. În fiecare județ erau numiți 2-3 instructori de activitate extrașcolară care erau obligați să stea în comună până când nu va fi realizat ceva din planul extrașcolar, elaborat de profesor. Pentru a realiza scopul propus, profesorii trebuia să intre în contact cu țărani frunțași, să le câștige sufletul și prietenia, să facă adunări și cuvântări, să facă șezători la școală cu poporul, predici la biserici, învățarea buchilor românești cu țărani (Ioana Axentii, *Din istoria activității extrașcolare (1918-1949)*. În: „Analele Științifice ale Universității de Stat „B. P. Hasdeu” din Cahul, Vol. VII, Cahul, 2011, p. 6).

2 Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 2.

la cursul din cadrul cercului cultural din 9 martie 1932, el a cerut colegilor să nu creadă știrilor „exagerate, cu rea credință, din ziarele rusești”. Profesorul C. Lepădatu menționa că populația locală trebuie „să se ferească de această otravă ucigătoare pe care i-o întindeau lupii îmbrăcați în piele de oaie, deoarece noi Românii, în cuprinsul hotarelor noastre, nu stăpânim pământul nimănui, dar am ajuns să stăpânim doar țara părinților noștri, pe care suntem hotărâți s-o apărăm până la ultima picătură de sânge, împotriva oricui ar îndrăzni să ne-o calce”³.

În calitatea sa de membru al Casei Naționale din această comună, C. Lepădatu a organizat numeroase serbări, răspândindu-le și în comunele vecine. Anume prin astfel de manifestări, el concepea sensul de promovare a culturii românești în mediul minorităților etnice. La aceste serbări, cu ajutorul învățătorilor comunei, erau prezentate câteva piese teatralizate. Profesorul C. Lepădatu promova ideea Serbărilor Naționale, care până la el nu era organizate, deoarece directorul precedent neglija totalmente acest aspect.

În comuna Șichirlichitai C. Lepădatu exercita și atribuțiile de președinte al Comitetului de veterani și invalizi de război. Profesorul C. Lepădatu obișnuia să organizeze chete și serbări, iar veniturile obținute erau folosite în folosul comunității, motiv pentru care localitatea s-a plasat în permanență printre primele comune din județul Ismail. Cu stăruința sa a fost sporit patrimoniul bibliotecii școlii primare din localitate.

Intrigat de faptul că în comuna cu o populație curat bulgărească care știa bine limba română, iar slujba religioasă se oficia în limba rusă, C. Lepădatu a organizat un cor bisericesc școlar, pe două voci, românizând astfel pe de o parte slujba religioasă, iar pe de o altă parte reușind să atragă mai multă lume la biserică, deoarece mulți săteni veneau să-și asculte cântând propriii lor copii. În modul acesta a fost dezorganizat corul bisericesc rusesc care cânta până atunci în biserică⁴.

Profesorul C. Lepădatu a condus timp de doi ani cursurile pentru adulți și cinci cursuri complimentare în comună. În calitatea sa de delegat din partea revizoratului școlar C. Lepădatu, în cadrul ședințelor organizate de centrele culturale, a reușit să țină cursuri cu plată în comunele Hasan-Aspaga și Hagi-Curda. Meritele sale erau apreciate de către reprezentanții Ministerului Instrucțiunii, fapt pentru care la 10 octombrie 1927 a fost numit subrevizor școlar de control.

În anul 1928 C. Lepădatu a devenit corespondent al „Muzeului Limbii Române” de pe lângă Universitatea din Cluj, sub direcția prof. Sextil Pușcariu, expediind cu regularitate materiale folclorice și dialectale. În această postură a fost premiat de mai multe ori cu cărți⁵.

Sursele documentare relevă că pentru a-și îmbogăți cunoștințele și perfecționa abilitățile profesionale, C. Lepădatu a frecventat în vara anului 1927 cursurile prof. Nicolae Iorga, organizate la Vălenii de Munte în cadrul „Universității Populare”.

Pe dimensiunea științifico-didactică C. Lepădatu a publicat multiple articole de specialitate în revistele locale „Avântul școlii”, „Voința școlii”, „Expres Ismail”,

3 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 3.

4 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 3 verso.

5 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 4.

precum și articole pe teme sociale în ziarele locale „Curierul Basarabiei”, „Renașterea Basarabiei”, „Nădejda Basarabiei”, „Sudul Basarabiei”, „Voința Ismailului”, în cotidianul „România Nouă”, tipărit de Onisifor Ghibu la Chișinău.

Interesant este faptul că în relațiile sale cu bulgarii, C. Lepădatu îi caracteriza în următorul fel: „Rapoartele mele cu locuitorii din sat, sunt dintre cele mai cordiale, deși minorități, a căror limbă o vorbesc cu greu, totuși îmi cer adesea sfatul în unele împrejurări ale vieții”⁶.

Sunt sugestive reflecțiile lui C. Lepădatu cu referire la misiunea învățătorului în Basarabia: „Fiecare realizare, ori cât de umilă, reprezintă în acest mediu, unde totul este de făcut, o cucerire însemnată pentru noi, căci ea însemnează doar cărarea deschisă printr-un hățiș sălbatec, pe care cărare noi, în viitor, și cei ce vor veni după noi, o vor putea lărgi”. „Noi vom putea spune însă oricând, fără sfială că la consolidarea edificiului școlar românesc din Basarabia și când zic la noi, mă gândesc la toți care au venit în anii după război, pe acest pământ românesc, dar atâta vreme înstrăinat, zic, vom putea spune, am pus piatra cea de temelie, pe care temelie nu o va mai putea clinti nici dușmăniile din afară, nici uneltirile din lăuntru”⁷.

Un alt exemplu de activitate didactică în regiune îl oferă Victor Romanița, învățător din comuna Bolboca, județul Ismail. Localitatea menționată era populată de etnici găgăuzi. La 1 septembrie 1924 V. Romanița a fost desemnat să profeseze în comuna Bolboca⁸. Deja în anul 1927 el a ocupat funcția de director în aceeași școală, exercitând concomitent multiple activități extrașcolare. În anii 1924, 1927-1931 a predat cursuri pentru adulți. În perioada anilor 1927-1930, V. Romanița a fost președinte al Cercului cultural Bolboca. În anul 1927 a format un cor bisericesc compus din școlari și fete adulte. Tinerii coriști, îndrumați de mentorul lor, participau la serviciile religioase în zilele de sărbători. Concomitent V. Romanița a organizat și corul școlar care a activat în perioada anilor 1924-1932.

Profesorul V. Romanița a înființat o grădină a școlii, sădind pomi și amenajând terenul cu scopuri demonstrative pentru elevi și săteni. Acești pomi erau îngrijiți de elevi, fiecărui revenindu-i un copac pe care urma să-l îngrijească, asumându-și astfel atât atribuțiile personale cât și responsabilitatea proprie. Profesorul a contribuit efectiv la progresarea culturală a sătenilor, organizând conferințe în zilele sărbătorilor naționale. Pentru reușitele sale V. Romanița a fost numit conferențiar la Cercul cultural Barta, jud. Ismail.

Amplul proces de școlarizare, educație și culturalizare a atras după sine și implicarea mai multor persoane, astfel vechea școală din comuna Bolboca a devenit neîncăpătoare. În acest context profesorul V. Romanița a lansat un apel către săteni de a ridica un nou sediu școlar. Drept consecință în anii 1927-1929, sub monitorizarea inițiatorului, au fost strânși benevol 10000 lei de la locuitori. De asemenea, cu diferite ocazii, fie la școală sau la biserică V. Romanița influența sătenii prin conferințe și predici, determinându-i să finiseze localul bisericesc, pentru care au

6 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 4.

7 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 4 verso.

8 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 152.

pus la dispoziție o parte din pământul lor.

Anul calendaristic 1928-1929 a fost marcat de o mare secetă în Bugeac. În aceste condiții dificile dascălul școlar V. Romanița s-a implicat în conducerea unei filiale a Crucii Roșii, deschise în Bolboca, ajutând enorm copiii săraci și bătrânii neputincioși. La 1 septembrie 1929, pentru activitatea sa umanitară desfășurată în regiune, V. Romanița a fost medaliat de către Comitetul Central al Crucii Roșii din București⁹.

Un alt aspect al activității învățătorului V. Romanița viza aplicarea măsurilor de combatere a alcoolismului în comuna Bolboca, înființând în acest sens o filială a Ligii Naționale de Temperanță care a început să funcționeze începând cu anul 1929, iar inițiatorul ei activa în calitate de vicepreședinte.

În anul 1931 energicul profesor din Bolboca a înființat o filială a Ligii Culturale, deținând în cadrul ei funcția de președinte. La îndemnul sătenilor care au început să citească românește, a absolvenților și a celor ce au făcut școală în limba română, V. Romanița a înființat biblioteca școlară care, având inițial doar 250 de volume, și-a majorat titlurile bibliografice până la 900 de volume¹⁰.

În calitatea sa de secretar al comitetului școlar, funcție deținută de V. Romanița din anul 1927, a lucrat în vederea bunei gospodării a școlii. Fiind membru al Băncii Populare, profesorul și-a onorat datoria, conferențiind la serbarea băncilor populare, făcând parte din comisia pentru ajutorarea săracilor, oferindu-le cereale. În însemnările sale V. Romanița scria următoarele: „Am dat pe cât am putut suflul iubirii între membri, căutând să depărtez politica de partid din sânul acestei instituții”¹¹. Cuvintele lui sunt adevărate, pentru că în vederea unei sociabilități mai strânse între învățători și săteni, primărie, biserică, și toate instituțiile, s-a ferit de orice politică militantă de partid și datorită acestui fapt și a comportamentului său a câpătat simpatia întregului sat. Profesorul menționa că progresele înregistrate zilnic în privința promovării și vorbirii limbii române, a cunoștințelor din domeniul național, economic, moral și cultural: „mă fac să rămân încă, să duc și la mai bun sfârșit planul cultural, spre a putea da în primire urmașilor, o mai temeinică tradiție culturală și națională, spre a fi îmbogățită mai departe cu mai mult succes”¹².

Analizând procesul verbal de inspectare al școlii din 29 ianuarie 1931 în care a lucrat V. Romanița, aflăm că în anul menționat a condus clasa a III-a, elevii având o frecvență mulțumitoare. În această zi profesorul V. Romanița a citit lecțiunea „Buragul lui Mateiu”. După o bună pregătire, dascălul a anunțat subiectul pe care l-a citit drept model. Elevii au citit și ei, parte cu parte, au reprodus și explicat înțelesul cuvintelor, au scos învățătura morală. S-a citit din nou, dar la încheierea lecției, s-a cântat un cântec patriotic. La sfârșit, inspectorul a concluzionat următoarele: „Găsesc că V. Romanița, este un element care se ține în curent cu metodele de predare. Știe să facă învățământul interesant, ceea ce contribuie la

9 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 152.

10 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 152.

11 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 152 verso.

12 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 153.

menținerea atenției și disciplinei”¹³.

Acțiunile realizate de învățătorul V. Romanița în domeniul cultural erau apreciate înalt de către clericii locali. Preotul paroh al bisericii locale Adormirea Maicii Domnului Grigorie Teodorov menționa într-o scrisoare de a sa că V. Romanița a predicat de mai multe ori în biserică, „punând mult interes și căldură sufletească pentru pătrunderea învățăturilor creștinești în masele poporului”¹⁴.

Un alt exemplu de profesionalism în domeniul educației este oferit de profesoara Elena Teodoru. Ea a intrat în învățământ la 1 septembrie 1925, activând patru ani consecutivi în comuna Caragacii-Vechi, jud. Ismail. La 1 septembrie 1929 ea a fost transferată în comuna Anadol, același județ¹⁵. În scrisoarea sa, adresată Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor din 7 septembrie 1932, Elena Teodoru caracterizează comuna Caragacii-Vechi în felul următor: „E un sat în care locuiesc găgăuzii. El este fără linie ferată-izolat, și ca atare puțini titulari îl vizitau”¹⁶. Doamna E. Teodoru amintea că atunci când a venit în Caragacii-Vechi, a găsit din persoanele oficiale, în afara directorului școlii, doar câțiva învățători basarabeni care nu știau ei însuși limba română. A urmat deci o muncă aprigă ca elevii care nu știau nici o vorbă românească să ajungă la absolvirea școlii să nu se deosebească de români în ceea ce privește limba vorbită. Pentru realizarea acestui deziderat, profesoara, prin diferite mijloace, i-a atras spre școală atât pe elevi, cât și pe părinți. Astfel, în fiecare duminică ea organiza șezători cu lecturi, cântece și dansuri cu caracter pur românesc. În conformitate cu memoriul ei, a căutat să fie veșnică trează în mintea lor ideea că sunt cetățeni români și pentru aceasta la orice sărbătoare națională organiza diferite manifestări. Profesoara E. Teodoru a ținut conferințe naționale pe înțelesul tuturor, căuta să-i atragă pe săteni la diverse serbări, mai ales, prin piese-jocuri și dansuri naționale. Fiind și un pedagog desăvârșit, E. Teodoru a observat că populației locale îi plac motive balcanice, folosind aceste aspirații și simpatii în activitățile educaționale și culturale. Pentru activitățile desfășurate și succesele înregistrate învățătoarea E. Teodoru a fost felicitată în mai multe rânduri de către prefectul județului care, participa la aceste serbări. E de menționat și faptul că E. Teodoru, în fiecare joi după-amiază, chema elevii și sâtencele la cusutul costumelor naționale. Astfel, ea a introdus în aceasta comuna costumul național românesc, despre care, după spusele ei, „lumea de aici nu auzise”. Profesoara constata că la plecarea ei din această comună, aproape în fiecare casă putea să fie găsit un costum de acest gen¹⁷. De asemenea, ea a instituit un cor bisericesc, format din elevii și din câțiva adulți din sat care cântau în fiecare duminică în biserica din localitate.

Elena Teodoru a încercat să înființeze și o mică bibliotecă sătească, dar din cauza lipsei de fonduri, nu i-a reușit. În pofida acestor circumstanțe, în anul 1929 la școală au fost aduse multe cărți care erau folosite de localnici. Învățătoarea a re-

13 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 154.

14 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 156.

15 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 28.

16 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 28.

17 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 98.

levat următoarele: „Tot ce am făcut în această comună mi-a reușit fiindcă am fost patru ani de-a rândul în mijlocul sătenilor, știind să-i iubesc și să mă fac iubită, muncind cu dragoste pentru cariera și neamul meu”¹⁸.

După ce E. Teodoru a lucrat ani buni la Caragacii-Vechi, la 1 septembrie 1929 ea a fost transferată în comuna Anadol, fiind detașată în orașul Reni, județului Ismail. În comuna Anadol ea a continuat activitatea sa extracurriculară, ținând lecții model la cercuri culturale. A căutat și aici ca elementul românesc să fie evidențiat. În acest scop a organizat serbări cu caracter național și a ținut cursuri adulților. Cu ajutorul colegilor săi E. Teodoru a deschis o bibliotecă școlară. În fiecare duminică la școală se adunau părinții și rudele elevilor care ascultau istorioarele pe care le citea învățătoarea. În cursul anului școlar 1930-1931 ea a organizat o serbare școlară, urmând ca din fondul realizat să fie instituit un mic muzeu școlar¹⁹.

Pentru a verifica activitatea profesoarei Elenei Teodoru, la 28 noiembrie 1930, în școala din Anadol a fost delegată o inspecție care constatare că învățătoarea predă în clasa a II-a, având din cei 48 de elevi înscriși, 32 de elevi prezenți. Frecventau orele cu regularitate 39 de elevi. În ziua respectivă, E. Teodoru a predat gramatica, lecțiunea „Subiectul”. Ea a selectat câteva propoziții scrise corect de elevi pe tablă. După care a citit câteva pasaje din cartea „Mihaiu Vrăbiuța”. Elevii au ascultat lecțiunea, apoi au început să scoată moralul din povestirea ascultată. Toți elevii au fost activi. Drept urmare, comisia de verificare a concluzionat că „profesoara niciodată nu neglijează pregătirea zilnică a lecțiilor. Tot ea este la curent cu programa analitică. Știe ce și când are de făcut. Materia predată de ea este însușită de elevi. Aceasta denotă că învățământul se face temeinic. Știe să facă învățământ activ, dezvoltând interesul, ceea ce îi ajută mult la menținerea ordinii și atenției”²⁰.

În concluzie, constatăm că profesorii de etnie română care au activat în comunele bulgărești și găgăuze din sudul Basarabiei s-au acomodat bine printre etnicii minoritari, unii reușind să studieze limba lor. Accentuăm că anume dascălii români erau mesagerii și purtătorii conștiinței naționale românești în mediul comunităților etnice minoritare. De prestația și comportamentul lor cu sătenii, depindea în mare parte atitudinea bulgarilor și găgăuzilor față de statul român, al cărui reprezentanți în teritorii erau însuși învățătorii. Cu certitudine, afirmăm că rolul învățătorilor români în comunele din sudul Basarabiei era important și edificator. În perioada enunțată, anume profesorii, învățătorii, pedagogii români erau cei ce veneau cu inițiative de a deschide biblioteci, muzee școlare, de a înființa coruri bisericesti. La inițiativa lor erau desfășurate serbările naționale în cadrul cărora, în mod evident, se făcea propagandă în favoarea interesului statului român. Devenise și o practică când mijloacele bănești, adunate în cadrul serbărilor, erau utilizate în folosul școlii din localitate.

18 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 100.

19 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 100.

20 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, f. 98.

Anexă *Memoriu lui Constantin G. Lepădatu, învățătorului din com. Șichirlichitai, jud. Ismail*²¹

Încă de la intrarea mea în învățământ, mi-am dat seama, în comparația cu ce s-a făcut în Vechiul Regat, pe terenul școlar, că în Basarabia e atât de mult de făcut pe ogorul culturii românești, abia deștelenit de înaintașii noștri; că trebuie să depunem atâta muncă, atâta conștiință în îndeplinirea datoriei noastre, de singuri luminători ai satelor, pentru îndepărtarea zgurii unei culturi străine, neasimilată din fondul apercetiv al sufletelor fraților noștri basarabeni, dar stânjenitoare în afirmarea acestui suflet, precum și a demnității numelui de Român, încât am considerat rolul nostru, în aceste părți mult mai greu și răspunderea noastră mult mai mare, decât cea a colegilor noștri din Vechiul Regat. Prin prestigiul nostru moral și a pregătirii noastre profesionale, trebuie să ridicăm autoritatea instituției școlare în ochii populațiunii din aceste părți-minoritare în cea mai mare parte să le câștigăm încrederea față de școala și cultura românească, singura măsură să pună în valoare, să ridice în lumina cunoștinței, cu mândrie, inepuizabil izvor de înăbușite virtuți sufletești ale neamului nostru, fericit aport ereditar, de la marii noștri strămoși. Trebuie să deșteptăm în frații noștri basarabeni, simțul demnității românești atât de batjocorit sub dușmănoasă și odioasă asuprire de până mai ieri; trebuie să le trezim în suflet dragostea către frumusețe și dulceța limbii românești pe care se rușinau parcă s-o întrebuințeze chiar în relațiunile obișnuite dintre ei; trebuie să reabilităm, în sfârșit în fața minorităților, învățați numai să ne urască și atât de greșit să ne cunoască, printr-o tendențioasă și perseverentă instrucțiune, tot de aceeași stăpânitori, care nu ne puteau ierta celor din România-Mică – vina de a râvni la pământul strămoșilor noștri vremelnic asuprit; iar fraților noștri din Basarabia, nu le puteau ierta vina de a se încăpățina să rămână strâns legați de gilia strămoșească și să respingă perspectivele criminale de a se împrăștia, pentru a se pierde în masa slavă sau în pustiurile imense ale Siberiei.

Se impunea dar, partea noastră, cei mai conștienți și mai pătrunși de misiunea de îndrumători sufletești ai poporului și cu trăinicia pe care ne-o dădea, în astfel de momente, instinctul de conservare morală și națională și printr-o puternică ofensivă culturală, să deșteptăm conștiința națională și demnitatea numelui de Român, la frații noștri basarabeni în sensul că fiecare să fie o forță sufletească și să simtă atât de mult această demnitate, încât existența în altă formă de viață omenească să i se pară nevrednică de trăit. Numai pe conștiința unitară e sprijinit, edificiul României Mari, poate să constituie în mijlocul mării slave, un reduit al civilizației și culturii latine, un dig granitic, de care zadarnic se vor izbi valurile anarhiei bolșevice, răscolite de furtuna patimilor și neorânduielei lăuntrice.

În vederea acestui scop, atât de măreț, pentru a cărui realizare fiecare trebuie să aducem partea noastră de contribuție, înlesnind, în felul acesta, munca celor ce vor veni după noi. Am înțeles că activitatea în școală ori cât de conștiincios a fost făcută, n-ar fi fost decât jumătate din ceea ce trebuie să îndeplinim, aici, unde

21 ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 180, ff. 4 – 4 verso.

școala, prin sufletul ei, învățătorul e singurul factor de răspândire a culturii în masele largi ale populației; se impunea deci ca o elementară datorie, ca activitatea școlară, îndeplinită conștiincios, să fie respinsă în afară printr-o rodnică și perseverentă activitate extrașcolară condusă cu tact, spre a câștiga, astfel, încrederea și interesul populației față de școală însăși.

15 iunie, 1932.

O CRONICĂ A RELAȚIILOR ROMÂNNO-SLOVACE ÎN 1941. ÎNCEPUTUL ACTIVITĂȚII DIPLOMATICE A LUI GHEORGHE ELEFTERESCU LA BRATISLAVA

RADU FLORIAN BRUJA

Rezumat Articolul de față tratează un scurt episod al relațiilor româno-slovace din primăvara anului 1941. Momentul în care Gheorghe Elefterescu a fost numit ministru plenipotențiar al României la Bratislava coincide cu schimbarea strategiei politice a României față de Slovacia. Dar apropierea a fost împiedicată de declanșarea războiului din Iugoslavia. Poziția României față de fostul partener a urmărit scopuri politice care nu au fost sesizate la Bratislava foarte repede. Iar discursurile anti-slave ale lui Ion și Mihai Antonescu au creat confuzie și au întârziat cooperarea pe o platformă antimaghiară a României și Slovaciei. Debutul activității diplomatice a lui Elefterescu a fost marcat de aceste realități și de pregătirile germane pentru aplicarea planului Barbarossa.

Cuvinte-cheie relații româno-slovace, diplomat, Iugoslavia, antimaghiar, Uniunea Sovietică, panslavism

Abstract This article addresses a short episode of Romanian-Slovak relations in the spring of 1941. The moment when Gheorghe Elefterescu was appointed the plenipotentiary ambassador of Romania to Bratislava coincided with the change of political strategy of Romania towards Slovakia. But the rapprochement has been hampered by the outbreak of war in Yugoslavia. The position of Romania towards the former partner pursued political goals that were not immediately heard in Bratislava. And the anti-Slav speeches of Ion and Mihai Antonescu created confusion and delayed cooperation between Romania and Slovakia on the anti-Hungarian platform. The beginning of Elefterescu's diplomatic activity was marked by these realities and the German preparations for the implementation of the Operation Barbarossa.

Keywords Romanian-Slovak relations, diplomat, Yugoslavia, anti-Hungarian, Soviet Union, panslavism.

Dintre țările intrate în sfera de influență germană România avea să joace un rol din ce în ce mai important în ecuația puterii din Europa Centrală și de Est. În ochii Berlinului prin potențialul ei economic și mai cu seamă prin resursele petrolifere, la care se adăuga poziția strategică și capacitatea militară, România căpăta o importanță tot mai mare. Dacă în anii 1939-1941 Budapesta reprezentase principalul pion în strategia Reich-ului în acest spațiu, din 1941, odată cu pregătirea planului Barbarossa, România devenise aliatul regional cel mai prețios. Acest fapt era cunoscut nu numai la Budapesta dar și la Bratislava sau Zagreb. România avea capacitatea să își rezolve diferendele cu Ungaria ceea ce era un mare handicap pentru liderii de la Budapesta. Aceștia au căutat prin toate mijloacele să păstreze prietenia cu germanii pentru a-și putea menține controlul asupra nordului Transilvaniei și chiar, într-un moment favorabil să obțină și restul provinciei. La rândul ei, România urmărea refacerea frontierelor interbelice și blocarea oricărei încercări de expansiune maghiară în regiune. Pe Wilhelmstrasse s-a înțeles foarte bine că „principala competiție din cadrul alianței care putea fi exploatată de Germania era aceea dintre România și Ungaria”¹. De aceea, România a căutat să se apropie de celelalte state care aveau diferenduri cu Ungaria. Însă prăbușirea Iugoslaviei avea să schimbe strategiile diplomatice ale Bucureștiului. Slovacia nu putea să rămână departe de acest joc și Berlinul trebuia să facă presiuni la Bratislava pentru a o păstra în afara unei înțelegeri regionale fără acordul său. De aceea pentru Slovacia apropierea de România era mai importantă decât invers. Acest fapt era destul de vizibil din pașii timizi pe care România i-a făcut înspre apropierea de Bratislava.

În analiza de față am avut în vedere poziția României în competiția cu Ungaria în intervalul martie-iunie 1941. Schimbarea opticii Bucureștiului avea să ducă la reconsiderarea micilor parteneri ai Axei. Această modificare avea în vedere apropierea mai intimă de Slovacia și stabilirea unor raporturi de prietenie cu Croația, stat succesor al Iugoslaviei, dar născut sub tutela Berlinului și a Romei. Schimbarea lui Nicolae Lahovary cu Gheorghe Elefterescu dovedește tocmai această modificare de viziune. În al doilea rând am urmărit modul cum România a gestionat problema iugoslavă și cum această chestiune a fost privită la Bratislava. Propaganda românească, cu puternice accente anti-slave, a îngreunat apropierea româno-slovacă. Dar mai ales tendința Slovaciei de a-și obține o libertate de mișcare în arena internațională printr-o serie de atitudini pro-ruse au trezit neîncrederea Bucureștiului. Însă dominația Reich-ului care pregătea campania militară împotriva Uniunii Sovietice va impune conduita atât la București, cât și la Bratislava. Istoriografia românească a neglijat problema relațiilor bilaterale româno-slovace. Acestea sunt amintite doar în context general, fără să existe o analiză care să le particularizeze. În schimb, cercetătoarea Jana Bauerová, s-a ocupat de aceste raporturi sub diverse aspecte, folosind surse arhivistice slovace de primă mărime în frunte cu rapoartele diplomatice ale lui Ivan Milecz, diplomatul Slovaciei acreditat la București. Însă ea nu a avut acces la sursele arhivistice românești, rapoartele lui Nicolae Lahovary sau Gheorghe Elefterescu nefiindu-i accesibile.

1 Larry L. Watts, *Aliați incompatibili. România, Finlanda, Ungaria și al Treilea Reich*, București, Editura RAO, 2012, p.195.

Dacă Slovacia l-a păstrat la București pe Ivan Mílec̄z pe întreaga perioadă a relațiilor bilaterale (septembrie 1939 - august 1944), România a deschis seria miniștrilor cu Constantin Hiott (septembrie 1939 - martie 1940) urmat de Nicolae Lahovary (aprilie 1940 - martie 1941). Aceștia au făcut trecerea de la perioada monarhiei carliste cu orientarea externă spre aliații occidentali la regimul antonescian, cu integrarea în sistemul politic al Axei. Înlocuirea lui Lahovary a venit în contextul mai larg de schimbare a titularilor unor Legații din țări care avuseseră de suferit de pe urma evenimentelor politice în urma cărora Germania a devenit stăpâna continentului². Lahovary era unul din ultimii reprezentanți ai regelui Carol al II-lea care rămăsese în post. Gestul nu reprezenta doar o schimbare a politicii externe a României, ci și o întărire a puterii politice interne a generalului Ion Antonescu. Relațiile cu Slovacia făceau parte dintr-o „vastă ofensivă diplomatică orientată contra Dictatului de la Viena și pentru combaterea politicii antiromânești a Ungariei³. În Slovacia au fost acreditate în continuare o misiune diplomatică, un atașat comercial și un serviciu de presă⁴.

Ziua națională a Slovaciei, sărbătorită la 15 martie, a fost ultimul eveniment surprins de Lahovary în misiunea sa. Câteva zile mai târziu Nicolae Lahovary a fost primit în audiența de retragere de monseniorul Jozef Tiso și de membrii guvernului și a mulțumit gazdelor pentru simpatia de care s-a bucurat el și România pe timpul misiunii sale în Slovacia. Cu acest prilej au fost reluate vechile teme ale colaborării româno-slovace, a extinderii lor spre Iugoslavia și crearea unui bloc care să împiedice o nouă creștere teritorială a Ungariei⁵. Lahovary a ținut să precizeze că această simpatie nu era rezultatul unor relații protocolare, ci oglinda adevăratele sentimente ale slovacilor. Diplomatul român considera că slovacii doresc ca la sfârșitul războiului să-și refacă frontierele, cu micșorarea amestecului german dar fără o realipire la Cehia. El a remarcat și lipsa oricărui prestigiu al Italiei la Bratislava⁶. La prânzul de adio, șeful guvernului slovac, Vojtech Tuka, a declarat că „este convins de nedreptatea făurită la Viena care (...) va fi corectată la sfârșitul războiului și că România și Slovacia vor căpăta în același timp granițe mai drepte”. Tuka a vorbit și de tratativele cu Ungaria în problema naționalităților care mergeau bine, dar și faptul că lobby-ul maghiar în Statele Unite era foarte activ. În final, și-a exprimat speranța că victoria germană va aduce avantaje atât României cât și Slovaciei⁷.

2 *România în anii celui de-al doilea război mondial*, volumul 1. *Statul național unitar român în perioada 1919-1939. Impactul declanșării celui de-al doilea război mondial asupra României. Lupta poporului român pentru recucerirea independenței și suveranității naționale*, București, Editura Militară, 1989, p.333.

3 Ioan Chiper, *Obiective, mijloace și metode ale diplomației românești în anul 1941 I*, în „Revista istorică”, serie nouă, tom II, nr.3-4, martie-aprilie 1991, p.134.

4 Colonelul Radu Davidescu era atașat militar rezident la Budapesta dar avea în subordine și postul de atașat militar de la Bratislava, Petre Otu, *Relații militare româno-slovace. 1939-1944*. Mihai Antonescu visează o altă Mică Antantă, în „Magazin Istoric”, februarie 1997, p.42.

5 Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, (în continuare A.M.A.E.), Fond 71 Slovacia, vol. 11, f.219.

6 El exemplifica acest curent prin numeroasele bancuri care circulau prin Slovacia pe seama italienilor, între care multe le aflase chiar de la președintele Tiso la audiența de retragere, Loc. cit., f.219.

7 Loc. cit., f.220-222.

Din 15 martie, Lahovary a fost înlocuit de Gheorghe Elefterescu care a rămas în funcție până la 30 august 1944⁸. Născut în 18 octombrie 1894, Gh. Elefterescu fusese secretar de Legație la Varșovia, membru în diferite comisii internaționale, șeful Secției balcanice din Direcția Politică între 1931 și 1936 și Director adjunct al acestei secții din cadrul Ministerului Afacerilor Externe și era considerat un diplomat experimentat pentru noua sa misiune⁹. El a fost numit într-un moment extrem de delicat atât pentru România, cât și pentru Slovacia. La 6 aprilie, Germania, secundată de Ungaria, a atacat Iugoslavia și în câteva zile a lichidat vechiul aliat din Mica Înțelegere. La 17 aprilie se semna în localul fostei Legații cehoslovace din Belgrad actul de capitulare. Ungaria devenea beneficiara unei noi extinderi teritoriale în Bačka și Međimurje¹⁰.

Elefterescu a ajuns în Slovacia în primele zile ale lunii aprilie și a fost primit în data de 10 de președintele guvernului slovac, Vojtech Tuka. În ora de convorbiri dintre noul ministru român și Tuka s-a repus în discuție temele lăsate de Lahovary, în principal poziția comună a celor doi parteneri față de problema maghiară. S-a discutat despre situația din Iugoslavia devenită extrem de dificilă și care nu crea satisfacție la Bratislava. Dar în condițiile războiului din Balcani, Slovacia a rupt legăturile cu Iugoslavia pentru a face pe plac Berlinului¹¹. Diplomatul slovac acreditat la Belgrad a părăsit capitala iugoslavă motivând că s-a pus la adăpost de frica bombardamentelor Luftwaffe, dar fără să aibă autorizația Bratislavei. Tuka elucida problema când recunoștea că ruperea relațiilor cu Iugoslavia era un fapt împlinit și că toate statele partenere ale Pactului Tripartit ar trebui să facă la fel¹².

În condițiile în care șeful statului era bolnav, primirea diplomatului român a fost amânată pentru 18 aprilie¹³. În audiența de primire, Elefterescu i-a remis monseniorului Tiso Ordinul „Carol I” și a discutat despre interesele comune ale celor două țări și despre necesitatea strângerii legăturilor dintre București și Bratislava¹⁴. Ca și în cazul predecesorului său, Gheorghe Elefterescu a beneficiat de un protocol în care s-a evitat limba germană, folosindu-se limbile română și slovacă, cu interpreți. De față au fost secretarul Legației, Rosetti, atașatul economic, C. Narti, și cel de presă, în persoana lui Mosie Baltă. Subiectul central al discuției a avut în vedere la fel problema maghiară și relațiile pe care România și Slovacia trebuie să le întrețină cu Ungaria. Tiso a mulțumit delegației române pentru modul cum au fost primiți slovacii refugiați din nordul Transilvaniei, cedat Ungariei, în partea de sud¹⁵. Se făcea din nou apel la un trecut comun de luptă împotriva Unnga-

8 N. Lahovari avea să fie trimis la Berna, unde a rezidat până în 1 septembrie 1943, *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente*, vol. II 1920-1947, ediție îngrijită de Ion Mamina, George I. Potra, Gheorghe Neacșu, Nicolae Nicolescu, București, Fundația Europeană Titulescu, 2006, p.543.

9 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f.209.

10 Leonida Loghin, *Al doilea război mondial. Acțiuni militare, politice și diplomatice. Cronologie*, București, Editura Politică, 1984, p.75-76.

11 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f.229.

12 Loc. cit., vol. 5, f.2

13 František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *Slovenská republika 1939-1945. Chronologia najdôležitejších udalostí*, Bratislava, Historický ústav SAV, 2007, p.62.

14 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f.231.

15 Loc. cit., f.237-238.

riei, Tiso afirmând că „aproape fiecare fruntaș slovac are cel puțin un bun prieten român de pe timpul dominației maghiare”¹⁶.

Tiso a explicat și poziția Slovaciei față de războiul din Iugoslavia dar și-a exprimat și temerea că în viitor este de prevăzut un război între Germania și Uniunea Sovietică¹⁷. El a profitat de ocazia acestei audiențe pentru a mărturisi că la frontiera de est a Slovaciei s-au concentrat numeroase unități germane și că în ultima vreme Reich-ul face presiuni la Bratislava pentru a-i pune la dispoziție întreaga infrastructură feroviară și rutieră. Dar își exprima speranța în victoria germană în război care reprezenta „singura cheazășie a existenței Slovaciei ca stat independent”. La recepția care a urmat audiențelor au participat mai mulți miniștrii și personalități din Slovacia readucându-se în discuție și sentimentele anticehe ale slovacilor. Era dat ca exemplu lui Tuka, care a stat închis 10 ani într-o închisoare cehă pentru că a militat pentru independența Slovaciei. Cu acest prilej, s-a adus în discuție și problema comunității slovace din Bačka, care a căzut sub dominație maghiară. Tema statutului comunității slovace din Ungaria și România, văzute prin comparație, însoțise și rapoartele diplomațice ale lui Hiott și Lahovary¹⁸. Presa slovacă nu a ratat momentul, oficiosul regimului, „Slovak”, titrând „Cesta, ktorou kráča Slovensko a Rumunsko, je cesta spravodlivá” (*Drumul pe care merg Slovacia și România este drumul cel bun*) iar „Gardista” publica articolul „Prehlebnie slovensko-rumunsko vzťahov” (*Adâncirea relațiilor slovaco-române*)¹⁹.

Cea mai acută problemă la începutul misiunii diplomatice a lui Elefterescu o reprezenta situația din Iugoslavia și colaborarea româno-slovacă pentru a împiedica expansiunea maghiară în bazinul Dunării. Campania din Iugoslavia a avut urmări directe asupra relațiilor bilaterale. România și Slovacia s-au trezit, odată cu prăbușirea vechiului aliat din Mica Antantă interbelică, cu apariția statului croat pe harta Europei. Croația și-a proclamat independența în aprilie 1941 direct sub autoritatea Axei. Participantă alături de Germania la campania din Iugoslavia, Ungaria a fost din nou beneficiara unei noi măririi teritoriale. În condițiile în care Ungaria a încorporat un teritoriul din Croația, la Bratislava și la București se întrevădea posibilitatea găsirii unui nou partener în lupta comună împotriva Ungariei. Mai ales după ce Hitler s-a arătat nemulțumit de atitudinea Ungariei. Ministrul nazist al Propagandei, J. Goebbels, observa chiar că „din nefericire, Ungaria va primi din nou teritorii” și compara comportamentul acestora într-un mod extrem de dur cu „porcii care stau tot timpul la troacă” și „nu lasă pe nimeni în pace”²⁰. De aceea la București și Bratislava s-a înțeles că Zagrebul ar putea deveni un partener apropiat în campania antimaghiară. Încă din 15 aprilie, Croația a fost recunoscută de Slovacia și între cele două s-au stabilit relații diplomatice. Trei zile mai târziu, la sugestia germană, președintele Tiso l-a informat pe Gheorghe Elefterescu în audiență de primire că între România, Slovacia și Croația ar trebui să se producă

16 Loc. cit., f.259.

17 Loc. cit., f.232.

18 Loc. cit., f.257-258.

19 Loc. cit., f.249-250.

20 Larry L. Watts, *op. cit.*, p.172.

o apropiere. Elefterescu a susținut de la început ideea unei triple colaborări²¹. La rândul său, statul român a recunoscut independența Croației la data de 6 mai 1941 și a luat decizia de a stabili cât mai repede relații diplomatice cu Zagrebul²².

În ciuda declarațiilor de intenții, în timpul crizei iugoslave românii și slovacii nu au acționat la unison. România și-a manifestat precauția și nu și-a coordonat acțiunea cu slovacii dar rapoartele lui Milecz despre acțiunile românești i-au inspirat pe guvernanții slovaci. Astfel au apărut primele semne că prin coordonarea eforturilor româno-slovace împotriva Ungariei, la care putea să fie atrasă și Croația, s-ar putea obține rezultate pozitive. Milecz nu a înțeles de la început cererile românilor asupra Banatului sârbesc și a Timokului, care nu respectau principiul etnic conform căruia slavii erau majoritari în regiune. Pentru moment s-a temut chiar ca această parte a Iugoslaviei să nu treacă sub control „latin”. După o întâlnire cu Alexandru Crezianu, secretar al Ministerului Afacerilor Externe, el s-a lămurit că România dorea să încorporeze teritoriul doar ca să împiedice expansiunea maghiară și eventual, să realizeze o graniță comună cu noul stat croat. Milecz mai era informat că la propunerea lui Ion Antonescu se putea stabili o frontieră comună româno-croată prin Vojvodina²³. România s-a arătat nemulțumită de creșterea teritorială a Ungariei și a amenințat chiar cu intervenția armată în Vojvodina dacă trupele maghiare ar trece la est de Tisa. Germanii au fost nevoiți să trimită unități militare care să împiedice un eventual conflict²⁴. În cele din urmă, diplomatul slovac s-a convins că România nu era interesată să ocupe Banatul sârbesc decât în anumite condiții. În raportul său aprecia poziția României care și-a arătat loialitatea față de fostul aliat. Același punct de vedere a fost împărtășit și de guvernul slovac²⁵.

Politica dusă de România față de Banatul sârbesc a avut ecouri și la Berlin. România a condiționat ocuparea Banatului de către unguri de o eventuală revizuire a frontierei impuse la Viena în august 1940. Românii au înaintat la 23 aprilie, spre marea surpriză a germanilor, un memoriu în care și-au exprimat fără echivoc acest punct de vedere. Diplomația românească a condiționat modificarea granițelor Ungariei de participare a Bucureștiului la preconizata conferință de la Viena. Trei zile mai târziu, guvernul slovac a speculat situația și a cerut la rândul său Berlinului sprijinul pentru modificarea graniței dintre Slovacia și Ungaria. Tuka l-a informat pe ministrul german din Bratislava, Hans Elard Ludin, că revizuirea frontierelor centrale și sud-est europene trebuie să găsească Slovacia în cadrul unei conferințe comune. Nici una nu avea revendicări teritoriale asupra spațiului iugoslav, dar nu erau de acord cu o nouă mărire teritorială a Ungariei pe sea-

21 František Cséfalvay, Lubica Kázmerová, *op. cit.*, p.59-60.

22 Florin Anghel, *Diplomația clandestină. Eșecul proiectului noii Mici Înțelegeri 1941-1943*, în „Istoria: contribuții în căutarea unui nou mesaj. Profesorului Ion Stanciu la împlinirea vârstei de 60 de ani”, coord. Iulian Oncescu și Silviu Miloiu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p. 252.

23 Jana Bauerová, *Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939-1944*, Filozofická Fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2014, p.97.

24 Cătălin Calafeteanu, *România și „micile puteri” vecine (1940-1944)*, București, Editura Enciclopedică, 2011, p.112.

25 Jana Bauerová, *op. cit.*, p.97.

ma fostului stat. Slovacia pregăteau chiar un proiect de revendicări în cazul în care s-ar fi organizat o Conferință la Viena în problema iugoslavă. Ei revendicau 3000 km² cu o populație de 350.000 de locuitori din care 209.000 erau slovaci. Secretarul Ministerului de Externe al Reich-ului, Ernst von Weisäcker, a răspuns că „hotărârile luate la Viena nu sunt definitive și că Slovacia trebuie să aibă răbdare”²⁶. În această perioadă, Raoul Bossy, diplomatul român acreditat la Berlin a întreținut bune relații cu omologul său slovac, Matuš Černak, hotărând, în urma unei reuniuni la Legația Slovaciei să strângă colaborarea „spre a ne apăra contra intrigilor și ambițiilor nemăsurate ale ungarilor”²⁷. În cele din urmă Germania a renunțat la conferință, acceptând *de facto* situația, dar fără să îi mai atribuie o legitimare juridică²⁸. Replica Germaniei a fost justificată de faptul că rediscutarea problemelor frontierelor în regiunea dunăreană ar fi aprins spiritele într-un moment în care Hitler pregătea invazia URSS.²⁹

Pe 29 aprilie 1941, Elefterescu a fost invitat la cină de Tuka și Alexander Mach, ministru de Interne și șef al Gărzilor Hlinka. Temele dezbătute au rămas aceleași, slovacia neîndrăznind să propună o agendă comună pentru strângerea raporturilor bilaterale. Tuka s-a plâns de greutățile tranziției în Slovacia datorate „inerției cehoslovace” și a arătat dificultățile pe care le-a avut în crearea unei administrații noi și înlăturarea birocrăției din perioada anterioară. Cu acest prilej, el „s-a mai arătat îngrijorat de situația slovacilor din ținutul Bačka, supuși unor represalii de către maghiari”³⁰. În schimb, noul atașat diplomatic român în capitala micii republici a reiterat în conversațiile avute cu factorii de decizie slovaci ideea creării unei frontiere comune între Slovacia și România și sugera Ministerului de Externe să aibă în vedere această problemă pe viitor. La rândul lor, Ivan Milecz și Mihai Antonescu au discutat, pe parcursul anului 1941 despre un astfel de proiect care să faciliteze planurile antimaghiare ale celor două țări. Iar V. Tuka i-a spus lui Milecz că aștepta ca România să dețină inițiativa, deoarece era singura țară care ar fi putut ajuta Slovacia împotriva Ungariei, în afara Reich-ului³¹. Problema frontierei comune a avut de înfruntat multe dificultăți. În ciuda oricărei poziții a Ungariei pe seama căreia trebuia creată frontiera, ideea nu se bucura de sprijin total la Bratislava. Românii sperau că această frontieră ar putea fi o barieră împotriva expansiunii sovietice dacă era garantată de Berlin. Diplomația românească a înaintat un astfel de proiect care ar lega Germania de Marea Neagră și ar fi o barieră în fața expansiunii slave³². Elefterescu a înțeles că slovacia nu erau interesați de Rutenia, unde trăiau 12.000 de slovaci, „mai ales că zona e săracă și e o pradă a propagandei bolșevice”³³. Problema avea să fie reluată și ulterior, dar nu va fi găsită nicio rezol-

26 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f.260.

27 Raoul Bossy, *Jurnal (2 noiembrie 1940 - 9 iulie 1969)*, ediție de Ion Mamina, București, Editura Enciclopedică, 2001, p.58.

28 Cătălin Calafeteanu, *op. cit.*, p.121.

29 Ioan Chiper, *op. cit.*, p.134.

30 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol.5, f.210-211.

31 Florin Anghel, *op. cit.*, p.255.

32 Jana Bauerová, *op. cit.*, p.91.

33 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f.263.

vare. Germanii s-au opus proiectului nedorind să ofere Slovaciei teritorii care ar fi adus-o mai aproape de Uniunea Sovietică. În ciuda declarațiilor de prietenie și de susținere reciprocă, misiunea lui Elefterescu nu se anunța a fi mai fructuoasă pentru România decât fuseseră cele ale lui Hiott și Lahovary.

În ceea ce privește poziția comună față de Uniunea Sovietică românii și slovacii păreau a fi și mai îndepărtați. În lunile care au urmat prăbușirii Iugoslaviei existau semnale tot mai evidente ale unui posibil atac al Germaniei împotriva URSS. România era direct interesată de această evoluție. Chiar dacă cercurile oficiale românești au negat că s-ar pregăti ceva, Ivan Milecz a intuit că atenția României se mutase spre est³⁴. Pentru Slovacia vecinătatea cu Uniunea Sovietică era un atu în fața dominației germane. O alternativă la independența statului slovac garantat de URSS era de preferat unei dominații totale a Germaniei. Nici germanii nu doreau ca Slovacia să se învecineze cu URSS, stat slav care ar putea ajunge o avangardă a panslavismului și a comunismului în Europa Centrală. De aceea s-au interpus pe o fâșie de teritoriu între URSS, guvernământul polonez și Ungaria³⁵. Canaris informase din 1940 că Uniunea Sovietică încerca să își strecoare ideologia în statele slave prin formula panslavismului și că unele acțiuni pregătitoare erau deja în derulare³⁶. Într-o notă sovietică secretă din decembrie 1940 se spunea că „Ungaria a trebuit să se confrunte cu situația neplăcută a existenței Slovaciei” și că protecția Germaniei și raporturile bune cu URSS au făcut ca declarațiile maghiare despre Coroana Sf. Ștefan să-și piardă „forma eficientă”. Slovacii se bazau pe susținerea germană după ce Hitler i-a declarat lui Tuka de față cu oficialii maghiari că Slovacia este garantată de 200 de divizii³⁷.

Urmărind încorporarea întregii Slovaciei, ungurii au încercat să acrediteze la Berlin ideea că Slovacia este în pericol să se bolșevizeze. Ei dădeau informații despre prietenia dintre miniștrii sovietic și slovac acreditați în capitala Ungariei, N.I. Șaropov respectiv Ján Spišiak, și au lansat chiar știri false despre o presupusă întâlnire între ministrul sovietic și fostul ministru de Externe slovac, Ferdinand Ďurčanský, în această problemă. Teleki l-a determinat chiar pe liderul minorității slovace din Ungaria să îi ceară lui Spišiak să înceteze raporturile cu Șaronov³⁸. Presa maghiară scria că „pravoslavismul e identic cu ortodoxia sârbă, română și greacă, care totdeauna a provocat mari tulburări și rele. Ortodoxia a fost dușmanul înverșunat nu numai a Germaniei dar și a maghiarismului, prieten cu germanismul”³⁹. În planurile politice ale Uniunii Sovietice, Slovacia reprezenta o placă turnantă spre centrul Europei. Prin intermediul Legației de la Bratislava, URSS a încercat să-și plaseze agenții Kominternului pentru a destabiliza țara. Alexander Mach s-a pus în fruntea unei campanii antisovietice. În condițiile pregătirii ata-

34 Jana Bauerová, *op. cit.*, p.92.

35 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f.264.

36 Constantin Corneanu, *Sub povara marilor decizii. România și Geopolitica Marilor Puteri (1941-1945)*, ediția a II-a, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, p.68.

37 *Problema Transilvană. Disputa teritorială româno-maghiară și URSS 1940-1946. Documente din arhivele rusești*, sub redacția lui Onufrie Vințel și Diana Tetean, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2014, doc. 35, p.134.

38 *Ibidem*, doc. 32, p.125-126.

39 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol.13, f.30.

cului german asupra URSS, slovacii au devenit tot mai obedienți față de cererile Berlinului. Într-un discurs din 21 iunie 1941 liderul Gărzilor Hlinka atrăgea atenția asupra strategiei panslaviste prin care sovieticii încercau să atragă populația slovacă, speculând sentimentele antimaghiare ale slovacilor. Propaganda slovacă încerca să contracareze pe sovietici prin recursul la trecutul recent în care URSS a susținut Cehoslovacia și nu tendințele de independență ale slovacilor. El amintea că independența Slovaciei se datora exclusiv Reich-ului și că slovacii erau datori să susțină Germania în lupta sa împotriva comunismului. Aceasta făcea parte din planul de justificare a intervenției slovace alături de Axă împotriva URSS⁴⁰.

În conjunctura politică internațională din primăvara anului 1941, apropierea româno-slovacă nu se putea face ușor. Berlinul nu era interesat ca acești doi aliați ai săi să se înțeleagă prea mult pe seama Ungariei și ar fi preferat să păstreze un echilibru între aceste țări. În schimb, România avea propriile rezerve față de o colaborare strânsă cu Slovacia. La București, micul stat din Europa Centrală nu era perceput ca o forță suficient de capabilă să susțină o politică deschisă antimaghiară la Berlin. Slovacii putea să aibă propriile lor nemulțumiri față de modul destul de distant cum erau priviți la București. Documentele vremii trimise de diplomația română la Berlin vorbesc de pericolul slav care ar fi amenințat romanitatea orientală în ultimele secole. Într-un memorandum din iunie 1941, generalul Ion Antonescu îl avertiza pe Hitler despre pericolul slav ca despre o problemă rasială nerezolvată: „de trei secole popoarele Europei se luptă reciproc. În această vreme slavii au câștigat poziții noi, s-au transformat, fără a pierde ceva”. El acuza Ungaria și Bulgaria că au obținut creșteri teritoriale de pe urma României „cu formulă asemănătoare cu a Cehoslovaciei la 1918”. Adversitatea României față de Bulgaria sau Ungaria erau justificate dar explicația era greșită. Ungurii nu erau un popor slav și puteau să se simtă la fel de amenințați de pe urma expansiunii cehoslovacilor sau rușilor în spațiul pe care îl doreau. Slovacii erau slavi și puteau să aibă rezerve firești față de formulările antislave venite de la București. „Întărirea slavilor în dauna României” explicată de Antonescu în memoriul său care nu ar fi „în interesul noii ordini europene”⁴¹ putea trezi nemulțumiri la Bratislava.

Sentimentele amestecate anti-ruse și anti-slave ale liderilor de la București erau evidente și în discursurile lui Mihai Antonescu. Este greu de spus ce efect au avut cuvintele sale în mintea lui Hitler dar este evident că declarațiile rasiste și anti-slave ale ministrului român nu puteau contribui la întărirea relațiilor de încredere nici cu Croația și nici cu Slovacia. În fapt, diriguitorii de la București au avut o poziție ambiguă față de relațiile cu statele slave. Cei doi parteneri slavi din Axă nu reprezentau pentru București un pericol, ci erau mai degrabă niște parteneri în competiția cu Ungaria. Anti-slavismul lui Mihai Antonescu era îndreptat doar împotriva slavilor din răsărit care amenințaseră frontiera din Bucovina și Basarabia și nu era dublat de o convingere cu conotații rasiste. Naivitatea cu care a apărut

40 Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1216, f.40-41.

41 *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, volumul I, ediție de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, București, Editura Cozia, 1991, doc. 14, p.90-91.

ipoteza anti-slavistă a românilor e dovedită de faptul că Mihai Antonescu nu avea prea multe informații despre concepțiile generale ale nazismului și nici nu înțelegea că Hitler nu îi prețuia nici pe români, nici pe slovaci. În schimb, declarațiile belicoase la adresa slavilor au trezit nedumerire la Bratislava și au dăunat strângerii raporturilor bilaterale. Neîncrederea româno-slovacă trebuia contracarată printr-o largă campanie propagandistică în plan cultural. În aprilie 1941, Asociația slovaco-română a făcut demersuri pe lângă Ministerele Propagandei Naționale din cele două țări pentru a-i pune la dispoziție publicații și cărți ca material informativ în domeniul cultural și politic și care să stea la baza creării unui program comun⁴². Aceste inițiative s-au dovedit neeficiente, în raportul din 3 mai 1941 Gheorghe Elefterescu, specificând că sub raport cultural relațiile româno-slovace erau „un eșec”, iar Societatea slovaco-română” era „numai pe hârtie”⁴³.

În ciuda slabelor semnale pentru strângerea raporturilor bilaterale, Elefterescu aprecia în ultimul său raport dinaintea declanșării ofensivei Barbarossa, că relațiile româno-slovace „sunt din cele mai bune” deoarece „Slovacia considera soarta ei legată de a noastră”. Slovacia urmăreau cu atenție fiecare pas făcut de România iar vizita lui Ion Antonescu la München și modul cum a fost primit de cancelarul german au fost văzute ca „o indicațiune că repararea nedreptăților făcute statelor ce au urmat o politică loială față de Germania nu poate întârzia”. Dar diplomatul român atrăgea atenția și asupra modalităților de cooperare viitoare. El l-a însărcinat pe Constantin Narti să studieze împreună cu factorii de decizie ai economiei slovace posibilitatea strângerii legăturilor bilaterale comerciale. Totodată considera că sub raport cultural, deși se făcuseră progrese, Societatea româno-slovacă ar trebui dinamizată prin încheierea unui Acord cultural. El contracara astfel zvonistica legată de sentimentele pro-slave ale slovacilor remarcând că președintele Tiso l-a numit pe Hitler într-o cuvântare drept „Tatăl Statului slovac” și că liderii de la Bratislava își „dau toată silința să nu nemulțumească Reich-ul”⁴⁴.

În primăvara anului 1941 relațiile româno-slovace s-au aflat într-un moment de cotitură. Dacă misiunea lui Lahovary care s-a încheiat în martie a fost reprezentată o ultimă etapă a tatonărilor dintre București și Bratislava, numirea lui Gh. Elefterescu trebuia să dinamizeze raporturile bilaterale. Ion Antonescu, stăpân pe situația de la București după îndepărtarea legionarilor, își pregătea ofensiva diplomatică pentru refacerea frontierelor României Mari. În strategia sa, Slovacia devenea o piesă tot mai interesantă în puzzle-ul antimaghiar. Noul diplomat român acreditat la Bratislava a fost primit în cei mai cordiali termeni, dar declarațiile de prietenie nu au fost urmate de pași efectivi pentru strângerea raporturilor bilaterale.

Apropierea româno-slovacă a fost împiedicată de unii factori conjuncturali și contextuali. Războiul din Iugoslavia și prăbușirea vechiului aliat au favorizat din nou expansiunea Ungariei în bazinul Dunării. România și Slovacia nu au fost capabile să-și cumuleze eforturile pentru a obține un rezultat concret de pe urma

42 A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f.235.

43 Loc. cit., f.262-263.

44 Loc. cit., f.383-384.

noilor aranjamente teritoriale. Apariția noului stat croat pe harta Europei și politica sa antimaghiară erau un semnal pozitiv pentru cele două, dar modul cum au acționat dovedește că încă nu erau foarte apropiate. Neîncrederea se datoră modului cum România a acționat în problema Banatului sârbesc, Ivan Milecz avertizând Bratislava asupra discursului anti-slav al diriguitorilor Externelor de la București. Mesajul plin de ambiguități al diplomației românești, discursul agresiv la adresa slavilor dar și eforturile maghiare de a împiedica o eventuală colaborare româno-slovacă au împiedicat apropierea. Sentimentele prorusești ale slovacilor și propaganda panslavistă lansată de Uniunea Sovietică în Slovacia au fost alte motive, contextuale, ale neîncrederii reciproce. Eșecul oricăror proiecte comune a fost rezultatul acestor realități. Aceasta a fost scena pe care și-a început Gheorghe Elefterescu activitatea diplomatică la Bratislava. În cele din urmă, decizia Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică i-a pus pe toți aliații din Pactul Tripartit, în ciuda relațiilor dintre ei, în fața faptului împlinit. Fiecare a fost nevoit să își armonizeze interesele față de această realitate, iar dependența lor, mai mică sau mai mare de Reich, le-a obligată să își ajusteze propriile deziderate.

ACTIVITATEA ISTORICULUI SILVIU DRAGOMIR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ (1919-1947)

SORIN ŞIPOŞ

Rezumat

După realizarea unităţii naţionale, în faţa intelectualilor ardeleni s-au ridicat numeroase probleme ce reclamau o rezolvare rapidă. Intelectualii români din Transilvania implicaţi în realizarea unirii considerau că, alături de reformele care trebuiau să ducă, în final, la integrarea noilor provincii în structurile Vechiului Regat, o problemă de maximă importanţă pentru populaţia românească din provinciile unite o constituia organizarea unui sistem de învăţământ în limba română, îndeosebi la nivel universitar. În noua instituţie de învăţământ superior, care şi-a deschis porţile în toamna anului 1919, Silviu Dragomir a fost propus pentru angajare de către Sextil Puşcariu, ca profesor agregat pentru istoria popoarelor din sud-estul Europei, la catedra de istorie din cadrul Facultăţii de Filosofie şi Litere. Din anul 1923, Silviu Dragomir este numit profesor titular pentru *istoria popoarelor sud-est europene*. Tânărul profesor universitar a susţinut la universitatea clujeană prelegeri de istoria popoarelor slave, a românilor balcanici, precum şi cursul consacrat Revoluţiei de la 1848, apreciate de studenţi, până în anul 1947, când a fost pensionat abuziv, din motive politice, înainte de împlinirea vârstei legale. Precizăm că anii în care Silviu Dragomir a fost profesor la Universitatea din Cluj şi-au pus amprenta asupra cercetărilor sale. Opera lui poate fi structurată, evident cu un oarecare subiectivism, în funcţie de momentul în care a fost redactată. Prima perioadă ar coincide cu debutul în cercetarea istorică şi s-ar încheia în jurul anului 1918. Remarcăm, cu deosebire, studiile de medievistică consacrate instituţiilor româneşti, studiul critic din lucrarea *Contribuţiuni istorice privitoare la istoria românilor de pe pământul crăiesc*, precum şi cercetarea raporturilor religioase româno-ruse din secolele XVII-XVIII. Perioada interbelică, urmată de anii petrecuţi în refugiul sibian şi de reîntoarcerea la Cluj, până în 1947, când este pensionat, se conturează ca a doua etapă însemnată din activitatea istoriografică a lui Silviu Dragomir. Este o perioadă deosebit de fertilă pentru istoric. Din punct de vedere tematic, constatăm existenţa unei continuităţi problematice; apar însă şi subiecte noi, legate îndeosebi

de trecutul populației de origine romanică din nord-vestul Peninsulei Balcanice, de Revoluția de la 1848, precum și de mișcările religioase din secolul al XVIII-lea din Transilvania.

Cuvinte-cheie Silviu Dragomir, Universitatea din Cluj, învățământ superior, cercetarea istorică, perioada interbelică.

Abstract

After the achievement of national unity, the Transylvanian intellectuals were faced with many problems which required a quick solution. The Romanian intellectuals involved in the union considered that, together with the reforms which were meant to eventually integrate the new provinces in the structures of the Old Kingdom, an extremely important issue for the Romanian population in the united provinces was organizing a system of education in Romanian language, especially at university level. In the new higher education institution, which opened its doors in the autumn of 1919, Silviu Dragomir was recommended for hiring by Sextil Pușcariu, as an Associate Professor for the history of people in south-eastern Europe, at the Department of History of the Faculty of Philosophy and Letters. In 1923, Silviu Dragomir was appointed tenured Professor for the history of people in south-eastern Europe. At the University of Cluj, the young Professor delivered lectures on the history of Slavic peoples, of Balkan Romanians, as well as the lecture on the 1848 Revolution, appreciated by students, until 1947, when he was abusively made to retire, for political reasons, before attending the legal age. The years Silviu Dragomir taught at the University of Cluj influenced his research. His work can be structured, obviously with a degree of subjectivity, according to the moment it was written. The first period would coincide with his debut in the historical research and end around 1918. We note especially his medieval studies focused on the Romanian institutions, the critical study in the work *Contribuțiuni istorice privitoare la istoria românilor de pe pământul crăiesc (Historical Contributions to the History of Romanians on the Konigs Boden)*, as well as the research on the Romanian-Russian religious relations in the 17th-18th centuries. The interwar period, followed by the refuge years in Sibiu and his return to Cluj, until 1947, when he is sent to retirement, emerges as the second important stage in Silviu Dragomir's historiographical activity. It is an extremely productive period for the historian. From a thematic point of view, we note a continuity in issues, but there are also new issues, linked mainly to the past of the Romance population in the north-west of the Balkan Peninsula, the 1848 Revolution, as well as the religious movements in the 18th century Transylvania.

Keywords Silviu Dragomir, University of Cluj, higher education, historical research, interwar period.

După realizarea unității naționale, în fața intelectualilor ardeleni s-au ridicat numeroase probleme ce reclamau o rezolvare rapidă. Intelectualii români din Transilvania implicați în realizarea unirii considerau că, alături de reformele care tre-

buiiau să ducă, în final, la integrarea noilor provincii în structurile Vechiului Regat, o problemă de maximă importanță pentru populația românească din provinciile unite o constituia organizarea unui sistem de învățământ în limba română, îndeosebi la nivel universitar¹. În demersurile întreprinse de intelectualii și oamenii politici pentru înființarea Universității Daciei Superioare la Cluj, s-a contat pe sprijinul profesorilor care și-au desfășurat până atunci activitatea în Imperiul Austro-Ungar, precum și pe ardelenii stabiliți în ultimii ani dincolo de Carpați. Speranțe mari se legau și de profesorii de la universitățile din Iași și București, cel puțin în primii ani, precum și de sprijinul oferit de câțiva specialiști străini, dispuși să susțină prelegeri în România.

În noua instituție de învățământ superior, care și-a deschis porțile în toamna anului 1919, Silviu Dragomir a fost propus pentru angajare de către Sextil Pușcariu, ca profesor agregat pentru istoria popoarelor din sud-estul Europei, la catedra de istorie din cadrul Facultății de Filosofie și Litere². Catedra de istorie a beneficiat, încă de la începutul funcționării ei, de contribuțiile unor dascăli și specialiști de excepție ca: Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Ioan Ursu, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga etc., constituindu-se astfel la Cluj temelia unui învățământ istoric de bună calitate. În secția de istorie, parte a Facultății de Litere, au predat, printre alții: Alexandru Lapedatu, profesor titular la *istoria veche a românilor*, Ioan Lupaș la *istoria nouă a românilor*, scurtă vreme și Vasile Pârvan, titularul cursurilor de *istoria antică*, *istoria artelor* și *istoria veche a românilor*, Ioan Ursu la *istoria universală veche, medie și contemporană*, până în 1923, precum și Nicolae Bănescu la *istoria bizantină*. Înființarea instituției românești de învățământ superior l-a făcut pe distinsul intelectual Alexandru Lapedatu, care proiecta o imagine de viitor a instituției, să conchidă următoarele: „Cu deschiderea Universității Daciei Superioare s-au așezat bazele școlilor istorice din Transilvania prin opera de organizare a învățământului istoric și promovarea investigării istorice la noua universitate”³.

La numirea lui Silviu Dragomir pentru *Seminarul de istorie a popoarelor sud-slave* au contribuit, în primul rând, pregătirea sa în istoria și limbile popoarelor slave, precum și cercetările realizate până la momentul respectiv. Specialistul, format în atmosfera riguroasă a Universității din Cernăuți, publicase până în anul 1919 studii consacrate instituțiilor din Transilvania, relațiilor religioase ale românilor cu Rusia, contribuții elogiante și apreciate în epocă.

Tânărul profesor universitar a susținut la universitatea clujeană prelegeri de istoria popoarelor slave, a românilor balcanici, precum și cursul consacrat Revo-

1 Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, 1995, p. 260-263; Vasile Pușcaș, *Universitate. Societate. Modernizare. Organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj, 1919-1940*, Cluj-Napoca, 1995, p. 38-66.

2 Arhivele Naționale-Direcția Județeană Cluj (în continuare: A.N.-D.J. Cluj), *Fond Universitatea din Cluj. Facultatea de Litere*. Proces verbal, nr. 186 din 1921/1922; Arhivele Naționale - Arhivele Naționale Istorice Centrale București (în continuare: A.N.-A.N.I.C. București), *Fond Onisifor Ghibu*, dosar 1, 1919-1929, vol. I, fila 10; „Anuarul Universității din Cluj”, anul I, 1919-1920, Cluj, 1921, p. 32; Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I, Cluj-Napoca, 1980, p. 111.

3 Alexandru Lapedatu, *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale*, Cluj, 1922, p. 1.

luției de la 1848, apreciate de studenți, până în anul 1947, când a fost pensionat abuziv, din motive politice, înainte de împlinirea vârstei legale⁴. Silviu Dragomir a manifestat un interes constant în prelegerile universitare pentru *istoria medievală a sârbilor și a bulgarilor*, precum și pentru *românii din nordul Balcanilor*, consacându-le câteva studii de specialitate. De altfel, activitatea de cercetare a populației românești de la sudul Dunării, precum și a instituțiilor românilor nord-dunăreni a fost elogiată de Ioan Lupaș în răspunsul rostit cu ocazia alegerii lui Silviu Dragomir ca membru plin al Academiei Române, în 1928⁵.

Din anul 1923, Silviu Dragomir este numit profesor titular pentru *istoria popoarelor sud-est europene*, din comisia de examen făcând parte Ioan Ursu – președinte – și Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Nicolae Bănescu, Ioan Popovici – membri⁶. În raportul redactat, cu această ocazie, de către Alexandru Lapedatu se face o trecere în revistă a principalelor contribuții și o apreciere a meritelor științifice. Referentul a supus analizei patru dintre lucrările prezentate de către Silviu Dragomir în dosarul alcătuit pentru ridicarea la rangul de profesor, anume: *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I; *Câteva urme ale organizării de stat slavo-române*; *Vlahii și morlaccii și Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici*. Fără a insista asupra lucrărilor, referentul remarca dificultatea

-
- 4 Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 187-202. În anii universitari 1919-1920, 1920-1921, Silviu Dragomir, titularul *catedrei de istoria popoarelor sud-est europene*, a susținut o serie de cursuri și seminarii care l-au familiarizat cu realitățile politice, sociale și etnice de la sud de Dunăre: *Paleografia slavo-română*, 2 ore; *Istoria poporului sârbesc până la 1459*, 3 ore de seminar în semestrul I, iar pentru semestrul următor *Capitole din viața socială și de stat a sârbilor până la 1459*, 1 oră; *Istoria Banatului*, 2 ore de seminar; *Paleografia slavo-română*, 2 ore („Anuarul Universității din Cluj pe anii 1919-1920”, anul I, 1920-1921, Cluj, 1921, p. 32). În anul universitar 1922-1923, directorul *Seminarului de Istorie sud-est-europeană* a predat următoarele discipline: *Limba slavă și cancelariile române*, 3 ore, și *Lecturi de texte slavo-române*, 2 ore de seminar (*Ibidem*, Cluj, 1924, p. 112). Și pentru anii universitari 1923-1924 și 1924-1925, cursurile ținute de profesorul Silviu Dragomir anticipau cercetările consacrate românilor apuseni în evul mediu. Astfel, în primul semestru din anul universitar 1923-1924, Dagomir a predat studenților clujeni *Istoria veche a slavilor*, 1 oră; *Limba slavă a cancelariilor române*, 2 ore; *Documentele slavo-române*, 2 ore de seminar. În semestrul al doilea: *Istoria veche a slavilor*, 1 oră; *Elemente de paleografie și diplomatică slavo-română*, 1 oră; *Documentele slave ale lui Ștefan cel Mare; Cruciații în Peninsula Balcanică*, 2 ore (*Ibidem*, Cluj, 1925, p. 124). În anul universitar 1925-1926, Dragomir a predat următoarele teme: *Istoria revoluției române din Ardeal în anii 1848-1849*, 1 oră; *Problema românismului balcanic*, 2 ore; *Critica părerilor mai noi despre originea românilor*, 1 oră de seminar (*Ibidem*, Cluj, 1926, p. 105). În anul universitar 1929-1930, Silviu Dragomir a susținut cursul *Limba slavă a cancelariilor române*, 2 ore pe săptămână, și seminarul *Interpretarea de documente slavo-române*, 2 ore săptămânal (*Ibidem*, Cluj, 1930, p. 193). În anul universitar 1930-1931, a susținut prelegerea intitulată *Mișcările politice din sud-estul Europei în anul 1848*, 2 ore, iar la seminar *Exerciții de paleografie slavă*, 2 ore săptămânal (*Ibidem*, Cluj, 1931, p. 200). În anul următor, a ținut cursul *Limba slavă a cancelariilor române*, 2 ore, și seminarul *Lecturi din texte medio-bulgare*, 2 ore (*Ibidem*, Cluj, 1932, p. 219). Vezi și A.N.-A.N.I.C. București, *Fond Onisfor Ghibu*, dosar 282/1919-1929, vol. I, documentul 10.
- 5 „Analele Academiei Române”. Partea administrativă și dezbaterile, seria III, tomul XXXIX, 1927-1928, București, 1929, p. 139-140. „Ai continuat de atunci, an de an, cu răvnă sporită cercetările, publicând contribuțiuni de interes pentru istoria românilor din județul Aradului, pentru vechimea elementului românesc în Banat, pentru așezămintele tradiționale, despre care amintesc documentele relative la vlahii din Serbia secolelor XII-XV, precum și pentru vlahii și morlaccii din Istria” (Ioan Lupaș, *Activitatea istorică a domnului lui Silviu Dragomir. Din răspunsul d-lui Ioan Lupaș la discursul de intrare în Academia Română a d-lui Silviu Dragomir*, în „Transilvania”, nr. 7-8, 1929, p. 646).
- 6 „Domnule profesor. Prin Înalt Decret Regal – 1977/1923, ați fost ridicat la rangul de profesor titular pe data de 1 mai 1923, la catedra de *Istoria popoarelor sud-est europene*”, în A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 3; „Anuarul Universității din Cluj”; anul I, 1919-1920, Cluj, 1921, p. 112; Vasile Pușcaș, *op. cit.*, p. 244.

cercetărilor amintite și pregătirea specială a lui Silviu Dragomir⁷. Documentul prezentat de Alexandru Lapedatu dovedea, în bună măsură, și o grijă specială pentru condiția materială a intelectualului român, care, pentru a se pregăti, trebuia să dispună și de susținere financiară⁸. Referatul lui Al. Lapedatu este relevant pentru orientarea științifică a istoricului clujean, care a satisfăcut așteptările printr-o prodigioasă activitate, ce l-a situat în galeria marilor istorici români⁹.

Noii profesori ai Universității din Cluj, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir etc., au fost preocupați – potrivit unuia dintre cei mai avizați exegeți – să stabilească rolul și locul Transilvaniei în viața istorică românească, individualitatea ei față de coroana maghiară, căutată în organizațiile politice naționale pe care românii transilvăneni le-au avut în evul mediu¹⁰. Prin cercetările de slavistică, istoricul Silviu Dragomir va deschide noi direcții de studiu asupra trecutului românilor din nordul-vestul Peninsulei Balcanice, asupra instituțiilor medievale și a unității românilor în evul mediu. Unele din noile direcții de cercetare vor fi anunțate chiar de tematica cursurilor și seminariilor ținute de către profesor la universitatea clujeană. Cercetarea spațiului sud-est-european în evul mediu va constitui o preocupare constantă în cercetările lui Silviu Dragomir. Investigarea mișcărilor religioase va beneficia de o analiză de bună calitate, e drept în spiritul orientării confesionale a istoriografiei ardeleni de la începutul secolului al XX-lea. În același timp, la Cluj, în noua universitate, la mijlocul deceniului al treilea, interesul era reținut de o mișcare amplă monografică consacrată Revoluției de la 1848 și personalităților care au ilustrat-o. Silviu Dragomir publica, în spiritul acestui curent, în 1924, monografia lui Avram Iancu, iar din anul universitar 1924-1925 în norma sa didactică apare și cursul *Istoria revoluției românești din Ardeal în anii 1848-1849*.

Din același an universitar, profesorul va suplini *catedra de istorie universală, medie și modernă*, rămasă vacantă prin plecarea lui Ioan Ursu la Universitatea din București¹¹. În această calitate, a redactat un raport, în 7 decembrie 1924, în care a solicitat înființarea unei *conferințe pentru istoria universală*. Demersul inițiat de profesorul Dragomir s-a produs într-un moment de vacanță a titularului *catedrei de istorie universală*, prin plecarea lui Ioan Ursu, astfel că nimeni nu era lezat de această inițiativă. În plus, suplinind catedra, cunoscând direct neajunsurile ei, era cel mai îndreptățit să propună îmbunătățirea acesteia. În susținerea inițiativei, Silviu Dragomir aduce observații pertinente, anume: întinderea enormă, pe trei epoci, a cursului, apoi particularitățile de metodă specifice fiecărei epoci. În aces-

7 Pompiliu Teodor, *Raportul lui Alexandru Lapedatu în vederea concursului organizat pentru ocuparea postului de profesor titular de către Silviu Dragomir*, în *Istoria - ca experiență intelectuală*. Volum îngrijit de Corneliu Crăciun și Antonio Faur, Oradea, 2001, p. 346.

8 „Mergând pe calea începută, d-l Silviu Dragomir ne va da, desigur, această lucrare. Pentru aceasta trebuie să-l punem în situația morală și materială de a se putea consacra ei. Iată de ce, în calitate de raportor al Comisiunii, propun ca, pe baza scrierilor analizate mai sus, analizate apreciate și a considerațiilor expuse, să rugăm Senatul universitar să recomande d-lui Ministru al Instrucțiunii ridicarea d-lui dr. Silviu Dragomir la rangul de profesor titular la catedra ce ocupă la Facultatea noastră, ca unul ce îndeplinește toate condițiile cerute de lege și de regulamentul ei“ (*Ibidem*, p. 346).

9 *Ibidem*, p. 343.

10 Pompiliu Teodor, *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, 1995, p. 8.

11 Ioana Ursu, Dumitru Preda, *Biografia unei conștiințe - Ioan Ursu*, Cluj-Napoca, 1987, p. 229.

te condiții, era nevoie de un dascăl remarcabil, în măsură să stăpânească materia¹². „Din câte știu eu“, continua istoricul clujean, „din experiență, la noi un singur savant înzestrat cu talent neobișnuit, domnul Iorga, a reușit în lecțiile sale de sinteză de istorie universală, să urmărească împreună cu ascultătorii săi anume probleme privite dintr-o anumită perspectivă, care le îngăduia o bună orientare în materia fiecărei epoci“¹³. Argumentele aduse în favoarea acestei propuneri sunt interesante și reflectă căutările dascălilor clujeni pentru realizarea unui învățământ performant. În continuarea expunerii, autorul invoca menirea pe care o aveau universitarii, aceea de-a face și muncă de cercetare¹⁴. În finalul raportului, Silviu Dragomir integra *conferința pentru istoria și arheologia medievală* în programul de cercetare a istoriei românilor ardeleni desfășurat la Universitatea din Cluj¹⁵.

În anul universitar 1924-1925, Consiliul Facultății de Litere și Filosofie a organizat un concurs pentru ocuparea *catedrei de istorie universală*, la care s-au prezentat doi candidați „pregătiți unul pentru o parte a materiei, celălalt pentru altă parte a istoriei universale“¹⁶. Candidații erau Constantin Marinescu și Constantin Diculescu, iar comisia l-a ales pe primul să ocupe *catedra de istorie universală*. În final, reputatul istoric și arheolog Constantin Diculescu va reuși, și datorită repetatelor insistențe ale lui Silviu Dragomir, să ocupe *conferința de istorie universală*. Nu întâmplător am insistat asupra acestui episod aparent nesemnificativ din istoria învățământului clujean. Pe de o parte, l-am surprins pe Silviu Dragomir profund implicat în îmbunătățirea cursurilor de istorie din cadrul Facultății de Filosofie și Litere, iar pe de alta observăm grija pentru ca unui mare specialist în istoria popoarelor migratoare, anume Constantin Diculescu, să nu-i fie închise brutal porțile învățământului superior. Silviu Dragomir aprecia că eliminându-l pe Diculescu, specialist de valoare, s-ar comite o gravă greșală.

Prin plecarea lui Alexandru Lapedatu la București, unde i se încredințase funcția de ministru al cultelor și artelor, Silviu Dragomir este însărcinat de către consiliul facultății să suplinească *catedra de istorie veche a românilor* în anul universitar 1927-1928¹⁷. În această calitate, el a susținut următoarele teme: *Epoca lui Ștefan cel*

12 A.N.-D.J. Cluj, *Fond Universitatea. Facultatea de Filosofie și Litere. Raportul domnului Silviu Dragomir cu privire la înființarea unei Conferințe pentru Istoria medievală universală*, nr. 194/1, p. 1.

13 *Ibidem*.

14 „Catedrele Facultăților de litere mai au o menire: să ofere titularului posibilitatea de-a face cercetări, inițiind pe ascultătorii săi în aceste scurtări, în lecțiuni, care nu fac decât să lumineze mai intensiv anumite probleme sau neajunsuri ale științei sale. El riscă astfel a împărtăși studentului cunoștințe defectuoase, pregătindu-l unilateral și fiind silit adesea a neglija epoci și popoare întregi, ale căror istorie merită totuși o considerație deosebită“ (*Ibidem*, p. 2).

15 „Îndeosebi Facultatea din Cluj, prin acest nou organ al ei, speră să promoveze studiul istoriei medievale a Ardealului, pe pământul căruia s-au desfășurat multe din evenimentele epocale trecute sub tăcere sau în general nedezgropate încă de stăpânitorii de până acum, interesați a găsi aici, din Evul Mediu, numai anumite urme“ (*Ibidem*, p. 3).

16 *Ibidem*.

17 „Domnule Coleg, Ca urmare la cererea D-voastră cu data de 20 X 1927, am onoarea a vă anunța că, Consiliul profesoral al Facultății noastre, luând în dezbatere suplinirea catedrei D-voastre, a opinat ca ea să fie încredințată unui profesor agregat sau titular la Facultatea noastră. Domnul Victor Motogna nefiind decât docent, Consiliul profesoral și-a exprimat părerea că D-l Silviu Dragomir, ar fi indicat pentru această suplinire. Așteptăm asentimentul d-voastră spre a putea rezolva definitiv această chestie. Domnului Alexandru Lapedatu, Ministru al Cultelor și Artelor“ (*Ibidem*, documentul nr. 130, din 3 noiembrie 1927). Avându-se acceptul profesorului Al. Lapedatu, decanul Facultății de Litere și Filosofie, Th. Capidan a solicitat

Mare, 2 ore de curs, și *Cercetări istorico-geografice cu privire la Țările române în sec. XV, seminar*¹⁸.

Precizăm că anii în care Silviu Dragomir a fost profesor la Universitatea din Cluj și-au pus amprenta asupra cercetărilor sale. Opera lui poate fi structurată, evident cu un oarecare subiectivism, în funcție de momentul în care a fost redactată. Prima perioadă ar coincide cu debutul în cercetarea istorică și s-ar încheia în jurul anului 1918. Remarcăm, cu deosebire, studiile de medievistică consacrate instituțiilor românești, studiul critic din lucrarea *Contribuțiuni istorice privitoare la istoria românilor de pe pământul crăiesc*, precum și cercetarea raporturilor religioase româno-ruse din secolele XVII-XVIII.

Perioada interbelică, urmată de anii petrecuți în refugiul sibian și de reîntoarcerea la Cluj, până în 1947, când este pensionat, se conturează ca a doua etapă însemnată din activitatea istoriografică a lui Silviu Dragomir. Este o perioadă deosebit de fertilă pentru istoric. Din punct de vedere tematic, constatăm existența unei continuități problematice; apar însă și subiecte noi, legate îndeosebi de trecutul populației de origine romanică din nord-vestul Peninsulei Balcanice, de Revoluția de la 1848, precum și de mișcările religioase din secolul al XVIII-lea din Transilvania. Contribuțiile specialistului clujean, din segmentul de timp precizat, s-au impus în istoriografia românească prin vastitatea documentării și rigurozitatea analizelor. Ultima etapă din activitatea sa științifică, dintre anii 1955 și 1962, după eliberarea din detenție, este legată de munca desfășurată la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj. Schimbările politice produse în România după 1947 au influențat, într-o mare măsură, cercetările realizate de către istoricii noștri. Silviu Dragomir și-a orientat acum atenția asupra instituțiilor și ocupațiilor românilor din evul mediu. A reluat investigarea documentelor unirii religioase, rămânând, în acest sens, consecvent concluziilor exprimate în perioada interbelică. A continuat cercetările mai vechi asupra Revoluției de la 1848, precum și a rolului jucat de către Avram Iancu în mișcarea socială și națională a românilor.

Intelectualul ardelean a deținut în perioada interbelică diverse funcții administrative. Este ales decan în anul universitar 1925-1926 și prodecan în anul universitar 1926-1927¹⁹. În perioada de refugiu a Universității la Sibiu, Silviu Dragomir a fost unul dintre prorectorii instituției, într-unul din cele mai dificile momente din istoria ei²⁰. După 23 august 1944, în condițiile schimbărilor politice produse în

Ministerului Instrucțiunii suplینirea de către Silviu Dragomir a catedrei de istoria românilor. Prin ordinul Ministerului Instrucțiunii, Direcția generală a învățământului superior, cu nr. 154 754, din 19 noiembrie 1927, se comunica decanului Facultății de Litere și Filosofie următoarele: „Avem onoarea a vă face cunoscut că pe baza recomandării făcute la adresa dumneavoastră cu nr. 190/1927, Ministerul aprobă pe d-l Silviu Dragomir să suplinească pe d-l profesor Al. Lapedatu la catedra de Istoria românilor de la Facultatea de Litere din Cluj, cu începere de la 1 noiembrie 1927. Ministru Burileanu“ (*Ibidem*, documentul 190/1927-1928).

18 *Ibidem*.

19 „În ședința ordinară ținută la 30 octombrie 1925. Prezenți: V. Bărbat-președinte, G. Bogdan-Duică, G. Giuglea, I. Lupaș, Th. Capidan, I. Paul, D.M. Teodorescu, Fl. Ștefănescu-Goangă, O. Ghibu, Șt. Bezdechi, G. Kristof, P. Grimm. Domnul prof. Silviu Dragomir întrunind unanimitatea voturilor este proclamat decan pentru anul școlar 1925/1926“ (A.N.-D.J. Cluj, *Fond Universitatea din Cluj. Procese verbale 1925-1926*; Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 178-179).

20 Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică. Triumful rațiunii împotriva violenței*, II, Cluj-Napoca, 1980, p. 335.

România, conducerea universității a luat măsurile care se impuneau în vederea revenirii instituției de învățământ superior la Cluj. În ședința specială a Senatului universitar din 30 august 1944 s-a stabilit o comisie ce avea menirea să pregătească revenirea Universității la Cluj, precum și preluarea tuturor edificiilor și a întregului inventar. Vicepreședinte al comisiei a fost numit Silviu Dragomir²¹.

Profesorul Universității din Cluj a fost conștient, încă de la debutul în învățământ, că era nevoie de multă muncă pentru ridicarea nivelului de cultură al românilor din Transilvania. După decenii în care populației autohtone i-a fost refuzat dreptul la instrucție în limba națională, intelectualii ardeleni constatau cu tristețe că exista un decalaj ce îi despărțea pe români de celelalte națiuni din provincie. După preluarea Universității din Cluj, intelectualii români au căutat diverse formule pentru dezvoltarea instrucției în rândurile populației autohtone²². Extensiunea Universitară, constituită la inițiativa profesorului universitar Virgil Bărbat, a fost una dintre inițiativele avute în vedere de către cadrele didactice din Transilvania²³. Dintre membrii fondatori îi amintim pe Vasile Bogrea, Fl. Ștefănescu-Goangă, Alexandru Borza, Nicolae Drăganu, Sextil Pușcariu, Silviu Dragomir etc.²⁴ Scopul Extensiunii Universitare era „de-a organiza o campanie de propagandă culturală prin conferințe și publicații de popularizare, o campanie în stil mare, sistematică, organizată, urmărită stăruitor, an de an”²⁵. Începând cu 1924, profesorii Universității din Cluj au organizat conferințe, dezbateri, simpozioane în orașele din Transilvania, care au continuat și după cedarea nord-vestului Ardealului. În anul universitar 1941-1942, Extensiunea Universitară și-a reluat activitatea. Președinte al noului comitet de conducere a fost ales Silviu Dragomir²⁶.

Activitatea didactică și științifică desfășurată de profesorul Silviu Dragomir la Universitatea din Cluj până în 1947 a fost apreciată și respectată de colegii săi, precum și de numeroasele generații de studenți. Marea lor majoritate i-au apreciat onestitatea morală și pregătirea profesională, precum și larga disponibilitate pentru a-și ajuta colegii și studenții²⁷. Deosebit de relevant este, în acest sens, portretul intelectual al lui Silviu Dragomir realizat, peste ani, de către unul dintre foștii studenți, ce surprinde, în linii esențiale, originalitatea cursurilor, tactul pedagogic, dar și dârzenia de care a dat dovadă atunci când era necesar. Pe mine – mărturisește Camil Mureșanu – m-a impresionat omul, care prezenta originalitate. La cursuri nu era foarte atractiv, tocmai pentru această originalitate. Silviu Dragomir pregătea o lecție, în sensul că își forma, fie pe hârtie, fie în intelect, o documentație, dar nu venea la lecție cu un punct de vedere finalizat. El, în fața noas-

21 *Ibidem*, p. 359.

22 Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 157-224.

23 Stelian Neagoe, *op. cit.*, I, p. 240.

24 *Ibidem*, p. 242.

25 *Ibidem*, p. 241.

26 *Ibidem*, II, p. 302.

27 „Silviu Dragomir era un prieten bun și loial, iubit și căutat atât de către colegii din universitate dintre care, deloc exhaustiv, aş numi pe Ion Lupaș, Alexandru Lapedatu, Ștefan Meteș, Ioachim Crăciun și alții, cât și de către studenții săi pe care îi stimula și îi ajuta să-și adâncească cercetările și să-și sporească publicațiile” (Toader Buculei, *Clio încarcerată. Mărturii și opinii privind destinul istoriografiei românești în epoca totalitarismului comunist*, Brăila, 2000, p. 89-90).

tră, începea să prezinte o teză, alta, un document sau altul, prezenta argumentele pro și contra, încât îți făcea impresia că atunci își frământa, își elabora concluziile, și termina câteodată prin aceea că spunea: „Domnilor, o să mă mai gândesc, o să mai revin la problema aceasta“. „Eu găsesc că în felul său, nu zic că era și pedagogic, *Silviu Dragomir era o personalitate originală la catedră* (s.n.), cel puțin pentru cursul de anul I. [...]. Cât timp am colaborat cu el, ceea ce m-a impresionat, a fost că *era o fire foarte chibzuită, domoală* (s.n.), niciodată nu se hazarda de la prima impresie să susțină un lucru. Tot timpul, era dispus să-și confrunte părerile cu ale altora, chiar dacă acela se nimerea să fie un profan în domeniu. Totdeauna cu bunăvoință, nu l-am auzit niciodată să reteze cuiva o opinie. [...]. *Era felul acesta domol care venea dinspre originile ancestrale ale țaranului hunedorean* (s.n.). Nu că uneori nu putea să fie vehement, dar numai dacă era o cauză mare, *așa cum l-am văzut la Academie, în fața întinării Revoluției române de la 1848 și a eroului său, Avram Iancu* (s.n.). Asta atrage după sine și concluzia mea că *era un om foarte onest în ceea ce privește cercetarea științifică* (s.n.). Avea un suflet în fond sănătos, frust, de om puternic fizic cu calități ancestrale, străvechi, din adâncimile originilor sale²⁸. Portretul realizat de către academicianul Camil Mureșanu dascălului și cercetătorului Silviu Dragomir este confirmat și de relatările făcute nouă de Sabin Belu. Fost cercetător la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj, acesta a urmat cursurile Universității din Cluj-Sibiu între anii 1940 și 1944. Mai apoi, a frecventat și cursurile de pregătire doctorală, într-o perioadă dificilă pentru Universitatea din Cluj. Ca student, Sabin Belu a urmat în anul I cursul profesorului Dragomir intitulat *Statele slave de la Dunăre*, precum și cursul și seminarul de *Paleografie româno-chirilică*. În anul al II-lea, Silviu Dragomir a susținut în fața studenților cursul *Cancelariile slavo-române*, iar în anul al III-lea *Români și albanezii în evul mediu*. Pentru anul al IV-lea, a pregătit cursul *Cancelariile slavo-române din Principate*²⁹. Despre prelegerile audiate, Sabin Belu ne-a relatat că erau foarte bine documentate și erau expuse liber, iar la seminariile de paleografie slavo-română și româno-chirilică, profesorul se așeza, adesea, în bancă alături de studenți, semn al unei deosebite colegialități și prețuiri arătate tinerilor. Silviu Dragomir avea, potrivit relatărilor făcute de Camil Mureșanu și Sabin Belu, calități umane și profesionale remarcabile, pentru care a fost respectat și apreciat în România dintre cele două războaie. Despre calitățile umane și sprijinul oferit studenților de profesorul Silviu Dragomir vorbește și Eugeniu Sperantia. „Înalt, subțiratic, cu obraz alb de domnișoară, purta pe atunci o mică mustață pe care, cu vremea, a părăsit-o. Cu toată energia, toată hotărârea dărză pe care a manifestat-o cu atâtea prilejuri, înfățișarea, privirea sa exprima o mare blândețe, un suflet delicat. Vorba sa nu era niciodată bruscă sau aspră. Când era contrariat se stăpânea și evita tonul ridicat. Era parcă făcut să mângâie și să ajute. Sunt mulți dintre foștii săi studenți care-și aduc aminte bine de marile lui binefaceri, grație cărora au putut învinge greutățile vieții și și-au putut continua studiile. Mai mult încă – ceea ce nu-și dădeau seama

28 Camil Mureșanu, *Silviu Dragomir*, în „Munții Apuseni“, anul III, 1997, nr. 1-2, Oradea, p. 54.

29 *Indexul studentului Sabin Belu*, în Arhiva personală Sabin Belu.

cei ajutați, binefacerile erau pentru el uneori adevărate sacrificii³⁰. Despre generozitatea, precum și despre pasiunile lui Silviu Dragomir, Florica Enescu, nepoata lui, consemna următoarele: „Silviu Dragomir era un prieten bun și loial, iubit și căutat atât de către colegii din Universitate dintre care, deloc exhaustiv, aș numi pe Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Ștefan Meteș, Ioachim Crăciun și alții, cât și de către studenții săi pe care îi stimula și îi ajuta să-și adâncească cercetările și să-și sporească publicațiile. [...] Silviu Dragomir iubea foarte mult natura și cu toate că se ținea la curent cu evoluțiile sportive de diferite categorii, adevăratele sale pasiuni erau cele legate nemijlocit de natură: vânătoarea și pescuitul. [...] Când nu mergea la vânătoare sau la pescuit, asista la meciurile de fotbal ale echipei Universitatea Cluj, al cărei președinte a fost”³¹. Din nefericire, tocmai aceste calități, probate adesea de el în momente de cumpănă, au constituit în România comunistă păcate capitale, cărora le-au căzut victime o mulțime de intelectuali.

Strădanile depuse de Silviu Dragomir în activitatea științifică și didactică, cel puțin până în anul 1947, au fost apreciate la justa lor valoare de autoritățile politice și științifice din România. Pentru activitatea științifică, didactică și pentru politica națională promovată, a fost răsplătit cu numeroase medalii și decorații, dintre care amintim: *Medalia Jubiliară*³², *Comandor al Ordinului Coroana României*³³, *Răsplata Muncii pentru învățământ, cl. I*³⁴, *Meritul cultural*³⁵, *Mare ofițer al Ordinului Coroana României*, *Meritul cultural – cavaler clasa I, Coroana României în gradul de mare cruce Sf. Sava*, *Mare ofițer al Ordinului Ferdinand I*, *Cavaler al Ordinului Ferdinand I*³⁶, *Leul Alb. Comandor (Cehoslovacia)*³⁷.

Activitatea științifică deosebită, concretizată în numeroasele studii și cărți publicate după anul 1916, a constituit un argument important pentru alegerea sa ca membru activ al Academiei Române³⁸. Propunerea pentru alegerea ca membru plin a fost făcută de către Ioan Lupaș, care a comunicat, în ședința din 28 mai 1928, plenului academiei decizia secțiunii istorice, luată cu majoritate de voturi, ca Silviu Dragomir să fie ales în locul reputatului și regretatului specialist Vasile Pârvan³⁹. *Raportul*, precum și *Răspunsul* la discursul de intrare în Academia Română au fost prezentate, din însărcinarea secțiunii istorice, de Ioan Lupaș. În ambele, se face

30 Eugeniu Sperantia, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 43.

31 Florica Enescu, *Silviu Dragomir*, în Toader Bucurei, *op. cit.*, p. 89-90.

32 „Anuarul Universității din Cluj”, 1922-1923, Cluj, 1924, p. 112; *Ibidem*, 1923-1924, Cluj, 1925, p. 124.

33 *Ibidem*, 1923-1924, Cluj, 1925, p. 124.

34 *Ibidem*, 1930-1931, Cluj, 1931, p. 158.

35 *Ibidem*, 1933-1934, Cluj, 1934, p. 189.

36 *Ibidem*, 1936-1937, Cluj, 1938, p. 297.

37 *Ibidem*, 1931-1932, Cluj, 1932, p. 183.

38 „Stimate Domnule Coleg. Avem onoarea a vă aduce la cunoștință că Academia Română, apreciind activitatea Domniei Voastre în domeniul istoriei românilor v-a ales, în ședința plenară de la 25 mai 1928, membru activ al ei în Secțiunea Istorică. Comunicându-vă acest vot, vă rugăm să binevoiți a lua parte la lucrările sesiunii generale, în care Academia se găsește întrunită” (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 92, scrisoarea cu nr. 1235, din 28 mai 1928, trimisă de Academia Română, cu semnătura președintelui Emil Racoviță și a secretarului general Ion Bianu, prin care Silviu Dragomir era informat de alegerea sa ca membru activ).

39 „Procedându-se la votarea cu bile conform cu articolul 24 din Statute, d-l Silviu Dragomir întrunește din 23 de voturi exprimate 17 voturi pentru. Domnul Emil Racoviță constată că d-l Silviu Dragomir a întrunit două treimi din voturile membrilor prezenți și-l proclamă ales membru activ al Academiei la Secțiunea Istorică” („Analele Academiei Române”, tomul XLVII, Ședințele din 1927-1928, București, 1928, p. 140).

o trecere în revistă a activității științifice și publicistice desfășurate de profesorul clujean din anul 1916, momentul alegerii sale ca membru corespondent. Subliniind și apreciind în același timp calitățile de istoric ale lui Silviu Dragomir, raportorul recunoștea că speranțele lui Ioan Bogdan s-au împlinit. Dincolo de adevărul celor rostite de Ioan Lupaș în privința activității științifice a celui ales, asupra cărora vom reveni în capitolele următoare, considerăm că merită să ne oprim asupra a două dimensiuni ale personalității sale, așa cum se desprind din *Răspunsul* lui I. Lupaș. Prima ar fi dimensiunea națională a lui Silviu Dragomir, care, asemenea lui Nicolae Iorga, s-a implicat cu toată forța ființei sale în realizarea unității politice a românilor⁴⁰. Cealaltă dimensiune a cercetătorului, scoasă în evidență de Ioan Lupaș, este probitatea profesională și respectul pentru adevăr⁴¹. Mulțumind pentru onoarea de a fi ales, istoricul considera alegerea „ca un îndemn luminos la continuarea activității științifice și naționale de până atunci”⁴². În ședința publică solemnă din 29 mai 1929, Silviu Dragomir a citit discursul de recepție, închinat memoriei lui Constantin Romanul Vivu și ideii de unitate a tuturor românilor⁴³. La ședință a participat și patriarhul Miron Cristea, membru de onoare al înaltului for, prezența sa fiind salutăată de către președintele academiei, Emil Racoviță⁴⁴.

Încheierea Războiului Mondial nu a adus liniștea atât de dorită de români. Pentru Dragomir a însemnat pierderea catedrei universitare și câțiva ani de detenție în închisorile comuniste. Dar schimbările produse în România au afectat întreaga societate. După război, țara a intrat într-un nou sistem politic, dominat la început de partide aflate în stânga spectrului politic, iar mai apoi de comuniști. Împotriva intelectualilor și oamenilor politici – unii foști demnitari în perioada interbelică, sub regimul autoritar instaurat de Carol al II-lea, în perioada războiului, sub dictatura generalului Antonescu – s-a pornit o politică dură de exterminare⁴⁵. În România, *intelectualul* devenise sinonim cu *burghezul*, cu *exploatatorul clasei muncitoare* și, evident, cu *contrarevoluționarul* care încerca prin toate mijloacele să reînvie vechea ordine. Tot ceea ce venea din exterior, din spațiul Europei Occidentale, din lumea democratică, reprezentând o opțiune alternativă față de noul

40 „Dându-ți seama că istoria nu se rezumă la cunoașterea trecutului, ci are ca element dinamic forța propulsivă de a contribui la îndrumarea prezentului și la pregătirea viitorului, nu ai stat la îndoială a pune învățămintele ei în serviciul problemelor de actualitate în viața noastră națională din ultimele două decenii” (Ioan Lupaș, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 647).

41 „Suntem convingiți, că în cercetările și lucrările viitoare vei fi povățuit, ca și în cele de până acum, de respectul necondiționat al adevărului și de râvna nobilă de a da, prin studiile istorice, generațiilor care se succedea, puțința să iubească trecutul, să înțeleagă prezentul și să creadă în viitorul națiunii și patriei române reîntregite” (*Ibidem*, p. 647).

42 „Anale”, tomul XLVIII, Ședințele din 1927-1928, București, 1928, p. 152.

43 *Ibidem*, tomul XLIX, Ședințele din 1928-1929, București, 1929, p. 193.

44 „Cu recunoștință își va aduce aminte colegul nostru Dragomir că i-ai fost naș, iar noi îți mulțumim că ai venit printre noi și te asigurăm de dragostea noastră respectuoasă, cetățenească și academică” (*Ibidem*).

45 Literatura privind sistemul concentraționar românesc s-a îmbogățit mult în ultimii ani. Vezi din istoriografia problemei următoarele referințe: Claudiu Secașiu, *Contribuții privind distrugerea elitei politice românești*, în *Memoria închisorii Sighet*. Editor Romulus Rusan, București, 1999, p. 239-266; Keith Hitchins, *România 1866-1947*, București, 1996, p. 574-581; Toader Bucurei, *Clio încarcerată. Mărturii și opinii privind destinul istoriografelei românești în epoca totalitarismului comunist*, Brăila, 2000; Nuțu Roșca, *Închisoarea elitei românești. Compendiu*, Baia Mare, 1998; Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România 1945-1964*, București, 2000.

regim, trebuia eliminat. În plus, *cortina de fier* a pus capăt unor legături economice, politice, culturale și religioase vechi de secole cu Occidentul, accentuând, astfel, izolarea noilor regimuri comuniste. Începea o *nouă lume*, pentru mulți plină de speranțe, dar despre care puțini știau în ce direcție se îndrepta și care erau riscurile schimbărilor politice și sociale produse sub impactul forței în România.

În situația politică existentă, se prefigura arestarea istoricului Silviu Dragomir. În arhiva personală există declarația dată de Ioan Lupaș în favoarea acestuia. Preotul Lupaș confirma că în data de 25 august 1940 a asistat la o întrevedere în cursul căreia fostul prim-ministru Ion Gigurtu a încercat să-l convingă pe profesorul Silviu Dragomir să accepte să facă parte din cabinet ca ministru al minorităților⁴⁶. Este, iată, o primă dovadă că noile autorități politice din România încercau diferite scenarii pentru a-l aresta pe Silviu Dragomir. Procesul intentat membrilor Consiliului de Administrație de la Banca Agrară făcea parte dintr-un asemenea scenariu, pus în practică în ciuda tuturor evidențelor privind nevinovăția inculpaților.

Necazurile pentru reputatul istoric și om politic erau doar la început. În România, sub diferite pretexte, elita intelectuală și academică a suferit poate cele mai grave agresiuni din istoria ei din partea comuniștilor. Asaltul asupra învățământului, îndeosebi asupra celui universitar, s-a declanșat încă din anii 1944-1945, când, sub semnul *defascizării*, au fost întemnițați și înlăturați, nu doar din viața universitară, ci, în multe cazuri, din viață chiar, cei cărora, fie prin simpla lor prezență în administrația superioară anterioară, fie prin activitatea publicistică, li se puteau atribui sentimente antisovietice⁴⁷. „Anul 1946 este momentul pierderii autonomiei universitare, proces derulat insidios, printr-o schimbare aparent ne semnificativă a unor paragrafe din legea învățământului. Anul școlar 1947-1948 este momentul *marii cotituri*, care a marcat pentru decenii destinul universității românești. Debutează prin cea mai amplă eliminare de cadre din învățământul superior, masivele comprimări din toamna anului 1947, și se încheie prin promulgarea legii învățământului, reformă care marchează instalarea noului model, de tip sovietic, pe care-l va urma școala noastră mulți ani de aici încolo”⁴⁸. Astfel, în *Monitorul Oficial* din 4 octombrie 1947 s-a publicat decizia semnată de ministrul Ștefan Voitec pe 2 octombrie 1947, prin care 80 de profesori din învățământul superior sunt puși în retragere din oficiu pe data de 1 septembrie 1947, spre a-și aranja drepturile la pensie. Cei mai mulți dintre ei erau, astfel, obligați, prin decizie ministerială, să se retragă din viața universitară înaintea împlinirii vârstei minime de pensionare de 65 de ani, pe care o prevedea legea pentru membrii corpului didactic din învățământul superior. La Cluj au fost pensionați forțat cu această ocazie, între alții, Gh. Giuglea, sociologul Constantin Sudețeanu, etnologul Romulus Vuia, botanistul Alexandru Borza. Printre ei era și Silviu Dragomir, care la momentul respectiv avea

46 „Domnul Silviu Dragomir a refuzat această propunere ademenitoare împotrivindu-se a participa la o guvernare dictatorială” (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4).

47 Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Modificarea structurii universității în anii consolidării sistemului comunist*, în „Analele Sighet” 6. Anul 1948 – *instituționalizarea comunismului*. Editor Romulus Rusan, București, 1998, p. 447.

48 *Ibidem*, p. 448.

59 de ani⁴⁹. Profesorul, pentru a-și completa dosarul de pensie, solicita din partea Facultății de Filosofie și Litere un certificat privind activitatea desfășurată între anii 1940 și 1945⁵⁰. Decizia de pensionare a întârziat nepermis de mult. Abia în data de 9 decembrie 1947, decanul Facultății de Științe Comerciale din București îl informa pe istoric că, potrivit deciziei cu numărul 169 012, comisia de pensii a stabilit cuantumul pensiei sale la 14 090 de lei⁵¹.

Profesorul Universității din Cluj a fost pensionat deci cu șase ani înainte de împlinirea vârstei minime, fiind în fapt vorba de o înlăturare de la catedră. Potrivit lui Alexandru Zub, oamenii de știință amintiți, dar și alții, au fost scoși din învățământ deoarece nu au făcut la timp concesiile impuse de noul regim⁵². Silviu Dragomir, alături de alți istorici de mare prestigiu, și-a păstrat în tot acest timp verticalitatea, refuzând să scrie istorie în spiritul noii concepții impuse de comuniști⁵³. Dacălii pensionați fie au lucrat la Centrul de Studii, fie au colaborat la *Revue de Transylvanie*, instituție și revistă care au urmărit să apere România reîntregită. Un an mai târziu, prin adresa cu numărul 298 din data de 26 iunie 1948, Silviu Dragomir era anunțat că „Ministerul Instrucției Publice l-a eliberat din funcția de Director al Centrului de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania”⁵⁴.

49 *Ibidem*, p. 472; Toader Bucurei, *op. cit.*, p. 91; Alexandru Zub, *Clio în derută. Istoriografia română a anului 1947*, în „Analele Sighet” 5. Anul 1947 – Căderea cortinei, București, 1997, p. 267.

50 *Certificat cu numărul 31/1947 din 1 octombrie 1947, eliberat sub semnătura profesorului Ioachim Crăciun, decanul Facultății de Filosofie și Litere din Cluj*, în Arhiva familiei Enescu, p. 1.

51 „Stimate Domnule Profesor, Sunt foarte bucuros să vă informez, că reluând demersurile în chestia pensiei D-voastră s-a ajuns la rezultatul că dosarul D-voastră a trecut prin comisia de pensii azi, 9 XII 1947; decizia cu nr. 169 012, fixează pensia lunară la 14 090 lei. Dosarul va pleca în 13 XII 1947 la Administrația Financiară Cluj. Sunt foarte mulțumit că v-am putut servi și am făcut-o cu multă plăcere, ca întotdeauna când este vorba de D-voastră” (Scrisoarea decanului Facultății Comerciale din București către Silviu Dragomir, în Arhiva familiei Enescu).

52 Alexandru Zub, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 262.

53 *Ibidem*, p. 267.

54 În plus, pe 26 iunie 1948, prin adresa cu numărul 298, Silviu Dragomir era anunțat că „Ministerul Instrucției Publice l-a eliberat din funcția de Director al Centrului de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania” (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4).

ACTIVITATEA PUNCTELOR DE PRIMIRE A CEREALELOR DE PE TERITORIUL RSSM (1944-1947)

MARIANA S. ȚĂRANU

Rezumat

Din primele zile ale celei de-a doua ocupații sovietice constant s-a promovat o politică de stat de sărăcire a populației, dar și de rusificare masivă. Autoritățile sovietice au fixat impozite exagerate care au sărăcit și au înfometat populația băștinașă. Cu toate acestea, impozitele agricole rechiziționate forțat de la țărani de cele mai multe ori erau lăsate să se piardă fie sub cerul liber, fie în clădiri neadecvate, pline de vătămători. Autoritățile sovietice nu au investit surse financiare în punctele de primire a cerealelor și nici în cele de primire a cărnii fapt ce a generat multe pierderi.

Cuvinte-cheie

ocupație sovietică, rechiziționare forțată, impozite agricole, puncte de primire, Zagotzerno, Zagotskot, țărani, cereale, chitanțe.

Abstract

Since the first days of the Second Soviet Occupation, a state policy of impoverishment of the population had been promoted, but also by massive russification. The Soviet authorities had set exaggerated taxes that have led to impoverishment and hunger of the native population. However, agricultural products forcibly seized from peasants were often left either under the open skies or in unsuitable buildings, full of vermin. The Soviet authorities had not invested financial resources at the grain reception points nor in the meat reception, which caused many losses.

Keywords

Soviet occupation, forced requisition, agricultural taxes, reception points, Zagotzerno, Zagotskot, peasants, cereals, receipts.

Din primele zile ale celei de-a doua ocupații sovietice constant s-a promovat o politică de stat de sărăcire a populației, dar și de rusificare masivă. Fixarea impozitelor exagerate au dus la foamete și boli. Condițiile climaterice nefaste au fost folosite de propaganda sovietică pentru a-și justifica acțiunile. De asemenea, la nivel de politică de stat se promova lupta cu analfabetismul, dar de facto, aceasta constituia o amplă, sistemică și costisitoare politică de rusificare a populației băștinașe.

Deja în luna septembrie 1944 locuitorii Basarabiei au primit primele chitanțe cu lista cerealelor, cărnii, ouălor, lânii ce urmau să le dea în mod obligator statului. Tot în acea lună au fost impuși să dea bani în fondul Armatei Roșii. Și bisericile adunau diferite colecte de la localnici care erau direcționate de asemenea în haznaua statului sovietic. La aceste dări obligatorii se mai adăuga și mimerul împrumuturilor obligatorii de la localnici, care se efectuau periodic, de facto, aceasta era o altă formă de impozitare a băștinașilor. Plus la toate, ori de câte ori era nevoie de transportat ceva, sau de reparat, ori era necesar alt gen de lucrări în folosul comunității, oamenii erau impuși la munci de corvoadă, evident nefiindu-le remunerat lucrul făcut. Pentru confirmare menționăm că doar pe parcursul lunii aprilie 1945 din RSSM au fost duse în URSS: carne – 200 de tone, lapte – 40750 de litri, ouă – 7013 bucăți, lână – 1478 kg, brânză – 1670 kg¹. Dărilor exagerate, dar și condițiile climaterice nefaste au generat o penurie de produse alimentare. Din mărturiile mai multor supraviețuitori deducem că în familiile lor foamea a început din 1945. Cu toate acestea prin teroare și confiscări obligatorii conducerea RSSM a împlinit planul de livrare către stat a produselor solicitate. Referindu-ne la anul 1947, raionul Chișinău a livrat statului: lapte – 100%, ouă – 200%, lână – 151%, brânză – 169%, floarea soarelui – 100%, grăunțoase – 125%, fân – 155%. Și în ceea ce privește colectarea surselor financiare planul a fost îndeplinit².

În dependență de suprafața terenurilor agricole deținute era stabilită cantitatea de cereale obligatorie percepută de la fiecare familie de țărani. De regulă, se solicita ca impozitul agricol să fie vărsat în două rate. Țăranii erau obligați să pună cerealele în saci, pe care tot ei îi cumpărau, și erau nevoiți să le transporte cu căruța proprie, dar în cazul când nu aveau căruță, trebuia să găsească transport, plătit tot de ei. Administrația sătească stabilea o zi în săptămână pentru a aduna sătenii, având produsele agricole încărcate în căruțe, la sovietul sătesc. La fiecare căruță se punea câte un drapel al URSS sau câte un placat și, interpretând cântece ostășești sovietice sau de propagandă, în frunte cu activiștii sătești, comsomoliștii, reprezentantele organizației de femei, președintele sovietului sătesc și secretarul organizației de partid responsabil de sat, mergeau spre punctele de primire a pâinii – „Zagotzerno”. Coloana de căruțe a fost denumită „obozul roșu”.

Primele obozuri roșii au fost organizate în luna august 1944. Colectarea în mod organizat a impozitelor agricole se mediatiza în presa de la Chișinău, aceste acțiuni prezentându-se drept modele demne de urmat pentru toți locuitorii. Ziarul „Moldova soțialistă” din 29 iulie 1945 descria cu lux de amănunte modalitatea de

1 Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2848, Inv. 22, dos. 12, f. 268.

2 Arhiva Organizațiilor Socil-Politice a Republicii Moldova (AOSPRM), F. 265, Inv. 1, dos. 67, f. 47.

predare a pâinii la stat de către locuitorii județului Tighina. „... Prin toate raioanele județului Bender au fost organizate obozuri mari cu pâine. Peste 800 căruțe cu pâine din raionul Cimișlia au pornit spre punctele de primire „Zagotzerno”. Într-o singură zi țărani ai acestui raion au predat statului 300 tone de pâine. Aproape o mie de căruțe cu pâine au adus țărani ai raionului Volontirovca. La punctele din raionul Comrat au fost primite într-o singură zi 290 tone de pâine”³. În același număr al ziarului era prezentat exemplul unor raioane din județul Chișinău „...La 29 iulie 1945 la punctele de primire a pâinii din Chișinău au sosit mari obozuri roșii din raioanele Cotovsc, Vadul lui Vodă, Chișinău și altele. Numai la punctul de la stația drumului de fier Chișinău au fost aduse peste 400 care cu pâine. Țărani ai satelor Costești, Bardar, Suruceni, Manoilești ș.a. din raionul Cotovsc au predat statului aproape 100 tone de pâine din roada nouă. Tot așa se lucrează și la punctul de la rohatca (bariera - n.a.) Sculeni, unde duminică au sosit peste 300 căruțe cu pâine. Peste o zi-două în Chișinău se deschid însă două puncte de primire a pâinii”⁴. Câteva zile mai târziu a fost actualizat subiectul dărilor obligatorii cu exemplul raionului Ungheni. „...În ziua de 12 august 1945 plugarii raionului Ungheni au organizat un mare oboz roșu cu pâine. Peste 100 de căruțe s-au încărcat cu pâine, împodobite cu drapele roșii, lozinci și placate și au pornit din Ungheni, Morenii Noi, Petrești și alte sate ale raionului, îndreptându-se spre elevator. În ziua aceasta statul a primit de la patrioții raionului Ungheni 80 tone de grâu”⁵. Acestea sunt câteva exemple de propagandă agresivă de mobilizare a gospodăriilor țărănești de a aduna impozitele.

Conform hotărârii nr. 668 din 5 iulie 1946 în RSSM activau 101 puncte Zagotzerno, situate, respectiv: în județul Chișinău – 9, în județul Tighina – 15, în județul Cahul – 10, în județul Orhei – 13, în județul Bălți – 29, în județul Soroca – 15 și în raioanele din stânga Nistrului – 10. De regulă, punctele Zagotzerno erau amplasate în localitățile din apropierea căilor de transport sau în zonele unde drumurile erau mai bune. Distanțele dintre acestea erau mari și transportarea cerealelor necesita mult timp, ceea ce crea dificultăți, îndeosebi în perioada lucrărilor agricole de sezon.

Pentru mobilizarea locuitorilor, la punctele de primire a cerealelor, pe placate mari erau scrise diferite lozinci de mobilizare. La punctul din Orhei era scris: „Salut țărănimii sovietice! Să îndeplinim cu 100 procente planul de predare a pâinii, să dăm statului fruntea pâinii”⁶.

Lipsa de căruțe determina cărmuirile satelor să organizeze transportarea pâinii în depozite amplasate în apropierea localităților, iar atunci când muncile sezoniere se terminau, cei care aveau căruțe erau chemați la munci de corvoadă, cărând grâul la punctele Zagotzerno.

Conducerea sovietică nu a investit resurse financiare pentru a asigura buna funcționare a depozitelor punctelor Zagotzerno și a depozitelor sătești. La fel a

3 Moldova soțialistă, 1945, 31 iulie.

4 Moldova soțialistă, 1945, 31 iulie.

5 Moldova soțialistă, 1945, 17 august.

6 Moldova soțialistă, 1946, 19 iulie.

Transportarea pâinii la punctele de primire a cerealelor.

fost și în cazul asigurării cu forță de muncă. În luna iulie 1945 la punctul de primire din raionul Volontirovca țărani au adus 40 de centnere de cereale, dar nu li-au fost eliberate chitanțe doveditoare și nici bani. În raionul Căinari carele cu pâine au fost întoarse acasă de la punctul de primire, fără nici un motiv plauzibil⁷.

La punctul de primire a cerealelor din Glodeni nu a fost făcută dezinfectarea încăperilor și ca rezultat o parte din pâine a fost distrusă de diferiți vătămători.

În multe unități de colectare, inclusiv la Bălți cereale stăteau sub cerul liber. Din cauza insuficienței locurilor special amenajate nu se făcea transportarea cerealelor din satele mai îndepărtate⁸. O situație similară se atestă și la punctul de primire din satul Jora de Jos, raionul Susleni (șef Primacenko). Punctul de colectare a cerealelor din localitatea Zgurița era amplasat în trei depozite fără uși. Depozitul nr.1 era amplasat în clădirea sinagogii, ale cărei ferestre erau stricate. Depozitele nu erau asigurate cu sistem antiincendiar⁹. La fel și clădirea casei de cultură din satul Chiperceni, județul Orhei a fost transformată în hambar pentru cereale. În a doua jumătate a anului 1946 încă nu era începută reparația multor magazii ale punctelor de colectare din raionul Criuleni. În satul Peresecina (șeful unității de primire a pâinii Urātu) existau șapte magazii pentru grăunțe, dintre care numai trei erau în starea funcțională. La punctul de primire a pâinii din satul Onițcani (șef Iacub) din șase încăperi pentru păstrarea pâinii, doar două puteau fi folosite. În satul Boșcana niciuna din cele șase magazii nu era reparată¹⁰. Iar la punctul de primire a cerealelor din Greceni, raionul Vulcănești o parte din cantitatea de grăunțe a fost lăsată sub cerul liber și, evident, s-a stricat¹¹. La depozitul

7 Moldova soțialistă, 1945, 31 iulie.

8 Moldova soțialistă, 1945, 16 septembrie.

9 AOSPRM, F. 63, Inv. 1, dos. 163, f. 15.

10 Țăranul sovietic, 1946, 26 iunie.

11 Țăranul sovetic, 1946, 26 iunie.

nr.1 din Căinari mai multe tone de grâu au fost strânse în grămezi a câte șapte metri grosime. Grăunțele s-au încins, iar unele au fost atacate de căpușe. La punctul de la stația Zloți grăunțele au fost turnate în niște depozite cu podelele sparte, iar dezinfecție nu a fost făcută. Sub podele putrezeau zeci de puduri de pâine¹². Și în raionul Tiraspol era aceeași stare de lucruri. Cerealele erau turnate în subsoluri și în clădiri fără acoperișuri. În timpul ploilor toată apa se scurgea în subsoluri. Prelatele lipseau. Nici clădirile acoperite nu erau într-o stare mai bună: ferestrele nu erau astupate, crăpăturile nu erau lipite¹³.

În unele gări întârzia cu mult încărcare produselor agricole: la gara din Drochia pâinea era încărcată în 25 de ore, dar nu cele 2 stabilite. În gara din Șoldănești cerealele erau lăsate câte 7 ore în loc de două, iar în cea din Dondușeni au fost înregistrat chiar și 32 de ore de întârziere a încărcării cerealelor¹⁴. Tergiversarea transportării cerealelor a generat încingerea sau încolțirea acestora, cum s-a întâmplat în stația din Căinari¹⁵.

Din lipsa de organizare produsele agricole erau lăsate în depozite câte șase-șapte luni¹⁶. În același timp, zilnic, în stațiile Căușeni, Comrat, Iargara și altele erau încărcate câte 45-60 de vagoane de cereale și erau transportate în URSS¹⁷.

Materialele documentare denotă că începând cu lunile august-septembrie 1946 la mai multe puncte Zagotzerno nu erau eliberate chitanțe pentru achitarea impozitului agricol de către țărani. Ei au primit doar niște confirmări care nu au fost luate în calcul la îndeplinirea planului predării cerealelor.

În vara anului 1946 se înmulțesc furturile la punctele de primire. Controlul făcut de Comisia locală la punctul Zagotzerno din Hășdieni (șef Kajniuk) a descoperit că nu ajungeau 5223 kg de grăunțe, secara era cu 2907 kg mai puțin, totodată lipseau 59 kg de făină și crupe¹⁸. Șefii depozitelor de la punctul din Cania aveau un deficit de 28 de tone de cereale. Pentru a contracara furtul de produse agricole, conducerea locale au angajat paznici la depozite. Ei erau din rândurile sătenilor, devotați Puterii sovietice. Despre cum era păzit depozitul din localitatea Mingir, raionul Hâncești, dar și despre excesul de zel de care dădeau dovadă activiștii satului a relatat Iacob Lupanciuc într-un studiu de caz: „Constantin Hustei în vârstă de 12 ani a căpătat un cateloc de porumb de la Ion Târsână-Mitrache, pe care acesta le scosese dintr-o gaură făcută de guzgani în pereții depozitului statului. A doua zi, Constantin, fiind îndemnat de gustul porumbului, a îndrăznit să plece în căutarea acelei găuri norocoase pentru a mai dobândi ceva de mâncare și pentru cei patru frațiori. Scotocind vreo două kilograme de porumb în poala cămașei sale, la întoarcere spre casă a fost observat de șeful de depozit Gheorghe Bozianu, care, împreună cu paznicul, l-au reținut și l-au dus la sovietul sătesc. Aflând despre cele întâmplate, sora sa Eugenia a plecat imediat să-și salveze fratele. Intrând în incin-

12 Țăranul sovietic, 1948, 23 octombrie.

13 Moldova soțialistă, 1945, 2 august.

14 Moldova soțialistă, 1945, 25 decembrie.

15 Țăranul sovietic, 1948, 23 octombrie.

16 Moldova soțialistă, 1945, 28 iulie.

17 Moldova soțialistă, 1948, 22 iunie.

18 Țăranul sovietic, 1946, 23 noiembrie.

ta sovietului sătesc, l-a găsit snopit în bătai și aproape fără cunoștință. Activiștii, surprinși de sosirea acesteia și îndemnați de succesul reținerii „infractorului”, au arestat-o și pe ea. Au închis-o într-o cameră specială, pentru că a venit să-și susțină fratele. După toate cele întâmplate, Constantin chipurile a fost transportat la spital, iar a doua zi dimineața a și fost înmormântat de echipa de gropnicieni a sovietului sătesc. La câteva zile după înmormântarea lui Constantin, gropnicerul Dănilă Gribincea avea să-i mărturisească Eugeniei că în momentul când pe fratele ei îl slobozeau în groapă, trupul i-a căzut, iar brațele i-au rămas în mâinile lor¹⁹.

Majoritatea administratorilor și a angajaților punctelor de primire a cerealelor aveau o atitudine superficială față de obligațiile lor. De exemplu, punctul Zagotzerno din Cania era amplasat lângă stația de calea ferată Prut, la 20 km de la centrul raional Baimaclia. Aici se primeau cereale de la locuitorii raionelor Baimaclia, Cahul și Leova. Directorul punctului din Cania, Anopa, nu se ocupa de buna desfășurare a activității acestuia, zile întregi pescuia pe malul Prutului sau mergea la vânătoare²⁰.

Punctele de primire a cerealelor erau insuficient asigurate cu balanțe și greutăți, potrivit unor informații publicate în ziarul „Țăranul sovietic” la mijlocul anului 1946. Drept exemplu a fost prezentat punctul de primire a cerealelor din județul Orhei, al cărui director era un oarecare Sedov²¹.

O situație similară se atesta și la punctele de primire a animalelor - Zagotskot. Anual fiecare familie era obligată să dea statului o anumită cantitate de carne, indiferent de faptul dacă familia creștea sau nu animale. Deseori țăranii erau puși în situația fie să cumpere carnea pentru a o da statului sub formă de impozite, fie să taie ultimele animale pentru a se răsplăti cu statul.

De regulă, o dată la trei luni reprezentanții CC al PC(b)M trimiteau în fiecare județ planul pentru colectarea cărnii și termenele de predare la stat a acesteia. Conducerea județeană repartiza normele pe raioane. În anul 1946, populația suferea cumplit de foame, autoritățile au inventat legenda precum că localnicii trebuie să dea carne în avans în contul anului 1947²². Prin această metodă, conducerea locală a rechiziționat forțat carne de la familiile care mai aveau încă animale pe lângă casă sau le țineau în casă, astfel suplinind cantitatea ce trebuia s-o livreze familiile nevoiașe. Doar în acest mod sovietele sătești reușeau să dea la stat cantitatea de carne stabilită conform planului.

În anul 1945 în RSSM activau 62 de puncte de primire a cărnii de la populație. Familiile de gospodari, pe care regimul sovietic i-a catalogat a fi „chiaburi”, erau obligate să dea statului animalele din gospodărie cu tot cu hrana pentru ele. În anul 1945 conducerea punctului Zagotskot din Orhei a creat o bază unde, în perioada rece a anului, erau 120 de vite mari cornute și 150 de vite mărunte. Pentru hrănirea acestor animale au fost folosite 130 de tone de nutreț aspru²³.

19 Iacob Lupanciu, *Comuna Mingir. File de istorie*, Chișinău, 2004, pag. 218.

20 Moldova soțialistă, 1948, 22 iunie.

21 Țăranul sovietic, 1946, 26 iunie.

22 AOSPRM, F. 115, Inv. 1, dos. 71, f. 77 verso.

23 Moldova soțialistă, 1945, 23 octombrie.

Atât în cazul impozitului sub formă de cereale, cât și a colectării fânului, șefii punctelor de primire a cărnii nu eliberau țăranilor documente doveditoare. Doar în luna octombrie 1947 aproape 150 de țărani din satul Pohorniceni, raionul Orhei au predat la Zagotskot (șef Gherman) peste două tone de fân. Până în iunie 1948 ei nu au primit nici chitanțe și nici bani. Într-o situație similară s-au pomenit și țăranii din satul vecin Bologan care au predat trei tone de fân. Agentul de pregătiri Onofraș s-a adresat de mai multe ori șefului punctului Zagotskot Gherman, cerându-i să le plătească țăranilor pentru fânul predat. În luna aprilie 1948 Gherman a impus ca aceste două sate să mai dea două tone de fân și doar după aceasta le-a eliberat chitanțele și banii²⁴.

În condițiile foametei artificiale, în anii 1946-1947, țăranii care erau impuși să dea statului toate rezervele alimentare, de regulă, nu primeau chitanțe sau alte acte doveditoare. Impozitele agricole rechiziționate forțat de la țărani de cele mai multe ori erau lăsate să se piardă fie sub cerul liber, fie în clădiri neadecvate, pline de vătămători, fapt ce a generat multe pierderi.

24 Țăranul sovietic, 1948, 2 iunie.

CREAREA ȘI ACTIVITATEA BAZEI MOLDOVENEȘTI DE CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE A ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A URSS (1944–1949)

DEMIR DRAGNEV
ION VALER XENOFONTOV

Rezumat

În baza documentelor de arhivă, a surselor iconografice, a presei de epocă și a literaturii de specialitate se studiază etapa premergătoare, de constituire și de activitate a Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS. Se abordează sistemul de implementare în Moldova sovietică a principiului administrativ sovietic de comandă, de dirijarea totală a științei și a procesului de pregătire a cadrelor, care urmau să fie deconectate de la principiile românești ale organizării științei și educate conform ideologiei marxist-leniniste. Acest proces complex a fost implementat în pofida resurselor materiale precare și a penuriei de cercetători științifici calificați din acea etapă. S-a cercetat fenomenul în conexiune directă cu evenimentele sociopolitice, economice majore constituite în anii imediați celui de-al Doilea Război Mondial.

Cuvinte-cheie

Baza Moldovenească, Academia de Științe a URSS, știință, ideologie, cercetare, cercetători.

Abstract

Based on the archive documents, visual sources, periodicals of the time, and the specialized literature, the article considers the preliminary stage, creation and activity of the Moldavian Research Base of the Academy of Sciences of the USSR. There are addressed the system of implementation of the Soviet administrative command principle in Soviet Moldavia, the general direction of science and training of personnel who had had to be divorced from the Romanian principles of the organization of science and educated according to the Marxist-Leninist ideology. This complex process had been implemented in spite of the scarce material resources

and the shortage of qualified scientific researchers at that stage. The phenomenon has been researched in direct connection with the major sociopolitical and economic events that occurred in the years immediately following the Second World War.

Keywords Moldavian Research Base, Academy of Sciences of the USSR, science, ideology, research, researchers.

În demersul istoriografic, istoriei științei din Moldova îi sunt consacrate mai multe studii de sinteză, monografiile și articole științifice, în care sunt expuse atât premisele instituționalizării, cât și evoluția ei în diferite perioade istorice¹. Recent au fost publicate mai multe articole științifice în care este generalizată evoluția diverselor domenii științifice și activitatea școlilor științifice din Republica Moldova de la constituirea lor până în prezent². Mai puțin este abordată în literatura de specialitate crearea și activitatea Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS, instituție care a activat o perioadă restrânsă de tip însă, după reorganizare instituțională a stat la baza creării ulterioare a Academiei de Științe a RSS Moldovenești.

Documentele depistate în Arhiva Națională a Republicii Moldova (Fondul P-2848), Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova (Fondul 51) și în Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (Fondul 1)³ demonstrează implementarea în RSSM a principiului administrativ sovietic de comandă, de a cuprinde, prin constituirea instituțiilor de stat, dirijarea totală a științei și a procesului de pregătire a cadrelor, care urmau să fie deconectate de la principiile românești ale organizării științei și educate conform ideologiei marxist-leniniste, proces implementat în pofida resurselor materiale precare și a penuriei de cercetători științifici calificați din acea etapă.

De acum în anul 1940, la Chișinău au fost înstituite Institutul Pedagogic și Institutul Agricol, care în timpul războiului au fost evacuate în URSS – primul la Buguruslan (reg. Orenburg, RFSS), iar al doilea – în Tadjikistan (or. Frunze, astăzi Beșkek).

1 Academia de Științe a Republicii Moldova – 50. Chișinău, 1996; Academia de Științe a Moldovei/Academy of Sciences of Moldova, Chișinău, „Știința”, 2001; Academia de Științe a Moldovei: Istorie și contemporaneitate, 1946–2006/Academia de Științe a Moldovei; consiliul coord. Gheorghe Duca (pres.) et. al., coord. ed. Demir Dragnev, Ion Jarcuțchi, Chișinău, Știința, 2006; I. Jarcuțchi, *File din istoricul Academiei de Științe (65 de ani de la formarea primelor institute academice din Republica Moldova)*. În: „Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă”, nr. (2) 21, 2011; T. Furdui, I. Jarcuțchi, V. Balmus, Știința. În: „Republica Moldova. Ediție enciclopedică”. Ed. a 2-a, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice. Ediție enciclopedică, 2010, p. 410–429; C. Manolache, I. Xenofontov, *Instituționalizarea științei academice în RSS Moldovenească (1946–1961)*. În: „Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă”, nr.1 (40), 2016, p. 16–22; O. Ю. Тарасов, *Очерки истории организации науки в Советской Молдавии (1924–1961)*, Кишинев, «Штиинца», 1980; O. Ю. Тарасов, *Формирование и развитие научного потенциала Молдавской ССР*, Кишинев, «Штиинца», 1980.

2 A se vedea: Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, nr. 3 (42), 2016, p. 19–165.

3 La selectarea documentelor de arhivă au contribuit dr. hab. Constantin Manolache, dr. Mitru Ghițiu, Iulian Salagor, cărora le mulțumim pe această cale.

Începând cu toamna anului 1944, includerea cantitativă și rapidă a tuturor domeniilor de pregătire a cadrelor și de cercetare din RSSM în componența structurilor respective unionale era dezideratul de bază al organelor diriguitoare unionale și republicane în primii ani de după restabilirea regimului comunist.

Instituțiilor de învățământ superior reevacuate – Institutului Pedagogic, Institutului Agricol, celor reactivate – Stațiunii Experimentale de Cercetări Științifice în Domeniul Viticulturii din Chișinău, Stațiunii de Selecție din or. Bălți ș.a. – li se fixau sarcini concrete și li se aprobau planurile de activitate de către conducerea Moldovei sovietice. Pentru a cuprinde noi domenii de învățământ superior și cercetare, în 1944 se înaintează un proiect de organizare a Universității de Stat din Chișinău, iar pe 4 martie 1946 Sovietul Comisarilor Poporului și CC al PC(b) din Moldova decid crearea acestei prestigioase instituții de învățământ superior.

La începutul anului 1945, majoritatea specialiștilor în domeniul învățământului superior erau concentrați preponderent la Institutul Pedagogic (51 de persoane)⁴ și la Institutul Agricol (57 de persoane)⁵. Ulterior, mulți dintre aceștia au pus bazele științei academice din RSSM (V. Ablov, A. Kovarski, I. Grosul, M. Iaroșenco ș.a.).

Pe 2 iulie 1945, organele diriguitoare ale RSSM solicită oficial Sovietului Comisarilor Poporului al URSS (având acordul prealabil) de a transfera la Chișinău Institutul de Medicină din or. Kislovodsk (evacuat acolo din Petersburg (Lenin-grad)) împreună cu cadrele didactice și studenții⁶, unde își începe activitatea cu finanțare din bugetul unional.

În contextul politicii sovietice de creare a unor instituții de cercetare științifică, dirijate de Academia de Științe a URSS, CC al PC(b) din URSS a trimis în RSSM o delegație a AȘ a URSS în frunte cu membrii corespondenți V. I. Piceta și A. D. Udaltov, care în nota lor informativă de la 27 august 1945 privind activitatea Institutului Moldovenesc de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, prezentată Biroului CC al PC(b) din Uniunea Sovietică pentru Moldova, constatau că instituția în cauză este „principalul centru al gândirii științifice și bază pentru viitoarea filială a AȘ a URSS în Moldova”⁷. Dar pentru aceasta, insistau ei, sunt necesare măsuri urgente privind impulsivarea activității instituției respective, care se afla într-o stare critică și nu putea să-și onoreze misiunea, cauzele principale fiind lipsa cadrelor de înaltă calificare, a unor publicații periodice științifice și a unei finanțări adecvate.

Sub impulsul venit din partea Comisiei nominalizate de la Moscova, pe 16 decembrie 1945 Biroul CC al PC(b)M adoptă Hotărârea „Despre ameliorarea activității Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură”⁸, prin care este restructurată organigrama și tematica Institutului. Este propusă sporirea numărului cercetătorilor, organizarea pe lângă Institut a aspiranturii (doctoratului), completarea bibliotecii Institutului cu literatură adusă din România, solicitarea CC al PC(b) din Uniunea Sovietică de a-i numi pe savanții V. I. Piceta și A. D. Udaltov consultanți și

4 Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova (în continuare AOSP a RM), Fond 51, inv. 3, d.242, f. 41-43.

5 Ibidem, inv. 2, d. 9, f. 124-127.

6 Ibidem, inv. 3, d. 22, f. 15-16.

7 Ibidem, inv. 51-5, d. 539, f. 35-38.

8 Ibidem, inv. 3, d. 32, f. 154-155.

redactori ai lucrărilor editate de Institut etc.

Pe 1 martie 1946, Prezidiul Academiei de Științe a URSS a decis crearea Bazei Științifice Moldovenești a AȘ a URSS, iar pe 12 iunie 1946, Sovietul Comisarilor Poporului al RSSM și CC al PC(b)M au adoptat Hotărârea „Cu privire la crearea Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS în or. Chișinău”, solicitând Prezidiului AȘ a URSS să aprobe direcțiile principale de cercetare, structura și personalul de conducere⁹.

Prin dispoziția Prezidiului AȘ a URSS din 29 iunie 1946 a fost aprobată organigrama Bazei¹⁰, care includea:

1. Sectorul de Geologie, cu grupele de paleontologie și hidrogeologie;
2. Sectorul de Viticultură și Pomicultură;
3. Sectorul de Pedologie, cu stație și laborator pentru studierea eroziunii solului;
4. Sectorul de Zoologie, cu grupele de ornitologie, entomologie și hidrologie;
5. Sectorul de Economie și Geografie;
6. Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, cu sectoarele:
 - a. istorie și arheologie;
 - b. limbă și grupul de dicționare;
 - c. literatură și folclor;
7. Stațiunea seismică, cu biroul de construcții antiseismice;
8. Biblioteca științifică;
9. Editura;
10. Secretariatul;
11. Contabilitatea;
12. Departamentul gospodăresc;
13. Direcția Bazei.

Pentru anul 1946 statele de personal trebuiau să includă 104 angajați¹¹.

În sectoarele Bazei urma să fie studiată structura geografică a teritoriului RSSM, să fie efectuate depistarea și studierea materialelor utile, elaborarea problemelor de hidrologie, problemelor privind dezvoltarea agriculturii, viticulturii și vinificației, legumiculturii și culturilor tehnice, studierea solului, faunei și florei în scopul dezvoltării în continuare a agriculturii și zootehniei, elaborarea metodelor de luptă cu seceta, iar în cadrul Institutului de Istorie, Limbă și Literatură – studierea genezei și dezvoltării „limbii moldovenești, a literaturii, folclorului și artei populare, propagarea moștenirii literare a poporului moldovenesc în componența popoarelor frățești ale URSS”, precum și „studierea istoriei, arheologiei și etnografiei poporului moldovenesc”¹².

Director al Bazei a fost numit acad. Veaceslav P. Volghin (11.06.1879, s. Amoni, județul Râlsk, gubernia Kursk – 03.07.1962, Moscova), care ocupa funcția de vice-

9 Ibidem, inv. 4, d. 9, f. 294-299.

10 Ibidem, inv. 4, d. 193, f. 37-42

11 Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (în continuare AC a AȘM). Fond 1, inv. 1/2, d.1, f. 5-6.

12 AOSP a RM, Fond 51, inv. 4, d. 19, f. 294-299.

președinte al AȘ a URSS (1942–1953), coordonator al bazelor și filialelor AȘ a URSS. În perioada decembrie 1946 – mai 1947, în funcția de director adjunct al Bazei a fost numit geograful Macarie Radul, înlocuit în septembrie 1947 cu istoricul Iachim Grosul. În 1947 s-a editat prima publicație științifică anuală a Bazei – „Însămnări științifice”. Primii autori au fost m. c. al Academiei de Științe a Uniunii Sovietice A. D. Udalțov, doctorul (candidatul) în științe istorice Iachim Grosul, prof. M. V. Serghievski și Nicolae Corlăteanu. Cele două biblioteci științifice ale Bazei aveau un fond de cărți de peste 166 000 de exemplare, precum și o instalație tipografică¹³. Din România au fost aduse 945 000 de exemplare de cărți științifice, care prin Hotărârea Biroului CC al PC(b)M au fost transmise Bibliotecii Republicane „N.K. Krupskaja”¹⁴. Bugetul Bazei pe anul 1947 constituia 2449,3 mii ruble, dintre care 787,1 mii ruble reveneau Institutului de Istorie, Limbă și Literatură.

Resursele umane și financiare limitate au permis doar formal să se organizeze instituționalizarea direcțiilor principale de cercetare din RSSM la nivel de sec-toare ale Bazei și prin încadrarea în componența ei a Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, din cadrul căruia a fost exclus Sectorul de Economie, care a constituit un sector aparte de Economie și Geografie.

Crearea Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS, privită din punct de vedere al conducerii sovietice din acele timpuri, prezenta un act de conectare și integrare a activității științifice din RSSM în structura academică unională, supusă direct diverselor deziderate (politice, economice, ideologice, culturale etc.) ale conducerii de stat și de partid centrale, producându-se, astfel, un transplant în spațiul investigațional din RSSM al sistemului sovietic de dirijare a științei de către stat și partid. Limba oficială a cancelariei și a cercetării (cu excepția cercetărilor lingvistice și literare) era cea rusă. Privită din perspectivă istorică, crearea primei instituții academice în RSSM a avut o semnificație pozitivă, deoarece, treptat ancorându-se în problemele științifice locale, investigațiile academice s-au dezvoltat în baza a noi direcții de cercetare, canalizate spre satisfacerea intereselor naționale în domeniul cunoașterii. Noua instituție academică a devenit centrul de concentrare a forțelor științifice din RSSM.

Insuficiența resurselor umane și financiare a determinat tergiversarea pe parcursul unui an a inițierii activității științifice a Bazei, aceasta fiind inaugurată *de facto* în ianuarie 1947, întâmpinând și în continuare dificultăți privind asigurarea financiară și logistică.

Insuficiența cadrelor se explică nu numai prin pierderile umane cauzate de război, dar și prin evadarea peste Prut în 1944 și reprimarea pe motive ideologice și politice a unei părți considerabile a intelectualității științifice și culturale basarabene în anii 1940–1941 și apoi odată cu reinstaurarea regimului sovietic în 1944–1952. În posturi de conducere erau plasate persoane cu studii obținute în RASSM și în diferite centre de studii superioare din URSS. Drept urmare a defi-

13 Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM). Fond P-2848, inv. 10, d.468, f. 4.

14 AOSP a RM, Fond 51, inv. 5, d. 32, f. 74-75.

citului de cadre științifice s-a recurs la invitarea în masă a unor cercetători din diverse instituții științifice din URSS.

Dar, după cum mărturisesc documentele, pentru o mare parte dintre cei invitați nu era prevăzută asigurarea cu spațiu locativ și ei locuiau în hotel, în birourile de lucru sau amânau transferul lor la Chișinău până la asigurarea cu locuințe.

În anul 1947, când Baza și-a început activitatea, 15 cercetători invitați să activeze în această instituție nu aveau unde locui: 5 erau cazați la hotel, 3 – în birourile de serviciu, 1 – într-un cămin al Institutului Agricol, 1 – într-o expediție științifică, iar 5 rămâneau temporar în afara republicii – la Moscova, Kiev, Vorosilovgrad, Voronej¹⁵. Lipsa de cadre era atenuată prin angajarea prin cumul a multor cercetători, care pe lângă activitatea lor în cadrul Bazei, erau angajați la Universitatea de Stat din Chișinău, la Institutul Pedagogic sau la Institutul Agricol (a se vedea listele de personal ale Bazei).

După doi ani de activitate, pe 1 ianuarie 1949, conform raportului de autoevaluare a conducerii Bazei¹⁶, în instituție activau 112 angajați, dintre care 50 de cercetători științifici, restul – personalul administrativ-gospodăresc (38 pers.), tehnico-științific (13 pers.), bibliotecari (6 pers.), contabilitatea (5 pers.). În componența corpului de cercetători științifici se enumerau: 1 membru titular al Academiei Agricole a URSS (N. A. Dîmo), 1 profesor dr. (hab.) (V. N. Andreev); 3 profesori, 18 candidați (dr.) în științe și cercetători științifici superiori și 27 de cercetători științifici inferiori. S-au declarat: 15 moldoveni, 18 ruși, 11 ucraineni, 2 evrei, unul de altă naționalitate. Conducerea Bazei: director – rus, director adjunct – moldovean, secretarul științific – ucrainean. Dintre moldoveni, opt erau originari din fosta RASSM. Din componența cercetătorilor științifici și a conducerii Bazei (inclusiv Institutul de Istorie, Limbă și Literatură), 37 aveau studii făcute în URSS și 12 în România (București, Iași; Cernăuți), 1 – studii la Seminarul Învățătoresc din Soroca (lexicograful G. I. Popovski).

Deoarece după evacuările peste Prut în 1944 și represiunile staliniste din primii ani de după război au urmat deportări în masă în regiunile îndepărtate ale URSS ale multor intelectuali băștinași, în instituțiile de cercetări științifice și de învățământ superior activa un număr extrem de redus de cadre naționale. La 30 iulie 1947, în cadrul Bazei activau 21 de cercetători științifici (inclusiv 13 din Institutul de Istorie, Limbă și Literatură) originari din Basarabia și Transnistria, cunosători ai limbii române (moldovenesti), din numărul total de 53 de cercetători¹⁷. La nivel unional, în 1950 numărul moldovenilor implicați în cercetare științifică constituia doar 126 de persoane¹⁸.

Acordând o atenție sporită factorului cantitativ în sistemul de cercetare științifică, autoritățile din RSSM s-au lovit nu numai de problema deficitului de cadre calificate, ci și de cea a creării unei baze tehnico-materiale satisfăcătoare.

15 AC a AȘM, Fond 1, inv. 1/3, dos. 2, f. 28-29.

16 Ibidem, inv. 1/1, d. 6, f. 1-19, 34-51, 213-218.

17 Ibidem, inv. 1/3, d.5, f. 51; ANRM, Fond P-2848, inv. 2, d.17, f. 38-45.

18 Ion Xenofontov, Lidia Prisac, *File din activitatea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei/Filialei Moldovenești a AȘ a URSS (1946-1958)*. În: „Enciclopedia. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice”, nr. 1(4), 1913, p. 32.

În pofida acestei situații precare de desfășurare a activității științifice, autoritățile sovietice, din motive politico-ideologice, tratau cu suspiciune cadrele locale. La angajarea fiecărui specialist se cereau informații dacă acesta s-a aflat pe teritoriul „ocupat” în perioada interbelică sau în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, sau să comunice dacă a colaborat cu „fasciștii români și germani”¹⁹. Cercetătorii științifici care aveau studii în România erau impuși să raporteze sistematic în ce măsură ei se ocupau de „însușirea marxism-leninismului”. Din cauza deficitului de cadre suficient pregătite conform „învățăturii marxist-leniniste”, se insista asupra pregătirii lor prin stagii doctorale („aspirantură”), atât în instituțiile științifice din RSSM, cât și, îndeosebi, în cele de la Moscova, Leningrad, Kiev. Astfel, printre primii doctoranzi trimiși să studieze la Moscova se enumerau economiștii V. Malinschi și Al. Bârlădeanu (ulterior au fost delegați de conducerea centrală sovietică să activeze în România), istoricul F. Grecul (a rămas să activeze la Moscova), I. Varticeanu (a revenit în RSSM, viitor academician)²⁰.

Concomitent, au fost deschise departamente de pregătire a cadrelor la Institutul Agricol (1945), Institutul de Medicină (1945), Institutul Pedagogic din Chișinău (1948), Universitatea de Stat din Chișinău (1948) și la Baza Moldovenească de Cercetări Științifice a AȘ a URSS (1949). Drept urmare a lipsei de experiență în pregătirea cadrelor prin doctorantură, planul de înmatriculare rămânea neacoperit.

În primii ani de activitate a Bazei, Institutul de Istorie, Limbă și Literatură își păstra o anumită autonomie administrativă, fiind tratat de organele diriguitoare republicane drept o instituție separată și se implicau direct în activitatea acesteia (aprobarea planurilor de lucru, a dărilor de seamă, examinarea rapoartelor despre starea de lucruri din institut în urma unor controale din partea împuterniciților CC al PC(b)M, îndeosebi din Secția de propagandă și agitație a acestei instituții etc.).

Această atitudine față de Institutul de Istorie, Limbă și Literatură era determinată de sarcinile politico-ideologice puse de conducerea supremă a URSS încă la momentul constituirii acestei instituții.

În RASSM, formată, după cum menționau Gr. Kotovski, P. Tkacenko și încă opt frunțași comuniști într-un Memorandum adresat conducerii supreme a URSS, în scopuri „politico-propagandiste” întru a „avea pretexte evidente pentru pretențiile alipirii Basarabiei la Republica Moldovenească”²¹, s-a considerat oportun de a trata populația românească din această republică și pe cea din Basarabia drept o națiune aparte de cea română, „cu o limbă proprie – „moldovenească”, urmând să fie eliberată de „sub jugul burghezo-moșieresc român”.

Pentru a impune credibilitatea acestei politici, s-a insistat asupra „argumentării ei științifice”. În acest scop a fost creat în 1926 cunoscutul Comitet Științific Moldovenesc, care, după un șir de transformări, după cum s-a menționat, a pus în 1939 bazele Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, transferat în 1940 de la Tiraspol la Chișinău.

19 Ibidem.

20 AOSP a RM, Fond 51, inv. 4, d. 25, f. 300-311.

21 Ion Xenofontov, Lidia Prisac *op. cit.*, p. 32.

În anii 1939–1940, în cadrul institutului nominalizat au fost publicate broșuri și articole cu caracter propagandistic care urmau să asigure „științific” pregătirea ideologică a anexării Basarabiei la URSS. În 1940, Institutul a editat broșura „Moldova în marea familie a republicilor Uniunii Sovietice” (în l. rusă), care avea drept scop să creeze impresia unei rapide și eficiente integrări a Basarabiei în componența Uniunii Sovietice. Tot atunci ia o nouă amploare promovarea concepției despre existența unei „limbi moldovenești”, aparte de cea română, fiind publicată broșura „Limba moldovenească – limba poporului moldovenesc” (în l. rusă)²². Încă în anul 1939, I. D. Ceban a editat „Gramatica limbii moldovenești”²³.

Activitatea Institutului, întreruptă la începutul războiului, a fost reluată în 1942 la Buguruslan (reg. Orenburg, RSFSR), unde era evacuat împreună cu Institutul Pedagogic din Chișinău. La 15 decembrie 1943, într-un raport de evaluare a Institutului Pedagogic, prezentat de secretarul CC al PC(b)M S. V. Țaranov, se menționa că lectorii, în componența cărora erau și angajații Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, în majoritate nu studiază marxism-leninismul, nu se ocupă cu cercetarea științifică. Ei discută dacă „sunt Creangă, Alecsandri și Eminescu [scriitori – n. n.] moldoveni sau români”²⁴. Această stare de lucruri a determinat Biroul CC al PC(b)M să se ocupe mai intens de activitatea instituțiilor respective.

Revenit în toamna anului 1944 la Chișinău, Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură a continuat direcția stabilită de conducerea republicii de a-i prezenta pe clasicii literaturii române originari din Moldova drept „clasici moldoveni”. În acest scop, au fost angajați prin cumul un grup de scriitori – Gh. Adam, L. Deleanu, E. Bucov, B. Istru ș. a., care urmau să scrie monografiile despre C. Stamati, Al. Donici, M. Eminescu ș. a. Dar, pentru ca ei să utilizeze literatură științifică despre acești clasici în limba română, a fost necesar ca Institutul să solicite o permisiune specială de la secretarul CC al PC(b)M S. V. Țaranov²⁵. Acest moment mărturisește despre atitudinea antiromânească existentă în mediul organelor de conducere din republică. Tot atunci, drept prioritară pentru istoricii din Institut, era considerată tematica ce condamnă dur administrația românească din anii războiului concomitent cu condamnarea „ocupației burghezo-moșierești românești” a Basarabiei în anii 1918–1940, iar pe de altă parte, era elogiată „prietenia seculară” moldo-rusă.

Activitatea Institutului nu satisfăcea însă cerințele crescânde ale conducerii republicane de partid. Într-un raport de evaluare prezentat de către Secția de Propagandă și Agitație a CC al PC(b)M secretarului CC al PC(b)M N. L. Salagor²⁶ se menționa că două treimi din personalul Institutului nu cunoaște teoria marxist-leninistă, 10 angajați au făcut studii în România, iar doi au fost în timpul războiului „pe teritoriul ocupat”. Institutul, pe parcursul existenței sale, n-a reușit să realizeze lucrări finalizate, cu excepția unor broșuri și lucrări de mici proporții care sunt pregătite spre editare: „eseuri din trecutul poporului și al limbii moldovenești și

22 AOSP a RM, Fond 51, inv. 51-5, dos. 539, f. 1-6.

23 Academia de Științe a Moldovei: istorie și contemporaneitate..., p. 516.

24 AOSP a RM, F. 51, inv. 2, d. 144, f. 26-28.

25 Ibidem, inv. 3, d. 242, f. 49-50.

26 Ibidem, inv. 51-5, dos. 539, f. 1-6.

despre Moldova în marea familie a popoarelor URSS”.

Se indica de a edita către 1 ianuarie 1946 „Schیțe din istoria poporului moldovenesc, lucrări consacrate istoriei și dialectologiei limbii moldovenești, istoriei și folclorului, etnografiei poporului moldovenesc”. Cu câteva zile înainte de finalizarea raportului, pe 9 mai 1945, Consiliul științific al acestui institut a fost „fortificat” ideologic prin includerea în componența sa a secretarului CC al PC(b)M S. V. Țaranov.

În recomandările Comisiei AȘ a URSS din 27 august 1945, menționate anterior, se indica cercetătorilor care au studiat „în timpul ocupației românești”, alături de însușirea teoriei marxist-leniniste, „să studieze știința sovietică cu care ei se ocupă”, să participe „la constituirea culturii moldovenești naționale după formă și socialiste după conținut”²⁷.

Drept urmare, pe 20 septembrie 1945 Biroul CC al PC(b)M a adoptat măsuri de ameliorare a activității Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, în care, printre altele, se prevedea inaugurarea, începând cu anul 1946, a stagiilor doctorale („aspiranturii”) și crearea unei „societății istorico-filologice”, elaborarea dicționarului moldo-rus, finalizarea unor lucrări: „Formarea statului moldovenesc” (autor V. B. Senchevici), „Cotropirea tâlhărească a Basarabiei de către România în 1918” (autor N. V. Berezneakov) ș. a. Ultima lucrare era justificată prin necesitatea de a demonstra că „cea mai mare parte a republicii, 22 de ani, s-a aflat sub regimul tâlhăresc al boierilor români”. Se prevedea în continuare „studierea marxist-leninistă, a istoriei poporului moldovenesc”, „cercetarea marxistă a istoriei și dialectologiei limbii moldovenești, a literaturii și etnografiei poporului moldovenesc”, „Marele Război pentru Apărarea Patriei și cotropirea Basarabiei de către ocupanții români” etc.²⁸.

Sistemul politizat și ideologizat impus istoricilor de către conducerea supremă de partid și-a găsit o primă expresie generalizatoare în proiectul programei la obiectul „Istoria Moldovei” pentru studenții cu profil pedagogic, semnat de prof. N. A. Narțov (șeful Catedrei de istorie a Institutului Pedagogic), care a fost discutat pe 13 noiembrie 1945, urmând să fie confirmat de Biroul CC al PC(b)M.

Programa includea temele cardinale ale istoriei Moldovei: „Etnogeneza poporului moldovenesc”, „Rolul Rusiei de Sud-Vest în formarea cnezatului („Cneajestvo”) Moldovei”, „Legăturile politice și culturale ale Moldovei cu Ucraina (care în acea vreme nu exista – n. n.) și cu statul rus”. În compartimentele următoare se evidențiază „acapararea” teritoriului dintre Nistru, Prut și Dunăre de către turci” (adică a viitoarei regiuni Basarabia de după 1812, deși în realitate fusese acaparat doar sudul acestei provincii – n. n.). În formula inclusă în programă se justifica anexarea de la 1812 a Basarabiei la Rusia, luată nu de la Țara Moldovei, ci de la Imperiul Otoman. Este tendențioasă formula precum că în urma Păcii de la București din 1812 s-ar fi produs „reunirea Basarabiei cu Rusia”. Această afirmație urma să justifice pretențiile Rusiei sovietice, apoi a URSS asupra Basarabiei după 1918. În

27 Ibidem, inv. 3, d. 20, f. 7-8.

28 Ibidem, inv. 51-5, d. 539, f. 26-34.

programă, perioada anilor 1917–1918 este prezentată prin compartimente deosebit de diferențiate și tendențioase: „Caracterul burghezo-naționalist și rolul contra-revoluționar al Sfatului Țării”, „Proclamarea puterii sovietice în Moldova”, „Complotul contrarevoluționar împotriva poporului moldovenesc”, „Răpirea Basarabiei – prima intervenție împotriva Rusiei sovietice”, „Lupta poporului moldovenesc împotriva cotropitorilor români” etc. Compartimentul referitor la anii 1918–1940, denumit „Basarabia sub jugul român”, este, de asemenea, expus diferențiat cu utilizarea expresiilor caracteristice limbajului bolșevic: „Basarabia – colonie a României”, „Românizarea Basarabiei”, „Regimul militar polițienesc în Basarabia”, „Totalurile jugului român în Basarabia”. Programa se încunună cu tema „Reunirea poporului moldovenesc și formarea RSSM”. Bibliografia ce trebuia să asigure cursul conținea doar articole de ziar, semnate de N. A. Narțov și S. V. Țaranov, precum și unele publicații propagandistice editate la Tiraspol în anii 1930.

În procesul examinării programului, șefa Catedrei de marxism-leninism K. Sluțkaia insistă asupra utilizării stricte a „periodizării staliniste a istoriei”, dr. N. A. Mohov – „de a sublinia gravitatea poporului moldovenesc spre Rusia”, iar T. Kornfeld – „de a sublinia moștenirea slavă în limba moldovenească și în istorie” etc.

Formulările compartimentelor din programa prezentată au fost în mare parte utilizate în denumirile temelor incluse în planul de lucru al Institutului de Istorie, limbă și Literatură pe anii 1946–1945²⁹. La compartimentul „Istorie” se prevedea studierea temelor pentru perioada medievală: „Etnogeneza poporului moldovenesc”, „Relațiile moldo-ruse în secolele XV–XVI” etc.; pentru perioada contemporană: „Lupta organizațiilor bolșevice și biruința Puterii Sovietice în Moldova”, „Cotropirea Basarabiei de către România în 1918”, „Moldova sub jugul cotropitorilor româno-fasciști” etc. Planul mai prevedea realizarea unor lucrări de sinteză: „Curs de istorie a Moldovei”, „Manual de istorie a Moldovei”, „Crestomație de istorie a Moldovei”, „Basarabia în componența Imperiului Rus în secolul al XIX-lea”, „Găgăuzii Basarabiei”, „Cercetări arheologice”, „Schiță de istorie a poporului moldovenesc” etc.

În congruență cu aceste directive au început să fie publicate și o serie de materiale în presa periodică din RSS Moldovenească³⁰.

La compartimentul referitor la limbă, literatură și folclor, planul Institutului prevedea elaborarea lucrărilor: „Formarea limbii moldovenești”, „Schiță de istorie a limbii moldovenești”, „Graiurile populare în raioanele din centrul Moldovei”, „Dicționar ruso-moldovenesc”, „Apariția și dezvoltarea literaturii moldovenești”, „Schiță de literatură moldovenească din secolul al XIX-lea”, „Folclorul moldovenesc”, „Crestomație de literatură veche”, „Crestomație de literatură din secolul XIX”, „Dicționar moldo-rus” etc.

29 Ibidem, inv. 1-5, d.39, f. 9-25; Vezi și N. Нарцов, *Молдавское феодальное княжество при Стефане Великом*. În: „Советская Молдавия”, № 188, 26 сентября, 1945, c. 2.

30 E. Ghenchina, *Rolul norodului rus în crearea statului sovietic multinațional*. În: „Moldova Socialistă”, nr. 196, 5 octombrie, 1945, p. 2; V.M. Senchevici, *Rolul norodului rus în eliberarea Moldovei*. În: „Moldova Socialistă”, nr. 198, 7 octombrie, 1945, p. 2; N. Corlăteanu, *Începuturile scrisului în limba moldovenească*. În: „Moldova Socialistă”, nr. 204, 16 octombrie, 1945, p. 2. S. Sergheev, *Ajunsurile științifice – în slujba gospodăriei sătești*. În: „Moldova Socialistă”, nr. 85, 28 februarie, 1946, p. 2; M.M. Meșceriuk, *Descoperiri arheologice în Moldova*. În: „Moldova Socialistă”, nr. 64, 6 aprilie, 1946, p. 2.

Sectorul de economie prevedea elaborarea lucrărilor de raionare economico-geografică a RSSM; studierea complexă a zonei văii Nistrului; a forțelor de producție în economia RSSM; geografia RSSM.

În comentariul explicativ atașat la tematica din plan se menționa că istoria va fi studiată „în lumina învățaturii clasicilor marxism-leninismului și a restabilirii istoriei autentice a poporului moldovenesc”. Referitor la lingvistică se menționa că lingvistica burgheză trata limba moldovenească numai ca un dialect al limbii române. Drept urmare, era necesar de a stabili „normative temeinice ale limbii moldovenești și ale ortografiei sale”.

Prin cercetările economice se urmărea scopul de a stabili, în primul rând, o raionare a vieritului și a industriei de conservare, dimensiuni cărora le acorda o deosebită atenție conducerea URSS.

Conținutul tematicii inclus în planul de cercetări demonstrează elocvent că ea avea drept scop fundamentarea științifică a partinității, a poziției de clasă și a concepției prezenței unei națiuni și limbi moldovenești, separate de cea română. Realizarea acestor sarcini, impuse de organele diriguitoare de partid, era extrem de dificilă pentru un colectiv care pe 14 decembrie 1945 enumera doar 19 angajați, inclusiv 7 istorici, 5 filologi, 6 economiști și 1 bibliotecar; dintre care doar 3 persoane în cadrul institutului aveau experiență de lucru de 6-7 ani (V. M. Senchevici, N. V. Berezneacov și I. D. Ceban), 2 persoane – de 2 ani (N. G. Corlăteanu, E. M. Russev), restul – de la o lună până la un an.

Nivelul insuficient de calificare a cadrelor și sistemul ideologizat de organizare a activității științifice au servit drept pretext pentru diverse tensiuni în interiorul colectivului Institutului. Drept urmare a situației din Institut, pe 18 august 1946 în ziarul „Moldova Socialistă” a fost publicat articolul „Cine împiedică lucrul științific în institut”, în care toată vina pentru disensiunile din colectivul organizației era pusă pe seama directorului V. M. Senchevici³¹. Pe 22 octombrie 1946, o comisie din partea Comitetului orașenesc Chișinău al PC(b)M, în frunte cu secretarul acestui comitet V. Volcov, a controlat starea de lucruri din Institut³². Toate neajunsurile se datorau, în viziunea controlorilor, nivelului insuficient de pregătire ideologică a unor cercetători (N. Corlăteanu, G. Popovschi, V. Porucic) și pe faptul că cercetătorul E. Russev era fiu al unui membru al Sfatului Țării, iar B. Lempert a scris un material pozitiv despre P. Halippa într-o broșură editată în perioada interbelică. Concluziile comisiei, care îl învinuiau pe V. Senchevici de „lipsă de vigilență bolșevică”, prezintă o mostră de apreciere stalinistă a cadrelor științifice.

O altă comisie, constituită de CC al PC(b), constata pe 14 noiembrie 1946 prezența unui nivel scăzut de pregătire a cadrelor științifice și lipsa unor lucrări științifice valoroase publicate de cercetătorii institutului. Comisia a propus înlăturarea din funcția de director a lui V. Senchevici și a unor angajați „pe motive profesionale și politice”³³. Pe 20 noiembrie 1946 Biroul CC al PC (b) M decide eliberarea

31 AOSP a RM, F. 51, inv. 3, d. 32, f. 115-122.

32 Ibidem, inv. 5, d. 527, f. 119-125.

33 Ibidem, inv. 4, d. 25, f. 300-311.

din funcția de director a lui V. Senchevici și numirea în acest post a lui I. Ceban (a intrat în funcție pe 1 decembrie 1946).

Colectivul Institutului, în frunte cu noul director, avea drept sarcină să elaboreze lucrări consacrate „etnogenezei poporului moldovenesc, formării și dezvoltării statului moldovenesc, mișcării revoluționare, biruinței revoluției socialiste în Moldova în urma Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a istoriei Moldovei în perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei; limbii moldovenești și moștenirii literare a poporului moldovenesc”³⁴.

Pe 19 februarie 1947, într-un raport de evaluare a activității Institutului de Istorie, Limbă și Literatură pe parcursul anului 1946, secretarul CC al PC(b)M S. V. Țaranov concluziona că instituția respectivă n-a editat „nici o lucrare serioasă de cercetare științifică”³⁵.

În scopul ameliorării situației din Institut, directorul I. D. Ceban s-a adresat secretarului CC al PC (b) M, A. G. Coval, cu un demers de a mări numărul statelor de personal ale instituției până la 50 de persoane. Directorul argumenta această cerere nu prin enumerarea unor probleme științifice actuale, ci prin necesitatea de a relua studierea istoriei, limbii și literaturii „poporului moldovenesc” de la zero, deoarece, în viziunea sa, „în condițiile ocupației românești și a celei germane din anii 1918–1940 și 1941–1944 (pe teritoriul Basarabiei – n. n.) nu existau nici școli moldovenești și nici instituții științifice, nici teatre, nici ziare, nici cărți etc. în limba maternă”³⁶. Pentru I. D. Ceban, limba română, utilizată atunci oficial în instituțiile basarabene, era o limbă străină³⁷.

În perioada când I. D. Ceban solicita extinderea personalului Institutului, organele centrale de partid și-au manifestat insatisfacția nu doar față de lipsa unor lucrări științifice publicate, ci și față de conținutul celor elaborate, în primul rând față de un curs de sinteză a istoriei Moldovei, întocmit de prof. N. A. Narțov. La începutul anului 1947, prof. N. A. Narțov a elaborat manualul de istorie al Moldovei (proiect lansat în 1945) și, fără să-l discute în Institut, l-a trimis spre avizare la mai mulți istorici de la Moscova – personalități notorii ale istoriografiei sovietice – V. Piceta, A. Udalțov, A. Pancratova ș.a., care, în ansamblu, au prezentat recenzii pozitive cu anumite recomandări. Recenzenții îi sugerau autorului să accentueze rolul slavilor și al Rusiei în evoluția „poporului moldovenesc și să diferențieze istoria Moldovei de cea a Valahiei” (Țării Românești – n. n.) (V. Piceta), să arate „atitudinea poporului moldovenesc față de poporul român” (A. Udalțov) ș. a. Unele recenzii erau elogioase (M. Levenco), iar acad. N. Derjavin a prefațat cartea, menționând că autorul a „descoperit” că mai mult din jumătatea populației Basarabiei era alcătuită din „moldoveni”, deși statisticile ruse de la începutul sec. XX și istoricii

34 Ibidem, f. 297-299 v.; Vezi și I.D. Ciobanu, *Să luptăm pentru o limbă literară. Despre normele limbii moldovenești*. În: „Moldova Socialistă”, nr. 129, 3 iulie, 1947, p. 3; Idem, *Să luptăm pentru o limbă literară. Despre normele limbii moldovenești*. În: „Moldova Socialistă”, nr. 130, 4 iulie, 1947, p. 2.

35 AOSP a RM, F. 51, inv. 5, d. 527, f. 168-177.

36 Ibidem, d. 527, f. 240-241.

37 Dragnev D., Parasca P. *Cum a fost inventat „punctul de vedere al istoriografiei sovietice” asupra istoriei noastre naționale*. În: „Demir Dragnev. Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în țările române. Studii și materiale”, Chișinău, Cartdidact-Civitas, 2012, p. 524.

ruși nu-i menționau. Este vorba de redenumirea de către N. A. Narțov a românilor basarabeni în moldoveni¹⁰. Vom reaminti că și fondatorii „comunismului științific” K. Marx și F. Engels, dar și părintele bolșevismului V. I. Lenin, numeau majoritarii basarabeni – *români*³⁸.

Bazându-se pe aceste recenzii, N. A. Narțov a prezentat manualul la editură pentru publicare, ceea ce a provocat nemulțumirea istoricilor și politicienilor locali. Drept urmare, a fost organizat un articol defăimător, publicat pe 8 august 1947 în ziarul republican «Советская Молдавия» („Moldova Sovietică”) sub denumirea „Cum și ce ne învață profesorul Narțov”, semnat de jurnalistul G. Voronov.

Principala învinuire adusă manualului lui N. A. Narțov era că în această carte nu sunt abordate rădăcinile istorice ale „poporului moldovenesc”, deosebite de cele ale românilor. N. A. Narțov era învinuit că a preluat aceste idei din lucrările istoricilor „burghezi” români. În continuare, manualul și personalitatea autorului au devenit obiectul criticii denigratoare la Plenara XIII a PC(b)M din 27–29 august 1949, care a adoptat Hotărârea „Cu privire la starea de lucruri și sarcinile din domeniul ideologic în RSSM”³⁹. În hotărâre era aspru criticat Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, pentru neajunsurile și greșelile în cercetarea istoriei Moldovei și a lingvisticii moldovenești. Plenara obliga Biroul CC al PC(b)M să ia măsuri pentru a edita „manualul de istorie a poporului moldovenesc” și să fie pus capăt divergențelor («разнобой») referitoare la „limba literară moldovenească”, obligând Institutul de Istorie, Limbă și Literatură să editeze în 1948 „Dicționarul limbii moldovenești” (se avea în vedere că o parte a intelectualității băștinașe nu recunoștea existența unei asemenea limbi literare)⁴⁰.

Plenara mai cerea de a exclude din instituțiile de învățământ și de cercetare științifică „persoanele ce nu inspiră încredere”, avându-se în vedere o „curățare politică” a cadrelor.

Raportorul principal la plenară, secretarul CC al PC(b)M pentru ideologie I. S. Zăcov declara că „ocupanții româno-germani se străduiau să intoxice conștiința trucidatorilor cu otrava naționalismului, să altoiască o ideologie reacționară [...], să aprindă ura față de popoarele Uniunii Sovietice și, în special, față de poporul rus”. În continuare, raportorul insista că această „ideologie străină” este susținută de „naționaliștii moldo-români”. În viziunea lui Zăcov, Institutul de Istorie, Limbă și Literatură slab participă la combaterea „ideologiei străine”, puțin „se tratează teme privind destinele istorice comune ale poporului moldovenesc cu cel rus, istoria luptei lor comune împotriva cotropitorilor străini, împotriva jugului capitalist”. Raportorul aducea critici Institutului nominalizat că încă n-a alcătuit „un colectiv de istorici specialiști, capabil să redacteze un manual în spiritul marxist-leninist de istorie a poporului moldovenesc”.

La rândul său, redactorul-șef al ziarului «Советская Молдавия», în luarea de cuvânt la aceeași plenară, l-a învinuit pe N. A. Narțov de deviere de la concepția

38 Ibidem.

39 AOSP a RM, Fond 51, inv. 5, d. 14, f. 587, 591, 594, 602-603.

40 Demir Dragnev, *Științele socio-umanistice: evoluție și personalități*. În: „Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă”, nr. 3(42), 2016, p. 58.

marxist-leninistă asupra istoriei, de clevetire la adresa „popoarelor moldovenesc și celui rus”, „de închinăciune în fața istoricilor vest-europeni”, avându-se în vedere cei români. Plenara a decis că manualul de istorie a poporului moldovenesc „nu poate fi elaborat de o singură persoană, ci de un colectiv ce ar uni eforturile celor mai buni istorici pentru soluționarea acestei importante sarcini politice”⁴¹.

Importanța ideologică a cursului de istorie a Moldovei a fost demonstrată prin stabilirea controlului direct al CC al PC(b)M asupra propagării, redactării și editării acestei lucrări. Pe 16 septembrie 1947, Biroul CC al PC(b)M a constituit o comisie specială în frunte cu secretarul CC al PC(b) Macarie Radul (ulterior, în frunte cu secretarul CC al PC(b)M Artiom Lazarev), alcătuită din 17 persoane – viitori autori ai manualului de istorie a Moldovei pentru învățământul superior⁴². La redactarea manualului urmau să fie invitați istorici de la Moscova: prof. L. V. Cerepnin, prof. A. D. Udalțov, prof. C. P. Trapeznicov, iar în calitate de autori, alături de istoricii locali, să fie delegați temporar cercetătorii T. Pasec, M. Tihonova, F. Omelciuc ș. a.

Dirijismului ideologic a fost supusă, de asemenea, elaborarea dicționarului moldo-rus și a gramaticii limbii moldovenești. Prin Hotărârea Biroului CC al PC(b)M din 17 septembrie 1948, comisia responsabilă de elaborarea acestor lucrări urma să fie condusă de secretarul CC al PC(b)M C. C. Zelenciuc, având drept membri pe C. V. Cernenco, I. D. Ceban, A. Lupan, E. Bucov, I. Canna, B. Istru, A. Crăciun, N. Corlăteanu⁴³.

Elaborarea manualului de istorie a Moldovei, a dicționarului și gramaticii nominalizate a fost sarcina de bază a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură pe parcursul anilor 1948–1949, care era strict monitorizată de CC al PC(b)M.

Regulile ortografice ale „limbii moldovenești” pe care se străduiau să le impună organele diriguitoare erau cu greu implementate. Într-un demers semnat de I. D. Ceban la adresa CC al PC(b)M din 17 iulie 1948 se menționa: „În studierea limbii moldovenești în Moldova există două curente – unul pe care îl urmează Institutul de Istorie, Limbă și Literatură și Baza, pe care noi îl considerăm corect, și al doilea, ce se află sub influența limbii române, care până în prezent are loc printre profesorii de limbă moldovenească”⁴⁴.

Acești profesori, de regulă, apelau la regulile ortografice prezente în operele clasicilor literaturii române. Drept urmare, pe 12 februarie 1949 I. D. Ceban se adresează CC al PC(b)M cu solicitarea de a permite cercetătorilor Institutului de Istorie, Limbă și Literatură să examineze în arhiva Academiei Române manuscrisele operelor scriitorilor clasici, „sa poată curăți creația acestor scriitori de supra-punerile române burgheze”⁴⁵. Era o tentativă de a edita, chipurile după originale, textele operelor falsificate din punct de vedere ortografic.

Strict monitorizată de către conducerea de partid din republică era și realizarea cursului de istorie a Moldovei. În martie 1948, Biroul CC al PC(b)M deja exami-

41 AOSP a RM, Fond 51, inv. 5, d. 14, f. 437-439.

42 Ibidem, inv. 5, d. 23, f. 79-80.

43 Ibidem, inv. 5, d. 49, f. 48.

44 ANRM, Fond P-2848, inv. 2, d. 50, f. 1-13.

45 AOSP a RM, Fond 51, inv. 8, d. 397, f. 54-55.

na chestiunea „Cu privire la planul de editare a manualului de istorie a Moldovei”, prezentat de comisia respectivă⁴⁶.

Planul trasa direcția ideologică pe care trebuia strict s-o urmeze autorii compartimentelor lucrării. Pe parcursul întregului plan-prospect al lucrării era evidențiat rolul hotărâtor al slavilor în „formarea poporului moldovenesc” (autorii utilizează termenul marxist «народность» – „poporație”), a voievodatelor („cnezatelor”) „moldo-slave”. Potrivit concepției oficiale, puse la baza plan-prospectului nominalizat, „etnogeneza poporului moldovenesc, presupunea două etape de evoluție etnică: contopirea geto-dacilor românizați cu populația slavă indigenă și formarea *volohilor* – strămoșii comuni ai est-romanicilor; unirea unei părți a *volohilor* carpato-dunăreni cu slavii de sud și formarea valahilor (românilor), apoi unirea *volohilor* dintre Carpați și Nistru cu slavii de răsărit și formarea poporului («народность») moldovenesc. Același stil proslav, apoi prorus este prezent și în celelalte compartimente consacrate istoriei politice și culturale a Moldovei medievale.

O atenție deosebită se acordă relațiilor moldo-otomane, compartimentele respective fiind intitulate: „Înrobirea Moldovei de către turci” și „Moldova în sistemul Imperiului Turcesc”. Sub aceste denumiri se încerca de a justifica anexarea Basarabiei la Rusia în 1812, prezentată nu ca un rapt teritorial din corpul Țării Moldovei, ci ca o eliberare de sub jugul turcesc (compartimentul „Eliberarea Moldovei de sub jugul turco-feudal și alipirea ei la Rusia”), urmând apoi ca evenimentul să fie elogiat în subcapitolul „Însemnătatea alipirii la Rusia pentru destinul de mai departe a Moldovei”. Un șir de capitole erau consacrate mișcării revoluționare din Basarabia, „biruinței puterii sovietice în provincie, luptei poporului moldovenesc” cu „intervenția străină”, precum și „Rolul lui Lenin în organizarea luptei cu intervenția străină în Basarabia”, avându-se în vedere actul unirii Basarabiei cu România în 1918. Urmau subcapitolele ce condamnau „teroarea și violența ocupanților români în provincie; exploatarea de către ei a truditorilor, răscoalele antiromânești și decăderea economiei basarabene”. O deosebită atenție se acorda creării RASSM și „succeselor construcției socialiste” în această republică, „eliberării Basarabiei” și „formării RSSM” în 1940. O serie de subcapitole erau consacrate „cruzimilor și prădăciunilor cotropitorilor fasciști”, „mișcării de partizani” etc. Plan-prospectul se finalizează cu compartimentul „Poporul moldovenesc în lupta pentru realizarea cincinalului stalinist”.

Acesta era punctul de vedere al istoriografiei sovietice asupra istoriei Moldovei, care, cu unele rectificări neesențiale, a constituit baza ideologică a studierii istoriei naționale a RSSM până în 1989.

Pe 9 septembrie 1949 Biroul CC al PC(b)M a adoptat hotărârea cu privire la editarea machetei manualului de istorie a Moldovei pentru învățământul superior în tiraj de 500 de exemplare (raportor – șeful Secției Propagandă și Agitație a CC al PC(b)M C. U. Cernenco⁴⁷.

46 AC a AȘM, Fond 1, inv. 1/1, d. 10, f. 113-114

47 AOSP a RM, Fond 51, inv. 8, d. 36, f. 12.

Biroul obliga „Secția Propagandă și Agitație a CC al PC(b)M (tov. Cernenco)” să organizeze o „largă discuție” a machetei în mediul științific și cel al învățătorilor de istorie din școlile republicii, urmărindu-se scopul de a prezenta conceptul lucrării drept unul recunoscut și aprobat de întreaga societate. În scopul obținerii unei încuviințări la nivel unional, macheta a fost expediată instituțiilor științifice și facultăților de istorie ale universităților din Moscova, Leningrad, Kiev, Odessa, Cernăuți, Minsk, Tbilisi, Tașkent și din alte orașe, de unde au venit avize pozitive și recomandări, de care s-a ținut cont la editarea finală a manualului.

Editarea machetei a fost consacrată „jubileului de 25 de ani de la formarea RSSM”, rădăcinile căreia erau datate cu anul 1924 – data formării RASSM.

Alături de sinteza în cauză, cercetătorii Institutului de Istorie, Limbă și Literatură erau angajați în realizarea unor lucrări individuale, prevăzute în planul de lucru pe anii 1946–1950, care urmau să aprofundeze unele teme considerate actuale, expuse succint în lucrările de sinteză. Printre acestea se enumerau la compartimentul „Istoria Moldovei” lucrările: „Relațiile sociale în Moldova în sec. XV–XVI” (autor N. A. Mohov), „Basarabia în componența Rusiei” (autor I. S. Grosul), „Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea” (autor N. V. Berezneacov), „Kutuzov în Principatele Dunărene” (N. V. Berezneacov), „Viața și opera cronicarului Gr. Ureche” (E. M. Russev), „Moldova sub jugul ocupanților fasciști româno-germani” (U. E. Levit), „Formarea RSSM și reconstrucția socialistă” (S. V. Țaranov) etc.

La compartimentul „Lingvistica moldovenească” erau: „Stabilirea ortografiei limbii moldovenești” și „Bazele istorice ale ortografiei limbii moldovenești” (autor – I. D. Ceban); „Începutul scrisului în limbă moldovenească” (autor N. G. Corlăteanu); „Elemente est-slave în limba moldovenească” (A. T. Borșci) etc.

La compartimentul „Literatura moldovenească” erau: „Istoria literaturii moldovenești”, manuale și crestomații: de folclor și literatură veche, de literatură a sec. al XIX-lea, literatură sovietică; monografiile consacrate unor scriitori clasici: C. Stamati, Al. Donici, V. Alecsandri (autor Gh. F. Bogaci), „Colectivizarea în literatura moldovenească” (autor M. Spataru) ș. a.⁴⁸. Doar unele dintre titlurile enunțate au văzut ulterior lumina tiparului. Lucrările incluse în planurile anuale de cercetători, de regulă, se transferau dintr-un an în altul, iar producția publicată se reducea la unele broșuri, materiale didactice și articole publicate în culegeri sau în presă. Penuria de cercetări științifice publicate era camuflată cu declarații belicoase despre lupta cu falsificatorii burghezi români, promovarea prieteniei moldo-ruse, a luptei pentru puterea sovietică, a construcției socialiste etc.

Despre calitatea lucrărilor publicate (reieșind din cerințele acelor timpuri) ne vorbește recenzia consultantului Secției Propagandă și Agitație a CC al PC(b)M S. Galușenco, care menționa că chiar și manualul de limba moldovenească, autor I. D. Ceban, conține „multe greșeli gramaticale”, fiind expuse cazuri concrete⁴⁹.

O direcție importantă în activitatea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură era organizarea cercetărilor arheologice inițiate în anul 1946 împreună cu Insti-

48 AC a AȘM, Fond 1, inv. 1/1, d. 20, f. 10-13.

49 AOSP a RM, Fond 51, inv. 8, d. 398, f. 34-35.

tutul de Istorie a Culturii Materiale al AȘ a URSS și Institutul de Arheologie al AȘ a RSS Ucrainene.

Scopul urmărit de investigațiile arheologice, care la început purtau un caracter de explorare, era de a stabili comunitatea culturii materiale din spațiul pruto-nistrean cu cea din teritoriile de la est de Nistru, începând cu Epoca Preistorică (numită a „obștei primitive”), acordându-se o deosebită atenție monumentelor de origine slavă, care, în viziunea unui conducător de expediție arheologică – G. D. Smirnov, „va permite de a rezolva problema etnogenezei poporului moldovenesc”⁵⁰.

Începând cu anul 1947, Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, în colaborare cu instituturile similare de la Moscova și Kiev, a organizat o expediție arheologică complexă care urmărea scopul să străbată toată valea Nistrului, avându-l drept conducător pe acad. P. P. Efimenco și locțiitor – pe G. D. Smirnov (stabilit atunci în Moldova)⁵¹. Expediția se subîmpărțea în câteva detașamente, care urmau să studieze: stațiunile paleolitice de la Ofatinți (Vâhvatinți) și Echimăuți (conducător – prof. Voievodschi); monumentele culturii Tripolie de la Climăuți, Echimăuți, Petreni (conducător prof. T. C. Pasek); monumentele culturii scitice de la Saharna Mare și Saharna Mică, Ofatinți, Chișinău (conducător G. D. Smirnov), monumentele culturii slave de la Echimăuți și Climăuți (conducător prof. P. N. Tretiakov).

Planul mai prevedea investigații de prospecțiune a culturii bronzului de la Valea Perjei, a așezării medievale tardive de la Trebujeni și a unor monumente din preajma orașului antic Tira (astăzi, Belgorod-Dnestrovsk, Ucraina)⁵². Începând cu anul 1948, au fost demarate săpături sistematice și la Orheiul Vechi (conducător G. D. Smirnov)⁵³.

Pe 22 februarie 1949 Guvernul RSSM a adoptat statutul cu privire la conservarea monumentelor istorice și arheologice⁵⁴, iar în anul 1950 a fost organizată „Expediția arheologică moldovenească pruto-nistreană”, activitatea căreia s-a soldat, în anii ce au urmat, cu descoperirea unor noi monumente arheologice, care au îmbogățit patrimoniul național. Dar până în 1989 încercările unor arheologi de a trata anumite vestigii de la intersecția mileniilor I și II drept aparținente populației romanizate de la est de Prut erau aspru sancționate.

Dirijismul ideologic, promovat de Partidul Comunist în domeniul științelor socio-umanistice a fost fortificat prin organizarea în 1948 a Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PC(b)M – Filială a Institutului Marxism-Leninismului de pe lângă CC al PC(b) din Uniunea Sovietică. Director al Institutului a fost numit S. S. Zelenciuc. Institutul întrunea 35 de angajați: sectorul de istorie a partidului – 4, sectorul de traducere a „clasicilor marxism-leninismului” în „limba moldovenească” – 5, arhiva de partid – 7, biblioteca – 2, restul – personalul de conducere și administrare (Hotărârea Biroului CC al PC(b)M din 9 ianuarie 1948⁵⁵).

50 AC a AȘM, Fond 1, inv. 1/1, d. 3, f. 82.

51 Ibidem, f. 86.

52 Ibidem, d. 2, f. 108-110; Ibidem, d. 3, f. 82; Ibidem, d. 3, f. 86; Ibidem, d. 3, f. 87; Ibidem, d.3, f. 92-95; AOSP a RM, Fond 51, inv. 5, d.527, f. 194-197; ANRM, Fond P-2848, inv. 2, d. 38, f. 66-84.

53 ANRM, Fond P-2848, inv. 10, d. 468, f. 74-75.

54 AC a AȘM, Fond 1, inv. 1/2, d. 3, f. 14-19.

55 AOSP a RM, Fond 51, inv. 7, d.27 (partea I), f. 12-13.

Pe lângă instituțiile de profil socio-umanistic, sub patronajul sporit al conducerii de vârf de stat și de partid se aflau și instituțiile științifice din domeniile mobilizate în activitatea de restabilire a economiei republicii, ruinate de război. Reieșind din profilul economiei ținutului nostru, pe prim-plan s-a aflat organizarea activității științifice legate de dezvoltarea producției agrare.

O primă instituție implicată într-o asemenea activitate a fost Institutul Agricol „M. V. Frunze”, care are la bază Facultatea de Științe Agricole a Universității din Iași, transferată la Chișinău în anul 1933. După anexarea Basarabiei la URSS, în 1940 facultatea respectivă a fost transformată în Institutul Agricol din Chișinău (astăzi – Universitatea Agrară de Stat din Moldova), cu facultățile de Viticultură, Zootehnie și Cultivarea Plantelor.

Din 27 iulie 1944, Institutul a revenit din evacuare, instalându-se temporar în or. Soroca⁵⁶, iar în toamna aceluiași an a revenit la Chișinău, având trei facultăți: de Viticultură, Zootehnie și Cultivare a Plantelor, precum și o stațiune experimentală. În aprilie 1945, în cadrul Institutului activau cunoscuți savanți invitați din alte centre științifice ale URSS: M. G. Andreev, I. P. Dorofeev, D. A. Verderevski ș. a.⁵⁷

Pe 17 martie 1945 Guvernul RSSM a adoptat decizia cu privire la reluarea activității stațiunii experimentale a Institutului Agricol, care urma să întreprindă cercetări în domeniile protecției plantelor, zootehniei, gospodăriei piscicole⁵⁸.

În baza hotărârii Guvernului din 10 decembrie 1945, pe 2–6 ianuarie 1946 Institutul Agricol a organizat prima conferință științifică din domeniul științelor agricole⁵⁹.

În anii 1944–1945 își reiau activitatea și stațiunile experimentale de cercetări științifice existente până la război. Astfel, pe 4 septembrie 1944 și-a reluat activitatea Stațiunea de Stat de Selecție a Plantelor din or. Bălți, care la început avea doar 3 angajați⁶⁰, iar spre sfârșitul anului 1946 întrunea 310 persoane – specialiști, funcționari, muncitori, precum și un teren experimental de 1200 ha. Stațiunea elabora recomandări agrotehnice privind selecția și desăvârșirea metodelor de cultură a plantelor⁶¹.

În același timp și-a reluat activitatea Stația Experimentală de Irigare a Legumelor și Cartofului (or. Tiraspol, director prof. P. Dvornicov), specializată în selecția și protecția legumelor irigate. În 1946 și-a desfășurat, de asemenea, activitatea Stațiunea Moldovenească Experimentală a Institutului Unional de Protecție a Plantelor (director prof. D. A. Verderevski), care coordona cercetările referitoare la lupta cu vătămătorii și bolile culturilor agricole⁶². Tot atunci și-a desfășurat activitatea în RSSM Filiala Institutului Unional de Cercetări Științifice în Domeniul Viticulturii și Vinificației. Pe 30 iunie 1949 Biroul CC al PC(b)M a examinat informația despre activitatea acestei instituții. Conducerea Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice

56 Ibidem, inv. 2, d. 9, f. 124-127.

57 Ibidem, inv.3, d. 242, f. 41-43.

58 Ibidem, d. 13 (partea II), f. 351-352.

59 Ibidem, d. 32, f. 68-69; Ibidem, inv. 5, d. 527, f. 119-125.

60 Ibidem, inv. 2, d. 9, f. 248-249.

61 Ibidem, inv. 4, d. 255, f. 1-202.

62 Ibidem, inv. 51-5, d. 676, f. 73, 79-80.

a AȘ a URSS insista ca institutul respectiv să fie transformat în două instituții: Institutul de Viticultură și Vinificație și Institutul de Pomicultură și Legumicultură⁶³. Dar, doar în 1956, în baza filialei Institutului Unional de Viticultură și Vinificație „Magaraci” a fost creat Institutul Moldovenesc de Pomicultură, Viticultură și Vinificație al Ministerului Agriculturii al RSSM.

În perioada de referință capătă o deosebită actualitate extinderea rețelei instituționale științifice de ramură în domeniul medicinei. Pe 31 iulie 1946, prin hotărârea Sovietului de Miniștri al RSSM a fost instituită prima instituție de profil medical ramural – Institutul de Cercetări Științifice în Epidemiologie și Microbiologie al Ministerului Ocrotirii Sănătății al RSSM. Planul de lucru al Institutului prevedea măsuri de lichidare a urmărilor războiului în domeniul epidemiologic și, îndeosebi, lichidarea tifosului⁶⁴. Rețeaua instituțiilor științifice de profil medical a continuat să se extindă pe parcursul anilor 1950¹³.

În anul 1945, pe lângă Comitetul de Stat de Planificare a fost constituit Consiliul tehnico-științific, responsabil de studierea resurselor de materie primă, de dezvoltare a experimentelor științifice și a capacităților de implementare a rezultatelor cercetărilor științifice.

În primii ani postbelici, în URSS iau amploare concepții voluntariste de dezvoltare rapidă a agriculturii, cunoscute sub denumirea de „planul stalinist de transformare a naturii”, deoarece ele erau susținute de dictator. Acest „plan” era extins și asupra teritoriului RSSM. Astfel, stațiunii experimentale de irigare din Tiraspol i se impunea de a experimenta cultivarea orezului și citricelor. În scopul îmbunătățirii structurii solurilor se propunea ca 20-25% din terenurile arabile să fie cultivate cu ierburi multianuale, conform teoriei acad. R. Viliams, iar cincinalul postbelic să fie numit „cincinalul cultivării ierburilor” («пятилетка травосеяния»). Extinderea mecanică a acestor inovații asupra terenurilor agricole din RSSM se solda însă cu uscarea terenurilor însămnănțate cu ierburi pe parcursul a doi ani, fapt ce a provocat împotriviri în cercurile științifice, calificate în documente de drept „discuții”⁶⁵.

În aceeași perioadă, instituțiilor de cercetare li se impuneau „angajamente” ne-realiste, cum ar fi cel al tuturor stațiunilor experimentale din RSSM de a lichida pe parcursul cincinalului 1946-1950 dăunătorii de pe toate suprafețele însămnănțate cu grâu de toamnă și de primăvară, cu porumb și sfeclă de zahăr.

Specializate în cercetări experimentale, cu caracter aplicativ și dependente de diferite departamente, instituțiile respective nu urmăreau scopul de a elabora concepții teoretice privitoare la soluționarea eficace a unor probleme majore în domeniul dezvoltării agriculturii republicii. Această sarcină urma să revină Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS, instituție ce trebuia să consolideze potențialul științific din RSSM.

Începând cu anul 1947 (când *de facto* și-a inițiat activitatea), Baza, pe lângă continuarea cercetărilor în domeniul științelor umanistice și economico-geografice

63 Ibidem, inv. 3, d. 224, f. 48.

64 ANRM, Fond P-2848, inv. 2, d. 23, f. 11-14.

65 AOSP a RM, Fond 51, inv. 4, d. 255, f. 1-202.

(despre care s-a relatat), și-a concentrat potențialul științific asupra problemelor biologice și agrare, direcții de cercetare necesare dezvoltării agriculturii în mare măsură ruinată în urma războiului și a secetei din anul 1946.

Pe 25 februarie 1947, în legătură cu organizarea secțiilor Bazei în domeniul geologiei, biologiei și științelor agrare, au fost emise note informative în care se arăta că aceste subdiviziuni urmează să creeze baza teoretică a dezvoltării gospodăriei sătești din Moldova sovietică. Baza Moldovenească „va selecta direcțiile de cercetare, care să nu coincidă cu cele ale stațiilor experimentale, prin crearea unei fundamentări teoretice cu referire la domeniile de caracter general”⁶⁶.

Pornind de la numărul restrâns de cercetători ai Bazei (38 de persoane) și gradul redus de calificare a multor dintre aceștia, chiar la începutul anului 1947 membrul Academiei Unionale de Științe Agricole N. A. Dimo (1873–1959) declara: „În prezent este greu de vorbit despre planurile de lucru neavând cadre”. Baza mai avea nevoie de sediu, bibliotecă, tipografie, utilaj tehnic pe care urma să-l primească de la Institutul „Magaraci”⁶⁷.

Documentele și materialele referitoare la evoluția cercetărilor științifice din anii 1947–1949 demonstrează ascensiunea activităților științifice sub cele mai diverse aspecte: sporirea numărului de cercetători științifici, crearea unor noi laboratoare în diverse domenii ale științei etc., cea ce demonstrează că se acumulasă premise pentru transformarea secțiilor Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS în institute academice (proces ce se va desfășura în anii 1950–1960). În aceeași perioadă se diversifică tematica expedițiilor științifice care aprofundează studierea potențialului natural și economic al republicii etc. În același timp, persista insuficiența de cadre științifice locale, care continuau să fie completate cu specialiști invitați din alte centre științifice ale URSS.

Pe 18 martie 1949 director al Bazei a fost numit membru corespondent al AȘ a URSS P. A. Baranov, iar pe 2 aprilie au fost delegați din centru „pentru a acorda ajutor științific și organizatoric” Bazei: consultantul Consiliului Filialelor AȘ a URSS – V. N. Hutorin și cerc. șt. superior – I. E. Smorcikov (geolog)⁶⁸. Deși în repetate rânduri se declara despre deficitul de cadre locale, în perioada ianuarie 1949–mai 1950, 618 lucrători din cultură, știință, învățământ din RSSM au fost eliberați din funcție pe motive politice.

După organizarea Bazei, rezolvarea problemelor structurale a cuprins câțiva ani. Una dintre aceste probleme era constituirea Grădinii Botanice. Încă pe 5 aprilie 1947 Guvernul a adoptat proiectul înaintat de către Bază (autor – prof. A. N. Andreev) de creare a Grădinii Botanice, iar pe 30 septembrie 1947 – programul concret de organizare a acestei instituții. Însă selectarea terenului a provocat neînțelegeri cu administrația capitalei, situația fiind examinată de Guvern pe 17 iulie 1948, dar abia pe 9 iunie 1949 a fost stabilit terenul de dislocare a Grădinii, care a fost inaugurată în anul 1950.

66 AC a AȘM, Fond. 1, inv. 1/1, d.2, f. 9-88.

67 Ibidem, f. 1-4.

68 ANRM, Fond P-2848, inv. 2, d. 38, f. 66-84.

De asemenea, în 1947, Baza a inițiat activități în vederea organizării, pe lângă Secția de Botanică, a ierbarului republican⁶⁹.

Dar pentru alcătuirea ierbarului era necesar de a utiliza colecții de plante întocmite de cercetători din perioada precedentă. Prin dispoziția Sovietului de Miniștri al RSSM a fost organizată o comisie care a constatat prezența unor asemenea ierbare la Muzeul Republican Istorico-Geografic și la Institutul Agricol. Pe 14 ianuarie 1948, comisia a constatat că colecția de ierbare a lui Zelikovski în volum de 1744 de pagini, alcătuită în anul 1891, a fost dusă în România, iar colecția lui Bezval - din 1892, urmează să fie în scurt timp prelucrată⁷⁰. În al doilea act al aceleiași comisii din 1 martie 1948 se menționa că la Institutul Agricol și Muzeul Istorico-Geografic se află șase colecții de ierbare, alcătuite de Bujoreanu, fost conferențiar al Universității din Iași, precum și de alți botaniști din diferite țări, care în prezent se păstrează în condiții neadecvate. Colecția lui Bujoreanu a fost alcătuită în anii 1910, 1912, 1930-1932, 1938. Tot acolo se păstrează ierbarul lui Zahariadi⁷¹. Ierbarul republican a fost realizat de Grădina Botanică a Filialei Moldovenești a AȘ a URSS în anii 1950⁷².

Concomitent cu înființarea Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS, Sovietul de Miniștri a aprobat planul de activitate al acesteia și, cu toate că instituția respectivă și-a început activitatea în 1947, iar planul era aprobat la 5 mai 1948, instanța supremă nominalizată, conform calapodului acceptat în toată Uniunea, l-a numit „Planul cincinal pe anii 1946-1950”. Planul includea tema respectivă și nominaliza șeful de sector responsabilul pentru realizarea ei. La compartimentele referitoare la științele geologice, biologice, agricole și economice erau incluse temele:

Sectorul de Geologie:

Structura geologică a RSSM (M. Suhov);
Materiale de construcție subterane (N. Topor);
Hidrologia bazinului Nistrului (S. Vznuzdaev);
Localizarea fosilelor vertebrate (M. Suhov).

Sectorul de Pedologie:

Studierea învelișului de sol, a însușirilor lui, specificul geografiei solurilor; studierea expediționară a solurilor; solurile regiunilor împădurite ale Moldovei și ale raioanelor viticole; regimul acvatic, balanța de umiditate în solurile aflate sub culturi agricole și a plantațiilor forestiere, eroziunea solurilor (acad. N. Dimo).

Sectorul de Botanică:

Studierea florei Moldovei; utilizarea vegetației republicii în agricultură și industrie (V. Andreev).

Sectorul de Zoologie:

Lumea animală din Moldova; biologia filoxerei viței-de-vie; hidrobiologia Moldovei; planctonul fl. Nistru, hidrobiologia râurilor mici; ihtiofauna; investigări ale productivității piscicole în luncile acvatice ale fl. Nistru (V. Grimalschi).

69 Ibidem, inv. 10, d. 468, f. 86-88.

70 Ibidem, inv. 10, d. 468, f. 74-75.

71 Ibidem, inv. 10, d. 468, f. 91-91.

72 Academia de Științe a Moldovei: istorie și contemporaneitate..., p. 48-50.

Sectorul de Pomicultură și Viticultură:

Perfecționarea componenței plantațiilor pomicele și creșterea rezistenței lor la secetă; perfecționarea soiurilor viței-de-vie (A. Petrosean).

Sectorul de Energetică și Resurse Acvatice:

Utilizarea surselor acvatice ale RSSM; hidrologia fl. Nistru; utilizarea râurilor mici; eficacitatea diverselor metode de utilizare a sistemelor de irigare; răspândirea utilizării energiei eoliene în Moldova (I. Pozdenco).

Sectorul de Economie și Geografie (până în 1947 s-a aflat în componența Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură): construcția socială a gospodăriei sătești din Moldova, starea viticulturii și perspectivele ei; restabilirea și dezvoltarea producției cerealiere; repartizarea forțelor de producție, raionarea economică și geografică a Moldovei (V. Malinski).

Planul mai prevedea pregătirea pe parcursul cincinalului a 25 de candidați (doctori) și doctori (habilitați) în științe⁷³.

Începând cu anul 1949, au apărut unele accente noi în activitatea științifică a Bazei (din 1950 – a Filialei) AȘ a URSS, care au fost determinate de ingerințele factorului politico-ideologic în dezvoltarea științelor biologice și agricole, proces produs la nivel unional.

La sesiunea din august 1948 a Academiei Unionale de Științe Agricole „V. I. Lenin”, gruparea voluntaristă în știință, în frunte cu Lisenko, susținută de însuși Stalin, sub pretextul luptei cu idealismul în știința biologică, a înlăturat de la procesul de cercetare savanți consacrați în studierea geneticii și a stopat cercetarea științifică în acest domeniu. Hotărârile sesiunii erau prezentate drept o biruință a științei sovietice asupra celei burgheze și urmau să fie diseminate de organele de partid.

Urmând indicațiile de la Moscova, pe 7 septembrie 1948, Biroul CC al PC (b) a adoptat hotărârea cu privire la realizarea materialelor sesiunii Academiei Unionale de Științe Agricole „V. I. Lenin” „Despre starea de lucruri în științele biologice”. Bazei Moldovenești i se impunea obligația de a promova în presă „realizările științei sovietice micuriste-lisenkoviste în biologie” și de a critica „concepția reacționară idealistă mendelistă-morganistă” în biologie (genetică) conform materialelor sesiunii⁷⁴.

Pe 18 martie 1949 conducerea AȘ a URSS l-a numit director al Bazei moldovenești pe membrul corespondent al AȘ a URSS P. A. Baranov, care deja pe 11 aprilie a convocat o adunare de producție la care a prezentat un referat despre necesitatea coeziunii dintre știință și practică în activitatea de cercetare a Bazei. El a pus, de asemenea, accentul pe necesitatea implementării în știință a direcției „micuriste” a „școlii lui Lisenko” și a „marelui plan stalinist de transformare a naturii”. În viziunea oratorului, Baza, reprezentând „autoritatea AȘ a URSS”, trebuia să devină „cartierul general” al științei din republică, să lichideze hotarul dintre instituțiile științifice, care urmează să întreprindă cercetări complexe, fiind o „organizație

73 AC a AȘM, Fond 1, inv. 1/1, d. 13, f. 31-39.

74 AOSP a RM, Fond 51, inv. 7, d. 29 (partea II), f. 147-148.

unică”. Baza trebuia să implementeze „înțelepciunea stalinistă” de extindere a culturilor subtropicale. P. A. Baranov a chemat colectivul să se mobilizeze pentru organizarea primei sesiuni a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice⁷⁵, propunere acceptată prin hotărârea Biroului CC al PC(b)M din 24 mai 1949⁷⁶.

Prima sesiune științifică a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS, care a fost organizată pe 15–18 iunie 1949, a întrunit 520 de participanți (cercetători științifici, reprezentanți ai corpului didactic universitar și preuniversitar). În referatul prezentat de P. Baranov și de cunoscuți savanți ai Bazei – N. Dimo, V. Andreev, I. Prinț, D. Verderevski ș. a. – au fost totalizate primele realizări ale instituției, îndeosebi în domeniul combaterii dăunătorilor și bolilor viței-de-vie, studierii mineralelor utile, a sistemului hidrologic al fluviului Nistru și altor râuri etc. Totodată, s-a constatat că rezultatele obținute încă nu satisfac necesitățile economiei republicii și s-a propus de a transforma Baza Moldovenească într-un centru de coordonare a științei din RSSM.

P. Baranov, în cuvântul de încheiere, sublinia că respectiva sesiune „va fi începutul unei colaborări profunde între savanții republicii” și că Baza „va îndreptăți misiunea sa de centru ce unifică gândirea științifică și activitatea organizațiilor științifice din republică... pe temeiul cărora se va făuri academia republicană”.

Organizată într-o perioadă de triumf al ideologizării staliniste a activității științifice, sesiunea n-a putut să nu plătească tribut acestei direcții păguboase în știința sovietică. Același P. Baranov, în cuvântul inaugural, declara despre „biruința învățăturii materialiste miciurinate asupra veismanism-morganismului”, despre cultivarea culturilor subtropicale în Moldova și despre implementarea „marei plan stalinist de transformare a naturii în dezvoltarea viticulturii și pomiculturii”⁷⁷.

În rezoluția sesiunii se recomanda cercetarea problemelor ce ar explica „marele plan stalinist de transformare a naturii”; de a dezvolta viticultura și pomicultura pe baza hotărârilor sesiunii din august a Academiei Unionale de Științe Agricole și „a principiilor științei agrare miciurinate”, a transmite pentru implementare harta solurilor RSSM, ce va contribui la „transformarea socialistă a agriculturii”⁷⁸.

În asemenea condiții contradictorii, știința din RSSM va continua să avanseze pe calea materializării sale. La sfârșitul anului 1949, când Baza se afla pe calea transformării în Filiala Moldovenească a AȘ a URSS, printre realizările sale mai importante se enumerau finalizarea lucrărilor referitoare la întocmirea hărților: ale vegetației, ale solurilor, materialelor neminerale; realizarea hărților schematice ale solurilor pe raioane și ale vegetației; executarea cercetărilor hidrologice ale bazinelor fluviului Nistru și râului Prut. Au fost selectate 32 de soiuri de fructe și struguri, a fost instalat utilaj pentru stațiunea seismică și publicate 20 de lucrări științifice în volum de 76 coli de autor⁷⁹.

75 AC a AȘM, Fond 1, inv. 1/1, d. 13, f. 58-98, 110-126.

76 AOSP a RM, Fond 51, inv. 8, d. 32, f. 134.

77 AC a AȘM, Fond 1, inv. 1/1, d.14, tomul I, f. 8-14, 58-65, 104-139, 149-170, 185-205, 246-260.

78 Ibidem, dos .15, tomul II, f. 181-190.

79 AOSP a RM, Fond 51, inv. 8, d. 398, f. 62-65.

Pe 11 iunie 1949, Consiliul științific al Bazei a aprobat planul de cercetare științifică pentru anul 1950. Reieșind din planul cincinal al Bazei, sectoarele ei au inclus mai multe teme concrete, care urmau să fie cercetate în complex între ele și cu alte instituții științifice din republică.

Astfel, Sectorul de botanică studia împreună cu Sectorul de pedologie temele: „Flora și vegetația Moldovei” și „Argumentarea fiziologică a măsurilor de protecție a viilor în timpul de iarnă”, iar tema „Plante medicinale” urma să fie studiată în complex cu alte instituții științifice din republică.

Sectorul de zoologie continua studiarea în complex cu alte sectoare a temei „Biologia bazinelor acvatice ale Moldovei”, „Organizarea expedițiilor în bazinele fl. Nistru și r. Prut, studiarea râurilor mici”, precum și tema nouă „Biologia filoxerei la vița-de-vie în funcție de climă, soluri, soiuri ale viței-de-vie”.

Sectorul de pomicultură și viticultură propunea spre studiere temele „Descoperirea și studiarea soiurilor locale și introductive de vii și pomi fructiferi” și „Descoperirea soiurilor locale de vinuri”. Se propunea examinarea soiurilor de fructe și crearea condițiilor de cultivare în tranșee a lămâilor și smochinilor (propunere inspirată de ultimele tendințe din știința agricolă sovietică menționate supra).

Conform planului, Sectorul de energetică și resurse acvatice urma să studieze resursele acvatice ale raionului Bulboacă în vederea introducerii sistemului de irigare.

Sectorul de pedologie trebuia să se concentreze asupra cercetării proceselor de alunecări de teren, pe care urma să le studieze în complexitate cu Sectorul de economie și geografie, care, la rândul său, trebuia să coordoneze cu alte sectoare cercetarea temei referitoare la specializarea producției gospodăriei satești. Toate aceste formule reflectau cerințele adunării de producție a Bazei Moldovenești din aprilie 1949, privind studiarea prin colaborare complexă a problemelor științifice, direcție promovată apoi de prima sesiune științifică a acestei instituții.

Realizarea acestui plan va reveni altei etape în evoluția activității științifice academice – cea a reorganizării structurii instituționale, care va introduce corectivele sale în direcțiile de cercetare.

Pe 7 septembrie 1949, în conformitate cu Hotărârea Sovietului de Miniștri al URSS „Cu privire la ameliorarea asigurării materiale a lucrărilor Filialelor și a Bazelor de Cercetări Științifice ale AȘ a URSS”, a fost modificat statutul Bazei Moldovenești, aceasta fiind reorganizată în Filiala Moldovenească a AȘ a URSS. Pe 13 decembrie 1949, Biroul CC al PC(b)M a adoptat Hotărârea „Cu privire la crearea Filialei Moldovenești a AȘ a URSS”, prin care a aprobat proiectul noii structuri a acestei instituții academice. Pe 18 iulie 1950, crearea Filialei Moldovenești a AȘ a URSS a fost confirmată de Sovietul de Miniștri al URSS. Drept urmare, a luat sfârșit activitatea Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a Moldovei și, implicit, prima etapă de instituționalizare a științei academice din RSSM.

Acad. Veaceslav P. Volghin (1946–1949), directorul Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS.

Muzeul Științei al AȘM. Fond foto. Cota arhivistică: 00062

Familia Volghin a locuit pe strada Leovscaia nr. 71 (în prezent, str. Șciusev nr. 93).

Foto: Ion V. Xenofontov, 11 iunie 2016. Muzeul Științei al AȘM. Fond foto. Cota arhivistică: 00063d

V. Jemcov, coordonatorul Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS într-o discuție cu M. Iarșenco, secretarul științific al Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, 1949.

Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00001

Gherasim Rudi, președintele Sovietului Miniștrilor al RSS Moldovenești (18 iulie 1946 – ianuarie 1958), ține un discurs în fața Prezidiului Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe a URSS, iunie 1949.

Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond foto.
Cota arhivistică: 2767

Membru titular al Academiei Agricole a URSS, N. Dimo în Laboratorul Sectorului de Pedologie al Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS, 1948.

Muzeul Științei al AȘM. Fond foto. Cota arhivistică:
00065d

Cercetătorii N. Corlăteanu și A. Crăciun, 1949.
Muzeul Științei al AȘM. Fond foto. Cota arhivistică: 00067

Tecla Cojuhari, secretarul științific al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS, 1949.

Fond foto. Cota arhivistică: 00068d

Cercetătorii N. Corlăteanu, E. Rusev și I. Ceban, 1949.

Muzeul Științei al AȘM. Fond foto. Cota arhivistică:
00066d

O expediție de cercetare a colaboratorilor Grădinii Botanice, 1949.

Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00010

Doctorul în științe biologice V. I. Sabelnicov (prima din stânga, în primul rând), veterană a Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, împreună cu cercetătorii științifici în laborator cu cercetătoarele științifice, anii 1960.

Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00017

O clădire a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS, sfârșitul anilor 1940.

Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00009

Prima publicație științifică anuală a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe (ШТИИНСЬ) a Uniunii RSS (centrul instituțional istoric al viitoarei Academiei de Științe a Moldovei) – „Însămnări științifice” (Ынсэмнэрь штиинцифиче) (1947).

Autorii lucrării au fost: membru corespondent al Academiei de Științe a Uniunii Sovietice A. D. Udalțov, doctorul (candidatul) în științe istorice Iachim Grosul, prof. M. V. Serghievski și Nicolae Corlăteanu. Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan” a Academiei de Științe a Moldovei. Muzeul Științei al AȘM. Foto: I. V. Xenofontov. Fond foto. Cota arhivistică: 00045

ÎN TRE INTRANSIGENȚA IDEOLOGIEI ȘI PRAGMATISMUL IDEOLOGIC ANGAJAREA ABSOLVENȚILOR UNIVERSITĂȚILOR EUROPENE ÎN ȘCOALA SUPERIOARĂ DIN RSS MOLDOVENEASCĂ (1944-1950)

LILIANA ROTARU

Rezumat

Procesul de creare a sistemului de învățământ superior în RSS Moldovenească a fost însoțit și determinat de un deficit de personal calificat, pasibil de angajare în posturile didactice și științifice în școala superioară. Depășind intransigența ideologică, autoritățile sovietice au completat corpul academic cu absolvenți ai universităților românești și europene „burgheze”, care au revenit în Basarabia în 1940 sau după 1944. Statul sovietic a reușit integrarea celei mai mari părți a acestei categorii de personal didactico-științifice, exploatându-le competențele profesionale și obținându-le loialitatea și chiar obediența prin menținerea unei tensiuni permanente, prin acuzații și suspiciuni spuse sau aluzionate asupra onestității și legalității intențiilor sau faptelor lor. Mai bine de 20 la sută din personalul academic moldovenesc în perioada 1944-1950 o constituiau cei care și-au făcut studiile în universități europene.

Cuvinte-cheie

regim sovietic, RSS Moldovenească, instituții de învățământ superior, politica de personal, cadre didactice și științifice.

Abstract

The process of creating the higher education system in the Moldavian SSR was characterized by a shortage of qualified staff liable to engage in teaching and scientific positions in the higher school. Overcoming ideological intransigence, the Soviet authorities replenished the academic body with graduates from the Romanian and European “bourgeois” universities, who returned to Bessarabia in 1940 or after 1944. The Soviet state managed to integrate the largest part of this category of scientific and pedagogical personnel, exploiting their professional competences and gaining their loyalty and even obedience by maintaining a permanent tension, through accusations and doubts, expressed or not expressed, about the honesty and legality of their intentions or deeds. More than 20 per cent

of the Moldavian academic staff in the period of 1944–1950 were the ones who made their studies in European universities.

Keywords Soviet regime, Moldavian SSR, higher education institutions, staff policy, teaching and scientific staff.

Restabilirea regimului sovietic în primăvara și vara anului 1944 a implicat în mod necesar și „refacerea” instituțiilor „moldovenești” de învățământ superior, create în 1940–1941¹, precum și consolidarea învățământului superior din RSS Moldovenească, prin „crearea” a încă câtorva școli superioare. În mai puțin de doi ani de la adoptarea Hotărârii Sovietului Comisarilor Poporului (în continuare SCP) din 10 iunie 1944 *Cu privire la restabilirea rețelei instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate a sistemului Comisariatului Poporului al Învățământului al RSS Moldovenești*² (1944–1945) în RSS Moldovenească funcționau deja trei școli superioare pedagogice și învățătoarești: două prin restabilirea institutelor pedagogice - cel din Chișinău, readus din evacuare din or. Buguruslan, regiunea Orenburg imediat după intrarea trupelor sovietice pe teritoriul Basarabiei³ și cel din Tiraspol. Al treilea institut, de aceasta dată învățătoarească, fiind deschis la Bălți în iunie 1945⁴.

Pe lângă școlile superioare cu profil pedagogic care urmau să formeze cadre didactice - „producători de oameni noi” prin învățământ general, statul sovietic a redeschis Conservatorul Moldovenesc, instituție ce și-a reluat activitatea prin Hotărârea SCP și a Biroului CC al PC(b) al Moldovei din 16 decembrie 1944 și Institutul Agricol „M.V.Frunze” cu sediul la Soroca, restabilit prin Hotărârea Sovietului Comisarilor Poporului și a CC al PC(b)M din iulie 1944⁵ și transferat la Chișinău „în legătură cu eliberarea definitivă a teritoriului RSS Moldovenești de sub ocupația româno-germană”, prin Hotărârea SCP al RSS Moldovenești din 20 septembrie 1944⁶. La solicitarea Sovietului Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești din 2 iulie 1945 de a deschide un institut de medicină la Chișinău în „scopul pregătirii

1 În perioada 1940–1941 sovieticii au creat pe teritoriul RSS Moldovenească câteva instituții de învățământ superior - Institutul Moldovenesc de Stat, Institutul Agricol din Chișinău, Conservatorul de Stat din Chișinău, de asemenea continua activitatea Institutul Pedagogic Moldovenesc, creat în 1930 la Tiraspol, RASSM.

2 Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. R-2991, inv.1, d. 2, f. 122. Постановление №. 146 Совета Народных Комиссаров Молдавской ССР и ЦК КП(б)М от 10 июня 1944 г. гор. Сороки. «О восстановлении сети высших и средних специальных школ».

3 ANRM, F. R-2991, inv.1, d. 2, f. 221 a. - Постановление № 87-а Совета Народных Комиссаров Молдавской ССР и ЦК КП(б)М от 10 июня 1944 г. Гор. Сороки. «О эвакуации Кишиневского Педагогического Института и Молдавского Научно-Исследовательского Института из гор. Бугуруслана в Молдавскую СССР». Pe 10 iunie 1944 SCP al RSS Moldovenească cu sediul la Soroca emitea o hotărâre prin care urgenta pregătirile pentru reevacuarea Institutului, așa încât pe 15 iulie 1944 să înceapă procesul de reevacuare, iar pentru că or. Chișinău rămânea încă românesc, sediul provizoriu al Institutului fusese stabilit în orașul Camena, de pe malul stâng al Nistrului.

4 ANRM. F. R-2991, inv.1, d.10, f.73 - Приказ № 103 Народного Комиссара Просвещения МССР от 16 июля 1945 г.

5 ANRM, F. R-1933, inv.2, d. 2. - Постановление СНК и ЦК КП(б) Молдавии, от «8» июля 1944 г. г. Сороки «О возобновлении работы Кишиневского Сельскохозяйственного института».

6 Ibidem, f. 22. - Постановление Совета Народных Комиссаров Молдавской ССР от 20 сентября 1944 г. «О переводе Кишиневского Сельскохозяйственного Института им. М.В.Фрунзе из г. Сороки в г. Кишинев».

cadrelor din rândul populației autohtone, precum și în scopul consolidării organelor de ocrotire a sănătății și a îmbunătățirii deservirii populației”⁷, autoritățile sovietice centrale au transferat Institutul de Medicină din Kislovodsk în RSS Moldovenească cu numele Institutul de Medicină din Chișinău. Procesul de creare al sistemului de învățământ superior în RSS Moldovenească a culminat cu fondarea Universității de Stat din Moldova în anul 1946, deși inițiativa deschiderii unei universități moldovenești a venit din partea Sovietului Comisarilor Poporului al RSSM încă din 23 octombrie 1944⁸.

Procesul de deschidere a instituțiilor de învățământ superior a demarat încă în iunie 1944, Sovietul Comisarilor Poporului al URSS obligând *Comitetul Unional pentru Școala Superioară* prin hotărârea din 16 iunie 1944, să delegheze în RSS Moldovenească 6 doctori în științe (câte 2 pentru predarea bazelor marxism-leninismului și a limbii și literaturii ruse, și câte unul pentru predarea istoriei moderne și a istoriei URSS) pentru activitate în instituțiile de învățământ superior pedagogice de aici⁹. La sfârșitul verii anului 1944 procesul a fost precipitat, preocupările autorităților sovietice unionale și republicane concentrându-se pe identificarea celor doi actori principali ai procesului academic – **cadrele didactice și potențialii studenți**.

În condițiile în care în RSS Moldovenească nu perpetuase vreo tradiție viabilă a învățământului superior, autoritățile sovietice republicane, responsabilizate cu restabilirea sistemului de școli superioare și sub presiunea organelor de stat și de partid „de a definitiva cât mai degrabă completarea statelor de personal ale catedrelor cu cadre didactico-științifice”¹⁰, au fost determinate să selecteze și să coopteze din mai multe surse și prin metode diverse personalul care să asigure buna funcționare a instituțiilor.

În primul rând, prin *reevacuarea și/sau reîntoarcerea personalului didactico-științific angajat în perioada 1940-1941 în instituții de învățământ superior din RSS Moldovenească și care a fost evacuat împreună cu acestea în zone îndepărtate de linia frontului sovieto-german*. Este vorba despre „reevacuarea personalului didactico-științific al Institutului Agricol din Chișinău și a familiilor lor din or. Frunze în or. Soroca”¹¹, care trebuia să asigure reluarea activității acestui institut până la 15 septembrie 1944 și reevacuarea celor 20 de cadre didactico-științifice ale Institutului Pedagogic din Chișinău ce se afla în or. Buguruslan¹², printre care 5 doctori în

7 ANRM, F. R-2991, inv.1, d.7. f. 124-125. Постановление № 628 Совета Народных Комиссаров МССР от 2 июля 1945 г. «Об организации Кишинёвского Государственного Медицинского Института».

8 ANRM, F. R-2991, inv.1, d 2, ff. 116-117. - Постановление пр. 385 Совета Народных Комиссаров Молдавской ССР и ЦК КП(б)М от 23 октября 1944 г. «Об организации Молдавского Государственного Университета».

9 Șevenco Ruslan. *Restabilirea sistemului de învățământ superior în RSS Moldovenească (1944-1945)*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2008, nr. 3, pp.118-133.

10 ANRM, F. R-2991, inv., 1 d.7. f. 59. - Постановление № 532 Совета Народных Комиссаров МССР от 12 июня 1945 г. «Об открытии Бельцкого Учительского института»; ANRM, F. R-2991, inv.1, d. 8, f. 63. - Постановление № 887 Совета Народных Комиссаров МССР от 15 сентября 1945 г. «О подготовке Кишинёвского Государственного Педагогического Института к 1945-1946 учебному году».

11 ANRM, F. R-1933, inv. 2, d.2, ff. 1-3. - Постановление СНК и ЦК КП(б)Молдавии, « » июля 1944 г. Сороки, «О возобновлении работы Кишинёвского Сельскохозяйственного института».

12 ANRM, F. R-2991, inv.1, d 2, f. 221 a. - Постановление № 87-а Совета Народных Комиссаров Молдавской ССР и ЦК КП(б)М от 10 июня 1944 г., г. Сороки. «О реэвакуации Кишиневского Педагогического Института и Молдавского Научно-Исследовательского Института из гор. Бугуруслана в Молдавскую СССР» .

științe și 15 lectori superiori (care nu dețineau grade științifice) și niciun profesor¹³.

Personalul didactico-științific reevacuat nu putea acoperi necesitățile, astfel că autoritățile sovietice au dispus organelor responsabile unionale să identifice cadre potrivite în școlile superioare, instituțiile de stat sau/și de partid din Uniunea Sovietică și să le detașeze/delegeze în instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească. Așa a ajuns în RSS Moldovenească, odată cu Institutul de Medicină de la Kislovodsk, cele 51 de cadre didactico-științifice¹⁴ au alcătuit partea cea mai numeroasă a corpului academic de la această instituție pentru o bună parte a postbelicului; 18 din cele 23 de cadre didactice de la Institutului învățătoresc din Bălți, ajunse în RSS Moldovenească din diferite orașe și regiuni ale Uniunii Sovietice, din Caucaz, regiunile Gorki, Omsk, Reazan, Saratov, Stalingrad, din RASS Udmurtia sau RSS Azerbaidjan, o altă parte - fiind demobilizați din Armata Roșie¹⁵. La Institutul Agricol din Chișinău în anul de învățământ 1944-1945 erau angajate 51 de persoane, adică 75 la sută din cele 68 de cadre didactico-științifice, aceștia fiind delegați sau/și detașați de Comitetul Unional al Școlii Superioare din instituții de învățământ de profil din diferite centre ale URSS: de la Institutul Agricol din Novosibirsk, Kirovobad, Institutul Agricol din Turkmenistan, Institutul Agricol din Kirghizstan, Institutul Agricol din Tbilisi; Institutul Agricol din Kubîșev, din instituții de învățământ medicale sau centre de cercetare etc.¹⁶. Doar unul dintre cei 27 de profesori angajați, după reluarea activității Conservatorului Moldovenesc, era băștinaș¹⁷.

În primul an de activitate - 1946 - 1947 - Universitatea de Stat din Moldova a angajat 50 de cadre didactico-științifice titulare, dintre care 12 persoane prin detașare directă din instituții superioare de învățământ și de cercetare din Moscova, Celeabinsk, Saratov, Kislovodsk, Gorki, Harkov. Deoarece Universitatea a fost fondată mai târziu decât celelalte instituții de învățământ superior din RSS Moldovenească, alte 14 persoane au fost transferate la muncă la Universitate de la institutele pedagogice și învățătoresți și din funcții de stat și de partid republicane, dar care veniseră în RSS Moldovenească după 1944 din alte orașe ale Uniunii Sovietice sau au fost demobilizate din Armata Roșie¹⁸.

Pentru că autoritățile unionale nu își onorau întotdeauna sau în deplinătate promisiunile și deciziile de a asigura școlile superioare din RSS Moldovenească cu cadre didactico-științifice, deoarece în a doua jumătate a anilor '40 majoritatea domeniilor ale economiei sovietice, inclusiv instituțiile de învățământ superior din Uniunea Sovietică, suportau un deficit de resurse umane calificate.

13 ANRM, F. 1961, inv. 1, d. 6, f. 1. - Отчет о деятельности Кишинёвского Государственного педагогического института за 1944-1945 учебный год. La pagina 12 a aceluiași dosar, dar în altă variantă a *Raportului de activitate* sunt indicate alte cifre: 6 doctori în științe și 4 lectori superiori.

14 ANRM, F R-3059, inv.1, d. 1, f. 1. Отчет Кишинёвского Государственного Медицинского института за период: с 20 октября 1945 г. По 1 марта 1946 г.

15 ANRM, F. 3143, inv.1, d. 1, f. 53-53 verso. Штатный формуляр преподавательского состава Бельцкого учительского института на 1945-1946 учебный год.

16 ANRM, F.R-1933, inv. 2, d. 5, ff. 34-37 verso. - Сведения об изменениях в профессорско-преподавательском составе после заполнения и высылки в комитет учетных карточек научного работника по Кишинёвскому сельскохозяйственному институту.

17 Ruslan Șevcenco. Op.cit., p. 123-124.

18 ANRM, F.3186, inv. 1, d.15, ff. 69-70, 213-214. - Штатные формуляры Кишинёвского Государственного Университета на 1946-1947 учебный год.

Politica sovietică de „promovare a elementelor autohtone moldovenești”, pe de o parte, și penuria de profesioniști românofobi credibili și pasibili de angajare în instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească după 1944, pe de altă parte, au determinat autoritățile de stat și de partid să-și reevalueze politicile de personal în învățământ. Conducerea sovietică de partid a redus din intransigența ideologică aplicată la angajarea profesorilor în școlile superioare, cooptând persoane care făceau parte din categoria celor puțin credibili sau „compromise” în fața puterii bolșevice. Înseși studiile superioare, obținute în universități europene, constituiau un factor compromițător și un motiv nedeclarat de discriminare a acestor persoane la angajare. Printre „păcatele” incriminate de sovietici absolvenților de universități europene, unele neoficializate, altele oficial recunoscute prin întrebările incluse în fișele personale completate la angajare în orice post și funcție, erau:

1. descendența dintr-o categorie socială „burgheză”, „mic-burgheză” sau din kulaci,
2. studiile superioare obținute în universități din România Mare sau/și universități din alte state europene „burgheze”,
3. un trecut profesional în instituții administrative sau educaționale românești,
4. „aflarea pe teritoriile ocupate de invadatorii româno-germani” în perioada războiului sovieto-german.

Altele, erau cele superpuse din experiența sovietică anterioară războiului, unele fiind, la prima vedere, banale pentru situația din RSS Moldovenească, dar ele devin pe deplin raționale contextualizate politicii unionale de „import” și „mobilitate” a cadrelor didactico-științifice din toată Uniunea Sovietică. Astfel, candidații la posturile universitare erau cercetați dacă au participat sau au vreo descendență din „foști luptători Albi în Războiul Civil” din Rusia bolșevică, „dacă au fost în prizonierat” și dacă da, în ce condiții au fost făcuți prizonieri și cum au fost eliberați, „dacă au ocupat funcții în guvernele Albe” etc.

Deși autoritățile sovietice evitau să angajeze persoane cu biografii „pătate” de unul sau mai multe așa-zise „păcate” condamnabile în viziunea lor, forța împrejurărilor le-a determinat să renunțe pentru un timp la anumite „criterii specifice” de angajare a personalului didactico-științific. În primul rând, au abandonat provizoriu atitudinea suspicioasă față de absolvenții universităților românești și europene, considerate „burgheze” ce formau studenții în condiții ostile ideologiei și regimului comunist din Uniunea Sovietică.

Imediat după refacerea și crearea instituțiilor de învățământ superior în RSS Moldovenească a fost organizată activitatea de identificare și cooptare a cadrelor autohtone, formate în perioada antebelică în școli superioare din România și alte țări „capitaliste” din Europa care, fie au rămas în Basarabia după (re)ocuparea ei de către sovietici, fie au fost „motivați” să se repatrieze după război și care ar fi putut presta servicii educaționale în limba română în școlile superioare moldovenești.

Astfel, în anul academic 1945-1946, Institutul Învățătoresc din Bălți angajase 9 persoane cu diplomele de studii superioare ale universităților din Iași, București și Cernăuți, adică mai bine de 40 la sută din totalul de 23 de cadre didactice angajate

în această instituție¹⁹. În primul an de activitate de după reevacuare - 1944-1945 - Institutul Agricol din Chișinău angajase 15, adică 22 la sută, dintre cele 68 de persoane cooptate pentru activitate didactico-științifică, cu studiile superioare obținute la universități din Iași, București și Sorbona²⁰.

De asemenea, în primii ani după crearea Universității de Stat din Chișinău, o categorie însemnată a resursei profesionale erau absolvenții universităților românești și/sau europene²¹, unii dintre care chiar se aflase în timpul războiului mondial pe „teritoriile ocupate”²² sau colaborase cu autoritățile românești revenite în Basarabia. Raportul despre activitatea Universității pentru anul de studii 1948-1949 indică faptul că printre cele 102 cadre didactico-științifice angajate „se numără 9 persoane care au locuit în zona ocupată și 22 care au făcut studiile și au muncit peste hotare [...]”²³.

În perioada de creare a sistemului învățământului superior din RSS Moldovenească (1944-1946), circa 1/3 din personalul didactic și științific angajat în școlile superioare aveau un trecut „viciat” de studiile superioare obținute în afara spațiului sovietic (Tabelul 1).

Tabelul 1 Evoluția coraportului „foștilor” în instituții de învățământ din RSS Moldovenească, 1944-1950

	Instituția	Anul de studii	Total cadre didactico-științifice	Inclusiv							
				„foști”		naționalitate					
				Nr.	%	moldoveni	ruși	evrei			
1.	Institutul Învățătoresc din Bălți	1945-1946 ²⁴	23	9	39	2	22,2%	1	11,1%	6	66,6%
		1949-1950 ²⁵	21	3	14,2	2	66,6%	1	33,3%		0
2.	Institutul Agricol din Chișinău	1944-1945 ²⁶	68	15	22,05						
		1949-1950 ²⁷	99	9	9	2	22,2%	2	22,2%	5	55,5%
3.	Universitatea de Stat din Moldova	1946-1947 ²⁸	50	16	32	4	25%	2	12,5%	10	62,5%
		1947-1948 ²⁹	65	15	23	8	53,3%	2	13,3%	5	33,3%

19 ANRM, F. 3143, inv.1, d. 1, f. 53- verso. Штатный формуляр преподавательского состава Бельцкого учительского института.

20 ANRM, F. R-1933, inv.2, d. 5. ff.34-37 verso. - Сведения об изменениях в профессорско-преподавательском составе после заполнения и высылки в комитет учетных карточек научного работника по Кишиневскому сельскохозяйственному институту.

21 ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 15, ff. 69-70. Штатный формуляр и административные расходы за 1947 уч.год.

22 AUSM, F.1, inv. 5, d. 54. (O.V. Florovscaia, prof. de literatură universală a rămas în Odessa în timpul ocupării acesteia de armatele române).

23 ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 37, ff. 7-12. Отчет о работе Университета в 1948-1949 учебном году.

24 Calculele au fost realizate în baza informațiilor din dosarul: ANRM, F. 3143, inv.1, d. 1 f. 53- verso. Штатный формуляр преподавательского состава Бельцкого учительского института Народного Комиссариата просвещения МССР за 1945-1946 уч.год.

25 ANRM, F. 3143, inv. 1, d.7, ff. 9-12. Тарификационный список педагогического состава Бельцкого Государственного учительского института на 1950 г.

26 ANRM.F.R-1933, inv.2, d.6. ff. 49. Отчеты и сводки по личному составу. 1944-1945 г.

27 ANRM, F. 1933, inv. 2, d.126, ff. 9-12. ff.1-8. Штатный формуляр профессорско-преподавательского состава Кишиневского Сельскохозяйственного института им. М.В.Фрунзе на 15 декабря 1949 г.

28 ANRM, F. 3186, in. 1, d. 15, ff.69-70, 213-214. Штатный формуляр Кишиневского Госуниверситета за 1947 год.

29 ANRM, F. 3186, in. 1, d. 17, ff.1-9. Штатный формуляр Кишиневского Госуниверситета за 1947-1948 уч.год.

Statul sovietic declara că susține și promovează reprezentanții autohtonilor în învățământul superior inclusiv, adică a moldovenilor³⁰. Fără îndoială, această politică declarată urmărea scopul de a forma „oameni noi”, obediența și docilitatea cărora trebuia educată prin „transferul bogatei experiențe de muncă ale școlii sovietice”³¹ prin inocularea idealurilor comuniste unei generații basarabene în creștere. „Reprezentanții autohtonilor” trebuiau să „integreze” Basarabia reanexată în statul sovietic și să servească scopurilor de metamorfozare a populației românești din acest teritoriu, prin sonorizarea ideilor și conceptelor comuniste în limba maternă a conaționalilor, prin intermediul căreia acestea erau mai ușor sădite în mințile maselor, în special ale generațiilor tinere.

Deși, accentul se punea declarativ pe reprezentanții populației autohtone, a moldovenilor adică, cea mai mare parte a angajaților școlilor superioare cu studiile superioare obținute în centre universitare europene erau de naționalitate evrei (*Tabelul 1*)³², o bună parte ruși și mai puțin de 1/3 se declarase „moldoveni” în anchetele completate la angajare. Astfel, în disperarea sovieticilor de a crea un învățământ superior în RSS Moldovenească – un instrument sigur și verificat de ideologizare și sovietizare, i-a făcut să treacă peste mai multe dintre principiile declarate.

Sovieticii i-au angajat din necesitatea de a acoperi posturile didactice și științifice, politica de personal a acestora fiind, în acest caz, bazată pe secretul lui Polichinelle – *toata lumea știe, dar tace*. Statul sovietic a adoptat mai degrabă o atitudine pragmatică, de compromis ideologic față de acești absolvenți, or intransigența ideologică putea fi sacrificată pentru moment necesității de a intensifica construcția socialismului în RSS Moldovenească. Angajându-i, puterea sovietică a căutat un *modus vivendi* cu profesorii cu „educație burgheză”.

Autoritățile comuniste au urmat o logică binară și aparent contradictorie vis-a-vis de persoanele care dețineau diplome ale universităților non-sovietice și care au fost recrutate pentru activități didactico-științifice în instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească. Marea majoritate a personalului didactic și științific cu studii universitare europene erau cei care s-au întors sau au fost „evacuați” din România în Basarabia în vara anului 1940, după reanexare. Cea mai mare parte dintre aceștia fiind de etnie evrei și ruși (*Tabelul 1*), au fost fie marxiști, simpatizanți sau chiar membri ai Partidului Comunist Român, sau ai altor „organizații revoluționare” și au participat la acțiunile și mișcările „antifasciste și antimilitariste” și împotriva antisemitismului³³, care s-au retras în Basarabia din convingere ideo-

30 Notă: în documentele de arhivă ale epocii, termenul autohton este aproape întotdeauna însoțit, fie prin cratimă, fie prin paranteze, cu termenul moldovean.

31 ANRM, F. R-2991, inv.1, d. 10. ff. 53-53 verso.

32 Notă: reducerea ponderii procentuale a evreilor în anul universitar 1947-1948 la Universitatea de Stat din Moldova se explică prin „mobilitatea internă” a cadrelor didactice la alte instituții de învățământ din Chișinău: astfel soții Gabovici, ambii absolvenți ai Facultății de fizică a Universității din Iași, au fost angajați în 1946-1947 la Universitatea de Stat din Moldova, iar în anul 1949-1950 aceștia se regăsesc în statele de funcție ale Institutului Agricol din Chișinău – ANRM, F. 1933, inv.2, d. 126, f.2. Штатный формуляр профессорско-преподавательского состава Кишиневского Сельскохозяйственного института им М.В.Фрунзе на 15 декабря 1949 года.

33 Arhiva Academiei de Științe a Moldovei (AAȘM), F. 1, inv.3, d. 5717, ff. 4-4 verso. Личное дело академика. Аблов Антон Васильевич; Arhiva Universității de Stat din Moldova (AUSM), F. 1, inv.5, d. 25, f. 3 verso.

logică sau/și pentru a se salva de urmărirea sau/și de obsesia urmăririi de către organele polițienești românești. O mare parte a evreilor veniți în Basarabia în vara-toamna anului 1940 și după 1944, se considerau nedreptățiți de „politica anti-evreiască a Statului Român”³⁴ și, probabil, seduși de principiul declarat al egalității în drepturi al popoarelor din Uniunea Sovietică, s-au evacuat în Basarabia pentru a se realiza profesional și personal în cadrul regimului comunist care se instaura.

Deși, mulți dintre absolvenții universităților europene au ajuns sau au revenit în Basarabia cu speranța de a se realiza în cadrul statului sovietic, adică presupunem că erau aprioric „prieteni” ai regimului comunist, statul sovietic a promovat o politică duplicitară față de această categorie de personal angajată în instituțiile superioare moldovenești. Pe de o parte, autoritățile comuniste din RSS Moldovenească au încercat să-i includă și să-i asimileze sistemului, iar pe de altă parte, au promovat o politică de *excludere* a profesioniștilor formați în spațiul extra-sovietic care, fie nu au corespuns criteriilor de probitate politică din start, deși au trebuit angajați pentru a asigura procesul didactic în instituțiile superioare nou create, fie s-au dezamăgit pe parcursul activității didactice și științifice și nu s-au asimilat sistemului.

Aparent, absolvenții universităților „din afară”, considerați potriviți pentru statutul la care aspirau, nu erau oficial categorisiți în vreun fel. Formal, autoritățile sovietice, nu fac vreo deosebire pregnantă, clară și imediată de alte categorii de personal didactico-științific. Doar în documentele din dosarele personale, care țin de angajare sau/și de parcursul academic al absolvenților de școli superioare non-sovietice este indicată universitatea absolvită, împreună cu copia tradusă a actului de studii. Dar, „nepăsarea” declarată a autorităților sovietice rămânea una falsă, de vreme ce colegii mai vechi în sistemul de învățământ superior de tip sovietic și cei veniți din diferite părți ale Uniunii Sovietice în RSS Moldovenească „pentru construcția socialismului” consemnau (nu fără permisiunea autorităților) că „în orice institut științifico-didactic sunt trei categorii de persoane:

1. cei crescuți și educați în condiții sovietice;
2. cei care au trăit în condiții sovietice începând cu anul 1940;
3. tovarăși, care au crescut, au trăit și au învățat în Basarabia și au locuit în timpul războiului pe teritoriile ocupate”³⁵.

De asemenea, aceștia susțineau că „nu se poate face abstracție de această situație în activitatea politico-educativă. [...] Trebuie să spargem stereotipurile false și infecte cu privire la realitățile sovietice. Sarcina noastră este de a transforma pe

Личное дело Юраш Анна Георгиевна; Arhiva Universității de Stat „Aleco Russo” din Bălți (AUSARB), F.1, inv.3, d. 754, ff.6-6 verso. Ковтуненко Иван Василиевич; AUSARB.F.1, inv.3, dosar 179, f. 3, 6. Личное дело на тов. Молоткова Александра Ивановича; AUSARB.F.1, inv.3, dosar 478, ff. 3-4. Бычков Борис Павлович; AUSARB.F.1, inv.3, dosar 281, f. 4. Личное дело на тов. Столяр Ханну Срулевну.

34 AUSARB.F.1, inv.3, dosar 1319, f. 4. Мейлихзон Айзек Шимонович; AUSM, F.1, inv.5, d. 12, f. 3, Личное дело. Кидель Александра Самуиловна; AUSM, F.1, inv.5, d. 24, f. 4, Личное дело. Штеренталь Абрам Фраимович; AAŞM, F. 1, inv.3, d. 5717, ff. 2. Личное дело академика. Аблов Антон Василиевич.

35 Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova (AOSPRM), F. 276, inv. 128, d. 9, f. 4. Протоколы партийных собраний парторганизации Кишиневского Госпединститута. 12 сентября 1947- 29 декабря 1947 г.

fiecare colaborator al institutului nostru într-un cetățean sovietic convins”³⁶, astfel definind poziția și atitudinile față de această categorie de angajați în sistemul de învățământ superior din RSS Moldovenească.

Doar necesitatea imperativă de a edifica un învățământ superior în RSS Moldovenească a determinat autoritățile sovietice să-i angajeze pe toți cei care aveau formarea și competențele solicitate, incluzându-i, cu anumite rezerve, în corpul academic al școlilor superioare moldovenești.

Mulți dintre noii angajați au fost recomandați de autoritățile de partid să urmeze școli sovietice de partid și/sau universități ale marxism-leninismului³⁷, incluzându-i în sistem și făcându-i, astfel, făptuitori ai regimului. Pentru certitudinea formării politico-ideologice a corpului academic, începând cu anul 1948 în cadrul instituțiilor de învățământ superior din RSS Moldovenească au fost create universități serale ale marxism-leninismului. Astfel, în decizia de fondare a unei asemenea universități la Institutul de Medicină din Chișinău se consemna că „trebuie să se înscrie tot corpul profesoral al Institutului. [...] Lecțiile se vor organiza joia de la ora 19 până la ora 22 seara. Vacanțele - de la 1.VII până la 1.IX. Programul este calculat pentru doi ani”³⁸. O bună parte a absolvenților universităților marxism-leninismului au făcut cariere academice, administrative și politice în instituții de învățământ superior sau de cercetare, instituții de stat și de partid din RSS Moldovenească.

Organizațiile de partid ale școlilor superioare moldovenești supravegheau cu vigoare gradul de corespundere a cadrelor didactice și științifice rigorilor ideologice și politice comuniste sovietice și se preocupau îndeaproape de educația lor politico-ideologică, dar mai ales al profesorilor cu biografiile „pătate” de studii universitare europene. Astfel, organizația de partid a Institutului de Medicină, analizând primul an de activitate a instituției la Chișinău, a dispus, în rezoluția adoptată la 18 decembrie 1946, un șir de măsuri în scopul „alfabetizării [...] din toate punctele de vedere [a cadrelor didactice n.n.], în special ele trebuie să cunoască teoria marxist-leninistă, ceea ce lipsește specialiștilor noștri, în special celor care au muncit și s-au aflat pe teritoriul Basarabiei”³⁹. Printre acestea autoritățile de partid indicau:

1. „a acorda ajutor sistematic cadrelor Institutului în studierea și asimilarea teoriei marxist-leniniste prin organizarea lecțiilor, consultațiilor și prezentării de rapoarte cu conținut politico-ideologic;
2. a organiza cu regularitate conferințe teoretice și convorbiri tovarășești cu profesori pentru studierea problemelor teoretice ale marxism-leninismului și ale istoriei PC(b);
3. a organiza controlul asupra predării lecțiilor de către cadrele didactico-științifice;

36 AOSPRM, F. 276, inv. 128, d. 9, f. 4. Протоколы партийных собраний парторганизации Кишиневского Госпединститута. 12 сентября 1947– 29 декабря 1947 г.

37 AUSARB, F.1, inv.3. dosar 179, f. 3. Личное дело на тов. Молоткова Александра Ивановича; AUSARB, F.1, inv.3.dosar 2316, f. 4. Энглер Азриел Менделевич.

38 ANRM, F.R-3059, inv.1, d. 30. f. 37. Протоколы заседания и стенограммы Ученого Совета КГМИ за 1948 год . С 23 января по 18 ноября 1948 года.

39 AOSPRM, F. 286, inv. 54, d. 2. f. 51 verso. Протоколы партийного собрания Мединститута с 1945 по 1948 г.

4. a organiza discuții sistematice cu comuniștii cu privire la studierea teoriei marxist-leniniste;
5. a organiza cu regularitate lecții și prezentarea de rapoarte cu privire la situația internă și externă a URSS; Constituția URSS și RSSM; Regulamentele cu privire la alegerile în Sovietul Suprem al RSSM; cu privire la legea despre planul cincinal al URSS și al RSSM; precum și pe teme medicale, literare etc. cu cadrele didactico-științifice și cu studenții;
6. a organiza activitatea politică de masă printre studenți și cadrele didactice pe baza hotărârilor CC al PC(b) *Cu privire la revistele „Zvezda” și „Leningrad”, Cu privire la repertoriul teatrelor dramatice și măsurile de îmbunătățire a lui și Cu privire la filmul „Bolshaya jizni”*⁴⁰.
7. a organiza activitatea de explicare a Constituției URSS și a RSSM și a Regulamentului cu privire la alegerile în Sovietul Suprem al RSSM în rândul studenților, cadrelor didactice, personalului auxiliar și al populației sectorului electoral. A asigura participarea de 100% a alegătorilor la alegerile Sovietului Suprem al RSSM⁴¹.

Decizii similare cu privire la necesitatea formării politico-ideologice „diferențiate” a cadrelor didactico-științifice „care educă tinerii noștri”, sunt înregistrate în procesele verbale ale ședințelor închise ale organizațiilor de partid primare ale celorlalte instituții de învățământ superior din RSS Moldovenească cu o periodicitate stabilă⁴².

De asemenea, cadrele didactice erau obligate și determinate să se autoeduce ideologic prin lecturarea lucrărilor lui Marx, Enghels, Lenin și Stalin, din care făceau conspecte pe care le prezentau periodic responsabililor de educația și formarea ideologică a personalului academic de la catedrele de marxism-leninism⁴³. Asemenea catedre fuseseră create și funcționau în toate instituțiile de învățământ superior, indiferent de profilul lor. De asemenea, personalul academic era constrâns să frecventeze seminare și lecții publice, cercuri politice, filosofice și adunări generale ale colectivelor didactice pe care le organizau aceste catedre în comun cu organizațiile de partid ale instituțiilor, la care fie se „discutau” teme importante ale „învățăturii marxist-leniniste”, se studiau lucrările lui Stalin, noile documente de partid, „cuvântările istorice” ale conducătorilor statului și parti-

40 În perioada 1946-1948 CC PC(b) din toată Uniunea a adoptat mai multe hotărâri, care au avut semnificația înăsprirea politicii în domeniul ideologiei și culturii. Prima dintre acestea a fost hotărârea *Cu privire la revistele „Zvezda” și „Leningrad”* (14 august 1946), care denunța faptul că revistele publică „lucrări care cultivă spiritul de adulare a culturii burgheze contemporane occidentale”, „și tot ceea ce este străin omului sovietic”. Decizia *Cu privire la repertoriul teatrelor dramatice și măsuri pentru îmbunătățirea lui* (26 august 1946) interzicea punerea în scena teatrelor sovietice a pieselor autorilor burghezi, care propaga deschis ideologia și moralitatea burgheză, prescria teatrelor să se concentreze asupra „creării unui repertoriu sovietic modern”. Hotărârea *Cu privire la filmul artistic „Bolshaya jizni”* (4 septembrie 1946) aprecia negativ creațiile unui șir de regizori sovietici, cărora li se imputa o creație lipsită de principii ideologice, distorsionarea realității sovietice, adularea a tot ce este occidental și lipsa de patriotism.

41 AOSPRM, F. 286, inv. 54, d.2, ff. 156-157. Протоколы партийного собрания Мединститута с 1945 по 1948 г.

42 AOSPRM, F.276, inv.127, d.2, f. 20-21. Протоколы партсобраний парторганизации КГУ. 1946-1949 г.; AOSPRM, F. 276, inv. 128, d. 3. Протоколы партсобраний и планы работ парторганизации. Педагогический институт. 9 января 1945 - 6 декабря 1945 г.

43 AOSPRM, F. 286, inv. 54, d. 1, f. 36,39 verso. Протоколы заседаний партийного бюро с 1945 по 1948 г.

dului și alte probleme care trebuiau să „educe” ideologic și politic personalul academic.

În primii ani după reinstaurarea puterii sovietice în Basarabia, educarea și reeducarea politico-ideologică a corpului academic era declarată activitatea prioritară a organizațiilor de partid din școlile superioare. În decembrie 1946, secretarul Comitetului orășenesc al PC(b) al Moldovei responsabil de propagandă, tov. Volkov, indica comuniștilor de la Universitatea de Stat din Moldova direcția de activitate: „Trebuie să ajungem la starea în care 90-95% din corpul didactico-științific să muncească asupra creșterii nivelului lor politico-ideologic și asupra abordării ideologice a conținuturilor disciplinelor pe care le predau. [...] Malul drept al Nistrului, spre deosebire de cealaltă parte a Moldovei este impregnat de o ideologie străină. Cele peste 40 de partide burgheze și burghezo-naționaliste au lăsat aici urme adânci ale unei ideologii străine nouă. În aceste condiții, organizarea activității ideologice devine și mai importantă”⁴⁴.

„Educația politico-ideologică” și-a făcut în mare parte efectul, cea mai mare parte a profesorilor cu diplomele de studii superioare ale universităților europene au asimilat ideologia comunistă și s-au adaptat rigorilor politico-ideologice sovietice pentru a supraviețui în condițiile statului sovietic și a-și construi un destin în această nouă patrie. Autoritățile comuniste menționau cu mândrie faptele de „convingere” a personalului academic venit din România în adevărul și dreptatea ideologiei sovietice. Un membru al organizației de partid a Institutului Pedagogic din Chișinău, declara cu mândrie „Avem un colaborator - tov. Spătaru, care spune că după ce a citit operele marxist-leniniste, lumea s-a transformat și i-a apărut în altă lumină, iar ea a obținut pământul sub picioare”⁴⁵.

Mulți dintre ei au făcut cariere academice de succes, precum academicienii Antonie Ablov și Nicolae Corlăteanu, matematicianul Gheorghii Svirski etc., alții au avut parcursuri profesionale mai modeste la prima vedere. Pe lângă faptul că mulți dintre ei s-au pliat regimului comunist și au predat materii îndoctinate, contribuind la formarea omului sovietic, aceștia au meritul de a transmite studenților anumite elemente (în măsura posibilităților) din știința occidentală și mai mult decât atât – au predat în limba română, asigurând perpetuarea acesteia într-o perioadă de intensă rusificare.

Indulgența sovietică, însă, s-a extins asupra acestei categorii de personal academic numai în măsura interesului pragmatic de a le exploata educația și competența profesională. Sovieticii au depus un efort însemnat pentru „reeducarea” lor în spiritul ideologiei comuniste. În particular, însă, autoritățile niciodată nu au manifestat un grad înalt de încredere față de ei. Aceste cadre didactice erau mai ales supravegheate cu autoritate. În timpul campaniilor ideologice sovietice de la mijlocul anilor '40 și începutul anilor '50, cele mai dese referințe în procesele verbale ale ședințelor adunărilor de partid ale instituțiilor de învățământ superior se făceau mai ales la numele celor asupra cărora stătea atârnată „sabia lui Damocles”.

44 AOSPRM, F.276, inv.127.d.2, f. 43-44. Протоколы партсобраний парторганизации КГУ. 1946-1949 г.

45 AOSPRM, F. 276, inv. 128, d. 9, f. 4. Протоколы партийных собраний парторганизации Кишиневского Госпединститута. 12 сентября 1947-29 декабря 1947 г.

Colegii „binevoitori” de la Institutul Pedagogic din Chișinău atunci când vorbeau despre „persoane care adulează tot ce este străin” de cele mai deseori aduceau drept exemplu nume ale profesorilor cu studiile obținute în afara URSS: „de exemplu, în discuție cu tov. Kaț despre modul de viață al profesorilor până la război, el întreabă: „Este adevărat ce spuneți, sau faceți agitație?”. Iar „profesorul de Fizică în școala [disciplina n.n.] tov. Samsonov, care s-a întors din România, încearcă permanent să povestească studenților laboratorul pe care l-a avut el în școala lui românească. [...] Sunt și alții ca Samsonov, care nu ezită să vorbească cât de bine au trăit în timpul românilor”⁴⁶.

Sintagma: „Să nu uităm că o parte a persoanelor au locuit pe teritoriile ocupate”⁴⁷ era leitmotivul educației politico-ideologice a statului și partidului. Reprezentantii CC al PC(b) din Moldova, ori de câte ori asistau la adunările de partid ale școlilor superioare, nu pregetau să sublinieze că „problema principală a organizației de partid [...] este educarea teoretico-ideologică a studenților și a cadrelor didactice, pentru că o bună parte dintre aceștia au crescut în Basarabia și au fost educați în spiritul concepției capitaliste despre lume”. Și acești satrapi ai partidului își exemplificau aserțiunile, făcând referințe la aceeași categorie de cadre didactico-științifice: „Nu putem trece cu vederea faptul că lectorul superior Melnițcaia predă lecțiile într-o limbă moldovenească româniată. Trebuie să purtăm o luptă aprigă împotriva reminiscentelor din conștiința oamenilor, cu idolatrizarea Occidentului”⁴⁸.

Chiar și acolo unde au reușit să-i „reducă” prin diferite metode specifice statului sovietic, și oricare nu ar fi fost implicarea profesioniștilor-absolvenți de școli superioare non-sovietic în construcția socialismului în RSS Moldovenească, puterea sovietică a avut întotdeauna față de ei o atitudine rezervată, dubioasă și plină de scepticism.

Simptomatic în acest sens este cazul profesorului Antonie Ablov (1905-1978), absolvent și doctor în științe chimice a Universității din Iași, care a fost „repatriat” din Ploiești la Chișinău în anul 1940, după reanexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică. Antonie Ablov a avut un parcurs și o carieră academică și didactică fulminantă și de succes în RSS Moldovenească⁴⁹. A fost profesor și șeful catedrei de Chimie la Institutul Agricol din Chișinău în 1940-1941 și 1944-1946, iar în evacuarea, determinată de înaintarea frontului germano-sovietic, a fost transferat în posturi similare la Institutul Agricol din Svredlovsk (1941-1944). Din septembrie 1946, fiind unul dintre fondatorii Facultății de Chimie a Universității de Stat din Moldova, a fost angajat în calitate de decan și șef de Catedră de Chimie Neorganică a Universității⁵⁰. Deși, parcă acceptat de puterea sovietică, credibilitatea probânduși-o

46 AOSPRM. F. 276. inv. 128. d. 9. ff. 2-3. Протокол №11 закрытого партийного собрания парторганизации Кишиневского госпединститута от 12 сентября 1947 г.

47 Ibidem, f. 3.

48 AOSPRM. F. 286. inv. 128. d. 11, 5. Протокол №1 закрытого партийного собрания парторганизации Кишиневского Госпединститута от 17 января 1948 г.

49 A se vedea: Батыр Д.Г. А.В. Аблов (1905-1978). Страницы жизни и творчества. – Кишинев. Издательство Штиинца, 1986.

50 AASM, F. 1, inv.3, d. 5717, ff. 2 verso, 4 verso, 5. Личное дело академика. Аблов Антон Василиевич.

și în nenumăratele autobiografii în care încerca să se „spele” de trecutul românesc prin consemnarea participării „în diferite organizații cu caracter antifascist și antimilitarist” în perioada activității la Iași și prin redactarea unor articole în presă, în care și-a exprimat protestul „împotriva acțiunilor societăților fasciste și reacționare”⁵¹, când și-a propus, în 1947, candidatura pentru calitatea de membru al Partidului Comunist (bolșevic) din toată Uniunea, membrii Biroului organizației primare de partid a Universității i-au organizat lui Antonie Ablov un adevărat autodafé - nenumăratele întrebări ale viitorilor colegi erau direct acuzații, iar altele disimulând acuzații asupra trecutului său petrecut la Universitatea din Iași și în România, în general:

„Întrebare: Cât timp ați lucrat la Universitatea din Iași?

Răspuns: Din iunie 1939.

Întrebare: Ați fost membru al vreunui partid politic?

Răspuns: Nu am fost, inclusiv nici când am fost angajat la Universitatea din Iași. Nu am depus nicio cerere oficială de a intra în vreun partid și dacă m-au inclus în vreo listă de partid, ceea ce este prea puțin probabil, s-a întâmplat fără știrea mea.

Întrebare: Cine este soția dumneavoastră?

Răspuns: Soția este moldoveancă din Akkerman, am fost împreună la Universitatea din Iași - ea studentă, eu - asistent.

Întrebare: V-ați întâlnit cu Cherdivarenco⁵² și Nichiforov?

Răspuns: Nu i-am cunoscut personal, dar după numele care au fost publicate în ziare, am închipuire cine sunt aceștia. Pe Cherdivarenco l-am cunoscut la Institutul Pedagogic, când a fost angajat de directorul Bosoi. Cherdivarenco foarte mult timp nu era admis ca și membru al sindicatelor pentru că s-a compromis. Nu cunosc când a intrat Cherdivarenco în partid și nici nu știu care organizație primară de partid l-a acceptat.

Întrebare: Cunoașteți că „Garda de fier” a intrat în „Frontul Renașterii Naționale”?

Răspuns: Mi-e foarte greu să mă descurc în această problemă, mai ales în politica României.

Întrebare: În calitatea dumneavoastră de candidat în membri PC(b) cum ați participat la demascarea lui Cherdivarenco, pentru că ați știut că purta deschis uniforma „Frontului Renașterii Naționale”?

Răspuns: Faptul că el purta deschis uniformă știau toți când am intrat eu în partid și problema excluderii lui era deja la ordinea de zi.

Întrebare: Unde erați când a fost creat „Frontul Renașterii Naționale”?

Răspuns: În timpul aflării mele la Universitatea din Iași, dar eu nu am luat parte nici într-un fel⁵³.

51 Ibidem, ff. 4-4 verso.

52 Cherdivarenco A. - prorectorul Institutului Agricol din Chisinau în perioada 1944-1945, a fost absolvent al Academiei Agricole din Cluj (1929) și doctor în agronomie al Universității din Viena (1933).

53 AOSPRM, F. 276. inv. 127. d. 1. Протокол № 21 заседания партбюро парторганизации Кишиневского Государственного университета от 3 июля 1947 года.

Absolvenții școlilor superioare non-sovietice, „repatriați” în diferite moduri în 1940-1941 și după 1945, cooptați procesului de construcție a învățământului superior sovietic, au adoptat și aceștia diferite strategii de supraviețuire în sistemul sovietic și, în dependență de interesele lor de cele mai deseori foarte personale. Unii, s-au integrat în sistemul educațional sovietic și, în general, regimului supunându-se procesului de reeducare și/sau „autoeducându-se” formal, alții, însă au ajuns până la *emulație*, pliindu-se regimului până la paroxism.

După înscrierea „benevolă” la școlile și universitățile serale ale marxism-leninismului, autoeducarea prin lecturarea obligatorie a operelor clasice ale marxism-leninismului și ale lui Stalin, elaborarea cu regularitate a rapoartelor pe care le prezentau în fața tovarășilor de la catedră, adunările comsomoliste sau de partid, cadrelor didactice din categoria abordată, li se verifica „gradul de reeducare”, autoritățile obligându-i, indiferent de specializarea pe care o aveau, să se înscrie în grupurile de propagandiști și lectori „pentru iluminarea maselor”, angajați să organizeze în colectivele de muncă de la fabrici, uzine, în sate și orașe lecții pentru „răspândirea cunoștințelor politice și științifice”. Neoficial, aceste persoane erau supravegheate și spionate chiar de colegii lor, care, de multe ori inferiori din punct de vedere profesional (uneori și moral) și invidioși pentru succesele lor științifice, îi denunțau autorităților pentru fapte pe care fie nu le-au făcut, fie erau minore pentru a influența cumva cariera lor (într-o societate normală). Astfel, în luna august a anului 1947, Ministerul Securității de Stat al RSS Moldovenești i-a expediat un memoriu pe numele lui V. A. Ivanov, președintele Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru Moldova, referitor la materialele compromițătoare despre profesorii și conferențiarilor instituțiilor de învățământ superior, reprezentanți ai „profesoratului „burghez” din RSS Moldovenească. De exemplu, raportorul consemna faptul că șeful Catedrei de anatomie normală a Institutului de Medicină din Chișinău, profesorul A. P. Lavrentiev, aflându-se în Germania în anul 1928, a aderat la *Societatea anatomică germană*, acest fapt permițându-le cekiştilor să-l suspecteze pe Lavrentiev de „legături cu organele de spionaj străine”. Alt caz, îl prezenta drept suspect pe laborantul superior de la aceeași instituție - M. L. Şpriţman, care și-a făcut studiile (1917-1922) la facultatea de chimie a Universității din Zurich și a fost angajatul mai multor firme chimice germane și românești. Profesorul Antonie Ablov a fost anchetat în anul 1947 de NKVD-ul de la Chișinău, bănuit că ar fi defăimat sistemul sovietic instaurat în RSS Moldovenească⁵⁴.

Uneori, frica acestor cadre didactico-științifice de o posibilă „răsplată” pentru studii sau un trecut profesional „burghez” depășea simpla adaptare și integrare în sistem în scopul de a supraviețui în condițiile regimului sovietic. Unii dintre profesori au manifestat un comportament care trecerea înspre emulație, un fel de *sindrom Stockholm*, aceste persoane încercând dorința și străduindu-se să se egaleze cu „norocoșii” care venise în școala superioară din RSS Moldovenească pe linie de partid sau/și din instituții de învățământ sovietice și beneficiau de privilegii de natură diferită. Această tentație a emulației nu a fost străină chiar și unor

54 Valeriu Pasat. RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953). Chișinău: Cartier, 2011.

personalități academice, care au reușit să treacă prin calvarul suspiciunilor puterii, trecând sub tăcere sau făcându-și mici retușuri biografice. De ex., profesorul Antonie Ablov a scris în dosarul personal la Universitatea din Iași „de etnie română”⁵⁵, iar în zecile de autobiografii din dosarele personale s-a autoidentificat „de naționalitate rusă”⁵⁶. Sau mențiunile pe care le fac majoritatea absolvenților de universități românești cu privire la motivele revenirii lor în Basarabia în 1940 și după 1944, argumentând cu „persecuții din partea guvernului român pentru viziuni progresiste”, sau pentru „activitate în organizații comuniste”, pentru „luptă împotriva antisemitismului”, „pentru calitatea de membru al Partidului Comunist Român” etc.

Atât timp cât absolvenții școlilor superioare nesovietice au manifestat toleranță, fie și complezență (unii erau obligați să o facă din nevoia de a supraviețui și a-și satisface nevoile), noului regim, puterea sovietică le-a exploatat competențele. În momentul când aceștia fie au manifestat semne de opoziție reală sau imaginară, fie au devenit indezirabili regimului – ei au fost epurați din școala sovietică, incriminându-li-se „păcatele trecutului”, antisovietism și alte motive, care au rămas neînregistrate în dosarele personale sau alte documente oficiale.

La începutul anilor '50 școlile superioare din RSS Moldovenească nu erau asigurate suficient cu personal didactico-științific, nevoia de aceste cadre încă persistând. În același timp hotărârea CC al PC(b) din Moldova „Cu privire la starea nesatisfăcătoare a lucrului cu intelectualitatea în republică” (28 martie, 1950), prevedea „înlocuirea persoanelor care nu corespund funcțiilor după calitățile lor profesionale și politice”⁵⁷, o decizie adoptată în contextul campaniilor ideologice sovietice, așa cum au fost *zhdanovshchina*⁵⁸ și campania împotriva cosmopolitismului⁵⁹, care aveau un puternic caracter antisemit. Campaniile ideologice erau și un prilej pentru reglările de conturi personale între „colegii” de catedre/instituții. Unii dintre ei exploatau și factorul „studii și educație burgheză” pentru a-și consolida atacurile împotriva colegilor, deseori însă fără a avea curajul să spună lucrurile deschis. Astfel, o scrisoare anonimă ajunsă în CC al PC(b) din toată Uniunea în primăvara anului 1949 a provocat disponibilizarea „persoanelor care nu aveau studii superioare și nu inspirau încredere” de la Conservatorul de Stat din Chișinău⁶⁰. În aceste circumstanțe, ponderea cadrelor didactice de naționalitate evreiască din instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească s-a redus considerabil (Tabelul 1). De exemplu, în lista personalului didactico-științific a In-

55 Arhivele Naționale. Direcția Județeană Iași (ANDJ Iași), Fondul Facultății de Chimie a Universității din Iași. 1874-1954, inv. 2124, dosar 8/1938, f. 6. Dosarul d-lui Antonie Ablov.

56 Arhiva Universității de Stat din Moldova (AUSM), F. 1, inv. 8, d. 1, a, f. 2. Личное дело А. Аблова; ААŞМ, F. 1, inv. 3, d. 5717, ff. 4. Личное дело академика. Аблов Антон Василиевич.

57 Pasat Valeriu. Op.cit.

58 O campanie de instaurarea a controlului culturii din partea PCUS, începută în vara anului 1946, care a fost un atac ideologic asupra culturii, prin hotărârea CC al PC(b) „Despre revistele „Zvezda” și „Leningrad””. Inițiator a fost Stalin și promotorul – Zhdanov. Principalele obiective ale campaniei au fost Ana Ahmatova și Nicolai Zoshchenko. Au fost închise reviste, interzise opere literare, muzicale și cinematografice.

59 O campanie începută la sfârșitul anului 1948 împotriva unei noi tendințe dăunătoare: „cosmopolitismul” statului sovietic. Formalismul și cosmopolitismul erau cele două fețe ale aceleiași „slugărnicii/adulație față de Occident”. Critica cosmopolitismului a dobândit rapid un tot mai deschis caracter antisemit.

60 Pasat Valeriu. Op.cit.

stitutului Învățătoresc din Bălți elaborată pentru anul de învățământ 1949-1950 nu se mai regăsește nici un cadru didactic evreu cu studiile superioare nesovietice⁶¹.

În pofida „biografiilor pătate” de studii superioare occidentale sau/și activitate profesională în România interbelică, cadrele didactico-științifice din această categorie constituiau partea cea mai calificată și cu cea mai multă experiență a corpului academic al RSS Moldovenești. Trecând peste intransigența ideologică, statul sovietic a avut mai degrabă o atitudine pragmatică față de această categorie de personal academic, exploatându-le competențele profesionale și obținându-le loialitatea și chiar obediența printr-o menținere a unei tensiuni permanente, prin acuzațiile și suspiciunile spuse sau aluzionate asupra onestității și legalității intențiilor sau faptelor lor. La începutul anului 1950, din cele 600 de cadre didactico-științifice angajate în instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească, circa 20 la sută mai rămâneau cei care și-au făcut studiile în universități europene⁶².

61 ANRM, F. 3143, inv. 1, d.7, ff. 9-12. Тарификационный список педагогического состава Бельцкого Государственного учительского института на 1950 г.

62 Pasat Valeriu. Op.cit.

REFORMELE ADMINISTRATIVE ŞI CONSECINŢELE ASUPRA ORAŞELOR DE LA VEST DE PRUT

ÎNTRE 1948-1965

ALEXANDRU D. AIOANEI

Rezumat

În 1950, regimul comunist de la Bucureşti a preluat modelul sovietic de reorganizare administrativ-teritorială, promovând o reformă care a dus la înlocuirea judeţelor şi înfiinţare raioanelor şi regiunilor. Această măsură a avut efecte profunde asupra vieţii urbane, mai ales în zonele defavorizate, precum Moldova. Războiul, foametea şi ocupaţia sovietică au afectat puternic viaţa locuitorilor dintre Carpaţi şi râul Prut. Pentru unele oraşe din această provincie, pierderea funcţiilor administrative şi comerciale au însemnat intrarea într-o perioadă de decădere, în timp ce altele au fost avantajate de noua configurare. Statutul de reşedinţă de regiune a însemnat o creştere a influenţei unor oraşe, care s-a tradus în dezvoltare industrială şi urbană. Acest text urmăreşte modul în care au fost aplicate reformele administrative în perioada lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi cum au afectat ele viaţa oraşelor de la est de Carpaţi.

Cuvinte-cheie

reforma administrativă, Moldova, sovietizarea, viaţa urbană.

Abstract

In 1950, the Communist regime in Bucharest took over the Soviet model by promoting an administrative reform that eradicated the old counties and imposed as organization forms the regions and the districts. This measure had numerous effects on urban life in less-favoured areas such as Moldova. The war, the famine and the Soviet occupation have greatly affected the lives of the citizens of the Carpathians and the Prut River. The loss of the administrative and commercial functions has meant decay for some cities and development for others. The status of region residence has meant for a number of cities the increase of the local influence, industrial investments and urban development. This text pursues the way in which the administrative reforms were carried out during the Gheorghe Gheorghiu-Dej period and the effects over the development of cities.

Keywords

Administrative reform, Moldavia, sovietization, urban life.

Anul 1944 a însemnat pentru Moldova de la vest de Prut începutul unei lungi perioade marcată de evenimente dramatice. Evacuarea din fața Armatei Roșii a dus la crearea unui vid de putere și la o perturbare a vieții economice și sociale a provinciei. Trecerea liniei frontului, bombardamentele, luptele de stradă (mai ales în partea de nord a Moldovei), au afectat serios infrastructura urbană, generând o criză de locuințe fără precedent, fapt cu importante consecințe pentru nivelul de trai și starea de spirit a populației. Staționarea trupelor sovietice și seceta au acutizat criza alimentară, o mare parte a populației ajungând să trăiască la limita supraviețuirii. Obstrucționarea instalării administrației românești în Moldova, după 23 august 1944, a agravat și mai mult situația. Fabricile, puține câte erau, s-au întors cu greu din refugiu, micii comercianți și meșteșugari desfășurându-și activitatea sub presiunea luptei împotriva „sabotajului” și a „raționalizării” materiilor prime.

Chiar dacă, în ansamblu gradul de urbanizare era mai redus în această parte a României, în comparație cu alte zone ale țării, orașele Moldovei nu difereau foarte mult de cele din alte zone precum Muntenia. Înainte de 1940, cele mai mari orașe de la est de Carpați, Iași și Galați, aveau bugete cu mult mai mici față de orașe precum Timișoara, Cluj sau Craiova, însă acest lucru nu se traducea prin diferențe majore la capitolul dotărilor edilitare.

La începutul perioadei comuniste, Moldova se prezenta ca o Românie în miniatură. Avea zonele ei mai dezvoltate economic, bogate în resurse naturale (Vale Trotușului) și întinse zone agricole, precum spațiul cuprins între văile Siretului și Prutului. Existau orașe mari, care jucau rolul unor poli regionali (Galați, Iași), orașe cu influență zonală (Botoșani, Bacău, Tecuci) și orașe de importanță locală, care aveau să cunoască o evoluție sinuoasă după 1948. Erau orașe care, în perioada economiei libere, își conturaseră un anumit profil (comercial, industrial, universitar sau administrativ), după 1948, au suferit, prin intervenție politică și din rațiuni ideologice, transformări substanțiale. Toate s-au schimbat în această perioadă, structura economico-socială, peisajul urban, spiritul comunitar. Unele centre urbane s-au dezvoltat, altele au decăzut, iar altele au stagnat. Politica regimului Dej, de „dezvoltare armonioasă” a tuturor regiunilor țării, a avut doar câțiva beneficiari.

Schimbările politice de după al Doilea Război Mondial au avut drept consecință și puternice transformări la nivelul structurării administrativ-teritoriale a țărilor rămase în spatele cortinei de fier. Reformele administrative nu au fost ceva specific doar României, fiind aplicate și în alte țări, precum Bulgaria sau Polonia. Aceste reorganizări teritoriale aveau menirea de a face teritoriul mai ușor controlabil de la centru și mai eficient economic, prin utilizarea rațională a resurselor. În plus, pentru a reduce cât mai mult rezistența la presiune, vechile identități regionale și locale trebuiau diluate în noi rețele și ierarhii administrative¹.

Noua constituție, din aprilie 1948, păstra structura administrativ-teritorială pe județe, însă lăsa să se înțeleagă că acest lucru putea suferi modificări prin lege

1 Dănuț-Radu Săgeată, *Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului*, București, Editura Top Form, 2006, p. 108-109.

organică. La ședința plenară din 15-17 mai 1950, a CC al PMR, au fost stabilite liniile directoare ale reformei administrative și a fost instituită o comisie de partid, condusă de Teoharie Georgescu, care urma să pregătească lucrările pentru implementarea raionării. La această ședință, Miron Constantinescu a susținut că măsura era una de inspirație sovietică și cuvântul „raion” trebuie să ia locul cuvântului „județ”, pentru că așa apărea în discursurile lui Stalin. Chiar dacă admitem că teritoriul RPR era foarte fragmentat din punct de vedere administrativ, resorturile reformei administrative erau în primul rând ideologice, iar acest lucru reiese clar din expunerea de motive asupra legii. În discursurile epocii, înlocuirea județelor cu raioane și regiuni avea menirea de a asigura o dezvoltare echilibrată a industriei și agriculturii, de a consolida rolul conducător al clasei muncitoare și, chipurile, de a apropia aparatul birocratic de populație².

Regiunea urma să cuprindă teritoriul mai multor județe, și trebuia să fie structura principală prin care autoritățile centrale urmau să acționeze în teritoriu. Raionul era o unitate mai redusă și cuprindea mai multe orașe și comune. Reședințele de raion trebuiau să devină centre politice și economice, care să influențeze mediul rural din jur. Interesant este că noua structură administrativă scotea de sub incidența administrației locale câteva orașe, a căror importanță economică și politică era de nivel național. Cele opt centre urbane, catalogate de importanță republicană, nu se supuneau, nici raionului, nici regiunii din care făceau parte, ci direct Consiliului de Miniștri. Dezbaterile interne pe marginea acestei teme și aprobarea legii reformei administrative au fost însoțite de o puternică campanie de propagandă, atât în presa scrisă, cât și la radio. Noua formulă administrativ-teritorială a înlocuit cele 54 de județe, 424 de plăși și 6276 de comune cu 28 de regiuni, 177 de raioane, 148 de orașe și 4.052 de comune³.

În ședința plenară a CC al PMR, din mai 1950, Aron Braeșter a cerut ca Bucureștiului să i se acorde un statut special, așa cum era în Uniunea Sovietică, unde, orașele Moscova și Leningrad aveau un statut special, prevăzut chiar de constituție. Acesta își motiva sugestia prin faptul că trebuie să se „scoată în evidență rolul important politic și economic pe care îl are capitala țării”⁴. Cei prezenți la ședința CC susțineau necesitatea reformei aducând exemple de orașe care, ori au fost abandonate, ori nu meritau să fie reședințe de județ⁵. Inițiatorii reformei administrative susțineau că vechea structură administrativă păstra diferențe foarte mari între județe, atât ca întindere, cât și ca populație și între diferite comune. Existau, de pildă, comune cu un singur sat care aveau 500 de locuitori (de exemplu: com. Văleni, jud. Odorhei), dar și comune formate din 3-4 sate cu o populație între

2 Nicoleta Ionescu Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948-1950: transformări instituționale*, Editura All, București, 2005, p. 174-175.

3 *Ibidem*, p. 176-177.

4 Arhivele Naționale ale României (ANR), fond CC al PCR. Cancelarie I, dosar 32/1950, f. 50.

5 Constantin Părvulescu a spus despre fosta capitală a Țării Românești: „Orașul Târgoviște pe nedrept poartă numele de oraș. E de fapt un sat mare, fără canalizare, nu are pavare. Cu toate că a fost cândva capitala voievozilor, această capitală a fost lăsată în părăsire. Ne revine sarcina ca din acest sat să creiem un centru model al industriei noastre socialiste, căci de fapt petrolul a ajuns aproape de subsolul Târgoviștei”. *Ibidem*, f. 51.

4.000 și 10.000 de locuitori (ex.: comuna Suharău, jud. Dorohoi). Foarte multe județe aveau o suprafață foarte mică, adică reprezentau fiecare o treime din județe ca Timiș, Hunedoara și Tulcea, ceea ce, potrivit liderilor PMR, îngreuna chiar propria aprovizionare⁶. În fapt, reforma administrativă, chiar dacă a avantajat unele orașe, a dezavantajat clar altele. Mai ales în Moldova, vom vedea cum Suceava a fost avantajată de noua conjunctură, în detrimentul Botoșaniului.

În ședința Consiliului de Miniștri din 20 iulie 1950 a fost discutată problema raionării teritoriului României. De la ședință au lipsit persoane importante din conducerea de partid și din guvern, printre care: Ana Pauker, Vasile Luca, Alexandru Bârlădeanu, Teoharie Georgescu, Emil Bodnăraș, Alexandru Moghioroș, Lothar Rădăceanu⁷. Ședința a fost deschisă de primul ministru Petru Groza. Miron Constantinescu a citit raportul pentru reorganizarea administrativ-economică a României.

Discuțiile pe marginea hărții cu noile regiuni au început din nordul țării. Prima regiune era Suceava, cu reședința la Câmpulung Moldovenesc, cuprinzând fostele județe Câmpulung, Rădăuți, Suceava și o parte a fostului județ Baia. Centrele raionale au fost stabilite la Vatra Dornei, Câmpulung, Vicov, Rădăuți, Suceava și Fălticeni. Argumentând modul în care au fost stabilite aceste raioane, Constantinescu a spus că s-a ținut cont de relief, pentru ca populația să nu fie nevoită să traverseze munții și de faptul că centrele raionale trebuiau să conțină populație muncitorească, pentru a asigura conducerea țăranilor din jur de către clasa muncitoare. A doua regiune cuprindea fostele județe Dorohoi și Botoșani cu patru raioane: Darabani, Săveni, Botoșani și Dorohoi, având reședința la Botoșani. Regiunea era văzută ca una eminentemente agricolă, doar Botoșaniul avea, în viziunea decidenților politici, un potențial de dezvoltare important. Regiunea Iași, a treia, cu reședința în orașul cu același nume, cuprindea raioanele: Iași, Hârlău, Pașcani, Tg. Frumos, Negrești și Ciortești. Regiunea a patra cu reședința la Bacău avea în componență raioanele: Bacău, Buhuși, Ceahlău, Moinești, Piatra Neamț, Roman, Tg. Neamț, Onești. Raionul Ceahlău avea un statut provizoriu, deoarece erau începute deja lucrările la barajul de la Bicaz. A cincea regiune era Bârlad cu raioanele: Bârlad, Vaslui, Huși, Murgeni, Răchitoasa. Ca reședință a fost ales Bârladul, deoarece ca centru urban era peste Vaslui și Huși, în plus urma acolo să se construiască și fabrica de rulmenți în primul plan cincinal. A șasea regiune era Vrancea, cu reședința la Focșani și raioanele: Adjud, Panciu, Vrancea, Focșani, Tecuci și Măicânești. Pentru că nu existau centre muncitorești în zonă, reședința raionului Vrancea a fost aleasă localitatea Năruja, pe criterii geografice, la întretăierea Râurilor Zăbala și Nerejul. A șaptea regiune era Galați, cu reședința în orașul cu același nume și raioanele: Galați, Tg. Bujor, Brăila, Făurei și Vizirul. Regiunea mai cuprindea și câteva localități de pe malul drept al Dunării⁸.

În cadrul discuțiilor, au fost criticate mai multe aspecte ale reformei. De exemplu, Gogu Rădulescu reproșa că regiunile erau prea mici ca întindere și sugera

6 *Ibidem*, dosar 72/1952, f. 3.

7 ANR, fond Președinția Consiliului de Miniștri. Stenograme, dosar 7/1950, f. 1.

8 *Ibidem*, f. 2-3.

că s-ar impune o reducere a numărului acestora și o creștere a suprafeței lor. De asemenea, a criticat ideea lui Constantinescu de a pune orașele de pe graniță mai spre interiorul țării, catalogând-o drept defensivă. V. Mârza susținea și el că 28 de regiuni era prea multe și că unele putea fi contopite. De exemplu, susținea el, Suceava și Botoșani puteau fi unite într-o singură regiune cu capitala la Suceava, deoarece, din punct de vedere economic și al dispunerii rețelei de drumuri erau un tot unitar⁹. Gheorghe Vasilichi a susținut și el această idee, spunând că regiunea Botoșani era prea izolată. Miron Constantinescu s-a opus acestei soluții, susținând că avea argumente serioase. El a respins ideile celor doi membri ai CC: „Întâi pentru că aceasta ar însemna ca Botoșanii, care este un centru mai important, să fie subordonat Sucevei. Botoșanii este un oraș cu muncitorime și noi trebuie să privim toată această împărțire în perspectiva Planului Cincinal. Botoșanii va lua o mare dezvoltare în cursul Planului Cincinal prin dezvoltarea filaturilor, [prin] crearea unor fabrici noi”. În ceea ce privește stabilirea reședinței regiunii Suceava la Câmpulung, acesta a spus că populației de la munte i-ar fi fost prea greu să ajungă la Suceava¹⁰. Intervenind în discuție, spre final, Dej a spus că reforma va întâmpina tendințe regionaliste, că vor fi oameni care vor veni cu jalbe, dar: „Nu ar fi just să ne lăsăm îmbrânciți de jos, dar nici să nu ținem seamă de propunerile venite de jos iar nu este bine”¹¹.

În urma reformei administrative, au fost stabilite opt orașe de subordonare republicană: București, Brașov, Cluj, Constanța, Iași, Galați. Toate acestea, cu excepția Galațiului, au primit alte localități în componența lor. Astfel, Iașului i-au fost alipite comuna Copou și satele Păcureți, Galata, Socola, Bucium¹². Decretul privind reforma administrativă prezenta o serie de completări și modificări, față de proiectul pus în discuție, în Consiliul de Miniștri. De exemplu, în regiunea Bacău au mai fost trecute două orașe de subordonare regională, pe lângă reședința de regiune, Roman și Piatra Neamț. În ceea ce privește raioanele, în locul raionul Onești apare raionul Tg. Ocna¹³. Regiunea Bârlad nu a suferit modificări, cu precizarea că aici exista un singur oraș de subordonare regională, cel de reședință, iar raionul cu reședința la Răchitoasa se numea Zeletin¹⁴. În regiunea Botoșani care, la fel avea un singur oraș de subordonare regională, prin decretul a mai înființat un raion, Trușești¹⁵. Modificări aveau să intervină și în ceea ce privește regiunea Galați. Față de proiectul prezentat inițial, a dispărut raionul Viziru și au fost înființate raioanele Călmățui, Măcin și Tulcea¹⁶. Un fapt care atrage atenția este desemnarea orașului Câmpulung Moldovenesc subordonare regională, Suceava fiind doar reședință de raion. Decretul prevedea înființarea raionului Gura Humorului în locul raionului Vicov, propus de Miron Constantinescu. Această situație arată cât de

9 *Ibidem*, f. 14-16.

10 *Ibidem*, f. 17-18.

11 *Ibidem*, f. 21-22.

12 ANR, fond Comitetul pentru problemele consiliilor populare. Oficiul Juridic, dosar 1/1950, f. 4-5.

13 *Ibidem*, f. 13.

14 *Ibidem*, f. 40.

15 *Ibidem*, f. 48.

16 *Ibidem*, f. 91.

mult s-a schimbat optica regimului față de orașul Suceava în doar 10 ani, evident și pe fondul imposibilității dezvoltării unor platforme industriale în zona montană¹⁷.

După momentul reformei administrative, tabloul orașelor din Moldova se prezenta astfel: Galați (79.361 loc.) și Iași (99.064 loc.) orașe de subordonare republicană; Botoșani (29.145 loc.), Bârlad (24.035 loc.), Piatra Neamț (26.707 loc.), Roman (30.437 loc.), Focșani (30.160 loc.) orașe de subordonare regională; Adjud (4.593 loc.), Buhuși (10.198 loc.), Dorohoi (15.412 loc.), Fălticeni (10.533 loc.), Gura Humorului (5.178 loc.), Huși (16.605 loc.), Mărășești (4.892 loc.), Moinești (6.282 loc.), Panciu (6.887 loc.), Pașcani (12.390 loc.), Rădăuți (14.530 loc.), Suceava (9.831 loc.), Tecuci (20.292 loc.), Tg. Neamț (8.848 loc.), Tg. Ocna (10.676 loc.), Vaslui (13.738 loc.), Vara Dornei (7.078 loc.) erau orașe de subordonare raională. Au fost și orașe retrogradate la statutul de comune urbane: Cudalbi, Darabani, Hârlău, Mihăileni, Săveni, Siret, Ștefănești, Tg. Frumos, Vama. Dintre comunele urbane, cel mai mare număr de locuitori îl avea Darabani, 11.379, adică ceva mai mult decât Târgu Ocna sau Târgu Neamț¹⁸. Peisajul acesta avea să se schimbe odată cu demararea procesului de industrializare.

Unele dintre aceste orașe au fost puternic dezavantajate de reformă, pierzându-și astfel funcția administrativă; în noile condiții, investițiile fiind canalizate, cu predilecție, spre reședințele regionale. Această redesenare a centrelor de putere a făcut ca unele orașe, ce cunoscuseră înainte de război o anumită dezvoltare datorită funcțiilor administrativă și comercială, să fie practic abandonate, pentru un deceniu sau mai bine. După primele două planuri cincinale, dezechilibrele dintre orașe erau mult mai mari, deoarece, în unele dintre fostele reședințe de județ nu s-a investit nimic în această perioadă, nici în economie, nici în construcții. Orașul Botoșani, care în 1950 avea o populație aproape de trei ori mai mare decât Suceava și era reședință de regiune, a fost marele perdant al primelor două planuri cincinale și al reformelor administrative, fiind surclasat de orașul vecin, în a doua parte a anilor '50, din aproape toate punctele de vedere; explicațiile acestei situații se regăsesc, în primul rând, în interiorul mecanismului decizional al puterii politice de la centru.

Organizarea administrativ-teritorială a României avea să sufere câteva modificări, la doar doi ani după amintita reformă. De această dată, modificările aduse structurii administrativ-teritoriale a țării au fost stipulate în noua Constituție, cele 18 noi regiuni fiind enumerate la articolul 18 al legii fundamentale¹⁹. Decretul 331, din 29 septembrie 1952, a consfințit ceea ce era prevăzut în Constituție: dispariția prin contopire a 12 regiuni²⁰. Acest interval de un an și jumătate a impus, potrivit discursului oficial, o redesenare a hărții administrative, prin reducerea numărului de regiuni și schimbarea statutului orașelor. S-a constatat că unele centre raionale gravitau spre reședințele altor regiuni, altele decât cele în care erau situate, că unele regiuni aveau suprafețe agricole prea mici și nu se justifica menținerea

17 *Ibidem*, f. 180.

18 ANR, fond Consiliul de Miniștri. 1945-1977, dosar 22/1950, f. 1-5.

19 Viorel Stănică, *Politici administrativ-teritoriale în România modernă și contemporană*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2010, p. 109.

20 Dănuț-Radu Săgeată, *op. cit.*, p. 51.

unui aparat administrativ în acest sens sau că unele orașe, reședințe de regiune, aveau o populație de doar 10 - 25.000 locuitori și nu dețineau infrastructura necesară pentru funcționarea instituțiilor de partid și de stat. În consecință, s-au decis câteva modificări, cuprinse într-un referat al Comisiei de partid și de stat pentru aplicarea hotărârii cu privire la modificările teritoriale²¹.

Potrivit noii legi de organizare administrativă, Regiunea Iași împreună cu orașul Iași aveau la recensământul din 1948, o populație de 492.769 de locuitori. Suprafața regiunii era de 603.000 ha. Regiunea nu era suficient de întinsă pentru importanța politică, economică și culturală acordată orașului Iași, spre care gravitau atât regiunea Botoșani, cât și partea de nord a regiunii Bârlad. Se propunea ca, atât regiunea Botoșani, cât și raioanele Vaslui și Huși să fie încorporate regiunii Iași, care astfel își extindea considerabil teritoriul agricol. Regiunea Botoșani era cea mai mică din RPR ca suprafață, având 449.811 ha, fiind a 25-a regiune din 28 ca populație, cu 378.937 de locuitori. Deoarece s-a considerat că era o regiune prea mică pentru a putea fi menținută, s-a propus includerea ei în Regiunea Iași. Văile Jijiei și Prutului, prin problemele lor specifice (îndiguiri, irigații), creau din aceste două regiuni o singură unitate economică administrativă. După această reconfigurare, Regiunea Iași urma să cuprindă în total 13 raioane: Botoșani, Codăești, Darabani, Dorohoi, Hârlău, Huși, Iași, Negrești, Pașcani, Săveni, Tg. Frumos, Trușești și Vaslui. Populația totală urma să ajungă la 1.062.000 de locuitori. Regiunea trebuia să aibă un singur oraș regional, Iași (după noua reformă, statutul de oraș de subordonare republicană revenea doar capitalei), cinci orașe raionale Botoșani, Dorohoi, Huși, Pașcani și Vaslui, plus 257 de comune²².

Regiunea Bârlad constituia, la rândul ei, una dintre regiunile mici ale RPR. Avea o populație de 410.000 de locuitori și o suprafață de 607.000 de hectare. Întrucât raioanele din nord aveau să fie alipite Iașului, regiunea nu mai putea fi menținută decât unită cu cea mai mare parte din regiunea Putna, care avea o populație de 409.612 locuitori și o suprafață de 578.951 de hectare. Ambele regiuni, potrivit legii, erau în strânsă legătură, prin poziția lor geografică, la confluența bazinului inferior al Bârladului cu Siretul, cât și prin rețeaua de drumuri și căi ferate construite de-a lungul acestor văi. Reședința acestei regiuni urma să fie la Bârlad, care urma să devină un important centru muncitoresc prin construcția noii fabrici de rulmenți. Construcția unor noi blocuri de locuit avea să rezolve problemele edilitare ale orașului, pregătindu-l pentru statutul de reședință. În noua configurație, regiunea devenea și un important centru vitivinicol. Regiunea Bârlad urma să aibă în componență opt raioane: Adjud, Bârlad, Focșani, Murgeni, Panciu, Tecuci, Vrancea și Zeletin, un singur oraș de subordonare regională, Bârlad și șase orașe de subordonare raională: Adjud, Focșani, Mărășești, Panciu și Tecuci, plus 181 de comune. Din fosta regiune Putna, raionul Măicânești era alipit regiunii Galați²³.

Regiunea Galați avea, împreună cu orașul Galați, o populație de 634.000 de locuitori și o suprafață de 1.303.000 ha. Regiunea cuprindea două centre indus-

21 ANR, fond CC al PCR. Secția Organizatorică, dosar 82/1952, f. 3-4.

22 *Ibidem*, f. 4-5.

23 *Ibidem*, f. 5-6.

triale puternice, Galați și Brăila, cu o bogată zonă agricolă și piscicolă. La aceasta era inclusă și Delta Dunării, al cărui centru de exploatare, Tulcea, gravita spre Galați și Brăila. Din raionul Tulcea se propunea ca 4 comune, Jurilovca, Zebil, Săriachioi și Enisala, să treacă la raionul Istria, ele gravitând către orașele Babadag și Constanța. Astfel regiunea urma să aibă două orașe de subordonare regională – Galați și Brăila – și patru orașe de subordonare raională: Tulcea, Isaccea, Măcin și Sulina și un total de 161 de comune. Regiunea avea să fie împărțită în opt raioane: Brăila, Bujor, Călmățui, Făurei, Galați, Măcin, Măicânești și Tulcea²⁴.

Autoritățile argumentau aceste modificări prin faptul că organizarea administrativ-teritorială trebuie să evidențieze „rolul politic conducător al clasei muncitoare” și să înlăture separarea artificială a centrelor industriale de regiunile agricole. Deoarece orașele cele mai mari (cu excepția capitalei) aveau în jur de 100.000 de locuitori, s-a propus ca doar Bucureștiul să păstreze statutul de oraș de subordonare republicană, iar restul să fie de subordonare regională. În referat erau enumerate 34 de orașe de subordonare regională, dar practica a dovedit că acestea erau în strânsă legătură cu raionul din care făceau parte și nu era viabil să răspundă direct de regiune. Prin urmare, se propune ca pe lângă orașele reședință de regiune, să mai fie declarate orașe de subordonare regională doar Brăila, Reșița, Sibiu și Turnu Severin. În urma acestei reconfigurări erau incluse în această categorie: Arad, Bacău, Baia Mare, Brăila, Bârlad, Câmpulung Moldovenesc, Cluj, Constanța, Craiova, Deva, Galați, Iași, Oradea Mare, Brașov, Pitești, Ploiești, Reșița, Sibiu, Tg. Mureș, Timișoara, Turnu Severin. Erau retrogradate de la statutul de orașe de subordonare regională la cel de subordonare raională orașele: Bistrița, Botoșani, Buzău, Câmpina, Călărași, Caransebeș, Focșani, Giurgiu, Lugoj, Mediaș, Piatra Neamț, Predeal, R. Vâlcea, Roman, Roșiori de Vede, Satu Mare, Sf. Gheorghe, Târgoviște, Tg. Jiu, Turda. La acestea, se vor mai adăuga fostele comune: Anina, Băile Herculane, Câmpia Turzii, Ocna Mureșului, Râșnov, Sănnicolaul Mare, Sovata, Vulcan. La nivelul întregii țări existau: un oraș republican, 21 de orașe regionale și 133 de orașe raionale²⁵.

Tabelul 1 Populația și suprafața regiunilor Moldovei, după noua configurare din 1952²⁶

Regiunea	Populația		Suprafața (ha)
	Totală	Urbană	
Bacău	680345	144623	1070000
Bârlad	572097	95424	835000
Galați	672616	210830	1325000
Iași	1062656	182439	1312000
Suceava	425979	60725	752000

24 *Ibidem*, f. 6-7.

25 *Ibidem*, f. 20-22.

26 *Ibidem*, f. 18.

Regiunea Botoșani a avut o situație specială în cadrul reformei din 1952. Inițial, așa cum am prezentat, era prevăzută, cu o anumită logică, alipirea la regiunea Iași. În cele din urmă, probabil în urma unor negocieri politice – în cadrul cărora influența lui Emil Bodnăraș a avut rolul ei – regiunea Botoșani a fost lipită de Suceava, care a devenit, cu această ocazie, oraș reședință de regiune, deși avea jumătate din populația Botoșaniului. Ziarul „Clopotul” din Botoșani nu a scris niciun cuvânt despre alipirea la Suceava și pierderea statutului de oraș cu importanță regională.

Pe 9 ianuarie 1956, în cadrul Consiliului de Miniștri, s-a discutat despre o nouă reformă administrativă, care a ajustat semnificativ dispunerea regiunilor în Moldova. În cadrul ședinței, Emil Bodnăraș a susținut că experiența ultimilor cinci ani impunea noi schimbări. Aceste măsuri au fost luate de urgență și aprobate prin decret al MAN. Consiliul de Miniștri a fost pus în fața deciziei MAN și convocat pentru a lua măsurile necesare adaptării la noua situație²⁷. Tiță Florea, director general adjunct al Direcției generale a treburilor Consiliului de Miniștri, a prezentat modificările aduse. A fost desființată regiunea Arad, împărțită între Timișoara și Oradea. De asemenea, a fost desființată regiunea Bârlad. Raioanele Murgeni și Bârlad au fost lipite regiunii Iași, raioanele Zeletin și Adjud, regiunii Bacău și raioanele Vrancea, Tecuci, Panciu și Focșani Regiunii Galați. Raionul Tulcea a fost alipit la regiunea Constanța. În regiunea Suceava, s-a înființat raionul Siret. Raionul Iași a fost împărțit și a luat ființă Raionul Vlădeni. Din raioanele Bârlad și Murgeni s-a format raionul Berești, care a fost lipit la regiunea Galați. Raionul Codăești a fost desființat. Raionul Roman a trecut de la regiunea Bacău la Iași. Raionul Vrancea și-a schimbat reședința din comuna Neruja, în comuna Vidra. Au fost ridicate de la statutul de orașe raionale la orașe de subordonare regională: Botoșani, Buzău, Focșani, Giurgiu, Roman și Târgoviște. De asemenea, orașele Siret și Onești au fost ridicate la rangul de orașe raionale²⁸. Emil Bodnăraș a cerut ca ministerele de resort să delege câte un locțiitor de ministru sau director, cu depline puteri, pentru a superviza tranziția la noua organizare, mai ales în cazul regiunilor Arad și Bârlad, care s-au desființat. Acesta a mai atras atenția ca transferul funcționarilor și mutarea instituțiilor să nu se mai realizeze ca în alte ocazii, când din vechiul sediu au fost scoase „până și clanțele de la uși”²⁹.

Au mai fost operate modificări ale structurii administrative și după 1956. Acestea au vizat în primul rând desființări de comune sau raioane, cum a fost cazul raionului Vlădeni din Regiunea Iași, ale cărui comune au fost distribuite raioanelor Iași, Hârlău și Târgu Frumos. De asemenea, modificările au vizat și schimbarea statutului unor orașe – Oneștiul devenind, în 1959, oraș de subordonare regională, iar Bicaz de subordonare raională³⁰.

Desele schimbări în structura teritorial-administrativă au contribuit la accentuarea disparităților între regiuni, prin specializarea unora în regiuni industriale și a altora în agricole. În plus, centrele regionale au polarizat o mare parte

27 ANR, Președinția Consiliului de Miniștri. Stenograme, dosar 1/1956. f. 36.

28 *Ibidem*, f. 38-41.

29 *Ibidem*, f. 43-45.

30 Viorel Stănică, *op. cit.*, p. 121-122.

din investiții, dezvoltându-se accelerat și disproporționat față de celelalte orașe, centrelor raionale rămânându-le funcțiile administrative și educaționale³¹. Acesta este și unul dintre motivele pentru care au fost ocolite de investiții masive, atât în infrastructura industrială, cât și în cea locativă. În timp ce în unele orașe se construia masiv în altele se aproba doar ridicarea a câte unui bloc sau două de locuințe. De exemplu, în februarie 1963 s-a aprobat ridicarea a trei blocuri cu 96 de apartamente la Huși³², oraș care la începutul perioadei comuniste era peste Piatra Neamț din punct de vedere edilitar. La Tecuci, în același an, începea cea mai amplă campanie de construcții, fiind aprobate ridicarea a 10 blocuri cu 46 de apartamente, pe fosta stradă 23 August³³, de trei ori mai puțin față de Suceava, un oraș care în 1948 avea aproape jumătate din populația Tecuciului.

În 1948 între orașele Suceava și Fălticeni, diferențele erau minime, din mai toate punctele de vedere. Ambele orașe au fost reședințele a două dintre cele mai mici și subdezvoltate județe din Moldova. După 10-15 ani de regim comunist, lucrurile aveau să arate total diferit. În timp ce Suceava a cunoscut o transformare radicală, construindu-i-se zeci de blocuri, în Fălticeni, abia în 1964 s-a aprobat construcția a patru blocuri cu 160 de apartamente în valoare de 9.410.000 de lei. Situația locativă era de 4,5 m² pe cap de locuitor, față de norma de 8 m². Blocurile erau cu patru etaje și parter. Din totalul apartamentelor, 136 erau cu două camere și 24 - cu trei camere³⁴. Pe lângă acestea urma să fie ridicată și o policlinică. Clădirile care existau nu puteau asigura decât 350 de consultații pe zi, deși necesarul era de 600 de consultații. Suprafața noii policlinici era de 2850 metri pătrați³⁵. Tot în această regiune, avem un caz similar: deși în 1950 orașul Câmpulung Moldovenesc a primit statutul de reședință de regiune, abia în 1962 i s-a aprobat proiectul de realizare a rețelei de alimentare cu apă; asta în pofida faptului că avea o populație mai mare decât Suceava, și, chiar, economic se situa peste.

Imediat după 1948, comuniștii au vorbit despre regiunile defavorizate, Moldova numărându-se printre acestea. Principiul „dezvoltării armonioase a tuturor provinciilor țării” a devenit un slogan propagandistic larg vehiculat, dar a cărui aplicare în realitate avea să mai aștepte. Două măsuri fundamentale au afectat puternic viața economică și urbană dintre Carpați și Prut. Naționalizarea „mijloacelor de producție”, în primul rând, a privat orașele Moldovei de funcția lor cea mai importantă, anume cea comercială. Statul a preluat brutal controlul schimburilor dintre mediul rural și cel urban, iar orașele au intrat în epoca magazinelor universale. Această măsură nu a avut impact doar în plan economic (afectând aprovizionarea populației), ci și la nivel social, sufocând „burghezia orașelor”. A doua reformă cu impact major a fost cea administrativă. Numeroase orașe au pierdut statutul de reședință de județ, iar altele, chiar inferioare din punct de vedere urbanistic, au primit peste noapte statutul de reședință de regiune. Acest lucru a dus la o

31 *Ibidem*, p. 128.

32 ANR, fond CC al PCR. Cancelarie I, dosar 59/1963, f. 101.

33 *Ibidem*, f. 103.

34 ANR, Comitetul pentru Problemele Sfaturilor Populare. Oficiul Juridic, dosar 6/1964, f. 193-195.

35 *Ibidem*, f. 128-129.

răsturnare a ierarhiilor urbane și la o modificare a centrelor de putere. Orașele alese ca reședință de regiune, fie în 1950, fie în 1952, au fost și cele mai avantajate economic de noua putere. Cele care au pierdut statutul de reședință de județ, fiind private și de funcția comercială, nu au primit nimic la schimb, intrând într-o perioadă de stagnare sau chiar de declin.

Reformele administrative din perioada lui Dej au avut puternice resorturi ideologice, unele recunoscute, altele deductibile prin analiza faptelor. Inclusiv dese modificări ale configurației hărții administrative ne duc cu gândul la ipoteza că, în multe situații, au fost efectiv inventate criterii pentru ca unele orașe să fie investite cu o anumită putere simbolică, care le-a transformat în adevărate centre de absorbție a investițiilor. Din rațiuni ideologice, și în multe cazuri, în pofida evidenței, unele orașe au devenit mai importante prin decizii ale partidului. Ce se întâmpla cu celelalte localități urbane nu mai conta. Reforma administrativă și naționalizarea economiei a privat o bună parte din orașele Moldovei de cele mai importante funcții ale lor, cea comercială și cea administrativă. Reconfigurarea periodică a ierarhiei orașelor de la est de Carpați a avut un efect major în ceea ce privește distribuția resurselor financiare, care mergeau cu predilecție spre reședințele de regiuni. Practic, acestor orașe, care au pierdut atât statutul de reședință de județ, cât și viața comercială care avea dinamismul ei, li s-au luat motoarele dezvoltării fără a li se oferi altceva în schimb. Din nou, dezvoltarea armonioasă a tuturor regiunilor țării rămânea doar un clișeu propagandistic.

„SCARA VIETII”

UNUI FIU DE PRIMAR ROMÂN DEPORTAT ÎMPREUNĂ CU FAMILIA ÎN SIBERIA: CAZUL LUI ION RUSU (S. SCĂIENII, R-NUL DONDUŞENI)¹

VALENTIN ARAPU

Rezumat Tema este elucidată prin cercetarea documentelor de arhivă, a surselor orale, fiind aplicată metodologia studiului de caz. Deportarea în masă a basarabenilor în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949 a fost pregătită de autoritățile sovietice din timp. Soții Ion și Vera Rusu au fost deportați împreună cu părinții Constantin și Ana Rusu în satul Kalinino, raionul Vikulovo, regiunea Tiumen, fiind învinuiți de „colaboraționism”. Perioada de surghiun a durat aproape șapte ani, fiind marcată de multiple lipsuri și greutăți. După revenirea în Basarabia și-au reconstruit casa și gospodăria, fiind în permanență sub supravegherea autorităților comuniste.

Cuvinte-cheie istorie orală, deportare, colaboraționism, Siberia, Basarabia.

Abstract The issue is elucidated by means of research of archive documents and oral sources, there was applied the case study methodology. The mass deportation of the Bessarabians on the night of 5 to 6 July 1949 was prepared by the Soviet authorities in advance. Ion and Vera Rusu being accused of “collaborationism” were deported together with their parents Constantin and Ana Rusu to the village of Kalinino, Vikulovo District, Tiumen Region. The period of exile, full of difficulties and privations, lasted almost seven years. After returning to Bessarabia, they rebuilt their home and household, being permanently under the supervision of the communist authorities.

Keywords oral history, deportation, collaborationism, Siberia, Bessarabia.

1 Titlul a fost inspirat din interviul realizat cu soții Ion și Vera Rusu pe 15 august 2015 în s. Scăieni, r-nul Dondușeni. (Interviul va fi publicat integral în Colecția „Arhivele Memoriei” în cadrul programului de stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din R.S.S. Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953). În confesiunea sa Ion Rusu relevă următoarele: „Îmi amintesc anul 1937, eram în clasa a II-a și la noi pe perete apăruse un panou, se numea „Scara vieții”: omul, cel mai înalt în viață, era la 35 la ani, erau scări care se ridicau până la 35 de ani; de la 35 se cobora în jos. Acel care se cobora, îmi amintesc că era drept, iar când era la 70 de ani arăta strâmb și cu cârjă. Sus era scris „Scara vieții”, iar jos erau scrise niște cuvinte”. Tezele de bază ale acestui articol au fost expuse la Simpozionul internațional. „150 de ani de la înființarea Academiei Române. Zilele academice ieșene. România și Războiul Rece”, organizat de Centrul de Istorie și Civilizație Europeană al Academiei Române – Filiala Iași, în data de 11-12 noiembrie 2016. Titlul comunicării: „Scara vieții” unui fiu de primar român deportat în Siberia: cazul lui Ion Rusu (satul Scăieni, județul Soroca).

1. Formularea problemei

Parcursul istoric al unui popor este reflectat în sursele istorice care au s-au păstrat până în zilele noastre. Vicisitudinile timpului au condiționat o urgență dezastruoasă a autorităților bolșevice în spectrul de documente istorice, pe atunci fiind invocate în mod expres numai actele care reflectau poziția oficială, lăsând astfel în tăcere episoadele dramatice ale istoriei românilor basarabeni. Recuperarea în memoria colectivă a unor episoade majore a trecutului nostru comun, poate fi realizată printr-o diversificare a surselor istorice și prin compararea informațiilor oferite de ele. Charles-Olivier Carbonell remarca că societățile fără istoriografie, care „continuă să fie numeroase și astăzi, enunță că memoria este precursora a scrisului. Dar în absența scrierii memoria rămâne limitată, confuză și fragilă. Memoria este limitată, ea se uzează deoarece depinde de capacitățile de înmagazinare și de reținere ale creierului și astfel, „aidoma unui depozit sacru, ajunge să fie încredințată doar câtorva „păstrători”. Memoria este confuză pentru că vehiculează evenimente plasate în afara timpului. Fragilitatea este o trăsătură mai mult a memoriei istorice decât a celei mitice².

În cadrul istoriei orale povestirea sau relatarea despre faptele, evenimentele, „întâmplările trăite este un echivalent oral al jurnalului sau memoriilor”, prin aceasta se manifestă „tendențele literaturii contemporane care renunță la obiectivitate în favoarea subiectivității și introspecției”³. Istoria orală „înregistrează amintirile de viață și sentimentele acelor tipuri de oameni ascunși de istorie și ne oferă o imagine mai vie a trecutului nostru; îi ajută pe cei ascunși de istorie să se facă auziți, iar pe cei interesați de trecutul lor, să înregistreze experiențe personale hotărâtoare la un moment dat pentru familiile și comunitățile lor; este un tip de istorie trăită prin experiențe unice; este nouă și fascinantă fiindcă este interactivă; este istoria împărtășită: un prilej rar de a vorbi cu istoria cu adevărat, față în față; este o extensie a artei povestitului, iar în acest sens, fiecare dintre noi are o istorie orală, o povestire despre drumul nostru prin viață”⁴.

Suportul documentar al studiului nostru este alcătuit din documente de arhivă și interviul realizat cu soții Ion și Vera Rusu în satul Scăieni, raionul Dondușeni, localitate care în interbelic se numea Scăienii de Sus, făcând parte administrativ din județul Soroca⁵.

2 Charles-Olivier Carbonell, *Istoriografia*, București, Grafoart, 2006, p. 7.

3 Narcisa Știucă, *Istoria orală - note polemice*. În: „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, tom. XVII (2006), p. 29-34. / http://www.unibuc.ro/prof/stiucan_n_a/docs/res/2011noiNSTiucan_ist_orala.pdf [Accesat: 03.07.2016].

4 Ibidem.

5 În anul 1941 satul Scăienii de Sus avea 2.619 de locuitori, repartizați în 629 de clădiri. (*Județul Soroca*. În: „Indicatorul localităților din România. Datele Recensământului General din 6 aprilie 1941”, București, Impriaria Institutului Statistic, 1943, p. 583. În: <http://www.cimec.ro/pdf/dl.asp?filename=indicatorul-localitatilor-din-Romania-1941.pdf> [Accesat: 02.07.2016]. În anul 1949 satul Scăieni intra în componența raionului Tîrnova - unitate teritorial-administrativă care a existat până în iunie 1959.

2. Deportările staliniste

Deportarea în masă a basarabenilor din 6-9 iulie 1949 a fost decisă de către sovietici din timp. Pe 12 octombrie 1948 ministrul de interne al RSSM F.I. Tutușkin a prezentat o informație amănunțită ministrului de interne al URSS S.N. Kruglov. „Anume acest document stă la baza amplei operațiuni de expulzare din Moldova a chiaburimii și altor „elemente ostile”, cunoscută sub denumirea conspirativă „Sud”⁶. Urmau a fi expulzate persoanele incluse în trei categorii principale: a) chiaburii, constituind 50% din numărul total; b) „colaboraționistii regimului germano-român, foști agenți ai jandarmeriei, poliției și organelor de spionaj inamic”; c) reprezentanții „sectelor” religioase⁷. În categoria chiaburilor de multe ori erau incluși țărani mijlocași și chiar săraci, situație semnalată chiar de cei păgubiți în scrisorile adresate direct lui Stalin⁸. Operația „Sud” a început la ora 2 în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, încheindu-se în seara zilei de 7 iulie. Persoanele ridicate au fost imbarcate în 1.573 de vagoane care alcătuiau 30 de garnituri de tren. Inițial autoritățile sovietice urmau să deporteze 11.280 de familii care constituiau 40.850 de persoane. Realmente, au fost deportate 11.293 de familii care constituiau 34.270 de persoane (9.374 de bărbați, 13.651 de femei, 11.245 de copii)⁹. Din raioanele de est ale RSSM au fost deportate 305 familii care constituiau cca. 1000 de persoane¹⁰.

3. Dosarul

Familia lui Constantin Teofil Rusu a fost deportată pentru „colaboraționism”¹¹. În dosarul instrumentat de sovietici, informațiile sunt oferite de agentul sub acoperire „Salive”¹². Constantin Rusu este originar din satul Scăieni, raionul Tîrnova, fără apartenență de partid, studii de 4 clase, provine din țărani mijlocași („sered-neak”). La zi dispune în gospodărie de 4,8 ha de pământ, un cal, o casă, o vacă, două oi. Mai înainte gospodăria lui Rusu dispunea de 6 ha de pământ, o casă, doi cai, o vacă și șase oi.

Constantin Rusu a fost primar în 1936 (o perioadă de 8 luni), 1939 era ajutor de primar, „în restul timpului se ocupa de cultivarea pământului”¹³. Până în anul 1940 și în „perioada ocupației române” a fost membru al Partidului Național Țărănist

6 Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești: 1940-1950*, ROSSPEN, 2006, p. 225.

7 Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956*, Chișinău, Cartier (Tipografia „Bons Offices”), 2014, p. 237- 256.

8 Mariana S. Țăranu (editor), *Scrisori către Stalin sau spovedaniile celor ocupați (1947-1953)*, Chișinău, Pontos, 2014, p. 61-91.

9 Valeriu Pasat, *Op. cit.*, p. 269; Idem, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chișinău, Cartier (Tipografia Serebia), 2011, p. 322, 335-336.

10 Demir Dragnev (coordonator), *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent. Compendiu*, Chișinău, Bons Offices, 2007, p. 343.

11 Arhiva Ministerului de Interne a Republicii Moldova – AMIRM. Fondul deportaților – Nr. 46 («Дела о выселении»). Dosarul 2648.

12 „Сальве”.

13 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 15.

din partea căruia în anul 1929 a fost ales primar. În anii 1941-1942 a ocupat funcția de primar al satului Scăieni. „Întreținea legături strânse cu jandarmeria Românească, bătea țărani¹⁴. Funcția de primar a îndeplinit-o în anul 1942, fiind eliberat în septembrie 1943, Agentul „Salive” relevă că „nu era o persoană severă, după caracter fiind o fire temperată, dar, a auzit că în satul Scăieni a bătut pe cineva¹⁵. În calitatea sa de primar „în mod activ transpunea în viață toate măsurile întreprinse de autoritățile române de ocupație¹⁶.”

Pe data de 18 august 1947, agentul „Salive” raporta șefului secției raionale Tîrnova a Ministerului Securității de Stat (MSS) următoarele: Rusu Constantin „fostul primar pe timpul ocupației, actualmente chiabur, pe data de 6 sau 7 august 1947, aflându-se la bazar în Tîrnova, în prezența chiaburului Popovici Vasile Vas. din satul Scăieni și a lui Gheorghe Andr. Rotari, în prezența mea un oarecare om, țaran, a întrebat de ce nu sunt la bazar porci [de vânzare]. Rusu Constantin i-a răspuns: Cum nu sunt porci, când noi toți suntem înconjurați de porci, a răs tare, molipsindu-i pe cei din jur cu râsul său. În general Rusu, în convorbiri întotdeauna declară și blamează puterea Sovietică. După părerea mea, Rusu nu va conțeni niciodată să-și bată joc de puterea Sovietică prin cuvinte în fața țărănilor – infiltrază zaraza [în mediul localnicilor]. Din primăvară până toamna târziu se află în câmp, rară noaptea când revine acasă în sat. Nu ar fi rău de ai interzice pe viitor să se afle în mijlocul țărănilor, care, în mod pașnic se ocupă de treburile lor, dar nu de pâlăvrăgeală¹⁷. La finele actului agentul sub acoperire primește indicația de a „stabili activitatea de trădător, de complice a lui Rusu în timpul ocupației RSSM. De a se întâlni cu Rusu pentru a afla ce activitate organizațională antisovietică desfășoară¹⁸.”

În noiembrie 1948 Constantin Rusu nu făcea parte din colhoz, avea gospodărie individuală. Ofițerul Fomin îl etichetează drept o persoană „cu intenție dușmănoasă. Se atârână negativ față de obligațiunile de stat și față de măsurile întreprinse de puterea Sovietică”. Informațiile date sunt confirmate de către agentul secret „Salive” și de certificatul prezentat de sovietul sătesc din satul Scăieni¹⁹.

În certificatul din 10 mai 1949, privind componența familiei sunt incluse următoarele persoane: capul familiei – Rusu Constantin Teofil²⁰; Soția Rusu Ana Filip (n. 1899); Fiul – Rusu Vasile Constantin (n. 1920); Fiul – Rusu Ion Constantin (n. 1929)²¹.

Fiul lui Constantin Rusu, Vasile în anii 1943-1944 și-a îndeplinit serviciul în armata română²². Ulterior Vasile Rusu a participat la război de partea sovieticilor, fiind înrolat în regimentul de infanterie Nr. 110 în noiembrie 1944 și demobilizat în iunie 1946. Nu are distincții de stat. Ceilalți membri ai familiei Rusu nu au îndepli-

14 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 1-2.

15 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 15.

16 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 3, verso.

17 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 16, verso.

18 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 16, verso.

19 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 3, verso.

20 Rusu Constantin T. (a.n. 1895 sau 1899 [1898]) (*Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, coord. și red. șt. Elena Postică, Chișinău, Editura Știința, 2001, vol. II, p. 77).

21 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 4.

22 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 36.

nit serviciul militar în armata sovietică, nu au nici distincții de stat²³. În ancheta completată de ofițerii securității, informațiile despre Vasile Rusu diferă, astfel este specificat că a fost decorat cu medalia „Pentru victoria asupra Germaniei”²⁴.

Înviniurile aduse de sovietici sunt formulate în baza unor declarații ale maritorilor, declarații neconfirmate cu probe, fiind astfel în mare parte fabricate. În dosar este inclusă declarația lui Ignat Popovici care afirmă că Constantin Rusu „în timpul ocupației a fost primar al satului Scăieni, membru al fostului partid țărănist, se ocupa de trădarea activului sovietic, își bătea joc de populație, bătea oamenii, el personal l-a bătut pe Popovici Fiodor, Vataman Mihail. Fiodor Popovici din cauza loviturilor primite a stat la pat două săptămâni, acest fapt poate fi confirmat de martorii Gangal Petru, Varlan Grigorii”, Jalnovatâi Colea²⁵.

Decizia de deportare a fost avizată pe 15 mai 1949 de către împuternicitul operativ al raionului Pristensk al MSS din regiunea Kursk căpitanul Bondarev²⁶. Deja pe 31 mai 1949 locțiitorul grupului operativ, șeful secției de anchetare a MSS al RSSM colonelul Ostrețov a semnat decizia de deportare a familiei Rusu Constantin și Ana, a fiului Ion (Ivan) în locurile îndepărtate ale URSS într-o așezare specială cu confiscarea averii, locul destinației finale fiind stația Ișim din regiunea Tiumen²⁷. La 6 iulie 1949 în raportul adresat maiorului Kașarin, șeful secției raionale Tîrnova a MSS, se specifica că familia lui Constantin Rusu „a fost ridicată și predată la punctul de îmbarcare la stația Tîrnova”. Familia este compusă din patru persoane, soții Constantin și Ana, fiul Ion cu soția sa. Dintre membrii familie indicați în ordin, nu a fost ridicat și predat fiul Vasile Rusu, care s-a ascuns²⁸. În certificatul „strict secret” este folosită etichetarea „familia trădătorului Rusu Constantin”²⁹.

Pe 18 august 1949 decizia de deportare este confirmată de către șeful secției al MSS a RSSM locotenentul superior Varghin, fiind vizată de șeful grupului operativ al MSS al RSSM, șeful secției 2, maiorul Iakovlev³⁰.

Deja pe 15 mai 1950, când familia era deportată, șeful secției raionale a MSS al RSSM, maiorul Kașarin a efectuat o anchetă suplimentară în care au fost interogați martorii Piotr Gangal, Matvei Chiricuța, Chiril Popovici. În telegrama „strict secretă” se specifica că Constantin Rusu „în perioada ocupației” „a fost numit la postul de primar”, participa activ la realizarea indicațiilor autorităților române, „impunea săracii să lucreze”, asigura cu cai, vite și păsări armata română, „aduna produse și haine călduroase pentru armata română de ocupație”. „În calitatea sa de primar, Constantin Rusu îndemna populația să susțină puterea germano-română de ocupație, transpunea în viață toate măsurile întreprinse de autoritățile de ocupație”³¹.

23 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 2, f. 8.

24 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 3, verso.

25 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 5, f. 12.

26 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 19.

27 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 19, verso.

28 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 22.

29 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 23.

30 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 24, verso.

31 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 36, f. 74.

Rudele rămase la baștină au întreprins măsuri în privința repatrierii lui Ion și Vera Rusu care nu figurau în lista de deportare, fiind expulzați în locul fratelui mai mare Vasile Rusu. Tatăl Verei, Ion Cotorcea a expediat o plângere pe adresa Prezidiului Sovietului Suprem a RSSM (03.01.1950) în care accentua că fiica sa Vera Cotorcea împreună cu ginerele Ion Rusu au fost deportați din greșeală, aducând în sprijinul afirmației sale următoarele argumente: tinerii s-au căsătorit în anul 1948, nu aveau copii și locuiau în casa lui Ion Cotorcea; în noaptea deportării tinerii soți au înnoptat în casa socrului său Constantin Rusu; Vera și Ion nu erau incluși în listele de deportare; ginerele Ion Rusu avea numai 1 ha de pământ, nu se ocupa cu nimic în afară de prelucrarea pământului; Ion Cotorcea invoca faptul că el a luptat din anul 1944 în armata sovietică, dispunând de 11 mulțumiri în scris pentru eliberarea mai multor orașe; Ion Cotorcea menționează că este bătrân, bolnav, având nevoie de ajutorul copiilor, un fiu de al său își îndeplinește serviciul în armata sovietică, fiind înrolat în anul 1948. La finele apelului său, Ion Cotorcea se adresează cu rugămintea de a fi repatriați acasă ginerele Ion Rusu și fiica Vera Cotorcea, aflați în regiunea Tiumen, raionul Vikulovo, satul Kalinino.

Demersul lui Ion Cotorcea a fost examinat la sovietul sătesc din Scăieni. În certificatul datat cu 27 februarie 1950 se specifică că au fost interogați martorii Nicolae Gangal, Ion Căldăruș, Gheorghe Sfirnei, toți susținând că Ion Rusu cu nevasta Vera Rusu (Cotorcea) locuiau, inclusiv până în ziua deportării în gospodăria lui Constantin Rusu, dar la părinții soției, în familia Cotorcea nu au locuit, nefiind membri ai familiei lor. Pe 3 martie 1950 locotenentul Dergaci (Secția 3, „A” al MSS al RSSM) a formulat în scris refuzul pentru demersul înaintat de către Ion Cotorcea.

Ținem să accentuăm numele ofițerilor MGB-iști care au instrumentat dosarul familiei Rusu, cu certitudine acești călăi figurează și în alte sute și mii de dosare fabricate ca la indigo basarabenilor onești care nu se încadrau în tiparele staliniste sovietice: locotenentul Fomin, împuternicit superior de urmărire penală al secției raionale Tîrnova a MSM al RSSM; maiorul Kașirin, șeful secției raionale Tîrnova a MSM; locotenentul superior Varghin șeful secției a MSS al RSSM; maiorul Iakovlev, șeful grupului operativ al MSS al RSSM, șeful secției 2.

4. *Interviul*

În procesul de documentare am realizat interviul cu unii dintre „oamenii ascunși de istorie”: soții Ion (n. 10.IV.1929) și Vera Rusu (n. 23.XII.1930 – †31.III.2016)³². Ambii sunt originari din satul Scăieni, r-nul Dondușeni.

În expunerea orală a memoriilor, intervievații Ion și Vera Rusu au nuanțat aspectele primordiale ale vieții lor: copilăria și studiile în perioada interbelică; viața părinților: tatăl Constantin Rusu (n. 1898 – †1969), primar al localității în interbelic și pe timp de război; mama Ana Rusu (n. 1900 – †1980); războiul și impactul lui

³² Interviul cu Ion și Vera Rusu realizat pe 15 august 2015 în s. Scăieni, r-nul Dondușeni.

asupra sătenilor; foametea, impunerea cotelor de predare a produselor agricole către stat; persoanele condamnate de sovietici; deportarea și situația deportaților în Siberia; revenirea la baștină și dificultățile reabilitării. Mărturiile expuse abundă în informații biografice, complementate cu fapte din istoria Basarabiei române și din primul deceniu de ocupație sovietică.

Limbajul intervievaților este saturat cu arhaisme și „condimentat” cu multe rusisme, „împrumutate” de românii basarabeni, fapt datorat impunerii forțate a noilor rânduiești de către autoritățile sovietice. Totodată lipsurile și greutatea prin care au trecut soții Ion și Vera Rusu le-au influențat emoțional terminologia, astfel în memorii abundă termeni afectați de tandrețe, gingășie, compasiune: *pâinică, făinuță, căluț, văcușoară, oiță, tot frumușel, bogățele, gireduică, rusișor, torbușoară, cartofele, băbușoară, omulean, țepoi, sărăieș, coteieș, apușoară*.

Tatăl, Constantin Rusu a fost primar pe timpul administrației române, ulterior pe timp de război din 1941 până în septembrie 1943. A pregătit un proiect după model german de fondare a Casei Agricole în satul Scăienii de Sus, județul Soroca. Instituția urma să se ocupe de selecția semințelor, fiind dotată cu apeduct, sistem de canalizare.

În listele de deportare figurau părinții Constantin și Ana Rusu și fiul mai mare Vasile Rusu, necăsătorit. Dar Vasile Rusu nu era acasă, iar locțiitorul președintelui sovietului sătesc și-a dat acordul să fie ridicat fratele mai mic Ion Rusu. Soția sa Vera nu era obligată să-l însoțească pe soț, dar ea a decis să-l meargă alături de el oriunde nu l-ar duce, deși erau convinși că se duc „la pierdere”. Ulterior au aflat că celor deportați li se permitea să ia cu ei lucruri, inclusiv pâine, cu o greutate totală de 1500 kg.

Transportarea basarabenilor în vagoane pentru vite la locul de destinație - satul Kalinino, raionul Vikulovo, regiunea Tiumen - este relevată cu durere în suflet de către dna Vera Rusu. La punctul de destinație situația era și mai îngrozitoare: un târâm necunoscut, lipsa unei locuințe, incertitudinea zilei de mâine. Totodată iese în evidență compasiunea deportaților pentru localnici, în marea lor majoritate femei cu copii și bătrâni. Majoritatea bărbaților, fiind căzuți pe front, „acolo sub Leningrad”. Din raionul Vikulovo au fost mobilizați 90% din mecanizatori, aproape toată tehnica și forța de tracțiune a fost orientată spre front. De tot au plecat pe front 7360 de oameni³³.

Situația economică în raionul Vikulovo era dezastruoasă, în anul 1945 suprafața arabilă s-a redus de la 35000 ha la 15744 ha. În anul 1950 autoritățile au recurs la comasarea colhozurilor, astfel numărul lor reducându-se de la 84 la 22. În 1951 a fost constatată o mortalitate sporită în rândul copiilor, au decedat 237 de copii. Deja în anul 1953 suprafața arabilă a ajuns la 52663 ha³⁴.

Comparând datele statistice cu mărturiile memorialistice, sesizăm anumite informații care sunt relevante. Deportarea are loc în iulie 1949, când situația din

33 История района в цифрах. Видуловскому району – 90 лет, Видулово, ЦРБ, 2014, с. 7. În: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=34&ved=0ahUKEwjklqzvY70AhWDA5o-KHYA6B7Y4HhAWCC4wAw&url=http%3A%2F%2F> [Accesat: 25.07.2016].

34 Ibidem.

raionul Vikulovo era catastrofală în plan economic, în special în agricultură. Deja către anul 1953 starea lucrurilor în ramura agrară nu numai că a fost redresată, dar s-a îmbunătățit esențial în comparație cu cea de până la război: suprafața terenurilor arabile a crescut de la 35000 ha la 52663 ha, adică cu 150,46%. Iar dacă luăm ca punct de reper anul 1945, atunci sporul în domeniu este și mai impresionat, constituind 334%. De fapt mărturiile lui Ion Rusu confirmă faptul că autoritățile locale din Kalinino, din Vikulovo încercau să-l convingă să rămână să lucreze pentru o perioadă sau pentru totdeauna, măgulindu-l cu tot felul de favoruri: intrarea în rândurile partidului comunist; asigurarea cu mijloace de producție noi, în special cu tractor de tip T-54; acordarea altor facilități și recompense materiale. Constantin Rusu și-a îndrumat fiul să meargă împreună fără ezitare acasă, în Basarabia. L-a povățuit să nu intre niciodată în partidul comunist, fapt care l-a și îndeplinit. Exemplul vine să confirme că imaginea și prestația românilor basarabeni, deportați, era una pozitivă, fiind apreciați pentru sârguință, hărnicie, disciplină, iar pentru autorități prioritare erau statisticile care vorbesc de la sine.

Dorul de casă, de locurile natale îi determinau pe basarabeni să fie atenți la oricare veste, oricare semn, inclusiv și din vise care le-ar fi dat de înțeles că reîntoarcerea acasă se apropie. Ion Rusu relevă un episod, de fapt un vis pe care l-a avut în anul 1952, l-a visat pe Stalin, era într-un cuibar pe copac, iar „doi ruși, cu bărbile așa roșii, cu rase negre îmbrăcați” înțepându-l, îl dădeau jos. Le-a povestit rudelor visul său, toți au primit știrea ca pe o veste bună, iar mama a exclamat: „Măi, aista vis nu-i rău, Stalin are să se ducă, dacă l-au trântit jos, gata se duce el și o să ne ducem acasă”. În anul viitor, Ion Rusu se afla la cursurile de tractoriști, luând masa în cantină a aflat că Stalin „îi gata”, „s-a terminat”³⁵.

La 27 martie 1951 Vera Rusu a născut o fată pe care au numit-o Maria. În luna mai a primit citație în judecată unde a aflat că a încălcat o lege de care nu știa: mamele aveau dreptul să stea acasă o lună până la naștere și o lună după naștere, după care erau obligate să iasă la lucru. La judecată i-au luat apărarea vecinele și cunoștințele din sat, femeii rusoaice care au convins judecătorul că Vera Rusu nu a cunoscut această lege, fiind străină, venită de departe. Vera nu a fost pedepsită, iar soțul Ion a fost impus să plătească zilele nelucrate de nevasta sa după expirarea unei luni de la nașterea fiicei lor.

Familia Rusu s-a întors în Basarabia în luna februarie 1956³⁶. După revenirea în patrie, Ion și Vera Rusu a trecut prin multiple încercări, casa lor era transformată în depozit, au redobândit-o și pe locul ei au construit una nouă. Au refăcut și gospodăria, iar amintirile cutremurătoare ale deportării le-au împărtășit rudelor apropiate, copiilor, nepoților și strănepoților până în ultima zi din viața dnei Vera Rusu (†31.III.2016).

35 În original: „Иосиф Виссарионович кончился”.

36 Mulți dintre basarabeni deportați au continuat să rămână în surghiun și după moartea lui Stalin. Astfel la 1 ianuarie 1957, 8827 de persoane deportate în 1949 din RSSM rămăneau în surghiun, la 1 ianuarie 1959 numărul lor s-a redus la 433 de persoane (Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, p. 347).

5. Reabilitarea

Procesul de reabilitare a familiei Rusu a fost anevoios. În protestul Procuraturii RSS Moldovenești din 13 aprilie 1990, vizând decizia MSS din 19 august 1950, este examinat cazul de deportare a lui Constantin Rusu împreună cu familia. Cazul este examinat de procurorul RSSM de atunci D. H. Postovan. Procurorul invocă că argumentele vorbesc în favoarea anulării deciziei de deportare: a) Afirmația precum că Constantin Rusu ar fi colaborat și ajutat ocupanții români se bazează doar numai pe denunțurile agenturii, nefiind confirmate prin fapte concrete; b) Martorii interogați – M. Chiricuța, C. Popovici, P. Gangal – au făcut doar declarații generale precum că Constantin Rusu îi susținea și îi ajuta pe ocupanți. Martorii nu au prezentat cazuri concrete prin care Constantin Rusu ar fi adunat produse alimentare și haine, ar fi impus oamenii să lucreze în folosul armatei române. Nu există dovezi ale acordării ajutorului din partea lui Constantin Rusu jandarmeriei, nici a faptului că a denunțat autorităților române foștii activiști sovietici; c) Însuși Constantin Rusu nu a fost interogat în baza învinuirilor ce i s-au adus; d) Afirmația martorilor Popovici și Gangal precum că C. Rusu venea la ei personal, cerându-le să dea pâine și haine călduroase pentru armata română, nu au fost confirmate cu cifre concrete, fiind astfel lipsite de temeii; e) În privința apartenenței lui Constantin Rusu la Partidul Național-Țărănesc în perioada interbelică, a activității lui în calitate de primar, fără a întreprinde careva acțiuni îndreptate împotriva puterii sovietice, luate la un loc toate, nu pot fi interpretate ca crimă de stat.

Procurorul conchide că reieșind din aceste date, deportarea lui Constantin Rusu în 1949 este lipsită de temeii și în calitate de persoană represată urmează a fi reabilitat, la fel ca și membrii familiei sale pe care Procuratura RSS Moldovenești i-a reabilitat în baza Ucazului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989. Procurorul D.H. Postovan solicită să fie anulată decizia din 19 august 1950 în privința lui Constantin Rusu, invocând lipsa probatoriului și cerând reabilitarea post-mortem a lui C. Rusu cu restituirea averii confiscate când a fost deportat cu familia³⁷.

Decizia de reabilitare viza patru persoane: Rusu Constantin și soția Ana, Rusu Ion și soția Vera. Nu era prevăzută și reabilitarea Mariei Rusu, născută în Siberia. În urma demersului înaintat de către Ion Rusu (10.08.1993), cazul a fost examinat de Procuratura Generală a Republicii Moldova. Abia la 12 decembrie 2005 a fost reabilitată Maria Rusu, „victimă a represiunilor politice”, născută în 1951 „în colonia specială” în satul Kalinino, raionul Vikulovo, regiunea Tiumen³⁸.

Fiind deportat fără nici o vină în Siberia Ion Rusu mai speră și astăzi la oferirea unor compensații, promise celor deportați de către autoritățile Republicii Moldova, dar, cu regret, aceste speranțe se năruiesc cu fiecare zi ce trece...

37 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 73-74.

38 AMIRM, F. 46, d. 2648, f. 79-80.

6. Concluzii

Deportările staliniste reprezintă „o politică antiumană”, „o crimă comisă de regimul leninist-stalinist față de umanitate”³⁹. Operațiunea de deportare „Sud” „prin formele de efectuare, numărul de deportați și, mai ales, consecințele ei, a constituit apogeul terorii în masă între Prut și Nistru”⁴⁰.

Cazul familie Rusu din satul Scăieni, raionul Dondușeni vine să confirme tabloul general al deportărilor în masă din noaptea de 5 spre 6 iulie 1949 și a urmărilor acestui act antiuman. Soții Ion și Vera Rusu au fost duși în Siberia împreună cu părinții Constantin și Ana. Printre capetele de acuzare aduse lui Constantin Rusu se evidențiază imputarea delictului de „colaboraționist”, în special de ocuparea funcției de primar în localitatea Scăieni în timpul administrației românești. În listele pentru deportare era inclus fiul mai mare Vasile Rusu, dar, în lipsa lui la domiciliu, a fost înlocuit cu fratele mai mic Ion, proaspăt căsătorit cu Vera Cotorcea căreia sovieticii i-au spus că nu este obligată să-și urmeze soțul în surghiun. Vera Rusu a declarat că-și va urma soțul oriunde-l vor duce. Acest act de curaj și devotament familial este cu mult mai semnificativ și de apreciat în condițiile când printre cei ridicăți era răspândită informația că sunt duși la pierzanie. Cei aproape șapte ani de surghiun în satul Kalinino, raionul Vikulovo, regiunea Tiumen au fost marcați de multiple lipsuri, încercări, cumpene, depășite de membrii familiei Rusu cu ajutorul credinței în Dumnezeu și a speranței de revenire acasă, în Basarabia.

39 Anatol Petrencu, *Deportările staliniste – crime împotriva umanității. Interviu realizat de ziaristul Dumitru Lazur* [„Jurnal de Chișinău”, 2 iulie, 2004]. În: Anatol Petrencu, „Istoria contemporană: Studii, materiale, atitudini, Chișinău, „Cartdidact” SRL (Tipografia „Balacron” SRL), 2011, p. 208-210.

40 *Moldovenii sub teroarea bolșevică: Sinteze elaborate în baza materialelor Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova, Chișinău, Serebia, 2010, p. 47; Ion Șișcanu, Evoluția vieții politice în RSS Moldovenească. În: „O istorie a Basarabiei”, Redactor științific Anatol Petrencu, Chișinău, Editura Serebia, 2015, p. 277.*

POLITICA DE PERSONAL A MINISTERULUI AFACERILOR EXTERNE DE LA BUCUREŞTI, ÎN DIRECŢIA LEGAŢIEI ROMÂNIEI DIN WASHINGTON (1960)

PAUL NISTOR

Rezumat

În toată perioada anilor '50 din secolul XX, personalul Legaţiei Republicii Populare Române din Washington a avut de înfruntat o situaţie tensionată, fiind îndreptăţită percepţia de „cetate asediată”, aflată în mijlocul societăţii inamice. Văzuţi de administraţia, presa şi opinia publică americană ca nişte instrumente docile şi tenebroase ale Moscovei, diplomaţii români au trebuit să se acomodeze treptat unei atmosfere anticomuniste brutale. În 1960, Legaţia RPR din Washington, condusă de ministrul George Măcoveşcu şi secretarul I Vasile Pungan, nu a avut o viaţă internă liniştită şi profesionistă. E drept, exista o evoluţie spre normalitate, comparativ cu ceea ce se întâmpla în ultimii ani ai lui Stalin, dar ea era lentă. Condiţiile generale nu au fost dintre cele mai bune: personal puţin şi sarcini multe, probleme cu imobilele şi cu maşinile, presiuni din partea emigraţiei române şi a serviciilor secrete americane. Politica de personal a Bucureştiului şi deciziile de retragere a unor membri ai legaţiei, după un stagiul de trei ani sau după diferite greşeli cu miez ideologic, aduceau o mişcare permanentă între Bucureşti şi Washington. Atât posturile mici administrative - şoferi, bucătărese, îngrijitoare, cât şi posturile diplomatice, nu aveau o stabilitate foarte mare. Un sentiment al unei permanente bulversări făcea ca activitatea legaţiei să fie mereu sub presiune şi expusă riscului neprofesionalismului.

Cuvinte-cheie

Războiul rece, Statele Unite ale Americii, România comunistă, Diplomatie, diplomaţi români

Abstract

Throughout the 1950s, the personnel of the Romanian People's Republic Legation in Washington had faced a tense situation, and its perception as a "besieged fortress" in the midst of the enemy society was appropriate. Seen by the administration, the press and the American public opinion as

the docile and shadowy instruments of Moscow, the Romanian diplomats had to gradually adapt to a brutal anti-communist atmosphere. In 1960, RPR's Legation in Washington led by Minister George Macovescu and the Prime Secretary Vasile Pungan did not have a quiet and professional domestic life. It is true, there was an evolution towards normality, compared to what had happened in the last years under Stalin, but it was slow. The general conditions were not the best: few employees and many tasks, the issues regarding housing and automobiles, pressures resulting from the Romanian emigration and the US secret services. The staff policy of Bucharest and the decision to withdraw some members of the Legation after a three years internship or after various mistakes with an ideological stake, brought a permanent circulation between Bucharest and Washington. Both small administrative jobs - drivers, cooks, caretakers, and diplomatic posts - were not too stable. A feeling of permanent disturbance made the activity of the Legation to be always under pressure and exposed to the risk of unprofessionalism.

Keywords Cold War, United States of America, Communist Romania, Diplomacy, Romanian diplomats.

După aproape un deceniu de Război Rece, o mică perioadă a destinderii a arătat că anumite decizii se puteau debloca între superputeri, pentru relaxarea politicii internaționale. Întâlnirile la nivel înalt între liderii sovietici și americani, oprirea războiului din Coreea și decizii importante luate în comun (precum admiterea a noi state în ONU), au fost semne ale unei reale cooperări între superputeri. Deși „spiritul de la Geneva” a conținut elemente iluzorii, așa cum s-a dovedit încă din 1956, ambele părți l-au susținut. Negocierile la nivel înalt și dorința de cooperare au confirmat măcar intenția părților de a evita scenariile catastrofice¹.

Relațiile internaționale au avut o dinamică sinoasă, deoarece, după prima destindere, crizele au continuat. Suezul și Ungaria (1956), precum și discursurile belicoase ale noilor politicieni sovietici de prim plan, au dat măsura precarității înțelegerilor anterioare. Totuși, disputele nu au continuat la grade fierbinți. Începând cu 1957, putem vorbi de o perioadă cu dublă fațetă, de competiție și coexistență între cele două blocuri².

Doctrina coexistenței pașnice, anunțată de Hrușciiov la Congresul XX al PCUS (1956), a luat Vestul prin surprindere. Aceasta a fost încorporată în programul PCUS (1961) și reiterată în documente și directive oficiale ale Uniunii Sovietice și ale țărilor Pactului de la Varșovia. Totuși, coexistența pașnică se aplica doar relațiilor dintre state suverane. Nu exista și o pace între sistemele sociale competitive, între socialism și capitalism. Coexistența pașnică nu schimba cu mult caracterul militant al ideologiei și practicile imperiale ale URSS, iar Kremlinul respingea, în plus,

1 Richard Crockatt, *The fifty years war. The United States and the soviet Union in world politics, 1941-1991*, Routledge, London, New York, 1995, p. 129.

2 David S. Painter, *The Cold War. An International History*, Routledge, London, New York, 1999, p. 45-48.

orice tolerare a diferențelor și a reformelor reale în tabăra socialistă³. Deși erau evitate escaladările politice și militare, confruntarea Est-Vest era dusă în special în plan ideologic. Chiar sovieticii, în acea perioadă, vorbeau cu îngrijorare de ideologizarea relațiilor internaționale și de întrepătrunderea ideologiei cu politica externă a superputerilor. Sovieticii se temeau de forța propagandei „imperialiste” și considerau că știința și tehnicile propagandei se dezvoltaseră impresionant în Occident⁴.

Relațiile României cu SUA, în prima parte a războiului rece, erau racordate la marea dispută internațională și urmau cursul relațiilor sovieto-americe. Cele două state au dus o politică de izolare și inamiciție, cu reducerea consistentă a legăturilor economice, culturale și politice. În toată perioada anilor '50 din secolul XX, personalul Legației Republicii Populare Române din Washington a avut de înfruntat o situație tensionată, fiind îndreptățită percepția de „cetate asediată”, aflată în mijlocul societății inamice. Văzuți de administrația, presa și opinia publică americană ca niște instrumente docile și tenebroase ale Moscovei, diplomații români au trebuit să se acomodeze treptat unei atmosfere anti-comuniste brutale. Americanii de rând erau circumspecți în a avea relații cu reprezentanții Europei de Est, presa publică constant articole acuzatoare la adresa democrațiilor populare, iar deplasările diplomaților comuniști pe teritoriul SUA erau blocate, adeseori aceștia fiind supravegheați și hărțuiți de serviciile secrete. Se practicau expulzările unor diplomați, iar mediile culturale și intelectuale, inflamate de discursurile lui McCarthy și ale adepților săi, se fereau de legături cu est-europenii.

Către finalul anilor '50, după un anumit dezgheț în relațiile Est-Vest și când retragerea trupelor sovietice din România a fost bine privită în SUA, relațiile româno-americe au devenit mai puțin tensionate. Relaxarea situației se producea și pe fondul unui semnal pozitiv general dat de Moscova, care permitea Europei de Est diminuarea conflictului politic și ideologic cu Vestul, în scopul unei apropieri culturale și economice care să conducă, treptat, la obținerea tehnologiilor occidentale și a relațiilor comerciale avantajoase. Pe acest fundal, Legația RPR a schimbat masiv personalul către anul 1960. Funcționa ideea unei retrageri deliberate a diplomaților de la posturi, după un anumit număr de ani (3-4) tocmai pentru ca aceștia să nu cadă sub influența Occidentului. După admiterea României în ONU (1955) și până în 1959, cuplul Silviu Brucan (ministru) - Iosif Dolezal (secretar I) condusesse destinele legației. Deși căpătaseră o experiență consistentă și utilă, ei au fost schimbați cu George Macovescu (ministru) și Vasile Pungan (secretar I). Noul ministru (1959) părea destul de adaptat misiunii din Statele Unite. Conform CV-ului oficial din acel moment, deși ultimul post important fusese acela de director general al Cinematografiei, George Macovescu era licențiat în Drept (1939), publicist, între 1947-1949 fusese prim consilier al Legației RPR din Londra

3 Peter Duignan, L.H. Gann, *The USA and the New Europe 1945-1993*, Blackwell, Oxford& Cambridge, 1994, p. 74-75.

4 Georgi Arbatov, *The War of Ideas in Contemporary International relations. The Imperial Doctrine, Methods and Organisation of Foreign Political Propaganda*, Progress Publishers, Moscow, 1973, p. 12-13, p. 159-163.

și din 1949 director în MAE⁵. Postul de ministru al Republicii Populare Române la Washington îl va propulsa și mai sus, George Macovescu, devenind vizibil pentru nomenclatura de partid și fiind apoi ales de Ceaușescu ca ministru de Externe, după Corneliu Mănescu (1972-1978).

În 1960, personalul diplomatic al Legației RPR din Washington se ocupa de câteva probleme standard: relații cu oficialitățile americane și cu diplomați străini acreditați la Washington, chestiuni culturale, chestiuni economice, promovarea în media americană a unei imagini pozitive a României comuniste, supravegherea emigrației românești din SUA, activități consulare, intermedierea unor schimburi de experiență între profesori/ingineri/agronomi/medici români și americani, constituirea unei rețele de informare din cunoștințe și amici ai Legației RPR, în interiorul societății americane, promovarea unui turism incipient între Statele Unite și România, observarea atentă a politicii externe și interne a Americii.

Pentru analiza activităților Legației Republicii Populare Române, din Washington, este important să observăm și „actorii”, în munca lor de zi cu zi. Împărțirea sarcinilor, laudele, mulțumirile sau criticile, rechemările de la post, avansările, detaliile activităților individuale, toate acestea contează pentru a înțelege funcționarea unei reprezentanțe diplomatice. Iar Legația RPR avea specificul ei, detaliile de organizare care ni se dezvăluie fiind de multe ori normale și banale, dar uneori savuroase și pline de învățăminte.

La începutul lunii ianuarie 1960, Bucureștiul lua act de opinia ministrului României de la Washington că alegerea „tovarășului” Constantinescu nu a fost nimerită. Probabil comentariul era legat de paza sediului Legației, deoarece MAE reamintea că „oficiul trebuie să-și alcătuiască un plan propriu de securitate și potrivit cu planul să-și instruiască oamenii”⁶.

La 11 ianuarie, secretarul de legație Micșunescu era chemat în țară „pentru analiza muncii”. El trebuia să vină fără soție și să-și achite personal transportul⁷. În locul lui Micșunescu, era desemnat Mihai Iacob cu folosirea indicativului. În urma acestei situații, indicativul (poate pentru cifrarea telegramelor) urma a fi folosit doar de ministrul Macovescu și de Iacob⁸. Micșunescu, la fel ca și alți diplomați, era în mod constant urmărit și provocat de serviciile secrete americane (după cum afirma legația). O va păți din nou chiar înainte de a pleca în România. Mergând spre Cleveland cineva a încercat să intre în camera de motel unde era cazat. Bucureștiul a văzut în acest incident o provocare realizată de emigrația română împreună cu FBI⁹.

Același Iacob, responsabilul secției consulare, era chemat în țară la final de aprilie. Deși el fusese planificat pentru concediu în iulie-august, centrala MAE

5 Arhivele Diplomatice ale MAE (AMAE), fond SUA, Dosar 66/1959, ianuarie-iulie, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 31 mai 1959.

6 AMAE, fond SUA, Dosar 74/1960, vol. I, Telegrama Washington ieșite, ianuarie-aprilie, Telegramă din 5 ianuarie 1960, f. 2.

7 *Ibidem*, Telegramă din 11 ianuarie 1960, f. 7.

8 *Ibidem*, Telegramă din 13 ianuarie 1960, f. 13.

9 *Ibidem*, Telegramă din 17 ianuarie 1960, f. 20.

anunță că „e necesar să vină în concediu în mai”, fără a oferi alte explicații¹⁰. Macovescu se va opune însă pe moment, explicând că Iacob era singurul care cunoștea noile instrucțiuni privind vizele: „plecarea lui ar dezorganiza munca legației și așa supraîncărcată”. Soluția ar fi fost trimiterea în țară a lui Mihai Iacob, după sosirea a două persoane care erau destinate special să-i fie înlocuitori¹¹. Până la urmă, s-a convenit ca Iacob să plece în concediu pe 25 mai, dar înlocuitorul să sosească în jur de 15 mai. Ministrul român dorea ca noul venit să fie bine instruit în ceea ce privea sistemul de vize și, de asemenea, să transmită din timp datele personale (dacă e căsătorit, câți copii are), pentru ca legația să-i caute o locuință¹². Cu aceeași ocazie, Macovescu ruga să se rezolve o problemă importantă: paza legației. Datorită ultimelor incidente, unii diplomați, făceau de serviciu și noaptea în localul legației și nu mai dormeau. Având în vedere că „paza legației nu (repetăm nu) este pe deplin asigurată”, Bucureștiul era rugat să asigure trimiterea mai multor portari¹³.

Venirea curierilor din țară, cu documente diplomatice sau alte obiecte, era fixată în funcție de prezența la Washington a ministrului român. Pentru reglementarea acestei chestiuni, Macovescu solicita MAE: „rog ca în viitor să ne fie anunțată cu 10 zile înainte sosirea curierilor, pentru o mai bună planificare a muncii”¹⁴.

Pe 2 februarie, pleca spre România „tovarășul” Răceanu, cu vaporul, din New York. Situația de moment de la legație, în urma unor schimburi de personal, părea destul de încurcată. Tocmai de aceea, pe 23 februarie, Macovescu solicita „ținând seama de pregătirea profesională și de comportamentul politic” trimiterea din țară, la legație, a soților Argeș(e)anu, „în aceleași funcții pe care le-au avut”¹⁵. Explicând impasul, se arăta ministerului un tablou destul de complicat privind activitățile interne ale Legației: „tovarășul Ailincăi face munca unui secretar tehnic, lucrând și la problema succesiunilor, încă nimeni din personalul administrativ nu cunoaște limba engleză; munca administrativă a crescut și cere experiență și pregătire; la cămin nu s-a rezolvat problema educației copiilor prin numirea provizorie a tovarășei Bocan”¹⁶. Sosirea soților Argeș(e)anu era văzută ca o rezolvare a acestor probleme.

Din nefericire, Bucureștiul solicita în continuare și alte reduceri de posturi, considerând că prin încheierea negocierilor financiare dintre România și SUA, unii oameni puteau fi retrași din America. Din nou însă, Macovescu insista pe volumul mare de muncă și pe alte activități ale legației care necesitau personal. Trimiterea „tovarășului” Ștefan în țară, nu părea oportună deoarece „informarea politică trebuie îmbunătățită la Legație și în această acțiune rolul cifrului este important”¹⁷.

10 *Ibidem*, Telegramă din 21 aprilie 1960, fila 190.

11 AMAE, fond SUA, Dosar 36, vol. II, Telegrama Washington intrate, martie-mai, Telegramă din 23 aprilie 1960, f. 142.

12 *Ibidem*, Telegramă din 2 mai 1960, f. 162.

13 *Ibidem*, Telegramă din 31 martie 1960, f. 90.

14 *Ibidem*, vol. I, ianuarie-februarie, Telegramă din 25 ianuarie 1960.

15 *Ibidem*, Telegramă din 23 februarie 1960, f. 149.

16 *Ibidem*.

17 *Ibidem*, vol. II, martie-mai, Telegramă din 25 martie 1960, f. 73.

În schimb, se întorcea în Washington „tovarășul” Răcuțeanu, cel ce însoțise o delegație agrară condusă de ministrul Bucur Șchiopu, în Canada. Bucureștiul era rugat să răspundă, cine plătea cheltuielile pentru Răcuțeanu (transport, diurnă, telefoane, telegrame)¹⁸. Nici Răcuțeanu nu a fost lăsat legației pentru mult timp. După o lună, el era chemat în țară „pentru raport” dar și pentru concediu¹⁹.

Un anunț misterios venea la 1 aprilie. Vama New York a anunțat Legația RPR că scotea la licitație două lăzi aparținând lui Gheorghe Paraschivescu. Nu se cunoaște în ce context aceste lăzi fuseseră reținute, dar recuperarea lor costa 819\$²⁰.

În luna martie, centrala MAE a decis câteva schimburi în componența Legației RPR din Washington. Astfel „tovarășul” Afrim, „de profesie jurist”, și „tovarășul” Negrea - „un funcționar”, erau trimiși în SUA pentru a eficientiza Secția Consulară. În acest fel, aprecia Bucureștiul, „acest sector va fi complet și bine încadrat”²¹. Negrea cunoștea deja limba engleză, în timp ce Afrim o învăța în acel moment. Soția lui Negrea, fiind învățătoare, urma a fi angajată pe post de educatoare a copiilor diplomaților. Ailincăi era recomandat pentru munca de secretariat, intendent și protocol, iar despre familia Argeș(e)anu se specifica faptul că nu putea fi retrimisă în SUA, din cauză că își făcuse deja stagiul de 3 ani la post²².

Bucureștiul dorea să-l retragă și pe Ștefan Constantin, deși pretindea că „desigur, ne gândim dacă volumul muncii permite simplificarea aparatului în acest sector, prin reducerea personalului”²³. Sarcinile lui Ștefan Constantin urmau a fi preluate de Stan Sora. Pe 12 aprilie, legația era anunțată că „tovarășul” Roșu sosise cu bine în țară, dar era nevoie să-i fie trimisă din America, prin curier, „aprecierea grupei de partid”²⁴.

Și Macovescu dorea să revină în România, la începutul lunii mai. Se pare că se adunaseră destule probleme importante²⁵. În același timp, ministrul român dorea să raporteze superiorilor, dar și să primească instrucțiuni, pe diferite subiecte: consecințele semnării acordului financiar, colonia română din SUA, „munca organizatorică a legației”. Necesitatea plecării vremelnice de la post era argumentată cu seriozitate: „consider că problemele pe care vreau să vi le spun nu pot fi amânate și nici nu pot fi rezolvate prin curier sau telegrame”²⁶.

La începutul lunii mai se apropia deja vremea concediilor și Macovescu solicita instrucțiuni pentru cele trei tipuri de cazuri existente: cei care aveau dreptul la concedii în țară, cei care nu aveau drept la concedii decât în SUA și cei care nu aveau drept la concedii nici în SUA, dar la revenirea în țară puteau să beneficieze de zile libere. Vasile Pungan, secretarul de legației, dorea să i se aprobe concediul

18 *Ibidem*, Telegramă din 31 martie 1960, f. 90.

19 AMAE, fond SUA, Dosar 74/1960, vol. I, ianuarie-aprilie, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 27 aprilie 1960, f. 198.

20 AMAE, fond SUA, Dosar 36/1960, vol. II, martie-mai, Telegramă din 1 aprilie 1960, f. 96.

21 AMAE, fond SUA, Dosar 74/1960, vol. I, ianuarie-aprilie, Telegramă din 1 martie 1960, f. 94.

22 *Ibidem*.

23 *Ibidem*, Telegramă din 23 martie 1960, fila 145.

24 *Ibidem*, Telegramă din 12 aprilie 1960, f. 175.

25 AMAE, fond SUA, Dosar 36/1960, vol. II, martie-mai, Telegrama Washington intrate, Telegramă din 23 aprilie 1960, f. 144.

26 *Ibidem*.

pe 1960 în România²⁷. Concediul lui Pungan va fi programat abia spre finalul verii²⁸.

Dintre membrii legației nimeni nu a dorit concediu la mare²⁹. Macovescu pleca spre România cu familia, pe 7 iunie. Călătoria dura 11 zile. În lipsa lui, legația era condusă de Vasile Pungan, cu titlul de însărcinat cu afaceri ad-interim³⁰.

În general, legația acționa strict sub controlul Bucureștiului, fiind necesare aprobări pentru deplasări în interiorul SUA și pentru diferite sarcini mărunte. Plecările lui Macovescu din Washington, cele mai multe spre New York, dar și spre alte orașe, erau anunțate dinainte cu precizarea datei de întoarcere în capitala SUA³¹. Pentru diferiții curieri diplomatici, care se deplasau în interiorul SUA, spre țară sau spre locații europene, erau solicitate aprobări privind persoanele în cauză, traseul și data³². Practic, MAE știa în fiecare moment locul în care se găseau oamenii săi de pe teren. Aceasta era nu doar o cale de control și supraveghere, dar oferea și posibilități rapide de sprijin a diplomaților români, în cazul unor incidente neprevăzute și provocări de orice tip.

Un mijloc de gestionare a vieții interne a legației era și organizația de partid. Se pare că aceasta se întrunea constant și pregătirea ideologică nu era neglijată în mijlocul „ispitelor” capitaliste. În mai, ministrul Macovescu anunța Secția Externă a PCR și pe ministrul adjunct Aurel Mălnășan, că „până la viitoarele alegeri erau propuși liderii locali: Nicolae Bucur – organizator de partid și „tovarășul” Micșunescu – loțiitor³³. Organizația de partid și ministrul analizau și momentele mai delicate din America, când diplomații deveneau mai precauți, datorită tensionării situației internaționale. Un astfel de caz intervenea la finalul lunii mai 1960, când Macovescu îl atenționa direct pe ministrul Bunaciu asupra atmosferei încărcate din SUA, în urma conferinței de la Paris (Eisenhower, Hrușciov, Charles de Gaulle, Harold Macmillan) și a incidentului cu avionul U2, doborât deasupra URSS. În acest context, Macovescu solicita ca Ministerul Afacerilor Interne și Ministerul Forțelor Armate să instruiască cadrele lor aflate în misiuni externe, „să aducă activitatea astfel încât să nu se ofere ocazia vreunei provocări. În special ar trebui renunțat la unele acțiuni care necesită deplasări, contacte speciale etc”³⁴. După cum știm din situațiile trecute, de multe ori, ofițerii MAI sau MFA, acoperiți sau nu, aveau tentația de a încălca regulile impuse de țările gazdă, pentru a obține informații de calitate.

Către mijlocul anului 1960 legația primea doi membri noi: „tovarășul” Adrian Afrim – secretar II și Mircea Bărbulescu – reprezentantul comercial al României în SUA. Afrim trebuia să-l înlocuiască pe Iacob, conform principiului comunist al

27 *Ibidem*, Telegramă din 2 mai 1960, f. 159.

28 AMAE, fond SUA, dosar 74/1960, vol. II, mai-decembrie, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 17 august 1960, f. 101.

29 AMAE, fond SUA, dosar 36/1960, vol. II, martie-mai, Telegrama Washington intrate, Telegramă din 25 mai 1960, f. 219.

30 *Ibidem*, vol. III, iunie-decembrie, Telegrama Washington intrate, Telegramă din 7 iunie 1960, f. 11.

31 *Ibidem*, vol. II-III, Telegramă din 25 mai 1960, vol. III, Telegramă din 20 septembrie 1960, Telegramă din 4 octombrie 1960.

32 *Ibidem*, vol. III, iunie-decembrie, Telegrama din 8 august 1960, 18 august 1960, 15 decembrie 1960.

33 *Ibidem*, vol. II, martie-mai, Telegramă din 14 mai 1960, f. 201.

34 *Ibidem*, Telegramă din 15 mai 1960, f. 220.

rotației cadrelor, când se lua în calcul limitarea stagiului extern, într-o țară capitalistă. Afrim era jurist și „în probleme consulare este bine instruit”. Era căsătorit, avea un copil de sub un an și soția, Cornelia, era tot juristă³⁵. Pentru Afrim era pregătit un apartament mobilat. El era util legației și pentru că putea aplica și semna vize³⁶. Sistemul de vize se modificase, devenise mai complex și puțini diplomați aveau aprobare de a se ocupa de acest lucru. Astfel, existau tot felul de reguli pentru pașapoarte comune, pașapoarte cu însoțitor, călătorii cu mașina, călătorii turistice, vize diplomatice etc³⁷.

Tot în luna mai era cerută viză de intrare în SUA pentru Mircea Bărbulescu, numit secret economic la Legația RPR din Washington. Împreună cu el venea și soția – Mariana, cu un copil³⁸. Plecarea lui era însă amânată pentru scurt timp, deoarece ministrul George Macovescu dorea să-i facă un instructaj chiar în România, la finalul lunii iunie³⁹.

Deoarece relațiile dintre SUA și RPR se îmbunătățise simțitor, centrala MAE oferea posibilitatea legației să acorde vize pe loc, la cerere, pentru soțiile și copii diplomaților americani din Legația SUA de la București, fără să mai ceară voie din țară și să explice cazurile individuale⁴⁰.

Venirea la post erau însă dublate de câteva plecări definitive. Mihai Iacob mergea în România la începutul lunii august, pe post de curier, aducând și două colete cu porumb sămânță (posibil sămânță de porumb dublu hibrid)⁴¹. La începutul de septembrie, legația întreba dacă Iacob se mai întorcea la post, pentru a ști dacă mai plătea chiria pentru apartamentul acestuia⁴². La final de noiembrie, Bucureștiul nu oferise un răspuns în chestiunea Iacob, dar Macovescu presa pentru a clarifica situația. În plus „Iacob figurează încă pe lista diplomatică, fapt care nu este în favoarea noastră”⁴³.

O poveste destul de încurcată a fost cea a soților Bilă (Bilă). În iunie se aproba venirea doamnei Bilă în concediu în țară, împreună cu un copil, soțul trebuind să rămână în SUA. „Celălalt copil va pleca la 5 iulie în tabără la mare”⁴⁴. Varianta însă nu a convenit cuplului, care a decis aducerea definitivă a copiilor în țară, pentru școlarizare. În acest context, MAE solicită amânarea venirii în țară. Bucureștiul a decis să caute un înlocuitor pentru „tovarășul” Bilă, pe postul de șofer și apoi să-i retragă pe soți de la post⁴⁵. Totuși, dorea ca data retragerii să rămână secretă, până

35 AMAE, fond SUA, dosar 74/1960, vol. II, mai-decembrie, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 4 mai 1960, f. 6, Telegramă din 12 mai 1960, f. 15.

36 *Ibidem*, Telegramă din 27 iunie 1960, f. 69.

37 *Ibidem*, Telegramă din 13 mai 1960, f. 17.

38 *Ibidem*, Telegramă din 21 mai 1960, f. 30.

39 AMAE, fond SUA, dosar 36/1960, vol. II, Telegrama Washington intrate, martie-mai, Telegramă din 25 mai 1960, f. 218.

40 AMAE, fond SUA, dosar 74/1960, vol. II, Telegrama Washington ieșite, mai-decembrie, Telegramă din 21 mai 1960, f. 30.

41 AMAE, fond SUA, Dosar 36/1960, vol. III, Telegrama Washington intrate, Telegramă din 8 august 1960, f. 94.

42 *Ibidem*, Telegramă din 5 septembrie 1960, f. 135.

43 *Ibidem*, Telegramă din 29 noiembrie 1960, f. 304.

44 AMAE, fond SUA, Dosar 74/1960, vol. II, mai-decembrie, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 16 iunie 1960, f. 58.

45 *Ibidem*, Telegramă din 25 august 1960, f. 110.

la găsierea înlocuitorului⁴⁶. Situația a devenit însă încordată deoarece se și cumpăraseră biletele pentru „tovarășa” Bilă. Dar „oprirea ei și comunicarea că în toamnă vor fi rechemati, ar crea o atmosferă grea”⁴⁷. Propunerea legăției era alta: soția lui Bilă să plece totuși în țară, să rămână în concediu până pe 10 octombrie și abia la întoarcere să i se anunțe rechemarea soțului, „cel mai târziu pe 1 noiembrie, la sosirea noului șofer”⁴⁸. Conform unei telegrame din septembrie, aflăm că soția lui Bilă lucra la legăție ca îngrijitoare⁴⁹.

Pentru a acoperi mai bine posturile necesare în SUA, MAE dorea căutarea unui nou șofer, dar care să aibă și soție bucătăreasă⁵⁰. După insistențe ale ministrului Macovescu, pe 21 noiembrie MAE solicita ca Vasile Bilă să fie trimis în țară⁵¹. Locul acestuia trebuia să fie luat de Gheorghe Florescu care „va sosi la post până la sfârșitul anului”⁵². Deși legăția a mai tras de timp, oprindu-l pe Bilă până pe 15 decembrie, noul șofer nu a apărut la post. Exasperat, Macovescu anunța Direcția Cadre din MAE că era necesar imediat un șofer care, printre altele, să facă aprovizionarea zilnică a unei cantine unde mâncau peste 40 de oameni. Situația era explicată și cu puțină nervozitate: „Diplomații care conduc mașini nu pot fi trimiși la piață. Și așa, în loc să facă muncă politică, „tovarășii” Zavu, Răcuțeanu și unelori Micșunescu fac pe curierii la departament, ambasade, instituții etc. Rog să se considere problema cu toată seriozitatea. Așteptăm răspunsul dumneavoastră în legătură cu sosirea noului șofer”⁵³.

În schimb, la solicitările la fel de disperate privind întărirea pazei și securității imobilelor, Bucureștiul găsisse o soluție: Nicolau Petre urma să fie noul portar, din septembrie⁵⁴. Soția acestuia putea fi angajată ca îngrijitoare⁵⁵. Nicolau pleca spre America pe 28 septembrie, iar soția lui știa să facă și pe bucătăreasa, astfel încât, dacă era nevoie, putea fi încadrată și pe acel post⁵⁶.

Tot în a doua parte a anului mai sosea în SUA „tovarășul” Vintilă, secretar doi, care se ocupa de chestiunile economice și reprezenta Ministerul Comerțului. Legăția dădea câteva sfaturi Ministerului Comerțului, care nu era familiarizat cu anumite reguli impuse de autoritățile din SUA. Astfel, era necesar ca delegațiile sau reprezentanții economici să nu mai treacă oceanul fără certificat de vaccinare, iar statele de plată pentru personalul nou înființatei Agenției comerciale de la New York să nu fie trimise prin poștă, ci prin curier⁵⁷. În plus, Departamentul de Stat

46 *Ibidem*, Telegramă din 31 august 1960, f. 114.

47 AMAE, fond SUA, Dosar 36/1960, vol. III, Telegramă din 27 august 1960, f. 117.

48 *Ibidem*.

49 *Ibidem*, Telegramă din 2 septembrie 1960, f. 131.

50 AMAE, fond SUA, Dosar 74/1960, vol. II, mai-decembrie, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 14 septembrie 1960, f. 125.

51 *Ibidem*, Telegramă din 21 noiembrie 1960, f. 194.

52 *Ibidem*, Telegramă din 28 noiembrie 1960, f. 202.

53 AMAE, fond SUA, Dosar 36/1960, vol. III, Telegrama Washington intrate, Telegramă din 16 decembrie 1960, f. 348.

54 AMAE, fond SUA, Dosar 74/1960, vol. II, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 31 august 1960, f. 114.

55 *Ibidem*, Telegramă din 6 septembrie 1960, f. 120.

56 *Ibidem*, Telegramă din 28 septembrie 1960, f. 135.

57 AMAE, fond SUA, Dosar 36/1960, vol. III, Telegrama Washington intrate, Telegramă din 26 septembrie 1960, f. 164.

i-a întrebat pe diplomații români de la Washington câți reprezentanți comerciali va trimite România la New York? Fostul ministru, Brucan, în 1959, ceruse aprobare doar pentru unul. Realizând însă importanța comerțului cu superputerea Occidentului, Bucureștii dorea, în 1960, trimiterea a trei oameni pe relația economică⁵⁸.

Până la final de an, legația îl pierdea sigur pe Mihai Iacob, MAE anunțând în decembrie că acesta nu se mai întorcea la post⁵⁹. De asemenea, era posibil ca aceeași situație să fi existat și pentru Iosif Zeleneac. În noiembrie, centrala solicita ca lucrurile personale ale acestuia să fie trimise în România⁶⁰. Un alt membru al legației – Dănescu, părăsea America în decembrie, împreună cu șoferul Vasile Bilă⁶¹. Pe 1 septembrie, plecau spre România, probabil în concediu... cei mai mulți, următorii: „familiele Ștefan și Bocan, tovarășa Bilă cu copilul și tovarășa Dănescu cu 2 copii”. Drumul era parcurs în 10 zile⁶².

Acest mic haos din Legația RPR de la Washington dădea bătăi de cap ministrului Macovescu care, la întoarcerea din concediul petrecut în România, încerca să mai pună ceva ordine în mișcarea de personal. El prezenta situația către MAE și făcea niște propuneri de completare a posturilor. Astfel, prin plecarea „tovarășei” Bilă și demisia „tovarășei” Ghelmegean, rămăsese o singură îngrijitoare pentru toată legația. Educatorea căminului de copii „tovarășa” Bocan, părăsise și ea America. „Tovarășa” Afrim nu îndeplinea condițiile pentru a fi încadrată pe vreun post deoarece „nu știe limba engleză și mai cu seamă, are copil mic, care nu-i dă răgaz pentru muncă”⁶³. Ministrul Macovescu a găsit totuși câteva soluții, încercând să aducă comunitatea diplomatică într-o situație funcțională. Educatore la cămin a fost numită „tovarășa” Mincu, soția lui Micșunescu a fost rechemată în serviciu, oferindu-i-se posturile de secretară și administrator de legația (salariu 210\$), iar soția noului portar Nicolau urma să preia postul de îngrijitoare. În același timp, „tovarășul” Ailincăi a fost trecut la secția Consulară „unde munca suferă din cauza necunoașterii limbii engleze (mai ales după plecarea tovarășului Iacob)”⁶⁴.

Copleșit de volumul de muncă apărut după sfârșitul verii, la final de septembrie Macovescu cerea intempestiv Bucureștii să trimită mai repede în SUA pe Vasile Pungan și Ailincăi, care plecaseră în concediu, în țară⁶⁵. În același timp, ministrul român îndrăznea mai mult. El făcuse un „plan de acțiune” pentru Statele Unite, care reclama însă și personal suplimentar. Agenția Economică (comercială) de la New York fusese pusă pe picioare, dar mai era nevoie și de alte suplimentări de personal. Se pare că în special activitățile culturale și cele din interiorul coloniei de români - americani, reclamau trimiterea din țară a unor oameni noi - consilieri

58 *Ibidem*, Telegramă din 17 octombrie 1960, f. 201.

59 AMAE, fond SUA, Dosar 74/1960, vol. II, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 3 decembrie 1960, f. 205.

60 *Ibidem*, Telegramă din 21 noiembrie 1960, f. 194.

61 AMAE, fond SUA, Dosar 36/1960, vol. III, Telegrama Washington intrate, Telegramă din 15 decembrie 1960, f. 345.

62 *Ibidem*, Telegramă din 2 septembrie 1960, f. 131.

63 *Ibidem*, Telegramă din 31 august 1960, f. 122.

64 *Ibidem*, Telegramă din 2 septembrie 1960, f. 131.

65 *Ibidem*, Telegramă din 26 septembrie 1960, f. 166.

culturali, consilier de presă, jurnaliști permanenți în SUA⁶⁶.

În octombrie 1960, aflăm de un caz mai special, dar fără a cunoaște toate detaliile. Legația propunea Bucureștiului să se amâne înlocuirea „tovarășei” Badea, a cărei comportare s-a îmbunătățit⁶⁷. În noiembrie, biroul atașatilor militari rămăsese nefuncțional. În urma unor gafe personale, colonelul Manoliu fusese retras încă din primăvară anului 1960. Atașatul Mateescu, „a plecat în țară pentru un concediu mai lung”. Locotenentul major Ulescu, singurul rămas în America dintre militari, „era folosit mai mult la S4”. Urmarea era una problematică: „practic, nu avem un birou al atașatului militar, în vreme ce Pentagonul este reprezentat la București prin patru militari. Situația aceasta ne este foarte dezavantajoasă, din toate punctele de vedere. Vă precizez următoarele: nu este politic ca în actualele împrejurări internaționale, biroul atașatului militar al RPR în SUA să fie lichidat. Nici o altă misiune prietenă nu se află în această situație. Rugăm interveniți pentru a găsi o soluție necesară”⁶⁸.

Abia la final de an, MAE consimțea la trimiterea unui nou secretar de legație - Sădeanu. Înainte de sosirea în SUA, Macovescu îl dorea pe acesta „temeinic instruit la Direcția Culturală”, deoarece urma să fie folosit în secția presă/culturală⁶⁹. Dar el nu trebuia să vină înainte de 1 ianuarie 1961, „pentru a face economie la chirie”. Pe 1 ianuarie urma să fie eliberat apartamentul „tovarășului” Iacob, în care locuia provizoriu Bărbulescu, de la Agenția Economică⁷⁰.

Un incident jenant pentru România a intervenit în toamna anului 1960, când MAE a numit doi experți la ONU - Dumitrăchescu și Munteanu - ambii cu stagii la legația RPR din Washington în anii 50 și cunoscători ai jocurilor de culise de la Națiunile Unite. Macovescu a fost înștiințat de Vedeler - un oficial din Departamentul de Stat, că SUA nu le pot acorda viza de intrare pe teritoriul american, deoarece se considera că au fost implicați în acțiunile de spionaj atunci când au lucrat la legația RPR⁷¹. Macovescu a apreciat că decizia americanilor era o eroare și că guvernul român nu putea numi decât oameni corecți în calitatea de experți ONU. Ministrul român a lăsat și impresia formulării unei amenințări, arătând că Bucureștiul ar putea crea probleme oficialilor americani care vin la legația SUA din România și care, în general, sunt prea mulți. Totuși, deoarece relațiile româno-americane mergeau spre detensionare, discuția nu a escaladat, ca altădată. Vedeler a precizat că refuzul nu trebuia interpretat ca o încercare de restrângere a delegației românești la ONU și nu trebuia să afecteze relațiile dintre SUA și RPR⁷².

Deși Departamentul de Stat a anunțat că eventualii înlocuitori ai lui Dumitrăchescu și Munteanu puteau primi viză, ministrul de Externe român - Avram Bunaciu a cerut secretarului general ONU - Dag Hammarskjöld să intervină, în

66 *Ibidem*, Telegramă din 26 septembrie 1960, f. 168.

67 *Ibidem*, Telegramă din 26 octombrie 1960, f. 229.

68 *Ibidem*, Telegramă din 29 noiembrie 1960, f. 307.

69 *Ibidem*, Telegramă din 15 decembrie 1960, f. 346.

70 *Ibidem*, Telegramă din 12 decembrie 1960, f. 337.

71 *Ibidem*, Telegramă din 14 septembrie 1960, f. 146.

72 *Ibidem*.

baza unui acord între SUA și ONU⁷³. Macovescu a fost instruit de Mezincescu, din centrala MAE, să protesteze și să arate americanilor că decizia lor însemna încălcarea unor acorduri internaționale. Conform viziunii MAE, Washingtonul trebuia să acorde obligatoriu vize pentru diplomații care mergeau la Națiunile Unite. Bucureștiul avea un limbaj dur și îi solicita ministrului său din SUA să precizeze Departamentului de Stat că neacordarea vizelor e considerată un „gest inamical”⁷⁴.

Peste câteva zile, Macovescu și Vedeler s-au întâlnit din nou la recepția dată pentru sosirea unei delegații culturale din România. Vedeler s-a situat pe aceleași poziții, confirmând că a reverificat situația experților români. Mai mult, a explicat că americanii deja au făcut un gest frumos în trecut: „noi n-am luat măsuri când domnii Dumitrăchescu și Muntean se aflau în SUA și am așteptat ca ei să fie rechemati normal. Însă, acum nu putem să le acordăm vizele”⁷⁵. Deși Macovescu și-a prezentat contraargumentele, americanii au rămas fermi. În același timp, însă, au încercat să fie binevoitori, repetând că nu doreau ca decizia să fie interpretată ca un act ostil, ci doar ca un răspuns la o situație specială⁷⁶.

După cum se poate observa din telegramele diplomatice românești ale anului 1960, legația Republicii Populare Române din Washington nu a avut o viață internă liniștită și profesionistă. E drept, exista o evoluție spre normalitate, comparativ cu ceea ce se întâmpla în ultimii ani ai lui Stalin, dar ea era lentă, iar multe din problemele de început ale anilor ‘50 mai persistau încă. Politica de personal a Bucureștiului și deciziile de retragere a unor membri ai legației, după un stagiul de 3 ani sau după diferite greșeli cu miez ideologic, aduceau o mișcare permanentă între București și Washington. Atât posturile mici administrative - șoferi, bucătărese, îngrijitoare, cât și posturile diplomatice, nu aveau o stabilitate foarte mare. Un sentiment al unei permanente bulversări făcea ca activitatea legației să fie mereu sub presiune și expusă riscului neprofesionalismului. Pentru nivelul diplomatic existau deja oameni cu studii superioare și cu fidelitate garantată de partid, oamenii dispuși să muncească oricât pentru îndeplinirea obiectivelor fixate micii comunități diplomatice românești, din capitala SUA. Condițiile nu era mereu dintre cele mai bune: personal mic și sarcini multe, șoferi și paznici puțini, probleme cu imobilele și cu mașinile, presiuni din partea emigrației române și a serviciilor secrete americane. Limba engleză era știută, la vârf, de 2-3 persoane, restul luau ore, dar nu se știe cât de abili mai puteau deveni în conversație oamenii ajunși la vârsta maturității.

Activitatea legației se petrecea într-o oarecare autonomie. Față de anii trecuți, sunt rare precizările care ne indică vreo subordonare față de ambasada URSS. În diferite situații critice, românii mai apelau la sfaturile și cunoștințele mult mai complexe ale sovieticilor. Dar nu mai le raportau lor la fiecare pas. Nici nu se mai observa vreo coordonare strânsă a oficiilor diplomati ale statelor est-europene.

73 AMAE, fond SUA, Dosar 74/1960, vol. II, Telegrama Washington ieșite, Telegramă din 14 septembrie 1960, f. 124.

74 *Ibidem*.

75 AMAE, fond SUA, Dosar 36/1960, vol. III, Telegramă din 18 septembrie 1960, f. 150.

76 *Ibidem*.

Domeniul economic, poate, era singurul unde sovieticii împărtășeau celorlalți reprezentanți comuniști din experiența lor și unde întâlnirile est-europenilor de la Washington erau mai frecvente.

În 1960, bulversările de la nivelul personal și administrativ au afectat activitățile curente ale legației. Încă de la finalul anului 1959, vechiul cuplu de conducere al legației, Brucan-Dolezal, a fost schimbat cu unul nou, Macovescu-Pungan. Apoi, pe lângă diplomații noi, au existat probleme permanente la nivel de șoferi, portari, bucătari, îngrijitoare, educatoare de copii. Aceste probleme, deși secundare, nu aveau cum să nu afecteze și planul activității politice pe care îl avea legația. Dacă diplomații nu puteau dormi deoarece seara se transformau în portari, dat fiind deficitul de securitate al sediului, dacă nu exista șofer care să aducă mâncarea de la piață sau educatoare pentru grupa de copii a personalului românesc, toate acestea aveau influență, foarte probabil, și asupra stării de spirit și a randamentului de zi cu zi.

În 1960, legația RPR se afla în faza de tranziție dintre două lumi. Nu mai era sub presiunea permanentă a americanilor, ca în timpul lui Stalin, dar nici nu se bucura de relații relaxate și de apreciere, ca în prima etapă a conducerii lui Ceaușescu. Acordurile financiar și cultural, participarea oficialităților de la Washington la recepțiile organizate de români și discutarea transformării legației în ambasadă erau semne clare de îmbunătățire decisivă a relațiilor româno-americane. Până la faza amicitiei reale dintre cele două țări, Departamentul de Stat, presa și serviciile secrete americane mai corectau încă cu severitate derapajele românești, arătând linia roșie care nu trebuia depășită.

ASPECTE ALE LUPTEI PENTRU TRECUT

SILVIU B. MOLDOVAN

Rezumat

Un aspect a luptei pentru trecut l-au constituit acţiunile întreprinse de serviciile de informaţii sovietice, în perioada ocupaţiei militare a României, în perioada 1944-1947. Era un moment ideal atât pentru consolidarea strategică a bazei operative, care asigura succesul operaţiunilor de intelligence planificate pentru viitor, ci şi pentru tranşarea luptei pentru trecut dusă de U.R.S.S. cu autorităţile române. În România au existat unele personalităţi cu veritabilă conştiinţă patriotică şi cu multă clarviziune politică, persoane care au ştiut să preîntâmpine anumite măsuri luate de serviciile secrete sovietice şi de ucenicii acestora din interior, în lupta lor pentru trecut, luptă în cadrul căreia capturarea documentelor istorice care sprijineau drepturile României ocupa un loc extrem de important. În plan intern, o veritabilă luptă pentru trecut a fost ocazionată de cerţările iniţiate de autorităţile comuniste la sfârşitul anilor '60, în legătură cu abuzurile şi crimele comise de Securitate în perioada 1948-1964. Deşi Nicolae Ceauşescu a profitat de dezvăluirea crimelor politice comise de Securitate pentru a-şi consolida puterea personală, iar afectul reabilitărilor au fost limitat, prin tendinţa de a ignora suferinţele anticomuniştilor, Securitatea s-a simţit obligată să replice, iar acest lucru nu-l putea face, evident, decât indirect. Evitând polemica deschisă cu partidul, Securitatea intenţiona să îşi demonstreze utilitatea instituţiei şi meritele ei în instaurarea şi apărarea orânduirii socialiste.

Cuvinte-cheie

documente, Securitate, Armata Roşie, liberalizare

Abstract

One aspect of the struggle for the past consisted of the actions undertaken by the Soviet intelligence services during the military occupation in Romania between 1944-1947. It was an ideal moment for both the strategic consolidation of the operative base, which ensured the success of planned intelligence operations for the future, but also for setting the struggle for the past undertaken by the Soviet Union against the Romanian authorities. There were in Romania some personalities with true patriotic consciousness and a lot of political clairvoyance, people who were able to

prevent certain measures undertaken by the Soviet secret services and their apprentices from the inside, in their struggle for the past, a struggle in which seizing historical documents that supported the rights of Romania occupied an extremely important place. Internally, a genuine struggle for the past was brought about by the investigations initiated by the communist authorities in the late 1960s concerning the abuses and crimes committed by the Securitate between 1948 and 1964. Even though Nicolae Ceausescu took advantage of the disclosure of the political crimes committed by the Securitate in order to strengthen his personal power, and the impact of rehabilitations was limited, by the tendency to ignore the anticommunist sufferings, the Securitate felt compelled to replicate and this could be done only indirectly. Avoiding the polemic with the party, the Securitate intended to demonstrate its usefulness and worth in the establishment and defense of the socialist order.

Keywords

Documents, Securitate, Red Army, liberalization.

Acest text se dorește a fi un omagiu explicit dedicat Profesorului Gheorghe Palade, a cărui dispariție neașteptată și prematură rămâne o rană deschisă pentru cei care l-au cunoscut. Ideea de mai sus nu este una întâmplătoare, mai ales că am putut constata personal fascinația pe care Profesorul a exercitat-o (și o exercită, încă) nu numai asupra colaboratorilor direcți, ci și asupra ucenicilor pe care i-a avut și care, fie și stabiliți în alte țări, i-au păstrat aceeași caldă afecțiune. Nu facem un secret nici din faptul că în cadrul ultimei discuții pe care am avut-o personal cu Profesorul (la fel de plăcută ca toate celelalte, însă produsă cu doar o lună înaintea decesului), acesta mi-a destăinuit așteptările lui pentru viitorul apropiat, așteptări pe care unele evenimente produse recent (aflate încă în derulare) par să o confirme într-un mod, aparent, neașteptat. Aceste îmbucurătoare evoluții sunt, cu siguranță, și rodul neostoitei Lupte pentru Trecut pe care Profesorul Gheorghe Palade a dus-o, în forma ei cea mai nobilă.

Dacă politicienilor le place să spună că „nu se știe niciodată ce aduce viitorul”, istoricii sunt cel puțin la fel de convinși că „nu se știe ce ne aduce trecutul”. Acesta este și principalul motiv pentru care interesele statale s-au exprimat de multe ori prin intermediul documentelor istorice, iar purtătorii acestor interese, serviciile de informații, au depus toate eforturile pe frontul aparent mai puțin spectaculos, dar foarte consistent, al luptei pentru trecut.

Un caz flagrant de confirmare a ideii de mai sus l-au constituit acțiunile întreprinse de serviciile de informații sovietice, în perioada ocupației militare a României, în perioada 1944-1947. Era un moment ideal nu numai pentru consolidarea strategică a bazei operative, care asigura succesul operațiunilor de *intelligence* planificate pentru viitor (intenții vizibile, de pildă, în lupta dusă cu agenții americani pentru capturarea documentelor abandonate de serviciile secrete germane în București, finalizată cu victoria lui Frank Wisner), ci și pentru tranșarea luptei pentru trecut dusă de U.R.S.S. cu autoritățile române. Autoritățile staliniste erau conștiente de faptul că, în ciuda înfrângerii de moment a României, viitorul îi mai

rezerva acesteia destule oportunități pentru reînvierea contenciosului interbelic (fapt care s-a și produs, progresiv, începând cu sfârșitul deceniului al șaptelea), astfel încât nu doreau să lase nimic la voia întâmplării. În ciuda comportamentului conformist față de U.R.S.S. adoptat, de nevoie, de delegația României la Conferința de pace de la Paris (1946-1947), activitatea acesteia a fost dublată de cea a unei delegații a exilului politic românesc, care, nefiind constrânsă de prezența Armatei Roșii, depunea memorii prin care argumenta, în continuare, caracterul justificat al apartenenței Basarabiei la statul român. Modul în care cele două delegații românești par a fi colaborat în secret, în timp ce se combăteau reciproc în mod oficial, este încă o temă care va fi aprofundată în anii viitori.

O altă împrejurare fericită a constituit-o existența, în România, a unor personalități cu veritabilă conștiință patriotică și cu multă clarviziune politică. Aceste persoane au știut să preîntâmpine anumite măsuri luate de serviciile secrete sovietice și de ucenicii acestora din interior, în lupta lor pentru trecut, luptă în cadrul căreia capturarea documentelor istorice care sprijineau drepturile României ocupa un loc extrem de important, chiar dacă era vorba de perioade mai îndepărtate (au fost astfel căutate, fără succes, faimoasele documente prin care comandamentul rus din Balcani solicita, în termeni dramatici, ajutorul armatei române, moment care a declanșat Războiul de Independență din 1877-1878). Îl menționăm, dintre personalitățile providențiale descrise mai sus, pe Leon Boga (1886-1974), strălucitul intelectual macedoromân strâns legat de Basarabia, care a utilizat strategeme aproape geniale pentru a evita capturarea arhivei Sfatului Țării de la Chișinău, până în momentul în care România se va consolida și pericolul confiscării acestora de către sovietici va trece¹.

Lupta pentru trecut a fost dusă însă, în diferite forme, și pe plan intern. Anul 1968 a ridicat noi probleme (față de cele consacrate până atunci, inclusiv în mentalul colectiv) în fața serviciului de informații al României comuniste. Nu am în vedere, aici, creșterea pericolului extern (în contextul intervenției militare din Cehoslovacia), ci evoluțiile din plan intern. În special efectele politice și simbolice ale plenarei C.C. al P.C.R. din 22-25 aprilie 1968, când s-a vorbit despre crimele Securității din perioada anterioară, iar fostul ministru de Interne², Alexandru Drăghici, și-a pierdut toate funcțiile oficiale pe care le deținea³. De asemenea, la Plenara

1 Nu insistăm, din considerente de spațiu editorial, asupra acestui caz spectaculos, însă recomandăm cititorilor extrem de interesanta culegere de documente editată anul trecut: Vadim Guzun, Cristina Preutu (editori), „Macedoneanul”. *Nida Boga în dosarele Securității (1959-1974)*, prefață de Maria Pariza, București, Ed. Mediadocs Publishing, 2017, 352 p.

2 Până în 1965. Alexandru Drăghici a deținut această demnitate în două rânduri (mai - septembrie 1952 și martie 1957 - iulie 1965). În funcție de diferitele reorganizări ale organelor represive, acesta a mai deținut funcțiile de ministru al Securității Statului (septembrie 1952 - septembrie 1953) și șef al Departamentului Securității Statului (septembrie 1953 - martie 1957). Pentru alte amănunte legate de cariera politică a lui Alexandru Drăghici, vezi Florica Dobre, coordonator, Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Membrii C.C. al P.C.R., 1945-1989. Dicționar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, București, Ed. Enciclopedică, 2004, p. 231.

3 Înaintea Plenarei, Alexandru Drăghici era membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. și al Prezidiului Permanent al C.C., precum și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Ulterior (în noiembrie 1968), acesta este chiar degradat și trecut în rezervă.

din aprilie 1968 au avut loc unele reabilitări politice (în primul rând a lui Lucrețiu Pătrășcanu, dar și a altor militanți comuniști).

Aceste evoluții promițătoare începuseră după Congresul al IX-lea al P.C.R. (19-24 iulie 1965), când s-a promovat ancheta „abuzurilor și ilegalităților săvârșite în activitatea Ministerului Afacerilor Interne”⁴. Mai precis, s-a trecut la formarea unor colective restrânse, care aveau însărcinarea specială de a cerceta împrejurările în care s-au produs anumite „abuzuri” din partea fostei conduceri de partid (a se citi Gheorghe Gheorghiu-Dej) și a organelor de Securitate. În fapt, mandatul acestor colective se va dovedi unul restrâns. Împrejurările respective sunt relatate în memoriile unuia din membrii, poate cel mai important, generalul (de Securitate) Grigore Răduică⁵.

Astfel, „prin primăvara ori vara lui 1966, Vasile Patilineț, care în calitate de secretar al C.C. al partidului coordona și activitatea secției conduse de mine⁶, m-a chemat și mi-a adus la cunoștință faptul că Nicolae Ceaușescu a decis să constituie un colectiv la secția mea, colectiv pe care să-l conduc eu și care să se ocupe de lămurirea celor petrecute în legătură cu cazul Lucrețiu Pătrășcanu, adică să se documenteze temeinic pentru a afla ce a fost adevărat și ce n-a fost adevărat din ceea ce s-a spus la timpul respectiv în legătură cu acel caz”⁷. Executarea acestei sarcini urma să fie prioritară față de orice alte probleme. Din colectivul format mai făceau parte Teodor Vasiliu (adjunct al lui Răduică la Secția Militară și Justiție), Ion Medrea (adjunct al președintelui Colegiului Central de partid), Buru Lefter (adjunct al procurorului general) și generalul Tănase Evghenie⁸, din partea Ministerului Afacerilor Interne⁹. Grigore Răduică¹⁰ consideră greșită afirmațiile făcute la Plenara din aprilie 1968, referitoare la începerea cercetărilor din noiembrie 1965, deoarece colectivul condus de el s-a format abia în primăvara-vara anului urmă-

4 În cadrul Congresului al IX-lea al P.C.R. se aprobaseră o propunere a Comisiei de apeluri conform căreia noul Comitet Central care urma să fie ales, „să ia măsuri pentru rezolvarea, în conformitate cu statutul P.C.R., a cererilor înaintate congresului de un număr de persoane pentru reexaminarea situației lor de partid” (*Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19-24 iulie 1965*, București, Ed. Politică, 1966, p. 733).

5 Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere. 1966-1968: Ancheta cazului Pătrășcanu*, București, Ed. Evenimentul Românesc, 1999, 222 p.

6 Este vorba de Secția Militară și Justiție, la conducerea căreia Răduică fusese numit în august 1965.

7 *Ibidem*, p. 12.

8 Evghenie este numele de familie al acestui ofițer. În unele documente, prenumele apare ca Atanase. Probabil ofițerul și-a schimbat prenumele, însă nu avem de-a face cu unul din cazurile (numeroase, este adevărat) de „românizare” a numelor ofițerilor de Securitate, Tănase Evghenie fiind de naționalitate română (nici măcar macedoromână, rudele sale din Macedonia grecească fiind, de fapt, emigrate din România).

9 *Ibidem*, p. 13.

10 Spectaculos, din punct de vedere factologic, este că, pe referatul prin care Secția de Cadre din cadrul Comitetului Central aviza negativ propunerea de numire a colonelului Grigore Răduică (n. 1926) în cadrul Grupului de Instructori pentru controlul muncii de partid în M.F.A. – M.A.I. din Direcția Organizatorică a C.C., este semnată de trei persoane implicate în ancheta abuzurilor: Ion Stănescu, Cornel Onescu și Ionel Gal. În plus, motivul invocat este surprinzător, având în vedere activitatea desfășurată, curând după aceea, în colectivul de anchetare a abuzurilor: „Deși Răduică Grigore este bine pregătit politic și profesional, Secția de cadre a C.C. al P.M.R. consideră că datorită lipsei de exigență și fermitate în susținerea și rezolvarea unor probleme, nu este indicat în funcția propusă” (*Securitatea. Structuri/cadre. Obiective și metode*, vol. I, 1948-1967, documente editate de Florica Dobre – coordonator, Florian Banu, Theodor Bărbulescu, Camelia Ivan Duică, Liviu Țăranu, București, Ed. Enciclopedică, 2006, p. 233). De remarcat că Ion Silaghi (semnatar al fișei de cadre a lui Tănase Evgheni) este aceeași persoană cu Ion Stănescu. La începutul anilor '60, acesta încă semna cu numele Silaghi.

tor. Totuși, este cert că încă la 27 octombrie 1965 fusese întocmită *Nota privind pe Lucrețiu Pătrășcanu*, o sinteză referitoare la ancheta și procesul lotului Pătrășcanu¹¹. Probabil că aceasta a fost rezultatul unor indicații secrete (documentul era clasat oricum ca strict secret) care precedase constituirea colectivului M.A.I.¹² și despre care Grigore Răduică nu avea cunoștință¹³.

În 1967, Nicolae Ceaușescu „a considerat¹⁴ necesar ca rezultatul verificărilor făcute în acest caz [Pătrășcanu] să fie prezentat conducerii partidului, în general, de către un colectiv cu mai mare greutate în partid, respectiv de oameni cu un stagiu cât mai îndelungat în rândurile partidului și care să aibă cel puțin calitatea de membru al Comitetului Central (noi, cei din colectivul care ne ocupam de caz timp de aproape doi ani, nu aveam nici unul calitatea de membru al C.C.)”¹⁵. Prin urmare, în noiembrie 1967 se constituia o „comisie de partid”, care prelua materialele elaborate de „colectivul” condus de Răduică, păstrându-l însă pe acesta și folosind după necesități, pentru încă un timp, serviciile celorlalți membri ai „colectivului”. Din comisia de partid făceau parte Gheorghe Stoica (membru supleant al Comitetului Politic Executiv), Vasile Patilineț (secretar al Comitetului Central), Ion Popescu-Puțuri (membru al C.C. și directorul Institutului de Istorie al Partidului), Nicolae Guină (membru C.C.) și Ion Stănescu (membru C.C., dar și președintele Consiliului Securității Statului)¹⁶. Generalul Răduică pune momentul formării comisiei superioare în legătură cu faptul că Ceaușescu căpătase atunci convingerea fermă (anterior avusese unele dubii) privind nevinovăția lui Lucrețiu Pătrășcanu¹⁷. Constituirea acesteia reprezenta o garanție a publicării rezultatelor la care s-a ajuns. Ulterior, „cercetările au fost extinse și asupra altor abuzuri și ilegalități, fiind antrenate în acțiune și secția de cadre a C.C. al P.C.R. (Ionel Gal¹⁸), precum și Colegiul central de partid (Ion Medrea)¹⁹”.

Din punct de vedere cantitativ, Grigore Răduică susține că „până la sfârșitul anului 1967, au fost strânse și studiate peste 100.000 (una sută mii) file de dosare diverse”, toate privind procesul Pătrășcanu și anchetele ce l-au precedat, însă cifra include și o serie de dubluri, cel puțin („Este adevărat că aceste materiale erau multiplicare în mai multe exemplare, dar în dosare erau puse disparat, aruncate fiecare exemplar în alt dosar fără nici o ordine, fără nici o logică, astfel ca nimeni

11 Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, ediția a II-a adăugită, București, Ed. Curtea Veche, 2006, p. 441.

12 Marius Oprea reține și el luna noiembrie a anului 1965 ca moment de debut al „colectivului de anchetă constituit la nivelul Comitetului Central”, pe baza hotărârii Secretariatului C.C. al P.C.R., arătând însă compoziția comisiei de partid, și nu pe cea a colectivului de la M.A.I. (*Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente, 1949-1989*, studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Ed. Polirom, 2002, op. cit., p. 332).

13 Deși această sinteză ar fi trebuit să se afle la dispoziția colectivului.

14 Problema cercetării „abuzurilor” fusese abordată la Plenara C.C. al P.C.R. din iunie 1967, care a prefigurat astfel dezbaterile de la Plenara desfășurată în anul următor.

15 Grigore Răduică, op. cit., p. 22.

16 *Ibidem*, p. 22-23.

17 *Ibidem*, p. 31.

18 Vezi referatul Secției de Cadre din 24 noiembrie 1966, redactat cu coazia propunerii lui Ion (Ionel) Gal pentru funcția de adjunct al șefului Direcției pentru controlul muncii la M.F.A., M.A.I. și Justiție a C.C. al P.C.R. (*Securitatea. Structuri/cadre. Obiective și metode*, vol. I, pp. 258-260).

19 Ionel Gal, *Rațiune și represiune în Ministerul de Interne, 1965-1989*, vol. I, Iași, Ed. Do-MinoR, 2001, p. 23.

să nu se poată descurca sau să se descurce foarte greu în studierea lor²⁰). Aceste dificultăți au făcut, poate, ca în aprilie 1968, Nicolae Ceaușescu să anunțe că membrii comisiei au studiat (doar) „peste cincizeci de mii de file” de documente²¹. Dosarul penal întocmit grupului Pătrășcanu, păstrat în arhiva Securității²² și aflată actualmente în Arhiva C.N.S.A.S.²³, conține 70.000 – 80.000 file²⁴. Cercetarea documentară a fost însoțită de audierea în fața comisiei a unor participanți la evenimente (atât din rândul victimelor, cât și a persecutorilor²⁵). De notat că Tănase Evghenie era cel care, în cadrul colectivului format în 1966, „lua în primire treptat de la M.A.I. ori de la alte arhive dosarele și alte materiale referitoare la caz”²⁶. Rezultatul a fost crearea unei arhive a comisiei, totalizând peste 40.000 de volume²⁷.

„Pe măsură ce înaintam în studiul materialelor, scria generalul Răduică, ne convingeam tot mai mult că acest caz a fost o înscenare premeditată de la început până la sfârșit”²⁸. Concluzia de ordin general, inevitabilă, a fost aceea că „la noi, în sânul partidului comunist, încă din timpul războiului, s-a dus o luptă acerbă pentru putere mergându-se până la cele mai odioase crime”²⁹. Trecând, apoi, la analiza instrumentelor cu ajutorul cărora această luptă pentru supremație a putut lua forme atât de violente (aparatură Securității), Grigore Răduică nu-și va fi putut reține o exclamație plină de năduf³⁰, dar francă³¹.

Faptul că existau îndoieli în privința nevinovăției lui Pătrășcanu s-a reflectat și în caracterul secret la primelor investigații. Chiar în momentul constituirii colectivului de cercetare a abuzurilor, Vasile Patilineț a dezinforma prin omisiune, deoarece șefilor compartimentelor desemnate să colaboreze „nu le-a spus motivul real al preocupărilor colectivului, acela de a se ocupa de elucidarea cazului Pătrășcanu, ci le-a spus că acesta urmează să facă unele sinteze în legătură cu cele mai importante materiale existente în arhiva partidului, în cea a Securității precum și în altele, deoarece Ceaușescu dorește să se documenteze asupra a tot ce e mai deosebit în aceste arhive”³². Nicolae Ceaușescu însuși transmisese dispoziția ca cercetarea documentelor să se efectueze într-un „secret strict”³³, inclusiv în privința consta-

20 Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 18.

21 Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 489.

22 Sub cota P 40.002.

23 Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.), fond Penal, dosar nr. 218, 208 vol.

24 Aproximarea aparține Laviniei Betea (*op. cit.*, p. 9).

25 O listă sumară a celor audiați (care cuprinde nume foarte grele ale Securității deșiste), în Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 20. Audierea acestora se făcea în cadrul restrâns (fie de către generalul Răduică, fie, în cazul celor „socotiți ca fiind mai importanți”, de Vasile Patilineț împreună cu Răduică).

26 Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 14.

27 Marius Oprea, *op. cit.*, p. 334.

28 Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 17.

29 *Ibidem*, p. 7.

30 „A fost o mare tragedie pentru poporul nostru faptul că oameni de seamă ai țării – și aici e vorba nu numai de Lucrețiu Pătrășcanu, ci de întreaga elită a științei, culturii și politicii românești din acea perioadă – au ajuns pe mâinile unor asemenea cretini și asasini” (*ibidem*, p. 29).

31 „Exclamația” are un remarcabil caracter de generalitate, deplângând soarta tuturor victimelor Securității, indiferent de apartenența politică (fiind vorba de întreaga elită). Din păcate, astfel de judecăți lipsite de prejudecăți nu-și găseau locul și în documentele oficiale ale perioadei.

32 Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 13.

33 Aceeași formulă („secret strict”) apare și în memoriile lui Ionel Gal (*op.cit.*, p. 23).

tărilor ce urmau a fi făcute. Acestea nu puteau fi comunicate nici șefilor direcții ai colectivului. Singurul membru al conducerii partidului informat în legătură cu obiectul activității colectivului era ministrul de Interne, Cornel Onescu³⁴, deoarece acesta „trebuie să ia măsuri să se scoată din arhive și să se pună la dispoziție dosarele și toate materialele existente în arhiva M.A.I. cu privire la Pătrășcanu”³⁵. Chiar și solicitarea, de către Grigore Răduică, a unui ajutor din partea adjunctului său de la M.A.I., Constantin Stoica, a fost întâmpinată cu furie de către Vasile Patilineț³⁶.

Aceleași reguli de „conspirativitate” au rămas valabile și în cazul comisiei superioare de partid care a succedat colectivului. În aprilie 1968, când Gheorghe Stoica și Vasile Patilineț i-au prezentat lui Nicolae Ceaușescu forma definitivă a raportului, acesta a dispus ca documentul să fie adus la cunoștința fiecărui membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Politic Executiv doar înaintea ședinței ce a avut loc la 18 aprilie (când a fost luată decizia reabilitării politice a lui Pătrășcanu). Cu acea ocazie, Ceaușescu a încercat chiar să lase impresia că abia atunci ia cunoștință de concluziile comisiei³⁷.

O explicație alternativă a acestei veritabile secretomanii ar putea fi aceea că „Ceaușescu a dispus să se păstreze secretul cercetărilor pe această linie pentru a nu se da posibilitatea – lui Alexandru Drăghici și altora care se știau implicați în comiterea abuzurilor și ilegalităților respective – să afle prea devreme despre aceste preocupări și să-și ia măsuri”³⁸.

Se pare că această teamă nu era lipsită de sens, cel puțin dacă luăm în considerare unele evenimente neclare produse în acea perioadă. La indicația lui Petre Gonciaruc, comisia de anchetă a discutat cu un anume Filipescu³⁹, fost inspector în S.S.I., creditat ca personajul care ar fi obținut probe ale intenției lui Lucrețiu Pătrășcanu de a părăsi România. Audiata în 1967, acesta a evitat să-și consemneze mărturia în scris, solicitând un nou termen. Înaintea acestuia însă, Filipescu a decedat, aparent în urma unui accident de automobil, chiar membrii comisiei emițând ipoteza că a fost vorba despre un asasinat⁴⁰. Dacă lucrurile ar sta astfel,

34 Cornel Onescu (1920-1993), membru al C.C. al P.M.R./P.C.R. (1960-1984), și al comisiei Controlului de Partid (1960-1965), ministru al Afacerilor Interne (1965-1972) – Florica Dobre și colab., *op. cit.*, p. 440-441.

35 Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 14.

36 *Ibidem*, p. 15.

37 *Ibidem*, p. 27. În cadrul ședinței Prezidiului Permanent, Ceaușescu afirma că a amânat cu bună știință luarea la cunoștință a raportului: „Dacă aș putea să-mi fac un reproș, este că am refuzat să iau cunoștință de lucrările acesteia [ale comisiei]. Am amânat, materialul este gata de 4-5 luni, am spus: țineți-l la voi, îl vom discuta în Prezidiul Permanent și vom vedea” (Marius Oprea, *op. cit.*, p. 367). Discursul lui Ceaușescu în cadrul acestei ședințe (*ibidem*, pp. 365-376) a fost unul extrem de abil, prin care a încercat liniștirea temerilor lui Drăghici de eventuale represalii. În schimb, peste numai o săptămână, în cadrul Plenarei, același Ceaușescu „a dezlănțuit un atac furibund la adresa fostului ministru de Interne, isterizându-i pe toți cei prezenți în sală, care au cerut chiar excluderea acestuia din urmă din partid” (*ibidem*, p. 365).

38 Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 16.

39 Este vorba despre Gheorghe Filipescu, fost director în cadrul Serviciului Special de Informații. Audierea acestuia, în 1967, a fost totuși consemnată de către comisia de partid. Cu acea ocazie, Filipescu a exprimat mari rezerve față de nevinovăția lui Pătrășcanu. Oprea nu consideră, se pare, valide informațiile furnizate de Răduică despre decesul lui Filipescu: „Nu cunoaștem alte date în legătură cu Gheorghe Filipescu. Probabil a avut aceeași soartă ca a celorlalți foști agenți sovietici în anii național-comunismului lui Ceaușescu: o bătrânețe altfel lipsită de griji materiale, dar în care amintirile gloriei de odinioară făceau casă bună cu alcoolul și singurătatea” (Marius Oprea, *op. cit.*, p. 555).

40 Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 75.

ar putea avea semnificații mult mai profunde, având în vedere biografia cu totul aparte a lui Filipescu: fost legionar, acesta este trimis pe frontul de Est în 1941, fiind capturat de sovietici și, ulterior, recrutat de aceștia. În anul următor, este parașutat în România, desfășurând acțiuni speciale, implicându-se inclusiv în înlăturarea lui Ștefan Foriș de la conducerea partidului comunist⁴¹. În această situație, miza tăcerii lui Filipescu putea fi mult mai mare decât reabilitarea lui Pătrășcanu, sovieticii fiind cu siguranță interesați să-și acopere acțiunile speciale din timpul războiului și anii imediat următori⁴².

Despre un alt deces provocat, direct, de reabilitarea lui Pătrășcanu, scrie generalul Ion Mihai Pacepa. Acesta susține că șeful direcției consulare din Ministerul Afacerilor Externe, Iosif Moldoveanu (colonel acoperit al D.I.E.), și-a ucis întreaga familie și, apoi, s-a sinucis, datorită remușcărilor de a-l fi asasinat pe Pătrășcanu în 1954, când lucra la Direcția de Cercetări Penale a Securității⁴³. Unii autori consideră acest episod ca o ficțiune a lui Pacepa, cel puțin în ceea ce privește existența unui anchetator cu numele Iosif Moldoveanu, în speța Pătrășcanu⁴⁴.

Cert este însă că s-a încercat „acoperirea urmelor”, în paralel cu activitatea comisiei. S-a mers până acolo în această tentativă, încât filmul realizat cu ocazia procesului Pătrășcanu, păstrat inițial la Arhiva Națională de Filme, „a fost făcut dispărut”, după toate probabilitățile de către cei interesați să-și ascundă implicarea⁴⁵. Astfel, s-a parcurs în sens invers drumul propagandei de tip stalinist: întâi, procesele politice au fost valorificate pentru marele public, sub formă de cărți și jurnale cinematografice, pentru ca la sfârșit probele să dispară. În cazul personal al lui Pătrășcanu însă, valorificarea secvențelor de proces a fost de la bun început problematică, datorită refuzului obstinat al acestuia de a-și recunoaște vreo vină.

În orice caz, în cadrul dezbaterii de la Plenară, Alexandru Drăghici a avut o poziție cătuși de puțin umilă, negându-și responsabilitatea⁴⁶ și plasând chiar o repli-

41 Marius Oprea, *op. cit.*, p. 555.

42 Cu atât mai de înțeles era teama liderilor comuniști români de o intervenție directă a Moscovei.

43 Ion Mihai Pacepa, *Moștenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare*, București, Ed. Venus, 1993, p. 125-126.

44 Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 453.

45 „Deoarece din ascultarea înregistrării sonore a desfășurării procesului se auzea și zgomotul caracteristic al funcționării unui aparat de filmat, am tras concluzia că la procesul Pătrășcanu s-au făcut și filmări. De aceea, s-au luat măsuri pentru a se găsi acest film. Dar, cu toate căutările, nu a fost găsit. S-a găsit la Arhiva Națională de Filme, documentare a casetă de film pe care scria: «Procesul Pătrășcanu», dar caseta era goală. Este clar că filmul a fost făcut dispărut de către cei care aveau interesul să nu li se vadă imaginea lor pe acest film, să nu se vadă din cine era format «publicul asistent», respectiv care activiști de partid și cadre de Securitate, oameni de cea mai mare încredere, au fost prezenți la acea mascaradă de proces” (Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 163).

46 O Notă strict secretă din 21 mai 1968, releva faptul că „Drăghici Alexandru – cu ocazia dezbaterii raportului Comisiei de partid constituită în vederea clarificării situației lui Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Foriș și alți activiști – a avut o atitudine necorespunzătoare, în fața organelor de conducere a partidului, căutând să se sustragă de la răspunderea ce îi revenea, cât și de la lămuririle concrete pe care le datora. Poziția sa a fost cu totul necorectă, contradictorie și neprincipială. Pe de o parte, atunci când i s-au cerut explicații concrete, a încercat să se apere cu afirmații generale și stereotipe, în sensul că este cinstit și corect; pe de altă parte, cu diferite prilejuri, atât el, cât și membrii familiei sale, au susținut că nu i s-a dat posibilitatea să se apere și să demonstreze că nu este vinovat. Netemeinicia și chiar reaua sa credință este evidentă” (*Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete: 1944-1989*, vol. II, ediție îngrijită de Gh. Buzatu și Mircea Chirțoiu, București, Ed. Paideia, 1998, p. 94).

că plină de efect: „am fost condamnat și am făcut închisoare în timpul burgheziei, de ce nu aș face și în timpul comuniștilor?!⁴⁷”. Replica, foarte dură prin implicațiile ei, era urmarea unei amenințări cu trimiterea sa în justiție. Alexandru Drăghici era, după toate probabilitățile, conștient nu numai de faptul că responsabilitatea majoră pentru ansamblul măsurilor de represiune politică din anii 50 era difuz distribuită la nivelul conducerii superioare de partid⁴⁸, aceasta neputând fi rezultatul activității unui singur om, fie el și ministru de Interne, dar și de urmările pe care le putea avea informația că „militanți comuniști de frunte” sunt trimiși în închisoare în România. Nu era greu de imaginat reacția Moscovei față de asemenea evoluții (în timpul conflictului dintre Cominform și regimul titoist de la Belgrad, una din acuzațiile cele mai des folosite de Moscova și aliații ei – între care și România – era aceea că în Iugoslavia „comuniștii” erau terorizați).

Speranțele de liberalizare păreau să fie confirmate cu ocazia Plenarei C.C. al P.C.R. din aprilie 1968, când s-a vorbit despre crimele Securității din perioada dejistă, iar Alexandru Drăghici a fost complet marginalizat. La fel cum se proceda de obicei în asemenea împrejurări, hotărârile Plenarei au fost popularizate în cadrul unor adunări ale membrilor de partid (cea mai importantă dintre acestea, desfășurându-se la București, la 28 aprilie 1968). Chiar și în cadrul Securității s-au organizat asemenea adunări, în care s-a discutat nu arareori lucruri lipsite de conținut, sau cu un conținut deloc încurajator, precum apologia unui pretins purism moral, contrar libertății individuale⁴⁹.

Perspectiva triumfalistă asupra efectelor avute de plenara din aprilie 1968 asupra liberalizării vieții interne⁵⁰ este mult exagerată. Chiar dacă metodele violente

47 Ionel Gal, *op. cit.*, p. 26.

48 În 1956, abilul Drăghici reperuta, cu ajutorul lui Dej, o victorie categorică împotriva lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski, după ce aceștia încercaseră să-l blameze pentru „abuzurile” comise de Securitate, demonstrându-le că, în calitate de fruntași ai P.M.R., știuseră de existența practicilor pe care le condamnau. Pe aceleași considerente s-a bazat, și în aprilie 1968, „șantajul exercitat asupra foștilor membri ai Biroului Politic al lui Dej” de către Drăghici (Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, București, Ed. Eminescu, 1992, p. 86). Într-advâr, în cadrul ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. de pe 2 septembrie 1953, însuși Dej le explica celorlalți membrii, relatând refuzul total al lui Pătrășcanu de a „recunoaște” așa-zisele lui crime (recunoscând, deci, implicit, că nu existau dovezi clare împotriva lui), cum s-ar putea ieși din impas: „Nu putem să stăm până la calendele grecești cu această bandă din cauză că Pătrășcanu are această atitudine. Tovarășii de la Interne propun ca să aibă loc o convorbire între Drăghici și unul din membrii Biroului Politic în legătură cu unele lucruri. Propun pe tov. Pârvulescu. Să încerce a-l determina să recunoască. Sigur, trebuie întocmit un plan, întrebări, pentru a preciza mai bine lucrurile. Să mai facem o încercare. Eventual să fie doar tov. Drăghici” (vezi, pe larg, despre acest episod, în *Analele Sighet*, 7, Anii 1949-1953: Mecanismele terorii, editor Romulus Rusan, București, Fundația Academia Civică, 1999, pp.281-292).

49 De exemplu: „După cum cunoaștem, fiica lui Gheorghiu-Dej a plecat de zeci de ori în străinătate, dacă nu de sute de ori, și-a făcut rochii fisticții, s-a făcut actriță, a ținut mai mulți bărbați care au fost făcuți și miniștri” (Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 490). Trebuie însă remarcat că cuvântarea din care am citat (ținută de colonelul Ervin Holțier, la ședința Direcției a X-a a Securității), conține și aprecieri de substanță, unele chiar spectaculoase, precum cele legate de necesitatea schimbării periodice a „șefilor”, chiar și a „șefului statului” (!) – *ibidem*.

50 Iată un exemplu de viziune triumfalistă: „Dezvăluirea abuzurilor a început încă din 1965 și a continuat timp de câțiva ani. Deci sunt nereale și lipsite de teme afirmările unor lideri politici sau a unor așa-zii reprezentanți ai societății civile care-și arogă meritele dezvăluirii «pentru prima dată» a abuzurilor comise în ultimii «cincizeci de ani». Actul justițiar a lui N. Ceaușescu, care, în esență, i-a consolidat puterea politică, s-a extins și asupra legislației penale, precum și a orientării organelor de securitate. Doctrina și teoria luptei de clasă, criteriile de apreciere a dușmanului, au fost abandonate. Enorma bază operativă a Securității, formată din zeci de mii de conducători sau membri ai diferitelor partide și organizații politice, asociații fasciste sau

nu mai erau, într-adevăr, utilizate sistematic, accentul major căzând pe prevenirea „infracțiunilor la securitatea statului” (cu toate mecanismele de poliție a gândirii implicate de ideea de prevenție), acestea au mai apărut ocazional, în „raporturile” pe care Securitatea și le stabilea cu disidenții sau protestatarii, în special cu cei care nu se bucurau de notorietate⁵¹. Totuși, percepția schimbărilor a fost, în epocă, foarte favorabilă chiar în cazul foștilor deținuți politici. Un mare număr dintre aceștia au interiorizat, încă de la începutul anilor '60, raționamentul după care „a te opune politicii lui Dej, însemna a te situa pe pozițiile de partizanat cu Moscova”, pe când „a-l susține pe Dej, însemna a face disidență politicii Kremlinului”⁵². După 1965 (când Drăghici a fost schimbat din fruntea Ministerului de Interne) și, cu atât mai mult, după 1968, aceste percepții au devenit și mai acute, sens în care „decisive s-au dovedit rezultatele comisiei de anchetă, care și-a defășurat activitatea între anii 1965-1968”⁵³.

La Plenara C.C. al P.C.R. din 26-27 iunie 1967, în cadrul căreia s-a luat în discuție și activitatea organelor de Securitate, s-au auzit voci care au reproșat tocmai lipsa de „fermitate” în combaterea manifestărilor zise dușmănoase. Unul dintre vorbitori (primul secretar al Comitetului regional de partid Oltenia) arăta, astfel: „Organele de Securitate să nu se rezume numai la avertizări, așa cum se petrec în prezent lucrurile și care și acestea se fac într-un cadru restrâns – numai 3-4 persoane. Ceea ce este mai grav și aș dori să informez plenara, avem cazuri și în regiunea noastră de elemente, șefi de garnizoană legionară⁵⁴, avertizați de două și de trei ori, eliberați din închisoare⁵⁵, care continuă să aibă manifestări, și noi mai ne purtăm cu ei în duhul blândeții, tot îi avertizăm. Aș crede ca Ministerul de Interne și organele respective să fie mai ferme, pentru că cu asemenea elemente nu avem ce să facem, nu să-l avertizăm, ci să luăm măsuri mai ferme (...) de ce conducerea M.A.I. nu dă mai multă latitudine direcțiilor regionale în a face demascări

profasciste, reprezentanți ai aristocrației interbelice, ai armatei și aparatului represiv ș.a., a fost triată și redusă la o cifră ne semnificativă. Orientarea dată Securității de a nu confunda pe nemulțumit cu adversarul politic, pe cetățeanul ce înjură regimul politic cu elementul activ sau terorist a creat o stare de spirit defetistă, apreciată de mulți ca «spiritul Genevei» sau al coexistenței pașnice. Rețeaua informativă, moștenită sau creată a suferit și ea modificări substanțiale. S-a redus enorm prin abandonare sau conservare. Concomitent s-a diminuat «puterea magică» a dosarelor de cadre și a sistemului de referințe. Asupra Ministerului de Interne și în special a Securității s-a instituit un control periodic ce includea aproape întreaga activitate, adică mai puțin munca informativ-operativă care rămânea astfel un domeniu intangibil Respectarea legilor a fost transformată într-un cult solicitându-se tuturor exigență și fermitate în aplicarea prevederilor legale” (Ionel Gal, op. cit., p. 9).

- 51 Dennis Deletant, *Studiu introductiv*, în Marius Oprea, op. cit., p. 38-39. Autorul oferă exemplele cunoscute de reprimare violentă petrecute după 1970 (Gheorghe Calciu-Dumitreasa, Gheorghe Ursu) pentru a ilustra resurgența unor practici, chiar în condițiile în care „neîndurătorii anchetatori «cu capete pătrate» și cu accent slav au făcut loc românilor veritabili, care rareori făceau uz de violență fizică” (fragmentul reia unele idei emise de Paul Goma, prin compararea anchetelor la care fusese el însuși supus, atât în deceniul al șaselea, cât și în cel de-al optulea).
- 52 Cristian Troncotă, *Duplicitarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România, 1965-1989*, București, Ed. Elion, 2003, p. 14.
- 53 *Ibidem*, p. 34.
- 54 Aceștia se înscriau în registrul „suspecților teoretici”, din moment ce nu reiese din text vreo acuzație concretă la adresa lor.
- 55 Din formulare reiese fie faptul că fosta calitate de deținut politic rămânea o „pată” la dosar (ceea ce demonstrează ipocrizia grațierilor din 1964), fie regretul că eliberarea din detenție s-a produs.

fără a mai fi nevoie de toate aprobările și toate acareturile care se fac în prezent, care de multe ori durează foarte mult, își pierd efectul scontat⁵⁶. Vorbitorul era nimeni altul decât Ion Stănescu, cel care va fi numit, în același an, președinte al Consiliului Securității Statului și, tot în același an, membru al comisiei de partid pentru anchetarea abuzurilor.

Aprehensiunile tot mai vizibile de a continua procesul de liberalizare au dus pe termen scurt la „înzmormântarea” chestiunii cercetării abuzurilor, în anii următori (în special după 1971-1972) polemicile de la vârful partidului cantonându-se tot mai mult pe problemele căilor dezvoltării economice, și nu pe limitele liberalizării politice⁵⁷. Poate că și aceste aprehensiuni au contribuit mult la faptul că cercetarea așa-zisei „perioade liberale” a comunismului românesc este încă departe de epuizare.

Pasionat de istoria umană și bibliografică a generației revizioniste a marxismului european, Vladimir Tismăneanu analizează cu atenție și manifestările incipient reformiste din țările în care nu au existat gânditori revizionişti de amploare. Conform politologului american, „trebuie să admitem de la bun început că exista o bază potențială pentru o dezvoltare semititoistă a României, mai ales după 1963-1964”⁵⁸. Dificultatea provenea din faptul că, deși Nicolae Ceaușescu „a moștenit de la Gheorghiu-Dej o țară semiautonomă”, în vremea predecesorului său „nu avusese loc nici un fel de destalinizare autentică, dar, din acest punct de vedere, România se aseamăna cu Iugoslavia în primii ani de după Cominformul din 1948 și Hotărârile din 1949”⁵⁹. Totuși, „desprinderea fățișă de Moscova în aprilie 1964 [...] a deschis o ușă unei noi abordări atât a politicii externe, cât și a aceleia interne”⁶⁰. Astfel, „nu e exagerat de susținut că autohtonismul ambivalent românesc ar fi putut să permită o

56 Elis Neagoe-Pleşa, Liviu Pleșa, *Studiu introductiv*, în *Securitatea. Structuri - cadre. Obiective și metode*, vol. II, 1967-1989, documente editate de Florica Dobre (coordonator), Elis Neagoe Pleșa și Liviu Pleșa, București, Ed. Enciclopedică, 2006, p. VII.

57 Un exemplu în acest sens, la Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghe-Dej. Însemnări din viață*, București, Ed. Evenimentul Românesc, 2000, p. 196 (divergențele cu Ceaușescu în problema prețurilor). Și în privința perioadei Dej, memoria lui Gheorghe Gaston Marin stăruie asupra realizărilor economice, trecând cu ușurință peste problema sistemului represiv și concentraționar (chiar și în cazul uciderii lui Pătrășcanu, autorul recurge la fel de fel de eufemisme, menite, în fond, să minimalizeze reprimarea necomuniștilor - vezi *ibidem*, p. 115). Foarte interesant este episodul înlăturării sale din funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, în 1969. Destituirea a fost una „de catifea” (prin trecerea, foarte curând, în fruntea Comitetului de Stat pentru Prețuri), însă motivația invocată confirmă teama guvernanților de la București de prezența la vârf a „oamenilor Moscovei”, dar și faptul că aceștia încercau o desprindere reală, și nu una simulată, de hegemonia U.R.S.S.: „Eliminarea mea, avută în vedere încă înainte ca Ceaușescu să fi preluat conducerea, a continuat în 1969, când Maurer mi-a spus că, datorită pasivității mele din anul precedent, că atunci când rușii au ocupat Cehoslovacia eu n-am manifestat nicio îngrijorare, mi-am văzut în continuare de treabă cu problemele ministerelor pe care le coordonam și cu cele tehnice și economice și, în consecință, nu mai pot rămâne în guvern și nu mai pot ocupa o funcție de răspundere. «Să vedem ce vor mai face rușii, dar, deocamdată, vei lucra cu mine în calitate de consilier, vei face, de fapt munca mea și cred că totul va fi bine». La obiecțiunile mele asupra motivelor invocate, Maurer a răspuns: «Îmi dau seama că ești mâhnit pentru măsura pe care o consideri nedreaptă, ținând cont de ce știi tu despre poziția ta ; vei lucra cu mine și lucrurile se vor limpezi, crezi că pentru mine a fost ușor să fiu de acord să mă despart de tine după mai bine de 20 de ani ?»” (*ibidem*, p. 232).

58 Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, prefață de Mircea Mihăieș, traduceri de Mircea Mihăieș, Alina Ghimpu, Ioana Ploșteanu, Diana Roțcu, Laura Sion, București, Ed. Univers, 1995, p. 23.

59 *Ibidem*, p. 23-24. Este vorba despre decizia Cominformului din iunie 1948, prin care Iugoslavia titoistă era anatemitată și „expulzată” din lagărul socialist. Un an mai târziu, această decizie era întărită, în cadrul unei noi reuniuni a Cominformului.

60 *Ibidem*, p. 24.

sporită cooperare politică între România și Iugoslavia. Dar pentru ca acest lucru să se întâmple, partidul comunist trebuia să-și reconsidere trecutul, să se delimiteze de logica stalinismului și să evolueze treptat spre un autoritarism oligarhic, în loc să protejeze structurile totalitare depășite⁶¹. Astfel, „la moartea lui Dej, în martie 1965, Ceaușescu i-a moștenit nu numai coroana, ci și o platformă politică în care existau, potențial, atât o viitoare albanizare (cu accentul pe naționalismul stalinist), cât și o viitoare iugoslavizare (cu accentul pe antistalinism și cu un regim autoritar-paternalistic)”⁶². La începutul deceniului al șaptelea, „atrași de acest miraj al renașterii naționale românești, mulți observatori din Vest nu au ezitat să definească experimentul de la București drept o variantă *sui generis* de titoism”, anticipând chiar o viitoare evoluție neutralistă a României⁶³. Faptul era cu atât mai remarcabil, cu cât „în 1965, politica externă și internă a dictatorului român era angajată pe o direcție nouă, autonomistă, foarte diferită de calea pe care mergeau celelalte țări est-europene (subl. S.B.-M.)”⁶⁴, cu excepția Iugoslaviei, bineînțeles. Iugoslavizarea (mai corect spus, titoizarea) evidentă a deceniului șapte a lăsat loc, treptat, albanizării, în special după 1980. Explicația acestei cotituri dramatice pentru poporul român nu este încă, în opinia noastră, una satisfăcătoare, dacă acceptăm realitatea schimbării comportamentului politic la sfârșitul anilor '60. Dramatismul deciziei de restalinizare (ale cărei culise rămân încă în penumbră) este dat și de faptul că în acest fel s-a pus capăt unei evoluții care pe termen mediu ar fi generat acea pătură de ideologi (în sensul rafinat și liberal al termenului) de care partidul comunist român a dus totdeauna lipsă (spre deosebire de surorile lui est-europene). „Dacă este adevărat că Gheorghiu-Dej și grupul lui și-au jucat rolul – destul de ambiguu – și fără să și-l asume pe deplin, adoptând o poziție fermă într-un mod aproape zadarnic, utilizând un minimum de reacție verbală, și dacă de asemenea e adevărat că ei au profitat de acest conflict pentru a menține și a consolida linia lor naționalist-dogmatică, efectele cumulative asupra unei generații noi și mai puțin inhibate pot fi profunde într-un regim care a preferat el însuși să slăbească strânsele lui legături cu Uniunea Sovietică și să pună capăt imitației servile”⁶⁵.

Pe de altă parte, pe lângă „inspirația” din lucrările editate, introducerea în circuitul științific al unor noi documente (provenind nu numai de la victimele sistemului represiv, cât și de la exponenții notabili ai acestuia) va impulsiona în egală măsură viitoarele cercetări. Acesta este, de fapt, motivul pentru care ne-am decis să publicăm documentele care formează acest volum. Cel mai important din acestea (un amplu raport de activitate al unui general de Securitate din „vechea gardă”, Tănase Evghenie) datează din perioada „de vârf” a liberalizării și, deopotrivă, al

61 *Ibidem*, p. 24.

62 *Ibidem*, p. 95. Într-un alt loc, Vladimir Tismăneanu opinează că „dacă Dej nu ar fi încetat din viață la 19 martie 1965, este probabil că el s-ar fi orientat spre o formulă politică apropiată mai degrabă de Tito decât de Enver Hodja sau Kim Ir Sen” (*Arheologia terorii*, București, Ed. Eminescu, 1992, p. 119-121), iar în altul, că „linia care se configura era aceea a unui *titoism românesc*, în care tandemul Dej-Maurer putea impune o cale diferită de aceea din anii '50” (*Irepetabilul trecut*, București, Ed. Albatros, 1994, p. 200).

63 Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, p. 265.

64 Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, ediția a III-a, București, Ed. Humanitas, 1992, p. 271.

65 Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere de Ion Stanciu, București, Ed. Litera, 1994, p. 387-388.

frondei față de Moscova, după Plenara din aprilie 1968 și, respectiv, condamnarea agresiunii țărilor Tratatului de la Varșovia împotriva Cehoslovaciei socialiste, dar reformiste, condamnare însoțită, chiar, de îndemnuri voalate la rezistența armată împotriva Armatei Roșii și aliaților acesteia (august 1968).

Judecând lucrurile retrospectiv, impulsul zăgăzuirii tendințelor de liberalizare trebuie să fi apărut în momentul în care Nicolae Ceaușescu a conștientizat pericolul ca schimbările să amenințe monopolul politic al partidului comunist, idee la care nu era dispus să renunțe, din motive nu numai pragmatice, ci și teleologice: „Ceaușescu nu vedea în P.C.R. o avangardă politică autoinstalată la putere și ruptă de societate, ci tocmai «centrul nervos» al vieții întregii națiuni. Din perspectiva unei astfel de concepții, mandatul politic al partidului a fost îndeplinit și confirmat totodată de istorie. Mai mult, conform filosofiei staliniste, Ceaușescu considera că doar instalarea unei personalități puternice la cârma partidului poate asigura punerea în practică a grandiosului program de transformare a României într-o țară industrială dezvoltată. Această combinație de naționalism înflăcărat și stalinism pragmatic a constituit principala bază ideologică a regimului ceaușist. Pentru a nu înțelege într-un mod prea simplist lucrurile, trebuie subliniat că, pentru o scurtă perioadă de timp, după 1965, Ceaușescu a experimentat calea unei liberalizări interne. Treptat însă a înțelege că o astfel de politică ar duce în cele din urmă la subminarea stabilității regimului. Urmarea liniei staliniste cu și mai multă îndârjire trebuie deci înțeleasă din perspectiva necesității elitei de la putere de a-și menține privilegiile și de a împiedica coagularea unor concepții separatiste neortodoxe și a unor activități disidente”⁶⁶.

Unii comentatori sunt tentați să accepte chiar ideea că „în felul său original, Nicolae Ceaușescu a anticipat strategia gorbaciovistă a reformelor «de sus»”⁶⁷, refulul acestora fiind provocat, în primul rând, de teama dezmembrării sistemului⁶⁸.

În ceea ce ne privește, credem însă că acest *presentiment* al inevitabilei disoluției a sistemului politic a fost dublată (dacă nu chiar depășită ca importanță) de un *sentiment* mai concret al unei amenințări extrem de puternice din exteriorul țării (nu și din exteriorul sistemului comunist internațional). Mai precis, amenințarea (politico-militară) sovietică; aceasta nu pare a fi fost o simplă „invenție” demagogică sau manipulativă, deși a existat și sub această formă (ca pretext utilizat, după 1970, de reprezentanții regimului ceaușist pentru a scuza lipsa „lărgirii cadrului democratic” sau chiar revenirea progresivă la metode tot mai nedemocratice).

Nu este în intenția noastră să insistăm în acest text asupra solidității probelor privind posibilitatea unei invazii sovietice în România⁶⁹. Ne mulțumim să constatăm

66 *Ibidem*, p. 156.

67 Această idee, stângaci formulată, a fost un lait-motiv al discursurilor ținute de Nicolae Ceaușescu în perioada 1988-1989, când se raporta mai mult decât critic la reformele declanșate de Mihail Gorbaciov în Uniunea Sovietică, catalogându-le drept periculoase pentru „orânduirea socialistă”. Pretenția de prioritate a liderului de la București, la acea oră de departe cel mai conservator și intratabil, din punct de vedere ideologic, din lagărul socialist, părea într-adevăr ridicolă în acele momente, opinia publică uitând deja, în foarte mare măsură, evoluțiile de la sfârșitul anilor '60.

68 Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, p. 269.

69 Conform celor cunoscute până astăzi, sovieticii au luat în calcul o asemenea variantă în perioada 1968-1973. Unii autori susțin că o intervenție sovietică „mascată” s-ar fi produs în decembrie 1989, paralel cu mișcarea populară anticeaușistă. Din acest punct de vedere, mărturiile directe și documentele publicate până acum își așteaptă încă exegeții.

faptul că înșuși generalul Ion Mihai Pacepa, condamnat la moarte, în 1978, pentru înaltă trădare⁷⁰, confirmă în lucrările sale mai recente⁷¹ existența unui așa-numit Plan „Dnestr”⁷², conceput de sovietici cu scopul de a instaura, prin lovituri de stat planificate în exterior, conduceri fidele în țările comuniste din Estul Europei. Planul prevedea și posibilitatea de a se găsi un „pretext pentru o intervenție militară sovietică, ce trebuia să aibă loc în cazul când succesul loviturii de stat ar fi fost primejduit”⁷³. În opinia lui Pacepa, chiar revoluția din decembrie 1989 a „apărut ca o inexorabilă punere în practică a planului sovietic Dnestr”⁷⁴, iar executarea (în urma unui proces trucat) a fostului dictator Nicolae Ceaușescu și a soției acestuia s-a datorat tentativei de a-l „împiedica să dezvăluie «planul Dnestr», pe care îl cunoștea⁷⁵ în cele mai mici detalii”⁷⁶.

În urma activității comisiei de anchetă, se începuse un proces promițător de reevaluare a activității Securității; pe lângă anatimizarea lui Alexandru Drăghici, unor ofițeri li se retrăseseră decorațiile sau au fost trecuți în rezervă. La un moment dat, s-a ajuns până acolo, încât în fața comisiei de anchetă a abuzurilor, unii ofițeri audiați propuneau audierea sau chiar anchetarea foștilor lor superiori⁷⁷. Acest proces a fost însă curând oprit. Chiar înaintea „refluxului”⁷⁸ tendințelor liberaloide, se remarcase faptul că, odată cu membrii lotului Pătrășcanu, a existat tendința reabilitării unor reprezentanți total compromiși ai sistemului represiv, dintre care unii fuseseră epurați, la rândul lor, pe diferite considerente⁷⁹. La un moment dat, „se pare că însuși Ceaușescu a avut muștrări de conștiință pentru cuvintele dure”⁸⁰ pe care le folosise în 1968 împotriva celebrului Gheorghe Pintilie

70 Fost adjunct al șefului Direcției Generale de Informații Externe (Nicolae Doicaru), generalul Pacepa a solicitat, în 1978, azil politic în Statele Unite ale Americii.

71 *Avem în vedere diferențele ușor de sesizat între interpretările din prima carte publicată de Ion Mihai Pacepa, Orizonturi roșii. Amintirile unui general de Securitate* (în românește de Horia Gănescu și Aurel Ștefănescu, București, Ed. Venus, 1992, 512 p.; prima ediția a apărut în S.U.A. în 1987), și cele expuse ulterior în volumul *Moștenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare* (București, Ed. Venus, 1993, 528 p.).

72 „Nistru” (lb. rusă).

73 Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, p. 452.

74 *Ibidem*, p. 451.

75 În perioada regimului condus de Nicolae Ceaușescu, Securitatea a dispus de o unitate specială destinată exclusiv operațiunilor privind serviciile secrete sovietice și est-europene. Unitatea era bine acoperită, în condițiile în care statele est-europene erau aliate, nu numai datorită regimului politic comun, ci, în special, în condițiile existenței Tratatului de la Varșovia.

76 *Ibidem*, p. 453-454.

77 Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 429. O astfel de propunere a făcut locotenent-colonelul Aurel Fleancu, referitor la generalul Neagu Cosma, motivul fiind favorizarea, de către acesta, a emigrării baronului Ioan Mocsony-Stircea.

78 Ne-am inspirat, pentru folosirea acestui termen, din titlul sub care au fost reunite comunicările susținute la Simpozionul de la Sighetu Marmației din 2-4 iulie 2000: *Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, editor Romulus Rusan, București, Fundația Academia Civică, 2000, 1006 p. Titlul pare a fi fost inspirat de comunicarea Micaelei Ghițescu (*O viață de tânăr între fluxurile și refluxurile istoriei - ibidem*, pp. 344-347).

79 În unele cazuri, acest lucru s-a petrecut cu binevenite rezerve. Astfel, în *Nota privind arestarea și anchetarea lui Teohari Georgescu* (reabilitarea fostului ministru de Interne, apropiat al Anei Pauker, fiind mereu citată ca o dovadă a inconsecvenței politicii liberale din primii ani ai conducerii ceaușiste) se remarcă ambivalența activității acestuia: „Ancheta efectuată cu privire la Teohari Georgescu a stabilit că acesta nu a fost informator al Siguranței burgheze, dar în funcția de ministru al Afacerilor Interne a comis grave abateri și abuzuri, pentru care trebuia tras la răspundere” (*Agresiunea comunismului în România*, vol. II, p. 114).

80 Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, p. 91.

(zis „Pantiușa”)⁸¹, personaj care fusese audiat și de comisia de anchetare a „abuzurilor”⁸². În 1971, acestuia i-a fost atribuit ordinul „Tudor Vladimirescu”, clasa a doua, recunoscându-i-se astfel meritele în instaurarea și menținerea puterii politice comuniste. În același timp, soția lui Pintilie (Pantelei Bodnarenko, pe numele lui real), Ana Toma, devenea „Erou al Muncii Socialiste”. Credem că, în acest fel, se repeta oarecum situația în care Gheorghiu-Dej, în al cărui anturaj spionii sovietici au deținut mai mereu un rol de seamă⁸³ „s-a folosit de Pantiușa tocmai pentru a adormi suspiciunile sovietice”⁸⁴. Un alt caz demn de remarcat este cel al Tatianeii Bulan, emigrată după iunie 1940 în U.R.S.S. și care a fost parașutată ulterior în România beligerantă de aviația sovietică, în tentativa (eșuată) de a organiza o mișcare de partizani pro-sovietici. Aceasta a primit, de asemenea în 1971, titlul de „Erou al Muncii Socialiste”⁸⁵. Simion Bughici, identificat de comisie ca personajul care (sub numele Cohn) l-a determinat pe Remus Koffler să declare că grupul condus de Pătrășcanu, din care el însuși făcea parte, era o agenție de spionaj anglo-americană⁸⁶, a fost numit, în 1969, ministrul Industriei Alimentare⁸⁷. Acuzăția în cauză, nefondată, fusese direct inspirată de Moscova, prin rezoluția Biroului Informativ din iunie 1948, prezentată de Gheorghiu-Dej, „rechizitoriul” ideologic cel mai important al titoismului. Una din dificultățile provocate de ancheta cazului Pătrășcanu a fost documentarea rolului absolut esențial jucat, chiar de conivență cu Gheorghiu-Dej, de consilierii sovietici, atât în anchetarea grupului Pătrășcanu, cât și în regizarea procesului⁸⁸. Acest aspect a fost trecut sub tăcere la Plenara din aprilie⁸⁹, chiar la îndemnul făcut anterior de Ceaușescu⁹⁰. Pe baza mărturiilor culese, comisia a tras concluzia că „nemulțumirea sovietică față de Pătrășcanu s-a declanșat chiar în septembrie 1944”, cu ocazia tratativelor de armistițiu⁹¹. Elementele acestei nemulțumiri, așa cum au fost prezentate în fața comisiei de către Elena Pătrășcanu, inclusiv față de pretenția Armatei Roșii de a fi eliberat Bucureștii

81 Gheorghe Pintilie (1902-1985, nume real Pantelei Bodnarenko), fusese directorul general al Direcției Generale a Securității Poporului, de la formarea acesteia (30 august 1948). A fost una din cele mai antipatizate figuri ale poliției politice dejiste, „beneficiind” în acest sens și de aura sa de spion sovietic, în perioada interbelică (după 1928). Cunoscut, în special în mediile foștilor deținuți politici anticomuniști, cu numele „Pantiușa”.

82 Vezi textul audierii lui Pintilie, din data de 19 octombrie 1967, în *Agresiunea comunismului în România*, vol. I, pp. 165-170. În același volum, stenogramele „discuțiilor” cu Alexandru Drăghici, din 13 aprilie, 20 mai, 25 mai, 3 iunie și 30 octombrie (!) 1968 (pp. 184-232).

83 În lucrările publicate până acum, s-a insistat prea mult pe apartenența lui Bodnarenko/Pintilie la serviciile secrete sovietice pentru a mai insista aici asupra acestui aspect. Alți agenți sovietici prezenți în anturajul lui Gheorghiu-Dej erau Nikolski, Nikonov, Bucikov sau Goncearuk.

84 Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 93.

85 *Ibidem*, p. 97.

86 Grigore Răduică, *op. cit.*, pp. 91-93.

87 Florica Dobre și colab., *op. cit.*, p. 117.

88 Numeroase amănunte în acest sens, în Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 54, 61-63.

89 Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 458.

90 La ședința Prezidiului Permanent al C.C. din 18 aprilie 1968, liderul P.C.R. se exprima cât se poate de clar în acest sens: „Eu cunosc din practică, pentru că m-am ocupat de Ministerul Afacerilor Interne după 1956. Consilierii sovietici au condus acest minister, ei au condus anchetele, rog să nu se supere tovarășul Drăghici, dar asta a fost situația. Așa s-a întâmplat un anumit timp până când am început să intrăm în conflict cu ei. Eu sunt de acord ca să remarcăm acest lucru, dar așa considera că nu este bine din punct de vedere politic. Pentru noi este bine să cunoaștem, dar nu este bine s-o spunem public, deși aceasta a fost realitatea” (Marius Oprea, *op. cit.*, p. 371).

91 Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 57.

de sub ocupația germană⁹², sunt reale și pot fi coroborate cu unele surse externe⁹³.

Credem că, deși majoritatea absolută a națiunii române (inclusiv cei din armată) manifestau (cu toate aprehensiunile datorate forței colosale a Armatei Roșii, care nu fusese conștientizată din timp în cel de-al doilea război mondial) dorința de a rezista. Totuși, au existat cu sigurnță și defecțiuni, și persoane dispuse să se pună la dispoziția (viitorului) ocupant sovietic. Drama consta în faptul că aceștia nu erau simplii cetățeni, ci membrii ai aparatului de partid, ai armatei și, nu în ultimul rând, ai Securității. În acest fel, grupul conducător nu avea siguranța exercitării în bune condiții a comandei și nici certitudinea rezistenței pe termen lung. Această crudă realitate fusese evidentă încă din vremea lui Gheorghiu-Dej și ea nu reflecta numai rivalitățile extrem de dure din vârful P.M.R., ci își avea originile chiar în caracterul nelegitim al instaurării regimului comunist în România. Acest „păcat original” va apăsa chiar și în momentele în care anumite acțiuni politice ar fi avut susținerea populației. Astfel, „Tito își putea permite să sfideze tutela stalinistă: mareșalul iugoslav avea de partea lui armata de foști partizani, tradiția rezistenței antifasciste, sprijinul unui partid de masă. În ceea ce-l privea pe Dej, el nu avea decât protecția sovietică”⁹⁴. Mai mult, credem că liderii P.C.R. nici nu cunoșteau dimensiunile reale ale colaboraționismului filosovietic din cadrul propriului aparat, deoarece, după retragerea trupelor (1958) și a consilierilor săi (1964), U.R.S.S. și-a păstrat o influență „ocultă”⁹⁵ asupra sistemului politic și informativ românesc. În asemenea condiții, reacția lui Nicolae Ceaușescu, care la începutul anilor '70, îi admonesta pe șefii Internelor, întrebându-i, chiar, direct, dacă l-au vândut „rușilor sau americanilor”, nu mai pare expresia unei devianțe de tip paranoic. Izbucnirea sa fusese provocată de descoperirea faptului că organele Securității îi... întocmiseră secretarului general al P.C.R. un dosar personal, în care figurau inclusiv date despre situația lui medicală⁹⁶. De altfel, încă la audierile din 1967 se stabilise faptul că aceeași Securitate îi „plantase” lui Gheorghiu-Dej microfoane atât la birou, cât și la domiciliu, la îndemnul sovieticilor, care aveau dubii vechi în privința liderului P.M.R.⁹⁷.

În orice caz, semne dacă nu ale trădării, cel puțin ale fricii de reacția sovie-

92 „Spre sfârșitul acestei perioade de așteptare, văzând că, într-una din seri, la Moscova, s-au tras salve de artilerie și focuri de artificii, Pătrășcanu a întrebat pe ruși cu ce ocazie s-a făcut aceasta și i s-a răspuns că s-a salutat în felul acesta eliberarea Bucureștiului de către Armata Roșie, la care Pătrășcanu a replicat imediat că Bucureștiul a fost eliberat încă din 23-24 august de către armata română, iar Armata Roșie a intrat într-un oraș care era eliberat” (Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 57). Delegației române ce se afla la Moscova pentru încheierea armistițiului și pentru a aștepta „eliberarea” capitalei de către trupele sovietice, un argument folosit pentru înăsprirea condițiilor de armistițiu.

93 „La 12 septembrie, la Moscova, clopotele din Kremlin bat intens. Deasupra Moscovei se trage o salvă de artilerie. Pătrășcanu iese din camera sa și îi întreabă de gardieni: «De ce s-a tras această salvă?». «Este o nouă victorie a Armatei Roșii. Mareșalii noștri au eliberat Bucureștiul». «Dar știam că acest oraș a fost deja eliberat la 24 august». «Nu, așa este oficial, înțelegeți?» (Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, vol. II, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 243).

94 Vladimir Tismăneanu, *Irepetabilul trecut*, p. 182-183.

95 Termenul (deși surprinzător, acesta este inspirat, în opinia noastră) e utilizat repetitiv de Cristian Troncotă, în *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, București Editura Ion Cristoiu, 1999 (*passim*).

96 Vezi Florian Banu, „Din paradoxurile <<Eporii de aur>>. Ceaușescu contra Securitatea”, în *Dosarele Istoriei*, an VIII, nt. 7(83), 2003, pp. 36-40. Acest episod îl va costa de Ion Stănescu postul de ministru de Interne.

97 Marius Oprea, *op. cit.*, p. 564.

ticilor fuseseră detectate de aparat cu câțiva ani înaintea acestor evenimente. În Stenograma ședinței din 17 noiembrie 1964, ținută la M.A.I. cu toate cadrele de conducere din aparatul central și regional, există un fragment edificator din acest punct de vedere. Astfel, colonelul Nicolae Dumitrescu (reprezentant al Direcției Regionale Ploiești) releva impactul avut de Declarația Plenarei C.C. al P.M.R. din aprilie 1964 (așa-numita „Declarație de independență față de Moscova⁹⁸) asupra informatorilor, însă într-un sens cât se poate de nedorit de către conducerea țării: „Am avut o ședință unde tovarășii spuneau că agenții⁹⁹ nu mai lucrează, că datorită situației ivite în ultimul timp, cu publicarea și dezbateră Declarației Plenarei C.C. al P.M.R. din aprilie crt., agenților le-ar fi «frică». Eu am combătut toată această situație, arătând că vinovați sunt lucrătorii noștri, care nu se preocupă în mod sistematic de educarea agenturii. [...] Eu nu mai vreau să scot în evidență importanța acestui document. Acest document, prin importanța sa, a ajuns la urechea unor oameni așa cum a ajuns, cum că am fi rupt relațiile cu U.R.S.S. și că mergem cu americanii. Unii, de care lucrătorii noștri nu s-au prea ocupat, au prins toate acestea și au început să spună că au lucrat cât au lucrat dar că acum ne roagă să-l scoatem din agentură. Acasta este vina noastră, a conducerii regiunii și a lucrătorilor operativi, care n-au dezvoltat la ei simțul acesta patriotic, dragostea față de munca informativă pe care o desfășoară. Eu spun, că așa cum am trecut prin ei o singură dată, am găsit 446 inși ca fiind necorespunzători. Dacă o să mai facem încă o verificare, știu eu câți o să mai găsim?”¹⁰⁰. De remarcat atitudinea moderată¹⁰¹ avută de Alexandru Drăghici față de această problemă (cu numai un an înaintea înlocuirii sale din fruntea Ministerului Afacerilor Interne). Conducerea M.A.I. încercase, încă din 1964, să atenueze șocul produs de poziția adoptată la Plenara din 1964; chiar Tănase Evghenie este menționat printre participanții la adunările cu activul de partid din Direcțiile Regionale care aveau ca scop preluarea „Declarației de independență”¹⁰².

Credem că, în ceea ce privește consecințele interne ale liberalizării, cea mai corectă interpretare a evenimentelor este cea schițată de Vladimir Tismăneanu în *Arheologia terorii*: „Extrem de dinamic și preocupat de schimbări urgente, noul conducător se grăbea să-și întemeieze autoritatea ca restaurator al legalității so-

98 Nu putem să nu remarcăm, în treacăt, excepționala lucrare *Aprilie 1964 – „Primăvara de la București”*. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României, București, Ed. Enciclopedică, 2004, 298 p. Amplul studiu introductiv al volumului (pp. VII-C) relevă toate etapele consumate până la formularea poziției așa-numit independentiste din 1964, după tactica „un pas înainte, doi înapoi”.

99 Aici, termenul „agent” este folosit în sensul de „informator”.

100 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 102, f. 7.

101 Ne referim strict la moderația în raport cu hegemonia moscovită asupra P.M.R., în sensul în care cei ceși păstrasera devotamentul necondiționat pentru U.R.S.S. ar fi fost „radicali” (Drăghici se întreba retoric „cu ce este vinovată Declarația?” în situațiile semnalate de colonelul Dumitrescu – *ibidem*). În raport cu informatorii deveniți recalitranti, Drăghici se arăta destul de radical, fiind tentat să arunce o parte din vină asupra lucrătorilor operativi ce-i aveau pe aceștia în legătură, arătând, totodată, că „trebuie apreciat ca ceva condamnabil pentru un agent de a ascunde anumite lucruri cunoscute de el, după cum este tot atât de condamnabil de a inventa lucruri ireale” (*ibidem*, f. 8). Expunerea este însă împesăritată cu invectivele consacrate de Securitate („bandit”, „dușman”). În opinia noastră, Drăghici demonstra că se putea „adapta” la o variantă de comunism naționalizat, la fel cum se adaptase la hegemonia internaționalistă. Pericolul pentru „noua direcție” venea probabil, mai mult din partea cadrelor cu funcții medii.

102 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 197, f. 145.

cialiste. În mai 1965, plenara C.C. al P.M.R. anula rezoluția plenarei din iunie 1958 privitoare la organizarea unei masive epurări a partidului. Întrucât reabilitările nu-i afectau propriul statut în partid, Ceaușescu promitea o oarecare relaxare politică și condamna abuzurile de putere din anii '50. Ceea ce se năștea astfel era ideologia obsedantului deceniu, parte esențială a actualei ideologii politice și culturale din România. Istoria de după 23 august 1944 era divizată în două etape: prima, marcată de abuzuri și crime, cea de-a doua, de după 1965, fiind o eră de deschideri, inovații și respect pentru demnitatea umană. În primii ani ai domniei sale, Ceaușescu părea să năzuiască spre o sinteză originală de desatelizare și de-sovietizare. Pentru a-și asigura triumful, el a cerut și a primit sprijinul total al cadrelor medii din aparatul de partid, un grup social aspirând să înlocuiască compromisele personalității ale erei staliniste¹⁰³.

Deși cu prilejul plenarei din aprilie 1968, Nicolae Ceaușescu a profitat pentru a-și consolida puterea personală, iar reabilitările au fost parțiale, prin tendința de a ignora suferințele celor situați „de partea cealaltă a baricadei” politice, Securitatea s-a simțit obligată să relice, iar acest lucru nu-l putea face, evident, decât indirect. Evitând polemica deschisă cu partidul, intenția era de a demonstra utilitatea instituției și meritele ei în instaurarea și apărarea orânduirii socialiste.

A fost deschis, astfel, un episod la fel de fascinant al luptei pentru putere, în care, de această dată, serviciul de informații se opunea implicii noii abordări care părea să caracterizeze conducerea politică a statului.

103 Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, p. 266-267.

LE POUVOIR – LE RÊVE DE NICOLAE CEAUSESCU

NOUVELLES LIGNES DIRECTRICES DANS LA POLITIQUE DE LA ROUMANIE COMMUNISTE (1965-1968)

DANIEL LAZĂR

Rezumat

Interesul pentru studiul perioadei în care Nicolae Ceaușescu s-a aflat la putere în România a crescut semnificativ în ultimii ani. Faptul este sesizabil atât în producția de carte, cât și în multitudinea de studii și articole dedicate acestui subiect, fără de care istoria unui sfert de secol totalitar în România (1965-1989) nu poate fi înțeleasă la justa sa dimensiune. Studiul de față își propune să scoată în evidență comportamentul politic al tânărului lider Nicolae Ceaușescu în primii ani de preluare a puterii la București. El a înțeles foarte repede că dacă va continua politicile predecesorului său, Gheorghe Gheorghiu-Dej, urma să rămână un simplu „epigon”, un previzibil secretar general al partidului, ancorat la remorca sistemului. Nicolae Ceaușescu a dorit mai mult și a reușit să devină un nume cu notorietate – atât în plan intern cât și în cel extern – instaurând un sistem totalitar opus doctrinei internaționaliste: cel al *comunismului național*.

Noua ideologie nu numai că a fost pe placul majorității românilor – sătulă să mai privească spre Moscova – dar a și creat premisele declanșării cultului personalității conducătorului, ale cărui similitudini au mai putut fi găsite, în Europa, doar în Albania lui Enver Hoxha. Ceaușescu a schimbat, până în 1969, toată paradigma sistemului anterior de factură dejistă. A modificat numele partidului, a schimbat numele statului, a reîmpărțit din punct de vedere administrativ țara în județele de dinainte de război, a înlăturat sistemul sovietic al conducerii colective, i-a îndepărtat pe toți „oamenii Moscovei” din funcțiile de decizie. În plan internațional a lansat premiere în lumea bipolară: România stabilește relații diplomatice cu Republica Federală Germania (1967), le menține pe cele cu Statul Israel și după „Războiul de șase zile” (1967), condamnă ferm invazia trupelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia (1968); la București sosesc, în premieră pentru lumea comunistă, președintele Franței, Charles de Gaulle (1968) și cel al SUA, Richard Nixon (1969).

În fapt, toate aceste mutații „revoluționare” cu care populația României a fost în deplin acord nu au făcut decât să netezească drumul lui Nicolae Ceaușescu spre instaurarea unui sistem despotic de sorginte asiatică. Calea de la „liberalul” Ceaușescu la „dictatorul” Ceaușescu, a fost scurtă, iar urmările sale asupra destinului societății românești tragice.

Cuvinte-cheie

sistem totalitar, comunismul național, cultul personalității, relații diplomatice, dictatura lui Nicolae Ceaușescu.

Резюме

Интерес к изучению периода правления Николая Чаушеску в Румынии заметно возрос в последние годы. Данное предпочтение прослеживается в многочисленных изданных книгах, научных очерках, статьях, посвящённых этому вопросу и без которых историю одной четверти века тоталитаризма в Румынии (1965–1989) невозможно понять в её истинном проявлении. В данном исследовании автор выделяет политическое поведение молодого лидера Николая Чаушеску в первые годы прихода им во власть в Бухаресте. Он быстро осознал, что если бы продолжил курс своего предшественника, Георге Георгиу-Деж, так и остался бы в дальнейшем простым «эпигоном», предсказуемым генеральным секретарём партии, зависимым целиком от системы. Николае Чаушеску желал для себя большего, добившись известности – как во внутреннем плане, так и во внешнем – установил тоталитарную систему, отличительную от интернационалистической доктрины: систему национального коммунизма.

Новая идеология была воспринята положительно большинством румын, которым порядком надоело постоянно оглядываться в сторону Москвы. Одновременно с этим были созданы предпосылки для создания культа личности вождя, сравнимые черты которого можно найти в Европе, лишь в Албании периода правления Энвера Ходжа. До 1969 года Чаушеску изменил всю парадигму системы, которая существовала до него. Он переименовал партию, название страны, в административном порядке разделил страну на жудецы, которые существовали ещё до войны, упразднил советскую систему коллективного управления, удалив всех «ставленников Москвы» из ключевых должностей в государственных учреждениях. В международном плане, предпринял нестандартные шаги для биполярного мира: Румыния установила дипломатические отношения с Федеративной Республикой Германия (1967), сохраняет дипотношения с государством Израиль и после Шестидневной войны (1967), осуждает вторжение войск стран Варшавского договора в Чехословакию (1968); премьерой для коммунистического мира стали официальные визиты в Бухарест президентов Франции, Шарля де Голля (1968) и США, Ричарда Никсона (1969).

В действительности, все эти «революционные» преобразования, которые полностью приняло население Румынии, содействовали дальнейшему очищению пути во власть для Николая Чаушеску, к установлению деспотической системы с азиатским оттенком. Путь от «либерала» Чаушеску к «диктатору» Чаушеску был краток, но его последствия сказались трагично на судьбе румынского общества.

Ключевые слова

тоталитарная система, национальный коммунизм, культ личности, дипломатические отношения, диктатура Николая Чаушеску.

La période qui suit immédiatement le décès de Gheorghe Gheorghiu-Dej¹, le premier leader de la Roumanie totalitaire, a été caractérisée par une série de changements intéressants dans l'évolution du régime imposé par les soviétiques en Roumanie. La question qui se pose par la suite est de savoir si ces changements ont été profonds, de nature à donner un „nouveau cours” au régime, ou bien s'ils ne représentent qu'un „embellissement” de façade, pareil aux évolutions d'ensemble d'une grande partie des pays de l'Europe Orientale.

Là-dessus les opinions illustrées par l'historiographie de cette question sont catégoriquement dichotomiques. Pendant qu'une partie des historiens de la Roumanie sont enclins à caractériser les premières années du pouvoir de Nicolae Ceausescu par des termes comme : „une déssoviétisation” accélérée, un retour à l'occidentalisation et à l'européanisation, ou bien comme un *communisme national* – termes illustrant la mise en pratique des idées issues du caractère et du comportement „rebelle” de Ceausescu – le politologue Vladimir Tismaneanu croit fermement à la continuation du système politique imposé à la Roumanie par les soviétiques à partir du 30 décembre 1947. Vladimir Tismaneanu est catégorique à cet égard, affirmant que „la désillusion que l'URSS avait provoquée au leader roumain avait son origine dans l'attaque de Khrouchtchev contre Staline [...]. Voilà pourquoi, Ceausescu a poursuivi obstinément une ligne stalinienne nationale après la mort de son mentor, au mois de mars 1965”².

À notre avis, il y a de la vérité dans toutes les deux opinions. Ceausescu peut être considéré un *épigone* bolchévique si nous nous rapportons à sa tendance de perpétuer les principes de base du système imposé par Lénine dans l'URSS, à partir de la troisième décennie du siècle passé.

D'autre part, Ceausescu a été un *anti-staliniste* dans la mesure où la détente des politiques intérieures, aussi bien que le rapprochement évident de l'Occident sont des éléments concrets qu'à son époque Joseph Staline lui-même n'aurait jamais pensé à mettre en application, ni, au moins, comme simple „exercice” d'imagination. De plus, par rapport à Léonid Brejnev – son contemporain „ankylosé dans la routine d'un certain projet politique”, perçu par l'Occident comme un symbole de stagnation – Ceausescu tend à se manifester comme un *réformateur* intéressé à ce que sa vision sur le communisme soit connue au-delà de la „Cortine de Fer” aussi.

Ce qui est certain c'est qu'à son arrivée au pouvoir – il n'avait que 47 ans quand il est devenu Secrétaire général du Parti – les attributions de Ceausescu étaient sévèrement limitées à cause de l'existence de la soi-disant *direction collective* à laquelle participaient aussi le chef du gouvernement, Ion Gheorghe Maurer, en fonction depuis 1961, et le président du Conseil d'État, Chivu Stoica, en fonction depuis le 24 mars 1965, deux piliers importants du pouvoir communiste de Bucarest.

La rivalité entre Stoica et Maurer a beaucoup aidé Ceausescu dans son chemin vers la conquête du pouvoir. Ion Gheorghe Maurer – un communiste aux origines

1 Gheorghe Gheorghiu-Dej a décédé le 19 mars 1965, n.n.

2 Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc (Stalinisme pour l'éternité. Une histoire politique du communisme roumain)*, Polirom, Iași, 2005, p. 223.

ethniques³ assez „exotiques” du point de vue de la tradition communiste et qui avait démontré un évident détachement des dogmes staliniens – a proposé Nicolae Ceausescu à la fonction de premier-secrétaire du Parti. Après 1989, Maurer a motivé son option du printemps de l’année 1965 par le fait qu’il avait considéré le jeune et énergique Ceausescu suffisamment courageux pour affronter les soviétiques⁴, au moins au niveau de la rhétorique, et pour soutenir la nécessité d’adapter le système communiste au spécifique national de chaque pays.

Issu d’un village très pauvre – Scornicești – trouvé dans une région de la Roumanie elle aussi extrêmement pauvre – l’Olténie – Ceausescu avait quitté sa famille à 11 ans seulement pour se faire une nouvelle vie dans la capitale, à Bucarest. Il était à la recherche d’un emploi comme beaucoup d’autres défavorisés. Il a intégré, dès son adolescence, le parti communiste qui se trouvait en clandestinité depuis 1924 et où il a reçu des informations minimales sur la doctrine bolchévique. Privé d’instruction, Ceausescu a mémorisé, purement et simplement, quelques clichés concernant le rôle et l’importance de la classe des travailleurs et des communistes dans la société capitaliste. Il n’avait lu ni Marx, ni Lénine, ni Staline, au moins, car les quatre classes de l’école élémentaire qu’il avait suivies ne lui permettaient que des lectures très faciles. Mais sa bonne mémoire l’a aidé à apprendre par cœur quelques uns des slogans prolétaires du moment. Les années de prison, passées dans des intervalles divers entre 1933 et 1938, ont „légitimé” Ceausescu en tant que combattant en clandestinité, et l’ont propulsé vers la nomination de secrétaire du Comité Central de l’UTC⁵ en 1938.

Pendant la guerre, Ceausescu a été détenu dans plusieurs prisons. Dans le Camp de Târgu Jiu il a connu les „gros bonnets” du parti, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica et Gheorghe Maurer.

Se faisant remarquer pour son dévouement envers le parti, Ceausescu occupa, successivement, des fonctions importantes dans la nouvelle société. Grâce à l’expérience accumulée, il a été avancé par Gheorghiu-Dej, en 1954, dans la fonction de membre suppléant du Bureau Politique du PMR⁶, et un an plus tard est devenu membre de plein droit. Son activité au sommet des structures organisatrices du PMR a continué de manière ascendante, et lui a facilité la nomination dans la fonction de secrétaire général du parti et la consolidation rapide du pouvoir personnel.

Nicolae Ceausescu a continué la direction politique de son prédécesseur, Gheorghiu-Dej, qui avait valu à celui-ci, pendant les dernières années de sa vie, le titre de fondateur du communisme national, seulement qu’il a assumé la „paternité” de cette idée. La politique de Dej d’après 1962 a connu des nuances intéressantes, et, à la suite d’un véritable „ballet” diplomatique, il a réussi à établir les

3 Ion Gheorghe Maurer était né à Bucarest, en 1902. Sa mère était Roumaine et son père Allemand, originaire de l’Alsace, n.n.

4 Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturie despre stalinizarea României (Maurer et le monde d’hier. Témoignages sur la stalinisation de la Roumanie)*, Arad, 1993, p. 120.

5 UTC – Uniunea Tineretului Comunist din România, n.n. (*Union de la Jeunesse Communiste*).

6 PMR – Partidul Muncitoresc Român (*Le Parti des Travailleurs Roumains*). C’est le nom du parti des communistes roumains entre 1948 et 1965, n.n.

nouveaux jalons de la politique étrangère de la Roumanie. Pour ce motif, Ceausescu a respecté et continué pour une période de temps cette politique, dans sa lettre et son esprit⁷. Promouvoir l'intérêt national a été le prétexte de la politique d'autonomie à l'égard de l'URSS, mais aussi une stratégie utilisée pour attirer les masses et les gouvernements occidentaux de la part du „nouveau régime”.

Le rapport présenté par Ceausescu au IXème Congrès du parti, qui a eu lieu entre 19 et 24 juillet 1965, n'a pas laissé s'entrevoir son intention de concentrer entre ses mains tout le pouvoir politique. Le Congrès a été plutôt perçu comme une instance des nouvelles ouvertures, destinée à forger à Ceausescu l'image d'un leader jeune, dynamique et libéral; une image complètement opposée à celle de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Le nouveau leader a critiqué durement la politique menée par son prédécesseur, notamment la transgression du principe de la direction collective, considéré comme un axiome du Parti⁸. Il a invité des hommes de culture à exprimer ouvertement des opinions critiques et à exprimer sans réserves leur *credo* artistique.

Le premier pas d'envergure de Ceausescu a été le changement du nom du parti et le retour au nom initial, celui de „Partidul Comunist Român” – *Le Parti Communiste Roumain* (PCR). De plus, le nom de l'État a été changé en „Republica Socialistă România” – *La République Socialiste de Roumanie* (RSR). Pour convaincre l'opinion publique de l'interruption des liaisons néfastes avec le passé et de l'intention d'assumer la libération de la société, au mois de juillet 1965 a été remplacé Alexandru Drăghici, le ministre des Affaires Intérieures dans l'administration de Gheorghiu-Dej. Le débarquement de Drăghici a représenté le signal nécessaire qui devait atténuer l'association entre le Parti et la terreur des deux décennies antérieures, étant donné que la présence de Drăghici, dès 1954, à la tête de l'appareil de répression, avait constitué un facteur qui alimentait en permanence cette association. Dans cette perspective, les démarches qui dénonçaient le culte de la personnalité de Gheorghiu-Dej et les abus de la „Securitate” (*Securité* – les Services Secrets), aussi bien que l'annonce d'un nouveau cycle de réformes ont donné naissance à une atmosphère d'optimisme et espoir dans la société roumaine.

L'appel, de plus en plus insistant, à la reconsidération des symboles nationaux, timidement initiée par Dej, est devenu la nouvelle stratégie du parti. La célébration des personnalités historiques et culturelles roumaines, précurseurs de la lutte pour l'indépendance, a été associée avec la personnalité dynamique du nouveau leader communiste roumain. Malgré cela, aucune des réformes structurales (par exemple : le retour, en 1968, à la division administrative territoriale en départements, comme dans la période d'entre les deux guerres) n'a point affaibli le rôle dirigeant du parti dans la société roumaine.

À la Conférence Nationale du PCR, du printemps 1967, a été annulée la stipulation qui interdisait le cumul de fonctions de direction par une et la même personne, plus précisément celle de secrétaire général du parti et celle de président

7 Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu (Alexandru Bârlădeanu sur Dej, Ceaușescu et Iliescu)*, Evenimentul Românesc, București, 1998, p. 190.

8 Silviu Brucan, *Generația irosită (La génération perdue)*, Univers Enciclopedic, București, 1992, p. 141.

du Conseil d'État⁹. Dès 1969, Ceausescu cumulera les deux fonctions, en assumant également des attributions importantes dans le Conseil de Ministres¹⁰. Sur le fond d'une libéralisation ostensiblement affichée, Ceausescu renforce de plus en plus son autorité.

À la même conférence a été décidé l'abandon progressif des rigueurs exagérées du dossier de cadres, comme une mesure nécessaire pour le développement de la démocratie de parti et l'élargissement du milieu de recrutement des nouveaux militants. Ceausescu a renouvelé son appel, adressé aux intellectuels, de participer à la vie politique, en leur demandant de „ne pas manifester la moindre crainte ou réserve dans les débats publics à l'égard de la politique intérieure”¹¹

Du point de vue économique, la population commençait à ressentir une amélioration significative du niveau de vie. Une importance réelle a eu pour les Roumains qui devaient affronter une pénurie sévère de logements, surtout les personnes récemment emménagés dans les villes qui travaillaient sur les nouvelles plateformes industrielles, a été l'initiation du programme national de construction d'immeubles, doublé de la tolérance du régime à l'égard de la construction de maisons en propriété privée, notamment dans la zone rurale.

À partir de 1966 le gouvernement a démarré les négociations avec „Les Usines Renault”, pour la construction, sous licence française, de la première automobile roumaine. Au mois d'août 1968, la télévision roumaine allait immortaliser Nicolae Ceausescu au volant de la première voiture fabriquée à l'usage de la population: Dacia 1100, la copie roumaine de la déjà fameuse Renault 8.

Malgré ces changements, le contrôle rigide de l'économie planifiée et centralisée a été maintenu, les réformes de ce secteur n'étant même pas mises en question au niveau des organes de décision. L'industrie roumaine, surdimensionnée, a continué de rester grande consommatrice d'énergie, l'économie centralisée ne permettant pas l'apparition d'un secteur privé¹², même fragile, comme dans le cas des voisins yougoslaves ou hongrois.

En ce qui concerne la nouvelle vision de la Roumanie dans le domaine de la politique étrangère, on peut apprécier fort raisonnablement que les nouveaux dirigeants ont fait preuve d'un très bon instinct dans l'exploitation des opportunités apparues sur la scène des relations internationales à la fin de la 7ème décennie. Nicolae Ceausescu a été conseillé de manière excellente quand il a commencé à se servir, dans son propre intérêt, de la rivalité entre le Parti Communiste Chinois et le Parti Communiste de l'Union Soviétique, ou des contradictions d'entre les grandes puissances concernant les thèmes majeurs engendrés par la continuation de la *Guerre Froide*.

9 Consiulul de Stat (*Le Conseil d'État*), le successeur du *Présidium de la République* (1948-1962), a „personifié”, de manière collective, la fonction de *chef de l'État*. Dès 1974, quand Nicolae Ceausescu est élu *Président de la République Socialiste de Roumanie*, cette fonction est associée à une seule personne, n.n.

10 Catherine Durandin, *Istoria românilor (Histoire des Roumains)*, Institutul European, Iași, 1998, p. 312.

11 Ion Rațiu, *România de astăzi. Comunism sau independență (La Roumanie d'aujourd'hui. Communisme ou indépendance)*, Expres, 1997, p. 273.

12 Stephen Fischer-Galați, *România în secolul XX, (La Roumanie au XXe siècle)* Institutul European, Iași, 2006, p. 56.

La but principal des nouvelles directions de politique extérieure a été, bien que non avoué de manière explicite, la diminution de plus en plus accentuée de la capacité d'intervention de l'URSS dans les affaires intérieures de la Roumanie. Particulièrement importante, dans ce sens, a été l'opposition de Bucarest à ce que le Pacte de Varsovie fasse des manœuvres militaires sur le territoire de la Roumanie, ce qui aurait périclité les avantages obtenus par les Roumains après le retrait de sur le territoire national des unités de l'Armée Soviétique, au mois de juillet 1958. L'abandon, même partiel, des engagements assumés par la Roumanie dans le cadre du Traité de Varsovie est devenu une composante fondamentale de la politique de Bucarest, ayant pour but la dissolution progressive des deux blocs militaires de l'Europe.

En réalité, les nouvelles lignes de la politique étrangère de la Roumanie ont été tracées par le prédécesseur de Nicolae Ceausescu. Elles avaient été esquissées dans la soi-disant *Déclaration de l'avril 1964*, qui allait assurer une position autonome à Bucarest dans l'ensemble du bloc communiste et allait imprimer à la politique extérieure roumaine un dynamisme particulier. Les principes énoncés dans la *Déclaration* seront réaffirmés également pendant les travaux du IXème Congrès du PCR, dans le sens que „la politique internationale de notre pays a comme fondements permanents les principes de la souveraineté et de l'indépendance nationale, de l'égalité des droits, de la non-intervention dans les affaires intérieures et de l'avantage réciproque”¹³.

Il faut préciser que la distanciation par rapport à Moscou a été réalisée avec prudence, Ceausescu étant parfaitement conscient que les leaders de Kremlin avaient encore une influence dans le PCR, si nous pensons au fort dispositif de politiciens fidèles aux soviétiques au moment de la prise du pouvoir en Roumanie, à la fin de l'année 1947.

La première visite à l'étranger de Ceausescu, après la prise de la fonction de Secrétaire général du PCR, a été effectuée à Moscou, entre 3 et 11 septembre 1965. C'était une coutume fortement enracinée dans les pays du camp socialiste que toute nouvelle direction du parti fasse un premier déplacement extérieur dans l'Union Soviétique, coutume que Ceausescu n'a pas osée transgresser. Comme un élément de nouveauté, la visite aura un „agenda” riche en questions susceptibles d'engendrer des discussions pas du tout agréables¹⁴ et qui allaient générer des controverses inhérentes.

La délégation roumaine était formée, en dehors de Ion Gheorghe Maurer, Manea Mănescu, Corneliu Mănescu (ministre des Affaires étrangères), de communistes de la vieille garde stalinienne, encore suffisamment influents pour ne pas être facilement éloignés des postes de décision au sommet du parti: Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu et Paul Niculescu-Mizil.

Pendant les discussions portées à Kremlin avec Léonid Brejnev, Andrei Kossyguine et Nikolai Podgornyï, Ceausescu a tenu relever que „la base de notre politique

13 Ion Petcu, *Ceausescu, un fanatic al puterii (Ceausescu, un fanatique du pouvoir)*, București, 1994, p. 273.

14 Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 165.

étrangère est constituée de la collaboration avec tous les pays socialistes. Nous prêtons une attention particulière à notre amitié et collaboration avec l'Union Soviétique et nous estimons que c'est un problème primordial de notre politique extérieure. [...] Nous avons des buts communs, nous sommes voisins et nous avons toutes les conditions pour développer nos relations de collaboration et amitié"¹⁵. À côté des questions liées à l'élargissement des échanges économiques et à caractère technique et scientifique, la délégation roumaine a exprimé ses opinions sur le mode de fonctionnement du Comité Politique Consultatif du Traité de Varsovie. Nicolae Ceausescu a laissé entendre que la solution pour une meilleure gestion des problèmes de l'alliance consistait dans le respect du principe de l'égalité dans la prise des décisions. La conséquence serait ainsi la diminution de l'importance du facteur soviétique dans le cadre du Pacte.

Parmi les questions vraiment sensibles il y avait celle concernant les archives du PCR de sa période de clandestinité (1924-1944), et, surtout, celle du trésor national, envoyé en Russie en 1916, et pas encore restitué par l'URSS à l'État roumain. Alexandru Bârlădeanu a rappelé aux soviétiques le contexte historique dans lequel le trésor de la Roumanie avait été évacué à Petrograd (Saint-Pétersbourg) et le fait que Lénine même avait affirmé, en 1918, que „les riches valeurs du peuple roumain doivent être gardées avec le plus grand soin pour être consignées en bon état au peuple de la Roumanie après la victoire sur la contre-révolution roumaine"¹⁶. Du point de vue de la délégation de Bucarest, la restitution du trésor pouvait représenter la preuve la plus éloquente „des relations basées sur des principes élevés qui constituent le fondement de l'amitié et de la collaboration fraternelle d'entre nos peuples"¹⁷.

La mise en question de ces problèmes sensibles et suscitant des controverses avait, entre autres, le but de démontrer aux soviétiques que la nouvelle direction du PCR ne s'éloignerait pas des principes de la *Déclaration* d'avril 1964. Nicolae Ceausescu a désiré obtenir à Moscou un statut égal à celui de l'URSS, dans un bloc communiste dominé par l'obéissance et la soumission totale à Kremlin. Il savait qu'il ne réussirait pas, mais il savait aussi que „la fronde”, une fois connue par les milieux internationaux, lui servirait certainement à quelque chose.

Pour promouvoir les relations d'amitié avec les "pays-frères", Ceausescu allait effectuer, jusqu'en 1968, des visites dans leurs capitales. En même temps, Bucarest devient, à son tour, une capitale fréquentable; pendant ces trois années arrivent en Roumanie Luigi Longo, secrétaire du PC Italien, Santiago Carillo, secrétaire du PC Espagnol, le chancelier autrichien Josef Klaus (juillet 1967), les leaders travaillistes britanniques ou des personnalités déjà consacrées, telles Josip Broz Tito ou Zhou Enlai.

Le 31 janvier 1967, la Roumanie et la République Fédérale d'Allemagne ont dé-

15 Mioara Anton, *Limitele suveranității. Vizita lui Nicolae Ceausescu la Moscova, septembrie 1965 (Les limites de la souveraineté. La visite de Nicolae Ceausescu à Moscou, septembre 1965)*. În: „Arhivele Totalitarismului”, X, no. 3-4/2002, p. 210.

16 *Ibidem*, p. 212.

17 *Ibidem*, p. 213. Le trésor de la Roumanie n'a pas été restitué jusqu'à présent, la partie russe invoquant des prétextes des plus divers, n.n.

cidé d'établir des relations diplomatiques. Pour toutes les deux parties c'était une action sans précédent, la Roumanie étant le premier pays du camp socialiste qui avait décidé de reconnaître l'État allemand occidental. Immédiatement après, le gouvernement de Bonn a affirmé le droit de la RFA de parler au nom de tout le peuple allemand, ce que a provoqué la réaction virulente de la République Démocratique Allemande. Le journal „Neues Deutschland” – l'organe central de presse de Berlin de l'Est – a publié un communiqué officiel dans lequel on affirmait que „si la Roumanie n'est pas disposée de rejeter la prétention du gouvernement allemand occidental d'être l'unique représentant du peuple allemand et de déclarer sans équivoque que, dans de pareilles circonstances, les conditions préalables de l'établissement des relations diplomatiques ne sont pas accomplies, nous nous trouvons alors en présence d'un acte regrettable”¹⁸.

Le second „choc” majeur provoqué par la réorientation de la politique extérieure de Ceausescu a été occasionné par le déclenchement de la *Guerre des Six-Jours*, au juin 1967. Tout de suite après le début du conflit israélo-arabe, l'URSS et ses États satellites ont catalogué, en dépit des évidences, l'État Israël comme *agresseur*. La Roumanie a adopté une position singulière: elle a évité de considérer Israël comme un *État agresseur*, mais en soulignant, en même temps, le droit à l'indépendance de chaque peuple du Moyen-Orient (*recte* les Palestiniens). La déclaration commune du bloc communiste est-européen, qui condamnait l'Israël et demandait impérativement le retrait de sur les territoires occupés (la Bande de Gaza, le Plateau de Golan et la Cisjordanie) n'a pas été assumée par les autorités de Bucarest. De plus, la Roumanie a été le seul État socialiste qui n'a pas interrompu les relations diplomatiques avec Israël. Ceausescu deviendra, en peu de temps, le plus important médiateur entre Palestiniens et Israéliens.

Les bénéfices obtenus par la Roumanie sur l'arène internationale ne se sont pas laissés attendre. Le ministre des Affaires étrangères, Corneliu Mănescu, a été élu, au septembre 1967, avec le soutien direct du Cabinet de Washington, président de l'Assemblée Générale de l'ONU. Une première pour le bloc communiste. En outre, l'administration américaine Lyndon Johnson commence à utiliser les bons offices de Bucarest pour initier des négociations confidentielles avec le Viêt Nam du Nord. Les négociations se sont déroulées jusqu'au février 1968, quand le gouvernement communiste de Hanoï a décidé de reprendre l'offensive dans le Viêt Nam du Sud. Malgré l'échec, au printemps de l'année 1968, le président Johnson a envoyé à Nicolae Ceausescu un télégramme de remerciement pour les efforts faits en vue de trouver une solution alternative à la guerre du Viêt Nam¹⁹.

Au cours du mois de mai 1968, Charles de Gaulle arrive en Roumanie, en visite officielle. La présence du président de la République Française sur le sol roumain a constitué, certainement, la plus importante réalisation du régime communiste,

18 Peter Ulrich Weiss, *Anul 1967-punctul maxim al relațiilor externe dintre România și RDG (L'an 1967- L'apogée des relations extérieures de la Roumanie et la République Démocrate Allemande)*, in „Analele Sighet”, IX, Anii 1961-1972. *Țările Europei de Est între speranțele reformei și realitatea stagnării (Les années 1961-1972. Les pays de l'Europe de l'Est entre les espoirs de la réforme et la réalité de la stagnation)*, Fundația Academia Civică, București, 2001, p. 686.

19 Ion Petcu, *op. cit.*, p. 276.

à 20 ans après son instauration. La visite était due, sans doute, aux mouvements ingénieux opérés par la Roumanie sur l'arène des relations internationales pendant l'année 1967.

Au cours de trois ans seulement, entre 1965 et 1968, Nicolae Ceausescu a réussi à imprimer, dans la société roumaine, mais aussi à l'extérieur, un nouveau cours, totalement inédit, par rapport aux années du stalinisme. L'Occident a été intéressé et fasciné en même temps par ces nouveautés du monde communiste qui laissaient voir un pays socialiste rejetant apparemment le dogme de la soumission aveugle à Moscou.

L'apogée sera atteint au mois d'août 1968, quand la Roumanie a refusé de participer, à côté des autres pays membres du Pacte de Varsovie, à l'envahissement d'un État souverain et indépendant, la Tchécoslovaquie, au nom de la doctrine brejneviste de la souveraineté limitée.

PENTRU O ISTORIE A ROMÂNIEI IDEOLOGIZATĂ (1965-1989)

GABRIEL MOISA

Rezumat

După preluarea puterii, Nicolae Ceaușescu a fost tot mai mult convins de necesitatea rescrierii istoriei naționale, astfel încât importante segmente ale acesteia să vină în sprijinul propriului prezent. Nu putem spune exact care au fost motivele acestei decizii. Cu siguranță că dorința de a-și impune amprenta asupra trecutului a cântărit enorm în această decizie. În acest sens a militat în permanență pe nevoia elaborării unei sinteze de istorie națională. Urmărind această problematică de-a lungul celor două decenii și jumătate în care Nicolae Ceaușescu s-a aflat în fruntea statului se constată că liderul politic roman a dorit ca anii săi de „domnie” să fie prezentați drept o sumă a evoluției românești de-a lungul timpului, o în-cununare a întregii istorii naționale.

Cuvinte-cheie

România comunistă, politică, istoriografie, istorie ideologizată.

Résumé

Après que Nicolae Ceausescu a pris la tête, pendant la période suivante il a été des plus en plus convaincu par la nécessité de l'écriture ou d'une nouvelle écriture de l'histoire nationale. Nous ne pouvons pas dire avec précision quels ont été les motifs de cette décision, peut-être le désir de mettre son empreinte sur ce domaine par la réalisation d'un ouvrage monumental de synthèse, peut-être l'intention, de plus en plus évidente avec la passage du temps d'une nouvelle écriture de l'histoire en fonction des intérêts personnels ou peut-être tous les deux. L'évolution le long du temps de la question nous détermine de croire que Ceausescu désirait une histoire écrite ainsi que ses années de « règne » soient présentées comme le couronnement de l'entière histoire nationale. D'ailleurs, il a insisté sur ce fait plusieurs fois.

Mots-clef

Roumanie, politique, historiographie, histoire, idéologisée.

În perioada imediat următoare preluării puterii, Nicolae Ceaușescu a fost din ce în ce mai convins de necesitatea scrierii sau rescrierii istoriei naționale. Nu putem spune cu precizie care au fost motivele acestei decizii, poate dorința de a-și pune amprenta asupra domeniului prin realizarea unei lucrări de sinteză monumentală, poate intenția, tot mai evidentă odată cu trecerea timpului, de a rescrie istoria în funcție de interesele personale sau poate ambele la un loc. Evoluția în timp a chestiunii ne face să credem că Nicolae Ceaușescu dorea o istorie care să fie scrisă de asemenea manieră încât anii săi de „domnie” să fie prezentați ca o încununare a întregii istorii naționale¹. De altfel, el a insistat nu o dată asupra acestui fapt.

S-a acreditat în general ideea conform căreia așa-zisul liberalism istoriografic din primii ani ai regimului Ceaușescu s-ar fi datorat lipsei de interes a șefului statului pentru discursul istoriografic. Urmărind însă atent poziția lui Nicolae Ceaușescu în această privință se constată că lucrurile nu au stat chiar așa. Acesta s-a arătat interesat de domeniul istoriei încă din primele luni de la preluarea puterii. Este la fel de adevărat că la început atitudinea sa a fost mai rezervată, mărginin-du-se la a oferi câteva sugestii istoricilor între care și aceea a continuării scrierii sintezei de Istorie a României. Odată cu trecerea timpului însă, Nicolae Ceaușescu a devenit o prezență din ce în ce mai pregnantă în câmpul istoriografic românesc.

Cu prilejul Congresului al IX-lea al PCR, congres la care Nicolae Ceaușescu a fost ales prim secretar al partidului, acesta nu a amintit nimic despre un potențial nou tratat de istorie, semnalând doar câteva teme pe care istoricii ar trebui să le abordeze cu predilecție. În opinia sa existau „mai multe momente importante din istoria patriei noastre, din munca tumultuoasă a poporului pentru edificarea unei societăți”² care nu fuseseră tratate de istorici în trecut. Era poate o aluzie nu numai la diversele produse istoriografice ci implicit la cel mai recent tratat de Istoria României apărut în patru volume între 1960-1964. Între aceste câteva chestiuni care ar trebui mai atent vizate de cercetătorii istoriei erau enumerate: tema eliberării poporului român în diverse etape istorice, profundele prefaceri revoluționare din România, relațiile sociale și de viață spirituală a oamenilor care să reflecte optimismul și vigoarea poporului român (!!!), oglindirea bunăstării poporului și fericirii omului ca urmare a politicii partidului (!!!!!).

Dacă nu a insistat încă asupra necesității elaborării unui tratat de Istoria României, în schimb Nicolae Ceaușescu a lansat ideea întocmirii unei Istории a PCR³. Se prea poate ca în momentul Congresului partidului Nicolae Ceaușescu să nu fi optat încă pentru scrierea unui nou tratat deși cel început în 1960 se oprise cu derularea istoriei românilor la 1878. Dovadă stă în acest sens faptul că la Congres s-a apreciat că „s-au obținut succese însemnate pe frontul istoric”⁴ de la Congresul al

1 G. Moisa, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 43-111.

2 N. Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, Editura Politică, 1966, vol. I, p. 93.

3 Hotărârea Comitetului Executiv al CC al PCR cu privire la întocmirea Istoriei PCR, în *Analele Institutului de Istorie a Partidului*, 1965, nr. 5., p. 1.

4 Însemnătatea istorică a Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român, în *Studii. Revistă de istorie*, 1965, nr. 4, p. 782.

VII-lea al PCR (1955) când s-a decis elaborarea unui tratat de Istoria României, cu precizarea că de atunci au fost publicate patru volume din Istoria României, „s-a tipărit macheta volumului V, iar volumul VI se află în stadiul discutării capitolelor și pregătirii lor pentru tipar...”⁵ În timp aceste proiecte au fost abandonate, locul lor fiind luat de altceva. Ideea unei istorii a Partidului Comunist însă a rămas. Probabil că Nicolae Ceaușescu să fi considerat Istoria PCR drept volumul V al Istoriei României, care urma să cuprindă istoria secolului XX.

Realizarea Istoriei PCR devenea din acest moment un deziderat de stat oficializat printr-o hotărâre a Comitetului Executiv al PCR publicată în mai multe reviste de specialitate pentru a fi adusă la cunoștința tuturor. Comitetul Executiv al CC al PCR stabilea și cum trebuia să fie concepută lucrarea, iar cei care urmau a o elabora nu aveau decât să se conformeze. Astfel, aceasta trebuia construită „pornind de la începuturile mișcării muncitorești, să prezinte întregul drum de luptă al clasei muncitoare, al Partidului Comunist Român - organizatorul și conducătorul luptei pentru eliberarea socială și națională a poporului”⁶. Scopul Istoriei PCR trebuie să fie acela „de a educa membrii partidului, tinerii, întregul popor, în spiritul glorioaselor tradiții ale mișcării revoluționare din țara noastră”⁷.

Atent la modul de scriere a istoriei partidului, Comitetul Executiv al PCR atrăgea atenția asupra construcției istorice din jurul partidului în perioada interbelică. Astfel, în aprecierea activității partidului în anii ilegalității urma a se ține seama „de împrejurările grele în care a fost nevoit să activeze, analizându-se în spirit critic hotărârile congreselor și alte documente de partid din perioada respectivă, ideile și tezele greșite pe care le cuprind în probleme de tactică și strategie.....”⁸. Așadar, pentru prima dată urmau să fie abordate public așa numitele greșeli ale partidului din perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale. Era vorba mai ales de faptul că în perioada respectivă PCR declarase, conform directivelor cominterniste, statul român drept stat multinațional, recunoscând dreptul la autodeterminare al naționalităților. Urmău a se recunoaște așadar greșelile, dar trebuiau neapărat motivate de împrejurările grele în care partidul și-a desfășurat activitatea.

Pentru elaborarea cât mai urgentă a Istoriei PCR se constituia o Comisie de supraveghere care avea următoarea componență: Nicolae Ceaușescu - președinte, Chivu Stoica, Ion Gh. Maurer, Gh. Apostol, Al. Bârlădeanu, Emil Bodnăraș, Al. Drăghici, Paul Niculescu-Mizil, Leonte Răutu și Manea Mănescu. Erau fixate termene precise de elaborare a lucrării. O schiță sintetică a Istoriei PCR urma să fie gata în 1966, astfel încât comisia să decidă dacă e bine scrisă sau nu. Această schiță de istorie a partidului trebuia să „înfățișeze, în lumina indicațiilor Congresului al IX-lea, drumul parcurs de mișcarea muncitorească și de partidul nostru, acordând o deosebită atenție aprecierii juste, științifice a liniei politice, a hotărârilor și acțiunilor partidului în diferite etape”⁹.

5 Ibidem.

6 Ibidem.

7 Ibidem.

8 Ibidem.

9 Ibidem.

La realizarea efectivă a lucrării urmau a lua parte istorici ai Institutului de Istorie a Partidului, ai Institutului de Economie a RSR, ai Școlii superioare de partid, „Ștefan Gheorghiu”, ai Editurii Politice precum și *cadre de partid din ilegalitate*. După cum se poate constata, nici una dintre instituțiile profesionale de scriere a istorie: Universități, Muze, Institute de cercetare specializate nu urmau a participa la această întreprindere. Cauza era aceea că oficialii statului doreau ca Istoria PCR să fie făcută de către oamenii lor și sub controlul acestora. Cealalți istorici puteau defecta în orice moment. În plus nu este de neglijat nici aspectul că printre profesioniști se găseau oricum mai greu persoane dispuse la colaborare totală.

Dacă schița Istoriei PCR urma a fi gata în 1966, marea sinteză trebuia să vadă lumina tiparului un an mai târziu. Acest lucru nu s-a întâmplat însă rămânând de atunci încolo o gravă nerealizare a *frontului istoric*.

Prima manifestare tranșantă a lui Nicolae Ceaușescu în direcția scrierii unui nou tratat de istorie a României s-a produs cu ocazia sesiunii M.A.N. din 20-22 decembrie 1965, când și-a expus principiile cu privire la „îmbunătățirea organizării și îndrumării activității de cercetare științifică”¹⁰. Subliniind că cercetătorul științelor sociale trebuie să îmbine strâns teoria cu practica construcției socialiste, Nicolae Ceaușescu atrăgea atenția istoricilor că pentru a contribui la activitatea educativă de masă se cerea „intensificarea muncii de elaborare sau de îmbunătățire a unor lucrări de sinteză, cum este Istoria României...”¹¹. Pare curios cum în 1965 Nicolae Ceaușescu cerea elaborarea unei noi sinteze de Istoria României sau măcar îmbunătățirea celei existente de vreme ce între 1960 și 1964 apăruseră deja patru volume dintr-o altă sinteză de istorie națională¹². În decembrie 1965 Nicolae Ceaușescu adera încă la ideea *îmbunătățirii* tratatului de Istoria României început pe vremea predecesorului său.

Încă din decembrie 1965 istoricilor li se spunea așadar că urmau a se regăsi în primul rând al activităților educative de masă. Acest lucru se va accentua de la un an la altul astfel încât istoricii și profesorii de istorie vor fi asimilați în cea mai mare parte activiștilor militanți¹³.

În anul următor, 1966, Nicolae Ceaușescu și-a întărit tot mai mult convingerea legată de elaborarea unui nou tratat de Istoria României. El își cristalizase deja principiile fundamentale care trebuiau să stea la baza elaborării acestuia. În adunarea festivă consacrată aniversării a 45 de ani de la crearea PCR, 7 mai 1966,

10 N. Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, Editura Politică, 1966, vol. I, p. 219-243.

11 *Ibidem*, p. 243.

12 Este adevărat că aceasta se opriese cronologic în 1878. Potrivit regretatului profesor Pompiliu Teodor, membru în colectivul de redacție al tratatului, una dintre cauzele majore pentru care nu s-a continuat editarea sa, deși machetele pentru următoarele două volume erau gata, a fost constatatarea că, în momentul elaborării istoriei mișcării muncitorești și a PCR din perioada interbelică, istoria partidului nu apărea ca a unui partid comunist român ci ca a unui partid comunist ALOGEN. În plus mai trebuiau găsite explicații vizavi de poziția antinațională a comuniștilor români din perioada interbelică, adepți ai principiilor cominterniste legate de dreptul de autodeterminare până la separarea naționalităților din România și de recunoașterea implicită a caracterului multinațional al statului român, într-o vreme în care Nicolae Ceaușescu, asemeni predecesorului său Gheorghiu Dej, dorea să imprime un conținut național regimului românesc postbelic.

13 G. Moisa, *op. cit.*, p. 87.

acesta sublinia că tratatul trebuia să consacre faptul că „*partidul comunist era continuatorul luptelor seculare duse de români de-a lungul timpului...*”¹⁴, ceea ce însemna de fapt începutul confiscării istoriei de noul regim în general și de Nicolae Ceaușescu în particular. Liderul român decreta în egală măsură că istoria națională trebuie să fie construită ca o istorie a maselor, *adevăratul generator* al istoriei românești, anihilând astfel rolul celorlalte categorii sociale. Începea așadar eliminarea personalităților din istorie. Era primul demers din acest punct de vedere în edificarea cultului personalității și în construirea a soclului singurei personalități cu adevărat istorice: Nicolae Ceaușescu. În opinia liderului de la București „*nici un conducător, oricât de proeminent, nu poate fi prezentat drept singur făuritor al evenimentelor istorice, fără ca aceasta să ducă la zeificarea lui...*”¹⁵. Câtă dreptate avea Nicolae Ceaușescu. Nu va trece mult timp și acest lucru se va întâmpla chiar cu propria-i persoană. În anii 80 Nicolae Ceaușescu devenise nici mai mult, nici mai puțin, punctul nodal al istoriei românești, încununarea eforturilor depuse de mii de ani de locuitorii spațiului românesc.

În același moment aniversar Nicolae Ceaușescu schița și câteva idei legate de elaborarea Istoriei PCR. În opinia sa aceasta trebuia să înceapă odată cu primele momente ale existenței luptei de clasă din societatea umană. Aceste momente erau „*în antichitate, continuând apoi cu evul mediu cu luptele revoluționare ale țărănilor, târgoveților, meșteșugarilor, cărturarilor, păturilor largi ale poporului*”¹⁶ și ajungând în epoca modernă de unde lucrurile erau mai ușor manevrabile pe tărâmul mișcării muncitorești și socialiste. Momentul 1921, data creării PCR, trebuia prezentat ca un zenit al istoriei naționale, întreaga istorie convergând încă din antichitate spre acest moment. Într-un fel, Burebista și Decebal, alături de Traian, Basarab I, Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul au avut rolul lor bine determinat în constituirea PCR. Dacă până în contemporaneitate mai putea fi loc și de altceva, începând din acel moment istoria partidului comunist se suprapunea pe istoria națională. Nici nu se putea altfel, întrucât în perioada respectivă „*partidul comunist este în noile condiții istorice exponentul fidel al intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor*”¹⁷.

Întregul discurs ținut la 7 mai 1966, intitulat *PCR - continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, întins pe nu mai puțin de 78 de pagini, este cât se poate de sugestiv pentru noul discurs istoric și istoriografic din România. Multă vreme acesta a fost îndreptarul istoricilor și culturnicilor români.

Nicolae Ceaușescu și-a mai manifestat interesul în direcția elaborării unui nou tratat de Istoria României și a unei Istorii a PCR și în perioada imediat următoare. Două luni după discursul din 7 mai 1966, la 14 iulie 1966, într-o cuvântare ținută la prima ședință plenară a Consiliului Național al Cercetării Științifice acesta re-

14 N. Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, Editura Politică, 1966, vol. I., p.235.

15 *Ibidem*, p. 337.

16 *Ibidem*, p. 341.

17 *Ibidem*, p. 354.

afirma necesitatea elaborării unei sinteze istorice românești de anvergură care să redea în mod fidel evenimentele trecutului¹⁸. Câtă vreme cuvintele cuprinse în cuvântare ar fi venit din partea unui personaj onest acest lucru ar fi fost de bun augur. Problema era că mult clamata prezentare fidelă a trecutului era de fapt o prezentare fidelă a concepțiilor noului secretar general al PCR în acest domeniu.

Anii care au urmat nu au mai adus în prim plan chestiunea tratatului. Nici istoricii însărcinați cu realizarea sa nu au făcut nimic în acest sens. Abia în 1969 aceștia erau atenționați asupra faptului că trebuie să se ocupe de respectivul proiect care trebuia de fapt să fie gata în 1967¹⁹. Nu putem spune cu exactitate care a fost cauza acestei tăceri a liderului român. Cert este însă că în anii respectivi avea alte probleme mai importante de rezolvat precum consolidarea puterii și eliminarea eventualilor competitori politici²⁰.

Între cele două congrese, al IX-lea și al X-lea, lucrurile au stagnat în chestiunea tratatului. În aceste condiții, la Congresul al X-lea s-a hotărât că dacă nu se putea elabora un tratat nou măcar să se îmbunătățească machetele volumelor V și VI din Istoria României neterminate în 1964²¹. Acest lucru a semănat evident confuzie printre cei desemnați a realiza tratatul, deoarece în 1966 Nicolae Ceaușescu fusese cât se poate de explicit în direcția elaborării unei noi sinteze. Să fi revenit oare acesta asupra deciziei sale? Credem că este vorba mai degrabă numai de o schimbare de tactică. Liderul român s-a convins probabil că cei desemnați în 1966 să realizeze tratatul erau incapabili să-l ducă la bun sfârșit. S-a lămurit de acest lucru în cei trei ani care trecuseră de când, deși primiseră termene precise de realizare, nu făcuseră aproape nimic. În aceste condiții, pentru realizarea acestor obiective se considera necesară reîmprospătarea cu cadre tinere a instituțiilor de cercetare, a universităților, iar dacă era cazul istoriei trebuiau trimiși la specializări în străinătate²². Deducem astfel că sarcina elaborării lucrării nu mai era apanajul exclusiv al istoricilor oficiali, accentul era pus pe profesioniștii istoriei, cei din institute de cercetare și universități, unde activau specialiști adevărați. Aceștia nu au respectat „indicațiile” documentelor oficiale referitoare la îmbunătățirea machetelor vol. V și VI ale Istoriei României, ci au realizat lucrări independente de sinteză a istoriei românești. Odată încredințată această chestiune și istoricilor de profesie, la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 au apărut nu mai puțin de trei sinteze dedicate istoriei românilor. Era un lucru nemaîntâlnit în toată perioada comunistă. Opere ale unor istorici prestigioși, cele trei sinteze au dovedit superioritatea istoricilor adevărați în fața celor oficiali ai partidului. Cele trei sinteze, *Istoria României*, sub redacția lui C. Daicoviciu și M. Constantinescu, scrisă în 1969, *Istoria poporului român*, sub redacția lui A. Oțetea, apărută în 1970, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, operă a lui C.C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, tipărită în 1971, chiar dacă nu sunt radical diferite prezintă totuși diferențe sen-

18 *Ibidem*, p. 548.

19 Congresul al X-lea al PCR - locul și importanța sa istorică, în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 5, 1969, p. 822.

20 Pierre du Bois, *Anchetă asupra unei ascensiuni. Ceaușescu la putere*, București, Editura Info Press, 1998, p. 97-107.

21 Congresul al X-lea al PCR - locul și importanța sa istorică, în *Studii. Revistă de istorie*, 1969, nr. 5, p.822.

22 *Ibidem*, p. 823.

sibile de interpretare, făcând loc unei diversități de opinii chiar și în chestiuni mai sensibile precum etnogeneza românilor sau prezența slavilor și bulgarilor pe actualul teritoriu al României. Se venea și pe acest segment în întâmpinarea documentelor oficiale de partid care cereau discutarea unor teme controversate din istoriografia română²³. Apariția în cascadă a celor trei sinteze imediat după decizia liberalizării temei dovedește faptul că autorii lucraseră independent de mai multă vreme. Indiscutabil, cele trei sinteze, alături poate de *Istoria României* apărută între 1960–1964, au fost cele mai bune realizări din domeniu din întreaga perioadă comunistă. „Concurențele”, *Istoria RPR* a lui Mihail Roller în diverse ediții între 1947 și 1956 sau *Istoria militară a poporului român*, 10 volume între 1984–1987, sunt realizări care nici nu merită pomenite decât în contextul relevării ridicolului pe care-l reprezintă în comparație cu lucrările amintite mai sus.

Nicolae Ceaușescu nu era însă mulțumit de aceste realizări, deși din punct de vedere istoric ele erau cât se poate de oneste pentru epoca respectivă. Ele reprezentau ceea ce el dorea, un grandios tratat de *Istoria României* în mai multe volume. În plus nu trebuie neglijată nici realizarea *Istoriei PCR*. Dacă pentru o sinteză de istorie a României istoricii profesioniști au dat curs invitației, pentru o *Istorie a PCR* aceștia au declinat oferta. Astfel, deși era un comandament emis încă din 1965, alături de o sinteză a istoriei românilor, acest deziderat a rămas neatins. În 1970 acest lucru era reamintit istoricilor printr-o Hotărâre a CC al PCR cu privire la aniversarea semicentenarului PCR care urma să aibă loc în 1971²⁴. Istoricii erau destul de sever criticați reamintindu-li-se faptul că *Istoria PCR* trebuia să fie gata în 1967. Drept urmare se sublinia că terminarea lucrării nu mai suferea nici o amânare ea trebuind să fie gata în primăvara anului 1971 în cinstea aniversării semicentenarului PCR²⁵.

După 1971 lucrurile au luat o nouă turnură în această chestiune. Nicolae Ceaușescu a fost declarat patriarhul istoriografiei românești²⁶, arogându-și tot mai mult dreptul de a scrie istorie, fiind în opinia sa și nu numai singurul cunoscător al adevăratei istorii a neamului, bazându-se pe genialele sale revelații și pe experiența revoluționară. La sfârșitul anului 1971, într-un articol scris evident la comandă, apărut în revista *Studii*, în conformitate cu principiile proaspăt declanșatei revoluții culturale, se revenea la ideea de elaborare a unui nou tratat de *Istoria României*. Cu acest prilej se aduceau acuze grave, inclusiv de sabotaj, istoricilor români pentru neelaborarea unei istorii oficiale a românilor²⁷. Cele trei sinteze proaspăt apărute nu însemnau nimic în contextul noii revoluții culturale. Articolul exprima nemulțumirea extremă pentru faptul că din 1965 până în 1971 nu se reușise nimic în direcția realizării proiectului. Istoricii erau aspru criticați, inclusiv cei oficiali, aceștia din urmă, mai degrabă pentru incompetență. Cea mai gravă greșeală care dusesese la neapariția tratatului era considerată „prelungirea procesului dezbaterei-

23 *Ibidem*.

24 În întâmpinarea aniversării semicentenarului Partidului Comunist Român, în *Anale de istorie*, nr. 4, 1970, p. 1.

25 *Ibidem*.

26 Hotărâri istorice pentru Partidul Comunist Român, pentru poporul nostru, în *Anale de istorie*, nr. 4, 1971, p. 7.

27 Pentru dezvoltarea spiritului militant al științei istorice, în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 6, 1971.

lor, îmbunătățirii și editării - cu mult mai îndelungat chiar decât procesul de elaborare - a păgubit dezvoltarea științei noastre istorice”²⁸. Aceasta era o acuză foarte gravă. Nemulțumirea era legată de faptul că volumele V (1878-1914) și VI (1914-1944) din Istoria României nu au mai apărut ca urmare a așa numitelor dispute care s-au dovedit sterile de vreme ce volumele nu au mai văzut lumina tiparului. Se atrăgea atenția asupra faptului că polemicele și planurile de cercetare trebuiau armonizate cu „cerințele imperioase ale dezvoltării ideologice și politice”²⁹. Cu alte cuvinte se recomanda renunțarea la polemici în favoarea unei concepții istorice noi bazată pe adevărul istoric unic, în conformitate cu vestitele teze din iulie. Este punctul de plecare pentru reînțoarcerea la istoria unică și unitară promovată în anii ‘50. Pluralismul ideilor și interpretărilor în scrierea istoriei României, permis între 1969 și 1971, va deveni din acest moment de domeniul trecutului. Va fi începutul unei epoci extrem de nefaste pentru istoriografia românească care, anticipând puțin, în cele din urmă va reuși publicarea unui fel de Istorie a României, monstruoasa *Istorie militară a poporului român*.

Începând cu a doua jumătate a anilor ‘70 Nicolae Ceaușescu s-a decis în sfârșit asupra tratatului. El a renunțat definitiv la ideea continuării vechiului tratat în mai multe volume³⁰. Era stabilită pentru prima dată structura noului tratat și aspectele care urmau a fi accentuate³¹.

Toate documentele de partid, inspirate desigur din indicațiile lui Nicolae Ceaușescu susțineau că, deși noua Istorie a României își va urma cursul firesc din antichitate până în contemporaneitate, trebuiau accentuate etapele formării și dezvoltării poporului român și luptele purtate de acesta pentru libertate³². Ne apropiam tot mai mult de construirea unei istorii militare a poporului român. Nu de puține ori din acel moment s-a accentuat pe ideea conform căreia istoria românilor a fost în proporție de două treimi una militară. Paralel cu reînvierea ideii unei Istории a României s-a preconizat elaborarea într-un final și a unei Istории a PCR, destinată pentru a „oferi cadrelor noastre, tuturor comunistilor, întregului popor o imagine obiectivă, cu adevărat științifică, a drumului complex parcurs de mișcarea progresisto-revoluționară din patria noastră”³³.

Se anunța că noul tratat de istorie a României va fi gata în 1980³⁴, special în cinstea aniversării a „exact” 2050 de ani de la crearea „primului stat dac centralizat și independent” condus de Burebista. Lucrarea urma să fie o parte dintr-un proiect mai amplu în perspectiva marilor manifestări preconizate a fi organizate cu ocazia sărbătoririi statului dac.

28 *Ibidem.*, p. IV.

29 *Ibidem.*

30 N. Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste*, București, Editura Politică, 1976, vol. XIII, p. 92.

31 *Idem*, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nouconstructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România*, București, 1976, p. 47-49.

32 *Idem*, *România pe drumul construirii societății socialiste*, București, Editura Politică, București, 1976, vol. XIII, p. 92.

33 *Ibidem.*

34 *Epoca Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Politică, vol.II, 1977, p. 599.

Demersul fiind luat mult mai în serios s-a încercat constituirea unor colective de lucru. Aceasta s-a dovedit însă o problemă destul de dificil de realizat. Cu toate că în 1980 *Istoria României* trebuia finalizată, în 1979 abia se încropiseră colectivele de cercetare pentru ceea ce trebuia să fie o întreprindere grandioasă în 10 volume³⁵. Era totuși un pas înainte. Se creaseră colectivele de lucru și se fixase numărul de volume. Era totuși încă de atunci destul de evident faptul că tratatul nu avea cum să fie gata în 1980. Definitivarea proiectului a fost din nou amânată. În paralel, era anunțat un nou plan ambițios al istoriografiei românești stabilit de „*conducerea superioară de partid și de stat*”: realizarea unei *Istории Universale* care să poarte amprenta gândirii istorice românești. Aceasta urma să fie ceva mai puțin ambițioasă totuși decât *Istoria României* deoarece urma să apară în numai șase volume³⁶.

Amânarea realizării *Istoriei României* a atras de această dată supărarea lui Nicolae Ceaușescu. El își dorise foarte mult ca în preajma sărbătoririi a 2050 de ani de la crearea statului dac și a Congresului internațional de istorie de la București, proiectat a se desfășura în august 1980, să se împăuneze cu o mare realizare a istoriografiei românești. La o consfătuire cu „oamenii muncii din domeniul istoriei” ținută la 27 mai 1980, Nicolae Ceaușescu afirma pe un ton foarte ferm și direct că istoricii au obligația din acel moment să elaboreze fără nici o întârziere tratatul de *Istoria României*³⁷ „*de la origini până în prezent unde să se pună în evidență dezvoltarea istorică a poporului român, lupta pentru independență și suveranitate națională, pentru crearea societății socialiste, pentru făurirea păcii în lume*”³⁸. După cum se poate observa, încet-încet istoria României lua înfățișarea aproape fidelă a conducătorului său politic, inclusiv în privința pretenției de campion al luptei pentru pace.

Curioasă ni se pare lipsa de insistență de la mijlocul anilor '70 în ceea ce privește realizarea *Istoriei PCR*, după ce ani de-a rândul fusese prezentată ca o necesitate stringentă. Fusese lansată în schimb ideea scrierii unei *Istории Universale* în nu mai puțin de 6 volume. Este o dovadă a exacerbării cultului personalității prin aspirațiile sale spre calitatea de lider mondial. Această calitate trebuia neapărat acompaniată și de o istorie universală construită potrivit concepțiilor „liderului mondial”.

Pe 15 decembrie 1980 a avut loc Adunarea generală a Academiei de Științe Social-Politice. A fost un nou prilej de reactualizare a chestiunii tratatului de istorie a României în 10 volume. Se considera că în sfârșit s-a înaintat mult în direcția realizării obiectivului în baza „concepției lui Nicolae Ceaușescu” și ca urmare trebuie să se treacă numaidecât la redactarea acestuia³⁹. Tot în baza „indicațiilor” secretarului general s-a creionat un program de realizare a unor tratate de istorie

35 *Congresul al XII-lea al PCR- eveniment de primordiale însemnătate în istoria patriei*, în *Revista de istorie*, nr. 11, 1979, p. 2043-2044.

36 *Ibidem*.

37 *Idem, România pe drumul construirii societății socialiste*, București, Editura Politică, București, 1980, vol. XX, p. 61.

38 *Ibidem*.

39 I. Apostol, *Adunarea generală a Academiei de Științe Sociale și Politice*, în *Revista de istorie*, nr. 3, 1981, p. 525-528.

pe diferite domenii. Alături de Istoria Universală în 6 volume mai urmau *Istoria mișcării revoluționare și muncitorești internaționale*, într-un singur volum, precum și *Istoria mișcării de eliberare națională și antiimperialistă*, în două volume⁴⁰.

Nicolae Ceaușescu a căpătat o adevărată obsesie pentru realizarea unor tratate de istorie. Totul trebuia să fie construit în stilul propriu, asemeni cultului personalității sale în plin avânt în epoca respectivă. Dacă până spre finele anilor '70 liderul român se mulțumise cu realizări de acest gen circumscrise istoriei românilor, din acel moment acesta a avut aspirații universale. Este exact perioada în care Nicolae Ceaușescu începe să-și construiască imaginea de lider mondial.

În prelungirea acestei obsesii, Nicolae Ceaușescu înlocuiește începând cu anul 1982 sintagma de tratat de Istoria României cu cea de istorie unică a României sau istorie unică a poporului român. Schimbarea terminologică s-a produs la Plenara lărgită a CC al PCR din 1-2 iunie 1982 unde s-a ajuns la concluzia conform căreia „*evoluția poporului nostru pe treptele timpului desemnează prin fiecare trăsătură și element al său, o istorie unică...*”⁴¹ Această Plenară a schimbat multe lucruri în discursul general al puterii politice de la București. Acesta a devenit tot mai puternic ancorat într-un sentimentalism desuet, menit a trezi contemporanilor simțăminte de dragoste și admirație necondiționată față de „patrie”, patrie care îi considera, însă tot mai mult, ca pe niște fii vitregi: „*îndemnul adresat de tovarășul Nicolae Ceaușescu istoricilor, ..., este de a scrie și promova istoria pentru popor de a arăta contemporanilor pildele nenumărate ale iubirii de țară a înaintașilor, spiritul lor de abnegație și dăruire, de sacrificiu pentru dreptatea și libertatea meleagurilor strămoșești*”⁴². Acest îndemn se traducea foarte simplu printr-o chemare adresată românilor ca, indiferent de greutate, să rămână uniți în jurul conducătorului, asemeni înaintașilor, în numele unui viitor mai bun. Astfel trebuia construită și istoria unică a poporului român.

În discursul său la Plenara lărgită a CC al PCR, Nicolae Ceaușescu a expus detaliat modul în care trebuia realizat noul tip de tratat. Încă de la început, ca să nu existe nici un dubiu, se preciza faptul că acesta trebuia conceput exclusiv în spiritul concepției materialist-dialectice și istorice. Trebuia să fie o istorie unitară, care să redea fiecare etapă de dezvoltare economico-socială, reliefaarea claselor sociale a poporului și conducătorilor statului⁴³.

Tot de la Nicolae Ceaușescu aflăm și ce trebuia să conțină istoria poporului român. În opinia sa aceasta „*va trebui să cuprindă și istoria mișcării muncitorești revoluționare, a Partidului Muncitoresc Social-Democrat, precum și a PCR. Nu pot exista două istorii, una a poporului și una a partidului. Poporul nostru are o singură istorie, iar activitatea PCR ca și a altor partide în diferite perioade, constituie o parte inseparabilă a istoriei patriei*”⁴⁴. Constatăm deci că la Plenara din 1-2 iunie 1982 s-a renunțat la ideea unei istorii a PCR despărțită de cea a României pe con-

40 *Ibidem*.

41 Educația politică, patriotică-puternică forță în opera istorică de dezvoltare a înfăptuirilor socialiste și comuniste pe pământul României, în *Anale de istorie*, an XXVIII, nr. 5, 1982, p. 13-21.

42 *Ibidem*, p. 20.

43 N. Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste*, București, Editura Politică, vol. 24, 1982, p. 67.

44 *Ibidem*.

siderentul imposibilității de separare a celor două, între ele punându-se aproape semnul echivalenței. În opinia doctrinei oficiale de partid, istoria PCR și a mișcării muncitorești și revoluționare urmează a fi parte integrantă a istoriei naționale. Totuși, pe această temă mai puteau fi scrise lucrări speciale care să fie doar o „completare a istoriei poporului român, redând unele teme care nu pot fi cuprinse în istoria națională mai amănunțit”⁴⁵. Cele două istorii erau de fapt una singură din cauză că „partidul nostru nu este în afara națiunii și poporului, că națiunea noastră are o singură istorie, că partidul nostru s-a născut în luptele sociale, în cadrul istoriei poporului; istoria sa este istoria națiunii noastre și deci istoria națiunii este singura istorie care trebuie să oglindească întreaga dezvoltare a poporului român”⁴⁶.

Cu această ocazie Nicolae Ceaușescu își făcea într-un fel autocritica în ceea ce privește concepția de până atunci, aceea de a fi considerat că există două istorii, „o istorie paralelă a partidului și una națională - a poporului...”⁴⁷, considerând această concepție ca o rămășiță a vechii concepții cominterniste, potrivit căreia partidele comuniste își au istoria lor, putând chiar nesocoti istoria și interesele naționale. „Noi (spunea Nicolae Ceaușescu la Plenara din 1-2 iunie 1982) trebuie să lichidăm cu desăvârșire acest trecut care a fost foarte negativ pentru partidul și poporul nostru”⁴⁸. Se resimte aici și o distanțare față de concepția sovietică în domeniu, inclusiv în plan politic.

Conștient că elaborarea Istoriei unitare a poporului român era o întreprindere de durată, până la elaborarea acesteia urmau a se finaliza o serie de monografii de mare tiraj atât în limba română, cât și în limbi de circulație internațională, întrucât în unele țări o serie de momente și personalități ale istoriei românești ar fi prezentate nerealist și denaturat⁴⁹.

La realizarea acestui deziderat trebuia să-și aducă contribuția întregul front istoric. Nicolae Ceaușescu a lansat ideea unificării forțelor istoricilor într-un singur institut de istorie națională care să cuprindă și Societatea de Științe Istorice⁵⁰. Se mai preconiza de asemenea ca muzeele să fie la rândul lor unificate într-un singur muzeu de istorie națională. Pentru realizarea în condiții optime a dezideratului urmau, de asemenea, a fi unificate planurile de cercetare ale Institutelor de istorie din București, Iași și Cluj-Napoca și ale Centrelor de Științe Sociale din Sibiu, Tg. Mureș, Timișoara și Craiova. Toate urmau să beneficieze exclusiv de teme de cercetare de mare actualitate: istoria țăranimii, istoria frământărilor feudale în Țările Române, epoca lui Vlaicu Vodă și Vasile Lupu, perioadele unor voievozi, cneji și crainici români din Transilvania, istoria partidelor politice din România inclusiv celui al clasei muncitoare, probleme ale perioadei interbelice, raporturile cu Cehoslovacia și Germania, lupta comună a popoarelor din Balcani împotriva

45 *Ibidem*, p. 68.

46 *Ibidem*.

47 *Ibidem*, p. 68-69.

48 *Ibidem*, p. 68.

49 Știința istorică în fața noilor imperative politico-educative, teoretice și metodologice, în *Revista de istorie*, nr. 7, 1982, p. 790.

50 N. Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste*, București, Editura Politică, vol. 24, 1982, p. 67.

dominației otomane, pentru a putea urmări rolul țării noastre în contextul sud-est european și pe planul general în relațiile internaționale⁵¹.

Începând de la Plenara din 1-2 iunie 1982 Nicolae Ceaușescu și-a arogat tot mai mult dreptul de a conduce frontul istoricilor el fiind *singurul istoric care să pătrundă în întregul său istoria națională*. Din aceste considerente în cele din urmă a fost publicată, începând din 1984, un surrogat de istorie a poporului român, militară, în 10 volume, sub directa coordonare a unui alt *mare istoric* român: Ilie Ceaușescu, o lucrare de o calitate absolut îndoielnică, presărată cu multe enormități, confuzii și falsuri. *Istoria militară a poporului român* era consacrarea concepției istorice a secretarului general al PCR în domeniul istoriei României, o istorie eroică, presărată cu multe bătălii și sacrificii ale poporului român care a avut în permanență un singur deziderat: construirea unei societăți drepte și echitabile precum cea comunistă, visul de veacuri al românilor.

Tot la Plenara din 1-2 iunie 1982 Nicolae Ceaușescu stabilea și prototipul istoricilor anilor '80. Aceștia trebuiau să fie „*istorici de vocație, pătrunși de spirit de cercetare, cunoscători ai mai multor limbi străine, în măsură să urmărească concluziile investigațiilor științifice din alte țări*”⁵².

Nicolae Ceaușescu nu se mai mulțumea să direcționeze frontul istoric intern, ci urmărea să aibă un cuvânt de spus și în evoluția istoriografiei universale. El considera că istoriografia mondială este fixată pe o direcție nepotrivită. Conform opiniei sale principalele obiective ale istoriografiei mondiale ar trebui să fie: lupta de eliberare națională, formarea națiunilor, lichidarea colonialismului, dezvoltarea statelor independente. Pentru a da tonul în această direcție Nicolae Ceaușescu impulsiona frontul istoric românesc ca, alături de o istorie unică și unitară a poporului român să fie elaborate, în același spirit al materialismului dialectic și istoric, o istorie universală în 6 volume „*în care să fie redată unele probleme ale istoriei mișcării muncitorești mondiale și ale luptei de eliberare națională*”⁵³. Această istorie universală ar fi urmat să fie punctul de vedere românesc al „*evoluției umanității din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*”⁵⁴.

Anul 1982 nu a fost însă decât începutul. În perioada imediat următoare istoricii și-au exprimat recunoștința pentru indicațiile primite. Ion Popescu Puțuri considera sublime sfaturile lui Nicolae Ceaușescu, etichetându-l drept patriarh al istoriografiei românești⁵⁵, iar Gheorghe Surpat considera că Nicolae Ceaușescu a fost factorul determinant al cunoașterii istoriei românilor⁵⁶. La rândul său, Gheorghe

51 Știința istorică în fața noilor imperative politico-educative, teoretice și metodologice, în *Revista de istorie*, nr. 7, 1982, p. 790.

52 Șt. Ștefănescu, *Institutul de istorie N. Iorga la 45 de ani de la înființare și sarcinile actuale ale istoriografiei românești*, în *Revista de istorie*, nr. 8, 1982, p. 878.

53 N. Ceaușescu, „*România pe drumul construirii societății socialiste*”, București, Editura Politică, 1982, vol. 24, p. 790.

54 Știința istorică în fața noilor imperative politico-educative, teoretice și metodologice, în *Revista de istorie*, nr. 7, 1982, p. 790.

55 I. Popescu-Puțuri, *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind cunoașterea istoriei mult milenare a poporului român-fundament al activității ideologice, al educației patriotice, socialiste a maselor*, în *Anale de istorie*, nr. 1, 1983, p. 42.

56 Gh. Surpat, *Progresul multilateral al României sub conducerea președintelui Nicolae Ceaușescu în perioada istorică deschisă de Congresul al IX-lea al partidului*, în *Revista de istorie*, nr. 1, 1983, p. 9.

I. Ioniță mulțumea fierbinte lui Nicolae Ceaușescu pentru că li s-a „*atras atenția foarte limpede tuturor istoricilor*”⁵⁷ asupra construcției istoriei unitare a poporului român considerând că e imperios necesar a-și însuși concepția secretarului general asupra istoriei, iar Rodica Porțeanu și Al. Porțeanu transpuneau imediat în practică metodologia de lucru promovată de Nicolae Ceaușescu explicând concepția acestuia în sfera istoriei țărănimii române⁵⁸. În fine, se aprecia că toate aceste cuceriri în domeniul istoriografiei nu ar fi fost posibile fără „*gândirea cutezătoare, novatoare și clarvăzătoare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, fără analizele sale adânci asupra trecutului nostru.....*”⁵⁹.

Foarte multe materiale de aici înainte, aparținând aproape toate categoriei culturnicilor oficiali, vor marșa până în 1989 pe acest gen de istorie unitară a poporului român. Acești istorici „*pătrunși de justetea îndemnului Secretarului General al Partidului Comunist Român...*”⁶⁰ și-au dat concursul la apariția între 1984 și 1987 a celor 10 volume din *Istoria militară a poporului român*. Din toată această sfortare ceaușisto-culturnică de două decenii doar atât a rezultat. Nu a fost nici o istorie a României, nici o Istorie unitară a poporului român, nici o istorie a PCR, diversele variante propuse de-a lungul timpului ci o istorie militară. Atât au putut cei înregimentați în corul vocilor care au colaborat la această *capodoperă* a istoriografiei românești, incapabili de un demers serios. De fapt, se pare că în fața incapacității de elaborare a unei istorii a românilor, fie ea și unitară, Nicolae Ceaușescu a renunțat la acest obiectiv, optând, sub oblăduirea istoricilor militari cărora li s-au alăturat câțiva istorici colaboraționiști, pentru o istorie militară a poporului român coordonată de Ilie Ceaușescu⁶¹.

57 Gh. I. Ioniță, *Caracterul unitar al istoriei în viziunea secretarului general al PCR*, în *Revista de istorie*, nr. 1, 1983, p. 25.

58 Rodica Porțeanu, Al. Porțeanu, *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu asupra rolului țărănimii ca forță fundamentală în istoria națională a poporului român*, în *Revista de istorie*, nr. 1, 1983, p. 41-54.

59 *Epoca Nicolae Ceaușescu, expresie vie a marilor cuceriri ale poporului român sub steagul socialismului*, în *Anale de istorie*, nr. 1, 1984, p. 23.

60 Șt. Ștefănescu, *Istoria-dimensiune a creației politice a PCR*, în *Revista de istorie*, nr. 11, 1950, p. 1050.

61 *Cercetarea istorică în lumina ultimelor documente de partid*, în *Revista de istorie*, nr. 7, 1988, p. 647

ROMÂNI ÎN EXIL. LEONID MĂMĂLIGĂ ŞI „CENACLUL DE LA NEUILLY”

ANDREEA-IUSTINA TUZU

Rezumat This paper aims to bring into attention a personality of the postwar Romanian exile, Leonid Mamaliga. After 1989 references about him are few, fragmented and sometimes erroneous. In this context, this study is trying to recover a personality by determining the role of Leonid Mamaliga both in the Romanian exile and culture. Romanian exile is a phenomenon which is part of the history of Romania and for this reason all those personalities who have contributed to maintaining and promoting abroad the romanian identity, spirituality and language should be recovered.

Cuvinte-cheie postwar Romanian exile, Leonid Mamaliga.

Abstract This paper aims to bring into attention a personality of the postwar Romanian exile, Leonid Mamaliga. After 1989 references about him are few, fragmented and sometimes erroneous. In this context, this study is trying to recover a personality by determining the role of Leonid Mamaliga both in the Romanian exile and culture. Romanian exile is a phenomenon which is part of the history of Romania and for this reason all those personalities who have contributed to maintaining and promoting abroad the romanian identity, spirituality and language should be recovered.

Keywords postwar Romanian exile, Leonid Mamaliga.

1. *Introducere*

Studiul de față și-a propus să abordeze o personalitate a exilului literar românesc postbelic – Leonid Mămăligă – despre care, după 1989, s-a scris foarte puțin, fiind făcute cunoscute doar anumite aspecte ale activității sale din afara granițelor țării, mai exact din Franța, acolo unde a trăit pe toată durata regimului comunist în România. Prin urmare, prezentul demers este unul de recuperare a unei personalități și de stabilire, prin prezentarea și analiza activității sale, a rolului pe care acesta l-a avut, pe de o parte, în cadrul exilului românesc de după cel de-al

Doilea Război Mondial și, pe de altă parte, în cultura română. Leonid Mămăligă a contribuit la menținerea și promovarea culturii române, a identității, spiritualității și limbii române în afara României.

Sursele folosite pentru elaborarea studiului constau în documente din arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității despre Leonid Mămăligă, o serie de jurnale, memorii, volume de interviuri, articole ale românilor din exil și din țară care l-au cunoscut pe acesta, publicații ale exilului românesc post-belic consultate în arhiva Bibliotecii Române din Freiburg (Germania) și în cea a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc din București (I.I.C.C.M.E.R.), precum și în cărțile lui Mămăligă. La momentul documentării și elaborării prezentei lucrări doar aceste resurse au fost accesibile cercetării. O sursă extrem de importantă care ar completa fundamental demersul de față constă în arhiva „Leonid Mămăligă”, care în cursul verii anului 2017 a fost donată de soția lui Leonid Mămăligă, Bénédicte Mămăligă, „Muzeului Cărții și Exilului Românesc” de la Craiova. Această arhivă conține alături de numărul mare de cărți și reviste ale exilului românesc publicate în mai multe țări, corespondența dintre Leonid Mămăligă și Horia Stamatu, manuscrisele acestora din urmă, arhivele „Cenaclului de la Neuilly” și ale Asociației „Hyperion”, fondate de Leonid Mămăligă. Însă, procesul de inventariere a arhivei în cauză presupune un lung proces până la punerea spre cercetare a importantelor documente pe care le conține. Prin urmare, prezentul studiu nu-și propune să fi epuizat subiectul, ci din contră să-i deschidă noi direcții de abordare și de dezvoltare.

Din punct de vedere metodologic, studiul este un demers de microistorie. Printr-o analiză la „microscop” și printr-un studiu intensiv, aprofundat al materialului documentar, lucrarea de față accentuează un destin individual în timpul regimului comunist în România. Cercetarea, bazată pe reducerea scalei de observație a perioadei comuniste, nu este însă o generalizare a modului în care evolua destinul unui individ în perioada respectivă, dar, în anumite condiții, ar putea servi la dezvăluirea unui context mai larg¹.

Studiul este structurat pe patru direcții principale. Pentru a-l introduce cititorului pe Leonid Mămăligă, lucrarea începe prin a oferi câteva date din biografia acestuia referitoare la originea socială, studii, activitate profesională și politică. Cea de-a doua parte prezintă una dintre cele mai importante inițiative și activități a lui Mămăligă și anume „Cenaclul de la Neuilly”, pentru ca cea de-a treia parte să abordeze lucrările și publicate de acesta și modul în care au fost primite de cititori în epocă. Cea de-a patra secțiune are scopul de a prezenta felul în care Leonid Mămăligă a fost perceput de autoritățile comuniste române și măsurile Securității în vederea contracarării activității sale.

1 Abordarea de față se încadrează în direcțiile despre microistorie trasate de Giovanni Levi, „On microhistory”, în Peter Burke, *New perspectives on historical writing*, Cambridge, Polity Press, 1991, pp. 93-113.

2. Leonid Mămăligă – o scurtă biografie

Leonid Mămăligă, pe numele de scriitor L.M. Arcade, s-a născut în 1921 în Vaslui. Tatăl acestuia, Mina Mămăligă, originar din Basarabia, a fost colonel în armata imperială rusă, iar din 1918 a fost integrat armatei României Mari. După absolvirea școlii primare, a gimnaziului și a liceului în Lipcani (Bucovina) și Lugoj, a urmat cursurile a două facultăți în București, cea de Drept, respectiv de Filosofie.

În ceea ce privește activitatea în România, Leonid Mămăligă a fost membru al Partidului Național Țărănesc, între 1945-1946 fiind chiar președintele unei organizații de tineret a acestui partid. Totodată, în perioada petrecută în țară a publicat câteva articole în publicațiile *Vremea* (1943) și *Dreptatea* (1946), în cea din urmă polemizând cu George Călinescu pe marginea procesului Antonescu². Tot în cursul anului 1946 a încercat să se afirme ca dramaturg, însă Teatrul Național din București i-a respins această tentativă³. Același an, 1946, avea însă să-i aducă o bursă de studiu oferită de statul francez în vederea continuării studiilor doctorale⁴. Despre plecarea sa legală cu bursă în Franța, organele Securității au notat în dosarul deschis acestuia în problema „trădătorilor de patrie” faptul că „era un student eminent, cu mari posibilități, fapt pentru care a obținut bursa franceză”⁵.

După terminarea doctoratului a refuzat să revină în România. S-a angajat în Franța, mai întâi ca director literar adjunct la Editura Pavois (1949-1950), pentru ca apoi să-și desfășoare activitatea în mai multe domenii. A fost, pe rând, director comercial (1951-1952) și director al societății comerciale Colos Rex Rotary (o firmă olandeză), care producea mașini de scris, calculatoare, aparate pentru copierea actelor, cărților, hărților. A lucrat și în domeniul comerțului cu vin al unei firme olandeze care avea piață de desfacere în Franța. Organele de Securitate au notat în dosarul său și faptul că a fost sprijinit financiar de către un unchi al său⁶, Caius Văleanu⁷. Mai mult, Leonid Mămăligă se căsătorise cu o femeie de origine franceză, Bénédicte Mămăligă, a cărei condiție materială era una foarte bună, soția sa provenind dintr-o familie de notari din Bretania⁸.

În Franța, Leonid Mămăligă a reluat legătura cu național-țărăniștii aflați la acea

2 Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989). Scriitori, reviste, instituții, organizații*, București, Editura Compania, 2003, p. 57.

3 *Ibidem*, p. 59.

4 În ceea ce privește domeniul studiilor doctorale, există două variante. Prima conform căreia a urmat un doctorat în filosofie (potrivit informațiilor din Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, în continuare se va cita A.C.N.S.A.S., publicate în Mihai Pelin, *Opisul emigrației politice. Destine în 1222 de fișe alcătuite pe baza dosarelor din arhivele Securității*, București, Editura Compania, 2002, p. 207). Cea de-a doua variantă este aceea potrivit căreia și-ar fi obținut titlul de doctor în domeniul dreptului și al economiei politice, conform lui Florin Manolescu, *op.cit.*, p. 57.

5 A.C.N.S.A.S., fond SIE, dosar nr. 6809, vol. I, f. 48.

6 *Idem*, fond Informativ, dosar nr. 258977, f. 94.

7 Caius Văleanu, avocat, a fost consilier al Legației române din Berna (Elveția), acreditat în 1947. După abdicarea regelui Mihai a refuzat să revină în România, luând decizia de a rămâne în exil. A fost unul dintre primii redactori ai secției române a postului de radio „Europa Liberă”.

8 Această informație a fost furnizată autoarei de către Basarab Nicolescu, fizician și filosof, astăzi membru de onoare al Academiei Române.

vreme în afara granițelor României și a fost ales în comitetul de conducere al tineretului P.N.Ț., pe ramura Horațiu Comănicu⁹. De asemenea, a făcut parte din comitetul de organizare al românilor din Franța și a fost ales președintele Asociației Culturale „Simion Bărnuțiu”, ocupându-se, în același timp, cu organizarea unor conferințe cu subiecte literare, dar și a conferințelor tineretului P.N.Ț., național-țărăniștii având o părere „foarte bună” despre el¹⁰.

În aceeași ordine de idei, Leonid Mămăligă a fost membru al Cenaclului literar român „Anotimpuri” și unul dintre principalii colaboratori ai revistei acestuia, publicația „Anotimpuri”. Ulterior desființării cenaclului menționat, a venit cu inițiativa punerii bazelor unui nou cenaclu, în 1958. În același timp cu înființarea acestui cenaclu a fondat și o editură – „Caietele Inorogului”. Tot la nivelul inițiativelor, din 1980 a devenit, alături de alții, membru fondator al Asociației „Hyperion”, ședința de constituire a acesteia având loc chiar la domiciliul lui Leonid Mămăligă. În cadrul aceleiași ședințe, L.M. Arcade a propus înființarea la Paris, într-un local al său, a unui Centru al Cărții Românești, proiect care s-a concretizat¹¹. În 1987, din inițiativa lui Basarab Nicolescu¹², a fost înființat Centrul Internațional de Cercetări Transdisciplinare, al cărui membru activ a devenit și Leonid Mămăligă.

De asemenea, L.M. Arcade a fost membru marcant al Academiei Româno-Americane de Arte și Științe (A.R.A.), înființată în 1975 în S.U.A. În cadrul congreselor anuale ale A.R.A., unde se acordau premii și diplome de onoare, Leonid Mămăligă, în 1984, s-a numărat printre laureați, alături de Ștefan Lupașcu¹³. A avut și alte inițiative, însă acestea au rămas doar la stadiul de proiect. A intenționat, de exemplu, să înființeze o bibliotecă și o tipografie românească (în locuința sa) și o librărie românească la Paris, care să nu se afle sub egida Ambasadei Române (idee promovată, de altfel, și de Emil Cioran)¹⁴.

Totodată, Leonid Mămăligă a sprijinit financiar și a găzduit în casa sa mulți români, fiind „un mare admirator și sprijinitor al românilor din Paris și al oricărui român”¹⁵. De exemplu, Alex Ștefănescu într-un articol despre Leonid Mămăligă afirma că îi este recunoscător și astăzi pentru că l-a găzduit, „cu generozitatea lui austeră și pedantă”¹⁶, fără să-i ceară vreun ban. Despre generozitatea lui Mămăligă a notat și Basarab Nicolescu, însă într-un alt registru: „(...) generozitatea sa era secretă. Mulți scriitori români fără nici un ban au beneficiat de sprijinul său financiar. Și totuși Leonid Mămăligă nu era deloc iubit, chiar de cei care au

9 A.C.N.S.A.S., fond SIE, dosar nr. 6809, vol. I, f. 380.

10 *Idem*, fond Informativ, dosar nr. 258977, f. 92.

11 <http://convorbiri-literare.dntis.ro/NICOLESCUmai13.htm>, accesat la data de 24.02.2016.

12 Basarab Nicolescu (n. 1942), absolvent al Facultății de Fizică a Universității din București, asistent al aceleiași universități între 1965-1968, a plecat din România în 1968 cu o bursă oferită de guvernul francez la Universitatea din Paris VI. A fost cercetător la Centrul Național de Cercetări Științifice din Paris, precum și cercetător invitat în S.U.A. și Marea Britanie.

13 Ștefan Lupașcu (1900-1988), studii liceale la Paris, licență în litere și științe la Sorbona, a fost cercetător la Centrul Național de Cercetări Științifice din Paris și membru al Societății Franceze de Filosofie.

14 A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 258977, f. 177.

15 *Ibidem*, f. 20.

16 <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/cica-niste-scriitori-ce-inseamna-sa-citesti-cu-pasiune-4720984>, accesat la data de 26.02.2016.

fost ajutați de el¹⁷. Chiar și în dosarul întocmit de Securitate pe numele lui a fost menționată această calitate: „E o gazdă foarte generoasă, servind invitaților săi din belșug feluri care toate au un caracter românesc, servindu-se cantitate de vinuri și la sfârșit șampanie”¹⁸.

3. *Cenaclul de la Neuilly - o inițiativă „unică și reușită”*¹⁹

Necesitatea unui cadru instituționalizat reprezentativ al exilului românesc post-belic, precum și nevoia existenței unui loc românesc, care să-i aducă împreună pe români, indiferent de spațiul geografic în care s-au stabilit, sunt aspecte care au stat la baza a o serie de demersuri ale românilor din afara țării, printre acestea numărându-se și „Cenaclul de la Neuilly”, cunoscut sub mai multe denumiri: „Cenaclul L.M. Arcade”, „Cenaclul lui Mămăligă”, „Cenaclul literar român de la Paris” sau, așa cum îi plăcea lui Leonid Mămăligă să-l numească, Cenaclul „Caietele Inorogului”.

„Cenaclul de la Neuilly” a apărut la inițiativa lui Leonid Mămăligă, fiind o continuare a cenaclului literar „Anotimpuri” din Paris. Pentru o mai bună înțelegere a contextului în care a venit această idee, se impun câteva precizări referitoare la cel din urmă cenaclu, al cărui membru a fost și L.M. Arcade. Cenaclul literar „Anotimpuri”, înființat în 1954 la inițiativa lui Basil Munteanu²⁰, Nicolae Gheorghiu²¹ și Nicu Caranica²², era gândit cu scopul de a menține „neștirbită limba și literatura română, pentru a păstra intact tezaurul sufletului românesc amenințat (...) cu piei-

17 <http://documents.tips/documents/l-m-arcade-1921-2001-si-cenaclul-de-la-neuilly.html>, accesat la data de 26.02.2016.

18 A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 258977, f. 164.

19 Theodor Cazaban în dialog cu Cristian Bădiliță. *Captiv în lumea liberă*, Cluj, Editura Echinox, 2002, p. 112.

20 Basil Munteanu (1897-1972), absolvent al Facultății de Filologie a Universității din București, a plecat din România în 1922 ca bursier al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses pentru continuarea studiilor doctorale. A revenit în țară în 1940, când a fost numit profesor la Universitatea din București, dar s-a reîntors în Franța în 1946, în calitate de director adjunct al Institutului Român de la Fontenay-aux-Roses. În același an a fost angajat și de către Centrul Național de Cercetări Științifice din Paris. A fost profesor de filologie comparată la Institutul de Limbi Romanice de la Sorbona și șeful secției literare a Fundațiilor Regale. Cea mai importantă lucrare a sa este „Corespondențe”, apărută la Paris în 1979, la editura lui Ion Cușa, volum care reunește în paginile sale schimbul de scrisori din perioada 1922-1940 dintre Basil Munteanu, Nicolae Iorga, Lucian Blaga, Alexandru Busuioceanu, Grigore Nandriș, Constantin Rădelescu-Motru, Tudor Vianu, Mircea Streinul, Vasile Băncilă, C.C. Giurescu.

21 Nicolae Gheorghiu (1911-1989), absolvent al Liceului „Spiru Haret”, al Facultății de Litere și Filosofie și al Școlii de Arhivistică și Paleografie din București, a plecat din România în anii '30, cu o bursă oferită de Școala Română de la Fontenay-aux-Roses. A fost profesor de limba română la Universitatea din Lyon, unul dintre organizatorii emisiunilor în limba română ale Radiodifuziunii Franceze, editor al revistei „Anotimpuri”, una dintre cele mai importante reviste literare a exilului românesc postbelic. Principala sa lucrare, apărută la Paris în 1953, este „Grigore al Sidel”, o monografie a unui prelat care a trăit în secolul al XVIII-lea.

22 Nicu Caranica (1911-2002), absolvent al Universității din Cluj-Napoca, a urmat vreme de un an de zile cursurile Universității Catolice din Lille (Franța), după care a continuat la Sorbona și la École Normale Supérieure din Paris. În 1940 a fost numit de Sextil Pușcariu colaborator la Marele Dicționar al Academiei. A fost profesor în țară, apoi atașat de presă la Legația Română din Quirinal (Roma). A refuzat să revină în România după ce a fost chemat de la post. Pentru o vreme a trăit în Italia (1943-1945), fiind asistent pe lângă profesorul Ramiro Ortiz, la Institutul de Filologie romanică al Universității din Padova. Din 1951 s-a stabilit și a trăit la Paris. În țară, a fost colaborator la revistele *Herald*, *Gând românesc*, *Abecedar*, *Revista Fundațiilor Regale*, *Curentul literar*, iar în exil la publicațiile: *Caiete de dor*, *Anotimpuri*, *Semne*, *Destin*, *Limite*, *Ethos*, *Nation Française*, *Quinta generazione* (Bologna), *La panarie* (Udine).

rea de către ocupantul rus”²³. Pentru a răspunde acestui deziderat, membrii cenaclului literar „Anotimpuri”, în 1955, au pus bazele și unei reviste proprii, cu același nume. Existența acesteia era explicată prin faptul că dorea „să strângă în paginile ei pe toți scriitorii români din exil și să păstreze tradiția limbii strămoșești”²⁴, lucrările publicate fiind, într-o anumită măsură, dintre cele care „s-au citit, discutat și oarecum justificat”²⁵ în cadrul cenaclului. În esență, membrii cenaclului „s-au străduit să continue tradiția vechilor cenacluri literare din România (...), fără constrângeri, neîngrădiți de cătușele statutelor. (...) Singurul lucru care lipsea la aceste ședințe era voioșia care era mereu prezentă la ședințele predecesorilor; în exil, atitudinea era patriotică, nostalgică și foarte serioasă”²⁶. Activitatea cenaclului literar „Anotimpuri” și, implicit, a revistei sale, nu s-a bucurat însă de longevitate, în ciuda unui program bine încheiat la nivelul obiectivelor și al activităților, precum și al membrilor și colaboratorilor pe care i-a avut. Cenaclul și-a încetat activitatea după câțiva ani, majoritatea membrilor plecând în străinătate²⁷. Dintre aceștia merită amintiți: Mircea Eliade, Eugen Ionescu, George Ciorănescu, Horia Stamatu, Nicu Caranica, Theodor Cazaban, Ioan Cușa, Constantin Amărieuței, Horia Damian, Titus Bărbulescu, Mihai Niculescu, Eliza Cerbu și, nu în ultimul rând, Leonid Mămăligă, care a citit în acest cadru fragmente din romanul său „Timbrele de altădată”. Fiind unul dintre principalii colaboratori ai cenaclului și ai revistei „Anotimpuri”, după ce acestea și-au încetat activitatea, Leonid Mămăligă a venit cu inițiativa înființării unui nou cenaclu, pentru acest lucru punând la dispoziție un salon al casei sale din Neuilly-sur-Seine. „Dorința sa era de a regăsi limba română și de a funda o revistă unde toți autorii ar fi trebuit să semneze cu pseudonime”²⁸.

Deși primele reuniuni literare în acest cadru au început în anul 1958, ședința fondatoare a cenaclului este considerată totuși cea din mai 1963. Explicația ține de faptul că până la acel moment întâlnirile erau sporadice și participarea aleatorie, după 1963 începând să existe o oarecare regularitate a reuniunilor. Însă, aceste întâlniri au început să aibă loc cu rigurozitate abia din 1968, când ședințele au devenit trimestriale. În esență, acestea erau gândite pe două paliere. Pe de o parte, erau momente de lectură a unor texte literare (proză sau poezie) fie înainte ca acestea să fie publicate, fie după. Pe de altă parte, existau și dezbateri literare despre cartea românească apărută atât în exil, cât și în țară, considerându-se că doar o confruntare între acestea ar putea oferi „o concluzie justă asupra valorii acestora”²⁹, adică a celor apărute în afara granițelor României. Din 1982, formatului inițial al ședințelor cenaclului i s-au adăugat și o serie de reuniuni culturale franco-române.

23 Hungarian Open Society Archives (în continuare se va cita HU OSA) 300-60-1, RFE/RL Research Institute, Romanian Unit, Subject Files – Exile: Organizations abroad, 1951-1955; Refugees and emigrants, 1961-1967, Box 197.

24 *Ibidem*.

25 Apud Florin Manolescu, *op.cit.*, p. 51.

26 Inge Katharina Binder, *Exilul ca experiență culturală. Asociații și instituții românești în Apus 1945-1989*, Münster, Editura Remesianul, 1993, p. 147.

27 Basarab Nicolescu, „L.M.Arcade (1921-2001) și Cenaclul de la Neuilly”, în *Contemporanul...*, Anul XXI, nr. 11 (704), noiembrie 2010, p. 12.

28 *Ibidem*.

29 A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 258977, f. 184.

Scopul cenaclului, de altfel unic în Franța acelor ani ai exilului românesc, poate fi privit din mai multe unghiuri. În primul rând, acesta răspundea nevoii existenței unui loc românesc care să ofere intelectualilor români din afara țării posibilitatea unor întâlniri și discuții tematice, conturându-se astfel, în acest cadru, un mod de a fi românesc în afara României. De asemenea, cenaclul se constituia într-o tribună de exprimare a intelectualilor români din exil, care să contribuie la menținerea vie a identității românești în afara țării și care să pună în comunicare spiritualitatea și cultura română cu Franța. Totodată, stimula actul de creație atât în limba română, cât și în limba franceză, susținând și promovând, în același timp, scrierile românești, precum și editarea acestora, cenaclul având și o editură proprie: editura „Caietele Inorogului”.

În ceea ce privește membrii și colaboratorii cenaclului, se remarcă mai multe categorii. Cea dintâi, reprezentată de membrii-nucleu, adică de cei „fidei”³⁰, care participau în mod constant la ședințele cenaclului: Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Matei Cazacu, Theodor Cazaban, Basarab Nicolescu, Sanda Stolojan, Nicu Caranica, Sorin Alexandrescu, Bujor Nedelcovici³¹, Alexandru Vona (Albert Samuel). Cea de-a doua categorie, a „marilor figuri”³², reprezentată de cei care participau la reuniunile cenaclului atunci când se aflau în trecere pe la Paris. Este vorba despre personalități precum: Emil Cioran, Horia Stamatu (care venea de la Freiburg), Horia Vintilă, Ștefan Lupașcu, Victor Frunză, Ioan Petru Culianu, Pavel Chihaia³³, Constantin Amărieuței, Paul Barbăneagră, Virgil Tănase, Benedict Corlăciu, George Astaloș, Nicolae Breban, Horia Damian, Magda Cârnecki, Miron Kiropol, Mihai Niculescu (care venea de la Londra) și Marin Tarangul. O prezență distinctă în rândul „marilor-figuri” era Mircea Eliade, prieten apropiat și mentor al lui Leonid Mămăligă vreme îndelungată, 1946-1986. Acesta a participat în perioada 1964-1985 la aproape toate ședințele „Cenaclului de la Neuilly” din lunile iunie și septembrie, unde uneori citea fragmente din opera sa literară (de exemplu, nuvela „Les Trois Grâces”, în 1977, sau „În Curte la Dionis”), intervenții catalogate drept „momente de neuitat”³⁴. Mai mult, interesul și apropierea lui Mircea Eliade față de „Cenaclul L.M. Arcade” a fost reținută chiar în paginile jurnalelor sale, dovadă stând sintagma folosită de acesta - „cenaclul nostru”³⁵. Totodată, prezența la cenaclu a lui Eliade, care stătea așezat „într-un colț, pe un scăunel retras, aproape timid”³⁶, a fost surprinsă și de Theodor Cazaban: „venea cu sete, cu bucurie”³⁷ de

30 Basarab Nicolescu, *art.cit.*, p. 12.

31 Bujor Nedelcovici, după cum mărturisește în paginile jurnalului său, a fost invitat la cenaclu de către Leonid Mămăligă, pe care-l cunoscuse în martie 1987, și care-l invitase la el acasă după ce-i citise romanul *Al doilea mesager*, din care-l rugase să citească la cenaclu. A participat pentru prima dată la ședințele acestuia la 10 iunie 1987, când și-a citit nuvela *Epidemia*. Pentru mai multe informații a se vedea Bujor Nedelcovici, *Jurnal infidel*, București, Editura Eminescu, 1998, p. 33 și p. 51.

32 Basarab Nicolescu, *art.cit.*, p. 12.

33 Despre Pavel Chihaia, Monica Lovinescu a reținut în jurnalul său, într-o notă din 24 mai 1986, că a citit la cenaclu fragmente dintr-un roman „prea sentimental”. În acest sens, a se vedea Monica Lovinescu, *Jurnal 1985...*, p. 140.

34 *Ibidem*.

35 Mircea Eliade, *Fragments d'un journal II 1970- 1978*, Gallimard, Paris, 1981, p. 248.

36 Valeriu Anania, *Memorii*, București, Editura Polirom, 2008, p. 578.

37 Theodor Cazaban în dialog cu Cristian Bădiliță, *op.cit.*, p. 113.

la Chicago la Paris ca să citească literatură română. Același autor, însă într-o altă ordine de idei, i-a menționat și pe Eugen Ionescu, despre care a precizat că n-a luat niciodată parte la reuniunile cenaclului, și pe Emil Cioran, care, spune Theodor Cazaban, „era un sălbatic”³⁸.

În aceeași ordine de idei, cea de-a treia categorie include personalități care au participat indirect la cenaclu, în sensul că își trimiteau textele pentru a le fi citite în timpul ședințelor. A fost, de pildă, cazul lui Ștefan Baciu (Hawaii), Alexandru Ciorănescu (Canare), Grigore Cugler (Lima), dar și al lui Paul Goma, care a trimis la cenaclu romanul „Ostinato”, pe care i l-a citit Theodor Cazaban care, de altfel, l-a catalogat drept „o proză admirabilă în limba română”³⁹.

Existând o mare deschidere în acceptarea la cenaclu a tuturor celor interesați, la reuniunile acestuia, după 1967, au participat și scriitori români veniți din România cu diferite ocazii la Paris, dintre aceștia amintind pe: Marin Sorescu⁴⁰, Adrian Marino, Nicolae Manolescu⁴¹, Marin Preda, Ana Blandiana, Matei Călinescu⁴², Ion Negoitescu⁴³, Valeriu Anania, Ovidiu Cotruș, Ștefan Bănulescu⁴⁴, Miron Niculescu, Iulian Neacșu, Ioan Alexandru, Aurora Cornu (prima soție a lui Marin Preda), Alexandru Paleologu, Petru Comarnescu, Sorin Titel. Explicația pentru această deschidere a cenaclului a fost oferită chiar de L.M. Arcade și a fost abordată de Basarab Nicolescu într-un articol dedicat acestuia: „Suntem spionați și de români și de francezi. Dar nu au ce să scrie în rapoartele lor. Spiritul nu poate fi spionat.”⁴⁵ La întrunirile cenaclului, pe lângă scriitorii români din exil și din țară, au participat și pictori, sculptori, cineaști, filosofi, fizicieni, medici și ingineri, acoperindu-se astfel, într-o mare proporție, noțiunea de „intelectual”. Se considera că reducerea culturii la literatură nu este decât un semn de subdezvoltare culturală.

La întâlnirile cenaclului a participat și cenaclul „Apoziția” din München, despre a cărui prezență Monica Lovinescu, într-unul dintre jurnalele sale, a notat că reprezentanții lui au lecturat poeme de George Ciorănescu. Monica Lovinescu nu s-a oprit doar asupra acestui aspect, ci a continuat cu o comparație a „Cenaclului L.M. Arcade” cu „Apoziția”. Catalogându-l pe cel din urmă drept „biata Apoziția”⁴⁶,

38 *Ibidem*.

39 *Ibidem*.

40 Despre Marin Sorescu, Theodor Cazaban a apreciat că este un „mare poet”, atrăgând totodată atenția asupra faptului că în ultimii ani ai cenaclului acesta nu mai venise la ședințe: „îi era cam frică.” *Ibidem*, p. 114.

41 După cum nota Valeriu Anania în memoriile sale, una dintre prezentările lui Nicolae Manolescu la cenaclu a fost despre noua generație de scriitori din România, a „șaizeciștilor”, precum: Ana Blandiana, Ion Alexandru sau Adrian Păunescu.

42 Despre Matei Călinescu, Monica Lovinescu, așa cum a procedat și în cazul altor scriitori care au participat la cenaclu, a reținut, într-o notă din 24 mai 1986, intervenția „cam scurtă și neesențială cu hermeneutică” a acestuia. A se vedea, Monica Lovinescu, *Jurnal* 1985..., p. 140.

43 În același jurnal al Monicăi Lovinescu, din perioada 1985-1988, se regăsesc câteva precizări și în ceea ce-l privește pe Ion Negoitescu (Nego), despre care aceasta a notat că ar fi citit un text despre Eliade. Pentru a ironiza intervenția sa, a adăugat că este vorba despre un text pe care Ion Negoitescu îl scrisese în urmă cu 15 ani pentru *Viața Românească*.

44 Despre Ștefan Bănulescu, Theodor Cazaban a afirmat că acesta a fost descoperit și recomandat de Mircea Eliade. Mai mult, la cenaclu, i-a fost citit volumul *Iarna bărbaților*. A se vedea ***Theodor Cazaban în dialog cu Cristian Bădiliță, *op.cit.*, p. 114.

45 Basarab Nicolescu, *art.cit.*, p. 12.

46 Monica Lovinescu, *Jurnal* 1985..., p. 140.

Monica Lovinescu atrăgea atenția asupra faptului că cenaclul lui Mămăligă „așa oarecare cum e, cu lecturile hibride – uneori penibile – cu balastul lui de medici și fizicieni, pare un lucafar de profesionalism pe lângă cei sosiți de la München. Dacă Mămăligă ar avea ceva mai multă rigoare, ar putea fi chiar onorabil. Dar așa... Mai e și încâpățănarea tuturor celor care n-au nimic de spus (nici de făcut cu literatura), de-a lua cuvântul. Mai ales ei. Parc-ar fi invers proporțional cu competența. Și cam e”⁴⁷.

Lecturile de la cenaclu se făceau atât în limba română, cât și în limba franceză, plecându-se de la ideea că limba franceză este o parte a identității culturii române. De subliniat în acest sens ar fi faptul că lectura în limba franceză a unor texte i-a deranjat pe Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, care erau convinși că un poet român care își schimbă limba se pierde pe sine - „(...) pentru ei, poetul român care scrie într-o altă limbă e pierdut ca poet”⁴⁸ – în timp ce, tot în viziunea acestora, „cultura se reduce la literatură”⁴⁹. Referitor la acest ultim aspect, cenaclul a avut, așa cum precizam anterior, o atitudine complet diferită, fiind deschis atât scriitorilor, cât și fizicienilor, inginerilor, medicilor, pictorilor, sculptorilor, cineaștilor și filosofilor. Revenind la atitudinea Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca față de cei care scriau și lecturau în limba franceză în timpul întrunirilor cenaclului, Basarab Nicolescu a reținut „teoriile” lui Virgil Ierunca, în timp ce Monica Lovinescu a scris cu privire la acest aspect în jurnalele sale. De exemplu, despre Miron Kiropol care, la o ședință a cenaclului din 26 mai 1984, a citit câteva poeme scrise în limba franceză, aceasta a notat următoarele: „Cenaclu Mămăligă: Kiropol declamă ridicol poeme în franceză, iar când V. (Virgil Ierunca – n.n.), o dată mai mult, face teoria imposibilității pentru un poet de a se muta în altă limbă, se supără și ne dă, tot ridicol, înainte peste cincizeci de ani să-i vedem gloria (franceză)”⁵⁰.

Au existat, de-a lungul timpului, și unele tensiuni în cadrul ședințelor „Cenaclului de la Neuilly”. În acest sens, am surprins câteva exemple reținute în unele jurnale sau memorii ale unor participanți la aceste întâlniri. De pildă, Bujor Nedelcovici în jurnalul său a făcut referire la tensiunile care s-au iscat la 10 iunie 1987 după ce și-a citit nuvela „Epidemia”, acesta concluzionând sugestiv: „Ce ușor putem aluneca pe cuvinte, mai ales când vrem să dăm replica cuiva”⁵¹. În aceeași ordine de idei, scria și Valeriu Anania în memoriile sale, descriind „obrazniciile”⁵² lui Constantin Amăriuței⁵³ – „flecă, guraliv, impertinent (...) devenit de dindărătul unor ifose filosofice, mare mâncător de rahat”⁵⁴. Acesta din urmă a catalogat poeziile citite de Valeriu Anania la cenaclu ca fiind „demodate, că au rimă, ceea ce în poezia modernă nu se

47 *Ibidem*.

48 Basarab Nicolescu, *art.cit.*, p. 12.

49 *Ibidem*.

50 Monica Lovinescu, *Jurnal 1981-1984*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 296.

51 Bujor Nedelcovici, *op.cit.*, p. 51.

52 Valeriu Anania, *op.cit.*, p. 588.

53 Constantin Amăriuței, doctor în filosofie, a plecat din România în 1944 ca bursier al statului în vederea continuării studiilor în Franța. După instaurarea regimului comunist a refuzat să mai revină în țară. La Paris a făcut parte din conducerea organizației social-democraților aflați în exil. A fost membru al Societății Academice Române.

54 Valeriu Anania, *op.cit.*, p. 578.

mai obișnuiește⁵⁵, replica venindu-i însă imediat din partea celui criticat: „Dacă îl supără poezia cu rimă, atunci n-ar trebui să înceapă cu mine, ci cu Blaga, Băcovia, Barbu⁵⁶. Tot Valeriu Anania notează și asupra unui moment de tensiune între Ion Alexandru și Constantin Amărieuței, acesta începând „să-l bruiască cu schime, gesturi caricaturale, chiote înfundate, râs înghițit⁵⁷. Ion Alexandru s-a oprit din citit după a doua poezie, deși anunțase că va lectura trei. Totuși, cea de-a treia poezie a fost citită de Valeriu Anania, revoltat fiind de situație. Însă, în ciuda unor astfel de momente, care se declanșau cu atât mai mult între intelectualii români din exil și cei veniți, cu diferite ocazii, din România, ședințele au continuat să aibă loc, atmosfera ulterioară tensiunilor fiind surprinsă chiar de Bujor Nedelcovici: „La urmă, bună dispoziție și atmosferă destinsă, ... fără să se evite subiectele acute din țară⁵⁸. De asemenea, este reliefat și aportul lui Leonid Mămăligă în detensionarea unor astfel de situații: „L.M. Arcade se dovedește a fi un spirit federator și un mediator subtil, având o poziție rezervată și știind când trebuie să intervină⁵⁹.

Schimbând registrul, „Cenaclul de la Neuilly” a avut și o editură proprie – „Caietele Inorogului” – care a editat un număr de cinci volume. Două dintre acestea aparțin lui Mircea Eliade: „Pe Strada Mântuleasa”, publicat în 1968, și „În Curte la Dionis”, din 1977. Un altul semnat de Horia Stamatu – „Kairos” – un volum de poezii publicat în 1974 (multe dintre acestea au fost citite la cenaclu). Celelalte două au aparținut lui L.M. Arcade: „Poveste cu țigani” (1966) și „Revoluție culturală” (1983).

4. Scriitorul L.M. Arcade și operele sale „Poveste cu țigani” și „Revoluție culturală”

În epocă, cele două volume ale lui L.M. Arcade, „Poveste cu țigani” (1966) și „Revoluție culturală” (1983), apărute la editura „Caietele Inorogului”, s-au bucurat de o frumoasă primire și apreciere. Ca o notă generală, Alexandru Tomescu a notat asupra „stilului bizar, absurd⁶⁰ al romanelor sale, stil care „atrage pe iubitorul de carte, plimbându-l într-o lume nedefinită ca timp și spațiu, de basm, dar în același timp reală, posibilă și mai ales de actualitate. Este un amestec de comic cu amărăciune, unde cititorul, rămas în țară sau exilat, se regăsește în multe din situații sau personaje⁶¹. Despre volumul „Poveste cu țigani” recenzentii au atras atenția asupra registrului simbolic al textului (considerat când povestire, când roman), au subliniat calitățile sale stilistice și l-au comparat pe autor, în plan intern, cu Dimitrie Cantemir, Ion Budai-Deleanu, Mateiu Caragiale și chiar cu Brâncuși, iar în plan extern, cu James Joyce și Louis-Ferdinand Celine.

55 *Ibidem*, p. 583.

56 *Ibidem*.

57 *Ibidem*.

58 Bujor Nedelcovici, *op.cit.*, p. 51.

59 *Ibidem*.

60 <http://www.alternativaonline.ca/LMArcade.html>, accesat la data de 25.02.2016.

61 *Ibidem*.

Mai mult, Monica Lovinescu, apreciind că „Poveste cu țigani” creează impresia unei „dense realități”⁶², caracteriza volumul drept o „revelație și o confirmare”⁶³. „Revelația” era legată de apariția unui nou scriitor de limbă română în cadrul exilului și era subliniată pentru cei care încă nu erau familiarizați cu povestirile lui L.M. Arcade, neavând, până la apariția cărții, prilejul de a-l asculta în cadrul întâlnirilor „Cenaclului de la Neuilly”. „Confirmarea” făcea referire la „o întregă literatură de exil care se definește, în general, printr-o rodnică întoarcere la izvoare. După aproape douăzeci de ani, L.M. Arcade, în prima sa carte publicată, se întoarce spre folclorul românesc și cultivă o limbă a cărei bogăție stilistică este evidentă, dar și mai evidentă, seva ei populară”⁶⁴.

„Poveste cu țigani” a lui L.M. Arcade a fost abordată și în paginile publicației „Journal of The American Romanian Academy of Arts and Sciences”, care a caracterizat volumul astfel: „Poveste cu țigani is an unsettling book. It provides no easy access to its meanings which remain mostly hidden after a first reading. The reader has one certitude: This is a very Romanian book whose translation into another language verges on the impossible, the first stumbling block being offered by the title itself (Story with Gypsies? A Gypsy Tale?!)”⁶⁵.

Ca o notă generală, în epocă, „Poveste cu țigani” a fost perceput drept un roman care a marcat o nouă etapă a prozei artistice românești, pentru Grigore Nandriș fiind chiar „o piatră de hotar în istoria scrisului românesc”⁶⁶. S-a remarcat, totodată, capacitatea scriitorului de a înnoi, din exil, tradiția romanului rural românesc. Se aprecia că dacă până la momentul apariției acestui volum satul fusese eternizat de Creangă sub aspect idilic și realist, studiat de Blaga sub aspect metafizic, L.M. Arcade l-a dus în adâncimile arheologice ale sufletului rural. Cu alte cuvinte, a fost dovada că exilul poate fi creator.

Cel de-al doilea volum al lui L.M. Arcade, „Revoluție culturală”, însumând 216 pagini, a fost descris de Jacob Popper, în paginile revistei „Apoziția”, astfel: „Revoluția culturală, în loc să fie o plictisitoare disertație pe o temă odioasă, așa cum ne-am fi putut aștepta, e un thriller captivant gen Hitchcock”⁶⁷. De asemenea, s-a reținut și faptul că Revoluția culturală a fost evocată de L.M. Arcade „într-o viziune de un fantastic sepulcral în care se amestecă ecouri din E.A. Poe cu cele răsăritene din Craii dela Curtea Veche”⁶⁸.

Aprecieri pe marginea volumului „Revoluție culturală” a consemnat și Monica Lovinescu, arătând că „L. M. Arcade face parte și din acei scriitori interesați de metamorfozele României sub dominație comunistă, o Românie deci pe care n-au cunoscut-o direct - singura totuși care-i inspiră. Între acest tip de scriitor și ipotezicii săi cititori din țară, neînțelegerea riscă să se instaleze. Cititorul va căuta în

62 Monica Lovinescu, „O Poveste cu țigani”, în *Ființa românească*, nr. 5, anul 1966, p. 108.

63 *Ibidem*, p. 106.

64 *Ibidem*, pp. 106-107.

65 Elena Stamatescu, „Voice and vision in L.M. Arcade's Poveste cu țigani”, în *Journal of The American Romanian Academy of Arts and Sciences*, Davis, California, nr. 11, 1988, p. 45.

66 <http://www.alternativaonline.ca/LMArcade.html>, accesat la data de 25.02.2016.

67 Jacob Popper, „Epigraf pentru o Revoluție culturală”, în *Apoziția*, München, nr. 8-9, 1982-1985, p. 184.

68 *Ibidem*, p. 185.

paginile cărții o imagine fidelă a realității românești, când singurul mod de a aborda de departe un astfel de subiect este fantasticul, absurdul sau utopia”⁶⁹.

În altă ordine de idei, însă referitor la același volum, L.M. Arcade, alături de Mircea Eliade, dar și alții, a fost antologat cu un fragment din „Revoluție culturală” în volumul „Les morts incertaines”, apărut la o editură pariziană în 1983, în colecția „Lettres roumaines, îngrijită de Virgil Tănase”. „Poveste cu țigani” și „Revoluție culturală” n-au fost însă singurele scrieri ale lui L.M. Arcade, acesta semnând și piese de teatru în limba franceză. De exemplu, piesa „La Crypte et la Chevre”, din 1971, a fost reprezentată în 1993 la Teatrul Menilmontant din Paris.

În esență, după cum afirma Alexandru Tomescu, „scriitorul L.M. Arcade, ca reprezentant al culturii noastre dincolo de hotarele țării, a relevat de câte ori a avut ocazia, în întâlniri, interviuri, discuții, articole, că principala vocație a exilului este aceea de a menține nealterat un mod de a fi românesc, un mod de a fi - așadar de a gândi și simți”⁷⁰.

5. Leonid Mămăligă și „Cenaclul de la Neuilly” în dosarele Securității

Organele de Securitate i-au deschis lui Leonid Mămăligă dosar de urmărire informativ-operativă în problema „trădătorilor de patrie”, motivația în acest sens ținând de mai multe aspecte: fusese membru P.N.Ț., era suspectat de spionaj francez⁷¹, întreținea legături cu rudele sale din țară pe căi ilegale și era considerat un element cu potențial de muncă informativă datorită anturajului pe care îl frecventa și a contactelor pe care le stabilea, prin prisma activității sale⁷². Potrivit autorităților comuniste, Leonid Mămăligă se situa „pe o poziție dușmănoasă a R.S.R., afirmând că politica externă a țării noastre, oricât de înțeleaptă ar fi, nu poate suplini lipsa de libertate interioară”⁷³. De asemenea, era „preocupat de a trage literați români cărora să le imprime ideea că în țara noastră libertatea de creație este foarte mult limitată”⁷⁴. În aceeași ordine de idei, în timpul ședințelor „Cenaclului de la Neuilly” se făceau „aprecieri dușmănoase”⁷⁵ la adresa regimului din România și se recurgea la „atragerea la activitatea cenaclului a unor scriitori români care se deplasează temporar în străinătate, pe care îi incită să publice materiale denigratoare și îi influența ca la întoarcerea în țară să acționeze individual sau în grupuri contestatatoare împotriva politicii culturale a partidului și statului nostru”⁷⁶. Din aceste considerente, organele de Securitate au avut în vedere aducerea lui Leonid Mămăligă pe o poziție „loială” față de regimul de la București și, totodată, scoaterea sa completă

69 <http://www.alternativaonline.ca/LMArcade.html>, accesat pe data de 25.02.2016.

70 <http://www.alternativaonline.ca/LMArcade.html>, accesat pe data de 25.02.2016.

71 Cu privire la acest aspect, Securitatea a notat că „materialele sunt de mică importanță”, conform A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 258977, f. 468.

72 *Ibidem*.

73 *Ibidem*, f. 225.

74 *Ibidem*, f. 10.

75 *Ibidem*, f. 224.

76 *Ibidem*, f. 225.

de sub influența celorlalte personalități ale exilului⁷⁷.

În ceea ce privește „Cenaclul L.M. Arcade”, catalogat de organele de Securitate de la București drept „cenaclul fugarilor”⁷⁸, unul „deosebit de activ”⁷⁹, s-au stabilit o serie de obiective de contracarare a acestuia. Astfel, erau prevăzute următoarele măsuri: neutralizarea activității „ostile” a sa desfășurată împotriva României; compromiterea unor personalități care îl frecventau; influențarea poziției membrilor cenaclului care aveau o atitudine oscilantă cu privire la România; influențarea pozitivă a membrilor săi de a publica materiale cu caracter cultural și istoric favorabile României, precum și utilizarea publicațiilor pe care le edita în vederea popularizării culturii române⁸⁰.

Schimbând registrul, Cenaclul L.M. Arcade a fost menționat și într-o notă informativă a lui Ion Caraion, pe numele adevărat Stelian Diaconescu, conspirativ „Arthur”, care, referindu-se la activitatea cenaclului, aprecia, cu o evidentă notă de ironie, următoarele: „Am vizitat cenaclul condus de Leonid Mămăligă în trei rânduri: 1968, 1969, 1972. Din câte se vorbește acolo, foarte mulți dintre scriitorii noștri, care au trecut în ultimii șase-șapte ani prin Paris, au mers la acest cenaclu, asistând la lecturi, citind ei înșiși, ori luând parte la discuții. Gazda are mare tapaj la invitați, al căror număr variază între 20-50 cu prilejul fiecărei întâlniri. Sunt puse la dispoziție câteva camere și mai multe mese cu gustări, băutură, țigări, prăjituri etc. E adevărat că Leonid Mămăligă se crede scriitor, e tare vanitos, are ambiții exagerate și pozează într-un maestru, pradă unui amor propriu rar întâlnit.”⁸¹ Un alt informator al Securității cu privire la activitatea „Cenaclului de la Neuilly” a fost și Adrian Marino, nume de cod „Brătescu”: „Cu ocazia plecărilor în străinătate, informatorul a fost folosit și pentru exercitarea unei influențe pozitive asupra anumitor intelectuali emigranți, în special, din Franța și Spania, pe unii cunoscându-i încă din perioada studiilor universitare”⁸².

6. Concluzii

Analizând retrospectiv, „Cenaclul L.M. Arcade” n-a avut un caracter efemer, cum s-a întâmplat cu unele instituții, organizații, asociații, centre sau chiar cenacluri ale exilului românesc postbelic, cum a fost cazul Cenaclul literar „Anotimpuri”, predecesorul său în Franța. Din contră, acesta s-a bucurat de peste 30 de ani de existență neîntreruptă, însumând în acest timp peste 130 de reuniuni, peste 3.000 de pagini citite și un număr de 5 volume publicate sub egida editurii proprii, „Caietele Inorogului”⁸³. Privitor la longevitatea cenaclului, însuși Leonid Mămăligă a

77 *Ibidem*, f. 129.

78 *Ibidem*, f. 179.

79 *Ibidem*, f. 224.

80 *Ibidem*, ff. 213, 221.

81 Delia Roxana Cornea, Dumitru Dobre, *Cazul Arthur și exilul românesc*, București, Editura Pro Historia, 2006, p. 107.

82 A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 258977, f. 114.

83 <http://documents.tips/documents/l-m-arcade-1921-2001-si-cenaclul-de-la-neuilly.html>, accesat pe data de

oferit o explicație, afirmând că aceasta a ținut de faptul că atât membrii, cât și cei care îl frecventau, au aparținut aceleiași generații și că indiferent de țara în care se aflau, se cunoșteau între ei și își știau activitatea: „Distanța nu ne despărțea”⁸⁴.

„Cenaclul de la Neuilly” a contribuit la menținerea spiritului românesc, într-un context în care în România orice formă de artă și orice mod de a fi tradițional românesc nu era liber exprimat. A păstrat nealterat un mod de a fi românesc, așadar de a gândi și de a simți românește și liber. A fost un loc românesc de întrunire a intelectualilor din exil, o punte de legătură cu cultura și intelectualii din Franța. A contribuit la menținerea identității române în afara granițelor țării și a promovat valorile culturale autentice românești în interiorul societății franceze. Și-a adus aportul la ceea ce consemna, la un moment dat, Horia Vintilă într-o scrisoare pe care i-o adresa lui Alexandru Busuioceanu, și anume la crearea unei „patrii ideale, care să înlocuiască patria care se stinge”⁸⁵.

Cenaclul „Caietele Ionogoului” a rămas la nivelul memorialisticii drept un „templu al culturii române în exil (...) un veritabil laborator de experimentare a unei forme stabile de întâlniri, în ciuda vicisitudinilor inevitabile ale exilului”⁸⁶; „o inițiativă unică și reușită”⁸⁷; „cel mai valoros cenaclu literar românesc din exil”⁸⁸, „foarte cunoscut”⁸⁹. Cu alte cuvinte, „Cenaclul L.M. Arcade” a fost o inițiativă importantă, analizând-o, mai ales, în contextul exilului românesc postbelic, caracterizat de permanente tensiuni și fărâmițări interioare, la care s-au adăugat, continuu și puternic, încercările Securității de dezbinare și de neutralizare a activităților sale. În spiritul lui Eliade, literatura devenise practic ultima formă a societății moderne capabile să stabilească relația cu centrul lumii, alcătuit în cazul cenaclului din intelectualii români din exil, cei din țară, intelectualii francezi, în mod deosebit, dar nu numai.

„Cenaclul L.M. Arcade” a fost nu doar un loc de întâlniri, lecturi și dezbateri, ci și un spațiu de libertate spirituală într-o epocă în care viața intelectuală în România se sufoca sub regim totalitar⁹⁰. Mai ales din acest motiv, dar și datorită personalității sale, prin contribuția la reunirea intelectualilor români, prin originalitatea scrisului său, Leonid Mămăligă rămâne una dintre figurile care au marcat exilul românesc postbelic⁹¹.

27.02.2016.

84 <http://www.alternativaonline.ca/Interviu0710.html>, accesat pe data de 27.02.2016.

85 http://www.romlit.ro/un_roman_epistolar, accesat pe data de 28.02.2016.

86 Basarab Nicolescu, *art.cit.*, p. 12.

87 Theodor Cazaban în dialog cu Cristian Bădiliță, *op.cit.*, p. 112.

88 Nicolae Stroescu-Stînișoară, *În zodia exilului. Întrezăriri*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998, p. 219.

89 Bujor Nedelcovici, *op.cit.*, p. 33.

90 Sanda Stolojan, *Leonid Mamaliga, rassembleur et écrivain*. În: „Le Courrier du Centre Culturel Roumain”, Paris, no. 32-33, novembre-décembre, 2001, p. 2.

91 *Ibidem*.

DE LA CASA ARMEANO-GREGORIANĂ DE RUGĂCIUNI LA BISERICA ORTODOXĂ DIN ORHEI

LIDIA PRISAC

ION VALER XENOFONTOV

Rezumat

Printr-o retrospectivă istorică (de la edificare până în prezent) autorii studiului relevă povestea lăcașului de cult armeano-gregorian „Sfânta Născătoare de Dumnezeu” de la Orhei. Potrivit lor, constituirea și evoluția socio-economică a comunității armenie în zona Orheiului a generat în timp apariția sau reclădirea unor lăcașuri spirituale de cult armeano-gregorian în localitate. Ctitorul casei armenie de rugăciuni de la Orhei ar fi fost moșierul și filantropul armean Boris F. Bogdasarov, iar planul de reconstrucție al clădirii i-ar fi aparținut cunoscutului arhitect Alessandro Bernardazzi. Edificat la începutul sec. XX, lăcașul a servit drept centru spiritual pentru comunitatea armeană din Orhei până în anul 1940. Ulterior, de la o etapă la alta spațiul sacral a fost transformat în casă de cultură, unitate comercială, oficiu al stării civile, iar din 2006 (în casa de rugăciuni armeano-gregoriană de altădată) funcționează Biserica ortodoxă cu hramul „Sf. Cneaz Vladimir”.

Cuvinte-cheie

Armeano-gregoriană, biserică ortodoxă, casă de rugăciuni, politică, religie, Orhei, Basarabia, RSS Moldovenească, Republica Moldova.

Abstract

Through a historical retrospection (from construction to the present), the authors of the study reveal the history of the Armenian Gregorian “Holy Mother of God” church in Orhei. According to them, the forming and the socio-economic evolution of the Armenian community in the Orhei area eventually gave rise to the appearance or the rebuilding of Armenian Gregorian places of worship in the town. The founder of the Armenian prayer house in Orhei was the Armenian landowner and philanthropist Boris F. Bogdasarov, and the reconstruction plan of the building belonged to the well-known architect A. Bernardazzi. The building, built in the early 19th century, served as a spiritual center for the Armenian community in Orhei until 1940. Subsequently, from one stage to the other, the sacred place has been transformed into a house of culture, commercial unit, registry office, and since 2006, there, in the Armenian Gregorian prayer house of

the past, the St. Prince Vladimir Orthodox Church was opened.

Keywords

Armenian Gregorian, Orthodox church, prayer house, politics, religion, Orhei, Bessarabia, Moldavian SSR, Republic of Moldova.

1. *Argument*

Orașul Orhei, situat în proximitatea râului Răut, se află la o distanță de 46 km de capitala Republicii Moldova. Este una dintre cele mai vechi localități din spațiul pruto-nistrean. Se presupune că toponimicul ar proveni de la vocabula ungurească *var* (*Vartely*), ceea ce ar însemna *oraș, cetate, loc păzit*¹. Pe parcursul istoriei, viața cotidiană publică a orașului Orhei a fost puternic animată de instituțiile religioase, care au jucat un rol substanțial în consolidarea și menținerea identității comunităților etnice. Edificiile religioase au fost atât spații ale spiritualității fiecărei comunități, cât și o reflectare în oglindă a realităților economice, politice și culturale ale locuitorilor acestei vechi urbe. Contextul general istoric și-a lăsat profund amprenta asupra lăcașurilor sfinte din Orhei. În prezent se constată o tendință puternică de revenire la tradițiile istorico-spirituale, care se armonizează cu crearea unei mărci identitar-culturale a localității.

Poveștile urbane, confruntate cu materialele inedite și literatura de specialitate, dar și cu cercetările de teren caracteristice *istoriei orale, de visu*, vin să completeze universul cognitiv spiritual al Orheiului, în cazul de față prin abordarea unui subiect ce ține de religiozitatea de altădată a grupului etnic armean (eminentemente urban), înscris în istoria Basarabiei prin edificarea unor lăcașuri de cult de rit armeano-gregorian.

2. *Context general*

Comunitatea armeană a lăsat o aprență semnificativă în viața economică, socială și spirituală a spațiului românesc. Comerțul a generat fluxuri de populație armeană, care pentru a putea exporta vite și cabaline aveau nevoie de pământ în teritoriile în care se stabileau cu traiul. În acest scop, inițial luau terenuri în arendă, pe care ulterior le cumpărau, acest considerent generând în timp un număr mare de moșieri armeni, în mod special în Basarabia, Bucovina și în nordul Moldovei². Spațiul pruto-nistrean a avut cea mai mare concentrare a comunității armenice începând cu 1812³. Potrivit unor date statistice din anul 1795, în Chișinău erau șase dughene

1 Vezi Ion Valer Xenofontov, *Zece curiozități despre orașul Orhei* În: *Moldova Suverană. Cotidian național independent*, nr. 59 (2146), 7 iunie 2017, p. 2.

2 H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, București, 1944, p. 43.

3 Lidia Prisac, *Migrația armenilor în spațiul românesc dintre Prut și Nistru: premise și direcții* (sec. XI–XIX). În: *Materialele conferinței științifice a tinerilor cercetători „Istorie și Societate: de la tradițional la modernitate”*, Ediția a VII-a, 25 aprilie 2013, Chișinău, 2013, p. 315–327.

armenești, patru la Orhei și cinci la Telenești⁴. La sfârșitul secolului XIX, numărul armenilor, din totalul populației Basarabiei de 1 935 412 locuitori constituia, 2 080 de persoane sau 0,1%. Din totalul armenilor din Basarabia, 1 293 erau localizați în mediul urban, și anume în orașele Akkerman – 608, Chișinău – 369, Ismail – 93, Orhei – 70, Bender – 65, Bălți – 50, Cahul – 12, Hotin – 9, Chilia – 7, Bolgrad – 6 și Soroca – 4⁵. Nivelul de alfabetizare al armenilor în Basarabia sec. XIX era printre cel mai ridicat⁶. Sub aspect confesional, armenii erau gregoriani, iar un număr redus de armeni, la Bălți și Soroca, erau de rit armeano-catolic⁷.

Puterea economică (a negustorilor și proprietarilor cu venituri substanțiale), politică (a funcționarilor de stat), intelectuală (a avocaților, medicilor etc.), spirituală (din perspectiva poziției favorizate a Bisericii Armeano-Gregoriene, în comparație cu ale altor confesiuni), dar și filantropică a descendenților armeni a generat creșterea în timp a rolului comunității armenenești în Basarabia.

De la bun început, autoritățile țariste au promovat o politică confesională protecționistă față de armenii veniți în Basarabia, moment, de altfel, ușor explicabil dacă luăm în calcul intensul proces de colonizare inițiat de Imperiul Rus în regiune.

În contextul în care armenii erau dispersați sub aspect geografic, Biserica Armeano-Gregoriană avea funcția de a-i aduna pe toți enoriașii armeni. Acest fapt a plasat automat instituția bisericii în categoria unui instrument eficient de coagulare a tuturor armenilor, lucru care, de altfel, a determinat prestigiul spiritual imens al acestora printre reprezentanții comunității religioase de cult armeano-gregorian⁸. Totuși, în condițiile în care unii preoți armeni desfășurau acțiuni necuviincioase de convertire și de aducere în interiorul Bisericii Armeano-Gregoriene a persoanelor de rit ortodox, această atitudine, evident, determina nu o dată apariția unor tensiuni cu ierarhii Bisericii Ortodoxe din Basarabia⁹. Cu toate acestea, la începutul secolului XIX, în timpul vieții episcopului armean Grigor Zaharean (m. 1827), armenii din Basarabia aveau cinci lăcașuri de cult (la Akkerman, Ismail, Chișinău, Orhei și Hotin), destul de multe în comparație cu ale altor grupuri con-

4 H. Dj. Siruni, *Op. cit.*, p. 31.

5 Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. III. Бессарабская губерния, Санкт-Петербург, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905, с. 2-3.

6 Lidia Prisac, *Instruirea armenilor din Basarabia țaristă (1812-1917)*. În: „Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor: (economie, societate, politică, cultură, istoria științei): în onoarea profesorului Demir Dragnev” / coord.: Sergiu Bacalov, Ion Valer Xenofontov, Chișinău: Biblioteca Științifică Centrală “A. Lupan” (Institutul), 2016, p. 456-472.

7 Л. С. Берг, *Население Бессарабии. Этнографический состав и численность*, Петроград, 1923, pe <http://landeshe.livejournal.com/364603.html> [Accesat: 28.10.2017].

8 О. С. Алексанян, *Армяне и армянская церковь в Молдавии*. În: „Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов)” / Карен Хачатрян, Ованес Алексанян, Ереван, Институт Истории, 2012, с. 167-176.

9 Ion Gumenâi, *Raporturile dintre autoritățile țariste și comunitatea armeană din Basarabia (Cazul reconstrucției Bisericii armenesti de la Cetatea Albă)*. În: „Orizonturi medievale și moderne..”, p. 65-68; Idem, *Evoluția comunității armenesti din Basarabia în contextul politicii confesionale a Imperiului Rus de la anexarea la formarea Episcopiei Basarabiei și Nahicevanului*. În: „Retrospecții medievale: în onoare Professoris emeriti Ioan Caproșu” / ed.: Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014, p. 275-290.

fesional-minoritare din regiune¹⁰.

Treptat însă, din a doua jumătate a secolului XIX, autoritățile țariste au generat o politică de limitare a drepturilor și privilegiilor acordate Bisericii Armeano-Gregoriene în Imperiul Rus, scopul, în esență, constând atât în includerea tuturor armenilor în sistemul juridic imperial, cât și în subordonarea Bisericii Armeano-Gregoriene. Acțiunile erau ghidate în special de comportamentul rebel al populației armenice, care solicita, sub influența mișcărilor revoluționare, revendicări politice, sociale și naționale¹¹.

De exemplu, în 1897, toate școlile de pe lângă bisericile de rit armeano-gregorian au început să se subordoneze Ministerului Educației, clericilor revenindu-le doar funcția de supraveghere a educației religioase în instituțiile de învățământ. Din 1903, Bisericii Armeano-Gregoriene i s-a impus achitarea anumitor despăgubiri financiare și transferarea proprietăților și a bunurilor în posesia Ministerelor – Agriculturii; Proprietății de Stat; Afacerilor Interne și Educației. Biserica Armeano-Gregoriană și-a putut păstra dreptul de a deține anumite bunuri și capitaluri doar sub supravegherea strictă a statului, în administrația țaristă urmând să ajungă și instituțiile de învățământ. Legea exproprierii Bisericii Armeano-Gregoriene a fost aplicată pe întreg teritoriul Imperiului Rus, cu excepția celor de la Moscova și Sankt Petersburg, care nu au căzut sub incidența ei¹².

În Basarabia, preluarea de către stat a unor sume bănești, hârtii de valoare, acte de vânzare sau ipotecare de la clericii armeano-gregoriani a avut loc fără mare agitație sau fără ca acțiunile să fie însoțite de tensiuni din partea armenilor¹³, deși la Chișinău se afla unul dintre cei mai aprigi apărători ai intereselor Bisericii Armene, și anume arhiepiscopul Nerses Hudaverdian (1844–1917), numit conducător al Eparhiei Basarabiei și Nor-Nahicevanului în perioada 1899–1917. El a fost cel care s-a opus vehement tentativelor țariste de îngrădire a școlilor armenicești, drept rezultat intrând în conflict cu procurorul Sinodului și ulterior fiind exilat pe o perioadă anumită de timp în Ucraina. La Chișinău arhiepiscopul Nerses ajunge pe 3 octombrie 1899, unde continuă să apere interesele bisericii și ale comunității armenicești¹⁴.

10 Idem, *Compența etnică și confesională a Basarabiei în 1828*. În: „România din afara graniței țării”, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2008, p. 150158.

11 A se vedea în acest sens lucrarea lui Gaidz Minassian, *Visul spulberat al armenilor: 1915*, București, Humanitas, 2017.

12 А. И. Агафонов, Политика российского правительства на Дону в конце XVIII – начале XX вв. по отношению к неправославным этноконфессиональным группам населения. În: „Научное наследие профессора А. П. Пронштейна и актуальные проблемы развития исторической науки (к 95-летию со дня рождения выдающегося российского ученого): материалы Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции (г. Ростов-на-Дону, 4–5 апреля 2014 г.)” / Отв. ред. М. Д. Розин, Д. В. Сень, Н. А. Трапш, Ростов-на-Дону, Издательство «Фонд науки и образования», 2014, с. 19–28, pe <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/148779171> [Accesat: 23.08.2016].

13 În restul imperiului, la Echimiadzin, Aleksandropol, Elizavetopol și Tiflis, exproprierile au fost însoțite de proteste și un număr mare de victime. Vezi: Onur Önoel, *The Tsar's Armenians: A minority in Late Imperial Russia*, London-New York, 2017, p. 21–24.

14 Valentin Arapu, *Soluționarea „chestiunii armenicești” de către guvernatorul Basarabiei S.D. Urusov (1903–1904)*. În: „Studia Universitatis Moldaviae”, 2017, nr. 4 (104), p. 110–114.

Gestionarea calmă a exproprierii averilor armeano-gregoriene în Basarabia s-a datorat în special abilităților diplomatice ale cneazului Serghei D. Urusov (1862–1937), care a fost guvernator al Basarabiei între 30 mai 1903 și 31 octombrie 1904¹⁵.

Cu toate acestea, pentru ca nu toate sumele financiare predestinate exproprierii să ajungă în vistieria statului, clericii armeano-gregorieni din Basarabia inițiază activități de reparație sau de reconstrucție a unor lăcașuri de cult armeano-gregorian. Doar în felul acesta putem explica pornirea, începând cu anul 1903, a reconstrucției unui lăcaș de cult armeano-gregorian la Orhei, proces de altfel care a dus, după cum vom vedea, la construcția altuia nou.

3. Armenii din Orhei

Înființarea unei comunități armenesti în zona Orheiului a generat inclusiv o dezvoltare socio-spirituală a spațialității. La Ivancea, localitate din proximitatea târgului Orhei, a funcționat o biserică armenescă construită din lemn. Vatra spirituală a fost protejată de frații Balioz¹⁶. Boierul armean Carabet Balioz a fost administratorul și ginerele lui Manuc Bey Mârzaian (1769–1817)¹⁷.

Una dintre cele mai reprezentative urme ale armenilor la Orhei o constituie edificarea unor instituții culturale și spirituale. În anul 1809, la Orhei locuiau 34 de familii armenesti, care mergeau la o biserică. Serviciul religios era efectuat de doi preoți ajutați de doi anagnoști (țercovnici – n. n.)¹⁸. În 1830, armenii, reuniți într-o comunitate de 60 de familii, au edificat în localitate biserica cu hramul „Sfânta Maria”¹⁹. În 1851, biserica armenescă din lemn era păstorită de Martiros Zaharov²⁰. În 1858, în județul Orhei locuiau 246 de armeni: 123 de sex masculin și 123 de sex feminin²¹. În același an, viața economică a Orheiului era animată de funcționarea a 22 de fabrici și uzine care aduceau un venit de 4 598 de ruble²². În 1913, orașul cu 1 650 de case de locuit avea 15 străzi, trei scuaruri și un bulevard²³. Acesta era mediul în care își duceau traiul armenii din Orhei.

15 С. Д. Урусовъ, *Записки губернатора. Кишинёвъ 1903-1904 г.* Издание В.М. Саблина. Chișinău, Litera AVN (Combinatul Poligrafic), 2011, с. 141-146.

16 В. Курдиновский, *Список древнейших церквей Бессарабской области*. În: „Труды Бессарабского церковнаго-историко-археологического общества”, 1918, вып.10, 106 с.

17 Vasile Cocarcea, Andrei Calcea, *Locuri și locașuri sfinte – temelia dăinuirii noastre, Orhei–Chișinău*, 2016, p. 57.

18 L.C. Popovici, *O statistică a armenilor în Țările Române la 1809*. În: „Arhivele Basarabiei”, 1930, nr. 3, p. 295-296; Ion Gumenăi, *Minoritățile confesionale din Basarabia (1812 – anii 70 ai secolului al XIX-lea)*. Teză de doctor habilitat în istorie, Chișinău, 2015, p. 78. În: http://www.cnaa.md/files/theses/23643/ion_gumenai_thesis.pdf [Accesat: 28.10.2017].

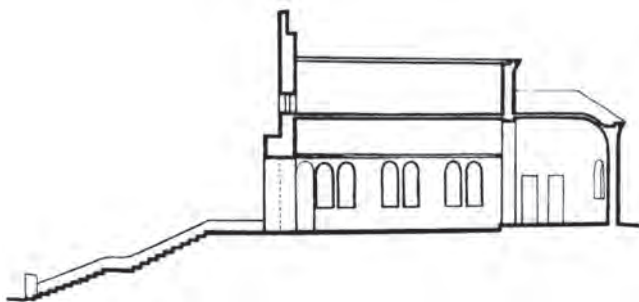
19 Sergiu Selian, *Schiță istorică a comunității armene din România*, ediția II, București, 1999, p. 64; Bedros Mamigonian, *Trecutul și prezentul armenilor din România*, Galați, 1896, p. 27.

20 А. Х. Тораманян, *Из истории строительной деятельности армян в Молдавии*, Москва, Внешторгиздат, 1990, p. 107

21 Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область. Составил генерального штаба капитан А. Защук, Спб., 1862, часть вторая, с. 169.

22 Там же, с. р. 330.

23 Бессарабская губерния. Обзор за 19136 с. 21.

Planul lateral al Casei de rugăciuni armeano-gregoriene „Sfânta Născătoare de Dumnezeu”

Sursă: A. X. Тораманян, Из истории строительной деятельности армян в Молдавии, Москва, Внешторгиздат, 1990, p. 109

4. Casa armeano-gregoriană de rugăciuni „Sfânta Născătoare de Dumnezeu”

La începutul secolului XX, sub incidența exproprierilor averilor bisericesti armeano-gregoriene inițiate în tot Imperiul Rus, la Orhei are loc consolidarea poziției comunității armenesti prin edificarea unui nou lăcaș sfânt, mai încăpător și mai rezistent.

Astfel, potrivit literaturii de specialitate²⁴, dar și a documentelor de arhivă, pe 26 februarie 1903, preotul Martiros Zatikianț (este vorba probabil despre același preot pomenit și de cunoscutul cercetător armean A. Toramanean însă cu numele rusificat – Martiros Zaharov, n. n.) de la Orhei, având aprobarea din partea arhiepiscopului Nerses și estimarea tuturor cheltuielilor, prezenta spre examinare și aprobare Subdiviziunii Locale de Construcție un plan de reparație și de extindere a vechii Case de rugăciuni armeano-gregoriene cu hramul „Sfânta Născătoare de Dumnezeu”²⁵.

Potrivit unor opinii, deși documentele de arhivă, la moment, nu atestă acest fapt, planul de reconstrucție ar fi fost realizat de cunoscutul arhitect Alessandro Bernardazzi (1831–1907)²⁶. În conformitate cu proiectul de renovare, extinderea casei de rugăciuni urma să se facă prin întărirea fundației și înălțarea clădirii prin ridicarea unui etaj suplimentar²⁷.

La câteva luni însă, după aprobarea și inițierea lucrărilor de renovare, Comisia Locală de Construcții constata că fundația casei de rugăciuni era atât de fragilă și nesigură încât aceasta nu permitea ridicarea unui nivel.

Drept urmare, pe 8 mai 1903, Consistoriul armeano-gregorian al Arhiepiscopiei Basarabiei și Nor-Nahicevanului solicita în mod repetat, deja Secției de Construc-

24 Gheorghe Bezviconi, *Armenii în Basarabia*. În: „Din trecutul nostru”, Chișinău, 1934, nr. 3-4, p. 9.

25 *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare, ANRM), F. 6, I. 4, D. 1064, f. 28-29.

26 A. X. Тораманян, Ук. соч., с. 109; Vasile Cocarcea, Andrei Calcea, *Op. cit.*, p. 12-13.

27 ANRM, F. 6, I. 4, D. 1064, f. 83.

ții a Administrației Guberniale a Basarabiei, permisiunea de a transfera existenta casă de rugăciuni, potrivit planului localității Orhei, din zona veche (unde se afla) în zona de centru a orașului. Logica solicitării de strămutare a casei de rugăciuni spre centrul orașului reieșea mai ales din considerentul splendorii pe care urma să-l aibă lăcașul de cult, dar și din considerentul unor eventuale incendii, deoarece pe locul vechi edificiul se afla în proximitatea imediată a unor case private²⁸. Totodată, alegerea acestei spațialități vorbește elocvent despre locul pe care îl ocupa comunitatea armenescă în viața socioeconomică a orașului Orhei.

În timp, după strămutarea casei armenesti de rugăciuni în centrul orașului, memoria colectivă i-a atribuit denumirea de biserică, deși din punct de vedere arhitectural aceasta nu este o biserică în sensul clasic de edificare a unei biserici armeano-gregoriene. Descrierea amănunțită a arhitecturii lăcașului sfânt a fost făcută de cercetătorul A. H. Toramanean²⁹. Suprafața bisericii este de 60 m², biserica are în total 6×10 m, iar altarul e de 5×3 m. Intrarea în biserică se face prin parcurgerea unei scări cu 21 de trepte.

5. Ctitorul casei de rugăciuni

Potrivit localnicilor din Orhei, ctitorul lăcașului de cult ar fi fost moșierul armean Boris Feodorovici Bogdasarov, deși acest fapt, în timpul de față, nu este confirmat de sursele de arhivă. Familia de nobili armeni cu acest nume ar fi ajuns în Basarabia din Imperiul Otoman pe la 1815 împreună cu cele aproape o sută de familii de armeni care l-au însoțit în pribegia sa pe controversatul diplomat armean Manuc Bey³⁰.

Moșiile lui B. F. Bogdasarov erau amplasate în proximitatea Orheiului, în s. Piatra. Gospodăria acestuia la Serbinica (s. Piatra) includea o fermă, terenuri de vii și livezi, acareturi, garaj pentru mașini și tractoare, minicentrală electrică, o cramă în spatele conacului și un lac în fața casei boierești³¹. Situația economică prosperă

28 *Ibidem*, f. 83-84

29 A. X. Тораманян, Ук. соч., с. 108-109.

30 Dintre cele mai cunoscute familii de armeni care au venit în Basarabia din Moldova și Muntenia au fost cele ale serdarilor Harutiun Deleanov (secretarul lui Manuc Bey), Isaia Ohanov (ajuns paj și administrator principal al lui Manuc Bey), Moise Lebădă (rusificat în Lebedev – n.n.), comisarul Carapet Hr. Anuș. Apoi Merenculor, a cărui familie după mărturia catolicosului armean Efrem I (1809–1830), era de origine princiară. De peste Prut au venit și moșierii Balioz, stabilit la Ivancea, Goilav de la Păulești, ca și Cerchez din Botoșani. Tot în Basarabia s-au mai strămutat cu traiul și familiile de armeni Bogdasarov, Muratov, Popovici, Nazarov, Focșanean, Șuşeneanț, Șalkar, Allaci, Uscat, Zazucov, Panegheanț, Almazov, Kirkorov, Avacov, Adamov, Marcarov, Mirzeanov, Hristoforov etc. Mulți din ei au devenit ulterior proprietari de pământ cu importante funcții de stat, activități în comerț și în medicină. Vezi: Gheorghe Bezviconi, *Manuc-Bei*. În: „Din trecutul nostru”, Chișinău, Tipografia Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1938, nr. 54-55, p. 39-41; Eugen Râbalco, *Cimitirul armenesc*. În: „Chișinău. Enciclopedie”, Chișinău, Museum, 1997, p. 144; Lidia Prisac, Sergiu Bacalov, *Contribuții la istoria neamului de origine armeană Muraciov (Muratov)*. În: „Studii de arhondologie și genealogie”, vol. 1, Chișinău, 2013, p. 220-227; Sergiu Bacalov, Lidia Prisac, *Nobili de origine armeană în Basarabia țaristă: genealogia familiei Lebedev*. În: „Țara Bârsei”, Revista de cultură a Muzeului „Casa Mureșenilor”, Brașov, Editura Tipotex, 2015, anul XIV (XXV), nr. 14, p. 115-122; Lidia Prisac, Sergiu Bacalov, Artac Magalean, *Aspecte istorico-genealogice referitoare la nobilii basarabeni de origine armeană Diloglan-Merzianov*. În: „Studii de arhondologie și genealogie”, vol. 4, Chișinău (în curs de publicare).

31 Vasile Cocarcea, Andrei Calcea, *Op. cit.*, p. 81.

a familiei Bogdasarov i-a determinat ulterior să cumpere un conac și la Ivancea (edificat între 1852 și 1873) de la familia de armeni, Balioz, cu care se afla în relație de rudenie după alianța matrimonială dintre Boris Bogdasarov și Antonina (Ataram) Balioz. O altă reședință a moșierului B. F. Bogdasarov era amplasată la Orhei, în locul unde actualmente se află judecătoria orașului³².

Nu excludem că Boris F. Bogdasarov ar fi putut fi parțial ctitorul noii case de rugăciuni de rit armeano-gregorian de la Orhei. Faptul că moșierul B. F. Bogdasarov era un mare filantrop și susținea diferite acte de caritate, în special în folosul comunității armenice din Basarabia, o demonstrează testamentul acestuia din 19 aprilie 1904. Astfel, potrivit dorinței acestuia, se decidea instituirea în cadrul Gimnaziului de Băieți „Țarul Alexandru I”³³ a două burse pentru cei mai săraci studenți de confesiune armeano-gregoriană³⁴. Instituția de învățământ urma să primească în posesie 10 000 de ruble depozitate la Trezoreria Chișinăului. Procentele din acești bani, conform legii din 20 mai 1885, urmau să fie oferite, în formă de alocații bănești celor mai săraci doi elevi de confesiune armeano-gregoriană din gimnaziu. În cazul în care elevi din această categorie lipseau, alocațiile urmau să fie transmise altor doi elevi de confesiune ortodoxă, care însă ar fi avut comportament și rezultate la învățătură corespunzătoare. Beneficiarii alocațiilor urmau să poarte titlatura de „bursieri ai lui Boris Feodorovici Bogdasarov”. Alegerea bursierului urma să se efectueze de Consiliul Pedagogic al Gimnaziului în comun acord cu moștenitorii lui B. F. Bogdasarov. Alocațiile financiar-lunare erau ridicate până la sfârșitul cursului gimnazial. Consiliul Pedagogic în acord cu moștenitorii lui B. F. Bogdasarov aveau dreptul să sisteze bursa unui elev în favoarea altuia în cazul în care primul nu avea performanțe la învățătură sau era asigurat financiar. Alocațiile bănești nu impuneau vreo obligație din partea deținătorilor acestora. Bani preconiizați pentru bursele celor doi elevi urmau să ajungă în posesia Gimnaziului, așa cum arată documentele, începând cu 9 aprilie 1913³⁵. Acțiuni filantropice a desfășurat și soția moșierului, Antonina (Antaram) Bogdasarov (născută Balioz)³⁶.

Prin urmare, putem admite că latifundiarul Boris. F. Bogdasarov ar fi putut susține financiar și edifica un lăcaș de cult pentru comunitatea pe care o reprezenta în cele mai elevate structuri sociale.

Lăcașul sfânt a servit drept centru spiritual pentru comunitatea armeană din Orhei până în anul 1940, atunci când a fost închisă de către autoritățile sovietice. Rămasă fără un număr însemnat de credincioși și fără preot, aflată în dependență de parohia de Bălți (la fel ca și celelalte biserici armenesti din Basarabia), biserica armeano-gregoriană din Orhei și-a întrerupt activitatea³⁷.

32 Interviu realizat de Lidia Prisac și Ion Valer Xenofontov cu preotul Vladimir Gladcov pe 15 august 2017.

33 Intuim că este vorba de primul Gimnaziu din Basarabia deschis în 1833 la Chișinău.

34 ANRM, F. 1862, I. 25, D. 1015, f. 2.

35 *Ibidem*, ff. 25, 29, 206.

36 În anii 1914-1916, prin susținerea financiară a acesteia, în cimitirul din Chișinău a fost construită Biserica „Sf. Arutiun”. Este vorba despre clopotnița armeană de la Cimitirul Armeano-Catolic de pe strada Trandafirilor.

37 *Arhivele Naționale ale României*, Fond H. Dj. Siruni, D. 199, f. 101 v.

6. De la club la Oficiu al stării civile

Prin decizia Comitetului Executiv Raional Orhei din aprilie 1946, biserica armeană de aici, „în lipsa enoriașilor armeni”, a fost transferată în gestiunea Școlii Pedagogice pentru a fi folosită în calitate de Casă de Cultură³⁸.

Ulterior, în incinta edificiului a fost deschis un magazin de produse culinare, ceea ce a dus la modificarea arhitecturală a clădirii: în locul unei intrări (principale) a mai apărut una (adiacentă) în spatele ei. În cadrul unității comerciale se vindeau diferite produse de patiserie (pâine, franzele, colăcei).

Istoricul și poetul Vasile Cocarcea își amintește că de acolo a „cumpărat pa-teuri. În centrul altarului se comercializau produse de patiserie. Lumea venea după checuri și dulciuri”³⁹. În pământuri se vindea apă.

Arhitectul-șef al Consiliului Raional Orhei, Ion Platon, pomenește că atunci când învăța la Școala de Pictură din orașul Orhei, care se află în preajma bisericii, intrarea în biserică era atât prin spate, cât și prin față. „Mi-aduc aminte, când aveam vreo 7-8 ani (n. 1957), veneam cu bunicul la Orhei, la târg, atunci pe scările bisericii se comercializau produse lactate, molocinaia kuhnea, cum era numită atunci, iar în interior – diferite produse de patiserie. Acestea erau pregătite într-o clădire construită adiacent în spatele bisericii. În zona intrării principale a bisericii erau amplasate teșghelele și vitrinele. În perioada sovietică au fost construite trei încăperi adăugătoare și ușa în spatele altarului. Biserica se afla chiar în centrul comercial al orașului, imediat unde se organiza piața. Toți vânzătorii erau evrei, iar piața în totalitate era a lor. Prin 1983 evreii au început să părăsească Moldova, inclusiv Orheiul”⁴⁰.

Începând cu anii 1980, clădirii de altădată a casei de rugăciuni armenesti i s-a modificat iar destinația, de data aceasta în ea fiind amplasat Oficiul Stării Civile. Angajații organizației efectuau înscrierea cuplurilor în zona altarului. Vasile Cocarcea își amintește că „pe 21 octombrie 1995 a fost naș de cununie la finul său, Vasile Chircu, pe care l-a înscris la vechea biserică armeană”⁴¹.

Deschiderea Oficiului Stării Civile în fosta casă armeană de rugăciuni a fost determinată de faptul că încăperea destinată serviciilor stării civile era prea mică, neîncăpătoare și nereprezentativă. Angajatele Oficiului Stării Civile din Orhei mărturisesc că „edificiul bisericii era foarte atractiv din considerentul că se află în centrul orașului, iar scările de la intrare ofereau cuplurilor proaspăt căsătorite o mai mare solemnitate”⁴². Legat de scări, acestea își amintesc că, iarna, pentru ca tinerele perechi să nu lunece sau să nu se împiedice, angajații instituției presărau treptele cu sare.

38 ANRM, F. 3305, I. 1, D. 4, f. 45-47.

39 Interviu realizat de Lidia Prisac cu Vasile Cocarcea pe 15 august 2017. *Arhivă privată*.

40 Interviu realizat de Lidia Prisac cu Ion Platon pe 15 august 2017. *Arhivă privată*.

41 Interviu realizat de Lidia Prisac cu Vasile Cocarcea pe 15 august 2017. *Arhivă privată*.

42 Interviu realizat de Lidia Prisac cu Elena Peștiun pe 15 august 2017. *Arhivă privată*.

Casa de rugăciuni armeano-gregoriană „Sfânta Născătoare de Dumnezeu” din Orhei transformată, în perioada sovietică, în magazin de produse culinare al orașului

Sursă: <http://orasulorhei.blogspot.md/> [Accesat: 28.10.2017]

7. Biserica ortodoxă cu hramul „Sf. Cneaz Vladimir”

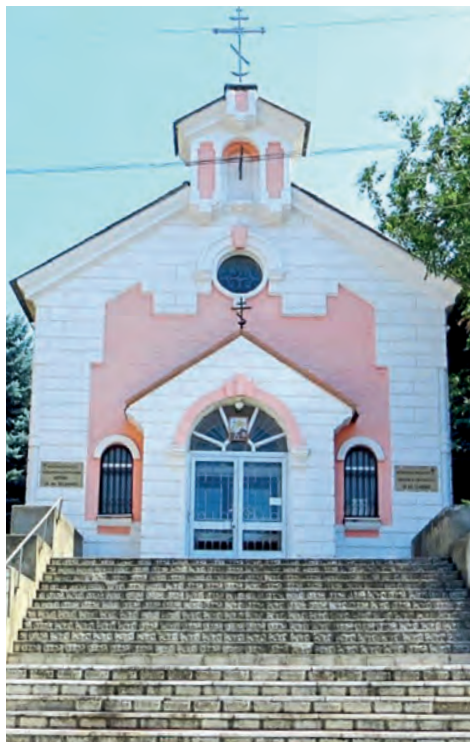
În urma înregistrării la 1 noiembrie 2000 (conform Ordinului nr. 1471) a comunității religioase – Biserica cu hramul „Sf. Cneaz Vladimir”, în componența Bisericii Ortodoxe din Moldova (Mitropolia Moldovei), s-a decis trecerea fostului edificiu armenesc în gestiunea acesteia. Preot a fost aprobat Vladimir Gladcov, iar epitrop – Ana Savcenco⁴³.

Deschiderea oficială însă a clădirii, cu destinația de lăcaș de cult, s-a tergiversat, după mai multe litigii, până în 2006, atunci când aceasta și-a deschis ușile în calitate de Biserică ortodoxă cu hramul „Sf. Cneaz Vladimir” pentru populația vorbitoare de limbă rusă din orașul Orhei. Astfel, biserica armenescă de altădată astăzi este unicul lăcaș sfânt din Orhei destinat vorbitorilor de limbă rusă, în total în raion fiind trei lăcașuri sfinte de acest gen.

Un rol aparte în reactivarea lăcașului sfânt l-a avut Vladimir Voronin, fostul președinte al Republicii Moldova (2001–2009). Se vehiculează că, într-o vizită la Orhei, șeful statului V. Voronin explica cauza deselor divorțuri din localitate prin aceea că într-o fostă biserică se oficiază căsătoriile nu de un preot, ci de persoane civile. Mai mult ca atât, femeile erau acelea care oficiau înregistrarea căsătoriilor în altar⁴⁴.

⁴³ Arhiva curentă a Bisericii „Sf. Cneaz Vladimir”.

⁴⁴ Interviu realizat de Lidia Prisac și Ion Valer Xenofontov cu Vladimir Gladcov pe 15 august 2017. Arhivă privată.

Fațada Bisericii ortodoxe cu hramul „Sf. Cneaz Vladimir”

Foto: Lidia Prisac, 15 august 2017

Sfințirea troiței din partea stângă a intrării în biserică la 28 iulie 2009

Sursa: Arhiva curentă a Bisericii „Sf. Cneaz Vladimir”

Biserica a fost sfințită pe 18 decembrie 2006, eveniment la care a participat ÎPS Vladimir, mitropolit al Chișinăului și al întregii Moldove. Deoarece construcția bisericii nu permite ritualul de înconjurare a bisericii din exterior, lăcașul a fost sfințit prin interior.

Preotul parohiei, protoiereul mitrofor Vladimir Gladcov, s-a născut în 1954 în s. Isacova, raionul Orhei, tatăl său Rodion fiind pedagog, iar mama Claudia – soră medicală. A absolvit școala medie din Orhei în 1972, iar în 1977 – Institutul Politehnic „Serghei Lazo” din Chișinău. Ulterior a absolvit Seminarul Teologic din Odesa (1995). De la deschidere oficiază singur slujbele religioase. Este nativ de limbă rusă, dar cunoaște și vorbește româna. Este o personalitate deschisă, amabilă și foarte harnică, multe din lucrările bisericii executându-le singur.

La momentul trecerii lăcașului în folosința comunității ruse, la Orhei existau nouă familii de armeni, majoritate a mixte. Pentru a avea aprobarea comunității armenesti, parohul a discutat nu o dată cu armenii din Orhei în privința necesității reactivării lăcașului sfânt, solicitându-le, astfel, permisiunea ca biserica să treacă sub administrarea Mitropoliei Chișinăului și a întregii Moldove. Comunitatea armenescă a fost de acord, afirmând că menirea lăcașului este una religioasă, dar

nu de oficiere civilă a căsătoriilor – „vom ști că biserica noastră este lăcaș sfânt și ne vom bucura de acest lucru”⁴⁵. Deseori, armenii din Orhei participă la oficierea serviciilor divine – „vin la biserica lor”.

Vladimir Gladcov susține că în cripta biserici ar fi fost înmormântată fiica de 12 ani a moșierului B. F. Bogdasarov, deoarece în perioada postbelică, în timpul unor reparații s-a ajuns la sicriul acesteia, iar zona a fost împânzită de forțele de ordine și de securitate⁴⁶.

Un rol semnificativ în edificarea bisericii ortodoxe „Sf. Cneaz Vladimir” l-au avut enoriașii din Orhei și alte localități ale Republicii Moldova. Prinusul și l-au adus inclusiv Congresul Societăților Ruse din Republica Moldova (președinte: Valeri Klimenko) și Partidul Comuniștilor din Moldova. Iconostasul a fost construit de preotul Vladimir Gladcov după prototipul unuia dintr-o biserică de la Florești. Icoanele sunt donații din partea credincioșilor. De exemplu, icoana Iisus Hristos este donația familiei Dulghier (Nicolae, Zinaida, Lidia, Ana), icoana Sf. Mihail – a familiei Slobodeniuc (Mihail, Olga, Artiom), icoana Sf. Cneaz Vladimir – a Zinaidei Zaharov și a lui Neonil Colbasiuc. O icoană cu chipul Maicii Domnului cu Pruncul a fost executată de către deținuții Penitenciarului nr. 18 din Brănești. Pentru cele trei clopote turnate la Voronej în 2009 (pe parcursul a doar șapte zile) și transportate cu

Preotul bisericii, protoiereul Vladimir Gladcov

Sursa: Arhiva curentă a Bisericii „Sf. Cneaz Vladimir”

Icoană executată de către deținuții Penitenciarului nr. 18 Brănești pentru Biserica „Sf. Cneaz Vladimir” din Orhei

Foto: Ion Valer Xenofontov, 15 august 2017

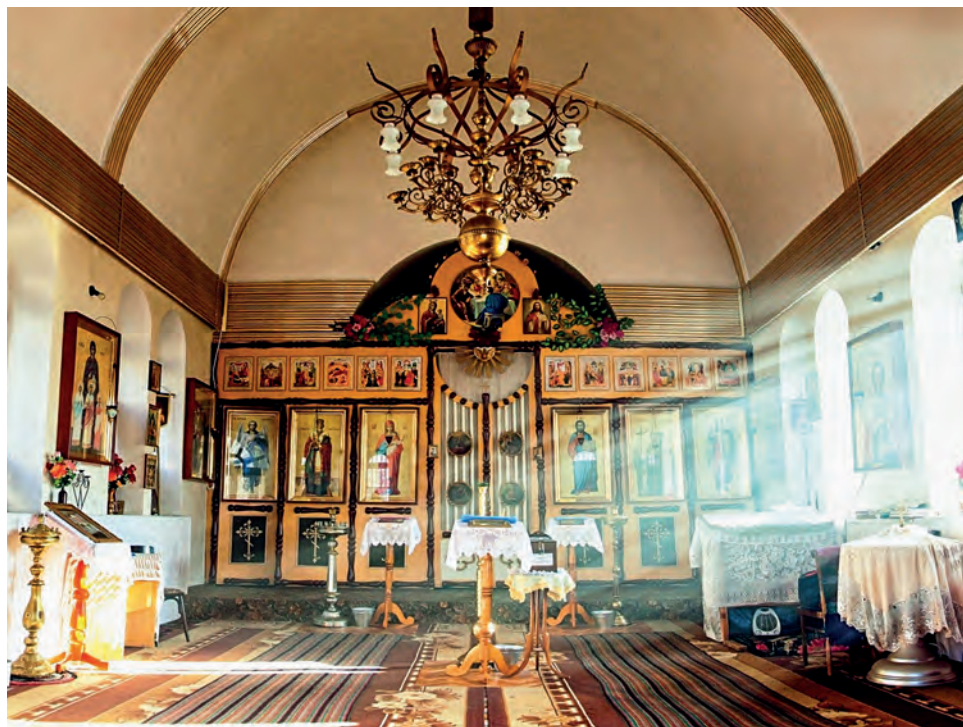

În lipsa turnului, clopotele lăcașului se află în interior, fiind plasate la intrarea în Biserica „Sf. Cneaz Vladimir” din Orhei

Foto: Lidia Prisac, 15 august 2017

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Interviu realizat de Lidia Prisac și Ion Valer Xenofontov cu Vladimir Gladcov pe 15 august 2017. Arhivă privată.

Interiorul Bisericii ortodoxe „Sf. Cneaz Vladimir” din Orhei

Sursa: Arhiva curentă a Bisericii „Sf. Cneaz Vladimir”

autobuzul s-au achitat 2 000 euro. Lustra a fost executată manual de al doilea secretar de partid din Orhei la o fierărie. Troița din partea stângă a intrării în biserică este donația unui pădurar în dorința de a cere îndurare divinității în soluționarea problemelor personale. Crucea a fost sfințită la 28 iulie 2009, de hramul sfântului lăcaș, de un sobor de preoți.

În proximitatea vetrei creștine a bisericii armeano-gregoriene de altădată se află biserica ortodoxă cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae” (zidită în 1793) și Biserica Romano-Catolică „Adormirea Maicii Domnului” (edificată în 1914). Astăzi, comunitățile religioase ale celor trei biserici creștine conviețuiesc în înțelegere și respect reciproc. Mai mult ca atât, se vizitează unii pe alții de sărbători.

Edificiul Bisericii ortodoxe „Sf. Cneaz Vladimir” din Orhei a devenit monument de arhitectură de categorie națională, fiind înscris cu nr. 950 în Registrul monumentelor ocrotite de stat, aprobat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1531 din 22 iunie 1993 (cu modificările ulterioare)⁴⁷.

47 Hotărârea nr. 1531 din 22.06.1993 pentru punerea în aplicare a Legii privind ocrotirea monumentelor. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=333559> [Accesat: 28.10.2017].

8. Considerații finale

Astfel, la finalul acestei relatări putem spune că itinerarul istoric al lăcașului de cult armeano-gregorian cu hramul „Sfânta Născătoare de Dumnezeu” de la Orhei înscrisă existența și opulența de altădată a unei comunități care și-a lăsat amprenta spirituală în viața Basarabiei de până la 1944. Istoria ulterioară a lăcașului, prin metamorfozarea acestuia în casă de cultură, unitate comercială, oficiu al stării civile, iar în prezent – biserică ortodoxă, este nu altceva decât o reflectare în miniatură a zigzagurilor sociopolitice, ideologice și religioase pe care le-a avut de trecut spațiul Moldovei de la est de Prut pe parcursul sec. XX – începutul sec. XXI.

9. Lista martorilor

1. **Vasile Cocarcea**, muzeograf, istoric și scriitor, președintele Filialei Orhei a Ligii Scriitorilor Români (din 2015), cu centrul la Cluj-Napoca, România. S-a născut pe 15 septembrie 1948 în s. Stejăreni, raionul Strășeni. Interviu realizat de Lidia Prisac pe 15 august 2017. *Arhivă privată.*

2. **Vladimir Gladcov**, protoiereu mitrofor, preotul Bisericii cu hramul „Sf. Cneaz Vladimir”. S-a născut în 1954 în s. Isacova, raionul Orhei. Interviu realizat de Lidia Prisac și Ion Valer Xenofontov pe 15 august 2017. *Arhivă privată.*

3. **Elena Peștiun**, angajată la Oficiul Stării Civile din Orhei. Interviu realizat de Lidia Prisac pe 15 august 2017. *Arhivă privată.*

4. **Ion Platon**, arhitectul-șef al Consiliul Raional Orhei. S-a născut în 1957. Interviu realizat de Lidia Prisac, pe 15 august 2017. *Arhivă privată.*

10. Anexe

Anexa 1 *Протокол строительного отделения Бессарабского губернского правления*⁴⁸

26 февраля 1903 г.

Утверждается план на починку и расширение
Армянского молитвенного дома в Оргееве
Дело № 216, 1903 г.

Приходской священник Оргеевского Армяно-Грегорианского, во имя Св. Богородицы молитвенного дома, Мартирос Затикианц, при прошении от 17 февраля представил на рассмотрение и утверждение план на починку и расширение упомянутого молитвенного дома. На представленном плане имеется надпись Начальника Нахичевано-Бессарабской Армяно-Грегорианской

⁴⁸ ANRM, F. 6, I. 4, D. 1064, ff. 28-29.

Консistorии Архиепископа Нерсеса следующего содержания: «Настоящим просим переустроить армянский каменный молитвенный дом в г. Оргееве и представляем смету капитального ремонта названного молитвенного дома, в принципе одобряю и разрешаю, предварительно представив на утверждение Гражданскому Начальнику. 17 февраля 1903 г.».

По рассмотрению в Строительном Отделе представленного плана, такой в техническом отношении оказался составленным удовлетворительно, а потому и принимая во внимание:

1. Что, согласно ст. 143 уст. стр., изд. 1900 г., починка церквей иностранных христианского исповедания, а равно построение новых, вместо обветшавших или же разрушенных по какому-либо несчастному случаю, производятся с разрешения их духовных начальств по принадлежности, и
2. Что на переустройство означенного молитвенного дома со стороны Епархиального Армяно-Грегорианского Начальства препятствий не встречается; Строительное Отделение полагает: представленный план утвердить и возратить его просителю священнику Мартиросу За-тикянцу, а дело это счесть оконченным.

Настоящий протокол, предварительного его исполнения, доложить, вместе с проектом на утверждение г. Губернатору.

Губернский Инженер, Асвадуров (s)
И. д. Губернского Архитектора, Курта (s)

Апеха 2 *Протокол строительного отделения Бессарабского
губернского правления⁴⁹*

8 мая 1903 г.

Об утверждении плана местности на перенесение
Армянского молитвенного дома с места под лит. «Е» на место под лит. «Ж»
Дело № 216, 1903 г.

Нахичевано-Бессарабская Армяно-Грегорианская Консistorия, отношением от 1 мая с. г. за № 759, уведомила, что приступая к перестройке Оргеевского Армяно-Грегорианского молитвенного дома, согласно проекту, одобренному Строительным Отделением губернского Правления, от 26 февраля сего 1903 г. за № 22, строительная Комиссия нашла, что фундаменты оказались настолько непрочными и тонкими, что невозможно будет над ними сделать надстройку. А потому просит Губернское Правление разрешить перенести существующий молитвенный дом, согласно представленному плану местности с места указанного на плане под лит. «Е» на центральное место

⁴⁹ ANRM, F. 6, I. 4, D. 1064, ff. 83-83 v.

указанного под лит. «Ж» как несравненно более соответствующее благолепию храма и в пожарном отношении, так как рядом с существующим молитвенным домом на расстоянии 2 ½ саж. имеется жилой дом соседнего домовладельца.

Справка. По протоколу Строительного Отделения Губернского Правления, от 26 февраля 1903 г. за № 22 утвержден проект перестройки Армяно-Грегорианского, во имя Св. Богородицы молитвенного дома в г. Оргееве.

Закон. Ст. 143 уст. стр. изд. 1900 г. Починка церковей иностранных христианских исповеданий, а равно построение новых, вместо обветшавших или же разрушенных по какому-либо несчастному случаю, производятся с разрешения их духовных начальств по принадлежности.

Ст. 145 того же устава. Планы и фасады на построение новых церковей иностранных Христианских исповеданий в городах и в селениях доставляются на рассмотрение в местные Строительные Отделения.

Руководствуясь приведенным законом и принимая во внимания, что перенесение существующего в г. Оргееве Армяно-Грегорианского молитвенного дома с места, указанного на плане местности под лит. «Е», на центральное место указанного под лит. «Ж» является в пожарном отношении желательным, так как молитвенный дом, находясь ныне на расстоянии 2 ½ саж., имеется жилой дом соседнего домовладельца, на новом месте будет находиться от этого дома на расстоянии более 12 ... от других жилых строений еще на более отдаленном расстоянии при чем, по свидетельству Нахичевано-Бессарабской Армяно-Грегорианской Консистории, выбранное для постройки здания молитвенного места является более соответствующим чем прежде и в отношении благолепия храма, Строительное Отделение *полагает* представленный план местности утвердить и разрешить и самую постройку нового, вместо обветшавшего, Армяно-Грегорианского молитвенного дома в г. Оргееве в месте, указанном на утвержденном плане под лит. «Ж», и по типу, согласно плану, утвержденному по протоколу Строительного Отделения, от 26 февраля с. г. за № 22. Об утверждении плана уведомить, с возвращением такового, названную Консистирию.

Настоящий протокол, предварительно его исполнения, доложить вместе с планом, на утверждение г. Губернатору.

Губернский Инженер, Асвадуров (s)

И. д. Губернского Архитектора, Курта (s)

Делопроизводитель (s)

VIAȚA COTIDIANĂ CA OBIECT DE STUDIU ÎN ISTORIOGRAFIA OCCIDENTALĂ

RODION RUSNAC

Rezumat În prezentul studiu abordăm *viața cotidiană* ca obiect de cercetare în istoriografia occidentală. Este reflectată dimensiunea teoretic-istoriografică a problemei investigate prin prisma principalelor contribuții la dezvoltarea domeniului de studiu al *vieții cotidiene*.

Cuvinte-cheie cotidian, mentalitate, istoriografie, Istoria Nouă.

Abstract In this study we address *everyday life* as a subject of study in Western historiography. Through the prism of main contributions to the development of the field of study of everyday life, there is reflected the theoretical-historical dimension of the problem under investigation.

Keywords everyday, mentality, historiography, modern history.

Istoria vieții cotidiene constituie o realitate indispensabilă, asociativă existenței umane. Secole de-a rândul știința istorică era preocupată de studierea *marilor dimensiuni istorice*, a proceselor majore din istorie care cuprindeau evoluții politice, economice, militare, sociale, cultural-ideologice, excluzând din circuitul științific viața obișnuită, al cărui protagonist principal era și este omul. Tocmai aceste aspecte, necunoscute, evitate, omise intenționat s-au dovedit a fi neînsemnate mult timp în viziunea cercetătorilor.

În perspectiva istorică recentă s-a trecut la o nouă abordare atât a trecutului, cât și prezentului printr-o descentralizare, prin valorizare a localului și regionalului. Mult timp istoria s-a scris de sus și de la centru, prim-planul fiind opera personalităților notorii, marile războaie, evenimentele de anvergură, evoluțiile macro-economice și sociale, până când reperele au fost revizuite. S-a trecut la o nouă manieră de scriere a istoriei, obiectul de studiu fiind individul ordinar, oamenii de rând în diferite ipostaze ale vieții de rutină, probleme cu care se confruntă,

atitudinile, viziunile, sentimentele care le emană.

Studierea vieții cotidiene a oamenilor într-un anumit cadru temporal și spațial a oferit posibilitatea cunoașterii mult mai obiective a particularităților de evoluție, a gradului de dezvoltare civilizațională a anumitor societăți în diferite perioade istorice, pornind de la micro-dimensiuni ale istoriei. Astfel studiarea vieții cotidiene deschide oportunitatea cunoașterii unui alt tablou istoric al societății, mult mai concret și complet, un tablou neglijat de istoric, fie din considerațiuni personale, fie din motive politico-ideologice ale vremii. S-a trecut astfel pe lângă istoria politică la o istorie socială, iar omul în contextul său istoric, politic, etno-confesional a devenit epicentrul discuțiilor, analizelor și cercetărilor. Apariția unui noi domeniu de cercetare a fost o inovație în cadrul științei istorice, dar în același timp o provocare.

Actualitatea acestui studiu, rezultă din sarcinile istoricului de a regăsi indivizii reali dincolo de instituții, structuri, categorisiri într-un cadru local, particular, examinând viața obișnuită a acestora îndeaproape, cu lupa. Instituțiile de sus, fac de neînțeles și deformează realitățile de jos. Era necesară deci o îndepărtare de la acele rigori și norme de scriere a istoriei încetățenite și recunoscute secole de-a rândul. În centrul atenției istoriei cotidiene este cercetarea complexă a realității oamenilor din diferite pături sociale, atitudinile personale ale acestora și reacțiile lor emoționale față de anumite evenimente din societate. În lipsa unor studii ce ar cuprinde domeniul vieții private, percepția și cunoașterea fenomenelor istorice ar fi improbabilă și imposibilă de înțeles, din alt punct de vedere studiarea aspectelor din viața oamenilor simpli, ar contribui la cunoașterea complexă, în ansamblu al societăților, alcătuite din indivizi și al obiceiurilor de zi cu zi, ca parte indispensabilă a tabloului istoric.

Coagularea unei direcții precum *istoria cotidianului* cuprinde o serie de școli formate având ca obiect de cercetare viața cotidiană. Filosofia este domeniul în care s-au conturat primele idei originale, împrumutate și dezvoltate ulterior în alte științe. Filosofii în permanență și-au pus întrebări și au căutat răspunsuri pentru a-și motiva existența, dedicând în acest sens lucrări fundamentale în care sunt abordate varii subiecte. Astfel primele încercări de a pune în discuție chestiuni din viața de zi al individului și relația acestuia cu mediul înconjurător, le găsim în lucrările marilor filosofi ai antichității: Aristotel, Cicero, Seneca, Horatius, urmate de lucrările renașcentiștilor Nicolaus Cusanus și Erasme din Rotterdam, dar și în filosofia lui F. Bacon, P. Descartes, T. Hobbes, unde identificăm preocupări de ordin social (opinii personale ale individului, sentimentele, ideile, modele de comportament, distincte de la om la om). Secole de-a rândul în centrul gravitației istorice, omul a fost lipsă, predominantă rămânând a fi statul, politica colectivitatea, puterea, armata etc. Schimbări de atitudini în scrierea trecutului, se reliefează în a doua jumătate a sec. XIX prin câteva contribuții notorii. Istoricul elvețian Jakob Burckhard propune un alt demers istoriografic în studiarea trecutului, prin publicarea lucrării „Cultura Renașterii în Italia”¹. Lipsit de caracterul pozitivist al perioadei, studiul lui J. Burckhard, aborda istoria din perspectiva culturală, socială și

1 J. Burckhard, *Cultura Renașterii în Italia*, Vol. I-II, București, Editura Minerva, 2000.

mai puțin politică, în lipsa documentelor elaborate de instituții. Reticența față de această lucrare era evidentă, dar importanța acesteia va fi recunoscută în anii 30 ai sec. XX. În aceeași perioadă, dar deja în Anglia, aceeași manieră anti-pozitivistă este atestată în lucrarea lui J.R. Green „O scurtă istorie a poporului englez”, carte care pune accentul pe viața de zi cu zi în detrimentul bătăliilor și a tratatelor².

Filosoful austriac Edmund Husserl, creatorul fenomenologiei moderne, în opera sa atribuie lumii vieții cotidiene caracterul simplității, asociind această lume cu *evidența*, care provine din această dispunere a obiectelor, unele alături de altele, unele printre altele, conform unei ordini, unor relații și corelații ce pot fi ușor înțelese, în principiu de oricine, și ce nu are nevoie de astfel de a fi chestionată. Evidența lumii ambiante a vieții cotidiene nu este cea a unui obiect anume, pentru că aceasta este supusă unor multiple variații, ci este a unei lumi în ansamblul său, care, dincolo de corecțiile de conținut și de validările arbitrar reactualizabile „se menține în unitatea sa de ființă”³. Ed. Husserl atrage atenția asupra acelor lucruri care aparent sunt lipsite de importanță, dar care alcătuiesc peisajul obișnuit al vieții într-o lume a cărei validitate o împlinim ca „subiecți validatori”, o moștenim și o purtăm pur și simplu în noi⁴.

O contribuție la cercetarea izvoarelor general-teoretice ale istoriei vieții cotidiene, o are și sociologul austriac A. Schütz care s-a concentrat pe analiza „lumii imediate a omului” în detrimentul percepției „lumii în care trăim”. Autorul a identificat șase elemente constitutive ale vieții cotidiene, proclamate de el „realitatea supremă”: Activitatea de muncă, orientată către lumea exterioară; Încrederea specifică în existența și credibilitatea percepției lumii exterioare; Atitudine activă și tensionată față de viață; Percepția timpului prin prisma ritmurilor de muncă; Certitudinea autoidentificării personale; O formă specială de sociabilitate ca o lume a acțiunii sociale și a comunicării⁵.

Conceptele și ideile sociologului austriac au drept punct de reper al cotidianului lumii sociale în care se naște individul și este permanent conectat la experiențele acesteia. Fiind unul dintre primii teoreticieni ai istoriei cotidiene, meritul lui A. Schütz constă în descrierea *lumii vieții* în care individul își manifestă aspirațiile, îndoiile, reacțiile etc.

Către sf. sec. XIX - înc. sec. XX denunțarea istoriei politice (*rankeană*), este urmată de întărirea retoricilor în favoarea unei istorii care ar cuprinde toate sferile activității umane. Istoricul german Karl Lamprecht se numără printre cei mai aprigi contestatari ai istoriei tradiționale dominante, optând pentru o *istorie colectivă* studiată multidisciplinar. Opiniile lui la acea perioadă în Germania nu au avut o rezonanță și nu s-au bucurat de sprijinul necesar, însă perspectivele istoriei sociale lansate de Lamprecht în scurt timp vor fi drept repere pentru cercetătorii americani F.J. Turner și J.H. Robinson, pentru școala sociologică franceză (Școala

2 P. Burke, *Istorie și teorie socială*, București, Humanitas, 1999, p. 15.

3 E. Husserl, *Meditații carteziene*, București, Humanitas, 1994, p.119.

4 *Ibidem*, p. 119.

5 И.Б. Орлов, *Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления*, Москва, ГУ-ВШЭ, 2010, с.8.

Analelor). Preluând precedentul lamprechtian, istoricul american F.J.Turner opta pentru *reconsiderarea tuturor activităților omului*⁶, iar J.H. Robinson se pronunța deschis pentru extinderea obiectului preocupărilor istorice, dincolo de istoria politică cultivată în mod tradițional. J.H. Robinson pledează pentru „o istorie care să se ocupe de toate activitățile umane și care să-și preia ideile din antropologie, economie, psihologie și sociologie”⁷.

În același context al perioadei lucrarea istoricului olandez J. Huizinga, „Amurgul Evului Mediu” cuprinde imaginea vieții cotidiene medievale, aspecte de ordin religios, ierarhii sociale, sărăcia, bogăția, contrastul dintre sate și orașe, meseriile, cavalerismul, ceremoniile, datinile etc. Opera lui J. Huizinga reprezenta la acea vreme un prim manifest al istoriei mentalităților, totodată istoricul olandez a marcat trecerea de la formele exterioare ale vieții de zi cu zi la experiențele interioare ale omului⁸.

Punctul de cotitură în definitivarea istoriei cotidiene cuprinde anii 20-30 ai secolului al XX-lea și ține de procesul revigorării cadrului istoriografic francez printr-o nouă manieră de scriere a istoriei intitulată *la nouvelle histoire* (Istoria Nouă). L. Febre (1878-1956) și M. Bloch (1866-1944), istoricii Școlii Analelor au oficializat noul curent științific. În 1929 cei doi istorici împreună cu Henri Pirenne și Henri Hauser, pun bazele revistei „Les Annales (Revue) d'histoire économique et sociale”. Obiectivele revistei erau de a sparge rigiditatea de scriere a istoriei în favoarea pluridisciplinarității, cu deschiderea orizontului de investigație spre celelalte științe umane sociale, prin studierea mentalităților și a vieții private. În cercetarea istoriei omul devine o lege, o metodă și un criteriu de cercetare și evaluarea a trecutului, iar menirea istoricilor era de a descifra și înțelege trăirile, pasiunile, tot ceea ce îi exprimă și semnifică prezența. L. Febre îndemna, astfel, să fie făcută o *nouă istorie*, clar deosebită de istoria pozitivistă, care a devenit principalul adversar al istoriei noi, deoarece nu reconstituirea faptelor ne poate restitui trecutul, ci redescoperirea oamenilor, prin intermediul faptelor⁹. În acest scop, istoria trebuie să iasă din profesionalismul ei îngust și să *privească la vecini*, să cunoască rezultatele demografiei, ale sociologiei, ale psihologiei, ale literaturii și artelor¹⁰.

Printr-o nouă concepție și metodică de abordare a trecutului s-a trecut la o deplasare a atenției de la viața politică, militară, diplomatică, spre o *neutralitate ideologică*, orientată spre studierea mentalității omului și a particularităților care-i determină viața, habitatul, trăirile, emoțiile etc. Demersul științific inițiat de primii reprezentanți ai Școlii Analelor pornea de la premisa reconstituirii trecutului, lipsit de documente, prin apel la discipline convergente, precum documente nescrise, arheologice, sau prin împrumuturi din științele auxiliare precum statistica, lingvistica, etnografia, psihologia, antropologia etc. Se impunea deci, o nouă paradigmă, inovatoare în reflectarea trecutului, delimitându-se de istoria școlii metodice, care se structura în jurul câtorva idei forte: neglijarea evenimentului,

6 P. Burke, Op. cit., p. 24.

7 Ibidem, p. 25.

8 Й. Хейзинга, *Осень Средневековья*, Москва, Наука, 1988, с. 3.

9 Al. Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, Meridiane, 1986, p. 6.

10 Ibidem, p. 6.

insistența asupra duratei lungi, deplasarea atenției de la viața politică spre activitățile economice, organizații sociale și psihologia colectivă. În opinia istoricilor nu trebuia neglijat nimic din ceea ce în trecut a fost legat de om.

Noul curent istoriografic a inaugurat o perspectivă nouă și globală asupra trecutului, indicând manierele în care oamenii societăților din trecut văd, percep și își imaginează lumea care-i înconjoară, cum se văd pe sine însăși, precum și sistemele de valori în funcție de care își modelează atitudini, comportamente, reacții unii față de ceilalți, ca și față de provocările mediului natural, social sau politic. Noul curent istoriografic, orientat spre studiul mentalităților și a imaginarului din diverse epoci istorice și în diferite arii de civilizație, a revalorificat și ponderea în acest context a istoriei vieții cotidiene.

Evoluția revistei *Analele Istoriei* cuprinde succesiunea a trei generații de istorici, creatori de „Istorie Nouă”. L. Febre și M. Bloch schițează încă în primii ani direcțiile metodologice ale revistei și anume studiul trecutului din perspectiva experienței prezentului, metoda recurentă și istoria problemă. Întâlnind științe sociale în demersul ei, istoria propusă de *Anale* își lărgeste continuu câmpul de investigare, împrumutând domenii secundare economiei sau sociologiei. Caracterul interdisciplinar era descris de însăși M. Bloch care afirma: „nu există istorie economică și socială, ci istorie ca atare în toată integritatea ei”¹¹.

Prin noua viziune asupra istoriei, are loc o dilatare a însăși noțiunii de fapt istoric, precum și a câmpului documentului istoric. Noua istorie se fondează pe o multitudine de documente apelând și la alte surse, scrieri de toate felurile, documente figurative, materiale arheologice, producții literare, documente orale. Pe lângă documentul tradițional de arhivă căruia i se impune o nouă lectură a textului - se analizează miturile și legendele, obiceiurile populare (folclorul, în general), manifestările literare și artistice ale *tele-istoriei*¹² (istoriei îndepărtate). Se pune accent pe evidențierea naturii psihologice a faptelor istorice, prin apelul la psihologia individuală și de grup. Tot în obiectivul vieții cotidiene, intră cercetarea modurilor specifice de a gândi și simți, valori dominante într-o epocă istorică.

Rezonanța Școlii *Analelor* nu a fost singulară. La sfârșitul anilor 30, pe un fundal de încordare militară la nivel internațional, sociologul N. Elias, a relansat în istoriografia germană problema rolului vieții de zi cu zi în societate. Autorul german vine cu o contribuție semnificativă terminologică a *cotidianului*, elaborând un tablou concentrat al sensurilor unei cotidianități tematizate în cheia sociologică, dar cu generoase trimiteri la alte spații de reflecție¹³. Fondator al *teoriei sociogenetice a civilizației* Elias a îndemnat către examinarea societății și a oamenilor în particular ca *aspect de nedespărțit a unui set schimbător al legăturilor reciproce*¹⁴. El a oferit științelor lumii umane viziunea dezvoltării civilizației ca îmbinare de practici multilaterale (educație, conștiință, muncă, putere) și metode de regle-

11 M. Bloch, *Pledoarie pentru istorie*, Cluj-Napoca, Tribuna, 2007, p.12.

12 F. Brudel, *Gramatica Civilizațiilor*, București, Meridiane, 1994, p. 27.

13 C. Mihali, *Sensus communis. Pentru o hermeneutică a cotidianului*, Cluj-Napoca, PARALELA 45, 2001, p. 20.

14 N. Scobioală, *Viața cotidiană ca obiect de cercetare în istoriografie*. În: „Probleme actuale ale științelor umanistice. *Analele științifice ale doctoranzilor și competitorilor*”, (Ediție jubiliară), Vol. VII, Chișinău, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, 2010, p. 579.

mentare, întărite de diferite instituții. Studiarea acestor practice a devenit ghid pentru științele sociale de după război¹⁵.

Reconstruirea tabloului total al vieții indivizilor dintr-un cadru complex și mai profund, de la posibil la imposibil, vizează reconstituirea *istoriei totale*, ceea ce în concepția lui P. Veyne este o formă de scriere sensibilă la toate aspectele vieții unei societăți¹⁶. Reprezentant al celei de-a doua generație de istorici ai Școlii Analelor, F. Broudel insista asupra aspectelor demografice ce țin de alimentație, costume, habitat care raportate la viața cotidiană, pot explica salariile, prețurile, impozitele, dar și consecințele acestora asupra modului de viață al individului: scumpetea, foamea, mizeria, mortalitatea¹⁷. F. Brudel a adus o contribuție semnificativă în evoluția Școlii Analelor, dar și a istoriei cotidiene, elaborând în acest sens concepția temporală a omului, prin cele trei dimensiuni: Timpul structural, al geoistoriei în care se organizează raporturile om-mediu, un timp lent, aproape imobil, unde schimbările nu se pot observa decât pe durată lungă (cel puțin un secol); Timp conjunctural, al perioadelor medii, marcat de evenimente, mult mai dinamic decât cel al raporturilor om mediu (50-100 de ani); Timp individual, marcat de nervozitatea imediatului (decenii, ani, luni, zile)¹⁸.

Începând cu anii '60, în mediul științific se vor face remarcăți o pleiadă nouă de istorici preocupați studiului interdisciplinar, prin nașterea unor serii de subdiscipline istorice precum antropologia istorică, sociologia istorică, psihologia istorică, demografia istorică. În același timp istoriografia cotidianului va cuprinde explorarea istoriei mentalităților, imaginarului, populației, familiei, culturii orale, istoriei vocabularului.

În evoluția *Istoriei Noi*, un rol important prin scrierile sale îl va avea M. Foucault, un socio-umanist desăvârșit și exponent al abordării problematizante a istoriei. Având studii în filosofie și psihologie, Foucault se desemna în fond un istoric. Pentru Foucault, istoria reprezenta o modalitate de a pune probleme: „Problemele care încerc să le pun, lucrurile acestea atât de încălcate care sunt crima, nebunia, sexul, și care ating viața cotidiană, nu pot fi ușor rezolvate. Vor trebui ani pentru asta, zeci de ani de muncă, de realizat la bază cu persoane direct vizate, redându-le dreptul la cuvânt și multă imaginație politică”¹⁹.

Aspectele vieții cotidiene, indisolubil, sunt analizate în corelație cu istoria mentalității. Istoricii Școlii Analelor s-au dedicat studiului mentalităților în special Evului Mediu. Astfel pentru ei mentalitatea devine un loc comun în limbajul cotidian, evocându-se maniera generală de a gândi, predominantă la un moment dat în societate, sau model socio-cultural de percepție și modelare, specific anumitei epoci. De la un autor la altul mentalitatea a căpătat definiții diverse. Mentalul reprezintă ansamblul de idei gata făcute, pe care oamenii le exprimă spontan, într-un anumit cadru teritorial și temporal. Mentalul omului este reprezentat de un

15 Ibidem, p. 579.

16 P. Veyne, *Cum se scrie istoria*, București, Meridiane, 1999, p. 10.

17 N. Scobioala, *Op. cit.*, p. 578.

18 F. Brudel, *Timpul Lumii*, Vol. II, București, Meridiane, 1989, p. 348.

19 M. Foucault, *Theatrum philosophicum*, Cluj-Napoca, Casa Cărții și Științei, 2001, p. 312.

șir de imagini și expresii ce oglindesc atitudinile, comportamentele și reprezentările cotidiene specifice cadrului cultural din care face parte acesta. Reproducerea imaginii mentale a unei colectivități, poate oferi posibilitatea cunoașterii moștenirii culturale a societății. În opinia lui Jaque le Goff, „studierea imaginarului dintr-o societate înseamnă sondarea adâncurilor conștiinței sale și ale evoluției sale istorice”²⁰. Fiind inexorabil atașată de mediul cotidian, tematica mentalității constituie o direcție reprezentativă a istoricilor Școlii Analelor. De rând cu preocupările despre mentalități, un alt subdomeniu atașat cotidianului ține de studierea vieții private. În acest sens Philippe Aries și George Duby au dedicat vieții private 10 volume, parcurgând toate etapele istorice, urmărind viața de zi cu zi, în aspectul ei intim. Istoricii definesc privatul drept „o zonă de imunitate în care omul se retrage și se reculege. Este spațiul unde fiecare poate depune armele și mijloacele de apărare cu care găsește de cuviință să se asigure atunci când se avântă în public, unde se destinde, se face comod, eliberat de carapacea de ostentație care îl ocrotește de lumea de afară”²¹.

După Broudel și Foucault, Școala Analelor a continuat să nască opere valoroase și personalități însemnate precum G. Duby, Ph. Aries, P. Chaunu, Em. Le Roy Landurie, J. Dealumeau, R. Mandrou, G. Minois, R. Chartier etc. Noua istoriografie deschide noi perspective și arii de cercetare prin valorificarea cotidianului istoric și atributelor caracteristice acestui domeniu de studiu. Problema mentalităților rămâne un subiect prioritar pentru teoreticienii Școlii Analelor, de rând cu tematicile care se situează la punctul de întâlnire a individului cu colectivul. Prin contribuția sa Școala Analelor a reușit să aducă istoria în centrul științei umane, oferind noi posibilități de reconstituire a trecutului.

După cel de-al Doilea Război Mondial în SUA, cercetătorii P. Berger și T. Luckmann, pentru prima dată au pus în circuitul academic american, *teoria construcției sociale*. Savanții americani au ridicat problema *tipizării caracteristicilor activităților de zi cu zi*²², considerând interacțiunile sociale drept conținut principal al vieții cotidiene. Totodată cei doi au stabilit faptul că mecanismul construcției sociale a realității constă în respectarea a patru proceduri: habilitarea (aliniera sau transformarea în viața cotidiană), tipizarea, instituționalizarea și legitimizarea²³.

În anii '60 ai sec XX, analiza cotidianului și-a găsit reflecția și în lucrările sociologilor H. Garfinkel și A. Cicourel care au introdus în circuitul sociologic *etnometodologia*. Obiectul de cercetare al *etnometodologiei* cuprindea studiul organizațional al cunoașterii oamenilor în relațiile lor cotidiene obișnuite, al propriilor întreprinderi organizate, în care această cunoaștere era tratată de noi ca parte a aceleiași situații care-i da cunoașterii funcția ei ordonatoare²⁴, afirma Garfinkel. Etnometodologia „pătrunde înăuntrul cunoașterii profane provocând experiența cotidiană pentru a-și dezvălui modul de constituire a practicilor sale rutini-

20 J. le Goff, *Imaginarul medieval*, București, Meridiane, 1991, p. 14-15.

21 Ph. Aries, G. Duby, *Istoria vieții private. De la Imperiul Roman la anul o mie*, Vol. I, București, Meridiane, 1994, p.7.

22 П. Бергер, Т. Лукман, *Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания*, Москва, Медиум, 1995, с. 34.

23 Ibidem, с. 34.

24 R. Turner, *Ethnomethodology*, London, Penguin Education, 1974, p. 16-17.

ere”²⁵. La nivel practic, contribuția curentului etnometodologic, este relevant ca metodologie de lucru în cercetare printre care observația participativă, interviul focalizat, chestionarul cu alegeri precodificate, metoda demografică, analiza de conținut, documentarea istorico-biografică, experimentul sociologic etc.

Începând cu anii '60 un aport semnificativ în domeniul relațiilor sociale, l-a avut C.J.Geertz prin studiul *The interpretation of Cultures*. Antropolog, etnograf și sociolog, savantul american s-a preocupat de cercetarea diferitor culturi și influența factorului cultural la nivel de concept asupra individului. În accepțiunea lui Geertz, conceptul de cultură desemnează „un patern istoricește transmis de sensuri încorporate în simboluri, un sistem de concepții moștenite exprimate în forme simbolice, prin care oamenii comunică, perpetuează și dezvoltă cunoștințele lor despre - și atitudinile față de - viață”²⁶.

Popularitatea Școlii Annalelor, a depășit hotarele Franței, prin răspândirea demersului științific în Italia, Germania, SUA. În Italia devine răspândit conceptul de *microistorie*, introdus de către un grup de istorici italieni, uniți în jurul revistei *Quaderni storici*, preocupați de studiul cotidianului. Manifestul cercetătorilor italieni se axa pe ideea de îndepărtare de la studiul maselor sau al claselor pentru a se interesa de indivizi. Adepții microistoriei italiene predică reducerea la scară, o aplecare spre local, singular, particular. Conceptul de microistoria socială și culturală se datorează istoricilor Giovanni Levi și Carlo Ginsburg. Tehnica de investigare a trecutului propusă de C.Ginsburg, pornește de importanța urmelor, detaliilor și indiciilor istorice mult neglijate și excluse premeditat de istorici. În baza analizei ei s-au străduit să stabilească și să înțeleagă legătura reciprocă dintre realitatea individuală și identitatea colectivă. Microistoria italiană îndepărtează istoricul nu doar de politic și de istoria evenimentială, dar și de economic și social, oprindu-se asupra indivizilor simpli, asupra orășenilor și țăranilor, pentru a analiza aspecte ale vieții cotidiene din epoci trecute. „Brânza și viermii” - lucrarea lui Carlo Ginsburg este una dintre cele mai importante studii de microistorie și este bazată pe interogatoriile Inchiziției, construiește universul moral al unui „eretic” (morrul Menancchio), modul său, al unui om simplu, de a vedea și explica predicile creștine și semnificația Bisericii. Reconstituirea universului moral-conceptual și lărgirea conceptului istoric de „individ” către nivelul inferior²⁷, asta și-a propus să realizeze C. Ginsburg, cât și adepții microistoriei italiene.

În perioada postbelică, istoriografia germană, preocupată, în bună parte, de istoria națională, a politicii de stat, analiza proceselor social-globale, și-a direcționat efortul în studierea istoriei sociale. Istoria devine o dimensiune a conștiinței, care include participarea oamenilor mici la constituirea istoriei mari. Exponentul istoriei cotidiene germane A. Ludke este părtașul conceptului italian al microistoriei și antropologiei istorice, propunându-și să analizeze istoria oamenilor simpli, nu la nivel de mase și clase, dar la nivel de indivizi și familii. *Istoricul german este*

25 I. Ungureanu, Șt. Costea, *Introducere în sociologia contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 268.

26 C. Geertz, *The interpretation of Cultures*, New York, Basic Books, Inc. Publishers, 1973, p. 89.

27 C. Ginsburg, *Brânza și viermii. Universul unui moral din secolul al XVI-lea*, București, Nemira, 1997, p.16.

reprezentativ prin faptul că a dorit să introducă cotidianul în atenția istoriografiei germane după modelul Analelor franceze, prin studiul „Istoria vieții cotidiene. Reconstrucția experienței istorice și stilul de viață”²⁸. Apelul lui A. Ludke era de a nu înlocui, ci de a clarifica printr-o abordare structurală și a înțelege trecutul, pornind de la aspectele vieții de zi cu zi. Astfel, în perioada postbelică, istoriografia germană va fi preocupată pe de o parte de studiul micro-istoriei care nemijlocit cuprinde aspectele cotidianității, în același timp istoria mare, a marilor curente, evenimente, personalități va continua să fie o determinantă a istoricilor germani.

În a doua jumătate a sec. XX istoriografia occidentală se diversifică, extinzând aria de investigație a vieții cotidiene. Istoria mentalităților rămâne a fi o tematică centrală, de rând cu așa aspecte precum familia, demografia, alimentația, habitatul, transportul, maladiile, sănătatea, calamitățile etc. Atitudinea față de naștere, viață, moarte este răspândită în studiile autorilor F. Lebrun, M. Vovellea, Le Roy Landurie. În restabilirea trecutului recent, se bazează tot mai mult pe istoria orală, ca instrument de lucru al istoricului. Istoria orală s-a născut pe continentul american de unde s-a răspândit, mai apoi, în etape, prin Europa, iar odată cu cel de-al XVIII-lea Congres Internațional de Științe Istorice, din 1995, istoria orală capătă tot mai mult interes și atenție din parte cercetătorilor istoriei.

În baza celor expuse, constatăm faptul că istoria vieții cotidiene nu a constituit un reper important în abordările istorice pe parcursul mai multor secole. Marile evenimente au prevalat în preocupările științifice ale istoricilor. Utilizarea acestei componente a istoriei, este consemnată abia către a doua jumătate a sec. XIX, inclusiv prin criticile aduse istoriei tradiționale și colective. Momentul de cotitură în istoria vieții cotidiene este reprezentat de apariția Istoriei Noi. Conceptul de Istorie Nouă urma să ofere perspective novatorii, globale asupra trecutului. În centrul investigațiilor științifice era plasat omul și mediul său de habitat. Primii deschizători L. Febvre și M. Bloch (istoricii Școlii Analelor), vor populariza noul curent istoriografic prin lucrări însemnate, urmați fiind de următoarele generații de istorici ai faimoasei reviste franceze.

Hotarele Istoriei Noi vor depăși teritoriul francez, prin urmare viața cotidiană va deveni un domeniu de cercetare și pentru istoricii americani, germani, italieni. Aceștia vor introduce în circuitul științific terminologia specifică, cum ar fi de exemplu microistoria lui C. Ginzburg. Abordând viața cotidiană ca domeniu general, istoricii vor consacra studii diferitor segmente ale cotidianului cum ar fi alimentația, sănătatea, munca, familia, intimitatea, timpul liber. La moment se impun tot mai mult studiul familiei, habitatului, mentalităților. Istoria vieții cotidiene rămâne în atenția istoriografiei occidentale și nu doar. Cercetările cuprind noi domenii de investigație. Studiarea gândirii colective din trecut, descifrarea simbolurilor și ideilor vieții cotidiene, studiarea familiei și vieții private rămân a fi repere majore ale Istoriei Noi.

28 A. Ludke, *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton: Princeton university Press, 1995.

METODOLOGIA DE ORGANIZARE ȘI EFECTUARE A RECENSĂMÂNTULUI POPULAȚIEI PE TERITORIUL REPUBLICII MOLDOVA ÎN ANII 2004 ȘI 2014

NATALIA BARGAN

Rezumat

În articol s-a propus să se analizeze și identifice lacunele procesului de organizare și desfășurare a recensământului populației din Republica Moldova, fiind evaluată necesitatea modernizării metodei aplicate în efectuarea acestuia. A fost analizată metodologia aplicată la recensămintele din anii 2004 și 2014, realizate după metoda tradițională. Acest subiect este dezvoltat în literatura de specialitate pentru prima dată de la obținerea independenței Republicii Moldova. În acest sens, au fost elucidate unele aspecte, care au dus la probleme majore în desfășurarea recensământului din anul 2014 și au fost propuse unele soluții pentru rezolvarea acestora. Pentru a avea impactul scontat și de durată se impun unele schimbări în metoda de recensare, care urmează să fie operate în corespundere cu Recomandările internaționale aplicate în efectuarea recensămintelor, ținându-se cont de necesitățile utilizatorilor naționali și internaționali, de asigurare a calității datelor colectate, dar și de costul acestui exercițiu.

Cuvinte-cheie

recensământ, metodologie, program de recensământ, metodă tradițională, metodă alternativă, recensare, recenzor.

Abstract

The article proposes to analyze and identify the gaps in the process of organizing and conducting the population census in the Republic of Moldova, taking into account the necessity of modernizing the method applied in its implementation. There is analyzed the methodology applied to the 2004 and 2014 censuses carried out according to the traditional method. This issue is considered in specialized literature for the first time since the proclamation of independence of the Republic of Moldova. In this respect, some aspects have been elucidated, which have led to major problems in the 2014 census, and there were proposed their solutions. In order to have the expected and lasting impact, some changes are required in the enumeration method that should be carried out in accordance with the

International Recommendations for Census taking into account the needs of national and international users and the cost of this process, ensuring the quality of data collection.

Keywords census, methodology, census program, traditional method, alternative method, enumeration, enumerator.

După destrămarea URSS pe teritoriul actual al Republicii Moldova s-a efectuat un recensământ abia după 15 ani, într-un stat nou cu alt sistem politic, economic dar și altă gândire socială. Din acest considerent, în procesul de elaborare a metodologiei de organizare a recensământului s-a ținut cont de cadrul legal existent, de recomandările organizațiilor internaționale, de experiența acumulată de statele lumii, aplicarea noilor tehnologii și, desigur, de specificul și particularitățile Republicii Moldova, asigurând respectarea continuității și comparabilității cu programele recensămintelor anterioare.

Organizarea în 2004 a acestui exercițiu a avut loc în condiții total diferite de cele din timpul regimului sovietic, din care considerente a fost amânat de mai multe ori:

1. Au existat probleme majore legate de finanțarea acestei lucrări.
2. Asigurarea cu materiale necesare, care nu se mai făcea centralizat de la Moscova, ci necesita efectuarea unui șir de activități (elaborare, testare, imprimare, distribuire) de către Organele de Statistică ale Republicii Moldova, care, de altfel ca și Organele de Statistică din alte state post-sovietice, nu avea o experiență atât de bogată.
3. Asigurarea cu personal (identificarea, selectarea, instruirea, elaborarea regulilor de selecție, dar și a materialului instructiv).
4. Restructurările din țară declanșate după obținerea independenței, care au contribuit la schimbarea viziunii, dar și a atitudinii populației față de recensământ.

Aceste probleme au existat și în cadrul celui de-al doilea exercițiu, poate cu unele mici diminuări, deși exista deja experiența recensământului din 2004, fiind eliminate unele probleme tehnice, dar și de ordin metodologic.

Principiile metodologice aplicate în organizarea și desfășurarea recensămintelor pe teritoriul Republicii Moldova conțin câteva elemente de bază, care au fost fixate și în cadrul legislativ aprobat, în scopul asigurării bunei desfășurări a recensământului populației și al locuințelor. Acestea sunt¹: scopul și obiectivul recensământului; noțiunile principale cu care se operează; unitățile de recensare; sfera de cuprindere; programul de recensământ; perioada de desfășurare; metoda de recensare aplicată, etapele de pregătire și efectuare a recensământului; personalul temporar de recensământ; confidențialitatea și protecția datelor individuale; asigurarea calității exercițiului.

1 *Legea nr. 90 din 26.04.2012 cu privire la recensământul populației și al locuințelor din Republica Moldova în anul 2014, art.1. Publicat: 22.06.2012 în Monitorul Oficial Nr. 126-129 art nr: 407. În: <http://lex.justice.md/md/343677/> [Accesat: 28.10.2017].*

1. Scopul și obiectivul

În conformitate cu Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr.979 din 8 august 2003 „Cu privire la efectuarea în 2004 a recensământului populației din Republica Moldova”, cu Legea nr.90 din 26.04.2012 ”Cu privire la recensământul populației și al locuințelor din Republica Moldova în anul 2014,, și a Hotărârii Guvernului nr. 967 din 21.12.2012, scopul recensământului populației și al locuințelor a fost stabilirea resurselor informaționale privind numărul populației țării, repartizarea ei teritorială corespunzător caracteristicilor demografice, socioeconomice, naționale și lingvistice, nivelului de instruire, precum și a fondului de locuințe și condițiilor de trai ale populației.

Recensământul are ca obiectiv obținerea de informații agregate ample și de calitate, necesare pentru fundamentarea politicilor guvernamentale în domeniul demografic și socioeconomic, pentru cercetare în mediul academic și mediul de afaceri.

În cadrul recensământului populației și al locuințelor din anul 2004 și celui din 2014 au fost cuprinse următoarele unități de recensare: persoane, gospodării, locuințe tradiționale, clădiri de locuit, spațiile colective de locuit. Datele colectate despre unitățile de recensare la cel de-al doilea recensământ al statului independent au fost mult mai complexe, despre aceasta ne relatează și numărul de întrebări din chestionare, care practic s-a dublat².

O altă componentă importantă a metodologiei este sfera de cuprindere a recensământului. Astfel, au fost recensate următoarele categorii de persoane³:

1. persoanele cu reședința obișnuită în Republica Moldova;
2. personalul misiunilor diplomatice și al oficiilor consulare ale Republicii Moldova, indiferent de durata aflării în misiunile respective;
3. persoanele temporar absente, aflate în altă țară la muncă, la studii etc.;
4. persoanele plecate în altă țară la muncă, la studii etc. pe o perioadă de 12 luni și peste;
5. persoanele cu ședere temporară în Republica Moldova (pe o perioadă de până la 12 luni), care locuiesc permanent în altă țară.

Cu referință la informațiile colectate despre locuințe au fost înregistrate⁴:

1. clădirile de locuit, clădirile cu altă destinație în care se află locuințe, clădirile în construcție ocupate parțial de persoane;
2. clădirile spațiilor colective de locuit;
3. locuințele din orice tip de clădiri, indiferent de forma de proprietate, de tipul și de statutul ocupării locuințelor, inclusiv locuințele din clădirile în curs de construcție, în care locuiesc persoane;
4. alte unități de locuit, situate în construcții gospodărești (izolate de clădirea de locuit), construcții provizorii sau unități mobile.

2 Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Chestionarele de recensământ. În: <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=479&id=5175> [Accesat: 29.10.2017].

3 Manualul personalului de recensământ recenzori, instructori-controlori, șefi de circumscripție, Chișinău, 2014, p. 6-7.

4 *Ibidem*, p. 7.

Recenzarea persoanelor în 2014 s-a efectuat la reședința obișnuită a acestora, iar în 2004 la domiciliul permanent, conform HG ce reglementa acest fapt, iar persoanele care nu dispuneau de o reședință obișnuită (un loc de trai) au fost înregistrate în locul unde se aflau la momentul recensământului (ex.: persoane fără adăpost etc.).

Nu au constituit obiectul recenzării și nu au fost intervievați: persoanele cu cetățenie străină din cadrul misiunilor diplomatice și oficiilor consulare ale altor țări, indiferent de durata prezenței; personalul forțelor armate străine, care la momentul de referință al recensământului se aflau pe teritoriul Republicii Moldova; cetățenii Republicii Moldova, care oficial și-au retras viza de reședință și nu mai locuiau în țară la momentul recensământului.

O abordare specială a fost aplicată în situații mai specifice cum ar fi: persoanele temporar absente, plecate în altă localitate a țării sau în altă țară, care au fost recenzate la reședința obișnuită în gospodăria din care fac parte; în cazul persoanelor plecate în altă țară pe o perioadă de peste 12 luni, acestea au fost înregistrate în gospodăria de unde au plecat; iar persoanele care lucrează în afara locului de reședință obișnuită în timpul săptămânii (fie în altă parte din țară sau peste hotare) și se întorc în locuința familială în week-end au fost recenzați în cadrul gospodăriei din care făceau parte.

La fel a fost necesară aplicarea unui tratament special cu privire la copiii care după divorțul părinților locuiau în mod alternativ în două gospodării, aceștia au fost recenzați în cea gospodărie unde își petreceau cea mai mare parte din timp. În cazul elevilor din școlile primare, gimnaziale sau liceale, care locuiau în afara gospodăriei lor în timpul anului școlar au fost recenzați la reședința obișnuită a gospodăriei din care făceau parte.

O abordare total diferită a fost aplicată studenților din instituțiile de învățământ superior și colegii, elevilor școlilor profesionale/de meserii, care locuiau în afara domiciliului lor în cursul perioadei de studii, ei au fost recenzați în locuința unde trăiau de obicei în timpul anului, aceasta fiind considerată locul lor de reședință obișnuită, indiferent dacă era vorba despre un cămin sau o reședință privată.

De asemenea au fost recenzați prin intermediul Ministerului Afacerilor Externe și cetățenii Republicii Moldova, care activează în cadrul misiunilor diplomatice, oficiilor consulare ale RM de peste hotare și membrii familiilor lor care locuiesc cu ei, indiferent de durata absenței, precum și persoanele delegate în organizațiile internaționale pe termen de până la 12 luni, ca persoane cu reședința obișnuită în localitatea din care au plecat în misiunea respectivă.

Au fost recenzați la locul plasării instituțiilor cu regim restricționat pentru persoane civile: persoanele care își îndeplinesc serviciul militar obligatoriu, membrii forțelor armate (militari în termen) și persoanele condamnate, aflate în instituțiile penitenciare. Militarii, delegați în misiuni speciale peste hotare, precum și persoanele aflate în detenție preventivă au fost recenzați la reședința lor de până la plecare, în cadrul gospodăriei din care făceau parte. La solicitarea adresată de BNS ministerelor cărora le aparțin aceste instituții cu regim special, a fost selectat personal temporar pentru asigurarea înregistrării acestui contingent de populație.

Ca și în 2004 persoanele cu cetățenie străină și fără cetățenie, sosiți în Republica Moldova de mai puțin de 12 luni cu intenția de a se stabili cu domiciliul permanent, indiferent de cetățenia deținută sau apatrizi, le-a fost completat chestionar de recensământ la locul unde locuiau la momentul recensământului, în mod obișnuit. Persoanele cu ședere temporară pe teritoriul Republicii Moldova, pe un termen de până la 12 luni (sosiți la muncă, la studii și în alte scopuri, inclusiv personalul organizațiilor internaționale și membrii familiilor lor), și cu domiciliul stabil în altă țară au fost recenzați după un program succint (un chestionar cu un număr minim de întrebări, tradus în limba engleză sau franceză), care include date privind țara de origine, țara în care domiciliază permanent, scopul și durata de aflare în Republica Moldova.

2. Programul de recensământ

În cadrul recensământului au fost colectate date despre persoane și locuințe, care cuprindeau următoarele subiecte⁵:

Date despre persoane

1. *Caracteristici demografice și etno-culturale*: numele, prenumele, patronimicul persoanei, sexul; data nașterii (ziua, luna, anul, ani împliniți); locul nașterii; situația la recensământ (prezent, temporar absent, plecat, anul și motivul absenței/plecării); durata domiciliului stabil în localitatea de recenziere (de la naștere sau nu, anul stabilirii); apartenența etnică (naționalitatea) (la libera declarație a respondentului); cetățenia (inclusiv dubla cetățenie); posesia limbilor (maternă, vorbită de obicei, posedate liber); religia (la libera declarație a respondentului); starea civilă (legală și de facto); numărul de copii născuți vii și câți din ei sunt în viață.
2. *Caracteristici educaționale*: nivelul de instruire; gradul științific; continuarea studiilor; frecventarea instituției preșcolare.
3. *Caracteristici economice*: statutul activității curente (în ultima săptămână până la recensământ); statutul profesional; ocupația (denumirea funcției, profesiei sau munca efectiv exercitată); locul de muncă; localizarea geografică a locului de muncă; în căutarea unui loc de muncă; sursele de venit disponibile.
4. *Dificultăți în desfășurarea activității de bază (subiect care a fost inclus doar în programul din 2014)*: tip de dificultate; nivel de dificultate.

Date despre locuințe

1. *Localizarea*: localizarea locuinței.
2. *Date despre clădire*: tipul clădirii; tipul spațiului colectiv de locuit; perioada (anul) construirii clădirii; numărul locuințelor în clădire.
3. *Date despre locuință*: tipul locuinței; statutul locuinței tradiționale; situația

5 Legea nr. 90 din 26.04.2012 cu privire la recensământul populației și al locuințelor din Republica Moldova în anul 2014, art. 7. Publicat: 22.06.2012 în Monitorul Oficial Nr. 126-129, art. nr. 407. În: <http://lex.justice.md/md/343677/> [Accesat: 28.10.2017].

ocupării locuinței tradiționale; forma de proprietate a locuinței; suprafața totală a locuinței; numărul camerelor de locuit (fără bucătărie); numărul persoanelor din locuință;

4. *Dotarea locuinței*: bucătărie/chicinetă; sistem de aprovizionare cu apă (curentă, caldă); sistem de canalizare; mod de încălzire a locuinței; combustibil/energie folosit(ă) pentru încălzire și gătit, inclusiv regenerabilă; instalație electrică; WC cu apă; baie/duș.
5. *Date despre gospodărie*: numărul gospodăriei și al persoanelor (inclusiv lista nominală); gradul de rudenie a membrilor gospodăriei casnice; numărul mamei/tatălui, soțului/soției în cadrul gospodăriei; situația membrilor gospodăriei la recensământ; titlul sub care gospodăria casnică ocupă locuința, număr de camere ocupate; disponibilități TIC (TV, computer, conexiune la internet), alte spații de locuit în proprietate.

Despre persoanele cu ședere temporară în Republica Moldova, care locuiesc permanent în altă țară, s-au cules date privind sexul, data nașterii, durata de ședere și scopul aflării în Republica Moldova, țara în care persoana are reședința obișnuită, cetățenia, țara de origine. Datele la recensământul din anul 2004 au fost înregistrate pe formularele prezentate în tabelul 1.

Tabelul 1 *Formularele de bază ale recensămintelor populației din Republica Moldova, 2004 și 2014⁶*

2004			2014		
Formularul de recensare			Formularul de recensare		
Denumire	Subiectul de bază	Numărul de întrebări	Denumire	Subiectul de bază	Numărul de întrebări
Formularul nr.1G	„Foaie de recensământ pentru gospodărie”	6	Formularul 1CL	chestionar clădire/locuință	23
Formularul nr.2P	„Chestionar”	20	Formularul 2P	chestionar persoană	43
Formularul nr.3S	„Chestionarul pentru persoana temporar prezentă pe teritoriul Republicii Moldova și cu domiciliul stabil în altă țară”	7	Formularul 3SCL	chestionar spațiul colectiv de locuit	13
-	-	-	Formularul 4S	chestionar pentru persoană cu ședere temporară pe durată de până la 12 luni	7

6 Elaborate de autor în baza programului de recensământ din anul 2004 și 2014.

La recensământul din 2004 chestionarele aplicate conțineau 33 de întrebări, iar în 2014 numărul acestora a ajuns până la 86. De asemenea, a crescut și sarcina recenzorului – la primul recensământ a recenzat 350 de persoane în mediul urban și 300 în mediul rural, iar la cel efectuat în 2014, fiind luată drept unitate de recenzare locuința. Sarcina acestuia era de a recenza 130 de apartamente/case în mediul urban și 110 case individuale în mediul rural.

Deși aparent pare că aceste formulare, aplicate în cadrul recensămintelor desfășurate în Republica Moldova, sunt identice, ca și subiecte colectate, totuși există o mare diferență între ele. Deoarece cele de la ultimul recensământ au avut un număr de caracteristici mult mai mare s-au solicitat informații care n-au fost în programele recensămintelor anterioare, însă se regăsesc în Recomandările internaționale cu privire la efectuarea recensămintelor populației ale ONU, ca fiind obligatorii⁷.

3. Perioada de efectuare

Recensământul populației din 2004 s-a desfășurat în perioada 5-12 octombrie a aceluși an. Adică, în termen de șapte zile, datele despre populație au fost colectate potrivit situației existente la ora "00:00" din ziua de 5 octombrie 2004, considerat momentul de referință al recensământului.

Recensământul populației și al locuințelor din anul 2014 s-a efectuat primăvara, în perioada de 12 - 25 mai, conform situației existente la ora 00:00 a zilei de 12 mai 2014, considerată și momentul critic al recensământului. Astfel, înscrierea informațiilor despre populație și locuințe în chestionarele de recensământ a durat 14 zile.

Prin stabilirea momentului de referință se urmărește scopul de a reglementa principiul de înregistrare în chestionarele de recensământ a evenimentelor demografice (nașteri, decese), de migrație (schimbul reședinței obișnuite), a existenței fondului de locuințe (dare în exploatare, demolări) etc.

4. Metoda de înregistrare aplicată la recensământ

În cadrul desfășurării ambelor recensăminte (2004 și 2014) a fost utilizată metoda tradițională, prin intervievarea fiecărei persoane majore sau a capului gospodăriei la domiciliul permanent/reședința, obișnuită, și înscrierea răspunsurilor în chestionarele de recensământ, în baza autodeterminării persoanei și a declarației pe propria răspundere, fără solicitarea unor documente de confirmare.

Intervievarea populației s-a efectuat în limba de stat. În cazul în care persoana nu cunoștea limba română, aceasta avea dreptul să solicite de la recenzor aplica-

⁷ Conferința statisticienilor europeni recomandări pentru recensămintele populației și locuințelor din 2010, Națiunile Unite, New York și Geneva, 2006.

rea unui chestionar în limba rusă. Chestionarele de recensământ s-au completat de către recenzori, conform declarațiilor respondenților în limba pe care o posedă aceștia. După finalizarea interviului, respondentul confirma prin aplicarea semnăturii corectitudinea datelor înregistrate în chestionar.

În scopul asigurării cuprinderii tuturor persoanelor la recensământ, în municipii și orașe mari au fost organizate secții staționare de recensământ, unde orice persoană majoră, care nu accepta recenzarea în gospodăria sa, sau nu era acasă în orele de zi etc., putea solicita să furnizeze informații despre sine, despre membrii gospodăriei și locuința sa, deplasându-se la sediul secției staționare.

Dacă obținerea informației despre clădire, locuință sau persoană era imposibilă prin interviu, conform Legii nr. 90/2012, s-a apelat la consultarea datelor din sursele administrative accesibile (registrele de evidență a gospodăriilor, datele administratorilor blocurilor locative etc.).

5. Organizarea și efectuarea recensământului

Biroul Național de Statistică a fost stabilit prin Legea nr.90/2012 organul central de specialitate, responsabil de asigurarea metodologică, organizarea și efectuarea recensământului, prelucrarea datelor obținute, generalizarea și diseminarea rezultatelor. Întregul proces de organizare și efectuare a recensământului a fost coordonat și monitorizat de către Comisia Națională pentru Recensământul Populației și al Locuințelor, care a activat în baza Regulamentului aprobat prin Hotărârea de Guvern nr. 967/2012. Actul normativ prenotat a prevăzut și componența nominală a comisiei.

Organele centrale de specialitate, alte autorități ale administrației publice centrale și locale, în corespundere cu competențele și atribuțiile ce le revin, au conlucrat cu Biroul Național de Statistică, pentru asigurarea bunei organizări a lucrărilor de pregătire și efectuare a recensământului, asigurând în acest scop, în măsura posibilității accesul, în mod gratuit, la datele administrative deținute.

Asigurarea bunei desfășurări a lucrărilor de pregătire și efectuare a recensământului populației la nivel teritorial (municipiu, raion, U.T.A. Găgăuzia) a fost efectuată de organele teritoriale pentru statistică ale BNS, acțiunile cărora au fost coordonate și monitorizate de Comisiile Teritoriale de Recensământ.

În corespundere cu prevederile art.6, alin. (3) al Legii nr.90/2012 autoritățile administrației publice locale au contribuit la realizarea lucrărilor de pregătire și de asigurare a cuprinderii în recensământ a populației și locuințelor din localitățile administrate. Activitățile executate de acestea au ținut de precizarea listelor și hotarelor localităților; au asigurat punerea în ordine a denumirilor străzilor și numerotarea clădirilor, instalând plăcuțele lipsă pe fiecare clădire din orașe și localitățile rurale, conform planului de adrese; au efectuat actualizarea informației din registrele de evidență a gospodăriilor casnice, iar la necesitate, au oferit date și informații din sursele administrative deținute. După elaborarea listelor clădirilor și locuințelor, reprezentanții APL în comun cu oficiile cadastrale teritoriale,

filialele ÎS „Cadastru” au asigurat sectorizarea de recensământ a fiecărei localități administrate, în conformitate cu cerințele înaintate de Biroului Național de Statistică. Au fost identificate, conform solicitării BNS, și puse la dispoziție încăperi de serviciu pentru personalul temporar implicat în recensământ, asigurând păstrarea chestionarelor și a altor documente de recensământ în siguranță și în condiții normale pentru a nu fi deteriorate. La fel au acordat ajutor OTS la identificarea și selectarea personalului temporar implicat în recensământ, și au contribuit la găsirea spațiilor necesare pentru efectuarea instruirii lui. În măsura posibilităților au contribuit la desfășurarea campaniei de informare a populației la nivel local cu privire la desfășurarea recensământului.

6. Personalul implicat în recensământ

Pentru executarea lucrărilor de pregătire și efectuare a recensământului au fost contractate mai multe categorii de personal implicat temporar pentru activități pe teren și de prelucrare a datelor RPL în aparatul central al BNS și organele sale teritoriale (tabelul 2).

Tabelul 2 Categoriile de personal temporar angajat în cadrul recensămintelor din 2004 și 2014⁸

Personal temporar	Termenul de executare a obligațiilor	Anul 2004	Anul 2014
		Sarcina	Sarcina
1. Specialiști angajați în cadrul SRPL (jurist, contabil, specialist GIS)	12 luni	multiple	multiple
2. Responsabili de recensământ, în cadrul subdiviziunilor BNS: municipale, raionale și a UTA Găgăuzia	12 luni	multiple	multiple
3. Registratori, care au elaborat listele clădirilor și locuințelor	1 lună	Înregistrarea a 50 de case pe zi, sau 1100 case timp de 1 lună	Înregistrarea a 1500 unități de recensare timp de 1 lună
4. Șefi de circumscripție	3 luni	7-8 secții în subordine	8 secții în subordine (8 instructori controlori)
5. Instructori-controlori	2 luni	2500 persoane în mediul urban și 2000 în mediul rural	5 sectoare de recensare în subordine (5 recenzori)
6. Recenzori	20-21 zile	350 persoane în localitățile urbane și 300 în localitățile rurale	130 locuințe în mediul urban, și 110 în mediul rural

⁸ Elaborat de autor în baza documentelor BNS.

Totalul personalului angajat temporar în 2004 a fost de cca 16 000 de persoane, iar la recensământul din 2014 – de cca 14 500 de recenzori. Aceștea au trecut o selecție riguroasă și au fost instruiți potrivit categoriilor de activități desfășurate în corespundere cu cadrul legal, dar și cu programul de recenzare, cu atribuțiile ce le reveneau, stipulate și în contractul de angajare.

7. Măsurile de control

În procesul de efectuare a recensământului s-au făcut verificări aleatorii atât în teren, cât și în completarea documentației de recensământ, dacă personalul temporar angajat a respectat obligațiunile prevăzute în instrucțiunile pentru fiecare categorie (șef de circumscripție, instructor controlor și recenzor), dar și în contractele de prestare a serviciilor semnate de acesta.

În scopul controlului gradului de cuprindere și al calității datelor înregistrate în chestionarele de recensământ, în perioada imediat următoare recensământului, s-a efectuat Ancheta de control pe un eșantion reprezentativ de locuințe, gospodării și persoane, la nivel de țară (0,8%). Ancheta de control s-a desfășurat pentru prima dată în Republica Moldova în conformitate cu metodologia internațională aplicată în astfel de verificări. Întregul proces de eșantionare, colectare în teren, procesare și analiză a datelor, precum și elaborarea Raportului privind rezultatele obținute, s-a efectuat sub coordonarea și monitorizarea unui expert internațional selectat cu ajutorul UNFPA. În scopul asigurării corectitudinii și obiectivității desfășurării anchetei de control s-a efectuat selectarea și contractarea personalului, care n-a participat la recensământul propriu-zis.

8. Confidențialitatea și protecția datelor individuale

Conform Recomandărilor internaționale, dar și a cadrului legal național, datele din chestionarele de recensământ constituie o informație confidențială și poate fi utilizată doar în scopuri statistice, iar garanțiile de protecție a informației despre populație și răspunderea în cazul încălcării acestora sunt stipulate în Legea nr.90/2012.

Datele obținute în cadrul recensământului populației nu pot fi utilizate în scopuri care ar putea aduce prejudiciu moral sau material persoanei, ori ar împiedica realizarea drepturilor și libertăților ei. Procesarea datelor obținute la recensământ se va efectua în condiții de asigurare a protecției de acces nesancționat și de prevenire a sustragerii, pierderii, denaturării sau altor falsificări. La procesare, datele despre persoane vor fi depersonificate, ceea ce va face imposibilă identificarea acestora. Conform aceleiași Legi, persoanele fizice intervievate au obligația de a furniza recenzorilor sau de a înscrie în formularele de recensământ informații veridice și complete.

Tot personalul care, conform atribuțiilor de serviciu, a avut acces direct la datele individuale, nu a avut dreptul să folosească informația dată în alte scopuri și nici să o divulge sub nici o formă, inclusiv după expirarea contractului de prestări servicii încheiat cu BNS.

Metodologia de organizare și efectuare a recensămintelor din anul 2004 și 2014 nu a avut diferențe semnificative, acestea fiind sesizate mai mult în programul de recensământ, care în 2014 a fost destul de extins, prin includerea mai multor întrebări referitoare la subiectul migrației interne și externe, care este o problemă actuală pentru Republica Moldova și nu există posibilitate de a colecta aceste date din alte surse. La fel, a crescut numărul de caracteristici din cadrul blocului economic, iarăși din necesitatea de a cuantifica unele fenomene, cum ar fi angajarea neoficială în câmpul muncii, numărul real de șomeri etc.

A fost introdus un bloc nou cu privire la starea sănătății populației, care există în programele de recensământ a mai multor state încă de la mijlocul sec. al XX-lea, dar în țara noastră a fost inclus pentru prima dată în 2014. Numărul de chestionare în 2014 a fost de asemenea mai mare, fiind introdus un chestionar pentru locuință și unul pentru spațiul colectiv de locuit, în care au fost incluse și întrebările cu privire la gospodărie.

Pe 31 martie 2017 Biroul Național de Statistică a prezentat rezultatele finale ale recensământului din 2014⁹ și a anunțat că în municipiul Chișinău nu au fost recenstate circa 40% din populație și că numărul acestor persoane va fi estimat conform prevederilor Legii nr. 90/2012, în baza surselor administrative. Acest fapt este îmbucurător și mai ales că există și experiența României, unde după recensământul din 2011, cca 1183 de mii de oameni au fost estimați din surse administrative¹⁰, însă informațiile cu privire la apartenența etnică și religie poate fi colectată doar la recensământ. Din acest considerent, se impune necesitatea analizei acestor date cu o deosebită precauție, pentru a nu denatura unii indicatori demografici sau socioeconomici ai Republicii Moldova. Practica României în recensământul din 2011 cu privire la completarea datelor lipsă, din diverse motive, poate fi utilizată și în situația rezultatelor recensământului din 2014.

Metodologia aplicată în anul 2014 este foarte complexă și va oferi date statistice cu privire la populație cu caracter demografic, social și economic, însă acest exercițiu a generat cheltuieli financiare destul de consistente, mai ales pentru o țară cu un buget auster cum este Republica Moldova. De asemenea, din cauza numărului mic de recenzori implicați și a timpului restrâns oferit pentru desfășurarea recensământului, a crescut considerabil volumul de muncă al acestora. În acest sens, apar rezerve față de calitatea și completitudinea datelor colectate, iar faptul că programul a inclus mai multe subiecte actuale, necesare și cerute de utilizatori, nu înseamnă că acestea vor fi fiabile, în deosebi pentru municipiul Chișinău, unde acoperirea a fost defectuoasă.

9 Nota informativă a BNS prezentată pe 31.03.2017. Populația Republicii Moldova la momentul Recensământului este de 2 998 235. În: <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=30&id=5582> [Accesat: 31.10.2017].

10 Rezultate definitive ale Recensământului Populației și al Locuințelor - 2011 (caracteristici demografice ale populației), p. 10 http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/REZULTATE-DEFINITIVE-RPL_2011.pdf [Accesat: 31.10.2017].

IV.

MĂRTURII
ICONOGRAFICE

Mama - Alexandra Palade (Scoață)
(1925-2005)

[Arhiva personală a lui Gabriel Palade]

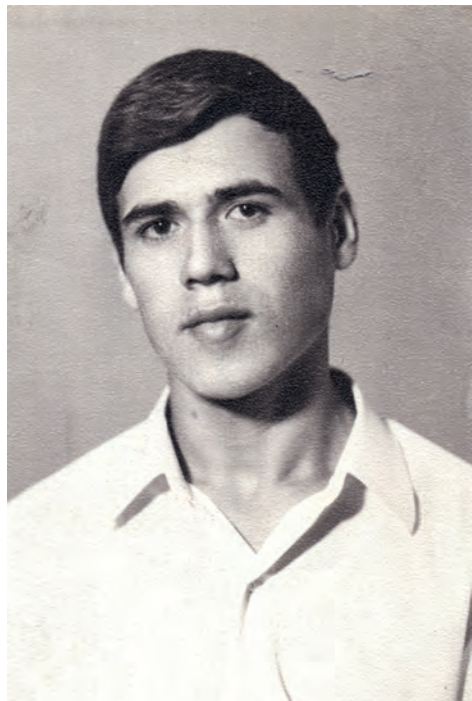
Tata - Teodor Palade (1921-1977)

[Arhiva personală a lui Gabriel Palade]

Grup de studenți, Chișinău, 1 mai 1969: Ion Mămăligă (primul din stânga, rândul doi),
Gheorghe Palade (al doilea din stânga, rândul doi)

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Fotografie cu dedicația scrisă pe verso de către Gheorghe Palade: „Lui Sașa R. de al său prieten Ghiță în perioada studenției la Universitatea de Stat, anul II. 15.09.69”

[Arhiva personală a lui Alexandru Roman]

Grup de studenți, Novosibirsk, iunie 1970: Gheorghe Palade (al doilea din dreapta, ultimul rând)

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

La început de cale spre nunta colegilor de studenție Valeriu Buneanu și Maria Cauliuc, Chișinău, noiembrie 1970: Gheorghe Palade (al treilea din stânga)

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

La început de cale spre nunta colegilor de studenție Valeriu Buneanu și Maria Cauliuc, Chișinău, noiembrie 1970: Gheorghe Palade (al doilea din stânga, rândul doi)

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Cu colegii de facultate, Chișinău, 7 noiembrie 1970: (de la stânga la dreapta) Ion Mămăligă, Gheorghe Palade, Ion Bodrug

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Fotografie-portret a lui Gheorghe Palade. Pe verso este scrisă următoarea dedicație: „Ion! Din anii studenției păstrează-o și amintește-ți de prietenul tău Gicu Palade. 15.03.72”

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Grup de studenți, Chișinău, aprilie 1973: Gheorghe Palade (primul din stânga, rândul din spate)

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Grup de studenți la cămin – „Încoronarea regelui petrecăreților”, Chișinău, aprilie 1973: (de la stânga la dreapta, rândul de sus) Gheorghe Ursu, Viorel Sturza; (rândul doi) Leonid Doina, Adrian Usatîi; (rândul din față) Gheorghe Palade, Ion Mămăligă, Pavel Bragoi

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Grup de studenți, Chișinău, 1 mai 1973: (de la stânga la dreapta) Ion Mămăligă, Nicolae Ciubotaru, Gheorghe Palade, Anatol Onceanu, Victor Bodarev

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Grup de studenți la nunta colegilor Andrian Usatii și Raisa Chistruga, mai 1973: Gheorghe Palade (primul din stânga, rândul de jos), Ion Mămăligă (al doilea din stânga, rândul de jos)

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

În centrul Chișinăului: (de la stânga la dreapta) Gheorghe Palade, Tudor Arnăuț, Sergiu Valcov, Vasile Marina, Ion Niculiță, 1 mai 1983

[Arhiva personală a lui Emil Dragnev]

Greva generală a studenților și profesorilor din martie-aprilie 1995: Anatol Petrencu și Gheorghe Palade reveniți după negocieri în Piața Marii Adunări Naționale (sus); Gheorghe Palade: „E o datorie a noastră, să fim împreună cu discipolii noștri” (dreapta)

[Arhiva personală a lui Nicolae Roibu]

Gheorghe Palade - Jubileul de 50 de ani, Chișinău, Colegiul Financiar Bancar, 6 septembrie 2000: (de la stânga la dreapta) Ion Mămăligă, Mihai Cotorobai, Mihai Ursu, Gheorghe Gonța, Gheorghe Palade, Ion Casian
[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Lansarea cărții Profesorului Ion Agrigoroaiei, Chișinău, 2004
[Arhiva personală a lui Anatol Petrencu]

Conferința de presă a
Asociației Istoricilor din
Republica Moldova,
Chișinău, 6 februarie 2005:
(de la stânga la dreapta)
Gheorghe Palade, Anatol
Petrencu, Constantin
Ciobanu

[Arhiva personală a lui Mihai Ursu]

Simpozionul științific organizat de Cercul Militar Huși, 2005: rândul întâi, de la stânga la dreapta
- Gheorghe Palade (primul), Costică Asăvoaie (al doilea), Vitalie Josanu (al cincilea), Tudor Arnăuț
(al optulea); rândul doi: Bobi Apăvăloaei (al doilea), Nicolae Ciubotaru (al treilea)

[Arhiva personală a lui Nicolae Ciubotaru]

Conferință consacrată lui Nicolae Iorga, Chișinău, ASEM, 25 noiembrie 2005
[Arhiva personală a lui Anatol Petrencu]

Conferință științifică la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, mai 2006
[Arhiva personală a lui Anatol Petrencu]

Conferința științifică „Pan Halippa – tribun al Basarabiei”, Chișinău, 1 august 2008
[Arhiva personală a lui Anatol Petrencu]

La o întâlnire cu profesorii de istorie
[Arhiva personală a lui Anatol Petrencu]

Conferința științifică internațională: „Tratatul de pace de la București din 1812 și impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus”, 27 aprilie 2012, Chișinău: (de la stânga la dreapta) Ivan Duminică, Alexandru Roitman, Igor Șarov, Gheorghe Palade

[Arhiva personală a lui Ivan Duminică]

Gheorghe Palade la Catedra Istoria Românilor

[Arhiva personală a lui Gheorghe Palade]

În aula 511 – întrunirea cu dascălii facultății:
(de la stânga la dreapta) Constantin Drachenberg, Gheorghe Palade, Ion Moiseev

[Arhiva personală a lui Valentin Arapu]

Întâlnirea colegilor:
(de la stânga la dreapta)
Gheorghe Negru, Pavel
Parasca, Maria Danilov,
Daniela Vacarciuc, Alexandru
Moșanu, Gheorghe Palade
[Arhiva personală a lui Gheorghe
Palade]

Hora Unirii cu elevii din satul Răzeni, raionul Ialoveni
[Arhiva personală a lui Gheorghe Palade]

Istoricii polemizează: (de la stânga la dreapta) Gheorghe Palade, Artur Dumanschi, Anatol Petrencu la Școala de vară de la Sighet, Ediția a XVII-a, 25-30 iulie 2014
[Arhiva personală a lui Ion Bălăniți]

Profesorul Gheorghe Palade la susținerea unei teze de doctorat

[Arhiva personală a lui Gheorghe Palade]

Școala de vară de la Sighet, Ediția a XVII-a, 25-30 iulie 2014: Discursul dlui Prof. Gheorghe Palade
[Arhiva personală a lui Rodion Rusnac]

Gheorghe Palade, Monica Macovei: Școala de vară de la Sighet, Ediția a XVII-a, 25-30 iulie 2014

[Arhiva personală a lui Ion Bălănic].

Profesorul Gheorghe Palade la conferința științifică a studenților

[Arhiva personală a lui Valentin Arapu].

Promoția anului 1973 – Întâlnirea absolvenților în anul 2013, Chișinău, USM: (de la stânga la dreapta, primul rând din față) Vasile Șchipor, Valentina Balan, Daria Avramioti, Lidia Efremova, Maria Mațcan, Mihai Ursu, Lilia Ursu, Valeriu Cerednic; (rândul doi) Marcela Cojocar, Ala Palade, Maria Buneanu, (?), Tamara Zelinschi, Ecaterina Mămăligă, Tamara Așder, Maria Tătaru; (rândul trei) Nicolae Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Anastasia Morcov, Gheorghe Palade, Nicolae Teleucă, Alexandru Roman, Maria Roman; (rândul de sus) Alexandru Păvăleanu, Ion Mămăligă

[Arhiva personală a lui Dorin Palade]

Gheorghe Palade la băile tătărești din Orheiul Vechi,
25 aprilie 2015

[Arhiva personală a Brândușei Munteanu]

Deplasare de documentare
la Butuceni, 25 aprilie 2015:
(de la stânga la dreapta) –
Gheorghe Palade, Brîndușa
Munteanu, Ion Tentiuc

[Arhiva personală a Brîndușei
Munteanu]

Deplasare de documentare la
Mănăstirea Curchi, 25 aprilie
2015: (de la stânga la dreapta)
– Gheorghe Palade, Igor Cașu,
Bobi Apvăloaei, Brîndușa
Munteanu, Ion Tentiuc

[Arhiva personală a Brîndușei
Munteanu]

Deplasare de documentare la Mănăstirea Curchi, 25 aprilie 2015: (de la stânga la dreapta, rândul întâi) – Ion Tentiuc, Brîndușa Munteanu, Gheorghe Palade, Liliana Rotaru, Iurie Semeniuc, Diana Cașu cu fiul Daniel, Igor Cașu, Cristina Gherasim, Valentin Arapu; (rândul doi) – Paul-Octavian Nistor, Bobi Apăvăloaei, Silviu Moldovan, Irina Cereș

[Arhiva personală a Brîndușei Munteanu]

Întâlnirea colegilor de promoție, Chișinău, USM, 26 iunie 2015: (de la stânga la dreapta) Ion Mămăligă, Valeriu Cerednic, Anastasia Morcov, Alexandru Roman, Gheorghe Palade, Pavel Bragoi, Mihai Ursu

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Întâlnirea colegilor de promoție, Chișinău, USM, 26 iunie 2015: (de la stânga la dreapta) Gheorghe Palade, Maria Tătaru, Pavel Bragoi

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Întâlnirea colegilor de promoție, Chișinău, USM, 26 iunie 2015: (de la stânga la dreapta) Ion Mămăligă, Alexandru Roman, Valeriu Cerednic, Mihai Ursu, Gheorghe Palade, Pavel Bragoi

[Arhiva personală a lui Ion Mămăligă]

Conferința științifică „Un veac de etnografie”, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău, 23 octombrie 2015: Gheorghe Palade (primul din stânga, rândul întâi), Mihai Ursu (al șaselea din stânga, rândul întâi)

[Arhiva personală a lui Mihai Ursu]

Profesorii Gheorghe Palade și
Ion Agrigoroaiei

[Arhiva personală a lui Gheorghe
Palade]

Ședința în plen. Sala Senatului USM
[Arhiva personală a lui Aurel Nicodei]

Ședința în plen. Sala Senatului USM.
Alocuțiunea Domnului Profesor Ion
Agrigoroaiei

[Arhiva personală a lui Cosmin Niță]

Ședința în plen. Sala Senatului USM
[Arhiva personală a lui Cosmin Niță]

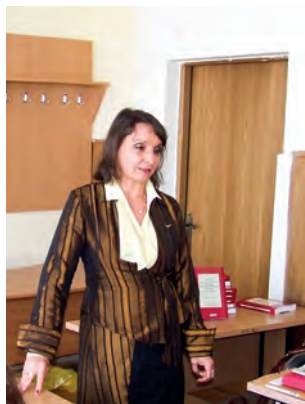
Ion Agrigoroaiei și Valentin Arapu

Nicolae Ciubotaru

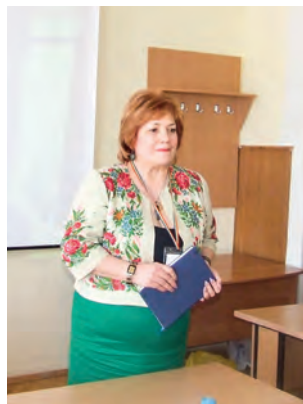
Dumitru Sirghi

Silvia Scutaru

Silvia Grossu

Valentina Butnaru

Elena Muraru

Mihai Cotorobai

Corneliu Ciucanu

Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie
(Ediția IV, Chișinău, USM, 28 aprilie 2017) – In Memoriam Gheorghe Palade (1950-2016)
[Arhiva personală a lui Aurel Nicodei]

Gheorghe Palade: în drum spre casă...

[Arhiva personală a lui Veaceslav Palade]

TABULA COMMEMORATORIA

AGRIGOROAIEI Ion

Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași,
Facultatea de Istorie
ionagrigoaraie@uaic.ro

AIOANEI D. Alexandru

Institutul de Istorie
„A.D. Xenopol”, Iași
alexandruistorie@yahoo.com

ARAPU Valentin

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
valarapu@gmail.com

BARGAN Natalia

Institutul Național de Cercetări Economice, Centrul
Cercetări Demografice, Academia de Științe a Moldovei
nataly.bargan@gmail.com

BERCU Igor

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie, DIRUA
bercuigor@gmail.com

BONDARENKO Dmytro

Institute of Strategic Studies and Forecasting of
Transatlantic Processes (Odessa), Research Fellow
(Institutul de Studii Strategice și Prognoze ale
Proceselor Transatlantice (Odessa))
dbond70@gmail.com

BRUJA Radu Florian

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
radu_bruja@yahoo.com

BUTNARU Valentina

Societatea Limba Noastră cea Română (SLNR),
Chișinău
valibut@yahoo.com

CHICIUC Victor

Academia de Studii Economice din Moldova, Chișinău
chiciuc.victor04@gmail.com

CHIOSA Sergiu

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
ch.sergiu1991@gmail.com

CIORCHINĂ Gheorghe

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Arte Frumoase
gheorghe.ciorchina@gmail.com

CIORNEA Carmen

Universitatea „Ovidius” Constanța,
Facultatea de Teologie
carmenciornea@gmail.com

CIUBOTARU Nicolae

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din
Chișinău, Facultatea de Istorie și Geografie, Catedra de
Istorie și Științe sociale
nicolaeghiciubotaru@gmail.com

CIUCANU Corneliu

Academia Română – Filiala Iași,
Centrul de Istorie și Civilizație Europeană
corneliu.ciucanu@yahoo.com

COCĂRLĂ Pavel

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
catedraistoriaromanilor@yahoo.com

COJOCARU Gheorghe

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei
gh.cojocarue@gmail.com

COJOCARU Victoria

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
victoria.cojocari@yahoo.com

CONDRACTICOVA Liliana

Institutul Patrimoniului Cultural
al Academiei de Științe a Moldovei
liliana.condraticova@mail.ru

CREȚU Vasile

Universitatea de Stat din Tiraspol, Catedra Științe
Sociale
vascretu@gmail.com

CONSTANTIN Ion

Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului
(INST), București
<https://www.facebook.com/ion.constantin.733>

COTOROBAI Ion

Liceul Teoretic „Ion Pelivan”, Râzeni
ion.cotorobai@hotmail.com

DRAGNEV Demir

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei
demir.dragnev@gmail.com

DUMINICA Ivan

Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de
Științe a Moldovei
duminicaivan@yandex.ru

ENACHE Diana

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
diana.enachii@gmail.com

ENCIU Nicolae

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei
nicolae.enciu5@gmail.com

EREMIA Ion

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
ioneremia2007@gmail.com

GHERASIM Cristina

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
gherasimcristina14@gmail.com

GROSSU Silvia

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării
grossu@gmail.com

GUMENĂ Ion

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
gumenai@gmail.com

LAZĂR Daniel

Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași,
Facultatea de Istorie
dn_lazar@yahoo.com

MĂMĂLIȚĂ Ion

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală,
Chișinău
director@muzeu.md

MOISA Gabriel

Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Relații
Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării,
Departamentul de Istorie
gabimoisa@hotmail.com

MOLDOVAN Silviu B.

Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor
Securității, București
Academia Română – Filiala Iași,
Centrul de Istorie și Civilizație Europeană
silviuimldn@yahoo.com

MOȘIN Octavian

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
mosin.octavian@gmail.com

MUNTEANU Brîndușa

Muzeul Unirii, Iași
brindusamunteanu@yahoo.com

MURARU Elena

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
e.muraru@yahoo.com

NISTOR Paul

Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași
paulnistor3@yahoo.com

PELIVAN Valeriu

Centrul de Excelență în Construcții din Republica
Moldova, Chișinău
valeriu.pelivan@gmail.com

PETRENCU Anatol

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
anatol_petrencu@yahoo.com

POTLOG Vladimir

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
catedraistoriaromanilor@yahoo.com

PRISAC Lidia

Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de
Științe a Moldovei
lidiaprisac@yahoo.com

ROMAN Alexandru

Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Relații
Internaționale, Științe Politice și Administrative
profaroman@gmail.com

ROTARU Liliana

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
lilianaefrim@gmail.com

RUSNAC Rodion

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
rodion.rusnac@mail.ru

SCUTARU Silvia

Liceul Teoretic „Nicolae Iorga”, Chișinău
silvia.scutaru@gmail.com

SÎRGIH Dumitru

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie, Arhiva USM
dsirghi50@yahoo.com

SOLOMON Constantin

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
c.solomon1948@gmail.com

STOENESCU Constantin

Universitatea din București,
Facultatea de Filosofie
constantin.stoescu@filosofie.unibuc.ro

ȘIPOȘ Sorin

Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Relații
Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării
sorin.sipos@yahoo.com

TĂNASE Remus

Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași,
Facultatea de Istorie
remus_tanasa@yahoo.com

TOMULEȚ Valentin

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
tomulețvalentin@yahoo.com

TUZU Andreea-Iustina

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”,
Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și
Memoria Exilului Românesc, București
tuzuandreea@yahoo.com

ȚĂRANU Mariana S.

Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de
Științe a Moldovei
marianataranu@gmail.com

URSU Mihai

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală,
Chișinău
director@muzeu.md

XENOFONTOV Ion Valer

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie
ionx2005@yahoo.com